HISTORICKÁ
MLUVNICE JAZYKA ČESKÉHO.

NAPSAL

JAN GEBAUER.

DÍL I.
HLÁSKOSLOVÍ.

V PRAZE A VE VÍDNI.
NÁKLADEM F. TEMPSKÉHO
KNIHKUPCE CÍS. AKADEMIE VĚD VE VÍDNI.
1894.

Knihtiskárna B. STÝBLA v Praze.

SVÉMU PŘÍTELI

PANU

prof. Dr. ED. ALBERTOVI

C. K. DVORNÍMU RADOVI

VĚNUJE

SPISOVATEL.

Jazyk *slovanský* byl původně jeden, praslovanský. Během času šířil se vzrůstem slovanského národa a zároveň štěpil i drobil se změnami vnitřními a vlivy zevními v různá nářečí. Výsledek tohoto rozvoje je slovanština dnešní. Jest to úhrn přemnohých slovanských nářečí, z nichž některá příznivými okolnostmi do popředí se dostala a za jazyky spisovné se povznesla.

Některé z těchto jazykův a nářečí jeví více shody a podobnosti vespolek, nežli s jinými; to vysvětluje se — zajisté právem — vnitřní příbuzností onde větší a tuto menší, a podle toho rozeznává se v dnešní slovanštině troje skupení jazykův a nářečí, totiž: 1. skupení východní (severovýchodní), ruské; 2. skupení jižní, k němuž patří bulharština, srbskochorvatština, slovinština; a 3. skupení západní (severozápadní), k němuž náleží čeština, srbština lužická, polština a zaniklá polabština. Skupení východní a jižní mají opět některé zvláštní shody vespolek, pročež brávají se také za skupinu společnou, jihovýchodní.

Jazyk *český* jest tedy člen slovanské skupiny západní (severozápadní) a má tu nejbližší příbuzné srbštinu lužickou a polštinu.

Pole jeho jest území souvislé, které se rozkládá po Čechách, Moravě, Slezsku (rakouském a částečně i pruském), Slovensku a malé části Dolních Rakous, a krom toho některé osady za hranicemi tohoto území.

Hraniční čáru českého *území souvislého* popisuje A. Šembera ve svých Základech dialektologie československé str. 1 takto: jde od Litoměřic v severních Čechách přes Turnov, Vrchlabí a Náchod okolo Landškrouna do Moravy, kdež postupuje severně od Olomouce

a Hranic ke Krnovu, k Ratiboři v pruském Slezsku a k Fridku v Těšínsku; níže Fridka přechází na Slovensko, jde tu severním Trenčanskem a Oravou po Tatrách k Bardějovu, Uhváru a Humennému, dále okolo Košic k Rimavské Sobotě a ke Kostelním Moravcům, pak vedle Komárna k Prešpurku a Děvínu a poříčím Moravským k Cahnovu v Rakousích, odkudž se točí vedle Dyje přes Znojmo a Jemnici do Čech k Jindřichovu Hradci a jde pak na západ od Budějovic k Domažlicům a okolo Plzně a Budyně k Litoměřicům nazpět. Vně pak tohoto souvislého území jsou Čechové osazeni po různu, a to v počtu značnějším v Dolních Rakousích (zvl. ve Vídni), v Haliči a jiných zemích mocnářství Rakouskouherského, v Prusku, na Volyni a v Americe.

Příslušníků jazyka českého (československého) jest asi 7,930.000. Totiž — v číslech okrouhlých — v mocnářství Rakouskouherském podle sčítání r. 1890 asi 7,650.000 (v. Tille-Metelka, Statistika mocnářství Rakouskouherského pro vyšší třídy škol středních 1892, str. 82; v tom čísle je pravděpodobná korrektura sčítání částečně nesprávného, podle něhož bylo Čechoslovanův v zemích rakouských 5,472.871, v uherských 1,910.279); v Prusku podle sčít. 1890 70.000; a podle odhadu na Volyni 60.000 a v Americe 150.000. V čísle 7,930.000 zahrnuti jsou i uherští Slováci, kteří od českého jazyka spisovného odstoupivše, také zvláště se počítají; Čechů bez Slováků jest 5¾ millionu.

Nahoře vytčené české území souvislé stýká se na jihovýchodě s maďarským, na severovýchodě s ruským a polským; ostatek, tedy převážnou většinou, otočeno jest živlem německým. Bývalo větší než je nyní, ale během času valně se zmenšilo. Zejména kde jazyk český hraničí s německým, všude překročila němčina meze bývalé a rozšířila se na újmu jazyka českého, a kromě toho i uvnitř pole českého prostoupila němčina živel český a místy vznikly i některé německé ostrovy; vše pak to dělo se jednak osazováním obyvatelstva německého na území českém nebo těsně na hranicích jeho, jednak němčením obyvatelstva českého.

V letech 50tých našeho století odstoupili Slováci od společného jazyka spisovného a jali se psáti nářečím svým; pole jazyka československého se tím nezmenšilo, ale nastala v písemnictví značná újma českému jazyku spisovnému. —

Čeština v rozloze své dnešní je skupení českých nářečí; a tím byla i v době pravěké, jen že nářečí byla tu poněkud jiná nežli jsou dnešní, neboť během času vykonaly se i tu mnohé změny. Z nářečí

českých vynikla a do popředí vstoupila čeština spisovná. Také ona jest jenom nářečí, a to nářečí ze skutečného života vzaté. První písař český chtěl zajisté psáti, a pokud toho dovedl, zajisté i psal tak, jak sám mluvil a jak se mluvilo v jeho okolí, v jeho nářečí. Tak činili první písaři vůbec a jinak nelze si věc ani mysliti. Také písaři pozdější měli každý své nářečí; ale ti měli již možnost, čísti spisy svých předchůdcův a přijímati jazyk tu nalezený, pokud se lišil od nářečí jejich. Písemnictví české mělo na začátku a dlouho potom své hlavní pěstitele v Čechách a své střediště v Praze. Střediště pražské bylo dlouho jediné a vždycky střediště hlavní. Nářečí, kterým se tu psalo, bylo tedy nářečí toho plemene slovanského, které v krajině pražské sídlilo a Čechy se nazývalo (kdežto v krajině žatecké bydlilo plémě Lučanův, v boleslavské plémě Charvatův atd.) a jehož jméno potom na všecko obyvatelstvo v Čechách se rozšířilo, — nářečí středočeské povýšeno za jazyk spisovný. Tento jazyk spisovný spolu se všemi českými nářečími nazýváme jménem úhrnným jazyk český.

Nářečí možno napočítati více nebo méně podle toho, volí-li se k rozeznávání jich více nebo méně známek rozeznávacích. V skutku lišíme se poněkud každý jednotlivec od soukmenovců nejpříbuznějších, a máme tedy každý nářečí svoje; ale rozdíly jsou zde málo patrné a nehledí se k nim. Patrnější jsou rozdíly v jazyku jednotlivých území menších i větších; nářečí, která se tu nalézají, dostávají pak podle těchto území a jejich obyvatelův i svá jména, na př. nářečí hanácké, valašské, domažlické atd. Jednotlivá nářečí jsou si vespolek více méně podobna a podle toho sestavují se ve skupiny, v nichž vedle nářečí hlavního skupeny jsou obměny další jako podřečí a různořečí.

V češtině jsou rozdíly dialektické od pradávna. V památkách písemných vystupují patrně již ve XIV stol., Hus některé z nich vytýká výslovně, Blahoslav (r. 1571) uvodí mnohé, atd.

V češtině nynější rozeznává A. Šembera nářečí

a) české, jež dělí se v podřečí: 1. západní (s různořečím domažlickým a lužnickým), 2. střední a 3. východní (s různořečím krkonošským);

b) moravské, jež se dělí v podřečí: 1. západní (s různořečím podhorským, horským, dolským a hanáckým) a 2. východní (s různořečím dolnobečevským, hornobečevským, oderským a opavsko-ostravickým);

c) slovenské, jež se dělí v podřečí západní, střední a východní.

Nářečí moravská důkladněji prozkoumal a popisuje Fr. Bartoš ve spise Dialektologie moravská (díl I., 1886), a dělí je v nářečí: 1. slovenské (s různořečím zlinským, záhorským, pomoravským a několika uherskoslovenskými); 2. dolské; 3. valašské (s různořečím valašským, hranickým, starojickým, keleckým); 4. lašské (s různořečím lašským a severoopavským); 5. hanácké; 6. horácké a 7. české. —

Jazyk český poznáváme a známe ze živých nářečí, z knih a theoretických mluvnic doby novější a nynější a z památek dochovaných z doby minulé. Památky tyto, nehledíme-li k starším slovům ojedinělým a porůznu zachovaným jakož i k českým stopám v nejstarších textech staroslovenských, začínají se od polovice stol. XIII, jdou od té doby nepřetržitě a jsou čím dále tím hojnější. V nich vidíme a poznáváme jazyk český dob minulých; nejeví se nám tu všecek a v té úplnosti, v jaké se nám jeví čeština nynější v nářečích a v písemnictví naší doby, ale přece jej poznáváme s velmi značné části. Zejména poznáváme, že jazyk český již na počátku této fase byl individualně rozvitý, t. j. jisté charakteristické vlastnosti, kterými od slovanštiny ostatní se liší, byly v něm již vyvinuty. Poznáváme dále, kterak jazyk potom, v době své historické, změnami charakteristickými stále se přetvořuje; změny ty vyvinují se s počátku rychle, ale potom jsou čím dále tím více zdržovány rostoucím vlivem činitelů konservujících, zejména jazyka knižného, života veřejného, kostela a školy, a postupují jen zneznála a zvolna. Poznáváme také ledacos z obecných nářečí, když spisovatelé od konvenience spisovné ustupují a zvláštnostem nářečí svých povolují. A poznáváme výsledek toho vývoje, jazyk český nynější a jeho různá nářečí. Doklady všeho toho podává na svých místech historická mluvnice. Úhrnem vidíme a prohlédáme šestistyletou fasi jazyka individualně vyvinutého, vidíme v ní a prohlédáme řadu proměn, jimiž ráz téhož jazyka dále a stále se obměňuje. Dlouhé, po šest set let dokumentované trvání a bohatost charakteristickými změnami vnitřními jsou zároveň vlastnosti, které vývoj jazyka českého zvláště poučným činí. —

Vzdělání mluvnického dostává se jazyku českému — mimo Husův traktat o pravopise, o němž viz zde dále na str. 13 a 14, — od stol. XVI. Prvním pokusem české mluvnice jest „Grammatika česká“ Beneše Optata, Petra Gzela a Václava Philomatesa (vytištěná r. 1533); obsahuje „orthografii“ t. j. několik prvopočátečných výkladů o psaní, o výslovnosti a interpunkci (od Optata a Gzela), a „etymologii“ (od Philomatesa), kdež podle mluvnice latinské (t. zv. Donata) probírají se jednotlivé třídy slov a ukazuje se, jak se co latinského po česku správně nebo nesprávně vyjadřuje. Z mluvnic dalších je důležita mluvnice Jana Blahoslava (dokonaná 1571, vyd. Hradil a Jireček 1857); hojná sbírka výkladův, jež ovšem na mnoze do slovníka, do stilistiky a poetiky patří. Mluvnice Matouše Benešovského Philonoma (1577) má jen vzory skloňovací a časovací. Úplná jest ve smyslu své doby mluvnice Benedikta Nudožerského (1603); je rozdělena ve dvě knihy a učí v knize první (de etymologia, = nauka o slově) o hláskách, o skloňování, o tvoření některých kmenův, o časování, o příslovci a o spojce, a v knize druhé (de syntaxi, = nauka o skladbě) o shodě (v čísle, rodě, pádu, osobě), o vazbách pádových atd. Mluvnice Václ. Rosy (1672) dělí se ve čtyři díly (orthographia, etymologia, syntaxis, prosodia) a podává všecko zevrubněji, než která mluvnice před tím. Je psána latinsky, částečně s parallelním překladem českým. Část česká jest jazykem chybná a smutným svědectvím, jak jazyk český v samé Praze byl klesl, když i Rosa, zajisté jeden z nejupřímnějších jeho příslušníkův a nejpilnějších jeho pozorovatelův, tak chatrně jím vládl. Pro tento nedostatek odsuzuje se druhdy Rosova mluvnice všecka; neprávem, neboť krom vytčené vady je to naopak práce na svůj čas dobrá, ano částečně (ve výkladech o kolikosti děje slovesného) práce vynikající. Výtahem z ní jest mluvnice Václ. Jandita (lat., 1704 a j.). Též podle mluvnice Rosovy je vzdělána a pilně dále vypracována mluvnice, kterou sepsal Pavel Doležal (lat., 1746), dílo na svůj čas znamenité. Dílem též výtahem z Rosy, dílem prací vlastní jest pověstná mluvnice Václ. Pohla (něm., 1756 a j.). Pohl byl úplně bez přípravy, ano beze smyslu pro práci grammatickou; tvoří a přetvořuje slova podle libovolných nápadův; sotva je kde na světě příklad jemu v tom podobný; mluvnice jeho je svou špatností památna; a že mohla tiskem vycházeti (ve čtveru vydání), je svědectvím nejhlubšího úpadku jazyka českého.

Na sklonku stol. XVIII počíná se v Čechách přísnější bádání vědecké. To jeví se také v mluvnici a vynikají zde zvláště Tomsa, Pelzel a Dobrovský.

Frant. Tomsa († 1814) obíral se též jazykem starým, snad první po staletích četl proto také Štítného, a vydal mluvnici (něm., 1782), kdež dílem (v paradigmatech a j.) přidržuje se Doležala, většinou pak samostatné a pilné přemýšlení jeví.

Frant. Pelzel, první professor českého jazyka a literatury na universitě Pražské († 1801), založil svou mluvnici (něm., 1795, 2. vyd.

1798) na spisích stol. XVII a XVIII; dílo na svůj čas výborné a zejména také po stránce methodické pečlivě propracované. Z Pelzla těžil jeho nástupce v úřadě professorském Jan Nejedlý, jehož mluvnice (něm., 1804) je zpracována většinou z Pelzlovy.

Jos. Dobrovský († 1829) uznáván jest ode všech svých vrstevníkův jako nejdůkladnější badatel a znatel jazyka slovanského a českého. Práce jeho přípravné sahají též do století předešlého; mluvnice soustavná, *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*, vyšla r. 1809 (2. vyd. 1819). Snaha, vyčerpati všecku látku a zpracovati ji soustavně, jeví se zde měrou svrchovanou.

Mluvnice pozdější mají skoro vesměs jen cíl školní na zřeteli. Co se týká pečlivého propracování látky, zůstávají mluvnice Dobrovského, Pelzlova i Tomsova dosud vzorem. Vzhledem pak k obsahu vynikl Šafařík, rozšířiv obor mluvnice české vzděláním mluvnice staročeské (1845), a vynikli Václ. Zikmund a ještě více Frant. Bartoš vzděláním dotud málo pěstované skladby. Také nářečím dostalo se zvláštních popisův: Šembera vydal své Základy dialektologie (1864), Bartoš Dialektologii moravskou (I., 1886), kteréžto práce obě byly připomenuty již nahoře, dále M. Hattala a před ním Bernolák (1790) vydali mluvnice nářečí slovenského, atd.; jiné sem hledící popisy vyčteny jsou v tomto díle v abecedním vysvětlení zkratkův str. 666 a násl.

Mezitím prospívala také srovnávací mluvnice slovanská a prospíval vůbec jazykozpyt srovnávací; že z toho obého kořistila i mluvnice česká, rozumí se samo sebou. —

Na konec ještě slovo o Historické mluvnici, jejíž první díl tuto vydávám*). Vyslovuji krátce, že je to výsledek práce přemnohé a intensivní. Bylať třeba nejen většinou od základu nově stavěti, nýbrž skoro veskrze i látku k stavbě teprve shledávati a sbírati**). Postupoval jsem tím způsobem, že jsem sbíraje a tříde látku pracoval o všech částech mluvnice zároveň, takže zhruba, t. j. ve skizzách, všecky díly její stejně pokračovaly a stejně daleko dospěly. Spolu s mluvnicí zakládal jsem si staročeský slovník.

*) S náležitými díky připomínám, že tiskovou korrekturu tohoto dílu čtli se mnou pp. prof. Jos. Zubatý a Václ. Flajšhans a upozornili mne tu na nejednu mezeru a nesprávnost, kterou jsem mezi tiskem mohl vyplniti nebo napraviti.

**) Při shledávání látky měl jsem platnou pomoc od některých svých žákův a vyučencův, zejména od některých členů semináře slovanského, kteří v pracích seminarních a jiných příspěvky mi poskytovali a bohdá také příště poskytovati budou. Vyslovuji to zde s díky a spolu připomínám, že při posledním díle této mluvnice hodlám podati seznam, kdo zejména a čím mi přispěli; nyní seznamu takového nepodávám, poněvadž by byl pro díly příští neúplný, a oznamuji to prozatím v seznamech občasných, v tomto díle na str. 666 udaných.

Mluvnice dělí se obyčejně ve čtyři díly, jež jsou: I. hláskosloví, II. kmenosloví, III. tvarosloví, IV. skladba. Téhož rozdělení držím se také v mluvnici této. Přikročiv k tisku vydávám tuto díl první, hláskosloví. Díly ostatní, dá-li mi Bůh života a síly, mají tímto pořadem následovati: nejprvé chci vydati tvarosloví (v jednom díle anebo, bude-li třeba, ve dvou částech, totiž skloňování a časování); potom odporoučí se, aby před kmenoslovím a skladbou byl vydán staročeský slovník; po něm chci se vrátiti k mluvnici a vydati ostatní dva její díly (skladbu snad opět ve dvou částech, totiž větosloví a skladbu ve smyslu užším). Vlastně měl by i u vydání mluvnice býti pořádek ten, v jakém její díly právě byly uvedeny; ale příčiny praktické — hlavně aby v slovníku byla pohotově snůška příkladů a dokladů — odporoučejí a omlouvají odchylku od pořádku toho*).

V mluvnici historické mají býti vyčerpány všecky prameny jazyka a mají býti výklady vědecky správné. To je ideal historické mluvnice dokonalé. Že toho idealu má práce nedosahuje, zajisté netřeba připomínati. Co se týče pramenů, mám vyčerpány velmi hojné a je v nich jazyk český a jeho šestistyletý proud zastoupen a reflektován bohatě; ale úplné toto zastoupení není, jest zejména již ze stol. XV dosti a od XVI čím dále tím více pramenů nepoužitých, v nichž se zajisté ledacos ještě nalezne, co odjinud dosvědčeno není. Mnoho také vyjde ještě na jevo z obecných nářečí, zejména když popisovatelé jejich přísně se budou držeti mluvnické soustavy vědecké a podle jejích kategorií budou hledati a tříditi fakta dialektická. Co se pak týče výkladův, bude zajisté třeba někde oprav a místy i nových zkoumání. Látka je příliš hojná a předmět často velmi nesnadný; práci bude třeba stále doplňovati a podle nových hledišť stále obnovovati. Snažil jsem se, abych vykonal plného úkolu, který Historické mluvnici v idealním slova smyslu náleží, co možná nejvíce; kolik jsem vykonal a s jakým zdarem, o tom budou souditi jiní.

*) Připomínám, že také Miklosich týmž pořádkem postupoval (vydal r. 1852 mluvnice díl I, 1856 díl III, 1862—65 slovník stsl. 2. vyd., 1868—74 mluvnice díl IV a 1875 díl II), veden trvám stejnými příčinami praktickými.

Jeden úsudek — svrchovaně benevolentní — stal se mi znám již napřed. Pan dvorní rada prof. ***Ed. Albert,*** vynikající ve svém oboru jako celebrita prvního řádu, vyniká také tou vzácnou vlastností, že zůstává věrným synem svého národa a má bedlivě na pozoru veškeru jeho snahu a činnost duševní, i když jest ze středu českého vytržen a v kruhu cizím na místo velice čestné povýšen. Dal to skvěle na jevo v době nedávné, když vydal nejlepší studii o Vrchlickém a německé anthologie z básnictví českého a z Vrchlického, jimiž české básnické literatuře velmi vzácného uznání za hranicemi jazyka českého dobyl. Všímal si také prací mých, poučoval se o nich a pojal o nich mínění tak příznivé, že pro jich vydání spontanně nabídl munificentní podporu. Skutek ten mluví sám sebou, výkladu mu netřeba; pročež oznamuji jen krátce, že má Historická mluvnice vychází s velice značnou podporou p. dvor. rady Alberta. Jak vážné můj přítel tu měl pohnutky, oznámí svým časem české veřejnosti sám. ***Já vykonávám jen svou povinnost,*** ***když za přátelský Jeho skutek a na důkaz upřímné vděčnosti dílo své Jemu posvěcuji.***

V PRAZE dne 19. března 1894.

J. Gebauer.

---

1. Hláskosloví jest nauka o hláskové stránce slova. Při výkladech hláskoslovných máme na mysli — není-li co jiného připomenuto — slovo vyslovené hlasitě a v souvislosti větné.

Hláskovou stránku slova činí jeho hlásky, seřazené jistým pořádkem a složené v slabiky, jež se vyslovují jistým hlasem a jistou časomírou (kvantitou). Na př. hláskovou stránku slova *starý* ve větě *„starý hřích činí novou hanbu“* činí

hlásky: *s*, *t*, *a*, *r*, *ý*,
seřazené v řadě: *s-t-a-r-ý*,
složené v slabiky: *sta-rý*,

kteréž obě vyslovují se hlasem stejně vysokým, a při tom

prvá s přízvukem a druhá bez přízvuku: *stà-rý*,
prvá krátce (◡) a druhá dlouze (—): *sta-rý* = ◡ —.

Změna na stránce hláskové se stane, když něco v těchto věcech se změní: buď že hláska některá se změní ve své jakosti, nebo že některá hláska se přidá, nebo se vynechá, nebo že se pořádek hlásek nebo slabik změní, nebo že se změní složení slabikové, nebo výška hlasu, nebo přízvuk, nebo kvantita, anebo když se těchto věcí změní několik zároveň.

Popis a výklad hláskové stránky jazyka českého a jejích změn podáváme ve dvou částech:

v části první jednáme o hláskách, v oddílu prvním o samohláskách, v druhém o souhláskách; a to o jejich původu ze střídnic starších, praslovanských a indoevropských; o jejich proměnách kvalitativních; a o jich přisouvání a odsouvání; proměny kvalitativní, přisouvání a odsouvání hlásek spojujeme (v §§ 92 až 220 a 258 až 455) z příčiny praktické, abychom je jedním probráním hlásek vyložiti mohli; —

v části druhé pak je řeč I. o přesmykování, II. o slabikách, jejich skladu a rhythmu, III. o přízvuku a výšce hlasu, a IV. o kvantitě.

2. V roztřídění tuto předloženém hledí se ku předmětu, který se popisuje a na němž proměny se jeví; roztřídění je takové, jaké tento předmět sám na ruku dává.

Roztřídění jiné nabízí se pro proměny hláskoslovné, totiž roztřídění podle příčin, ze kterých proměny vznikají. Příčiny tyto jsou dílem fysiologické, dílem psychologické.

Příčiny fysiologické jsou v mechanismu našich mluvidel a jeho práci. Tím způsobem proměnilo se na př. *duša* v *duše* (nč. *duše*): místo, kde se v ústech děje vlastní nastrojení pro *š* (na podnebí), je vzdáleno od místa pro *a* (na hrdle); mluvidla při mechanické práci posunují článkování *a* blíž a blíže k *š*, tím ruší se kvalita *a* víc a více, až zazní *ě*. Tím způsobem proměnilo se dále *nádcha* v *nátcha*: pro *d* má puštěn býti do nastrojení ústního proud zvučný, pro *ch* proud bezezvuký; mluvidla při mechanické práci pustí proud pro *ch* určený již pro *d*, a místo nádcha zazní nátcha. A týmže způsobem, fysiologicky, proměnilo se také stč. *kvtu* ve *ktvu*: ve skupení *kvt* je hláska trvací (*v*) mezi dvěma raženými (*k*, *t*), vysloviti skupení takové je mluvidlům velmi nesnadno, vyskytlo se t. zv. přeřeknutím vyslovení *ktvu*, a to se stalo pravidlem.

Původu naproti tomu psychologického jsou proměny, buzené a přivoděné rozmanitými druhy analogie. Na př. bylo bezpochyby psl. *novętь*, ale to se změnilo v *devętь*, analogií podle sdruženého *desętь*; bylo stč. *veždajší*, ale změnilo se v nč. *vezdejší*, mylnou etymologií, která se domnívala, že v slově tom je předložka *ve-* a příslovce *zde-*; je správné *mohu*, ale mění se v ob. *můžu*, podle sdruženého *můžeš* . . .; atd. —

Oboje tyto změny, fysiologické i psychologické, dějí se jak říkáme samy sebou, t. j. bez vědomí a bez úmyslu mluvících; vědomě a s úmyslem dějí se jen změny, kterým theoretikové dávají podnět.

Změny vzniklé z příčin fysiologických jsou proměny hláskoslovné vlastní.

Změny ty dějí se ve svých mezích časových. Na př. *aj* se proměnilo v *ej*: *daj - dej*, *najvajš - nejvejš*. Změna ta dála se v XV a XVI stol. V době pozdější se již neděje; obecné tvary 3. os. množné, jako (oni) *daj'*, *volaj'*, *dělaj'* atd. (místo *dají* atd.), vznikají až v době novější, když pravidlo o změně *aj-ej* již nepůsobí, a zůstávají tedy nezměněny.

Tytéž změny dějí se dále ve svých mezích místních. Na př. táž změna *aj-ej* vykonala se v Čechách a v Moravě západní a střední; v nářečích východomoravských, slovenských a na dalším území slovanském se neprovedla.

Změny tyto dějí se krom toho ve svých časových a místních mezích důsledně.

Výjimky vyskytují se namnoze zdánlivé. Na př. změnou *aj-ej* změnilo se také *vajce* ve *vejce*. Ale v gen. plur. *vajec* a v slovích *vajíčko*, *vaječný* atp. zůstává *-aj-*, a to zdá se býti výjimkou; výjimka ta jest jen zdánlivá, neboť změna *aj-ej* vykonala se jen tehdy, když hlásky *-aj-* byly v slabice společné; tak bylo ve *vaj-ce* a proto se zde změna ve *vej-ce* vykonala; ale v gen. plur. *va-jec*, ve *va-jíčko* atp. patří *-a-j-* do slabik různých a proto změna v *-ej-* se nevykonala.

Jestliže někdy přece výjimky skutečné se vyskytují, nejsou libovolné a svědectvím proti důslednosti pravidla hláskoslovného, nýbrž mají

zase příčinu svou, příčinu, která se stavěla pravidlu na příč a způsobila v něm nějaké zmatení (turbaci). Na př. vedle imperativů *volaj*, *volajte* atp. (třídy V. 1[a]) byly imperativy *kaj*, *kajte* atp. (tř. V. 4); když začalo působiti pravidlo o změně *aj-ej*, měnilo se *volaj*, *volajte* ve *volej*, *volejte*, a měnilo se rovněž tak *kaj*, *kajte* v *kej*, *kejte*; v imperativech vzoru *volaj*, *volajte* dála se změna v *-ej* bez překážky a vykonala se bez výjimky; naproti tomu při imperativech vzoru *kaj*, *kajte* nastala turbace; v indikativě praes. *kaji*, *kaješ*, *kaje* atd. bylo *-aj-* právem nezměněné (poněvadž tu *-a-j-* patří do slabik různých), a toto praesentní *-aj-* bylo příčinou, aby se *-aj-* zachovalo také v imperativě a aby nepodléhalo změně v *ej*, které podle pravidla obecného podlehnouti mělo a které by jinak — bez ukázané turbace — zajisté bylo podlehlo.

3. Dvoje tyto proměny na stránce hláskové — proměny vzniklé z příčin fysiologických a proměny způsobené příčinami psychologickými — dlužno theoreticky lišiti. Ale není možná, prakticky odlučovati naprosto jedny od druhých v grammatických výkladech. Na př. nč. *sázel-sázeli* vyvinulo se z bývalého *sázał-sázali* (*z* vyslov *dz*); změn je v tom několik a jsou původu dílem fysiologického, dílem psychologického: *sázali* změnilo se v *sázěli* (z příčiny fysiol.) a dále v *sázeli* (též), *sázał* pak změnilo se v *sázel* (analogií, z příč. psychol.); vykládaje změnu *sázali-sázěli* nemohu pominouti změny *sázał-sázel*, při změně vzniklé z příčiny fysiologické vykládám zároveň změnu vzniklou psychologicky. A jako v případě tomto, tak i v přemnohých jiných. Z toho pak vyplývá, že v hláskosloví, které si béře za úkol vylíčiti všeliké proměny stránky hláskové, nemůže se hleděti jenom ku proměnám vzniklým z příčin fysiologických, nýbrž že se v něm mají popisovati a vykládati také změny vzniklé z příčin psychologických, pokud účinek jejich jinam než mezi proměny stránky hláskové vřaditi nelze. —

Názvy proměn, jež se jeví na stránce hláskové, jsou většinou původu staršího, jako skoro všecka terminologie grammatická. Některé nejsou správné nebo přiměřené, na př. když se praví o některé hlásce, že se „přisouvá“ neb „odsouvá“; v slovích těch mohl by se spatřovati význam a smysl, jakoby změny jimi pojmenované se děly vědomě nebo dokonce úmyslně, a to byl by smysl nesprávný; proto bylo by lépe říkati, že slovu hláska přibývá nebo že z něho vypadá, neboť hláska tu přibývá nebo vypadá bez úmyslu, ano bez vědomí mluvících. Ale ujaté názvy terminologické není radno měniti; proto se pokud možná zachovávají, jenom smysl se jim podle potřeby dává jiný, než měly snad předtím. Pravíme na př. podle přijaté terminologie, že v *zábsti* je *s* přisuto, a výkladem ukazujeme, jak se to stalo a jak tedy „přisutí“ zde rozuměti; pravíme, že v *pletti-plésti* se změnilo *tt* v *st*, a výklad ukazuje, že se tu nezměnilo prvé *t* v *s*, jak se na pohled zdá, nýbrž že se tu stalo něco jiného; atd. Mnohdy nevidíme a nepoznáváme nic více, než zjevný výsledek, na př. když za starší *nrav*

je pozdější *m*rav; tu nelze vykládati, proč a jak se změna stala, a třeba přestati na konstatování, že tu změna ta neb ona jest. Někdy je také třeba ukazovati a takořka upozorňovati na změny zdánlivé a domnělé, a mylné zdání opravovati; na př. místo z-dalek*a*, z-blízk*a* atp. říká se dial. z-dalek*y*, z-blízk*y* BartD. 34 (slov.) a j., je tu na pohled *a* změněno v *y* ale zdání to je mylné, věc vyvinula se jinak (v. § 108).

4. Zvláštní změny hláskové bývají v slovích přejatých (cizích). Příčina toho je v tom cizím prostředí, z něhož které slovo přejato. Kde se věc taková vyskytuje, je třeba zvláště vytýkati, že je to zjev na slově přejatém. Tu bývá také rozdíl časový a rozdíl vrstvový. Na př. v *b*iřmovati z lat. *f*irmare, přejatém v době staré, je *f*- změněno v *b*-, kdežto v slově *f*irma, přejatém v době nové, *f*- zůstalo nezměněno; lat. *s*ecretarius přejaté do vrstvy knižné zní *s*ekretář, a ve vrstvě nářečí obecných *c*ekretář; z lat. mustum je stč. *mest*, z něm. Most je nč. *mošt;* atd. Tyto zvláštnosti vyskytují se jen v přechodu z prostředí cizího do jazyka českého; když tento přechod je vykonán a slovo cizí náležitě se ujalo, podrobuje se dále všelikým pravidlům jazyka českého.

Část první.

Hlásky; jejich proměny; přisouvání a odsouvání.

5. Hlásky české vyvinuly se ze slovanských — praslovanských —, a tyto z původních indoevropských — praindoevropských —.

Za praindoevropské pokládáme v daném příkladě ty hlásky, ve kterých jednotlivé čelné jazyky indoevropské se shodují anebo ke kterým svými střídnicemi ukazují. Týmže způsobem sestrojujeme si původní indoevropské tvary. Na př. adjektiva stsl. *novъ*, lat. *novus*, ř. *νέϝος*, skr. *navas*... vedou k tomu, že bylo adjektivum původní *neu̯os*, že v něm byla souhláska *n*-, dvojhláska *eu̯*-, atd., že české *ov* v n*ový* a psl. *ov* v n*ovъ* je střídnicí za původní *eu̯*, atd.

Za praslovanské pokládáme v daném příkladě ty hlásky, ve kterých jazyky slovanské jednotlivé se shodují anebo ke kterým svými střídnicemi ukazují. Týmže způsobem poznáváme nebo sestrojujeme také psl. tvary. Na př. ve všech slovanských jazycích jest aqua = *voda*, je to tedy slovo praslovanské, a praslovanské jsou i všecky jeho hlásky; — slovo *žena* je psl., poněvadž tak zní stsl., srbchorv., sln., čes. a rusky a poněvadž pol. a luž. *żo*na k staršímu *że*na ukazuje; — podobně vyplývá ze stsl. nążda, rus. nuža, pol. nędza, slc. núdza, čes. nouze atd., že bylo psl. *nądja;* nč. *ou*, *z* a slc. *ú*, *dz* atd. jsou tutéž střídnicemi za psl. *ą* a *dj*, atd. —

Některá slova zachovala se v té podobě hláskové, jakou měla v době předhistorické a původní; na př. lit. *sūnus* je spolu tvar praindoevropský, stsl. *rąka* je spolu psl. V oboru slovanštiny má zvláště stará slovenština mnoho příkladů, které jsou zároveň psl.; příklady takové můžeme klásti místo praslovanských, a tak častěji též činíme.

V slovích přejatých dlužno jest rozeznávati hlásky, jež které slovo má v jazyku svém původním anebo v prostředí, z něhož bylo přejato, a hlásky, jež má v jazyku, do něhož je přejato. Na př. za lat. p*ăgā*nus má slovanština pog*a*nъ, za Je*sus* je č. Je*žúš*, Je*žiúš*, Je*žíš* atd. Hláskami původními rozumějí se tu někdy hlásky jazyka cizího, na př. Je*sus*, někdy pak ty hlásky, které jsou nejstarší ve formě přejaté, na př. v Jež*ú*š jest *ú* původní proti pozdějšímu *-iú-* a *-í-*.

Poznamenání. V historické mluvnici jazyka českého nejde o to, abychom předhistorické a prapůvodní jeho hlásky a tvary hledali a konstruovali; nýbrž o to, abychom jazyk historicky daný pochopili v souvislosti s tím, co o fasích jeho předhistorických — praslovanské a praindoevropské — jistého nebo pravděpodobného nalezeno. V hláskosloví jde tedy o výklad hlásek slovanských z indoevropských, a dále střídnic českých z hlásek praslovanských.

Střídnice české bývají za touž psl. hlásku rozmanité, někdy se jich vystřídá během času několik; na př. za psl. *ę* v pędь je č. *iá*, p*iá*d, pak *ie*, p*ie*d, p*ie*ď, a na konec *í*, píď. Zde půjde nám především o střídnice české nejstarší, o ty, které byly na počátku historické doby jazyka českého a namnoze i před počátkem tímto; střídnice pozdější budou tu připomínány jen při příležitosti a podle potřeby, výklady o nich vlastní následují na svých místech doleji (v hlavě III. oddílu prvního i druhého). —

Při střídnicích českých bývá třeba ukazovati, kde se která vyskytuje za jistou hlásku praslovanskou. V následujících výkladech hleděno k tomu při koncovkách tvarův ohnutých, krom toho pak zvláště tu, kde střídnice česká nejstarší je kvalitativně jiná, než bývalá hláska praslovanská; podávati vždycky a všude lexikalně úplné výčty dokladů potřebí nebylo.

Roztříditi případy, t. j. slabiky, kde jaká střídnice se vyskytuje, není věc snadná. Vědecky odporoučí se roztřídění slabik těch v kořenné, příponové a flexivní, jak je má Miklosich. Ale mnohdy nalézá se, že střídná hláska patří slabikám dvěma různým, na př. v č. nes*ú* = psl. nes*ą*tь = püv. ne*ko-n*ti patří č. *ú* a psl. *ą* s polovice slabice kmenové, s polovice pak příponě flexivní, atd. Hledě k těmto a jiným obtížím, jež jsou při střídnicích českých větší než při stsl., dal jsem přednost roztřídění více praktickému a rozeznávám slabiky *a)* v nitru slov a mimo koncovky tvarův ohnutých a *b)* v koncovkách tvarův ohnutých. Ovšem ani zde nelze se vyhnouti kollisím vždycky a naprosto, na př. aor. p*ě*, sg. nom. du*šě* a j. mohou se klásti do *a)* i do *b)*.

Popis a roztřídění hlásek *).

6. Pro další výklady je třeba, podati také popis a roztřídění hlásek, zvláště českých. Oboje podává se nejbezpečněji podle známek, které pozorujeme při vyslovování.

Když mluvíme, pracuje jistá část našeho ústrojí tělesného. Ústrojí tělesné, které při mluvení je činné, nazýváme mluvidly.

Můžeme je rozložiti ve dvě části; částí první jsou plíce a průdušnice se svazy hlasovými, částí pak druhou jsou dutina ústní a nosní a mluvidla v dutině ústní.

I. V části první jsou plíce při mluvení činné tím, že nabírají vzduch a vytiskují, vydychují jej zase ven. Proud vzduchu do plic nabíraného i proud vydychovaný chodí skrze průdušnici. Průdušnice je trubice chrupavkovitá a končí se v té výši, kde máme na krku tak zvaný ohryzek. Uvnitř je potažena blanou a blána tato vybíhá přes konec průdušnice a tvoří zde dva blanové svazy. Otvor na konci průdušnice můžeme zvláštními svaly porozšířiti nebo zúžiti. Rozšíříme-li jej, napnou se oba svazy více méně a zakryjí otvor trubice se dvou stran, nechávajíce mezi sebou jen úzkou štěrbinu; v tomto stavu podobají se svazy bláně na bubínku napaté a v polou rozříznuté. A zúžíme-li zase ústí průdušnice, přestane i napětí svazův.

*) Srov. Sievers, Grundzüge der Phonetik, 2. vyd. 1881, 3. vyd. 1885; — mé „Roztřídění hlásek českých podle jich učlánkování“ (v Listech filol. 1875, 153—167, v Uvedení do mluvnice české 1876, 12 a d., a v Mluvnici 1890 § 461 a 462).

Mluvíme za proudu výdechového (exspiratorního). Proud tiskne se z plic a prochází skrze průdušnici a mezi svazy.

Jsou-li svazy napaty, tedy rozechvějí se, s nimi rozechvěje se i proud dechový a tím chvěním vzniká zvuk, proud stává se zvučným. Zvuk tento je základem hlasu lidského; svazy nazývají se proto svazy hlasovými a štěrbina mezi nimi štěrbinou hlasovou.

Jsou-li svazy nenapaty, tedy ovšem se nerozechvějí a proud vychází bezezvuký*). Také proud bezezvuký můžeme slyšeti; ale co tu slyšíme, není zvuk od svazů hlasových pocházející, nýbrž šum, jenž vzniká třením proudu, na př. při hláskách *s*, *c*, *š*, *č*.

Proud může býti rozdílný podle síly, prudší nebo mírnější; oboje máme ve své moci svalstvem, kterým se plíce stahují, když vydychujeme.

Úkolem této části mluvidel — od plic až ke svazům hlasovým — jest, aby způsobovaly a udržovaly proud; a to proud rozdílný podle jakosti (zvučný nebo bezezvuký), a rozdílný také podle síly (mírný nebo prudký).

II. Dutina ústní a nosní je souvislá a proud (zvučný nebo šumný) vzbuzuje v ní resonanci; jest to dutina resonanční. Rozdílná podoba její činí rozdílnou resonanci, a rozdílná resonance činí rozdílné hlásky. Každé hlásce přísluší jistá zvláštní podoba dutiny resonanční. Nastrojiti dutinu resonanční v té podobě, jak při které hlásce býti má, jest úkolem té části mluvidel, která je v dutině ústní.

Když proud vystoupí z průdušnice, může se dále bráti ústy, nebo nosem, nebo ústy i nosem zároveň.

Má-li proud jíti ústy, zahrazuje se mu vstup do dutiny nosní tak zvaným čípkem; na př. při *a*, *i*, *z*, *l* atd.

Má-li jíti nosem, zahrazuje se mu průchod na některém místě v ústech; na př. při *n*, *m*.

*) Chvějí-li se svazy nebo nechvějí a je-li tedy proud zvučný nebo bezezvuký, o tom můžeme se snadno přesvědčiti. Zavřeme si uši (vetknouce do nich prsty) a vyslovujme *zzz* . . . a pak *sss* . . .; při onom slyšíme dunění v hlavě, pocházející od proudu zvučného, při tomto nikoliv. Nebo položme si prst na tak zvaný ohryzek a vyslovujme *aaa* . . . nahlas, a potom šeptané *aaa* . . .; při hlasitém *aaa* . . . ucítíme chvění v prstu, při šeptaném neucítíme ničeho, při onom tedy svazy se chvějí, při tomto nikoliv. Anebo vyslovujme *zzz* . . . a pak *sss* . . . , obé hlasitě; při onom ucítíme prstem opět chvění, při tomto nic.

Má-li jíti ústy i nosem zároveň, nezahrazuje se mu ani vstup do dutiny nosní ani průchod v dutině ústní; to bývá při tak zvaných nosovkách t. j. samohláskách nosových, při jichž vyslovení část proudu jde ústy, ale jiná část jde nosem a budí zde nosový příhlas, jehož při samohláskách čistých není, na př. *o͡n* ve franc. *bon* a pol. *mąka* (mouka), *e͡n* ve franc. *fin* a pol. *ręka* (ruka).

Podoba dutiny nosní nemění se. Ale dutina ústní rozličně se přestrojuje: jednak se více méně zužuje, jednak se i přehrazuje.

Zúžení může se státi na rozmanitých místech; na př. při *j* jest zúžení mezi středním jazykem a podnebím, při *z* mezi předním jazykem a předním patrem, při *v* mezi rtem a protějšími zuby, atd.

Také přehrazení může se státi na rozmanitých místech; na př. při *d* a při *n* jest utvořeno přimknutím přední části jazyka k horní dásni, při *b* a při *m* sevřením obou rtův atd. Při *d* a *b* atp. je přehrazení jen okamžité: mluvidla se náhle semknou a tím proud přeryjí (= semčení, sražení, komplose), a proud hned na to přehradu prorazí a rozemkne (= rozemčení, rozražení, explose); na př. vo*d*a, o*b*a, o*k*o atd. Hláska zní jen v okamžicích semčení a rozemčení a nemůže se prodloužiti; kdybychom ji úmyslně prodlužovali, dostali bychom mezi semčením a rozemčením němou pausu: vo*d-d*a, o*b-b*a, o*k-k*o. Naproti tomu při *n* a *m* proud přehrady neprotrhuje, vychází nosem, znění trvá tak dlouho, jak trvá zatarasení, a může se i prodlužovati: *nnn* . . ., *mmm* . . . .

Všecko to vykonávají mluvidla ústní a práci jejich nazýváme článkováním (artikulací). Hlásky mluvené slovou proto také článkované, naproti nečlánkovaným zvukům jiným.

Mluvidla ústní jsou od hrdla až ke rtům: čípek, patro zadní (měkké), střední (tvrdé, n. podnebí) a přední (s horní dásní), zuby, rty, jazyk. Pracují vždy párem, jedna část zdola a druhá shora; na př. při *n* je přední jazyk přimčen k horní dásni, učlánkování je vykonáno přední částí jazyka zdola a dásní shora. Každá část mluvidel těchto jest důležitá a nevyhnutelná pro vyslovování správné; ale přece nejdůležitější jest jazyk, poněvadž jemu jest vykonávati největší část práce článkovací.

7. Známky, které při vyslovování hlásek — máme tu na mysli hlásky především novočeské jazyka spisovného — pozorujeme, jsou několikeré, a podle toho jest několikeré i jejich třídění.

a) Především rozeznávají se samohlásky (vocales) a souhlásky (consonantes). Při samohláskách je dutina ústní tak nastrojena, že proud v ní nevzbuzuje žádného (nebo skoro žádného) šumu a je tedy čistě zvučný; na př. *a*, *i* atd. Naproti tomu při souhláskách je dutina ústní nastrojena tak, že proud, který se jí prodírá, vzbuzuje šum; na př. *z*, *s*. —

b) Druhé roztřídění je podle místa, kde v mluvidlech ústních nastrojení a učlánkování hlavní se děje, kde totiž průlina, skrze kterou proud prochází, se zužuje nebo zahrazuje. Místo to jest buď nad hrdlem, nebo na podnebí, nebo na předním patře a horní dásni, nebo mezi rtem a protějšími zuby, anebo mezi oběma rty; a podle toho rozeznáváme hlásky:

1. hrdelné (gutturales) *a*, *h*, *ch*, *g*, *k*;
2. podnebné (palatales) *i*, *j*; *ň*, *ď*, *ť*; *ž*, *š*, *č*;
3. předopatrové a dásňové (alveolares), z nichž nazývají se
   d, *t*, *n* zubnými (dentales, podle místa článkovacího),
   z, *s*, *c* a *ř* sykavými (sibilantes, podle sykavého znění), a
   l, *r* jazyčnými (linguales);
4. retozubné (labiodentales) *v*, *f*;
5. retné (labiales) *u*, *b*, *p*, *m*.

Obyčejně rozumějí se retnicemi také souhlásky retozubné.

Samohláska *e* je podle tohoto roztřídění hrdelněpodnebná, leží totiž mezi hrdelným *a* a podnebným *i*; když zvolna vyslovujeme *ai*, tu přecházejíce od hlásky prvé k druhé přestrojujeme mluvidla od *a* na *i*, a když jsme takořka v polovici tohoto přestrojování, zazní nám mimovolné *e*, místo *ai* slyšíme a*e*i. Samohláska *o* leží zase mezi hrdelným *a* a retným *u*, vyslovujme zvolna *au* a uslyšíme a*o*u; je to tedy hláska hrdelněretná. A podobně nalézáme samohlásku *y* mezi retným *u* a podnebným *i*, když vyslovujeme zvolna *ui* a uslyšíme u*y*i, a je to tedy podle známek těchto hláska retněpodnebná. Hlásky *e*, *o*, *y* vzhledem k těmto svým vlastnostem bývají nazývány lomenými. —

c) Další, *třetí* roztřídění hlásek je podle proudu, za jakého se článkují. Proud jest, jak nahoře vyloženo, zvučný nebo bezezvuký, a podle toho jsou i hlásky zvučné a bezezvuké.

Do nastrojení stejného může vstoupiti proud zvučný i proud bezezvuký. Tím vznikají hlásky stejné nastrojením, ale rozdílné zvukem; hlásek takových je vždycky po dvou, každá zvučná má k sobě příslušnou bezezvukou; na př. proti zvučnému *z* je bezezvuké *s*, proti zvučnému (hlasitému) *a* je bezezvuké (šeptané) *a*.

Hlásky bezezvuké vyskytují se dílem v řeči hlasité, dílem jen při šeptání.

V řeči šeptané jsou všecky hlásky bezezvuké.

V řeči hlasité jsou

1. hlásky bezezvuké: *ch*, *k*; *t*, *ť*; *p*; *s*, *c*; *š*, *č*; *f* (co při nich slyšíme, není zvuk ze svazů hlasových, nýbrž jenom šum);
2. hlásky zvučné: všecky ostatní. —

Hlásky bezezvuké

ch, *k*, *t*, *ť*, *p*, *s*, *c*, *š*, *č*, *f*

nazývají se také **temnými** (**tenues**); jejich zvučné střídnice jsou

h, g, d, ď, b, z, ʒ (= *dz*), *ž*, *ǯ* (= *dž*), *v*

a nazývají se **jasnými** (**mediae**).

Při hláskách temných a jasných bývá rozdíl spolu také v síle proudu; proud (zvučný) při hláskách jasných je mírnější, proud (bezezvuký) při hláskách temných naproti tomu je prudší. Při všech hláskách ostatních je síla proudu **indifferentní**.

d) Opět jiné, *čtvrté* roztřídění jest podle **trvání**, a podle toho rozeznáváme hlásky trvací a hlásky okamžité.

Při hláskách **trvacích** je nastrojení stálé a nemění se mezi vyslovováním jich, na př. při *a, l, z;* proto můžeme trvání těchto hlásek i prodlužovati, můžeme vyslovovati i protahovati *aaa* . . ., *lll* . . ., *zzz* . . ., pokud dech stačí.

Naproti tomu při hláskách **okamžitých** učlánkování záleží v tom, že se průlina zahradí a hned zase otevře, a proud se tím na okamžik přeryje, na př. při *d* (ve slově vo*d*a), *t* (ve slově pro*t*o); hlásek těchto prodlužovati nelze.

Hlásky okamžité jsou *g, k, d, ď, t, ť, b, p;* trvací jsou všecky ostatní.

Hlásky trvací, při kterých je důležitou známkou šum vzbuzený třením proudu v průlině ústní, bývají nazývány **třené** (**frikativy**); jsou to *z, s, c, ř, ž, š, č, j, v, f, h* a dílem též *ch*. Hlásky okamžité naproti tomu nazýváme **raženými** (plosivními; **implosivy**, **explosivy**). —

e) Páté roztřídění je podle toho, **kudy** proud vychází; tu rozeznáváme:

1. **souhlásky nosové** (**nasales**) *m, n, ň*, při nichž proud vychází nosem;

2. **hlásky ústní** (**orales**), v češtině všecky ostatní kromě *m, n, ň;* proud při nich vychází ústy. Kromě toho jsou

3. **samohlásky nosové** neb **nosovky**, při nichž proud i ústy i nosem vychází, na př. *o͡n* ve franc. b*on* a pol. m*ą*ka, *e͡n* ve franc. f*in* a pol. r*ę*ka.

f) Šesté roztřídění je podle **složitosti**. V souhlásce *c* je spojeno $t + s$, na př. boha*c*tví vzniklo z boha*ts*tví. Podobně je v *č* spojeno $t + š$, na př. vě*t*šina vyslovuje se vě*č*ina. Rovněž tak je spojeno $d + z$ v hlásku jednu *dz* (*ʒ*), na př. ve slově le*dz*gde (psaném leckde), a $d + ž$ v *dž* (*ǯ*), na př. ve slově *dž*bán (ps. *č*bán). Souhlásky *c, č, dz, dž* jsou tedy **složené** nebo **smíšené**, ostatní pak souhlásky české jsou jednoduché.

Druhý člen v souhláskách českých složených je sykavka (sibilans): $c = t + s$, $č = t + š$, $dz = d + z$, $dž = d + ž$. Proto jmenují se tyto hlásky **assibilaty**.

V jiných jazycích jsou též složeniny s druhým členem vanutým (spirans) a nazývané odtud **aspiraty**; na př. *bh* v skr. na*bh*as ř. νέφος, *dh* v skr. ma*dh*u ř. μέθυ atp.

Aspiraty a assibilaty dohromady bývají nazývány **affrikaty**. —

O skupených samohláskách (dvojhláskách a trojhláskách) v. doleji § 90. —

g) Konečně ještě jiné, *sedmé* roztřídění vyvinulo se v **grammatické praxi**. Třídí se totiž:

Samohlásky podle **šířky**, a tu rozeznávají se v nč. jazyku spisovném samohlásky

1. **široké** (n. tvrdé, n. temné) *a, o, u, y;*
2. **úzké** (n. měkké, n. jasné) *i*; a
3. **obojetné** *e*, kteréž jest
   široké, když jest za býv. *ъ*, a
   úzké, když jest původní nebo ve střídě za býv. *ь*; —

— samohlásky dlouhé jsou téhož druhu jako jejich střídnice krátké; — dvojhlásky (a trojhlásky) patří tam, kam jejich první člen; — *e* vkladné jest po souhláskách tvrdých široké, po měkkých úzké.

Souhlásky pak třídí se tu podle **měkkosti** a rozeznávají se souhlásky:

1. **měkké** *j, ď, ť, ň, ž, š, č, c* (vlastní a v slovích domácích) a *ř*;
2. **tvrdé** *h, ch, g, k, d, t, n, r;*
3. **obojetné** *b, p, v, f, m, l, z, s*. —

Kromě názvů dotud uvedených a z toho neb onoho třídění vyplývajících vyskytují se ještě některá **jiná** pojmenování hlásek. Zejména bývají nazývány také: *ž, š, č* a *z, s, c, ř* hláskami **sykavými** (**sibilantes**); — *z, s, c* a *ž, š, č* bývají také zvány **dyšnými** (**spirantes**), a rozeznávají se *z, s, c* jako dyšné **zubné**, *ž, š, č* jako dyšné **jazyčné**, a *ź, ś, ć* (v češt. dial.) dyšné **podnebné**; —

jiní jmenují **dyšnými** nebo též **vanutými** (**spirantes**) souhlásky *h, ch, j, v, f;* —

dále bývají nazývány *l, r*, někdy spolu *n* a též *m*, hláskami **plynnými** (**liquidae**).

Při této pestrosti názvů a rozmanitosti dělidel má značnou výhodu stručný způsob Miklosichův a j., kterým rozeznávají se souhlásky druhu *k* (= hrdelnice), druhu *t* atd.; ale nepostačuje. —

V nářečích a v stč. je status hlásek hojnější, než v nč. spisovné; ukazováno to bude ve výkladech doleji následujících.

Exkurs o pravopise*).

8. Ve výkladech dalších chceme také ukazovati, jak se která česká hláska před ustálením pravopisu nynějšího psala. Proto je třeba podati také výklad přehledný o tom, jaký český pravopis býval a jak se vyvíjel.

Pravopisem rozumí se způsob, jakým podle běžných pravidel a zvyků

*) Srov. mé Příspěvky k historii českého pravopisu 1871.

článkované hlásky, slyšené v slovích a větách mluvených, se označují literami (písmeny).

V každém pravopise bylo a je snahou hlavní, aby se toto označování dělo věrně, t. j. aby se psaly hlásky takové, jaké se slyší; a pokud který pravopis této snaze hoví, zove se hláskovým čili f o n e t i c k ý m. V pravopise českém píšeme foneticky na př. *ruka*, *málo* atd., poněvadž se tak a ne jinak slyší; a píšeme též foneticky *c*ti m. *čs*ti (nom. *čest)*, če*s*ky m. češ*s*ky atd., poněvadž při vyslovování těchto slov neslyší se *čs*- a -*šs*- (jak bychom podle původu těchto slov mohli očekávati), nýbrž jen *c*- a -*s*-. Poněvadž pak těch slov, ve kterých nám ani jinak psáti nelze, než jak slyšíme a píšeme, jako *ruka*, *málo* atp., jest valná většina, a poněvadž i jinde často pro psaní fonetické se rozhodujeme, jako ve *c*ti, če*s*ky atp., proto je pravopis český převahou fonetický.

Jiná snaha, která v pravopisích platnosti si dobývá, jest, aby se šetřilo původu slova čili etymologie; a pokud zase který pravopis této snaze vyhovuje, potud jest e t y m o l o g i c k ý. V pravopise českém píšeme na př. etymologicky mno*žs*tví, poněvadž slovo to vzniklo z původního mъno*gъ*stvъje a ačkoliv se vyslovuje jenom mno*s*tví; píšeme v*y*soký a v*i*seti, poněvadž zde *y* a *i* je rozdílného původu etymologického a ačkoliv nyní se vyslovuje stejně; atd.

Kromě fonetického a etymologického psaní jest ještě psaní h i s t o r i c k é, když se píše tak, jak se psávalo a poněvadž se tak psávalo, třeba by výslovnost a původ psaní jiného žádaly. Na př. v češtině píše se po historicku vě*tš*í, poněvadž se ode dávna tak psává; etymologicky mělo by se psáti vě*cš*í, foneticky vě*č*í.

Pravopis český je tedy většinou fonetický, ale namnoze také etymologický a dílem též historický. Kromě těchto rozdílných zásad, které se v něm křižují, řídí se písaři čeští v rozdílných dobách ještě rozličnými jinými pravidly a zvyky, pravopis český — máme tu na mysli pravopis těch písařů, kteří psali *latinkou* nebo z ní vzniklým švabachem*) — se tedy mění a má svou historii.

V historii té rozeznáváme p a t e r o s t u p ň ů v, kterými se pravopis vyvíjí.

*) Švabachu bylo obecně užíváno v tisku. První mi známý pokus tisknouti latinkou učinil Fr. Tomsa v básních, které přidal k svému pravopisu (Über die czechische Rechtschreibung 1802 a 1812). Jungmannova Slovesnost 1820 a Krok začatý 1821 tištěny jsou též latinkou. ČČMus. tištěn r. 1827 a 1828 švabachem, od r. 1829 latinkou. — Kromě latinky (a švabachu) jsou české texty také písma h l a h o l s k é h o. Textů takových je však jenom několik a pravopisná jich stránka neposkytuje pro hláskosloví poučení nového nebo zvláštního. Na př. v passionale hlaholském ze stol. XIV a v bibli česko-hlaholské z r. 1416 délka se neznamená, *i* a *y* se píše literou, která znamená *i*, slabiky *te*, *ňe* se píší jako *tie*, *nie* atp.; za *e* bývá často psáno *ě*, za *h* je cyrillské r a za *ř* je spřežka *rz* (srov. ČČMus. 1882, 523 sl. a 1870, 398 a 399).

I. Pravopis j e d n o d u c h ý, před sklonkem stol. XIII a dílem i později. Abeceda latinská poskytovala písařům českým jen 25 liter (kromě *j* a *w*, které vznikly později), kdežto hlásek českých bývalo asi dvakráte tolik. Litery latinské nestačily tedy pro hlásky české. Zejména nebylo tu liter pro české samohlásky dlouhé a souhlásky měkké. Písaři doby této pomáhají si tím, že pro hlásku českou, která nemá náležité litery v abecedě latinské, volí si literu hlásky příbuzné. Na př. v stč. slově *dietě* jsou hlásky *ď*, *ie* (dvojhláska), *ť*, *ě* (dvojhl.); z nich žádná nemá litery náležité v abecedě latinské; staročeský písař volil tedy litery hlásek příbuzných *d*, *e*, *t*, *e* a napsal *dete* ABoh. 111[b] m. *dietě*. Podobně napsáno Msa KosmA. (z r. 1154) 1, 10 m. M*ž*a, caſ Túl. m. *č*as, zen AlxH. 11, 34 m. *žeň*, uſliſyte Hrad. 1[a] m. us*ł*y*š*í*te, kazy NRada 687 m. k*áží* atd.

II. Pravopis s p ř e ž k o v ý, od sklonku stol. XIII. Hlásky české, pro které abeceda latinská liter náležitých nemá, a dílem i takové, které v latinské abecedě litery náležité mají, označují se spřežkami, t. j. literami několika k vyjádření hlásky jedné spřeženými. Na př. kom*á*r psáno comaar MVerb., prv*é* ps. prwee Pror. 62[b], prvn*í* ps. prwnij Štít. ř. 3[a], n*ó*h (pl. gen.) ps. nooh Pror. 26[a], s*ú*d ps. ſuud Štít. uč. 80[a], múdr*ý* ps. mudryy Pror. 19[a], *čas* ps. chzazz Jid. Drk. 105, czaſ ŽWittb. 68, 14, czaſſ t. 118, 147, czzaſ Ol. Sir. 32, 6, cžaſ Alxp. 5 atd., v*š*e ps. wſſe Pass. 211, wſche ŽTom. 48, 18 atd., *ř*ě*ka ps. rsieka Pil. a, rzieka AlxH. 1, 19, rzyeka AlxV. 2174; atd. Ve spřežkách pro hlásky české vymyšlených je veliká rozmanitost, v některých rukopisích (zejména ve zlomcích z doby ok. r. 1300 AlxH., Ap., LMar., Jid., Pil., svD. a j., pak v některých textech z XV stol., na př. v Ol.) je soustava spřežková pečlivější než jinde a dosti vhodná.

III. Pravopis H u s ů v. Hus sestrojil abecedu českou takto:

a) Jednoduché litery latinské (a s nimi také latinskou spřežku *ch*), kterých se v českém psaní užívalo, přijal v té platnosti, kterou měly ve psaní latinském podle výslovnosti středověké (v Čechách obecné), jen s tím rozdílem, že literu *c* bral vždycky za *c* a nikdy za *k*; tedy znamenala litera *d* hlásku *d* jako v latině, litera *g* před *e* a *i* hlásku *j* a jindy hlásku *g*, atd. Tím byly opatřeny všechny české hlásky, které středověká latina (podle výslovnosti v Čechách obecné) měla a znamenala.

b) Pro ostatní pak hlásky české, pro které abeceda latinská liter zvláštních neměla, užil Hus zvláštního způsobu označování, totiž liter znamkovaných, označených tečkou nebo čárkou, a to tak:

1. České souhlásky, kterých latina neměla, znamenal literou hlásky příbuzné a *tečkou* nad ní. Ježto pak čeština nad středověkou latinu vynikala jednak některými souhláskami měkkými a jednak tvrdým *ł*, tedy znamená tečka na ṅ, ḋ, ṫ, ċ, ż, ṡ (ẛ), ṙ měkkost a na l̇ tvrdost souhlásky; na př. pe*ň* psáno peṅ, piš ps. piṡ, *řeč* ps. ṙeċ, dělo vysl. *ďeło* ps. ḋeło atd.

2. Dlouhé samohlásky, které latina měla, ale v písmě od krátkých

nelišila, znamenal Hus literami sounáležitých samohlásek krátkých a *čárkou* nad nimi, na př. *náš* ps. nás, *mé* ps. mé atd.

Zvolil tedy Hus tečky a čárky nad literami kladené za znaménka rozeznávací čili diakritická, a podle toho nazývá se jeho pravopis *diakritickým*. Znaménka taková, zejména též čárky a tečky, vyskytují se po různu v některých rukopisích již před Husem; na př. nám Štít. uč. 69^{a}, przyſahú t. 81^{b}, podlé list. z r. 1395, Tote Pass. 334, wſekiřzie ŽKlem. 56^{b} a j. Husovi přináleží zásluha, že z nich ustrojil pravopisnou soustavu, zásluha veliká*).

Po důmyslných opravách**) Husových stačil pravopis český všem potřebám svým; ale přece nebyl všeobecně uznán a přijat***) a valná část písařů českých přidržovala se způsobu spřežkového, tak že v XV a v 1. polovici XVI stol. dvojí pravopis jest, Husův a spřežkový.

IV. Pravopis bratrský, od sklonku XVI do sklonku XVIII stol. Tak nazývá se proto, že ho Čeští Bratří ve svých spisích užívali a jemu ku platnosti všeobecné pomohli. Podle bible Kralické (1579—1593), nejslavnější památce po Bratřích, nazýván bývá také pravopisem kralickým. Je to dílem zhoršený, dílem nepodstatně obměněný pravopis Husův. Podržel některé spřežky, na př. ſwa*tt*oſt m. svatost, wſſe m. vše. V pravopise spřežkovém, který vedle Husova byl v užívání, vyvinuly se jisté způsoby, jež se staly pravidly; zejména psáno *y* za spojku *i*, psáno (podle dialektické výslovnosti) vždy *y* po *c*, *z*, *s*, na př. *cyzý ſýla*, psáno *v*- místo začátečného *u*-, *ú*-, na př. *včiti* m. učiti, *vřad* m. úřad, psáno *-ey* m. *-ej*, na př.

*) Hus vyložil svůj pravopis ve zvláštním lat. traktatě, jenž se nám dochoval opsán v manualníku Oldřicha Kříže z Telče (v archivu Třeboňském, sign. A. 4, na l. 35^{a}—42^{b}). Opis objevil Palacký 1827 a otiskl A. Šembera v Slavische Bibliothek 2. [1857] 173—177. Na začátku traktatu položena jest Husova abeceda. Jiný opis této abecedy je v rkp. knih. dvorské ve Vídni č. 4935, z 1. pol. stol. XV, ale tu jsou diakritická znaménka téměř všechna opominuta (v. Šembera l. c. 191). Krom toho jest abeceda Husova otištěna také při Slabikáři Prostějovském z r. 1547. Literám rozhojněné své abecedy dal Hus i názvy, které v pořádku abecedním dávají smysl souvislý; začátek zní: *a b*ude *c*elé *č*eledi *d*áno *ď*edictvíe . . . Podle toho příkladu vznikají potom také jiné abecedy ve slovích, jako na př. v Diurnálu, tišt. v Praze 1588 (v knih. veř. v Pr. sign. 54. B. 65): Adam Božj Ctitel Čeſt Dal Ďáblu Ewa Falſſj Geho Hnuta Jablka Kauſla atd.

**) Že zásada Husem přijatá byla vhodná, potvrzuje zkušenost. Vyvinulť se z ní pravopis novočeský, a dále více méně také pravopis jiných jazyků slovanských písma latinského a pravopis užívaný v transkripcích vědeckých.

***) Veskrze není trvám pravopis Husův proveden ve spise žádném. Kniha nejstarší, kde ho je hojně užito, jest Nový Zákon Mikulovský z r. 1406 (ukázka z ní otištěna v Šemberových Dějinách řeči a literatury české[3] 1869, 496; podle toho soudí se, že také traktat Husův nahoře dotčený byl složen před r. 1406); pak vyskýtá se hojně v druhé bibli Mikulovské z r. 1409—1415 (ukázka t. 501), ve spisích Husových, v bibli Padeřovské z r. 1435 (ukázka v Slavische Bibliothek II. 195), Šafhúzské z l. 1450—1480 (r. 196) atd.

neylépe, *woley*, *peycha*. Tyto pak věci přijali Bratří do pravopisu svého, v němž ostatně se přidržovali Husa. Přijali také kličku ' nebo ˇ místo Husovy tečky (ṅ nebo ň za Husovo ṅ atp.), v slabikách *ňe*, *ďe*, *ťe* přeložili diakritické znaménko se souhlásky na samohlásku a psali n'e n. ně atd. (tak píše Optat v grammatice 1533, v. Šembera v Slav. Bibl. II, 186), a přijali také ľ (= *l* s obloučkem) místo Husova l̇ (na př. t'eľo); ale to jsou odchylky ve věcech nepodstatných*).

V. Pravopis nynější. Proti vadám a nedůslednostem pravopisu bratrského ozývají se hlasové již v předešlém a na počátku nynějšího století (Doležal, Pelzel, Dobrovský) a usilováním jednotlivých opravovatelů vznikl pravopis nynější, který tedy v podstatě své jest opravený pravopis bratrský a Husův. Nejprvé provedla se oprava tak zvaná analogická, podle které přestalo se psáti *y* (et) a *cy* místo *i* a *ci*, psalo se po *z*, *s* tu *i* a tu *y*, jak toho analogie žádala — na př. vedle nom. had*i* a akk. had*y* také nom. kos*i* a akk. kos*y* —, a přestalo se psáti *v*- místo *u*- a *ú*- (na začátku slov); o opravu tuto nejvíce přičinil se Jungmann (hlavně spisy O počátku a proměnách pravopisu českého 1828, a Beleuchtung der Streitfrage etc. 1829 proti Janu Nejedlému; potřebu, lišiti *i* a *y* též po sykavkách, vytkl již Pelzel ve své mluvnici 1798 str. 18, a Dobrovský šetří toho rozdílu v 1. vyd. svého Lehrgebäude 1809 v ohýbacích koncovkách, v 2. vyd. 1819 také v kmenech). Na to následovala oprava tak zvaná skladná, kterou se uvedly nynější litery *g* za bývalé ğ, *j* za býv. g, *í* za býv. j a *-ej* za býv. -ey; na př. galilejský místo býv. ğalilegský, *její* m. gegj (*její* byl by chtěl psáti již Doležal 1746), *dej* m. dey atd.; této zase opravy s důvody a prospěchem ujal se Šafařík (v Slově o českém pravopise, čteném v kr. České Společnosti nauk 1842 a otišt. v ČČMus. 1843, I. 1—11). Konečně ujalo se r. 1849 (přes důvody Palackého přednesené proti tomu v ČČMus. 1846, 785 a d.) *ou* a *v* za býv. *au* a *w*, na př. ob*ou*vati m. obauwati (ČČMus. má r. 1849 ještě *au*, *w*, od r. 1850 pak *ou*, *w*). —

9. Ještě slovo o některých jiných způsobech a proměnách pravopisných, které jsou bez významu pro hláskosloví, ale v exkursu o pravopise přece povšimnutí zasluhují.

1. Především o velkých literách začátečních. Píší se na začátku řeči a po silné interpunkci, ale zde máme na mysli, když se píší uprostřed věty. Vyvíjel se zvyk, označovati jimi slova důležitá. Důležitým zdálo se tu jméno vlastní, tu také slovo jiné. V textech starých často psáno literou takovou

*) Pravidla pravopisu bratrského, abstrahovaná s bible Kralické, sestavil jesuita Václ. Matěj Šteyer v knížce nadepsané „Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknauti, vytažený z České Biblí, která . . . mezi Nekatolickými jest u veliké vážnosti“ atd. (1668, 1730, 1781); v knížce té táže se „Žáček“ a odpovídá „Mistr“, proto bývá nazývána krátce *Žáček*.

jméno vlastní nebo titulové, ale pravidla v tom není. V XVI—XVIII stol. zmáhá se obyčej, psáti literou velkou každé substantivum, tak na př. v herbáři Thad. Hájka 1562, v Pešinově Moravopise 1663, v Řádu práva hrdelního 1771 atd. Ve Veleslavínově Kalendáři historickém psána tak substantiva skoro všecka, a velmi často i adjektiva, zvláště když významem vážným vynikají, na př. Uherſkého Krále wlaſtnj Seſtry Syn 66. V bibli Bratrské jsou nad obyčej novočeský psány literou velkou slova Swatyně, Pohané, Sobota, Nowměſýc; potom kromě Bůh a Hospodin také jiná jména znamenající Boha, na př. Neywyšſſj, Žádaucý. Doležal (Gramm. 1746 str. 1) praví, že litery velké „ponuntur ab initio versuum et nominum propriorum, officiumque, dignitates et emphases denotantium, ut: Aj Beránek Božj Pán GEžjš Kryſtus Spaſytel náš geſt neyſwrchowaňegſſj náſſe Dobro". Podobného smyslu jest pravidlo Šteyrova Žáčka (str. 99), aby začáteční literu velkou měla jenom jména „vlastní nějakého ducha, člověka nebo místa, anebo když se má nějakým slovem něco obzvláštnějšího vyznamenati". Spisovný usus novočeský, známý z mluvnic školních, vyvinul se pod vlivem jiných pravopisů evropských.

2. Slova z jazyků cizích přejatá v textech starších podrobují se pravopisu českému; na př. ve VelKal. psáno h*y*ſtor*y*cký, Ant*y*och*y*e 58 atd. Spisovný usus novočeský pak jest, psáti slova tato tak, jak se píší v jazycích, ze kterých jsou přejata.

3. Usus starší dělil a spojoval slova na mnoze jinak, než nynější. Ukazují to příklady: pán můg ne wj Br. Gen. 39, 8, ne mohli mu odpowědjti t. Gen. 45, 3 atd., vedle nebude t. žalt. 27, 3, já ſe nevſazugi t. 26, 5; ne daleko VelKal. 20 a j. vedle nedaleko t. 30 a j., ne toliko t. 81 a j. vedle netoliko t. 52 a j.; kemně Br. Gen. 4, 10, nademnau t. žalt. 26, 11, přiněm t. Gen. 2, 18, vſtudnice t. Gen. 24, 11, užidův VelKal. 295, ktomu t., kedni t. 196, bezewſſeho t. 34, wezdrawij t. 40, podwakrát. t. 69 a j., vedle na mne Br. žalt. 27, 2; kteřijžby ſe ſhłukli Br. Isa. 13, 15, geſtližeby t. Hab. 2, 3, wogákby ſſeł Pelzel[2] 93, wogácyby ſſli t., přálbych Nejedlý Gr. 240, bylbych přál t.; chtělbych VelKal. 375, kdoby t. 264, coby t. 179, gimžby t. 122, znichžbychom t. předml.; žeby mohla Pal. 3, 2, 353, kdežtoby bylo t. 359, těžceby se státi mohlo t. 419 a j.; žeby TomP. 3, 431, žeby byl znal t. 435 a j.; kohožbytedy Br. Jer. 32, 19, k mrtwýmližby t. Isa. 8, 19; zohawiliſte Br. Jer. 2, 7; nalézáſe VelKal. 14, k Mlázowicýmſe obrátil t. 68; gedenkaždý t. 155, gednohokaždého t. 41, gednakaždá t. 79 a j.; w gakémž-takémž t. předml., gakaužtakauž t.; gehomiloſt t. 54, gehomiloſti t. 35; welikánoc t. 79 a welika noc t. 112; na Půlnocy t. 212 a od Půl nocy t. 177; tohodne t. 286, geſtliho t. 76, kteréžpotom t. 60, Aprotož t. 95; krwe prolitj t. 320, to též t. 151 a j., po hřjchu t. 266, za tjm t. 54, nic méně t. 76 a j. Hledati důvodův a pravidel v těchto věcech arbitrarních není zde místo.

Oddíl první.

Samohlásky.

I. Původní samohlásky indoevropské a střídnice jejich slovanské*).

10. Původní indoevropské samohlásky jsou:

i, *ī*, *u*, *ū*, *e*, *ē*, *o*, *ō*, *a*, *ā*, *ə* (asi = *ä*).

Samohlásky *i*, *u*, když jsou členy vedlejšími ve spojení dvojhláskovém — na př. v *ei*, *au* ... —, mají znění jiné, než když jsou samohláskami samostatnými. Toto znění jiné znamená se literami *i̯* a *u̯*, a rozumí se literou *i̯* hláska znící mezi *i* a *j* (jako na př. v česk. *dej* vysl. de*i̯*, *běl* vysl. b*i̯*el; hláska *i̯* je tu jiná než *i* v b*i*l a *j* v po*j*edu), — literou pak *u̯* rozumí se hláska znící mezi *u* a *v* (jako na př. v česk. lo*u̯*čiti proti po-*u*-čiti, v lat. ling*u̯*am proti arg*u*am).

Někteří předpokládají za samohlásky původní také:

r̥, *l̥* t. j. *r* a *l* samohlasné, slabikotvorné, liquida sonans, a

m̥, *n̥* t. j. *m* a *n* samohlasné, slabikotvorné, nasalis sonans**); ale spíše se podobá, že za to byly souhlásky *r*, *l*, *m*, *n* s průvodnou slabou samohláskou, o čemž viz doleji § 23. —

Jest ukázati, které jsou slovanské — praslovanské — střídnice samohlásek indoevropských původních.

Původní *i*.

11. Za pův. *i* je psl. *ь*. Na př. *l*i*p- v skr. limpati maže, ř. λίπος tuk ..., psl. lьp-, stsl. lьpěti č. lpěti; — *ov*i*- v skr. avi-, ř. ὄϝις, οἶς, lat. ovis ..., psl. ovь-, stsl. ovьca č. ovce; — *tr*i*- v skr. trišu (pl. lok.),

*) Srov. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogerm. Sprachen, I. (1886) str. 20 a násl.; — Leskien, Handbuch der altbulgarischen Sprache, 2. Auflage 1886, 9 a násl.; — Bechtel, Die Hauptprobleme der indogerm. Lautlehre seit Schleicher 1892.

**) Znění *r̥*, *l̥*, *m̥*, *n̥* máme v češtině ve dvojslabičných slovích s*r*na, v*l*na, sed*m* a os*m*, sed*n* a os*n* (dial.).

ř. *τρι-σί*, lit. tri-se…, psl. trь-, stsl. trьchъ č. třech; — přípona 1. os. jedn. *-m*i* v skr. asmi, ř. *εἰμί*, lit. esmi…, psl. -mь, stsl. jesmь č. jsem.

Sem patří též sg. nom. akk. psl. kostь, z pův. nom. *-i-s* a akk. *-i-n* (z *i-m*); koncová souhláska odpadla a zbylé *-i* se změnilo v *-ь*.

Ve skupení *int* (t. j. kde po *i* následuje *n* a dále opět souhláska krom *-j*) vynechává se *n*, *i* pak dlouží se v *ī* a za toto je střídnice psl. *i*. Na př. stsl. dvьrьn*i*kъ proti lit. durin*in*kas, — pl. akk. stsl. nošt*i* č. noc*i*…, pův. nokt*ins* (Lesk. Handb.[2] 19 a 33).

Pův. *ī*.

12. Za pův. *ī* je psl. *i*. Na př. *g*ī*v- v skr. džīvas, lit. gyvas t. j. gīvas, lat. vīvus…, psl. ž*i*v-, stsl. živъ č. živý; — skr. gr*ī*vā stsl. gr*i*va č. hříva; — *-*ī*- v lat. sīmus…, stsl. vêd*i*mъ (impt.); — *-*ī* v skr. patī (du. nom. akk. masc. fem.)…, psl. gost*i*, kost*i*.

Pův. *u*.

13. Za pův. *u* je psl. *ъ*. Na př. *b*u*dh- v skr. aor. abudham, lit. budėti…, psl. bъd-, stsl. bъdêti č bdieti bdíti; — *d*u*gh- v skr. duhitar, ř. *θυγάτηρ*, lit. duktė…, psl. dъkti, stsl. dъšti č. dci; — sn*u*- v skr. snušā, sthněm. snur…, stsl. snъcha (č. snacha je ze srbskochorv.); — *-*u*si (part. -s, fem.) v skr. vidušī, lit. vilkusi…, stsl. vlъkъši č. vlekši; — přípona plur. lok. *-s*u* v skr. aśvāsu, aśvēšu, stlit. knygosu…, psl. -chъ, stsl. rabêchъ, rybachъ.

Sem patří též sg. nom. akk. psl. synъ, z pův. nom. sūn*u-s* a akk. sūn*u-n* (ze sūn*u-m*); koncová souhláska odpadla a zbylé *-u* se změnilo v *ъ*.

Ve skupení *unt* (t. j. kde po *u* následuje *n* a dále opět souhláska) vynechává se *n*, *u* pak dlouží se v *ū* a za toto je střídnice psl. *y*. Na př. stsl. l*y*ko č. lýko proti stprus. l*un*kan, — pl. akk. syn*y*, pův. sūn*uns*. —

Po souhláskách měkkých jest za pův. *u* střídnicí slovanskou *ь* (m. *ъ*, přehláskou); o tom v. doleji § 53, *a)*.

Pův. *ū*.

14. Za pův. *ū* je psl. *y*. Na př. *dh*ū*- v skr. dhūmas, lit. dūmas, ř. *θυμός*, lat. fūmus…, psl. d*y*-, stsl. dymъ č. dým; — *s*ū*- v skr. a lit. sūnus…, stsl. s*y*nъ č. syn; — *m*ū*s v skr. mūš, ř. *μῦς*, lat. mūs, sthněm. mūs…, stsl. m*y*šь č. myš; — koncovka *-*ū* v skr. sg. nom. śvaśrūš a du. nom. akk. sūnū…, stsl. svekr*y*, syn*y*.

Pův. *e*; *e̯i*, *e̯u*.

15. *a)* Za pův. *e* je psl. *e*. Na př. *es- v ř. *ἐστί*, lat. est, skr. asti*)…, psl. j*e*s-, stsl. jestъ č. jest; — *d*e*k- v ř. *δέκα*, lat. decem, lit. dešimtis, skr. daśan…, stsl. d*e*sętь č. deset; — *s*e*pt- v ř. *ἑπτά*, lat. septem, skr. sapta…, stsl. s*e*dmь; — v kmeni *n*e*bh*e*s-, ř. *νεφεσ-*, skr. nabhas-…, stsl. n*e*b*e*s-; — v plur. nom. *mā-t*e*r-*e*s, ř. *μη-τέρ-ες*…, stsl. ma-t*e*r-*e* č. mateře; — *-*e* v sg. vok. ř. *λύκε*, lat. lupe, lit. vilke…, stsl. vlъč*e*; — v 2. os. plur. *bh*e*r*e*-t*e*, ř. *φέρετε*…, stsl. b*e*r*e*t*e*; — v koncovce 2. a 3. os. aor. *-*e*s, *-*e*t, ř. *ἔλαβες*, *ἔλαβε*, skr. abudhas, abudhat…, stsl. ved*e* (duxisti, duxit).

Z *ent*, *emt* (t. j. z *en*, *em*, když následuje ještě nějaká souhláska další kromě *j*) je psl. *ę*; o tom v. doleji § 50. —

Pův. *e* oslabovalo se v *ĕ*, a za toto je psl. *ь*. Na př. psl. vьrtêti z koř. vert-, vertere, — mьnêti z koř. men- v lat. mens, ř. *μένος*, skr. manas.

b) Za pův. *e̯i*.

α) Za různoslabičné *e̯i* je psl. *ьj*. Na př.: *u̯e̯i̯ō, lit. veju, skr. vajāmi**)…, stsl. v*ьj*ą stč. viu (nč. viju); — stsl. tr*ьj*e, gost*ьj*e… (pl. nom. i-km. mužsk.), z pův. *-*e̯i*es. —

β) Za téžeslabičné *e̯i* jest psl. *i* (postupem ei̯-ьj-i). Na př. *e̯i-tum, skr. ētum…, psl. *i*tъ (sup.); — *le̯i̯ghō, ř. *λείχω*…, stsl. l*i*žą; — ř. *πείκω* škrabu…, stsl. p*i*šą; — ř. *χεῖμα*, *χειμών*, lit. žëma…, stsl. z*i*ma; — ř. *ϝεῖδος*, lit. veidas obličej…, stsl. v*i*dъ.

c) Za pův. *e̯u*.

α) Za různoslabičné *e̯u* je psl. *ov*. Na př. *kle̯u̯os, ř. *κλέϝος*, skr. śravas***)…, stsl. sl*ov*o; — *ne̯u̯os, ř. *νέϝος*…, n*ov*ъ; — *ple̯u̯ō, ř. *πλέϝω*…, stsl. pl*ov*ą; — pl. nom. *sūne̯u̯es, ř. *ἡδέϝες*…, stsl. syn*ov*e. Místo *ov* žádali bychom *ev*, ale za toto je v psl. pravidlem *ov* (lit. *av* atd.); v kl*ev*eta není odchylka, neboť tu jest přehláska z kljov- (oklevetanъ Zogr., Lesk. Handb.[2] 36).

β) Za téžeslabičné *e̯u* jest *u*. Na př. *kle̯u̯t- v. skr. inf. (= sup.) śrōtum…, stsl. inf. sl*u*ti, sup. sl*u*tъ; — *ple̯u̯t- v skr. inf. plōtum, lit. inf. plauti…, stsl. inf. pl*u*ti, sup. pl*u*tъ; — *se̯u̯p-t-… stsl. inf. s*u*ti č. súti.

Pův. *ē*.

16. Za pův. *ē* je po souhláskách nepodnebných psl. *ê* (ѣ), po souhláskách podnebných *a*. Na př.: *dh*ē*- v skr. fut. dhāsjāmi†), ř. *θήσω*,

*) Za pův. *e* je skr. *a*.
**) Za pův. *e̯i* různoslabičné je skr. *aj*, za téžeslabičné jest *ē*.
***) Za pův. *e̯u* různoslabičné je skr. *av*, za téžeslabičné jest *ō*.
†) Za pův. *ē* je skr. *ā*.

lit. inf. dėti..., stsl. inf. dêti aor. dêchъ; — *dhē- v skr. dhātrī kojná, ř. θηλή prs, lat. fēlo, fēmina..., stsl. dêtę; — *sē- v ř. ἵημι (m. *σι-ση-μι), lat. sēmen..., stsl. sêją, sêmę; — *u̯ē- v skr. vāti věje, lit. vėjas vítr..., stsl. vêją, vêtrъ; — *mē- v skr. mātrā míra, lat. mētior..., stsl. mêra; — lat. vērus..., stsl. vêra; — *ēd- (kmen. perf., koř. ĕd, lat. ĕdo ēdi ēsum)..., stsl. pt. jadъ (m. jēd-, j hiatové) f. jadъši; — *ēz- (zdloužení emfatické, proti ř. ἐγώ)..., stsl. jazъ; — *-ē- stsl. -ê, -a- v trъpêti, umêti, slyšati, slušati.

Na konci slova mění se -ē ve slov. -i: *mātē, skr. mātā, lit. motė, stsl. mati. Jiní vykládají slov. -i v mati, dъšti z dъkti analogií (podle pustyňi, vedъši, Sobol. Fonet. 105).

Koncové -ēm, -ēn mění se v psl. -ę; o tom v. doleji § 50, b).

Pův. o; oi̯, ou̯.

17. 1. Po souhláskách tvrdých.

a) Za pův. o je psl. o. Na př. *nokti- v lat. nox noctis, lit. naktis*), got. nahts..., psl. noktь, stsl. noštь č. noc; — *ghosti- v lat. hostis, got. gasts..., stsl. gostь č. host; — *ok- v lat. oculus, ř. ὄσσε (m. οκι̯ε), lit. akis..., psl. oko; — *ovi- v lat. ovis, ř. ὄϝις, skr. aviš, lit. avis.... psl. ovь-, stsl. ovьca č. ovce; — *tod v skr. tad, ř. τό..., psl. to; — *pro v lat. pro, ř. πρό, skr. pra, lit. pra-, got. fra-..., psl. pro.

V koncovém -on (-om) skleslo o v u, a toto dalo střídnici psl. ъ (-n vynecháno). Na př.: z kmene toko- byl sg. akk. *toko-m, z toho *tokun (sklesnutím o v u a změnou -m v -n), a z toho psl. tokъ (m. tokъn, -n odsuto); v 1. os. sg. aor. jednoduchého byla koncovka -om (sr. skr. abudham, ř. ἔλιπον), z toho je psl. -ъ, stsl. vedъ stč. ved duxi; — pův. *som..., stsl. sъ č. s, se.

Také v koncovém ont (t. j. kde po on následovala ještě souhláska jiná mimo j) kleslo o v u a n vynecháno; tu však u dlouží se v ū a za toto je střídnice -y, tedy postupem -ont, -unt, -ūt, -y. Na př. pl. akk. *toko-ns psl. toky, — part. *bheront- stsl. bery.

Začátečné a středoslovné ont mění se v psl. ą; o tom v. doleji § 47, a).

b) Za pův. oi̯.

Uprostřed slova jest

α) za různoslabičné oi̯ psl. oj. Na př. *bhoi̯- v lit. bajus**) strašný..., psl. boj-, stsl. bojati sę č. báti se; — podobně v lojь, bojь, za-vojь, napojiti.

β) za téžeslabičné oi̯ psl. ê. Na př. *u̯oi̯d- v ř. ϝοῖδα, skr. vēda***), got. vait..., psl. vêd-, stsl. vêmь (m. vêdmь) č. viem, vím; — *snoi̯gh- v got. snaivs..., stsl. snêgъ č. snieh, sníh; — ř. ποινή, lit. kaina..., stsl. cêna;

---

*) Za pův. o je skr., germ. a lit. a.

**) Za různoslabičné *oi̯ je skr. a lit. aj.

***) Za téžeslabičné *oi̯ je skr. ē, got. ai, lit. ai.

— pl. lok. ř. τοῖσι λύκοισι, skr. tēšu vrkēšu..., stsl. têchъ vlъcêchъ; — *bheroi̯te, ř. φέροιτε..., stsl. berête.

Na konci slova je za pův. -oi̯ psl. -i. Na př. *-oi v plur. nom. οἱ λύκοι..., stsl. ti vlъci, — *bheroi̯s, bheroi̯t, ř. φέροις, φέροι..., stsl. beri (2. a 3. os. sg. impt.). Odchylné -ê v sg. lok. rabê, mêstê, m. pův. -oi̯, vysvětluje se analogií, podle sg. lok. fem. ženê; srov. Brugm. II. § 263 a Jagić v Arch. 10, 191.

c) Za pův. ou̯.

α) Za různoslabičné ou̯ žádáme psl. ov; ale není pro to příkladů bezpečných.

β) Za téžeslabičné ou̯ je psl. u. Na př.: *bou̯dh- (stupňované z koř. beu̯dh-, budh-, stsl. bъdêti) v skr. bōdhajati*)..., stsl. buditi; — *rou̯dh- (stupň. z koř. reu̯dh-, rudh-, stsl. rъdêti sę) v lit. rauda červeň..., stsl. ruda; — sg. gen. *sūnou̯s, lit. sūnaus..., psl. synu. —

2. Po souhláskách měkkých, tedy v slabikách jo atp., mění se (přehlasuje se) o v e.

a) Za pův. jo je tedy psl. je. Na př. zájm. pův. i̯od, skr. jad..., psl. je.

b) Za pův. téžeslabičné joi̯ jest *jei̯ a za to dále psl. ji (srov. Brandt, Russk. filol. vêstn. 1881, 11). Na př. pl. lok. psl. jichъ proti têchъ, oboje z pův. -oi̯-su.

c) Pro jou̯ není příkladu.

Pův. ō, ōu̯.

18. a) Za pův. ō je psl. a. Na př. *dō- dáti v skr. fut. dāsjāmi**), subst. dānam, ř. δώσω, δῶρον, lat. dōnum, dōs, lit. inf. dů́ti fut. dů́siu..., stsl. dati, darъ, danь; — ǵnō- v skr. džňātas, ř. γνωτός, ἔγνων, lat. (g)nōtus, gnōscō..., stsl. znati, znamę; — *pō- v skr. pāti pije, pānam pití, ř. πώνω (aiol.), πέπωκα, lat. pōtus..., stč. panost (potatio); — *nō v ř. ἄνω lit. nů..., stsl. na; — *-ō v du. nom. akk. o-kmenův: ř. λύκω, lat. duō, ambō..., stsl. vlъka, oba, dъva.

V koncovém -ōn (-ōm) skleslo ō v ū, a z toho je psl. -y (m. -yn, -n odsuto); na př. ř. ἄκμων stsl. kamy. Srov. § 41, 4. —

b) Za pův. ōu̯.

α) Za různoslabičné ōu̯ je psl. av (Lesk. Handb.[2] 13). Na př. psl. slava č. sláva... z pův. klōu̯- (koř. kleu̯-, stupň. v klou̯-, zdlouž. v klōu̯-), — psl. -bava stsl. izbava redemtio č. zbaviti... z pův. bhōu̯- (koř. bheu̯-).

β) Za téžeslabičné -ōu̯ je psl. -u. Příklad toho jest jen v koncovce sg. lok. stsl. synu... z pův. sūnōu̯, skr. sūnāu.

---

*) Za téžeslabičné *ou̯ je skr. ō, lit. au.

**) Za pův. ō je skr. ā, řeck., lat. a germ. ō, lit. ů.

Pův. *a*; *ai̯*, *au̯*.

19. *a*) Za pův. *a* je psl. *o*. Na př.: **ak-* v skr. akšas, lat. axis, sthněm. ahsa, lit. aszis..., stsl. *o*sь č. *o*sa; — **nas-* v lat. nasus, sthněm. nasa..., stsl. n*o*sъ; — **ar-* v ř. ἀρόω, lat. aro, lit. ariu..., stsl. *o*rati; — **at-* v ř. ἄττα..., stsl. *o*tьcь; — **-a* v sing. vok. a-kmenův: ř. νύμφα, δέσποτα..., stsl. žen*o*.

Po souhláskách měkkých je tu střídnicí slovanskou *e* (přehláskou z *o*); na př. psl. sg. vok. duš*e*... proti žen*o*.

Za **an̥t* jest psl. *o*nt a z toho dále *ǫ*t; o tom v. doleji § 47. —

b) Za pův. *ai̯*.

α) Pro různoslabičné *ai̯* není příkladu.

β) Za téžeslabičné *ai̯* je psl. *ê* (táž střídnice, jako za *oi̯*: za pův. *a* jest *o*, za *ai̯* tedy *oi̯*, tedy střídnice za *ai̯* = stř. za *oi̯*). Na př. **dai̯v-* v ř. δαήρ m. δαιϝήρ..., stsl. d*ê*verь; — **sai̯-* vázati, lit. sëtas provaz..., stsl. s*ê*tь; — ř. λαιός laevus..., stsl. l*ê*vъ; — **tai̯* (du. nom. akk. fem.) skr. tē lit. të-dvi..., stsl. t*ê*.

Po souhláskách měkkých je tu střídnicí slovanskou *i*; na př. psl. du. nom. akk. fem. j*i*... proti t*ê*.

c) Za pův. *au̯*.

α) Pro různoslabičné *au̯* není příkladu.

β) Za téžeslabičné *au̯* jest psl. *u* (táž střídnice jako za *ou̯*, z příčiny při *oi̯* udané). Na př. **saus-* v ř. αὔω (m. σαυσω) suším, lit. sausas suchý..., stsl. s*u*chъ; — **aus-* v lat. auris, ausculto, lit. ausis, got. ausō..., stsl. *u*cho; — **au-* ve složeninách lat. auferre, stprus. aumûsnan umytí..., stsl. *u*-dati, *u*-myti.

Pův. *ā*, *āi̯*, *i̯ā*.

20. *a*) Za pův. *ā* je psl. *a*. Na př. **mā-* v skr. mātā, dor. μάτηρ, lat. māter, sthněm. muoter, lit. motė*)..., stsl. m*a*ti; — *bhr*ā*- v lat. frāter, lit. broterėlis..., stsl. br*a*trъ; — *bh*ā*- v dor. φᾱμί, lat. fāri, fāma, fābula..., stsl. b*a*jati; — ve sklonění a-kmenův: sg. nom. ryb*a* proti ř. χώρᾱ, pl. dat. ryb*a*mъ proti got. gibōm atd.

Koncové *-ām*, *-ān* mění se v psl. *-ǫ*; o tom v. doleji § 47, *b*).

b) Za pův. *āi̯*.

α) Pro různoslabičné *āi̯* není příkladu.

β) Za téžeslabičné *āi̯* je psl. *ê* (táž střídnice jako za *ai̯*). Na př. sing. dat. a lok. *gen*āi̯*..., stsl. žen*ê*, srov. Brugm. II. § 247 a 264.

Po souhláskách měkkých je tu střídnicí slovanskou *i*; na př. psl. sg. dat. a lok. duš*i*... proti žen*ê*.

*) Za pův. *ā* je germ. a lit. *ō*.

c) Za pův. *i̯ā* je psl. *ê*. Na př. **i̯ā-* lit. jóti, jodīti (jeti)..., rus. êdu stč. j-ědu, psl. *ê*dą; — lat. hiā-re lit. žióju..., psl. z*ê*ją; — sg. gen. a plur. nom. akk. psl. (částečně) *-ê*, zem*ê* atp. (proti stsl. zemľę atd.), z pův. *-i̯ās*. V. Zubatý, Jag. Arch. 13, 622—625 a 15, 493 sl.

Pův. *ə*.

21. Za pův. *ə* je psl. *o*. Na př.: *sth*ə*- v skr. sthitas*), ř. στατός, lat. stātus..., stsl. st*o*ją; — *sph*ə*- v skr. sphiras hojný..., stsl. sp*o*rъ č. sporý; — skr. aor. abodhišam..., stsl. nes*o*chъ (Jagić v Arch. 10, 175 a Fortunatov t. 11. 569).

Pův. *i̯*, *u̯*.

22. Původní *i̯*, *u̯*

dílem zanikají v střídnicích, které se svými samohláskami pro praslovanštinu dávají: pův. te*i̯*t (t. j. téžeslabičné *ei̯*) a psl. t*i*t, pův. te*u̯*t a psl. t*u*t, v. § 15; —

dílem jsou za ně střídnice zvláštní *j* a *v*, na př. sg. akk. fem. **i̯*ām..., stsl. *j*ą, — pl. nom. i-kmenů mužsk. *-e*i̯*es..., stsl. -ь*j*e, gostь*j*e atp., — **u̯*eghō, lat. vehō..., stsl. *v*ezą, — *ne*u̯*os, ř. νέϝος, lat. novus..., stsl. no*v*ъ, — *ket*u̯*er-..., stsl. distrib. čet*v*er-.

Samohlasné *r̥*, *l̥* a *m̥*, *n̥*.

23. Vedle psl. v*ъr*têti circumagere, vertere je také psl. g*rь*mêti tonare. Ono je nižší stupeň kořene v*er*t-, toto kořene g*re*m-. Podle běžné theorie o liquida sonans a o stupňování mělo by z obou těchto kořenů býti na nižším stupni *v*r̥*t-, *g*r̥*m-, s jednostejným *r̥*. Ale tomu odporuje slovanština, majíc za předpokládané jednostejné *r̥* střídnice rozdílné, totiž *ъr* a *rь*, jejichž rozdíl souhlasí a patrně souvisí s rozdílem, jejž máme na stupni středním v koř. v*er*t- a g*re*m-. Totéž dá se ukázati strany *l̥*.

A totéž se opakuje při *m̥*, *n̥*. Máme vedle sebe m*ьn*êti cogitare a *nь*znąti penetrare, stsl. vъnьznąti stč. venznúti infigere. Ono je nižší stupeň kořene m*en*-, toto kořene *ne*z- (z neǵ- nebo neǵh-, stupňovaného dále v *no*z-, stsl. pronoziti perfodere). Podle běžné theorie o nasalis sonans a o stupňování mělo by býti na nižším stupni *m*n̥*-, *n̥*ǵ-, s jednostejným *n̥*. Ale tomu odporuje slovanština, majíc tu střídnice rozdílné *ьn* a *nь*, souhlasné s rozdílným m*en* a *ne*z... Totéž platí strany *m̥*.

Theorie, že bylo v indoevropském prajazyku jednostejné *r̥*, *l̥* (liquida sonans) a jednostejné *m̥*, *n̥* (nasalis sonans), setkává se s odporem; o tom v. Bechtel str. 114 a násl. Věci tuto vytčené odpor sesilují. Místo jedno-

*) Za pův. *ə* je arské *i*, evropské *a*.

stejného r̥, l̥, m̥, n̥ dlužno předpokládati *r* atd. se samohláskou vzniklou oslabením z *e*. Naznačme ji literou *ĕ*. Toto *ĕ* bylo na témže místě, kde bylo předtím *e*; z koř. v*e*rt-, m*en*- bylo tedy *v*ĕ*rt-, *m*ĕn*-, a z toho slovanské v*ьr*t-, m*ьn*-, kdežto před slovanským g*rь*m-, *nь*z- předcházelo *g*rĕ*m-, *nĕ*z- (z n*ĕ*ǵ-). Skutečná liquida a nasalis sonans, kde jaká jest, vyvinula se později.

II. Samohlásky praslovanské a jejich střídnice české*).

24. Samohlásky praslovanské j s o u:

a, e, i, o, u, y; *ê*; *ǫ, ę*; *ŏ, ь.*

Z nich byly — podle svého původu a podle kvantity staré — *a, i, u, y, ê, ǫ, ę* samohlásky dlouhé, ostatní krátké.

Z čeho tyto samohlásky vznikly nebo jakých hlásek starších a původních jsou střídnicemi, bylo vyloženo ve výkladech přecházejících; k tomu jest ještě ukázati, jaké proměny se s nimi staly v době předčeské a jaké střídnice za ně má čeština.

Praslovanské *a*.

25. Je s t ř í d n i c í:

1. Za pův. *ā*. Na př. stsl. srbch. sln. m*a*ti, rus. m*a*ti, m*a*tь, č. m*á*ti, pol. m*a*ć . . ., tedy psl. m*a*ti, pův. m*ā*tē; — žen*a*, pův. gen*ā*. — Srov. § 20.

2. Za pův. *ō*. Na př. stsl. d*a*ti č. dáti . . ., pův. d*ō*-; — stsl. dъv*a* č. dva . . ., pův. duu̯*ō*. — Srov. § 18.

3. Za starší *ē* po souhláskách podnebných, v. § 16 a 26. Na př. stsl. j*a*zъ stč. jáz, já . . . z j*ē*zъ, — stsl. pož*a*gati č. žáhati . . . ze ž*ē*g-, — stsl. impt. teš*a*te z *tesj*ē*te (= konjunktiv jako *λύητε*, Oblak, Jag. Arch. 10, 148).

Psl. *a* vzniká zdloužením z *o*; v. § 33.

26. Psl. *a* zachovalo se také d o č e š t i n y: za psl. *a* je v č. opět *a* (v slabikách dlouhých *á*), změny, které se tu staly, vznikly a vyvinuly se až na půdě české.

Případy, k d e české *a* (*á*) je = psl. *a*, jsou:

a) V n i t r u slov a mimo k o n c o v k y t v a r ů v o h n u t ý c h. Sem patří:

hojné slabiky k o ř e n n é, na př. *dáti* stsl. d*a*ti, *státi stanu* stsl. st*a*ti, *pásti* stsl. p*a*sti, *padnouti* stsl. p*a*dnąti, *-nášeti* stsl. n*a*šati, *rána* stsl. r*a*na, č*a*s, j*á*ma, j*a*ro, j*a*sný, ž*a*snouti, stč. j*a*gňa, j*a*šut-, j*a*vo, j*á*zva, n*á*š atd. (úplný výčet kořenů těchto je v dokladech stsl. u Mikl. I^3 104—108); —

hojné slabiky p ř í p o n o v é (přípon kmenotvorných), na př. kol*á*č stsl. kol*a*čь, boh*a*tý stsl. bog*a*tъ atd. (sr. Mikl. I^3 108—109); —

některá slovce n e o h e b n á, na př. *a*, b*a*, led*a*, n*a*, z*a*, p*a*-, pr*a*-, kd*a*, tehd*a*, dom*a* a j. —

V tvarech *trat*, *tlat*, vzniklých z t*or*t, t*ol*t (v. § 35) není *a* praslovanské, ale přece je z doby předčeské.

b) V k o n c o v k á c h t v a r ů v o h n u t ý c h jest č. *a* (*á*) za psl. *a*:

ve vzoru *chlap* (*dub*, *oráč*, *meč*) v sg. gen. chlap*a*, oráč*a*, přehl. oráčě atd., stsl. -*a*; v du. nom. akk. jen u kmenů měkkých: oráč*a* přehl. oráčě atd., stsl. -*a*; —

ve vz. *město* (*moře*) v sg. gen. a pl. nom. akk. měst*a*, moř*a* přehl. mořě, stsl. -*a*; —

ve vz. *ryba* (*vladyka*, *duša*, *panoša*) v sg. nom. ryb*a*, duš*a* přehl. dušě atd., du. dat. instr. ryb*a*ma, duš*a*ma přehl. dušěma, pl. dat. ryb*á*m, duš*á*m přehl. -iem, pl. lok. ryb*á*ch, duš*á*ch přehl. -iech, pl. instr. ryb*a*mi, duš*a*mi přehl. -ěmi, stsl. -*a*, -*a*ma, -*a*mъ, -*a*chъ, -*a*mi; —

v zájm. bezrodém sg. nom. j*á*, du. nom. akk. v*a*, gen. lok. n*a*jú, v*a*jú, dat. instr. n*á*ma, v*á*ma, pl. n*á*s, v*á*s, n*á*m, v*á*m, n*á*mi, v*á*mi, stsl. *a*zъ atd; —

ve skloněni *zájmenném* v sg. nom. fem., du. nom. akk. masc. a pl. nom. akk. neutr. t*a*, naš*a* přehl. našě, stsl. -*a*; —

v konc. -*ma* du. dat. instr. všech sklonění; chlapom*a*, městom*a*, rybam*a*, kostm*a*, kuřatm*a*, nám*a*, těm*a*, dobrým*a* atd., stsl. -m*a*; —

v příp. -*va* 1. os. dvojné, na př. nesev*a*, nesechov*a* atd., stsl. -v*a*; —

v příp. -*ta* 2. a 3. os. dvojné, na př. neset*a*, nesest*a* atd., stsl. -t*a*.

Zejména jest nebo bylo *a*, *á* původu praslovanského také ve všech těch případech, které doleji (v § 99) vyčteny jsou při výkladu o přehlásce *a*-*ě*.

Psl. *a* jest obsaženo také v č. *á*, které vzniklo stažením z *aja*, *oja*, *êja*, *ьja* a j.; v. §§ 94, *b*) a 477.

Psl. *e*.

27. Je s t ř í d n i c í:

1. Za pův. *e*. Na př. b*e*r*e*t*e* . . ., pův. bh*e*r*e*t*e*. Srov. § 15.

2. Po souhlásce měkké za *o*. Na př. zájmeno j*e* . . . pův. i̯*o*d; — kmen konj*e*-, koň*e*- . . . pův. -i̯*o*-. Srov. § 33.

e d l o u ž í s e v době praslovanské v *ē*; z tohoto pak vzniká po souhláskách nepodnebných *ê*, po podnebných *a*. Na př. koř. r*e*k-, subst. psl. r*ē*kь, z toho psl. a stsl. r*ê*čь, stč. řěč atd.; — koř. t*e*k-, zdlouženo v t*ē*k-, z toho stsl. t*ê*kati č. těkati atd.; — pův. *e*ǵhom, skr. aham, ř. *ἐγώ*, lat. ego, psl. *j*e*zъ, zdlouž. (emfasí) v j*ē*zъ, z toho psl. j*a*zъ, stsl. jazъ, azъ, stč. jáz, já; — koř. ž*e*g-, zdlouž. v ž*ē*g-, z toho stsl. -ž*a*gati, požagati, č. žáhati, žahadlo.

*) Srov. B r u g m a n n, I; — M i k l o s i c h, Vergl. Grammatik der slav. Sprachen I^3 (1879) a Etymol. Wörterbuch der slav. Sprachen (1886); — L e s k i e n, Handbuch^2 9 sl.; — S o b o l e v s k i j, Drevnij cerkovnoslavjanskij jazykъ. Fonetika. 1891 str. 87 sl.

28. Psl. *e* dochovalo se také do češtiny: za psl. *e* je v č. opět *e* (v slabikách dlouhých *é*), změny, které se tu staly, vznikly a vyvinuly se až na půdě české; jenom ve skupeních *tert, telt* stala se změna v době starší, předhistorické a předčeské (v. §§ následující 29 a 30).

Případy, kde české *e* (*é*) je = psl. *e*, jsou:

a) V nitru slov a mimo koncovky tvarův ohnutých. Sem patří:

hojné slabiky kořenné, na př. *nésti nesu* stsl. nes-, *vésti vedu* stsl. ved-, jes-, *čelo* stsl. čelo, *desět* stsl. desętь, *tebe sebe* stsl. tebe sebe, atd. (úplný výčet kořenů těchto je v dokladech stsl. u Mikl. I³ 8—12), zejména též slabiky s připomenutými právě skupinami tert, telt; —

hojné slabiky příponové (přípon kmenotvorných), na př. večer, desater, přietel, kazatel, plamen, nebesa . . ., v oboru slovesa kmen praesentní nese-, kupuje-, teše-, aor. nese-, impf. nesieše-, part. nesen- atd. (sr. Mikl. I³ 12—14); —

některá slovce neohebná na př. ne, bez, kde stsl. kъde a j.

b) V koncovkách tvarův ohnutých je č. *e* (*é*) za psl. *e*:

ve vzoru *chlap* (*dub*) v sg. vok. chlape, stsl. *-e*; —

v pl. nom. vok. *-ové*: synové, chlapové, oráčové, stsl. -ove; —

ve sklonění kmenů jmenných *souhláskových* v sg. gen. tykve, kamene, ramene, nebese, kuřěte, mateře, stsl. *-e*; — v sg. lok. ve-dne, na-d(e)sěte, stsl.-*e*; — v pl. nom. akk. tykve, mateře, stsl. *-e*; —

v plur. nom. kompt. bohatějše, stsl. -še, — a part. vedúce, vedše, stsl. vedą̆šte, vedъše; —

v sg. gen. *zájmen bezrodých* mne, tebe, sebe, stsl. mene, tebe, sebe; —

v příp. *-me* 1. os. množ., na př. neseme, nesme atd., stsl. -me; —

v příp. *-te* 2. os. množ., na př. nesete, neste, neseste atd., stsl. -te. —

Praslovanské jest *e* také, kde po souhláskách měkkých vzniklo ze staršího *o* (přehláskou, v. § 33). Tedy na př. v je-, naše- m. jo-, našo-; v bolest vedle radost; ve vok. duše v. rybo, sg. nom. akk. moře v. město atp.

Psl. *e* jest obsaženo také v č. *é* a *ie* (*í*), kteřé vzniklo stažením z *oje, eje, êje, ije, ъje* a j.; v. §§ 126, 152 a 477.

tert, telt *).

29. Litevské d*er*va lignum svědčí, že také v slovanštině bylo původně d*er*vo; ale v slovanských jazycích historických je za to stsl. d*rê*vo, stč. d*řě*vo, rus. d*ere*vo, pol. d*rze*wo. Z kořene nes- byl psl. inf. nesti, z koř. mer- byl tedy inf. m*er*ti; ale ten nezůstal a jest za něj inf. stsl. m*rê*ti, stč. m*řie*ti, rus. m*ere*tь, pol. m*rze*ć. Atd. Vůbec nalézáme, že psl. skupení hlásek *tert, telt* — t. j. kde po souhlásce následovalo *e* a pak dále *r* neb *l* a opět souhláska (kromě *j*) — v jazycích slovanských historických je zrušeno a to způsobem trojím:

A) v slovanštině jižní a české změněno jest v *trêt, tlêt*, t. j. hlásky *-er-, -el-* jsou přesmyknuty a *e* zdlouženo v *ê*;

B) v slovanštině ruské změněno jest v *teret, telet*;

C) v slovanštině polské a lužické v *tret, tlet*.

Změna tato děje se v slovích domácích, na př. z psl. *bergъ* jest *A*) stč. *břěh*, stsl. *brêgъ* atd., *B*) rus. *beregъ* a *C*) pol. *brzeg*, — a podrobují se jí také slova cizí, která v době staré do jazyka vnikají, na př. z germ. *seld-* jest *A*) *sleď* (m. *slêd-*), *C*) *śledź*.

O podobné změně pův. *tort, tolt* *A*) v *trat, tlat*, *B*) v *torot, tolot*, *C*) v *trot, tlot* v. doleji § 35.

30. Slova, ve kterých tuto změnu máme, jsou na příklad *) tato: stč. *břěh*, nč. *břeh*, stsl. brêgъ, proti rus. beregъ, pol. brzeg, něm. berg, tedy psl. berg-; — *-břěst* slc. brest, stsl. brêstъ ulmus, mrus. berest, pol. brzost **), tedy psl. berst-; — *břiemě, břímě*, stsl. brêmę, proti rus. beremja, pol. brzemię, skr. bharman-, tedy psl. bermę; — *břieza, bříza*, stsl. brêza, proti rus. bereza, pol. brzoza, lit. beržas, tedy psl. berza; — *břězí, březí*, stsl. brêžda, proti mrus. bereža, tedy psl. berdja; — *dřien, dřín*, stb. drênъ cornus mascula, proti rus. derenъ, hluž. dřen, tedy psl. dernъ; — *dřěvo, dřevo*, stsl. drêvo, proti rus. derevo, pol. drzewo, lit. derva louč, tedy psl. dervo; — *hřěbí*, stsl. žrêbьj, proti mrus. žereb, tedy psl. žerb-, gerb-; — *hřiebě, hříbě*, stsl. žrêbę, proti rus. žerebja, pol. źrzebię, tedy psl. žerbę, gerb-; — *mřiežě, mříže*, stsl. mrêža, proti rus. mereža, pol. mrzežna, tedy psl. merža; — *přě-, pře-* (ve složeninách), stsl. prê-, proti rus. pere-, pol. prze-, tedy psl. per-; — *přěd, před*, stsl. prêdъ, proti rus. peredъ, pol. przed, tedy psl. perdъ; — *přiek-, na přieky, přieč, příč*, stsl. prêkъ transversus, proti brus. perek, pol. przeko, tedy psl. perk-; — *střěbati, střebati*, sln. srêbati, proti pol. strzebać, tedy psl. serbati; — *střěda, středa, střed, střední. striedmý, strídmý*, stsl. srêda, proti rus. sereda, pol. śrzoda, tedy psl. serd-; — *střěmcha, střemcha*, proti rus. čeremcha, pol. trzemcha, lit. kermušė, tedy psl. čermъcha; — *střěnka, střenka, třenka*, stsl. črênъ, proti rus. čerenъ, pol. trzon, skr. karna- rukojeť, tedy psl. čern-; — *střěp, střep*, stsl. črêpъ, proti rus. čerepъ, pol. trzop, skr. karpara- střep,

*) Srov.: Miklosich, Über den Ursprung der Worte von der Form trêt und trat (tu na str. 38 jest udána i starší literatura této věci); týž, Lautl.³, 29 násl.; týž, Etym. Wtb.; J. Schmidt, Zur Gesch. d. indogerm. Vocalismus 2, 74 násl.; Leskien, Jag. Arch. 3, 307 násl.; Sobolevskij, Lekcii 23 násl.; a j.

*) Zde měl by vlastně býti dokladův výčet úplný. Ale práce, při níž bych mohl ručiti za úplnost, nemohu podstoupiti, proto podávám sbírku příkladů, jež jsou shledány z pramenů v poznámce předešlé uvedených; sbírka ta k výčtu úplnému aspoň se blíží. Totéž platí o případech dolejších, kde příklady pro jisté střídnice hláskové uvozuji.

**) Polština změnila náležité *třet* někdy v *třot*.

tedy psl. čerpъ; — *střěvo, střevo*, stsl. črěvo, proti rus. čerevo, pol. trzewo, trzowo, tedy psl. červo; — *střěví, střěvíc, střevíc*, stsl. črěvьj, proti rus. čerevikъ, pol. trzewik, tedy psl. červьjь; — *střieci střěhu, stříci střehu*, stsl. strěšti, proti rus. sterečь, pol. strzec, lit. sergėti, tedy psl. sergti; — *střieda, střída*, stsl. črěda, proti mrus. čereda, hluž. čŕoda, stprus. kerdačas, tedy psl. čerda; — *střietež, střítež*, proti rus. ceretъ rákos, tedy psl. čert-; — *střiezvý, střízvý, střízlivý*, stsl. trězvъ, proti rus. terezvyj, pol. trzezwy, tedy psl. terzvъ; — *tetřěv, tetřev*, stsl. tetrěvь, proti rus. teterevъ, pol. cietrzew, tedy psl. teterv-; — *třěba, třeba*, stsl. trěba, proti pol. trzeba, tedy psl. terba; — *třěnovec, třenovec*, stsl. črěnovьnъ zǫbъ, proti mrus. čerennyj zub, pol. trzonowe zęby, tedy psl. čern-; — *třěšně, střěšně, třešně*, stsl. črěšnja, proti rus. čerešnja, pol. trześnia, sthněm. kirsā, tedy psl. čeršnia; — *triebiti, tříbiti, Třeboň, Třebová*, stsl. trěbiti, pol. trzebić, něm. dorf, tedy psl. terb-; — *třiesla* (plur.), *třísla*, stsl. črěsla lumbi, proti pol. trzosła, tedy psl. čerslo; — slc. *vrece, vrecko*, stsl. vrěšta saccus f., vrětište cilicium, rus. veretьe, tedy psl. vert-; — *vřěd, vřed*, stsl. vrědъ, proti rus. veredъ, pol. wrzód, tedy psl. verdъ; — *vřěsk, vřesk, vřěščěti, vřeštěti*, stsl. vrěštati, proti rus. vereščatь, pol. wrzeszczeć, tedy psl. versk-; — *vřěteno, vřeteno*, stsl. vrěteno, proti rus. vereteno, pol. wrzeciono, tedy psl. verteno; — *vřiedlo, vřídlo*, psl. ver-dlo; — *-vřieslo, povříslo*, stsl. povrěslo, proti mrus. poveresło, pol. powrosło (m. powrzosło), psl. verz-slo; — *žřiedlo, žřídlo* (m. *zřídlo*), stsl. žrělo, proti rus. žerelo, pol. źrzódło, tedy psl. žerlo; — *blén**), *blín*, bulh. blěn phantasma, proti rus. belena, tedy psl. belnъ; — *mléko*, stsl. mlěko, proti rus. moloko**), pol. mleko, tedy psl. melko; — *plen*, stsl. plěnъ, proti rus. polonъ, pol. plon (m. plen), lit. pelnas, tedy psl. pelnъ; — *pleva, plevel*, stsl. plěva, proti rus. polova, pol. plewa, tedy psl. pelv-; — *slémě*, stsl. slěmę, proti rus. solomja, pol. szlemię (m. ślemię), tedy psl. selmę; — *slezena, slezina*, stsl. slězena, proti rus. selezenka, pol. śledziona (m. śleziona), tedy psl. selz-; — *vléci*, stsl. vlěšti, proti rus. voločь, pol. wlec, tedy psl. velkti; — stč. *žleb, žlab*, stsl. žlěbъ, proti rus. žolobъ, tedy psl. želbъ; — stč. *žléza, žláza*, stsl. žlěza, proti rus. železa, tedy psl. želza.

Jiné příklady pro české *trêt, tlêt* za *tert, telt* podávají infinitivy vzoru stč. *mřieti*, nč. *mříti*: *dřieti, dříti*, z derti, koř. der-; *mléti, mlíti*, z melti, koř. mel-; *mřieti, mříti*, z merti, koř. mer-; *nřieti* (stč. vynřieti = vynořiti se), z nerti, koř. ner-; *přieti, příti* (pru), z perti, koř. per-; *skvřieti* (škvařiti se), ze skverti, koř. skver-; *střieti, stříti*, ze sterti, koř. ster-; *-vřieti, -vříti* (zavru), z verti, koř. ver-; *žřieti, žříti* (požříti), ze žerti, koř. žer-.

---

*) Místo *lě, lie* je v češtině *le, lé*; v. § 156. —

**) Ruština změnila *telet* v *tolot*.

Odchylkami od pravidla jsou tvary dialektické mor. *čerepy, čereva, čerešňa* BartD. 41 (hrozenk.) a slc. *čerešňa, čereslo* (vedle náležitého *črieslo*) Pastrn. 17. Vysvětlují je dílem přejetím z ruštiny (mrus.), dílem nápodobením maďarštiny, která v slovích přejatých skupinu *čr-* ruší a má tedy *cseresznye, csoroszlya*; ale cerezla čteme také v MVerb., a je-li tu napsání správné, tedy je to archaismus, který se pravidlu obecnému nějak vymkl, a tak mohly by se vysvětliti také odchylky ostatní.

Ovšem nekaždé české *trêt, tlêt* je z psl. *tert, telt*, nýbrž jen to, kde slovanské jazyky skupiny *B* mají *teret, telet (tolot)* a skupiny *C tret, tlet*. Kde naproti tomu je *trêt, tlêt* i ve skupení *B* a *C*, tu je praslovanské; na př. *hřiech, hřích*, stsl. grěchъ, rus. grěchъ, pol. grzech (sklesnutím jotace, m. grziech), tedy psl. grěchъ, — *slepý*, stsl. slěpъ, rus. slěpoj, pol. ślepy (m. śliepy), tedy psl. slěpъ.

Psl. *i*.

31. Je střídnicí:

1. Za pův. *ī*. Na př. psl. *živ-* v stsl. *živъ*, č. *živý*..., lit. gyvas (t. j. gīvas), skr. džīvas, lat. vīvus, pův. gīv-. Srov. § 12.

2. Za pův. *in* před souhláskou. Na př. stsl. dvьrьnikъ proti lit. durininkas; — plur. akk. stsl. kosti č. kosti..., pův. -ins. Srov. § 11.

3. Za pův. *-ē* (koncové): stsl. mati, pův. mātē. Srov. § 16.

4. Za pův. téžeslabičné *ei*. Na př. stsl. vidъ č. vid..., lit. veidas obličej, ř. ϝεῖδος, pův. veid-. Srov. § 15.

5. Za pův. téžeslabičné *oi* po souhlásce měkké (tu mění se *oi* v *ei* a toto dává *i*). Na př. plur. lok. stsl. jichъ proti těchъ, oboje pův. -oi-su.

6. Za pův. *-oi* (koncové). Na př. stsl. ti vlъci proti ř. οἱ λύκοι, impt. beri č. beři(ž)..., pův. bherois, bheroit. Srov. § 17.

7. Za pův. *-ai* (koncové) po souhláskách měkkých: sg. lok. duši proti ženě, oboje z pův. -ai. Srov. § 19.

8. Za pův. *-āi* (koncové) po souhláskách měkkých: sg. dat. duši, proti ženě, oboje z pův. -āi. Srov. § 20.

V pl. instr. orači č. oráči jest *-i* po souhláskách měkkých ve střídě za *-y* po souhláskách tvrdých: chlapy.

Psl. *i* vzniká zdloužením z *ь*; v. § 55, *b*).

32. Psl. *i* dochovalo se také do češtiny: za psl. *i* je v č. opět *i* (v slabikách dlouhých *í*); jenom ve slovích *blysk-, blýsk-* místo blisk-, blísk- změněno *i* v *y*, rovněž tak jako v polštině a srbštině lužické, srov. § 167.

Případy, kde české *i* (*í*) je = psl. *i*, jsou:

a) V nitru slov a mimo koncovky tvarův ohnutých. Sem patří:

hojné slabiky kořenné, na př. *bíti, bil* stsl. *bi-*, *žíti, živý* stsl. *ži-*,

síla, milý atd. (úplný výčet kořenů těchto je v dokladech stsl. u Mikl. I³ 124—131); —

hojné slabiky příponové (přípon kmenotvorných), na př. zeměnín, pravice, sestřín, lživý atd. (sr. Mikl. I³ 132—133); mimo jiné patří sem také kmenové *-i* sloves tř. IV.: prosi-; —

některá slovce neohebná, na př. *i*, *či*, *ni*, *-li*, *-ti* a j.

b) V koncovkách tvarův ohnutých je č. *i (í)* za psl. *i*:

ve vzoru *chlap (dub, oráč, meč)* v pl. nom. chlapi, dubi (stč.), oráči, meči (stč.), stsl. *-i*; — rovněž tak ve sklonění *zájmenném*: ti, naši, stsl. *-i*; —

v konc. *-ovi* v sing. dat. (někdy i lok.), na př. synovi, chlapovi, stsl. -ovi; —

ve vz. *host* a *kost* v sg. vok. gen. (akk.) dat. lok., du. nom. akk., pl. akk. hosti, nom. akk. kosti, stsl. *-i*; —

ve vz. *máti* v sg. nom. máti, dci, stsl. *-i*; — krom toho ve sklonění kmenů jmenných *souhláskových* ve všech těch pádech, které mají *-i*: sg. vok. tykvi, kameni, lokti, sg. dat. lok. tykvi, kameni, rameni, kuřěti, mateři, du. nom. akk. tykvi, rameni, kuřěti, mateři, stsl. vesměs *-i*; —

v sg. nom. fem. kompt. bohatějši, stsl. *-i*, — a part. nesúci, nesši, stsl. *-i*; —

v *zájm. bezrodých* sg. dat. mi, ti, si, stsl. *-i*; —

ve vzorech *měkkých* v těch pádech, kde parallelní vzory tvrdé mají *ě*, totiž: sg. lok. oráči, meči, moři, stsl. *-i* (proti sg. lok. chlapě, dubě, městě), — v du. nom. akk. moři, stsl. *-i* (proti městě), — v pl. lok. oráčích, mořích, stsl. *-ichъ* (proti chlapiech, městiech), — v sg. dat. lok. a du. nom. akk. duši, panoši, stsl. *-i* (proti rybě, vladycě), — v sg. instr. masc. neutr. naším, stsl. *-imь* (proti tiem), — v du. nom. akk. fem. neutr. naši, stsl. *-i* (proti tě), — v du. dat. instr. našima, stsl. *-ima* (proti těma), — v plur. gen. lok. našich, stsl. *-ichъ* (proti těch), — v pl. dat. naším, stsl. *-imъ* (proti těm), — v pl. instr. našimi, stsl. *-imi* (proti těmi); —

v příp. *-mi* mnohých instr. plur.: rybami, dušěmi, hostmi, kostmi, námi, těmi, našimi, dobrými atp., stsl. -mi; —

v oboru *slovesa* v 2. os. jedn. jsi, stsl. jesi, — v impt. nesi, bdi, bdite, stsl. *-i*, *-ite*, — v inf. nésti, stsl. *-ti*.

Psl. *i* jest obsaženo také v č. *í*, které vzniklo stažením z *ьji*, *iji* a j., v. § 162 a 477.

Psl. *o*.

33. Je střídnicí:

1. Za pův. *o*. Na př. stsl. noštь č. noc..., lat. nox, pův. nokti-. Srov. § 17.

2. Za pův. *a*. Na př. stsl. osь č. osa..., lat. axis, pův. *ak*-; — sg. vok. ženo..., ř. νύμφα, pův. -ă. Srov. § 19.

3. Za pův. *ə*. Na př. stsl. sporъ č. sporý..., skr. sphiras hojný, pův. sphəro-. Srov. § 21.

4. Praslovanské jest také *o* v slabice *ov* za různoslabičné *eu̯*. Na př. psl. slovo... ř. κλέϝος pův. kleu̯os; — novъ pův. neu̯os; — plove- pův. pleu̯e-; — synove pův. sūneu̯es. Srov. § 15.

Psl. *o* seslabuje se (při stupňování) v *ъ*. Na př. praes. zovą a inf. zъvati; — psl. chromъ č. chromý a ochrъmnąti č. ochrnouti.

o dlouží se v době praslovanské v *ō*, z tohoto pak vzniká *a*. Na př. tvor- v stsl. tvoriti č. tvořiti, zdlouž. v tvōr-, tvar-, v stsl. subst. tvarь opus, tvarjati formare, č. tvář, vytvářeti; — psl. nositi, iterat. pri-našati č. přinášěti, přinášeti.

Po souhláskách měkkých změnilo se *o* v *e* (přehláska). Na př. v sg. nom. akk. moře proti město; — sg. vok. duše proti ženo; — pl. nom. oračeve proti synove; — v kmenu zájm. je-, naše- atp., jego, našego atd., proti to-, togo atd.; — v slovesích vojevati atp. proti kupovati; — v part. znajemъ atp. proti vidomъ; v subst. bolěstь atp. proti radostь; atd., srov. Mikl. I³ 17.

34. Psl. *o* (nepřehlášené) dochovalo se také do češtiny: za psl. *o* je v č. opět *o* (v slabikách dlouhých *ó)*, změny, které se tu staly, vznikly a vyvinuly se až na půdě české; jenom ve skupeních *tort*, *tolt (ort, olt)* stala se změna v době starší, předhistorické a předčeské (v. §§ následující 35 a 36).

Případy, kde české *o (ó)* je = psl. *o*, jsou:

a) V nitru slov a mimo koncovky tvarův ohnutých. Sem patří:

hojné slabiky kořenné, na př. *moci* stsl. mog-, *nositi* stsl. nos-, *bóh* stsl. bogъ, *vóz* stsl. vozъ, voda, oba, tobú, sobú atd. (úplný výčet kořenů těchto je v dokladech stsl. u Mikl. I³ 62—72), zejména též slabiky s připomenutými právě skupinami tort, tolt; —

hojné slabiky příponové (přípon kmenotvorných) na př. bratróv, tchoř, život, dobrota, dobro-dénie, bratro-vrah..., v oboru slovesa kmen praes. a aor. neso-, atd. (srov. Mikl. I³ 72); —

některá slovce neohebná, na př. *o*, ob, do, po, bo, nebo a j. —

b) V koncovkách tvarův ohnutých je č. *o (ó)* za psl. *o*:

v koncovkách sg. dat. (lok.) *-ovi*, pl. nom. *-ové*, pl. gen. *-óv*, na př. synovi, chlapovi, synové, chlapové, synóv, chlapóv, stsl. -ovi, -ove, -ovъ; —

ve vzoru *město* v sg. nom. akk. město, stsl. *-o*; —

ve vz. *chlap* a *město* v du. dat. instr. chlapoma, městoma, stsl. -oma, — a pl. dat. chlapóm, městóm, stsl. -omъ; —

ve vz. *ryba (vladyka)* v sg. vok. rybo, stsl. *-o*; —

ve sklonění *zájmenném* v sg. nom. akk. *to*, gen. *toho*, dat. *tomu*, lok. *tom*, stsl. *to-*; —

v gen. koncovce *-ho* v sklonění zájmenném a složeném: *toho*, *našeho*, *dobrého*, stsl. *-go*.

tort, tolt).*

35. Litevské *gardas* ohrada svědčí, že také v slovanštině bylo původně *gordъ*; ale v slovanských jazycích historických je za to stsl. *gradъ*, č. *hrad*, rus. *gorodъ*, pol. *gród*. A tak nalézáme vůbec, že psl. skupení hlásek *tort, tolt* — t. j. kde po souhlásce následovalo *o* a pak dále *r* neb *l* a opět souhláska (kromě *j*) — v jazycích slovanských historických je zrušeno, a to způsobem trojím:

A) v slovanštině jižní a české změněno jest v *trat, tlat*, t. j. hlásky *-or-, -ol-* jsou přesmyknuty a *o* zdlouženo v *a*;

B) v slovanštině ruské změněno jest v *torot, tolot*;

C) v slovanštině polské a lužické v *trot, tlot*.

Změna tato děje se v slovích domácích, na př. z psl. *borda*, jest *A)* české a jihosl. *brada*, *B)* rus. *boroda* a *C)* pol. *broda*, — a podrobují se jí také slova cizí, která v době staré do jazyka vnikají, na př. z germ. *karl-* jest *A) král*, *B) korolь* a *C) król*.

O podobné změně pův. *tert, telt A)* v *trêt, tlêt*, *B)* v *teret, telet*, *C)* v *tret, tlet* v. nahoře § 29. —

36. Slova, ve kterých tuto změnu máme, jsou na příklad tato: *brada*, stsl. brada, proti rus. boroda, pol. broda, sthněm. bart, tedy psl. borda; — *braň* arma, stsl. branь bellum, proti rus. boronь zákaz, pol. broń, lit. barnis rixa, tedy psl. born-, z koř. bor- pugnare; odtud i *brána*, *zábradlo* a j.; — *brav*, stsl. bravъ, proti rus. borovъ kanec, tedy psl. borv-; — *brázda*, stsl. brazda, proti rus. borozda, pol. brózda, tedy psl. borzda; — *dráha*, stsl. draga, proti rus. doroga, pol. droga, tedy psl. dorga; — *drahý*, stsl. dragъ, proti rus. dorogoj, pol. drogi, tedy psl. dorgъ; — stč. *s-dravý*, nč. *zdravý*, stsl. sъ-dravъ, proti rus. zdorovyj, pol. zdrów, tedy psl. sъ-dorvъ; — *hrad*, stsl. gradъ, proti rus. gorodъ, pol. gród, lit. gardas, tedy psl. gordъ; — *hrách*, stsl. grachъ, proti rus. gorochъ, pol. groch, tedy psl. gorchъ; — *hranostaj*, proti pol. gronostaj, tedy psl. gorn-; — stč. *chrabr-* (*Chrabr* jm. os., *Chrabry* jm. míst.), proti strus. chorobrъ, pol. chrobry, tedy psl. chorbъ; — *chrám*, stsl. chramъ domus, proti rus. choromy, dluž. chrom stavení, tedy psl. chormъ; — *chrániti*, *o-chrana*, stsl. chrana cibus, proti rus. choronitь sepelire, ochorona, pol. chronić custodire, tedy psl. chorn-; — stč. *chvrast-* (ab arbustis nomen

*) Literaturu v. nahoře při *tert, telt*, § 29.

Hurasten, Kosm. 1, 9, rkp. 1 a j.), *chrastie* nč. *chrastí*, stsl. chvrastъ sarmentum, proti rusk. chvorostъ, pol. chrost, tedy psl. chvorst-; — *krabice*, stsl. krabica, proti rus. korobъ koš, pol. krobia, lit. karbas, lat. corbis, tedy psl. korb-; — *kragujec*, stsl. kraguj, proti pol. krogulec, tedy psl. korg-; — *král*, stsl. kraľь, rus. korolь, pol. król, z něm. karl-, tedy z korl-; — stč. *kramol* a *kramola* iracundia, contentio, stsl. kramola seditio, mrus. koromoły fallacia, tedy psl. kormol-; — srbch. *krap* č. *kapr* (přesmyk.), proti rus. koropъ, lit. karpa f., lat. carpio, tedy psl. korp-; — *krásta*, *chrásta*, *chrastavý*, stsl. krastъ scabies, proti rus. korosta, pol. krosta pustula, tedy psl. korsta; — *křástel*, *chřástel*, *-al*, stsl. krastêlь f., proti rus. korostelь, pol. chróściel, tedy psl. korstêlь; — *krát*, stsl. *kratъ*, *dvakraty*, proti pol. kroć, lit. kartą -krát, tedy psl. kortъ; — *krátký*, stsl. kratъkъ, proti rus. korotkij, pol. krótki, tedy psl. kortъkъ; — *kráva*, stsl. krava, proti rus. korova, pol. krowa, lit. karvė, tedy psl. korva; — *mrak*, stsl. mrakъ, proti rus. morokъ, pol. mrok, z koř. merk- (= mrknúti, smrákati se), stupňovaného v mork-, tedy psl. morkъ; — *mramor*, stsl. mramorъ, strus. moromorjanъ, lat. marmor, ř. μάρμαρος, tedy z mormor-; — *mravenec*, stsl. mravьja, proti rus. muravej (m. morovej), pol. mrówka, tedy psl. morv-; — stč. *mraščiti* (aby sě rúcho nemraštilo Štít. uč. 91[a]), z koř. mersk- (srov. smrsknouti se), tedy psl. morsk-; — *mráz*, stsl. mrazъ, proti rus. morozъ, pol. mróz, z koř. merz- = mrznouti, stupň. v morz-, tedy psl. morzъ; — stč. *nrav*, nč. *mrav*, proti rus. norovъ consuetudo, tedy psl. norvъ; — *po-ndrava*, srbch. pundrav (m. po-nrav), proti rus. ponorovъ, pol. pandrów (m. po-nrów), z koř. ner- = nořiti se, stupňovaného v nor-, tedy psl. -nor-v-; — *práce*, stpol. proca, procować, dluž. proca, z koř. per-, psl. por-tja (novopolské praca je bohemismus, rus. dial. praca je z polštiny, Brückner Arch. 14, 472; jinak Mikl. Etym. Wtb. 261, z prati-); — *práh*, stsl. pragъ, proti rus. porogъ, pol. próg, tedy psl. porgъ; — *prach*, stsl. prachъ, proti rus. porochъ, pol. proch, z koř. perch- (= pršeti, prášiti se), stupňovaného v porch-, tedy psl. porchъ; — *prak*, proti rus. porokъ, pol. proki (plur.), tedy psl. porkъ; — *prám*, proti rus. poromъ, pol. prom, tedy psl. pormъ; — *pramen*, stsl. pramenь filum, proti mrus. poromĕń, pol. promień, tedy psl. pormenь; — *prapor*, stsl. praporъ, proti rus. poroporъ, pol. proporzec, z kořene per- = letěti, stupň. v por-, tedy psl. porporъ (reduplik.); — *prase*, stsl. prasę proti rus. porosja, pol. prosię, lat. porcus, tedy psl. porsę; — *s-pratek* n. *z-pratek* nedošlý plod, srov. rus. zaporotokъ a č. záprtek ovum ventosum, tedy port-, koř. pert-; — stč. *kapratie* m. *papratie*, nč. kapradí, srbch. paprat, proti rus. paporotь, pol. paproć, lit. papartis, tedy psl. paport-; — *prázdný*, stsl. prazdьnъ, neprazda gravida, proti rus. porožij, pol. próżny, tedy psl. porzdьnъ; — stč. *skralúp*, nč. *škraloup*, stsl. skralupa cortex, proti rus. dial. skorolupka, tedy psl. skorlupъ; — *skráně*, stsl. skranьja, proti pol. skronie, tedy skorn-; — *smrad*, stsl. smradъ,

proti rus. smorodъ, pol. smród, tedy psl. smordъ; — stč. *o-strabiti sě* zotaviti se, posilniti se, stb. ustrabiti, pol. postrobić, tedy storb-; — *straka*, stsl. svraka, sln. sraka, straka, proti rus. soroka, hluž. i dluž. sroka, lit. šarka, tedy psl. sorka a svorka, koř. sverk- = svrčeti, cvrčeti; sem patří též *strakopúd*, rus. sorokoputъ; — *strana, stráň; prostraný*, stsl. strana, proti rus. storona, pol. strona, tedy psl. stor-n-; — *stráž, stráže, strahovati, nástraha*, stsl. stražь custos, straža custodia, sragъ austerus, proti rus. storoža, pol. stroż, stroża, ostrog, kořen serg- = stříci, tedy psl. sorg; — *svrab*, stsl. svrabъ, proti rus. svorobъ, koř. sverb- = svrběti, tedy psl. svorbъ; — *trak, tračec*, dial. dotrákať = dotáhnouti, stsl. trakъ fascia, proti rus. toroka (plur.), pol. troki, troczyć vázati, tedy psl. tork-; — *trápiti*, sln. trapiti, z koř. terp = trpěti, tedy z torp; — stč. *o-trap* extasis, *otrapa, otrapiti* smyslů zbaviti, z koř. terp- = torpescere, tedy z torp-; — *trátořiti* žvastati, proti rus. torotoritь, tedy psl. tortor- (redupl.); — *vrabec*, stsl. vrabьj, proti rus. vorobej, pol. wróbel, tedy psl. vorb-; — *vrah*, stsl. vragъ, proti rus. vorogъ, pol. wróg, tedy psl. vorgъ; — *vrána, vraný*, stsl. vrana, vranъ, proti rus. vorona, pol. wrona, lit. varna, tedy psl. vorn-; — *vráp, vrápa*, sln. vrapa vráska, proti hluž. ropa (m. vropa), tedy vorp-; — *vrátiti, obrat* m. *ob-vrat, obrátiti*, stsl. vratъ collum, proti rus. vorotitь, pol. wrócić, koř. vert- = vertere, tedy psl. vort-; — *vrata*, stsl. vrata, proti rus. vorota, pol. wrota, koř. ver- = vříti, zavříti, tedy psl. vor-ta; — *vrátyč* (rostl., tanacetum), proti mrus. vorotyč, pol. wrotycz, tedy psl. vort-: — *vrávorati* z vorvor- (redupl.); — stč. *po-vraz* nč. *provaz* (přesmyk.), proti rus. pavorozъ, pol. powróz, koř. verz- = vázati, tedy psl. vorz-; — stč. *vražě* sors, stsl. vraža divinatio, incantatio, vražiti magicas artes exercere, vražьba magia, proti rus. vorožitь, vorožba, pol. wróżyć předpovídati, wróżba, tedy psl. vorg-; — *zrak*, stsl. zrakъ visus, proti rus. zorokъ, pol. wzrok, koř. zer- = zříti, tedy psl. zor-kъ; —

blahý, stsl. blagъ, proti rus. dial. bologo, pol. błogi, tedy psl. bolgъ; — *blana* pastviště, bulh. blana trávník, proti brus. bołona, pol. błonie, tedy psl. boln-; — *blána*, sln. blana, proti mrus. bołona, pol. błona, tedy psl. bolna; — *bláto*, stsl. blato, proti rus. boloto, pol. błoto, tedy psl. bolto; — *dláto*, stsl. dlato, proti rus. doloto, pol. dłóto, z koř. delb- = dlubati, stupň. v dolb-, tedy psl. dolbto; — *hlad*, stsl. gladъ, proti rus. golodъ, pol. głod, z koř. geld- = žádati, tedy psl. goldъ; — *hlahol*, stsl. glagolъ, proti rus. dial. gologolitь žertovati, tedy psl. golgol- (redupl.); — *hlas*, stsl. glasъ, proti rus. golosъ, pol. głos, tedy psl. golsъ; — *hlava*, stsl. glava, proti rus. golova, pol. głowa, lit. galva, tedy psl. golva; — *hlavně, hlaveň*, stsl. glavьnja titio, proti rus. golovnja, pol. głownia, tedy psl. golvьnja; — *chlad*, stsl. chladъ, proti rus. cholodъ, pol. chłód, got. kalds, tedy psl. choldъ; — *chlap*, stsl. chlapъ servus, proti rus. cholopъ otrok, pol. chłop, lot. kalps, tedy psl. cholpъ; — *kláda*, stsl. klada, proti rus. koloda, pol. kłoda, tedy

psl. kolda (z téhož kořene keld-, jako ř. κλάδος větev a germ. holt, Holz); — *klanice* (u vozu), proti pol. kłonica, tedy kolnica; — *klas*, stsl. klasъ, proti rus. kolosъ, pol. kłos, tedy psl. kolsъ; — *kláti*, stsl. klati, proti rus. kolotь, pol. kłóć, tedy psl. kolti (tu vyvinul se záhy také novotvar *kъlati*, stsl. kъlati; k němu ukazuje také stč. veklati = vъkъlati, neboť z vъklati bylo by stč. vkláti); — *klátiti*, stsl. klatiti, rus. kolotitь, pol. kłócić; — *mladý*, stsl. mladъ, proti rus. molodoj, pol. młody, tedy psl. moldъ; — *mlat, mlátiti*, stsl. mlatъ kladivo, proti rus. molotъ, pol. młot, tedy psl. moltъ; — *mláto*, sln. mlato, proti mrus. mołot, pol. młoto, tedy psl. molto; — *plachý, plašiti*, stsl. plachъ, proti rus. polochъ, pološitь, pol. płochy, płoszyć, tedy psl. polch-; — *vyplákati* vyplachovati, stsl. plakati, proti mrus. połokaty, pol. płókać, tedy psl. polkati; — *plamen*, stsl. plamy, proti mrus. połomêň, pol. płomień, z koř. pel- = pláti, hořeti, stupňovaného v pol-, tedy psl. pol-m-; z téhož koř. jest i *planúti* stsl. planąti, pol. płonąć, tedy psl. polnąti, *plápol* z polpol- (redupl.); — *planý, pláně* planý strom, stsl. planina mons, proti mrus. połonina kraj neúrodný, pol. płony, tedy psl. poln-; — *plasa* pruh země, stsl. plasa, proti rus. polosa, tedy psl. polsa; — *plaskati*, dnes to plaská = je mokré počasí, stsl. plaskati, proti mrus. połoskaty, pol. płoskuny mokré počasí, tedy psl. polsk-; — *plátno*, stsl. platьno, proti rus. polotno, pol. płótno, tedy psl. polt-; — *plavý*, stsl. plavъ, proti rus. polovyj, pol. płowy, tedy psl. polvъ; — *plaz, plaziti se*, stsl. oplazlivъ plzký, proti rus. polozъ, pol. płozić się, z koř. pelz- = lézti, stupň. v polz-, tedy psl. polz-; — *sladký*, stsl. sladъkъ, proti rus. solodkij, pol. słodki, lit. saldus, tedy psl. soldъkъ; — *sláma*, stsl. slama, proti rus. soloma, pol. słoma, tedy psl. solma; — *slaný*, stsl. slanъ, proti rus. solonyj, pol. słony, tedy psl. solnъ; — *slatina*, stsl. slatina palus, proti rus. solotina, lit. šaltinīs pramen, tedy psl. soltina; — *slavík*, stsl. slavьj, proti rus. solovej, pol. słowik, tedy psl. solv-; — *tlak, tlačiti*, stsl. tlačiti, proti rus. toločitь, pol. tłoczyć, z koř. telk- = tlouci, tedy psl. tolk-; — *vladu, vládnouti, vládati, vladař, vláda*, stsl. vladą, vladati, proti pol. włodarz, tedy psl. vold-; odtud i *vlast*, stsl. vlastь, rus. volostь, pol. włość, psl. volstь; — *vláha*, stsl. vlaga, proti rus. vologa, hluž. vłoha, z koř. velg- (= vlhnouti, srov. vlhký), stupň. ve volg-, tedy psl. volga; — *vlach*, stsl. vlachъ, proti rus. volochъ, pol. włochъ, sthněm. walch, tedy psl. volchъ; *valach* je z němč.; — *vlak, ob(v)lak, vláčiti*, stsl. vlačiti, proti rus. voločitь, pol. włóczyć, z koř. velk- = vléci, stupň. ve volk-, tedy psl. volk-; — *vlákno*, stsl. vlakno, proti rus. volokno, pol. włokno, z téhož koř. velk-, tedy psl. volkno; — *vlas*, stsl. vlasъ, proti rus. volosъ, pol. włos, tedy psl. volsъ; — *vlat* n. *lat* ovesný klas, srb. vlat = klas, proti rus. volotь, pol. włóć, lit. valtis ovesný klas, tedy psl. voltь; — *zlato*, stsl. zlato, proti rus. zoloto, pol. złoto, tedy psl. zolto.

Odchylkou od pravidla jsou tvary dialektické: *vinogrod, krovka,*

głowni, chłop atp. Pastrn. 63 (místy na Slovensku, vlivem polským). Temné je *krok*, vedle pol. krok, kroczyć, brus. a mrus. korok; srb. krak crus longum, bulh. krak noha, stsl. pokračilo gressus a okročiti cingere, sln. korak, koračaj Mikl. Etym. Wtb. s. v.

Ovšem nekaždé české *trat* atd. je z psl. *tort* atd., nýbrž jen to, kde slovanské jazyky ostatní mají své střídnice náležité, tedy kde za *trat* je v jazycích *B torot* a v *C trot* atd. Kde naproti tomu je za české *trat* atd. v slovanštině ostatní také *trat* atd., tu je praslovanské; na př. *bratr*, stsl. bratrъ a bratъ, rus. bratъ, pol. brat, tedy psl. bratrъ; — *sláva*, stsl. slava, rus. slava, pol. sława, tedy psl. slava.

37. Poněkud jinak měnilo se začáteční *ort*, *olt*: za to je totiž (nikoli bez výjimky) jihoslovanské *rat*, *lat* (stsl. někdy také *rot*, *alt*), — pol. a luž. *rot*, *lot*, — čeština pak a ruština kolísají mezi obojím. Čeština má zejména

rat, *lat* v slovích: *rádlo*, *rataj*, stsl. ralo, rataj, z koř. or- = orati, tedy psl. or-dlo, or-tajь; — *rakev*, stsl. raka sepulcrum, lat. arca, tedy z ork-; — *rámě*, stsl. ramę (také pol. ramię), got arms, tedy psl. ormę; — slc. *rakyta*, *rásť*, *raz-*, *rázga*, *ražeň* proti č. rokyta, rósti, roz-, rózha, rózný, rožen; — *lačný*, *lakomý*, *lákati*, stsl. alkati a lakati, lit. alkti, tedy psl. olk-; — *Labe*, hluž. Łobjo, lat. Albis, tedy olb-; — *laně*, *laň*, stsl. alъnьi a lani, lanьja, tedy psl. oln-; — *labuť*, z olb-, lat albus, podle Mikl. Etym. Wtb. 162; —

rot, *lot* v slovích: *rob*, *robiti* pol. rob, robić, rus. robъ, robitь, stsl. rabъ i robъ, skr. arbha, tedy psl. orb-; — *rokyta*, stsl. rakyta, pol. rokita, tedy psl. ork-; — *rolí*, *role*, stsl. ralьja, pol. rola, z koř. or- = orati, tedy psl. or-l-; — *rósti*, *rostu*, stsl. rasti, rastą, tedy psl. orst-; — *rovný*, stsl. ravьnъ i rovьnъ, rus. rovnyj, pol. rowny, tedy psl. orvьnъ; — *roz-*, stsl. raz- i roz-, pol., luž., mrus. a brus. roz-, rus. roz- i raz-, jihosl. raz-, tedy psl. orz-; — *rožen*, pol. rożeń, rus. roženь, stsl. ražьnъ stimulus, tedy psl. orž-; — *lodí*, *loď*, pol. łodzia, łodź, stsl. ladьi, ladьja n. alъdьi, alъdьja, tedy psl. old-; — *loket*, pol. łokieć, rus. lokotь, stsl. lakъtь. tedy psl. olkъtь; — *loni*, pol. a hluž. łoni, rus. loni, stsl., srb. a sln. lani, tedy psl. olni.

38. Vedle psl. *po*, *pro* je v složeninách *pa-*, *pra-*, na př. stsl. pamętь, pradědъ, č. pamět, praděd atd. Rozdíl zdá se kvantitativní: v *po* lit. pa- jest krátké *-o*, v *pa-* lit. po- (srov. posūnis = pastorek, „pasyn“) dlouhé *-ō*.

Psl. *u*.

39. Je střídnicí:

1. Za pův. téžeslabičné *eu̯* (proti *ov*, jež jest za různoslabičné *eu̯*). Na př.: stsl. inf. pl*u*ti, sup. pl*u*tъ (proti praes. pl*ov*ą), č. inf. pl*ú*ti, sup. pl*u*t (proti praes. pl*ov*u)..., pův. pl*eu̯*t-; — stsl. sl*u*ti sl*u*tъ (praes. sl*ov*ą), č. sl*ú*ti sl*u*t (praes. sl*ov*u)..., pův. kl*eu̯*t-; — stsl. s*u*ti, č. s*ú*ti..., pův. s*eu̯*p-t-. Srov. § 15.

2. Za pův. téžeslabičné *ou̯*. Na př.: b*u*diti..., pův. b*ou̯*dh-; — r*u*da..., lit. rauda červeň, pův. r*ou̯*dh-; — sg. gen. syn*u*..., pův. sūn*ou̯*s. Srov. § 17.

3. Za pův. *au̯*. Na př. stsl. s*u*chъ č. s*u*chý..., ř. *αὔω* suším, lit. sausas suchý, pův. s*au̯*s-; — *u*- v *u*myti atp..., lat. au- v auferre, pův. *au̯*-. Srov. § 19.

4. Za pův. *-ōu̯* (koncové), v sg. lok. stsl. syn*u*..., skr. sūnāu, pův. sūn*ōu̯*. Srov. § 18.

V přejatém k*u*p-, stsl. k*u*piti č. k*ú*piti atd., jest *u* za germ. *ou*, got. k*o*upōn, sthněm. ch*ou*fōn.

40. Psl. *u* dochovalo se také do češtiny: za psl. *u* je v č. opět *u* (v slabikách dlouhých *ú*), změny, které se tu staly, vznikly a vyvinuly se až na půdě české.

Případy, kde české *u* (*ú*) je = psl. *u*, jsou:

a) V nitru slov a mimo koncovky tvarův ohnutých. Sem patří:

hojné slabiky kořenné, na př. *buditi* stsl. bud-, *čúti* stsl. č*u*ti, d*u*ch, ch*u*dý atd. (úplný výčet těchto kořenů je v dokladech stsl. u Mikl. I³ 68—77); —

některé slabiky příponové (přípon kmenotvorných), na př. past*u*cha, běh*ú*n, kup*u*-ji atd. (srov. Mikl. I³ 177—178); —

některá slovce neohebná, na př. *u* apud, *u*- (*u*nésti = *au*ferre), j*u*ž a j.

b) V koncovkách tvarův ohnutých je č. *u* (*ú*) za psl. *u*:

v sg. gen. dom*u*, dub*u* atd., stsl. *-u*; —

v sg. dat. chlap*u*, oráč*u*, měst*u*, moř*u* atd., stsl. *-u*; —

v sg. lok. dom*u* atd., stsl. *-u*; —

v sg. vok. oráč*u*, meč*u* atd., stsl. *-u*; —

v du. gen. lok. chlap*ú*, oráč*ú*, měst*ú*, moř*ú*, ryb*ú*, duš*ú* atd., a naj*ú*, vaj*ú*, stsl. *-u*; —

v sg. dat. *-mu*: tom*u*, našem*u*, dobrém*u* atd., stsl. -m*u*;

Psl. *u* jest obsaženo také v č. *ú* a *iú*, které vzniklo stažením z psl. *oju*, *ьju* a j., v. § 193 a 477.

Psl. *y*.

41. *y* vyvinulo se až na půdě slovanské. V době předslovanské ho nebylo. Kde se vyskytuje v jazycích jiných, jest obměnou ze starších hlásek jiných, na př. v ř. *νύξ* z pův. nokti-.

V slovanštině vyvinulo se *y* v době praslovanské. Odtud přešlo do slovanštiny historické. Tu někde zaniklo jsouc změněno v *i*. Na př. inf. pův. bhū-t-, psl. b*y*ti, č. b*ý*ti..., srbch. b*i*ti m. b*y*ti.

Psl. *y* je střídnicí:

1. Za pův. *ū*. Na př. inf. stsl. b*y*ti č. b*ý*ti..., pův. bhūt-; — stsl. d*y*mъ č. d*ý*m... pův. dh*ū*mo-; — du. nom. akk. s*y*n*y*..., pův. s*ū*n*ū*. Srov. § 14.

2. Za pův. *unt*, t. j. za *un*, když následuje souhláska ještě další. Na př. stsl. l*y*ko č. l*ý*ko... z l*un*ko-; — pl. akk. syn*y*... ze sūn*uns*. Srov. § 13.

3. Za pův. *ont*, skleslé v *unt*. Na př. pl. akk. tok*y*..., pův. tok*ons*; — stsl. part. ber*y*..., pův. bher*ont*. Srov. § 17.

4. Za pův. -*ōn* (koncové), skleslé v -*ūn*, z čehož je pak *y*. Tak vykládá se stsl. kam*y*..., pův. akm*ōn*. Srov. § 18.

Psl. *y* vzniká dloužením z *ъ*; v. § 55.

Nevysvětleno jest -*y* v pl. instr. chlap*y*. Po souhláskách měkkých je za ně -*i*, orač*i* č. oráč*i*.

42. Psl. *y* dochovalo se také do češtiny: za psl. *y* je v č. opět *y* (v slabikách dlouhých *ý*). Změny, které se tu staly, vznikly a vyvinuly se až na půdě české. Odchylka stará je v -s*ie*lati, pos*ie*lati nč. pos*í*lati atd., proti stsl. s*y*lati; č. pos*ie*lati je novotvar, utvořený ku pos*l*ati bezpochyby vlivem subst. posel a změkčeného praes. poš*l*u.

Případy, kde české *y* (*ý*) je = psl. *y*, jsou:

a) V nitru slov a mimo koncovky tvarův ohnutých. Sem patří:

hojné slabiky kořenné, na př. *býti* stsl. b*y*-, *sypati* stsl. s*y*p-, s*y*n, t*y*kev, v*y*soký atd. (úplný výčet těchto kořenů je v dokladech stsl. u Mikl. I³ 157—162); —

některé slabiky příponové (přípon kmenotvorných), na př. moh*y*la, vlad*y*ka, jaz*y*k atd. (srov. Mikl. I³ 163); —

některá slovce neohebná, na př. v*y*-, česk*y* a j.

b) V koncovkách tvarův ohnutých je č. *y* (*ý*) za psl. *y*:

v du. nom. akk. syn*y*, chlap*y*, stsl. syn*y*; —

v pl. akk. chlap*y*, dub*y*, syn*y*, t*y* atd., stsl. -*y*; —

v pl. instr. chlap*y*, dub*y* atd., stsl. -*y*; —

v sg. gen. a pl. nom. akk. ryb*y*, t*y* atd. stsl. -*y*; —

v plur. nom. m*y*, v*y*, akk. n*y*, v*y*, stsl. -*y*; —

v 1. os. množ. nesem*y*, nesm*y* (stč.), stsl. -m*y*.

Psl. *y* jest obsaženo také v č. *ý*, které vzniklo stažením z *yji*, *yjь*, v. §§ 214. a 477. —

Psl. *ê*.

43. *ê* (ѣ, *jať*) vyvinulo se až na půdě slovanské. Znění jeho není bezpečně vypátráno (srov. Mikl. I³ 50, Jagić v Arch. 6, 74 násl., Lesk. Handb.² 5, 9, Brandt, v Russk. filol. vêstn. 1881, 7). Měnilo se zajisté časem a místem, a v slovanštině nynější reflektuje se hláskou *ě*. Můžeme je vyslovovati jako české *ě* po retnicích, na př. v slabice b*ê* vysl. b*ě*. V slabikách *dê* atp. zněla souhláska ovšem tvrdě (*d*-, nikoli *ď*- atd.).

Psl. *ê* vyskytuje se jen po souhláskách nepodnebných a je střídnicí:

1. Za pův. *ē*. Na př. stsl. s*ê*mę stč. siemě..., lat. sēmen, pův. s*ē*-; — stsl. inf. d*ê*ti facere, aor. d*ê*chъ..., ř. θήσω, pův. dh*ē*-; — stsl. iterat. t*ê*kati z pův. t*ē*k-, koř. tek-; — psl. inf. um*ê*ti, pův. um*ē*-. Srov. § 16. V m*ê*sęcь, p*ê*sъkъ z pův. m*ē*ns-, p*ē*ns- vysulo se *n* (Mikl. Et. Wtb. 429), lat. mēnsis, skr. pānsu-.

2. Za původní téžeslabičné *oi̯* mimo konec slova. Na př. psl. v*ê*d-, stsl. v*ê*mь (m. vêdmь), č. viem, vím..., pův. u̯*oi̯*d-; — psl. inf. ber*ê*te..., pův. bher*oi̯*te. Na konci slova vyskytuje se -*ê* za *-*oi̯* v sg. lok. chlap*ê*, měst*ê*; to však vysvětluje se analogií podle fem. ryb*ê*. Srov. § 17, *b*).

3. Za pův. *ai̯*. Na př. psl. l*ê*vъ ř. λαιός. Srov. § 19, *b*).

4. Za pův. *āi̯*, v sg. dat. i lok. ryb*ê*. Srov. § 20, *b*).

5. Za pův. *i̯ā*. Na př. psl. z*ê*ją lit. žióju lat. hiāre; — psl. *ê*-, *ê*dą č. j-ěti, j-ědu rus. êdu (proti stsl. ja-) lit. joti, jodīti; — psl. sg. gen. a plur. nom. akk. zem*ê* (jinak v stsl. zemlę); — viz § 20, *c*).

Po souhláskách podnebných (*š*, *ž*, *č*, *j*) jest proti *ê*:

v případě 1. (za **ē*) *a*, na př. sъž*a*gati (*žēg-) proti t*ê*kati (*tēk-), sluš*a*ti (*suchē-) proti um*ê*ti (*umē-), kompt. krêpъč*a*jь (*-kē-) proti bogat*ê*jь (*-tē-);

v případech ostatních (za **oi̯*, **ai̯*, **āi̯*) *i*, na př. impt. kaž*i*te vedle ber*ê*te, sg. dat. lok. duš*i* vedle ryb*ê*, sg. lok. koň*i*, moř*i* vedle chlap*ê*, měst*ê*, plur. lok. koň*i*chъ vedle chlap*ê*chъ, sg. instr. j*i*mь vedle t*ê*mь, du. nom. akk. fem. j*i* vedle t*ê*, du. dat. instr. j*i*ma vedle t*ê*ma, plur. gen. lok. j*i*chъ vedle t*ê*chъ, dat. j*i*mъ vedle t*ê*mъ, instr. j*i*mi vedle t*ê*mi.

44. Střídnice za psl. *ê* v slovanštině historické jsou rozličné: *ê*, *ia*, *ie* atd. Na př. psl. m*ê*na, m*ê*ra, stsl. m*ê*na, m*ê*ra, bulh. m*ê*na, m*ê*ra, sln. m*ê*na, m*ê*ra, srbch. m*ie*na, m*je*ra, č. m*ě*na, m*í*ra stč. m*ie*ra, pol. m*ia*na m*ie*nić, m*ia*ra m*ie*rzyć atd.

Střídnice česká je v slabikách krátkých *ě*, v dlouhých *ie*. Kvalitativně je to střídnice stejná, rozdíl jest jen kvantitativní. Z tohoto prvotního *ě*, *ie* vyvinuly se střídnice další: ztrátou jotace vzniklo *e*, *é*, a zúžením změnilo se *ie*, *é* v *í*. Na př. m*ě*na, m*ě*řiti; stč. h*ř*ěšiti, h*ř*iech, m*ie*ra; ztrátou jotace h*ř*ešiti, stč. h*ř*éch (hrzechow Vít. 76ᵇ var.); zúžením m*í*ra, h*ř*ích.

V nářečí slovenském spisovném je v slabikách krátkých střídnice *e* (bez jotace, ale měkčí *n* v *ň* atd.), v dlouhých *ie;* na př. mesiac, temä (vysl. ťemä), hniezdo. V různořečích je též *ia*, *(j)a*, *a*, *i* atd. Pastrn. 41 a násl., caly svet Koll. Zpěv. I. 92, driamat Škult. 181.

Odchylka zdánlivá je v č. zráti, zraji, zralý, slc. zrať, proti stsl. zrêti, zrêją, zrêlъ, rus. zrětь, zrělyj, pol. zrzeć atd.; tu však není rozdíl jen hláskový, nýbrž stupňový: zrêti atd. je m. zerti z koř. zer-, zráti atd. m. zorti ze stupňovaného zor-, zra- je tedy zvláštnost československá. Rovněž taková zvláštnost jest síra (i stč. vždy síra), slc. síra, proti stsl. sêra atd. Jiné odchylky, jako hořal m. hořěl stsl. gorêlъ, stráhl m. střěhl atd. vyvinuly se až na půdě české, viz o nich doleji v § 157.

45. Případy, kde máme české střídnice za psl. *ê*, jsou:

a) V nitru slov a mimo koncovky tvarův ohnutých.

Sem patří hojné slabiky kořenné. Zejména slabiky kořenné:

v slovesích třídy I. 7 a V. 4 *hřě-* stsl. *grê-*, hříti, hřáti, stsl. grêjati, grêją; — *chvě-* stsl. *chvê-*, chvíti se, chvěji se; — *le-* stsl. *lê-*, leji stsl. lêją; — *pě-* stsl. *pê-*, pěti, pěji; — *pře-* stč. *přě-* stsl. *prê-*, přeji stč. přěju stsl. prêją (vedle prьjają); — *se-* stč. *sě-* stsl. *sê-*, seji stč. sěju stsl. sêjati, sêją; — *smě-* stsl. *smê-*, *sъmê-* audere, směti, stč. směju stsl. smêją nč. smím; — *smê-* stsl. *smê-* ridere, směji se stsl. smêją sę; — *spě-* stsl. *spê-*, spěji stsl. spêją; — *vě-* stsl. *vê-*, věji stsl. vêją; — *ze-* stč. *zě-* stsl. *zê-*, zeji stč. zěju stsl. zêją; — táž střídnice jest ovšem i v odvozeninách: pěvec, zpěv, zpívati, — sémě stč. sieme, osení, — smělý, — smích stč. smiech, úsměv, usmívati se, — spěch, — větev, vítr stč. vietr, — zívati stč. zievati, atd.; —

v iterativech, jejichž slovesa základní mají *e* po souhlásce nepodnebné, na př. těkati, utíkati stč. utiekati, stsl. têkati, koř. tek-, za-mietati stsl. -mêtati, koř. met-, s-bírati stč. sbierati koř. ber- atd.; —

ve jménech utvořených týmže zdloužením jako iterativa, na př. útěk, výmět, zamítati, výběr, sběř; *řeč* stč. řěč; —

a dále v slovích a případech mimo jiné těchto: *běh*, *běžeti* stč. *běžěti*, stsl. bêgъ, bêžati; — *běl*, *bílý* stč. *bielý*, stsl. bêlъ; — *běs*, stsl. bêsъ; — *bledý*, stsl. blêdъ; — *blesk* gen. *blesku*, stsl. blêskъ (stupňováno, *ê* z pův. *oį*, proti tomu stč. *blesk* gen. *blsku* = nestupňované blьsk-, stsl. blьskъ); — *břesk* stč. *břěsk* m. *břězg*, *zabřěžděti*, stsl. brêzgъ diluculum; — *břesk* trpká chut, stsl. obrêzgnąti acescere; — *cediti* stč. *cěditi*, stsl. cêditi colare; — *celý*, *celovati* stč. *cělý*, stsl. cêlъ; — *cena* stč. *cěna*, stsl. cêna; — *císař* stč. *ciesař*, stsl. cêsařь; — *cesta* stč. *cěsta*, stsl. cêsta; — *cév*, *céva*, *cívka* stč. *ciev*, *cievka*, stsl. cêvь; — *díl* stč. *diel*, dêlъ; — *dílo*, *díti* stč. *dielo*, *dieti*, stsl. dêlo opus, dêti facere; — *dítě* stč. *dietě*, stsl. dêtę; — *díže* stč. *diežě*, stsl. dêža; — *dřík* kmen, *dříčný* zavalitý, mor. *dryčný* švarný Šemb. 45, slc. *driek* kmen, *driečný* urostlý, silný, statný, švarný,

sln. drêčen zavalitý, lit. draikas vysoký (o stromech), štíhlý, išdrykėlis člověk vysokého vzrůstu (Zubatý v Bezzenb. Beitr. 17, 324; jiné jest slc. griečny, pol. grzeczny, z kъ rêči); — *dřímati* stč. *dřiemati*, stsl. drêmati; — *hlen*, stsl. glênъ; — *hnědý*, stsl. gnêdъ; — *hněv*, stsl. gnêvъ; — *hnízdo* stč. *hniezdo*, stsl. gnêzdo; — stč. *Hřěk* nč. *Řek*, got. grēks, sthněm. chriach, chriech; — *hřích*, *hřešiti* stč. *hřiech*, *hřěšiti*, stsl. grêchъ, grêšiti; — *hvězda*, stsl. zvêzda; — *chléb*, stsl. chlêbъ; — *chlév*, stsl. chlêvъ; — stč. *chřěn* nč. *křen*, stsl. chrênъ; — *kleně* ryba, srb. klijen; — *klest*, *klestiti*, sln. klêstiti, oklêstiti; — *kleště*, stsl. klêšta; — *kletka*, *klec* stč. *klétcě*, stsl. klêtь domus; — *kolébati*, stsl. kolêbati; — *křesati*, *křísiti* stč. *křěsati*, *křiesiti*, stsl. krêsiti; — *křehký* stč. *křěhký*, bulh. krêchъk; — *křepký* stč. *křěpký*, *zkřěnúti* obrigescere, *zkřepeněti*, stsl. krêpъ, krêpъkъ; — *křeslo*, mrus. krislo; — *květ*, stsl. cvêtъ; — *lícha*, stsl. lêcha area; — *lék*, stsl. lêkъ medicina; — *líný* stč. *lění*, *lený*, stsl. lênъ; — *lep*, *lepiti*, stsl. lêpъ (stupň.); — *lepý*, *lepší*, stsl. lêpъ; — *lísa* stč. *lésa*, stsl. lêsa crates; — *líska* stč. *léska*, srbch. lieska, stsl. lêskovъ adj.; — *les*, stsl. lêsъ; — *léto*, stsl. lêto; — *leviti*, *uleviti*, pův. lêvi-; — *levý*, stsl. lêvъ; — *lézti*, *lezu*, stsl. lêsti, lêzą; — *měď*, stsl. mêdь; — *měch*, stsl. mêchъ; — *mělký*, stsl. mêlъkъ; — *měna*, stsl. mêna; — *míra* stč. *miera*, *měřiti*, stsl. mêra; — *-měř*, *Jaroměř*, pův. -mêr-; — *měsíc*, stsl. mêsęc; — *mísiti* stč. *miesiti*, *směs*, stsl. mêsiti; — *město*, *místo* stč. *miesto*, stsl. mêsto; — *mízha* stč. *miezha*, stsl. mêzga, podle Mikl. Etym. Wtb. 196 z mêzg-, ale podle Lesk. Untersuch. I. B. 20 z męzg-; — *mezenec* stč. *mězenec*, stsl. mêzinьcь; — *nevěsta*, stsl. nevêsta; — *ně-* v *někdo* atp., stsl. nêkъto; — *něha*, *něžný* (z rus.), stsl. nêga; — *němý*, *němec*, stsl. nêmъ; — *nítiti* (oheň) stč. *nietiti*, stsl. gnêtiti; — *ocel* stč. *ocěl*, stsl. ocêlь; — *oplen*, *oplín*, *vopl-* (příční dřevo u vozu), sln. oplên; — *ořech* stč. *ořěch*, stsl. orêchъ; — *píha* stč. *pieha*, stsl. pêga; — *pěch-*, *pěchota*, *pěší*, stsl. pêchъ; — *pěchovati*, *píst* n. *písta*, sln. pêsta; — *pěna*, stsl. pêna; — *pěnice*, stsl. pênica; — *peníz*, stsl. pênęzь; — *písek* stč. *piesek*, stsl. pêsъkъ; — *pěstoun*, *pěstovati*, stsl. pêstunъ, pêstovati; — *plena* kaz, štěrbina na ostří, *vypleniti*, sln. plêna; — *pléna*, *plína*, stsl. plêna; vedle toho jest také stsl., bulh., srbch. a rus. pelena; — *plesnivý*, *plíseň* stč. *plésn*, stsl. plêsnь; — *pleš*, *plechatý*, *plecháč*, stsl. plêšь; — *přímo* stč. *přiemo*, *přímý*, stsl. prêmъ rectus: — *přesný*, *přísný* stč. *přěsný*, *přiesný*, stsl. prêsьnъ; — stč. *přietiti* hroziti, stsl. prêtiti; — *řídký* stč. *řiedký*, stsl. rêdъkъ; — *řeka* stč. *řěka*, stsl. rêka; — *řepa* stč. *řěpa*, stsl. rêpa; — *řepí*, *řepík* stč. *řěpí*, stsl. rêpьj; — *v-řepiti* vetknouti, pův. rêp-; — *řešiti* stč. *řěšiti*, stsl. rêšiti; — *s-t-řetnouti*, *v-stříc*, stč. *střětnúti*, *v-střiecu*, *v-ústřety*, *v-ústrety* (novotvar), pův. sъ-rêt, stsl. u-sъ-rêsti obviam fieri; — *řez*, *řezati*, stč. *řěz*, stsl. rêzъ; — *sěd-*, stč. inf. *siesti*, pt. *sědl* atd., *sědati*, stsl.sêd-, sêsti; — *sekati* stč. *sěkati*, *sieci*, *sěkyra*, *osěk*, *súsěk*, *pasěka*, stsl. sêk-: — *seno*

stč. *sěno*, stsl. sêno; — nč. i stč. *síra*, stsl. a rus. sêra, pol. *siarka* (v. § 44); — *sever*, stsl. sêverъ; — *síň* stč. *sien*, stsl sênь; — *síť* stč. *siet*, stsl. sêtь; — *skřek* stč. *skřěk*, ze skrêk-; — *sled*, stsl. slêdъ; — *slepý*, stsl. slêpъ (stupň., proti slьp- v oslьnąti); — *sléz*, stsl. slêzъ malva; — *smědý*, *snědý*, stsl. smêdъ fuscus; — *snět*, srbch. sniet; — *sníh* stč. *snieh*, stsl. snêgъ; — *stěhovati*, ze stêg-; — *stěna*, stsl. stêna; — *stín* stč. *stien*, stsl. stênь; — *střecha* stč. *střěcha*, stsl. strêcha; — *střela* stč. *střěla*, stsl. strêla; — *střez* stč. *střěz*, ze strêz-; — *svět*, *světlo*, *svítiti* stč. *svietiti*, stsl. svêtъ lux (stupň., proti nestupňovanému svьt- ve svьtêti); — *svěží*, stsl. svêžь, lotyšské swaigs (Zubatý, v Bezzenb. Beitr. 17, 325); — *šedý*, *šedivý* stč. *šěd-*, stsl. sêdъ; — *šerý* stč. *šěrý*, stsl. sêrъ; — *tělo*, stsl. têlo; — *témě* stč. *tiemě*, stsl. têmę; — *těsto*, stsl. têsto; — *tříska* stč. *třieska*, stsl. trêska, *třískati*, *tráskati*, *třeštěti* stč. *třieskati*, *třěščěti*, se souhláskami jasnými *dřízha*, *dřízhati*, pol. trzaska, drzazga, stsl. trêska, trêskati, trêštati; — *vy-třeštiti* (oči), pol. wytrzeszczyć, mrus. vytriščyty; — *třísně* stsl. trêsnъ fimbria; — *věc*, hluž. i dluž. vjec, odchylno od stsl. veštь, rus. veščь; — *věděti*, stsl. vêdêti (stupň.); — *vědro*, stsl. vêdro; — *Vídeň* stč. *Viedně*, pol. Wiednia; — *věcha*, *věchet*, *vích* stč. *viech*, rus. vêcha; — *věk*, stsl. vêkъ; — *víko* stč. *vieko*, vêko; — *věnec*, stsl. vênьcь; — *věno*, stsl. vêno; — *víra* stč. *viera*, stsl. vêra; — *věsiti*, stsl. vêsiti (stupň.); — *větiti*, stsl. vêtovati loqui; — *veverka*, stsl. vêvera; — *věže*, stsl. vêža; — stč. *zielo*, stsl. zêlo valde; — *zvěř*, *zvíře* stč. *zvieřě*, stsl. zvêrь.

Sem patří také *oběd* stsl. obêdъ = ob-êdъ, *snísti* stč. *sniesti* stsl. sъn-êsti, *jísti*, *jím*, *jedl* stč. *jiesti*, *jiem*, *jědl* atd., a subst. *jed* stč. *jěd* venenum; vše to z pův. *êd-* edere, k němuž *j-* později přidáno, srov. rus. êstь, êža, êstva. A rovněž tak třeba předpokládati *ê-*, *êd-* vehi s *j-* později přidaným pro č. *jedu*, *jel* stč. *jědu*, *jěl*, nikdy jadu, jal, rus. êdu, êzda, êzditь; o původu tohoto *ê* (jêti lit. joti) srov. Zubatý v Jag. Arch. 13, 622 sl., a též doleji § 97.

Dále máme střídnici za psl. *ê* v některých koncovkách kmenových, na př. v slovích *beseda* stč. *beséda* stsl. besêda, — *veřeje* stč. *veřějě* stsl. verêja, — *lilík* atropa belladonna bulh. lilêk bez, — *člověk* stsl. človêkъ, — *koupel* stč. *kúpěl* stsl. kąpêlь, — *holemý* stsl. golêmъ magnus, — *odolen* (rostl.) stsl. odolênъ, — *holeň* stsl. golênь, — *slamený* stč. *slaměný* stsl. slamênъ, — *Mařena* stsl. Marêna pol. Marzana, — *koleno* stsl. kolêno, — *sveřepý* stč. *sveřěpý* stsl. sverêpъ divoký, — stč. *liběvý* stsl. libêvъ, — v kmenech komparativních *bohatějí* stsl. bogatêjь atp., — v kmenech slovesných třídy III. *umě-ti*, *trpě-ti*, stsl. umê-ti, trъpê-ti, — impt. *sedně-me*, *sedně-te* stsl. -ê-mъ, -ê-te, impf. *nesie-ch* stsl. nesêa-chъ.

Konečně patří sem některá slovce neohebná, na př. stč. *nynie* nč. nyní stsl. nynê, stč. *poně* stsl. ponê, stč. *nikdě*, *nikdiež* atp. stsl. -dê, a j.

V tvarech *trêt*, *tlêt*, vzniklých z t*er*t, t*el*t (v. § 29 a 30), není *ê* praslovanské, ale přece je z doby předčeské.

b) V koncovkách tvarův ohnutých:

v sg. lok. o-kmenů tvrdých mužsk. a stř.: chlap*ě*, měst*ě*, stsl. -*ê*; —
v pl. lok. téhož sklonění: stč. chlap*iech*, měst*iech*, nč. -*ích*, stsl. -*êchъ*; —
v sg. dat. lok. tvrdých a-kmenů: ryb*ě* stsl. ryb*ê*; —
v du. nom. akk. týchže kmenů: stč. ryb*ě*, měst*ě*, stsl. ryb*ê*, mêst*ê*; —
v sg. dat. lok. mn*ě*, tob*ě*, sob*ě*, stsl. -*ê*; —
v du. nom. stč. v*ě* (= my dva, my dvě), stsl. v*ê*; —
v du. nom. akk. fem. kmenů tvrdých sklonění *zájmenného*: t*ě*, dv*ě*, ob*ě*..., stsl. -*ê*; —
v sg. instr. masc. a neutr. týchže kmenův: stč. t*iem* nč. t*ím*..., psl. -*êmь*; —
v pl. gen. lok. týchže kmenů ve všech rodech: t*ěch*, on*ěch*..., stsl. -*êchъ*; —
v pl. dat. téhož sklonění: t*ěm*, on*ěm*..., stsl. -*êmъ*; —
v pl. instr. téhož sklonění: t*ěmi*, on*ěmi*..., stsl. -*êmi*; —
v 1. os. du.: nesev*ě*..., stsl. nesev*ê*.

V koncovkách tvarů těchto ukazuje k pův. *ê* slovanština veškera. Pro češtinu (a spolu pro srbštinu lužickou, polšt. a rušt.) dlužno však předpokládati -*(j)ê* v koncovce několika tvarův, kde stsl. a vůbec slovanština jižní ukazuje k pův. -*(j)ę*. Tvary tyto jsou: plur. akk. masc. stč. oráč*ě*, naš*ě* atp.; plur. nom. akk. fem. duš*ě*, naš*ě* atp.; sg. gen. duš*ě* atp.; sg. gen. t*é* (stsl. to*ję*), naš*ie* atp.; a sg. gen. fem., plur. akk. masc. a nom. akk. fem. dobr*é*, pěš*ie* (stsl. dobr*yję*, pêš*ęję*) atp. Srov. § 51.

Psl. nosovky *ą*, *ę*.

46. Hlásky *ą*, *ę* vyslovujeme jako *o*, *e* s příhlasem nosovým. Výslovnost tato dává se z původu nosovek a z poměru *tręs* : *trąs* = *nes* : *nos*. Jiní navrhují výslovnost jinou.

Hlásky tyto vznikly až na půdě slovanské. Tu pak vyvinuly se v době praslovanské a byly v slovanštině veškeré. V slovanských jazycích historických jsou za ně dílem opět nosovky, dílem samohlásky čisté.

Někteří popírají, že by nosovky byly kdy bývaly v jazycích slovanských ve všech; na př. Mikl. I^3 35, 50, 86, 490, 492. Ale jsou některé zjevy hláskové, kterých nelze trvám vyložiti jinak, než výkladem, že nosovky byly psl. a obecně slovanské.

Na př. v tř*a*su-tr*ou*sím, v*á*zati-přív*u*zný a j. nelze vyložiti změnu samohlásek *a-u* jinak, než prostřednictvím nosovek: kořeny tr*ens*-, v*enz*-stupňovaly se v tr*ons*-, v*onz*- (jako je stupňováno nes*u*-n*o*sím), — pak vznikla v tr*ens*-, v*enz*- nosovka *ę*, v tr*ons*-, v*onz*- nosovka *ą*, a bylo tedy tr*ę*s-,

vęz- a trąs-, vąz-, — a další změnou *ę* v *a* a *ą* v *u* vzniklo historické tř*a*su-tr*ou*sím, *v*ázati-přív*u*zný. Srov. mé Příspěvky k historii českých samohlásek (1870) § 23 a k tomu odůvodnění v ČČMus. 1871 str. 451 sl. —

Jiný příklad. Aorist jednoduchý, na př. 2. a 3. os. sing. *nese* = *nes-e* (inf. stsl. *nesti* č. *nésti*), je tvar prastarý. Rovněž tak starý jest aor. sigmatický (chiatický), na př. *bi* (inf. stsl. *biti* č. *bíti*). Slovesa stsl. pęti, dąti mají tu pę, dą, v ostatní pak slovanštině jsou za to náležité tvary střídné, na př. stč. *pě*, d*u*, a nikde není pen-e, dom-e, t. j. tvary tyto srovnávají se vesměs se samohláskovým *bi* a liší se od souhláskového *nes-e*, bylo tedy samohláskové pę, dą nejen v stsl., nýbrž ve veškeré slovanštině. Srov. mou rozpravu o tom v Listech filol. 1885, 247 násl.

Třetí důvod uvodí Sobol. Lekc. 20. Slované setkali se s Uhry a Varjahy ve stol. IX. Kdyby slovanština té doby nebyla měla nosovek, byla by přejala jména těchto národů ve znění jejich domácím *un*gar- a var*eng*- a tak zněla by ta jména dosud; toho však není a výklad tomu není na snadě jiný než ten, že slovanština cizí *ung-*, *eng-* změnila v ąg, ęg a toto dále v střídnice novější.

O češtině máme stran nosovek ještě svědectví zvláštní v lat. V*en*ceslaus. Když tvar tento (lat.) vznikl — to mohlo býti již před sv. Václavem (908—935), ale nikoli dávno před ním —, slyšelo cizí ucho v příslušném tvaru českém na místě pozdějšího *-á-* hlásku, již písař naznačil literami *-en-*. Domnění, že by tenkráte český tvar byl míval totéž *-en-*, které se vyslovuje v tvaru latinském, nepodobá se mi, poněvadž nelze vysvětliti vznik *-a-* přímo z *-en-*, a proto mám *-en-* v lat. V*en*ceslaus za transkripci, která nápodobí znění české nosovky *ę* v bývalém Vęceslav. Totéž platí mutatis mutandis o jméně řeky Ch*ú*b (ad medium fluminis Chub, KosmA. II. 37), něm. K*am*b (Kamb Kosm. 1, II. 9, KosmA. ib., Champ Reg. I. 893, t. 1148, Chambe t. 1232), a o některých jménech ještě jiných. Naproti tomu je sw*ě*nty, swěnty otecz (t. papež) v Dačického Prostopr. 21[b] žertem užitý polonismus.

Jiní naproti tomu nabízejí výklad, že prý se *-en-*, *-on-* v tr*en*s-, tr*on*s- atp. dostalo na půdu českou nezměněno, zde pak že tr*en*s- přešlo v trēs-, três-, tř*a*s- (vynecháním *n* a zdloužením *e* v *ē*, *ê*, pak změnou *ê* v *a*), tr*on*s- pak v tr*un*s- a tr*us*- (sklesnutím *on* v *un* a vynecháním *n*). Proti výkladu prvému, tr*en*s-trēs atd., je však namítnouti: 1) že není zřejmo, jak by se bylo trēs- vyvinulo, stará slovanština nemá dloužení náhradného, mohlo by tedy z tr*en*s- vzniknouti tres-, ale ne trēs-; a 2) dejme i tomu, že se vyvinulo nějak trēs-, três-, zase není jasno, jak by se dále bylo vyvinulo tř*a*s-; nabízený výklad praví, že três- zůstávalo, když následovala slabika úzká, ale měnilo se v *(i)a*, když následovala slabika široká (jako svêt- v pol. lok. na św*ie*cie a nom. św*ia*t gen. św*ia*ta); ale výklad ten je mylný, vyvracejí jej doklady jako na př. *v*á*ce-* z *v*en*tje-: tu byla slabika následující vždycky úzká, bylo by se tu tedy mělo vyvinouti vētje- a dále v*ie*ce-,

a toto bylo by mělo zůstati, — ale nezůstalo, jak svědčí doklady W*a*cemil Kosm. III. 48 (rkp. z r. 1154), V*á*ceslav, V*á*clav atd. Proti výkladu pak druhému, tr*on*s-tr*un*s-tr*u*s, jest připomenouti, že bychom tou cestou spíše očekávali tr*y*s- než tr*u*s- (srov. pův. l*un*ko psl. l*y*ko, č. l*ý*ko); krom toho je patrno, smíme-li pro češtinu správně předpokládati *ę* (tręs-), že stejným právem můžeme předpokládati také *ą* (trąs-).

ą.

47. Psl. *ą* vyvinulo se

a) na začátku a uprostřed slova z pův. *on-* a *an-*, když následovala souhláska ještě další mimo *j*.

Z pův. *on*. Na př.: podle lit. ranka bylo pův. r*on*ka, a z toho je psl. rąka č. ruka; — podobně lit. lanka, pův. l*on*ka, psl. ląka č. louka; — koř. trens- (= třásti, stsl. tręsti) stupňován v tr*on*s-, z toho je psl. trąsiti č. trousiti; — koř. ment- (= másti, stsl. męsti), stupň. m*on*t-, z toho psl. mątiti č. moutiti.

Tak vzniklo také *ą* ve složeninách stsl. sąpьrь, sąlogъ atp., z pův. som-p-, som-l-. Složením slovce *som* s následující souhláskou *p-*, *l-* atd. vzniká skupina *ont* (t. j. *on-* a souhláska) a z té dále *ąt*. V jiném položení mění se *som* podle pravidla (v. § 17, 1) v *s*un*, a toto dále v s*ōn*, s*ō*.

Také v dąti podobá se, že *ą* je z o*m*, *d*om*ti; ale také by se mohlo vykládati z *-ōm-*, srov. doleji pęti (z *en* m. *ьn*) § 50 a Lesk. Handb.[2] 33.

Odchylkou odtud jest *znobiti*, jestliže toto slovo pochází ze zonb-, stupňovaného z koř. zenb, zemb- = zábsti; ale výklad tento je nejistý a *znob-* jest asi původu nějakého jiného.

Z pův. *an*. Tu skleslo *a* před souhláskou v *o* a vzniklé tak *on* změnilo se jako v případech předešlých v *ą*. Na př. pův. *an-*, zachované v lat. *an*gustus, dalo *on*, a z toho vyvinulo se psl. *ą-*, ązъkъ; — podobně jest pův. *an-* v lat. angulus, a za to psl. *ą-*, ąglъ; — podle ř. ἄνεμος, lat. animus, bylo pův. *an*-s-, a za to je psl. ąchati.

Když po *on*, *an* následovalo *j*, nosovka se nevyvinula. Na př. v*on*ja = v-*on*-ja, kdež jest totéž *on* z *an*, jako v ąchati.

b) Na konci slova vyvinulo se *-ą* z pův. *-ām*. Na př. sg. akk. tą ženą z pův. t*ām* gen*ām*, — 1. sg. berą z pův. bher*ām* lat. fer*ām* (m. ferām). —

Když předchází souhláska měkká, zůstává *ą* vzniklé z *ām* beze změny; na př. v sg. akk. dušą, sg. 1. tešą atp. jest *-ą* po souhlásce měkké, rovněž tak jako ve stejných tvarech tvrdých rąką, peką. Naproti tomu *ą* vzniklé z *ont* (t. j. *on-* a souhl.) zůstává tu jen v nitru slova, na př. v plur. 3. tešątъ, part. tešątj-; za koncové *-ōn*, *-ont* bývá tutéž *-ę*, na př. v nom. masc. neutr. tešę.

48. Střídnice za psl. *ą* v slovanštině historické jsou rozličné: stará slovenština zachovala psl. *ą*, na př. psl. rąka, stsl. rąka; — polština má za ně *ę* v slabikách krátkých, *ą* v dlouhých, na př. ręka pl. gen. rąk; — slovinština má *ô*, rôka; — srbskochorvatština, čeština, srbština lužická a ruština mají *u*, ruka; — bulharština *ъ*, rъka.

Střídnice česká *u* je v slabikách tvrdých krátkých, na př. r*u*ka psl. rąka, sg. akk. ryb*u* psl. rybą; v slabikách tvrdých dlouhých jest *ú*, na př. l*ú*ka, l*ou*ka psl. ląka, pt. nes*úc*- psl. nesątj-; v slabikách měkkých pak jest nč. *i* (v krátkých), *í* (v dlouhých), vzniklé (přehláskou) ze stč. *u* a *ú*, na př. sg. akk. nč. duš*i* stč. duš*u* psl. dušą, part. teš*íc*- stč. teš*úc*- psl. tešątj-. V dial. tvarech t*um* duuh*um* cest*um*, s velk*um* radość*um*, raduj*um* se Šemb. 56 (opavsk.) vyvinulo se *-um* vlivem polským a není to vlastní střídnice za *-ą*. —

49. Případy, kde máme české střídnice za psl. *ą*, jsou:

a) V nitru slov a mimo koncovky tvarův ohnutých.

Sem patří hojné slabiky kořenné. Zejména v slovích: *blud*, *blouditi* podle stsl. blądъ error, pol. błąd (dlouhé) gen. błędu (krátké); — *boubel*, *bublina*, pol. bąbel; — *buben*, stsl. bąbьnъ, pol. bęben; — *bude*- (býti), podle stsl. bąde-, pol. będzie-; — *cmoud*, *čmoud* v. smoud; — *čubr*, *čibr*, podle pol. cząbr atd., z ř. θύμβρος Mikl. Fremdw. 83; — *dub*, *doubek*, *doubrava*, podle stsl. dąbъ, pol. dąb gen. dębu; — *drouh*, *pro-družiti* perfodere, stsl. drągъ tignum, prodrąžiti, pol. drąg bidlo; — *duh* (něco mi jde k duhu), *neduh*, stsl. nedągъ morbus; — *duha*, stsl. a pol. dąga iris; — *douti*, *dul*, stsl. dąti, dąlъ, pol. dąć, dął fem. dęla; — *hloub* zelný košťál, pol. głąb gen. głęba i głąba; — *hluboký*, *hloubka*, stsl. gląbokъ, pol. głęboki; — *holub*, stsl. goląbь, pol. gołąb́; — *hrubý*, stsl. grąbъ rudis; — *hruď*, stsl. grądь pectusculum, stpol. grędzi; — *po-hrouziti*, stsl. pogrązъ immersio, grąziti; — *huba*, pol. gęba; — *houba*, stsl. gąba spongia; — *hudu*, *housti*, *housle*, stsl. gąsti, gąsli, pol. gęśle; — *huhňati*, stsl. gągnati, pol. gęgać; — *hus*, *houser*, stsl. gąsь, pol. gęś, gąsior; — *housenka*, stč. *húsěnicě*, pol. gąsienica; — *hustý*, *houšť*, stsl. gąstъ, pol. gęsty; — stč. *húžě*, *húžev*, nč. *houžev*, stsl. gąžvica, pol. gążwy plur.; — *chloud*, *chloudí* roští, stsl. chlądъ virga; — *chomout*, stsl. chomątъ; — *chrust* (vedle stsl. chręstъkъ cartilago); — *chroust*, stsl. chrąstъ bruchus, pol. chrząszcz; — *chut*, *chutný*, pol. chęć, chętny; — *kloub*, *kloubek*, *klubko*, pol. kłąb, kłębek, stsl. kląbo glomus; — *korouhev*, stsl. chorągy, pol. chorągiew; — *kruh*, stsl. krągъ, pol. krąg gen. kręgu i krągu, *okrouhlý*, stsl. krąglъ rotundus; — *krut* (subst.), *kroutiti*, *krutý*, pol. kręt (subst.), stsl. krątiti, krątъ tortus; — *kublati se* párati se s něčím, pol. kębłać kogo (Linde); — *koudel*, stsl. kądêlь trama, pol. kądziel; — *koukol*, stsl. kąkolь, pol. kąkol; — *koupati*, *koupel*, stsl. kąpati, kąpêlь, pol. kąpać, kąpiel; — *kupa*, pol. kępa, *kupina* srostlé větve, stsl. kąpina rubus, pol. kępina; — *kus*, *kousati*, stsl. kąsъ, kąsati, pol. kęs, kąsać; adj. *kusý*,

stsl. kąsъ cauda mutilatus, pol. kęsy; — *kout*, stsl. kątъ, pol. kąt; — *loučiti*, *roz-loučiti*, *s-loučiti*, stsl. ląčiti separare, pol. łączyć; — *luh*, stsl. lągъ nemus, pol. łąg i łęg; — *luk*, *ob-louk*, stsl. ląkъ arcus, pol. łęk; — *louka*, stsl. ląka, pol. łąka; — *loutka*, pol. łątka; — *moud*, *moudí*, stsl. mądo testiculus, pol. mąda; — *mudřec*, *moudrý*, stsl. mądrъ, pol. mądry; — *muka*, stsl. mąka, pol. męka, srbch. mȕka; *mouka*, stsl. mąka, pol. mąka, srbch. múka; — *mut*-, *zámutek*, *zármutek*, *moutiti*, *rmoutiti*, *moutev*, stsl. mątъ coenum, mątiti turbare, pol. męt aqua turbida, zamętek, mąteẃ; — *muž*, stsl. mąžь, pol. mąż gen. męża; — *nitro*, m. vnitro, z vъn-j-ątr-, stsl. ątrь intus; — *nuditi*, *nouze*, stsl. nąditi (vedle nuditi) cogere, nąžda necessitas, pol. nędzić, nędza; — *ňuchati*, z n-j-ąchati, stsl. ąchati odorari; — *nutiti*, pol. nęcić, nęt vnanidlo, nętny lákavý; — *orudí*, stsl. orądьje instrumentum, pol. orędzie, stč. *orudovati*, stsl. orądovati agere, pol. orędować = za někoho něco konati; — *oruží*, stsl. orąžьje arma, pol. oręże; — *otruby*, stsl. otrąbi furfur, pol. otręby; — *paúk*, *paúčina*, *pavouk*, stsl. paąkъ, pol. pająk, pajęczyna; — *proud*, *prudký*, stsl. prądъ, pol. prąd, prędki; — *pruditi*, *opruditi*, *zpruditi*, pol. prędanie wrzodów pálení; — *pruh*, *pruhlo*, *popruh*, *pružný*, stsl. sъprągъ iugum, pol. poprąg, pręga pruh, prężyć pružiti; — *prut*, stsl. prątъ virga, pol. pręt; — *pud*, *puditi*, stsl. pąditi, psl. pąd i pęd, pędzić; — *puchýř*, pol. pęcherz; — *puknouti*, *pučeti*, stsl. pąknąti, pol. pęknąć; — *pout*, stsl. pątь, pol. pąć; — *pouto*, stsl. pąto, pol. pęto; — *pup*, *pupek*, *poupě*, stsl. pąpъ, pąpъkъ, pol. pęp, pąpie; — *rub*, *rubáš*, *roubiti*, *rubati*, stsl. rąbъ pannus, rąbiti secare, pol. rąb, ręby; — *ruh*, *ruhota*, *rouhati se*, stsl. rągъ irrisio; — *ruka*, stsl. rąka, pol. ręka; — *skudla*, *škudla*, stsl. skądêlь testa; — *skoupý*, stsl. skąpъ, pol. skąpy; — *smoud*, *cmoud*, *čmoud*, stsl. prismąditi notam inurere, pol. swąd, smąd; — *spoud* míra obilná, stsl. spądъ modius, pol. spąd, szpąd; — *stoupa*, stsl. stąpa, pol. stępa a *stoupiti*, *stupeň*, stsl. stąpiti, pol. stąpić (z něm., sthněm. stampfôn); — *struk*, *strouk* lusk, pol. strąk; — *sud*, stsl. sądъ, srbch. sûd plur. sȕdovi, pol. sąd gen. sędu; — *soud*, stsl. sądъ, srbch. sûd plur. súdovi, pol. sąd gen. sądu; — *suk*, stsl. sąkъ, pol. sęk; — *sup*, stsl. sąpъ, pol. sęp; — *štoudev*, pol. stągiew, stągwa (z něm., sthněm. standa); — *trouba*, stsl. trąba, pol. trąba; — *troud*, stsl. trądъ; — *trud*, *truditi*, stsl. trądъ morbus quidam, pol. trąd trudovatina; — *troup*, *trupec* a též *troud*, *trout*, stsl. trątъ crabro, pol. trąd; — *trus*, *trousiti*, stsl. trąsъ terrae motus, trąsiti quatere; — *troutiti*, pol. trącić tlouci; — slc. *tuča* (Jg.), stsl. tąča pluvia, pol. tęcza duha; — *tuhý*, *touha*, stsl. tągъ fortis, tąga afflictio, pol. tęgi, tęga; — *po-tuchnouti*, stsl. potąchnąti exstingui, pol. przytęchnąć; — *tupý*, stsl. tąpъ, pol. tępy; — *úbor*, *úborek*, strus. uborъkъ, pol. wębor, węborek (z germ.); — *udice*, *udidlo*, stsl. ąda n. ądica hamus, pol. węda, wędzidło; — *uditi*, *uzený*, pol. wędzić; — *uhel* carbo, stsl. ąglь gen. ągli, pol. węgiel; — *úhel* angulus, stsl. ąglъ, pol. węgieł; — *Uher*,

stsl. ǫgrinъ, pol. węgrzyn; *uher*, pol. węgry, wągry; — *úhoř*, stsl. ǫgorištь anguilla, pol. węgorz; — *úterý*, *úterek*, z *ǫ-ter-; — *útlý*, stsl. ǫtlъ perforatus, pol. wątły; — *uzel*, *pauz*, *pavuz*, *pauza*, *pavuza*, *motouz*, *motovuz*, *přívuzný*, *příbuzný*, stsl. ǫza vinculum, ǫzlъ, pol. węzeł, pův. onz-, stupň. z koř. enz-, venz- = vázati; — *úzký*, stsl. ǫzъkъ, pol. wązki, wąski; — *užovka*, pol. wąż had gen. węża; — *velbloud*, stsl. velьbǫdъ, pol. wielbłąd, got. ulbandus; — *vous*, stsl. ǫsъ, pol. wąs gen. wąsa; — *zub*, stsl. zǫbъ, pol. ząb gen. zębu; — *zubr*, stsl. zǫbrъ; — *zvuk*, stsl. zvǫkъ, pol. dźwięk; — *žalud*, stsl. želǫdь, pol. żołądź, *žaludek*, stsl. želǫdъkъ, pol. żołądek.

Sem patří dále -*u*- za -*ǫ*- v slabikách kmenových (přípon kmenotvorných), na př. lab*uť* pol. łabędź, z *labǫdь (sr. Mikl. Et. Wtb. 162), pstr*uh* stsl. pьstrǫgъ, ostr*u*žina pol. ostrężyna a j.; zejména také v slovesích tř. II. mi-n*ú*-ti stsl. mi-nǫ-ti atd., — v part. nes*úc*, teš*úc*-, nč. nes*ouc*, tešíc, stsl. -*ǫšt*-. — Tvar participia -*úc*- stsl. -*ǫšt*- má také subst. *tisíc* stč. *tišúc*, Mikl. Et. Wtb. 370. Podle stsl. tys*ǫ*šta očekáváme tvrdé tis*úc*; ale stsl. je vedle tys*ǫ*šta také tys*ę*šta, a dlužno pro slovanštinu předpokládati tvary tys*ont*j- a tys*ent*j-; prvé dalo do češtiny tvrdé *tis*úc*, druhé měkké *tiš*ác*; z obou těchto tvarů žádaných vznikl kontaminací tvar historický tiš*úc*, tis*iuc* nč. tis*íc*.

Konečně patří sem některá slovce neohebná. Na př. *sú-*, *sou-* = stsl. sǫ-, v složeninách s*ou*sed stč. s*ú*sěd, stsl. sǫsêdъ, pol. sąsiad; s*ou*sek stč. s*ú*sěk, příhrada, stsl. sǫsêkъ cisterna, pol. sąsiek přístodolek; s*ou*peř stč. s*ú*peř, stsl. sǫpьŕь, pol. sąpierz; — *ú-*, *ou-* = stsl. ǫ-, v složeninách *ú*dol stsl. ǫdolъ pol. wądoł; *ú*tek stsl. ǫtъkъ pol. wątek; *ú*voz stsl. ǫvozъ pol. wąwoz atd.; — k*u*dy, t*u*dy, jin*u*dy atd., stsl. -ǫd-, z *ko-*n*d- atd.

b) V koncovkách tvarův ohnutých:

v sg. akk. sklonění a-kmenův: ryb*u*, stč. duš*u*, nč. duš*i*, psl. rybǫ, dušǫ;

v sg. instr. téhož sklonění: stč. ryb*ú* nč. ryb*ou*, stč. duš*ú* nč. duš*í*, stsl. rybo*j*ǫ, duše*j*ǫ n. rybǫ, dušǫ;

v sg. inst. kost*ú* atp., nč. kost*í*, psl. kostь*j*ǫ;

v sg. akk. fem. sklonění zájmenného: t*u*, stč. naš*u* nč. naš*i*, psl. tǫ našǫ;

v sg. instr. fem. téhož sklonění: stč. t*ú*, archaist. toj*ú*, toj*í*, naš*ú*, nč. t*ou*, naš*í*, stsl. to*j*ǫ, naše*j*ǫ;

v sg. akk. fem. sklonění složeného: stč. dobr*ú*, pěš*ú*, nč. dobr*ou*, pěš*í*, ze staršího -*u-ju*, psl. -*ǫ-jǫ*;

v sg. instr. fem. téhož sklonění: stč. dobr*ú*, pěš*ú*, nč. dobr*ou*, pěš*í*, z -*u-ju*, -*ǫ-jǫ*;

v sg. instr. stč. mn*ú*, tob*ú*, sob*ú*, nč. mn*ou*, teb*ou*, seb*ou*, stsl. mъno*j*ǫ, tobo*j*ǫ, sobo*j*ǫ;

v sg. 1. praes. vez*u*, teš*u* teš*i*, stč. proš*u* proš*i*, psl. vezǫ, tešǫ, prošǫ;

v pl. 3. praes. stč. vez*ú*, teš*ú*, nč. vez*ou*, teš*í*, psl. vezǫtь, tešǫtь, z pův. -ontь;

v pl. 3. aoristu jednoduchého vez*ú*, psl. vezǫ, — a aoristu složeného vezech*u*; —

v pl. 3. imperf. veziech*u*, psl. -chǫ.

V případech jako jsou tob*ú* stsl. tobo*j*ǫ, kost*iú* stsl. kostь*j*ǫ atd. je střídnice za ǫ obsažena v *ú*, *iú* (přehlas. *í*), které tu vzniklo stažením.

ę.

50. Psl. ę vyskýtá se v nitru a na konci slov. Vyvinulo se

a) v nitru slov z pův. *en* a ze staršího *ьm*, *ьn*, když následovala souhláska ještě další, mimo *j*.

Z pův. *en*. Na př. podle stprus. mensā bylo pův. m*en*s-, a z toho je psl. męso č. maso; — podle skr. pankti- pětka bylo pův. p*en*(k)ti-, a z toho je psl. pętь č. pět; — podobně jest lit. lenkti curvare, pův. l*en*k-, psl. lęk-, č. poléknouti, políknouti, léceti, křivolaký, leknouti se (význam přenesený).

Ze staršího *ьm*, *ьn*. Na př. podle lit. deš*im*tis bylo psl. starší des*ьm*tь, a z tohoto pak desętь č. deset; — podle lit. at-m*in*-tis bylo psl. pa-m*ьn*-tь, a z toho dále pamętь č. pamět.

Někdy tu není zřetelno, je-li ę z *ьn* či z *en*. Na př. inf. pęti může býti z *p*ьn*ti podle lit. p*in*ti, anebo z *p*en*ti podle inf. *m*er*ti, stsl. mrêti.

Vedle lit. šimtas, lat. c*en*tum, ř. ἑ-κατ-όν (κατ- m. kĕmt-, kmt-) žádáme slov. sęto; za to jest sъto. Stejná odchylka je v lьg-, lehký, v. § 52 *a)*.

b) Na konci slova vyvinulo se ę

z pův. -*ēn*, -*ēm*; na př. psl. jьmę z *j-ьmēn, — sg. akk. mę, tę, sę, z pův. -*ēm*, skr. mām atd; —

z pův. -*jon*- (t. j. *on* po souhlásce měkké), přehlášeného v -*jen*-, když následovala souhláska ještě další; na př. pl. akk. stsl. konję, koňę z pův. -jo*n*s, přehlasovaného v -je*n*s; o českém pl. akk. kon*ě*, oráč*ě* v. § násl. —

ę jest podle původu svého samohláska měkká; nemůže býti v slabice po souhlásce hrdelné, na př. *kę*-.

51. Hledajíce střídnic za psl. ę, nalézáme *α*) případy, kde pro veškeru slovanštinu předpokládati jest starší ę, na př. stsl. pętь, part. trъpęšt-, stč. p*ě*t, trp*iec*- atd., psl. pętь, tьrpętj-. — Vedle toho jsou však *β*) případy jiné, kde jen slovanština jižní ukazuje k ę, kdežto slovanština západní (čeština, srbština lužická a polština) a východní (ruština) mají střídnice takové, jaké bývají za starší *ê*, a tedy ukazují, že na jejich místě bývalo *ê*. Na př. proti stsl. sg. gen. dušę je stč. duš*ě* nč. duš*e* (také v nář. slc. duše), luž. duš*e*, stpol. duš*e* (neostawisz dusze moiey Žalt.

Flor. 15, 10, z dziewice Marije Modl. z r. 1375), strus. dušê (ot troicê Sbor. Svjatosl. z r. 1073, Sobol. Lekc. 107) atd. Kdyby tu bylo před tím bývalo dušę, bylo by z toho nejen stsl. dušę, ale také pol. dušę, slc. a strus. duša atd. (pro pol. dušę jest ovšem několik dokladů také, v. Mikl. III[2] 421, ale jest jich úhrnem velmi málo, nevyskytují se v textech nejstarších ani v těch nářečích nynějších, která koncové -ę zachovala, jsou to tedy doklady nespolehlivé, snad omyly, v. Sobol. l. c.; J. Hanusz v Jag. Arch. 6, 3 zná příklady sem patřící z památek stpolských dva, jeden ze ŽFlor. a jeden ze ŽPulav., a pokládá je za omyly písařské); místo toho je však luž., slc. a stpol. duše, strus. dušê atd., a pro tyto tvary dlužno předpokládati bývalé dušê. Byl tedy v době předhistorické sg. gen. dvojí, dušę pro slovanštinu jižní a dušê pro ostatní. Totéž dá se ukázati a platí o plur. nom. (vok.) akk. stsl. dušę atd. a stč. dušě atd., také tu byl týž dvojí tvar předhistorický, dušę a dušê; — rovněž tak dlužno dále předpokládati dvojí plur. akk. oračę a oračê; — a totéž platí o stejných tvarech týchže pádů ve sklonění zájmenném kmenů měkkých.

To jsou případy druhu β); jsou to vesměs koncovky pádové. Že tu dlužno pro slovanštinu západní a východní předpokládati koncovku -ê proti stsl. -ę, vyslovil Sobolevskij (l. c.). Původ pak tohoto -ê vysvětluje J. Zubatý (v Jag. Arch. 13, 625 a j.). Podle toho byl sg. gen. a plur. nom. akk. psl. dušê; toto -ê vzniklo z koncovky původní -ịās, srov. § 20, *c)*; to byla zde koncovka sg. gen., srov. stlat. viās, pater familiās Brugm. II. § 230, a táž koncovka byla také v pl. nom. a akk.; plur. akk. masc. krajê vznikl analogií podle dušê (a naopak stsl. pl. nom. akk. dušę jest novotvar podle pl. akk. oračę). —

Střídnice za psl. ę v slovanštině historické jsou rozličné: stará slovenština zachovala psl. ę, na př. psl. tešę, stoję, pęta, pętь, pętъ quintus, čęstь, stsl. též tak; — polština má za ně *(i)ę* v slabikách krátkých, *(i)ą* v dlouhých: pięta, pięć, piąty, część, cząstka; — slovinština, srbskochorvatština a bulharština *e*: sln. peta, pet, peti, pričestiti, srbch. peta, pet, peti, čest, bulh. peta, pet, peti, čest; — ruština *(j)a*: pjata, pjatь, pjatyj, častь; — lužičtina horní *(j)a*, *(j)e*: pjata, pjeć, pjaty, časć, — dolní *ě*: pěta, pěś, pěty.

Střídnice české máme ovšem jenom v případech druhu *α*). Vyvinuly se v jazyku spisovném rozmanitě, a jsou zejména:

v slabikách krátkých *a*, *ě*, *e* (ztrátou jotace), na př. pata, patero, pět, deset stč. desět, pt. teše, stoje stč. tešě, stojě; —

v slabikách dlouhých *á*, *ie*, *é* (ztrátou jotace), *í* (zúžením), na př. pátý, řád, řiediti, vzieti, vzéti, kléti, říditi, vzíti, klíti.

Odchylkou vyskytuje se krátké *i* v -řizovati, nařizovati atp., a krátké *ia* v knižných novotvarech napial, napiat atp. Tvary -řizovati jsou pozdní, utvořeny jsou zkrácením samohlásky (podle souditi- souzen- -suzovati), a vznikly v době, kdy v jazyku již nebylo povědomí, že říditi je ze řiediti a že by tedy mělo býti -řezovati (jako je tížiti — obtěžovati).

Ze střídnic dialektických jsou důležity střídnice v nářečí slovenském (spisovném); tu je v slabikách krátkých po retnicích střídnice *ä* (dvojhl., = *ea)*, na př. päta, päť, žriebä, po souhláskách jiných *a*, na př. jačmeň, ťažký, dieťa, teľa, — v slabikách dlouhých *ia*, piatok, tiahať, siahať, priasť; — v různořečích jsou krom toho některé zvláštnosti, Pastrn. 17 násl. — Z nářečí jiných dlužno ještě uvésti pro příklad: hrozenk. hovjado, doudl. říbjata, zlin. hříb'ata, zap'ál, zap'ała, part. krm'a, val. 3. plur. rob'á, laš. 3. plur. rob'o (psané *b'* atp. vyslov skoro jako *bj* atd.). — Dialektické tvary 3. os. množ. kleču (laš.), klečum (laš.), klečijú (pomor.), robija (zlin., pomor.) atp. jsou novotvary, střídnic vlastních, hláskoslovných za -ę v nich není. —

To jsou české střídnice historické za psl. ę. Zajisté nejsou všecky od prvopočátku, nýbrž rozvily a rozmnožily se teprve časem. Jeví vesměs takovou příbuznost hláskovou, že jsme vedeni k tomu, vyvozovati je z bývalé střídnice jediné, ze střídnice původní. Tou byla hláska, ze které všecky střídnice historické vyvoditi se dají. Této vlastnosti jest *ⁱa*, t. j. praejotované *a*, krátké v slabikách krátkých a dlouhé v dlouhých; z něho mohly se vyvinouti změnami hláskovými všecky střídnice historické, proto pokládám je za střídnici původní: za psl. ę je původní česká střídnice *ⁱa*, z tohoto pak vyvinuly se střídnice další.

Pro výklad další je třeba připomenouti, že slabiky, které střídnici za ę mají, valnou většinou dosud jsou a původně veskrze byly měkké. Měkkost jeví se dílem v souhlásce měkké, na př. ptáče ptáčata, mládě mláďata, dílem v jotaci, na př. hříbě = -bie, dial. říbjata atp. Kde je slabika tvrdá, tu buď ztvrdla časem, na př. v česk. škaredy, datel, táhnouti proti stč. škařědý, dial. mor. dětel, slc. tiahnúť, — buď vznikla novotvořením, tak zejména part. peka atp. nevzniklo z *pekę (*-kę nebylo možné, v. § 50), nýbrž nápodobením tvarů leža, teša atp. vzniklých z -ę, psl. ležę, tešę. (Prof. Zubatý má však o part. peka, bera atp. výklad jiný: bylo part. pův. bherōn, a vedle něho dupplikat jeho bherō; z bherōn je stsl. bery, z bherō je české atd. bera; srov. Listy filol. 1886, 365).

Lze pak uvedené nahoře střídnice historické vyvoditi z předpokládaného *ⁱa* takto:

1) Krátké *ja*, s jotací oslabenou *'a*, a dlouhé *iá* (slc. *ia*), *já*, s jotací oslabenou *'á*. Na př. dial. říbjata, hříb'ata, 3. plur. topia, top'á. V střídnicích těchto jest plné *a*, a spolu proniká v nich jotace, třeba že ne všude měrou stejnou. Tím staví se střídnice tyto nejblíže k *ⁱa*, které jako střídnici původní předpokládáme; jak se mohly z *ⁱa* vyvinouti, je patrno samo sebou. Podobá se také, že v některých případech máme zde původní *ⁱa* přímo zachováno, na př. v slc. piatok.

2) *ä* (krátké): v slc. päta, päť, žriebä atd. Vývoj této hlásky z předpokládaného *ia* vysvětluje se snadně fysiologicky: vyslovujeme jedním proudem *i-a*, mluvidla článkovací přestrojují se od *i* na *a*, tu přicházejí do nastrojení, za jakého se článkuje *e*, zazní tedy mimoděk *iea*, vynecháním prvního členu *ea*, slc. *ä*. Srov. § 7 *b)* a ČČMus. 1872, 282.

3) *a*, *á*: v č. pata, patero, často, jazyk, pátý, řád, žádati, jádro, telata, kuřata, štěňata, mláďata, hříbata, housata, ptáčata..., telátko, kuřátko, hříbátko..., *da*tel, *tah*, *tá*hnouti, *tá*zati; atd. Střídnice tyto dají se z předpokládaného *ia* vyvoditi zaniknutím jotace. To vidí se zejména po předcházející staré souhlásce podnebné v *často*, *žádati*, *jazyk*, *jádro*. V *řád*, kuřata způsobila bývalá jotace změkčení. Beze změkčení a vůbec beze stopy zdá se, že vyhynula jotace v *da*tel, *ta*h, *tá*hnúti, *tá*zati, *kla*tba, te*la*ta, te*lá*tko, hří*ba*ta, hří*bá*tko, ho*va*do, *vá*zati, hou*sa*ta, *sá*hnouti, pří*sa*ha, *zá*blo atd., vůbec po souhláskách *d*, *t* (v mláďata, kůťata může býti *ď*, *ť* ze sing.), *l*, po retnicích a po sykavkách. Výslovnost nč. tomu zdání svědčí; ale naproti tomu jsou tu jisté zjevy hláskoslovné, které tomu odpírají. V tvrdém *la* změnilo se během času *l* v *ł*, na př. psl. v*la*stь stč. v*ła*st; v *la* za **lę* se to nestalo, bylo stč. *kla*tba, te*la*ta, te*lá*tko, bylo to tedy *la* netvrdé. Ke *kázati* bylo praes. stč. *kážu*, tvrdé *ká-* se neměnilo; naproti tomu bylo k *tázati*, *vázati* praes. s přehláskou *tiežu*, *viežu*, přehláska tato děje se jinde jen v slabice měkké, nebylo tu tedy *tá-*, *vá-* tvrdé, jako *ká-* v *kázati*. Totéž vyplývá ze *sá*hnu-*sie*hneš, *tá*hnu-*tie*hneš (proti *pra*hnu-*pra*hneš), ze *zá*blo-*zě*be, *ze*be, z ho*va*do-ho*vě*zí, hří*ba*ta-hří*bě*cí atd. Tyto zjevy nutí nás, abychom předpokládali, že nč. tvrdé nebo neměkké vyslovování *da*tel, *tá*hnouti, *tá*zati, pří*sa*ha, *sá*hnouti, *zá*blo, *pa*tero, *pá*tý, ho*va*do, *vá*zati atd. není ode vždy, nýbrž že v některé době stčeské (zejména v době, když se děla přehláska *a-ě* a předtím) slabiky zde míněné zněly měkce. Srov. doleji §§ 328 a 394.

4) *'o* v lašském rob'*o* (3. plur., m. rob*iá*, val. rob'*á*) atd. jest obyčejná střídnice tohoto nářečí za *(i)á*.

5) *ě* (krátké), *ie* (dlouhé): v pět, hříbě, hovězí, stč. řiediti, vzieti, vidie, atd. Střídnice tyto lze z předpokládaného *ia* vyvoditi přehláskou. Pozorujme ji *a)* na konci slov a *b)* v nitru slov.

a) Na konci slov. Proti č. m*ě*, t*ě*, s*ě* je dial. m*a*, ťa, s*a* (slc. a j.), proti stč. part. teš*ě*, stoj*ě*, slyš*ě*, drž*ě*, drž*ie*c je dial. teš*a*, stoj*a*, slyš*a*, drž*a* (zlin.), drž*ia*c (slc.), držaci (val.), proti stč. 3. pl. drž*ie* je dial. drž*ia*, drž*á* atd. O tvarech těchto není možný výklad jiný, než že české (stč.) *-ě*, *-ie* jest obměna pozdější; kdo by chtěl toto *-ě*, *-ie* bráti za starší a snad za původní, nemohl by nijak vysvětliti tvary dialektické s *-a*, *-ia*. Také part. nom. pek*a*, ved*a*, atp., která vykládáme analogickým novotvořením, předpokládají, že bylo part. teš*a*, slyš*a*, jaké se v nářečích východních dosud udrželo. Úhrnem vyplývá z toho, že střídnice české *-ě*, *-ie* za psl. koncové *-ę*

dlužno vykládati přehláskou, že tu dříve byly střídnice *-a*, *-ia*...; a tyto srovnávají se s předpokládaným pův. *ia*.

b) V nitru slov. Tu máme střídnice *ě*, *ie* po právu, kde je příčina ku přehlásce, na př. stč. třasu-tř*ě*seš, pořádný-poř*ie*dně, vázati-v*ie*žu, hřada-na-hř*ě*dě atd. Někdy však příčiny ku přehlásce v slově samém není, a přece máme v něm střídnice *ě*, *ie*. Tu vysvětlujeme je přejetím z tvarů příbuzných, ve kterých jsou právem; na př. *tě*hař (stsl. tęg-) podle stč. *těžěti*, s*ie*hnúti (stsl. sęg-) podle *sá*hnu s*ie*hneš, m*ě*kký (stsl. męk-) podle stč. m*ě*čiti mollire a adv. m*ě*kcě, d*ě*kovati podle vd*ě*čiti, vd*ě*čný atd. (srov. § 96).

6. Střídnice ostatní jsou původu zřetelného: *e*, *é* vzniklo z *ě*, *ie* ztrátou jotace, na př. stč. tř*ě*seš nč. tř*e*seš, stč. vz*ie*ti a vz*é*ti, — *í* vzniklo zúžením ze staršího *ie*, *é*, na př. stč. vz*ie*ti a vz*é*ti nč. vz*í*ti, — *i* v nař*i*zovati atp. analogickým krácením.

52. Případy, kde máme české střídnice za psl. *ę*, jsou:

a) V nitru slov a mimo koncovky tvarův ohnutých.

Sem patří hojné slabiky kořenné. Na př.: stč. *blésti*, podle stsl. blęsti blędą delirare; — *brečeti* stč. *břěčěti*, stsl. bręčati sonare; — *ceta*, stsl. cęta numus; — stč. *čáda*, *sčědie*, stsl. čędo infans; odtud i *čadský*, *čacký* (jinak Mikl. Et. Wtb. 32); — *častý*, stsl. čęstъ densus; — stč. *čiest* nč. *část*, stsl. čęstь pars; odtud i *šťastný*, *štěstí* stč. *sčastný*, *sčěstie*, stsl. sъčęst-; — *dásn*, *dásň*, *dásně*, zlin. ďásně, pol. dziąsła, z dęsn-, Mikl. Lange Vocale 55; — *datel*, slc. djateľ, stsl. dętlъ, pol. dzięcioł, rus. djatelь; — stč. *dětel* jetel, pol. dzięcielina, rus. djatlina; — *dík*, *díka* stč. *diek*, *dieka*, pol. dzięk, dzięka; — *Drážďany*, stsl. dręzga silva; — *hládati*, *hleděti*, *hledati*, stsl. ględ-; — *hřada* stč. *na hřědě*, stsl. gręda trabs; — stč. *u-hřaznúti*, stsl. gręznąti immergi; — *chřadnouti*, stsl. chręd-, chręnąti esurire; — *jádro*, stsl. jędro, pol. jądro; — *játra*, stsl. jętro iecur; *jatrnice*, *jitrnice* stč. *jietrnicě*, pol. jętrznica; — stč. *jatrušě*, *jatrvenicě*, stsl. jętry fratria; — *jazyk*, stsl. językъ; — *ječeti* stč. *jěčěti*, *jekot*, *zajákati*, *zajíkati se*, z ję-k-, stsl. jęčati, pol. jęczeć; — *ječmen* stč. *jěčmen*, stsl. jęčьmy, pol. jęczmień; — *jeřáb* v. doleji; — *jestřáb* stč. *jastřáb*, stsl. jastrębъ; — *jetel* v. dětel; — *jítřiti* stč. *jietřiti*, stsl. obъjętriti ardere facere, pol. jątrzyć; — *kleknouti*, *klečeti*, *kléceti*, z klęk-, stsl. klęknąti, klęčati, poklęcati; *kleče*, *kleč* (kosodřevina a držadlo u pluhu), pol. klęk; — *klesnouti*, pol. klęsnąć, lit. klemšioti neobratně choditi; — *křát-*, *vykřátnouti* si ruku = vyvrtnouti, slc. tento ho chcel na inakšie myšlienky nakratnuť Dobš. 6, 48, z kręt-, stsl. kręnąti deflectere, pol. krzątać się vrtěti se; — *lada* f., *lado* n., ležeti *ladem*, stsl. lędina terra inculta; — slc. *ľahký*, odchylné od č. lehký a stsl. lьgъkъ, ukazuje k pův. lęg-; srov. lit. lengvas lehký a ř. ἐλαχύς (λαχ- z pův. lngh-); lat. levis z *lenghvis; germ. koř. ling- v gelingen, leicht z linht, a Lunge (plíce jsou lehčí než jiné vnitřnosti) Mikl. Etym. Wtb. 163 a Kluge 207 a 217; — *ledví*, *ledvina*, stsl. lędvьje lumbi, pol. lędźwie; —

lehnouti a praes. **lahu*, *ležeš* (inf. léci = lehnouti), z pův. lęg- (koř. leg-), odtud i stsl. lęžaja gallina (= ovis incubans), pol. lęgnąć; — stč. *lech*, z lęch-, dosvědčeného v lit. lenkas, přejatém z polštiny; — *líknouti* stč. *lěknúti*, *lécěti* na ptáky (z toho mylnou etymologií *líčiti* na ptáky, *naličiti* co na koho), stsl. lęką, lęšti curvare, lęcati; sem patří též stč. *lákati* insidiari (rozdílné od nč. *lákati* slc. lakať locken), křivo-*laký*, a *leknouti se* slc. *ľaknúť sa* (s významem přeneseným); — *maso*, stsl. męso, pol. mięso; sem patří též *mázdra*, *mízdřiti*, stsl. męzdra; — *másti*, *matu*, *mateš* stč. *miesti*, *matu*, *měteš*, stsl. męsti; *mětež* stsl. mętežь turbatio; — *máta*, stsl. męta mentha; — *-ma-* v stč. *-po-ma-núti*, *zapomanu*, *zapoměneš*, stsl. pomęnąti, a *-mat-*, *-mět-* v *pamatovati*, *pamět*, stsl. pamętь, pol. pamięć; — stč. *měčiti*, palicěmi měčen Mast. 65 (nikoli měcen), stsl. męčiti mollire, kyjemь męčiti Mikl. Lex., z męk-; sem patří též *měkký*, stsl. mękъkъ, pol. miękki; — stč. *padlo*, potom na padla rozpěchu tělo jejie Modl. 178^b, na padlo Vít. 90^a, stsl. pęlo, z pę-dlo; — *pat-* v *pátý*, *pátek*, stsl. pętъ, pętъkъ, pol. piąty, piątek; *pat*náct, stč. *pat*desát, *pat*set; *pat*er, *pat*erý; *pět*, stsl. pętь, pol. pięć; — *pata*, stsl. pęta calx; *-pat* a *-pět* v *opět*, *zpět*, *zpátky*, stsl. opętь, vъspętь; — *patro*, *pátro*, stsl. pętro lacunar, pol. piętro, piątro; — *pěkný*, pol. piękny; — *pěst*, stsl. pęstь, pol. pięść; — *píď* stč. *pied*, stsl. pędь, pol. piądź, piędź; — *plésati*, stsl. plęsati, pol. pląsać; got. plinsjan je ze slovanštiny Mikl. Et. Wtb.; — *přadu*, *předu*, *přísti* stč. *přadu*, *přědeš*, *přiesti*, stsl. prędą, pręsti, pol. przędę, prząść; sem patří ovšem též *předlí*, *předivo*, *přeslice*, *přástva*; — *-přáh* v *zapřáhnouti* atp., stč. též *-přahu*, *-přěžeš*, *-přieci*, stsl. pręgą, pręšti; odtud i *spřež* stč. *spřěž* atd., a také *přaska*, *přeska*, stč. *přěcka*, pol. prączka, przęczka, oboje s odchylnou sykavkou, rus. prjažka; — *přáslo* vrstva prken v plotě, mezi dvěma koly, stsl. pręslo, pol. przęslo článek řetězový, rus. prjaslo Fach; — *-řáb* v *jeřáb* (strom i pták), stsl. rębъ perdix, jarębь perdix, pol. jarząb (z remb- = kropenatý, pestrý Mikl. Et. Wtb.); — *řád*, *říditi* stč. *řiediti*, stsl. rędъ, pol. rząd, rządzić; — *řap* Löffelstiel, *řápek* Löffelschale Jg., pol. rząp cauda, srbch. rep; — *řasa*, stsl. ręsa, pol. rzęsa; — stč. *sadu*, *sědeš*, stsl. sędą, sędeši, pol. siądę, siędziesz; — *sádra*, stsl. sędra, pol. zędra; — *sáhnouti* stč. *sáhnúti*, praes. *sáhnu*, *siehneš*, inf. *-síci* stč. *-sieci*, praes. *-sahu*, *-sěžeš*, stsl. sęgnąti, pol. siągnąć; sem patří též *sáh*, *sáha*, pol. siąg gen. sięgu, *přísaha*, stsl. prisęga, pol. przysięga; — *sáknouti*, stsl. sęknąti, pol. siąknąć; — *střapec*, *třapec*, *třepiti* slc. *strapiť*, pol. strzępek Fetzen, strzępić; — stč. *střěpiti* snažiti se, subst. *střěpně*, srov. rus. strjapčej curator, ze *stręp Mikl. I^2 489; — stč. *svadnúti*, praes. *svadnu*, *svědneš* (imperfectivum, nikoli složenina ze *s-* a *-vadnouti*), lidé svadnúti budú arescent Koř. Luk. 21, 26, swadnu expiro Veleš., ze svęd-, stsl. prisvęnąti marcescere; — *svatý*, *světiti* stsl. svętъ, pol. święty; — stč. *po-ščiediti*, nč. dial. *oščádati*, stsl. štędêti parcere, koř. skend-; příbuzno s tím je stč. ščedrý, nč. štědrý, stsl. štedrъ misericors,

z koř. sked-; — *tah*, *táhnouti*, *táhnu*, *táhneš* stč. *táhnu tiehneš*, *těžiti*, *těžeti* stč. *těžěti*, *těžký*, stsl. tęgъ labor, tęgnąti, tęzati, tęžьkъ; — *tázati*, praes. *táži* stč. *tiežu*, stsl. tęzati; — *tětiva*, stsl. tętiva, lit. temp-ti pnouti; — *třasu*, *třesu*, *třásti* stč. *třasu třěseš třiesti*, stsl. tręsą, tręsti; — *váce-* ve *Václav*, *Vácemil*, stč. *věcí* major, adv. *více* stč. *viece*, z ventj-, stsl. vęštьj; — *vadnouti*, praes. *vadnu vadneš*, stč. *vadnu vědneš*, stsl. vęd-, u-vęnąti, uvędati; — *vázati*, praes. *váži* stč. *viežu*, *váznouti*, praes. *váznu vázneš* stč. *váznu viezneš*, stč. **viezti*, praes. *vazu vězeš*, *vězeti* stč. *vězěti*, *vaz*, *vazba*, *svazek*, *vězení*, z vęz-, stsl. vęzati praes. vęžą, vęsti praes. vęzą vęzeši, vęzêti; — *věcí* v. váce-; — *zábsti*, *zabu* n. *zebu*, stč. *ziebsti*, praes. *zabu*, *zěbeš*, stsl. zębsti, zębą; — *zeť* stč. *zěť*, stsl. zętь, pol. zięć; — *žádati*, *žížeň* stč. *žiezě*, stsl. žędati, žężda, pol. żądać, koř. gend-; žádný desiderabilis, nullus, dial. mor. žjáden BartD. 40 (hrozenk.), žiáden t. 44 (březovsk.), slc. žiadny, žiadon patří buď k témuž kořenu, anebo se stsl. žadati desiderare a pol. żadny, żaden ke gēd-, z koř. ged-, žьdati.

Sem patří dále infinitivní tvary sloves vzoru *píti* stč. *pieti*, *pnu* totiž inf. *píti* stč. *pieti* stsl. pęti; — sup. *pat* stsl. pętъ; — aor. *pěch* stsl. pęchъ; — participia minulá *pal* pl. *pěli*, *pav* pl. *pěvše*, *pat* pl. *pěti*, subst. verb. *na-pětí* stč. *napětie*, stsl. všude pę-. Slovesa ostatní, jejichž infinitivní tvary sem patří, jsou: *-číti* stč. *-čieti* (začíti, začnu) stsl. -čęti, *jíti* stč. *jieti* (jmouti, jmu), stsl. jęti; *klíti* stč. *kléti* (klnu), stsl. klęti; stč. **mieti* (mnouti, mnu), stsl. męti; *títi* stč. *tieti* (tnu), stsl. tęti; stč. **žieti*, *ždieti* (žmu, ždmu, ždímám), stsl. žęti; *žíti* stč. *žieti* (žnu), stsl. žęti.

Kromě toho patří sem některé případy s *ę* v koncovce kmenové. Na př.: *rámě* atp., stsl. ramę, pol. ramię; — *kuře* stč. *kuřě* atp., stsl. kurę; — *měsíc* stč. *měsiec*, stsl. mêsęcь; *zajíc* stč. *zajiec*, stsl. zajęcь; — stč. *jěhněd*, *jěhnědový*, stsl. agnędъ populus nigra; *škaredý*, stč. *škaradý*, *škařědec*, stsl. skarędъ foedus; *koleda*, stsl. kolęda; *hovado*, *hovězí*, stsl. govędo; *devět*, *deset* stč. *desět*, *devat-*, *desat-* v *devátý*, *desátý*, *devaterý*, *desaterý*, *devatnáct*, *devadesát* stč. *devatdesát*, *devatset*, stsl. devęt-, desęt-; *leměz* tignum, hluž. lemjaz, podle lit. lěmenis tignum (Mikl. Et. Wtb.); *kněz* stsl. kъnęzь, *mosaz* pol. mosiądz gen. mosiędzu, *peníz* stč. *peniez* stsl. pênęzь, *řetěz* pol. rzeciądz a wrzeciądz, *robotěz* rus. robotjagъ, *slez- slezský* pol. ślązko (slęzьsko) ze sleng- Mikl. Etym. Wtb. 306 (a toto podle Šafaříka z nár. jména Silingův); *vítěz* stsl. vitęzь. V koncovkách kmenů slovesných máme střídnice za *ę* v sg. nom. masc. (a stč. též neutr.) part. sloves kmenů měkkých *teše* stč. *tešě* atp. (proti tešúc- tvarů ostatních), stsl. tešę (proti tešąšt- tvarů ostatních), a analogií podle toho také při kmenech tvrdých ved*a* atp.; a dále v part. vzorů *trpě trpíc-* stč. *trpiec-*, *prose prosíc-* stč. *prosě prosiec-*, slc. trpiac, prosiac, stsl. trpę, trpęšt-, prosę, prosęšt-.

b) V koncovkách tvarův ohnutých:

v sg. akk. *mě*, *tě*, *se* stč. *sě*, psl. mę, tę, sę; a

v 3. os. plur. vzorů *trpěti* a *prositi*, trpí stč. trp*ie*, pros*í* stč. pros*ie*, a tvarech dad*í* stč. dad*ie*, věd*í* stč. věd*ie*, jed*í* stč. jěd*ie*, psl. -*ę*tь.

V tvarech střídných za stsl. sg. gen. duš*ę*, pl. nom. (vok.) akk. duš*ę*, pl. akk. orač*ę* a ve stejných tvarech zájmenných má čeština -*ě*, ale to vyvinulo se z býv. -*ê*, nikoli z -*ę*; v. § 51.

Psl. *ъ*, *ь*.

53. Tvrdé jer, *ъ*, znělo asi jako poloviční t. j. velmi krátce vyslovené *u* neb *y*; svědectvím tomu je ta věc, že pův. *u* se mění v psl. *ъ*, a dále že *ъ* dloužením se mění v *y*, *ý*. Srov. §§ 13 a 55.

Měkké jer, *ь*, znělo asi jako poloviční *i*; svědectvím je zase to, že pův. *i* se mění v psl. *ь*, a dále že *ь* dloužením se mění v *i*, *í*. Srov. §§ 11 a 55.

Hlásky tyto vznikly až na půdě slovanské a vyvinuly se tu v době praslovanské. To uznává se všeobecně, srov. na př. Mikl. I[3] 22, dokazovati toho zde tedy netřeba.

ъ bylo tvrdé. Kde by mělo býti po souhláskách měkkých, změnilo se v *ь*; na př. místo *jъgo jest jьgo, v. doleji § 55.

ь bylo měkké. Nebylo nikdy po souhlásce hrdelné, místo *kь*, *gь*, *chь* jest *čь*, *žь*, *šь*. Souhlásek jiných však neměkčilo, na př. v slabice *lь* bylo střední *l* a nikoli měkké *ĺ*, v *tь* bylo *t* a nikoli *ť* atd.; kde tu slovanština historická má změkčení, vyvinulo se až později, na př. psl. kos*tь* (s tvrdým *t*) a pol. koś*ć*, rus. kos*ť* (ps. kostь), východočeské kos*ť* (záp. a spisovné kos*t*) atd.

54. Podle výkladů nahoře podaných jest

a) psl. *ъ* střídnicí:

1. Za pův. *u* (krátké). Na př. psl. dъkti stsl. dъšti . . ., pův. d*u*ghter-, lit. duktė, skr. duhitar-; — sg. nom. psl. synъ . . ., pův. sūn*u*-s; — psl. rybachъ . . ., pův. -s*u*, skr. aśvās*u*. Srov. § 13.

2. Za pův. koncové -*un* a -*on* (skleslé v -*un*; *n* odsuto a *u* přešlo v *ъ*). Na př. sg. akk. psl. synъ, pův. sūn*un* (ze sūn*u*-*m*); tokъ, pův. tok*on* (z tok*o*-*m*); — 1. os. jedn. aor. psl. vedъ duxi, pův. -*on* (z -*om*), ř. ἔλιπον, skr. abudham. Srov. § 17.

3. Vzniklo seslabením z *o* (při stupňování). Na př. dom-, inf. stsl. dąti a praes. dъmą, — praes. zovą a inf. zъvati.

b) Psl. *ь* pak je střídnicí:

1. Za pův. *i* (krátké). Na př. psl. lьpêti . . ., pův. lip-, ř. λίπος tuk, skr. limpati maže; — ovьca . . ., pův. ov*i*-, lat. ovis, skr. aviš; — jesmь . . ., pův. -m*i*, lit. esmi, skr. asmi. Srov. § 11.

2. Za pův. *e* v různoslabičném *e̯i*. Na př. plur. nom. psl. trьje, gostьje . . ., z pův. -*e̯i*es. Srov. § 15.

3. Za pův. *ĕ* (seslabeninu z *e*). Na př. psl. vьrtêti, mьnêti . . ., z pův. v*ĕ*rt-, m*ĕ*n-, z koř. vert- vertere, men- cogitare. Srov. § 15 a 23. —

Stejné zastupování nalézáme také v starých slovích přejatých; na př. ze sthněm. ch*u*ning je kъnęzь, z lat. m*i*ssa sthněm. m*ĕ*ssa je mьša.

55. Změny hlásek těchto v době praslovanské jsou:

a) Po souhlásce měkké změnilo se *ъ* v *ь* (přehláska). Na př. z pův. j*u*go-, lat. iugum, skr. jugam . . . mělo by býti *jъgo, a jest psl. jьgo; — tak i v sup. stsl. peštь č. pec . . . jest -*ь* m. -*ъ* (z pův. pekt*um*).

b) Psl. *ъ*, *ь* dlouží se v *y*, *i*.

ъ-*y*. Na př. dъm- v stsl. dъmą a d*y*m- v stsl. dymati flare, č. dýmati, nadýmati (z koř. dom-, dhom-); — sъp- v stsl. sъpą stč. spu a s*y*p- v stsl. sypati fundere (z koř. seup-, sup-); — dъchnąti a d*y*chati; — lъgati lháti a -l*y*gati stsl. oblygati mentiri, stč. vylyhovati = vyhlávati; — rъvati a -r*y*vati stsl. prêryvati; — sъchnąti a s*y*chati; — kъch- v stsl. kъchnąti stč. kšíti a k*y*chati; — lъk- v polknúti a l*y*k- v polykati; — mъk- v zamъknąti a zam*y*kati; — slъch- v č. poslechnouti a sl*y*ch- ve vyslýchati; — rъdêti sę č. rdíti se a r*y*d- v stsl. ryždь č. ryzí, atd.

ь-*i*. Na př. kvьt- v stsl. cvьtą stč. ktvu m. kvtu (a toto m. kvьtu) a kv*i*t- v stsl. procvitati č. prokvítati (koř. kveịt-, kvit-); — čьtą č. čtu a č*i*tati č. čítati; — lьpêti č. lpěti, lpíti, a pril*i*pati; — pьn- v stsl. pьną č. pnu a p*i*n- v stsl. raspinati č. rozpínati (koř. pen-); — žьną č. žnu a pož*i*nati č. požínati; — jьmą č. jmu a j*i*mati č. jímati; — bьrati a sъb*i*rati colligere; — mьrą a stsl. um*i*rati; — dьrati subst. stsl. d*i*ra č. díra; — vьrêti bullire, scatere, subst. stsl. v*i*rъ vortex, č. vír. —

56. V slovanských jazycích historických psl. hlásky *ъ*, *ь* dílem zůstávají, dílem v rozmanité střídnice se mění, dílem zanikají.

Psl. *ъ*, *ь* zůstalo v stsl. do nejstarších památek písemných bezmála tak, jak bylo v psl.

Střídnice, jež jednotlivé jazyky slovanské za psl. *ъ*, *ь* mají, ukazuje celkem — totiž mimo některé zvláštnosti — následující přehled:

za psl. (a stsl.) *ъ* a *ь* v pętъkъ, sъnъ, orьlъ, dьnь, lьvъ jest
české *e* a *e*: pátek, sen, orel, den, lev;
polské *e* (tvrdé) a *e* (měkké): piątek, sen, orzeł, dzień, lew;
luž.-srbské *o* a *e*: hluž. i dluž. son, hluž. dźeń, dluž. źéń;
ruské *o* a *e*: pjatokъ, sonъ, orëlъ, denь, levъ;
bulh. *ъ* a *e*, *ъ*: petъk, sъn, orel, den, lъv;
srbchorv. *a* a *a*: petak, san, orao, dan, lav;
slovinské *e* a *e*: petek, sen, orel, den, lev.

Střídnice tyto jsou z pravidla pohybné, t. j. na svých místech nestálé, bývají tu v jistých případech, v jiných opět nebývají. Na př. k nom. se střídnou samohláskou v č. sen, pol. sen, luž. son, rus. sonъ, srbch.

san... je gen. bez té samohlásky v č. *sna*, *snu*, pol. *snu*, luž. *snu*, rus. *sna*, srbch. *sna*, atd.

57. V češtině hlásky bývalé *ъ*, *ь* dílem zanikají, dílem mění se v *e* (pohybné), někdy také v samohlásky jiné (rovněž tak pohybné).

Střídnice *e* za *ъ* a *e* za *ь* zní nyní stejně. Ale původně byly kvality rozdílné: *e* vzniklé z *ь* bylo úzké (jasné, jako *e* původní), *e* pak vzniklé z *ъ* bylo široké (temné); poznáváme to z rozdílných účinků těchto hlásek, o čemž v. doleji § 125.

Střídnice *e* (za *ъ*) a *e* (za *ь*) jsou v slabikách krátkých; v dlouhých jsou ovšem příslušné jejich střídnice dlouhé.

Střídnice tyto jsou pravidlem v češtině spisovné, jsou pravidlem od pradávna a také v nářečích obecných. Vedle nich vyskytují se v několika příkladech také střídnice: *o* za *ъ*, na př. nč. bleskot, stč. blsket z blьskъtъ, večeros z večerъ-sь; — *i* za *ь*, na př. part. řika z rьka, v nářečí lašském Lihota, Lihotka za č. Lhota, Lhotka, z lьgot-; — *a* za *ь* i *ъ*, na př. stč. šal m. šel z šьlъ, v slovích přejatých častovati z čьst- a snacha stsl. snъcha; — to jsou odchylky v několika případech jednotlivých, o nichž viz na svých místech doleji (§ 93 č. 4; § 161 č. 2; § 125 č. 3; a § 177).

Ale ne každé *e*, *i*, které nalézáme psáno na místě žádaného jeru, smíme bráti za skutečnou jeho střídnici. Na př. v ABoh. je psáno: ze kenihami, we zude derivveneme, v keneze, devadezeti grivny zelata. Hlásky *e* tuto vytčené zdají se na pohled býti střídnicemi za jer; ale zdání to jest mylné: původce přípiskův ABoh. nebyl cvičený český písař, uměl trochu česky a byl také znalý německého nářečí bavorského, ve kterém bylo obyčejem vkládati *e* do jistých skupin souhláskových, zejména mezi souhlásku temnou a plynnou: místo *gl*as, *br*ust, *zw*elf atp. pravilo se v nářečí bavorském gelas, berust, zewelf atd. (Weinhold, Mhd. Gramm. § 31, Bairische Gramm. § 17), a tento dialektický způsob byl písaři ABoh. vzorem, když tyto české přípisky psal. — V Kosm6. I, 10 a j. je psáno Myza, tedy na pohled miž- za mьž- (*Mžè*); ale to může býti z německého jména řeky (Mis, Mies), jež ovšem samo svým *-i-* jest také svědectvím pro mьž-. — V lok. Knaľawezi list. 1088 a v rozetagil ŽGloss. Hab. 6 jest *e* nesprávné. — V dat. instr. du. plecima, plecima ŽKlem. 90, 4, pleczyma ŽKap. t. a Štít. ř. 115[b], plecyma ŠtítOp. 247[a] a j. jest *-i-* podle nom. pleci, jako v stsl. pleštima vedle pleštьma. — V Baw. 109 (verše 8slab.): hněv starého osla stíhá | že mladý nechce nésti giha, je psáno giha, ale čísti dlužno *jha* (stíhá: nésti-jha).

V nářečí slovenském jsou střídnice jako v češtině, ale častěji jest *o* za *ъ*, ano místy také *a* za *ъ* i *ь*. Na př. dъska č. deska, slc. doska, deska, daska; rъžь č. rež, slc. rož, rež, raž; dъždь č. déšť, slc. dežď, dažď; mъchъ č. mech, slc. moch, mach; domъčьkъ stč. domček, slc. domček, domčok; starьčьkъ stč. starček, slc. starček, starčok; ovьsъ č. oves, slc. oves i ovos; orьlъ č. orel, slc. orol; osьlъ č. osel, slc. osol; lьnъ č. len, slc. len, ľan; atd. Srov. Pastrn. 96—99 a 83—84. Za *ь* jest náležitá střídnice *e*; kde je za ně *o* nebo *a*, tam dostalo se analogií. O lahký za č. lehký a stsl. lьgъkъ v. § 52, *a)*.

58. Psl. *ъ*, *ь* má tedy mnohdy náležitou střídnici, a mnohdy zaniklo a střídnice za ně není žádná. Stran té věci pozorujeme v češtině od pradávna jisté pravidlo. Při výkladu jeho rozeznáváme dvoje případy, totiž: I. případy, kde při *ъ*, *ь* byla v téže slabice souhláska jiná než *r*, *l*, a II. případy, kde při *ъ*, *ь* byla souhláska *r*, *l*.

I. Při psl. *ъ*, *ь* byla souhláska jiná než *r*, *l*. Tu jest podle pravidla za psl. jer v češtině střídnice jen tam, kde byly vedle sebe slabiky jerové dvě nebo více. Kde byla slabika taková jen jedna, zaniklo jer beze stopy; na př. psl. synъ č. syn, kostь-kost, kostьmi-kostmi, božьstvo-božstvo, službba-služba, dъmete-dmete, tьnete-tnete, sъpati-spáti, mьstivъ-mstivý atd. Kde byly vedle sebe slabiky jerové dvě nebo více, zanikalo jer v slabikách lichých (první, třetí..., od konce počítajíc) a byly náležité střídnice v slabikách sudých; na př. sъ$_{2}$nъ$_{1}$-sen, dь$_{2}$nь$_{1}$-den, dь$_{3}$nь$_{2}$sь$_{1}$-dnes, šь$_{3}$vь$_{2}$cь$_{1}$-švec, šь$_{4}$vь$_{3}$cь$_{2}$mь$_{1}$-ševcem, sъ$_{5}$-šь$_{4}$vь$_{3}$cь$_{2}$mь$_{1}$ — stč. s-ševcem, atd. O věci této srov. doleji položený výklad o jerovém *e* § 137.

II. Při psl. *ъ*, *ь* byla (v téže slabice) souhláska *r*, *l*. Tu opět dlužno rozeznávati *a)* případy, kde *jer* bylo za *r*, *l*, tedy případy *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь*, — a *b)* případy, kde jer bylo před *r*, *l*, tedy případy *ъr*, *ъl*, *ьr*, *ьl*.

a) Případy *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь* (s jerem za *r*, *l*). Hlásky *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь* mohly se vyskýtati na začátku slova, na konci, neb v prostředku.

1. Když byly na začátku slova, měnilo se jejich jer jak v případech I.; s *r*, *l* nedála se změna žádná, hlásky ty byly a zůstávaly *souhláskami*. Na př. psl. rъ$_{2}$tъ$_{1}$ gen. rъ$_{1}$ta č. ret gen. *rtu* (vždy jednoslabičně, *r-* vždy souhláska); — psl. lъ$_{2}$žь$_{1}$ gen. lъ$_{1}$ži č. lež gen. *lži*, lъ$_{2}$gati č. *lháti*; — impt. rь$_{1}$ci č. *rci*; — psl. řь$_{1}$vati č. *řváti*; — psl. lь$_{2}$stь$_{1}$ gen. lь$_{1}$sti č. lest gen. *lsti*.

2. Když hlásky *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь* byly na konci slova, zanikalo jejich jer a zbylé *r*, *l* bylo v češtině staré *souhláskou*; na př. psl. bratrъ (2slab.) stč. *bratr* (jednoslab.), proši bratr daj mi pokánie Hrad. 110[a] (verš 8slab.), a jsa j'mu sotně bratr mnyený JidDrk. 22 (též), — psl. -ątrь č. *-utř*, vňutř, vnitř, — psl. moglъ stč. *mohl*, by toho nemohl dosieci AlxV. 200 (verš 8slab.), — psl. myslь stč. *mysl*, nejeden svú myſſl oslabi t. 535 (též).

Teprva později — třeba že již v době staročeské — změnilo se toto souhláskové -r (nikoli též -ŕ, -ř), -l v samohláskové -r̥, -l̥, a za bývalé stč. jednoslab. *bratr, mohl, mysl* atp. je potom (nč.) dvojslab. *bratr, mohl, mysl* atd.; příčinu ke změně té zavdávaly blízké tvary příbuzné: dvojslab. gen. *bratra, mysli*, fem. *mohla* atd. vedly k tomu, aby byla analogie rhythmická, aby bylo dvojslabičné také *bratr, mysl, mohl.*

3. Když byly vytčené hlásky *rъ* atd. v prostředku slova (nesloženého), tedy byla před nimi i za nimi souhláska a byly to tedy případy *trъt, tlъt, trьt, tlьt.* V případech těchto jer podle pravidla nahoře vytčeného se měnilo v *e*, anebo zanikalo. Když jer se měnilo v *e*, zůstávaly *r, l* ovšem souhláskami; na př. psl. krъvь č. k*re*v, pl. gen. slъzъ stč. s*le*z, part. *brьdъ č. b*ře*d (przebrzedffe Ol. Jos. 2, 23), tъkadlьcь č. tkad*le*c, blьskъ č. b*le*sk atp. Také když jer zanikalo, zůstávalo zbylé *r, l* v češtině staré *souhláskou*, na př. adj. krъvavъ stč. *kr*vavý, nom. slъza stč. *slza*, praes. *brьdą stč. *brdu, břdu*, gen. tъkadlьca stč. *tkadlcě*, praes. klьną stč. *klnu*; ale později — namnoze ovšem již v době staré — změnilo se totéž *r, l* v *samohláskové r̥, l̥*, a odtud jest za stč. *krv*avý nč. *kr̥v*avý, za stč. gen. *krve* nč. *kr̥ve*, za *slza* nč. *sl̥za*, za *tkadlcě* nč. knižné *tkadlce* (ob. odsuvkou *tkalce*), za *klnu* nč. *kl̥nu* atd.

b) Případy *ъr, ъl, ьr, ьl* (s jerem před *r, l*). Téžeslabičné *ъr, ъl, ьr, ьl* může bývati jen uprostřed slova a mezi souhláskami, tedy jenom v případech *tъrt, tъlt, tьrt, tьlt.* V případech těchto zaniklo jer v době prastaré, před vznikem vytčeného pravidla o jerovém *e*, a příslušné k němu *r, l* je hned *samohláskou*, za psl. *tъrt, tъlt, tьrt, tьlt* má již čeština stará *tr̥t, tl̥t*, a to zůstává i v češtině nové, mimo případy, kde během času nastala změna nějaká další. Na př. psl. gъrbъ č. h*r*b, nikoli h*er*b (podle pravidla gъrbъ), a gen. h*r*bu (dvojslab., nikdy jednoslab. *hrbu*); a rovněž tak gъrstь č. h*r*st, nikoli h*er*st, gen. h*r*sti; kъrčь č. k*r*č, kъrkъ č. k*r*k, gъlkъ č. *g*l*k (za to změnou pozdější h*lu*k), chъlmъ slc. Chlm (jm. místní, v č. změnou pozd. ch*lu*m), sъlnce slc. s*l*nce (č. s*lu*nce), bьrdo č. b*r*do (nikdy jednoslab. *brdo*), četvьrtъ č. čtv*r*tý, dьrnъ č. d*r*n, dьržati č. d*r*žeti, mьrtvъ č. m*r*tvý, mьrznąti č. m*r*znouti, pьrsь č. p*r*s, pьrstъ č. p*r*st, pьrvъ č. p*r*vý, sьrdьce č. s*r*dce, sьrna č. s*r*na, sьrp č. s*r*p, sьrstь č. s*r*st, tьrn č. t*r*n, tьrpěti č. t*r*pěti, vьrba č. v*r*ba, vьrtêti č. v*r*těti, zьrno č. z*r*no, čьlnъ slc. č*l*n (č. člun, změnou pozdější), dьlgъ slc. d*l*h (č. dluh), mьlčati č. m*l*četi, pьlnъ č. p*l*ný, pьlstь č. p*l*st, stьlpъ slc. st*l̥*p (č. sloup), tьlką slc. t*l*čiem (č. tluku), vьlgnąti č. v*l*hnouti, vьlkъ č. v*l*k, vьlna č. v*l*na, žьltъ slc. ž*l*tý (č. žlutý) atd. —

ъ, ь při *r, l* v *tъrt, trъt* atd.*).

59. V následujících §§ podávám sbírku příkladů na české tvary *trt, tlt* (*tr̥t, tl̥t*). Při výkladu jejich jde v případech daných o dvě věci: jaké bylo jer při *r, l*, zda-li *ъ* či *ь*, — a kde bylo, zda-li před *r, l* či za ním. Poučení o tom nabýváme s několika stran.

Poučují nás o tom jiné jazyky indoevropské. Na př. litevské adj. k*ru*vinas krvavý svědčí, že bylo psl. k*rъ*vь, a podobně svědčí lit. v*ir*šus pro psl. vьrchъ, lat. v*er*tere pro vьrtêti, lat. g*lu*tire pro g*lъ*tati atd.

Dále poučují nás o tom jiné jazyky slovanské. Z pův. *tъrt* atd. vyvinulo se totiž *tr̥t, tl̥t* jenom ve slovanštině jižní**) a české (skupině *A*), kdežto v slovanštině ruské (*B*) a polské i lužické (*C*) zůstává *r, l* souhláskou a za bývalé *ъ, ь* vyvinuje se samohláska jiná, která ukazuje, kde prvé jer bývalo, a mnohdy také jaké bylo. Na př. ruské g*or*bъ a pol. g*ar*b svědčí, že bylo psl. g*ъr*bъ; podobně svědčí rus. z*er*no a pol. z*iar*no pro psl. z*ьr*no; rus. k*ro*vь a pol. k*re*ẃ pro k*rъ*vь; polské *tart* svědčí, že bylo původně *tъrt* nebo *tьrt*, — pol. *tłut, tult, tłot, tołt* je svědectvím pro *tъlt*, — pol. *tełt* pro *tъlt, tьlt*, — pol. *tilt* pro *tьlt*, — pol. *tieřt, tiert* stpol. *tirt* pro *tьrt*, atd.

Konečně máme poučení v daném slově samém anebo v blízkých jeho příbuzných. Na př.:

hrst, krmě nemůže pocházeti z gьrst-, kьrm, poněvadž po *g-, k-* nemohlo následovati *ь*; — stsl. *žr*lo (psáno žrъlo) a *gr*lo (ps. grъlo) jsou ovšem slova příbuzná, ale nikoli stejná: *žr*lo je z *gьr-* koř. *ger-*, *gr*lo pak ze stupňovaného *gor-* (sr. Jag. Arch. 7, 119), svědčí tedy stsl. *grъ*lo č. *hr*dlo pro psl. *gъr*dlo, *žrъ*lo pak pro *gьr*dlo; —

stč. *žrnov, črný* nemůže pocházeti z gъrn-, kъrn-, poněvadž *g-, k-* by se tu nebylo změnilo v *ž-, č-*; —

jerové *e* v sg. nom. kr*e*v, pl. gen. jabl*e*k atp. svědčí, že jer bylo za souhláskou *r, l*, nikoli před ní, tedy že bylo k*rъ*vь, jab*lъ*kъ atd.; —

tvary stupňované *mrak, vláha* svědčí, že m*r*knouti, v*l*hnouti je z m*ьr*k-, v*ьl*g-; z kořenů *merk-, velg-* jest na nižším stupni m*ьr*k-, v*ьl*g-, na vyšším m*or*k-, v*ol*g- a z toho *mrak, vláha*; —

tvary stupňované *strom, brod* svědčí, že st*r*mý a stč. b*r*du (praes.) je ze st*rь*m-, b*rь*d-, koř. *strem-, bred-*; —

tvar stupňovaný *slepý* stsl. *slêpъ* svědčí, že os*l*nouti (m. os*l*pn-) je ze s*lь*p-; —

---

*) Srov.: Schmidt, Zur Gesch. des indogerm. Vocalismus II. 18 a násl.; Miklosich, Über den Ursprung der Worte von der Form asl. trъt; téhož, Etym. Wörterbuch; Brückner, v Jag. Arch. VII, 526 a násl.; Leskien, v Jag. Arch. III, 698 a násl.

**) Stsl. *tr̥t, tl̥t* transkribuje se obyčejně *trъt, tlъt*; v rkpech bývá za to též *trьt, tlьt*, na př. *čr̥vь, dl̥gъ* psáno *črъvь, črьvь, dlъgъ, dlьgъ.*

tvar zdloužený *umierati*, *umírati* svědčí, že umrlý, smrt atp. je z mьr-, koř. *mer-*, — *polykati*, stč. *vylyhovati* (= vylhávati) svědčí, že v psl. bylo *lō*k-, *lō*g-; —

tvary *zmar*, *val*, *valiti* atp. svědčí, že umrlý, smrt, vlna unda je z mьr-, vьl-, koř. *mer-*, *vel-* (stupň. v *-o-* a zdlouž. v *-a-*);

tvar stč. (jednoslabičný) *trta-* se souhláskovým *r* svědčí, že slovo to vzniklo z trōta- nebo trьta- (s jerem za *r*), kdežto stč. (dvouslabičné) *tr̥ta-* se samohláskovým *r* svědčí, že slovo vzniklo z tōrta- nebo tьrta- (s jerem před *r*), a totéž vysvítá ze stč. *tlta-* a *tl̥ta-*; jest stč. *krva*vý, *slza*, *blsket* atp., a bylo tedy krōv-, slōz-, blьsk- atd., a jest stč. *hrb* gen. *hrba*, *brzo*, *plný* atp., a bylo tedy gōrb-, bьrz-, pьln- atd.

Ale přes to přese všecko přece často vyskytují se slova, jejichž *r̥*, *l̥* etymologicky určiti nelze; mezi příklady zde následující pojata jsou však jen taková, jejichž *r̥*, *l̥* je původu trvám patrného.

60. *tr̥t* z *tōrt*.

České *hrb*, stsl. grъbъ*) je proti rus. gorbъ, pol. garb, stprus. garbs kopec, je tedy z psl. gъrbъ; — *hrčeti*, *hrkati*, bělorus. harkać, tedy z gъrk-; — *hrdlice*, stsl. grъlica, rus. gorlica, pol. garlica, tedy z gъrlica; — *hrdlo*, stsl. grъlo, rus. gorlo, pol. gardło, tedy z gъrdlo; — *hrdý*, stsl. grъdъ, rus. gordyj, pol. gardzić, tedy z gъrdъ; — *hrnec*, stsl. grъnьcь, rus. gornecъ, pol. garniec, tedy z gъrnьcь; — *hrnouti* m. *hrtňouti*, pol. garnąć, srbch. grnuti iterat. grtati, tedy z gъrt-; *hrst*, stsl. grъstь, rus. gorstь, pol. garść, tedy z gъrstь = gъrt-tь (srov. ręka, ruka z koř. renk- = colligere); — *hrtan*, *chřtán*, stsl. grъtanь, rus. gortanь, tedy z gъrt-; — *chrkati*, rus. dial. chorkatь, pol. charkać, tedy z chъrkati; — *chrt*, stsl. chrъtъ, rus. chortъ, pol. chart, tedy z chъrtъ; — *Chrvat*, stsl. chrъvat-, rus. Chorvatъ, pol. Karwat-, tedy z chъrv-; — *krč* pařez, *Krč* jm. místní, pol. karcz, tedy z kъrčь; — stč. *krčěti* je z kъrk-, nč. *kručeti* jest toho onomatopojická varianta; — *krčiti*, stsl. krъčiti, rus. korčitь, tedy z kъrk-; odtud i *křeč*, slc. *krč*, rus. korčь, pol. kurcz; — *krčma*, stsl. krъčьma caupona, rus. korčma, pol. karczma, tedy z kъrč-; — *krch*, *kršňavý* slc. *krchňavý*, hluž. korch levá ruka, tedy z kъrch-; — *krk*, stsl. krъkъ, rus. korkъ, pol. kark, tedy z kъrkъ; — *krkati*, *krkavec*, rus. karkatь, tedy z kъrk-; — *krmě*, *krmiti*, stsl. krъmlja, rus. kormlja, pol. karmja, tedy z kъrmja; — *krňavý*, *krněti*, stsl. krъnъ mutilus, rus. dial. kornyj malý, pol. Karnkowo jm. místní, tedy z kъrn-; — *krpec*, *krbec* bačkora, *krpě* pl. krpata, pol. kurṕ, rus. dial. kurpy, tedy z kъrp-; — stč. *krpati*, *krpiti* kousati, z kъrp-; — *krsati*, pol. karślak zakrslý strom, tedy z kъrs-; — *oškrd*, stsl. oskrъdъ, rus. oskordъ, pol.

*) t. j. gr̥bъ atd., srov. pozn. předcházející.

oskard, lit. skurdis motyka, tedy z oskъrdъ; — *skrbiti*, pol. skarb poklad, tedy ze skъrb-.

61. *tl̥t* z *tōlt*.

České *hluk* m. *hlk**), stsl. glъkъ, je proti rus. golkъ, pol. giełk, je tedy z psl. gъlkъ; — *chlum*, slc. *Chlm* jm. místní, stsl. chlъmъ, rus. cholmъ, pol. Chełm, tedy z chъlmъ; — *slunce*, *slunko*, slc. *slnce*, *slnko*, stsl. slъnьce, rus. solnce, tedy ze sъln-.

62. *trt*, *tr̥t* z *trōt*.

České *brva*, stsl. brъvь, je proti rus. brovь, pol. brew gen. brwi, lit. bruvis, tedy z psl. brъv-; — *brzda*, stsl. brъzda, rus. brozda, tedy z brъzda; — *drhati*, *drhtati*, stsl. drъžati tremere, rus. drožatь, pol. drżeć, lit. drugys zimnice, tedy z drъg-; — *drv-* v *drvoštěp* a v plur. *drva* gen. *drev*, stsl. drъva ligna, rus. drova, pol. drwa gen. drew, tedy z drъvo; kmen tento je z pův. *drū-*, srov. ř. δρῦς, a z toho pak druu̯-, slovansk. drъv-; sing. *dřevo* stsl. drêvo je z dervo, lit. derva; — *ochrnouti*, stsl. chrъmnąti claudicare, ochrъmnąti claudum fieri, adject. chromъ, tedy z chrъm-; — *krt*, *krtek*, dial. kret, stsl. krъtъ, rus. krotъ, pol. kret, tedy z krъtъ; — *krev* gen. *krve*, stsl. krъvь, rus. krovь, pol. krew gen. krwi, lit. adj. kruvinas, tedy z krъvь; — stč. *ostrev* gen. ostrve, z ostrъvь, ostrev DalJ. 74; — stč. *stred* gen. strdi, ze strъd- Mikl. Etym. Wtb. 327; vedle toho je také *střed*, srov. pol. stredz a strzedz a v. § 267; — stč. *strhati* proti strouhati, stsl. strъgati a strugati, tedy ze strъg-; — *trest* gen. *trsti*, stsl. trъstь, pol. tresćz Małg., lit. strustis stéblo Mikl. I³ 144, tedy z trъstь.

63. *tlt*, *tl̥t* z *tlōt*.

Stč. *blcha*, plur. gen. blech (z blъchъ, odtud nč. blecha), stsl. blъcha, je proti rus. blocha, lit. blusa, je tedy z psl. blъcha; — *hltati*, rus. glotatь, lat. glutire, tedy z glъt-; sem patří také *klut*, *klutati*; — *chlup*, slc. *chlp*, rus. chlopьe, ochlopьe, tedy z chlъp-; — *jablko* pl. gen. jabl*e*k = jablъkъ, tedy z jablъko; — *klúb*, *kloub*, slc. *klb*, souvisí snad s *glob-*, mrus. a srbsk. zglob articulus atd. Mikl. Et. Wtb. 66, a tedy z *klъb-; k tomu patří též *klubko*, stč. klbko Boh. 31ᵇ, slc. klbko; — *kluk* slc. *klka* floccus, stuppa, stsl. klъkъ, z klъkъ; — stč. *plet* vor gen. *plti*, stsl. plъtь, strus. plotь, koř. pleu̯-, tedy z plъtь; — stč. *plet* kůže gen. *plti*, stsl. plъtь, rus. plotь, pol. płeć gen. płci, lit. pluta kůra, tedy z plъtь; — stč. *plvěti* fluere, z koř. pleu̯-, tedy z plъvêti; — *slza*, stč. pl. gen. sl*e*z, sloveso slož. vze-slziti z vъzъ-slъz-, tedy psl. slъza.

64. *tr̥t* z *tьrt*.

České *brdo* clivus, licium, stsl. brъdo, je proti rus. berdo, pol. bardo, je tedy z psl. bьrdo; — *brhel* pták, rus. berglezъ, pol. bargieł, tedy

*) Za *tl̥t* bývá v češtině *tlut*, v. § 229.

z bьrg-; — *brk*, *brko*, mrus. bork, pol. bark paže, tedy z bьrkъ; — *brloh*, stsl. brъlogъ, rus. berloga, pol. barłog, z bьrlogъ; — *brzý*, *brzo*, stsl. brъzъ, pol. barzy, barzo, bardzo, z bьrz-; — *cvrčeti* v. doleji skvrčeti; — stč. *črný* nč. *černý**), stsl. črъnъ, rus. čërnyj, pol. czarny, czerń, tedy z čьrnъ; — stč. *črpu* nč. *čerpu*, *čerpati*, stsl. črъpati, rus. čerpatь, pol. czerpać, tedy z čьrp-; — stč. *črstvý* nč. čerstvý, stsl. črъstvъ, rus. čerstvyj, pol. czerstwy, tedy z čьrstvъ; — stč. *črt* nč. *čert*, stsl. črъtъ, rus. čërtъ, čortъ, pol. czart, tedy z čьrtъ; — stč. *črtadlo*, nč. knižné *črta*, *črtati*, stsl. črъta linea, črъtati incidere, rus. čerta, tedy z čьrta-; — stč. *črv* nč. *červ*, stsl. črъvь, rus. červь, pol. czerẃ, lit. kirmis, tedy z čьrvь; — *čtvrtý*, stsl. četvrъtyj, rus. četvërtyj, pol. czwarty, lit. ketvirtas, tedy z č(e)tvьrt-; — stč. *drlavý* bodlivý, koř. der-, tedy z dьrlavъ; — *drhnouti*, rus. dernutь, pol. dziergnąć, tedy z dьrg-; — *drn*, stsl. drъnъ, rus. dernъ, pol. darń, kaš. dzarna, tedy z dьrn-; — *drzý*, stsl. drъzъ audax, rus. derzkij, pol. darski a dziarski, tedy z dьrz; — *držeti*, stsl. drъžati, rus. deržatь, pol. dzierżeć, tedy z dьrg-; — *s-mrknouti se* zatmiti se, stsl. mrъknąti, rus. merknutь, pol. mierzchnąć, z mьrk-, koř. merk-, stupň. v mork-, mrak; odtud i *mrkati* očima; — *smrsknouti*, *mrštiti*, z mьrsk-, koř. mersk-, stupň. v morsk-, mraštiti rugare; — *mrtvý*, *smrt*, stsl. mrъtvъ, sъmrъtь, rus. mertvyj, smertь, pol. martwy, śmierć, z mьr-, koř. mer-; odtud i *mrcha* cadaver (*mrcha* pecus, pol. mercha, marcha, je přejato z germ., srov. i rum. marhă, margă dobytek, Malin. wyr. 11 a 12); — *mrva*, stsl. mrъvica, pol. mierzwa cuchanka, tedy z mьrva; — *mrzeti*, stsl. mrъzêti abominari, rus. merzêtь, pol. mierzeć, tedy z mьrz-; odtud také *mrzký*, *mrzutý*, *mrzák*; — *mrznouti*, stsl. mrъznąti, rus. mërznutь, pol. marznąć, koř. merz-, stupň. v morz-, mráz, tedy z mьrz-; — *prha*, stsl. prъga novella tritici grana, rus. perga, pol. pierzga, tedy z pьrga; — *prchnouti*, *prchati*, rus. porchatь, pol. pierzchnąć, pierzchać, tedy z pьrch-, koř. perch-, stupň. v porch-, prach; odtud i *prchlý* a *pršeti*; — *prk* kozlovina, pol. parkacz, kozel, mrus. perčyty śa prskati se, tedy z pьrk-; — *prs*, stsl. prъsь, rus. persi, pol. pierś, tedy z pьrsь; — *prst* masc., stsl. prъstъ digitus, rus. perstъ, pol. pierść hrst, pierścień, naparstek, tedy z pьrst-; — *prst* fem., stsl. prъstь humus, mrus. persť, stpol. pierść; — *prť*, dial. *pirť* stezka, mrus. perť, pol. perć m. pierć, tedy z pьrtь; — *prvý*, stsl. prъvъ, rus. pervyj, pol. pierwy, pierwszy, tedy z pьrv-; — *skvrčeti*, *svrčeti*, *cvrčeti*, atd., rus. sverčatь, pol. skwierczeć, tedy ze skvьrk-; — *skvrna*, stsl. skvrъna, rus. skverna, pol. poskwiernić, tedy ze skvьrn-; — *smrděti*, stsl. smrъdêti, rus. smerdêtь, pol. śmierdzieć, koř. smerd-, stupň. smord-, smrad, tedy ze smьrd-; — *smrk* dial. *švrk*, slc. smrečina, svrčina, rus. smerčie collect., pol. swierk vedle smrek, stsl. smrêča cedrus, tedy ze smьrk-, koř. smerk-;

*) Za náležité a stč. čr̥t, žr̥t, (t. j. čr̥-, žr̥- před souhl.) jest nč. *čert*, *žert*.

— *srdce*, stsl. srъdьce, rus. serce, pol. serce, miłosierny, tedy ze sьrd-, koř. serd-; — *srch*, *sršeň*, *sršatý*, *sršeti*, stsl. srъchъkъ asper, srъšenь, šeršenь crabro, pol. sierszeń, lit. širšů, tedy ze sьrs-; — *srna*, stsl. srъna, rus. serna, pol. sarna, tedy ze sьrna; — *srp*, stsl. srъpъ, rus. serpъ, pol. sierp, stpol. sierzp, tedy ze sьrpъ; — *srst*, stsl. srъstь pili, rus. šerstь, pol. sierść, szerść, tedy ze sьrstь; — *strniště*, stsl. strъnь fem. stipula, rus. sternja, pol. ściern, tedy ze stьrn-; — *svrběti*, stsl. svrъbъ, rus. sverbъ, pol. świerzb, tedy ze svьrb-, koř. sverb-, stupň. svorb-, svrab; — stč. *ščrbina* nč. *štěrbina*, rus. ščerbina, pol. szczerba, tedy ze ščьrb-; — *trdlo*, mrus. terłyća, pol. tarlica, cierlica, ciarlica, z koř. ter-, tříti, tedy z tьrdl-; — *trhnouti*, stsl. trъgnąti iter. trъzati, rus. terzatь, tedy tьrg-; — *trn*, stsl. trъnъ, rus. tërnъ, pol. tarn i cierń, tedy z tьrnъ; — *trpěti*, stsl. trъpêti, rus. terpêtь, pol. cierpieć, tedy z tьrp-, koř. terp-, stupň. v torp-, trápiti; — *trnouti*, *strnouti*, *ustrnouti*, stsl. utrъnąti torpescere, sln. otrpnôti, strpnôti, rus. terpnutь, pol. tarnąć a cierpnąć trnouti, tedy z tьrp-, koř. terp-, stupň. v torp-, stsl. utrapъ extasis, stč. otrap, otrapa, otrapenie extasis, otrapiti = smyslů zbaviti; — *vrba*, stsl. vrъba, rus. verba, pol. wierzba, lit. virbas, tedy z vьrba; — *vrčeti*, *vrkati*, lit. verkti, tedy z vьrk-; — *vrch*, stsl. vrъchъ, rus. verchъ, pol. wierzch, lit. viršus, tedy z vьrchъ; — stč. *vršě* síť, mrus. verša, pol. wiersza, tedy z vьrša; — *vrtěti*, *vrtati*, *vrtký*, *vrtoch*, *obrtel*, stsl. vrъtêti, rus. vertêtь, pol. wiercieć, tedy z vьrt-, koř. vert- vertere, obsažený ve verteno-vřeteno a stupň. ve vort-, vrátiti; odtud i *vrstva*, rus. versta, pol. warsta, warstwa, z vьrt-t-; — stč. *vrv*, stsl. vrъvь funiculus, rus. vervь, tedy z vьrvь; — *vrzati* (dveřmi, otvírajíc je a zavírajíc), z vьrz-, koř. verz-, stsl. otъvrêsti aperire, povrêslo č. povříslo; — *zrcadlo*, stsl. zrъcalo, rus. zercalo, zerkalo, pol. zwierciadło, ze zьrk-, koř. zer-, stsl. zьrêti, zříti; — *zrno*, stsl. zrъno, rus. zerno, pol. ziarno, lit. žirnis, tedy ze zьrno; — stč. *žrd* nč. *žerď*, stsl. žrъdь, rus. žerdь, pol. żerdź, tedy ze žьrdь; — stč. *žrnov* nč. *žernov*, stsl. žrъny, rus. žernovъ, pol. żarna, lit. girna, tedy ze žьrn-.

Sem patří také adjektiva *-rlý* a *-rtý* utvořená z part.: *umrlý* z -mьr-lъ qui mortuus est, koř. mer- mříti, — *otrlý* z -tьr-lъ qui trivit, stč. *trtý* třený, koř. ter-, tříti, — stč. *rozskvrlý* liquefactus ze -skvьr-lъ, koř. skver-, stč. skvřieti, škvařiti se, — *nevrlý* z -vьr-lъ fervens, koř. ver-, vříti.

65. *tl̥t* z *tьlt*.

České *člun*, *člunek*, slc. *čln*, *člnok*, stsl. člъnъ, je proti rus. čelnь, pol. czołn a czółno, je tedy z pův. čьlnъ; — *dlubati*, *dloubati*, slc. *dl̄bsti*, *dlbať*, stsl. dlъbsti, rus. dolbitь, pol. dłubić, příbuzné se subst. dláto z dolb-to, koř. delb-, tedy z dьlb-; sem patří také *ka-dlub*, mrus. kadołb, pol. kadłub; — *dluh*, slc. *dlh*, stsl. dlъgъ debitum, rus. dolgъ, pol. długъ, tedy z dьlg-; — *dlouhý*, slc. *dl̄hy*, stsl. dlъgъ longus, rus. dolgij, pol. dlugi, z dьlg-; — *mlčeti*, stsl. mlъčati, rus. molčatь, pol. milczeć, z mьlk; s tím souvisí

stč. *zmklý* raucus, hrdlo zmlklé, hlas zmlklý, *zmklost* raucitas, *zmlknúti* raucum fieri, slc. *mlkvý* marcidus, mlkvé zrno; — *mlzati* ssáti, lízati, stsl. mlъzą mlêsti, z mьlz-, koř. melz-; s tím snad souvisí *mlsati*; — *plch*, stsl. plъchъ, srb. puch, pol. pilch, sthněm. pilih, z pьlchъ; — *plný*, stsl. plъnъ, rus. polnyj, pol. pełny, lit. pilnas, z pьlnъ; — *plst*, stsl. plъstь, rus. polstь, pol. pilść, z pьlstь; — stč. *plznúti*, stsl. plъznąti a plêsti praes. plъzą repere, rus. polzti, pol. pełzać, z pьlz-, koř. pelz-, stupň. v polz-, plaz-; s tím souvisí *plzký*, *plž*, *plaz*, *plaziti se*; — *sloup*, stč. *stlúp*, slc. *stl̥p*, stsl. stlъpъ, rus. stolpъ, pol. słup, ze stьlpъ; — *tlouci*, *tluku*, slc. *tl̥cť*, *tl̥čiem*, stsl. tlêšti (m. telk-ti), tlъką, rus. tolku, pol. tłukę, z tьlk-, koř. telk-; — *tlupa*, m. *tl̥p*-, stsl. tlъpa, rus. tolpa, lit. telpu tilpti místo míti, z tьlp-; — *vlha*, stsl. vlъga, pol. wilga, z vьlga; — *vlhnouti*, *vlhký*, stsl. vlъgnąti, rus. volgnutь, pol. wilgnąć, lit. vilgyti vlhčiti, z vьlg-, koř. velg-, stupň. ve volg-, vlag- vláha, vlažiti; — *vlk*, stsl. vlъkъ, rus. volkъ, pol. wilk, lit. vilkas, z vьlk-; — *vlna* lana, stsl. vlъna, rus. volna, pol. wełna, lit. vilna, z vьlna; — *vlna* unda, stsl. vlъna, rus. volna, pol. wełna, lit. vilnis, z vьlna; — *žluč*, slc. *žlč*, stsl. žlъčь, rus. želčь, pol. żółć (m. -č), ze žьlčь; — *žluna*, *žluva*, slc. *žlna*, stsl. žlъna, rus. želna, pol. żołno, ze žьlna; — *žlutý*, slc. *žltý*, stsl. žlъtъ, rus. želtyj, pol. żołty, lit. geltas, ze žьltъ.

66. *trt*, *tr̥t* z *trьt*.

Stč. *břdu*, *brdu* je proti stsl. bredą, rus. bredu, je z koř. bred-, stupň. v brod-, je tedy z brьd-; — stč. *břev* gen. *břvi* trabs, z brьvь, se břvi Šach. 25, nad brzwi HořovA. 10ᵃ (1529); — *brněti* pol. brznieć, na'nom již železa brnye (= řinčí) AlxV. 1394, mnohý jazýček brnyeffe Vít. 27ᵇ, (kněz) maje brnície zvoncě HusPost. 79ᵃ, kořík brnieše Život Jos. ČČMus. 1862, 220, včelenky brňá (= bzučí) Suš. 339, z brьn- (Mikl. Etym. Wtb. 21 z brenê-); — *hřbieti*, z koř. greb-, stupň. grob-, tedy z grьbêti; — *hřmieti*, z koř. grem-, stupň. grom-, tedy z grьmêti; — *chřbet*, *hřbet* z chrьbьtъ; — *střed* gen. *strdi* favus má vedle sebe také nom. *stred*, a to ukazuje ke strьd-, v. § 62 a 267; — stč. *strnúti*, most (podrubený) ledva strnieše DalP. 89, m. strmnúti, srov. stsl. ustrъmnąti praecipitari, adv. *střemhlav*, srov. stsl. strъmьglavь, ze strьmьglavь; to vše ze strьm-, koř. strem-, stupň. v subst. strom; — *škrhati*, *škrhotati*, vedle *skřehtati*, stsl. skrъžьtati, rus. skrežetatь, ze skrьg-; — pl. instr. stč. *třmi* z trьmi; totéž trь- = tres je v *trpaslík* a stč. *třpaslek*, srov. stsl. trьpęstъkъ simia, a v *trnož*, srov. stsl. trьnogъ; — *se-trvati* podle mrus. tryvaty, vytrevałyj, lit. trivoti ertragen Mikl. Etym. Wtb. 360, tedy ze sъ-trьvati; — gen. mudrcě, chytrcě atp. z -rьca atd.

67. *tlt*, *tl̥t* z *tlьt*.

Stč. *blsket*, *blščěti sě*, stsl. blьskъ, blьscati, blьštati sę, je proti rus. blestêtь, bleščatь, pol. błyszczeć, a proti iterat. stsl. bliscati, je tedy z blьsk-;

— *blvati*, stsl. blьvati, rus. blevatь, pol. blwać (jednoslab.), tedy z blьv- (m. bljъv-); — *klnu*, stsl. klьną, pol. klnę, iter. proklínati, tedy z klьn-; — *klvati*, stsl. klьvati, rus. klevatь, pol. klwać, tedy z klьv- (m. kljъv-); — *plvati*, stsl. plьvati, rus. plevatь, pol. plwać, tedy z plьv- (m. pljъv-); — *oslnouti*, stsl. oslьnąti m. oslьpn-, stupň. v slêp-, slepý, tedy ze slьp-.

68. Mnohdy jest výklad obtížný. Na př. při slově *skrze*, vedle stsl. črês (z kers-). Místo *klobása* mělo by býti *klbasa*, podle stsl. klъbasa, pol. kiełbasa, rus. kolbasa. Podobně žádáme *tlmač* m. *tlumač* a *tulmač*, stsl. tlъmačь, rus. tolmačъ, pol. tłumacz, z tureck. Knižné *kormidlo* je utvořeno podle rus. kormilo, správně by mělo býti *krmidlo*, stsl. krъmilo; totéž platí o slovu *korma* puppis, m. *krma*, stsl. krъma, rus. korma, z kъrma.

Změně v *tr̥t*, *tl̥t* podléhala také mnohá slova přejatá. Příklady toho jsou: č. *brně*, stsl. brъnja, rus. bronja, sthněm. brunja, got. brunjo; — stč. *drbiti* musiti, sthněm. durfan, got. thaúrban; — *krleš*, sthněm. kirleise, z ř. κύριε ἐλέησον; — stč. *krzno* plášť kožešinou podšívaný, stsl. krъzno, rus. korzno, sthněm. chursinna, chrusina, střlat. crusina, crusinna; — *mrkev*, rus. morkva, sthněm. morha, moraha; — *vrhcáb*, něm. Wurfzabel.

69. Ještě slovo o tom, jakým postupem hlásky *ъ*, *ь* v češtině zanikaly.

1. Nalezli jsme, že v slovích tvarů *tъrt*, *tъlt*, *tьrt*, *tьlt* zaniklo *ъ*, *ь* v době prastaré, dříve než jinde: z krъvь (2 1) se stalo podle pravidla o jerových střídnicích krev, z gъrstь (2 1) však je *hrst* a nikoliv herst, zaniklo tedy -ъ- v gъrstь atp. dříve, než pravidlo dotčené zavládlo.

2. V případech ostatních, mimo vytčené *tъrt* atd., zůstávaly a trvaly hlásky *ъ*, *ь* na svých místech, až se změnily ve své náležité střídnice. To vyplývá ze samého pravidla o těchto střídnicích: za *ъ*, *ь* jest *e* jen v řadě slabik jerových a jenom na místech počtem sudých (od konce počítajíc); historické *sen* a *den* atp. nemohlo vzniknouti ze *sъn* a *dьn* t. j. po zaniknutí koncového jeru, nýbrž vzniklo z plného sъnъ (2 1) a dьnь (2 1); bylo tedy, když pravidlo o jerových střídnicích vznikalo, *ъ* a *ь* v živé výslovnosti zachováno nejen na místech sudých, nýbrž i na lichých a i na konci slov, t. j. všude, kde theorie klade slabik jerových vedle sebe několik.

3. Kromě toho svědčí některé případy s přehláskou *a-ě*, že koncové -*ь* trvalo na svém místě až do této přehlásky (XII stol.). Na př. *pět* z psl. pętь. Z pęt- bylo české pⁱat- a z toho dále ṕat- (ṕ = měkké *p*) a *pat-* (v *patnáct* atp.). Dejme tomu, že náležité koncové -*ь* zaniklo před přehláskou, tedy že quinque bylo stč. *pⁱat* n. *ṕat* n. *pat*. Tu namítá se otázka: jak se to mohlo přehlásiti v historické *pět*, ana přehláska tato děje se jen tehdy, když následuje hláska měkká nebo slabika se samohláskou úzkou? Uvedené *pⁱat*, *ṕat* (quinque) je zněním identické s participiem *pⁱat*, *ṕat* (rozṕat distentus), změny hláskové mají tu tedy býti identické; prvé *pⁱat*, *ṕat* quinque

změnilo se v pět, proč se nezměnilo též druhé? Nalezneme výklad a výmluvu, že tu působila analogie: k nom. akk. *p'at*, *ṕat* quinque byl gen. pěti atd., odtud dostalo se *-ě-* také do nom. akk. a jest tedy pět. Ale proti tomu máme také námitky: *a*) Také při part. *p'at*, *ṕat* mohla působiti analogie, totiž z plur. pěti, a nepůsobila; proč tedy analogie v slovích znění indentického tam působila, zde nikoliv? *b*) Táž analogie mohla působiti také v patnáct, patdesát, památný, památka, částka atd., ale starožitná a rázovitá slova tato zůstala bez přehlásky; proč působila analogie v ṕat-pět, pamat-pamět, část-čiest atd., a ne také v patnáct, památka, částka? *c*) Adverbia zpět, opět jsou z býv. -ṕat-, psl. -pętь, jejich *-ě-* mělo by býti též z analogie; ale odkud měla analogie přicházeti, když slova tato jakožto adverbia byla isolována a souvislost jejich s nějakým přehlasovaným pět-, na př. se zpietiti, bez analyse grammatické zajisté nebyla na snadě? *d*) Změny, nebo vlastně turbace, které způsobuje analogie, vyvíjejí se znenáhla a bývá dlouhé kolísání, než jazyk od tvaru hláskově správného k tvaru analogií vzniklému přejde; na př. bylo náležitě slyšal plur. slyšěli, pak přibylo analogií také slyšěl n. slyšel a slyšali a jazyk dlouho se kolísal mezi slyšal a slyšel atd., než se ustálil svou měrou novotvar slyšel; při *p'at*, *ṕat-pět* quinque takového kolísání není, není tedy pravděpodobno, že by přehlásku v něm byla způsobila analogie. To vše platí také o příkladech *p'ast-* a pěst (psl. pęstь), *p'ád-* a pied nč. píď (psl. pędь), pa*miat-* a pamět (psl. -mętь) a j., přehlásku *'a*, *a-ě* v případech těchto bez obtíží a pravděpodobně vyložiti nelze. Všecky však obtíže odpadnou, když přijmeme hypothesi, že koncové *-ь* v češtině trvalo ještě, když přehláska *a-ě* se dála (v XII stol.). Hlásky *ъ*, *ь* nezanikly v češtině najednou, nýbrž zanikaly postupně, jak z odstavců 1. a 2. tohoto § vysvítá; mohlo tedy také koncové *-ь* trvati až do stol. XII. Pročež mám za to, že tak bylo, a přehlásku pět atd. vykládám z *p'atь*, *ṕatь* atd. Srov. § 95.

Stupňování samohlásek *).

70. V teku-tok, stsl. teką-tokъ máme slova příbuzná, ale vytčené jejich samohlásky *e-o* jsou rozdílné. Rovněž tak v lat. tego-toga, ř. *λέγω-λόγος* atd.

*) Srov. Miklosich, Über Steigerung u. Dehnung in den slavischen Sprachen 1878; týž, Gramm. I³, a Etymol. Wörterbuch 1886; — Saussure, Mémoire sur le système primitif de voyelles dans les langues indoeuropéennes 1879; — Leskien, Die Praesensbildungen des Slavischen und ihr Verhältniss zum Infinitivstamm, v Jag. Arch. V. (1881), 497 a násl.; týž, Handb.² 12 a násl.; týž, Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen 1884; — Kruševskij, Къ vopросу o gunê 1881 (výtah z toho a j. od E. Kováře, v článku O stupňování, v Listech filolog. 1887); — Hübschmann, Das indogerm. Vocalsystem 1885, 71 a násl.; — Wiedemann, Beiträge zur altbulg. Conjugation 1886; — Brugmann, Grundriss I. 246—260; — V. Henry, Précis de grammaire comparée du grec et du latin² 1889, 49—52 a j.; — Sobolevskij, Fonetika 1891, 62 a násl.

Změnu, která se nám tu jeví, nazýváme stupňováním samohlásek; v teku-tok atd. je stupňováno *e* v *o*, — jsou samohlásky rozdílných stupňů, — jsou stupně *e-o*. V stsl. impt. tьci- praes. teką- subst. tokъ jsou stupně *ь-e-o*.

Stupně *e-o* máme také v slovích *πέτομαι-ποτή*; k nim patří dále též *-πτ-* v reduplikovaném *πί-πτ-ω*, se samohláskou úplně zaniklou. Tu máme tedy stupně *ϑ-e-o*. Rovněž tak v slovích: *ἔλιπον-λείπω-λοιπός*.

Stupně k sobě patřící tvoří stupňové řady neb stupnice; stupnicí takovou jest na př. právě ukázané *ь-e o* a *ϑ-e-o*. Doklady pro každý stupeň jsou buď v jazyku témž, na př. v stsl. tьci-teką-tokъ, ř. *πίπτω-πέτομαι-ποτή*, *ἔλιπον-λείπω-λοιπός*, — buď doplňují se z jazyků rozdílných, na př. stsl. vьsь (z pův. vi̯k-), lit. vĕš (z vei̯k-) a ř. *οἶκος* (z voi̯k) dávají dohromady touž řadu *ϑ e-o*, jako *ἔλιπον-λείπω-λοιπός*.

Stupňování samohlásek vyvinulo se v indoevropském prajazyku. Odtud dochovalo se do jazyků pozdějších. Z bývalé jeho rozvitosti a pravidelnosti tu více tu méně se ztratilo nebo porušilo, někdy však přibylo k stupňování starému něco nového, buď nový způsob, buď nové případy. Příklady nalézají se nejhojnější a pravidlo je tedy nejzřetelnější v jazyku skr. a řeck.; ale i v stupňování slovanském je příkladů hojnost.

Příčinou stupňování byly dílem starý přízvuk, dílem i jiné okolnosti hláskové, dosud dosti nevypátrané. Na př. v *λείπ-* zůstávalo *-ei-*, dokud tu byl přízvuk; když přibyla přípona, která strhla přízvuk na sebe, ztrácelo se *-e-* a zbývalo *-i-*, bylo tedy na př. *λιπέ-* (Saussure 188); — v kmenové příponě v sūn*eu̯*- zůstávalo *e*, když přípony pádové se začínaly samohláskou, a ztrácelo se, když tytéž přípony se začínaly souhláskou, na př. pl. nom. skr. sūnav-as pův. sūneu̯-es, sg. dat. skr. sūnav-ē pův. sūneu̯-ai̯ proti skr. a pův. sg. nom. sūnu-s, sg. akk. sūnu-m atd. (H. Paul, Saussure 205—206). Podle toho je tedy stupňování změna pouze hláskoslovná; výklady starší, podle nichž stupňování bylo změnou dynamickou, účelnou atp. (o těch výkladech v. u Saussurea 125 a v Listech filolog. 1887, 234 a násl.), byly tedy mylné*).

Stupňování máme v slabikách kořenných a v příponách kmenotvorných i ohýbacích. Na př. v slabikách kořenných: teku-tok; *λέγω-λόγος*; *πέτομαι-ποτή*; — v příponách kmenotvorných: plur. 2. os. ber*e*-te a 3. os. ber*o*-ntь stsl. berątъ; ř. *φέρε-τε* a *φέρουσι* m. *φέρο-ντι*; vok. sg. chlap*e* a dat. pl. chlap*o*-mъ; ř. *λύκε* a *λύκο-ς*; lat. lup*e* a lupus m. lup*o*-s; ř. *ποι-μήν* a *ἄκ-μων*; akk. *ποι-μέν-α* a *ἄκ-μον-α*; *βέλε-μνο-ν* a *φερό-μενο-ς* (přípony

*) Název „stupňování“ pochází z doby, kdy se tato změna pokládala za dynamickou, účelnou. Není snadno nahraditi jej jiným, rozumějme mu však ve smyslu nahoře vyloženém. To platí také o názvu „stupnice“. Jak. Grimm utvořil pro tuto změnu název Ablaut, který u Němců se drží a kterého také v jiných jazycích se užívá. Jindy vyskytují se za to názvy „apofonie“ (V. Henry), nebo „střídání“ (Sobolevskij) atd.

mno-meno = řada *ə-e*); — v příponách ohýbacích: plur. 1. os. dor. *λύο-μες* a lat. legimus m. legi-mos; gen. sg. skr. sūno-š lat. generis m. genes-es a ř. *γένους* m. *γένεσ-ος* (= přípony *-s*, *-es*, *-os* = řada *ə-e-o*).

71. Případy, ve kterých v slovanštině stupňování máme a kdy jaké, vytýkají se v kmenosloví a dílem také v tvarosloví.

Stupnice, které byly v indoevropštině prvotné a na nichž stupňování jazyků historicky známých se zakládá, nejsou dosud dostatečně vypátrány. Na místě stupnic stanovených nedávno Hübschmannem (1885) navrhuje nověji jiné Bartholomae (v Bezzenbergerových Beiträge sv. 17, r. 1891, str. 105 a násl.). Dokud tu není jistoty, nelze výklad o stupňování slovanském navazovati na výklad o stupňování prvotném, a nezbývá než hledati a uváděti stupnice, jež v stupňování slovanském se nalézají. Při tom ovšem můžeme ukazovati, jaké jsou ke kterým stupnicím slovanským příslušné stupnice jazyků jiných, nebo jakou tu a tam můžeme předpokládati stupnici prvotnou, prajazykovou. —

Nalézáme pak v stupňování slovanském I. stupnici *ь*, *e*, *o* (= pův. *ĕ*, *e*, *o*); II. stupnici *ъ-o*; III. několik příkladů stupnic *jiných*; a k tomu druží se IV. *dloužení*.

I. Stupnice *ь-e-o*.

72. Stupně tyto číslujeme, anebo je také nazýváme 1. stupněm nižším (*ь*), 2. středním (*e*), 3. vyšším (*o*). Na př.:

z koř. slovanského *ber-* (= pův. bher-, ř. *φερ-*, lat. fer-) jest 1. *bьr-*, v inf. stsl. bьrati č. bráti; — 2. *ber-*, v praes. stsl. berą č. beru; — 3. *bor-*, v subst. stsl. sъborъ č. sbor; —

z koř. *mer-* jest 1. *mьr-*, v praes. stsl. mьrą č. mru; — 2. *mer-*, v inf. stsl. mrêti č. mřieti, mříti, z *merti; — 3. *mor-*, v subst. stsl. morъ č. mor; —

z koř. *rek-* jest 1. *rьk-*, v impt. stsl. rьci č. rci; — 2. *rek-*, v inf. stsl. rešti č. řéci, říci, z *rekti; — 3. *rok-*, v subst. stsl. rokъ č. rok; — atd., příklady jiné následují doleji.

Stupnice tato má své stupnice střídné a souhlasné v indoevropských jazycích jiných, na př.:

v litevštině, kde z koř. *mer-* jest 1. mir-tis smrt, 2. merdžiu umírám, 3. maras mor*); —

v řečtině, kde z koř. *φερ-* jest 2. *φέρω*, 3. *φόρος* subst., *φορός* adj.; — z koř. *πετ-* 1. *πί-πτ-ω*, 2. *πέτ-ομαι*, 3. *ποτ-ή* (= stupnice 1. *ə*, 2. *e*, 3. *o*); —

v latině, kde z *fer-* jest 1. fors**), 2. fero; — z koř. *teg-* 2. tego, 3. toga; —

*) Za pův. *ĕ* je lit. *i*, za *o* pak *a*.
**) Za pův. *ĕr* je lat. *or*.

v germanštině, kde z koř. *ber-* (= pův. bher- atd.) jest got. 1. ga-baúr-ths*) (něm. Geburt), 2. praes. baira**) fero, 3. praet. bar***) tuli; —

v sanskrtu, kde z koř. *bher-* jest 1. bhṛ-tiš porod, 2. bharati†) nese, 3. bhara-†) adj. nesoucí.

Stupnice tyto pak úhrnem svědčí, že byla stupnice původní, praindoevropská: 1. *ĕ* (t. j. hláska vzniklá oslabením z *e*), 2. *e*, 3. *o*.

Při stupnici této vyvíjejí se — v jazycích indoevropských vůbec a v slovanštině taktéž — některé zvláštnosti, pro kteréž je třeba lišiti zde několik případů různých, zejména případy, kde stupeň střední má *α*) *ei̯*, *β*) *eu̯*, *γ*) *u̯e*, *δ*) *er*, *el*, *ε*) *em*, *en*, *ζ*) *e* s hláskou jinou než v případech vyčtených.

α) Stupeň střední *ei̯*.

73. Stupnice indoevropská tu jest: 1. *i* (místo *ĕi*, *ĕ-* zaniklo), 2. *ei̯*, 3. *oi̯*. Na př.:

z koř. *vei̯d-* věděti jest 1. *vid*, v 1. os. množ. skr. vid-má, ř. *ἴσμεν* m. *ϝίδ-μεν*, got. vitum; — 2. *veid*, v ř. *ϝείδ-ομαι*; — 3. *void*, v ř. *οἶδα* m. *ϝοῖδ-α*, skr. vēd-a, got. vait něm. weiss; —

z koř. *στειχ-* kráčeti jest 1. *στιχ-*, v aor. *ἔ-στιχ-ον*; — 2. *στειχ-*, v praes. *στείχ-ω*; — 3. *στοιχ-*, v subst. *στοῖχ-ος* řada; —

z koř. *λειπ-* opouštěti jest 1. *λιπ-*, v aor. *ἔ-λιπ-ον*; — 2. *λειπ-*, v praes. *λείπ-ω*; — 3. *λοιπ-*, v perf. *λέ-λοιπ-α*, adj. *λοιπ-ός*; —

z koř. *πειϑ-* přemlouvám, přesvědčuji, jest 1. *πιϑ-*, v aor. *ἔ-πιϑ-ον*, *πιϑ-έσϑαι*; — 2. *πειϑ-*, v praes. *πείϑ-ω*; — 3. *ποιϑ-*, v perf. *πέ-ποιϑ-α*.

74. Stupnice se střídnicemi slovanskými jest: 1. *ь* (za pův. *i*); 2. *i* před souhláskami, *ьj* před samohláskami (oboje za pův. *ei̯*); 3. *ê* před souhláskami, *oj* před samohláskami (oboje za pův. *oi̯*). Příklady:

3. *bês*, v stsl. bêsъ č. běs, a *boj* v stsl. bojati sę č. báti se, — vedle skr. bhī timere, lit. baisa bázeň, baisus strašlivý; —

2. *bid*, v stsl. obida iniuria, obidêti iniuria afficere; — 3. *bêd*, v stsl. bêda č. bieda, bída; —

1. *blьsk*, v stsl. blьsnąti m. blьsknąti, subst. blьskъ splendor, stč. blsket m. z blьskъtъ; — 3. *blêsk*, v stsl. blêskъ splendor č. blesk; —

2. *bьj*, v stsl. bьją, rus. bьju, stč. biu; — 3. *boj*, v psl. boj-ь, stsl. boj flagellum.

2. *či*, v stsl. po-či-ti requiescere, č. odpočinouti; — 3. *koj*, v po-koj-ь č. pokoj, kojiti; — v nč. ob. *odpočnouti* není stup. 1. *čь*, nýbrž je to novotvar podle *počnouti* incipere; —

*) Got. *aur* je za pův. *ĕr*.
**) Got. *air* je m. *er*.
***) Za pův. *o* je germ. *a*.
†) Za pův. *e* a *o* je skr. *a*.

1. *čьt*, v stsl. čьtą č. čtu; — 2. *čit*, v stsl. aor. čisъ z čit-sъ; —
2. *gnьj*, v stsl. gnьją, stč. hniu; — 3. *gnoj*, psl. gnojь č. hnój, hnojiti; *gnê*, v stsl. gnêvъ putredo, ira, č. hněv; —
1. *ь*, v praes. jь-dą č. jdu; — 2. *i*, v inf. (j)*i*-ti č. jíti, lit. ei-ti; — koř. *ei̯*, jehož stupně všecky jsou v ř. ἴμεν, εἶμι, οἶμος cesta; —
3. *kroj*, v krojь č. kroj, krojiti; —
2. *kvil*, *cvil*, v stsl. cvilêti č. kvíleti lugere; — 3. *kvěl*, *cvěl*, v stsl. cvêliti affligere (t. učiniti, aby kdo kvílel); —
1. *kvьt*, *cvьt*, v stsl. cvьtą stč. ktvu m. kvьt-u nč. kvetu; — 2. *kvit*, *cvit*, v stsl. aor. cvisъ ze cvit-sъ; — 3. *květ*, *cvět*, v subst. č. květ, stsl. cvêtъ; —
2. *lьj*, v lьjati, stč. praes. liu, léš z lьju; — 3. *loj*, v subst. lojь č. loj; —
1. *lьp*, v stsl. prilьnąti č. lnouti, z -lьp-nąti; — 3. *lêp*, v subst. lêpъ č. lep gen. lepu; —
1. *lьz*, v stč. lzáti z lьzati; — 2. *liz*, v stsl. ližą č. lížu, lit. lëžiu, ř. λείχω; —
2. *pit*, v stsl. pitati nutrire, pitomъ nutritus, cultus, pišta č. píce z pit-ja; — 3. *pêt*, v pêstunъ č. pěstoun z pêt-tunъ; —
2. *pьj*, v praes. stsl. pьją stč. piu; — 3. *poj*, na-poj-ь č. nápoj; —
1. *pьs*, *pьch*, v stsl. pьchnąti, pьchati calcitrare, ferire, č. pšíti, upšiti; — 3. *pês*, *pêch*, v stč. piest, piesta, nč. píst, pěchovati; —
3. *poj*, *pê*, v stsl. poją, inf. pêti; —
1. *pьs*, v stsl. pьsati č. psáti, pьs-t-rъ č. pestrý, pьstrągъ č. pstruh; — 2. *pis*, v pišą č. píši z pis-j-; — z koř. pei̯k, k němuž je stupeň 3. v ř. ποικίλος; —
3. *roj*, v stsl. rojь č. roj, zdroj z iz-d-roj-ь; — *rê*, v rêka stč. řěka, řeka; —
1. *slьp*, v stsl. oslьnąti č. oslnouti z o-slьp-nąti; — 3. *slêp*, v slêpъ č. slepý; —
2. *smьj*, v smьjati sę č. staž. smáti se; — 3. *smê*, subst. smêchъ č. smiech, smích; — skr. smi-, smajatē ridet; —
1. *svьt*, v stsl. svьnąti illucescere m. svьt-nąti, stč. svet-núti, stsl. svьtêti lucere, stč. stvieti m. svtieti; — 3. *svêt*, v stsl. svêtъ lux, stč. svět; —
2. *tich*, v tichъ č. tichý; — 3. *têch*, v stsl. utêcha, têšiti, č. útěcha, těšiti; —
1. *vьd*, v stč. vščieviti visitare m. vьšč-, z vьstj-, vьd-t-j-, slož. navščieviti nč. navštíviti atd.; srov. pol. nawidzieć visitare (ze stupně 2.) a nawiedzić visitare, rus. navêstitь visitare (ze stup. 3.); — 2. *vid*, v stsl. vidъ, vidêti, č. vid, viděti; — 3. *vêd*, v stsl. vêdêti č. věděti, stsl. vêdь scientia, vêstъ z vêdtъ notus, vêstь z vêdtь scientia; —

2. *vis*, ve visêti č. viseti; — 3. *vês*, v stsl. vêsъ statera, vêsiti č. věsiti; —
2. *vьj*, ve vьją stč. viu; — 3. *voj*, v za-voj-ь č. závoj; *vê*, ve vênьcь č. věnec, lit. vainikas; —
1. *vьs*, v stsl. vьsь č. ves; — z koř. vei̯k-, jehož stup. 2. jest v lit. vëš-, vëšpats dominus (vl. pán domu), lat. vicus, — a 3. v ř. οἶκος; —
1. *zьd*, v subst. zьdь č. zeď gen. zdi, v inf. zьdati aedificare; — 2. *zid*, v stsl. ziždą ze zidją aedifico, lit. žëdžiu tvořím; —
2. *zьj*, v zьjati slsl. zijati, č. staž. záti; —
2. *znьj*, v *znьjati rus. znijatь; — 3. *znoj*, v znojь č. znoj, rus. znoitь; *znê*, v rus. znêjatь = znojiti (hřáti) se; —
2. *ži*-, v stsl. žiti, živъ, č. žíti, živý, lit. gyti hojiti se, gyvas živý; — 3. *goj*, v stč. hoj abundantia, hojný, hojiti; —
1. *žьd*, v stsl. žьdati stč. ždáti; — 2. *žid*, v stsl. židą.

Infinitivy stsl. *biti*, *gniti*, *piti*, *viti*, č. *bíti*, *hníti*, *líti*, *píti*, *víti* mohou býti stupně 2. (z pův. *ei̯), anebo může tu býti kořenné *i* zdloužením na stupni 1. (jako v lit. v*y*ti t. j. vīti = sl. v*i*ti, proti praes. v*e*ju = slov. v*ьj*ą). To platí také o inf. stsl. *čisti*, *cvisti*, č. *čísti*, *kvísti* (srov. stč. inf. břísti z brьd-); Leskien Arch. V. 512 béře je za stup. 2.

β) Stupeň střední *eu̯*.

75. Stupnice indoevropská tu jest: 1. *u* (místo *ĕu̯*; *ĕ*- zaniklo), 2. *eu̯*, 3. *ou̯*. Na př.:

z koř. χευ jest 1. χυ, v perf. pass. κέχυται; — 2. χευ, v praes. χεύω a χέω m. χέϝω; — 3. χοϝ, v χοή libatio m. χοϝή; —

z ἐλευθ jest 1. ἐλυθ, v aor. ἤλυθον; — 2. ἐλευθ, ve fut. ἐλεύσομαι m. ἐλεύθσομαι; — 3. ἐλουθ, v perf. εἰλήλουθα; —

z koř. φευγ jest 1. φυγ, v aor. ἔφυγον; — 2. φευγ, v praes. φεύγω (lat. fūgi může býti z 2. feugi i z 3. fougi).

76. Stupnice se střídnicemi slovanskými jest: 1. *ъ* (za pův. *u*); 2. *u* před souhláskami, *ov* před samohláskami (oboje za pův. *eu̯*); 3. *u* před souhláskami, *ov* před samohláskami (oboje za pův. *ou̯*). Stupeň 2. a 3. tu tedy splývají; někdy je poznáváme podle tvaru, na př. v praes. zovą je stupeň 2., poněvadž i berą je stupně 2. — Příklady:

1. *bľъv* z **bljъv* (a toto z blj*u*-; kořenné -*u* v slabice otevřené zdlouženo v -*ū*, toto, když následovala samohláska, rozštěpeno v -*uu̯*, a z toho je psl. -*ъv*), v stsl. blьvati č. blvati; — 2. *blju*, v stsl. bljują č. bľuju, bliji; —
1. *bъ*, z pův. bhŭ, v aor. bêchъ č. běch m. bъêchъ nebo bvêchъ, — *bъv* a *by* z prodlouženého bhū, v part. pass. za-bъv-enъ (z *-bhū-eno-), byti č. býti; — 2. 3. *bov* není doloženo, ale dlužno je předpokládati pro

zdloužené -*bava*, izbava redemptio, izbaviti č. zbaviti; — skr. bhavati, koř. bheu̯; —

1. *bъd*, v stsl. bъdêti č. bdieti, bdíti; — 2. 3. *bud* v buditi; — skr. budh, bodhati; —

1. *klъv* z **kljъv* v stsl. klьvati č. klvati; — 2. 3. *klju*, v stsl. kljują stč. kľuju nč. kliji, stsl. kljunъ zobák; —

1. *kry* (pův. -*u* zdlouž. v *-*ū*, = slov. -*y*), v inf. kryti č. krýti; — 2. 3. *krov*, stsl. krovъ č. krov; —

2. *ku*, *kov*, v stsl. inf. kovati praes. kovą kują, stč. kovati kuju; —

1. *ny* (pův. *nu*, zdlouž. v **nū*, = slov. *ny*), v inf. -nyti, stsl. unyti segnescere, č. nýti; — 2. 3. *nov* není doloženo, ale dlužno je předpokládati pro zdloužené *nav*-, jež jest v stsl. navь gen. navi mortuus, unaviti stč. = usmrtiti, únava, rus. dial. onava lassitudo, lit. novyti mučiti; —

1. *plъv* z *pljъv*, v stsl. plьvati č. plvati; — 2. *plju*, v stsl. pljują stč. pľuju nč. pliji; —

1. *plъv* a *ply* z prodlouženého *plū, v stč. plvěti liquescere, plynouti; — 2. 3. *plu*, *plov*, v stsl. pluti, plovą, č. plúti, plovu; zdlouž. v *plav*-, stsl. plavь loď, plaviti č. plaviti atd., koř. pleu̯, ř. πλέω m. πλέϝω; —

1. *ry* (-*y* ze zdlouž. *-*ū*), v inf. ryti č. rýti; — 2. 3. *rov*, v stsl. rovъ č. rov, lit. rava díra; —

1. *rъd*, v stsl. rъdêti sę č. rdieti sě, rdíti se; stsl. rъdrъ rutilus, ř. ἐρυθρός; rъžda stč. rzě nč. rez, z rъdja; zdlouž. v *ryd*, stsl. obrydati sę erubescere, ryždь rufus, č. ryzí; — 2. 3. *rud*, v ruda, stsl. rumênъ m. rudmênъ, vedle lit. rauda červeň, ř. ἐρεύθω červením; —

1. *rъd*, zdlouž. v *ryd*, v stsl. a stč. rydati gemere; koř. reu̯d, skr. rud, rōditi pláče, lit. rauda nářek; —

1. *rъch*, zdlouž. v *rych*, v rychlý; — 2. 3. *ruch*, v rušiti solvere, pol. a odtud i č. ruch; — lat. ru- v ruere; —

1. *rъv* (-*ъv* ze zdlouž. a rozštěpeného *-*ū*), v stsl. rъvati č. rváti, praes. stsl. rъvą; — 2. 3. *ru*, praes. č. ruju, ruji, subst. stsl. runo č. rouno; —

1. *sly* (-*y* ze zdlouženého *-*ū*), v rus. slytь (praes. slyvu i slovu), pol. słynąć, odkudž knižné nč. slynouti; — 2. *slu*, *slov*, v stsl. sluti, slovą, č. slúti, slouti, slovu, subst. slovo; — zdlouž. v *sláv*-, sláva, slaviti; — koř. kleu̯, v ř. 1. κλυ v κλύω, 2. κλευ v κλέος m. κλέϝος = skr. śravas, sl. slovo (m. slevos), pův. kleu̯-os-; —

1. *slъch*, zdlouž. v *slych*, v stsl. slyšati č. slyšěti, slyšeti (nč. -slechnúti je z doby pozdější, v jazyku starším jest uposluchnúti, zaslyšěti atp.); — 3. *sluch*, v stsl. sluchъ, slušati č. sluch, poslušný, slušeti; — z téhož koř. kleu̯; —

2. 3. *snu*, *snov*, v stsl. snuti, snuja, snovą ordiri, č. snovati, snuji; subst. osnova; —

2. 3. *stru*, *strov*, ze *sru*, *srov*, v stsl. struja flumen, č. struha, strouhą;

ostrov; — koř. sreu̯, v ř. 1. sru v ῥύσις, 2. sreu̯ v ῥέω m. ῥέϝω, 3. srou̯ v ῥόος m. ῥόϝος; —

2. 3. *su*, *sov*, v stsl. sovati mittere praes. sują, stč. suju, na toho žena suje Vít. 62[b], posunouti; —

1. *sъp*, v praes. stsl. sъpą stč. spu, náspa; zdlouž. *syp*, v sypati; — 2. *sup*, v inf. stsl. suti stč. súti m. supti; —

2. 3. *tru*, *trov*, v stsl. truti, trują a trovą stráviti, pol. truć, otruć, rus. dial. otrutь otráviti, č. dial. truť jed; stsl. otrovъ, otrova venenum; — zdlouž. *trav*, v stsl. otravъ, otrava venenum, otraviti č. otráviti, tráviti, tráva; —

1. *ty* (-*y* ze zdlouž. *-*ū*), v tyti č. týti; — 2. 3. *tu*, *tov*, v tukъ č. tuk, srbch. tov pinguedo, toviti krmiti, stovati se tučněti; — zdlouž. *tav*, v sln. otaviti se č. zotaviti se; —

1. *zъv*, v stsl. zъvati č. zváti; — 2. *zov*, v stsl. zovą stč. zovu; —

1. *žьv*, ze *žjъv*, v stsl. žьvati, žьvą č. žváti, žvu; — 2. *žu*, v stsl. žują. —

77. Při těchto příkladech (§ 76) rozhodují jednak tvary slovanské s -*ov*, -*av*, jednak příbuzné tvary jazyků jiných, že to jsou kořeny s *eu̯* a patří sem. Někde však nedostává se těchto svědectví a máme před sebou jenom stupně *ъ* (nebo zdloužené z něho *y*) a *u*; v případech takových je těžko rozhodovati, patří-li sem či jinam. Příklady toho způsobu jsou:

1. *brъs*, v stsl. brъsnąti radere; zdlouž. *brys*, v stsl. -brysati, sъbrysati; — 2. 3. *brus*, v stsl. obrusъ, ubrusъ, č. ubrus, brus, brousiti; —

1. *glъch*, v stsl. oglъchnąti č. ohlechnouti; — 2. 3. *gluch*, stsl. gluchъ č. hluchý; —

1. *gъb*, v stsl. gъnąti č. hnouti z gъbnąti, hbitý, hebký, zdlouž. *gyb*, v stsl. gybati č. hýbati, pohyb; — 2. 3. *gub*, v stsl. dvo-gubъ duplex, č. záhubie sinus; — s tím souvisí

1. *gъb*, č. zhebnouti, zdlouženo v *gyb*-, stsl. gybnąti, gynąti perire, č. hynouti; — 2. 3. *gub*, záhuba; —

1. *krъch*, v stsl. krъcha mica, krъšiti frangere; — 2. 3. *kruch*, v stsl. kruchъ frustum č. kruch, krušiti, zkroušený; —

1. *mъd*, v stsl. izmъdêti debilitari, mъdlъ tardus č. mdlý; — 2. 3. *mud*, v stsl. mudьnъ tardus, muditi cunctari, pol. mudzić, č. mudín = potupný název pro člověka v práci loudavého; — lit. mauda starost, maudoti míti dlouhou chvíli; — vedle toho je stsl. též mądьnъ tardus, mąditi cunctari (Zogr. Luk. 1, 21); —

1. *mъch*, v stsl. mъšica č. mšice, lit. musė, ř. μυῖα m. μυσ-ια; — 2. 3. *much*, v stsl. mucha č. múcha, moucha; —

1. *pъch*, zdloužené v *pych*, v stsl. pýcha superbia, pychati frendere, č. pych, pýcha, pýchati, pyšný; — 2. 3. *puch*, v stsl. puchati foukati, puchnąti tumere, puchlъ cavus, č. puch, púchati = dýchati, puchnouti, opuchlý; —

1. *strъg*, v stsl. strъgati radere, tondere, stč. -strhati, sestrhati: (Jakub) prútie topolového vzal i ſeſtrhal kóru decorticavit Ol. Gen. 30, 37; — 2. 3. *strug*, v stsl. strugati č. strouhati; —

1. *stъd*, zdlouž. v *styd*, v stsl. stynąti č. stydnouti; — 2. 3. *stud*, v stsl. studъ frigus, č. studiti, studený; — s významem přeneseným 1. stsl. stydêti sę č. styděti se, 2. 3. stsl. studъ pudor, č. stud, ostuda; —

1. *sъk*, v stč. -skati, seskati: ktož přetrhne nit z kúdele ſeſkanu tortum Ol. Súdc. 16, 9, žíni z koňských srstí ſeſkanu Pass. 24; rus. skatь praes. sku soukati; — 2. 3. *suk*, v stsl. sukati č. soukati, sukno; —

1. *sъs-*, stsl. sъsati, č. ssáti; —

1. *tjьt* z *tjъt* v č. octnúti sě, pol. ocknąć się (m. octnąć), rus. očnutь sja; — 2. 3. *tjut*, v stsl. štutiti č. cútiti, cítiti; —

1. *tъk*, stsl. tъkati, č. tkáti; —

1. *tъk*, stsl. -tъknąti č. -tknouti, potknouti, zatknouti atd., stsl. tъkalo cuspis, potъka č. pótka, půtka; zdlouž. *tyk*, v stsl. tycati č. týkati, tyč; — 2. 3. *tuk*, v stsl. istukati sculpere; —

1. *ъk*, zdlouž. v *yk*, v stsl. vyknąti č. -vyknouti; — 2. 3. *uk*, v učiti. —

γ) Stupeň střední *ue*.

78. Stupnice indoevropská tu jest: 1. *u*, 2. *ue*, 3. *uo*. Na př.:

z koř. *suep* spáti jest 1. *sup*, v ř. ὕπνος m. σύπνος; — 2. *suep*, v island. svef-n; — 3. *suop*, v lit. sapnas, m. svop-nos.

79. Stupnice se střídnicemi slovanskými jest: 1. *ъ* (za pův. *u*), 2. *ve* (za pův. *ue*), 3. *vo* (za pův. *uo*). Příklady:

1. *dъch*, zdlouž. *dych*, v dъchnąti a dychati; — 2. *dvoch*, v rus. dvochatь; v. § 87; —

1. *chъr*, zdlouž. *chyr*, v stsl. chyra debilitas, chyravêti, rus. chirja nemoc; — 3. *chvor*, rus. chvorь nemoc, chvoryj stč. chvorý, chorý; —

1. *chъt*, zdlouž. *chyt*, v stsl. chytiti, chytrъ peritus, č. chytiti, chytrý; — 3. *chvot*, zdlouž. *chvat*, v stsl. chvatati, č. chvat, chvátati, chvátiti; —

1. *kъs*, zdlouž. *kys*, v stsl. kysêlъ, kysnąti, č. kyselý, kysati, kysnouti; — 3. *kvos*, zdlouž. *kvas*, v stsl. kvasъ č. kvas, lit. kvosas kamenec; —

1. *sъp*, v stsl. sъnъ č. sen ze sъpnъ, ř. ὕπνος; stsl. usъnąti č. usnouti z usъpnąti; zdlouž. *syp*, v stsl. usypati obdormiscere, stč. osypánie = zesnutí, smrt; z koř. *suep nahoře uvedeného.

δ) Stupeň střední *er*, *el*.

80. Stupnice indoevropská jest: 1. *ĕr*, *ĕl* (t. j. *r*, *l* s předcházejícím oslabeným *ĕ*; z toho je skr. liquida sonans *ṛ*, *ḷ*, jinde střídnice jiná); — 2. *er*, *el*; — 3. *or*, *ól*. Na př.:

z koř. *derk-* hleděti jest 1. *dṛk*, v aor. skr. a-drś-am, ř. ἔ-δρακ-ον; — 2. *derk-*, v ř. δέρκομαι; — 3. *dork-*, v ř. δέδορκα; —

z koř. *bher-* nésti jest 1. *bhṛ*, v skr. bhr-ti-š porod; — 2. *bher*, v ř. φέρω, lat. fero; — 3. *bhor*, v ř. φορέω, got. praet. bar tulit, barn dítě.

81. Stupnice se střídnicemi slovanskými, když následuje samohláska (za různoslabičné *er*, *el* atd.), jest: 1. *ьr*, *ьl*, 2. *er*, *el*, 3. *or*, *ol*; — když následuje souhláska (kromě *j*), vzniká spojení 1. *tьrt*, *tьlt*, 2. *tert*, *telt*, 3. *tort*, *tolt*, a z toho č. a jihoslov.: 1. *tṛt*, *tḷt*, 2. *trêt*, *tlêt*, 3. *trat*, *tlat*. Příklady:

1. *bьr*, v stsl. bьrati č. bráti; zdlouž. *bir*, v stsl. sъbirati; — 2. *ber*, v stsl. berą č. beru; zdlouž. *bêr*, v č. sbierati, sbírati, sběř; — 3. *bor*, v stsl. sъborъ č. sbor; —

1. *bьrg*, v č. brh chyše; — 2. *berg*, v stsl. brêg č. břěh, břeh, — 3. *borg*, v č. brah, pol. broh, mrus. oborôh Schober; —

1. *cvьrk*, v. *svьrk*; —

2. *čel*, v stsl. čeljadь č. čeleď, rus. čelovêkъ; v stsl. člověkъ č. člověk atd. není stupeň 1. *čьl-*, nýbrž je tu *-e-* vysuto; svědčí tomu stč. w-czlowieczie ŽWittb. 36, 7, k czlowijeku Štít. uč. 98ᵇ atd., neboť za *vъ-čьl- atd. bylo by stč. ve-člověčě atd.; — 3. *kol*, v stsl. kolêno genu a genus, č. koleno, pokolení; — z koř. *kel*, lit. keltis genus; —

1. *čьrp*, v stsl. črъpą, stč. črpati haurire nč. čerpati; z psl. čьrp; — 2. *čerp*, *črêp*, v stsl. črêpъ, č. střěp, střep, inf. stsl. črêsti m. čerpsti, stč. čřieti; — Mikl. Etym. Wtb. 34 črъpą a črêpъ liší; —

1. *dьlb*, v stsl. dlъbsti, slc. dlbsti, dlbať, č. dlubati, dloubati; — 3. *dolb*, v stsl. dlato č. dláto; —

1. *dьr*, v stsl. dьrati č. dráti; zdlouž. *dir*, v stsl. razdirati, dira; — 2. *der*, v stsl. derą č. deru, stsl. uderiti č. udeřiti, stsl. drêti č. dřieti, dříti; zdlouž. *dêr*, v stsl. dêra č. diera, díra; — 3. *dor*, v stsl. razdorъ schisma, č. nádor; zdlouž. *dar*, v stsl. udarъ ictus, udarь impetus, udariti ferire; —

1. *dvьr*, v stsl. dvьrь, obyčejně v plur. dvьri ianua, stč. dřvi m. dvři (dvéře); — 3. *dvor*, v stsl. dvorъ č. dvůr, lit. dvaras; —

1. *mьl*, zdlouž. *mil*, v č. rozmílati; — 2. *mel*, v stsl. melją, mlêti m. melti, č. melu, mlíti; — 3. *mol*, v stsl. molь tinea č. mol, podmol; —

1. *mьlz*, v stsl. mlъzą dojím; — 2. *melz*, v lit. melžu, stsl. inf. mlêsti, sln. mlêzivo, č. mlezivo Saugmilch; — 3. *molz*, srbch. mlaz soviel auf einmal hervorschiesst, wenn man melkt (Vuk), zamlaziti anmelken; —

1. *mьr*, v stsl. mьrą, sъmrъtь z -mьrtь, č. mru, smrt; zdlouž. *mir*, v stsl. umirati; — 2. *mer*, v inf. stsl. mrêti, č. mřieti, mříti; zdlouž. *mêr*, v č. umierati, umírati; — 3. *mor*, v stsl. morъ, moriti, č. mor, mořiti; zdlouž. *mar*, č. mařiti, zmařiti; —

1. *mьrk*, v stsl. mrъknąti, č. smrknouti se; stč. omrknúti, já sem na púšči omrkla nox me comprehendit Otc. 90ᵇ; — 3. *mork*, v stsl. mrakъ č. mrak, smrákati se; —

1. *mьrsk*, v č. mrštiti, smrsknouti se; — 3. *morsk*, č. mraštiti rugare; —

1. *mьrz*, v stsl. mrъznąti č. mrznouti; — 3. *morz*, v stsl. mrazъ č. mráz; — s významem přeneseným 1. *mьrz*, v stsl. mrъznąti abominari, č. mrzeti, mrzký, mrzutý, mrzák, — 3. *morz*, v stsl. mraziti odisse; —

1. *nьr*, v stsl. -nьrą, ponьrą subibo, stč. impt. vynři scateat; zdlouž. *nir*, v stsl. ponirati; — 2. *ner*, v stsl. inf. -nrêti, ponrêti; — 3. *nor*, v stsl. norьcь mergus, č. norec, nořiti, ponořiti, pondrava m. po-nrava z po-norva; —

2. *pel*, v stsl. popelъ č. popel; — 3. *pol*, v stsl. polêti urere, plapolati m. polpol-, plamy, stč. poleti hořeti, plamen, plápol; zdlouž. *pal*, v stsl. paliti č. páliti; —

1. *pьlz*, v stsl. plъzą, stč. splznúti, plzký, oplzlý, plž; — 2. *pelz*, v stsl. inf. plêsti, repere; — 3. *polz*, v stsl. oplazivъ plzký, č. plaz, plaziti se; —

1. *pьr*, v stsl. pьrją, pьrja rixa, sąpьřь, č. přu, přím, pře, soupeř; zdlouž. *pir*, v stsl. zapirati; — 2. *per*, zdlouž. *pêr*, stč. zapierati; — 3. *por*, v stsl. sъporъ č. spor; —

1. *pьr*, v stsl. pьrati č. práti; — 2. *per*, v stsl. perą č. peru; —

1. *pьr*, v stsl. -pьrą, podъpьrą, č. pru, pode-pru; zdlouž. *pir*, v stsl. podъpirati; — 2. *per*, v stsl. -prêti, podъprêti fulcire, č. pode-přieti, -příti; zdlouž. *pêr*, v č. -pierati, podpírati, odpěra; — 3. *por*, v stsl. podъporъ, podъpora fulcrum, č. podpora; —

1. *pьr*, v rus. prêtь potiti se, pařiti se; — 2. *per*, v sln. perêti hníti; — 3. *por*, zdlouž. *par*, v pára, ohni-para, parný rus. parnoj; —

1. *pьr*, v stsl. pьrati letěti; — 2. *per*, v stsl. perą letím, subst. pero, č. péro, peruť, peřina; — 3. *por*, zdlouž. *par*, v stsl. pariti letěti; *prapor* z por-por- Mikl. Et. Wtb. 259; dříve pokládáno slovo to za přejaté, utvořené z nřeck. φλάμπουρον, srov. Mikl. Fremdw. 119; —

1. *pьrch*, v č. prchnouti, prchlý, pršeti; — 3. *porch*, v stsl. prachъ, prachnêti, rasprašiti, č. prach, práchnivěti, prášiti; —

2. *skel*, lit. skelti štípati, rus. ščelь skulina; — 3. *skol*, zdlouž. skal-, stsl. skala, č. skála, sln. skala tříska; —

1. *skvьr*, v stsl. raskvьrą, stč. rozskvrlý liquefactus; — 2. *skver*, v inf. stsl. raskvrêti, stč. rozeskvřieti; — 3. *skvor*, zdlouž. *skvar*, v stsl. skvarъ aestus, skvara nidor, č. škvar, škvár, škvařiti; —

1. *smьrd*, v stsl. smrъdêti č. smrděti; — 3. *smord*, v stsl. smradъ č. smrad; —

1. *stьl*, v stsl. stьlati č. stláti, zdlouž. *stil*, v iter. stsl. po-stilati; — 2. *stel*, v stsl. stelją č. steli; — 3. *stol*, v stsl. stolъ č. stól, stůl; —

1. *stьr*, v stsl. stьrą č. stru, rozestru; zdlouž. *stir*, v stsl. prostirati; — 2. *ster*, v stsl. strêti č. střieti, stříti; zdlouž. *stêr*, v č. prostierati, prostírati, prostěradlo; — 3. *stor*, v stsl. prostorъ, strana že storna, č. prostor, strana; —

1. *stьrb*, v stsl. ustrъbnąti fortem fieri; — 3. *storb*, v stsl. ustraba recreatio, ustrabiti, stč. ostrabiti sě = zotaviti se, posíliti se; —

1. *svьrb*, v stsl. svrъbêti č. svrběti; — 3. *svorb*, v stsl. svrabъ č. svrab; —

1. *svьrk*, v stsl. svrъčati č. svrčeti, cvrčeti; — 3. *svork*, v stsl. svraka č. straka, strakatý; —

1. *sьrg*, stsl. strg- ve strъgušte ze strъgąšte custodientes; — 2. *serg*, v stsl. strêšti, strêgą, stč. střieci, střěhu, nč. stříci, střehu; — 3. *sorg*, v stsl. stražь custos, straža custodia, č. stráž, strážě, stráže, nástraha, pol. ostrog zatýnění; —

3. *tvor*, v stsl. tvoriti č. tvor, tvořiti; zdlouž. *tvar*, v stsl. tvarь opus, č. tvář; — příslušný stupeň 2. *tver* je v lit. su-tverti creare; —

1. *tьlk*, v stsl. tlъką č. tluku m. tlku; — 2. *telk*, v stsl. inf. tlêšti; — 3. *tolk*, v stsl. tlačiti, č. tlak, tlačiti; —

1. *tьr*, v stsl. tьrą č. tru; zdlouž. *tir*, v stsl. rastirati; — 2. *ter*, v stsl. trêti č. třieti, tříti; zdlouž. *têr*, v č. utierati, utírati, nátěr; — 3. *tor*, v stsl. protorъ sumptus, č. útor spodní kraj sudu; —

1. *tьrp*, v stsl. trъpêti č. trpěti; — 3. *torp*, v stsl. trapiti č. trápiti; —

1. *tьrp*, v stsl. utrъnąti torpescere, č. trnouti, strnouti, ustrnouti, sln. otrpnôti, strpnôti; — 3. *torp*, v stsl. utrapъ extasis, stč. otrap, otrapa, otrapenie extasis, otrapiti = smyslů zbaviti; —

3. *vold*, v stsl. vlasti, vladą, subst. vlastь, č. vlásti, vlast; — příslušný k tomu stupeň 2. *veld* jest v lit. veldu regno; —

1. *vьl*, v stsl., dovьlêti sufficere; — 2. *vel*, v stsl. velêti č. veleti; — 3. *vol*, v stsl. volja č. vůle; —

1. *vьl*, v stsl. vlъna unda č. vlna; — 2. *vol*, zdlouž. *val*, v stsl. valъ č. val, valiti; —

1. *vьlg*, v stsl. vlъgъkъ č. vlhký, vlhnouti; — 3. *volg*, v stsl. vlaga č. vláha; —

1. *vьlk*, v stsl. part. sъvlъkъ; — 2. *vlek*, v inf. stsl. vlêšti č. vléci, z velkti; — 3. *volk*, v stsl. povlaka, oblakъ č. oblak; —

1. *vьr*, v stsl. vьrą claudo, č. za-vru; zdlouž. *vir* v stsl. zavirati; — 2. *ver*, v stsl. verêja vectis, inf. -vrêti, č. veřeje, veřejný, zavřieti, zavříti; zdlouž. *vêr*, v č. zavierati, zavírati, závěr; — 3. *vor*, v stsl. zavorъ č. závora, otvor, stsl. a č. obora, vrata; —

1. *vьr*, v stsl. vьrją č. vřu, vroucí, nevrlý z -vьr-lъ; zdlouž. *vir*, v stsl. izvirati scaturire, č. vír; — 2. *ver*, v č. vřídlo z ver-dlo; — 3. *vor*, zdlouž. *var*, v stsl. varъ, variti, č. var, vařiti; —

1. *vьrg*, v stsl. vrъgą č. vrhu; — 2. *verg*, v stsl. vrêšti z vergti; — 3. *vorg*, v stsl. izvragъ vyvrhel; —

1. *vьrt*, v stsl. vrъtêti č. vrtěti, vrtati, obrtnúti sě, vrtký, vrtoch, obrtel, vrstva z vьrt-tva; — 2. *vert*, v stsl. vrêteno č. vřěteno, vřeteno; — 3. *vort*, v stsl. vratiti č. vrátiti, souvrať, závrať; —

1. *vьrz*, v stsl. povrъzą ligabo, č. vrzati (v. str. 65); — 2. *verz*, v stsl. povrêsti ligare, č. povřieslo, povříslo; — 3. *vorz*, v stsl. povrazъ č. provaz; —

1. *zьr*, v stsl. zrъcalo č. zrcadlo, zьrêti č. zříti; zdlouž. *zir*, v stsl. pozirati; — 3. *zor*, v stsl. pozorъ spectaculum, zorja, zrakъ visus, č. pozor, zoře, zrak; zdlouž. *zar*, v stsl. zarja č. záře; —

1. *zьr*, v stsl. zьrêti č. zráti, sezráti; — 3. *zor*, v stsl. sъzoriti, stč. szořiti maturare; —

1. *žьld*, v stsl. žlъdêti desiderare, koř. želd- z geld-; — 3. *gold*, v stsl. gladъ č. hlad; —

1. *žьr*, v stsl. žьrą, požьrą, stč. požru, požřeš; zdlouž. *žir*, v stsl. požirati deglutire; — 2. *žer*, v inf. stsl. žrêti, požrêti, č. požřieti, požříti deglutire; — sem patří také 1. *žьr*, v č. žráti ze žьrati, 2. *žer* v žeru; —

2. *žer*, v stsl. žeravъ, sln. žerjav, č. žeřavý; zdlouž. *žar*, v stsl. požarъ, č. žár, požár; koř. žer- z ger-; — 2. *gor*, v stsl. gorêti č. hořeti, horký, úhor; s významem přeneseným: hořký, hořec a hoře, hořekovati, hůře stč. hóře, hoří peior, nč. horší atp.; zdlouž. *gar*, v č. oharek.

ε) Stupeň střední *em*, *en*.

82. Stupnice indoevropská tu jest: 1. *ĕm*, *ĕn* (t. j. *m*, *n* s předcházejícím oslabeným *ĕ*-; z toho jsou střídnice další, mimo jiné též nasalis sonans *m̥*, *n̥*, předpokládaná na př. pro skr. a řečt.); — 2. *em*, *en*; — 3. *om*, *on*. Na př.:

z koř. *gem*- jíti jest 1. *gm*-, v skr. perf. 3. plur. dža-gm-uš; *ga*- z *gm̥*-, v skr. part. gata; — 2. *gem*-, v skr. fut. gantāsmi; — 3. *gom*-, v skr. perf. džagāma; —

z koř. *γεν*- naroditi se jest 1. *γν*-, v *γί-γν-ομαι*, nebo *γα*- z *gn̥*-, v *γε-γά-ασι*; — 2. *γεν*-, v *ἐγένετο*; — 3. *γον*-, v *γέγονα*.

83. Stupnice se střídnicemi slovanskými, když následuje samohláska (za různoslabičné *em*, *en* atd.), jest: 1. *ьm*, *ьn*, 2. *em*, *en*, 3. *om*, *on*; — když následuje souhláska (kromě *j*), vzniká spojení 1. *ьmt*, *ьnt*, 2. *emt*, *ent*, 3. *omt*, *ont*, a z toho dále psl. 1. *ęt*, 2. *ęt*, 3. *ąt*, kdež stupně 1. a 2. spadají v jedno. Kde v případech daných je slovanské *ęt* 1. z *ьmt*, *ьnt* a kde 2. z *emt*, *ent*, je těžko rozhodovati; podle Leskiena (Arch. V. 525 a násl.) může býti praes. *tręsą* stupně 1. (jako *mьrą*) i 2. (jako **velką*), a podobá se, že part. *tręsъ* je stup. 1. (jako *mьrъ*), part. *tręsenъ* 1. (jako *bьjenъ*), inf. *tręsti* 1. (jména s příp. *ti mají z pravidla stupeň 1.), sup. *tręstъ* 2. (jako ve stejném skr. infinitivě). Příklady:

1. 2. *blьnd*, *blend*, v stsl. blędą, blęsti, errare, delirare, stč. bladu (nedoloženo), bledeš, blésti; — 3. *blond*, v stsl. blądъ, č. blud, bloud, blouditi; —

1. *čьn*, v stsl. -čьną, počьną, č. počnu; zdlouž. *čin*, v stsl. počinati č. počínati; — 1. 2. *čьn*, *čen*, v stsl. -čęti, počęti, č. počieti, počíti; koř. čen- z ken-; — 3. *kon*, v stsl. pokonъ initium, iskoni ab initio, č. konec, konati, zákon; —

1. *grьm*, v stsl. grъmêti č. hřmieti, hřmíti; zdlouž. *grim*, v stsl. grimati č. hřímati; — 3. *grom*, v stsl. gromъ č. hrom; —

1. 2. *grьnz*, *grenz*, v stsl. gręznąti demitti, immergi, stč. uhřaznúti, uhrzazla noha tvá ve krvi ŽKlem. 67, 24; — 3. *gronz*, v stsl. grąziti, č. pohrouziti; —

1. *jьm*, v stsl. imêti, imą m. jьmêti, jьmą, č. jmieti, jmu; zdlouž. *jim*, v stsl. imati č. jímati; — 1. 2. *jьm*, *jem*, v stsl. jemlją, jęti č. jieti, jíti (jmouti); —

1. *klьn*, v stsl. klъną č. klnu; zdlouž. *klin*, v stsl. proklinati č. proklínati; — 1. 2. *klьn*, *klen*, v stsl. klęti č. kléti, klíti; —

1. 2. *krьnt*, *krent*, v stsl. kręnąti deflectere m. krętnąti, č. -křátnouti, vykřátnouti si ruku; — 3. *kront*, v stsl. krątъ tortus, č. krutý, ukrutný, kroutiti; —

2. *lem*, v stsl. lemešь aratrum, č. lemeš; — 3. *lom*, v stsl. lomъ č. lom, lomiti; —

1. 2. *lьnk*, *lenk*, v stsl. lęką, lęšti curvare, lęcati illaqueare, č. léceti, líceti; — 3. *lonk*, v stsl.ląkъ č. luk; —

1. *mьn*, v stsl. mьną č. mnu; zdlouž. *min*, v č. vymínati; — 1. 2. *mьn*, *men*, v stsl. inf. męti premere; —

1. *mьn*, v stsl. mьnêti č. mnieti, mníti, v stsl. pamętь č. pamět; zdlouž. *min*, v stsl. vъspominati, č. vzpomínati; — 2. *men*, zdlouž. *mên*, v stsl. pomênъ memoria, mêniti č. mieniti, míniti; —

1. 2. *mьnk*, *menk*, v stsl. mękъkъ č. měkký; — 3. *monk*, v stsl. mąka č. mouka; —

1. 2. *mьnt*, *ment*, v stsl. mętą, męsti, č. matu, másti; 3. *mont*, v stsl. mątъ turba, mątiti turbare, č. mútiti, rmútiti, rmoutiti; —

1. 2. *prьnd*, *prend*, v stsl. prędati salire; — 3. *prond*, v pol. prąd č. proud, prudký; —

1. 2. *prьng*, *preng*, v stsl. na-pręgą, napręšti, č. napřahu, napřieci, napřáhnouti; — 3. *prong*, v stsl. sъprągъ iugum, pol. poprąg, č. pruh, popruh; —

1. *pьn*, v stsl. pьną č. pnu; zdlouž. *pin*, v stsl. sъpinati č. spínati; — 1. 2. *pьn*, *pen*, v stsl. pęti č. pieti, píti (pnouti), stsl. pęlo stč. padlo (rozpinadlo); — 3. *pon*, v stsl. opona, č. opona, spona, stsl. pąto č. pouto; —

1. 2. *rьng*, *reng*, v stsl. ręgnąti hiscere, srbch. režati zuby štěřiti; — 3. *rong*, stsl. rągъ ludibrium, č. ruh-, rouhati se; —

3. *ronk*, v stsl. ręka č. ruka; příslušný k tomu stup. 2. a 1. je v lit. renku, rinkti colligere; —

2. *sten*, v stsl. stenati, lit. stenêti, ř. στένω; — 3. *ston*, v subst. rus. stonъ; podle toho i č. stonati, hluž. stonać; — odtud odvozeno 3. *stonk*, v pol. stęk, nářek, stękać, dluž. stukaś; —

1. *strъm*, v stsl. strъmъ, strъmьglavь adv., č. strmý, strměti, střemhlav; — 3. *strom*, v č. strom; —

1. 2. *svьnd*, *svend* a *smьnd*, *smend*, v stsl. prisvęnąti, prismęnąti torrefieri, deficere, stč. -svadnúti; — 3. *svond*, *smond*, v pol. swąd, smąd = č. cmoud; —

1. 2. *trьns*, *trens*, v stsl. tręsą, tręsti, č. třasu, třiesti, třásti; — 3. *trons*, v stsl. trąsъ terrae motus, č. trus, trousiti; —

1. *tьn*, v stsl. tьną č. tnu; zdlouž. *-tin*, v stsl. rastinati č. roztínati; — 1. 2. *tьn*, *ten*, v stsl. tęti č. tieti, títi; — 3. *ton*, výtoň; —

1. 2. *tьng*, *teng*, v stsl. tęgnąti č. táhnouti; — 3. *tong*, v stsl. tągъ fortis, tąga afflictio, č. tuhý, touha; —

1. 2. *vьnd*, *vend*, v stsl. uvęnąti m. -vędnąti marcescere, č. vadnouti; — 3. *vond*, v pol. wędzić, č. uditi; —

1. 2. *vьnz*, *venz*, v stsl. vęzą, vęsti ligare, vęzêti, vęzati, č. vazu, vězeti, vázati; — 3. *vonz*, *onz*, v stsl. vąza vinculum, č. uzel, pauz, pavuz, přívuzný, příbuzný, húžev; —

1. 2. *zьmb*, *zemb*, v stsl. zębą, zębsti dilacerare, č. zábsti; — 3. *zomb*, v stsl. ząbъ č. zub; —

1. *zvьn*, v stsl. zvьnêti sonare, č. znieti, zníti ze zvn-; — 1. 2. *zvьn*, *zven*, v stsl. zvęgą, zvęšti canere; — 3. *zvon*, v stsl. zvonъ sonus, zvąkъ, č. zvon, zvuk; —

2. *žen*, v stsl. ženą č. ženu; koř. žen- z gen-; — 3. *gon*, v stsl. goniti, gonьcь, č. hon, honiti, honec; —

1. *žьm*, v stsl. žьmą č. žmu, ždmu; zdlouž. *žim*, v stsl. sъžimati comprimere, č. ždímati; — 1. 2. *žьm*, *žem*, v stsl. žęti stč. žieti, ždieti (nedoloženo); —

1. *žьn*, v stsl. žьną č. žnu; zdlouž. *žin*, v stsl. požinati č. požínati; — 1. 2. *žьn*, *žen*, v stsl. žęti č. žieti, žíti.

84. ζ) Stupeň střední *e* s hláskou jinou, t. j. jinou, než je v případech dosud probraných.

Stupně té řady udány jsou nahoře: 1. *ĕ*, *ø* (t. j. hláska vzniklá oslabením z *e*, někdy úplně zanikající), 2. *e*, 3. *o*; na př. πτ- v ř. πί-πτ-ω, ἐ-πτ-όμην, 2. πετ- v πέτ-ομαι, 3. ποτ- v ποτ-ή.

85. Stupnice se střídnicemi slovanskými jest: 1. *ь*, 2. *e*, 3. *o*. Příklady:

1. *brьd*, v stsl. neprêbrъdomъ, stč. praes. brdu, břdu, na př. pak-li póvod przyebrde, tehdy pohnaný má za ním brzyfti, a prziebrzde-lí také, tehdy Řád pz. 69, beránek ji (řeku) przebrzde Štít. uč. 78ª; impf. brdiech, břdiech; pol. brnąć; — 2. *bred*, v stsl. bresti bredą vado transire; — 3. *brod*, v stsl. brodъ č. brod; —

2. *čes*, v česati; koř. čes- z kes-; — 3. *kos*, v stsl. kosa coma; —

2. *čez*, v stsl. isčeznąti, išteznąti evanescere; koř. čez- z kez-; — s tím souvisí trvám stsl. kazъ, kaziti, č. kaz, kaziti, jež by tu bylo zdloužením stup. 3. *koz*; —

1. *grьb*, v č. hřbieti, hřbíti, z *grьbêti, a ve zdlouž. *grib-*, v stsl. pogribati; — 2. *greb*, v stsl. grebą stč. -hřebu, pohřebu; zdlouž. *grêb*, v stsl. aor. grêsъ (z *grēbsom); — 3. *grob*, v stsl. grobъ č. hrob; zdlouž. *grab*, v stsl. grabiti, rapere, č. hrabati; —

1. *jьs-*, zdlouž. v *jis-*, v stsl. (j)istъ č. jistý, jistec, jistina, jistota atd.; — 2. *jes-*, v stsl. jestъ č. jest; —

2. *klep*, v č. klepati se, klepouchý = kdo má svislé uši, bulh. klepnъli uši = svislé uši; — 3. *klop*, v č. -klopiti, sklopiti oči atp.; zdlouž. *klap*, v č. klapěti, sln. klapêti, komur ušesa klapijo (Mikl. EW.), č. klapo-uchý (doudl. Kotsm. 7), mrus. kłapo-uchyj, sln. klapo-uh; —

2. *klep*, v stsl. zaklepъ claustrum, zaklenąti m. zaklepnąti claudere, č. sklep, klenouti; — 3. *klop*, v stsl. zaklopъ č. záklop, zaklopiti; —

2. *klep*, v stsl. a č. klepati sonare (z germ., Uhlenb.); — 3. *klop*, stsl. klopotъ strepitus, č. klopot; —

2. *leg*, v stsl. lešti, č. léci = lehnouti; — 3. *log*, v stsl. nalogъ invasio, -ložiti, lože, č. příloha, přiložiti, lože; —

1. *nьs*, zdlouž. *nis*, v bulh. iter. -nisam; — 2. *nes*, v stsl. nesti, nesą, č. nésti, nesu; zdlouž. *nês*, v stsl. aor. nêsъ (z *nēksom); — 3. *nos*, v stsl. prinosъ, nositi, č. přínos, nositi; —

1. *nьz*, v stsl. vъznьznąti infigere, stč. venznúti; — 3. *noz*, v stsl. pronoziti perfodere, rus. zanozitь zadříti si na př. třísku; odtud i nožь: vъnozi nožь vъ nožьnicę, č. nůž; —

1. *plьt*, zdlouž. *plit*, v stsl. sъplitati; — 2. *plet*, v stsl. pletą, plesti, č. pletu, plésti; — 3. *plot*, v stsl. plotъ č. plot; —

3. *pros*, v prositi; — příslušný k tomu stupeň 2. je v lat. precor; —

1. *prьg*, v stsl. prъžiti frigere; — 3. *prog*, zdlouž. *prag*, v stsl. pražiti, pražьmo, pražьma, č. prahnouti, pražiti, pražma, pol. prażyć, pragnąć; —

1. *pьk*, v stsl. impt. pьci; — 2. *pek*, v stsl. pešti č. péci, z pekti; — 3. *pok*, opoka; —

1. *rьk*, v stsl. rьci, č. rci, řku, řka, uřknouti, pol. wrzkomo, nierzkąc, strus. rьku, rьklъ (Sobol. Fon. 88), urьknutь; zdlouž. *rik*, v stsl. naricati; — 2. *rek*, v stsl. reką, rešti č. řéci z rekti; zdlouž. *rêk*, v stsl. rêčь č. řeč,

řeč, aor. stsl. rěchъ stč. řiech (z *rēksom); — 3. *rok*, v stsl. rokъ, porokъ, torokъ, č. rok, porok, otrok; —

2. *skreb*, z stsl. oskrebą rado, rus. skrebu; — 2. *skrob*, rus. skrobatь, pol. skrobać; zdlouž. *skrab*, č. škrabati; — viz poznam. doleji; —

2. *steg*, v stsl. stežerъ cardo, srbch. stežer stirps, č. stežeň, lit. stegerys caulis; — 3. *stog*, v sln. stožer č. stožár, lit. stagaras caulis; —

2. *step*, v stsl. stepenь; — 3. *stop*, ve stopa; —

1. *šьd*, v part. stsl. šьdъ, šьlъ, č. šed, šel; — 2. *šed*, nedoloženo; koř. šed- z ched-; — 3. *chod*, v stsl. chodъ, choditi, č. chod, choditi; —

1. *tьk*, v stsl. impt. tьci; zdlouž. *tik*, v stsl. iter. proticati; — 2. *tek*, v stsl. teką, tešti, č. teku, téci; zdlouž. *têk*, v iter. stsl. têkati č. těkati, aor. stsl. têchъ; — 3. *tok*, v stsl. tokъ, točiti, č. tok, točiti; —

2. *tep*, v stsl. teplъ č. teplý, lat. tepere, tepor; — 3. *top*, v topiti; —

3. *top*, v stsl. tonąti immergi, topiti immergere, č. tonouti, topiti; subst. č. tůně pol. tonia, z top-nja; —

2. *ved*, v stsl. vedą, vesti, č. vedu, vésti; zdlouž. *vêd*, v stsl. aor. vêsъ (z *vēdsom); — 3. *vod*, v stsl. obodъ m. obvodъ annulus, voždь dux, voditi, č. vod, obvod, vévoda z voje-voda, voditi, vůdce; —

2. *vez*, v stsl. vezą, vesti, č. vezu, vézti; — 3. *voz*, v stsl. vozъ, č. vůz, voziti; —

1. *žьd* (spadá v jedno se žьd- z gid-, v. § 74); — 2. *žed*, zdlouž. v stsl. žadati atd., z gēd-; — 3. *god*, stsl. godъ č. hod atd.; —

1. *žьg*, v stč. žhu, impt. žzi; zdlouž. *žig*, v stsl. iter. vъžizati; — 2. *žeg*, v stsl. žegą, žešti stč. žéci ze žegti; zdlouž. *žag*, v č. žáhati; koř. žeg- z geg-; — 3. *gog*, nedoloženo; zdlouž. *gag*, v stsl. a rus. izgaga, stč. zháha orexis, z toho (spojením se slovesem *žhu* atd.) žháha a z obého (vysutím *h*) záha (slc. a laš. BartD. 109) a žáha Us.

Poznamenání.

V stsl. ·skr*e*bsti radere, oskrebsti, oskrebą, rus. skr*o*batь a č. škr*a*bati, škrábati je stupňování a zdloužení (jako v greb-grob-grab-, č. hrabati), a nejsou to jen rozdíly onomatopojické. — V stč. sk*e*řipina a sk*o*řipina, v č. skl*e*biti se a stsl. skl*a*biti sę (mylně odvozovaného ze sk*e*lb-, sk*o*lb-) stupňování býti nemůže, vadí tu hrdelné *k* před *e*. — Ze stejné příčiny nemůže se také hl*e*snouti-hl*a*s pokládati za stupňování (*g*els-*g*olsъ). — V gen. s*e*be a subst. *o*soba je na pohled stupňování; ale možná že je tu totéž střídání, které máme v gen. s*e*be, dat. stsl. s*e*bê proti instr. stsl. s*o*boją stč. s*o*bú, dat. č. s*o*bě atd. a které se vykládá z býv. gen. **tevo* = slov. **tovo*; odtud přejalo se *-o-* také do pádů jiných (srov. Zubatý, Listy filol. 1886, 370). — V č. n*e*het proti stsl. n*o*gъtь rus. n*o*gotь pol. n*o*gieć atd., a rovněž tak v pazn*e*ht proti stč. pazn*o*het vzniklo *e* místo *o* vlivem slabiky následující, jakousi harmonií samohláskovou, v. § 221.

II. Stupnice *ъ-o*.

86. Na př. ze slovanského *dom-* jest 1. *dъm-*, v praes. stsl. dъmą č. dmu; zdlouž. *dym-*, dýmati; — v inf. stsl. dąti č. dúti, douti, není jasno, je-li stupeň 1. *dъm-* či 2. *dom-* (Lesk. Handb.[2] 33); —

ze *zov-* jest 1. *zъv-*, v inf. stsl. zъvati č. zváti; zdlouž. *zyv-*, stsl. pozyvati č. pozývati atp.; — 2. *zov-*, v stsl. zovą stč. zovu; sr. § 76; —

z *kol-* jest 1. *kъl-*, v inf. stsl. kъlati č. kláti (kъlati jest ovšem novotvar m. klati z *kolti, ale je prastarý, jak svědčí stč. aor. vekla = vъkъla, — za *vъkla* bylo by stč. *vkla*); — 2. *kol-*, v praes. stsl. kolją stč. koľu; —

z *bor-* jest 1. *bъr-*, v stsl. bъrati pugnare; — 2. *bor-*, v stsl. praes. borją; —

z *gon-* jest 1. *gъn-*, v stsl. gъnati č. hnáti; — 2. *gon-*, v stsl. goniti č. honiti; —

z *chrom-* jest 1. *chrъm-*, v stsl. chrъmnąti claudicare a ochrъmnąti č. ochrnouti; — 2. *chrom-*, v stsl. chromъ č. chromý; —

z *chot-* jest 1. *chъt-*, v stsl. chъtêti č. chtieti, chtíti; — 2. *chot*, v stsl. chotь desiderium, coniux, č. choť; —

z *gorb-* jest 1. *gъrb-*, v stsl. grъbъ č. hrb; — 2. žádané *gorb-* nemá dokladu, ale předpokládati je smíme pro slovanštinu vedle psl. gъrbъ, jež vzniklo z něho oslabením, a vedle stejného tvaru stprus. garbs mons.

Stupnice *ъ-o* vyskytuje se většinou v týchže případech, kde bývá také *ь-e*:

jako k berą jest bьrati, tak je také bъrati, kъlati, zъvati, gъnati k borją, kolją, zovą, gonją; —

jako k teng- je tęgnąti nejspíše z tьng-, tak je také chrъmnąti, ochrъmnąti ke chromъ; —

jako z koř. men- jest mьnêti, tak je také chъtêti z chot-.

III. Stupnice jiné.

87. Ze stupnic jiných, které indoevropština měla, máme v slovanštině příkladů nemnoho. Stupnice prvotné nejsou tu dosti jasny, proto podáváme jen, co v dokladech slovanských jako reflex jejich se odráží.

Stupně *ə-ê*, v de-*d*-ją stsl. deždą, a *dê-* v stsl. dêti, dêjati facere, stč. dieti, děju, aor. stsl. dêchъ stč. děch, subst. stsl. dêlo č. dielo, dílo, — z koř. pův. *dhē-*, jenž jest v ř. *τί-θη-μι* a skr. da-dhā-mi.

Stupně *ə-a*, v da-*d*-mь stsl. damь č. dám, a *da-*, v stsl. dati, dachъ, darъ, danь č. dáti, dach, dar, daň, — z koř. pův. *dō-*, jenž jest v ř. *δί-δω-μι*, skr. da-dāmi, lat. dō-s dō-tis.

Stupně *o-ê*, v *do-*, dojiti lactare, a *dê-*, dêtę č. dietě, dítě, z koř. pův. *dhē-* ssáti, jenž jest v ř. *θῆ-λυς* ženský, *θη-λώ* kojná, lat. fē-lare ssáti, fē-mina.

Stupně *o-a* (= pův. *ə-ā*) v *stô-* stsl. stojati č. státi, stojím, a *sta-*, v stsl. stati, staną č. státi, stanu, — z koř. pův. *sthā-*, jenž je v ř. *ἵστημι* m. *σί-στᾱ-μι*, lat. stā-re, stā-tor, stā-men, skr. aor. a-sthā-t.

Stupně *ъ* (zdlouž. *y*) a *u* (= pův. *u* a *au̯*): v *sъch-*, stsl. sъchnąti č. schnouti, — zdlouž. *sych-*, v stsl. usychati č. usýchati, — a *such-*, stsl. suchъ č. suchý, — vedle lot. sust schnouti, lit. susti praŝivěti a lit. sausas suchý, ř. *αὔω* suším m. *σαύσω*, *αὖος* suchý m. *σαῦσος*.

V *dъch-*, stsl. dъchnąti č. dchnouti, zdlouž. *dych-*, stsl. dychati č. dýchati, je stupeň 1.; stupeň k tomu 3. je *dvoch* v rus. dvochatь; — *duch-*, stsl. duchъ č. duch, vzniklo k tomu napodobením stupnice *ъ-u* (§ 76); — koř. dhu̯es, srov. lit. dusti těžce dýchati, dvasė duše a dausos (plur.) vzduch.

Nejasné jest *syr-* a *sur-* v stsl. syrovъ a surovъ crudus, č. syrový, dial. surový BartD. 62 (valašsk.), pol. surowy atd.

IV. Dloužení.

88. V stupnicích I—III mění se samohláska kvalitativně, jednak oslabením, na př. *e-ь*, jednak sesílením, na př. *e-o*. Vedle toho je dále *dloužení*, jehož způsoby staré nelze od stupňování děliti.

Samohlásky krátké dlouží se, jak nahoře vyloženo, *ь* v *i*, — *ъ* v *y*, — *e* v *ê* neb *a* (oboje z **ē*, — *ê* po souhláskách nepodnebných, *a* po podnebných), — *o* v *a* (z **ō*). To je dloužení způsobem s t a r ý m. Vedle něho vyvíjí se v době pozdější dloužení způsobem n o v ý m: *e* v *é*, *o* v *ó*, *a* v *á* atd., ano také *o* v *ou* (na př. bor-, bořiti-bourati, rósa-zarousati a j.).

Dloužení máme zvláště často v i t e r a t i v e c h; na př. tek-têk, v stsl. têkati č. těkati, tvor-tvōr, v stsl. tvarjati formare. Iterativa vznikala původně z kmenů jmenných, a dloužení, které v nich vidíme, bylo ve jménech; na př. z koř. *tek-* bylo substantivum kmene *têko-*, z *tvor-* bylo subst. *tvarь*, a z toho utvořena iterativa *têkati*, *tvarjati*, Lesk. Handb.[2] 16. Časem množí se iterativa a tvoří se přímo z kmenů slovesných, dloužením samohlásky, ať tu byla kterákoliv. Dloužení děje se tu způsobem starým (*e-ê*, *o-a*, *ъ-y*, *ь-i*), dílem také způsobem novým (*e-é*, *o-ó* atd.); na př. klad- č. nakládati, vid- vídati, pust- púščěti, pouštěti, pьn- napínati, dъm- nadýmati atd. Na některých iterativech vidíme dloužení časem rozdílné; na př. tek- je prodlouženo způsobem starým v têk- v stsl. têkati č. těkati, utiekati, stč. vytiekati, a způsobem novým v nč. vytékati. V č. rostu-vyrůstám je zdloužení nové. V kloniti-klaněti je zdloužení staré, v -kláněti, skláněti atd. spolu dloužení nové.

Miklosich rozeznává d l o u ž e n í *o-a*, na př. tvor- tvarjati, a s t u p ň o v á n í *o-a* (jež nazývá stupňováním „druhým“, proti „prvnímu“ *e-o*, srov. skr. guna a vr̥ddhi), na př. v zor- ozariti illustrare, zarja splendor, z koř. *zer-* splendere. Dloužení *e-ê* od stupňování prostě odlišuje. Subst. *tvarь*, *rêčь* atp. odvozuje z iterativ *tvarjati*, *-rêkati*. Avšak mezi zor-zar a tvor-tvar nelze nalézti rozdílu, v obém jest jednostejné dloužení *o-a*, jakož i v *e-ê*.

Béře-li se však dloužení *o-a* a *e-ê*, t. j. pův. *o-ō* a *e-ē*, za část stupňování (tak u Hübschmanna, Bartholomae a j.), není příčiny, proč by se sem nemělo bráti také dloužení staré *ъ-y* (*ý*), *ь-i* (*í*), ano také dloužení nové *a-á*, *e-é* atd., když se děje v těch případech, ve kterých nalézáme *o-a* neb *e-ê*, tedy na př. v iterativech: valiti iter. váleti, patřiti-pátrati, kladu-nakládám, viděti-vídati, diviti se-dívati se, rostu-vyrůstám stč. róst-, rosa (zarositi)-zarousati, pustiti-pouštěti stč. púščěti, buditi-pobouzeti stč. pobúzěti, skytu-skýtám; slc. tlčiem-stl̄kám, držím-sdr̄žám (Hatt. slc. 31); lezu (stsl. lêz-)-vylézám, stč. střěhu-vystřiehati, třasu (tręs-)-otřásati, poručiti (rąč-)-poroučeti stč. porúčěti atp.

Příklady pro dloužení (staré) uvozovány jsou nahoře při příkladech stupnice I—III. Zde dodávají se některé, pro něž nahoře není příležitosti:

bod-, v stsl. bodą č. bodu, lat. fŏdio, — zdlouž. *bad-*, v stsl. aor. basъ (z *bhōdsom); —

čer-, jež je z pův. *ker-*, lit. keriu, kerėti očarovati, — zdlouž. *čar-* (z **čēr-*), v stsl. čarъ č. čár, čarovati; —

sed-, v stsl. sedlo a selo, č. sedlo, zdlouž. *sêd-*, v stsl. sêsti stč. siesti; — stupňované *sod-* nedoloženo, ale žádáno pro zdlouž. *sad-*, v stsl. sadъ č. sad, saditi.

Jako *sêd-*, *sad-*, t. j. jako zdlouženiny z *e*, *o* lze vykládati také:

lêz-, v stsl. lêzą č. lezu, — a *laz-*, v stsl. izlazъ exitus, stč. laz, laziti, lazuka; — příslušný k tomu kořen byl by *lez-*, stupň. *loz-*, ale není dochován; v dialektickém *lezu-loziti* není staré *lez-loz*, nýbrž jsou to novoty: staré *lêz-* skleslo u výslovnosti v *lez-*, a jako je *vezu-vozím*, tak utvořeno k *lezu* také *lozím*; —

rêz-, v stsl. rêzati č. řězati, řezati, — a *raz-*, v stsl. razъ č. ráz, raziti; příslušný k tomu kořen byl by *rez-* (také lit. *rėž-* = **rēž-* svědčí pro koř. slov. *rez*, srov. Lesk. Ablaut 370), ale opět není dochován.

89. Podobné dloužení nalézáme t a k é j i n d e. Na př. dloužení *a*) *e-ē* a *b*) *o-ō*:

v litevštině, kdež z koř. *met*-mésti, hoditi, jest *a*) 1. metu, mesti, 2. iter. mėtau, mėtyti, *b*) 1. at-matas vyvrhel, 2. iš-mota*) smetí; —

v latině, kdež jest *a*) 1. lĕgo, rĕgo, tĕgo, 2. lēxi, rēxi, tēxi, lēx, rēx, rēgula, tēgula; *b*) 1. fŏdio, 2. fōdi; —

v řečtině, kdež jest *a*) 1. *γέρων*, *φρεν-* gen. *φρενός*, 2. *γηράω*, *γηράσκω*, nom. *φρήν*; *b*) 1. *νόμος*, *τρόπος*, *τρόχος*, *στροφή*, *ποτή*, *κλοπή*, 2. *νωμάω* dělím, *τρωπάω* točím, *τρωχάω* běžím, *στρωφάω* obracím, *πωτάομαι* létám, *κλώψ* zloděj; —

*) Za pův. *ē*, *o*, *ō* je lit. *ė*, *a*, *o*.

v sanskrtu, kdež z koř. **bher-* jest *a*) 1. praes. bharāmi, 2. aor. abhāršam, atd.

III. Samohlásky české a jejich proměny.

90. Samohlásky české jsou jednoduché a skupené.

Jednoduché jsou:

krátké *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *y*, — a
dlouhé *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*, *ů*, *ý*.

Skupené (dvojhlásky, trojhlásky) jsou, kde dvě neb i tři samohlásky spojeny jsou v slabice jedné, na př. *ou* v č. p*ou*hý (*ou* tu vysloveno slabikou jednou a tedy jinak než v p*o-u*-čiti), *au* v stč. s*au*d (*au* tu vysloveno slabikou jednou a tedy jinak než v n*a-u*-čiti), *ieu* a *iou* v dial. slc. d*ieu*ča a d*iou*ča atp. V těchto skupeních bývá vždycky jedna samohláska hlavní, na př. *o* v pouhý, *a* v saud atd. Vedle ní pak jest samohláska vedlejší, průvodná, jedna nebo i dvě. Samohláskou průvodnou bývá obyčejně *u*, na př. v p*o*u*hý, sa*u*d, nebo *i*, na př. v nap*i*al, stč. m*i*esto. Hlásky *u* a *i* mají v těchto funkcích také znění poněkud jiné, než když jsou samohláskami samostatnými; znění totiž takové, jaké se naznačuje literami *u̯* (= znění mezi *u* a *v*) a *i̯* (= znění mezi *i* a *j*, srov. § 10). Bývají proto i pokládány za konsonanty t. j. za hlásky, které vedle samohlásek hlavních jsou spoluhlasné. Hlásky ty ve skupeních se samohláskami jinými, hlavními, vyskytují se někdy před těmito, na př. v stč. b*uo*h vysl. b*u̯ó*h, m*ie*sto vysl. m*i̯é*sto; někdy za nimi, na př. v p*ou̯*hý, pok*oi̯* (psáno pok*oj*, za koncové -*i̯* bývá psáno -*j*); někdy před i za nimi, na př. v stč. sing. dat. lok. fem. dobř*i̯éi̯* (ps. dobř*iej*), slc. dial. d*iou*ča atp. Kombinacemi tudy možnými dostává se těchto skupenin veliké množství. Na př. ze samohlásky *a* jsou možny dvojhlásky: *i̯a*, obsaženo v nč. nap*ia*l (psáno též p*j*al); *ai̯*, v kr*aj*; *u̯a*, v mor. dial. ch*ua*p (chłap) BartD. 86; *au̯*, v stč. s*au*d; — ze samohlásky *e* jsou dvojhlásky: *i̯e*, v m*ě*sto; *ei̯*, v d*ej*; *u̯e*, v mor. dial. *ue*chtat (łechtat BartD. 30); *eu̯*, v dial. vých.-česk. kr*eu* (krev); — a podobně ze samohlásek ostatních. Dvojhl. *i̯i* je v dial. p*ji*vo (doudl. a j.), *ii̯* v impt. p*ij*, *u̯u* v mor. dial. h*uu*k (hłuk), *uu̯* v dial. vých.-česk. bor*uu*ka (borůvka), *i̯u* v stč. l*iu*d, *iu̯* v dial. vých.-česk. d*iu*ný (divný), mor. chyb*iu* (chybił, BartD. 86). Příklady trojhlásek: *u̯au̯*, v mor. dial. pos*uau* (posłał, Suš. 130); *i̯eu̯*, *i̯ou̯*, v slc. d*ieu*ča, d*iou*ča; *i̯ei̯*, v m*ěj*; atd.

Vedle rozdílnosti kvalitativní bývá také rozdíl v kvantitě; na př. je krátké *i̯a* v p*ia*l a dlouhé *i̯á* v stč. d*iá*bel, krátké *i̯e* v nč. m*ě*sto a dlouhé *i̯é* v stč. m*ie*sto (místo), krátké *i̯u* v stč. akk. duš*iu* a dlouhé *i̯ú* v instr. duš*iú* atd.

Ze značného počtu dvojhlásek a trojhlásek vůbec možných vyskytují

se v češtině spisovné a dialektické dosti mnohé, ale přece ne všecky. Zejména jsou tu:

a) Dvojhlásky, jejichžto člen první jest *i̯*-. Nazýváme je také samohláskami praejotovanými. Jsou to: *ⁱa*, *ia*, *ⁱá*, *iá*; *ⁱe*, *ě*, *ⁱé*, *ie*; *ⁱu*, *iu*, *ⁱú*, *iú*. Psaním *ia*, *iá*, *ě*, *ie*, *iu*, *iú* rozumíme samohlásky *a*, *á* atd. s praejotací zjevnou, zjevnou totiž u výslovnosti, a v dokladech také ve formě psané; na př. nap*ia*t, d*iá*bel, m*ě*řiti, m*ie*ra, sg. dat. oráč*iu*, znamen*iú*. Naproti tomu psaním *ⁱa*, *ⁱá*, *ⁱe*, *ⁱé*, *ⁱu*, *ⁱú* rozumíme samohlásky *a*, *á* atd. s praejotací theoreticky žádanou, nehledíce k tomu, je-li také v dokladech psána čili nic; na př. bylo původně ščen*ⁱa*ta, ščen*ⁱá*tko (*ⁱa*, *ⁱá* za -*ę*-), v pozdějším ščе*ňa*ta, šče*ňá*tko jest praejotace zaniklá a takořka ztrávena ve změkčeném *ň*-; bylo pův. chl*ⁱé*b, gen. chl*ⁱe*ba, a jest chl*é*b, chl*e*ba; byl sg. instr. kost*ⁱú* (*ⁱú* z -*ьją*), sg. dat. znamen*ⁱú* (*ⁱú* z -*ьju*), z toho je stč. kos*ťú*, zname*ňú* (a z toho později — proniknutím měkkosti v jotaci — kos*tiú*, zname*niú*).

K samohláskám praejotovaným patří také *i̯i* v dial. p*ji*vo, m*ji*lý atp., — a *i̯o*, v dial. postav*io*ny, v*io*dźeć BartD. 134 a 135 (severoopavsk., na přechodu k polštině); v lašském v*ⁱo*ł = v*ⁱo*ł (vál, *io* ze žádaného *ⁱá*) je jotace mírnější.

b) Dvojhlásky, jejichžto člen druhý jest -*i̯* (psáno -*j*), nebo-li samohlásky postjotované; na př. kr*aj*, d*ej*, p*ij*, pok*oj*, kup*uj*, kr*yj* atp. Z nich jsou historicky důležity *aj* a *ej*.

c) Dvojhlásky se členem prvním *u̯*-. Z nich jest historicky důležito *uo*, jež je ve střídě za starší *ó* a pozdější *ů*, na př. b*uo*h z b*ó*h, nč. b*ů*h. Jiné jsou dialektické, vzniklé tím, že *ł*- se změnilo v *u*- („obalováním“), na př. mor. ch*ua*p BartD. 86 (z chłap), *ue*chtat BartD. 30 (łechtat), s*uo*vo BartD. 134 (słovo), p*uu*h Suš. 130 (płuh), m*uy*n BartD. 111 (młýn).

d) Dvojhlásky se členem druhým -*u̯*. Z nich jsou historicky důležity *au* a *ou*, střídnice za starší *ú*, na př. s*au*d nč. s*ou*d, ze s*ú*d. Jiné jsou dialektické, vzniklé tím, že -*v* (v češtině severových. a j.) a -*ł* (hlavně v některých nář. vých.) se změnilo v -*u*; na př. st*au* (stav), kr*eu* (krev), d*iu*ný (divný), kr*ou* (krov), ob*uu* (obuv), — d*au* Kotsm. 20 (dał), š*eu* BartD. 28 (šeł), muat*iu* t. 134 (młátił), b*yu* t. 28 (był) atd.

e) V nář. slc. je zvláštní dvojhláska *ä* (vysl. *ᵉa*), na př. p*ä*ť č. p*ě*t (z p*ⁱa*t) z pętь, č*ä*s č. *ča*s atd., sr. Pastrn. 21 sl.

f) Trojhlásky jsou v jazyku spisovném a mají důležitost historickou *ěi* (psáno *ěj*) a *iei* (ps. *iej*); na př. m*ěj*, stč. sg. dat. lok. fem. dobř*iej*. Jiné jsou dialektické, vzniklé změnami *v* a *ł* v *u*; na př. v češtině severovýchodní zp*ěu* (zpěv), slc. d*ieu*ča, d*iou*ča (děvče), mor. pos*uau* Suš. 130 (posłał) atp. —

Kromě samohlásek vlastních má čeština také samohláskové (slabikotvorné) *r̥*, *l̥* (liquida sonans) a *m̥*, *n̥*, *ň̥* (nasalis sonans). —

91. Ve výkladech následujících probíráme české samohlásky jednoduché i skupené pořádkem tímto:

a, á; — ⁱa, ⁱá; i̯a, i̯á; ä; —
aj, ej; —
e, é; — ě, i̯e; —
i, í; —
o; ó, uo, ů; i̯o; —
u, ú; au; ou; — ⁱu, ⁱú; i̯u, i̯ú; —
y, ý; —
r̥, l̥; — m̥, n̥, ň̥.

Některé ze samohlásek skupených nemají výkladu zvláštního, na př. *ua, ieu* atp., o těch stačí, co o nich pověděno v přehledu všeobecném (v. § 90) a příležitostně na místech jiných.

a, á.

92. Krátké *a* píše se literou *a*. — Dlouhé *á* píše se dílem bez označení délky touž literou *a*, na př. komar Krist. 83[a], modlam Kat. 118, nam DalC. 2, — dílem s délkou označenou, a to spřežkou *aa*, na př. comaar MVerb., gmaa AlxM. 1, 13, odolaa t. 1, 16, zawolaa t. 1, 17, modlaam Pass. 36, Pror. 8[a] a j., naam Štít. ř. 113[b], požehnaanije Ben. Deut. 15, 10, kraal Háj. 100[b], — nebo literou *ă*, na př. năm svD. 28, t. 36, wffelikă novina Jid. 69, — neb *á*, na př. nám Štít. uč. 69[a], wás Ben. Deut. 20, 4 atd.; litera *á*, doložená poprvé v Štít. uč., přijata jest do pravopisu Husova a bratrského a ujala se pak všeobecně.

a, á je střídnicí:

93. 1. Za psl. *a*, na př. žen*a* psl. žena, žen*á*m psl. ženamъ, ž*á*hati psl. žagati (z gēga-). Toto *a* můžeme nazývati původní (v oboru slovanštiny).

2. Za psl. *ę*, na př. p*a*ter, p*a*terý, p*á*tý, psl. pęt-.

3. V české době historické vzniká *a, á* ještě také jinde a z hlásek jiných, na př. za hoř*e*l psl. gorělъ je později hoř*a*l, za š*e*l psl. šьlъ je stč. někdy š*a*l, za stč. ž*e*lud je nč. ž*a*lud, za j*e*hla z jьgla je dial. j*a*hła, za j*e*zero je dial. j*a*zero, za stč. d*iá*bel je nč. ď*á*bel atd.; o tom jsou výklady na svých místech doleji.

4. V slovích sn*a*cha a č*a*stovati, stsl. snъcha nurus a čьstь honor, jest *a* za *ъ, ь*. Ale slova ta nejsou původu českého, nýbrž přejata ze srbskochorvatštiny, *snacha* v době nedávné, *častovati* v době starší (doloženo již v XVI stol.). Vykládati č. č*a*stovati z pol. cz*ę*stować nelze, poněvadž v pol. je vedle częstować také czestować a obé vzniklo napodobením slova cizího (Mikl., Über die langen Vocale 57).

5. V slovích přejatých starších jest *a, á* střídnicí za cizí *ā*, na př. op*a*t ze sthněm. abb*â*t, olt*á*ř ze sthněm. alt*â*ri a toto z lat. alt*ā*re, poh*a*n z lat. pag*ā*nus, — v novějších také za *ă*, na př. f*a*ra, š*a*fář atd. — V h*a*na, h*a*něti, š*a*novati, kl*á*šter jest *a, á* za stněm. *ō*: hôn, schônen, klôster; jinak (z poganъ) vykládá *haniti* Mikl. Etym. Wtb. 254 (a 60) a Matz. Cs. 68. — Ve v*a*rhany stněm. organâ fem., z lat. plur. organa, je č. *a* za cizí *o*. —

O dlouhém *á* viz také § násl.

Dlouhé *á* vzniká:

94. *a*) Z krátkého *a*, dloužením fonetickým. Na př. sv*a*tý-sv*á*tost, p*a*ter-p*á*tý, pr*a*vý-pr*á*v, žen*a*-žen*á*m, vol*a*ti-vol*á*n atd.

b) Stahováním (srov. § 477 a 479). Tu vzniká *á*:

z *aja, aa*, na př. dobr*á* z psl. dobr*a-ja* atd; — l*á*ti, l*á*l, l*á*n, l*á*nie z psl. l*aja*ti atd., a rovněž tak b*á*ti fabulari, k*á*ti sě poenitere, pl*á*ti, tr*á*ti, t*á*ti, z b*aja*- atd.; — impf. lež*á*še přehlasované v lež*ie*še, stsl. lež*aa*še; —

z *àje* (s přízvukem na *a*-), na př. praes. indik. sěk*á*š, sěk*á*te atd. ze sěk*aje*-, part. zn*á*m ze zn*aje*mъ; —

z *ⁱa*, vzniklého z psl. *ьja* a *ьję* (v. § 112), na př. př*á*l, sm*á*l, l*á*ł (stč., plur. léli), z*á*l z pr*ьja*lъ, sm*ьja*lъ, l*ьja*lъ, z*ьja*lъ; — pl. gen. př*á*tel z pr*ьja*telъ; — sg. nom. fem. a pl. nom. akk. neutr. bož*á*, přehlas. v božie a zúž. boží, z psl. bož*ьja*; — subst. zm*á* přehlas. stč. zmie (nč. zmije), ze zm*ьja* (na př. yako kdes zmie hladowita Baw. 110 verš 8slab., blazniwa zmie t.); — sg. gen. Juř*á*, znameň*á*, přehl. Juřie, znamenie, zúž. -í, z -*ьja*; — pl. nom. akk. znameň*á*, přehl. -ie, zúž. -í, z -*ьja*; — part. p*á* přehlas. pie bibens, z pьję; —

z *ěa, ěja*, na př. impf. neś*á*še, přehlasované v nes*ie*še, z nes*ěa*še; — s*á*l ze s*ěja*lъ; — ň*á*k z n*ěja*k, nyaky obraz GestaKl. 38; —

z *ojà*, na př. st*á*ti, st*á*l atd. ze st*oja*-, — b*á*ti sě atd. z b*oja*-, — m*á* z m*oja*, — p*á*s z p*oja*sъ; —

ze slabik *jiných* s *-a-*, na př. ob. kd*á*k m. kd*epa*k, kd*opa*k, kd*ypa*k, — c*á*k m. c*opa*k, — tř*á* m. tř*eba* (ČČMus. 1864, 54, podkrk.), — pr*á*l m. pr*avi*l, — stč. dv*á*ky m. dv*a-há*ky (dva prsty), na př. dwaky na svých prsech položiti Rožmb. 138 (dwa haky gynak prſty na prsi vložiec ODub. 26).

Stažení je také ve výrazích: *a*n m. *a-o*n, n*a*n svět m. n*a-o*n svět Hrad. 70[a], n*a*nom světě Štít. uč. 111[b], n*a*nu stranu AlxV. 1476, n*a*bie straně m. n*a-o*bě Pass. 311, n*a*hen m. n*a-o*heň Štít. uč. 4[b], n*a*blyczyegy m. n*a-o*bličeji Alb. 12[a] atp. Ale tu nemáme dosvědčeno, že by *-a-* tudy vzniklé bylo dlouhé; v Z*á*lšie — ze z*á-o*lšie — svědectví takového není, poněvadž složeniny tohoto způsobu vůbec dlouží slabiku prvou, na př. Z*á*lesie, z*á*mořie, a v nč. *a*n, *a*na, *a*no jest *a*- krátké.

V stč. *nápule, nápulský*, naapulſkých Hrub. 319^b, není *á* dlouhé stažením z *nea-*, nýbrž tu je dlouhé *nápul-* přejato již z jazyka cizího.

c) Několikráte nalézáme v stč. zdlouženo začátečné *a-* po předložkách *k-* a *s-*; na př. kaapoſtolom ML. 98^a, 109^b, Krist. 80^b, 85^b, 87^b, 95^a, 97^a, 108^a a j., kaapoſtolſkem (sic) ſboru Hrad. 78^b, kaabramoui Ol. Gen. 12, 1, ka Agabarowi Comest. 228^b, kaadamantynu rkp. XIV stol. (otisk ve Věstníku kr. České Spol. nauk IX [1890] str. 327), ſaapoſtoly Hrad. 8^b, Krist. 77^b (2), 87^b, 88^a, 88^b (2), 94^a (2) a j.

V *ná-světě*, tito naaſwietie jsú ČEvang. 33, prodlouženo *a* samé předložky.

O podobném dloužení začátečného *é-* (z Égypta), *o-* (k-óku) a *u-* (v -úši) v. §§ 126, 178 a 193. Podobá se, že *-ъ*, kterým se předložka kdysi končila, a dále přízvuk zdloužení způsobily; viz o tom více při *o-* *-ó-* (§ 178), kdež tato změna nejčastěji se vyskytuje.

a, á se přehlasuje v *ě, ie.*

95. Samohl. *a* přehlasuje se v *ě*, a to krátké *a* v krátké *ě*, dlouhé *á* v dlouhé *ie*. Na př. duša-dušě, božá-božie, zeman- — zeměnín, slyšal-slyšěli, slyšán-slyšieni, seďa-sedě, ťal-těli, táhnu-tiehneš, tázati-tiežu atd. Místo dušě, božie atd. je změnami dalšími duše, božé (sklesnutím jotace), boží (zúžením).

Přehlasování toto děje se jen po souhláskách měkkých; na př. náděja- stč. nádějě, duša-dušě, božá-božie, péča-péčě, šáhnu-siehneš, sáẓal (ẓ měkké) sáẓěli, práca-prácě, večeřa-večeřě, neděľa-neděle, vóňa-vóně, leťa part. -letě, seďa-sedě, kúṕa (subst.) -kúpě, holúb̕ata-holúbě, Morav̕an- — Moravěné, zem̕a-země atp. Kde nyní v případě takovém je souhláska neměkká, tu ztratila se měkkost během času; na př. před nč. sáhnu, sázel, trpě, holoubata, Moravan, zeman dlužno předpokládati staré šáhnu, sáẓal, trṕa, holúb̕ata, Morav̕an-, zem̕an- (srov. §§ 328 a 394), a před nč. táhnu, tázati, datel atd. staré t^{i}áhnu, t^{i}ázati, d^{i}ateł atd. V tvarech stč. z doby před přehláskou dlužno tu vždy rozuměti hlásku měkkou; na př. stav̕ani (přehl. stavěni), sáẓali (přehl. sáẓěli), večeřa (přehl. večeřě) atd. Tak také píšeme, když o to jde a když je třeba, aby měkkost byla zvláště vytčena.

Přehlasování toto děje se na konci slova, na př. duša-dušě, — v nitru slova pak jen tam, kde po *a-* následuje souhláska měkká nebo slabika se samohláskou úzkou; na př. obyčaj-obyčěj, jaro-jěř, sáẓaj-sáẓěj, sáẓáš-sáẓieš, sáẓaju-sáẓěju, sáẓali-sáẓěli, zem̕an- — zeměné, Jan — vok. Jěne, čas — sg. vok. čěse lok. čěsě pl. nom. čěsi lok. čěsiech, hřada — dat. lok. hřědě, řád-řieďiti, sv̕atý-světější atd. Když následuje souhláska tvrdá nebo slabika se souhláskou tvrdou a samohláskou širokou, tedy nedává přehlásce vzniknouti a staré *a* zůstává; na př. čas, Jan, řád, jahoda,

jalový, jaro, zem̕an (pl. gen.), zem̕any, puščadło, měňavý, jaký, žáhati, sáẓała, sáẓały atd. —

Samohlásky úzké, při kterých nalézáme přehlásku *a-ě* v měkké slabice předcházející a kterým tedy přičítáme moc, aby k této přehlásce spolupůsobily, jsou 1) *ě, ie,* 2) *i,* 3) *e* původní a 4) *ь* a *e* střídnice za *ь*.

Ad 1) Přehláska je při *ě, ie.* Na př. hřada sg. lok. na hřědě, javona jěvě, čas- v čěsě, po čěsiech; třasu impf. třěsiech; řád sg. lok. v řiedě šáhnu impf. siehniech; sv̕atý-světější.

Ad 2) Při *i.* Na př. javo-zjěviti; řád-řieďiti; sv̕atý pl. nom. světí, světiti; třasu impt. třěs(i).

Ad 3) Při *e* původním. Na př. čas sg. vok. čěse, Jan vok. Jěne; zem̕an- pl. nom. zeměné; třasu-třěseš, třěse atd.; zapom̕anu-zapoměneš, -měne atd.; třasu part. třěsen, subst. verb. třěsenie; atd. Odchylkou nezpůsobuje přehlásku *e* přípony -ero-, na př. patero, devatero, desatero, a dále *e* přípony -tel, když -l je tvrdé, na př. pl. gen. přáteł z prьjateľъ atp.; v přáteł, přáteły atp. byla přehlasovací moc samohlásky *e* rušena a vyvážena následujícím tvrdým -ł, v pater- pak atp. nejspíše nebylo *e* tak úzké jako *e* původní (srov. slc. pätorý, stsl. pętero a pętoro) a přehláska proto nevznikla.

Ad 4) Při *ь* a při *e* z *ь*.

a) *ь* mohlo spolupůsobiti ku přehlásce jen tam, kde se až do doby této přehlásky (XII stol.) i v češtině zachovalo. To pak bylo, podle výkladu podaného v § 69 č. 3 a založeného právě na jistých zjevech přehláskových, na konci slov. Podle toho vysvětlujeme přehlásku ze spolupůsobení koncového -ь v slovích: ṕatь-pět, ṕastь-pěst, ṕádь-pied nč. píď, pam̕atь pamět, dev̕atь-devět, deśatь-deset stč. desět, čeľadь-čeled nč. čeleď, úẓastь-úžěst atd. Proti pět jest patnáct, padesát stč. patdesát, stč. též patset (pět set); rovněž tak devatnáct, devadesát, devatdesát, devatset proti devět; jest dále pamět-památka, památný, čeleď-čeládka atd.; tu všude bylo *ь* v nitru slova (na př. patьdesát, pam̕átьka atd.) zaniklo dříve, než přehlasování nastalo, nemohlo tedy ku přehlásce spolupůsobiti.

b) *e* vzniklé z *ь* má a vykonává touž moc přehlasovací, jako *e* původní. Na př. zem̕an- pl. lok. zeměnech ze zem̕anьchъ, pl. nom. stč. kniežata a lok. kniežětech z býv. kňážatьchъ, psl. kъnęžętьchъ.

e, které vzniklo z tvrdého *ъ*, nemá moci přehlasovací (a také neměkčí), na př. počátek z početъkъ, čas instr. časem z časъmь (proti vok. čěse, jako jest i nezměkčena souhláska v člověkem, bratrem proti vok. člověče, bratře), řád lok. řiedě ale instr. řádem z rędъmь atd. —

To jest pravidlo o přehlásce *a, á* v *ě, ie,* pokud ji postihujeme. Jiného druhu je přehláska *-aj* v *-ej* po souhlásce tvrdé, na př. daj-dej atp., t. zv. přehláska zpátečná; o té v. § 120. Přehláskou „zpátečnou“ bývá podle

staršího obyčeje nazývána také přehláska *sťat-stětí*, *svatý-světější* atp.; nevhodně, srov. Pastrnek, Athenaeum VII, 184.

96. Odchylky od pravidla způsobeny jsou analogií, a jsou dvoje: *a)* buď totiž přehláska jest, kde by býti neměla, anebo *b)* přehláska není, kde by býti měla.

a) Přehláska jest, kde by býti neměla, je přes míru pravidlem vykázanou. Na př. v stč. bylo správně nepřehlasované *-ža-* v sg. masc. běž*ał*, fem. běž*ała*, neutr. běž*ało*, du. masc. běž*ała*, pl. fem. běž*ały*, neutr. běž*ała*, poněvadž tu po *-ža-* následovala souhláska tvrdá nebo slabika se samohláskou širokou, — a bylo správně přehlasované *-žě-* v du. fem. neutr. běž*ěle* a pl. masc. běž*ěli*, poněvadž tu zase následovaly slabiky se samohláskami úzkými *-le*, *-li*; časem však ruší se bývalá pravidelnost a vlivem tvarů náležitých se *-žě-* běž*ěle*, běž*ěli* vyvinuly se také tvary odchylné běž*ěł*, běž*eł*, fem. běž*ěła*, běž*eła* atd.

b) Přehláska není, kde by býti měla, dílem že vliv analogie nedal jí vzniknouti, dílem, že časem týmže vlivem je zrušena. Na př. k nom. hřada (gręda) je dat. lok. sg. hř*ědě*, čekáme tedy, že bude také k nom. ṕata (pęta) dat. lok. p*ě*tě; ale pro p*ě*tě nemáme dokladu, snad toho tvaru ani nebylo, analogie pádů jiných nom. p*a*ta gen. p*á*ty atd. nedala mu vzniknouti; — v stč. bylo správně nepřehlasované *ža-* v sg. masc. *žał*, fem. *żała*, neutr. *żało*, du. masc. *żała*, pl. fem. *żały*, neutr. *żała*, a bylo správně přehlasované *žě-* v du. fem. neutr. *žěle* a pl. masc. *žěli*, časem však ruší se bývalá pravidelnost a vlivem tvarů náležitých se *ža- żał*, *żała* atd. vyvinuly se také tvary odchylné du. fem. neutr. *žale* a pl. masc. *žali*; — v stč. bylo správně přehlasováno Káč*ě*, Péš*ě* atp., ale vlivem tvarů blízkých (Hát*a*, Bárt*a* atp.) přehláska se zrušila a jest nč. Káč*a*, Píš*a* atd.

Vznikem tvarův odchylných nastává kolísání, t. j. místo bývalé pravidelnosti panuje volnost, tvary tytéž vyskytují se tu přehlasované, tu nepřehlasované bez rozdílu vedle sebe. V tom kolísání kloní se usus časem víc a více k tvarům buď vesměs přehlasovaným, buď vesměs nepřehlasovaným, a výsledek všeho bývá uniformování tvarů k sobě náležících, a spolu ustálení jazyka: za bývalé běž*ał*-běž*ěli* atd. a *żał-žěli* atd. s pravidelně lišeným *a-ě* je potom běž*e*l-běž*e*li atd. s jednostejným *-e-*, a ž*a*l-ž*a*li atd. s jednostejným *-a-*. Ale výsledek ten nebývá všude stejný, nýbrž bývá často rozdílný podle nářečí. Na př. za bývalý plur. nom. p*ř*ietelé gen. p*řá*teł atd. má jazyk spisovný tvary uniformované p*řá*telé, p*řá*tel atd., a tak jest i v nářečích, která přehláska zasáhla; ale za bývalé běž*ał*-běž*ě*li a ž*ał*-ž*ě*li atp. má jazyk spisovný běž*e*l-běž*e*li a ž*a*l-ž*a*li, zač*a*l-zač*a*li, a naproti tomu nářečí některá mají naopak běž*á*l, běž*a*li (zlin., BartD. 26) a zač*e*l, zač*e*li chod. 34.

Některé z odchylek analogických vyvinuly se časněji a šly takořka

cestou jinou, než ostatní. Jsou to zejména odchylky v střídnicích za psl. *lę* a *ęk*.

Za psl. *lę* žádáme, aby bývalo v č. podle pravidla tu l*a*, tu l*e* (místo l*ě*, toto kleslo záhy v l*e*), ale je tu plno odchylek, zvláště často bývá l*e* za žádané l*a*. Na př. podle stsl. pl*ę*sati, pol. pl*ę*sać a pl*ą*sać, žádáme č. pl*á*sati, ale doloženo jest jen pl*é*sati, pl*e*sati, slc. pl*e*sať; podle pol. l*ę*gnąć slc. ľ*a*hnúť, *l*ę*gn-, žádáme č. l*a*hnúti praes. l*a*hnu, a doklady mají jen l*e*hn-; podle ṕał pl. p*ě*li atd. stsl. p*ę*lъ-p*ę*li a podle stsl. kl*ę*lъ-kl*ę*li žádáme také kl*ał*-kl*e*li, ale doklady mají jenom kl*eł*; podle ṕat pl. p*ě*ti žádáme také kl*a*t-kl*e*ti, ale vedle dokladů pravidelných vyskytují se záhy a hojně i doklady odchylné; atd. V českých nářečích čím dále na východ tím častěji vyskytuje se l*a*; odchylky slc. pl*e*sať, kl*e*snúť atp. jsou bezpochyby bohemismy. Nářečí ostatní a čeština spisovná mají valnou většinou l*e*, i za žádané l*a*. Odchylka tato vzala svůj začátek analogií: bylo *pl*á*sati-pl*é*šu, *l*a*hnu-l*e*hneš, *l*a*hu-l*e*žeš, *bl*a*du-bl*e*deš, *kl*ał*-kl*e*li atd., ale záhy — mnohem dříve než při jiných případech přehláskových — nastalo kolísání a tvary s -l*e* víc a více se šířily na újmu tvarů náležitých s l*a*, až se staly pravidlem.

Za psl. *-ęk* žádáme, aby bývalo podle pravidla opět tu *-ak*, tu *-ěč-* n. *-ěc-*, ale nářečí posledně míněná a čeština spisovná mají z pravidla *-ěk*, i za žádané *-ak*, zejména v slovích: d*i*ek, d*i*eka nč. d*í*k, d*í*ka, d*ě*kovati, slc. ď*a*k, ď*a*ka, ď*a*kovať, pol. dz*ię*k, dz*ię*ka, dz*ię*kować; — j*ě*k, j*í*kati, zaj*í*kati se, valašsk. j*a*k BartD. 60, slc. j*a*k, zaj*á*kať sa Jg., pol. j*ę*knąć, j*ę*kać się, j*ą*kać się, stsl. j*ę*klivъ aegre loquens; — m*ě*kký, slc. m*ä*kký, stsl. m*ę*kъkъ; — p*ě*kný, pol. p*ię*kny (slc. p*e*kný m. p*ä*kný je bohemismus). Také tu není na snadě výklad jiný, než že se *-ě-* rozšířilo místo *-a-* analogií a že v střídnici za *-ęk* byla k tomu náklonnost zvláštní: k *ď*a*ka byl dat. lok. d*i*ecě, bylo adj. vd*ě*čný atd., ujalo se tedy také d*i*eka, d*ě*kovati; k *j*a*k bylo j*ě*čěti, ujalo se tedy také j*ě*k; atd.

V leknúti, kleknúti, psl. l*ę*k-, kl*ę*k-, jest *lę-* a spolu *-ęk*, podnět tedy k odchylkám dvojnásobný. —

Někdy klade se tvar odchylný pro rým. Na př. przytyehl (:střěhl) AlxV. 944 m. přit*á*hl, pohani przytahly (:náhlý) t. 1385 m. přit*ie*hli, podle ňeho biechu vítězi ſtawany (:strany, m. stavěni) t. 1456, pána mého jsú preč wzali (:schovali) Hrad. 44[b] atd.

97. Některé odchylky jsou jenom zdánlivé, totiž v č. slabice začáteční *jě-* n. *jie-*, nč. *je-* n. *jí-*, proti stsl. *ja-*, když nenásledují hlásky s mocí přehlasovací, v případech zde dále uvedených.

Za stsl. *jadъ* venenum je vždycky stč. j*ě*d nč. j*e*d, nikdy j*a*d; za stsl. *jad-* edere, part. *jalъ* atd. je vždycky stč. j*ě*dł nč. j*e*dl, nikdy j*a*dl; tak také slc.: j*e*d, j*e*dol. Výklad, že by české j*ě*d-, j*ie*d- v případech sem patřících bylo z analogie, nepodobá se; vždyť na př. pro **jadъ* (kmene *-ŭ*) ani

nebylo příležitosti, aby se vyvinulo v některém tvaru přehlášené jěd-, podle něhož by pak analogie provedla -ě- veskrze. Je tu tedy třeba výkladu jiného. Ten nám naznačují tvary slovanské, které za stsl. jad- a č. jěd- mají êd-, zejména ruské êd- edere, êstь, êdatь, êda jídlo, êdunъ jedlík, êdkij žíravý, ostrý. Věc vysvětluje se pak takto: bylo původně ēd- edere; k němu se přidávalo hiatové j, ale jen dialekticky, a bylo tedy ēd- a j-ēd- vedle sebe; ēd- bez j- je ve složeninách oběd stsl. obêdъ z ob-ēd-, sniesti stsl. sъnêsti ze sъn-ēd- (ze sъn-j-ēd- bylo by stsl. sъňasti); z j-ēd vyvinulo se stsl. jad-, z ēd- pak ruské êd; stejné êd předpokládati jest také pro češt., pol. srbchorv. a sln., rozdíl jest jen ten, že v rušt. êd- zůstalo, v češtině pak, pol., srbchorv. a sln. přijalo hiatové j-, změnilo se tedy v jêd; rozdíl mezi jad- a jêd- je tedy, že v jad- = *j-ēd- přistoupilo hiatové j- dříve, než se ēd- proměnilo v êd-, v jêd- pak později; jêd- měnilo se pak dále podle hláskoslovných pravidel jazyků jednotlivých; v češtině je za ně střídnice náležitá jěd- (nč. jed-), v slabikách dlouhých jied- (nč. jíd-); v jědł, jiem, jiedlo atd. není tedy přehláska nijaká, české jěd-, jied- vedle stsl. ja- není tedy odchylkou od přehlasování nijakou. — j-êd- bylo, jak praveno, také v polštině; pol. jadło vedle jedło cibus, part. jadł vedle plur. jedli není z pův. jad-, nýbrž z jêd- proměnou touž, jaká je ve światło vedle świecić ze svêt-. — Sem patří též jesle stč. jěsli, pol. jasła atd., z téhož koř. j-êd- č. j-ěd-.

Jiná odchylka zdánlivá je v jedu stč. jědu proti stsl. jad- vehi, part. jel stč. jěl stsl. jalъ, a v odvozeném odtud jízda stč. jiezda, jezditi stč. jězditi, proti stsl. jazd-. Ale také zde je v slabice kořenné samohláska náležitá ê (v. Zubatý v Jag. Arch. 13, 622 a srov. nahoře § 45), dochovaná v rus. êdu vehor, êchatь, êzda; v češtině jest opět přidáno j-, tedy jědu, jěl, jiezda, jězditi atd., a je tu tedy opět ě od původu, nikoli přehláskou z ja-, odchylka od přehlásky není také zde nijaká. V pol. praes. jadę (jedu) vedle jedziesz (jedeš) jest opět změna jako ve światło vedle świecić, a z vlivu pol. vysvětliti jest také slc. jazda, jazdit.

Co tuto vyloženo o jěti, jěl atd. proti stsl. ja-, jalъ atd., platí ovšem též o odvozeném odtud jechati slc. jechať proti stsl. jachati.

Také v subst. jez stč. jěz proti stsl. jazъ canalis je odchylka jen zdánlivá; podle rus. êzъ a sln. jêz bylo tu původně ê-, a z toho je v češtině náležité j-ě-.

Odchylka v subst. jeskyně stč. jěskyně je v slově přejatém. Mimo češtinu je slovo to jen v polštině, jaskinja. Souvisí patrně se strus. jaskъ arca, jež je přejato z germanštiny: šved. ask, stnor. askr, askja = nádoba dřevěná Mikl. Fremdw. 75. Do češtiny mohlo se slovo toto dostati z pol. Slc. je jaskyňa a vedle toho také jask Tunell.

98. Přehlásce podléhá v š e l i k é *a*, budiž z psl. *a* (někdy stažením

vzniklé), nebo střídnice za ę. Na př. duša přehlasováno dušě, slušáte (staž. z psl. slušajete) přehl. slušiete, počat psl. počętъ přehl. počětie, řád psl. rędъ přehl. řiediti.

99. P ř í p a d y s přehláskou *a-ě* a *á-ie*, kde *a*, *á* je z psl. *a* (v tom i případy, kde *á* je v slabice vzniklé stažením).

A) *a*, *á* (z psl. *a*) přehlasováno v *ě*, *ie* v n i t r u slov.

Sem patří především přehlásky v slabikách k o ř e n n ý c h:

čas-, *čěs*-, sg. nom. čas, stč. vok. čěse, lok. čěsě, plur. nom. čěsi, lok. čěsiech, na př. mój zlý nechziezze ApD. c, v tom smutném czieſſie UmR. 204, v kterém czyeſſye DětJež. 8^a, biechu u vojště lítí czyeſy AlxV. 1565, po chziezich AlxH. 10, 12; počěsie, poczyeſye Modl. 30^a, morſke nepoczieſie Mill. 101^b atd.; potom přehláska zrušena, t. j. analogií provedeno všude jednostejné čas-: sg. vok. čase, počasí atd.; —

čáša, čiešě nč. číše; —

ďábel, dieblík, v. § 118 č. 1; —

jagn-, *jěhn*-, stsl. agnę, agnьcь a jagnę, jagnьcь, slc. jahňa, stč. jěhně, jěhnec; — stsl. agnędъ, jagnędъ populus nigra, stč. jěhněd, ratolesti giehnyedowee EvZimn. 40; —

jáma, *jěm*-, Gyemnic jm. míst. UrbE. 71, Jemnik t. 173; —

Jan, *Jěn*-, sg. vok. Jěne, svatý Giene ŽKlem. 136^a, nč. Jene; a podobně: svatý Pabgiene t. 137^b, svatý Sebeſtyene t.; sg. lok. Jěně, o světiem Gienie rkp. o štěp. Jg.; —

jap-, *jěp*-, stsl. vъnezaapą repente, a stč. japati contemplari, z nedojiepie ex improviso, na př. smrt buchne z nedogyepye Štít. uč. 152^b; —

japt-, *jěpt*-, jěptiška nč. jeptiška, lat. abbatissa, stněm. abtissine; —

jar-, *jěr*-, na př. jaro, jarý a jěř, gierz KolB. 177^b (1500); jěřátko (ovce mladá od jara, letošní), Gyerzatek mladých Chir. 35^b; jěřěcí, s gierzieczim lojem ChirB. 223^b; jěrní, počesie gernie ŠtítMus. 116^a; jěrniti, minulať zíma (zijma), gernijt ſye čas Štít. ř. 52^b; ale tu je snad lišiti *jaro* (sr. ὥρα a něm. Jahr) a *jar*-, *jěr*- ovce (stsl. jarьcь kozel, lit. ėras jehně); —

jas-, *jěs*-, jásati, jasný; adv. stč. jěsně, sšed na ň iezznye svD. 92, kompt. jěsnějie, geſnyegije Štít. ř. 64^a; -jěsniti, aby obgieſnyl obličěj ŽKlem. 103, 15, jsúci progieſniena Kruml. 270^b; v nč. všude jas-; —

jasen-, *jěsen*, slc. jaseň, rus. jasenь, pol. jasień, srbch. jasen, stč. gyeſſen Rozk. 1134, gieſeny cedros Ol. Súdc. 9, 15; —

jask-, *jěsk*-, pol. jaskinia, slc. jaskyňa, v č. jěskyně, gieſkynye Pass. 312 atd. vždy přehláska, ačkoliv následuje -sky-; sr. § 97; —

jasli stsl., slc. jasle, val. jasla (plur.) BartD. 60; české jěsli, jesle je z *j-êd-, jako jědł, v. nahoře § 97, dial. jasle je z pol.; —

jastrębъ, dial. mor. jastřáb BartD. 84 (starojick.), slc. jastrab, stč. jastřáb i jěstřáb, yaſtrzab DalC. 44, gyeſſtrzab Nom. 64^a; jěstřěbie jm. místní, de Gestrzeby TomZ. 1406 st. 190; —

jašč-, *jěšč-*, stsl. jašterъ lacerta, dial. mor. jaščerka BartD. 84 (starojick.), slc jašter, jašterka, stč. jěščer, gieſcer ŽGloss. 103, 26, gieſczerczieho ploda Hrad. 12ª; —

jašut-, *jěšut-*, stsl. ašutь, jašutь frustra, stč. jěšut-, nč. ješit-, na př. gieſſiut vanitas Hrad. 118ᵇ, gieſſyutenſtwie ŽWittb. 118, 37, řěč gyeſutna Túl. 56ª; —

jav-, *jěv-*, stč. sg. nom. akk. javo, lok. jěvě, na př. blud na yawo vynide DalC. 90, ten sě na gyewye zračí AlxV. 1333; stsl. javiti, slc. javiť, č. jěviti, zgyewyty Mast. 355; vedle zjěviti, zjěvný je také stč. zěviti, zěvný manifestus; v nč. provedeno analogií všude jednostejné jev-; —

jazva stsl., č. jiezva vulnus, jiezviti vulnerare; jiezvina, lišky mají své giezwiny Kruml. 317ª; místo jiezva nč. jízva čekáme jázva, a k tomu na př. dat. lok. jiezvě, přehláska rozšířila se tu přes míru; —

jazvъ, *jazvьcь* stsl., zlin. jazovec BartD. 7, slc. jazvec, stč. jězvec, gyezwecz Vít. 94ª; sem patří také gezwecz latro Veleš.: *jazva = fovea, jězvec = kdo v doupěti se zdržuje; —

jaždž pol., č. jěždík; —

šáliti, *šieliti*, na př. bohové sú je (Řeky) svými odpověďmi ſſelili Troj. 213ᵇ, sú od svých modl ſſieleny Mill. 78, také ſſyelenie t. 35ª; —

ščáva, *ščěvík* nč. šťovík, na př. ſczyewyk RostlD. 61ᵇ a j., pol. szczawik; —

šmat-, *šmět-*, šmatati, šmětiti, na př. dokad (já) neuzři v jeho rukú jiezvy a ſſmyety (sic) svým prstem v to miesto, ješto hřebové tčali, a ſſmyety svú rukú v jeho bok Krist. 110ª, poſſmyette a vizte t. 109ᵇ; tu třeba bráti celé skupení šḿ- za měkké; —

žáda expectatio, desiderium, sg. lok. žiedě, při tvej ziedie Kat. 36 (mohlo by býti také ze *žęda); —

žal-, *žěl-*, stsl. žalь indecl. dolor, č. žalost a žěl, žěleti atd.; sem nepatří stč. želář (z franc. geole, střlat. geolarius), změněné podle žalost a žalovati v nč. žalář; —

žas-, *žěs-*, stsl. žasiti terrere, žasati sę perterreri, žasnąti stupefieri atd., stč. žásati sě a žěsiti, slc. užasiť, na př. nezaſay ſye Krist. 2ª, kterakžkoli bolest jeho zeſyeſſe Otc. 8ᵇ, — praes. žasnu, žěsneš atd., zzaſnu (zžasnú) ſye kniežata Pror. Isa. 31, 9, vzieſſnet ſie nebožátko Hrad. 135ª, — aor. žas, žěse atd., (Nero) sě usiezze (t. j. užěse) ApD. c, všichni sě uzaſſu Hrad. 25ᵇ, — part. žasl žěsli, žásl žiesli, Malchus uzaſl sě Pass. 365, ti velmi sě vzieſly t. 34, bratřie sě zzieſly byli Ol. Gen. 42, 35, — part. žas, žěšši, vzaſ sě padl na tvář Pror. 119ª, (Sara) vžieſſi sě Ol. Gen. 18, 15, sě zžiesſſe t. 43, 18, — part. žěsen, vzzeſeno strachem všecko panstvie Nikod. 74ª, — subst. žěsenie, úžěst, tiem vzeſſenim Mand. 9ª, vzieſt pavor Exod. 15, 16; — v nč., pokud slova ta jsou zachována, provedeno analogií skoro všude jednostejné žas-.

Dále patří sem přehlásky v slabikách **příponových** (přípon kmenotvorných):

v komparativech *-ěj-* po souhláskách podnebných na př. trpčější, tišější, z -ajší; —

v subst. *-ěj* psl. -ajь po souhl. podnebných, na př. obyčěj nč. obyčej slc. obyčaj stsl. obyčaj; obličěj stsl. obličaj; kročějě fem. a kročěj masc., z -čajь, slc. kročaj; stežějě, slc. stežaj, sln. stežaj, pol. ścieżaj; —

v subst. *-ěl* z *-al-* po souhl. podnebných, na př. stč. píščěl, zvuk pyſſczyelyy Pror. Dan. 3, 7, slc. pištel, vedle stsl. pištalь a č. píščala, píšťala; —

v kmenech *-ěn* z *-anъ* po souhl. podnebných, na př. voščěný, voštěný (podle slaměný atp.), proti stsl. voštanъ; —

v km. subst. *-ěn-ín*, *-ěn-* z *-jan-in-*, t. j. v substantivech vzoru *zeměnín* = zem-jan-in-, mezi nimiž jsou hojná jména místní vzoru skloňovacího *Brozěně*, *Brozany*, ze sing. *Brozěnín* = brod-jan-in-; tu zůstává přípona druhá (-in) v sing. a du. a je tu tedy -a- přípony prvé (-jan-) ve všech pádech přehlášeno v ě, ale plural je z pravidla bez příp. -in a má tedy přehlášené -(j)ěn- jenom v těch pádech, které mají v koncovce samohlásku úzkou, totiž jen v nom. (vok.) a lok.; skloňované tvary těchto kmenů tedy jsou: sing. nom. zeměnín, gen. akk. zeměnína atd. (v sing. veskrze zeměn-), du. nom. akk. zeměníny atd. (též), plur. nom. vok. zeměně, gen. zeman (ze zeḿanъ), dat. zemanóm, akk. zemany, lok. zeměnech (ze zeḿanьchъ), instr. zemany; na př. sg. zemyenyn Rožmb. 116, zemyenyna t. 64 atd., du. dva zemenyny Pulk. 3ᵇ, plur. všelicí zemyene ŽWittb. 48, 3, všech pánóv i zeman ODub. 1, proti Luczanom DalC. 19, hubiece sedláky i zemany Baw. 179, na hradczyenech Pulk. 178ᵇ, na prazenech DalC. 17, o meſczenyech Rožmb. 116, s svými zemany Kat. 174; pravidelné rozdíly, jež tu strany -ḿan- a -měn- byly, stírala analogie během času, nastalo kolísání mezi zeman- a zeměn-, a výsledek jest, že čeština nová má tu všude jednostejné zeman-; —

podle *zeḿan*-zeměnín mívalo přehlásku také stč. křesťan: pl. nom. křestěné, krzeſtyene Pass. 346, lok. křestěnech, o prvních krzeſtyenech Štít. uč. 72ª atd., tu bylo však znění starší krestian, přehlasována dvojhláska *ia* v *ě*, je o tom tedy řeč doleji v § 118, 1; —

ve jméně *přietel*, slc. priateľ, stsl. prьjateľь, a jeho odvozeninách; základem slov těchto je kmen prьja- (viz doleji sloveso *přáti* stč. přieti, z prьjati), a příponou kmenotvornou další je dílem *-teł*, dílem *-teľ* (z *tel-jo-); kmen základní prьja- stahuje se v prá-, a v něm zůstává -á-, když následující přípona má tvrdé -ł (-teł), ale přehlasuje se v -ie, když přípona táž má -l netvrdé (buď -teľ z *-tel-jo, buď -tel- s následující úzkou koncovkou pádovou); — přehláska objevuje se dílem ve skloňování, dílem v odvozeninách; *a*) ve **skloňování**: v sing. je přípona další veskrze

-tel-jo, proto je ve všech pádech přehlasované přietel, na př. nom. neprzietel ŽWittb. 7, 6, gen. akk. przietele t. 87, 19, dat. neprzyetelowy Vít. 52^{a} atd.; v du. taktéž, na př. dobrá przietele Hrad. 126^{a} atd.; v plur. je však přípona *-teł*, a je proto přehláska jen v těch pádech, které mají v koncovce své samohlásku úzkou, tedy v nom. vok. přietelé a lok. přieteléch, na př. przyetelee moji Pror. 30^{b}, po neprſietelech našich ŽKlem. 43, 11 atd., kdežto pády ostatní mají po *-teł-* samohlásku tvrdou a jsou proto bez přehlásky, tedy gen. přáteł(ъ), dat. přátełóm, akk. instr. přáteły, na př. ot neprſatel ŽKlem. 6, 8, neprzatelom mým ŽWittb. 53, 7, aby przately viděl Hrad. 4^{a}, mezi neprzately mými ŽWittb. 6, 8; *b)* v odvozeninách, jejichž přípona -tel má všude netvrdé *l*: přietelec, przietelcze Vít. 64^{a} var.; přietelivý, przieteliwym milováním Kruml. 117^{b}, přietelkyně, neprzietelkynye Ol. 1. Reg. 1, 6; přietelkynicě, przyetelkynycze krále Uherského Pulk. 86^{a}; přietelnicě, svú przyetelnyczy Alb. 99^{b}, neprzietelnycie má Ol. Mich. 7, 10; přietelnička, zda jmáš kterú przietelnyczku Hrad. 105^{a}; přietelný, przyetelny dar Alb. 12^{b}; přietelský, przyetelſka walka DalC. 73, z ruky neprſietelſke ŽKlem. 106, 2; přietelstvie, przyetelſtwye Alb. 21^{a}; přietelstvo, przijetelſtwo Štít. ř. 6^{b}; — v nč. jest v sg. přítel gen. přítele atd., veskrze *-í-* (souhlasně se stč. *-ie-*); v plur. přátelé gen. přátel atd., veskrze *-á-* (bývalý rozdíl *-ie-*, *-á-* setřen analogií); v odvozeninách dílem *-á-* (analogií), na př. přáteliti, přátelský, přátelství, přátelstvo, dílem *-í-*, na př. přítelíček, přítelka, přítelkyně, přítelský; mezi přítelský a přátelský bývá rozdíl u významu (přítelský = příbuzný, přátelský = amicus); —

v koncovkách kmenů jmenných *jiných*, na př. *čeled*, čeleď, slc. čeľaď, z čeljadь; — pečět, slc. pečať, z pečatь; — řeřěbicě, Rzerzebiczie UrbR. 234, vedle řeřáb; — *žeřěvie*, řeřěvie, jeřěvie, zerziewie carbones ŽKap. 17, 9, horúcie zerziewie ardentes prunas Otc. 135^{a}, rzerziewie Ol. Prov. 25, 22, gierzeuie Ol. Lev. 16, 12, vedle žeřavý slc. žeravý, sln. žerjav, řeřavý, rzerzawe vhle Comest. 180^{b}, jeřavý Jg.; —

v oboru kmenů slovesných ve všech imperfektech, na př. nesiešě z nešášě psl. nesěaše, nesieste z nešáste psl. nesěaste, slyšiešě ze slyšášě psl. slyšaaše atd.; v nesiech, nesiechova, nesiechom, nesiechu, slyšiech atd. přehláska býti by neměla, ale provedena i zde, analogií podle nesiešě atd.; —

v kmenech infinitivních vzoru *láti*, které mají *-á-* vzniklé z *-ьja-* neb *-ěja-*, totiž: stč. *přieti* nč. přáti slc. priať z prьjati, *smieti sě* nč. smáti se slc. smiať sa ze smьjati sę, *zieti* nč. záti ze zьjati, *dieti* nč. díti slc. diať z dějati, *hřieti* nč. hřáti slc. hriať z grějati, *o-křieti* nč. okřáti slc. okriať z -krějati, **léti* z lьjati (nemá dokladů dostatečných), *sieti* nč. síti slc. siať ze sějati, *vieti* nč. váti slc. viať z vějati; tu jest přehláska: v aor. 2. 3. sg. přie, 2. pl. přieste, a podle toho také přiech atd., na př. — všech tvarů nelze doložiti — (Abraham) wſmie ſie risit Ol. Gen. 17, 17; — v inf. přieti, na př. (Němkyně) méňe bude przietlhi DalH. 41, račiž nám

toho popřjti Beck. 1, 271; — part. *-l*, přál-přieli, na př. ež mu neprzal Hrad. 77^{b}, z závisti jste j'mu neprzieli t. 51^{b} atd; — part. *-s*, přáv-přievše, na př. čáróm ſie poſmaw Pass. 351, svéj hospodě ſye naſmyewſſye DalC. 3, atd.; — analogie stírá časem rozdíly, místo bývalé pravidelnosti nastává kolísání mezi *-á-* a *-ie-*, a výsledek toho jest, že v jazyku spisovném a většinou i v nářečích ustálilo se *-á-*, přáti, přál, přáli atd., v některých nářečích naopak *-í-* (z *-ie*), přít, příl, příli chod. 34, smít sa BartD. 84 (starojick.) a j.; —

ve vzoru *uměti*, v tvarech sloves, která před příponou třídní mají souhlásku podnebnou, zejména *slušěti* a *bujěti*, slc. slušať, stsl. slušati, bujati: praes. sg. 1. slušěju a pl. 3. slušějú ze slušaju a slušajú, sg. 2. slušieš ze slušáš, staž. ze slušaješ, 3. slušie ze slušá atd.; — impt. slušěj ze slušaj; — aor. sg. 2. 3. slušě atd. ze sluša, a podle toho také slušěch atd.; — inf. slušěti ze slušati, vedle sup. slušat (nedoloženo); — part. praes. slušějúc- ze slušajúc; — pt. *-l* pl. masc. slušěli, du. fem. neutr. slušěle ze slušali, slušalé, a naproti tomu sg. m. slušal, f. slušala, n. slušalo, du. m. slušala, pl. f. slušaly a n. slušala; — pt. *-s* slušěvši, slušěvše proti slušav atd.; — part. *-n*, subst. verb. bujěnie; — kde v stč. byly vedle sebe tvary různé s pravidelným *-a-* a *-ě-*, tu setřel se rozdíl analogií a nč. má za to jednostejné *ě(e)*: plur. slušeli, a taktéž sg. slušel atd.; —

ve vzoru *trpěti* v infinitivních tvarech sloves, která před příponou třídní mají souhlásku podnebnou: inf. *slyšěti*, *držěti*, *mlčěti* atp., ze slyšati držati, mlčati, psl. slyšati, dьržati, mьlčati, a vedle sup. stč. slyšat atd.; — aor. slyšě ze slyša atd., a podle toho také slyšěch atd.; — pt. *-l*, pl. m. slyšěli atd., du. fem. n. slyšěle atd., proti sg. m. slyšal *(ł)* atd.; — pt. *-s* slyšěvši, slyšěvše, proti sg. m. slyšav; — pt. *-n* slyšěni, slyšieni proti sg. slyšán atd.; — subst. verb. slyšěnie; — v nč. je za bývalé různé *-a-* a *-ě-* jednostejné *e*, z bývalého pravidla vyplývající rozdíl jest analogií setřen: pt. plur. slyšeli, slyševše, slyšeni, a taktéž sg. slyšel, slyšev, slyšen atd.; —

ve vzoru *sázěti* (V. 1^{b}): praes. sg. 1. sázěju a pl. 3. sázějú ze sázaju (*z* je = *dz* a bylo měkké, v. § 394) a sázajú, sg. 2. sázieš ze sázáš, 3. sázie ze sázá atd.; — impt. sázěj ze sázaj; — aor. sg. 2. 3. sázě ze sáza, a podle toho také sázěch atd.; inf. sázěti ze sázati, vedle sup. sázat, vejdu k ňemu weczerzat Alb. 28^{a}, jenžto (starosta) byl vyšel zabyyat mudrcóv Pror. Dan. 2, 14; — part. praes. sázějúc- ze sázajúc-; — part. *-l* pl. masc. sázěli, du. fem. neutr. sázěle, a naproti tomu sg. masc. sázal, později sázal *(ł)*, fem. sázala, sázala atd.; — part. *-s* sázěvši, sázěvše, proti sg. masc. neutr. sázav, sázav; — part. *-n*, pl. sázěni proti sg. sázán, sázán atd.; — subst. verb. sázěnie; — kde v stč. byly tvary různé s pravidelným *-a-* a *-ě-*, je rozdíl v nč. setřen analogií a jest jednostejné *ě(e)*: podle plur. sázeli, sázevše, sázeni atd. je také sg. sázel, sázev, sázen atd.; —

sem patří též jméno místní *Napajedla, Napajedly*: z kmene *napája-*, *napájeti*, utvořeno appellativum napa*jadło*, na př. ješto sú vzešly z napayadl de lavacro Ol. Cant. 4, 2, příslušný k tomu lokal plur. byl napa*jědléch*, odtud pak přejato *ě*, *e* také do nom. Napajedla, Napajedly; —

k témuž vzoru patří také slovesa *-čěti*, *-žěti* za psl. a stsl. *-cati*, *-ʒati*, pozdější *-zati*, kde *c* a *ʒ* (*z*) je z býv. *k* a *g*; na př. stč. *klěčěti* stsl. poklęcati claudicare, z koř. klen*k*- (klęknąti č. kleknouti), stč. *mižěti* nč. mizeti stsl. mi*z*ati nutare, z koř. mьg- (stsl. mьgnąti, č. zdlouž. mihnouti) atd.; — je tedy náležité: kléc*ě*ju, kléc*ie*š, kléc*ě*li atd., miz*ě*ju, miz*ie*š, miz*ě*li atd., na př. (kóň) klecie Hug. 414, klecziete claudicatis Ol. 3. Reg. 18, 21, kleciegie claudicans Koř. Žid. 12, 13, klecziely t. j. kléc*ě*li claudicaverunt ŽWittb. 17, 46, (kůň) počne kleczyeti Hrad. 132^{a} atd., a praes. dým zmyzye Alb. 78^{a}, nebesa zmizegj Br. Isa. 51, 6, aor. čert ihned zmyze Mart. 58^{a}, part. diábel zmizal Adam. 200^{a}, dětátko zmyzalo ROlC. 277^{a} atd.; — ale vedle toho vyskytují se zde pozoruhodné odchylky podle vzoru V. 1^{a} nebo V. 2; vyvinuly se totiž vedle *mižěti* také novotvary, jejichž infinitiv by byl *mizati*, na př. praes. žíly často zmyzagy LékB. 179^{b}, aor. (Kristus) zmijza od jich očí Comest. 248^{a}, part. zmizali sú evanuerunt Veleš., subst. verb. od suchosti a od zmyzanye všeho těla LékB. 172^{b}; týmže způsobem vysvětliti jest také nepřehlasované *-za-* v *tázati*, odvozované od koř. tęg- Mikl. Etym. Wtb. 351, a *-ca-* ve *scáti* stsl. sьcati z koř. sьk- (pol. iter. posikać) t. 336; odchylka v tázati a scáti je kvalitativně stejná, jako v mizati, rozdíl jest jen časový: v *mižěti*-miz*a*ti děje se v době historické, v táz*a*ti a scáti je hotova již v dokladech nejstarších.

V ž*ie*hati, ž*ie*havka atp. v. žáh- je přehláska vlivem žéci, žehl atd. Při subst. *žáha*, *žába* a j. není pro přehlásku dokladu; na př. místo žádaného adjekt. *žěbí* je stč. žabí, sabye dřěvce Rostl. a j. V *j*azyk, *j*ahoda, *j*avor a j. není přehlásky, poněvadž následující slabika vždycky brání, srov. § 95. Tak bylo také v stč. *jáz* ego; když pak odtud se *-z* odsulo a bylo *já*, byla doba přehlásky již prošla. O *jě*skyně v. nahoře. Vedle obyčejného *j*alov- jest odchylkou *jě*lov-, slepice ogelowela Alxp. 9. V *pás-* staž. z po*ja*sъ zůstává *-a-* vždycky, poněvadž stažení je starší než přehláska a ve staženém *pá-* souhláska je tvrdá; totéž platí o b*á*ti, st*á*ti, staž. z bo*ja*ti, sto*ja*ti, proti slyš*ě*ti. Také v *lázn*, *lázeň*, slc. *lazeň*, pol. *łaznia*, jest tvrdé *ł*, ku přehlásce není tu tedy práva (odvozování od *lьja-* = líti je mylné, v. § 285).

Slova cizí, přijatá do češtiny v době pozdější, nepodrobují se přehlásce, která se před přijetím jich byla vykonala. Na př. *š*ach, pl. lok. o šašiech.

Přehláska není v *jěd* nč. *j*ed proti stsl. ja*d*ъ, není v *jědł*, *jědu*, *jěł*, *jie*zda, *jě*chati, *jěz* (subst.), jak bylo vyloženo nahoře v § 97.

Přehláska není dále v čekati vedle č*a*kati, čep v. dial. čap, čečetka v. čeč*a*tka, stč. želud v. nč. ž*a*lud, želudek v. ž*a*ludek, pšeno v. dial. pš*a*no,

řešeto v. řeš*a*to, jezero v. j*a*zero, jehla v. j*a*hla, klepeto v. kl*a*peto, *člen* v. *člán*ek, stč. žl*e*b v. nč. žl*a*b, žl*é*za v. žl*á*za, šlepiti v. šl*a*pati, šl*é*pěj v. šl*á*pěj atp. Tu je naopak změna *e(ě)* v *a*, v. § 157.

Rovněž tak není přehláska v *Tater* a *tatersk*ý vedle Tat*a*r a tat*a*rský — na př. Thaterſi AlxB. 6, 16, taterzy DalC. 82, každý tater Mill. 42^{b}, taterowe t. 95^{a} a j., lid taterſky t. 38^{b}, tatarzi t. 42^{a}, královstvie tatarſkeho t. 126^{a} atp. —; slovo to přejato ve formě dvojí, jednak tat*er*- (z němč., srov. *tatr*man), jednak tat*ar*- (z lat.), a odtud jsou i tvary jeho dvojaké.

V stč. vyskytují se doklady v*ě*núti, v*ě*ne: vietr powyene Štít. uč. 25^{a}, větřík powyene Modl. 169^{a}, vicher wiene ChelčP. 160^{a}, který nás vicher muož powienuti convellere Otc. 29^{b}, větrné powienutije Alxp. 65; proti nč. v*a*nu, v*a*neš zdá se, že stč. v*ě*ne je přehláska, ale tu je vlastně stč. v*ě*núti z koř. v*ě*-, nč. pak v*a*núti je nově utvořeno podle v*á*l, v*á*ti; srov. Listy filol 1884, 274.

B) a, á (z psl. *a*) přehlasováno v *ě*, *ie* v koncovkách tvarův ohnutých:

ve vzoru *oráč (meč)* v sg. gen. akk. oráč*ě* nč. oráč*e*, a du. nom. akk. oráč*ě*, *-e*, dial. mor. oráč*a* BartD. 17, 67, 111 a j., Btcha 263, slc. oráč*a*, stsl. orač*a*; —

ve vz. *řebří (Juří)* v týchže pádech: řebř*ie* z rebř*á*, psl. *-ьja*; —

ve vz. *moře* v sg. gen. a pl. nom. akk. moř*ě* nč. moř*e*, dial. mor. a slc. *-a*, psl. moř*a*; —

ve vz. *znamenie* v týchže pádech; znamen*ie* ze znameň*á*, dial. mor. *-(j)á*, slc. *-ia*, psl. *-ьja*; —

ve vz. *duše (panoše)* v sg. nom. duš*ě* nč. duš*e*, dial. mor. a slc. *-a*, psl. *-a*; plur. instr. duš*ě*mi, duš*e*mi, dial. mor. a slc. *-a*mi, psl. *-a*mi; — v du. dat. instr. duš*ě*ma z duš*a*ma, pl. dat. duš*ie*m nč. duš*í*m z duš*a*mъ a pl. lok. duš*ie*ch nč. duš*í*ch z duš*a*chъ je přehláska provedena analogií; — ve jménech domáckých Káč*a*, Mář*a* (fem.) atp. a v příjmeních Váň*a*, Píš*a* (masc.) atp. je přehláska zrušena analogií jmen podobných Hát*a*, Bárt*a* atp.; v stč. bylo v sg. nom. Káč*ě*, Péš*ě*, na př. Ancze Lún. ks. z r. 1411, Byetuſſye t. 1411, domina Kaczie t. 1429, ipsa Maruſſie t 1421, Sdenye Kyſeloniſſa t. 1410, Katerina seu Kaczye list. z r. 1443, Kaczie kramářka list. z r. 1463, Peſſye promisit Lún. ks. z r. 1389, Horynye non comparuit t. 1394, Johannem dictum Hrabanye t. 1397, Jeſſye carnifex t. 1390, Jan Hrabanie KolB. 1524 atd.; v nářečí chodském dosud Káče, Hanče chod. 34; s přehláskou zrušenou: Petrus carnifex et Kacza uxor sua Lún. ks. 1384, Manya filia t. 1427, domina Wanya t. 1404, domina Sdenya t. 1408, Maruſſa tabernatrix t. 1357, Pescha sartor t. 1406, Jeſſa carnifex t. 1394, Wania KolA. 1517, Gijſſa t. 1517 atd.; usus nč. má *-a*, Káč*a* (kromě chod. Káč*e*, Hanč*e*), Píš*a* atd.; a tak bývá i pl. dat. Káč*á*m (masc. Píš*á*m), lok.

Káčách. instr. Káčami; tak bývá i v podobných appellativech, jež jsou skoro veskrze významu potupného: báťa, huhňa atd.; —

ve vz. *paní (sudí)* v pl. instr. paniemi nč. paními z paňámi, psl. panьjami; — v du. dat. instr. paniema, pl. dat paniem a lok. paniech (nedoloženo) je přehláska opět analogií; —

ve sklonění *zájmenném* v sg. nom. fem., du. nom. akk. masc. a plur. nom. akk. neutr. našě atp., dial. mor. a slc. naša, psl. naša; stejné má je staženo z moja dříve, než se přehlasovalo, *m-* tu není měkké a proto zůstalo *-á* nepřehlasováno.

100. Případy s přehláskou *a, á* v *ě, ie*, kde *a, á* je z psl *ę*.

A) a, á (z *ę*) přehlasováno v *ě, ie* v nitru slov.

Sem patří především přehlásky v slabikách kořenných:

blęd-, stsl. blęsti delirare, stč. praes. bladu (nedoloženo), bledeš atd., co bledeſs Hod. 83^b, bledete Kat. 120; impt. nebled Tkadl. 17^b; inf. neroďte bleſty DalC. 34; —

bręk-, stsl. bręčati sonare, stč. břěčěti, nechať brzeczy NRada (B) 619; — sem patří také *bręci-*, stsl. bręšti-, ve jm. os. Břacislav, Břěcislav, Břětislav, podle PulkR. 39^b = zvuk chvály, gme Brzveczyſlaw, jenž toliko jest řečeno chwala geho nebo zwuk chwaly; strus. Brjačislavъ; stč. brzyeczyslaw DalC. 41, brzieciſlaw Hrad. 14^a, brziecziſlawa DalH. 42, Brzyetyſlaw Pass. 314 a j.; nepřehlasované *-a-* zachovalo se přes časové hranice této změny, poněvadž bylo isolováno ve jméně osobním, na př. Bracizlaus KosmA 2, 1, t. 2, 2, Kosm1. 2, 1 a 2, 2 a j., Bracizlaus TomZ. 1055 h. 121, braczyſlaw DalH. 42, braciſlaw t., braczyſlaw DalC. 42, syna braczyſlawa t. 50 a j., Bratislav DalJ. 42 z rkp. Ff.; odtud i jméno místní Břaclav, Břěcislav, Břěclav, Braczlaw Reg. III a UrbR. 66, (hrad) Brzyeczyſlaw Pulk. 142^a; —

cęt-, stsl. cęta numus, č. cat- nedoloženo, cěto- s přehláskou analogickou ve jm. m. Cětoraze, od Czietoraz UrbR. 160; cětka, z cętъka, cethky lunulas MamV.; —

čęd-, stsl. čędo infans; stč. čáda, milá čádo Čtv. Rozb. 694; sčědie, stsl. isčędьje, mé ſciedye progenies Ol. Job. 31, 8; —

čęst-, stsl. čęstъ densus; č. častý; adv. čěstě, kdež chzieztye skytú hrále AlxH. 8, 24, lépe by bylo neczyeſtye bývati u mše než z czaſteho bývanie nebýti tbavu mše Štít. uč. 123^b; kompt. čěstějí, by czyeſtyegije vzpomínali Štít. ř. 123^a, čím czeſtyegye ji (vrbu) obrúbáš Štít. uč. 84^a; nč. častěji atd.; —

čęst-, stsl. čęstь pars; stč. nom. čiest z částь (v. § 95, 4), gen. čiesti atd., czieſt ŽWittb. 10, 7 a j., czéſt Ol. Gen. 48, 22; nč. část, částka; — odtud jest odvozeno subst. stč. sčěstie nč. štěstí, a adj. sčastný nč. šťastný, stsl. sъčęstьnъ particeps; — v adj. sčast*(ь)*ný bývalé *-ь-* záhy zaniklo a nepůsobilo již v době přehlásky, a bývá tu tedy přehláska, jen

když další koncovka k ní zavdává příčinu; tedy adv. (sg. lok.) sčěstně, ſczyeſtnye Pulk. 35^b; pl. nom. sčěstní, vy morděři nezczieſtny Trist. 114; kompt. sčěstnějí, by kraloval ſſczéſtnyegije Štít. ř. 40^b; v nč. provedla analogie jednostejné šťast-; —

dęk-, pol. dzięk, dzięka, č. diek m., dieka f., dík, díka, děkovati, slc. ďak, ďaka, ďakovať; — odtud vděčný slc. vďačný; —

dęt-, pol. dzięcielina, rus. djatlina; slc. ďatelina, dial. mor. jatelina BartD. 7 (zlin.), jatel t. 15 a Suš. 250 atd., stč. dětel, dietel MamP. 14^b, nč. jetel; —

dręzg-, stsl. dręzga silva; Drážďany; dřiezha, drzyzhy AlxV. 1577, drzyzky Kat. v. 2885; —

ględ-, stsl. ględati, ględêti videre; stč. hladati quaerere, čso zde hladate Hrad. 25^b a j., a hleděti videre, spectare, slc. hľadať a hľadeť; stč. ohlad, v ohlady Kat. 12 (: rady, rkp. odchylkou ohledy), slc. ohľad; v nč. všude analogií jednostejné hled-; —

gręd-, stsl. gręda trabs; stč. hřada, hrzada Nom. 68^b, na hrzadu PulkLobk. 434; dat. lok. hřědě, na hrziedie Hrad. 84^b, na hrziedye t. 95^b; s tím souvisí také hřiedel nč. hřídel, slc. hriadeľ, pol. grządziel; —

gręz-, stsl. gręznąti immergi; stč. praes. -hřaznu, -hřězneš atd., (oheň) whrziezne v tělo Sal. 386, v němž vhrzezne Štít. uč. 106^a; aor. 3. sg. hřěze, sedm (volóv) wyhrzize (m. vyhřěze) Ol. Gen. 41, 3; 3. pl. hřazú, ľudé zahrzazu v onom piescě AlxV. 2184; part. hřazl, abych neuhrzazl ŽKlem. 68, 15, uhrzazla noha tvá ve krvi t. 67, 24; odchylkou hřězl, aby zahrzezl Štít. ř. 181^a, pěsti (dítěte v matce) ſu whrzezly v duolky očí Sal. 210: —

chręd-, stsl. chręnąti esurire; praes. chřadnu, chřědneš atd., lidé chrzadnu strachem Krist. 84^a, zchrzadnv hory tabescent Pror. Isa. 34, 3, proč tak chrziedneſs Ol. 2. Reg. 13, 4, (země) vchrziedne t. Am. 9, 5, srdce chrzyedne Rúd. 26^a; part. chřadna, chrzadna strachem ŠtítMus. 55^a; part. chřadl, chřědli, (oni) vchrzyedly sú Pror. Jer. Lament. 4, 9, (děti) sú chrzadly t., Threni 2. lamed; v nč. provedeno jednostejné chřad-; —

jęčьmy stsl., slc. jačmeň, mor. dial. jačmeň, jačmen Suš. 307, 546 a j. č. jěčmen, ječmen; —

jęk-, stsl. jęčati gemere, slc. jačať, valašské jak č. jěk BartD. 60; slc. zajákať Jg., č. jěčěti, ječeti, zajíkati se; —

jěřěb- a *jěstřěb-* v. *ręb-*; —

jetel v. *dęt-*; —

jętr-, stsl. jętro iecur; č. játra; stč. jatrnicě (žíla jatrní), s iatrniczi LékA. 17^a; jietrnicě, gyetrnyczye Rozk. 853, nč. jitrnice (zkrác.), pol. jętrznica; —

jętr-, stsl. -jętriti, obъjętriti ardere facere, pol. jątrzyć; slc. jatriť, č. jietřiti, jítřiti, rány ſie getrzyty budú Chir. 256^a; sem patří bezpochyby

také ze ŽKlem. 106, 11: radu nawiſſieho roznyedrzili ſu irritaverunt, m. *roznietřili*; —

klęk-, stsl. klęknąti, klęčati inclinari, klęcati claudicare; slc. kľaknúť, kľačať; mor. hrozenk. klaknúc, klačac BartD. 42; staromor. klak-, každý klaknete MüllB. 618, klaknite na svá kolena t. 620; č. klek-, kleknouti, klekati, klečěti, stč. kléceti claudicare nč. klíceti; — sem patří také klęk-v pol. klęk, slc. kľač č. kleč (kosodřevina, držadlo u pluhu); —

klęs-, pol. klęsnąć, lit. klemšioti neobratně choditi; č. klesnouti, klesati; slc. klesnúť, klesať, snad vlivem češtiny; —

lędv-, stsl. lędvьje lumbi; slc. ľadvina, č. ledví, ledvina; —

lęg-, stsl. lęgą (inf. lešti) atd.; slc. ľahnúť; dial. mor. lahnúť BartD. 44 (břez.), lahnu, lahně (hrozenk.); v č. je lah- doloženo jen v DalV. 11: mužie v Libici lahú (aor. 3. plur., k inf. *lęgnąti); —

lęch-, stč. lech; —

lęk-, stsl. lęką, lęšti curvare; č. křivo-laký, stč. též křivo-leký, krziwoleky MamF. 95[a] a j., — a léčěti, líceti na ptáky, léknouti nč. líknouti; ve významu přeneseném leknouti se slc. ľaknúť sa, lekati mor. lakat BartD. 29 (pomor.); —

męso stsl., slc. mäso, mor. dial. mjaso BartD. 40 (hrozenk.), č. maso; odtud i stsl. męzdra č. mázdra, mízdřiti z miezdřiti = maso s kůže stažené ostruhovati; —

-mę-, stsl. po-mę-nąti meminisse; stč. praes. pomanu, poměneš atd., ač zapomanu ŽKlem. 136, 5, když sě rozpomyeneſſ Modl. 181[a], člověk mnoho zapomyene ale bóh nezapomyene Alb. 53[b], (nepřietelé) zapomanu ŽWittb. 58, 12; impt. -poměň atd., zpomyen na to Modl. 104[a]; impf. -poměniech atd., když zpomieniechom Siona ŽWittb. 136, 1; aor. -pomanuch; inf. -pomanúti; part. -pomana; -pomanul; -pomanuv; -pomanut; analogií vznikají tvary odchylné: (já) sě rozpomyenu Modl. 4[a], když sě rozpomaneſſ t. 107[b], sám zapomane Alb. 37[a], inf. napomyenuty ŠtítVyš. 4[b], zapomenuli ŽWittb. 77, 7, napomyenut jsa Koř. Mat. 2, 22; v nč. provedeno veskrze -me-; — odchylné slc. pomenuť atd. hlásí se k stsl. poměnąti; — sem patří také *-męt-*, stsl. pamętь, slc. pamäť, pamätovať, č. paměť, pamětidlo, pamietidlo memoriale ŽKap. 134, 13, pamětivý, pamyetiw ſem byl ŽKlem. 118, 35, pamětník, pamětný a památný, pamětlivý a pamatlivý, pamatlyw EvOl. 111[b], pamatovati, památka atd.; —

męk-, stsl. mękъkъ mollis; slc. mäkký, mor. ḿakký BartD. 29 (pomor.), mjakký t. 40 (hrozenk.), č. měkký; stč. měčiti, stsl. męčiti, palicěmi myeczen Mast. 65, srov. stsl. kyjemь męčitь je Mikl. Lex.; sem patří snad také dial. mor. ḿagnuť = praštiti BartD. 78 (rožn.); —

męt-, stsl. mętą, męsti turbare; slc. másť (m. miasť); stč. praes. matu, měteš atd., ktož zmyete (přísahu) ODub. 22; inf. miesti, musil hlínu myeſty DalC. 76; part. mátl, mietli, přísahu zmátl Řpz. 89, Němci nám řeč zmítli

Blah. 285; měten, zmietenie NRada 717 atd.; stsl. mętežь masc. turbatio, slc. matež, stč. mětež, aby nebyl mětež v lidě rkp. XV stol. (Hanuš, Osterspiele 91); v nč. provedeno většinou mat-: matu, mateš, mátli atd., zmatení a změtení atd.; —

pęd-, stsl. pędь palmus; slc. piaď, č. pied, píď; —

pęk-, pol. piękny; č. pěkný; slc. odchylkou pekny m. -ä-; —

pęst-, stsl. pęstь pugnus; slc. päsť, dial. mor. pasť BartD. 44 (břez.), ṕasť t. 29 (pomor.), pjasc t. 40 (hrozenk.), pěsť t. 7 (zlin.), č. pěst; —

pęt-, stsl. pętь quinque; č. pátý, pátek, pater, paterý, patnáct, pa(t)desát; pět z předhistor. ṕatь (v. § 95, 4); pětka, pítka z pietka; mor. pjatý, pjatek BartD. 40 (hrozenk.) a j., slc. piatý, piatok, pätorý, pätnásť, pädesiat, päť, pätka, piatka; v patnáct, padesát přehláska nepronikla, poněvadž bývalé tu -ь (ṕatьn-, ṕatьd-) bez náhrady zaniklo; totéž bylo v stč. patset, (býv. ṕatь-sъtъ): patczet mzhóv AlxH. 4, 22, mzhóv patſet AlxV. 1277, patſet člověkóv Pass. 344, patſetkrat t. 301; k patnáct, patdesát, patset byly příslušné pády jiné: gen. pěti-náct, pěti-dsát, pěti-set atd.; z toho vzniklo jednak patnáct, pa(t)desát gen. -i atd., jednak pět-set gen. pětiset atd.; —

pęt-, stsl. pęta calx, č. pata, mor. hroz. pjata BartD. 40 atd., slc. päta; -pętь, stsl. opętь, vъspętь retro, retrorsum, slc. opäť, nazpiatok, č. opět, zpět, nazpátek (z -pętъkъ); —

plęs-, stsl. plęsati saltare; č. plésati; slc. plesať, vlivem českým; —

pręd-, stsl. pręda, pręsti nere; stč. praes. přadu, předeš atd., impt. přeď, part. přada, přadl, předli atd., lilie nedělají ani przadu Koř. Mat. 6, 28, předeš jako vřes Smil. přísl. Výb. 1, 841, przaducze AlxH. 11, 39, przadl Hod. 81[a], (ženy) naprzadly postavcóv Ol. Ex. 35, 25; inf. slc. priasť, č. přiesti, přísti; v nč. střídá se přad- a před-, příd- bez pravidla: přadu přádeš i předu předeš atd., part. přadl, přadli, chod. příd, přídli, atd.; — slc. priadza, mor. přaza BartD. 7 (zlin.), č. přiezě, příze stsl. pręždа; — přástva, na tu přístvu Suš. 767 (zášov.); slc. praslica č. přeslice, přeslice stsl. pręslica fusus; přadlí, přadlena, předlena Kotsm. 7 (doudl.); přadeno, předeno Btcha. 458 (dol.-beč.), stč. předeno, przedeno Veleš., stsl. prędeno netum; —

pręg-, stsl. pręgą, pręšti intendere; stč. praes. -přahu, -přěžeš atd., neſprzeže-li ſe s ním ChelčP. 54[b], pak-li jě zaprzahu (3. pl.) Pass. 354; impt. -přěz, wypřez woly Háj. 10[b], dvě krávě vprziezteż u vóz Ol. 1. Reg. 6, 7; aor. 3. sg. -přěže, zlý sě se zlým býrzo zzprsiese Jid. 49; inf. -přieci, pochotnějie by bylo milostí jako jhem ſprzijeczy ſie s Kristem, nežli ſye milostí ſprzijeczy s tiemto světem Štít. ř. 98[b]; part. -přáhl -přiehli, kdyby przyprzahl ſye k ňemu Štít. ř. 100[a], ješto sú ſye ſprzyehly s tiemto světem t. 99[b]; -přáh -přiehši, mečě na ně oprzyehſſe Pass. 626; -přěžen, ſprzyezenu býti Štít. ř. 99[b]; — -přáhati, jho ješto s ním ſprſahaa Štít. ř.

99^a; -přěž, v čistéj ſprzyezzy Rúd. 10^b; — dial. mor. zapřahł BartD. 29 (pomor.), zapříhł t. a 7 (zlin.), zapříhnúť t. 78 (val.) atd., slc. spraž, spraženie, spriahať; sem klade se také nč. *přaska, přeska*, stč. přěcka, przeczka Lact. 68^d, slc. pracka, pol. przęcka a przęczka;

-ręb-, stsl. jarębъ perdix; č. jeřáb (strom i pták), slc. jarab; adj. jeřabatý kropenatý; jeřabina, stč. jěřěbina, gerzyebyny Rozk. 1195; — stsl. jastrębъ č. jestřáb, slc. jastrab; jm. místní Jěstřěbicě a Jěstřěbie, Gyestrzebycze UrbE. 138, de Gestrzeby TomZ. 1416 št. 190; —

ręd-, stsl. rędъ ordo; č. řád, pořád, úřad; sg. lok. stč. řiedě, pořiedě, úřědě, po svém rsiedye JidDrk. 107, ve všem rzyedie Kat. 26, ve všem porziedie Kat. 16, w urziedie Rožmb. 70, v svém vrzyedye DalC. 95; pl. lok. úřědiech, v jich přěslavných vrziedyech Pass. 526; v nč. přehláska analogií zrušena; — úřední, úředník a úřadní, úřadník; — řiediti říditi, ředitel, novotvar řáditi, s významem odlišeným; — slc. riad, riadiť, riaditeľ, úrad, úradnik atd.; —

sęd-, stsl. sêsti praes. sędą, stč. praes. sadu, sědeš atd., (já) s nemilostivými neſadu ŽKlem. 25, 5, když ſyedeſſ za stól Modl. 107^b, (člověk) ſyede sám Alb. 34^b, ať syny má ſyedeta Koř. Mat. 20, 21, (my) na rúčie (koně) wſyedem Pror. 22^a, když ſiedete ŽKlem. 126, 2, synové jich ſadu na stolici tvéj t. 131, 12; impt. sěď, wſyed na kóň Pulk. 4^b, ſiedyz brzo Krist. 67^a, oſiedmy zemi Comest. 125^b, tuto ſiedte a vizte Hrad. 50^b; impf. sědiech stsl. sędêachъ, když na kampna wſſedyeſſe Mast. 5^a; part. sada, poslúchaj mne tuto ſſada AlxV. 202, Ježiuš ſada na úporu vece Hrad. 78^b, ſaducz Ol. Deut. 21, 13; — stč. sadnúti, ſadnvce na zemi HusPost. 134^b, praes. sadnu (nedoloženo), sědneš atd., slc. sadnúť, mor. dial. sadnúc BartD. 40 (hroz.); analogií také stč. sědnúti, sednouti m. sad-; —

sęg-, stsl. sęgnąti extendere; stč. praes. -sahu, -sěžeš atd., jáť przisahu Ol. Gen. 21, 24, ty mi przyſezeſs Troj. 21^b, otprzyſyeze ſye ten Rožmb. 117, svědkové przisahv na kříži ODub. 15; impt. -sěz, przisſiez mi Pass. 505, dva pomocníky odprzyſiezta Rožmb. 69, przisiežte mi Ol. Jos. 2, 12; aor. 3. sg. -sěže, pústenník doſieze deščky Kat. 38, král p'ſieze iuravit Koř. Mark. 6, 23; zaprziſiezeſta sobě Ol. Gen. 21, 31, ſprziſezechu ſie židé Comest. 240^a; inf. -sieci, obſieczi Kat. 78, póvod má przyſyeczy Rožmb. 22; part. -sáhl, -siehli, przyſahl Štít. ř. 106^b, doſyehly toho t. 106^a; part. -sáh, -siehši, doſiehſſy klíčóv Trist. 372; part. -sěžen, neobſyezenu dobrotú Modl. 21^a, subst. verb. ſprzyſezenie 268^b; — praes. stč. sáhnu, siehneš atd., tak cti doſiehneſs NRada 1476 B., když (měsiec) hor doſyehne AlxV. 2403, sotně málo na loket ſyehnem Alb. 83^b; impt. siehni, doſyehni života Koř. 1. Tim. 6, 12; impf. siehniech, (žena) co dosiehnieše DalJ. 20 Ff; inf. sáhnúti, doſahnuty Alb. 83^b; part. sáhna, doſahna AlxV. 1473; sáhati; slc. siahnuť, siahať; v nč. provedeno většinou jednostejné sáh-, dílem také

síh-, doudl. síhnout, síhat Kotsm. 8; zlin. dosíhat BartD. 7; — přísaha, dat. lok. stč. přísěze, když rok przyſſyezie (t. jest) Rožmb. 113; v nč. přehláska zrušena; — přísěžný, přísěžník, nč. -sež-; — sáh, sáha, mor. slov. sáha BartD. 61, val. a j. síha t. 61 (val.), 84 (starojick.), 92 (keleck.); —

sęk-, stsl. sęknąti fluere; stč. sáknu, siekneš atd. nedoloženo, ale dosvědčeno zúženým sík-, vsíknút BartD. 7 (zlin.); v nč. jednostejné sák-; slc. siaknuť; —

stręp-, pol. strzępek; č. střapec, třepiti; —

stręp- curare, strus. strjapati Mikl. I^2 489, strjapčej curator, stč. střěpiti, budete ſtřiepiti k ňemu HusPost. 177^a, subst. střěpně curator, majě zztrsiepnyu o všem statcě Jid. 57; —

swęd-, stsl. pri-svęnąti marcescere; č. svěděti, pol. świędzieć; stč. svadnúti (imperfektivum), svadnu, svědneš atd., swadnu exspiro Veleš, (člověk) ſwyedne a pálí sě v hrdosti Štít. ř. 96^a, list vſwyedne Otc. 412^a, prſiſwiedny jazyk k dásnóm adhaereat ŽKlem. 136, 6, lidé ſwadnuti budú Koř. Luk. 21, 26, mysl poče ſwadnuti Otc. 443^a, (bohatec) div že hořem neuſwiede Hrad. 144^b, až mu žíla vſwadnu Comest. 41^a, by to dřěvo vſwadlo Krist. 77^b atd.; odchylky dosti časté; v nč. slova toho se neužívá, je za ně příbuzné *vadnouti*; slc. smädnúť žízněti; —

swęt-, stsl. svętъ sanctus; svatý, slc. svätý, mor. dial svjatý BartD. 40 (hrozenk.); sg. dat. lok. fem. světiej, světie, světí, ſwietiey Elžbětě Pass. 278, o ſwyetyey Ludmile DalC. 26, k ſwyetye Maří Vít. 31^a, k ſwyety Maří Hod. 86^b; sg. lok. masc. neutr. světiem, světím, o ſſwyetyem Václavě Pulk. 82^b, wo ſwietym Jakubě rkp. XV stol. („Úroky kláštera Žďárského“, kdysi u prof. Kořínka v J. Hradci); du. nom. akk. fem. neutr. světiej atd. (jako sg. dat. lok.), jeho ſwietyey rucě Pass. 202, tvoji ſwietie rucě t. 205, svoji ſwyetij rucě vzved Hod. 36^b; pl. nom. masc. ſwieti tvoji ŽWittb. 144, 10, ſtarzij ſwietij ChelčPost. 189^a atd.; v nč. provedeno všude jednostejné svat-; — kompt. světější; — světiti, svěcen, svěcení, svěcenina; v terminologii církevní isolované svacen- bývá často a dlouho b e z p ř e h l á s k y: jsmy poſuuaceni HomOp. 152^a, (tělo) poſuaceno Kunh. 149^b, (dívky) poſuaceni Túl. 25^b, vody ſwaczene Štít. uč. 148^b, o neſwacene vodě ŠtítOp. 246^a, chléb ſwaceny Ol. 2. Par. 4, 9, hrúdce ſwaczene t. Ex. 29, 27, wody ſwaczene t. Num. 5, 17, ſwacene maso t. Agg. 2, 13, na miestě vſwacenem t. 3. Esd. 8, 79, poſwacene kořisti t. Mich. 4, 13, ſwaczenu wodu ChelčP. 178^a, t. 227^b, hrudí ſwaczenych Ben. Ex. 29, 27, hrudí ſwacených Melantr. t., ſwaczeny těla božieho sacrificium Otc. 100^b, v rucě ſwaczenczouie Ol. Num. 6, 19, ſwaczenynu sacrificium Pror. Jer. 44, 21, k ſwacenynye Ol. Mal. 2, 13 atd.; —

ščęd-, stsl. štędêti parcere, servare; dial. mor. oščádati, stč. poščiediti, ž' mně bóh ješče jest poſſchziedyl šest dní ApŠ. 134, mého poſczied-

v srdci spěcha Levšt. 149^b; v příbuzném štědrý stč. ščedrý stsl. štedrъ není přehláska, nýbrž *-e-* původní: ščedrý je z koř. sked-, ščiediti ze skend-; —

tęg, stsl. tęgъ labor, tęgnąti trahere, tęgotьnъ gravidus, tęžati opus facere, tęžьkъ gravis atd.; č. tah, tahati, táhnu, těhař, těžař, těžar, těhotný, těžěti, těžký, dial. pomor. ťažký BartD. 29, slc. ťah, ťahať, tiahnuť, ťahotný, ťažký; — stč. praes. táhnu, tiehneš atd., potyehneſs NRada 1475, sladkost duši tyehne Alb. 86^b, ſtiehnemy t. 83^b, tyehnete Pror. 4^a, potáhnú ŠtítV. 166; impt. tiehni atd., ztiehny ruku svú Krist. 54^a, tyehnyewye oba za jednako Mast. 109, k tomu tyehnyeme ſye Štít. ř. 173^b; impf. tiehniech atd., když vojska tyehnieſſe Pass. 90, (dievky) tiehniechu DalJ. 8. J; aor. 1. sg. tah, 2. 3. těže atd., przytah duch attraxi ŽWittb. 118, 131, Petr wytyeze meč ML. 100^a, když wytahu vojě AlxB. 7, 32; aor. těžech atd., przytieżech Troj. 222^b, roztyezzechu jeho tělo ML. 104^b; part. táhna, wytahna Kat. 192; táhl, tiehli, netahl toho dořéci Pass. 340, (králové) przitiehli sú Ol. Gen. 14, 7; táh, tiehši, ztaah ruku vecě EvZimn. 18, jeho rucě roztyehſſe Pass. 202; těžen, an roztyezen (na kříži) Modl. 144^b, rameni jenž sta roztyezzenye (na kříži) Rúd. 32^b atd.; odchylky jsou již v textech starých: provaz hrdlo ſtahne Hrad. 95^b, všickni potiehnú DalJ. 108 rkp. L, tahny mě po sobě Modl. 44^b, na voziech věžě tahnyechu AlxV. 2275, tazechu Hod. 47^a, nepřietel przytyehl (pro rým: střěhl) AlxV. 944, že pohani przytahly (pro rým: náhlý) t. 1385, wytahſſe Modl. 55^b, s roztazenymy žilami t. 52^a atp.; nejčastěji vyskytují se odchylky ve rčení *netáhnu co učiniti až* . . .: tu ustrnulo *tah-* u významu jiném, zapomínáno, že je stejné s *táhnúti* trahere, a vyjímalo se z přehlásky obecné, na př. netahnes ot ňeho (od kováře) jěti, až ť mrcha (kůň, jejž kovář okoval) počne klécěti Hrad. 132^a, liška toho řéci netaze, až atd. t. 131^a, netaze slova skonati, až t. 80^b, netahle ſta sě přituliti Pass. 278 atd.; ale ovšem někdy bývá přehláska náležitá také zde, na př. netyeze on mluvenie přestati, až se ukázachu synové královi Lit. 2. Reg. 13, 36; — v nč. provedeno v slovesích těchto jednostejné *-á-*, *-a-*, jenom v tíhnouti (= někam se chýliti, kloniti, svou tíží atp.) jest *-í-*; odkud i subst. tíha; —

tęz-, stsl. tęzati; č. tázati, otázka; stč. praes. tiežu, tiežeš, impt. těž, part. praes. tiežě, já vás otiezy Krist. 78^a, otíži se vás Br. NZák. 111^b, kterak ſe tiežeſs ChelčP. 109^a, když ſe kto tieze t. 15^a, otyezem jich Pass. 307, tijžete ChelčP. 124^a, pyšní ſe tijži t. 126^a, otiez otcě svého ŽKlem. Deut. 7, tyezye ſye a radujě sě Pass. 303, tiem sě potyezyucze AlxV. 2137 atd.; odchylky jsou teprve z doby pozdější: (každý) ſe vtaže ChelčP. 17^b, tažiczyho ſe jich t. 34^b; ale časem ovládly tvary s analogickým táž-, taž-, a bývalá pravidelnost zatlačena úplně: nč. táži se, otaž se atd.; —

tręs-, stsl. tręsą, tręsti; stč. praes. třasu, třěseš atd., jímž sě dušě trzyeſſe Alb. 35^b, ruce ſye wztrzeſſeta Štít. ř. 70^a, prach otrzeſſem t. 222^a, wztrzaſu ſye mé kosti t. 121^b; impt. třěs atd., otrzyes ſye z prachu Pror. 39^b, prach otrzieſte Krist. 50^a; impf. třěsiech, paní ſie trzieſſieſſe Hrad. 141^b, trzyeſyechu ſye Pror. 116^b; aor. třěsech, třěse, pl. 3. třěsechu, třasú, já ſie zſtrzeſech Nikod. 74, země ſie potrzieſſe Pass. 322, tu sě strachem třesechu ŠtítV. 147, všichni údi v ňem ſie wztrzaſu Hrad. 145^a; inf. třiesti, jablek natrsiezzty Jid. 80; part. třasa, trzaſa ſie Pass. 342, trzaſuce ſie Ol. Sap. 17, 9; třásl, třiesli, potrzaſl Pass. 463, země trſaſla ſie ŽKlem. 75, 9, trſaſlo ſie jest srdce mé t. 118, 161, wztrſaſla ſta ſie rty má t. Hab. 16, (oni) sě trzyeſly Kat. 2, od toho sú ſye potrzyeſly Pror. 100^b, bydliščě jich potrzyaſla ſye t. 98^a, potrzyaſly ſye kosti mé t. 71^b; třěsen, kosti potrzyeſſene Koř. Mat. 12, 20; třěsenie, trzyeſenye Pror. 24^a atd.; odchylka vyskytuje se zřídka a skoro jen v textech pozdějších: (já) otrzyeſu s sebe veškeren prach Štít. ř. 132^a, zatrzaſie ſie wladarz Comest. 269^a, trzaſti Lact. 202^a, třesa se Trist. 122, trzieſucz ſie NRada 594, trziſl ſe bratr EvOl. 44^b; v nč. střídá se třas- a třes- dílem bez pravidla: třasu a třesu, třasohlavej Kotsm. 6 (doudl.) a třesohlavý atd., dílem ustálilo se tu jednostejné *-a-*, tu *-e-*, *-í-* (z *-ie-*): impt. třes, part. třesen, třesení, třásl, třásli, chod. třís, třísla, třísli; dial. zatřasu, natřasu Suš. 384, natřesu t. 385, srdečko se třase t. 452, se třese t. 410, slc. triasť; —

vęd-, stsl. uvęnąti, uvędati marcescere; stč. praes. vadnu, vědneš atd., srdce v túhách wyedne Rúd. 26^a, (oni) zwadnu ŽKlem. 36, 2; impf. vědniech, wiedniech ŽGloss. 118, 158, ŽBrn. t., wiednyech ŽWittb. t.; v nč. provedeno jednostejné *-a-*, vadnu, vadneš atd.; dial. mor. ʋ́adnu, ʋ́adneš BartD. 78 (val.), vjadnúc t. 40 (hrozenk.), slc. vädnúť; —

vęt-, stsl. vęšte; č. váce-, viece, více, věčší, větší; starožitné váce- uchránilo se přehlásky ve jménech vlastních Wacemil KosmA. III, 48 (z r. 1154), Wacezlaum Kosm4. III, 22, ſwateho waczſlawa DalC. 52, Venceslaus jazykem slovanským waczlaw slove a tak z toho slova vykládá sě wetſſye ſlawa PulkR. 6^b (wieczſſye ſlawa PulkL. 13, una ex his vocabitur Maior Gloria Kosm. I, 9) atd., dosud; Wecemil List. 1225, loricam Wyeczemilonis Lún. ks. 1394, Wyeczemyſla (akk.) Pulk. 90^a; dial. najvatšemu zbojničkovi Suš. 134, slc. viac, viacej, väčšina; —

vęz-, stsl. vęzą vęsti ligare, vęzati, vęzêti prehendi, č. vázati, váznouti, vězěti atd.; — stč. praes. vazu, vězeš atd., (lilie) ani přadú ani wazu EvSeitst. Mat. 6, 28; part. vaza, což matka šijíc a wazucz vydělala Krist. 28^b, matka wazucz a šijíc potřěby dobýváše t. 32^a; inf. viezti, ʋ́wiežti (sic) irretire SlovKlem. 16^b; part. vězen, abych pravil viezeným odpušťenie HusPost. 10^a; subst. verb. vězenie, wiezenye ŽKlem. 52, 7 atd.; bez přehlásky žádané: wazene rukavicě acu picta SlovKlem. 27^b, mázdřice wazena z žil Sal. 775 atd.; v nč. slovesa toho není; — stč. praes. váznu, viezneš v ňemžto (hřiechu) sám waznu Rúd. 9^b, uwyezne-li trn v noze Štít. uč 66^b, (krokodil) na hák zawjzne Har. 2, 236, ti waznu Štít. uč. 84^a; aor.

3. sg. věze, pl. vazú, (Absolon) vuieze za hlavu Ol. 2. Reg. 18, 9, mnoho sto koní uwazu v onom piescě AlxV. 2183; part. vázl, váznul, veliká moc ryb v sieti zwazla Krist. 110b, (ovcě) v blátě zwaznuly Brig. 84; odchylkou pl. 3. vwieznu Mill. 125b, part. vwjzlo Har. 142, dial. huvíznout, huvíz, huvízla chod. 34 a Šemb. 16; — stč. praes. viežu atd., (já) jej ſwyezy AlxV. 1008, sám sě ſwyezes t. 290, nezawjžeš úst Br. Deut. 25, 4, kto wyeze ſye v to Alb. 14b, wieže ChelčPost. 90a, kohož ſwižete.. kohož rozwiežete t. 252b, pyšní nezawiži ſe t. 21a, ſwjžj Br. Ex. 28, 28; impt. věž, ty jeho rozwiez Pass. 352, rozwiež Háj. 19a, přiskočiec ve ň ſie uwiezte a jmúce jej dobřě ſwiezte Hrad. 78b, ſwiežtež jej ChelčP. 58a; part. viežúc-, mní sě se mnú viesſe cěpy Jid. 102, swijžjce je Háj. 256b atd.; odchylka važ- vyskytuje se až později: pl. 3. ſwažij ChelčP. 28b, ſwažte (koukol) t. 58b, vwaž ſe v panství Háj. 125b, uvažme se v dědictví Br. NZák. 51a; v nč. provedeno važ- podle vaz- tvarů infinitivních; dial. vjazac BartD. 40 (hrozenk.), slc. viazať; —

zęb-, stsl. zębsti dilacerare; praes. stč. zabu, zěbeš, nedoloženo, nč. 3. sg. zebe, 3. pl. zebou, dial. zabou; inf. zábsti, part. zábl, záblo; dial. zíbst, zíblo Šemb. 21 (středočesk. a chod.), uzíbnut, ozíbe mne BartD. 7 (zlin.), záblo t. 29 (pomor.), slc. ziabsť; —

zęt-, stsl. zętь; č. zět, zeť; dial. mor. zať Suš. 148, zac BartD. 40 (hrozenk.), slc. zať; —

žęd-, stsl. žędati sitire, žędêti cupere, žęžda sitis, pol. żądać; č. žádati, žádost, slc. žiadať, žiadosť; č. žádný nullus, dial. mor. žjáden BartD. 40 (hrozenk.), žiáden t. 44 (březovsk.), slc. žiadny, žiadon patří buď také sem (k žęd-, z koř. gend-), anebo pochází spolu se stsl. žadati desiderare a pol. żadny, żaden ze žad- (z gēd-, koř. ged-, žьdati); stč. žěditi sě, na něž (peníze) sě lakomě siedyſſ Jid. 139, (člověk) sě zedij po tom Štít. uč. 100b, což neslušie po tom sě zlá mysl viece zzedí Štít. (Výb. 1, 724); part. zedie ſie aby k někakému přišel duostojenství BrigF. 145a, žediecz ſie po spravedlnosti ŠtítMus. 99a, takú žádostí máš sě ziediti Kruml. 307b, přieliš ſe žedil ŠtítOpat. 359; — stč. žiezě, w ziezy in siti ŽWittb. 103, 11, (trpěl) hlad a ziezy Pass. 51; — žiezn, zyezn tvú Modl. 59a; — žieziti sě, žiezivý, žiezlivý, žieznivý, žiezněti, žiezniti atd., ziezila ſie dušě sitivit ŽWittb. 62, 2, zyezywy sitientes t. 106, 5, zieezlyw EvZimn. 17, zieznyegiuci sitientes ŽKlem. 106, 5, Kristus žieznil Kruml. 21a atd., nč. žíz-.

Sem patří dále přehlásky v infinitivních tvarech sloves vzoru *píti* stč. *pieti*, *pnu*, totiž sloves *-čieti* (praes. *-čnu*), *jieti* (*jmu*), *kléti*, *mieti* (*mnu*), *pieti*, *tieti*, *žieti* (*žmu*) a *žieti* (*žnu*). Tvary, které sem patří, jsou: inf. pieti nč. píti, stsl. pęti, rozpieti Hrad. 87b, most kožemi popijeti Alxp. 44, przygijety Štít. ř. 39b, pogieeti KřižB. 76a atd.; dial. zapíť, utíť, žíť BartD. 83 (hranick.); a náproti tomu novotvary s *-a-*: ṕat, žat,

začat, ťat, jat, ale vzít BartD. 25 (zlin.), ṕať, žať atd. t. 44 (březovsk. ṕjac, ucjac, začac, vzjac t. 42 (hrozenk.), ṕať t. 77 (rožnovsk.) atp.; — sup. je právem bez přehlásky pat, někda mě ma mátě posláše zat na pole (t. j. žat) Pass. 293; — aor. sg. 2. 3. *pě* stsl. pę, pl. 2. *pěste* stsl. pęste, a podle toho také *pěch* stsl. pęchъ atd., (ještěrka) przypie ſie k ruce Pavlově Comest. 270b, Petr Malchovi vtye ucho Krist. 95b, ſtyechu Pass. 353; — part. *-l* plur. masc. *pěli*, du. fem. neutr. *pěle*, ze staršího *ṕali*, *ṕalě*, psl. pęli, pęlê, a naproti tomu sg. m. *ṕal*, f. *ṕala*, n. *ṕalo*, du. m. *ṕala*, pl. f. *ṕaly*, n. *ṕala*, lučišče své napal ŽKlem. 7, 13, napieli ſu lučišče t. 10, 3; — part. *-t* *ṕat* a *pěti* atd., na kříži rozpat ŽKlem. 157a, všichni zapieti jsú Ol. Naum 3, 10; subst. verb. *pětie*, rozpietie ChelčP. 179a; — part. *-s* *ṕav* a *pěvše* atd., napaw lučišťe Ol. 3. Reg. 22, 34, na kříži tě rozpyewſſe Kruml. 101a. — Bývalá pravidelnost ruší se časem odchylkami, když analogií vyvíjejí se tvary s *-ě-* místo *-a-*, a naopak, na př. (Vespasian) poczel kralovati Mart. 22a, zaczali sme zpievati Lobk. 74b atd. Po delším kolísání ustaluje se v jazyku knižném usus, který se udržel většinou dosud a podle kterého jest v part. *-l*, *-t*, *-s* jednostejné *-a-*, tedy sg. masc. pal, pat, pav, a analogií také plur. m. pali, pati, pavše; v subst. verb. zůstalo *-ě-*, napětí, infinitiv pak má dílem samohlásku náležitou, na př. začíti, vzíti, stíti, žíti (stč. začieti atd.), dílem je tvaru nového *-outi*, na př. pnouti, přijmouti atd. Odchylkou od nč. pravidelného pal-pali atd. je chodské vzel vzela vzelo vzeli, začel začeli, zatěl zatěli chod. 34 (jenom v slovesích uvedených).

Krom toho patří sem přehlásky v slabikách příponových (přípon kmenotvorných):

v sg. nom. akk. kmenů vzoru *rámě*, psl. ramę;

v kmenech vz. *kuřě*; sg. nom. akk. stč. kuřě, nč. kuře, stsl. kurę; gen. kuřěte, nč. kuřete, stsl. kuręte, a tak celým singularem; du. nom. akk. kuřětě, dvě holubyetie Ol. Lev. 14, 22 a j.; gen. lok. kuřatú; dat. instr. kuřatma stsl. kurętьma, *ь* z konc. *-ьma*, které by bylo mohlo způsobiti přehlásku, vypadlo dříve; pl. nom. akk. kuřata; gen. kuřat stsl. kurętъ; dat. kuřatóm; lok. kuřětech, stsl. kurętьchъ, o knyezetech Pulk. Lit. 1a, o českých knyezietyech Pass. 578, pak analogií kuřatech; instr. kuřaty; dial. mor. kuřa, kuřate, kuřati atd. BartD. 7 (zlin.) a j., děvča Suš. 88, děvčatě t. 517, děvčati t. 190 atd., slc. kurä, kuraťa, kuraťu atd. Pastrn. 130 atd.; — odtud odvozené subst. kuřětina, kurzietyna Rozk. 2618, adj. kuřěcí atd.; —

v sg. nom. masc. (stč. též neutr.) part. praes. kmenů měkkých kryjě nč. kryje, tešě nč. teše, dial. kryja, kupuja, teša BartD. 26 (zlin.) a j., psl. *-ę*; —

v part. praes. vzorů *trpěti* a *prositi* trpě, trpiec- nč. trpíc-, prosě,

prosiec- nč. prose, prosíc-, dial. seďa, mláťa BartD. 26 (zlin.) a j., slc. -iac, psl. -ę; —

v číslovkách devět, desět nč. deset, devater, desater, devátý, desátý atd., slc. deväť, desať, deviatý, desiatý, psl. devęt-, desęt-; —

v subst. měsiec, zajiec, nč. -íc, slc. mesiac, zajac, psl. -ęcь; adj. zaječí atd.; —

v subst. kněz, kniežě nč. kníže, odtud adjekt. kněž z býv. kňaž, w Knaſawezi (v list. ze stol. XIII, padělané na r. 1088, Dobr. Gesch.[2] 83); dále Slez-, plur. nom. Slezěné ze staršího Slazané, Slasane KosmA. (z roku 1154) II, 37; dále vítěz, robotěz, peniez nč. peníz, řetěz, leměz tignum, slc. kňaz, víťaz, peniaz, reťaz, z býv. -ęzь, -ędzь; v mosaz koncovka záhy ztvrdla (srov. gen. moſazu Ol. Ex. 27, 3 a j.) a přehláska tedy nepronikla; —

v jěhněd, jěhnědový, stsl. agnędъ populus nigra; — hovado, hovjado BartD. 40 (hrozenk.), hovědina, hovězí, stsl. govęd-; — koleda slc. koleda (vlivem českým), stsl. kolęda; — škaradý, škařědec, škaredý, slc. škaredý (vlivem českým), stsl. skarędъ; — šeradný, šeřadný atp. a šeřěd- nč. šered-, ſſerziednye Pass. 385, ſeřednie HusPost. 111[b], býti ſſerednikem ŠtítOp. 43, ješče ſye ſſerzyedymy Modl. 16[a] atd.

B) a, á (z ę) přehlasováno v ě, ie v koncovkách tvarův ohnutých:

v sg. akk. mě, tě, se stč. sě, dial. mor. ḿa, ťa, sa BartD. 73 (val.) a j., slc. ma, ťa, sa, psl. mę, tę, sę; —

v 3. os. plur. (oni) trpí, prosí, vědí, jedí atp., stč. trpie, prosie, vědie, jědie, dadie, dial. mor. trṕá, prosá BartD. 77 (val.) a j., slc. -ia, stsl. -ętъ.

Koncovka v č. sg. gen. dušě, našie, plur. nom. akk. dušě, našě, pl. akk. oráčě atd., proti níž je stsl. -ę, není z -ę a nepatří tedy sem; v. § 51.

Poznámky ku přehlásce *a-ě*.

101. 1. *a)* Za stč. slyšal-slyšěli atp. má nč. spisovná (a s ní některá nářečí) slyšel-slyšeli, a naproti tomu *b)* za stč. počal-počěli atp. je nč. počal-počali. Namítá se otázka: proč je výsledek v *a)* a *b)* nestejný, proč provedla analogie v *a)* jednostejné *e*, slyšel-slyšeli, a v *b)* jednostejné *a*, počal-počali? Vysvětluji si věc takto: když pravidlo o slyšal-slyšěli, počal-počěli atd. kleslo, nastalo kolísání a říkalo se slyšal i slyšel, slyšeli i slyšali, počal i počel, počeli i počali; touž dobou — na sklonku XIV a v XV stol. — vyskytuje se novotvarý aorist počach, poča atd. (místo staršího počěch atd.), vyskytuje se hojně v textech psaných a byl zajisté hojnější v jazyku obecném; aorist a participium *-l* jsou v historii jazyka českého (a vůbec slovanského) zvláště sdruženy, za aorist klade se participium *-l*, aorist zaniká a participium *-l* vstupuje na jeho místo; tímto zvláštním sdružením souvisely také aor. počach a kolísavé participium počal, počel atd.; tvary počal, počali atd. měly podporu v aor. počach atd., a tou podporou zvítězily nad tvary konkurrentními počel, počeli atd.; — jinak bylo při slyšal, slyšel atd.; také tu vyskytuje se aorist novotvarý slyšach atd., ale velmi zřídka; tu tedy v době kolísání zase tvary slyšel, slyšeli atd. mají podporu v aoristech slyšech atd., a tou podporou vítězí.

2. Podle pravidla nahoře podaného je přehláska *a-ě* náležitá v aor. 2. 3. sg. počě, slyšě a 2. pl. počěste, slyšěste, v osobách ostatních je provedena analogií a jest tedy sg. 1. počěch, slyšěch místo počach, slyšach a vlivem os. 2. a 3. počě, slyšě atd. Rovněž tak je přehláska náležitá v sg. nom. dušě m. duša, pl. instr. dušěmi m. dušami atd., a naproti tomu na př. v du. dat. instr. dušěma m. dušama, pl. dat. dušiem m. dušám (-amъ) a lok. dušiech m. dušách (-achъ) je způsobena analogií. K tomu je dlužno připomenouti, že dokladů pro staré nepřehlasované počach, slyšach, dušama, dušám atd. (z češtiny západní) nemáme a že podle známých dokladů přehláska analogií způsobená počěch, slyšěch, dušěma, dušiem atd. nejeví se mladší, než přehláska náležitá v počě, slyšě, dušě atd., t. j. že přehláska analogická v počěch atd. pronikla h n e d anebo nedlouho po přehlásce náležité počě. Naproti tomu vídáme jinde, že přehláska analogická proniká teprve za d e l š í d o b u p o přehlásce náležité; na př. počal, slyšal drží se od XII do sklonku XIV stol. vedle počěli, slyšěli, rovněž tak přadu vedle přědeš atd. Otázka: proč proniká přehláska analogická v případech prvějších hned, v druhých pak až po staletích? Odpovědi nevím jiné, než která se dává ze srovnání obojích těchto tvarů: v počě-počach-počěch, dušě-dušám-dušiem atp. je přehláska v k o n c o v c e (nepravím ve flexivní příponě), a naproti tomu v počal-počěli-počel, slyšal-slyšěli-slyšel, přadu-přědeš přědu atp. je přehláska v n i t r u slova, a dlužno tu tedy uznati skutečnost, že uniformující analogie provedla stejnost v koncovkách hned nebo záhy, v nitru slov pak až během delší doby.

3. Po bývalé pravidelnosti následuje kolísání, z kolísání pak vycházejí tvary u n i f o r m o v a n é, jednak s přehláskou provedenou *ě (e)* veskrze a přes čáru, na př. slyšel, slyšela, slyšeli atd., jednak veskrze s nepřehlasovaným *a*, na př. začal, začali atd. Někdy zvítězil tvar ten v nářečí tom, onen v onom; na př. z býv. slyšal-slyšěli je č. slyšel-slyšeli a mor. slyšal-slyšali. Někdy tvary oboje v nářečích týchže se drží, na př. ob. třasu-třaseš a třesu-třeseš atd. Někdy pak vyvíjí se při těchto d u p l i k a t e c h rozdílný význam; na př. za stč. táhnu-tiehneš atd. je nč. táhnu-táhneš (transitivum a intrans.) a tíhnu-tíhneš (intransitivum).

4. V ŽGloss. 91, 14 psáno uiſazaeni plantati, místo vysázěni, *ae* m. *ě*. Podobně napsáno jest Pieshae Reg. I. (v list. z r. 1228, podle Erbena = Pieščě), Mesea t. (l. z r. 1184, = Mžě), Msea t. (l. z r. 1186, = Mžě) atd., a ozuzaiae examinans Greg. Hojně dokladů takových — *ae, ę, ea* za *ě* — nalézá se v padělaném zlomku evangelia svatojanského (EJ) a ve spise o něm (Staročeský zlomek evangelia svatojanského 1881, § 31) bral jsem

toto psaní za naznačení hlásky přechodné mezi *a* a *ě*. Ale mezitím nalezeno o zlomku EJ, že je padělán. Doklady v Reg. I. nejsou vůbec dosti spolehlivé, a příklady, které sem vůbec patří, jsou transkripce znění českého v textech latinských, úmysl písařův je v jejich literách *ea*, *ae* ovšem naznačen, ale nám nejsou dosti zřetelny. Ve uiſaz*ae*ni ŽGloss. je beze vší pochyby omyl; na sklonku stol. XIII, do něhož se ŽGloss. hlásí, bylo přehlasované vysáz*ě*ni pravidlem.

102. Chronologii přehlásky *a*-*ě* atd. lze stopovati jenom v češtině západní; pro mor. a slc. není pro to dostatek svědectví, hlavně textových památek. Pro češtinu pak západní máme svědectví tato:

1. Výrazy sv*a*cen, posv*a*cen, usv*a*cen, sv*a*cenie, sv*a*cenec, sv*a*cenina atd., jichž doklady uvedeny jsou nahoře v § 100, *A)*. Výrazy tyto drží se až do XVI stol. (hrudí sv*a*cených, v bibli Benát. a Melantr.) a jsou odchylkou od obecného pravidla, sv*a*ce- místo sv*ě*ce-. Odchylky té nelze jinak vysvětliti, než že jsou to archaismy, zachované v terminologii náboženské. V tom pak je spolu obsaženo svědectví, že na začátku doby křesťanské přehláska ještě nebyla pronikla, nebo dokonce že jí vůbec ještě nebylo. — Podobně svědčí subst. vóľa, buď wola tvá Modl. 58[a], archaismus zachovaný v otčenáši.

2. V kronice Kosmově v rkp. *A* (Kosmas zemřel r. 1125, rkp. *A* je z r. 1154) je v českých jménech vlastních pravidlem nepřehlasované *a*: sg. nom. Lubuss*a* I, 4, Lubossa I, 4 a 6, Brusnic*a* I, 9 a j.; sg. gen. filius Bors*a* (= Borša, k nom. Boreš) II, 44 a III, 48; pl. nom. Gedc*a*ne II, 2, Psow*a*ne II, 37, Trebow*a*ne t., Slas*a*ne t. a j.; v jiných slabikách vnitřních: Br*a*cizlaus II, 1 a 11, Sl*a*sane II, 37, W*a*cemil III, 48. Odchylka je tu jediná: sg. nom. Neuss*e*, virum Neusse nomine (nominativ jmenovací) III, 15, vedle Neuss*a* III, 23. Kosmas klade v kontextu latinském slova česká z pravidla ve formě takové, jaká by jim náležela v kontextu českém. Doklady rkpisu *A* jsou tedy svědectvím, že v době té bylo pravidlem ještě nepřehlasované *a*, ale že se již vyskytuje také přehláska *ě**). Doklady rkpisu *A* opakují se v rkp. *1*, jenž je ze stol. XIII; z toho však nemůžeme pro stol. XIII nic abstrahovati, jeť v rkp. *1* prostě opsáno, co měla jeho předloha starší.

3. Na česká jména vlastní v listinách v Reg. I, pokud jsou pravé, není spolehnutí v příčině naší, poněvadž je latinští písaři rozmanitě měnili. Spoléhati však lze trvám na česká appellativa tutéž vkládaná. Z těch jsou nám zde důležita: vaccam quae ialovica dicitur t. j. jalovic*a*, z r. 1130; (custodia) quae vocatur strasa t. j. stráž*a*, z r. 1143; (collecta) quae berne vocatur t. j. bern*ě*, z r. 1208; bernie vel pomocz t. j. bern*ě*, z r. 1249

*) S tím shoduje se také doklad w Knaſawezi (nom. kňaž*a* ves) v list. ze stol. XIII, padělané na r. 1088, snad podle předlohy nějaké staré.

a 1240; silva quae Scalice nuncupatur t. j. skalic*ě*, z r. 1211; terram quae wesce vulgariter appellatur t. j. vésc*ě*, z r. 1225; ielenye gora, z r. 1241; mensuram quae chtwrtne appellatur t. j. čtvrtn*ě*, z r. 1249; bab*ie* struha z r. 1249, mecze (du.) z r. 1252. Doklady tyto jsou tedy v 1. pol. stol. XII bez přehlásky (z 2. pol. XII není žádných) a od poč. XIII mají přehlásku.

4. V ABoh. (z pol. XIII) jsou tvary přehlasované v keneze t. j. u-kn*ě*ž*ě*, dete t. j. diet*ě*, moie komara t. j. moj*ě*, a nepřehlasovaný žádný. Také v HomOp. (z 2. pol. XIII) je všecko přehlasováno, kromě nahoře uvedeného a vyloženého archaismu poſuuaceni 152[a] a uzaſenie 154[a]. Rovněž tak v CisMnich. (z téže doby), na př. namatheye t. j. na Matěj*ě*, meſecie t. j. měsiec*ě* atd.; odchylkou je tu však ſveria 97, má-li to býti = zvěř*a*.

5. Od sklonku stol. XIII máme památky stč. dosti hojné, a v nich jest přehláska *a*-*ě* provedena do plné své míry.

V dokladech tuto uvedených jdou tedy tvary nepřehlasované do pol. stol. XII, přehlasované pak od poč. XIII. Tím není řečeno, že by v Čechách do pol. XII nebylo bývalo přehlásky, a od poč. XIII tvarů nepřehlasovaných; ale přece je tím dosvědčeno, že doba mezi pol. XII a poč. XIII stol. leží v průběhu přehlásky *a*-*ě*, že v době té přehlasování toto se dálo. Dálo se pravděpodobně také po nějaké desítiletí před tím i po tom. Doba jeho byla zajisté delší, než jen půl století; ale není potřebí, aby byla bývala mnohem delší, také o přehlásce *u*-*i* nalezneme, že se vykonala v době krátké, kratší než sto let.

Při hledání této chronologie nehleděno ke glossám Greg. a k Pražským zlomkům hlaholským.

Glossy Greg., kladené do doby ok. r. 1100, mají některé shody s padělaným zlomkem evangelia sv.-Janského, proto je třeba opatrnosti. Považil jsem věc opětně a myslím, že není dostatečné příčiny k pochybování; od mínění, že by to byly glossy čistě české, jsem však upustil. Přehláska *a*-*ě* je v Greg. do dvou pětin provedena, v. můj spis Stč. zlomek evang. sv.-Janského § 32 (tu patří k dokladům s přehláskou také praueſe ze t. j. pravieše sě, jež dosud mylně se čtlo pranoſe ze); to dá se s chronologií nahoře nalezenou bez hrubého odporu srovnati, možná, že glossy Greg. jsou o něco mladší, než se myslí.

V Pražských zlomcích hlaholských je psáno: eza dara cělen*ie* tję liši (Šafařík, Glag. Fragm. 1857 str. 35), sg. gen. cělen*ie* (přehlasovaný) m. *-ьja*. Také to neodporovalo by příliš naší chronologii, ješto zlomky tyto podle Jagiće ze sklonku stol. XI pocházejí; možná že jsou ještě mladší (Šafařík kladl je do 2. pol. IX nebo 1. pol. X st., Sreznevskij do XI n. XII, Makušev až do XIV, v. Filolog. Zapiski 1877, IV. 17 a 23), a možná též, že ojedinělý jejich doklad cělen*ie* jest omyl. —

V památkách stol. XIII a XIV zachovává se přehláska *a*-*ě* atd. velmi

přísně. Odchylky hojnější jsou od stol. XV, a množí se časem víc a více. Vyskytují se jenom v těch případech, kde jazyk nynější od bývalé pravidelnosti se liší; na př. vyskytují se odchylky slyšel a slyšali atp., kde i jazyk nynější má odchylné slyšel, ale nevyskytuje se odchylka slyšaní (subst. verb.) atp., kde pravidelná přehláska slyšení dosud se zachovala. Odchylky dosahují v 2. pol. XV a 1. pol. XVI stol. té míry, že usus patrně se kolísá a tvar nepravidelný (t. j. tvar s přehláskou nebo nepřehláskou nepravidelnou) stejně jest oprávněn, jako pravidelný. Potom následuje v 2. pol. XVI ustálení, usus přechází od libovůle ke stejnosti, z paralelních tvarů dříve stejně oprávněných jednoho se drží a druhého se vzdává; řídí se při tom nikoli snad pravidlem přehláskovým, nýbrž snahou uniformovací, a vzdává se tedy tu tvarů od přehlásky odchylných (na př. slyšali atp.), jinde však také tvarů pravidelných (na př. slyšal atp.). Výsledek změny je ten, jejž vidíme v nové češtině spisovné a skoro stejnou měrou také v nářečích v Čechách.

103. Rozšíření a postup přehlásky *a-ě* atd. na území českém jeví se nestejné.

V Čechách je přehláska pravidlem. Z památek stč. poznáváme, že se tu vyvinula až do míry pravidlem stanovené, že svou dobou (od XIII do konce XIV stol.) trvala veliká pravidelnost, pak nastávaly odchylky, bylo kolísání a ustálil se stav, který trvá dosud v jazyku spisovném a většinou i v českých nářečích. Srov. § předcházející.

O Moravě (a Slezsku) máme některé doklady staré a hojná svědectví v nářečích nynějších.

V památkách staromoravských nalézáme nepřehlasované *a*, *á* častěji jenom v MüllB. (písař toho byl z dialektu blízkého polštině): krala matyaſſa 618 a 619, za papeſſa 619, tochto meſſicza t., otcza 618 a 619, svatého czetna (sic) m. čteňá 618, od bozeho wſtupena 619, zboza t. j. zbožá 620, dla oderzena odpuſkom 620 (m. obdržeňá), waſſem duſſam 618, w ginſſich zemach t., poruczam t. (2krát), klaknete t., klaknite 620, poklaknite 618; dále v otčenáši v témž rukopise (podle excerpt p. Jos. Truhláře): odpuſſczamy, w boha otcza wſſemohuczeho ſtworzitela neba y zeme. V jiných textech staromoravských dílem odchylek takových vůbec není, na př. v Kat., dílem se vyskytují zřídka, na př. credica t. j. čriedica Gloss. Jer. (z 1. pol. XIII stol.), padena t. j. padeňá t., neprzazen ROl. 131[a], przichazagicze Pror. Ol. Bar. 4, 6, ſrdcza waſſye EvOl. 96[a] a 106[b], impt. nepuſczay ROtcPetr. 370.

V moravštině nynější vyskytuje se přehláska *ě* atd. poměrně zřídka; vyskytuje se hojněji v městech než v řeči venkovanův; a hojněji v nářečích západních než ve východních; vedle ní pak a místo ní je většinou *a* atd. Vidí se v té příčině promiskuita tím pozoru hodná, že přehláska a nepře-

hláska v témž nářečí, a druhdy v témže slově vedle sebe se vyskytují. Na př. v nář. zlin. je telecí, vsíknút, zapříhat BartD. 7 a j., a vedle toho zlin. tela, kuřa gen. kuřate atd.; v nář. starojick. zapříh, smít sa, síha atd. vedle kuřa, hříba, do vrbá, přát, okřát atd. BartD. 84; v nář. kelec-kém přítel, přít, vzít, síha atd. vedle gen. vrabca, do-zelá, svážajou atd. t. 92; v lašském jastřab, paď, pasť, sać (síti) atd., a vedle toho přídlo (přádlo), přídky (přástky) t. 98, inf. křičeť, part. běžeł t. 99; v dolnobeč. zíbnóť (zábnouti), zapříhnóť, zapříhať, víznóť, vsíknóť, dosíhnóť, dosíhl, síha, přístka (přástka), smíť se, víť (váti) atd. Btch. 421, a vedle toho gen. znameňá t. 417, zemjám t. 418, olšám, žářa, původa, nechtěja Šemb. 110 a 111 atd.; v témž nářečí časují se slovesa třídy V. 1[b] dílem s přehláskou, dílem bez přehlásky, na př. jest krájím, krájíš, -jí, -jíme, -jíte, -jijó, impt. krájé, inf. krájeť, part. krájeja, krájeł atd., a naproti tomu zabíjám, zabíjáš, -já, -jáme, -játe, -jajó, part. zabíjaja, zabíjał, zabíjané Btch. 248; v obecně moravském číša Šemb. 15, ve zlinském knížací BartD. 7 atp. jsou přehláska a nepřehláska vedle sebe v týchže slovích.

Jak vysvětliti tuto promiskuitu? Na pohled zdá se, že kuřa, gen. kuřate atd., do vrbá, zemjám, zabíjáme atd. jsou tvary starožitné, proti tvarům přehláskou změněným telecí, vsíknút, dosíhnóť, síha, smíť sa, přítel, krájíme atp. Ale výklad ten neuspokojuje, poněvadž nevysvětluje, proč přehláska tu jest a tu není, na př. ve zlin. telecí a knížací, v dolnobeč. krájíme a zabíjáme atd. Třeba tedy výkladu jiného, a ten jest: přehláska *a-ě* pronikla ne-li veskrze, tedy zajisté velikou měrou také v moravštině; bylo tedy i staromor. přehlasované kuřě gen. kuřěte, gen. do mořě, do vrbie, pl. dat. zemiem atd., a bylo ovšem také přehlasované telecí, vsiekne, siehne, smieti sě, přietel; v kuřě, kuřěte atd. zrušila se přehláska podle plur. kuřata atd. a vznikly novotvary kuřa, kuřate atd.; a podobně vznikly novotvary do-mořa, do-vrbá, zemjám atp., místo do-mořě atd., vlivem gen. do-města, pl. dat. ženám atd.; krom toho mohl tu působiti také vliv přicházející od východu, kde tvary tyto většinou byly zůstaly bez přehlásky (srov. Kotsm. 17); v adjekt. telecí atp. se přehláska někde zrušila a jest telací podle plur. telata, někde pak zůstala nezrušena; pro slabiky vnitřní v číša, knížací, vsíkne, smíť sa atp. nebylo tvarů blízkých s *-a-* (*-á-*), anebo, kde byly, nebyly dosti působivé, proto zůstala přehláska nezrušena — číša, přítel, smíť sa atp. —, ano rozšířila se i přes míru — vsíknút podle vsíkne, dosíhnóť podle síhne atp.

Výkladu tomuto jsou podporou také tvary dial. *hráz*, *mez*, *zem* atp.; sotva vznikly odsuvkou z původního hráza, meza, zeḿa, neboť nemáme příkladu, že by se odsouvalo koncové *-a*; vznikly tedy, jako stejné tvary západočeské, odsuvkou z hrázě n. hráze, mezě n. meze, země, a bylo tedy i mor. hrázě n. hráze atd. (srov. Btch. 420), t. j. byla tedy i v moravštině přehláska hráza-hrázě atd.

Jiná podpora témuž výkladu jest v adv. zlášče, zláště = č. zvláště, stč. zvláščě. Slovo toto jest na Moravě známo, jak svědčí dial. ukázky při Šemb. 99, 100, 101 atd., a též v nář. slc., zvlášte. Jest původem svým sg. gen. z-vláščě, přehlas. ze z-vlášča, tedy gen. sg. podle vzoru *moře*. K nom. *moře* je v nářečích moravských většinou moř*a*, ale nikde tu není z(v)lášč*a*. To lze vysvětliti jenom ve shodě s výkladem tuto podaným: přehláska pronikla i na Moravě, z bývalých gen. z-moř*a*, z-vlášč*a* bylo přehlasované stč. i stmor. z-moř*ě*, z-vlášč*ě*, sklesnutím jotace z-moř*e*, z-vlášč*e* n. zvlášť*e*; v češtině *-e* zůstalo; v mor. pak změnilo se z-moř*e* ve z-moř*a* podle gen z-měst*a* atd., ale ve stejném tvaru z-(v)lášč*e* zůstalo *-e* nezměněno, poněvadž výraz tento byl vypadl ze své kategorie, stal se adverbiem, při němž se nepamatovalo, že patří do stejné řady s gen. z-moř*e*, z-měst*a* atd.

Na Slovensku je v nářečí spisovném nepřehlasované *a*, *ia (á)* pravidlem. Několik odchylek je v l*e* za l*ę*, na př. pl*e*sať stsl. pl*ę*sati, kl*e*sať za kl*ę*s- pol. kl*ę*snąć, kol*e*da stsl. kol*ę*da, Slezák a Sl*ie*zko za Sl*ę*z-; odchylky ty vznikly nejspíše vlivem českým. Také sem patří právě dotčené adv. zvlášt*e*. V nářečích obecných jsou odchylky — s přehláskou — také jiné a hojnější; na př. vynáš*e*t, zapíj*e*t, sg. nom. nevol*e*, sg. gen. akk. král*e*, kon*e* (= koňe), sg nom. fem. naš*e*, adj. sed*í*cí, jač*í*cí a j. Srov. Pastrn. 107 a násl. —

Podle toho všeho myslím, že byl postup přehlásky *a-ě* atd. tento: šla od západu k východu; v Čechách opanovala úplně, ovšem v mezích pravidla nahoře vyloženého; velikou měrou pronikla také na Moravě (a v Slezsku), dílem snad tak úplně, jako v Čechách (určitě se o věci této vysloviti nelze, poněvadž neznáme dosti památek staromoravských a věrně dialektických); Slovensko zasáhla měrou skrovnou; na východě a severovýchodě svého území hraničí čeština se slovanštinou, která přehlásky *a-ě* nemá; od týchže stran přichází také odpor proti této přehlásce; v končinách tu hraničících pronikla zajisté nejméně; tvary, které tu zůstaly nepřehlášeny, byly zajisté podnětem, aby se rušila přehláska tam, kde pronikla; rušení toto působilo zvláště na poli nářečí moravských; co bylo zde předtím přehlášeno a rušivé analogii přístupno, vracelo se v podobu nepřehlasovanou; jinde pak přehláska se uchránila a zachovala; odtud promiskuita přehlásek a nepřehlásek v moravštině, nahoře vytčená.

104. Přehláska *a-ě* je zjev pouze hláskoslovný, t. j. zjev způsobený mechanikou mluvidel, fysiologicky: *a* je hláska hrdelná, potřebné pro ni nastrojení mluvidel ústních má své hlavní místo na samém začátku dutiny ústní, nad hrdlem; hlásky měkké (podnebné) mají svá článkovací místa vesměs více ku předu téže dutiny, na př. *š*; v řeči mechanické pošinujeme vzdálená místa článkovací tak, aby si byla bližší; nastrojení potřebné pro *a* pošinujeme ku předu, blíž a blíže k tomu místu, kde se

děje nastrojení pro *š*; tu přicházíme na místa, kde místo náležitého *a* zaznívají hlásky jiné a jiné, od hrdelného *a* víc a více se odchylující, při nich i hlásky mimovolné, až zazní *ie*, *ě*, = duš*a* je změněno v duš*ě*; srov. ČČMus. 1872, 362 sl. Z toho zároveň vysvítá, proč následující souhláska tvrdá a samohláska široká přehlásce brání — na př. j*a*ko, nikdy j*ě*ko —, souhláska pak měkká a samohláska úzká ji podporují — na př. zapř*a*hu a zapř*ě*žeš atd.

Také to se samo rozumí, že za stejných okolností může změna táž nebo podobná vyskytati se také v jazyku jiném. K přehlásce české *a-ě* je prostorem i časem nejbližší hornoněmecká přehláska (Umlaut) *a-e*, proniklá již v době staré (starohornoněmecké), na př. chr*a*ft plur. chr*e*fti. Blízkost je tu taková, že se až otázka namítá, nevzniklo-li přehlasování české *a-ě* vlivem německým. Možná, že vliv takový do nějaké míry byl; bylyť styky českoněmecké, které vliv takový přivoditi mohly, značné již v době té staré (vzpomeňme si na dobu sv. Václava † 935), a nalézáme také při některých jiných změnách samohláskových vliv a podnět německý, na př. s*ú*d-s*au*d jako v něm. h*ú*s-h*au*s, ml*ý*n-ml*aj*n jako v něm. m*î*n-m*ei*n. Ale zajisté tu byla i vlastní disposice jazyka, která tu novotu ochotně přijala a tak ji rozvíti se dala, že z toho vzešla jedna z nejvýznamnějších vlastností, kterými se individualní ráz jazyka českého v rodině jazyků slovanských vyznačuje.

105. Změnu *a-e (ě)* po souhláskách měkkých zná již Pelzel, Grundsätze 1795; vykládá na str. 14 (ve vyd. 1798 na str. 24) a j. otc*e*, klíč*e*, kazatel*e*, Lukáš*e*, muž*e* z otc*a* atd., zem*ě*, děvč*e* ze zem*ja*, děvč*a*, volaj*e*, sed*ě* z volaj*a* atd. Nejedlý Gramm. 1804 str. 21 sl. a 234 učí, že Čechové změnili samohlásky „hlubší“ *a*, *o*, *u* po souhláskách „plynných“ ve „vyšší“ *e*, *i*; tedy na př. po *j*: naděj*e*, part. pij*e* z naděj*a*, pij*a*; po sykavkách: nom. slepic*e*, nouz*e*, hous*e* ze slepic*a* atd., gen. srdc*e*, klíč*e* ze srdc*a* atd., part. drž*e*l, slyš*e*l z drž*a*ł atd.; po zubných a jazyčných: part. soud*ě*, trat*ě* ze faud*ja*, trat*ja*, nom. svin*ě*, večeř*e*, neděl*e* ze svin*ja*, večer*ja*, neděl*ja*, gen. písař*e* z pisar*ja* atd.; po retných: zem*ě* ze zem*ja*, dev*ě*t z dev*ja*t atd.; inf. j*é*ti z j*á*ti; subst verb. poč*e*tí z part. poč*a*t, atd. Dobrovský, Lehrgeb. 1809 str. 30 a 32 učí, že čeština má po užších hláskách základních (nach engeren Grundlauten) také užší samohlásky, tedy *e (ě)* za *a* a *o*, a v Dobr.[2] (1819), 134 vyvozuje zaj*e*tí, sn*ě*tí, st*ě*tí, poč*e*tí, ž*e*tí z part. zaj*a*t atd. Názvu „přehlasování“ užívá poprvé Čelakovský v Rozboru 1840 („hláska *a* přehlasuje se v *e*“ str. 145), pak Šafařík v Počátcích 1845 str. 12, 15, 18 atd. Utvořen jest bezpochyby podle názvu Grimmova „Umlaut“. Šafařík rozuměl jím všeliké proměny samohlásek. Změnám souhláskovým dal jméno „přetvořování“. Přehlasování pak rozeznával „genetické“, kde „se změnou hlásky i smysl slova více méně se mění“, na př. v*i*seti-v*ě*siti, vezu-v*ů*zsv*á*žím, — a „eufonické“, když „přeléváním hlásek jedněch v druhé smysl

se nemění", na př. košula-košile, čáša-číše, čuju-čiji. V přehlasování eufonickém rozeznával „dvojí stupeň": na prvním přechází a v e a u v i, na druhém „dlouhé é a dlouhé ě" (ie) v í. Krom toho má Šafařík přehlasování „zpátečné" a rozumí tím změnu „užší samohlásky v širší" působením souhlásky měkké; na př. gen. krvi v krve, lok. na-moři v na-mořu, part. viděl ve vidjal (viďal) atp. Místo „přehlasování genetického" přijat potom název „stupňování", užitý Miklosichem (1852 „Steigerung der Vocale", u Grimma „Ablaut"). Název „přehlasování" zůstal pro změnu a-ě (e) a u-i, způsobenou souhláskami měkkými, a přijat také pro stejnou změnu o-e (ě), ъ-ь, y-i, a přehlasováním „zpátečným" nazvána změna aj-ej (na př. daj-dej, najvajš-nejvejš), dílem také změny jako svatý-světiti (Hattala, Zvukosl. a j.); „zpátečné přehlasování" Šafaříkovo nejsou změny hláskoslovné, nýbrž dílem rozdíly tvarové (krvi a krve), dílem změny způsobené analogií (na př. viděl a viďal). Šafaříkův „druhý stupeň" přehlasování eufonického, stéblo-stýblo, hřiech-hřích, nazývám „úžením" (Příspěvek k historii českých samohl. 1870, § 35 a násl.).

106. Za *a* bývá *e* (mimo přehlásku).

1. V pl. dat. stč. nem, vem m. nám, vám. Na př. což uem přijde Túl. 12[b], za podobné sě nem zdá Pulk. 60[b] a j. V dokladech nebývá tu psána samohláska dlouhá. Mnohé vzory mají v pl. dat. koncovku *-iem*, *-ěm*, *-em* právem, na př. dušiem, těm, kostem; podle toho utvořeno také nem, vem.

2. Jinde: v *beran* proti stsl. baranъ, baranek buoží Lvov. 59[a], mor. baran BartD. 11 (zlin.), Btcha 418 (dol.-beč.), slc. baran, pol. baran atd.; — *hlesnouti*, jehož nelze děliti od subst. hlas; — v *nestojte*, vzniklém z impt. nastojte; stč. nastoju adsum vyšlo z užívání, imperativu nastojte adsitis nerozumělo se, klesl ve volací slovce a propadl i mimořádné změně hláskové; — *bezmále* m. bez mála; adverbialní výraz bez-mála sklesl v adverbium a změnil se v *bezmál* a *bezmále;* z *bezmál* a *málem* utvořeno i *bezmálem*, a s tohoto abstrahováno pravidlo, ovšem mylné, že prý *bez* se pojí také s instr.

3. V nářečích: telíř, repouch dial. krk. 51, meškara m. maškara Šemb. 15 (domažl.), teký, behno t. a chod. 35, jesan, z-jera chod. 35 (snad podle jeř), selát t. a Kotsm. 10 (doudl.), šefrán Btcha 418 (dol.-beč.), jelovica Škult. 181 (gemer.); v dol.-beč. keléšek proti č. kalich jest *e* podle pol. a němč.

V nář. slc. bývá také *ae*, *ä* za *a:* kaezau ich odviašč m. kázal Škult. 459, ukäzuje t. 76, käde ich viedol m. kad- t. 23, zkämenely t. 9, zkämeneté t. 34, z kochu sa kädilo t. 473, zastävil sa t. 384 a j.

Srov. mrus. dial. deleko m. daleko, skelьa m. skala Ogon. Stud. 44.

á se mění dial. v *o*, někdy v *u*.

107. To se děje zejména v nář. lašském, BartD. 100—101. Na př. brána-brona, a podobně krova, słoma, płotno, kozani stč. kázanie, řodek, přotel, hłod (*hłád) gen. hładu, nospa, zokon, zovitka, pěšok, kołoř, mynoř, veseło roba, božo muka, pěknějšo růža, jo, nom, vom, dvanost, padesot, devoty, nojlepší (*náj-, *a-* před *-j* zdlouženo, srov. § 505), nojvic, utrocać, vydovać, vołóm vołoš vołó vołomy vołóce vołaju, zavołoj, zavołojće, 3. pl. hleďo viso klečo nošo modlo se, pošć (pásti) pt. pos (pásł) fem. posła, vzóć (vzíti, *vzáti) vzół vzała, vołoł (-áł) fem. vołała, kłod f. kładła, pod f. padła, hřoł f. hřała BartD. l. c.; jo mom řodku karafije Suš. 272.

Změna *á-u* děje se porůznu v témže nářečí před souhláskami *-m*, *-n*; žádané *o-* je tu před souhláskami nosovými změněno v *u-*. Na př. vrána-vruna, a rovněž tak žbun, barun, zumek, Junovice (Ján-), sum sama samo, znum znoš zno znumy . . ., jo mum, byvum, vołum atd. BartD. 101 a Šemb. 57.

Krátké *a* zaměněno v *o* v pamět, pamatovati: dial. pomať BartD. 62 (val.), pomatka t. 103 (laš.), pomatovať t. 62 a 103 (val. a laš.), pomatuju t. 86 (starojick.), pomatovat chod. 35, pomatuj si to Kotsm. 10 (doudl.) vedle pamjet t. Změna ta stala se trvám podle složenin po-mníti atp.; vědomí, že *pa-mět*, *pa-matovati* jsou složeniny, v jazyku ovšem netrvalo, ale příbuznost významová mohla je spojovati se složeným *po-mnieti* atp. a analogií tohoto mohlo vzniknouti i po-matovati atd.

V MüllB. psáno: zdrowa maria 618, poſdrowmy t., poſdroweny t., m. zdráva, posdrav-, a kozdy m. každý; vlivem polským.

Vedle pakostní atd. je také pokost-: dnú trpícieho, a druzí Čechové řekli by pokoſtnieho neb pokoſtníka, od pokoſtnicie té nemoci, jíž řiekají pokoſtnicie HusPost. 172[b], pokoſtnicy Háj. herb. 368[b], pokostnice chod. 35; mylnou etymologií, jakoby z *po-* a *kost*.

Poznámky k *a*, *á*.

108. 1. Místo z-daleka, z-blízka, od-mala je dial. z-daleky, z-blízky, od-mały BartD. 34 (slov.), t. 10 (zlin.) a j. Není to změna hlásková *a* v *y*, nýbrž výrazy s *-y* vznikly analogií podle z-novy, z-mlady, z-předy atp.; o tomto pak z-novy atd. m. z-novu viz § 195. —

2. Také v tady-tudy, kady-kudy, někda-někdy, hnedka-hnedky atp. není změněno *a* v *y* neb *u*, nýbrž jsou to tvary etymologicky rozdílné.

3. V doudl. žádati-žoudati Kotsm. 7 střídá se *á* a *ou*. Totéž je v cárati-courati, čahati (ze sahati)-čouhati, šťárati (snad z něm. stören sthněm. stôren)-šťourati a j. Mám za to, že je to střídání napodobením tvarů stupňovaných: v třasu-trousiti (ę-ą), chrámati (neobratně, chromě choditi)-chroumati, pochroumati (chromým učiniti, *ou* z *ō)* atd. střídají se slabiky kořenné s *a (á)* a *ou*, podle toho také k *žádati* utvořeno *žoudati*

atd. Podobně může se vykládati šlápnouti a šloupnouti; ale tu možná že vzniklo šloup- podle stoup-, stoupnouti, říká se také ob. *šlupeň* m. *stupeň*.

Sem patří poněkud také blázniti-blouzniti: blázniti je z psl. blazn-, z toho pak sdružením s blud, bloud, blouditi utvořeno také blouzniti.

Cizí *a*.

109. V slovích přejatých cizí *a* (bez rozdílu kvantity) namnoze zůstává, na př. šach, šafář, fara, pohan z pāgānus, trám z něm. (bavor.) Trâm Mikl. Fremdw. 133, prám střhněm. prâm nhněm. Prahm t. 119 atd., srov. § 93, 5.

Mnohdy však bývá za cizí *ā̆* hláska jiná. Zejména:

o za *ă*. Na př. buvol z lat. bubalus ř. *βούβαλος*; stč. bobonky v. stsrb. babunьska rêčь haeresis Mikl. Fremdw. 76; komín ze střhněm. kamîn a toto z lat. camīnus t. 99 a Kluge 158; komnata ze střlat. caminata = pokoj s topením Mikl. Fremdw. 95; koleda z lat. calendae t. 99; slc. koliba tugurium z ř. *καλύβη* t.; komora ze sthněm. chamara a toto z lat. camera t.; konopě z lat. cannabis ř. *κάναβις* t. 100; kostel z lat. castellum t. 101; košile slc. košuľa z lat. casula t.; kotel z got. katils lat. catillus t.; locika z lat. lactuca t. 106; lopúch (rostl.) z lat. lapatium t.; modrace v. madrace z něm. Matratze, to pak z lat. matratium, a toto z arab. matrahh t. 109 a Kluge 225; *o*cet z lat. acetum; *o*ltář ze sthněm. altâri, a toto z lat. ăltāre; *o*p-, *o*pice z střhněm. affe Mikl. Fremdw. 115; pohan z lat. păgānus t. 119; pop ze sthněm. phafo t.; stč. sotona, ſſkareda ſotono PassKlem. 250[b], ſkarzeda ſotono Pass. 589, z lat. Satanas; stodola ze sthněm. stadal l. c. 127, škopek ze sthněm. scaf, nněm. Schaff, Scheffel; tovaryš, utvořené z tovar = onus, merx, toto pak z tur. tavâr, tovar = pecus, merx Mikl. t. 133 a Etym. Wtb. 359; žok z něm. Sack; —

ê za *ā* je v řepa stč. řêpa rus. rêpa, podle lat. rāpa, sthněm. râba a ruoba, lit. ropé, srov. Mikl. Fremdw. 122; ale odvození rêp- z rāp- není jisté, srov. Kluge 284; —

e za *ă* je v nebozez sln. nabozec ze sthněm. nabagêr = Gehr (sthněm. gêr Spiess) zum Bohren der Naben Mikl. l. c. 113.

Příklady některé, kde toto *a* jest odsuto, v. v § násl.

a se přisouvá a odsouvá.

110. 1. *a*, *á* je přisuto dial. v případech, kde jinde bývá pohybné *e*; na př. v chod. pl. gen. pometál, stebál, vědár chod. 35, slc. pl. gen. sukán vedle sukien atp.; srov. § 148.

V dolsk. adverb. potomá jest *-á* přidáno podle adverbií jiných, která touž koncovku mají, na př. nikda, včera, *-á*.

Také v Kopidlno-Kopidlanský atp. zdá se býti *a* přisuto: ale je to vlastně změna *e-a*, v. § 131.

2. Odsuto jest *a* v slovích přejatých *Lexa* m. *A*lexa, — v domáckém *Lojza* z *A*lois, — *Háta* z *A*gatha, stč. *A*hata, den s. Ahaty EvOl. 179[b], na ſwatu ahatu LékB. 41[a], — *brotan* (rostl.) z lat. abrotanum.

Dial. tvary *začla* m. začala, *začli* m. začali, *zapli* m. zapali, *žla* m. žała DartD. 103 (laš.) atp. jsou novotvary: podle pad*nu*-pad*nouti* utvořil se ku praes. zač*nu* také inf. zač*nouti* (m. zač*íti*), a jako je k *padnu-padnouti* part. fem. *padla* plur. *padli* atd., tak utvořilo se i k *začnu-začnouti* také part. *začla*, *začli* atd. Na pohled zdá se, jakoby v začla proti začala bylo jen *-a-* odsuto, ale geneticky má se věc jinak.

^{i}*a*, ^{i}*á*; *ia*, *iá*; slc. *ä*.

111. Psaním *ia*, *iá* rozumíme hlásky *a*, *á* s praejotací v daných případech zjevnou, tedy dvojhlásky *ia* (krátkou) a *iá* (dlouhou); na př. v nč. nap*ia*l, stč. krest*ia*n, d*iá*bel.

Psaním ^{i}*a*, ^{i}*á* rozumíme tytéž dvojhlásky v případech theoreticky žádaných, nehledíc k tomu, je-li praejotace také v dokladech psána čili nic. Na př. pro stč. subst. šče*ňa*ta, šče*ňá*tko předpokládáme znění starší (předhistorické) šče*n*^{i}*a*ta, šče*n*^{i}*á*tko; — a rovněž tak předpokládáme 3. os. plur. mlá*t*^{i}*á* pro stč. mlá*tie*, nč. mlá*tí* a dial. mła*tia* BartD. 45 (břez.), mła*ťá* t. 90 (choďá, stjick.), mło*ťo* t. 128 (laš.); — sg. nom. kr*m*^{i}*a* pro stč. i nč. kr*mě* a dial. kr*ḿa* BartD. 16 (zlin.); — atd.

O slc. *ä* viz dole § 116.

^{i}*a*, ^{i}*á*.

112. ^{i}*a*, ^{i}*á* jsou střídnice:

a) Za psl *ę*, *ьja*, *ьję*:

za psl. *ę*, na př. ščen^{i}ata (z toho je pozdější ščeňata, nč. štěňata), ščen^{i}átko (= pozd. -ňátko), psl. ščenę-, — part. vz^{i}at (= nč. vzat), psl. vъzętъ; — srov. § 51; —

za psl. *ьja*, na př. pr^{i}átel- (= pozd. přátel-), psl. prьjatel-, — plur. nom. znamen^{i}á (= pozd. znameňá, znamení), psl. zьnamenьja; — srov. § 477; —

za psl. *-ьję*, v part. praes. p^{i}á (nč. pije) atp., z čehož se stalo ṕá a přehláskou pie, na př. pye a jeda Štít. uč. 30[b], ani pie ani jěda Pass. 127 atd.; srov. § 477.

Později, v době historické a pokud tu přehláska nepronikla, jsou za tyto bývalé dvojhlásky střídnice *a*, *á* bez praejotace: ščeňata, ščeňátko, přátel-, znameňá atd. Předpokládáme, že v případech sem patřících místo stč. historického *a*, *á* bylo předhistorické ^{i}*a*, ^{i}*á*, a vede nás k tomu jednak

původ těchto hlásek, jednak měkčící vliv, jejž vykonávají na souhlásky předcházející *n*, *d*, *t* a dialekticky též na souhlásky jiné. Vizme to pro příklad při *n*-: historické ščeňata a znameňá pochází z psl. -nęta a -*nьja*; v bývalém -nęta nezměkčilo se *n* v *ň*, neboť -*ę* je téhož druhu jako -*e*, a *n* od následujícího -*e* neměkne; rovněž tak nezměkčilo se *n* v *ň* v bývalém -*nьja*, neboť *n*- ani od následujícího -*ь* neměkne; také neměkne *n*- od samého -*a*, -*á*, které tu jest v tvarech historických; ježto však v slovích ščeňata, znameňá změna *n*- v *ň*- vykonána jest, musila tu na přechodu od psl. *nę*, *nьja* k historickému *ňa*, *ňá* bývati hláska, která změkčení způsobiti mohla; a to nemohla býti hláska jiná, než praejotace při -*a*, -*á*; předpokládáme tedy, že tu před historickým *ňa*, *ňá* bylo starší n^{i}a, n^{i}á; z toho stalo se změkčením ň^{i}a, ň^{i}á, a z toho dále zaniknutím jotace (§ 114) historické *ňa*, *ňá*. Z n ě n í praejotace v ň^{i}a n^{i}á bylo beze vší pochyby stejné jako je v *ě* (= ^{i}e) a stč. *ie*; stejné ^{i}-, jaké znělo v stč. ščeně t. j. šče ň^{i}e, znělo také v předhistorickém šče ň^{i}ata, šče ň^{i}átko atp. A jako po *n*-, tak bývalo také po souhláskách *d*, *t*, po *r*, po souhláskách *retných* a po *z*, *s*, neboť tu všude ukazuje k tomu změkčení stejné nebo podobné jako při *n*-; byly tedy také na př. pl. nom. mlád^{i}ata, kot^{i}ata, kur^{i}ata, gús^{i}ata atp., změkčeny v mláď^{i}ata, koť^{i}ata, kuř^{i}ata, gúś^{i}ata atd. Jak bylo po souhláskách již dříve *měkkých*, na př. v ptáčata a ptáčátko z -*čę*-, božá ze -*žьja* atp., o tom nás měkčení nepoučuje; ale tu zase analogie vede k tomu, že tu bylo rovněž tak, jako po souhláskách ostatních, tedy ptáč^{i}ata, bož^{i}á atp., z čehož se stalo ptáčata, božá (zaniknutím jotace, § 114) atd.

Slabiky, ve kterých tyto dvojhlásky se vyskytují, byly ovšem a jsou z pravidla dosud měkké, na př. štěňata, mláďata, koťata, štěňátko atd. Kde jsou tvrdé nebo neměkké, tu nastala z t r á t a m ě k k o s t i časem. To se stalo jen v několika případech s bývalým -*ę*-, zejména v slovích datel proti slc. ďatel a stsl. dętlъ picus, tah a táhnouti proti slc. ťah- a stsl. tęg-, tázati proti stsl. tęz- atp., — a dále při souhláskách nyní obojetnými zvaných, na př. v zabu ze zęb-, sáknu ze sęk-, matu z męt-, vadnu z vędklatý z klęt- atp.; — slabiky tyto ovšem původně byly veskrze měkké a měkkost jejich pamatovala se ještě na začátku doby staročeské (do přehlásky *a*-*ě*) a pamatuje se dialekticky dosud.

b) ^{i}a, ^{i}á bývá dále ve střídě za psl. -*ja*, -*ję*. Na př. zem^{i}a z býv. zemja, zem^{i}an- ze zemjan-, Morav^{i}an- z -vjan-, part. syp^{i}a ze sypję, gýb^{i}a z gybję atd. To bývá jen po souhláskách r e t n ý c h; jinde není tomu příležitosti, poněvadž souhlásky ostatní, které tu přicházely do spojení s následujícím -*j*, jinak se měnily. —

Srov. § 205 *a)* i *b)*.

113. Oboje ^{i}a, ^{i}á, i které *a)* z psl. *ę*, *ьja*, *ьję*, i které *b)* z psl. *ja*, *ję* se vyvinulo, má v češtině platnost stejnou a osudy stejné; na př. z psl. part. *a)* sъpę a *b)* sypję jsou v češtině tvary s koncovkami stejnými, nejstarší sp^{i}a a syp^{i}a, pozdější stč. a nč. spě a sypě, dial. sṕa a syṕa BartD. 26 (zlin.). Můžeme tedy zde dále k rozdílnému původu těchto hlásek nehleděti a o obojích zároveň jednati.

Tu však je třeba upozorniti dříve, že věc podstatně stejná bývá nazývána dvojím jménem. Na př. v part. syp^{i}a spatřujeme dvojhlásku ^{i}a, t. j. spojujeme jotaci s následujícím -*a*, o zlinském pak syṕa praví se, že tu je měkké *ṕ*, t. j. jotace spojuje se s předcházejícím *p*-. Jsou tu také rozdíly dialektické: někde jotace v ^{i}a, ^{i}á zřetelně proniká, jinde jeví se jen jako emný jotový přídech a téměř se ztrácí; na př. v březovském nebožiátko BartD. 44 t. j. nebož^{i}átko je psané *iá* „zřetelně dvojslabičné“, v dolnobečevském hřibjata t. j. hříb^{i}ata jest „u výslovnosti rozeznati zcela jasné a zřetelné *j* (*i*)“ Btch. 441, kdežto v nářečí zlinském stejné hříb́ata jen „se slabým přídechem jotovým“ zní BartD. 6. Ve výkladech grammatických nelze těmto drobným a mnohdy nedosti jasně postřehnutým rozdílům vždycky hověti, a abychom nechybili, mějme na mysli vždycky celou s l a b i k u p^{i}a nebo ṕa atp.; jotace, která tu jest, budiž jasná a zřetelná anebo jen slabý přídech, zajisté náleží slabice, a není nikterak třeba o tom pátrati, náleží-li tu předcházející souhlásce, či následující samohlásce. Výklad genetický musí ovšem vycházeti od dvojhlásky, poněvadž tu původně byla dvojhláska, a co tu později jest, z bývalé dvojhlásky se vyvinulo. —

114. Jde nyní o to, co se s jotací v ^{i}a, ^{i}á dále dělo.

a) Za předpokládané ščen^{i}ata, ščen^{i}átko, golúb^{i}ata, zem^{i}an-, Morav^{i}an-, part. syp^{i}a atp. nalézáme již v nejstarší češtině tvary střídné bez jotace: ščeňata, ščeňátko, holúbata, zeman-, Moravan- atd.; t. j. j o t a c e č a s e m z a n i k l a. Změkčení, jež byla způsobila, ovšem zůstalo. Je to týž zjev, který poznáme při praejotovaném *ě* = ^{i}e: v sing. dat. ženě a nom. vóně zněla koncovka ještě ve XIV stol. -ňě = ň^{i}e, s jotací tak zřetelnou jako v dat. rybě = -b^{i}e a nom. země = -m^{i}e, ale časem jotace sklesla a vyslovuje se žeňe, vůňe (třeba že se psalo ženě, vůně); a taktéž vyslovovalo se v době předhistorické ščeň^{i}ata, zem^{i}an-, a v době historické je za to ščeňata, zeman-. A rovněž tak je stč. húsata z předhist. gús^{i}ata, holúbata z golúb^{i}ata, holúbátko z -b^{i}átko, part. ťal, vzal, pal z t^{i}al, vz^{i}al, p^{i}al, smál ze sm^{i}ál, sg. gen. a pl. nom. koṕá z kop^{i}á, zeman- ze zem^{i}an-. Moravan- z Morav^{i}an- atd.

Že jotace z býv. ^{i}a, ^{i}á zanikla, vysvítá z textů starých na jotaci přísných. Tu psáno na př. ſczenata ŽWittb. 103, 21 t. j. ščeňata, mladatko Kruml. 63^{b} t. j. mláďátko, dvěma holubatma Hrad. 69^{a} t. j. holúbatma, newzal ŽWittb. 23, 4, napal lučišče své t. 57, 8, zemani ŽGloss. 104, 12 a ŽWittb. tamt. t. j. zemany (pl. instr.) atd., dokladů je bez čísla; tu všude bylo by zajisté psáno -ia- nebo -ya-, kdyby se bylo říkalo ščeň^{i}ata, nap^{i}al,

zem^{i}*an* atp.; ale je tu psáno jen -a- bez praejotace, nebyla tu tedy praejotace ani u výslovnosti; praejotace, která tu zajisté byla v době předcházející, tedy zanikla.

b) Jotace, v češtině staré z pravidla zaniklá, vyskytuje se později přece. Jsou totiž texty, vesměs mladší, které v případech sem patřících praejotaci psánu mívají, kde tedy psáno *ia* nebo *ya*. Ale nekaždé psané *ia*, *ya* znamená dvojhlásku ^{i}*a* nebo ^{i}*á*.

Tu dlužno především eliminovati příklady s *ňa*, *ďa*, *ťa* (a ovšem i s dlouhým *ňá* atd.). Když v XIV stol. staré *ňě* u výslovnosti skleslo v *ňe*, vyvinul se způsob, psáti hlásku *ň* spřežkou *ni* nebo *ny**), a rovněž tak vznikl způsob psáti *di*, *dy* a *ti*, *ty* za hlásky *ď* a *ť*; tu pak na př. v psaném ſtie*nia*tka HusPost. 45^{b} neznamená se čtení -*n*^{i}*á*-, nýbrž *ňá*, jotace tu psaná je jen znaménko grafické, změkčovací.

Při *č*-, *š*-, *ž*-, *j*-, *ř*- pak bývá nesnadno rozhodnouti, má-li jotace po těchto hláskách psaná platnost fonetickou = ^{i}-, či je-li pouhým znaménkem změkčovacím. Na př. v EvVíd. psáno poczyatek Jan. 2, 11, poczyatka Mat. 12, 45, przyatele Luk. 2, 43 atd. Když se domníváme, že pro hlásky *č*, *ř* také písaři EvVíd. mohly stačiti spřežky *cz*, *rz*, jako stačily písařům jiným a jako často také jemu stačily, když totiž na jiných místech psal czaſſ Jan. 2, 4 atd., tedy se nám zdá, že tam, kde píše poczyatek, chtěl naznačiti znění dialektické poč^{i}*á*tek (srov. slc. počiatok = -*č*^{i}*á*-), a podobně psaním przyatele (srov. slc. priateľ) atd. Když však povážíme, že týž písař píše také geſſczye Jan. 2, 4, aor. rzyeczyechu t. 9, 12 a j. m. ješ*če*, *řeče*chu, že tedy i na místech nepochybných psává czy, rzy za *č*, *ř*, tedy uvěříme, že mohl psaním po*czy*atek, p*rzy*atele atp. rozuměti a naznačovati také znění počátek, p*ř*átelé atd. Úhrnem, z EvVíd. nelze se o této věci dopátrati ničeho bezpečného, a to platí pokud vím, o všech textech starých, které v případech sem patřících praejotaci psánu mívají. Je možná, že tu praejotace bývala u výslovnosti dialektické a že se říkalo na př. poč^{i}*á*tek, př^{i}*á*telé atp.; ale ze psaných památek jazyka starého to dosud dokázáno není.

Po *l* jotace z pravidla vůbec nebývá.

---

*) Nč. adjekt. *němý* a dat. zájm. k-*němu* mají stejně psané slabiky *něm*-, a také stejně znící = *ňem*-. V stč. bylo však znění rozdílné: bylo adj. *ńě*mý (stsl. a psl. nêmъ) a zájm. k-*ňe*mu (stsl. a psl. -ňemu). Adjektivum *ně*mý psalo se na př. *nye*my, zájmeno k-*ňe*mu pak psáno k-*ne*mu. Psaní toto je výmluvné v rukopisích na jotaci přísných t. j. takových, kde se litera *y* (nebo *i*) píše jen tam, kde se má znamenati hláska *i* nebo *j*; v rkpech těch nepíše se *y* (*i*) nikdy jako pouhé znaménko změkčovací. Později nastala změna. Jotace, t. j. *i* v ňěmý = ň^{i}emý atp., sklesla, starší *ňě*mý změnilo se v mladší *ňe*mý. Změna ta stala se u výslovnosti, a psaní staré *nye*my zůstávalo dále. V tomto pak psaní bylo slyšené *ňe*mý vyjádřeno psaným *nye*my, bylo slyšené *ň*- vyjádřeno spřežkou *ny*-. — a podle toho pak také dat k-*ňe*mu psán k-*ny*emu, a vyvinulo se pravidlo, že hláska *ň* se má psáti spřežkou *ny* nebo též *ni*, a že vůbec měkké souhlásky *ň*-, *ď*- *ť*-, (později také *ž*) se mají psáti *ny*-, *ni*-, *dy*-, *di*- atd.

Zbývají tedy jen souhlásky retné a retozubné *p*, *b*, *v*, *f*, *m* a sykavé *s*, *z*, *c*, po kterých jotace v textech zde míněných psaná má bezpečně také platnost fonetickou. Doklady toho vyskytují se však velice zřídka; na př. pamiatny den List. Poř. z r. 1465 t. j. pam^{i}*á*tný, Wawra z Giwian ŠtítHrad. 168^{a} t. j. z Jiv^{i}*a*n, obleženým Boleſlawianúm Háj. 396^{a}.

c) Jotace, v češtině staré zaniklá, vyskytuje se v nč. v některých nářečích. Nářečí, která dvojhlásky ^{i}*a*, ^{i}*á* (psané od dialektologů *ja*, *já*, nebo *ia*, *iá*, n. *'a*, *'á*, *'a*, *'á*) mají, jsou: doudlebské, na př. zapjal, zapjatej, holoubjata, říbjata, hrabjata Kotsm. 6 m. zapal atd.; — zlinské, na př. hříb́a, hříb́ata, hrab́ata; part. živ́a, lov́a, sṕa, syṕa, vykoṕa, krḿa; v́adnút; procestv́a; konoṕa, kúṕa, krḿa, Mlatcov́an, Malenov́an; stav́aja; vedle pata, patro BartD. 6, 16, 20, 23 a 26; pomoravské, na př. 3. pl. toṕá t. 32; — uherskoslovenské spisovné, na př. piatok (psané *ia* vyslovuj ^{i}*á*), inf. priasť, 3. plur. horia, držia, činia, part. horiac, držiac, činiac, sg. gen. znamenia, pl. dat. paniam, lok. paniach, instr. paniami Hatt. slc.; podřečí uherskoslovenská na Moravě, na př. hrozenkovské pjata, nazpjatek, pjasc (pěst), pjatek, mjaso, mjakký, vjaz, hovjado, svjatý, svjátek, vjadnúc (vadnouti), vjazac (vázati), dzěsjatý, mesjaček, nebožjátko, hrjebja gen. hrjebjaca atd. BartD. 40—42; březovské (po retnicích jen v příkladech některých) nebožiátko, triásť, priásť, siať, hriať, priať, smiať sa, liať t. 44; — dolské, na př. stav́at t. 55; — valašské, na př. hříb́a gen. hříb́ate, plur. hříb́ata atd., sg. akk. ḿa (mě) t. 72, 3. pl. sṕá, drob́á, trefá t. 77, v́adnu, v́adneš atd., 3. plur. trṕá; t. 78; — starojické, na př. ḿá (mě), hříb́a, hołúb́a, do vrb́á, Mořkovjan t. 84, Mořkov́aňé, Hodslav́aňé t. 88, zaṕať t. 89, 3. pl. barv́á, sṕá t. 90; — lašské, na př. ṕasť, ṕata, ṕaď (píď), ṕatro, v́az t. 98, inf. ṕáť t. 97, ṕať n. ṕac t. 125; part. ṕał fem. ṕała t. 125 n. ṕoł (z p^{i}ał, psl. -ę-) fem. ṕała t. 101; hřib́a pl. hřib́ata atd. t. 117; ḿa (mě) t. 118; 3. pl. sṕo, rob́o, tref́o t. 101 (ze sp^{i}á atd.); Morav́an 98 (z psl. -vjan-); sḿáť se t. 97 n. sḿať se t. 98, part. sḿoł fem. sḿoła t. 103 (ze sm^{i}á-, psl. -ьja-); inf. v́ać, lać, śać t. 98 (váti atd., z -ьja-); sg. gen. z fojstv́a, bez svědoḿa t. 114; — severoopavské, na př. piakny, miakky, mia (mě), viac (více) t. 134.

Jiné příklady: holubjata, Opavjané, zemjaky Šemb. 51 (vých.-mor.), travěnka uvjadne Suš. 498 atd. Také v češtině spisovné máme příklad v part. p*ia*l, p*ia*t (n. p*ja*l, p*ja*t), užívaném vedle *pal*, *pat*. Příklad ten je poučný. Původně tu bylo p^{i}*a*- (z pę-). Jotace zanikla a tvary starší a dosud obecně známé jsou p*a*l, p*a*t. Ale časem vyskytuje se psaní *ṕa*-, připał Br. Ezech. 17, 7, zṕał ſe t. Dan. 8, 10 a 11, ſṕatý t. Dan. 4, 12 a j., a konečně psaní *pia*- ſpiał Rosa 163 a 185, Dolež. 208, piał Dolež. 113, pial Tham 113, zapial t., pial, ṕal melius quam pal Jg. s. v., přepiali TomP. 3, 398, upiali t. 4, 21, zapiaty Rosa 194, rozpiat Nejedlý^{3} 207, rozepiat TomP. 4, 107 atd. Poučný je ten příklad proto, že ukazuje, kterak se z historického

pa- stalo pia-; nemyslím, že by se tu — v západočeském pal, pat — byla dochovala a cítila nějaká měkkost z doby předhistorické, která pak pronikla v jotaci; spíše tu mohla jotace v příbuzném -pětí, napětí atd. k tomu působiti, aby byla praejotace také v piat a pial; zajisté však působil v tomto případě vliv dialektický: na Moravě říkalo se ṕaľ, ṕat, to přijato do bible Br., a odtud do nč. spisovné.

115. Podle výkladů předcházejících bylo tedy předhistorické praejotované ⁱa, ⁱá, na př. golúbⁱata, Moravⁱan-; pak jotace zanikla a je stč. holúbata, Moravan-; a potom se opět objevuje, dílem v textech pozdějších, zvláště pak v nářečích nynějších, někde zřetelně a rázně, někde více méně oslabena. Otázka: je jotace, kterou zastihujeme v textech pozdějších a nářečích nynějších, dochována z doby staré, předhistorické, či vznikla během času nově? Přímého poučení o tom, totiž poučení ze zřetelných dokladů dialektických až do doby nejstarší sahajících nemáme, a proto hledáme ho jinak. Stč. holúbata mohlo se snad změniti v dial. holúb́ata (= -bⁱa-) vlivem jotovaného gen. holúběte (= -bⁱe-) atd.; ale tím není řečeno, že by se tak bylo stalo skutečně. Jsou však také případy, kde nebylo příbuzného tvaru jotovaného, podle něhož by se z -a- bylo mohlo státi dialektické -ⁱa-; bylo ovšem kdysi na př. Moravěnín vedle Moravan-, ale zaniklo dříve, než se tvary Moravⁱan- objevují. Proto myslím, že jotace v pozdějším a nč. dialektickém Moravⁱan (psaném -ṽan n. -vjan) není analogií nově uvedena, nýbrž že se tu drží od starodávna, od svého počátku; a totéž platí ovšem také o jotaci v dial. hołúbⁱata, mⁱáta, do vrbⁱá, desⁱátý, držⁱá, činⁱá atd.; podporou výkladu tomu jest jotace zachovaná ve stejných případech jinde ve slovanštině, na př. hluž. zemjan, Słovjan, žřěbjo pl. žřěbjata, pol. ziemianin, gołębię pl. gołębięta, źrzebię pl. źrzebięta, rus. žerebja pl. žerebjata atd.

116. 1. V slovenštině spisovné i dialektické jest ⁱá (psané -ia-) také v čiara, pl. gen. čias, od tých čias Erb. čít. 71, šialiť, žial, žiar, žiara, žiarlivý atp.; ščjáva BartD. 40 (hrozenk.), inšiá řeč t. 46 (lhot.) atd.; tedy v čia, šia, žia za náležité čá, šá, žá.

Tutéž jest -ia v pl. nom. chlapovia, mužovia atp. Hatt. 67 a j., pánovja, bratrovja, synovja BartD. 41 (hroz.) atd., z pův. -ьja, srov. Mikl. 3² 291.

Místy je v témže nářečí ⁱa také za ě (ê), na př. mjasto, povjadač, bjalý atp. způsobem polským Pastrn. 44 a 142, toba, soba BartD. 35 (blatn., m. -bě), teba, seba t. 38 (velick., též).

2. V témž nářečí je také hláska ä. Dialektologové ji rozmanitě popisují a kladou ji tu za samohlásku jednoduchou, stejnou s něm. ä, tu za dvojhlásku, tu za smíšeninu z iea, tu z ea; srov. Pastrn. 19—21. Je to zajisté hláska, která má v různých krajinách znění různé mezi e a a.

Slc. spisovné ä je střídnice za psl. ę po souhláskách retných v slabikách krátkých. Na př. päta č. pata stsl. pęta, päť č. pět stsl. pętь, holúbä č. holoubě psl. -bę, sväzok č. svazek stsl. vęz-, pamäť č. pamět stsl. pamętь. V slabikách dlouhých je tu ia: piatok č. pátek proti päť, pamiatka č. památka proti pamäť atd. — V nářečích vyskytá se ä také po souhláskách jiných než retných, na př. prädza stsl. pręžda, spräž stsl. sъpręžь, jätriť stsl. jętriti atd., v. Pastrn. 22 a j.

Ale nejen za psl. ę, nýbrž také za pův. samohlásky jiné bývá slc. ä, jak ukazují příklady: čäs stsl. časъ, našä ulicä stsl. -a, kämeň stsl. kamenь, kädiť stsl. kaditi, väža stsl. věža, sňäh stsl. sněgъ, babä (sing. dat.) stsl. babě, boläsť stsl. bolěstь, mäd stsl. medъ, väma č. vymeno, käde stsl. kъde atd., v. Pastrn. 21 a sl.

Dialektické ä vyskytuje se také v slovenštině moravské, na př. v bäž m. běž, päc m. pec, šäsc m. šest BartD. 39 (hrozenk.).

Cizí ia, iá.

117. Cizí jest ia, iá uvnitř slov přejatých krestian (z čehož je později křesťan) a diábel (pozd. ďábel), a v koncovkách Maria (2slab.) atp. Na př. creſtian HomOp. 152ᵃ, creſtianztuo t. j. kresťianstvo (3slab.) Kunh. 148ᵇ, diabel ŽWittb. Hab. 5, dyabel t. 108, 6, ḋiablem HusŠal. 6ᵃ, diábel HusPost. 41ᵃ, diábla Kruml. 181ᵃ, dygabel PassKlem. 127ᵇ, dijabluow ChelčPost. 162ᵃ.

Že i-, y- v těchto spřežkách není pouhým znaménkem měkkosti, nýbrž že znamená hlásku i- (i̯-) jakožto první člen dvojhlásky ia, iá, a že tedy na př. psané stč. dyabel znělo ďiábel a nikoli snad ďábel, to se dosvědčuje 1) psaním diabel, dyabel, jež vyskytuje se v rukopisích na jotaci dosti přísných, kde na př. die-, dye- znamená ďě- a nikoli jen ďe-, kde ďá- se píše da- (na př. mladatko t. j. mláďátko Kruml. 63ᵇ), a kde tedy podle vší pravděpodobnosti i psané dia-, dya- dlužno čísti ďiá-; 2) psaním ḋiabel HusPost. 41ᵃ, kde měkkost v ď- označena tečkou a tedy označení dalšího literou -i nepotřebuje; a 3) psaním dygabel PassKlem. 127ᵇ a dijabluow ChelčPost. 162ᵃ, jež zřejmě svědčí pro znění dvojhláskové iá, jako podobné spřežky ije a yiu v inf. gijeſty Štít. ř. 152ᵇ a před svú zzmýrtyiu ApŠ. 333 svědčí pro znění dvojhláskové ie a iú. — Totéž platí stejným právem také o kresťian-, psané creſtian HomOp. 152ᵃ a creſtianztuo Kunh. 148ᵇ dlužno tedy čísti kresťian-, nikoli kresťan-. — Později vzniká z toho ovšem znění křesťan- a ďábel, a když mezi klesáním jotace se bylo stalo zvykem, psáti hlásku ť spřežkou ti nebo ty, hlásku ď spřežkou di nebo dy atp. (v. § 114 poznam.), píší se slova tato opět s -ia-, na př. krzeſtian Lobk. 177ᵇ, křeſtian Hád. 95ᵃ, diabelniky ChelčP. 101ᵃ atd.; ale tu je jen psaní stejné se starým, znění však je rozdílné: staré creſtian v HomOp. 152ᵃ, dyabel Hrad. 25ᵃ atd. vysloviti jest kresťian, ďiábel, kdežto pozdějším psaním

krzeſtian Lobk. 177ᵇ, diabelniky ChelčP. 101ᵃ znění *-ťan* a *ďá-* se znamená. — V koncovkách jako na př. v Mar*ia* jest *-ia* dvojhláskou, když se vyslovuje jednoslabičně, na př. (v 8slabičném verši): Maria jeho matka slova Kat. 56. Vedle toho bývá *-ia* také dvojslabičné, a tu ovšem dvojhláskou není; na př. (opět verš 8slab.): Azya jest jmenována AlxV. 599.

118. Toto *ia*, *iá* podléhá některým změnám.

1. Především přehlásce: *ia*, *iá* přehlasuje se v *ě*, *ie* podle téhož pravidla, jaké o přehlásce *a*, *á* v *ě*, *ie* bylo vyloženo (§ 95 sl.).

Tedy *krestian*, později *křesťan* mívalo přehlásku jako *zeman*-zeměné atd., a tvary jeho byly: sg. nom. krest*ian* pozd. křes*ťan*, creſtian HomOp. 152ᵃ, věrný krzeſtan Pass. 435; gen. křes*ťana*, krzeſtiana NRada 1282 atd.; vok. křest*ěne* nedoložen; plur. nom. křest*ěné*, kreſtene CisMnich. 98ᵃ, tuž j'ho pohřebli krsezztyene ApŠ. 114, krzeſtyene Pass. 346, Štít. uč. 87ᵃ, Štít. ř. 185ᵃ; gen. křes*ťan*, z krzeſtian Lobk. 177ᵇ; dat. křes*ťanóm*, krzeſtyanom Štít. uč. 63ᵃ; akk. a instr. křes*ťany*, krzeſtyany Štít. uč. 63ᵃ a 86ᵇ; lok. křest*ěnech*, o prvních krzeſtyenech Štít. uč. 72ᵃ, t. 73ᵃ; pravidelné rozdíly mezi křes*ťan*- a křest*ěn*- setřela opět analogie, a to již v době staré: sg. vok. milý krzieſtiane náději máš HusW. 97ᵃ, pl. nom. tu bydlé krzeſtane Mand. 38ᵃ, lok. u věrných krzeſtianech HusW. 95ᵇ atd.; nč. je veskrze křes*ťan*-. Ve jménech odvozených křest*ěn*stvo vedle křes*ťan*stvo atp.: krzeſtyenſtwo AlxB. 6, 13, krzeſtanſtwo Pass. 299, creſtianztuo Kunh. 148ᵇ, krzieſtanſku wieru ŽWittb. Athan. 225ᵃ atd., může býti *-ě-* přejato z plur., odvozením od pl. nom. křest*ěné*.

Přehláska v tvarech a odvozeninách substantiva *ďábel*: sg. nom. d*iá*beł; sg. vok. d*ie*ble nedoložen, odchylkou: aj dyable pyšný Pass. 321; sg. lok. d*ie*ble nedolož.; pl. nom. d*ie*bli, d*ie*blé, ať jim dyebly neškodie JiřBrn. 643, dyebly sě sletěchu Marg. 460, odchyl. dyabli počěchu výti Pass. 351, a diable sě nezmeškají HusPost. 216ᵃ, byli sú diablee Pass. tišt. hhiᵇ; pl. lok. d*ie*bléch nedolož.; *dieblík*, *dieblíček*, diebliczek grillus Veleš., nč. d*í*blík je m. d*í*blík ze staršího d*ie*blík; adj. *diebli*, *diebelský*, w diebley zlosti Hrad. 11ᵃ, dyebelſka moc t. 12ᵃ, o dyebelſka lsti t. 25ᵃ, odchyl. dyabelſke ruky Modl. 47ᵃ a j.

Také v koncovce subst. Mar*ie* (2slab.) je přehláska z *-ia*; ale starých dokladů pro 2slab. Mar*ie* není, byl tu tedy průběh jiný: bylo Mar*ijě* (3slab.), na př. z marigye matky Pass. 415, syn marigie Koř. Mark. 6, 3, s marigy ML. 96ᵃ, se dvěma marigema t. 97ᵃ, k svatým marigyem t. 121ᵇ atd., a z toho i podle toho jest i nč. Marie (3slab.) a Marie (2slab.).

2. *ia*, *iá* v kres*ťian* a *ďiá*bel změnilo se ztrátou jotace v *a*, *á*, slova ta zní potom křes*ťan* a *ďá*bel. Kdy se tak stalo, o tom poučují nás doklady. Staré kres*ťian*- jest ve dvou nejstarších dokladech tohoto kmene, creſtian HomOp. 152ᵃ a creſtianztuo Kunh. 148ᵇ; všecky ostatní doklady jsou z doby pozdější a jsou bez jotace, křes*ťan*-: krzeſtan Pass. 365, krzeſtanom Modl. 92ᵃ atd. V *ďiá*bel drží se jotace — podle dokladů dygabel PassKlem. 127ᵇ, diábel HusPost. 41ᵃ, diáblem HusŠal. 6ᵃ, díabla Kruml. 181ᵃ, dijabluow ChelčP. 162ᵃ — mnohem déle, jakož vůbec v slabikách dlouhých také jinde déle zůstává než v krátkých (říkalo se již h*ř*ešiti a ještě h*ř*iech atp.); ale vedle toho jsou již na konci XIV a na zač. XV stol. příklady bez jotace: tisíc dablow PassKlem. 126ᵇ, ďábel HusOrth. 178, ďabel Kruml. 1ᵇ.

3. Koncovka přejatých substantiv *-ia* je změněna v č. *-í*. Na př. z Mar*ia* jest Mař*í*, svatá marzy Pass. 397 atd.; a rovněž tak Samař*í* ze Samar*ia*, vzata jest Samaří Br. 4. Reg. 18, 10; atp. Změna tato mohla by se vykládati přehláskou a zúžením: *ia-ie-í*; ale vadí tu ta okolnost, že pro *-ie* není dokladu ani v té době, kdy se ještě nezužovalo, vždycky jest nom. Mař*í* a nikdy Mař*ie*; není tu tedy změna hlásková, nýbrž na místo *-ia* dostalo se *-í* tím, že slova tata se přijala do skloňovacího vzoru *paní*, do něhož právem také patřila; ve vzoru tom je sg. nom. z pravidla *-í* (z býv. *-ьji*), pan*í* atp., a toto *-í* dostala také tato substantiva za cizí *-ia*.

aj, *ej*.

119. Ve dvojhláskách těchto bývá člen první většinou krátký, na př. v impt. stč. vol*aj*, nč. vol*ej*; někdy dlouhý, na př. v h*áj*, stč. sg. dat. lok. fem. t*éj*, dobr*éj*.

Dvojhláskami jsou jen téžeslabičné *aj*, *ej*, na př. vol*aj*, vol*aj*-te, vol*ej*, vol*ej*-te, h*áj*, t*éj*, — nikoli různoslabičné *-a-j-*, *-e-j-*, na př. vol*a-jí*, h*á-j*iti, n*e-j*eden.

V textech starších píší se dvojhlásky tyto spřežkami *ay*, *ai*, *ey*, *ei*, na př. nayprwnye Krist. 34ᵇ, naipoſlednie ŽKlem. Deut. 29, na horách tweych Pror. 65ᵇ, na hoře wyſokey t. 42ᵇ, gei (sg. akk. masc.) Pass. 380, — někdy s označením délky, na př. na wſſelykeey huoře ſwateey Pror. 9ᵃ, — později s *-g* a *-j*, na př. Stregcz Háj. 317ᵇ, prodag domu Br. Lev. 25, 32, geg Nudož. 36ᵃ, nč. kraj, jej, zřídka s *-i*, heitmani TomŽ. 31 a j.

Psaní *ey* a *eg* drží se archaisticky v příjmeních Veyr, Matiegka atp.

Dvojhlásky tyto jsou dílem původní, dílem podružné.

Dvojhláska *aj*, *áj* je původní, kde také jiné jazyky slovanské mají *aj* nebo kde z etymologického $a + j$ n. $a + i$ se vyvinulo. Na př. v t*aj*ný, -st*aj*ný, h*aj*ný, v*aj*ce, kr*aj*čí, kr*aj*, prod*aj*, h*áj*, r*áj*; v impt. vol*aj*, vol*aj*te atp.; v adj. vežd*aj*ší, tehd*aj*ší, včer*aj*ší atp.; v superl. n*aj*-, n*aj*lépe atd.; v z*aj*tra ze *za-j*(u)tra.

Naproti tomu jest *aj* podružné ve střídě za *ý*, na př. v p*aj*cha vznikl. z p*ý*cha, dobr*aj* z dobr*ý* (srov. § 217), — v ml*aj*ší vzniklém z ml*až*ší atp., — a v slovích přejatých, na př. h*aj*tman, k*aj*klěř, gl*aj*t atd.

Rovněž tak je dvojhláska *ej*, *ěj* dílem původní, na př. v n*ej*sem, n*ej*du, v*ej*du (z psl. vъjьd-), s*ej*mu atp., — dílem podružná, když vznikla zpátečnou přehláskou z *aj*, na př. d*ej* z d*aj*, ob. n*ej*v*ej*š z n*aj*v*aj*š (srov. § násl.), nebo klesnutím jotace z *ěj*, na př. nč. sáz*ej* ze stč. sáz*ěj*, nč. zlod*ej* (psané zloděj) ze stč. zlod*ěj* (vysl. zloďěj). —

Z *aj*, *ej* odsouvá se *-j* v některých případech a dialekticky; o tom v. § 455. —

120. Všeliká dvojhláska *aj* změnila se během času v nč. *ej*.

a) Po souhlásce měkké změnilo se *aj* v *ěj* přehláskou postupnou (v. § 99), a z *ěj* stalo se dále *ej* (sklesnutím jotace); na př. snáš*aj* - stč. snáš*ěj* - nč. snáš*ej*.

b) Po souhlásce tvrdé změnilo se *aj* přímo v *ej*. Na př. za stč. v*aj*ce je nč. v*ej*ce, a rovněž tak změnilo se stč. vol*aj* ve vol*ej*, vol*aj*te ve vol*ej*te, tehd*aj*ší v tehd*ej*ší, n*aj*lépe v n*ej*lépe, z*aj*tra v z*ej*tra, p*aj*cha v p*ej*cha, h*aj*tman v h*ej*tman, dial. doudl. l*aj*c (lavice) v l*ej*c Kotsm. 7, ml*aj*ší v ml*ej*ší t. Změnu tuto nazýváme přehláskou zpátečnou. Je to vlastně spodobení, způsobené mechanikou řeči; na přechodu mezi *a-* a *-j(i)* jsou mluvidla v tom nastrojení, za jakého se článkuje *e;* zaznívá tu tedy mimovolné *e*, *aj-a^{e}j;* toto mimovolné *e* šíří se víc a více, až ovládne místo *a*. V některých případech podobá se změna tato ku přehlásce postupné, na př. v impt. *vołaj-vołej* a *púščaj-púščěj;* ale rozdíl je tu přece několikerý: 1) v přehlásce postupné je před *-aj* souhláska měkká, ve zpátečné tvrdá, *púščaj-vołaj;* 2) v přehlásce postupné mění se *aj* v *ěj*, ve zpátečné v *ej*, *púščěj-vołej*; 3) přehláska postupná vykonala se ve stol. XII, zpátečná v době mnohem pozdější.

Nejstarší doklady pro *ej* z *aj* jsou, pokud vím, ze skl. stol. XIV: ftaroſta vrzyednykowey Pror. 109[a], na horách tweych t. 65[a], weywody (praes.) Vít. 11[a], zawytey rok peremptorius terminus Lún. ks. z r. 1397, Maley non comparuit t.; v stol. XV jich přibývá, na př. cztwrtey diel Lún. ks. z r. 1403, beyti t., Johannes Czelney t. z r. 1409, neznamey kraj BrigF. 14, kterakey konec Mill. 40[a], k druheym Otc. 102[a], neyſſpieſs t. 75[b] atd., ale přece bývá valnou většinou a pravidlem *aj;* v stol. XVI pak množí se *ej* víc a více — u Hájka 1541 je ještě častěji ay než ey, v herbáři Thad. Hájka 1562 je v superl. vždycky *naj-* a rovněž tak v impt. vždycky *-aj*, jinde pak jenom velmi zřídka *ej*, a ve Veleslavínově Kalendáři 1578 je v superlativech převahou *naj-*, jinde *aj* i *ej* —; a teprv od stol. XVII jest *ej* pravidlem jako v nč.

Co do místa zasáhla přehláska tato celé Čechy a Moravy pruh západní a střední; srov. mor. d*ej*, počk*ej*, n*ej*lepší BartD. 29 (pomor.), zavoł*ej*, n*ej*lepší, gr*ej*car t. 53 (dolsk.), n*ej*lepší, zavoł*ej* i zavoł*aj* t. 99 (lašsk.); dol.-beč. dé, déme, déte, nélepší Btch. 414 přepokládá též starší

přehlasované *-ej-* atd. Na Slovensku přehláska tato jenom místy se vyskytuje, Hatt. mluv. str. 11, na př. zag*ej*duj g*ej*došku Koll. Zpěv. 2, 8 vedle gajdoval z gajdami t. 79.

Přehlásce *aj-ej* nepodlehla 1) interj. *aj* (nč. *ej* není přehláskou z *aj*, nýbrž *aj* a *ej* bylo již v stč. vedle sebe); interjekce liší se od jiných druhů slov, tím jsou osamoceny a namnoze také chráněny ode změn hláskových, které jinde zavládají. Dále nepodlehla té změně 2) koncovka *-aj* v dial. tvarech 3. os. množ. (oni) vol*aj'* (m. vol*ají*) atp.; obecné tyto tvary vznikly, když pravidlo o přehlásce *aj-ej* bylo již prošlo. A ovšem nepodléhá této změně 3) různoslabičné *-a-j-* a jest tedy vedle přehlasovaného v*ej*ce nepřehlasované v*a-j*ec (pl. gen.), v*a-j*ečný, jest vol*a-j*í vedle vol*ej*, vol*ej*-te, t*a-j*iti v. t*ej*-ný atd.

Naproti tomu pravidlo jinde tou měrou proniká, že se i v složení *-a* + *j-* jeví, na př. v n*a-j*du přehl. n*ej*du: o tom kdo by chtěl sobě přečísti šíře neyde in Vitis sanctorum Pref. 40, o čemž doleji neydeſſ t. 43, že ty dvě galle tam neydem t. 74, to se v knihách neyde Puch. 46[a], (jablka) plná popela neydeſs t. 45[a], jak se v této knize negde Štelc. Jg. (s. v. nejde). Tu však evidence etymologická nutkala k tomu a dosáhla toho, že se přehláska zase zrušila.

Také l*aj*k (jednoslab.), vzniklé synizesí z dvojslab. l*a-i*k, podlehlo této přehlásce, leyk Blah. 8. Nč. dvojslab. *laik* je slovo nově přejaté.

Jinde způsobeno zrušení této přehlásky tvary příbuznými, které měly *aj* po právu. Na př. bylo stč. t*aj*ný přehl. t*ej*ný: tegné ſchůze VelKal. 104 (vedle tagne wěcy t. 239), posla teyneho Solf. 5, o tegnych písmách Froz. 12 atd.; ale vlivem tvarů t*a-j*iti, t*a-j*emný atp. přehláska zrušena a je zase t*aj*ný. Bylo h*aj*ný přehl. h*ej*ný, a vlivem slov h*áj*, h*áj*iti atp. je zase h*aj*ný. Byly stč. impt. k*aj*, k*aj*me, k*aj*te atp., přehl. k*ej*, k*ej*me, k*ej*te, na př. key Pelzel 88, kejme se toho Proch. Jg., protož se k*ej*te Pam. 3, 168, na pravdu neleyte Prostop. 13[a] atp.; ale byly vedle toho tvary právem nepřehlasované k*a-j*i, k*a-j*eš atd., a vlivem jejich zrušeno k*ej* atd. a je zase nč. k*aj* se, k*aj*te se, nel*aj*te atd. K slovesům *zráti* a *hráti* jsou imperativy nč. zr*aj*, hr*aj* ku praesentu zr*a-j*i, hr*a-j*i, jehož *-a-j-* přehlásku ruší anebo jí ani nedopouští, a zr*ej*, hr*ej* ku praes. *zrám*, *hrám*, v němž takového dvojhlásce *aj* příznivého podnětu není. K nom. prod*ej* byl gen. náležitý prod*a-j*e; z obého vzniklo analogií prod*ej* gen. prod*ej*e a prod*aj* gen. prod*aj*e, a toto oboje bylo v užívání ještě v době nedávné, Jg. má doklady toho z usu. Podobně výd*ej* gen. výd*a-j*e; zde drží se *aj* většinou dosud. Adj. prod*ej*ný i prod*aj*ný, ale jen vyd*aj*ný, pod*aj*ný atd.

Pro subst. kr*aj* přehlasované v kr*ej* nemáme dokladu; ale přes to je možná, že bylo kr*ej* a že se zrušilo tvary příbuznými gen. kr*a-j*e atd.

Také pro přehlásku dlouhého *áj* v h*áj*, r*áj* ap. není dokladu. —

121. Dialekticky mění se *ej* v *ėj*, kdež *ė* znamená hlásku mezi *e* a *i*. Děje se tak vlivem následujícího *-j*, assimilací. Assimilace je místy té míry, že *ėj* zní téměř nebo docela jako *ij (yj)*, *í (ý)*. Tak zejména v nář. mor. dolském zní *ej* v zavoł*ej*, neutrác*ej*, n*ej*lepší atd. „mezi *ej* a *ij*“ BartD. 52; tutéž transkribováno *ėj* v slabikách tvrdých literou *ý*, v měkkých literou *í*: z tý bíłý husi, dý mně grýcar, nezývý, pomáhý Pámbů, podívý sa, zavołý, zazpívýte, nýlepší, nýpěkníši, teplíši, złodí (zloděj) t. 51 a 53. V Čechách je to známo v nářečí chodském. Tu zní v*ėj*ce, n*ėj*sem, v*ėj*du, v*ėj*meno skoro jako vyjce, nyjsem, vyjdu, vyjmeno, rovn*ėj* (impt. a adjekt. m. rovný) skoro jako rovnyj, a rovněž tak impt. d*ėj*, děl*ėj* atd.; adj. stejný ob. stejnej zní st*ėj*n*ėj*, superl. n*ėj*st*ėj*ň*ėj*ší skoro jako nyjstyjňijší; impt. sváž*ėj* jako svážij, nehuráž*ėj* jako nehurážij, a kl*ėj*, kl*ėj*te jako klí, klíte, a rovněž tak s*ėj*-sí, s*ėj*te-síte, př*ėj*-pří, př*ėj*te-příte atp., odtud pak jest *-i-* také v různoslabičném *-e-j-* v praes. kl*i*je, s*i*je atp. za ob. kl*e*je, s*e*je atd., chod. 35. Tvrdí se, že chodské *ėj* zní úplně jako *yj*, ale při bedlivém poslouchání zdálo se mi přece, že znění *ėj* jest jiné, než které rozumíme psaným *yj*; nesmíme se másti tím, že chodské d*ėj* a kr*yj* má dvojhlásku znění zcela stejného, neboť chodské kr*yj* není původní, nýbrž z ob. kr*ej*, přešlého v kr*ėj*, a dvojhláska v chod. d*ėj* a kr*ėj* psaném kr*yj* musí zníti stejně, poněvadž je skutečně stejná. Jinde myslím, že stejnost *ėj-yj* není úplná, ale rozdíl jest ovšem velmi malý. Čisté *ej* má chodština v dial. t*ej*ď, (teď), s*ej*ď (seď) chod. 35; a od toho liší se znění *ėj* velmi značně.

Změnu takovou nalézáme také v některých textech starých. Na př. v AlxV. je ve sklonění vzorů *ta, dobrá* pravidelný rozdíl mezi sing. gen. t*é*, dobr*é* a dat. lok. t*éj*, dobr*éj*. Za t*éj*, dobr*éj* bývá tu častěji také t*ý*, dobr*ý*. Úžením, jako je v nč. dobr*é* ob. dobr*ý* atd., změny té vykládati nelze, poněvadž úžení v AlxV. ještě nepronikā a na př. nikdy sing. gen. fem. t*ý*, dobr*ý* (m. t*é*, dobr*é*) se nevyskytuje. Zbývá tu tedy jen výklad, že *-éj* se změnilo v *-ěj* a toto v *-í* (n. *-ý*). Doklady z AlxV.: w ty ſtranye 613, w ty rotě 1637, na 'ny ſtranye 2289, na gedny horzye 681, při gedny horzye 1291, y wgedny čsti 1960, ſwy hospodě 445, na ſwy hlavě 894, k rzyeczky zemi 314, ktery (bohyni) 748, kazdy ranye 1464, (k) kazdy sěči 1671, w zemy rzyeczky 69, ve čsti ſweczky 70, w taky mysli 458, w hedbawny vlně 1236, po lewy ſtranye 1663. Mnohé takové doklady jsou také jinde na př. na hoře ſwaty Hod. 22^b, po maly chvíli t. 40^a, my duši t. 76^b, ſwy duši t. 66^b, k ſwy milosti t. 87^a, w ſwy kráse t. 44^a, po ſwy vóli t. 66^b a j. (často v Hod.), k ſwy matcě ML. 118^b, na ſkrowny potřebě BrigF. 118, w kteryzto oboře Mill. 49^b atd.

O změně *e-ė* mimo *ej* v. § 132.

Za *ej* bývá *aj*.

122. Příklady změny této vyskytují se v době přehlásky *aj-ej*. V době té říkalo se v*aj*ce způsobem starým a v*ej*ce způsobem novým, a duplikatů takových s *aj* a *ej* bylo bez počtu. Tu pak, kdy vedle správného v*ej*ce bylo v*aj*ce rovněž správné a kdy takových příkladů stejných s *ej* a *aj* jest veliká síla, vzniká mínění, že ke každému slovu s *ej* může býti duplikat s *aj*, a vzniká *aj* také k původnímu *ej* (nebo *ěj*), vzniká k v*ej*du novotvar v*aj*du atd. Na př. když tam waydeſs Lobk. 104^b, wayda mezi ně Háj. 109^b, wayducze Hod. 52^a, v*aj*d- m. náležitého v*ej*d-; odaydeme Háj. 365^a, odaydieteż t. 49^b, od*aj*d- m. od*ej*d-; jakž jej slunce obayde Háj. herb. 15^a, ob*aj*de m. ob*ej*de; ſayde s tebe všěckna nečistota Chir. 187^b, (zlitina) ſayde doluov t. 310^a, ſaydut doluov všěckny piehy t. 309, s*aj*d- m. s*ej*d-; třikrát ſegde a zase wzagde Háj. 14^a, vz*aj*d- m. vz*ej*d-; (ten nápoj) odaymet každú žieznivost Chir. 65^a, od*aj*me m. od*ej*me; ſaymy s ňeho ty lupiny t. 188^b, s*aj*mi m. s*ej*mi; waygmie boží GestMus. 46^b, v*aj*mě m. v*ej*mě; wayhrze Hrub. 201^a, 441^a, wayhrach t. 55^a, 246^a, 336^b, 391^b, 441^b a j., v*aj*hr- m. v*ej*hr-; nayſem žádostiv Háj. 73^a, nayſy Hrub. 272^b, které (ženy) nayſſu po porodu dobře vyčišťeny Chir. 326^b, nayſau Háj. 156^a, n*aj*s- m. n*ej*s-; ty (skořepiny) ztluc na prach a proſay čistě Chir. 39^a, zetřiž to spolu dobře a proſſay čistě t. 171^a, (piesek) ztluc a proſſay Chir. 271^b, pros*aj* m. pros*ej* stč. pros*ěj*; przywoday ſie dobře t. 296^b, přivoď*aj* m. přioď*ej* (přioděj); na tay cestě Hug. 44^b, t*aj* m. t*éj*, dána ta kopa Uhlikoway a Kláře sestrám KolB. 1520; do rayſtr Háj. 448^a, v rajstřích Tovač. 17^a, r*aj*str- m. r*ej*str- (z lat. registr-); turn*aj* m. turn*ej*. Když přehláska *aj-ej* pronikla, přestaly ovšem také tyto novotvary s *aj* m. vlastního *ej*.

P o z n a m. Proměny tohoto druhu v dějinách jazyka českého častěji se vyskytují: kdykoli se děje v míře rozsáhlejší nějaká změna, kterou se starší *A* mění v novější *B*, skoro vždy nalézáme doklady, že v době přechodní, kdy staré *A* a nové *B* vedle sebe jsou, také k původnímu *B'* se přidělává domněle starší *A'*. Příčinou novotvarům *A'* je zajisté a n a l o g i e. Nazývám ji v těchto případech z v r a t n o u, poněvadž působí směrem chronologicky i meritorně zvratným, zvracujícím. V Listech filol. 1874, 50 uvedl jsem některé její způsoby a účinky. Tehdáž domníval jsem se, že je to analogie jenom pisecká, jen v slovích napsaných provedená, že se psalo v*aj*du (waydu), ale vyslovovalo v*ej*du; avšak další zkušeností poučil jsem se, že z toho, co zvratně analogického nalézáme v písmě, bývalo mnoho — třeba že ne všecko — také v řeči mluvené. Srov. co o té věci pověděno také doleji, zvláště v §§ 169 a 170. Zde budiž ještě připomenuto, že zvratná analogie své činnosti nestavila, ani když způsobovala nezřetelnost nebo dokonce dvojsmysl. Na př. ok. r. 1400 a potom říkalo se p*ý*cha a p*aj*cha, a podle toho také v*ý*du (= vyjdu) a v*aj*du, duše wayducz z těla

Vít. 34[b], a touž dobou říkalo se i v*aj*du m. v*e-j*du, wayducze Hod. 52[a], když tam waydefs Lobk. 104[b]; bylo tedy stejnou dobou v*aj*du = *exibo* (nč. vyjdu) a = *introibo* (nč. vejdu).

Za *aj*, *ej* bývá *ý*.

123. Touž analogií zvratnou, o které právě byla řeč, vyvinulo se také *ý* za náležité *aj*, *ej*: v jisté době (již ve XIV a až do sklonku XVI stol.) říká se způsobem starším star*ý* ml*ý*n atp., a vedle toho také způsobem novějším star*aj* ml*aj*n atd., a dále (od sklonku XIV dosud) také způsobem ještě novějším star*ej* ml*ej*n atd., v. § 217; a podle toho přidělává se domněle starší *ý* v některých příkladech také k takovému *aj* a *ej*, které nevzniklo z *ý*. Příklady takové jsou:

impt. -*ý*, -*ý*te místo -*aj*, -*aj*te; na př. nedawy m. nedávaj ŽWittb. 26, 12, nedý m. nedaj v Pass. tištěném v leg. o rytířích verš 272 a 311; nechyž pomyslí Lomn. Jg., nechyžť zanechá Ješ. Jg., t. j. nechý m. nechej; pofluchite JiřBrn. 1, pofluchyte t. 60, t. j. poslúchýte m. poslúchajte; říkalo se dobr*aj*, dobr*ej* a vedle toho způsobem starším také dobr*ý*, z toho vznikalo domnění, že za *aj*, *ej* také jindy a vůbec může bývati *ý*, a podle toho domnění utvořeno k imperativu náležitému d*aj*, d*ej* atp. také mylné d*ý* atd.; —

prý místo pr*aj*, pr*ej*: tvary slovesa *praviti*, praes. (já) *pravi*, (on) *praví*, (oni) *pravie* zúž. *praví*, aor. (on) *pravi* vkládaly se do vět nespojitě t. j. bez větoslovného vlivu na ostatek věty, podobně jako nč. vkládáme *trvám*, *myslím* (na př. bude trvám pršeti, bude myslím pršeti atp.); nespojité tyto vložky klesaly v povědomí mluvících, ztrácel se z nich význam slovesný a dával se jim význam adverbialní, klesaly v adverbia; v tom pak stavu skleslém podléhaly změnám hláskovým mimořádným, zejména *praví* n. *pravi* změněno v *praj* (v. § 353), toto dále přehláskou v *prej*, a k tomuto pak přiděláno i domněle starší *prý*; — doklady k tomu: *praví*, *pravi*, na př.: „I pověděl stařec ještě jiné podobenství. Milovníci, prawj, světa tohoto jsou podobni jednomu, jenž měl tři přítele..." Barl. 1, 24; *praj*, na př. „Neb die David: nenie kto by dobře učinil, non usque ad unum, ba, pray, nenie až do jednoho" HusW. 90[b]; Confitentur se nosse deum, factis autem negant, vyznávají pray, by znali boha a skutky zapierají t. 96[a]; ta virtus jest láska, jenž pray jako střecha přikrývá ten dóm t. 95[b]; pray Jel. Jg.; *prej*, na př. že je prey řídí duch svatý Prostopr. 19[a]; „ďábel takovau odpověd dával těm, kteří ho zaklínali: z toho, prey, těla nepůjdu" Lomn. Kup. 43[b]; *prý*, na př. „odkavad svatý apoštol Pavel: Na díle, prý, známe, na díle prorokujeme" Barl. 1, 29; „zlí duchové vrátili se domů. Nemohli sme, prý, na ten kříž umučeného Krista hleděti" t. 2, 17; Herodesa pry mučil, Všehrd rkp. z r. 1517 l. 194[a], prij v rkp. z r. 1600 l. 199[b] (místo

stejné); tehdy nazval Jakob jméno místa Fanuel, neb sem, pry, viděł Boha Br. Gen. 32, 30 (vocavit nomen loci Phanuel, dicens: Vidi Deum); —

lýno m. *lajno*, *lejno*, stsl. lajno atd.; na př. lyno SlovKlem. 82[a], lyny zmazán t., wlaftowiczim lynem Lit. Tob. 2 (obs.); —

hranostý m. -*staj*, -*stej*, pol. gronostaj atd., hranofty Lact. 287[d]; —

utrých, nč. spisovné za starší *utrajch*, *utrejch* z němč., střhněm. hütte-rouch (vlastně saze, které se v tavírnách usazují a jsou jedovaté); podobně *ošlých* a *ošlejch* ze střhněm. aschlouch; —

slova přejatá s náležitým *aj*, *ej*, ale změněným pak v *ý*; na př. -*štajn*, -*štejn*, -*štýn*, Karlfftayn VelKal. 152, z Waldfftayna t. 181, Potštain TomP. 4, 287, od Karlffteyna VelKal. 323, z Waldffteyna t. 172 atd., nč. Us. spisovný Potštýn atd.; — *Vajmar*, *Vejmar* w Waymarce VelKal. 119, w Weymarce t. 65, nč. Us. spis. *Výmar*; — *Švajcar*, *Švejcar*, Sfwaycaruow VelKal. 5, Sfweycaři t. 64, nč. Us. spis. *Švýcar*; — *knejp*, z němč., střhněm. knîf, knîp, nhněm. Kneif, zlin. *knýp* BartD. 10; — *fraj*-, *frej*-, *frý*-, na př. frajmark, frejmark dial. frýmarčiti; — sem ovšem nepatří *ý*, které je za cizí *ī* a doloženo již v textech starých, na př. stč. *Rýn* je ze stněm. Rîn, nikoli zvratnou analogií z pozdějšího *Rajn* a *Rejn*.

e, *é*.

124. Krátké *e* píše se literou e.

Dlouhé *é* píše se v textech starších dílem bez označení délky touž literou *e*, na př. czefkeho m. českého Hrad. 25[b], — dílem s délkou označenou, a to spřežkami *e*[e], *ee*, na př. zle[e] slovo AlxBM. 4, 4, do wezzele[e] Jid. 151, zelee warzenee Pass. 625, fweemu Háj. 236[a], gmeeno Ben. Gen. 21, 33, — nebo literou *ĕ*, na př. o ginĕm Pil. d, — nebo literou *é*, na př. fmylné milosti Štít. uč. 70[b], podlé list. z r. 1395 atd.; litera *é*, doložená poprvé v Štít. uč., přijata jest do pravopisu Husova a bratrského a ujala se pak všeobecně.

V nářečích moravských rozeznávají *e* čtvera znění: *e* stejné s českým; druhé *e* hanácké za *i*, na př. ž*e*vot m. ž*i*vot atp., při němž ústa o poznání více se otevrou, než při obyčejném *e*; třetí *e* hanácké za *y*, na př. r*e*b*e* m. r*y*b*y* atp., vyslovuje se „plnými ústy", chýlí se k *o*, ale nezní přece jako něm. *ö*; a čtvrté podobné k *ä*, na př. č*ä*lo, ž*ä*na, š*ä*sc (lašsk., hrozenk. a j.). Srov. Neoral 3 a BartD. 98, 39, 52.

e, *é* je střídnicí:

125. 1. Za psl. *e*, na př. n*e*s*e*te psl. n*e*s*e*te, sg. vok. bož*e* psl. bož*e* atd. Toto *e* nazýváme původním.

2. Za psl. *ь*, na př. d*e*n psl. d*ь*nь, č*e*st psl. č*ь*stь.

3. Za psl. *ъ*, na př. s*e*n psl. s*ъ*nъ, sg. instr. bratr*e*m psl. bratr*ъ*mь.

V střídnicích těchto bylo *e* dvoje: *a) e* vzniklé z *ъ* bylo kvality jiné, než *b) e* vzniklé z *ь* a *e* původní. Ono bylo široké (temné), toto úzké (jasné). Rozdílnost tato vysvětluje se z rozdílného původu, a jeví se také v účincích těchto hlásek:

a) e původní a *e* vzniklé z *ь* mají moc přehlasovací, *e* pak vzniklé z *ъ* moci té nemá, jak ukazují příklady čas vok. *čěse*, tř*a*su-tř*ě*seš, t*á*hnu-t*ie*hneš, kuř*a*t- pl. lok. stč. kuř*ě*t*e*ch (stsl. kurętьchъ), zem*a*n- pl. lok. zem*ě*n*e*ch (*zemjanьchъ), stsl. j*a*gnьcь- stč. j*ě*hn*e*c atd., a naproti tomu č*a*s- sg. instr. č*a*s*e*m (*časъmь) atd.;

b) e původní a *e* vzniklé z *ь* měkčí také *r* v *ř*, *e* pak vzniklé z *ъ* moci měkčící nemá, jak opět ukazují příklady brat*r* sg. vok. brat*ře*, m*r*u-m*ře*š, sta*rý*-sta*ře*c (stsl. sta*rь*cь) atd., a naproti tomu brat*r* sg. instr. brat*re*m (*brat*rъ*mь) atd.

Z toho zároveň vyplývá, že rozdíl mezi tímto dvojím *e* byl ve výslovnosti staročeské zřetelný ještě v stol. XII a XIII (do té doby připadá přehláska *a*-*ě* a vznik *ř*). Na pohled svědčí tomu také pro dobu pozdější doklady sg. instr. -*om*, -*o*^{e}*m* místo -*em*: zamútiv sywot^{e}om LMar. 5, s svým zkot^{e}om t. 6, před ſwyetom ŽWittb. Athan. 226^{a}, pějte hlaſſom t. 97, 5, před Eleazarem popom Ol. Num. 27, 22, pomsti mne nad mým protiwnikom Koř. Luk. 18, 3, kterým czzinom Kruml. 157^{a}; ale v dokladech z LMar. jest -o^{e}m omylem vydavatelovým za rukopisné -e^{e}m, a v ostatních jsou bezpochyby omyly písecké, jako nad ložom Ol. (ČČM. 1864, 171).

4. Za cizí *i*, na př. křesťan lat. chr*i*stianus. —

V české době historické vzniká *e*, *é* ještě také z hlásek jiných a způsobem jiným, na př. za stč. c*ě*sta, c*ie*vka, tob*ú*, bá*sn* je pozdější c*e*sta, c*é*vka, t*e*bú, bás*eň* atd.; o tom zde jinde na svých místech je řeč.

O dlouhém *é* viz ještě § následující. —

Dlouhé *é* vzniká:

126. *a)* Z krátkého *e* dloužením fonetickým. Na př. beru-béřeš, kám*e*n-kam*é*nek atd.; —

b) Stahováním (srov. § 477). Tu vzniká *é*:

z *ojè* (s přízvukem na -*è*), na př. sing. nom. akk. neutr. *mé*, *tvé*, *své*, *dvé*, *tré*, *obé*, *dobré* psl. m*oje* atd.;

z *ojê*, na př. sg. gen. fem. *té* z *t*ojê*, a plur. akk. masc. a nom. akk. fem. *mé*, *tvé*, *své* z *m*ojê* atd. (stsl. má v těchto tvarech -oję, ale pro češt., pol. a rušt. dlužno předpokládati -ojê, srov. § 51); —

z *yjê*, na př. sg. gen. fem. a plur. nom. akk. fem. a akk. masc. *dobré*, z *dobr*yjê* (opět -yjê proti stsl. -yję, v. § týž).

Tudy vzniklé *é* je tvrdé a neměkčí, na př. dob*ré*, ma*lé*, veli*ké* atd.

c) Několikrát vyskytuje se v stč. zdlouženo začátečné *e*- po předložkách *z*-, *v*-. Mám tyto doklady: z e^{e}lamiczka svD. 11, z eegipta ŽKap. 79, 9, w eegyptye Pror. 16^{b}, we Egyptie Lit. 2. Mach. 1, 10, ze Egipta t. 5, 11. Srov. změny podobné při *a*-, *o*-, *u*- v § 94, *c)* a j.

é se úží v *í*.

127. Na př. stč. ř*é*ci nč. ř*í*ci, l*é*mec-l*í*mec, kam*é*nek-kam*í*nek.

Úžením nazýváme tuto změnu, poněvadž *í* je samohláska užší než *é*, t. j. při *í* je průlina v ústech užší než při *é*.

Změně té podléhá *é* v slabikách měkkých, na př. ř*é*ci-ř*í*ci, hn*é*sti-hn*í*sti atd., — i neměkkých, na př. p*é*ci- ob. p*í*ct, kam*é*nek-kam*í*nek atd. Po souhláskách tvrdých píše se *ý* m. *í*, na př. such*ý* st*ý*blo, ok*ý*nko, steh*ý*nko, d*ý*lka atp., poněvadž by psaní -*í* dílem povaze českého pravopisu odporovalo (na př. v such*í*, ok*í*nko atp. bylo by měkké *í* po souhláskách tvrdých), dílem k výslovnosti měkké svádělo (psané st*í*blo čtlo by se sť*í*blo atd.).

Rozumí se dále samo sebou, že změně té podléhá *é* všeliké, které čeština v té době má, když úžení proniká; tedy nejen *é* původní, jako na př. v ř*é*ci-ř*í*ci, nýbrž i každé jiné, na př. vaj*é*čko-vaj*í*čko (*vajьčьko, *é* z *ь*), nař*é*kati Háj. 364^{a} - nař*í*kati (stč. nař*ie*kati, *é* sklesnutím jotace z *ie*), křid*é*lko-křid*ý*lko (křídlo stsl. krilo, *é* vložené) atd.

Příčinou zužování je délka. Neboť vyskytuje se jenom v slabikách dlouhých a nikoli v krátkých; v slabikách dlouhých vyskytuje se ve svých mezích pravidelně, na př. v češtině obecné je zúženo dlouhé *é* každé; v slovích příbuzných tu bývá, tu nebývá, podle rozdílné kvantity, na př. v inf. ř*é*ci-ř*í*ci je slabika první dlouhá a proto zúžena, v ř*e*kl krátká a nezúžena; v dial. chod. je st*e*blo, n*e*st, p*e*ct krátké a proto nezúženo, v češtině obecné st*ý*blo, n*ý*st, p*í*ct dlouhé a zúženo.

V textech starých jsou doklady pro úžení *é*-*í* již ze stol. XIV: w dwoyduchim in diploide ŽWittb. 49, 14, navrať sliby twy t. 49, 14; ale tu i ve stol. XV jest jich pořídku, a teprve v XVI stol. rozmnožují se tak, že dosahují té míry, ve které se tato změna jeví v nč. jazyku spisovném. Čteme na př. dwa wyedenſki HusW. 19^{b}, welikiho m. velikého Mill. 30^{a}; chudyho ChelčP. 144^{a}, wſwyho ſtolu t. 168^{a}, zřídka v ChelčP.; mýnie (nč. méně) Háj. 70^{a}, wzdýlij t. 29^{a}, se třmi dykami t. 330^{a} (stč. déka), Slijzſka knižata t. 45^{a}, wčijra t. 379^{a}, dluhy zdraví t. 124^{b}, wyſoky Mayto t. 469^{a}, cely leto t. 246^{b}, prawy ruky palec t. 19^{b}, na wyſoky hoře t. 4^{a}, zjevily se nieyaky ryby t. 340^{a}, takowy užitky t. 85^{b}, knížeti Opawſkymu t. 262^{b}, po niekterym času t. 51^{a}, po Swatym Petru t. 394^{b} atd.; nýſti Puch. 213^{b}, na dýl t. 150^{a} atd.; yadýrko Háj. herb. (1562), mijſtýčko t. 246^{a}, miſtijčko t. 345^{b}, na prkýnkách t. 87^{a}, (vezmi) rýwu t. 383^{b}, rý-

wowij t. 155b, Semýnko t. 328b, nowý yablka t. 69a, lněnýho semene t. 96a, w mléce mandlowým t. 87a; tři wobrucže zelezny KolCC. 72b (1568); u Studýnky VelKal. (1578) 146, města Bělý dobyli t. 298, Matky Božij Sněžný t. 74; z dýlj Br. Deut. 3, 11 a zdélj t. Ex. 30, 2, myſlljnka t. Isa. 29, 16 a myſſlénky t. Isa. 16, 6, přeljwám t. Jer. 48, 11 a wylékwali t. Ezech. 16, 18, zemdljwá t. Jer. 38, 4 a zemdléwá t. Isa. 40, 28 atd., v bibli Br. velmi často nezúž. *é* vedle zúž. *í*, a nikdy zúžení ve sklonění vzoru dobr*ý*: gen. dobr*é*ho, nikdy dobr*ý*ho, atd.; Nudož. (1603) 30a potvrzuje, že vedle dobr*é* víno, dobr*é*ho vína atd. také se říká dobr*ý* víno, dobr*ý*ho vína atd.

V textech starých je místo *í* zúženého z *é* psáno někdy *ie*, *ye*, na př. duše ſwye (sg. gen.) Brig. 95a, myeho otczye VstúpDrk. 54, otczye ſwyeho t. 57; písaři stol. XIV — poč. XVI, kteří jazyka dobře neznali a způsobem jak se jim zdálo starožitnějším psáti se snažili, psávali *ie*, *ye* místo náležitého *í* (na př. syn boz*ye* m. bož*í* ML. 31b, p*ie*ſmo m. p*í*smo Otc. 2b, srov. § 170), a psali tak někdy také *í* zúžené z *é*.

Od stol. XVII jest zúžení *é-í* téměř všude tam, kde je má i nynější jazyk spisovný. Jenom v tom je rozdíl trochu patrný, že měkké *-lé* (m. *lie*) zůstává v koncovkách nezúženo, na př. sg. nom. akk. gen. obil*é*, 3. pl. chvál*é*, part. chvál*é*c atp.; zúžení toto dokonává se v stol. XVIII. —

V jazyku nynějším, a to především v nářečí spisovném, jest *é* zúženo v *í* všude v slabikách měkkých, na př. ř*í*ci, hn*í*sti, vaj*í*čko. Jenom slabika *lé* zachovává nezúžené *-é* v koncovce pl. nom. kazatel*é* atp. vždycky, poněvadž ve výslovnosti obecné toto *-é* se zkrátilo (naši přátel*e* Us.), a v slabikách kořenných skoro vždycky, na př. ml*é*ko, l*é*k, nal*é*hati, ohl*é*dati atd., ale ohl*í*žeti se (odchyl. m. -hl*é*zeti), l*í*ska (stč. l*é*sa, v jaz. spisovném zřídka se vyskytující). V slabikách neměkkých drží se *é*, na př. st*é*blo, d*é*lka, ok*é*nko, kam*é*nek, dobr*é*, dobr*é*ho atd.; někdy tu bývá zúženina *í* (psána *í* neb *ý*) vedle *é*, ale to dopouští se jen v slabikách kmenových, nikoli v koncovkách ohýbacích, na př. vedle kam*é*nek, ok*é*nko atp. bývá také kam*í*nek, ok*ý*nko atd., ale nebývá též dobr*ý*, dobr*ý*ho m. dobr*é*, dobr*é*ho atd.

V nářečích obecných v Čechách je zúžení *é-í* provedeno veskrze, v slabikách tvrdých jako měkkých; tedy such*ý* st*ý*blo, mal*í* vok*ý*nko, kysel*í* ml*í*ko, nal*í*zt, dobr*ý*ho vína atd.; praví-li se l*é*k vedle l*í*k atp., je to z jazyka spisovného. Kde se *é* zkrátilo v *e*, tam ovšem zúžení se nestalo; na př. v podl*e* (za stč. podl*é*), v chod. st*e*blo, n*e*st, ob. přátel*e* (pl. nom.), nal*e*hat. Tak jest i v nářečích moravských, srov. Btch. 419—420 a 427; liší se jen dialekty východní: v nářečí zlinském tvrdé *é* neúží se nikdy BartD. 11, a drží se nezúžené *-lé*, do zel*é*, do obil*é* t. 7; v nářečí kelecké chl*é*b, ml*é*ko, zel*é*, podmásl*é* t. 92; v dolském úženo jen někdy, prst*ý*nek, d*ý*nko, d*ý*šč, m*í*no, sładk*ý* ml*í*ko t. 53; v lašském místy se úží,

místy se neúží, zel*i* a zel*e*, chl*i*b a chl*e*b, n*i*šć a n*e*šť, um*i*ł a um*e*ł (slabiky dlouhé, v nářečí tomto zkrácené) BartD. 99; ve valašském se neúží Šemb. Dial. 113, 114 a j. Dále na východ slovenština západní má nezúžené *é*, dobrého atd., zřídka zúž. dobr*ý*ho atp. Šemb. 72; slovenština střední (spisovná) má z *é* vzniklé *ie*, dobr*ie*ho atd.; a východní má zkrácené *e*, dobr*e*ho atd., Pastrn. 122.

128. *é* se mění v *ie* (psané *ie*, *ié*, *jé*).

a) Změnu tuto nalézáme v nč. v nářečí středoslovenském, kdež je pravidlem, na př. dobr*ie*ho č. dobr*é*ho, velk*ie*ho č. velik*é*ho, n*ie*sť, v*ie*sť č. n*é*sti, v*é*sti atd.; pak místy v nářečí slovenském na Moravě, na př. š*jé*dmý, š*jé*stý, kam*jé*nek, rem*jé*nek, kor*jé*nek, prsc*jé*nek BartD. 40 (hrozenk.), č*ié*rný (zlin. čérny), č*ié*rt (zlin. čért), š*ié*stý, š*ie*u (= šel, stč. šěł), chl*ié*b, ml*ié*ko t. 45 (lhot.); a místy ve valašském, na př. ml*ie*ko vedle mléko, chl*ie*b, l*ie*ži v. chléb, léži (3. sg.), č*ie*rny, č*ie*rt, več*ie*r atd. t. 86 (starojick.).

b) Změnu stejnou nalézáme v některých dokladech starých, zvláště stol. XVI. Uvedu nejprvé příklady:

dřéve, dř*ie*ve; podle stsl. drevlje je stč. náležité dř*é*ve, drsewe svD. 23, drzewe AlxH. 6, 19, Mast. 170, Pass. 394, DalC. 10, Štít. uč. 88a, OtcB. 15a atd.; ale již záhy vyvinuje se dř*ie*ve: drzyewe Mast. 371, Hrad. 23b, Modl. 124a atd., drziewe Pass. 276, ŽWittb. Athan. 226a, OtcB. 12b atd.; v textech pozdějších: drzyewe Ben. Job 8, 16 a j. (v Ben. vždy drzyewe), drzyewe v bibli Kutnohorské ib. a j., drzijewe Hrub. 369a a j., HrubPetr. 329b a j.; —

řéci, ř*ie*ci, stsl. rešti, rzeeczi Štít. ř. 122b, rzéczy Ben. Job 9, 12, t. 36, 23 a j., rzeczy ChelčP. 38b a j.; rzyeczy Ben. Jos. 22, 8, t. Job 11, 10 a j.; rzýeczy t. Luk. 5, 23; rzieczy t. Soudc. 12, 6, bible Kutn. ib., ChelčP. 38a a j.; rzieci bible Pernšt. Isa. 25, 9, řieci t. 1. Mach. 6, 57, rzijeczy Hrub. 23b, 53b a j., HrubPetr. 9a, 16a a j. (v Hrub. a HrubPetr. vždycky tak); —

řevu, *řéveš*, ř*ie*veš atd., stsl. *reve-*, jenž rzewu rugiunt Modl. 76b a j.; rzyewe Ben. 1. Mach. 3, 4, zařyewe t. Am. 3, 8, když lev rzyéwe t. Zjev. 10, 3, řiewe bible Pernšt. ib., rzijewe Hrub. 418b a 156a; —

*stř*ie*bro*: ſtrziebro ŽWittb. 11, 7 atd., stč. vždy stř*ie*br-; naproti tomu stsl. sьrebro, srbch. srebro (rus. serebro); pro češtinu jest trvám předpokládati srēbro (ze sьrebro), a z toho stř*ie*bro; —

-lé, *-lie*: chlieb Otc. 95b, 119b a j., člověk zamayſſlie ChelčP. 77b, lidé neprziwolie t. 162a atp., vdolié Ben. Jos. 8, 11, obydlié t. Súdc. 7, 8, náſylie t. 2. Král. 13 (náp.), apoſſtolié t. Zjev. 2, 2, modliecze ſe t. Skutk. 13, 3, t. 16, 25 a j., weſeliéwali ſe t. Job 30, 7, zemdlién t. Job 17, 1; —

ženu, *žéneš*, ž*ie*neš atd., ſźéneſs VšehK. 116a, žéne Ben. Jos. 23, 13, wyžéne t. Job. 18, 17; zažyeneſs HrubPetr. 25b, wyžyene Ben. Přísl. 22, 15,

chtivost mládence žijene Hrub. 191^b, zažijene t. 342^a, t. 42^b, požíene VšehK. 32^a, 63^a, 129^a a j. (často), (milost) žiene ChelčP. 129^a, odžiene t., wyžijene bible Kutn. Přísl. 23, 15, bible Pražská ib., wyžijenemy Hrub. 43^b, t. 329^a, zažijenete t. 143^a; —

žeru, *žéřeš*, *žieřeš* atd., zžérze Ben. Jerem. 12, 12 a j.; zžyerzeſs Ben. Ezech. 23, 34, zžieřeš bible Pernšt. Ezech. 23, 34, zzieře t. 15, 6, zžyerze je měsíc Ben. Oz. 5, 7, zžyerze t. Isa. 24, 6, t. Jerem. 5, 14 a j., meč je zžijerze t. 4. Esdr. 12, žierze bible Pražsk. Isa. 33, 11, zžierze t. Jerem. 5, 14 a j.; —

šel, *šél*, *šiel*: poſſe^{e}l Jid. 34, aby ſél HusPost. 14^a, ſſeel Zrc. 12^a, Ben. Gen. 37, 30 a j., wyſſeel t. Gen. 8 (nápis), przyſſeel t. (často), odſſél Háj. 73^a; ſſyél Ben. Deut. 19, 5, wyſſyél t. Deut. 33, 2, przyſſyél t. Num. 22, 32, t. Deut. 32, 44, t. Deut. 33, 2, odſſyél t. Num. 23, 4, neſſyel t. Gen. 44, 12 a j., neſſiel VšehK. 14^a, aby ſſiel ChelčP. 117^a a j., ſſijel Ben. Žid. 11, 8, wyſſijel t., doſſijel t. Skutk. 1, 17, t. 1, 25 a j.; —

šest, *šést*, *šiest*: od ſſeeſtee hodiny Štít. ř. 155^b; ſſijeſt Hrub. 98^b, Sſijeſta t. 275^a, w ſſijeſtych t. 25^a, ſſijeſtee VšehK. 166^a; —

včela, *včéla*, *včiela*: wczély Ben. Žalm 117, 12 (fčíla Kotsm. 8, doudl.); wcziele t. Isa. 7, 18, wčiele Pražsk. ib., wcžiele Kutn. ib., wcziely Pernšt. Žalm 117, 12; —

včera, *včéra*, *včiera*: wczyera Ben. 2. Král. 3, 17, wcziera t. 4. Král. 9, 26, t. 1. Král. 14, 21, Pražsk. 4. Král. 9, 26, Kutn. ib., wcžijera HrubPetr. 22^a; srov. ob. od včíra; —

večer, *večér*, *večier*: weczér Ben. Judit 13, 1; weczyer t. 12, 9, weczier 12, 9, Kutn. ib., Pernšt. Ezech. 12, 7; srov. ob. večír; —

slova s koncovkou cizí *-éř*, *-ieř*: haltijerz Lact. 173^a (s halterzem ListJHrad. 1384, haltýř nč.), huntierzi Lún. list. 1403, huntijerz Lact. 12^c, koſſtijerz t. 37^d, trychtijerz t.; stč. ritieř, nč. rytíř, ze stř.-něm. rîtare, rîter, ritter.

Také změna koncovky *-en* v *-ien*, *-ín* v participiích vzoru *prošen* sem náleží: *-en* se zdloužilo v *-én*, toto pak změnilo se v *-ien* nč. *-ín*; na př. *prostiti* part. prošč*en*-prošč*ien*, zproſſtijen Štít. ř. 9^b, *spatřiti* part. spatř*en*-patř*ien*, patř*ín*, ſpatřjno Br. Dan. 1, 15.

Nahoře (v § 127) bylo připomenuto, že psané *ie*, *ye* znamenává někdy jen hlásku *-í*, a to platí snad také o některých dokladech zde — pod *b*) — uvedených. Ale o všech výkladu toho dopustiti nelze. Psaní tak zřetelné, jako je na př. rzyéwe Ben. Zjev. 10, 3, vdolié t. Jos. 8, 11 atp. nedopouští výkladu, že by tu bylo znělo jen *í-* a nikoli spolu též *-e*, a totéž psaní jakož i psaní drziewe a drzyewe v rukopisech na jotaci přísných také nedopouští výkladu, že by tu bylo znělo jen *-é* a nikoli spolu též *i-*; musíme tedy přijmouti výklad, že psané drziewe, drzyewe, rzyéwe, rzijewe atd. znělo d*ř*ieve, *ř*ieve, že *é* s e m ě n i l o v *ie*. O možnosti změny té

v hláskosloví českém nebudeme pochybovati, vidouce, že v dial. dobr*ého*-dobř*ieho*, šéstý-š*iestý*, večér-več*ier* atd. doklady živými — pod *a*) uvedenými — totéž jest potvrzeno. Ale ovšem nekaždé *é* se takto mění, nýbrž jen o tom to jistíme, o kterém doklady toho dosvědčují; a tu je pozoruhodno a spolu známkou spolehlivosti, že doklady dosvědčují změnu *é-ie* jenom ve spisích některých a jen ve slabikách některých jistých, totiž v slabikách *řé*, *lé*, *žé*, *šé*, *čé* a v cizí koncovce *-éř* (*ieř*). Z toho poznáváme, že změna tato byla jen sporadická, vedle *řie* atd. drželo se také *řé* atd. Během času rozdílnost tato přestala, když *é* i *ie* se zúžilo v *í*: starší rozdílné *řéci* a *řieci*, večér a več*ie*r atd. dalo pozdější jednostejné *ř*íci, več*í*r atd.

é s e m ě n í v *ej*.

129. *a*) Příklady toho jsou v nitru slov v dial. op*ej*řiti m. op*é*řiti, p*ej*sek z p*é*s-, pes; d*ej*bří m. d*é*bří Šemb. 24 (stř.-česk., srázné údolí); v stč. l*ej*ník m. l*é*nník: lenyk vasallus Rozk. 1653, lennyk semicola t. 2594, leynyczy svatú Elžbětu s hradu sehnali Pass. 627, leynyci slíbili t. 628, leynyczy slíbili PassKlem. 253^b; a v slovích přejatých: kl*é*t, gl*é*t, gl*ej*t: kleet lithargyrium, litargirum (stříbrná pěna) Lact. 270^d, (vezmi) gletu čtvrtý diel Chir. 72^b, gleyt RostlF. 12^a; Šv*é*d, šv*é*dský, Šv*ej*da, šv*ej*dský; r*ej*da něm. Rhede. Sem nepatří n*ej*ní m. není, jež jest analogií podle n*ej*sem atd., — a v*é*voda-v*ej*voda, o němž v. § 166.

b) Jiné příklady toho jsou v koncovkách *-é*, *-ém*: sg. nom. akk. ptačstvo nebeſkeey Pror. Dan. 4, 18, pro welikey horko Mill. 19^b, wšecko ſwey vojsko t. 53^b, welikey množstvie t. 77^b, teyz polúlaní KolA. 1515; pl. akk. oběti twei ŽKlem. 49, 8, dědiny twei t. 27, 9, čiň ſwey wieczy statečně Kruml. 397^a, jenž ſwey wiecy statečně činí t. 411^a, všecky krále tatarſkey Mill. 40^b, had má zuby velmi welikey t. 80^a, oni listy ſwey položili List. slez. 1458 Pf. 18, teyz rukojmě eosdem KolA. 1512; wſſweym ſrdczi NRada 1751, po Janovi Dlauheym Lún. ort. 16 9; adverb. prwey pridem Lact. 248^a. Některé z příkladů těchto mají -ei, -ey bezpochyby omylem; zejména to dlužno připustiti o dokladech starších a těch, které se řídce vyskytují. V dokladech sg. lok. ſſweym a po-Dlauheym je psáno -eym matením tohoto pádu se sing. instr.: v době té píše se sg. lok. sv*ém*, dlauh*ém*, ale vyslovuje se nejen *-ém* (po způsobu starším), nýbrž také *-ím*, *-ým* (způsobem novějším, zúženě); *-ým* je však náležitá koncovka sg. instr., s-dlauh*ým*; tím jsou tedy sg. lok. v-sv*ým*, po-dlauh*ým* a sg. instr. s-sv*ým*, s-dlauh*ým* učiněny stejny; tato stejnost svádí k odchylkám, k matení lok. *-ém* s instr. *-ým*, dílem klade se *-ém* za instr., na př. pod podobenstwím wzatém Beck. 1, 76, hlasem welikém (tak v rkp.) HusPost. 60^b atd., dílem klade se instr. za lok., a tím vysvětliti jest trvám -eym v příkladech našich; zněl totiž instr. *-ým* také *-ejm*, na př. s takoweym přístneym poručením

Černín 1644 (Slav. Bibl. 2, 247), keym mě býti pravíš Hrub. 209ᵃ atd., a toto *-ejm* při vytčeném matení lokalu s instrumentalem vzato také za koncovku lokalovou. V příkladech podaných z moravského Millionu (těch je nejvíce) a z listiny slezské znamená psané -ey bezpochyby hlásku nějakou přechodnou od *é* k *í*. —

Za *e* bývá *ě*.

130. To jest, bývá psána spřežka, která znamená *ě*. Uvedu nejprvé příklady. Bývá to

a) po souhláskách sykavých; psáno na př.:

sě m. *se*, však ſſyem to slýchal AlxV. 33, to ſſyem viďal t. 893, jehož ſſyem žádal t. 1499, takú ſyem žalost trpěla ML. 2ᵃ, já syem učinil Boh. 340, počal syem t. 341, ssyem nespal t. 343, teď ssyem adsum Sequ. 365, což syem měl učiniti Půh. 1, 176, v tom syem sě mosila súdit t. 182, toho syem sě odřekl ListVrat. 1408; z ſiebe EvZimn. 2, siebu Sequ. 366; viera jest tě ſpaſiena učinila EvZimn. 14; —

zě m. *ze*, wzyem kněžě Pror. 90ᵃ, vrozyeneho pána ListVrat. 1408; —

b) po souhláskách retných, na př.:

pě m. *pe*, kopiet Mill. 21ᵃ; —

bě m. *be*, drobiet Lact. 183ᵇ, bieru (3. pl.) t. 105ᵃ;

vě m. *ve*, mocz wyelyku Vít. 7ᵇ, wyelyke dóstojenstvie PassKlem. 49ᵇ, wyelykeho protivenstvie t. 4 a j. (v PassKlem. je wyelyk- velmi často); wielike wieci ŠtítJes. 12ᵃ a j.; wyelmy Lvov. 69ᵃ, wyelykeho t. 68ᵇ, dyewyeczka t., pro twye boſtwe (sic) t. 86ᵃ, bohu ſwyemu t. 83ᵃ; wiecernie hodina Koř. Mark. 11, 11; diewieczka Lact. 65ᵈ, ſprawiedliwych t. 81ᵇ; —

mě m. *me*, zpodeymie ſie ŽKlem. 71, 16; (nye)mieczſka čeled DalH. 41, do nyemyecz DalC. 63, t. 71; myedwyed Boh. 31; myezy dyewkami Lvov. 68ᵃ, tvého myecze t. 82ᵇ, svým myeczem t.; myezi lidmi Mill. 94ᵇ, myezi zděmi t. 95ᵇ; kopími a myeczi bojují t. 120ᵇ, (kapitola) dwamiecitma etc. (v Mandevillu knih. Křižovn. z r. 1472, v nápisích kapitol příslušných), oſſemietnijk Lact. 151ᵃ; —

c) po souhláskách jiných, na př. ať mě mynye hróza mnohá JiřBrn. 527, narozenie dyetyetie yezzyſſe EvOl. 67ᵇ, przyprawytye (impt. plur.) Drk. 155ᵃ, (hory) padnyetye na ny (též) t. 166ᵃ, nepomyetẏe AlxV. 1071 (s opravnou tečkou); k nyemu Kat. 24, uczynyenye t. 192, ſadyenye Pror. Isa. 17, 10, pachtyenye Štít. uč. 29ᵇ, zie (= že) NRada 41, byeſye AlxV. 35, byeſſye EvOl. 206ᵃ, onyemyewſye Kat. 120, tvým czieliſtiem Ol. Pror. 3, 22, ſtworzienie NRada 431 atd.

Jest otázka, jak se má toto psané ie, ye čísti.

V případech *c*) máme dílem patrné písařské omyly, mynye m. mi*ne*, dyetyetie m. dietě*te*, przyprawytye m. připravi*te* atd. (v nepomyetẏe jest

omyl spolu opraven), — dílem spřežky ny, dy, ty, zi, ſy, ſſy, czi, rzi atp. za *ň*, *ď*, *ť*, *ž*, *š*, *č*, *ř*, vzniklé po sklesnutí jotace, jak bylo vyloženo v § 114 pozn.

Mezi případy *a*) a *b*) jsou snad též některé, jež vznikly omylem; zejména můžeme se tak domnívati o příkladech, kde je dokladů jen po skrovnu. Ale kde je dokladů více, nelze připustiti výkladu z omylu a třeba hledati jiného. To platí tedy zejména o dokladech nahoře položených pro *se*, *ve*, *me*, za něž psáno ſye, ſſye, ſie atd. Jejich psané ye, ie má jistou platnost fonetickou, a jest otázka: jakou?

Mám za pravděpodobný tento výklad: v době, ze které doklady vytčené pocházejí, klesá jotace v slabice *sě* a dost často i místo žádaného *vě*, *mě* bývá *ve*, *me*; říká se *sě*no (způsobem starším) a *se*no (zp. novějším) atd., říká se *věže*, člo*věk*, s*vět*, *mě*siec, ze*mě*nín atd. (zp. náležitým) a vedle toho také *veže* n. *vcže*, člo*vek*, s*vet*, *me*siec, ze*me*nín atd. (zp. odchylným, v. doleji § 156); kolísá tu tedy usus mezi starším a náležitým *sě*, *vě*, *mě* a pozdějším i odchylným *se*, *ve*, *me*; a toto kolísání dalo — analogií zvratnou — podnět tomu, že také za náležité *se*, *ve*, *me* tu a tam vyskytlo se *sě*, *vě*, *mě*. Když během času kolísání prvé míněné přestalo a jenom *se*no, *věž*, *mě*síc atd. se říká, přestávají také zvláštnosti, jako byly předtím *sě*m m. *se*m sum, *vě*liký m. *ve*liký, *mě*zi m. *me*zi atp.

Jiný výklad podobný jest, že v odchylném ſiebe EvZimn., siebu Sequ., wyelyky PassKlem., myezi Mill., myecze Lvov. atd. se změnilo *-e* v dialektické *-ě*, tedy *se* v *sě*, *ve* ve *vě* atd., podobně jako v pol. a po retnicích také v luž., srov. *sebe* pol. *siebie* hluž. i dluž. *sebje*, praes. *veze-* pol. *wiezie-* luž. *wjeze-* atp.

Z těchto výkladů někdy ten, jindy onen věc pravdivě vysvětluje. Na př. v *sem* sum jest *-e-* vkladné, tedy neměkčící, proto psané a hojněji doložené ſyem atd. zvratnou analogií dobře se vysvětlí. Naproti tomu adj. wyelyk-, hojně z dialektického PassKlem. a dílem také odjinud doložené, patrně tak dialektickou změnou *ve-* ve *vě-* vysvětliti jest, jako pol. wielki a luž. wjele; a podobně myez- místo *mez-*, myecz- m. *meč* v textech dialektických Lvov. a Mill.

e (původní i jiné) se mění v *a*.

131. Změnu tuto vidíme v slovích: *želud*, *žalud*, zelud Rostl. 90ᵇ, zalud Diefb.; — *želudek*, *žaludek*, zeludek Vít. 92ᵃ, zaludek Nom. 67ᵇ; — *kuželka*, doudl. *kužalka* Kotsm. 11; — *petržel*, mor. *petržalka* Suš. 96; — *žúžela* stsl. žuželь scarabaeus, stč. zyzely AlxV. 2039, žižely Ol. Gen. 7, 13 a j., *žúžala*, zuzala Mand. 22ᵇ, zizala t. 23ᵃ, dial. žúžala, žoužala chod., žížala Us.; — *šel*, stč. též *šal*, v. doleji; — *šemrha*, *šamrha*, uč se ſſemrhu metati Vít. 61ᵃ, ſſamrhu metati ib. var.; — *řešeto*, dial. *řešato* Šemb. 21 (stř.-česk.); — *pšeno*, *pšano*, kaše ze pšana Český Lid I. 74

(domažl.); — *sršen*, *sršeň*, stsl. srъšenь, pol. sierszeń gen. sierszenia (v. sierusznia), *sršán* chod. 34; — *čečetka* rus. čečetъ, *čečatka*, stč. czeczetka Rozk. 398, czeczatka Nom. 64[a]; — *čelo*, dial. *čalo* Kotsm. 8 (v Písecku); — *čelist*, *čalusti* BartD. 98 (lašsk.); — *včela*, dial. *včala* chod. 35, včála Kotsm. 8 (v Písecku); — *čep* (u sudu), doudl. a chod. *čap* Kotsm. 7, chod. 35; — *jehla*, dial. *jahla* chod. 35, doudl. Kotsm. 7 a 12, mor. BartD. 84 (starojick.); — *jelen*, *jaleň* BartD. 98 (lašsk.), jalenek pijaval Suš. 523; — *jeseň* stsl. jesenь, slc. *jaseň*; — *jezevec*, dial. *jazovec* BartD. 7 (zlín.); — *jezero*, dial. *jazero* t. 29 (pomor.), do jazera Suš. 40 (opav.), slc. jazero; — *hřeblo*, dial. *hřablo* Šemb. 21 (stř.-česk.), řablo chod. 35; — *vřes*, dial. *břasa* chod. 35; — *skořep-* (ze skořip-), pod ſſkorziepku LékA. 65[b], *skořápka* Us.; — *klepeto*, dial. *klapeto* BartD. 84 (stjick.); — *lehký*, *lahký* t. 29 (pomor.), adv. *lehky*, dial. *lachky* Kotsm. 10 (doudl., o chůzi); tak lze vykládati i slc. *ľahký*, odvozované jindy z *lęg-*, v. § 52.

Adjektiva smeč*a*nský v. smeč*e*nský (jm. zákl. Smečno), dominus Smeczansky TomZ. 1486 h. 159, a kopidl*a*nský nč. kopidl*e*nský (jm. zákl. Kopidlno), Kopydlanſký VelKal. 283, Háj. 462[a], vznikla buď touže změnou *e-a*, anebo analogií podle lužan*ský* atp.

V dokladech těchto je změna *e-a* provedena v slabikách měkkých *že*, *še*, *če*, *ře*, *le*. V kvalitě těchto slabik hledati jest i příčinu změny tu vykonané. Jiného druhu je změna *e-a* po souhláskách tvrdých, doložená několika příklady, jako k*a*rak m. kt*e*rak chod. 35, n*a*štojce m. n*e*štovice t., slc. b*a*rla m. b*e*rla, pohr*a*b m. pohř*e*b Škult. 311 (podle *hrab*ati) a j. —

Místo *šel* bývá stč. *šal:* by neſſal na vojnu AlxV. 2239, mnohý doſſal núzě t. 1643, čas przyſſal t. 1498, przyſſal čas trudný t. 2068, by sě s královú neſſal t. j. nesšal Trist. 254 (rým: nenechal); to mohlo vzniknouti buď změnou hláskovou, jako č*e*lo-č*a*lo, řeš*e*to-řeš*a*to atd., — buď zvratnou analogií: v době, ze které máme *-šal* doloženo, říká se místo a vedle náležitého hoř*ěl*, vis*ěl*, let*ěl* atp. také odchylně hoř*al*, vis*al*, let*al* atd., místo a vedle náležitého slyš*al* také odchylně slyš*ěl* n. slyš*el* atd., usus kolísá mezi *-ěl* (*-el*) a *-al*, a tu vzniklo také *šal* vedle *šel*. —

Rozdílné *čekati* a *čakati* jest nejen v češtině, nýbrž ve slovanštině vůbec: stsl. č*a*kati i č*e*kati, pol. czakać i czekać, sln. č*a*kati, srbchorv. č*e*kati atd. Není v něm. tedy změna jako v č. dial. č*e*lo-č*a*lo atd., ani přehláska jako v č*a*s-č*ě*si; rozdíl je zde kvantitativní, č*a*ka- je z č*ě*ka-. —

Slc. je místy také *žart*, *čart*, *čarný* Škult. 450, 457, Koll. Zpěv. 1, 72 a j., jako v pol., a vyskytuje se *-a* za *-e* častěji, v. Pastrn. 9 sl.

V *chřestěti chřastěti* Šemb. 21 (stř.-česk.), — *třesk-*, *třískati třáskati*, — *pleskati* (stsl. pleskati) *pláskati*, — *šplechtati šplachtati*, — *brebtati brabtati* BartD. 29 (hrozenk.) změna *chřest-chřast*, *třesk-třask-* atd. souvisí s pojetím onomatopojickým.

V chodských gen. pl. sem*á*n, pol*á*n, klev*á*t, klep*á*t chod. 35 m. *-en*,

-et jest *-á-* analogií; v nářečí tom jsou genitivy str*á*n, hl*á*v, hrom*á*d, vot*á*v, hous*á*t, vobl*á*k atp., chod. 57, a z těch vzalo se *-á-* také do gen. sem*á*n, klev*á*t atd. Má-li se také gen. do-*kořán* Kotsm. 8 (doudl.) a j. vysvětlovati tak, či změnou hláskovou jako sko*ř*ep-sko*řá*pka atp., není jasno. Analogií vykládati jest také *á* m. *é* v demin. boch*á*nek, stud*á*nka, věd*á*rko atp.

Dial. vyskytá se *-a* místo *-e (ě)* v koncovkách některých adverbií: nelz*a* BartD. 11 (zlín.) a Btch. 418 (dbeč.), vedl*a* BartD. 60 (valašsk.), podl*a* t. 84 (stjick.), krem*a* t. 62 (val., kromě), sic*a* a j.; je to patrné uniformování koncovek těchto slovcí, provozované podle podobných slov jiných, která mají *-a* právem, na př. ted*a*, nikd*a*, zvoln*a* atp.

Podobnou analogií vysvětliti jest koncovku 1. os. množ. impt. *-ma* m. -m*e*, veďma, vołajma, jezma, poďma, dajma atp. BartD. 90 (starojick.) a 122 (lašsk.): byl starý impt. 1. os. dvoj. *-va*, poď*va* atp., z toho vyvinulo se kontaminací s 1. os. množ. *-ma*, poď*ma* atd., dosvědčené v textech starých, na př. Saro wſtanma ŠtítOpat. 352, podstupma Baw. 222 a j., a přejaté dialekticky do 1. os. množné.

O *a*, *á* proti cizímu *e* atp. v slovích přejatých *-ar*, *-ář* v. § 134.

e se mění dialekticky v *ė*, *i* (*y*).

132. V nářečí hanáckém vyslovuje se *e* (původní a střídnice za *ь*) po *l*, *ř*, *z*, *s*, *c*, *ž*, *š*, *č* úzce, *ė*, skoro = *i* (Bartoš). Na př. tam belo lėdo (ledu); šėl, šil (šel), deň bílé jož vešil, seneček nepřešil Suš. 223.

V nářečí lašském mění se *e* (původní i jiné) v *i*, *y* před souhláskami *-n*, *-m*. Na př. žinu (ženu), žiňeš, požiň, kožiny (kožený), dřeviny, upečiny, od słyšiňa, ohyň gen. ohňa, błozyn gen. błozna, płamyň, jačmyň, pět okyn (oken), odyndu (odendu, odejdu) BartD. 102—103; zym (země), v zymi (v zemi), za kopcym (kopcem), otcym, synym, adverb. dołym (dołem), spolym, hunym BartD. t., sedym, osym v Opavsku m. sedem, osem v Těšínsku Šemb. 82.

V ob. dial. přec*i*, zas*i* jest *-i* m. *-e* (z *-ě*). —

O změně *ej-ėj* v. § 121.

e (původní i jiné) mění se v *o*.

133. Změna tato je pravidlem v nářečí severoopavském, kde *e* původní a *e* vzniklé z *ь* a z *ě* po souhláskách *ž*, *š*, *č*, *j*, *l*, *ř*, *d* (*ď*), *t* (*ť*), *n* (*ň*), se mění v *o*. Na př.: žona (m. žena), žobrak, żolezo, żonu (hnáti), smażony; šost (šest), šosty, vršok, rarašok; čoło (čelo), včoraj, pečoš (pečeš) pečo pečomy, pečony, večuor (večér), vozečok, nožičok atp.; — joleň (jelen), johła, bijoš (bieš) bijo bijomy, pojod atp.; lon (len, lьnъ), zelony, plość (plésti), řotaz (řetěz), střocha, pohřuob (pohřeb, pohřéb) atp.; ďoťa (dítě, stč. dietě), ďovča, ďoň (den, dьnь), ďołať (dělati), veďoš (vedeš) veďo veďomy, ťotka (tetka), ťopło, płoťoš (pleteš) płoťo płoťomy płoťoťo, płoťony, ćola (tele),

ćolaćom (teletem), šćona (stěna), šćohno (stehno), šćo (jste), ňogdo (někdo), ňoch (nech), ňobuj sa (neboj se), ňosu (nesu) ňoseš, sedňoš (sedneš) sedňo sedňomy atp. BartD. 135.

Sem náleží také nč. šťovík za stč. ščěvík, pol. szczawik, a nč. šotek za starší šetek.

Slc. žobrák, žobrať vysvětluje se vlivem maďarským, maď. zsobrák; Pastrn. 11.

Změna podobná je v slově přejatém stč. cvek, cveček, střhněm. zwëc (hřebík, klínek), nč. dial. cvok, cvoček.

V č. pelyn, pelyň a polyn, polyň atd. jest *-e-* původní, stsl. pelynъ, srbch. pelin, pol. piołyn (m. pel-); v rus. polynь a hluž. połon, dluž. polyň může změna v *-o-* pocházeti od tvrdého *ł*. České pol- vedle pel- bylo by pak vysvětliti mylnou etymologií, matením s předložkou po-.

Cizí *e*, *æ* atp.

134. V slovích přejatých cizí *e* mnohdy zůstává, na př. rek ze střhněm. recke sthněm. reccho Mikl. Fremdw. 121.

Někdy je změněno v *ě*, zvláště po souhláskách retných. Na př. děkan ze sthněm. dëchân lat. decanus; oféra n. offěra z lat. offerre; stč. bělpuch pergamen ze střhněm. vël, buoch-vël; stč. Arběl, do Arbyela AlxV. 2329, do arbyella AlxVíd. t., lat. Arbela; chod. alměř z něm. Almer. —

V barvínek z lat. pervinca Mikl. Fremdw. 77 jest *barv-* spojením se subst. *barva;* v nášlík proti sln. nešelj a sthněm. nestila jest *a* snad starší, srov. ital. nastro t. 113. — Z Gerlach, vyslovovaného Jerlach, je stč. Jarloch, — z něm. Hellebarte střhněm. helmbarte je halapartna. —

Zvláštního povšimnutí zasluhuje zde koncovka lat. *-arius*, přetvořená v němčině v sthněm. *-âri*, střhněm. *-ære* a nhněm. *-er*, na př. sthněm. pfarrâri, střhněm. pfarrære, nhněm. Pfarrer. Různé tvary této koncovky obrážejí se také v češtině:

z *-âri* (a lat. *-ārius*) jest *-ář*, na př. farář, richtář, šafář; sekretář;

z *-ære* jest *-ieř*, na př. ritieř, kacieř, koštieř Lact. 37[d];

z *-er* jest *-éř*, *-íř (-ýř)*, na př. stč. lejchéř ze střhněm. leicher (v. leichære deceptor, koncovka nhněm. *-er* sahá též do doby střhněm.), koštéř Tom. řem. 155, prubíř, šlejfíř Us., haltéř, haltýř Jg.

Sem patří také substantiva s koncovkou *-ar* (demin. *-árek*), přetvořená z něm. *-er*. Zejména hojná příjmení, na př. Fejfar z něm. Pfeifer, Vytvar z Wittwer, Šnejdar dem. Šnejdárek ze Schneider, Vohnar a Vojnar z Wagner, Rozlar v list. z r. 1437 v Archivu Česk. I. 345, Prennar v list. z r. 1454 t. II. 460, Henigar v list. z r. 1499 t. I. 356 atd.; též některá appellativa: rejthar, felčar, krejcar, tolar, špejchar. V slovích těch je *-r* necháno z němčiny, ale za *-e-* jest *-a-*, vlivem koncovky *-ář*, která je téhož původu a v substantivech stejného druhu stále se drží.

e se přisouvá.

135. Přisuto jest *e* — vlastněji řečeno analogií přibylo — v nč. jeden-kráte, sto-kráte atp. Jsou to výrazy adverbialní, a jako jsou mnohá adverbia s koncovým *-e* a bez něho — na př. více a *víc*, teprve a *teprv*, zase a *zas* atd. —, tak přidělány i k výrazům náležitým *jeden-krát*, *sto-krát* atd. také novotvary s *-e*.

Sem patří také t. zv. *e* vkladné (v. § 141) v mozek, oheň, báseň atp. proti stsl. mozgъ, ogńь, basnь atd.; v pl. gen. bitev, božstev atp., podle služeb stsl. službъ atd.; v part. dial. mohel atp.; v dem. křidélko atd.

Za stsl. *jesmь* mělo by býti č. *jesm, jako je sedm a osm; za sedm, osm je dial. sedem, osem Šemb. 82 (slez. a slc.), a podobně mohlo se vyvinouti jesěm, doložené v PassKlem.: geſem 68[b] a 264[b], z čehož pak je jsem.

e (původní) se odsouvá.

136. Případů toho jest několik.

1. V číselných výrazích pro 11—19. Výrazy ty zněly původně **jedьnъ-na-desęte* atd., a podle toho žádáme č. *jeden-na-deśěte* atd. Ale pro plné *-na-desěte* není dokladu; zapomínalo se, co je tento výraz svým původem, bral se za pouhou příponu a při tom zároveň měnil se na své stránce hláskové, zejména též vynecháváním obojího *e*, m. na-desěte je *ná-dcět*, *ná-dct*, *ná-dst*, *ná-st* atp., jak ukazují doklady: dwanadzcziete Pass. 164, gedennadciet Krist. 109[a], cztrnadſte t. 5[b], patnadczte ML. 14[a], dewiet naczte tovařišóv Pass. 425, ſedmnaſte dní Mill. 5[b], patnadczt Alb. 21[b], k dwiemanaſt apoſtolom Krist. 57[b] atd., jedenáct, dvanáct atd. — Rovněž tak jest *-e-* vynecháno v du. a plur. *-dcěti* m. desěti v číselných výrazích *dvadcěti*, *třidcěti* a *čtyřidcěti*.

2. Stejným způsobem skleslo *mezi-desietma* v číselných výrazích pro 21—29 na pouhou příponu a měnilo se na stránce hláskové, zejména též vynecháním *e* z desietma; na př. cztyrzymezydczyetma let Kruml. 105[b], starcóv cztyrzmezydczijetma Pror. 158[a], honóv pyetmezcyetma Koř. Jan. 6, 19, dwamezcýtma tiſýcůw Br. Num. 26, 14, dwamecýtma t. 3, 9.

3. Stč. gen. *jehò* a dat. *jemù* měly přízvuk na slabice poslední, *e* slabiky první se vynechávalo a bývalo tedy *j'ho*, *j'mu*. Na př. tet gho chtě mučiti ApŠ. 4, chtyeczeygho oslepiti t. 81, chtěvše gho šžéci t. 108, oygho rově t. 37, potupí gho ŽKlem. 20[b], ktož gho hanie Mast. 63, skot gho LMar. 9, vizte gho Hrad. 50[b], ž'by gho zabiti chtěl DalH. 30, aby mohl donho jíti t. j. do ň'ho (do města) Štít. ř. 141[b], nanhozto požehral t. j. na ň'hožto t. 110[a], do ňho Pam. 3, 16, do ňho, u ňho Kotsm. 24 (doudl.), za ňho Suš. 115, oňho t. 121, naňho t. 226 a Koll. Zpěv. 15 atd.; — jenž gmu volen Jid. 85, dachuygmu řěč ApD. c, prsiſſloygmu k vóli ApŠ. 97, snad gmu dna lámá uši Mast. 124, to gmu bieše bóh dal Hrad.

70ª, ku ňmu slc.; — ze *j'ho* a *j'mu* je pak dalším odsutím *ho* a *mu*. — Dialekticky vyskytuje se také *tvojho*, *tvojmu* BartD. 42 (hrozenk.), *našho*, *našmu* t. 42 a 37 (stráň.), do ženichov*ho* domu, Komárkov*mu* pachoukovi t. 38 (mor.-slc., místy) atp.; tu vynecháno *e*, *é* tím, že se gen. a dat. tvořily mechanicky přidáním koncovky *-ho*, *-mu* k nom.

4. Z koř. *jes-* jest *e* vynecháno ve *jsem*, *jsi*, *jsva*, *jsvě*, *jsta*, *jsme*, *jste* m. jesmь, jesi atd.; v češtině je tu *js-* (nebo jen *s-*) místo jes- pravidlem již v památkách nejstarších. Také z 3. os. jedn. *je* bývá v stč. *-e* často vynecháno, zvláště často u Štítného; na př. jeho následuj najbezpečnější stezkú, toy pokorú (= to j', = to jest) Štít. uč. 47ᵇ, czoy bóh zapověděl (= co j', = co jest) t. 128ᵇ, totoy (= toto j') pak hodujie viera t. 9ᵇ, zey (= že j') se světu ukázala t. 117ª atd., welikay tvrdost tvé viery Hrad. 45ᵇ, zázrak ſyey ſtal Pass. 307, ktoy wyproſſyl ML. 18ª, toy nam dáno UmR. 100, tdyg velikú bolest měla t. 147, zey v ní duše ostala t. 170, żey nám to vzkázal Ol. Esd. 4, 15 a j.

5. Někdy bývá *-e* odsuto z koncovky *-še* 3. os. impf.; doklady jsou nemnohé, mezi nimi tyto: bies tu také ober jeden (verš 8slab.) AlxB. 4, 30, bies otjata Hrad. 43ᵇ, masti jěž bies připravila t. 29ª, tak tu bies přišla t., (M. Magdalena) již gmies bolestí přěmnoho (verš 8slab.) t. 30, jenž byeſſ kniežě z Kappadocie (8slab.) JiřBrn. 18, kdy byes Ježúš v pátém létě (též) DětJež. 6ª, tak mu byes otec kázal DalC. 99, jenž tehdy byes przyſel Umuč. 1ª, jenž v Praze byeſſ tehdy Pulk. 178ᵇ.

6. Místo náležitého tvaru part. nesúc*e* atp. bývá *nesúc* atd. Tu je odchylka počátkem syntaktická, místo part. spojitého nesúc*e* atp. klademe absolutivum *nesúc;* ale v praxi vzniká z toho usus, jako by to bylo prosté odsouvání. Na př. starosta ji kázal odrucze horkú smolú obliti Pass. 270, kázal sv. Urbana naleznucz před sě přivésti t. 257. Tak vzniklo i nč. rčení *pravdu mluvíc (řkouc)* ze starého *pravdu mluviece (řkúce)*.

7. Z kompt. adverb. *viece* nč. *více*, *méně*, *výše* atp. jest odsutím *viec* nč. *víc*, *míň*, *výš* atd. V jazyku ob. jsou tvary tyto pravidlem; doklady jich starší jsou: del Hrad. 46ª, drziew Comest. 180ᵇ, naymeň ChelčP. 204, hůř Br. Gen. 19, 9, wjc t. Num. 22, 37 a j. Sem patří také *Vácslav*, *Václav* ze staršího Vác*e*slav, nomine Wacezlaum Kosm4. III, 23. Analogií podle těchto adverbií odsouvá se také *-é* z prvé, nejprv*é*.

8. Místo spojky *ježe* jest odsutím *ež'*, *'že*, *'ž'*, místo enklitického *-že* je *ž'*. Na př. zdáť mi sě, ezth (panie) ondeno stojie, ezth sě o nich liudé brojie Mast. 225, ze tbáš ŽGloss. 143, 3, mezi tiem sě uda s (= ž') vyněde Pilat Jid. 62; jenž, kterýž, když atp. místo jen-*že* atd. Ale tu může býti *-ž* také z býv. *-žь*, jež je v stsl., na př. ižь qui (sg. nom.) Zogr. Mat. 5, 19, t. 21, t. 23 a j., a jež se shoduje s lit. partikulí *gi*, na př. kur = kde, kur-gi = kde-ž atd.

9. Místo *ale* je dial. *hal'* Šemb. 43 (mor. horsk.).

10. V stč. složeninách *ne-o-*; náhradou bývá za to slabika dloužena. Na př. n*e*obřězán, nobrsiezany (pl. nom. masc.) svD. 53; n*e*ochabil, gdež jedné chvíle nochabyl píšě ApŠ. 10; n*e*omdlévajě, nomdlewagye Modl. 55ᵇ; n*e*ostav-, gedyne mne noſtaway PassKlem. 222ª, aby mne nikda noſtawal t. 208ᵇ; n*e*otjat, (ovoce) notyato Jid. 110; n*e*otpočin-, nodpochzinucze čas všaký AlxH. 8, 34, nodpochzinu šturmovanie (verš 8slab.) t. 8, 32; n*e*otvrátil, aby ſye notwratyl Ałb. 7ᵇ. Někdy psáno jest *ne-o-*, ale míra veršová žádá, abychom čtli *no-*, *nó-*: své čeledi neoſtawyly (verš 8slab.) AlxV. 1237, tomu búřě nic neotgyma (též) t. 1447, ižádná těch neodpoczyne Vít. 11ᵇ. Sem patří též jména: N*e*ostup a Nóstup (tak purkrabí na Přimdě v Reg. r. 1233 obojím tímto jménem nazýván, a taktéž v listinách z let následujících); odtud i jméno místní „Neustupov", vyslovované od lidí domácích N*ů*stupov (t. j. N*ů*stupov, z Nóstupov); a jméno nč. *Nusle* (m. N*ů*sle), jehož tvar původní byl Ne-o-svьt-li a obměny pozdější v listinách tyto se vyskytují: N*eo*suetl r. 1130, Neosel 1388, Neosli 1411, Noztuleh 1088, Nostli 1250, in Nostel 1322, in Nossel 1333, Nosl 1392, Nosly 1496, N*uo*sl 1463, w Nuoslech t., srov. TomP. 1, 38 a Listy filol. 1893, 114 sl. Viz též § 479.

11. V stč. složeninách *ne-u-*; náhradou bývá slabika zdloužena. Na př. n*eu*datný, v němž udaten jest nudatny (verš 8slab.) AlxBM. 5, 19, by nudatny lepších zřiece byli také lepšiu chtiece AlxB. 8, 28; n*eu*mě-, nůmielý t. j. númělý svD. 82, ktož nauměli pryč běžeti (verš 8slab, n*a*uměli z n*ú*měli, jako s*ú*d-s*au*d) Pam. 3, 134, (I vy všickni jenž) zlých žen trestati naumíte (8slab.) Prostopr. 12ª, (vy žáčkové) podstatného nic naumíte (též) t. 59ª, víte že naumím hausti Třeb. Lobk. 1517; n*eu*žil, své pokorne nuzil prosby (8slab.) AlxBM. 8, 13, tu zlý vezme to, což nezaslúžil, jehož lepší bude nuſil t. j. núžil AlxB. 8, 43, odtud i nč. příjmení Noužil. V Prostopr. 63ª psáno: Nebo lež pravdě nezvykla nauczila ſe od Le- [nedopsáno], t. j. naučila se, z núčila, a toto z neučila. Někdy psáno *ne-u-*, ale míra veršová žádá, abychom čtli *nu-*, *nú-*, na př. že ti ľudie nevmierayu AlxH. 2, 19, že ti lidé neumyeragy AlxV. 1227, bych neumyeral v této núzi Pís. Vyšbr. II, neumye sobě dáti rady AlxV. 131, jenž bychom neuměli bráti Pam. 3, 128, ti což neuczynye múdrostí AlxV. 347, a tak druh druhu nevſſkody Vít. 11ª, (což rovného býti) muož a sobě neuſſkodyty t. 68ᵇ (vesměs verše 8slab.). Sem patří také jména místní *Ne-u-* a *Nou-:* N*eu*mětely (ves u Hořovic), začež lidé domácí vyslovují N*ou*mětely (z N*ú*mětely); N*eu*měřice a N*ou*měřice, N*eu*tomice a N*ou*tomice. Srov. § 479.

12. V několika příkladech jest vynecháno *e* z *-er-*: Brnhard z Ratěboře List. XVI stol. Perw. 55 m. B*e*rnhard, brczeho našeho t. 10 stč. b*e*rčí; stč. a dial. v*r*š a konv*r*š z v*e*rsus a conv*e*rsus, tři wrſſyky z žaltáře Otc. 128ª, vřš zlin. 22, jsú konwrſſy Štít. uč. 71ª.

13. V nářek gen. nářku, sršeň gen. sršně stsl. srъšenь atd., pohřeb gen. nč. pohřbu jest *e* (původní) vynecháno analogií podle pátek gen. pátku, den gen. *dne* (*e* pohybné, za jer). Rovněž tak v pohřbiti m. pohřebiti atp. V nářek-, sršen- jest *e* odsuto již v dokladech starých: od nářku Br. Jg. a j., málo ſrſſnow DalC. 44. V pohřeb- drží se náležité *e* dialekticky dosud: gen. pohřeba Bartocha 429 (dol.-beč.), BartD. 11 (zlin.), po pohřebě Suš. 44 a 349; tak jest pravidlem i v textech starších, na př. z pohrzebu Alxp. 66, v této pohrzebi Troj. 238ª atd.; v ChelčP. není nikdy pohřb-; tohoto doklady nejstarší znám z Háj.: k pohřbu 266ª vedle k pohřebu t. 263ᵇ a j., pohřbil 96ᵇ, pohřben 30ᵇ vedle pohřebiti t. 15ª, pohřebili 2ª a j.

14. V -čekati, dočekati, počekati, sčekati atp. zůstává *-e-* v době staré, na př. neb ſem ſczzekal Ol. Job. 32, 12, doczekati ChelčP. 119ª, poczekati t. 149ª atd.; v ChelčP. není nikdy *-čkati*; tohoto doklad nejstarší znám z Alxp.: aby počkali 13. — Ve večer a *včera* není prosté odsutí, nýbrž jsou tu rozdílné stupně: stsl. vьčera, večerъ, srov. Lesk. Handb. 12; bývalé vьčer- je dosvědčeno také stčeským ote-wczerayka (sic) Ol. Ex. 21, 29 t. j. otъ-vьčer-. — V *člověk* stsl. *člověkъ* rus. čelověkъ zaniklo *-e-* v době předčeské; že v stč. ani přechodního stupně *čьlo- nebylo, dosvědčeno jest doklady stč. jako: w czlowieczie ŽWittb. 36, 7, k czlowijeku Štít. uč. 98ᵇ atp., za *vъ-čьlo- bylo by v stč. z pravidla neb aspoň někdy ve-člověcě atd. — V číslovce stsl. četyrьje stč. *čtyřie* atd. má slovanština jihovýchodní *čet-*, západní *čt-*; původní je čet-, jak svědčí lit. keturi atd.; z čet- bylo dříve oslabením čьt-, jak svědčí doklady stč., na př. we cztyrzidczetech Ol. Jos. 5, 6 a j., t. j. vъ-čьtyr-, v. § 145.

15. Konečně jest odsuto *e* z pondělek, pondělí, pol. poniedziałek stsl. ponedělьnikъ atd.

O odsuvce v zájm. kto čso, kte čse, *-kt' -čs'*, v adverb. tamo, tame, *tam'* atp. v. § 187. —

V *biskup* zdá se *e* odsuto, vedle lat. episcopus; ale lat. *e-* bylo odsuto již v sthněm. biscof, jež pak do slovanštiny se přejalo. —

Pohybné *e*, jerové a vkladné*).

137. V den stsl. dьnь, šev stsl. šьvъ, sen stsl. sъnъ atp. jest *e* ve střídě za stsl. (a psl.) jer (ь, ъ), tedy *e* jerové.

Nekaždé bývalé jer dalo střídnici *e*, nýbrž bylo v té příčině jisté pravidlo:

a) byla-li slabika jerová jen jedna, ztrácelo se z ní jer bez náhrady;

*) Srov. Leskien, Die Vocale ъ und ь in den sogen. altslov. Denkmälern des Kirchenslavischen Lpz. 1875; — A. Havlík, K otázce jerové v staré češtině (v Listech filol. 1889, 45 a d.); — týž, Vokalisace předložek v češtině doby střední a nové (v programmu obec. real. gymn. Malostranského v Praze 1890).

na př. psl. kъ, polъ, kostь, sъto, tьma dalo české *k*, *pól*, *kost*, *sto*, *tma*, jer zaniklo bez náhrady;

b) šly-li za sebou slabiky jerové dvě, zanikalo jer v prvé z nich (počítajíc od konce), ale dávalo střídnici *e* v druhé; na př. psl. dь$_2$nь$_1$ dalo č. den, sъ$_2$nъ$_1$ č. sen atd.;

c) šlo-li za sebou slabik jerových více než dvě, zanikalo jer v každé slabice počtem liché a dávalo střídnici *e* v každé sudé; na př. dь$_3$nь$_2$sь$_1$ dalo dnes, šь$_3$vь$_2$cь$_1$-švec, sg. instr. šь$_4$vь$_3$cь$_2$mь$_1$-ševcem atd.

Pravidlo toto platí o jerech v slovích jednoduchých, na př. polъ č. *pól*, dь$_2$nь$_1$ gen. dьne č. den gen. *dne*, — i ve složených (spřežených), na př. sъ$_4$-pь$_3$sъ$_2$mь$_1$ č. se-psem, sъ$_5$ šь$_4$vь$_3$cь$_2$mь$_1$ č. s-ševcem, sъ$_2$bь$_1$rati č. sebrati, vъ$_3$zъ$_2$-bь$_1$rati č. vzebrati, polъ$_2$-dь$_1$ne č. poledne atd.

138. Z pravidla tohoto jsou některé výjimky zdánlivé. Jery totiž zanikají v některých případech dříve, než proniká pravidlo o jerovém *e*; když toto pravidlo působí a vládne, není již jerů všude a v každé slabice, kam je theorie klade, nýbrž jest již drahně slabik, kde bývalé jer předtím bylo zaniklo; slova se slabikami takovými vyjímají se z pravidla uvedeného, ale neprotiví se mu: vyjímají se z něho na pohled, když je totiž posuzujeme podle jerů theoreticky v ně vkládaných; ale neprotiví se, nýbrž srovnávají se s pravidlem, když odečteme jery, které před vznikem pravidla byly zanikly.

Případy takové jsou zejména:

1. Za psl. koncovky *-ъjь*, *-ьjь* jest *-ý*, *-í*, a nikdy *ej*, jak bychom podle pravidla (*ъ$_2$jь$_1$, *ь$_2$jь$_1$ = ej) očekávali. Změna v *-ý*, *-í* stala se tu dříve, než přišlo pravidlo jerové. Na př. dobrъjь č. dobrý, pěšьjь č. pěší, plur. gen. kostьjь č. kostí, sъbožьjь č. sboží atd. Podobně je ze sg. instr. sъbožьjьmь č. sbožím, nikoli sbožjem.

To platí o koncovce, nikoli o každém *ъjь*, *ьjь*; mimo koncovku mění se *ъjь* (pro *ьjь* nevím příkladu) způsobem náležitým, na př. ze sъ$_2$-jь$_1$meje č. sejme, z vъ$_2$-jь$_1$de- je vejde atd.

2. Rovněž před vznikem pravidla vytčeného změnily se slabiky psl. *ьje*, *ьji*, *ьju* atp. v *ie* atd. (stažením, v. § 477), jejich *-ь-* tedy nebylo pravidlem jerovým zastiženo, kde by tomu byla jinak bývala příležitost. Na př. bylo subst. *prišьstьje*, gen. *prišьstьja*, dat. *prišьstьju* atd.: kdyby tu *-ьj-* bylo zůstalo až do pravidla jerového, bylo by se prišь$_2$stь$_1$j- změnilo v prišest-; ale dříve než pravidlo řečené začalo působiti, bylo *-ьje* staženo v *-ie* atd., byl tedy nom. prišьstie, gen. prišьstⁱá, dat. prišьstⁱú atd., slabika jerová byla tu pak jen jedna a její jer zaniklo bez náhrady. Tak vysvětluje se nám také *vedlé:* bylo *vъ-dьlьje, z toho stalo se před vznikem pravidla jerového vъ$_2$-dь$_1$lⁱé, a z toho pak náležité vedlé.

3. Krom toho bývá odchylka zdánlivá ještě v slovích s původním

tъrt, tьrt, tъlt, tьlt (s jerem před r, l, — nikoli též s jerem po r, l) a sousední (předcházející nebo následující) slabikou jerovou. Na př. gъrstь, tьrnъ, gъlkъ, vьlkъ atp. Podle pravidla jerového mělo se změniti gъ$_2$rstь$_1$ v č. gerst, herst, a podobně tьrnъ v tern, gъlkъ v gelk, helk, vьlkъ ve velk atd.; ale dříve než pravidlo o jerovém *e* vzniká, mění se tъrt, tьrt, tъlt, tьlt v tr̥t, tl̥t (se samohlásk. r̥, l̥), slova tvaru tohoto zní pak gr̥st-, tr̥n-, gl̥k- (později hluk-), vl̥k-, jeru při *r*, *l* v nich již není, pravidlo nově vznikající o jerovém *e* nemá k nim tedy moci. Srov. § 58. Podobně je z býv. kъ-tьrnu, sъ-vьlkъmь, sъ-gъlkъmь atp. č. *k-trnu*, *s-vlkem*, *s-hlukem* (tvary tlut vzniklé z býv. tl̥t mají v této příčině touž váhu, jako kdyby bylo zůstalo tl̥t) atd., a nikoli ke-trnu, se-vlkem atd., poněvadž kъ-tьrnu se změnilo dříve ve kъ-tr̥nu (se slabikou jerovou jen jednou), sъvьlkъmь ve sъvl̥kъmь atd. — Za stč. črný, žrnov je nč. černý, žernov, za trn, vlk je dial. též tern, velk atd.; tu však nemáme *-e-* jerové a pohybné, nýbrž samohlásku, která se na těchto místech podle svého jiného pravidla vyvinula; o tom v. § 225. —

139. Vedle výjimek zdánlivých jsou odchylky skutečné.

Jsou dvoje: jednak jerové *e* jest, kde by býti nemělo, na př. v gen. mechu, dat. mechu atd. místo *mchu* z býv. mъ$_1$ch-, fem. četla plur. četli atd. m. *čtla* atd. z býv. čь$_1$tl-, — jednak jerové *e* není, kde by býti mělo, na př. *čtl* m. četl z čь$_2$tlъ$_1$, w ſnatcie ŽKlem. 88, 6 t. j. *v-sňatcě* m. vesňatcě z vъ$_2$-sъ$_1$n-, k ſpaſenyu ŽWittb. 32, 17 t. j. *k-spaseniú* m. ke-spaseniú z kъ$_2$-sъ$_1$pas-, atd.

Odchylky tyto vznikají během času. Vyskytují se již v textech starých, na př. ot ſboru ŽKlem. 63, 3 místo žádaného ote-sboru, w ſbozy Štít. uč. 133^b m. ve-sboží, ot ſmutka ŽWittb. 31, 7 m. ote smutka, w ſnatcie ŽKlem. 88, 6 m. ve-sňatcě, w ſpanich in somniis Koř. Mat. 2, 12, w ſpolek Kat. 82 m. ve-spolek atd., příkladů mnoho, a ve mnoha případech je odchylka tato pravidlem. Podle toho mohlo by se zdáti, že jsou to výjimky jen zdánlivé, o jakých v § předešlém je řeč, že totiž jer zde bylo zaniklo dříve a tím ušlo pravidlu později nastalému. Ale tomu odporují doklady rovněž staré a dílem starší a starožitnější, které s pravidlem se shodují a tedy dosvědčují, že jer zde nebylo zaniklo před vzniknutím pravidla. Na př. vedle uvedených nahoře odchylek *ot-sboru*, *v-sboží*, *v-spaních*, *v-spolek* atd. je také náležité we ſboru ŽWittb. 119, 2, uue ſbozi Kunh. 151^a, ze ſmutka ŽWittb. 107, 13, ue ſnimanyu ŽGloss. 101, 23, we ſnymanyu ŽWittb. t., ze zpanye Jid. 149, we ſpolcie ŽKlem. 132, 2, weſpolek ŠtítMus. 94^b, ze ſpolka KolA. 1^b atd. Doklady tyto, které s pravidlem se shodují, jsou v menšině proti oněm odchylným; ale když povážíme, že jsou z textů nejstarších (Kunh., ŽGloss., Jid. atd.) a dále že jsou mezi nimi výrazy ode dávna ustrnulé, jako na př. adv. vesměs z vъ-sъmêsь, weſmyeſs PulkMus.

2^a a j., tedy uznáme, že jsou to zbytky pravidelnosti žádané a v skutku také bývalé.

Odchylky tyto dále vznikají vesměs analogií. Na př. podle stsl. mъ$_2$chъ$_1$ byl stč. nom. mech a gen. *mchu* atd., ale analogií vnikalo *-e-* také do gen. atd. a jest nč. nom. mech gen. mechu dat. mechu atd.; — bylo náležité stč. se-hltati ze sъ$_2$-glъ$_1$tati, a jest nč. *shltati*, souhláska *-l-* v hlt- učiněna slabikotvornou podle pl̥niti atp.; — bylo náležité ve-krvi z vъ$_2$-krъ$_1$vi, a jest nč. *v-krvi*, souhláska *-r-* v krv- učiněna slabikotvornou podle v-hr̥sti atp.; — bylo a jest náležité četl z čь$_2$tlъ$_1$ a fem. *čtla* z čь$_1$tla atd., a vzniklo analogií odchylné *čtl* a četla; — bylo a jest náležité rozebrati z rozъ$_2$-bь$_1$rati, a iterat. rozbírati, ale vedle tohoto jest také rozebírati, analogií podle rozebrati; podobně podbírati a anal. podebírati, podle podebrati; odbírati a odebírati; — podstýlati a podestýlati, podle podestlati; — bylo náležité *otšel* z otъ$_3$šь$_2$lъ$_1$ a fem. *otešla* z otъ$_2$šь$_1$la atp., ale podle odešla atd. vzniklo také masc. odešel; — bylo náležité otjíti a otejdu nč. odejdu z otъ$_2$jь$_1$d-, ale podle tohoto změněn také inf. v odejíti; — podle toho pak vzniklo i nč. odejeti za stč. *otjěti* atd.

Odchylky zde míněné rozšířily se tak, že v jistých mezích jsou pravidlem. To platí zejména o těch stč. pádech předložkových, kde předložka původně jerem se končila a slovo následující bylo složenina se *sъ-* nebo *(i)zъ*. Na př. bylo subst. *sbor* = sъborъ, lok. vъ$_2$-sъ$_1$bor- byl tedy náležitý ve-sboru, we ſboru ŽWittb. 119, 2 a j.; ale častěji bývá předložka nevokalizována, w zbořiech HusPost. 147^b, ot ſboru ŽKlem. 63, 3, z zboru Chelč. 137^a atd., většinou a z pravidla tak. Jiné takové příklady jsou: w zzbosiu Jid. 126, w ſbozy Štít. uč. 133^b, t. j. *v-sbož-* m. ve-sbož- z vъ$_2$-sъ$_1$bož-; — k ſcziedi Ol. Lev. 25, 46, t. j. *k-ščědí* m. ke-ščědí z kъ$_2$-sъ$_1$čęd-; — k zſſczeſtij Štít. ř. 29^b t. j. *k-ščestí* m. ke-ščestí z kъ$_2$-sъ$_1$čęst-; — ot ſcziſczenye ŽKap. 88, 45 m. ote-ščiščení z otъ-sъčist-; — od ſhrzieſſenye Pass. 294 m. ode shřěš- z otъ-sъgrêš-; — k ſkonczenhu DalH. 42 m. ke-skonč- z kъ-sъkon-; — w ſkutcziech JidDrk. 89 m. ve-skutc- z vъ-sъkut-; — w ſlozenye Ol. Tob. 6, 20 m. ve-slož- z vъ-sъlož-; — w ſlytowanyu ŽWittb. 102, 4 m. ve-slit- z vъ-sъľut-; — w ſmyeſyczi Ol. 1. Esdr. 3, 13 m. ve-směs- z vъ-sъmês-; — w ſmluwu Ol. 2. Par. 23, 3 m. ve-smlúvu z vъ-sъml-; — ot ſmutka ŽWittb. 31, 7 m. ote-smutka z otъ sъmąt-; — z ſmyſla Pass. 289 m. ze-smysla z (i)zъ-sъmysl-; — w ſnatcie ŽKlem. 88, 6 m. ve-sňatcě z vъ-sъnęt-; — k ſpaleni Koř. Mat. 13, 30 m. ke-spálení z kъ-sъpal-; — k ſpaſenyu ŽWittb. 32, 17 m. ke-spas- z kъ-sъpas-; — k ſpogeny Ol. 1. Par. 23, 3 m. ke-spoj- z kъ-sъpoj-; — z ſpolka Ol. Ex. 34, 9 m. ze-spolka z (i)zъ-sъpol-; — w ſwadie Hrad. 128^a m. ve-svádě z vъ-sъvad-; — w ſwaru Túl. 25^b m. ve-sváru z vъ-sъvar-; — k ſwazanyu ŽGloss. 149, 8 m. ke-svázaniú z kъ-sъvęz-; — k zdrawi

Hrad. 8[b] m. *ke*-zdraví z kъ-sъdrav-; — bez zpowiedy Pass. 343 m. *beze*-zpovědi z bezъ-(i)zъpov-; — k ztrátě Vel. Jg. m. *ke*-ztrátě z kъ-(i)zъtrat-; — w ztrawie Kruml. 113[a] m. *ve*-ztravě z vъ-(i)zъtrav- atd. Odchylky tyto vyvinuly se jako ostatní, totiž analogií: bylo kdysi náležité ot*e*-sbora, v*e*-sboží, k*e*-sčědiú atp., ale analogie udělala z toho o*t*-*s*boru, *v*-*s*boží, *k*-*s*čědiú atd., podle o*t*-*b*oha, *k*-*b*ohu atp. V textech stč. má tato odchylka vrch, je pravidlem; mnoho se z ní udrželo dosud, na př. *v*-*sk*utku, *k*-*z*trátě, be*z*-*z*povědi a j.; něco se však změnilo novým a opětným působením analogie, na př. z*e*-smyslu; někde je výsledkem změn kolísání, na př. *v*-*z*povědi a v*e*-zpovědi, *k*-*z*draví a k*e*-zdraví atd. —

K odchylce sváděla analogie a jazyk chýlil se k ní a přijímal ji, když se tím usnadňovala výslovnost. Na př. stč. říkalo se správně t. j. ve shodě s pravidlem o *e* jerovém: *v*-*st*ředu, *v*-*sk*říni, *k*-*st*řelbě atp., w ſtrzyedu ML. 96[a], w ſkrzynyech Pulk. 161[a], k ſtrzyelbye t. 11[b] atd.; skupiny souhláskové *vstř*-, *kstř*-, *vskř*- atp. jsou však nesnadny vysloviti, jazyk usnadnil si je, když povolil analogii a podle v*e*-stu, k*e*-stu atp. přijal předložky vokalisované také ve výrazích v*e*-středu, v*e*-skříni, k*e*-střelbě atd. Časem přijímá se tato pomoc i při skupeninách méně nesnadných, než jsou *vstř*-, *kstř*- atd., a říká se na př. z*e*-dřeva m. *z*-*d*řeva, v*e*-hvězdách m. *v*-*hv*ězdách, v*e*-škole m. *v*-*š*kole, k*e*-škodě m. *k* *š*kodě, k*e*-stolu m. *k*-*st*olu atp.

Jindy vedla k tomu žádoucí zřetelnost, aby jazyk přijal odchylku, kterou analogie nabízela. Na př. říkalo se podle pravidla o jerovém *e* správně: *k* *k*omu, *k*-*k*ráli, *v*-*v*odě (vedle *u*-*v*odě), *v*-*f*ranské zemi, *z*-*z*emě, *z*-*Š*čítného, *s*-*s*aditi, *s*-*s*kály atp., k komu Pror. Ol. Isa. 46, 5, Br. Isa. 10, 3 a j., k králi Háj. 361[b], Br. Isa. 39, 3 a j., k kralowu wozu AlxBM. 2, 34, w wodie Háj. herb. 44[a] a j., w wodě Br. Ex. 12, 9, udeřil w wodu t. 7, 10 a j., w Franſké zemi Háj. herb. 201[b], w Ffrankowiczich KolA. 1518, w flandrzyech MastDrk. 33, z ſſczytneho Štít. list. 1373, z země Br. Jer. 10, 17, sſazen s úřadu Štít. uč. 126[a], (ovčě) ſkaly spadne t. j. s-skály AlxV. 1118 atd.; vysloviti souhláskové skupiny *k*-*k*-, *v*-*v*-, *v*-*f*-, *z*-*z*-, *s*-*s*- atd. je nesnadno, hlásky skupené splývaly v jednu, místo *k*-*k*- atd. slyšelo se *k*- atd. (a tak se často i psalo), místo *v*-*v*- znělo (a někdy i psalo se) jen *v*, místo *z*-*šč*- (spodobeného v *ž*-*šč*-, *š*-*šč*) znělo *šč* atd.; z toho byla nezřetelnost, a této nesnázi jazyk opět se vyhnul, když povolil analogii a podle k*e*-stu, v*e*-stu, z*e*-sta, s*e*-stem atp. přijal předložky vokalisované také ve výrazích k*e*-komu, k*e*-králi, v*e*-vodě, v*e* franské zemi, z*e*-země, z*e*-Štítného, s*e*-saditi, s*e*-skály atd. Odchylka tato pronikla zvláště a stala se v mezích svých opět pravidlem při předložce *k*-, když následuje opět *k*-, tedy k*e*-komu atd.; při předl. *v*-, když následuje *v*-, *f*-, tedy v*e*-vodě, v*e* Francii atd.; při předl. *z*, když následuje *z*-, *s*-, *ž*-, *š*-, tedy z*e*-země, z*e*-skály, z*e*-života, z*e*-Štítného; při předl. *s*, když následuje *z*-, *s*-, někdy též když následuje *ž*-, *š*-, tedy s*e*zobati (stč. *sz*obati), s*e*-skály, s*e*-sestrou (*s*-*s*ebou je zbytek způsobu starého), s*e*-ženou (též způsobem starým *s*-*ž*enou, *s*-*ž*ivým), s*e*ženu (stč. *sž*enu, sehnati), s*e*-šlechtou (též způsobem starým *s*-*šl*echtou) atd. Ale odchylka nepronikla při předponě *roz*- a při předložkách *bez*- a *přes*-, kdež bychom ji očekávali, když následuje *z*-, *s*-, ani při *nad*, *od*, *pod*, *před* před následujícím *d*-, anebo pronikla tu jenom málo; říkáť se: ro*zs*aditi, ro*zs*ekati, ro*zs*ypati, ro*zz*lobiti, ro*zz*uřiti, — be*z*-*z*ávady, be*z*-sebe, — přes-*z*imu, přes-stůl, — na*d*-*d*ubem, o*d*-*d*ubu, po*d*-*d*ubem, pře*d*-*d*ubem, o*d*-*d*ávna v. od*e*-dávna atp. Odchylky jako roz*e*sílám, před*e*sílám, roz*e*žírám, roz*e*ženu atp. způsobeny jsou jen analogií tvarů příbuzných a náležitých roz*e*slati, před*e*slati, roz*e*hnati atd., rovněž tak jako je roz*e*bírám v. ro*zb*írám podle roz*e*brati atp. (viz o tom zde výše). Střídavé *skrz* a skrze, skr*z*-*z*eď a skrze-zeď atp., sem ovšem nepatří; -*e* není tu jerové, nýbrž ze stč. -*ě*.

Snaha o snazší výslovnost a snaha o zřetelnost působí mnohdy zároveň a v případech daných nelze bezpečně lišiti, co vykonala tato a co ona.

Odchylka zvláštní jest v *otestati sě* infectum fieri, praes. *otestanu sě*. O*ts*táti praes. o*ts*toju, stsl. otъ-stoj-, je právem bez -*e*-. Týmže právem mělo by býti také o*ts*tati sě praes. o*ts*tanu sě, stsl. otъ-sta-, jak toho skutečně je doklad v Hod. 75[b]: aby sě nám naše škoda otſtala. Ale z pravidla bývá tu -*e*-: ot*e*stati sě, ot*e*stanu sě atd., na př. aby sě nám škoda odeſtala ML. 85[b], když sě odeſtala křivda učiněná Hod. 75[b], aby sě pohnanému za škody i za náklady dosti odeſtalo ODub. 90, dokudž by sě mu dosti neodeſtalo Řádpz. 47, aby tomu, komuž sě nechut stala, prosbú sě odeſtalo Tkadl. 9[b], by se tobě odestalo Baw. 294 atd. Je to odchylka stejná jako v nč. od*e*jíti, od*e*jel. V *otestati sě* jest opak toho významu, který jest ve *státi sě*, tento opak má tu býti vyjádřen co nejzřetelněji, proto ujalo se zde plnější ot*e*-, a to dříve než v od*e*jíti, od*e*jel atp.

Některé odchylky jsou zajisté omyly a nesprávnosti. Na př. We | nemzto Pass. 407 (mezi We- a -nemzto je konec řádku), ke | milemu t. 316 (též), ze | chrama 387 (též); tieleſenye (tělesně, adv.) EvOl. 21[a], zemeſke (zemské) ŽWittb. 75, 10, pomsta krewe t. 78, 10, lewa t. 90, 13, skladše král káza jě ſezzeczy AlxV. 2000 (verš 8slab.), ten ještо neſtateczy (nestatčí) Pror. Isa. 5, 27, weſſeczka (všecka) PulkL. 4, jícen gen. Gicenu Háj. herb. 384[b], listí hořeknau (hořknou) t. 136[b], kuora hořekne t. 380[a].

140. Slova přejatá z jazyků cizích pravidlu českému většinou se podrobují. Na př. *škola* (z lat. schola) w ſkolu Hrad. 78[b], w ſkole Chelč. 78[a] a j., proti nč. v*e*-škole atd.; — *škoda* (stněm. scado), bez ſkody Hrad. 135[a], bez ſſkody ChelčP. 72[b], s ſſkodami KolB. 1520 atd.; — *špíle* (ze stněm. spil žert), bez špílenie Trist. 16; podobně: z ſſpiček Háj. herb. 328[b], ſ ſſpičáky Háj. 7[b], z Sſtýrska Háj. herb. 365[b], s Sſweſtkami t. 375[b], k ſturmu DalC. 10, w sſranky Řádpz. 11; — *čber*, *čьbьrъ n. čьbъrъ

(sthněm. zubar, srov. § 145), gen. čebra atd., pól druhého czebra ovsa List. Poř. 1443; atd. — Odchylky vyskytují se, ale nepřesahují míry, na př. we ſkole Pass. 409 a j., ze ſcody Rožmb. 252 a j., ke ſſkodie ChelčP. 204^{a} atd.

Některá však jednotlivá ze slov těchto odchylují se od pravidla našeho důsledně nebo skoro důsledně již v jazyku starém. Na př. subst. *kněz* stsl. kъnęzь je z němčiny; podle sthněm. ch*u*ning bylo i v slovanštině kən-, a podle toho žádáme, aby stč. bylo ot*e*-kněžě, k*e*-kněz̨u, s*e*-knězem atd. (z otъ$_2$-kъ$_1$n- atd.); ale již nejstarší památky mají z pravidla o*t*-*k*něžě, *k*-*k*něz̨u, *s*-*k*nězem atd., a podobně také památky pozdější a dílem i jazyk nynější, na př. od knyezye DalC. 47, k knyezſtwu t. 35, k kniežeti ChelčP. 272^{b}, k knězy Br. Lev. 23, 10, k kněžjm t. Deut. 17, 9 (vedle toho: ke knyezu DalC. 36), s kniezjmi KolA. 1518, s knězem Us. atd.; tu je pravděpodobný výklad jen ten, že theoreticky žádané a v stsl. dosvědčené kən-bylo ovšem také v češtině, ale tu zaniklo *ə* záhy, před proniknutím pravidla o jerovém *e;* když pravidlo toto pronikalo, říkalo se již na př. *kə-kně*z̨u atp., a z toho bylo ovšem *k-kně*z̨u atd. Jiné příklady: *kmotr* m. kəmotr, stsl. kъmotrъ, z lat. compater, *s-km*otrem a nikoli s*e*-kmotrem; *mnich* m. mənich, ze sthněm. m*u*nich (lat. monachus), *s-mn*ichem a nikoli s*e*-mnichem atp.

141. Podle pravidla jerového jsou ke genitivům *pátku*, *dne* atp. nominativy pát*e*k, d*e*n atd. Ke genitivům *mozku*, *básni*, *ohně* atp., stsl. mo*zg*a, ba*sn*i, o*gň*a, byly zase stč. nominativy náležité mo*zk*, bá*sn*, *o*gň* atd., stsl. mo*zgə*, ba*snь*, o*gňь*. Ale za náležité a starší mo*zk*, bá*sn*, *o*gň* atd. je potom odchylné mozek, báseň, oheň atd., -*e*- se tu vložilo proti pravidlu a patrně analogií podle pá*tk*u-pát*e*k, *dn*e-d*e*n atd. Tak jest také v pl. gen. bit*e*v m. bi*tv* stsl. bi*tvə*, božst*e*v m. božs*tv* stsl. božьs*tvə* atp. podle pl. gen. služ*e*b stsl. služьbъ atd., a tak i v případech jiných. Toto -*e*- není ve střídě za jer, není jerové, ale ovšem vzniká napodobením tvarů analogických, které mají *e* jerové. Nazýváme je *e* vkladné. —

142. V případech jednotlivých nebývá vždycky zjevno, je-li *e* jerové či vkladné. Na př. v pl. gen. ok*e*n jest *e* vkladné, jestliže tvar ten zněl původně o*kn*ъ a příslušný k němu sg. nom. o*kn*o; ale možná, že bylo původně okəno a pl. gen. okъ$_2$nъ$_1$, a v tom případě bylo by *e* v ok*e*n jerové. Nejistota tato však ztrácí váhu tím, že *e* vkladné v češtině téhož práva si dobývá, jaké náleží jerovému.

Oboje toto -*e*-, jerové i vkladné, vyskytuje se přirozeně jen v nitru slova, nikoli též na začátku nebo na konci; na začátku slova nebylo nikdy jer, a na konci nemohlo býti počtem sudé, nemohlo tedy ani tu ani tam vzniknouti *e* jerové, ani napodobením jeho jer přidané.

Oboje toto -*e*- dále na svém místě a podle jistých pravidel tu bývá, tu nebývá — pát*e*k a pá*tk*u, moz*e*k a mo*zk*u atd. —, a odtud nazývá se pohybné.

Oboje může býti krátké i dlouhé, na př. v*e*s (vьsь) a v*é*scě, pl. gen. kříd*e*l (z *kri*dl*ъ), vaj*e*c (z -ajьcь) a dem. křid*é*lko (zúžením křid*ý*lko), vaj*é*čko (zúž. vaj*í*čko).

Oboje konečně, a zvláště *e* jerové, vyskytuje se v případech velmi hojných, všude tam, kde mu v mezích pravidla vyloženého je příležitost a podnět. Chci toho uvésti příklady, které pro přehled takto jsou srovnány: nejprvé příklady, kde pohybné *e* bývá v koncovkách slov skloněných (v sg. nom. akk., na př. or*e*l, pát*e*k; v plur. gen., na př. jabl*e*k, sest*e*r; ve vzorech *host*, *kost*, sg. instr. host*e*m, pl. lok. host*e*ch, kost*e*ch a j.); pak kde pohybné *e* bývá v kmenových koncovkách slov odvozených; konečně pohybné *e* v slabikách kořenných. Krom toho pak bude ukázati, kterak pohybného a zejména vkladného *e* přibylo později analogickým vokalisováním předložek a předpon.

143. Příklady, kde pohybné *e* bývá v koncovkách slov skloněných. Sem patří:

1) Nominativy (akk.) sg. tvaru podobného, jako jsou:

or*e*l stsl. orъ$_2$lъ$_1$, gen. o*rl*a stsl. orьla, dat. o*rl*u atd., — os*e*l stsl. osьlъ, gen. o*sl*a atd., koz*e*l g. ko*zl*a atd.; —

pec*e*n gen. pe*cn*u atd.; — podle toho také bláz*e*n (*e* vkladné) stsl. bla*zn*ъ, stč. blá*zn*, jeden blazn Hrad. 99^{b}, blazen ŽKlem. 48, 11; — stč. hro*zn* ŽWittb. Deut. 32 a hroz*e*n ŽKlem. t.; — oh*e*ň (*e* vkladné) z pův. o*gň*ь, gen. o*hn*ě; —

bás*e*ň (*e* vkladné), báz*e*ň, káz*e*ň atp., stsl. ba*sn*ь, boja*zn*ь, kaja*zn*ь atd., stč. bá*sn* n. bá*sň*, bá*zn* n. bá*zň*, ká*zn* n. ká*zň* atd, na př. bazn a strach ŽWittb. Moys. 16, kazn disciplina t. 17, 36, nekazn NRada 1074, pieſn ŽWittb. 32, 3, nepřietel čistoty jest prazdn otium Štít. uč. 45^{b}, prziekorzyzn opprobrium ŽKap. 88, 42, prziezn Pass. 297, tijeſn na zemi bude Štít. ř. 69^{a}, zyezn sitis Modl. 59^{b}, zzyzn ubertas Rúd. 42^{b} atd., a bazen božie ŽKlem. 12^{a}, svú kazen DalC. 45, pieſen ŽWittb. 41, 9, tu neprazden occupationem Ol. Ekkl. 1, 13, prziezen Krist. 9^{a}, veliká tyeſken Pulk. 106^{a}, zyzen sitis Nom. 67^{q}, zzyzen ubertatem Ol. Deut. 1, 25; —

lok*e*t stsl. lakъtь, gen. lo*kt*e atd.; — neh*e*t stsl. nogъtь gen. ne*ht*e; pazneh*e*t, paznoh*e*t, paznehet Rozk. 339, t. 837, Ol. Lev. 11, 3 a j., Rhas. 125, paznohet Ol. Lev. 14, 4, gen. pazne*ht*e; analogií podle gen. ne*ht*e atd. jest pak i nom. ne*ht* chod. 37, pazne*ht* RostlF. 10^{b}, pazno*ht* Veleš., Háj. herb. 233^{b} atd.; —

tyk*e*v z tykъvь (stsl. tyky) gen. ty*kv*e atd.; — cierk*e*v z pův. cêrъ$_3$-kъ$_2$vь$_1$, gen. cěr*e*kve, dat. cěrekvi atd., u czyereque DalC. 30, k czyerekwy

t., s svatú czyerekwy PassKlem. 88^{b}; podle nom. pak také gen. cier*kv*e atd., svaté cyerkwe Pass. 304, svaté czyerkwy Štít. uč. 123^{b}; — ředk*e*v z *redъ$_3$kъ$_2$kvь$_1$, gen. řed*e*kve atd., rzedkew Nom. 66^{b}, z rzedekwe Rhas. 139 a j.; podle nom. pak také gen. ře*dkv*e, od rziedkwe Chir. 185^{a}; —

kup*e*c stsl. kupьcь, gen. ku*pc*e atd.; — stař*e*c stsl. starьcь, gen. sta*rc*e; — chytř*e*c stsl. chytrьcь, gen. chytrce atd., chitrzecz Pass. 433, mnozí chytrczy Štít. uč 81^{b}; — mudř*e*c stsl. mądrьcь, gen. mu*drc*e atd., a podle toho pak i nom. nč. mu*drc*; — poběhl*e*c stsl. bêglьcь, gen. poběhlce, pobiehlcy Háj. 349 ; — bydl*e*c gen. by*dlc*e, bydlecz indigena Ol. Lev. 16, 29, všěcky bydlczye Pror. Jer. 1, 14; — tkadl*e*c gen. stč. tka*dlc*ě nč. tka*lc*e, ot tkadlczye Pror. Isa. 38, 12; — pecn*e*c gen. pec*e*nce atd., peczNecz ChelčP. 97^{a}, peczenczy (pl. nom.) t.; — stč. jěhn*e*c gen. jěh*e*ncě atd., sedmero gehnecz (pl. gen.) Comest. 31^{a}, jako giehenci sicut agni ŽKlem. 113, 4; — blížn*e*c gen. blíž*e*nce atd., bliżnec HusPost. 77^{a}, dva syny blizencie Pass. 293 atd.; podle gen. blíž*e*ncě jest pak i nom. blíž*e*n*e*c, blyzenecz Anon. 3^{b}, blizenecz Veleš. a j., a podle blí*žnec* a blí*ženec* utvořilo se blí*žněnec*, blyznenczy Vít. 92^{b}, blyżnienczy Comest. 35^{a} a j.; — stč. jězv*e*c stsl. jazvьcь gyezwecz Vít. 94^{a} atd.; podle gen. jez*e*vce (proti stsl. je tu *e* vkladné) jest pak i nom. jez*e*v*e*c; — pastv*e*c z pastvьcь, gen. past*e*vce Rosa 83 (*e* vkladné); — stč. kozl*e*c gen. koz*e*lcě atd., kozlecz Ol. Ex. 12, 5, kozelczye t. Súdc. 15, 1; — *žnec* g. ž*e*nce a *švec* g. š*e*vce v. doleji (§ 145); —

vol*e*k z volъ$_2$kъ$_1$ gen. vo*lk*a atd., — pát*e*k stsl. pętъ$_2$kъ$_1$ gen. pá*tk*u atd., — spán*e*k g. spá*nk*u, svát*e*k g. svá*tk*u atd.; — podle toho vzniklo také *e* vkladné v moz*e*k, mez*e*k za stč. mo*zk*, me*zh*, me*zk*: mozk cerebrum Nom. 67^{b}, Kruml. 52^{b}, Lact. 103^{b}, Br. Isa. 25, 6 a j., mozk i mozek Vel. Jg., mezh mulus ŽKlem. 31, 9, mezk ŽWittb. ib., mezek Vít. 94^{a}, Rozk. 914, meſek Boh. m. 22^{a}; —

česn*e*k stsl. česnъkъ, gen. čes*e*nku (*e* vkladné) atd., nemáš jésti czeſſenku Chir. 124^{b}, s cibulí a czeſenkem Tkadl. 36^{a}, z cibul a czeſenkow Sal. 311, dialekticky místy dosud tak; jinde nechává se *-e-* z nom.: gen. česneku Dolež. 22; —

paprsl*e*k, poprsl*e*k, -šl*e*k, gen. paprs*lk*u, paprs*k*u, poprs*lk*u atd., paprſlek ŠtítOp. 333, od Paprſlkuow Háj. herb. X^{a} a j., w paprſlku ChelčP. 271^{a}; poprſlek Štít. uč. 45^{b}, poprrſky Hrad. 42^{a}; — okrsl*e*k gen. okr*slk*u, okr*sk*u atd., okrſlek zemský Hod. 3^{a}, na okrſlku zemském Pror. 30^{a}, w okrſſlku Comest. 5^{a}, okrſſłkem Br. Ezech, 10, 13, okrſkem Kruml. 423^{a}, w okrſku Mill. 119^{b} atd.; k okr*sk*- přidělán pak i nom. okr*sek*: okrſek Mill. 93^{a}; —

neht*e*k z -gъ$_3$tь$_2$kъ$_1$, gen. neh*e*tku atd., jeden nehtek DalH. 31, DalC. t., nehetci MVerb. (rostl.), zmaže jej nehetky ChirB. 292^{a}; — lokt*e*k z -kъ$_3$tь$_2$kъ$_1$, gen. lok*e*tka atd., ješto sě loktek tu zavřěl (Loktek, jm. vl.) Pulk. 167^{a}, jal loketka t.; VelKal. má nom. Wladiſlaw Loktek 20 a j.

a podle toho i gen. akk. Wladiſlawa Lokteka 105, dat. proti Loktekowi 245; — drobt*e*k gen. drob*e*tka, z takého drobetka ŠtítBud. 103; —

domč*e*k z domъ$_3$čь$_2$kъ$_1$, gen. dome*čk*a atd., domczek Otc. 127^{a}, Lobk. 33^{b} a j.; v nč. je podle gen. atd. i nom. akk. dome*č*e*k*; rovněž tak korč*e*k, Korcżek KolB. 1519, nč. Koř*eč*e*k*; kupč*e*k, kupczek Štít. uč. 65^{a}, KolA. 1517, všecky kupeczki (vyhnal) Krist. 76^{a}, nč. kup*eč*e*k*; ľubč*e*k, libček Háj. herb. 222^{b}, užitek libečku t. 229^{b}, nč. lib*eč*e*k*; mládenč*e*k, mladenczek Pass. 278, mladenček Háj. 219^{a}, młádenček Br. Gen. 37, 2, mladenečka Háj. 287^{a}, nč. mláden*eč*e*k*; starč*e*k, ſtarczek Tkadl. 25^{b}, nč. stař*eč*e*k*; statč*e*k, ſtatczek Krist. 83^{a}, ſtatček Háj. 271^{b}, mého ſtatečku t. 272^{a}, nč. stat*eč*e*k*; súdč*e*k, ſudczek vas BiblA. Ex. 22, 7, nč. soud*eč*e*k*; svazč*e*k, ſwazczek Otc. 300^{a}, ſważčzek Ol. Ex. 12, 22, ſwazček vlasuov Háj. 475^{b}, ſwazček Br. Ex. 12, 22, nč. svaz*eč*e*k*; telč*e*k, telczyek iuvenculus Pror. Jer. 31, 18, nč. tel*eč*e*k*; volč*e*k, wołček Br. Jer. 11, 19, nč. vol*eč*e*k*; vózč*e*k, wožček Háj. 158^{b}; zámč*e*k Pref. 10, nč. zám*eč*e*k*; zvonč*e*k, zwonczek Ol. Ex. 39, 24, zwonček Háj. 71^{a}, nč. zvon*eč*e*k*; starý tvar těchto jmen zachoval se dialekticky na Moravě: chla*pč*e*k*, slou*pč*e*k*, kouš*č*e*k* Šemb. 36 (ob. mor.), chłapček BartD. 40 (hrozenk.); —

obr, ob*e*r: ober jeden AlxB. 4, 30, ober t. 4, 35, ŽKlem. 32, 16, ŽKap. 18, 6; obir ŽWittb. 18, 6, t. 32, 16; obr ŽKlem. 18, 6, ŽKap. 32, 16; slc. obor gen. obra; — stč. vich*e*r, nč. *vichr*, wicher ŽGloss. Hab. 14, Pass. 287, Otc. 29^{b}, Lact. 37^{b}, Br. Isa. 41, 16 a j., wycher Pror. Isa. 17, 13, Alb. 78^{a}, MamD. 308^{b} a j., chodsky vichar chod. 35.

Příjmení *Mareš*, *Jakeš* atp. mají v době starší gen. Ma*rš*e atd., v nč. Mar*e*še atd. podle nom.; na př. nebožtík Mareſs KolA. 1514, nebožtíka Marſſe t. 1518, Jakeſs KolB. 1518, Jakſſe t., Waleſs t. 1519, Walſſowi t. 1518, Burſſowi KolA. 1515. Ale Ben*e*š, Dob*e*š gen. -*e*še atd. (-*e*- původní).

K nom. jmen místních *Skuteč*, *Dříteč* atp. je gen. Sku*tč*e, Dří*tč*e atd.; ďruhdy píše se podle toho mylně nom. Sku*č* atd.

Sem patří ovšem také sg. nom. (akk.) masc. adjektiv tvaru jmenného, jako je na př. hroz*e*n ke složenému hro*zný*, jsem hrozen nepřátelóm BrigF. 55; a podobně stč. a dílem i nč. krás*e*n, že je kraſen květ na dřevě ŠtítMus. 80^{b}; vzác*e*n, wzaczen bude dar tvój Comest. 14^{b}; muž*e*n, buď muzzen a ſylen Ol. 1. Reg. 18, 17; pyš*e*n, (mistr) pyſſen byl ChelčP. 173^{b}; hřieš*e*n, hrzieſſen budu Comest. 47^{a}; lač*e*n, laczen sem byl HusPost. 5^{a}; dostateč*e*n, móž nedoſtateczen býti t. 161^{b}; hoj*e*n, člověk bude hoyen (hojný) ChelčP. 108^{a}; bíd*e*n, bydlím bijden sa t. 109^{b}; žád*e*n, by nám život žáden (žádoucí) nebyl t. 125^{a}; šlechet*e*n, (bóh) jest ſſlecheten Alb. 72^{a}; pěk*e*n, (šípek) jest pieken BrigF. 92; von*e*n, (kus tučný) nenie wonen t. 54; rozum*e*n, kto nenie rozumen ŠtítMus. 106^{b}; túžeb*e*n, kto tuzeben bude BrigF. 28; rov*e*n, kto je rowen tobě Modl. 13^{a}; sil*e*n, budeš ſylen Ol. 1. Reg. 18, 17; pokor*e*n, (mnich) jest pokoren OtcB. 134^{b}; — k *črný* je *črn*,

pravidelně vzniklé z čьrnъ- *črnъ*, an tak czrn (jest) Pass. 54; rovněž tak *plný-pln*, z *plnъ*, by mi dal pln dóm zlata Alb. 23ª; ale k *opatrný* je stč. opa*tren* = -trьnъ (pol. opatrzny) a častěji opa*teren*, kto j' v řeči neopatren Štít. Rozb. 145, súdce buď opatren HusE. 1, 127, opatren buď LékB. 39ª, buď opateren ŠtítMus. 10ᵇ, hospodář má býti opateren t. 25ª (3krát) atd., — a k adj. *-dlný* je stč. *-dlen* = -dlьnъ, někdy též *-delen*, na př. zřiedl*en*, pohodl*en*, spravedl*en*, smrtedl*en* a smrted*elen*, hospodář má býti zředlen ŠtítV. 52, aby (oř) pohodlen byl Štít. uč. 54ª, jsem ſprawedlen BrigF. 143, člověk jsa smrtedlen HusE. 1, 61, a když tvój bóh ſmrtedelen jest Kat. 76 (= verš 8slab., čísti jest tedy smrtedlen); —

jako *črn*, *pln*, tak vysvětliti jest také *mrtv*, býv. mьrtvъ přešlo záhy v mrtvъ (2slab.), a toto v *mrtv* (1slab.): že dnes hi siw (živ) hi myrtw budeš AlxBM. 3, 7 (verš 8slab.); později je za to mrt*ev*, jako mrtew yſa Alb. 56ᵇ; — rovněž tak *črstv*, později črst*ev*, jsa kypr a czrſtw Štít. uč. 105ª, na své nohy byl velmi czrſtew Otc. 63ᵇ; —

slad*ek*, tvar jmenný ke složenému slad*ký*, na př. chléb jest ſladek Ol. Sir. 23, 24; a podobně hor*ek*, aby člověk horek byl Alb. 12ª; hoř*ek*, (jed) bude horzek BrigF. 12; brz*ek*, člověk jest nebrzek HusE. 3, 140; blíz*ek*, blizek jest hřiechu člověk ŠtítV. 96; kluz*ek*, kak jest ten svět kluzek HusE. 3, 133; krot*ek*, (mnich) jest krotek OtcB. 134ᵇ; měk*ek*, mák jest miekek Mart. 11ª; mrz*ek*, těž*ek*, by hřiech nebyl tiezek ani mrzek BrigF. 150; úz*ek*, až mužóm by vzek svět DalC. 11; —

vet*ech*, slož. vet*chý*, jedno sám cti nebuď vetech ROtc. (Výb. 1, 910); — svět*el*, slož. svět*lý*, měsiec jest ſwietel ŠtítMus. 25ª; rych*el*, kto je rychel na nohy t. 72ᵇ; truch*el*, aby člověk truchel byl Alb. 16ᵇ; — *teplý*, te*pl*, když jest člověk syt a tepl HusPost. 160ª, mohu syt a tepl býti ChelčP. 270ª; —

do*br*, ky*pr*, mo*kr*, mú*dr*, os*tr*, přie*kr*, ščed*r* atp.: beránek nenie ješťe k jedení dobr Comest. 67ª, byl kypr BrigF. 164, plášč (byl) mokr Podk. (Výb. 1, 949), buď mudr HusPost. 25ᵇ, mladý ač řiedko kdy mudr bývá DalC. 69, bude oſtr Ol. Sir. 43, 21, tak jim przykr budu BrigF. 70, ſſchzedr hi udaten Jid. 17, Ježúš by ſczedr Dět. Jež. 2ᵇ, ež s' tak ſczedr t., poněvadž jsi ſſczedr Modl. 37ᵇ, Sczedr hostem byl Hrad. 16ª, ſtedr byl v almužny ŠtítOp. 351, že byl ſſtiedr ŠtítMus. 19ᵇ atd.

Konečně patří sem nominativy sklonění zájmenného jeden z jedьnъ, gen. je*dn*oho atd., v. doleji č. 4.

2) Některé g e n i t i v y p l u r. ze vzorův:

chlap, na př. do Tur*ek* Lobk. 21ᵇ a j.; —

oráč, na př. jěhn*ec* stsl. jagnьcь atp., po dvém gehnecz Ol. Cant, 4, 2, lwyczenecz těch Otc. 312ª, (lvice) jmějíše patero kotenecz to jest lwyczenecz t. 311ᵇ, jejich ſſtienecz catulorum Ol. Job. 38, 39, mnoho kurzenecz Mand. 18ᵇ, u každých rukávec Suš. 397; —

město, na př. ja*bl*ko-jabl*e*k z jablъkъ; — o*kn*o-ok*e*n; — subst. *-dlo*, *-tlo*, *-zlo*, *-slo* mají *-dl*, *-zl* atd., později *-del*, *-zel* atd., na př. z bidl ŽGloss. 108, 10, oſydl ChelčP. 99ª, diwadl t. 95ª, přikrywadl Háj. 407ª, krzidl alarum Koř. Zjev. 9, 9, z napayadl Ol. Cant. 4, 2, král kuzl následoval Ol. 2. Par. 33, 6, rzemeſl Kruml. 40ᵇ, Háj. 337ª, bez weſl Pass. 353 atd., a do svých bydel Ol. Jud. 16, 25, hrdel vašich t. Lev. 26, 13, těch oſydel Háj. 261, jedněch kuzel AlxV. 221, mnoho weſel Háj. 454ª; — podobně subst. *-tro*, *-dro*: tři sta gitr Otc. 1ᵇ, částku yatr Ol. Tob. 8, 2, do rayſtr Háj. 448ª atd., a nader tvých ŽWittb. 73, 11, z gater Br. Lev. 8, 16, umývanie wyeder Koř. Mark. 7, 4; — *žebro*, do konce zebr Sal. 337, žeber nč.; — *-sko*, těch hledisk Us., těch hledisek Athen. VII, 151; *-ško*, bříško pl. g. břís*e*k Nudož. 21ᵇ; — *písmo* pijſem ChelčP. 50ᵇ, *jařmo* jarém BartD. 39 (hrozenk.); —

moře, na př. *srdce* pl. g. srd*ec*, a podobně jil*ec*, zrn*ec*, drv*ec*, vrat*ec*, vaj*ec*: svých ſrdecz NRada 887, až do gylecz AlxV. 1617, těch zrnecz t. 1098, když drwecz naštiepal Ol. Gen. 22, 3, těch wratecz Lobk. 117ᵇ, kopa vajec Us.; —

ryba, na př. *sestra*, sest*r*, ſeſtr mých Hád. 59ª, sest*er* VšehJ. 177, *e* vloženo jako ve *jhra* nč. h*er*, *kra* k*er* atp.; — *modla*, mod*l*, byli svých modl odstúpiece (verš 8slab., modl jednoslab.) AlxB. 6, 22, tolik modl Beck. 1, 131 a j., a mnohých model Kruml. 43ª a j.; — bez kuk*el* VšehJ. 428, z truh*el* do truh*el* t. 161, od per*el* ChelčP. 168ª; — *modlitva*, modlitw (2slab.) Hrad. 110ª, modlytew PassKlem. 123ᵇ; — *jiezva*, gyezw (1slab.) KatBrn. 404, svých gyezew PassKlem. 81ª; — *vojna* z vojьna, pl. g. voj*en* z vojьnъ, jedněch wogen AlxV. 367, těch vojen DalJ. 89 L, Ff, odchylkou podle sg. vo*jn*a atd. těch vojn DalJ. 89; — sedm luce*rn* Hug. 76, mnoho czziſte*rn* Ol. 2. Par. 26, 10, jiných diwi*zn* Háj. herb. 346ª; — pa*nna* pan*en*, va*nna* pět van*en* List. z r. 1595 (Ruch 1888, 10); — *palma* palm Ol. Ex. 15, 27, nč. též pal*em*; *šelma* šelm Ben. Deut. 32, 24, šel*em* Tham 34; — vrá*ska*, ješto nemá ijedněch wraſk Modl. 12ᵇ, wraſk přibývá PulkLobk. 427, nč. vrás*ek*; —

duše, na př. *ovce* stsl. ovьca, pl. g. ov*ec* stsl. ovьcь, z owecz Br. Num. 15, 11 a j., stádo ovec Suš. 199, dial. ovéc BartD. 39 (hrozenk.), vovíc chod.; — *višně*, pl. g. viš*eň*, čtyry putny wiſſen Lún. ort. 1581. wiſſen černých LékB. 45ᵇ.

3) N ě k t e r é p á d y vzorů *host*, *kost*, zejména: sg. instr. host*em* stsl. gostьmь; — pl. dat. host*em*, kost*em*, stsl. -stьmъ; — pl. lok. host*ech*, kost*ech*, stsl. -stьchъ. Plur. instr. je *hostmi*, *kostmi*, stsl. -stьmi, a podle toho také hú*slmi*, my*slmi*, s huſlmi ŽKlem. 65ᵇ, myſlmi svými Koř. Žid. 12, 3; odchylné ſ huſlemy ŽWittb. 80, 3, ratoraſlemy JiřBrn. 425, nč. housl*emi*, mysl*emi*, jesl*emi*, a rovněž tak básně*mi* atp. — baſnyemy Koř.

33^{a}, pyeſnyemy ML. 35^{b} atd., místo bás*nmi* stsl. basnьmi atd. — je podle duš*ěmi*.

4) Ve sklonění zájmenném patří sem sg. nom. akk. masc. t*en*, jed*en*, j*en*(ž), s*en* atp. z tъnъ, jedьnъ, jьnъ, sьnъ. Dále předložkové akkusativy sg. v*eň*, nad*eň* atp. z vъn-jь atd. Zájmeno *če-* gen. *če*ho dat. *če*mu atd. mělo pro nom. akk. kmen *čь-*, srov. skr. ki- v nom. akk. kim, vedle ka- (= *ke-) v gen. kasja atd.; s enklitickým *-žь* bylo *čь-žь*, z toho č. pro-*čež*, na-*čež* atd. Bez enklit. *-ž* jest jen *-č*, na př. pocz jsem přišel Pass. 274, pocz li by byl (přijel) t., máme-li pocz jěti bojovat Ol. 3. Reg. 22, 15, na-č, o-č, pro-č Us. Ve složení s předložkami, které se končily jerem, je s*e*-č, v*e*-č, v-ni-v*e*-č Us., pod*e*-č Brikc. 45 atp., ze sъ-čь atd.; ve složení *čь* s předložkou jerovou a se *-žь* je na př. vъ$_3$-čь$_2$-žь$_1$ = v-*čež*, wnywczez t. j. v-ni-v-*če*-ž Lit. Sap. 7, 8. Ze kmene *čь-* je také archaistický gen. *co*, *čso* = *čьso*; ve spojení s předložkou na př. *z* = *izъ* je tedy správně z*e*-co = izъ-čьso, když opata ze czo pohonie Rožmb. 65, upomínaj ač máš ze czo t. 230, kak sě ze czo spraviti t. 69, ktož móž svědkem býti ze czo t. 209 a j. O zájmenu v*e*š z vьšь v. doleji § 145.

144. Pohybné *e* v kmenových koncovkách některých odvozenin. Na př.: or*e*l adj. *orlí*, os*e*l adj. *oslí*; — slu*žb*a stsl. služьba, služ*e*bný, služ*e*bník, ze služьbьn- atd.; — nábo*žn*ý, nábož*e*nství z -žьnьstvьje; — já*dr*o, jad*e*rce z jadrьce, yadrcze Rozk. 1041; z toho jad*é*rce, yaderce Baw. 36; adj. ja*drn*ý, a podobně be*drn*í, ja*trn*í, ve*drn*í, že*brn*í, be*drn*ík atd., hlízu bedrnij Háj. herb. 195^{a}, žíly yatrnij t. 237^{a}, bolesti wedrnij t. 354^{a}, kosti žebrne t. 269^{a}, hlízy žebrnij t. 87^{a}, yatrnijk t. 386^{a} a j.; — vě*dr*o, vě*drc*e, wyedrcze vody PassKlem. 171^{b}; z toho věd*é*rce, wiederce vody Pass. 431; — zrca*dl*o, zrca*dlk*o, v tom zrcadlku HusE. 3, 141, z čehož jest nč. jednak zrcá*tk*o (vynecháním *-l-* a spodobou *dk* v *tk*), jednak zrcad*é*lko; — jab*lk*o demin. stč. jabl*e*čko, adj. jabl*e*čný atp., z jablъčь-; — kadi*dl*o, adj. kadi*dln*ý, stromové kadidlnij Háj. herb. 19^{a}; — třie*sl*a, žlaz třiſlnijch Háj. herb. 295^{b}; -jě*hn*ec adj. jěh*e*nčí. — Part. *-l* mívá dial. vkladné *e*; na př. neſel Pass. 302, lezeł Brikc. 159, nemohel, utekel Šemb. 12 (valašsk.), slc. nesel, padel Hatt. 113, mohél, zdvihél Pastrn. 110.

145. Pohybné *e* v slabikách kořenných jednak samotných, jednak v předložkách s nimi spojených. Případů, které sem patří, jest veliká síla, a vyvíjejí se tu zvláštnosti velmi rozmanité, zvláštnosti, které mnohdy jenom na kořenech nebo i slovích jen jednotlivých se vidí. Zvláštnosti tyto vyvíjejí se časem, a podle toho mají mnohá slova i s této stránky svou historii. Vytknouti a vyložiti je nelze tedy jinak, než vytčením příslušných slov pokud je třeba všech; totiž ne všech slov, kde vůbec jest *-e-* za bývalé jer, nýbrž kde toto *-e-* jest pohybné, tu a v tvaru tom na svém místě bývajíc a jinde, v tvaru jiném a ve spojení jiném nebývajíc, nebo kde

nějaká odchylka od pravidla se jeví. — Patří sem: *bdieti* stsl. bъdieti, adjekt. b*e*dlivý, verb. b*e*dliti, strachem bedlym ſie sollicitor Ol. Job. 23, 15, ona bude bedliti Kulda 1, 146, subst. stč. b*e*dlstvie, bedlſtwie Krist. 44^{b}, z bъdьl-; srov. stsl. bъdrьlivъ vigil; — *ber* stsl. bьrъ, gen. *br*u Pelzel^{2} 280; — *bez* stsl. bъzъ, gen. *bz*u atd., o bzu Hájk. herb. 387^{a}, we bzu Lobk. 68^{b}, ſtržen bzowý t. 58^{b}; nč. podle nom. také gen. b*e*zu atd. a v-b*e*zu atd., adj. b*e*zový; — předložka *bez*, bez*e*, stsl. bezъ, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. bez*e*-lsti z bezъ-lьsti; — bl*e*cha stč. b*lch*a (jednoslab.) z blъcha; pl. gen. bl*e*ch z blъchъ, podle toho pak i sg. bl*e*cha atd. s ustáleným *-e-*; — *blesk* stsl. blьskъ splendor, gen. *blsk*u atd. (1slab.), bleſk jeho ŽWittb. Hab. 4, jeho blſkem Štít. uč. 124^{b} atd.; adj. *blščavý*, ohně blſſtiaueho Ol. Ezech. 1, 27; *blščieti*, blſſtieczy ſye candens Ol. Num. 12, 10, světlost jeho blſczala splendebat Dět. Jež. 1^{b} atd.; analogií také gen. bl*e*sku atd. (s ustáleným *-e-*), bleſkem svým Brig. 9, bleſkawy nitens Lact. 111^{a}; *blsket* z blьskъtъ, gen. *bleskt*u, blſket splendor ŽKap. 89, 17, Hrad. 42^{a}, PassKlem. 51^{a}, ML 57^{b} a j., tomu bleſktu Levšt. 150^{b}; analogií pak přidělán také nom. *bleskt* a *blesket*, a gen. *blesketu*, *blsketu* a *blsktu* atd., bleſkt slávy Koř. Žid. 1, 3, bleſkt Kruml. 71^{b}, bleſket světa t. 274^{a}, bleſket splendor Ol. 2. Mach. 5, 3, w bleſketu in splendore ŽGloss. Hab. 11, ŽWittb. t., blzzketu (2slab.) ApŠ. 32, svietědlnicě blſktu Koř. Luk. 11, 36, blſktem výmluvnosti HusŠal. 62^{a}, blsktem Kar. 88, Řád. kor. 590; — *bráti* stsl. bьrati, praes. *ber*u; s předložkami: k*e* braňú, s*e*brati praes. *sb*eru, ot*e*brati praes. o*tb*eru, vzebrati z vъzъbьr- a praes. v*zb*eru z vъzber- atd., na př. ke branyu AlxB. 1, 7, w ſebranich ChelčP. 263^{b}, sberau ſe Br. Oz. 10, 10, zbeřte ſe t. Ez. 39, 17 atd.; od*e*brati Us., všecko ſe odběře Br. Jer. 9, 10; wzebranye Ol. 1. Reg. 30, 16; analogií s*e*beru, od*e*beru, pod*e*beru atp., seberau Br. Dan. 11, 10; ro*zb*eru, ro*zb*írám a roz*e*beru, roz*e*bírám; před samým *br-* nemá předložka nikdy *-e*, na př. s bratrem Pass. 333, s bratry Otc. 55^{b}, ot bratrzie Otc. 55^{a}, przied bratrzy Hrad. 18^{a}, k brziehu Brig. 171, ot brzieha AlxV. 577, z brziehuow Otc. 23^{b} atd., nikoli sebratrem atp.; — **brev* (nedoloženo), stsl. brъvь, odtud brva, obrvy; pol. brew gen. brwi; — *břev* (lávka), z brьvь, gen. b*ř*vi, veď oslici na úzkú brzew Hod. 81^{a}, upadla žena se břvi Šach. 25, (mlýn) stojí nad brzwi HořA. 10^{a} (1529); — *cpáti* ze cьpati (v. Mikl. Et. Wtb.), v*e*cpati; — *ct-* v. *čest-*; — *čber* z *čьbьrъ lit. kibiras, sthněm. zubar (srov. § 140), gen. *čeb*ru atd., czber Cis. z r. 1444, dwa czebry Ol. 1. Reg. 25, 18, czzebroue t. 4. Reg. 12, 13 a j.; odchylkou analogickou i gen. čb*e*ru atd., do czberu Chir. 244^{b}, czberem ŠtítPař. 110^{b}; — *čest* stsl. čьstь, gen. stč. *čst*i nč. cti atd., pl. instr. č*e*stmi; *v-čest*, v*e*-čsti, w czeſt Hrad. 97^{b}, we czſty ŽWittb. 48, 21; s*e*-čsťú, zze chzztu AlxB. 5, 15, ſe czty Vít. 80^{a}; k*e*-čsti, ke tczſty Otc. 81^{a}; pod*e*-ctí, pode cztij Lún. list. 1441; bez*e*-cti, beze czti ChelčP. 158^{b}; vz*e*čstiti z vъzъčьst-, wzeczſtis ŽKap. 49, 15; poč*s*titi, subst. poč*s*tie, aby

to tělo bez poczſtye leželo PassKlem. 260[a]; analogií počestie, pro poczeſtye Pass. 485; nč. pocta, úcta atd.; *čestný*, *čestnost*, odchylkou starou čstn- atp., we czſtnoſti ŽKlem. 44, 10 atd.; když *čstn-* se změnilo v *ctn-* n. *cn-*, předložka dílem mívá *-e*, dílem nemívá: we cznoſti NRada 503, w cznoſti Vít. 10[b], k ctnostem ŠtítV. 110 atd.; — *čísti* v. *čtu* (zde doleji); — *čnu* stsl. čьną; praes. večnu z vъčьną nedoloženo; aor. *věčch*, wchzie Jid. 73; — *čso* a *č-* (zájmeno), viz nahoře § 143 č. 4; — *čstn-* v. *čest*; — *čt-* ve *čtyř-*, *čtr-*, *čtvrt-*, stsl. čet-, lit. keturi; původní *čet-* drží se v slovanštině jihovýchodní, v ostatní a zejména také v češtině je za to *čt-*, vzniklé z oslabeného *čьt-* (srov. § 136 č. 14), na př.: we cztrnaſti letech Otc. 78[a], we cztwrtek Hrad. 126[b], t. 124[b], Lobk. 16[b], Let. 243 a j., a naproti tomu w cztwrtek Vít. 14[a]; we cztwrtemnadcztem Kruml. 211[b], we cztwrti KolB. 1522 a w cztwrtey Vít. 13[b], bez cztwrtij KolCC. 108[a] (1571); ze cztwereho Mand. 3[a], ze cztweri věci Mat. 49, ke cztwerzye věci Alb. 104[a], we cztwerze věci Štít. uč. 121[a], Štít. ř. 239[a] a od cztwrteho leta ChirB. 28[a], od cztweronoheho t., w cztwyrtemnadczyet Alb. 83[a]; ke cztyrzemnadſte Krist. 5[b], we cztyrzechdczetech Ol. Jos. 5, 5, we cztyrzidczetech t. 5, 6, we cztyrzedczytech ML. 39[b], we cztyrzidſaty den Kruml. 73[a], we cztyrziech Otc. 149[b], ſe cztyrzmidczat Ol. Ex. 36, 24, ſſe cztyrzmi KolB. 1522, ze cztyrzy (sic) Alb. 81, ode čtyř Br. Isa. 11, 12 a w cztirech Hug. 5, s-cztyrzmi KolB. 1522, k czztyrzom angelom EvOl. 190[b]; — *čtu*, stsl. čьtą, praes. *čtu*, part. *četl* z čьtlъ atd.; odchylky analogií: co vy to četete Suš. 125, vzal listy i cztl jě Pror. Isa. 37, 16, četla Us.; *sčísti* praes. *sečtu* ze sъ-čьt-, part. *sčetl* ze sъ-čьt-lъ atd., na př. sečtu, sečti Us. ſčetł Br. Num. 1, 44, ſečtených t. 1, 45, učinil ſeczteniJ KolB. 1520, anal. ſečtł Br. Num. 3, 39; zecztu jě dinumerabo ŽTruhl. 138, 18, ŽKlem. t., zeczti syny Levi Comest. 88[b], zečžti hvězdy Ol. Gen. 15, 15, (biskup a písař) zecczticſſta penieze numerabant Ol. 4. Reg. 12, 10; ty ſi zczetl ŽKlem. 155[b], zczetl jest numeravit Ol. Num. 3, 16, zcžetl ChelčP. 259[b], zčetł Br. Num. 3, 42, zecztli jsú Krist. 87[b], ſu zecztli Ol. Num. 3, 39, zečtli Br. Num. 31, 49, anal. aby zczzetly lid Ol. 2. Reg. 24, 4; zcžet tovařišě Ol. Jos. 8, 10; dluh nezecžteny ChelčP. 259[b]; *otčísti*, otecztesſ sedm týdnóv Ol. Lev. 25, 8, odczetl jě Ol. 1. Esd. 1, 8, nč. inf. *odčísti* a odchyl. anal. *odečísti*; *včísti*; večtu, včetl, večten; we czteny Hrad. 28[a], Otc. 2[a], we czteni Tkadl. 3[a], ze cžteni ChelčP. 37[a] atd.; — *dcer-*, stsl. dъšter-; ze dcer atp., ze dczer Ol. Gen. 36, 2 a j., Br. Gen. 24, 3 a j., ze dczery ChelčP. 82[b], ke dczerzy Ol. Num. 27, 8, ſe dczerzy Pass. 501, ſe dcerau Br. Gen. 34, 7, we dczery Ol. Ezech. 16, 61 atd.; odchylky s dcerzi Ol. Gen. 46, 15, s dczeru KolA. 1513, s dczerkami t., k czerney lepotě Kat. 8, nč. k-dceři, s-dcerou atp. vysvětlují se změnou *dc-* v *c-*: píše se *dc*era, ale vyslovuje se *c*era, a tu je předložka právem bez samohlásky; — *debř* z dъbrь rokle, údolí, Debrné jm. místní, mor. *de*břa BartD. 206, s ustáleným *-e-;* stpol.

debrz, na dbrzi Jag. Arch. 12, 151; — *dech-* stsl. dъch-, praes. *dch*nu, na*dch*nu; anal. také *de*chnu; part. dъchlъ, z toho *de*chl, dokud bylo *-l* souhláskou (a *dechl* jednoslabičné), fem. *dch*la; při samohláskovém *-l* mohlo se také vyvinouti *-dchl*, na*dchl*; aor. *dše*, Jezus dſſe ML. 49[b], (Anna) wzedſſe LMar. 45; anal. *de*še, to dietě zdeſſe ML. 49[b], subst. verb. *dš*enie, nadšení Us., *dch*nutie, dchnutj Br. Dan. 10, 17; v*e*dchnúti z vъ-dъchn-, wedchnutie Comest. 25[b]; (bóh) jednomu lotru wedchl Kruml. 4[b] m. vdechl; anal vd*e*ch-, písmo od boha wdechnute Koř. 2. Tim. 3, 16, wdechnutie Kruml. 264[a], ŽKlem. 17, 16, ducha sv. wdeſſenym Pass. 137; v nč. d*e*chnouti, vyd*e*chnouti, odd*e*chnouti, vd*e*chnouti atp., v některých těchto tvarech ustálené *-e-*, analogií podle part. d*e*chl, a také podle parallelního d*y*chnouti; — *del-* z dьl-; z toho je stč. verbum *dlíti* a *dléti*, a subst. *dlé* longitudo, stsl. dьlьje; odtud i v*e*-dle stč. v*e*dlé z vъ-dьlьje, vъ-dьlé; krom toho bylo subst. *dle* z dьlja (podle *duše*), gen. *dle* atd., na př. ulice široké a nadly upřiemé Mill. 58[a], ta vlast jest dly šesnáste dní cesty Mill. 35[b], na dell cesty t. 20[b], cěstu čtyři míle zdl t. 11[b] t. j. vz-dl (*l* slabikotvorné), sic nebudete moci nadlech trvati Troj. 210[a] atd.; v subst. d*é*le, d*é*lka a v kompt. d*é*lí, d*é*le (adverb.) jest *-e-* analogií podle kompt. d*e*lší z dьlьš- atd.; — *den* stsl. dьnь; z*e*-dne, ot*e*-dne, před*e*-dnem, v*e*-dne, z*e*-dní, k*e*-dni atp., na př. ote dne Hrad. 53[b], NRada 1974 a j., ode dnůw Br. Jer. 36, 2, nade dnem Br. Gen. 1, 18, nade dny ŽWittb. 60, 7, we dne Jid. 153, we dnech ŽWittb. 36, 19, prziede dnem AlxH. 5, 39 atd.; odchylkou: w dny Hrad. 123[a], ot dnow ŽWittb. 93, 13, od dnes Háj. 183[a] (adv. *dnes* vypadlo z kategorie *den)*, od dneſſka Br. Gen. 31, 48; dem. dn*e*k z dьnьkъ Alb. 58[b]; adj. d*e*nný, d*e*nní, z dьnьn-; adv. dn*e*s z dьnьsь; dens v Kunh. 147[b] a 149[b] je z nespřeženého dьnь sь; adj. *dne*šní; — *deska* v. *dska*; — *déšč* stsl. dъždь, gen. *dšč*ě atd., deſcz ŽWittb. 146, 8, toho dſſtie ŠtítOp. 49, dſſtiem t. 415; anal. také d*e*ště atd., deſſtě Br. Isa. 5, 6, deſſtěm t. Am. 4, 7, deſſtouee jděte na vy Ol. 2. Reg. 1, 21, nč. d*é*šť, d*e*ště atd.; ot*e*-dščě, v*e*-dšči atp., ote dſſczye Pror. Isa. 4, 5, ode dſſcze EvOl. 136[a], we dſczy ŽWittb. Deut. 2 atd., odchyl. před dstiem Baw. 252, nč. z-d*e*ště, v-d*e*šti atd.; sloveso *dščieti*, oblaci dzzczzeyte EvOl. 204[b], dſczalo jest ŽKlem. 77, 27; *dščiti*, *dščovati*, dſczila jim manna ŽKlem. 77, 24, déšť by nedſſtil Ol. Deut. 11, 17, dſſtił Br. Gen. 19, 24, dſtyuge na hříšníky ŽKlem. 10, 7; adj. *dščový*, krópě dſſczowee Pror. Jer. 3, 3, nč. d*e*šťový; *dščivý*, na dcztiwu duhu Kruml. 376[b], nč. d*e*štivý; — *dmu* stsl. dъmą; vzedmu, inf. v*z*dúti atd.; — *dna* z dъna; ot*e* dny, odch. od dny Jg.; — *dno* stsl. dъno, pl. gen. d*e*n, demin. d*é*nko, zúž. d*ý*nko; bez*e*-dna, bezednie, bezedný atp., v-bezednyu in abyssis ŽWittb. 105, 9, v hlubinách bezednywych ROlB. 53[b], bezednoſt MamF. 85[b], vody bezednee Ol. 2. Par. 36, tvé bezednuczye dobroty Rúd. 32[a]; subst. bezd*e*n gen. bez*e*dna, bezden bezedna vzývá abyssus abyssum invocat ŽWittb. 41, 8, odchyl. bezden bezdena vzývá

ŽPod. t.; — *dráti* stsl. dьrati, zedrati Kruml. 253[a] praes. *zd*eru atp., (rúcho) aby nezedralo ſie Ol. Ex. 28, 32, zedran Pass. 302, co dnes ušiji to sě zajtra zderze Hug. 392, (košile) ſe zderze GestaKl. 172, by ty nebesa rozdera vstúpil k nám Kat. 108 atd.; — *dřieti* z *drêti, praes. *dru* stsl. dьrą, rozdrzyela ſye jest saň Pror. Dan. 14, 26; anal. rozedřěl, opona rozedrziela ſie Koř. Mat. 27, 51, ſedrzijti ChelčP. 122[b]; — *drvo* z drъvo, pl. gen. drev z drъvъ; adj. drevný, w drewnem rubany in succisione lignorum Ol. Deut. 19, 5; — *dska* stsl. dъska, pl. gen. desk z dъskъ, k tomu pak i sg. deska atd., dska Rozk. 2867, jednu dſku Krist. 101[a], dczky Řádpz. 10, Apoll. 137[a], u deſk ODub. 12, deſk osm Ol. Ex. 26, 25, dwie dczſſtie t. 34, 29, dwiema dſkama t. 26, 24, dſky Br. Deut. 9, 9, na dſkách t. Hab. 2, 2, na dczſkach t. 34, 28, vrže dczſkami t. 32, 19; k*e*-dskám, v*e*-dskách, s*e*-dskami atp., ke dſkam Rožmb. 108, we dſkach t. 100, ſe dſkamy ODub. 27 atd., odchylkou anal. k deſkam Rožmb. 209, k dſkam t. 97, w deſſkach NRada 756, před dczſkku (sic) Ben. Ex. 30, 6, dezſky AdmontB. 136[a], nč. deska, desky atd.; — *dva, dvój*, z dъv-; obe dwa dny Pulk. 154[a], pode dwěma Br. Ex. 25, 35, pode dwadceti t. 26, 19, ze dwu ChelčP. 150[b], ze dwanaczti t. 118[b], ze dwogi roty t. 240[b], we dwu Ol. 2. Par. 21, 5 atd.; — *dvьr-*, stsl. plur. dvьri ianua; když *ь* zanikalo, bylo *dvr-*, a to se přesmykovalo ve *drv-*, *dřv-*; bylo tedy stč. ot*e*-dřwí atd., ote drzwi Hug. 99, ke drzwem Krist. 96[a], we drzwech Ol. Ex. 35, 17 atd.; pl. instr. byl dv*e*řmi z dvьrьmi, za dwerzmi Pror. Isa. 57, 7, p'e dwerzmy t. j. přěd-dveřmi AnsW. 1[b] z prêdъ-dvьrьmi; analogií vniká *-e-* také do pádů jiných a jest nom. dvéři atd, zavra dwerzzi Kruml. 325[b], skrze dvéře HusPost. 63[b], u dwerzy ML. 36[a] atd., a také ot*e*-dveří atd., ode dweřj Br. Gen. 18, 1, ke dwerziem Ol. Ex. 21, 6, we dwerziech t. Gen. 18, 1, prziede dwerzmi Pass. 300 atd., nč. od*e*-dveří, v*e*-dveřích atd.; odtud dvérce stč. dvéřcě z dvьrьcę (plur. fem.), dwercye (pl. akk.) Krist. 103[b], malými dwerzciemi Kruml. 71[a]; a dvéřky n. dvířka, dvírka, dvéřky železné Pref. 156; adj. dveřný, na praze dwerznem Ol. Deut. 6, 9, dwerznij a wratnij ianitores Ol. Ezech. 44, 11; — *heb-* z gъb-, zdlouženého v stsl. gybnąti perire, part. zhebl z -gъblъ; k tomu i inf. zhebnouti atd., s ustáleným *-e-*; — *hemzati* z gъmъzati (stsl.), vedle *hmyz*; — *hlech-* z glъch-, ohlechnouti stsl. oglъchnąti, part. ohlechl z -glъchlъ, odtud *-e-* přejato i jinam a ustálilo se; — *hltati, hltiti* atp. (*l* souhláska), z glъt-; s*e*-hlt- ze sъ-glъt-, ſehltiti Br. Žal. 87, 4, ſehlczenye Ol. Dt. 31, 17, k ſehłcenj Br. Žal. 52, 6, ſehłcugj t. Kaz. 10, 12, ſehltagi ChelčP. 168[b], ſehłtne Br. Job. 40, 18; nč. *shlt-* (*l* slabikotvorné); — *hnáti* z gъnati, praes. *ženu* atd.; ot*e*hnati praes. ot*ž*enu, s*e*hnati praes. *sž*enu atd.; otehnal ŽWittb. 43, 10, ŽKlem. 59, 12, neotzenu t. 88, 34; tu jej pohanstvo obehna AlxV. 1618; rozehnał Br. Jer. 16, 16, rozženu t. 24, 9; ſehnal Rožmb. 24, těžce to ſženeſs VšehK. 116[a] atd.; nč. anal. od*e*ženu, s*e*ženu atd.; — *hnúti* z gъ(b)nąti, s*e*hnúti atd., h*e*bký,

oh*e*b g. o*h*bi a j.; — *hřm-* z grьm-, zeh*ř*měti, zehrzmi Ol. Job. 37, 4, by wzehrſmieli AlxB. 2, 22; odchyl. od-hrzmetu EvOl. 64[b], od hřmotu Br. Ezech. 26, 15, před hřmotem t. Jer. 4, 39; — nč. *hřbet* stč. *chřbet* z chrьbьtъ, gen. chř*e*bta z chrьbьta atd., chrzbet ŽWittb. Ezech. 17, týl chrzebta ŽKap. 67, 14, na chrſebtie ŽKlem. 65, 11, krzebtowe ŽTom. 68, 24 atd.; anal. odchyl. chrzebt BrigF. 159, gen. chrzbeta ŽWittb. 67, 14, na chrzbetie ŽWittb. 65, 11; sg. instr. měl by býti chřebt*e*m z chrьbьtъmь, za toto vyskytují se doklady chrzebetem ŽWittb. 20, 13, cherzebtem ŽKap. 17, 41, chrſbetem ŽKlem. t.; nč. uniformováno, podle nom. hřbet je gen. hřbetu atd.; dial. chrbet gen. chrbta BartD. 30 (pomor.) a 218 (podluž.); — *Cheb* z chъbъ, gen. *Chb*a, z*e*-Chba atd., do Chba Pulk. 131[a], Háj. 213[a], města Chba t. 215[b], ze Chba Let. 265, we Chbie Pulk. 129[a]; nč. gen. Chebu atd., podle nom.; adj. ch*e*bský z chъbьsk-, chebſky Pulk. 155[b]; — *chřbet* v. *hřbet*; — *chtieti* z chъtêti, zechcze ſe ChelčP. 29[a], jenž wzechce volet ŽKlem. 111, 1; — *jь* v. *ňь* (doleji); — *jdu* z jьdą, otejdu nč. odejdu, vejdu, sejdu, nadejdu atp., impt. ot*e*jdi atd., impf. ot*e*jdiech atd., part. praes. ot*e*jda atd.; k tomu byly tvary infinitivní stč. o*tj*íti, aor. o*tj*íd atd., v nč. jest odchyl. anal. též od*e*jíti, v*e*jíti, vzejíti, s*e*jíti atd.; na př. otgiti abire KolA. 1511, noc otgide AlxBM. 5, 32, wgiti Koř. Mark. 9, 46, sgijti KolA. 1515, nadgyty Pass. 313, przyedgyty Pulk. 177[a] atd.; v nč. podle od*e*jíti, před*e*jíti atp. utvořeno také od*e*jeti, předejeti atd.; — *jehla* z psl. jьgъla, srov. stprus. ayculo Mikl. Et. Wtb. 95; — *jho* z jьgo; pl. gen. j*e*h z jьgъ, nedoložen; v*e*-jhu atp., we ghu ChelčP. 174[a], pode-jhem Us.; — stč. *jhra jhráti, jhřec, jhřišče* atp., nč. *hra* atd., z jьgra; pl. gen. *jehr nedoložen, nč. her (*e* vkladné); z*e*-jhry, k*e*-jhřě atp., zeğhry (sic) ŠtítMus. 32[b], ke yhrzye Alb. 95[b], keyhrze ŠtítMus. 41[b], weyhrze t. 29[a], Mand. 13[b], we ghrach Kruml. 431[b] atd.; ob*e*jhrati nč. ob*e*hrati; nom. *jhřec* je z jьgrьcь, k tomu měl by býti gen. j*e*hrcě atd., za to je jh*e*rcě atd.; začáteční *j-* se odsouvá, tím zaniká slabika jerová jь- docela; na př. ghrzecz Hrad. 95[a], hrzecz Rozk. 1798, hercie Kruml. 57[b], jiní herczi Mill. 62[b], ot herczow AlxBud. 5, 33, yherczom Pulk. 172[b], k herciem Kruml. 57[b], herczom HusPost. 138[b], s hercy Baw. 275; nč. h*e*rec, h*e*rce atd., *-e-* první ustáleno; *jilem* stsl. ilьmъ; — *jmě, jméno*, z jьmę; v*e* jmě, v*e*-jméno, z*e*-jmene atd., we gmie jeho NRada 332, wegmeno Otc. 357[a], weygmeny syna Modl. 15[a], zeymene AlxV. 1 atd.; odchylkou: zgmena Hrad. 47[b], pod gmenem ChelčP. 146[a], w gménu Br. Ex. 6, 3: místo *jméno* říkalo se *méno*, *meno*, při tom bývala předložka ovšem nevokalisována, po*d*-*m*enem atd., a podle toho psáno pak také pod-gmenem atd.; — *jmieti*, subst. verb. *jměnie*, z jьmê-; k*e*-jmění atp., ke gmieni in possessionem Ol. Gen. 23, 20; nč. *z-mění*, *s-měním* svým atp., předložka nevokalisována, poněvadž *j(ь)-* odsuto; — *jmu, jmeš* atd., z jьm-; tedy ob*e*jmu, s*e*jmu, pod*e*jmu, vzejmu atp., ale o*bj*al, *sň*al atd., pravidelně; tak i v odvozeninách: pojem gen. po*jm*u,

příjem gen. příjmu atp., též objem a vodojem s odchyl. gen. -jemu atd.; — předložka *k*, ke, stsl. kъ, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. *ke* čsti, *ke* cti, z kъ-čьsti; *ke*-mně, ke mnye Modl. 11ᵇ; *ke*-braniu, ke branyu AlxB. 1, 7; ke wſtani Kruml. 267ᵃ; — *kbel* z kъbelъ (pro jiné jaz. slov. je kъblъ základem); *ze* kbela Ol. Num. 24, 7; — *kel* z kъlь, gen. *kli* culmus; odtud *kléti*, *klíti* praes. *kleji*; *klíč*, *klíčiti*; — *kel* gen. *klu*, z kъlъ, kly lvové ŽWittb. 57, 7; — *kep* masc. z kъpъ, gen. *kpa*, kpem Dač. Prostopr. 11ᵃ; kepka z kъpьka; — *keř* z kъŕь, gen. *kře*, nč. anal. keře atd., *ve*-kři atp.; kerz Krist. 3ᵇ, we krzy Koř. Skutk. 7, 35, nade krzem t. Mark. 12, 26; *kříjček* Háj. herb. 354ᵃ, *kroví*; — *kláti* z kъlati, *ve*-klati, o jednoho kopie překla v druhého nóž do pěsti wekla AlxV. 1599; — *klnu* stsl. klьną, vzeklnu, člověk wzeklne Štít.Op. 19; — *kněz* z kъnęzь, ke knyezu DalC. 30; ale záhy a pravidlem je předložka bez *-e*, *k-kn*ězi Br. Lev. 23, 10 atd. (z *kněz*, v němž ъ bylo zaniklo v. § 140); — totéž jest předpokládati při *kniha* z kъňiga, *z-k*nih, *v-k*nihách atd.; — *křest* z krъstъ, gen. *krstu*, *křstu*, *křtu*, odchyl. křestu Pal. 5, 1, 173; beze-křtu, ke-křtu atp., beze krzſtu Štít. uč. 115ᵃ. ke krztu ChelčP. 162ᵃ, przede krzſtem Štít. uč. 114ᵇ, ze krzſtu Alb. 38ᵇ atd.; adj. křestný z krъstьn-; — dial. *kret* v. *krt*; — *krev* z krъvь, gen. *krve*; adj. *krvavý*; předložka vokalisována, když -r- bylo souhláskou: ve krwi (celek 2slab.) AlxB. 3, 18, we krwi Br. Isa. 9, 5, t. Gen. 37, 31 a j., ChelčP. 171ᵃ a j., we krwech Ol. Mich. 3, 10, ze krwe ChelčP. 19ᵃ a j., Br. Lev. 4, 25 a j., ſe krwi Kruml. 446ᵇ, ſe krwj Br. Lev. 19, 26 a j.; předložka je bez *-e*, když -r- bylo samohláskou: w-krwech (celek 2slab.) ŽKlem. 105, 38, w krwi ChelčP. 151ᵇ a j., s krwj Br. Lev. 16, 15 atd.; proto též stč. zekrvaviti a nč. *zk*rvaviti atp.; — *krt*, dial. kret Šemb. 58 (slez.) z krъtъ, gen. *krta* atd.; *krt*ice; — stč. *ktvu* m. *kvtu* z kvьtą atd., impt. *ktvi*, impf. *ktviech*, part. *ktva*, kvetl z kvьtlъ, fem. kvetla m. *kvtla*, subst. *ktvenie* m. *kvtenie* z kvьtenьje; nč. anal. kvetu, kveta atd.; vzektvu z vъzъkvьtą, kněžstvo vzektve DlJ. 6 Ff., vzektvenie t., nč. v*zk*vetu, v*zk*vetení; — *kvet-* v. *ktvu*; — *leb* stsl. lъbъ, gen. *lbi* a *lba*, *ze*-lbi atp., svatého lba Pass. 241, ze lby Mand. 94ᵃ, ſſelbi (se-lbi) Rhas. 24; demin. *le*bka; adj. *le*bný, miesto lebne Frimb. Luk. 23, 33; — *leh-*, lehký lьgъk-; adv. *lzě*; subst. *Lh*ota, lьgota, *ze*-Lhoty atd.; v nář. lašsk. jest *Li*hota, v. § 160, v slc. *le*hota, obtížná skupina *lh-* vedla k tomu, že se samohláska zachovala; — *len* stsl. lьnъ, gen. *lnu* atd., *ze*-lnu atd., adj. *lněný*; odchyl. anal. k Lnu Háj. herb. 97ᵃ a j., s Lněným semenem t. 87ᵇ a j.; dial. *lnu* i *le*nu, *ln*em i *le*nem Kotsm. 11, moc *le*nu, z-*le*nu, k-*le*nu, v-*le*nu chod. 37; — *lesk-* z lьsk-; subst. *lesk* z lьskъ, gen. anal. lesku atd.; pro žádaný gen. *lsku* atd. nemám dokladu; adj. *lsk*avý, víšně jsú lſkawé Háj. herb. 328ᵇ, tvář lſkawau t. 348ᵃ a j.; *lsk*núti sě, bude ſie lſknuti ŠtítMus. 1ᵇ, łſknau ſe Br. Lev. 13, 25; lsknuť se BartD. 105 (lašsk.);

part. *le*skl (jednoslab.) z lьsklъ, odtud i *le*sknouti atd. s ustáleným *-e-*; *lščieti*, kříž lſſtieſſe ſe Kruml. 20ᵇ; adj. *lščavý*, *lščělivý*, sedlo lstiawe Baw. 98, naylſſtieliwieyſſie MamE. 312ᵇ; — *lest* stsl. lьstь, gen. *lsti* atd., pl. instr. lestmi, leſtmi Otc. 3ᵇ; odchyl. o leſtyech DalC. 12, lstemi HusE. 3, 194, přě*le*st gen. prsielezzty Jid. 44; *ze*-lsti atp., bezelſty DalC. 4, we lſti ŽWittb. 23, 4; adj. *le*stný, *ls*tivý; — *lev* stsl. lьvъ, gen. *lva* atd.; odchyl. psáno lewa leonem ŽWittb. 90, 13; *ote*-lva atp., ote lwow ŽWittb. 34, 17, przyede lwem AlxV. 30; adj. *lví*, *lv*ový; *lv*ice; odchyl. slc. *le*vica; — *lež* stsl. lъžь; beze lži ChelčP. 20ᵇ, ſe lžij t. 206ᵃ, we łži Br. Jer. 28, 15; *lháti* stsl. lъgati, *se*lhati atd., ſelžeme ChelčP. 23ᵇ, ſelhanie t. 136ᵇ, wzelze ŠtítMus. 19ᵃ; *lhář*, *lh*avý atd.; — *lkáti* z lъkati; *ve* lkaní atp., we lkaní HusPost. 43ᵃ, beze lkanie Kruml. 4ᵃ; — *lžíčě* z lъžica, *se*-lžicí; — *mdlý*, tvar jmenný *me*dl (stsl. mъdlъ) a *m*del (buď *e* vkladné, anebo z mъdъlъ, mъdьlъ), byv silen bude medl Alb. 21ᵃ, stár a mdel budu ŠtítMus. 62ᵇ; — *meč* stsl. mьčь; gen. *me*če stč. *me*čě atd., ot meczie ŽWittb. 21, 21, k meczu AlxB. 1, 6, mechzem Jid. 100, tvých meczew Hod. 87ᵃ atd., z pravidla *me*č- za žádané *mč-*; rovněž tak *me*čenošě, *me*čonošě, *me*čový atp. m. *mč-*, meczenoſſe SlovKlem. 76ᵃ, meczonoſſy PulkR. 72ᵃ, mečzowe zabitie Lact. 59ᶜ, v rucě meczowe ŽKlem. 62, 11 a j.; odchylné *me*č- je tu v češtině pravidlem, a stejná odchylka vidí se v rus. *me*čъ gen. *me*ča, pol. m*ie*cz gen. m*ie*cza, hluž. m*je*č gen. m*je*ča, srbchorv. m*a*č gen. m*a*ča atd.; v Ol. psáno: mczzem bojovati 4. Reg. 3, 26; mohl by to býti archaismus, a také omyl písecký; — *mech* stsl. mъchъ, gen. *mch*u atd., toho mchu Comest. 13ᵃ, mchem Háj. herb. 12ᵇ; adj. *mch*ovatý, *mch*ovitý, květ mchowatý t. 31ᵃ, mchowitý t. 38ᵇ; verb. *mš*iti, omšený; *Mš*eno, *ze*-Mšena; — *meň* (ryba), z mьńь, gen. *mně*; *mn*ík; — *méně* v. *mníti* (doleji); — *mest* stsl. mъstъ, gen. *mst*u mſtu Cis. r. 1444, Br. Joel. 2, 18, do Mſtu Háj. herb. 142ᵇ a j., mſtem Br. Isa. 49, 26 a j.; odchyl. w Mſtu Háj. herb. 73ᵇ; adj. *me*stný, léky meſtnymi Sal. 231; *me*stník, Meſtnijk potus ex musto Lact. 108ᵈ; — *met* z mъtъ corus, gen. *mtu*, met MamD. 303ᵇ, puol mtu Lact. 103ᵃ; — *mezh* stsl. mьzgъ, gen. *mzha*; mezh ŽKlem. 31, 9, patczet mzhow AlxH. 4, 22; mezk ŽWittb. 31, 9; odchyl. *me*zek, gen. *me*zka atd. s ustáleným *-e-*, meſek Boh. m. 22ᵃ; — *mhla* z mьgla, *ze* mhly atp.; — *mknúti* z mъknąti; part. *me*kl z mъklъ fem. *mk*la, *me*k z mъkъ fem. *me*kši, sv. Pavel sě v jeskyni zamekl Pass. 88, Let. 43 a j., anal. za*mk*l Us.; zamekſſi dřvi Krist. 105ᵇ; zá*me*k gen. zá*mk*u; ot*e*mknúti, neumějí otemknuti Kruml. 181ᵃ, knihy otemczzeny ſſu t. 231ᵃ; otm*e*kl, otm*e*k, odmekl Pass. 645 a Kruml. 367ᵃ, odmek zámky ROlB. 118ᵃ, odmekſſi Lobk. 107ᵃ; odchyl. dokud neodmekne ChelčP. 196ᵇ; *mčieti* z mъčati, (král) káza pohany na popravu mczyety KatBrn. 157; *se*mčěti, jejž (prach) ſemczzi vietr Ol. Žal. 1, 4, ſemczy ŽWittb. t; ten nás wzemcze velmi vysoko na velblúdech Otc. 393ᵃ; — *mléti* z *mьlêti;

ze*m*leti praes. *zm*elu, má býti zemleno Fagif. 30[b], ať tebe kyj nezmele MastDrk. 228; *mlýn* z mьlynъ, ze-mlýna atp., we mlynye Hrad. 113[b] a j., nad*e*-mlejnem, pod*e* mlejnem Us.; — *mn-*, *mne*, *mně*, *mnú*, stsl. mъn-, mьn-; ot*e*-mne, s*e*-mnú atd., ote mne Krist. 33[a], ke mnye Hrad. 34[a], nade mnu t. 52[a], ze mnu AlxBM. 3, 39, přede mnau Br. Isa. 1, 12 atd., odchylka pro verš: neb ſie od mne wſe wzdalyla AnsW. 2[b] (8slab.); — *mnich* z mъn-, starou výjimkou *s-mn*ichem (ъ záhy zaniklo); — *mník* v. *meň*; — *mníti*, stsl. mьniti minuere; za mьňe minus je však *m*éňe, anal. podle m*e*nší z mьnьšьjь; — *mnohý*, stsl. mъnogъ; v*e* mnohém, v*e* mnozě atp., we mmnohem (sic) AlxH. 6, 22, we mnozye Hrad. 7[a] a j., we mnozſtwu ŽWittb. 68, 14, ze mnohych ChelčP. 66[a]; ale často bývá také předložka bez *-e* (z býv. *mn*og-, v němž -ъ- záhy bylo zaniklo): k mnohym ChelčP. 21[a], nad mnohym DalC. 44, před mnohým Pil. a, przed mnoho letmy Ol. 1. Esd. 5, 11, z mnohem kniežat AlxH. 5, 18, s mnozſtwym Ol. 3. Reg. 10, 2, ot mnozſtwa ŽKap. 63, 3; — *mnu* stsl. mьną, ze*m*nu, rukama zemneſs Ol. Deut. 23, 25; — *mřieti*, praes. *mru* stsl. mьrą; ze*m*ru atp., odtud ze*mř*- také v tvarech infinitivních: ze*mř*ieti, ze*mř*él atd.; v part. *zmr*lý jest -r- slabikotvorné, jerového *-e-* tu tedy netřeba; rovněž tak ve výrazích *z-mr*tvých, *s-mr*tvým atp., nad mrtwym Pass. 111 atd.; — *msta* stsl. mьstь, ze-msty, *ms*tivý atd.; — *mšě* stsl. mьša, ke mſſy ChelčP. 155[b]; adj. m*e*šní; — *mzda* stsl. mьzda; pl. gen. m*e*zd z mьzdъ, mezd si nebralo Ol. Ezech. 16, 34; adj. námezdný; — předložka *nad*, nad*e*, stsl. nadъ, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. nad*e*-hnati; — *ňь* eum (sg. akk.), v*e*-ň, nad*e*-ň, přěd*e*-ň atp., uvěřichu wenn EvZimn. 31, přistúpi prziedeng mátě t. 21 atd., srov. § 143 č. 4; — *-znúti* stsl. -nьzną̆ti, v*e*nznúti, wenznuty ſu infixæ sunt ŽKlem. 9, 16, ŽKap. t. a j.; — předložka *ob*, ob*e*, stsl. obъ, ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. ob*e*-hnati; — totéž platí o předložce *ot*, ot*e*, od*e* stsl. otъ, ot*e*-hnati; — ve spojení s *pán*, *paní*, *panna*, *panic* mají předložky v jazyku starším často *-e*, o tom v. doleji § 146; — *peklo* z *pьkъlo (stsl. pьklъ); adj. stč. *pk*elný z pьkъlьn-; odch. peklný, p*e*kelný s ustáleným p*e*k-; — *peň* stsl. pьňь, gen. *pn*ě atd., przyede pnyem Pror. Isa. 44, 19; — *peř* v. *pře* (doleji); — *pes* stsl. pьsъ, gen. *ps*a; s*e*-psem ze sъ-pьsъmь; adj. *psí*, v*e*-psí, we pſy býti Vít. 11[a], Otc. 92[a], (člověk) we pſy lehne GestaKl. 155; *ps*ota, *ps*ový, *ps*ovati; z*e*psěti, z*e*psovati, (lidé) zepſiegi Kruml. 277[a], (kobylky) aby zepſowali zemi Ol. 2, Par. 7, 13; — *pevný* z pъvьn-, odtud i úfati z upъvati; — *pezd* z pьzdъ, gen. *pz*da, *bz*da; verb. *bz*dieti; — *plet* (kůže) gen. p*l*ti, z plъtь, plet neb kuože Rhas. 30, w plti t. 7; odchyl. anal. nom. *plt* t. 39 atd.; — *plet* (vor) gen. plti, z plъtь, plet navigia MVerb., de strue lignorum quae pluthi vulgariter dicitur list. z r. 1347 (Brandl Gloss. 233) pl. nom. m. plti, na pltech Jg.; — *plvati* z plьvati, z*e*plvati, tvář zeplwana Krist. 102[a]; — *pnu* stsl. pьną, s*e*pnu atd., ale

v tvarech infinitivních *sp-* atd.: ſepny ŽKlem. 31, 9, ſpieti Hrad. 84[a], spen rucě Pass. 301 (sъpьnъ), ſpal rucě Ol. 3. Reg. 8, 22, ſpaw ruce Troj. 18[a], odchyl. anal. s*e*pal atp.; *up*ieti-v*e*pnu, dva vpaſſta jemu ostroze Troj. 186[b], wepneš Br. Ex. 26, 11, anal. wepnul Brig. 159; — *práti* stsl. pьrati, praes. *peru;* s*e*prati, z*e*prati atp., praes. *zp*eru atd., když by zepral rúcho Ol. Lev. 14, 8, zeprati Syeti ChelčP. 188[b], rúcho zeprachu Comest. 83[b], zpeřme ſieti láſky HusPost. 129[b]; — *pře* stsl. pьrja, z*e*-pře, v*e*-při atd., z koř. per-; z téhož koř. je súp*e*ř stsl. sąpьrь; gen. súp*e*ře atd., oba ſuperzye Rožmb. 253, *-e-* zůstalo podle nom.; podobně stpol. sąpierz gen. sąpierza atd., ale vedle toho také sąprza Jag. Arch. 7, 546; — předložka *přěd*, přěd*e* stsl. prêdъ, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou; totéž platí o předl. *přěs*, přěs*e* stsl. prêsъ; přěd*e*-slati, přěs*e*-všecko; — *přieti* praes. *pru* stsl. pьrą, pod*e*pru atp., a podle toho také v tvarech infinitivních: pod*e*přieti atd., síle nemohúc sě zeprzyety Pulk. 44[b]; — *psáti* z pьsati, tedy s*e*psati, pod*e*psati atd., ale *sp*íši, *sp*is, *sp*isuji, po*dp*íši atd., wepſati ChelčP. 157[b], nadepſanee KolB. 1518, spiš všecka slova Br. Jer. 30, 2, otpiſuge KolA. 1515 atd.; odchyl. anal. pod*e*píši atp.; nč. s*e*pis Verzeichnis proti *sp*is Schrift atp. je původu nového, odchylně utvořeno pro rozdíl u významu; — stč. *pstrý*, p*e*str (1slab.), nč. anal. p*e*strý; — *pьš-* (*pьch-*); v*e*pchnúti, wepſſyeny infixus Hymn. 40[b]; *pšenicě* z pьšenica, ſe pſſeniczy ChelčP. 57[a] a j.; — *Pšov* z pьš-, ze pſowa DalC. 25; — *pták*, *ptačí* atd., z pъt-, stsl. pъta, pъtica atd.; odchyl. *s-pt*ákem atp. již stč.: z ptaczſtuie Ol. Lev. 7, 27, z ptaczſtwie t. 1, 14 a 7, 26, nad ptaczſtwem Kruml. 195[b], w ptakoprawenych Vít. 100[b]; — *ptáti* stsl. pъtati, vz*e*ptati, z*e*ptati, wzeptaty Štít. uč. 93[a] atd.; — *řek-*, stč. řéci nč. říci, řeknu atd., a praes. *řk*a, impt. *rc*i, part. *řk*a atd., z koř. rek- a oslab. rьk-; — *reptati* stsl. rъpъtati; jm. míst. R*e*pty gen. ze R*p*et atd., a podle toho i nom. R*p*ety; — *ret* stsl. rъtъ, v*e*-rtu (*r-* souhláskové) a *v-rt*u (*r-* samohláskové), we rtu svú ŽWittb. 105, 33, we rtiech ŽKap. 44, 3, pode rty ŽWittb. 13, 3 atd., a w rtiech ŽWittb. 118, 13, ot rtow t. 119, 2; demin. *rt*ík, stč. *rtek* gen. r*e*tku, tvá retky Ol. Cant. 4, 11; — *rez* stč. *rzě* z rъdja, z*e*-rzě atp., ote rzy Ol. Bar. 6, 11 atd.; každý rzavý jest nevěren Výb. 1, 962, ze rzaweho osenie Otc. 449[a], když železo zerzawie Tkadl. 44[b], střiebro zerzyewielo geſt Koř. Jak. 5, 3, zlato zerzywielo geſt ChelčP. 204[b] atp.; nč. r*e*z gen. r*e*ze atp., adj. r*e*zavý, verb. r*e*zavěti atd., s ustáleným *-e-*; — *rež* stsl. rъžь, gen. *rž*i atd.; dial. je *rži* dvojslabičné BartD. 29 (pomor.), a taktéž *v-rži*, tedy r- samohláskové, a tak rozuměti jest také dokladu z Mill. 85[b]: z řzzie pitie rozkošné činie; vedle toho i z-r*e*žě, chléb z rziezie dělají t. 107[a], *réž* gen. réži BartD. 37 (lipov.); adj. r*e*žný z rъžьn-, (chléb) rezny MastDrk. 174, a *ržěný* z rъžan-, o rzyenem (chlebě) Mast. 288; — předp. *roz-*, roz*e*-, z rozъ-, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. roz*e*-hnati atp.; — *rváti* z rъvati, s*e*rvati atp.; — *řváti*

z řьvati, vzeřvati z vъzъřьvati, jeden zerzwa Comest. 164^{b} atp.; — *rzáti* z rъzati, v*e* rzaní; — předložka *s*, s*e*, stsl. sъ, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. s*e*hnati ze sъ-gъnati atp.; — *sbor*, *zbor*, ze sъborъ; žádáme v*e*-sbor- atp., we ſboru ŽWittb. 119, 2 a j.; ale již v stč. bývá pravidlem předložka nevokalisována, na př. ot ſboru ŽKlem. 63, 3, w zbořiech HusPost. 147^{b}, z zboru ChelčP. 137^{a}, z zborow t. 138^{b}; — tak i při *sbožie*, *zbožie* atp., ze sъbožьje; žádáme v*e*-sboží atp., uue ſboſi plavajúce Kunh. 151^{a}, ale většinou je *v-sb*oží ap.: w zzbosiu Jid. 126, w zbozy Kat. 16, w zbozi t. 34, w zbozy AlxV. 72, w ſbozy Štít. uč. 133^{b}, w ſbozyczku t. 126^{b}, w zbozye DalC. 75, k zbożij ChelčP. 117^{a}, 144^{b}, 155^{b}, z zbożij t. 206^{b}; — rovněž tak při *sčastný*, *ščastný*, *šťastný* a *sčěstie*, *ščěstie*, *štěstí*, ze sъčęst-: k zſſczeſtij Štít. ř 29^{b}, s zčeſtim Vít. 74^{a} var., w ſtyeſty AlxV. 759, w zczeſti NRada (B) 2011, w ſſczzieſti Kruml. 178^{a}; rovněž tak při *sčědie* z *izъ čędьje (kollektivum, utvořené z výrazu izъ-čęda Mikl. 2, 66), stsl. isčędьje, ištędьje: k ſcziedi ad posteros Ol. Lev. 25, 46, t. 22, 3, k ſtiedi MamV., s ſcziedye raphaym de reliquis Raphaim Ol. Jos. 13, 12; rovněž tak při *sčiščenie*: ot ſcziſczenye ŽKap. 88, 45; — *sdrav-* v. *zdrav-* (doleji); — *sen* ze sъnъ, gen. *sn*a, *sn*u atd.; z*e*-sna, v*e*-snu, v*e*-snách atp., ze ſna Zrc. 9^{b}; bez*e*-sna, odtud adj. bez*e*sný (chybně bezsenná noc, = bez sena!); z*e*snúti; — *sesek* v. *ssáti* (doleji); — dále opět výjimkou starou (srov. *sbor*) při *shodenie* (shodnutí): nad ſhodenye Ol. Lev. 27, 15, pod ſhodenym t. 27, 2; při *shořenie*: bez ſhorzenie Kruml. 70^{a}; při *shřěšenie*: od ſhrzieſſenye Pass. 294; — *schnúti*, stsl. sъchnąti, part. s*e*chl ze sъchlъ, fem. *sch*la, fík vſſechl (*-l* souhláskové) Štít. ř. 133^{b}; anal. us*ch*l (*-l* samohláskové); z*e*schnúti, zeſchny arescat ŽWittb. 89, 6, zeſchnet Chir. 175^{b}, zeſchlym lukám AlxV. 80; častěji *zsech-*: zſechnu arescent ŽWittb. 36, 2, (sěno) zſechlo jest t. 128, 6, kosti mé zſechly t. 101, 4, sſechlym kostem ŠtítOp. 379; — při *schozenie* opět výjimka stará (v. nahoře *sbor*): ot ſchozenye a conventu ŽKap. 63, 3, w zchozeny in descensu Pror. Jer. 48, 5; rovněž tak při *schrana*: w ſchranu in cubiculum Brig. 148, w zchranie ŽWittb. 16, 12, w ſchranye in vestibulo Ol. Lev. 3, 8, w zchranach ŽKlem. 117, 5; — *-skáti* ze -sъkati (soukati), s*e*skati: nit z kúdele ſeſkanú Ol. Súdc. 16, 9, ſeſkanu MamV., žíni z koňských srstí seskanu Pass. 24; — dále opět výjimkou starou (srov. *sbor*) při *sklep* ze sъklepъ: w zzklepie ApD. c, v sklepě VšehJir. 408 st.; při *skon-*: k ſkonczenhu DalH. 42, przyed ſkonanym Modl. 4^{b}, bez ſkonani ChelčP. 40^{b}; při *skrúšenie*: s ſkruſenim Pass. 419; při *skrýšě*: w ſkryſſi svú Koř. Mat. 6, 6; při *skrytý*, *skrytie*, *skrytina*, *skrytný*: w ſkritye ŽKlem. 10, 3, ne w ſkrytye sem mluvil Pror. Isa. 45, 19; w ſkrytiu in occulto ŽTruhl. 138, 15, w ſkritiu ŽKlem. t., w zkritiu búřě ŽKlem. 80, 8, w ſkiritu (sic) ŽGloss. t., w ſkryty ŽPod. t., w ſkryti Ol. Žalm. 26, 5, w ſkriti ŽKap. t., w ſkrytinach MamF. 89^{b}, w ſkrytnem pokojíku PassKlem. 72^{b}; vedle toho: we ſkriti in abscondito ŽKap. 30, 21, we ſkritinie t. 80, 8; při *skutek*: s ſkutkem Pass. 429, z ſkutkow ChelčP. 28^{a}, w ſkutcziech ŽWittb. 9, 17. nč. v-skutku; — *skvьr-* (skvařiti), rozeſkrzwela (sic) ŽWittb. 74, 4 z rozъ-skvьr-; — *sláti* ze sъlati, roz*e*slati; anal. též roz*e*sílati, od*e*sílati; — *slech-*, posl*e*chnouti atd., má ustálené *e*; ale doklady starší mají za to sl*u*ch-, uposluchnúti atp., není tedy jisto, že by to bylo ze slъch- (srov. Mikl. Etym. Wtb. 309); — při *slepitel* opět výjimka stará (v. *sbor*): slepenie řeklo k ſlepytely Pror. Isa. 29, 16; rovněž tak při *slévanie*: bez ſlewanye Vít. 17^{b}; při *složenie*: w ſlozzenye Ol. Tob. 6, 20; při *slutovánie*: w ſlytowanyu ŽWittb. 102, 4, k ſlitowani Kruml. 60^{a}; — *slza* (stč. 1slab.) ze slъza, pl. gen. sl*e*z ze slъzъ, ot ſlez ŽKlem. 96^{a} a j.; nč. *slza* 2slab. a pl. gen. *slz*; s*e*-slzami (stč. 3slab., nč. 4slab.), ſe ſlzamy Zrc. 4^{a}; stč. vz*e*slziti z vъzъ-slъz-; (nepřieteľ) wzeſlzij Lit. Sir. 12, 16; — *směs*, v*e*směs z vъ-sъmêsь, weſmyes PulkMus. 2^{a} a j.; výjimka stará (jako při *sbor*) při *směsicè*: w ſmyeſyczi Ol. 1. Esd. 3, 13; rovněž tak při *směška*: w ſmieſſku osob confusio Štít. Pař. 22^{a}; při *smet*: w ſmetech Baw. 37; při *smiera*: vyjíti yſmiery Otc. 345^{a} (býv. *-z-s*miery změnilo se v *-j-s*miery; v OtcB. je na stejném místě ze-ſmiery); při *smlúva*: w ſmluwu Ol. 2. Par. 23, 3, w ſmluwnijm listu Lún. list. 1481; při *smrt* atp.: w ſmyrti ŽWittb. 12, 4, w ſmrtech EvOl. 104^{b}, K zzmyrtye ApŠ. 20, k ſmrty Pass. 305, Štít. uč. 155^{b}, MamB. 14^{a}, ot ſmyrty ŽWittb. 77, 50, ot zmyrtcy AlxBM. 4, 17, z ſmrtne moczy Vít. 34^{a}, nad ſmrty Pass. 301; při *smut*, *smutek* atp.: w ſmut Dět. Jež. 3^{a}, w zmutczie AlxH. 7, 34, w ſmutcze AlxV. 109, k ſmutku Ol. Est. 14, 2, ot ſmutka ŽWittb. 31, 7, w zmutnem AlxBM. 8, 25 atd.; vedle toho: ze ſmutka ŽWittb. 107, 13; dále rovněž tak při *smysl*, *smyslný* atp.: bez ſmyſla Hrad. 139^{b}, w ſmyſle t. 108^{a}, z ſmyſla t. 97^{a}, Pass. 289, k ſmyſlu Pass. 326 a 426, z ſmyſlney váhy Kat. 50 atd.; a rovněž tak při *sňatek*, ot ſnatka ŽWittb. 63, 3, w ſnatcie ŽKlem. 88, 6 atd.; — *snem* stsl. sъnьmъ, gen. stč. s*e*nma atd., do panského senma Půh. 1, 201, ku panskému senmu t. 1, 178, po tomto senmu t. 1, 200, na ſſenmyech EvVíd. Mat. 10, 17; za to vzniká záhy tvar *sňem* gen. sň*e*mu s ustáleným *-e-*; — *snímanie* ze sъnim-, we ſnymanyu ŽWittb. 101, 23, ueſnimanyu ŽGloss. t.; — dále opět výjimka stará (srov. *sbor*) při *snuzenie*, w ſnuzenie ŽKlem. 31, 4; při *spad-*, k ſpadu vody KolAO. 8^{b} (1505), od ſpadenie Kruml. 200^{a}; při *spal-*, k ſpaleni Koř. Mat. 13, 30, k ſpaleninie Rhas. 109; při *spas-* ze sъpas-, na př. k ſpaſenyu ŽWittb. 32, 17, k ſpaſeny Pass. 404, w ſpaſenyu ŽWittb. 11, 6, w ſpaſitelyu t. 12, 6 a j.; — *spáti*, *spanie* atp., ze sъpati, stč. z*e*spati, ani ſie zeſpi HusPost. 215^{b}, zeſpal sem sě ŽWittb. 3, 6; zeſpatu vstavše Pass. 349, ze ſpatu t. 32, t. 536; ze zpanyě Jid. 149, a též: w ſpanich in somnis Koř. Mat. 2, 12 a j., ſpanlywym mluví cum dormiente, tedy m. s-spanl-, Ol. Sir. 22, 9, výjimkou starou (srov. *sbor*); — též výjimka stará při *splňenie*, k ſpłněnj Br. Num. 15, 8; při

spojenie, k ſpogeny Ol. 1. Par. 22, 3; — *spolek* ze sъpol-, we ſpolcie ŽKlem. 132, 2, weſpolek ŠtítMus. 94b, zeſpolka KolAO. 1b (1492), a také výjimkou starou (srov. *sbor*): wſpolek Kat. 82, z ſpolka Ol. Ex. 34, 29, s spolupóvody VšehJir. 30, purgmistr s ſpoluradnymi KolAO. 6b, jednoho z ſpoluſluh HusPost. 178a; — též výjimka stará při *sprost-*: w ſproſtenſtwiu Hrad. 48a, w ſproſtne Pass. 323; — stč. *spu* ze sъp- (sypati), rozespu, rozeſpes jě dissipabis ŽKap. 143, 6, rozeſpe Háj. herb. 15b, popel rozeſpyete PassKlem. 152a; ale většinou výjimka stará rozspu, rospu: rozſpe ŠtítMus. 9a, roſpe ŠtítOp. 332b, popel roſpiete Pass. 374; — *ssáti* ze sъsati atd.; odtud i ssele, psáno též sele, ze sъsel-, a *sesek* m. ssek ze sъsъkъ, gen. sesku ze sъsъka; — stč. *stblo* ze stьblo, pl. gen. stébl (1slab.) ze stьblъ, odtud stéblo atd. s ustáleným *-é-*; — stč. *stklo* ze stьklo, z toho *sklo*; ve-skle atp., z vъ-stьklê; ve stklenicě není *e* za jer, nýbrž za *ê*, stsl. stьklênica poculum; — *stkv-* v. *svet-* (doleji); — *stláti* ze stьlati, podestlati, rozestlati, praes. anal. podestelu m. podstelu, iter. podstýlati; — *sto* ze sъto, pl. gen. set ze sъtъ; ze-sta, ke-stu atp.; setník; odchyl. setina, slovo nové chybně utvořené; — *stred* ze strъdь masc. a fem., stsl. strъdъ masc., gen. *strdi* atd., medová ſtred Rúd. 2a, ſtred sladký Hug. 60, súdek ſtrdy Otc. 205b, mlékem a ſtrdij Ol. Ex. 3, 8, ſtrdem nasytil jě ŽKlem. 80, 17; odchyl. anal. s ſtredem Otc. 206a, ſtrzedy i mléka Mill. 22a; — *střemhlav* ze strьmьglavь; — stč. *strhati* (strouhati) ze strъgati, sestrhati, zestrhati, ſeſtrhal decorticavit Ol. Gen. 30, 37, MamB. 12a, zeſtrhati Ol. Lev. 14, 41, a vedle toho správně *zs*trúhati, duby zſtruhali ſu dolaverunt Ol. Ezech. 27, 16; — *stru* stsl. stьrą; rozestru, rozeſtru Chelč. 186b; analogií také rozestřieti: ano ſie rozeſtrzielo Ol. 1. Reg. 14, 16; ale správně: ktož Syeti rozſtiera ChelčP. 191a; nč. anal. rozestírati; — *stv-* v. *svet-* (doleji); — dále opět výjimka stará (srov. *sbor*) při *stvor-* ze sъtvor-, w ſtworzenych Pass. 288; — stč. *stzě* ze stьg-, nč. stezka; — dále opět výjimka stará při *sváda*, k ſwadie NRada 121, w ſwadie Hrad. 128a, z ſwad ChelčP. 183a; při *svár*, w ſwaru Túl. 25b, k ſwaru Ol. Job. 6, 26; s ſwarlywimi Koř. Mark. 15, 7, bez ſwaruow ChelčP. 105a; při *svaz-*, k ſwazanyu ŽGloss. 149, 8, ot ſwazkow Modl. 14b; při *svědomie*, bez ſwiedomij ChelčP. 85b a j.; — *svet-* ze svьt-, stsl. svьtnąti, part. svetl plur. svtli (ve jméně místním Ne-o-svtli, nč. Nusle); anal. svetlo, dřiev nežli by vſwetlo Comest. 180b; dalšími změnami ve *stv-*, *stkv-* a *skv-* vymkla se slova tato pravidlu ještě více: w ſtwucich koronách Pass. 307, w ſkwuczie světlosti Kruml. 302b; — dále opět výjimka stará (srov. *sbor*) při *svod*, k ſwodu Koř. Mark. 13, 22, w ſwodiech t. 2. Kor. 6, 5, od ſwodyczow ROlB. 45b; — *svrch-* ze sъvьrch-, ſe ſwrchku Koř. Jan. 8, 23 a ſ ſwrchka Ol. Ezech. 17, 22, od ſwrchkow Koř. Mat. 24, 31, k ſwrchowany Štít. uč. 99b; — *ščebetati* m. *ščebtati*, stsl. štьbьtati; *ščebet* m. ščebt ze ščьbьtъ, sstebty Baw. 61; — *šed-* ze šьd-, part. šed stsl. šьdъ, fem. šedši z šьdъši; part. šel

fem. *šla*, z šьlъ fem. šьla; stč. *sšed*, *sšedši*, *sšel* f. sešla atp., póhon ſſeel t. j. sšél Rožmb. 22, odſſél Háj. 73a, wodſſedſſe Lobk. 88a atd., nč. anal. sešed, sešel atd.; stč. bylo také *všed* a *všel* m. vъz-šь-, fem. vzešla, wſſed oriens ŽWittb. Zachar. 78, wſſel ascendit t. 77, 21 a j.; od *šьd-* jest i subst. *příštie* z prišьstьje, pri-šьd-t-ьje; — *šeptati* a *špetnúti* ze šьpъt-; — *šev* z šьvъ, gen. *švu*; podšev z podъšьvъ, gen. podešvu; švec z šьvьcь, gen. ševce atd.; podle nom. švec pak také dial. gen. šveca Šemb. 42 (mor. podhorsk.), a podle gen. ševce atd. také nom. ševc Šemb. 37 (mor. ob.), Btch. 420 (dol.-beč.), chod. 37; švadlí, švadlena; — *tehda*, *tehdy* z tъ-kъda, tъ-kъdy; vedle toho bylo stč. tda, tdy z tъda, tъdy, jako kda z kъda atd.; stč. tedě a teď tunc n. hic, z tъdě, *-e-* přijato analogií podle tedy atp.: ted ſem adsum Otc. 491a, Tedyet ſem adsum Ol. Gen. 22, 11; — *tenký*, stsl. tьnъkъ, pol. cienki; — *tesk-* atp., stsl. tъsk-, má v některých tvarech ustálené *-e-*: tesknúti, (já) neſteſknu sobě ŽKlem. 29, 13, nejeden sobě ſteſtye AlxV. 1813; aor. 1. sg. stesk ze sъtъskъ, pro ňež sobě tak velmi ſteſk AlxV. 884; tesknost, teskný, tesklivý m. tsklivý pol. ckliwy; *tščieti* z tъščati, ž' sem sě jinam ne tſchzala LMar. 76; *tščí*, tščí útroba nč. štítroba; *tščicě*, ččicě, plakáním hi tſſchzicziu ApŠ. 155; — *test* socer, stsl. tьstь, gen. tsti a tstě atd., smíšením ct-, teſt Ol. Súdc. 19, 3, cztie svého Ol. Ex. 3, 1, ſe cztiem Ol. Sir. 37, 7; odchyl. anal. testa mého Kar. 11, teſti (sg. dat.) MamB. 12; *tščě* z tьstja, stsl. tьšta socrus, dalšími změnami *ččě* a *čtě*, tsczye Rozk. 2440, cztye MamC. 139b, proti czczy ſwe Ol. Mich. 7, 6; odchyl. anal. teščě, testye socrus Čelak. Dodav. s. v. testa; — *tkáti* z tъkati, setkati, vetkati; — *tknu*, stsl. tъkną, part. tekl z tъklъ, fem. tkla, tčen atd., dotekł ſe Br. Lev. 22, 4 a j., dotkła ſe t. Dan. 10, 10, dotczenie Hug. 77; odchyl. anal. též dotkl, dotkł ſe t. Dan. 10, 8 a j.; vetknu, vtekl, vetkla atd., wtekl Háj. 10b; anal. wteknu Comest. 196a; — *tléti* z tьlêti, zetleti; — *tma* atp., z tьma, pl. gen. tem z tьmъ, z tem de tenebris ŽKap. 106, 4; ze-tmy atp., ze tmy ŽWittb. 10, 3, we tmach ŽKlem. 87, 7; we tmyelem svědomí Brig. 134; tmavý, temný z tьmьn-, tmíti se, když se setmělo Us., odchyl. stmívá se; — *tnu* stsl. tьną, praes. setnu, inf. stieti, part. stal atd.; — *trest* z trъstь, gen. trsti atd., trzti zlatú Koř. Zjěv. 21, 16, trſtí (sg. instr.) HusPost. 11a, treſſtmy (pl. instr.) Kruml. 100b; třéstka, malú trzeſtku Mand. 62a; trestný, kyj treſtny baculus arundineus Ol. Ezech. 29, 6; trstie calami, ze trztie Mill. 91b, we trzſtie Comest. 54a; trstěný, trstina, trstinný; — *třie*, *tři*, bez trzi Pass. 171, k trzetinie KolB. 1522; ale většinou mívá předložka *-e* proti pravidlu: we trziech Otc. 149b, ze trzy BrigF. 52b, masa ſe trzy dni ostalo Otc. 397b, ke trzem KolB. 1519; odchylka tato měla podporu v náležitém se-třmi ze sъ-trьmi, ſe trſmi Pass. 292 a j., a ve výrazech parallelních ve-dvú, ze-dvú, ke-dvěma atd. a ve-čtyřech, ze-čtyř, ke-čtyřem atd.; — *tru* stsl. tьrą, inf. *třieti* stsl. trêti; setru atd., a m. střieti je anal. setřieti

Pass. 519, zetrzyety Kruml. 95b a j.; part. *třěl* a *trl*, nebo sě jim řebřie ztyrly AlxŠ. 5, 13; — *trvati* psl. trьvati, lit. trivoti ertragen Mikl. Etym. Wtb. 360, tedy setrvati ze sъ-trьv-; — předložka *v*, *ve*, stsl. vъ, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. ve-hnati z vъ-gъnati atp. — *včela* stsl. bъčela, ze-včel atp., ze wczel Rožmb. 179; — *včera* z vьčera, ote wczerayka (sic) Ol. Ex. 21, 29; — *vděk* atp., nč. *z vděčnosti* Us.; — *vdova* atp., stsl. vьdova, ze wdowyeho stavu Štít. uč. 41b; — *ven* z vъnъ, lok. *vně*, gen. ze-vna, Ol. 2. Par. 4, 3; adj. zevní; nč. venek anal. podle ven, venku; — *vep* clamor, z vъpъ, gen. úpu z vъpa atd.; wep ŽWittb. 143, 14, vpy (pl. akk.) Pass. 76 a 574; odchyl. anal. také nom. *úp* a gen. vepu atd., má vp učiniti Řádpz. 88; odtud vzeúpěti z vъzъ-vъpêti, wzeupiechu Ol. Jos. 24, 7, dušě wzeupie t. Job. 24, 12, Esau wzeupye Koř. Gen. 27, 34; vedle toho též *vzúpěti*, wzupiechu Ol. Súdc. 19, 30; — *ves* stsl. vьsь, gen. *vsi*; ze-vsi, ve-vsi atp.; vesnicě, vesní z vьsьn-; — *veš* stsl. vъšь, gen. *vši*, adj. *všivý* atp.; — *veš* omnis, stsl. vьsь; gen. *všeho* atd.; ze-všeho atp., bezewſſeho Modl. 29b, ze wſſeho Otc. 9b, ote wſſeho Modl. 73b, we wſſem Otc. 128b, ke wſſiem Ol. Jud. 1, 10, ſe wſſyemi Pass. 407, przіede wſſyemi t. 376, ke wſſelikemu Štít. Pař. 5a atd.; odchyl.: přěmohú jě bez wſye brani (pro verš, 8slab.) AlxV. 484, bez wſſeho KolA. 1513, nad wſſyeczky Modl. 47b, przed wſſelikym KolA. 1511; odtud také vеždy, vežda atd. z vьšь-dy atd., ale vedle toho častěji *vždy* atd.; — *vňutr-* z vъňątr-, ve-vňutř-, ze-vňutř-, we wnytrzki in interiora ŽTom. 62, 10, zewnytrſnye Hod. 62b atd., a ot wnytrzka BiblB. Mark. 7, 20, z wnitrzznie ozdoby Kruml. 266a; — *vru* stsl. vьrą, praes. otevru, a podle toho též inf. otevřieti atd., ale správně iter. *otvírati*; subst. *otvor*; — *vru*, *vřieti* fervere, sevru atd., když wrze hrnec, ſewrze ſye nečistota Štít. ř. 193a; — předložka a předpona vz-, vze-, stsl. vъzъ, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. vzebrati z vъzъ-bьrati, vzeblščěti z vъzъ-blьščati, newzeblſſtij ſie plamen Ol. Job. 18, 5, vzečstiti, vzedrati, vzehnati, vzehřměti, vzechtěti, vzeklnu, vzelhati, vzemčěti, vzeptati, vzeřvati, vzeslziti (3slab.), vzeštie, vzezřieti atp.; také vzeúpěti ze vъzъ-vъpê-, dušě wzeupie Ol. Job. 24, 12; místo *vъzъ-* je však předpokládati *vъz-* (bez druhého jeru, to odsuto), když slovo následující se začíná jerem *-ь* nebo slabikou nejerovou, na př. vezmu z vъz-ьmą, *vz*kléti z vъz-klęti, *vz*-vodu z vъz-vodu, ten chce wz wodu a nemoha Hrad. 96a, vz-dechnúti (od odchylného dechnúti; ve spojení s náležitým dchnúti, dъchnąti, bylo by *vezdchnúti) atp.; — *vzchod* z vъzchodъ, ke wzſchodu Ol. Súdc. 8, 10, ote wzchoda ŽGloss. 49, 1, ŽWittb. t. a j., a také ot wzchodu ŽWittb. 112, 3; — *vzróst*, výjimkou starou: k wzroſtu HusPost. 158a, k zroſtu Koř. Mat. 6, 27; — předložka *z*, *ze*, stsl. izъ, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. ze-mne, ze-zlého, zemdliti atp.; — *zbožie* v. *sbožie*; — *zbytek*, k zbytku VšehJir. 68, z zbytečnosti EvOl. 200 (Jir.), t. 300 (výjimka stará jako při *sbor*,

v. nahoře); — *zdrav-* ze sъdrav-, k zdrawi Hrad. 8b, Otc. 376a, k ſzdrawi Kruml. 437a, k zdráwij (sic) VšehK. 37a; ať slouží ke zdraví Us.; — *zed* stsl. zьdь, gen. *zdi* atd., pl. instr. zedmi, ve-zdi atp., odtud zédcě nč. *zídka*, zedník, *zdíti* atd.; — *zkálenie*, výjimka stará: ot zkalenye Alb. 26b; *k zkažení* Br. Gen. 9, 11, též; — *zlý* ze zъl-, ze zlého atp., ze zleho Modl. 46b, we zlem Pass. 303, ote zle (cěsty) Ol. Ezech. 13, 22, ke zlemu ChelčP. 229b, ſe zlymi Otc. 31a, ze zloſti ChelčP. 183a atd.; někdy odchyl.: od zleho Pass. 311, od zlých Trist. 350 atd., nč. často tak; — *zmek* ze zmъkъ nebo zъmъkъ, srov. slc. zmok, rus. dial. zomija Mikl. Etym. Wtb. 403, gen. zemka ŽWittb. 90, 13; — *zmeškalý*, z zmeſſkaleho ſrdce ChelčP. 110b, výjimka stará; — *znáti* atp. ze zъna-; seznati, ſeznati ŽKlem. 49, 4 atd., nč. seznati, rozeznati; výjimkou starou: ot znameny tvých ŽWittb. 64, 9, w znamoſt Pass. 280, ſznamenal Pass. 280 a j.; — *zpěv* atp., vzezpievati, zezpievati, zezpiewa Ol. Ex. 15, 1 a j., a *z-zpěv-*, zpiewaczzow de cantoribus t. j. z-zpěvačóv t. 1. Esd. 7, 7 a j.; — *zpod* z izъ-pod- a vzezpod, zezpod, wzezpod Ol. Ex. 20, 4; — *zpósob*, ze zpoſſobenie Kruml. 56a a k zpósobu ŠtítV. 170 atd.; — *zpověď* z izъ-povêdь, výjimkou starou: bez zpowiedy Pass. 343, w zpowiednych t. 461 a j., k zpowiedi ChelčP. 1b atd.; taktéž při *zpozdilý*, z zpozdileho ſrdcze ChelčP. 110b; — *zpráva* atp., z izъprav-, výjimkou starou: s zprawcz (sic) Rožmb. 135, k zpraweni Kruml. 186b; též výjimkou starou při *zpržnenie*, w zpirznenye ŽWittb. 29, 10; — *zráti* ze zъrati, sezrati atd., když ſezra obilé Otc. 449a, ſezrale Anon. 4b atd.; — *zřieti* ze zъrêti, sezřieti, vezřieti, vzezřieti, podezřěnie atp., bóh ſezrziel ŽWittb. 52, 3, wezrzyela Kruml. 108a atd.; — *ztráta* atd., z izъ-trat-, ke ztrátě atp., ke ztratye Jid. 31, ze ztraty ŽWittb. 102, 4, we ztratye AlxH. 7, 34; odchyl. k ztrátě Vel., Flav. a j. Jg.; — *ztrava* atd., z izъ-trav-, výjimkou starou: w ztrawie Kruml. 113a, w ztrawy Štít. uč. 109; — *znieti* ze zvьnêti, vzezněti, když wzeznye trúby Ol. Num. 10, 6; — *zváti* ze zъvati, sezvati atp., praes. stč. *szovu*, nč. anal. sezvu; — *žďár* z izъ-žarъ, ze-Žďáru atd.; — *ždáti* ze žьdati, ſezday Tkadl. 40a; — *žhu* atp. ze žьg-, zežhu atp., zezze t. j. zežže ŽWittb. 45, 10, rozze m. rozežže t. 2, 13. knihy ſezzhli ſu Ol. 1. Mach. 1, 59 atd., inf. *žžéci*, *sžéci* atd., iterat. *sžiehati*, sžíhati atd.; zežhnúti, zežhovati, zezhugi Koř. Mat. 13, 40; — *žmu* ze žьmą, sežmu, inf. *sžieti* (nedolož.), iter. *sžímati*, ſzymagicz Krist. 47b; — *žňu* ze žьňą, sežňu atd., part. *sžen* ze sъžьnъ, ſženſſe Ol. Gen. 41, 47; inf. *sžieti* atd., ſzyeli messuerunt Koř. Jak. 5, 4, nč. odch. anal. sežali; subst. *žen*, *žeň* ze žьnь, gen. *žni* a *žně* atd.; ve-žni, ve-žně atp., we zzny neb przyede zzny Pror. Isa. 18, 4, we zznie Otc. 145a, ke zny Krist. 53a atd.; subst. *žnec* ze žьnьcь, gen. žence atd., ženczom ChelčP. 58b; podle gen. žence také nom. ženc chod. 37 a ženec BartD. 86 (starojick.); — *žráti* ze žьrati; sežrati atp.; praes. *sžeru*, sžere Br. Deut. 24, 8, sžerau t. Oz. 2, 12 atd., odch. anal. sežeru, ſežere Br. Ezech. 15, 4 a j.;

— *žváti* atp. ze žьvati; k*e* žvaní, ke zzwany ad ruminandum Ol. Cant. 7, 9; ze*ž*vati atp., zežwati ApotFr. 123ª.

146. Pohybné (vkladné) -*e*, přibylé během času analogickým vokalisováním předložek. Případy, které sem patří, jsou vytčeny ve výkladu odchylek v § 139; mají, jak tamtéž vyloženo, vesměs původ svůj v analogii, a jazyk býval k odchylce analogické veden dílem snadnější výslovností — na př. když místo staršího *v-stř*edu později se říká v*e*-středu —, dílem žádoucí zřetelností — na př. když místo staršího *k-k*omu, *z-z*emě, *s-s*kály, *v-v*odě atp. později se říká k*e*-komu, z*e*-země, s*e*-skály, v*e*-vodě atd. — Doklady zde následující mají šíření této vokalisace poněkud ukázati. Spolu má z nich vysvítati, že pohybnému *e* byly původně slabiky jerové příčinou skutečně jedinou, ježto odchylky, t. j. účinky příčin jiných, v době starší — na př. ještě u Komenského — velmi zřídka se vyskytují a vlastně teprve v češtině nové v počtu patrnějším a v některých případech i důsledně vystupují.

Příkladů, které sem patří, jest veliká síla: uvedeme z nich jenom některé (pořadem abecedním), mezi nimi hlavně takové, které zde mají důležitost. *br*-, *bř*-, k bratrom Pror. Jer. 29, 16, ot bratrzie Otc. 55ª, przied brzatrzy Hrad. 18ª, s bratry Otc. 55ᵇ atd., nikdy k*e*-bratru atp.; k brziehu Brig. 171, ot brzieha AlxV. 577, z brziehuow Otc. 23ᵇ atp.; — *da*-, od dawnoſti Baw. 236, od dawnich předków KolAO. 17ª, od dawnijho času Háj. 100ª, nč. o*d*-*d*ávna a od*e*dávna; — *dl*-, w dluhi ŽGloss. 124, 5, z dluhu Štít. uč. 135ᵇ atp.; — *dr*-, *dř*-, w drahe ceně Mill. 10ᵇ; k druhu DalC. 5, ob druhu ſtranu Otc. 136ᵇ, nad druhym Štít. uč. 19ª, ſ druhe ſtrany Dalc. 44, z druhe ſtrany Otc. 459ª atp.; pod drziewem Otc. 162ᵇ, t. 289ᵇ, s dřewem Br. Jer. 3, 9, z dřewa t. Skutk. 13, 29; nč. z*e*-dřeva Us.; — *dv*-, k dworczy KolA. 1514, od dworu t. 1512, ſ dwora Otc. 69ª, w dwuor KolA. 1514; ke dworu KolA. 1511, we dworziech ChelčP. 176ª; nč. z*e*-dvora, k*e*-dvoru Us.; — *f*-, *fl*-, *fr*-, w fenyczi Ol. 3. Esd. 6, 9, w flandrzyech MastDrk. 33, w Ffrankowiczich KolA. 1518, w Franſké zemi Háj. herb. 201ᵇ, nč. v*e*-Foenicii, v*e*-Flandřích atd.; — *h*-, k hlawye DalC. 31, nad hlas Vít. 23ᵇ, k hněwu Br. Jer. 32, 21, k hradu DalC. 11, przied hromem Otc. 355ª, w hrzyeſſye Modl. 40ª, s hrzichy ChelčP. 142ª, w hwyezdach AlxV. 4 atd.; nč. *k*-*h*radu i k*e*-hradu, z*e*-hříchu, *v*-*h*vězdách i v*e*-hvězdách; — *ch*-, w chlapiech NRada 488, w chramie ChelčP. 209ᵇ, w chwale t. 154ª atd.; nč. k-chrámu i k*e*-chrámu; — *k*-, k kaděnij Háj. herb. 47ᵇ, k kaſſtelu ChelčP. 110ᵇ, k Kauřymu Háj. 51ª, k kazdemu Ben. Ex. 38, 5, k každé noci ChelčP. 1ᵇ, k klaſſterſké chwojce Háj. herb. 38ᵇ, k kloktánij t. 142ᵇ, k komu Br. Isa. 10, 3 a j., k konánj t. Ex. 35, 19, k korábu t. Gen. 7, 7, k Koſtelu Háj. 316ª, k kozlijku Háj. herb. 12ᵇ, k kraynemu uvedení Pror. Isa. 7, 3, k kralowu wozu AlxBM. 2, 31, k kralowu

dvoru DalC. 23, k Kryſtu ChelčP. 9ª a j., k kteremu Ol. Num. 4, 27, KolA. 1511, k kterému Br. Lev. 21, 11, w kteree̊m ApŠ. 124, w kteremz KolA. 1512, ſ ktereho Rožmb. 40, z ktereho Pass. 368, k kuchyni Pr. pr. 260, k kuzedlnikom ChelčP. 246ª, k kwjlenj Br. Isa. 22, 12 atd.; splývající *k*-*k*- psáno někdy jen *k*-: vedú jej kayphaſſowy Vít. 50ª, ten kazdy (z k-každéj) sěči umný AlxV. 1671, knyezy náhle přiběžechu Hrad. 27ª, ktereys koli přídú škodě AlxBM. 4, 11 (na psaní tom zakládá se mylný výklad, že tu býval dativ prostý, Bartoš Dativ 4); vedle toho: ke kralowi Pass. 354, ke kterziei vieřě t. 372, ke krzizy Zrc. 4ª; nč. k*e*-komu, k*e*-králi atp. (*ke*-*k*- místo *k*-*k*- pravidlem), *z*-*k*terého i z*e*-kterého Us. spis.; odchylkou zvláštní z*e*kladl, (Agaton) zekladl kámen v ústa za tři léta, až sě i mlčěti naučil Kruml. 322ª (snad omyl); — *m*-, ot mlata AlxV. 1755; — *p*-, *pán*, *paní*, *panic*, *panna*: od pána neb od panije Pr. pr. 243, od pánuov Let. 144, przed pany KolB. 1518, s panem ChelčP. 30ᵇ a j., s paany KolA. 1511, s panij t., z panny Modl. 51ª atd.; v době starší předložka tu často mívá -*e*: ode pana EvOl. 152ᵇ, ode Pána Br. Isa. 22, 5 a VelKal. 111 a j., ode pánuov Let. 206, ſe panem BrigF. 103, ChelčP. 30ᵇ a j., ſe pánem HusPost. 87ª, Ben. Ex. 34, 18, Br. Dan. 10, 17 a j., se pány Let. 602 a j., ſe pany ChelčP. 13ᵇ a j., kněz je sě ſe panyczy kúpati DalC. 50, by tu ſe panyu neseděl Rožmb. 25, se panij KolA. 1515, ze panen ŠtítMus. 12ᵇ, przede pany KolB. 1519 atd.; příčina této vokalisace není dosti jasná; nč. *s*-*p*ánem, *s*-*p*anem atd.; — z Prahy Háj. 457ᵇ; ſprziedu Otc. 223ᵇ, nč. *s*-*p*ředu a s*e*-předu; w przieteléch Pulk. 3ᵇ atd.; — *sa*-, z Saby Br. Isa. 2, 19, s sádlem Háj. herb. 32ᵇ, z Samařj Br. Jer. 41, 5, z ſamoſtrzieluow ChelčP. 28ª, z ſaudu t. 127ª, s ſauſedami t. 180ᵇ atd.; nč. z*e*-Sáby, s*e*-sádlem atd.; — *se*-, *sě*-, z ſebe DalH. 40, Br. Gen. 24, 16, s ſebe Br. Gen. 24, 26, z Sedlczan KolA. 1518, z semene Háj. herb. 69ᵇ, s ſeſtrau Br. Gen. 30, 8 atd.; nč. z*e*-sebe, s*e*-sestrou atd., kromě archaismů *s*-*s*ebou, *s*sedlý atp.; — *si*-, sſyeſty s koně ODub. 79, hospodin sſyela (déšť) Ol. Deut. 11, 12, nechať se sſýlj Br. Isa. 41, 1, s ſylnými Otc. 328ª atd.; nč. s*e*sílá, s*e*sílí (místo *z*esílí: v bývalém *zs*íliti změnilo se *zs*- v *ss*-, a odtud je pak i s*e*síliti) atd.; — *sk*-, sſkoczzyl Ol. Sap. 18, 15, nč. s*e*skočiti; odchyl. stč.: We ſkrziehtanyu ŽWittb. Hab. 12; — *sl*-, zſlabuge Háj. herb. 270ᵇ, s slady Let. 390, zſladnau (3. pl.) Háj. herb. 83ª, z ſlaupu Br. Ex. 14, 24, bez ſlawy ChelčP. 21ᵇ, s Slézem Háj. herb. 226ᵇ, z Slezſka Háj. 403ᵇ, z ſlibu Br. Lev. 7, 6, z Slowanſké země Háj. herb. 2ª, když s ſluncze vejde v stien Otc. 398ᵇ, (měsiec) sě ſlunczem sejme AlxV. 2412 (splynulé *s*-*s*- psáno jako jednoduché *s*-), z ſlužebnjkůw Br. Ex. 9, 30, z ſlyſſenie ChelčP. 49ª atd., nč. s*e*-sladem, s*e*slabiti (m. z*e*slabiti: v bývalém *zsl*abiti změnilo se *zsl*- v *ssl*-, a odtud je pak i s*e*-slabiti), *v*-*s*lavě i v*e*-slávě, *v*-*S*lezsku i v*e*-Slezsku, *v*-*s*lově i v*e*-slově, *k*-*s*lovu i k*e*-slovu atd.; — *sm*-, s smělostí Let. 43, s ſmichem ChelčP. 151ª, z ſmilſtwj Br. Gen. 38, 24, z ſmoly ML. 19ᵇ,

s Smolau Háj. herb. 151b, Vojtěch z Smradař Let. 52, aby sě mrcha nezſmrdiela Otc. 407a, (maso) aby ſie neſmrdielo ŠtítMus. 151a (splynulé *z-s*, *s-s* psáno jako jednoduché *s-*), rozſmykati Br. Jer. 13, 3 atd., nč. s*e*-smíchem, z*e*-smilství atd.; — *so-*, pomoc z Soběslavě Let. 92, běžeti jim káza ſobu Vít. 38b (m. *s-so*bú, *s-s-* splynulé), pojal bě zobu i syna AlxH. 4, 16 (též), gdež sám zobu vzímal radu AlxBM. 7, 24 (též), z Sodomy ChelčP. 279b, s Solij Háj. herb. 31a atd., nč. z*e*-Soběslavě, s*e*-solí atd.; — *sta-*, z ſtada Br. Deut 21, 3, s ſtanem Br. Gen. 13, 18, z ſtanůw t. Lev. 24, 14, bez ſtanie Hrad. 41b, s ſtatkem Br. Gen. 14, 16, z ſtatku t. Lev. 25, 25, biskup s ſtaroſtu Pass. 328, s ſtarſſjmi Br. Num. 11, 30, sſtaloſt constantia Štít. uč. 43a, ſſtaral ſem ſie ŽKlem. 6, 8, ſtaralé věci EvOl. 151b (m. *s-st-*), sſtaty (vytrvati) Štít. uč. 70a, (strana) jest právo ſstala ODub. 105, čím kto výše stojí, nesſtogyly, tieže padne Štít. uč. 126a, nebo jsmy zſtaly defecimus ŽWittb. 89, 7, ſſtawki conjunctiones Koř. Koloss. 2, 19, pět opon sſtauil copulavit Ol. Ex. 36, 10, rozſtawowati Br. Lev. 24, 4 atd.; stč. o*ts*táti distare a ot*e*stati sě infectum fieri, aby sě škoda odeſtala ML. 85b (srov. § 139); nč. z*e*-stáda, s*e*staviti, roz*e*staviti, s*e*stárnouti, *v-s*tatku i v*e*-statku, *k-s*tání a k*e*-stání, po*d-s*tanem atp.; některá ze slov tuto bývalých nedochovala se: tvar jejich *sst-*, *zst-* se znelíbil, a změna v s*e*st-, z*e*st- nepronikla, na př. *ss*táti (sstoju) a *zs*táti (zstanu); — *sti-*, z ſtjnu Br. Ezech. 31, 12, sſtyhnuti Otc. 157a, zstínati Let. 565 atd.; nč. z*e*-stínu; *sstih-* a j. zanikla; — *sto-*, z Stodor DalC. 25, z ſtolic Br. Isa. 19, 9, nč. z*e*-Stodor atd.; odchyl. stč.: ſe ſtola Pas. 416; — *str-*, bez ſtrachu ChelčP. 50b, s ſtrachem Br. Ezech. 12, 18, zſtraſſili ſe ChelčP. 31b, s ſtrany t. 99a, z ſtrawy Br. Ex. 21, 10, anjel sſtrczen s nebe ŠtítMus. 110b, král káza Ctiborovi hlavu dolóv ſtrczyty DalC. 85 (m. *s-s*tr-), sami ſye ſtrkugv do pekla Vít. 99b (též), (voda) ſſtrziebala by ny absorbuisset ŽKap. 123, 4, z Střew Háj. herb. 164b, rúcho zstříhané HusPost. 168a, z Strzizkowa KolB. 1520, duby zſtruhali ſu Ol. Ezech. 27, 6, zſtrauhati Háj. herb. 64b, (Bracislav) jě sě ſtryczenu bratřiú vaditi DalC. 53 (m. *s-s*trýč-); w ſtrzedu ChelčP. 212b, KolB. 1518 a j., w Středu Háj. 457b, VelKal. 30 a j.; nč. (pokud dochováno): be*z-s*trachu i bez*e*-strachu, s*e*-strachem, s*e*strčiti, v*e*-středu, *k-str*omu i k*e*-stromu, s*e*-stromu atd., *strany* m. *s-s*tr-; — *stu-*, bez ſtudu ChelčP. 29a, z ſtudnic Br. Isa. 12, 3, (láska) zſtudenyela geſt Kruml. 399b, syn boží sſtupyl s nebe Štít. uč. 41b, sſtaupił Br. Ex. 9, 23, s nebe člověk krásný ſtupy AlxV. 887 (m. *s-s*túpi) atd., nč. (pokud zachováno): be*z-s*tudu i bez*e*-studu, z*e*-studnice, z*e*studeněti, s*e*stoupiti atd.; — *sty-*, voda sě ſſtyda Mand. 52b, zſtydloſt ChelčP. 257b; — *su-*, z súdu, z ſaudu ChelčP. 127a, provázek ze tří pramenóv sſukany Ol. Ekkl. 4, 12, sſuti ODub. 12, ty jsi zſuſſyl řěky ŽWittb. 73, 15, nč. z*e*-soudu atd.; — *sv-*, ſ ſwatymi Otc. 25a, s ſweho miesta Otc. 36b, snide s ſwieta Otc. 77b, král ſwyeta snide AlxV. 114 (m. *s-s*věta), Neklan ſwyeta snide DalC. 22 (též),

s ſwieta ChelčP. 82a, z ſwjcna Br. Ex. 25, 35, ſ ſwymy Pass. 407, z ſwych DalC. 15, w ſwém Br. Ex. 16, 29 atd.; zſwietiſs jě Ol. Ex. 28, 41; odchyl. stč.: ze ſwerziepycz Rožmb. 71, ke ſwym Pass. 420, nade ſwym t. 430; nč. s*e* svatými, z*e*-svých, *v-s*vém i v*e*-svém, *k-s*vému i k*e*-svému atd.; — *sy-*, otec s synem Offic. tab. 53, bez ſyna ChelčP. 145a, zſynůw Br. Num. 1, 22, s ſynem t. Gen. 21, 10, z ſirzka (z Syrska) AlxB. 3, 34, s sýrem Háj. herb. 132a; zſytiegy satiabor ŽWittb. 16, 15; nč. be*z s*yna, z*e*-synův, s*e*-synem atd.; — *š-*, z ſchedreho Kunh. 147a, aby jeho komáři zſſczypaly PassKlem. 48a, s ſczitem ŽWittb. 5, 12, z Sſtitaar KolA. 1511, by sě nezſſerzedyl Štít. ř. 226b, z ſſeſti Ol. Num. 31, 9, zſſyeleni jsú Mill. 34b, nebiechu ſſikowany Ol. Jud. 15, 4 (m. *s-š*ik-), (ránu) sſlyti Sal. 483, lahvicě zſſytee Ol. Jos. 9, 4, sſſywanim Sal. 695, (děti) z hrubého pokrmu zſſkarediegí Rhas. 32, (posedlý) zubami zſſkrzehce BiblB. Mark. 9, 18, to zſſlechczuge ŠtítMus. 95b, (paní) vyně špendlík z šlojieře Trist. 216, by ſie nezſſpinil hřiechem t. 50b, z ſſočowice Br. Gen. 25, 34; nč. (pokud dochováno) *z-š*tědrého i z*e*-štědrého, s*e*-štítem, *z*-šesti i z*e*-šesti atd.; — *t-*, w twogy rucě Modl. 7b, z twe hlavy t. 54b atd.; nč. *v-t*vé i v*e*-tvé, *z-t*vé atd.; — *v-*, w waycy Háj. herb. 235b, w wanně t. 4a, w wazbie KolA. 1512, w wáze Br. Lev. 19, 35, w wěcy t. Lev. 6, 2, w Welimi KolA. 1518, w wiezenije KolA. 1512, w wijně Háj. herb. 2b, w władařſtwj Br. Num. 24, 18, w Wlaſké zemi Háj. herb. 201b, w wogſſtě Br. Num. 2, 24, w wodě t. Ex. 12, 9, w wodu t. Ex. 7, 20, w wolſſij KolB. 1519, w wředijch Háj. herb. 155b, w wyhledáwanij Háj. herb. Xa, w wyſoczanech KolA. 1513 atd.; splynulé *v-v-* psáno někdy jako jednoduché *v-*: dyrsaw zwoy lud víerney zchranye AlxBM. 8, 29 (m. *v-v*ěrnéj), tu Veselém Půh. 2, 22 (m. *v-V*eselém) atd.; odchyl. stč. ze wlahy co jie tu bude Vít. 8b (pro verš 8slab.), ze wlaſty Pass. 461; nč. v*e*-vejci, v*e*-vodě atd.; — *z-*, s zadu Otc. 398b, s zahubami ChelčP. 6b, (císař) stáda zzagymal PulkL. 2 5, s zamutkem Br. Ezech. 12, 18, s zawdawkem KolA. 1511, s zazworem Háj. herb. 271b, zzelenal Hrad. 55b, z země Br. Gen. 2, 9 a j., z złata t. Ex. 28, 6 a j., korunu zlata světlého a z kamene předrahého AlxV. 895 (m. *z-z*lata), w złatě Br. Isa. 13, 17, szobati ChelčP. 66a, ſzorzyl maturavit Kat. 70, byl to zrady zvěděl AlxB. 1, 29 (m. *z-z*rady), szuge Br. Deut. 25, 9, w zwoneczkach ŽWittb. 150, 5 atd.; odchylkou anal. stč. zze zlata Rožmb. 161, ze Zvieřetic DalJ. 103 Ff, ſe zwierzy Comest. 186a, nč. (pokud dochováno) s*e*-zvěří, s*e*-zadu, z*e*-zadu, *v z*latě i v*e*-zlatě atd.; — *ž-*, člověk zzada pomsty t. j. zžádá ŠtítMus. 59a, s žaloſtij ChelčP. 35a, zžałáře Br. Gen. 41, 14, rozženu t. Jer. 24, 9, zžiesſſe ſie stáchu Ol. Ex. 20, 18, zzzehrzicz t. j. zžehříc Kruml. 293b, rač sě tobě toho zzyelyty t. j. zželiti Modl. 67b, s zenychem Štít. ř. 231a, (muž) zženily LékA. 18a, sžijrá Háj. herb. 86b, smrt zziwe jě depascet t. j. zžive ŽKlem. 48, 15, s životem DalJ. 44, z Žiželic KolB. 1518, s žlučij Háj. herb. 139a, tvář zzlutla Štít. uč. 154a t. j. zžlutla, tvář

zzzlutla Kruml. 345b, zžlutnau Háj. herb. 30b; odchyl. stč. ſe zluczy Zrc. 3a; nč. (pokud dochováno): *s-žalostí* i *se-žalostí*, *z-žaláře* i *ze-žaláře*, *se-ženou* i *s-ženou*, přišel s ženou chod. 37, rozeženu i rozženu Jg., *sžírati* i *sežírati*, *zženštilý* atd.

147. Výsledek toho všeho — pravidla původního všeobecného, i pravidel zvláštních, která se během času z odchylek vyvinula (v. § 138 a 139) — vidí se v živém jazyku nč., zvláště v nářečích obecných. V jazyku spisovném vyskytuje se tu a tam odchylka, na př. když se píše: doba přechodní v*e* politickém zřízení Pal. 5, 1, 190, také v*e* počtu t. 4, 1, 340, jednání v*e* Ch*e*bě t. 4, 2, 122, sbor Basilejský v*e* konečném narovnání t. 4, 1, 225, jednalo se v*e* Hradci t. 3, 2, 364, a v*e* Hradci t. 360, zboží v*e* předešlých válkách vzatá t. 355, Lauda z*e* Chlumčan t. 426, blíž mosta v*e* podhradí TomP. 1, 178, na cestě k*e* Ch*e*bu t. 4, 485 atp. Odchylky ty rozmnožily se zvláště v posledních letech, když vznikla theorie, že skupiny souhláskové ve rčeních *v-Chr*udimi, *v-Kl*atovech, *z-Pr*ahy, *s-př*ítelem atp. jsou neblahozvučné; že se má říkati v*e*-Chrudimi, v*e*-Klatovech, v*e*-příčině, z*e*-Prahy, z*e*-případu, s*e*-přítelem atd.; ano že blahozvuku i tím se poslouží, když se říká v*e*-koši, v*e*-Kolíně atd.; theorie mylná, uchu novotami těmito nezkaženému novoty v*e*-koši, z*e*-Prahy atp. se přímo protiví. Nepravím, že by se jazyk spisovný měl vrátiti k přísnému pravidlu staročeskému; naopak přimlouvám se, aby se každého tohoto *e* šetřilo, kdekoli se v jazyce samo vyvinulo, třeba že analogickou odchylkou; ale umělkované shánění blahozvuku způsobem vytčeným pokládám za nemístné. Míru v té věci náležitou ukazují nářečí obecná, která se tu skoro úplně shodují; touž míru zachovávej také jazyk spisovný. Kde kolísá usus obecný, tu smí kolísati i spisovný, na př. *v-slově* i v*e*-slově, *s-žalostí* i s*e*-žalostí atp.

148. Dialekticky vyskytují se místo a vedle *e* také pohybné samohlásky jiné.

V ob. sed*u*m, os*u*m jest pohybné (vkladné) *u;* gen. s*edmi*, o*smi* atd.; taktéž v stč. Lic*u*mburk atp., z liczumburku Lún. 1. ops. XV. —

V nář. slc. je pohybné *o*. Na př. sg. nom. viet*o*r, vích*o*r, ob*o*r, kost*o*l, blázon; pl. gen. čiast*o*k, hlás*o*k; han*o*bný, vňut*o*rný, uh*o*rský, fal*o*šný; hud*o*bník; part. nies*o*l (nesl), vied*o*l atp., Pastrn. 110 a 111.

V nář. slc. a chodském je také pohybné *a*, *á*: slc. pl. gen. suk*á*n, sest*á*r, met*á*l, ves*á*l, das*á*k (desk), kar*á*t Pastrn. 110; chodské sg. nom. vich*a*r (vichr), pl. gen. suk*á*n, steb*á*l, věd*á*r chod. 35. —

Pohybné *e* dále podléhá také některým dalším změnám hláskovým, zvláště dialektickým, jako jiné *e*. Zdlouženo v *é* uží se v *í (ý)*, na př. vajéčko-vaj*í*čko, křidélko-křid*ý*lko; slc. je za to *ie*, na př. pl. gen. suk*ie*n, sest*ie*r, myd*ie*l, ok*ie*n Pastrn. 110, ze sukén atd. V nářečí lašském mění se před *m*, *n* v *i (y)*, na př. sed*y*m, os*y*m Suš. 341, Šemb. 82, za kopc*y*m,

s*y*m (jsem), oh*y*ň, s*y*n (sen) gen. sna, pec*i*n gen. pecna, błoz*y*n gen. błozna, srš*i*ň gen. sršňa, ok*y*nko, pl. gen. ok*y*n, od*y*-mně, s*y*-mnu (se-mnou), od*y*ndu (odendu) BartD. 102 a 103, d*y*ň (den), błaz*y*n Šemb. 56. Srov. § 132.

ě, *ie*.

149. *ě*, *ie* jsou dvojhlásky; první člen jejich jest *i*-(*i̯*-), druhý -*e*. Rozdíl mezi oběma je kvantitativní: *ě* je krátké, *ie* dlouhé. Na př. m*ě*sto civitas a stč. m*ie*sto (nč. místo) locus.

V textech nejstarších píše se oboje prostou literou *e*, tedy bez označení jotace, na př. Premizl KosmA. I, 5 a Kosm1. t., m. Pr*ě*mysl, Sob*e*zlaus KosmA. II, 20 a j. a Kosm1. t., m. Sob*ě*slav, d*e*te ABoh. 111b m. d*ie*tě, hreſny HomOp. 130a m. hr*ie*šný, craloustu*e* t. 152a m. královstv*ie*, rr*e*pa MVerb. m. ř*ě*pa, perr*e* t. m. per*ie* atd., — někdy také jen prostou literou *i* a tedy bez označení hlásky *e*, na př. D*i*vin KosmA. I, 9 m. D*ě*vín, Sob*i*zlaw t. III, 51 a Kosm1. III, 51 m. Sob*ě*slav, medv*i*z Kosm1. I, 10 m. Medv*ě*z, Pr*i*misl t. I, 5 a Kosm3. t., m. Pr*ě*mysl, filia krizine Kosm4. I, 36 m. Kr*ě*s-, z neſmirnim cum immensa turma HomOp. 75a (glossa tato napsána prý ok. r. 1200, v. ČČMus. 1881, 115) m. nesm*ie*rným, derivveneme ABoh. 40a m. dr*ě*v*ě*ném. Pravopis v textech tuto citovaných — ze stol. XII a XIII — nebyl ještě tak vyvinut, aby ve dvojhlásce písmu latinskému neznámé označoval členy oba, písaři jejich vyjadřovali tu člen jen první *(i)*, tu jen druhý *(e)*, jak kdy který ve výslovnosti více pronikal nebo písařům důležitější se zdál.

Z nejstarších příkladů, kde v psaném *ě*, *ie* znamenáni jsou členové oba, jsou: can*ie* MVerb. t. j. káň*ě* (jediný příklad v MVerb.), meſec*ie* Cis. Mnich. 97 (též), zpazen*ie* Ostr. t. j. spaseň*ie*, pocolenie t. atd. (v Ostr. příkladů 8, všecky pro dlouhé -*ie* v koncovce), bdienie ŽGloss. 76, 5 t. j. bd*ě*ň*ie* atd. (v ŽGloss. je všech případův asi 170, z těch asi čtvrtina bez jotace), ſpaſenye Túl. 6a, na ſwyetye t. 12b atd. (v Túl. pravidelně). Vyvíjí se tedy psaní členův obou v *ě*, *ie* během 2. pol. stol. XIII. Od doby okolo r. 1300 jest již pravidlem.

A tu píše se krátké *ě* spřežkami *ie*, *ye*, na př. canie MVerb., rzieka AlxH. 1, 19, rzyeczſka ſtrazye AlxV. 1376, — spřežkou *ie* zejména podle pravopisu Husova, mieſto civitas v předmluvě k bibli Šafhúzské, — dosti záhy také literami známkovanými: ·*e*, ſẃet Lvov. 70b; *ě*, wěczy BrigF. 15, oběti Comest. 80a, měkcze Chir. 208a atd.; místo háčku ˇ bývá někdy typografické znaménko jiné, zejména ' v bibli Kralické, na př. zem'e NZák. 6b, ob'etowali 7a, op'et 10a, hw'ezdu 6b atd.; psaní *ě* zobecnělo s pravopisem bratrským.

V dlouhém *ie* proniká jotace v písmě dříve, než v krátkém *ě;* v Ostr. je koncovka -*ie* psána skoro vždy -*ie*, kdežto krátké *ě* psáno tu

vždy jen *e*. Ostatně bývá psáno dlouhé *ie* většinou tak, jako krátké *ě*; t. j. většinou spřežkami *ie*, *ye*, na př. bd*ie*n*ie* ŽGloss. 76, 5, bdyenye ŽWittb. t., Pass. 434, Ol. 1. Reg. 11, 11 atd., někdy též literou *ě*, na př. poſměwage ſe Comest. 56^{a}, do neſtaně ſwe° t. 1^{b} atd. Ale mnohdy přece snaží se písaři patrně, aby naznačili také délku, a k tomu konci píší *ie* spřežkami rozmanitými, zejména: *iee*, *yee*, na př. z frigie^{e} svD. 15, ẘieeru KřižB. 92^{b}, ot bethanyee EvZimn. 33, muzyee t. 17 a j.; — *ié*, *yé*, na př. nenalezl sem gié pannú Ol. Deut. 22, 14, zmienku KřižB. 87^{b}, giéſti Ben. Deut. 12, 13; všěcka myéſta loca Ol. Deut. 12, 2; — *íe*, *ýe*, spřežkou *íe* zejména podle pravopisu Husova, na př. míeſto locus proti mieſto civitas, v předmluvě k bibli Šafhúzské; všichni mnýe Štít. uč. 109^{b}, ani ſmylnýe rúchem t., nyzſſýe t. 67^{a}, wyſſýe t.; — *ie͡*, *ye͡*, na př. bratrsie͡ svD. 32, zdrawie͡ Jid. 122, liudye͡ t. 28; — *ie*, na př. giedce maſſa LékB. 23^{b}, mieti t. 24^{b}, ſkonanie t. 30^{a}, sſtieſtie t. 28^{a}; — *íé*, na př. mého porozeníé Kruml. 378^{a}; — *yie*, *ije*, *íje*, na př. neymyiel AlxM. 4, 2 (part. -*l* bylo dlouhé, m*iel*), bratrſije Štít. ř. 20^{a}, příčiny wlaaſſtije t. 5^{a}, byla ẘierneiſſije KřižB. 90^{a}, newijem Ben. Gen. 4, 9 a j. (spřežka tato velice jest oblíbena v některých rukopisích, na př. v Štít. ř., Lobk. a j., a rovněž tak v některých tiscích ok. r. 1500), sami ſtogíje Kruml. 400^{a}; — Blahoslav odporoučí spřežku $\overset{e}{j}$ Blah. 11. — Spřežky tyto obsahem svým zároveň dosvědčují, že se jimi má rozuměti dvojhláska dlouhá; délka označena v nich dílem na členu druhém, na př. psané *iee*, *yee*, *ié*, *yé* má patrně značiti znění *i* + *é*, — dílem na prvním, na př. psané yie, ije, íje, íje (t. j. yi + e, ij + e, íj + e), íe, ýe, $\overset{e}{j}$ má značiti znění *í* + *e*, — dílem na obou, na př. íé, ie͡, ye͡ (znaménko ͡ jest nad literami oběma).

150. Znění dvojhlásek *ě*, *ie* bylo takové, jako je ve výslovnosti novočeské dosud po retnicích, na př. ve *věřiti* (krátké *ě*) a v*ieru* (dlouhé *ie*, ve rčení: na mou v*ieru*!); v době staré bylo tak nejen po retnicích, nýbrž i po souhláskách jiných.

Proti tomu staví se výklad, že *ě* znělo a zní jako *je*, *ie* pak jako *jé*. Výklad mylný. Neboť 1) slabiky *je*, *jé* píší se stč. většinou ge; kdyby se bylo vyslovovalo zem*je*, b*jé*lý atp., bylo by se mohlo psáti zemge, bgely atp., ale tak nepíše se nikdy, nýbrž jen zemie nebo zemye atp. 2) Kdyby *ie* bylo znělo *jé*, nedalo by se pochopiti psaní na př. spřežkou ije, bratrſije Štít. ř. 20^{a} atp.; ve spřežce té mělo by psané ij znamenati souhlásku *j*, ale tak se souhláska tato nikdy nepíše. 3) V stč. byly také slabiky *jě*, *jie*, t. j. bývalo *ě*, *ie* také po souhlásce *j*, na př. *jě*dl a *jie*sti, giedl Pass. 280 a gijeſty Štít. ř. 152^{b}, gíeſti HusPost. 52^{b}; podle výkladu nabízeného (*ě* = *je* atd.) mělo se tedy vyslovovati *jje*dl, *jjé*sti atd., ale vyslovení takové nedá se mysliti. Setrvávám tedy při výkladu, že v *ě*, *ie* zní a znělo *i* + *e*,

že to bylo znění rozdílné od *je*, *jé*; rozdíl ten jest ovšem jemný, ale znamenáme jej přece, když bedlivě pozorujeme znění slabik vytčených v dat. *obě*du a verb. *obje*du, v pl. nom. *obě*ti a inf. *obje*ti, ve větách on-se-*měl* a on-*sem-je*l atp.

Jiný výklad proti znění *ě*, *ie* = *i* + *e* jest, že prý jotace tu psaná jest jen znaménko grafické, které pro výslovnost dílem prý nic neznamená, na př. v psaném g*ie*dl Pass. 280 atd., jež prý znělo jako nč. *je*dl, — dílem prý znamená měkkost souhlásky předcházející, na př. v psaném ſnyedl ŽWittb. 77, 63 atd., jež prý znělo jako nč. snědl t. j. s*ňe*dl (psané ny = ň, tedy psané -y jen znaménko změkčovací). Opět výklad mylný. Svědčí proti němu jednak všecka bezpečná theorie o *ě*, *ie*, jednak vzorná pravidelnost v rukopisích na jotaci přísných: v stč. byl i ve slabikách měkkých rozdíl mezi *e*, *é* a *ě*, *ie*, o čemž viz v § 155; v rukopisích s jotací přísnou píše se souhlasně s touto theorií tu *e (é)*, tu *ě (ie)*, píše se na př. rzekl Pass. 280 t. j. *ře*kl (stsl. reklъ), rzecy t. 396 t. j. *ře*ci (stsl. rešti), a hrzieſſyl t. 397 t. j. h*řě*šil (stsl. grěšilъ), hrziech t. 316 t. j. h*řie*ch (stsl. grěchъ) atp.; ano jsou rukopisy, kde měkkost souhlásek se znamená znaménky diakritickými a kde tedy psanou jotaci za znamenání měkkosti ani vydávati nelze, na př. v OtcB. psáno z ňeho 50^{a}, k ňemu t., o ňem t., vcziňeny 51^{a}, geſſte 53^{a} atd. (stsl. -ňego atd.), a vedle toho hniew 58^{b}, mnie (dat.) 54^{a}, chtiel 56^{b}, tiech 58^{b} atd. (stsl. gněvъ atd.), v BiblB. psáno widyeti Mark. 8, 25, newiedyely t. 7, 24, pohlediew t. 8, 24, ťiech t. 8, 9, na cieſtie t. 8, 27, myſſleňie zlá t. 7, 21, (věci) které wichodye t. 7, 20, chťieſſe t. 7, 24, ať naſytie ſye t. 7, 27, v Ol. nebylo jemu žiel Ex. 13, 17, lupežie bezčíslné Ezech. 38, 13, dievka biežie k studnici Gen. 24, 20, wolaňye Ex. 3, 9, v Kruml. své zeňíe 12^{b}, ſtražie 7^{b}, barvy rúožiene 10^{a} atd. Sem patří konečně také svědectví zkratku p'e = *pře-*, na př. při ľudu p'emnohem Kat. 124 a j.: v zkratku tom máme p' + e; samo p' znamená pravidelně *při* (n. *pri*); tedy p'e- = p' + e = při + e = *pře*, a nikoli pře-.

Srov. mé rozpravy: Über die weichen e-Silben im Altböhmischen (Víd. Sitzungsber. 1878); O významu jotace v rukopisech staročeských (Listy filol. 1878); Zur Phonetik der altböhm. weichen e-Silben (v Jag. Arch. IV, 128 sl.); Nový důvod pro pravidlo o měkkém *e* a *ě* (v Listech filolog. 1880, 122 sl.); Pravidlo o stč. *e* a *ě* a nové námitky proti jeho pravosti (v Pr. 1880); Odpověď na Přídavek p. M. Hattaly ku prvému dílu Zbytků rýmovaných Alexandreid staročeských (v Pr. 1881).

ě, *ie* je střídnicí:

151. 1. Za psl. *ě*. Na př. m*ě*na psl. m*ě*na, m*ie*ra psl. m*ě*ra, stč. h*řie*ch, h*řě*šiti psl. grěchъ, grěšiti atd.; v. §§ 44, 45 a srov. též § 51.

2. Za starší *a*, *á*, budiž toto původu kteréhokoliv. Tu vzniklo *ě*, *ie*

přehláskou, a to až v době české, v. § 95 sl. Na př. zem*ě* ze zem*a*, stč. duš*ě* z duš*a*, bož*ie* z bož*á*, sáz*ie*š ze sáz*á*š, trp*ě* z trp*a*, trp*ie*ce z trp*á*ce atd.

3. Za starší *o* v některých tvarech pozdějších, na př. stč. oráč*ě*vi m. oráčovi atp., v. § 181.

4. V několika slovích přejatých jest *ě* střídnicí za cizí *e*; na př. stč. Arb*ě*l, přihna do arbyela AlxV. 2329 lat. Arb*e*la, off*ě*ra lat. offerre, chod. alm*ě*ř něm. Alm*e*r. V rit*ie*ř stněm. rit*æ*re, krop*ie*ř střhněm. grôp*ie*re atp. jest *ie* střídnicí za cizí *æ*, *ie*.

5. Někdy je psáno *ě*, *ie* — t. j. jsou psány litery, které znamenají *ě*, *ie* — místo náležitého *i*, *í*; o tom v. § 170.

O dlouhém *ie* v. ještě § násl. —

Dlouhé *ie* vzniká:

152. *a)* Z krátkého *ě*, dloužením fonetickým. Na př. hř*ě*šiti-hř*ie*ch. Z *e*, *é*, na př. otevř*e*n-otevř*ie*n, nebesa otewrzijena Štít. ř. 28[b], bude otewrzijen smysl t. 72[a] atp., srov. § 128.

b) Stahováním (srov. § 477). Tu vzniká *ie*:

z *ьjè* (s přízvukem na *-è*), na př. sg. nom. akk. znamen*ie* z psl. zьnamen*ьje* atd.; — sg. nom. akk. neutr. bož*ie* psl. bož*ьje*; — stč. p*ie*š, p*ie* atd. z p*ьje*šь atd.; —

z *ьjê*, na př. pl. akk. řebř*ie*, sg. gen. a plur. nom. akk. pan*ie*, sud*ie*, pl. akk. masc. a sg. gen. i plur. nom. akk. fem. bož*ie*, z *rebr*ьjê*, *pan*ьjê* atd. (stsl. má v těchto tvarech -ьję, ale pro češt., pol. a rušt. dlužno předpokládati -ьjê, srov. § 51); —

z *ijè*, na př. sg. lok. masc. neutr. pěš*ie*m z psl. pêš*i-je*mь; —

z *ejè*, na př. sg. nom. akk. neutr. pěš*ie*, z pêš*e-je* (srov. stsl. nêsmь z n*eje*smь atp.); —

z *ejê* za stsl. *eję* (srov. § týž), na př. sg. gen. fem. naš*ie*, s*ie*, vš*ie* atp., z *naš*ejê* atd. (stsl. našeję, seję, vьseję atd.); —

z *êjè*, na př. um*ie*š, um*ie* atd. z um*êjè*šь atd. (v slovesích tř. III, 1), sm*ie*š audes, sm*ie* atd. ze sm*êjè*šь atd. (v tř. I, 7; naproti tomu v tř. V, 4 zůstalo nestaženo: sm*ěje*š se, sm*ěje* sě atd., poněvadž tu byl přízvuk jiný: *-èie-)*; — sg. lok. masc. a neutr. stč. dobř*ie*m z psl. dobr*ê-je*mь; —

z *êjê* za stsl. *ęję* (srov. § týž), na př. sg. gen. a pl. nom. akk. fem. pěš*ie* z pêš*ê-jê*; —

z *êji*, na př. sg. dat. lok. fem. dobř*ie*j (nebo též dobř*ie*, po odsutí koncového *-j)*, z dobr*ê-ji*.

ie se úží v *í*.

153. Na př. stč. hř*ie*ch nč. hř*í*ch, stč. pěš*ie*ho nč. pěš*í*ho.

Úžením nazýváme tuto změnu pro její podobu s úžením *é-í* (v. § 127). Příčinou je délka, jako při úžení *é-í*; zúžilo se jen dlouhé *ie*, na př.

v hř*ie*ch-hř*í*ch, nikoli však krátké *ě*, na př. v hř*ě*šiti. A také výsledek je stejný, *ie* se mění v *í*, hř*ie*ch-hř*í*ch, rovněž tak jako ř*é*ci-ř*í*ci.

Změně té podléhá *ie* všeliké, které čeština v době té má, když úžení proniká, budiž toto *ie* původu jakého koliv, a v nitru slov i v koncovkách. Na př. ve hř*ie*ch-hř*í*ch stsl. gr*ě*chъ zúženo *ie* vzniklé z psl. *ê*, v duš*ie*m-duš*í*m stsl. duš*a*mъ zúž. *ie* vzniklé z psl. *a*, v 3. pl. trp*ie*-trp*í* stsl. trъp*ę*tъ a v kn*ie*žě-kn*í*že (stsl. kъn*ę*zь) *ie* z psl. *ę*, v um*ie*š-um*í*š stsl. um*ěje*ši *ie* z psl. *êje* atd. Jenom v několika málo případech změna tato nepronikla; v. doleji.

O stáří této změny poučuje nás psaná forma příslušných dokladův; na př. psané wzpow*i*dayu v ŽWittb. 17, 50 a j. béřeme za svědectví, že místo a vedle staršího nezúženého vzpov*ie*daju bylo také zúžené vzpov*í*daju již v polovici stol. XIV. Tu můžeme však spoléhati jenom na texty, v jejichž pravopise oba členové dvojhlásky *ie* (a též *ě)* pravidelně a dostatečně bývají naznačovány, a nikoliv na texty s pravopisem nedostatečně vyvinutým, ve kterých, jak nahoře ukázáno, psáno bývá také jen *i* za dvojhlásku *ie* (i *ě)*, na př. neſm*i*rnim HomOp. 75[a]. Pomíjejíce texty tyto a jejich doklady (počtem zcela nepatrné) nalézáme pro úžení *ie-í* doklady nejstarší na sklonku stol. XIII a v době ok. r. 1300, totiž: chlubicze ſe gloriantes ŽGloss. Ann. 3, uuzcriſeno Kunh. 149[a], uice t. 151[a], mezi dywkami Túl. 24[b]; dokladů ovšem jen málo. Také ve stol. XIV jich jest poměrně nemnoho. Na př. wzkrziſenye Ans. 12; Lazař wzkrzyſſen GalDl. 2[b]; hrſicha mého ŽKlem. 31, 5, všecko ſymie t. 21, 24, w ſynech in atriis t. 115, 19, poſmiwali ſu ſie t. 34, 16, jišto porſidie ordinant t. 49, 5 a j. (celkem však velmi zřídka v ŽKlem.); bliznymu svému ŽWittb. 14, 3, t. 14, 4, wzpowidayu t. 17, 50, zpowidayu t. 29, 13, t. 41, 6, wpowidayu t. 41, 12, neprzitelſkeho t. 54, 4, gmyti habere t. 63, 11, w ſtynyu t. 87, 7, hrziſſny pl. nom. t. 103, 35, w zyzi in siti t. 61, 5, ſmych t. 79, 7, dywky t. Magnif. 48, ſpaſſeny mého t. 17, 3, (wchwali t. 73, 21 m. -lé je omyl), wzprawy narrabunt t. 144, 5, polozy ponant t. 77, 3, potupímy wſtawayuczy na ny t. 43, 6, dušě zpowiedayuczi (pl. akk.) 73, 19, přede wſſym t. 115, 14, t. 115, 18, ne trzy nestvořeni t. Athan. 225[b], w dywych in mirabilibus t. 118, 27, zabygich interficiebam t. 100, 7 (to jsou trvám všecky příklady této zúženiny v ŽWittb., valnou většinou je tu ovšem nezúžené *ie)*; przitele (sg. akk.) Hrad. 113[a], milá bratrzy t. 10[b]; ludy hlúpí AlxB. 4, 22; za drewnyho opata Rožmb. 138; zpowydayte sě Modl. 17[a], nawſczywil t. 13[b] (v Modl. jen tyto dva doklady); naywyſymu MastDrk. 3, hrzyſny t. 97; vynyty (vynieti) VstúpDrk. 44. Doklady množí se ok. r. 1400 a v době následující. Na př. ten písmo vmy EvVíd. Jan. 7, 15, my wymy t. 9, 29, chtycze gey gyty t. 7, 30 a j. (v EvVíd. často); král myſye ženu AlxV. 45, do czylyczy t. 704; bozyho ROl. 45[a] (často v ROl.); v Ol. (1417) a Koř. (1425) je zúženin velmi málo, ale hojné jsou v EvOl. (1421): trziſl ſe 44[b], nebesa otewrzyna 97[b],

aby pozzrzzyno bylo 163ª, ſtrzyda chleba 23ᵇ, do ſy doby 76ª, (já) ſwyzzy 109ª, co mne tyzzeſs 206ᵇ, pygychu všichni 103ᵇ, draznycze ſye 164ᵇ a mn. j.; v Ben. (1506) zúženina opět jen zřídka se vyskytuje, pravidlem pak jest nezúžené *ie;* v KolA. a KolB. (1511—1528) jest oboje, ale častěji *ie;* v Háj. (1541) je zúženo skoro všecko, kromě slabiky *lé* jsou výjimky jako miewati 12ᵇ, zatiekati 8ᵇ velmi řídké; v téže míře je zúžení pravidlem v bibli Melantrišské (1549); Roh Domažlický († 1547) učil správně, že masc. je syn boží a fem. vůle božje, pak lok. v slovu božjem a instr. slovem božjm, ale Blahoslav korriguje to, že prý božje je plur. a má prý býti: sg. syn nebo dcera božj, plur. synové nebo dcery božje Blah. 22; z této chyby Blahoslavovy vysvítá, že za jeho dob jazyk tvarů s *-ie* již správně neužíval, že tedy zúžení bylo již provedeno a nezúžené *ie* jen jako nejistá reminiscence se drželo; Blahoslav odporoučí, aby se *ie* psalo *j* (s *e* nad), Blah. 11, ale na jiném místě upouští od toho a přijímá zúženinu *í*, poněvadž prý „sau ti lidé již zemřeli, kteří ten diphthong *ie* tak velmi sobě vážili“ t. 13, a poněvadž „již ten diphthong všechněm téměř z zvyku vychází“ t. 23; v Háj. herb. (1562) je nezúžené *lé* m. *(lie)*, Zelé 132ª atp., zřídka zelí, giné Zelij 379ª, ostatek je zúženo všecko s nepatrnými výjimkami; rovněž tak ve VelKal. (1578); podobně je v bibli Kralické zúženo již všecko, mimo *lé* (m. *lie)*, na př. oſſtjpy Isa. 2, 4, deſýti Ezech. 40, 10, Zahřjti Ag. 1, 16 atd.; slabika *lé* je tu zúžena jen někdy, wſſecko vſylj twé Deut. 28, 33, weſelj srdečné Isa. 30, 29, přehljdati Hab. 1, 13, z pravidla jest nezúžena, náſylé Jer. 51, 35, obydlé Ezech. 25, 5, vdolé Gen. 14, 10, do vdolé Gen. 14, 3, hojnost obilé Joel 2, 19, našeho weſelé Joel 51, 35 atd.; koncové *-lé* drží se jako archaismus ještě v paradigmatech v mluvnici Janditově (1704) str. 113, Doležalově (1746) 50 a Tomsově (1782) 171; v slabikách kořenných zůstává *-lé-* v jazyku spisovném částečně dosud, na př. mléko stsl. mlěko, léceti stsl. lęcati atd.

Podle dokladů těchto dlužno položiti začátek úžení *ie-í* do doby okolo r. 1300; odtud pokračuje změna tato zvolna během stol. XIV; proniká mocně v stol. XV, ale nezúžené *ie* má ještě převahu; teprve ve stol. XVI *ie* rozhodně podlěhá, v polovici XVI je zúžení provedeno až do míry novočeské, mimo slabiku **lie;* slabika tato ztratila záhy jotaci, za **lie* je již v textech nejstarších jenom *lé*, a o úžení tohoto v. § 127.

V ý s l e d e k úžení *ie-í* jest ten, že jazyk s p i s o v n ý má veskrze *í* za bývalé nebo žádané *ie*. Někde je výsledek na pohled jiný, ale tu vlastně *ie* již nebylo, když úžení nastalo, a případy tyto jsou v ý j i m k y jen z d á n l i v é. Tak zejména v pl. nom. lidé, hosté atp. za bývalé ľud*ie*, host*ie* atd. vstoupila na místo *-ie* dříve koncovka *-é*, a té se změna *ie-í* ovšem netýkala (v pl. nom. zeman*é*, kazatel*é* jest koncovka *-é* vlastní, nikoli z *-ie* psl. *-ьje*, a tedy změně *ie-í* nepodrobená); v slabikách pak kořenných *lé*, na př. ve ml*é*ko, nal*é*zati, l*é*ceti atd., jest ovšem *lé* za žádané l*ie*, ale tu zanikla jotace velmi záhy, místo l*ie* jest ode dávna l*é*, tedy slabika změně *ie-í* opět nepodrobená. — V n á ř e č í c h udrželo se staré *ie:* v Čechách namnoze ve rčení „na mou v*ie*ru!“; v nářečí lužnickém v několika slovích, v*í*ec (víc), v*í*em, pov*í*em Šemb. 19; na Moravě v nář. pomoravském v*ié*ko, v*ié*ra, v*ié*c t. 44; v nář. hrozenkovském kv*jé*tko, v*jé*tr pov*jé*vá, hr*jé*ch, dr*jé*mac (dřímati), str*jé*lac BartD. 40; v březovském kv*ié*tko, sv*ié*tiť, hr*ié*ch, dr*ié*mať, zbož*ié*, n*ié*kdo, požehnán*ié* t. 49 (*ié* prý „zřetelně dvojslabičné“); v Slezsku částečně: v*ie*c, sp*ie*š Šemb. 55 (vedle m*i*ra, pen*i*ze t.), sedz*ie* (3. pl.), lež*ie* atp. BartD. 134; na Slovensku pak *ie* vůbec zůstalo Šemb. 19.

Za *ě* bývá *i*.

154. Případy toho jsou:

1. Slabiky s bývalým *ie*, zúženým v *í*, k r á c e n é v d o b ě p o z ú ž e n í *ie-í*. Na př. podle s*ou*diti-rozs*u*zovati, sv*í*titi (stč. sv*ie*titi) - osv*ě*covati atd. mělo by být také ř*í*diti (stč. ř*ie*diti) - nař*e*zovati, a jest nař*i*zovati: slovo to vzniklo v době nové; utvořeno podle pravidla, že slabika jeho kořenná má se zkrátiti jako v s*ou*diti-rozs*u*zovati atd.; ale poněvadž slabika ta, stč. ř*ie*d-, byla mezitím zúžena v ř*í*d-, vzniklo zkrácením ř*i*z- m. ř*e*z-; kdyby se slovo to bylo tvořilo v době stč., bylo by znělo nař*ě*zovati. — Podobně zast*i*ňovati ze st*í*niti, místo staršího zast*ě*ňovati ze st*ie*niti, na př. tím ſe zaſtěňuge Háj. herb. VIIIª, zaſtěňugjc VelKal. 95. — Stejným krácením novým vzniklo ř*í*diti-ř*i*ditel, vedle lepšího ř*e*ditel, podle k*á*zati-k*a*zatel atd.; — vznikl dále kompt. ř*i*dší ze ř*í*dký, podle *ú*zký-*u*žší atd., m. stč. ř*ě*zší; — impt. ob. navšt*i*v, rozsv*i*ť atp. vedle staršího navšt*ě*v, rozsv*ě*ť atd., podle s*ou*diti-s*u*ď; — pl. gen. sv*i*c Nejedlý Gr. 152 atp. vedle staršího sv*ě*c atd., podle m*í*le-m*i*l atp. — Sem patří dále nást*i*n, d*i*blík, j*i*trnice; a patří sem také nč. dobrod*i*ní: stč. bylo dlouhé dobrod*ie*nie, dobrodijenije Štít. ř. 5ᵇ, 16ᵇ, 83ª, Hrub. 410ª atd., z toho mělo by býti nč. zúž. dobrod*í*ní, a je zkrác. dobrod*i*ní, zkrácením starým bylo by dobrod*ě*nie.

2. V n o v o t v a r e c h d i a l e k t i c k ý c h. Na př. v chod. pl. gen. lok. t*i*ch, šechn*i*ch, jedn*i*ch, dat. t*i*m atd., instr. t*i*ma atd., místo t*ě*ch, t*ě*m, t*ě*ma atd. a podle j*i*ch, j*i*m, j*i*ma chod. 39; — v tvarech sklonění jmenného: na horzy Tábor PassKlem. 114ª, w rzymy t. 101ª, svatého otczy t. 129ª, z svéj prawyczy Kat. 62, w ty mlzy (mlha) t. 162, na tom wozy Mand. 69ª, w kozy Blah. 350, v kozi Šemb. 40, v hrůzi Btch. 420 (dol.-beč.), v tom czaſſy Kat. 46, v lesi Suš. 264, v téj otrapi Kat. 50, w nowoty EvOl. 157ª, w dobroty t. 148ᵇ atd., místo pravic*ě*, mlz*ě* atd. a dílem podle příslušných vzorů měkkých duš*i*, oráč*i* atd. (texty staré s hojnějšími doklady této zvláštnosti jsou Kat., EvOl., Mill. a PassKlem.; je to zvláštnost moravská); — v impt. plur. chod. pn*i*me, pn*i*te, tř*i*te, tiskn*i*te atd. chod.

39, slc. pn*i*te, tr*i*te, zavr*i*te atd. BartD. 34 a j., místo pn*ě*me, pn*ě*te atd. a podle sg. pn*i*, tř*i* atd.

3. V dial. vid*i*ł, m*i*ł, pov*i*z atp., m. vid*ě*ł atd., Šemb. 57 (ostrav.). Tu jest *i* m. *ě* zvláštnost dialektická.

4. Krom toho patří sem příklady — uvedu některé —, kde psáno *i* m. *ě*

v slabice *přě-*: przid ciesaře DalH. 39, dwe (sic) řěčě przigiedu t. 31, przineſeni buďte transferantur ŽGloss. 108, 10, prſibiwa perseverat ŽKlem. 118, 91, jsi przyneſl transtulisti ŽWittb. 79, 9, przyſſly transierunt t. 41, 8, prziſſly též t. 72, 7, przygdu pertransibunt t. 103, 20, przyſwiedczi tě contestabor t. 80, 9, przypaſal t. 92, 1, prizipaſal t. 17, 40, przipaſuge t. 108, 19, przyſwietili t. 96, 4 (v ŽGloss. t.: prziеſwietili), przichodiech perambulabam t. 100, 2, przid ním t. 49, 3; prſibíwaw AlxB. 7, 25; przyd ſobu PassKlem. 154ᵇ, przydpowyedyel t. 57ᵇ, bez przyſtanye JiřKlem. 26; —

v slabice *věd-*: wzwidyety ApD. b, bych vám to wydyety dal Mast. 169, ſwydeczſtwye Rožmb. 209, powydyal Hrad. 122ᵇ, wydyety scire AlxV. 900, jáť vidie scio Ol. Ex. 3, 19, pouidye hospodin dixit t. Jos. 13, 1; —

v slabice *věk-*: na wiky ŽWittb. 9, 8, t. 71, 17, na wyky t. 14, 5; czlowik t. 18, 49, rúhota czlowyczie t. 21, 7; —

v slabice *-ěj*: nadigi ŽWittb. 30, 7, t. 55, 5, (nadiᵉgie t. 70, 5, opraveno), obliczig t. 66, 2, obliczigie t. 1, 4, t. 43, 17, t. 54, 22, t. 67, 2, t. 37, 4, t. 4, 7; ſtarygſye Túl. 24ᵃ m. starěj-, ſſczedrzyge EvOl. 166ᵃ; —

v zájm. *mě*, *tě*, *sě*, *tobě*, *sobě*: kaž my corripias me ŽWittb. 6, 2, vypravi my libera me t. 68, 15, také ty mohu mučiti Vít. 53ᵃ, (oči) ſy vznesle ŽGloss. 130, 1, nebáli ſy boha ŽWittb. 54, 20, (větrové) ſy počnú miesti až ſy země musi třiesti Vít. 9ᵃ, chci toby zjěviti Vít. 46ᵇ, k tobi ŽWittb. 21, 6, t. 60, 30, k ſoby MastDrk. 310; —

v slabice *vše-*: wſi póhony (pl. akk.) Rožmb. 38, wſickny krajiny ŽWittb. 97, 3, wſiczka kázanie t. 118, 172, wſiczky sluhy t. 134, 9, ke wſſym EvOl. 112ᵇ, vám wſſym t. 111ᵇ; —

v slabikách *jiných*: na cziſtie ŽWittb. 106, 40 m. c*ě*st-, ve všech cziſtach t. 144, 17, na bezcziſtyu t. 62, 3; — potribneho m. tř*ě*b- Kunh. 147ᵃ, netrziba ŽWittb. 15, 2; — w zzwitye ApD. a, m. sv*ě*t-, proſwitte ſye ŽWittb. 33, 6; — Nevírneho skutka AlxBM. 1, 2 m. věr-, wyrne Lvov. 3ᵃ; — dywſtwo, dyustwu Túl. 24ᵃ, m. d*ě*v-; — pod mizztem (Mohučí) Pil. a, m. m*ě*st-; — bóh vmytedlnoſti ŽKlem. Ann. 3, m. um*ě*tedl-; — ſmyſygyucze ŽWittb. Athan. 225ᵃ, m. sm*ě*š-; — cineni ſmi æstimati ŽGloss. 43, 22, m. c*ě*neni; — wicz mú ŽWittb. 73, 22, m. v*ě*c; — vrzydnyky Rožmb. 63, m. úř*ě*d-; — vtiſſytele ŽWittb. Ambr. 260ᵇ, m. t*ě*š-; — jeho ditem t. Magnif. 55, m. d*ě*t-; - proſtrzid t. 47, 10, m. -stř*ě*d; — wſydaczie t. Moys. 1, m. vs*ě*d-; — oſſyrzyna Hrad. 51ᵃ, t. 52ᵃ (obékrát rým: zbawena); — Byztez MastDrk. 40, m. b*ě*ž-; — pamyt VstúpDrk. 43, m. -m*ě*t; — obdyrzyty Admont. 1, m. -ž*ě*ti; — *v koncovkách:* v blati Příp. sv.-jiřsk.

m. u blát*ě*, na tyely Admont. 1 m. na těl*e*, zemy (sg. nom.) pochytla jě ApŠ. 92 m. zem*ě*, hreſnici (sg. nom.) Cis. Mnich. 97ᵃ m. hřiešnic*ě*, weczy Hrad. 141ᵃ m. vec*ě*, poczy prositi PassKlem. 112ᵃ m. poč*ě*, ruczy Hrad. 89ᵇ m. ruc*ě*, nematny t. 45ᵇ m. nematn*ě* (:udatně), nenawidil ſi ŽWittb. 5, 7 m. -vid*ě*l, wydyl PassKlem. 125ᵃ; rczite ŽWittb. 65, 3 m. rc*ě*te, przigmyte t. 71, 3 m. -jm*ě*te.

Příklady podobné jsou v stpol. Artikulích práva magdeburského (z doby ok. r. 1500, vyd. A. Kalina 1880): dzywka, vczycze (m. uciecze, uteče), dzwyma (m. dwiema), nyedzyl (m. niedziel), abowym (m. -wiem) a j.

Jak rozuměti dokladům tuto — pod č. 4 — uvedeným? Nemyslím, že by se v nich projevovala odchylná výslovnost nějakých stč. nářečí, ve kterých by se místo př*ě*- atd. bylo vyslovovalo př*i*- atd.; proto také nekladu przigmyte ŽWittb. 71, 3 (m. přijměte), nenawidil t. 5, 7 (m. nenáviděl), ruczy Hrad. 89ᵇ (m. ruc*ě*) do č. 2) a 3) na roveň s dial. pn*i*te, tiskn*i*te (m. -ěte), vid*i*ł (m. viděł), v koz*i* atd.; a mám za to, že písaři těchto dokladů vyjadřovali skutečné znění příslušných slov nedosti věrně: ve výslovnosti skutečné zněli oba členové dvojhlásky *ě*, písaři naši vyjadřovali je také v textech svých většinou a celkem náležitě oba, ale odchylkou tu a tam vyjádřili jen člen první *(i-)* a pominuli druhý *(-e)*, a učinili tak dílem z nepozornosti, dílem proto, že podle pozorování jejich u výslovnosti někdy člen první měl nějakou převahu, a tedy zdálo se jim, že jest dosti, když se písmem vyjádří člen takto vynikající, a že méně vynikající člen druhý pominut býti může.

5. O *ě-i* v Ľutoměrici a Ľutom*i*rici (nč. Litoměřice) atp. v. § 169.

ě, *ie* a *e*, *é* v slabikách měkkých*).

155. V stč. bylo *ě* (v slabikách krátkých) a *ie* (v slabikách dlouhých), kde v době starší (t. j. v době české před přehláskou *a-ě*, nebo v době psl.) bylo *ê*, *(j)a*, *ę*, dílem také místo žádaného *o* (přehláskou pozdní); a bylo *ie* krom toho stažením z *ьje*, *ije* atd. Bylo tedy na př. řěč, rziecz Pass. 282, psl. rêčь; dř*ie*vie, drziewie t. 294, psl. drêv-; duš*ě*, ta duſſye t. 283, psl. duš*a*; pl. dat. duš*ie*m, duſſyem t. 488, psl. duš*a*mъ; part. píš*ě*, piſſye scribens t. 486, psl. piš*ę*; stoj*ie*ce, ſtogiece t. 284, psl. stoj*ę*tje; ciesař*ě*vi, czieſſarziewy Hrad. 86ᵇ (psl. -řevi), vedle ciesařovi; sbož*ie*, ſbozye Pass. 233, psl. *-ьje*; atd.

Tak bylo po souhláskách všelikých, kromě *l*. Na př. po *c*, *z*, *s*: sg. gen. otc*ě*, kněz*ě* (proti sg. instr. otc*e*m, kněz*e*m atd.); s*ie*mě gen. s*ě*mene; — po *ř*: *ř*ěka, *ř*iečka; — po *č*, *ž*, *š*: part. pláč*ě*; gen. plášč*ě*, papež*ě* (proti sg. instr. plášč*e*m, papež*e*m); part. píš*ě*, slyš*ě*, slyš*ie*ce; — po *ň*, *ď*, *ť*:

*) Srov. mé rozpravy, uvedené nahoře na konci § 150.

sg. gen. koně (vysl. koňě, proti sg. instr. koňem); part. honě, honiece (vysl. hoňě, hoňiece), sedě, sediece (vysl. seďě, seďiece), letě, letiece (vysl. leťě, leťiece); — po *j*: sg. gen. krajě (proti sg. instr. krajem), part. stojě, stojiece; — po *m, b, p, v, f*: země, běh, pěkný, věřiti, na vieru, offěra. — Jenom po *l* vyskýtá se již v nejstarších rukopisích (s pravopisem vyvinutým, z doby ok. r. 1300 atd.) jen *e, é* místo žádaného *ě, ie*. Na př. *lés*, lezz AlxB. 4, 9, psl. *lěsъ*; *vóle*, wole AlxŠ. 8, 14, psl. *voľa*; part. chvále, chwale laudans ŽWittb. 17, 4, psl. chvalę; 3. plur. chválé, chwale laudant AlxV. 83, psl. chvaľętь; impf. bydléše, bydleſſe Pass. 288, bydleeſſe t. 457; atd. —

Podrobnější výčet případů, kde stč. měla *ě, ie*, jest implicite obsažen ve výkladech o střídnicích za psl. *ę* (§ 52) a *ê* (§ 45), o přehlasování *a-ě* (§ 99 a 100) a *o-ě* (přehlas. české pozdní § 181) a o *ie* (§ 152, *b*).

Slabiky s *ě, ie* jsou všecky měkké. —

Vedle pravidelného *ě, ie* bylo také na svých místech pravidelné *e, é*, a to nejen v slabikách tvrdých, na př. *tekl, téci*, nýbrž i v měkkých, na př. *řekl, řéci* (nč. říci). Zejména bývalo *e, é* také v slabikách měkkých tam, kde bylo *e* původní, na př. sg. vok. bože, nebo psl. přehláska *o-e*, na př. sg. vok. duše (v. rybo), nebo kde vzniklo *e* z *ь*, na př. pl. dat. řěčem z psl. rêčьmъ (sem patří také *e* na pohled vkladné v adj. dóstojen, pl. gen. vojen atp. podle stsl. dostoinъ, voinъ, vlastně = -jьnъ).

Podrobnější výčet případů sem patřících jest implicite obsažen ve výkladech o střídnicích za pův. *e* (§ 125), o pohybném *e* (§ 143—145) a o psl. přehlásce *o-e* (§ 33). —

Bylo tedy v stč. slabikách m ě k k ý c h podle pevného pravidla tu *ě, ie*, tu *e, é*. Pravidlo toto ve své nejvyšší míře, t. j. všude kromě slabik *le, lé* m. *lě, lie*, jeví se šetřeno v rukopisích z doby ok. r. 1300 a z 1. pol. stol. XIV, dílem i v některých textech mnohem pozdějších. Šetřeno ho tu dílem patrně, dílem velmi přísně a vzorně. Zvláště tu vynikají rukopisy některé, především AlxH. ze sklonku XIII; Túl., ApD., ApŠ., LMar. a j. z doby ok. r. 1300; Pil., Jid., svD. a j. z poč. XIV; Mast. a j. z 1. pol. XIV; Pass., Modl., Hrad., ŽWittb. a j. z pol. XIV; Rychn. z r. 1378; list. Wartb. z r. 1380; Vít. ze sklonku XIV (pravidla šetřeno kromě slabik *jě, je* a tvarů všeho, všemu, všem); Ol. z r. 1417 (v knihách Mojžíšových zachováno pravidlo v slabikách krátkých *žě, šě, čě, řě, zě, sě, cě* a dlouhých *žie* atd. ještě přísně; jenom v slabikách krátkých *jě, ně, dě, tě* a *je, ňe, ďe, ťe* jsou odchylky poměrně časté); Kruml. z poč. XV, z doby před r. 1418 (tu psáno na př. bugeňie 171[a], své žeňíe 12[b], z ťiela 431[b], ſtražie 7[b] atp. často, a časté jsou i korrektury ve smyslu našeho pravidla, na př. v sg. instr. psaném ohniem 184[b] vyškrabáno *i*, v ſſczz'eſti 178[a] a neſſczz'eſti t. *i* připsáno, a podobně velmi často); Koř. z r. 1425 (pravidla šetřeno velice, v. Listy filol. 1880, 126 sl.); OtcB. z 2. třetiny stol. XV

(též, v. Listy filol. 1884, 111 sl. a 1892, 467). Odchylky jednotlivé, vznikající pochopitelným nedopatřením písařovým, jsou ovšem i v textech nejpřísnějších, ale bývají tu velmi řídké; na př. v Pass. jest jenom asi 1 odchylka na 1000 případů, v ŽWittb. celém jest odchylek všech asi 90, mezi nimi asi 60krát v slabice *jě, je*, atd. Odchylky, které se často nebo důsledně vyskytují, mají své příčiny zvláštní a tedy nejsou pravidlu na újmu; viz o nich doleji.

Dokud toto pravidlo bylo v platnosti, lišily se zřetelným zněním mnohé tvary, které později mají znění stejné. Tak byl na př. sg. vok. svatý duše (jako nč. zelený strome) psl. duše, a naproti tomu sg. lok. o svatém dušě (jako nč. na zeleném stromě) psl. dušê; ale po zaniknutí pravidla mají nč. vok. svatý duše a lok. o svatém duše koncovky znění stejného. Rovněž tak byl stč. sg. nom. akk. hluboké moře psl. moŕe, a proti tomu sg. gen. hlubokého mořě a pl. nom. akk. všěcka mořě psl. moŕa; byl sg. nom. núzě, přietelnicě, róžě, dušě, péčě, nádějě psl. -(j)a, a sg. vok. núze, přietelnice, róže, duše, péče, náděje psl. -(j)e; rovněž tak lišily se sg. gen. a plur. nom. akk. núzě, přietelnicě atd. (stsl. -ę) od sg. vok. týchže slov; byl dále sg. naše slovo psl. naše, proti plur. našě slova psl. naša; byl. sg. lok. ve-všem psl. vьsemь, proti sg. instr. se-všiem psl. vьsêmь a pl. dat. ke-všěm psl. vьsêmъ; byl indik. zavřeme, zavřete psl. -vьre-, proti impt. zavřěme, zavřěte psl. -vьrê-; byl indik. žebře, káže, píše, pláče, sěje, stóňe psl. -e-, proti part. žebřě, kážě, píšě, pláčě, sějě, stóně psl. -ę; bylo praes. mře psl. mьre-, proti aor. mřě stsl. mrê; byl aor. běže (od běhnúti) psl. bêže, proti běžě (od běžěti) psl. bêža; bylo part. a subst. verb. věšen (věsiti) a věšenie psl. -enьje, proti věšěnie (věšěti) psl. -anьje; bylo part. řek psl. rekъ (fem. řekši) proti pl. gen. řěk (řěka) psl. rêkъ; atd. —

O d c h y l k y od pravidla tohoto vyvinují se, když *ě, ie* klesá v *e, é*, o čemž v. § 156, — a jiné, když za *e* bývá *ě* nebo *é* se mění v *ie*, o čemž v. §§ 130 a 128. — Také *žěleti*, ozieleti Pass. 482, zielegycz t. 374 atd. zdá se býti odchylkou proti stsl. želêti; ale dlužno je odvozovati od *žal-* jako rus. žalêtь, a tu jest jeho *-ě-* správné. — Subst. verb. *vězenie* jest od slovesa *viezti* (tř. I) nebo *váznúti* (tř. II), a vězěnie od *vězěti*, na př. wiezenye ŽWittb. 84, 2 a j., u wiezieny Pass. 302 a j.; odchylky od pravidla to tedy nejsou. — Ovšem také není odchylkou od pravidla zde vykládaného nom. dušě kladený místo vok., absolutivní jež místo spojitého jěž atd.

ě, ie klesá v *e, é*.

156. Na př. bylo — podle pravidla vyloženého v § předešlém — stč. našě řěč a je nč. naše řeč; bylo stč. ciesař, cziesarz DalH. 31, czijesarz Pr. pr. 244, a později césař, czesarz Mart. 22[a]; bylo stč. rozdílné svatý duše (sg. vok.) a o svatém dušě, a jest nč. jednostejné svatý duše a o sva-

tém duše; atd. Změny tyto dějí se ztrátou jotace: *i*-, první člen dvojhlásek *ě* a *ie*, v jistých případech u výslovnosti zaniká, bývalé *ě*, *ie* klesá v *e*, *é*.

Klesání toto děje se a postupuje časem: *A)* již v přísných památkách z XIII a XIV stol. nalézáme některé odchylky ustálené, odchylky staré; *B)* potom, od pol. stol. XIV a v době následující, šíří se úpadek a bývalá pravidelnost větším dílem zaniká; *C)* do doby nové zůstala část bývalého pravidla zachována jen po souhláskách retných.

A) Odchylky staré. Jak právě pověděno v § předcházejícím, šetřeno pravidla o *ě*, *ie* v rukopisích z doby ok. r. 1300 a z 1. pol. stol. XIV, dílem i v některých rkpisích mnohem pozdějších patrně, někdy velmi přísně. Ale i v těchto rukopisích na jotaci přísných vyskytují se některé odchylky hojně nebo i stále a tak důsledně, že téměř pravidlo zvláštní, od pravidla obecného odchylné tvoří. Odchylky ty dlužno vyčísti a vyložiti.

1. Sem patří především slabiky *le*, *lé* m. žádaných *lě*, *lie*, zpomenuté již nahoře. V textech s pravopisem dostatečně vyvinutým od sklonku stol. XIII, v tom zejména v textech na jotaci velice přísných, nevyskýtá se *lě*, *lie* nikdy (deliegie Hrad. 46[a], které jsem v Listech filol. 1878, 191 jako odchylku uvedl, zakládalo se na mylné kopii; dlužno čísti: děl' jejie); v ML. 39[b] psáno bol*y*eſtywe, ale *y* přetrženo (korrektura stará); teprv ok. r. 1400 a v době následující vyskytují se příklady se psaným *lie*, *lye*: křesťane chval spasytelye Sequ. 362, zemdlyegy všickni údi AlxV. 1794 (příklad jediný v Alx.), Poſliete mittite Koř. Dan. 13, 29; četněji pak vyskytují se doklady takové teprve v rukopisích a tiscích pozdějších stol. XV a XVI; na př. w kaplie Mand. 4[a], w takéj chwalie Mill. 39[a], stařec welieſſe t. 22[b], adverb. weselie a milie Kříž. (1472) 273, w tielie Baw. (1472) 235, w tom bidlie t. 213, we mdle sylie t. 56, adv. celie t. 208, milie 56, zelije Lact. (1511) 216[c], rolije t. 8[e], lijeny t. 77[c], lijeti t. 84[a], naliezen Pf. Otč. (list. českopolsk. stol. XV a XVI) 10, alie t., lieſy t. 7, ſtalie a zachowalie t. 57, dalyeko slc. tisk z r. 1752 Pastrn. 7, alye t., alye (tisk 1886) t. Příklady tyto — s odchylným *lie*, *lye* z doby pozdější — mají své příčiny jiné (v. § 276 a 170); pro dobu starší ok. r. 1300 a stol. XIV, pokud pravidlo o *ě*, *ie* platilo, není v nich svědectví nijaké a můžeme k nim nehleděti; také ojedinělé odchylky ze sklonku XIV a zač. XV stol. v Sequ., AlxV. a Koř. nemohou míti váhy proti ohromnému počtu dokladův se psaným *le* m. *lě* a *lie*, ve kterých je svědectví zajisté bezpečné, že v době, ze které pocházejí nejstarší památky české s pravopisem dostatečně rozvitým, vyslovovalo se již *le*, *lé* místo žádaného *lě*, *lie*, t. j. že jotace v *lě*, *lie* byla zanikla již před sklonkem stol. XIII. Také v polštině není slabiky *lě (lie)*.

2. Kromě toho jsou v stč. často odchylky po souhláskách retných, tedy v slabikách *mě*, *bě*, *pě*, *vě*, *fě* (krátkých, zřídka v dlouhých). Zejména

bývá častěji psáno (uvozuji doklady jenom z textů s pravopisem dostatečně vyvinutým, pomíjím tedy doklady jako na př. uechni m. věčný Kunh. 146[b], zpoued m. zpověd v ŽGloss. 121, 4 atd.):

jme- m. jmě-: meite m. mějte Koř. Mark. 9, 50; —

ume- m. umě-; na př. rozumej mně ŽKlem. 34, 23, rozumey duši méj t. 68, 19, urozumegiu t. 100, 2, urozumei t. 68[a], neurozumel t. 48, 13; t. 48, 21; k rozumeny Ol. 2, Esd. 8, 8; —

med- m. měd-; na př. rozpušťené medi Kruml. 390[a], medyene hady, Pass. 293, slúpy medyene t. a PassKlem. 117[b], zdí medyenu Pror. Jer. 1, 18, brány medyenee t. Isa. 45, 2, v penížkách medyenych Pref. 10, medienczye Hrad. 97[a] (měděné peníze), medenicze Lact. 128[a]; srov. nč. ob. medenec; —

mel- m. měl-: Melnik Háj. 24[a]; —

-men- m. měn; na př. zemenyn Rožmb. 56 a j.; AlxBM. 2, 25; Řád pz. 91, 92, 94, 97; zemenin Pr. pr. 261 (2), 256, 253 (2); zemene DalC. 3, JiřKap. 1; rzymenee Pror. Dan. 11, 30; — wzpomeneſs Ol. Deut. 8, 2, rozpomen sě ŽKlem. 142[a] a j., srov. nč. zapomenu, zapomeň atp.; — nepromeny AlxH. 11, 26; — ſlameny Lact. 156[a], srov. nč. dial. slamený; —

meř- m. měř-; na př. (loktem) meerziti Lact. 238[d]; temerz (= téměř) Kruml. 351[b], t. 353[a], Koř. Skutk. 2, 41; t. 13, 44; t. 19, 26; srov. dial. meřice Šemb. 25 (mýt.); —

mes- m. měs-; na př. meſiec ŽKlem. 8, 4, před meſſieczem t. 71, 5 a j.; meſiecz ŽWittb. 135, 9; t. 8, 4 a j. (často v ŽWittb. a trvám vždy tak); srov. dial. mesjac BartD. 40 (hrozenk.); — mesta ListVrat. 1371, meſczyenyn Rožmb. 116, messczenyn ListVrat. 1371, messczan t.; srov. dial. mesto Jir. 333 (mýt.-litomyšl.); —

v koncovkách *-me* m. -mě atd.: ime tvé ŽKlem. 64[b] m. jmě; brzieme Pass. 345, t. 468, t. 486, brzyeme Modl. 2[a], t. 14[a], PassKlem. 142[a], Koř. Mat. 11, 30, t. 20, 12; tyeme Modl. 54[a]; pleme PassKlem. 255[a], Koř. Jan. 8, 33; rame Vít. 91[b]; ſyeme Koř. Mark. 4, 26, t. 4, 27, t. 13, 24 a j.; — k zemem PulkR. 180[b] a w zemech t. 99[b] a PulkL. 186[a], nejisto, zda-li m. *-iem*, *-iech*, či podle kost*em*, kost*ech*; —

bed- m. běd-, beda ŽKlem. 69, 4; —

beh- m. běh-; na př. nepřietelé zabehnu ŽKlem. 48[b], oni rozbehnu ſie t. 43[b]; srov. dial. behat Jir. 333 (mýt.-litomyšl,), bežet Šemb. 25 (též); —

beř- m. běř-, zberznie conglobatim Lact. 241[d], vedle zbierznie t.; —

-bet m. -bět; na př. obet ŽWittb. 50, 21, obety t. 37, 7, t. 55, 12; w uobetech ŽTom. 65, 13; —

v konc. *-be* m. -bě: tobe VstúpDrk. 21; —

-pel m. -pěl; na př. do toho kupele Hug. 198 (2), nč. koupel; vedle toho i stč. kúpěl: z té kupieli Pass. 78, w kupyely ML. 48[b], kupielem vody

Koř. Efez. 5, 26; — trpelywoſt Vít. 98^b (vedle trpyelywe t.), Brig. 120^a (tu často); —

pen- m. pěn-; na př. peniez nč. peníz proti stsl. pênęzь; — zczyepenyegye part. Modl. 16^b, zczyepenyly ŽPod. Moys. 15, nč. zcepeněti, stsl. cêpên-; — kuropenie Koř. Mark. 13, 35; — penkawa Lact. 285^d; —

pest- m. pěst-, peſtuna Lact. 76^b (vedle pieſtun t. 46^d a j.); —

svet- místo svět-; na př. po ſwetu DalC. 7, na ſwetye MastDrk. 47, ſwetu PassKlem. 71^a, před ſwetlem ŽWittb. 126, 2, ſwetloſt t. 37, 11, z ſwetloſti JiřKlem. 1, ſwetloſty MastDrk. 20; —

vec- m. věc- v slovese *věčěti*, zejména v jeho aor. *věčěch;* tu zaniká jotace záhy také v slabice *-čě-* a jest *vecech* atd. m. *věčěch*; slovo toto ztrácelo záhy svůj význam realní, klesalo ve význam slovce pouze uvozovacího, a tím zároveň podléhalo mimořádným změnám hláskovým (jako řiech-řéch, v. doleji); doklad s jotací v slabikách obou znám jediný: kněz wieczie DalH. 41; doklady s jotací v slabice první jsou: Boleslav viecze DalH. 30, Ježúš wiece dixit Hrad. 47^a, wiece Pilat Koř. Mat. 27, 67; s jotací v slabice druhé: weczie ŽWittb. Deut. 20, weczie Přěmysl DalHr. 8, dci vecie DalH. 42, wecie AnsW. 4^b, BiblB. Mark. 7, 29, weczye Hrad. 62^a, weczie t. 20^a, weczye Alb. 91^b, wecye Krist. 96^a, wecyeſta Pass. 284, t. 354, wecieſta Krist 108^a, weciechu Pass. 310, wecziechu Hrad. 89^b, ML. 76^a, weciechu BiblB. 8, 5 a j.; ale valná většina dokladů starých má *vece-:* weczech Kruml. 482^a, Comest. 258^b, wecze Jid. 109, Pil. d, ApD. b, svD. 32, kněz vecze DalH. 40, kněz wecze DalC. 76 a j. (v DalC. vždy tak), weczechu Ans. 3, weczechu ChelčP. 88^b atd.; —

ved- m. věd-; na př. abych wediel ŽKlem. 28^b, newediel ſem t. 24^a, by newediel Ol. Lev. 4, 13, jižto sú neuedyeli t. Deut. 32, 17, weducz scientes Drk. 156^a, we zpowedy ŽKlem. 94, 2, wzwez srdce mé scito t. 138, 23, wezte to všickni (vězte) ListVrat. 1371, ſwedeczſtwie ŽWittb. 18, 8, t. 118, 22, oſwedczawal Rožmb. 19; stč. adv. *vedě, veď*; srov. nč. dial. *vedět* (záp.-české a chodské); —

-vek m. věk: na př. czlowek, czloweczy, czloweczſtwie atd. v rkp. Rúd. (často a vždy tak); czlowek Vít. 1^a, 17^a, 31^a, czloweka t. 14^a, 16^a, czloweku t. 15^b, 16^a, czloweczy t. 31^b, czlowecze(n)ſtwye t. 91^b atd. (ve Vít. často a vždy tak); srov. dial. člov*e*k BartD. 40 (hrozenk.); — ktokolywek Vít. 99^b, kterekolywek t., kdyzkolywek ListVrat. 1371; —

-ven- m. věn; na př. orudie drzieuene Ol. Lev. 11, 32, t. 15, 12, ſſkrzyny drzieuenu t. 10, 1, drzewena Lact. 164^d, oloweny t. 125^d a j.; srov. nč. dřev*e*ný Us.; — stč. i nč. slov*e*nský; —

vever- m. věver-, stsl. vêvera, srbch. vjeverica atd.; stč. i nč. *vever-*: vever Lact. 289^c, wewerek NRada 1439, wewerzycze Nom. 70^a, nč. *v*e*v*erka; —

vež- m. věž-; na př. wezie Pass. 311, t. 484, wezi (sg. akk.) t. 311, t. 485, wezi (sg. dat. lok.) t. 347, t. 483, t. 484, t. 485; wezy PassKlem.

199^a a j., na weziech ŽTom. 47, 13, vzdělal wezi Koř. Mark. 12, 1, vzdělal wezzi EvOl. 228^b, do weže TandZ. 179^a a j.; wežnik Lact. 79^d; srov. dial. *v*e*ž*a BartD. 16 (zlin.), *v*e*ž*ka Btch. 421 (dol.-beč., vížka), *v*e*ž*ka Jir. 333 (mýt.-litomyšl.); —

v slabikách *vnitřních jiných*: rozpraweite ŽKlem. 84^a, stromové zyalowegi Mand. 19^a, rozeſkrzwela jest země liquefacta est ŽWittb. 74, 4, prziwessity ListVrat. 1371, wetssyeho t., weczssyeho t., prziwetiwoſt Lact. 40^b; —

v konc. *-ve* m. *-vě:* w hniewe ŽWittb. 94^a, 11, ſwiedeczſtwe t. 77, 56, prawedlenſtwe t. 118, 56, dwe stě Mill. 95^a; —

fer- m. fěr-; na př. offerowaty ŽTom. 65, 15 a j., Alb. 3^b; z lat. offerre bylo č. offěr-, z toho pak offer-; —

S tím se vším srovnati jest ještě dial. m*e*ch m. měch BartD. 40 (hroz.); m*e*kký (záp.-česk.); ob*e*d BartD. 40 (hrozenk.); p*e*kný t., p*e*knej Jir. 333 (mýt.), p*e*kněj chod. 38; p*e*na BartD. l. c.; pro p*e*t ran Šemb. 25 (mýt.); v*e*rný BartD. l. c.; v*e*tva t. 16 (zlin.); f*e*rtoch Šemb. l. c. atd., a doleji připomenutou zvláštnost slc., kde krátké *mě, bě, pě, vě, fě* (z mê atd.) veskrze se změnilo v *me, be, pe, ve, fe.* Jako pak v živých dokladech nč. vůbec a v dialektických zvláště vidíme, že slabiky *mě, bě, pě, vě, fě* dílem porůznu ve slovích některých, dílem z pravidla ztratily jotaci, tak vysvětlujeme si touž věc v případech, potvrzených uvedenými doklady staročeskými, zvláště když doklady jsou z rukopisů pečlivě psaných nebo když jsou hojné: bylo stč. zapoměneš, to pak ztrátou jotace změněno v nč. zapom*e*neš, a -pom*e*neš m. -poměneš atd. říkalo se místy již ve stol. XIV; bylo stč. člověk, ale dialekticky říkalo se také člov*e*k; bylo vězě a dial. v*e*žě; atd.

3. Jiné ještě staré a stálé odchylky jsou v následujících s l o v í c h j e d n o t l i v ý c h:

seděti m. sěděti. Podle stsl. sêdêti žádáme i stč. sěděti; to se vyskýtá v několika dokladech: tam sme ſiedieli ŽKlem. 136, 1, part. ſyedye Rúd. 3^b, ſyedyeti ML. 4^b, by neſſyedyela Kat. 148, ſyedyely Pror. 89^b, chlap ſyedy AlxV. 234, ſyedyety EvOl. 95^b, ſyedyczyeho t. 244^a, ſiedieti Trist. 99, ſiediechu t. 79, ſyedie Mill. 126^a; ale doklady tyto jednak skrovným svým počtem, jednak nevelikou přísností svých pramenů málo váží proti veliké síle dokladů jiných a textů nejpřísnějších, které mají pravidlem *sed-*: 3. sg. zzedi LMar. 41, ſedy Pass. 390, 3. pl. ſedye t. 369, ſedyeſſe t. 418, ſedyety t. 380, part. ſedye t. 387, ſedyecz t. 391, ſedyecy t. 419, ſedyece t. 411, ſedyel t. 299, jenž ſedis ŽKlem. 98, 1, ſediechu t. 68, 13, ſedieli t. 118, 23, ſedyſſ ŽWittb. 79, 2, ſediel t. 9, 5, zedyel AlxB. 2, 34, ſedyſſ Modl. 154^b, ſedyechu t. 146^a, ſediel Hrad. 75^a, ſediece t. 49^b, ze ſedi Rožmb. 36, by tu neſſediel t. 25, aby ſedyel Pror. Jer. 16, 8, by ſedyal t. 29, 32, ſedieti Pr. pr. 246 atd. Vysvítá z toho, že bylo v stč. pravidlem seděti, nikoli sěděti. Výklad tomu může býti dvojí: *a)* buď že bylo i v stč. kdysi náležité sěděti, které však záhy skleslo v seděti, snad

pro rozdíl od slovesa *sěd-* třídy I. (inf. siesti, praes. sadu sěděš, part. sědl atd.), anebo *b)* že č. seděti a stsl. *sěděti* jsou slovesa různých stupňův *sed-* a *sēd-*. Zdá se mi podobnější výklad druhý; podle něho mohlo by i ruské *sidêtь*, *sižu* býti ze stupně *sьd-* (zdlouž. *sid-*), srov. *grьměti* z koř. *grem-*.

řéch, *řésta*, *řéchu* m. *ře-*. Z pův. rēk-s- je psl. rêch-, a za to žádáme stč. *řiech*; to je doloženo: páni rziechu DalH. 8, rziechu židové EvZimn. 35; ale častěji a pravidlem je již v textech nejstarších *řéch-*: rzech Zlomky Táb. ČČMus. 1874, 117, ona (dva synové) rzeſta DalC. 70, rzechu ŽKlem. 77, 19, poslové rzechu Pass. 139 a j. (v Pass. vždy tak), rzechu Hrad. 27ᵇ, t. 80ᵇ, rzechu DalC. 34, t. 44 a j. (vždy tak), rzechu EvZimn. 35 a j. Výklad tomu: bylo i stč. náležité *řiech* atd.; to však záhy ztrácelo význam svůj realní a přijímalo na sebe funkci pouhého slovce uvozovacího (srov. nahoře předčasné zaniknutí jotace v slově podobném *vece* m. *věcě* dixit); tím vypadalo ze své kategorie, isolovalo se; v případech takových přicházejí rády také mimořádné změny hláskové, v *řiech-řéch* ztráta jotace.

pečet m. pečět. Podle stsl. a rus. *pečatь*, srbch. *pečat* atd. (pol. pieczęć s odchylným *ę*) žádáme stč. pečět; to však doloženo nedostatečně: peczieti rozdávati Rožmb. 1; pravidlem jest *pečet*: peczetma zapeczeten Pass. 369, peczetmi ODub. 25 a Kruml. 71ᵃ, peczet Boh. m. 22ᵇ, o peczetech Hug. 10 atd., jotace záhy zanikla.

kúdele m. kúděle. Podle stsl. kąděľь, srbch. kudjela žádáme č. kúděle; ale i stč. i nč. je vždycky kúdele, kúdel, jako rus. kudelь. Taktéž je *mýtel* za starší mýtěl, mytiel Kruml. 29ᵃ, a *kúpel* za kúpěl (v. nahoře č. 2). —

B) Další ú p a d e k p r a v i d l a. Většina slabik, která předtím měla jotaci v mezích nahoře vytčených pravidelně zachovánu, ztrácí ji v době následující, hlavně od pol. XIV a v XV stol. Klesalo tu *ě*, *ie* v š u d e, kde dotud bývalo, k r o m ě po souhláskách r e t n ý c h. Klesání pak jeví se dříve v slabikách krátkých nežli v dlouhých. A klesají — podle většiny textů staročeských — ze slabik k r á t k ý c h dříve *jě*, *ně*, *dě*, *tě*, za něž je pak *je*, *ňe*, *ďe*, *ťe*; potom v poslední třetině stol. XIV klesají slabiky *žě*, *šě*, *čě* v *že*, *še*, *če*; naposled klesá *řě*, *zě*, *sě*, *cě* v *ře*, *ze*, *se*, *ce*; v týchže pak slabikách d l o u h ý c h klesá jotace během XV stol. jen dílem a sporadicky a z *jie*, *nie*..., *žie*..., *řie*, *zie*... je tu tedy *jé*, *ňé*..., *žé*..., *řé*, *zé*..., dílem trvá *jie*, *nie* atd. až do zúžení v *jí*, *ní*. C h r o n o l o g i i této rozuměti jest ovšem jen v celku a všeobecně; v jednotlivostech jsou mnohé odchylky, zejména jsou mnohé rukopisy mladší, které šetřením pravidla nad doby své vynikají (některé z nich, zejména Rychn., list Wartb., bible Ol., Koř. a OtcB. připomenuty jsou pro tuto svou vlastnost nahoře).

Doklady tomu.

Pro *jě*, *ně*, *dě*, *tě*. V ŽWittb. psáno geſut 62, 10 a j. m. jěšut, yeſczer 103, 26 a j. m. ješčěr atd., a naproti tomu gielen 106, 35 m. jelen, gieho Hab. 2 m. jeho atd.; mateně psané *je* místo *jě* a naopak (všeho asi 60 případů) svědčí, že písaři textu tohoto nebyl rozdíl mezi náležitým *je* a *jě* již dosti zřetelný, že tedy jotace v slabice *jě* již zanikala nebo již byla zanikla: místo náležitého rozdílného *je* a *jě* slyšel nebo vyslovoval písař ŽWittb. jednostejné *je*, a poněvadž za toto své *je* nalézal psáno (ve své předloze a v textech jiných) tu *ge*, *ye*, *ie*, tu *gie*, *gye*, domníval se, že svou slabiku *je* může psáti tu *ge* tu *gie* atp., a tak i psal. — V ŽKlem. psáno pohanyen 118, 6 a j. m. pohaňen, k nyemu 4, 4 a j. m. k-ňemu atd.; psaní toto opět svědčí, že *ně* (t. j. *ňě*) bylo tou dobou již kleslo v *ňe*: předtím byl rozdíl mezi *ně* a *ňe*, na př. bylo *němý* (psl. *němъ*) a k-*ňemu* (psl. kъ-*ňemu*); *němý* psáno *nye-* nebo *nie-*, k-*ňemu* pak jen *ne-*; když jotace klesla, bylo tu znění stejné, t. j. i adj. *němý* znělo *ňemý*, a psanému *nyem-*, *niem-* rozumělo se tak, jako by *ny-*, *ni-* byly spřežky pro hlásku *ň*, t. j. jako by jotace psaná byla grafickou pomůckou k označování souhlásek měkkých (srov. § 114 pozn.); podle tohoto pojetí psáno pak také k-*nye*mu, poha*nye*n atd., a psaní toto je tedy svědectvím, že *ňě* bylo kleslo v *ňe*. — Rovněž tak je dosvědčeno klesnutí *dě*, *tě* v *ďe*, *ťe* psaným ſa*dye*nye Pror. Isa. 17, 10, wyſwobo*dye*ny jsme Hrad. 15ᵃ, pora*die*no Kruml. 250ᵃ, nekrzſ*tye*na Pass. 229, pach*tye*nye Štít. uč. 29ᵇ, list zapeczet*ye*ny Pror. Jer. 32, 11 atp. (m. *-ďe-*, *-ťe-*, a toto m. *-ze-*, *-ce-*).

Doklady další, podobně svědčící, že jotace sklesla, jsou:

pro *žě*, *šě*, *čě*, skleslé v *že*, *še*, *če*, na př. ve Štít. uč. (z r. 1376) sdrzety 4ᵃ m. staršího sdržěti, wſſechny 21ᵇ m. všěchny, klicze 76ᵃ m. klíčě atd.; —

pro *řě*, *zě*, *sě*, *cě*, skleslé v *ře*, *ze*, *se*, *ce*, na př. v témže rkp. zahrzege 53ᵇ m. staršího zahřěje, ſkrze 67ᵇ m. skrzě, ſe 53ᵇ m. sě, czeſtach m. cěstách 4ᵃ atd.; —

pro d l o u h é *jie* skleslé v *jé*: neymyegeſye AlxV. 125 m. staršího nejmějieše, przigéti Ol. Lev. 26, 23 m. přij*ie*ti; — pro *nie*, *die*, *tie* skleslé v *ňé*, *ďé*, *ťé* dokladů není, poněvadž se mezitím vyvinulo pravidlo psáti *ň*, *ď*, *ť* spřežkami ny, dy, ty n. ni di, ti (v. nahoře); neprzietezi v NRadě 1183 t. j. -*ťéží* je doklad osamocený, bezpochyby omyl; — pro *žie*, *šie*, *čie* skleslé v *žé*, *šé*, *čé*: žezlyueho sitientem Ol. Deut. 29, 19 m. staršího *žie*zlivého, což ſluſe ŠtítOp. 369ᵇ m. slu*šie*, naylepſſemu NRada 103 m. -lep*šie*mu, czlowyecze hlava AlxV. 156 m. člověčie, czlowyeczeho t. 2157 m. -*čie*ho, czéſt partem Ol. Gen. 48, 22 m. *čie*st; — pro *řie* skleslé v *řé*: všech hřechow ŠtítOp. 244ᵇ m. staršího h*řie*chóv, oſtřehati t. 355ᵇ m. ost*řie*hati a j., rzekagij Ol. Ezech. 18, 29 m. *řie*kají, ſtrzebra t. 1. Par. 28, 17 m. st*řie*bra a j.; — pro *zie*, *sie*, *cie* skleslé v *zé*, *sé*, *cé*: chtě wzeti NRada 658 m. staršího v*zie*ti, kažte jim ſeſty EvOl. 279ᵃ m. *sie*sti, ſehny pak dále NRada 569 m. *sie*hni, zwyerzyeczeho AlxV. 2158 m. -*cie*ho, o buduczem

súdu NRada 2048 m. -*ciem* atd. Ale — jak již praveno — dlouhé *ie* klesá v *é* jenom dílem a sporadicky, většinou zůstává až do zúžení v *í*: na př. ještě v bibli Ben. z r. 1506 čte se: giéſti Deut. 12, 23, nauczenije Lev. 8, 8, kniežije Ex. 28, 1, pokúſſyete Ex. 17, 8, porúczye Num. 3 (v nápise), wyſtrzýehage Gen. 6, 6, obcházye Gen. 2, 11 atd.

C) Do doby nové zůstala část bývalého pravidla zachována jenom po souhláskách retných. Tu má totiž nč. v slabikách krátkých (v dlouhých proniklo zúžení v *í*) většinou správně rozlišené *ě* a *e*. Máme na př. sg. lok. na strom*ě* a vok. strom*e*; sg. lok. v slov*ě*; sg. nom. akk. Lab*e* (gen. Lab*e* odchylkou m. Lab*ě*); sg. akk. (adv.) lép*e*; sg. nom. zem*ě*, gen. zem*ě* pl. nom. akk. zem*ě*, instr. zem*ě*mi, dat. a lok. zem*í*m a zem*í*ch ze zem*ie*m a zem*ie*ch (sg. vok. zem*ě* odchylkou m. zem*e*, nom. vzat za vok.); sg. hříb*ě*, hříb*ě*te atd.; sg. gen. tykv*e*, plur. nom. akk. tykv*e*; zájm. akk. m*ě*; indik, vezm*e*me, vezm*e*te, impt. vezm*ě*me, vezm*ě*te; part. pohřb*e*n; III. tř. um*ě*ti, trp*ě*ti atd.; IV. tř. part. top*ě* a top*e*n; tř. V. 1[b] vytáp*ě*ti atd.; subst. zem*ě*nín atd.; adj. dřev*ě*ný, slam*ě*ný; kompt. dobrotiv*ě*jší; atd. Odchylky sporadické, jako -pom*e*neš m. žádaného -pom*ě*neš a j., a dialektické, jako m*e*kký, b*e*žet, p*e*kný, v*e*dět a slc. obecné m*e*, b*e*, p*e*, v*e*, f*e* m. m*ě* (m*ê*) atd., připomenuty jsou nahoře; v slabikách dlouhých má slc. náležité *ie*: m*ie*ra, b*ie*ly, p*ie*sok, v*ie*ra.

ě (*ie*) se mění v *a* (*á*).

157. 1. Změna tato je v stč. part. hoř*ě*l-hoř*a*l, věz*ě*l-věz*a*l, vis*ě*l-vis*a*l, vid*ě*l-viď*a*l, let*ě*l-leť*a*l atp. Tu všude jest *a* analogií: v stč. bylo správně sg. lež*a*l pl. lež*ě*li (v III. tř., po souhláskách podnebných) a sg. sáz*a*l pl. sáz*ě*li (v tř. V. 1[b]), přidělán tedy také k plur. hoř*ě*li, věz*ě*li, vis*ě*li, vid*ě*li, let*ě*li atd. singular analogický hoř*a*l atd., na místo náležitého hoř*ě*l atd., stsl. gorêlъ atd. Oboje tvary pak vedle sebe se vyskytují. Na př. horzal Pass. 336 vedle wzhorziel ŽWittb. 105, 18, horzala Alb. 83[b] v. horziela Hrad. 29[a], wyſyel Modl. 52[a] v. wyſal t. 132[a], wiezal Pass. 393, letyal Pror. 3[a] v. letyel Pass. 351, powydial (sic) Hrad. 127[b] v. wiediel t. 75[a], wydyal AlxV. 918 v. wydyel Alb. 68[b], ſedyal Pror. 64[b] v. ſedyel t. 65[a] atd. Novotvary s -*a*- zanikají, když od 2. pol. XVI stol. stává se pravidlem, aby toto participium veskrze mělo -*ě*- (v. § 99). — Totéž opakuje se, jen že menší měrou, v part. -*s* týchže sloves: hoř*a*v atd., m. hoř*ě*v, psl. gorêvъ atd. Na př. ſletiaw Troj. 200[a] vedle letiew Pass. 222, zwiedyew Pass. 354 v. zwiediaw Háj. 22[b] atd.

2. Táž změna vyskytuje se ještě několikrát v slabice *ř*ě-*ř*a. Zejména sem patří stč. stř*ě*h- — stř*a*h- custodire, stsl. strêg-, a zkř*ě*núti-zkř*a*núti obrigescere, stsl. iskrêpnąti; na př. střahúc Ben. Jg. vedle ſtrzyehucz Pror. 117, proto ſe toho nevſtřahl Háj. 154[a] v. wyſtrzyehl Štít. uč. 105[b], aby stráhli ho (Davida) Br. Jg. v. ſtrziehly Štít. ř. 182[b], zkrſanuli ſu ŽKlem. Moys. 15 v. zkrzienul Otc. 423[a], zkrzenuly ſu MamC. 120[b] atd. A také to vzniklo analogií: bylo náležité př*a*hu, př*a*húc, př*á*hl, př*ie*hli (z pręg-), přiděláno tedy také ke stř*ě*hli analogické stř*á*hl, stř*á*hli, stř*a*húc; bylo náležité zapom*a*nu, zapom*ě*neš, inf. zapom*a*núti a odchylkou zapom*ě*núti (z -męnąti), a podle toho utvořeno ke zkř*ě*núti také analogické zkř*a*núti. — Dále sem patří také tř*í*sně stsl. trêsnъ fimbria, dial. tř*á*sně Jg. (Us. boleslav.), bezpochyby také nějakou analogií. — V tř*ě*sk-, tř*í*skati-tř*á*skati Us. vzniklo -*á*- vlivem onomatopojickým.

3. Táž změna je dále v slabice *le*, *lé*, pův. *lê*, ve slovích čl*e*n, stč. čl*é*nek-čl*á*nek, stč. žl*e*b-žl*a*b, stč. žl*é*za-žl*á*za, stč. šl*e*piti, šl*é*pějě-šl*á*pěje. Uvedu nejprvé doklady:

čl*e*n-, čl*a*n-: člen Us., czlenek articulus Vít. 92[a], czlenkowe i údové (těla) Hod. 86[b]; czlanek Vít. 92[a], na czlanky articulos Pror. Dan. 55 a j.; stsl. člênъ i članъ, rus. členъ (odchyl.), pol. człon; —

žl*e*b-, žl*a*b-: zleb Vít. 93[a], zlebow fistulas MamE. 313[a], MamD. 301[b], žleb chod. 35, dwa zlebce Sal. 780, Žleby (hrad) Háj. 353[b]; zlab Ol. Gen. 24, 20 a j., Rozk. 2894, zlabek Hug. 200, po zlabinach Mill. 10[b] a j.; stsl. žlêbъ, rus. žolobъ n. želobъ, pol. żłob; —

žl*e*z-, žl*a*z-: zleza scrophula Brit., žlezy ApFr. 9[b], zlezi MamD. 296[a], žleza chod. 35; ſlazi MVerb., zlaza glans Vít. 92[a], Rozk. 1958, Diefb. a j.; stsl. žlêza glandula, rus. železa (odchyl. želêza); pol. zolza (odchyl.); v č. je vedle *žléza*, *žláza* také *hláza*, *hlíza*; —

šl*e*p-, šl*a*p-: pod ſſlepiegi sub vestigio Ol. 3. Reg. 5, 3, pod mými ſlepiegiemy Otc. 138[b], dělá ſlepyegku patkú svú ROl. 90[a], na které (miesto) ſſlepi (3. sg. praes.) Ol. Deut. 11, 24, slepnyczye calcaneus Rozk. 1995; ſſlapati Ol. Jos. 4, 18 a j., ſſlapiegij t. Job. 6, 13, ſſlapenye calcaneus Vocab. 175[b], ſſlapnicze calcaneus SlovKlem. 34[b], na niežto (zemi) ſſlapí noha tvá Ol. Jos. 14, 9; stsl. slêpati praes. slêplją salire (srov. doudl. slapat), v rus. a pol. slov těch není.

Slova tato mají v nč. valnou většinou *la*, poměrně zřídka *le*. V stč. bylo *le* častěji než v nč., a také častěji než *la*; časem tedy *le* ubývá a *la* se množí. *la* je také v stsl.: članъ vedle člênъ, žladą inf. žlasti vedle žlêdą inf. žlêsti retribuere, poenam luere (got. gildan, sthněm. geltan, n. ver-gelten).

V č. žléza-hláza, pol. dial. těšin. glóza Malin. wyr. 33, je pravděpodobně stupňované gelz- golz-, a žláza mohlo by se vykládati napodobením tvaru hláza. Podle Mikl. Etym. Wtb. 407 (s. v. geld-) mělo by se rozdílné *le* (*lê*) a *la* ve všech těchto slovích vykládati stupňováním t*e*lt-t*o*lt = tl*ě*t-tl*a*t atd.; palatalní *ž*-, *č*- ve stupni tolt, které tu vadí (z *g*olza je náležité *g*laza, *č*. *h*láza, nikoli *ž*láza), mohlo by prý býti ze stupně telt, t. j. *ž*láza (m. náležitého *h*láza) podle *ž*léza, *č*lánek (m. **k*lán-) podle *č*len atd. Ale když povážíme, že změnu tuto máme jen ve slabikách kořenných **člê*-, **žlê*-, **šlê*-, že

ji máme v slabikách těchto ve všech, a že v češtině historické *čla-*, *žla-*, *šla-* m. *čle-* atd. během času se množí, shodneme se trvám s výkladem, že v češtině (dílem i jihoslovanštině, srov. stsl. členъ, srbch. član) je náklonnost a vyvíjí se pravidlo, měniti v řečených slabikách *-le-* v *-la-*, že tedy *článek* je ze *článek*, *žláza* ze *žléza* atd. —

S tím se vším srov. změnu *e-a* v § 131.

Jiné změny dvojhlásky *ě*.

158. 1. Za spisovné hled*ěl* je dial. hleď*ul* BartD. 103 (lašské, fem. hled*ěla* atd.); tu je však vlastně změněno *-il* v *-ul*, v. § 167.

2. O Jarom*ěř*-Jarom*ír* atp. v. § 169, — o sč*ěvík* nč. šťovík § 133.

ě (*e*) se odsouvá.

159. 1. V impt. du. ne*sva*, ne*sta*, pl. ne*sme*, ne*ste* atp., m. nes*ěva*, nes*ěta*, nes*ěm*, nes*ěte*. Podnět k tomu je v impt. sg. *nes'*, který má též samohlásku odsutu, srov. Athen. VII, 184. V tiskn*ěte* atp. *-ě-* zachováno, poněvadž ho výslovnost potřebovala. Kde potřeba tato nebránila, tu všude odsouváno již v stč.; příklady jako bud*ěm*, vrz*ěm*, boha-dle pilni budyem Štít. uč. 137ᵃ, wrrziem ſie o ni (o sukni) Hrad. 89ᵇ, m. nč. bu*ďme*, vr*zme*, jsou velmi vzácné.

2. Ve mnohých nom. sg. vzorů *duše* a *panoše*. Na př. *báň* m. báně, a podobně *děl* (délka), *hráz*, *kadeř*, *kratochvíl*, *mez*, *mříž*, *-myšl* (Litomyšl atp.), *nesnáz*, *oj*, *panoš*, *poušť*, *rez*, *rohož*, *správec*, *stráž*, *souš*, *šíj*, *tíž*, *tloušť*, *tvrz*, *úlehl*, *věž*, *vrš*, *výš*, *zář*, *zem* a j. Tak i dol.-beč. *hráz*, *mez* Btch. 420 (hráz*a*, mez*a* t. a hráz*a*, mez*a*, nesnáz*a*, stráž*a*, vež*a*, klec*a* atp. BartD. 11 zlin. jsou novotvary). Více o tom v. v tvarosloví při vzoru *duše* a *panoše*. V týchže slovích bývá i sg. akk. bez *-i*. Podnětem odsouvání je tu analogie vzoru *kost*, je to tedy změna vlastně tvarová, srov. Athen. l. c.

3. V *zas*, *přec*, *zvlášť*, *práv* — na svém praw stole KlemP. 3, práw jako Sodoma Ben. Deut. 29, 23 —, *krom*, *skrz* — ſkrz zemi Br. Ezech. 14, 17, ſkrze oheň t. 16, 21 —, m. zas*ě*, před-s*ě*, zvlášč*ě*, práv*ě*, krom*ě*, skrz*ě*. Slovce tato klesají z významu realního do formalního, tím vypadají ze svých kategorií (zapomíná se při nich, že *zase* je *za*+akk. *sě*, atd.) a propadají změně hláskové mimořádné, ztrátě koncové samohlásky *ě* (*e*).

4. Tak odsulo se také *-ě-* ve výrazu nád*s-te* m. na-des*ěte*, na př. jedenác*t* z jeden-na des*ěte* atp.; tu odsuto zároveň *-e-* ze slabiky -d*e*s-. Doklady v. nahoře v § 136, 1.

5. Krom toho odsuto *ě* (*e*) z *lep* stsl. lěpъ, gen. lepu atd., a stč. často *lpu* atd., vlivem hojných slov s *-e-* pohybným; na př. složení lpu Háj. herb. 236ᵇ, instr. lpem BrigF. 31, tiem lpem HusPost. 220ᵃ, lpem Comest. 17ᵇ (2) atd.; vedle toho: lepem HusPost. 219ᵇ, lepem Comest. 17ᵇ; — a z dial. vrtel Btch. 421 (dol.-beč.) m. v*ě*rtel, tři vrtle ječmena Suš. 252.

6. V *raděj'* m. raděj*í* stč. raděj*ie* atp. jest odsutí až z doby nové, odsuto tu tedy již zúžené *-í* (zkrác. *-i*), v. § 175.

i, *í*.

160. V textech starších není v písmě rozdílu mezi *i*, *í* a *y*, *ý*; písaři píší oboje literami týmiž, a to buď literou *i*, na př. ſiui Kunh. 140ᵇ t. j. *živý*, — buď literou *y*, na př. dobrymy Alb. 1ᵃ t. j. dobr*ými*. Písaři textů nejstarších oblíbili si k tomu konci více literu *i*, pozdější zase více literu *y*; na př. v krátkém textu Ostr. je 6 slabik s *i*, *y*, ale psáno jen jednou *y*; (ſydom t. j. židóm), a v kodexu Alb. z r. 1383 je zase pravidlem litera *y* (na př. aby gemu czſty neczynyly 1ᵃ t. j. ab*y* čst*i* neč*i*n*i*l*i*); sloveso *hyzditi* psáno ve Štít. uč. 4ᵇ hyzdyty, v ŽKap. 73, 10 hizditi, atd. — Rozdíl mezi etymologickým *i* a *y* proniká v pravopise textů Jid., Pass. a j., v. rozpravy Dolanského v Listech filol. 1892 a 1893. Nejstarší známý text, ve kterém tento rozdíl literami *i* a *y* se značí, jest list. JHrad. z r. 1388; v době pozdější textů takových přibývá; Husův pravopis rozdílné *i* a *y* správně stanoví (až na to, že spojku *i* et učí psáti literou *y*), ale vedle toho dlouho se drží způsob, psáti *i*, *í* a *y*, *ý* stejně.

Tu pak píše se *i*, *í* bez rozdílu kvantity literami *i*, na př. uiduci Kunh. 146ᵇ t. j. v*i*dúc*í*, — neb *y*, na př. neczyny Štít. ř. 78ᵇ t. j. neč*iní* atd. — S označením délky psáno *í* literami a spřežkami: *ĭ*, na př. zzbosĭm Jid. 122 t. j. sbož*í*m, w lowiſſczĭch Pil. b t. j. v loviščích; — *ў*, na př. po widyenў svD. 92; — *ý*, na př. zdeyſſý praczý (sing. instr.) Štít. uč. 83ᵃ; — *ii*, *ií* (čárka na liteře *í* zde neznamená délky), na př. v takém veſſelii AlxB. 5, 31, gii BrigF. 15, u prostřěd polií Pror. 31ᵃ, synové netbalií t. 21ᵇ; — *ij*, na př. clij MVerb., nepatrſij AlxB. 1, 16, mdlegij t. 7, 28 a j., svatý Ambroſij ŽKlem. 137ᵇ, wyncencij t. 137ᵃ, mužie krwij sanginum t. 138, 19, hroſnoſtij tvých t. 144, 6, o čtveru pozwanij Štít. ř. 3ᵃ, w ſrdczijch t. 9ᵃ a j., ku pitij Ben. Num. 20, 5, milowanij buožij ChelčP. 141ᵇ; — *yy*, *ýý*, na př. welyczyy y malyy Pror. 65ᵃ, zemýý t. 26ᵇ; — *yí*, na př. na pleczyí Pror. 35ᵇ; — *ýj*, na př. na pohorzýj Pror. 22ᵇ; — *yg*, na př. gyg t. j. jí RОtcPetr. 164 a j.; — Hus učí psáti *í* literou *í*, a tak psáno v HusPost.: boží, píſi atd.; Blahoslav navrhuje literu *j*, na př. pjſař Blah. 12; v pravopise bratrském stala se však pravidlem litera *j*: pjſař; opravou v pravopise t. zv. skladném přijata litera *í*: písař (1842).

O kvantitativním rozdílu mezi *i* a *í* jest připomenouti, že u výslovnosti obecné není vždy dosti zřetelný a že tu bývá kolísání. Již Blahoslav zaznamenal, že místy okolo Prahy se říká: s n*i*m, s n*i*mi, pane

m*í*stře, j*í*ž (sg. akk.), a jinde s n*í*m, s n*á*mi, j*í*ž (na Domažlicku), m*í*ſtr (mor.) Blah. 22 a 261; že písaři rádi *-i* na konci slova prodlužují a píší: panu Janowj, Petrowj, dám dobrau wůlj t. 261; Blahoslav také neznamenal již délky v adv. kompt. radě*jí*, mile*jí* (stč. *-jie*), učil psáti radě*ji*, mile*ji*, a vytýkal omyl těm, kdo tu psali *-í*, t. 261. Podobně má i Nudož. 35b v paradigmatu: pl. gen. naſſjch, dat. naſſjm, instr. naſſjmi. Také v textech odchylky toho druhu velmi hojně se vyskytují. Dialekticky pak říká se: *tí* staří vojác*í*, had*í* BartD. 52 (dolsk.), v zél*i*, do zél*i*, séd*i*, léž*i* t. 81 (hranick.), a za spisovné: slovo bož*í*, hromada kost*í* a j. slýchá se na mnoze: slovo bóž*i*, hromada kost*i* atd. Proto patří také náležité lišení *i* a *í* k nejtěžším stránkám českého pravopisu.

i, í je střídnicí:

161. 1. Za psl. *i*. Na př. v*i*děti, v*í*dati, psl. v*i*d-.

2. Za psl. *ь*, v několika dokladech jednotlivých: St*í*bečna (jm. místní), *stьbьčьna, pagum Ztibecznam Kosm2. I, 4, Ztibecinam Kosm1. ib., in villa Stibecna KosmA. III, 13, adiacet pago Stybeczne Kosm3, I, 3; — l*í*st- z l*ь*st-, Lystimir Kosm2. III, 12, konšel mnoho liſtiwie vylúdí Hrad. 128b (verš 8slab. slovo liſtiwie platí tu za dvojslab.); — d*í*bri valles, plur. nom. MVerb. (v Aelt. Denkm.; Patera ČČMus. 1877 neuvozuje této glossy ani mezi pravými ani mezi nepravými); — *čí*st- z *č*ь*st-, chce sě chiſtiti Urban celebrabitur CisMnich. 97a (dvojslab.), chiſti t., k velikéj chzyſti Kunh. 148a (jednoslab.); — ř*í*k- z r*ь*k-, já slávu rz(i)ku ŽKlem. 17, 50 (*i* vyškrabáno), zda by otpieral sě a rzika Rožmb. 19; — chř*í*b- z chr*ь*b-, chrzybeti králóv zvrátím EvOl. 204a z chrьbьty, nč. po hř*í*betu Erb. čít. 34 (domažl.), kř*í*bet BartD. 27 (záhorsk.) a 62 (valašsk.), srov. stpol. chirzybet ŽFlor. Ezech. 20; — kř*í*st- z kr*ь*st-, prosi krzyſta Bořivoj ot Svatopluka DalC. 23; — stř*í*m-, stř*í*men ze str*ь*men-, do ſtřimenu Háj. 115a, do Střymenu t. 272a; — v příponách: vévody luczyſkeho PulkR. 15a, PulkL. 32 t. j. lučského, z *-ь*sk-, maczyka Synon. t. j. máčka (rostl.), z *-ь*ka. V nářečí lašském říká se L*í*hota, L*í*hotka (3slab.) za č. Lhota, Lhotka, z l*ь*got-. Je trvám samozřejmo, že *i*, *y* psané v uvedených dokladech starých znamená hlásku *i*, jaká se slyší v dial. hř*í*bet, kř*í*bet a l*í*hot-, a že je střídnicí za bývalé zde *ь*. Namítati by se mohlo, když — jak doklady ukazují — liſtiwie v Hrad. 128b je 2slabičné (a nikoli 3slab.), a rovněž tak chiſtiti v CisMnich. 97a atd., že tedy psané zde *i* za *ь* neznělo; myslím, že by to byla námitka nesprávná, a vysvětluji si věc takto: říkalo se l*í*stivě (3slab.) a vedle toho též *l*stivě (2slab.), jako se říká L*í*hota vedle *Lh*ota; skladatel 8slabičného verše v Hrad. užil slova 2slabičného *lstivě*, opisovatel však odchýlil se a napsal l*í*stivě, které v jeho nářečí bylo místo nebo vedle *l*stivě; a podobně při *čí*sti- m. *č*sti-. Srov. slc. l*e*hota, l*e*vica v § 145.

Sem patří také sg. akk. *ji* eum, sesílením m. *jь*; podle pravidla jerového mělo se *jь* změniti v *j*, a to nemohlo býti slovem samostatným, proto změněno jednak v *je-j* (*je-* přidáno podle *je*ho atd.), jednak v *ji*. Příklady pro *ji* (po předložkách *ni*): vezmi pětiprstu (rostl., pětiprst) a vař gy u vodě Chir. 156a, abych ji (eum, osobu mužskou) k sobě pustil list. z r. 1485 (Čas. Mat. Mor. 1870, 46—47), našel sem ji (eum) t., schovejtež ji (eum) t., prſed ny ante ipsum ŽKlem. 141, 3, pomníš na ni ŽWittb. 8, 5, sednu na ni (na koně) zlin. 37.

V Háj. psáno pročyž 370b, pročiž 114b, 133b a j., začyž 224a atd., v KolDD. zacziž 173b (1606). Také tu je myslím *-či* za *-čь*, pročiž = pro-čь-žь (pro-čь-že) atd.; možný je též výklad, že tu je *-čí-ž*, zúženo z *čéž* m. *-čež*.

3. Za *y* v t*i*síc stč. t*i*siuc, stsl. t*y*sęšta atd.; srov. mrus. dial. ťisьač Ogon. Stud. 40.

4. Za starší *u*, *iu* a *ú*, *iú*, budiž toto původu jakéhokoliv. Tu vzniklo *i*, *í* přehláskou, a to až v době české, v. § 209 a 210. Na př. sg. dat. oráč*i* z oráč*iu* a toto z oráč*u*, sg. akk. duš*i* z duš*iu* a toto z duš*u*, sg. instr. duš*í* z duš*iú* a toto z duš*ú*.

5. Za starší *é*, *ie*, budiž toto původu jakéhokoliv. Tu vzniklo *í* zúžením v době české, v. §§ 127 a 153. Na př. nč. ř*í*ci ze stč. ř*é*ci, b*í*lý z b*ie*lý, t*í*že z t*ie*že atd.

V slovích přejatých znamená *i* střídnou hlásku toho jazyka, z něhož je slovo přejato; na př. h*i*stor*i*e, Kr*i*stus, N*i*n*i*ve atd. Není to vždy = česk. *i*, a Hus píše výslovně, že v příslovci *hin* (z něm. *hin*) jest *-y-* a že tedy třeba psáti h*y*n, HusOrth. 180; Hus, v jehož nářečí se bezpochyby již za jeho doby říkalo p*ji*vo m. p*i*vo atp., pokládal by také *i* v kap*i*tola atd. za *y*; ale z toho nelze vyvozovati, že by každé *i* v stč. slovích přejatých bylo znělo *y* a že by se podle toho v transkripci stč. psáti mělo kap*y*tola, l*y*l*y*e atd., a psaní toto vedlo by k nekonečným rozpakům a nesnázím. —

O dlouhém *í* viz ještě § násl.

Dlouhé *í* vzniká:

162. *a)* Z krátkého *i*, dloužením fonetickým. Na př. s*i*lný-s*í*la, m*i*lý-stč. m*í*l, chtě sě nám mijl učiniti Štít. ř. 18b, ješto j' jím mijla čistota t. 10b, jemuž mijlo duchovenstvie t. 169a, všecko s' mijle trpěl t. 162b.

b) Stahováním (srov. § 477). Tu vzniká *í*:

z *ьjь*, na př. sg. nom. masc. boží z psl. bož*ьjь*, pěší z psl. pěš*ь-jь*; — sg. instr. božím, znamen*í*m atp. z psl. *-ьjь*mь; — pl. gen. host*í*, kost*í*, řebř*í*, znamen*í*, pan*í* atp. z psl. *-ьjь*; —

z *ьji*, na př. sg. lok. řebř*í*, znamen*í* atp. z *-ьji*; — sg. dat. lok. pan*í* atp. z *-ьji*; — du. nom. akk. znamen*í*, pan*í* atp. z *-ьji*; — pl. nom. masc. řebř*í*, bož*í* atp. z *-ьji*; — pl. lok. řebř*í*ch, znamen*í*ch atp. z *-ьji*chъ; — pl. gen. pěš*í*ch atp. z pěš*ь-ji*chъ; — impt. stč. p*í* z psl. p*ьji*; —

z *iji* (s přízvukem na -ji), na př. sg. dat. lok. fem. pěší atp. z pêši-ji; — du. nom. akk. fem. neutr. pěší atp. z pêši-ji; — pl. nom. masc. dobří, pěší atp. z dobri-ji, pêši-ji; — pl. instr. masc. neutr. pěšími z pêši-jimi. Stahování toto je z doby předhistorické. V době historické stč. i nč. vyskytuje se také stažené *í* z *ij* (*ijь*) a *iji* v slovese *přijíti;* na př. praes. přídu z přijdu, prijьdą, že przide ten den Hrad. 89ª, když przideſs ŽKlem. 153ᵇ atd., vedle przigde EvZimn. 51 a j., — aor. příd- z přijid- n. přijíd-, když by večer przidu s nim apostoli Hrad. 76ª atd., vedle przigidu AlxH. 1, 7, przigijdu Štít. ř. 230ª a j., — inf. příti z přijíti, aby ráčil k tobě przitì Hrad. 49ª atd., vedle przigyty Štít. uč. 36ª a j.; — a taktéž *přímu* atd. m. přijm-, przymes obět Alb. 76ᵇ a j., — *přímě* m. přijmě, przijmym Anon. 2ª.

i vzniká podružně v slabikách měkkých před *u* a *a*.

163. 1. Místo staršího akk. dušu, instr. dušú atp. je později dušiu, dušiú atd. Rovněž tak změnily se všecky slabiky měkké s *-u, -ú: ču-* se změnilo v čiu-, *žu-* v žiu-, *ňu-* v niu- (vysl. ňiu-), *ju-* v jiu- atd., měkkost pronikla v jotaci. Změna tato stala se jenom v češtině západní, kde pak následovala přehláska v *i*, a vykonala se v době před touto přehláskou, na sklonku XIII a v 1. pol. XIV stol.; srov. § 209 a 210.

2. Stejnou změnou vysvětliti jest trvám slc. žiar z č. *žár*, pl. gen. čias z *čás* atp. Nejist je však výklad tento pro příklady stč. psané pravopisem nezřetelným: czyaſſ EvVíd. Jan 5, 25, uſlyſſyawſſye t. 2, 9 atp., v. § 114.

Také v stsl. bývá jotace ve slabikách, které jsou ve střídě za české *ču-* a *ča-* atp. (t. j. za slabiky s *-u, -a* po souhláskách měkkých); na př. mąžju Zogr., stč. mužiu, — dušją Euchol. Sin., stč. dušiu, — čêsъ Zogr. stč. czyaſſ EvVíd. atd., srov. Lesk. Handb. 47—48 a Mikl. I³ 283, 291 a III² 19, 24 a j.; podobně v strus.: mežju Ogonovskij, Chrestomatija staroruska (1881) 101, čjudъ t. 105, prošju t. 115 atd.

Jiného původu a významu jest jotace psaná při *e* a při *o*, t. j. když místo náležitého *e, o* je psáno *ie, ye* nebo *io, yo*, na př. pohanyen m. pohaňen ŽKlem. 118, 6, ku plawiſſtyom m. plaviščóm EvZimn. 31, ohniowata mluwa m. ohňovatá ŽBrn. 118, 140, k ratagiom t. 23 atp.; tu má totiž jotace platnost jenom grafickou, psané *-i, -y* patří k liteře předcházející a činí spolu s ní spřežku pro žádanou souhlásku měkkou, na př. pohanyen = pohaňen, ratagiom = ratajóm atd. Psaní takové*) vyskytuje se, když jotace fonetická byla poklesla, srov. § 114 pozn. a mou rozpravu Über die weichen a-, o- und u-Silben im Altböhmischen str. 7 sl., 13 sl., 39 sl.

*) Také v Hrad. je psáno niemcziom, czuzozemcziom 20ª. Poněvadž Hrad. je rkp. na jotaci přísný, mohlo by se zdáti, že psané zde *-iom* má se také tak vysloviti; ale jsou to omyly: na místě prvém je chyba napravena tečkou pod *i*, a podobná oprava náleží také místu druhému.

Střídnice za *í* v slabikách krátkých.

164. Za *í* slabik dlouhých bývá v slabikách krátkých *i;* na př. píti-pil, číti (stč. čúti)-čil (čul), míle - pl. gen. mil, milý-mil (stč.), síla-silný atd. Ale v případech, kde *í* je zúženina ze staršího *ie*, je v příslušných slabikách krátkých ovšem *ě* (*e*); na př. mříti (stč. mřieti)-mřel (stč. mřěl), míra (stč. miera) - pl. gen. měr, hřích (stč. hřiech)-hřešiti (stč. hřěšiti), říditi (stč. řiediti)-ředitel, svítiti (stč. svietiti) rozsvěcovati, rozsvítiti - impt. rozsvěť atd.; o odchylném *i* místo *ě* v impt. ob. rozsviť, kompt. řidší, v zastiňovati diblík, dobrodiní atp. viz nahoře § 154 č. 1.

i vedle samohlásky se mění v *j* (*i̯*).

165. Někdy připojuje se *i* slabikové k samohlásce slabiky sousední a slabiky obě splývají v jednu (srov. § 480, synizese); z jejich samohlásek je dvojhláska, jejímž jedním členem jest *j* (*i̯*) z bývalého *i*. Na př. Maria a Mari̯a, téjť panně maria dějí (Maria 3slab., verš 8slab.) Kat. 34 a Maria geho matka ſlowa (Maria 2slab.) t. 56; Antiochia a Anti̯ochi̯a, Antyochya sloviěše (Antiochia 5slab., verš 8slab.) Marg. 486, W antyochy žena kázaná (Anti̯ochí, 3slab.) t. 56; Olibrius a Olibri̯us, tehdy olibrius zbledě (Olibrius 4slab.) t. 176, v ňemž se olybrius klanieše (3slab.) t. 149. V podobných případech čísti jest někdy *i̯* místo spojky *i*, na př. ve verších 8slabičných: toť jest duſſy y tyelu zdrávo Vít. 60ᵇ, ohleduje luky yſady NRada 983; totéž v nář. vých.: mohla bych aj (= a i) choditi Suš. 377, měl jsem já koňa baj (= ba i) sem byl doma t. 222 a j. Sem patří také ob. na-věkj-ámen z na-věky (věki)-amen, Ježiš-Marjá atp.

i, í se mění v *y, ý* (*aj, ej*); *é; e*.

166. 1. Nejstarší příklad změny *i y* je v blísk-, blysk-; za etymologické blísk- má slovanština západní blysk- (srov. § 32), vykonala se tedy změna tato v době předhistorické. Na př. pol. błyskać, hluž. i dluž. błysk- atd. České blysk- je dosvědčeno psaním *-ły-* a změnami dalšími v blajsk-, blejsk-, na př. błyſkánij Br. Žal. 77, 19, t. Jer. 51, 16, błyſſtěti t. Job. 18, 5, blayſkanij Háj. 134ª, blayſkage mečem t. 157ᵇ, nč. blejskati Us.

Na pohled zdá se býti změna podobná ve *vívoda (vzniklém zúžením z vévoda) — vývoda, vajvoda, vejvoda atp. Ale změnu tuto způsobila mylná etymologie. Za bývalé vojevod- je stč. správné vévod-; v době úžení *é-í* vzniklo z toho vívod-; toto však bráno mylnou etymologií za složeninu *vy*-vod-, *vý*-vod- (*vy*-voditi, *vy*-vésti); a to pak dále měněno ve vaj-vod- a vej-vod-; na př. wywoda český český PulkVrat. 50ª a j., o wýwodách a hrabích Hořek. 64ª, wýwoda VelKal. 164, Br. Zach. 7, 9 a j., bóh ustavil rozličné waywody Hád. 3ª, waywoda Háj. 251ª a j., VelKal. 17 a j., Beneš.

Gramm. 6ᵇ, weywoda Pror. Dan. 3, 38, EvVíd. Mat. 2, 6, Nom. 66ᵇ, VelKal. 265 a j. Stran mylné etymologie, která zde změnila *ví-* ve *vý-*, srov. pol. *wy*ciężyć atp. z psl. vitęz-, č. vítěz- atd.

2. Dialekticky mění se v češtině historické *i*, *í* v *y*, *ý* po souhláskách sykavých, zřídka po jiných. V stč. byl rozdíl mezi bíti a býti atd., vůbec mezi *i (í)* a *y (ý)*; důkaz toho viz doleji v § 212 a 215. Při tom však nalézáme počínajíc od stol. XV, že v textech, které jinak dobře rozeznávají *i* a *y*, hojně nebo i pravidelně bývá psáno *y* místo žádaného *i* po souhláskách sykavých, zejména po *z*, *s*, *c*, po *ž*, *š*, *č*, po *ř*, někdy také po *j*. Na př. ve ŠtítOp. z poč. XV je psáno pravidelně *cy*, *zy*, *ſy*, mnohdy též *žy*, *šy*, někdy také *čy* a *gy*; v BrigF. je pravidelně *cy*, *zy*, *ſy*, mnohdy také *čy*, *žy*, *šy*, a také *řy*, *gy*: poczynagi 1, tiezy 62, ſſybeniczy 73, rzymſkem 1, gyz 1 atd.; v OtcB. je pravidelně *cy*, *zy*, *ſy*; tak také v některých částech Kruml. (ČČMus. 1884, 30); tak také v Lobk.; v ChelčP. díle I. je vždy krátké *cy*, *zy*, *ſy* (dlouhé psáno *cij*, *zij*, *ſij*), v díle II. je krom toho také *čy*, *žy*, *šy*, *řy*; u Háj. je *cy*, *zy*, *ſy* pravidelně a vedle toho i *čy*, *žy*, *šy*, *řy* hojně: cyſarz 118ᵃ, pracy t., mnozy t., odcyzyti 321ᵇ, w leſych 118ᵃ, proſyce 116ᵃ, we dwacyti tiſycych hřywnach 295ᵃ, cyſařy 195ᵃ, alcypřyſſt 173ᵇ, račyl 126ᵃ, včyniti 120ᵃ, kniežy 130ᵃ, žyde 131ᵃ, duſſy 120ᵃ, wſſyckni 118ᵃ, hřych 115ᵇ atd. (vedle toho: včinili 116ᵃ, žiw 133ᵇ, naſſij 116ᵇ, přičynu 120ᵃ a j.); atd. To ustaluje se pak v pravopise bratrském, podle něhož psáno po *c*, *z*, *s* vždycky *-y* místo *-i*: cyzý ſýła m. *cizí síla* atd. Kromě toho bylo od pravopisu Husova také pravidlem spojku *i* = et psáti *y* HusOrth. 182. Hus o spojce *i* výslovně píše, že zní *y* (rovněž tak dial. v mrus., v. Ogon. Stud. 38). A že také ve psaném *cy*, *čy* atd. zn ě l o *y* a nikoli *-i*, dosvědčují Beneš Optat, jenž praví, že v *cyzý*, ſylný atp. zní *y*, a Blahoslav, jenž učení Optatovo stvrzuje a dodává, že by se i *čy*, *žy*, *šy*, *řy* psáti mělo, poněvadž tu prý *-y* zní, na př. čýſti, žyw, ſſýp, řýp Blah. 28, 29, 43, srov. mé Přísp. k histor. česk. pravopisu a výslovnosti stč. 198—199; a totéž dosvědčují některá nářečí, ve kterých za etymologické *-i* po sykavkách se slyší *-y*, na př. v nář. chodském zní *-i* ve vojác*i*, voráč*i* „velmi široce“ chod. 39, ve zlinském praví se cyzý, věcy, zyma, sypět BartD. 6, v lašském cysař, kmotřy, žyd, včyl t. 98, v starojickém zní *ři*, *ži*, *ši*, *či* téměř jako *řy*, *žy*, *šy*, *čy* t. 84 atd. Svědectvím je zde dále také polština, ve které se rovněž tak vyvinulo psaní *cy*, *dzy*, *czy*, *ży*, *szy*, *rzy* místo etymologicky žádaného *ci* atd., a kde se široké *-y* též vyslovuje: naszych, przyczyn, należy, nocy, między atd., srov. Małecki Gramm. 1863 str. 6 (po *z* a *s* liší se *i* a *y*). Z toho ze všeho vysvítá, že změna, kterou v stol. XV a XVI se zmohlo psaní *cy* místo etymologického *ci* atd., byla nejen grafická, nýbrž i fonetická, že se nejen psalo, nýbrž dialekticky i vyslovovovalo *cyzý sýła*, *přýčyna*, *žyvý*, *šýp* atp. U výslovnosti zanikala dialektická tato zvláštnost, když rozdíl mezi *y* a *i* znenáhla klesal, o čemž v. § 215. V písmě přestala

s přijetím pravopisu analogického, v. § 8 č. V; zbytek udržel se v psaní os*y*ka Jg. a j., m. os*i*ka, pol. osika, stsl. jasika.

3. Jako jinde a vůbec se mění *ý* v *aj* a toto dále v *ej* (v. § 217), tak čekáme také za *cý*, *zý*, *sý* atd., vzniklé z *cí*, *zí*, *sí* atd., změnami dalšími vzniklé *caj*, *cej* atd. To také v několika příkladech nalézáme: za *cín*, *cýn* je *cajn*, czajn UrbE. 360, cayn Háj. 14ᵇ, caynem t. 464ᵇ, nč. c*ej*n Us.; za z*í*skati, z*ý*skati je z*aj*skati, bychom nezayſkali Lobk. 81ᵇ, z*ej*skati, zeyſkati VelKal. 90 a j., nč. zejskat Us.; za *šid-*, *šíd-*, *šýd-* je š*aj*d-, svými Sſaydy a pokrytstvím Háj. 245ᵇ, ſſayderzſtwij mnichovská ChelčPost. 91ᵃ, nč. š*ej*diti v. š*i*diti, pol. szydzić, szyderz atd. Sem nepatří *zítra*-*zaj*tra: ono je ze *z-ji*tra (*z-ju*tra), toto ze *za-ju*tra.

4. Častěji nalézáme v případech sem patřících *ej* a nikoli též *aj*. Na př. bylo *cí*cha, *cí*p, *cí*titi, ps*í*k, z*í*ma hiems, kos*í*k, les*í*k, voz*í*k, a jest c*ej*cha, czejſſka KolA. 1514, c*ej*p, ceyp VelKal. 279, dial. c*ej*tit Us. (tak i v Papr. Ob.), ps*ej*k, zeman měl psegka Papr. Ob. 55, z*ej*ma vých.-česk., kos*ej*k (příjm.), les*ej*k atd. Stupeň přechodní c*aj*cha, c*aj*titi, z*aj*ma atd. není doložen. To může býti někdy náhodou, t. j. stupeň přechodní s *-aj-* byl, ale neznáme pro něho dokladu. Jindy pak může to býti přímá změna *í*, *ý* v *ej*: říkalo se p*ý*cha a p*ej*cha (přechodné *p*aj*cha bylo již zastaralé anebo málo užíváno), a podle toho mohlo i vedle c*í*cha, c*ý*cha vzniknouti hned c*ej*cha, o jedné cziſſe KolA. 1514, czeyſſka t. Kde je jen *-ej* a nikoli též doklad pro *-aj*, tu ovšem nelze rozhodovati, byl-li postup změn *í*, *ý-aj-ej* či *í*, *ý-ej*. P ř í p a d y s *í-ej* jsou vesměs d i a l e k t i c k é. Některé jejich doklady známy jsou vůbec z č e š t i n y o b e c n é, na př. c*í*titi-c*ej*tit Us., c*í*cha-c*ej*cha Jg., c*í*p-c*ej*p Jg., ceyp VelKal. 279, s*í*to-s*ej*to Jg., voz*í*k les*í*k nož*í*k - voz*ej*k les*ej*k nož*ej*k Us.; voz*í*ček atd. - voz*ej*ček atd. Us. V nář. p o d k r k o n o š s k é m je pl. nom. mnoz*ej*, uboz*ej*, velic*ej*, široc*ej* m. mnoz*í* atd., Kouble ČČMus. 1864, 49, Šemb. 31. Tutéž je pl. lok. v Němc*ej*ch, Kouble t. V nář. č e s k. s e v.-v ý c h. je ve vzoru *duše* sg. instr. *-ej* m. *-í*, dušej, stolicej, prácej, přízej, nůšej, kůžej, bouřej, zeměj atd., a taktéž bývá ve vzoru *kost*, za pecej, s kostěj, holej atd.; mám za to, že se zvláštnost tato vyvinula nejdříve při sykavkách: prac*í*, pec*í* - prac*ý*, pec*ý* - prác*ej*, pec*ej* atd., a odtud přejala se i jinam; v gen. plur. týchže vzorů je též *-í*, ale vyslovuje se krátce, na př. deset nůš*i*, hromada kost*i* atp., proto tu nevzniklo *-ej*. V témže nářečí je vedle z*í*ma frigus z*ej*ma hiems, ze stč. z*í*ma, minulať zijma Štít. ř. 52ᵇ. V nář. d o u d l e b s k é m je bz*ej*na m. bz*í*na z bъzina, ř*ej*chtat m. ř*í*chtat ze řehtati, př*ej*voz m. př*í*voz stč. přievoz Kotsm. 6. Na M o r a v ě jest v nynějším nářečí d o l s k é m *ej* = *ėj* (zněním mezi *ej* a *ij*) místy pravidlem za spisovné *í* po souhláskách *c*, *z*, *s*, *č*, *ž*, *š*, *ř*, *l*, *j* — tedy po souhláskách týchž, jako ve ŠtítOp. a BrigF., přibylo jen ještě *l*, viz zde napřed —; na př. c*ej*n, c*ej*tit, z*ej*vat, s*ej*ň, č*ej*st (čísti), č*ej*hat, ž*ej*znivej, š*ej*pek, dř*ej*mat, tř*ej*ska, l*ej*bit, l*ej*stek, voz*ej*k, ps*ej*k, nož*ej*k, král*ej*k, telec*ej* maso, hověz*ej* dobytek,

psej dni, nečej husi, očej (očí, gen.), očejm (dat.), pl. gen. našejch husej (našich husí, zdlouž. naších), mojejch kozej (mojích kozí, dial. m. mých koz), ve Stříbrnicejch, skočejm (skočím), udeřejš sa (udeříš), pršej (prší), nosejme (nosíme), klečejte (klečíte) atd., BartD. 52. V nář. keleckém je totéž, ale jen v slabikách kmenových, nikoli v ohýbacích, a zřídka v zúžených; na př. lejbiť, pacholejk, knoflejk, obilejčko, psejk, vozejk, dvacejtka, Meziřejč, přejtel, přejkopa, přejstodolek atd., BartD. 92. Že se tak — *ej* místo *í (i)* atd. — vyslovovalo místy již v moravštině starší, toho doklady jsou v EvOl.: ſkrze gey (t. nemoc, m. jí, a toto zdlouž. m. ji) 238^b, hlas rzkuczyei (m. řkúcí) 215^a, (sukně) czyey bude 264^b, ſkrze cztenyey 171^b (m. čtení, zúž.), ſkrze oſwyczenyey t., držte danyey (= ustanovení) 167^b, krev má jest pitiei 423^b, bez przeſtawanyey 173^a, pán dnyey 297^b (pl. gen.), počátek boleſtyei 324^a, z moci temnoſtyey 165^a, záloh zemyey 149^a, zástup lydyey 180^a, ač nenawydyey vás svět 153^b (m. nenávidí), (on) druhého potupyei 288^a, království nebeské násilé trpyei 207^b, dyey k ňemu žena 233^a (m. dí), když gedyei 231^b (m. jedí, zúž.), (on) gyei a pyey 217^b (jí a pí), ktož gyei mé tělo a piey mú krev 243^a, zda nenyey tento 179^a (m. není), nynyey poslúchajte mne 188^a (nyní) atd.; doklady pro stol. XVI jsou: pacholeyk (m. -ík) a čeystey (m. čistý) Blah. 338, z Holeyče (m. Holíče) Háj. herb. předml. XVI^b. — Sem ovšem nepatří ob. cizej, ryzej, 3. plur. vozej, nosej atd.; adj. cizí, ryzí přejala se dialekticky do druhu dobrý, a 3. pl. vozej, nosej atp. jsou novotvary podle umějí, sázejí, -ějí, v. § 175.

5. Konečně nalézáme v případech sem patřících jen *e, é* — někdy i „poloviční“ *a* — místo *i, í*, a nalézáme to i po souhláskách jiných, mimo nahoře jmenované. V nářečí hanáckém bývá *e, é* m. *i, í* podle příkladů v Šemb. Dial. 47 po souhláskách sykavých a *l, ř*, na př. žeto (žito), šedit (šiditi), šeroké, včel, leška, kopřeva, nepřešil (nepřišel); sela (síla, spolu zkráceno), lepa (lípa), sleva (slíva); čést (čísti), počétat, křéž, přéloha (příloha), přéjem atd.; vedle toho zůstává *i*: milé, pilné, travička, místo (zkrác.), víra, díl atd. Podobně změněno *í* v *é* v nářečí dolnobečevském (Bartocha, Listy filol. 1891, 421—422 a Šemb. 52): v zémě (v zimě, v zímě), vozék, nosék, psék, ľesék, cétiť, mžékať, žédlo, nožék, pršé, těšém se, košék, čétať (počítati), ľéčiť (líčiti, bíliti), bľéž, koľék, rohľék, špendľék, včeľén, kľén, ľésti (listí, spolu změna kvantity), křéž, křédlo, přékaz, přéloha, přéjem atd.; někdy také krátké *i* změněno v *e*: šerší (vedle široké, podobně v nář. dolském BartD. 55), malena. V nářečí horském bývá tato změna krom toho také po *ň, ď, ť* a též po retnicích, na př. zema (zima), selné (silný), cétim, žedi (židé), Češe (Češi), skočeť, přešil (přišel), nosele (nosili), robeť (robiti), napraveť, v zlostě Šemb. 42 a 43. V témže nářečí je místy až „poloviční *a*“ za *i*: sa (si), ťa (ti), třa (tři), zama (zima), ve Skal'ca (v Skalici), do Želeťac Šemb. 43; zajisté má se tím rozuměti

nějaké široké *e*. — Doklady z textů starších (moravských) pro *i-e* jsou: vtyeſſetedlnycze ROl. 142^b, neſtydlewoſt EvOl. 164^a, (múdrost) ſtidlewa geſt t. 158^a, by raczela uprositi Ol. Müll. 618, k waſſem duſſam t. —

Z přehledu a srovnání těchto změn vychází trvám bezpečně na jevo, že jsou původu stejného a že v různých jejich výsledcích jsou různé stupně téhož měnění. První a nejmocnější podnět vyšel od sykavek *c, z, s*, a *ci, zi, si* změnilo se v *cy, zy, sy*; to bylo již na samém začátku stol. XVtého, jak svědčí ŠtítOp.; ale bylo to jen dialekticky, neboť Hus liší *i* a *y* náležitě také po sykavkách, učíť psáti cizí, zima atd. (Slav. Bibl. II, 179); záhy následovala změna stejná v slabikách *či, ži, ši, ři*, za něž pak je *čy* atd.; dlouhé *cí* atd. změněno ovšem opět v dlouhé *cý* atd., a jako jinde se měnilo *ý* v *aj* a dále v *ej* (pýcha-pajcha-pejcha), tak měnilo se také *cý* v *caj* a *cej*: cýn-cajn-cejn, získati-zajskati-zejskati atd.; poněvadž z *aj* (pajcha) záhy vzniká *ej* (pejcha) a poněvadž vedle *ej* také staré *ý* (pýcha) stále se drží, proto mohlo se *cý* atd. záhy měniti přímo v *cej* atd., a není tedy výkladu našemu na závadu, když někdy není dokladu pro stupeň střední *caj* atd.: z cítiti, cýtiti mohlo vzniknouti cajtiti (nedoložené) a z tohoto dále ob. cejtit, ale také mohlo cýtiti přímo v cejtit se proměniti; podle dlouhého *cí-cej* atd. vzniká a zmahá se v nářečích moravských také změna *lí* v *lej*: lejbit, pacholejk, obilejčko atp., Huleyn Blah. 339; v některých nářečích moravských (han., dol.-beč., horsk.) mění se *ej* vůbec v *é*, na př. obyčé m. obyčej, dé m. dej atp., a tu jest tedy i v našich případech etymologické *cí* atd. změněno v *cé* atd.: cétiť (dolsky cejtit), psék (dol. psejk), dol.-beč ľésti (dol. lejstek), špendľék (keleck. knoflejk), přékaz (kel. přejkopa), učéme (kel. učejme) atd.; změna rozmohlá *í-é* působila k tomu, aby v týchže nářečích také ve stejných slabikách krátkých se změnilo *i* v *e*, a tak mohlo vzniknouti han. žeto m. žito, Žerotín m. stč. Žirotín, šeroké m. široký, včel m. včil, kopřeva m. kopřiva atd., horské zema m. zima, nosele m. nosili atd.; konečně dalším šířením vznikla změna *i, í—e, é* také po souhláskách jiných, mimo nahoře jmenované: horsk. robeť m. robiti, v zlostě m. v zlosti atp.

Spojku *i* et učí Hus psáti literou *y*, poněvadž prý tak zní HusOrth. 182, a tak píše se potom až do pravopisných oprav analogických. Znění *y* mohl jí Hus přikládati podle nářečí jihočeského, ve kterém se říkalo na př. pl. nom. hołubji a akk. hołubi a kde tedy spojka *i* zněla jako koncovka akk. hołubi m. -by, — a dále mohla spojka *i* míti znění *y*, když se připojovala k souhlásce, která znění takové způsobovala, na př. ve spojení otec-i-syn; jindy zajisté zněla vždycky *i*.

i se mění v *u*.

167. 1. Místo *či* je dial. *ču*, ču-li je to pravda Suš. 621 (z Friedlantu); místo včil říká se mor. a slc. místy také včul. Místo šiditi stsl. šiditi

irridere je dial. š*u*dić, oš*u*dić BartD. 99 (lašsk.), š*u*dzić t. 39 (hrozenk.), slc. š*u*diť; místo š*i*benice je dial. š*u*b-, šubenička Suš. 158 (z Příborska). Za hl*í*za je slc. hľ*u*za; za l*i*bový stč. l*i*bivý je zlin. l*u*bivý BartD. 10; za př*í*liš je laš. pr*u*liš t. 99; za d*í*ra je dial. ď*ú*ra Kulda 1, 22, z toho vých.-česk. ď*ou*ra a demin. ď*oví*rka Šemb. 28, han. a dol.-beč. ď*ó*ra Šemb. 47, Btch. 425; za vt*i*p- je lašsk. vť*u*p BartD. 99, hrozenk. vť*ú*pic sa t. 39; za vyz*í*na doudl. vyz*u*na Kotsm. 7. Příklady tyto jsou z živých nářečí, o znění -*u*- m. -*i*- není při nich pochybnosti. Jde o výklad té změny. Doklady jsou většinou z nářečí, která nepřehlasují *u-i*; tu pak mohlo vznikati sporadicky *u* m. *i* analogií zvratnou: proti spisovnému přehlasovanému č*i*ch bylo dialektické nepřehlasované č*u*ch, analogie přidělala tedy k náležitému č*i*, š*i*diti atd. také č*u*, š*u*diť atd. O d*í*ra, ď*ú*ra je však připomenouti, že je také pol. dziura a bělorus. dziura, djura, Sobol. Lekc.[2] 74. Doudl. vyz*u*na opírá se o jiná jména na -*ún*, -*u*na.

2. V participiu -*l* bývá v nářečí lašském sg. masc. -*uł* za -*ił* (budiž toto za -*il* původní anebo jinak vzniklé). Na př. b́*uł* (fem. b*i*ła), ṕ*uł* (fem. p*i*ła), młuv*uł*, vař*uł*, doj*uł*, viš*uł* (fem. viseła, masc. vlastně vis*ěł* a z toho vis*ił*, viš*uł*), hleď*uł* (fem. hleděła), kleč*uł*, um*uł* atd. BartD. 103. Tu je příčina změny v -*ł*: koncové -*ił* změnilo se v -*iuł*, z toho zaniklo *i*- a zbylo -*uł*. —

O jiných případech, kde bývá *u*, *iu* za žádané *i*, viz v § násl.

Za *i* bývá *u*, *iu*.

168. T. j. za žádanou samohlásku *i* (*í*) bývají litery, které znamenají *u* nebo dvojhlásku *iu* (anebo dlouhé *ú*, *iú*), kromě případů, vyložených v § předešlém.

Uvedu nejprvé doklady:

tyuſſiucz *UmR.* 218 (s opravnou tečkou pod prvním u), m. t*i*siuc, duſſyucziu t. 122 m. duš*i*ciu; —

tyuſiucie *ŽKlem.* 3, 7, prawiuciu svú t. 97, 1 m. prav*i*ciu, gmenyu twemu t. 12^{a}, 95^{a} a j. m. jmen*i*, gmenyu ſwatemu t. 81^{a}, wegmenyu t. 12^{b}, weimenyu t. 97^{a}, weigmenyu t. 45^{b} a j., w ramenyu t. 59^{a}, 112^{b}; —

komu ste ſluzuli *Pass.* 413 m. slúž*i*li, buſkupow t. 376 m. b*i*skupóv, jeho wodyucz pověďě t. 343 m. vod*i*č, do té wlaſtyu t. 282 m. vlast*i*, hladu a zyznu t. 336 m. -n*i*, oczyu jako plamen biešta t. 413 m. oč*i*, všichni jiní hrzieſſyu t. 397 m. hřieš*i*, svatých lidyu t. 277 m. lid*í*, z lidyu t. 283, zlých lidyu t. 302 a 315, smysl czlowieczyu t. 320 m. -č*í*, (Maří Magdalena) člověka newidyewſſyu t. 342 m. -vš*i*, bohové moyu t. 345 m. moj*i*, moyu nepřietelé t. 381, yuch řěč t. 354 m. j*i*ch, yuch jazyka t. 361 m. j*i*ch, to czynyu nám veliké zahanbenie t. 318 m. čin*í*, tenť jest ještě mezi dveřmi ſedyu t. 324 m. sed*í*, toho buoh vtyeſſyu t. 420 m. utěš*í*, netáhle

sta ſie przitulityu Pass. 278 m. přitulit*i*, počě otci radytyu (-*u* radováno) t. 282 m. radit*i*, almužnu káza datyu t. 284 m. dát*i*, chcmy péču myetyu t. 284 m. miet*i*, káza ju bityu t. 285 m. bít*i*, jejie syny káza zbityu t. 285 m. zbít*i*, káza jemu hlavu ſtyetyu t. 295 m. stiet*i*, čtyřie umrzietyu mají t. 414 m. umřiet*i*, má trpietyu t. 421 m. trpět*i*, aby nám pomohl ſwityezytyu t. 435 m. svítězit*i*, budete hledatyu t. 457 m. hledat*i*, počě chtyetyu tomu slovu rozumietyu t. 469 m. chtiet*i* rozumět*i*; —

yuz mluvie qui loquuntur *ŽWittb.* 5, 7 m. j*i*ž, yuz vstávají na mě t. 17, 49 m. j*i*ž, yuz ſie otchylygyu qui declinant t. 118, 21 m. j*i*ž, ve všiej zemyu t. Isa. 5 m. zem*i*, w zemyu egipſkey t. 77, 51, w zemyu Kamově t. 105, 22, w zemyu in terra t. 77, 69 a 142, 3, na zemyu in terra t. 118, 19, sľútostiv bude zemu propitius erit terræ t. Deut. 43, na poſtelyu méj t. 62, 7 m. postel*i*, k duſſyu méj t. 68, 19 m. duš*i*, v puſczyu in deserto t. 77, 52 m. púšč*i*, u wlaſtyu blazniwey t. Deut. 21 m. vlast*i*, w nadiegu in spe t. 77, 53 m. náděj*i*, otczyu naši patres t. 105, 7 m. otc*i*, tuſicz pokolenyu t. 104, 8 m. t*i*síc pokolen*í*, ſnamenyu svých signorum t. 104, 27 m. -n*í*, prawedlenſtwyu tvých t. 118, 112 m. -stv*í*, berani owczyu ovium t. 64, 14 m. ovc*í*, duch svatý ot otcě i syna wychodyczu t. Athan. 226^{a} m. -c*í*, newzweſelyu sě nepřietel non gaudebit t. 40, 12 m. vzvesel*í*, otpuſtyu mi remitte t. 38, 14 m. otpust*i*, ſlozyu jě depone t. 58, 12 m. slož*i*, tuſſicz t. Deut. 30 a j. m. t*i*síc, troyuczy t. Athan. 225^{a} (2krát) a 225^{b} m. troj*i*ci; z příkladů těchto nejsou některé dosti jisty, ty totiž, kde neukazuje kontext český dosti jasně, jaké jsou formy; tak na př. w zemyu t. 77, 69 patří sem, je-li to sg. lok., jak by podle lat. in terra býti mělo, ale nepatří sem, je-li to sg. akk. a jest-li se zde překladatel český od latiny tak odchýlil, jako když 78, 12 in sinu a 79, 6 in mensura přeložil w lono a w myeru; —

jakž wnyude božie máti *Hrad.* 65^{a} m. vn*í*de, mistr prziezaduczyu t. 47^{a} m. -žádúc*í*, třie králi s konyu sšědechu t. 68^{b} m. s kon*í*, zlých pieſnyu t. 97^{a} m. piesn*í*; —

(Alexandr) ſtogíu ſyeka nabye ſtranye *AlxŠ.* 6, 1 m. stoj*í*; hrzeſſyuſſ *DalC.* 37 m. hřěš*í*š; luczomyernycztwo *EvOl.* 325; tyuſycz *AlxV.* 2040 a j.

Některé z dokladů těchto jsou snad omyly; na př. buſkupow m. b*i*skupóv Pass. 376. —

Záměna tato vykládá se opět z analogie zvratné. Doklady vyskytují se jen v textech, jejichž písaři znali z jazyka své doby, z jazyka živého i starší nepřehlasované *u*, *iu*, i pozdější přehlasované *i*; znali na př. sg. akk. starší duš*u*, duš*iu*, i novější duš*i*, znali sg. instr. starší duš*ú*, duš*iú*, i novější duš*í* atd.; to svádělo je, aby vůbec místo *i*, *í* psávali *u*, *iu* nebo *ú*, *iú*; psávali tak i takové *i*, *í*, které nevzniklo z *u*, *ú*, a tím vznikly tvary jako na př. gen. sg. do té wlaſtyu Pass. 282 m. vlast*i*, gen. pl. zlých lidyu t. 302 m. lid*í*, inf. hledatyu t. 457 m. hledat*i*, 3. sg. (on) ſedyu t.

324 m. sed*í* atd.; tvary takto psané vznikly z omylu, jsou nepravidelné, t. j. jsou omylem vzniklé odchylky od jazyka pravidelného, který tu měl vždycky náležité *i*, *í*; do omylu toho neupadal jazyk všecek, nýbrž upadali jen neumělí jednotlivci, když se snažili psáti jazykem na pohled starožitnějším, než byl jazyk obecný jejich doby; jejich tvary nepravidelné sg. gen. wlaſtyu m. vlast*i*, pl. gen. lidyu m. lid*í*, indik. (on) ſedyu m. sed*í*, inf. hledatyu m. hledat*i* atd. máme dosvědčeny písmem; není však pochyby, že stejné chyby se vyskytovaly také v řeči, ale opět nikoli v řeči obecné, nýbrž jen v řeči affektované, když totiž neumělí jednotlivci se snažili mluviti jazykem na pohled starožitnějším a když s úmyslem antikvizujícím měnili *i*, *í* v *u*, *iu*, *ú*, *iú* v slabikách nenáležitých. Srov. výklad o *e*, *ě*, *ie* místo *i*, *í* v § 122 pozn. a § 169, pak Listy filol. 1874, 50—51. Jinak vykládal jsem touž věc v rozpravě Über die weichen a-, o- und u-Silben im Altböhmischen (1879), 54—56.

Jiný výklad mohl by se připustiti při t*i*š*ú*c, psaném tuſicz ŽWittb. 89, 4, tyuſicz t. 90, 7, tyuſſiucz ŽKlem. Deut. 20 atp. Vlastně by tu mělo býti tvrdé t*y*s-, srov. stsl. t*y*sąšta atd.; ale máme za to měkké t*i*síc, a psaní Pass. tyſicie 286 a j. svědčí, že t*i*s- bylo již v době stč., kdežto starožitné doklady tiſucie ŽGloss. 67, 18, czizucz AlxH. 8, 28 zase jsou svědectvím, že stč. t*i*s- není přehláskou z *t*u*s-. Máme tedy stč. formu nejstarší t*i*š*ú*c, pozd. t*i*s*iú*c; vedle toho pak v dokladech poměrně hojných také ť*u*s-, t*iu*s-. Toto -*u*-, -*iu*- místo náležitého *i* mohlo by býti spodobou podle slabiky druhé, ť*u*- podle -s*ú*c atd. (srov. k*o*rotev stč. k*u*roptev, *u*- změněno v *o* podle slabiky následující -r*o*, v. § 221). Ale výklad tento přece nebyl by podobný, poněvadž doklady pro ť*u*s-, t*iu*s- jsou vesměs až z doby, když se přehláska *u-i* vykonává.

i, *í* se mění v *ě*, *e*, *ie*.

169. V složeninách Ľuto*mêrъ* a Ľuto*mirъ* atp. je člen druhý dílem -m*ě*rъ, dílem -m*i*rъ. Za starší pokládá se -m*ě*rъ, Mikl. Etym. Wtb. 195, ale také -m*i*rъ je doloženo z doby velmi staré. Také v stč. byly tvary oboje vedle sebe, jak svědčí příklady pl. nom. Lutom*e*rici KosmA. I, 10 a j. a Luthom*i*rici Kosm4. ib.

Za nč. Jaro*měř* je stč. obyčejně Jaromíř, Jaromir Reg. III, yaromyrz DalC. 33, t. 46, Pulk. 176[b], Berna 78[b], de Jaromirss TomZ. 1389 n. 224 atd.; ale vedle toho mohlo bývati také Jarom*ě*ř, jako je doloženo Jarom*ě*řicě vedle Jarom*i*řicě, Jarm*e*ricz Reg. III, u Jaromiřycz Háj. 206[b], a rozdílné Jarom*í*ř a Jarom*ě*ř může tedy souviseti se starým rozdílným -m*ě*rъ a -m*i*rъ.

Vedle případů těchto, kde *i* a *ě* jsou vedle sebe od starodávna, jsou jiné, kde na místo bývalého *i* dostalo se *ě*, *e* analogií v době pozdější; o případech pak takových je řeč zde dále. —

Vedle náležitého m*í*r, přím*í*ře, myr pax ŽWittb. 124, 5 a j., przymyrzie Rožmb. 244 a j., jest také m*ie*r, přím*ě*ře, na př. myer a pokoj Hod. 37[a], beze všeho myeru t. 88[a] (rýmy: síru, vieru), myer domu tomuto EvVíd. Luk. 10, 5 (tu však bývá někdy psáno *ye* za *í*), primere treuga MVerb., przymyerzye AlxV. 2136, przymierzy Troj. 136[b] atd. Nč. přím*ě*ří svědčí, že tu skutečně -*ě*- znělo; srov. též pol. przym*ie*rze. Etymologické *i*, *í* změněno tu tedy v *ě*, *ie*, a změna vznikla analogií: buď tvary dvojaké Ľutom*i*r- a Ľutom*ě*r- atp. daly tomu podnět, aby vedle m*í*r, přím*í*ře bylo také m*ie*r, přím*ě*ře, anebo vniklo sem *ie*, *ě* podle m*í*ra, m*ie*ra, m*ě*řiti.

Místo a vedle staršího kn*i*hy, kn*í*hy má jazyk pozdější kn*ě*h- a kn*ie*h-, na př. z knih ŽKlem. 52[a], ſ knyh ŽWittb. 68, 29, na knyhach Hrad. 95[a], knijhy Štít. ř. 67[b], Solf. 33, ſ knyh Ol. Ex. 32, 33, w knihách Ben. Deut. 28, 61 a j., kniehy Veleš., knijehy Ben. Deut. 31, 26, Lobk. 49[b], tyto kníjehy Pr. pr. 242, v těchto knyehach Ol. Deut. 28, 21, s knyech t. Ex. 32, 32 atd., nč. kn*i*ha, pl. gen. kn*i*h a kn*ě*h Nejedlý 148, kn*i*hkupec a kn*ě*hkupec atp. Změna ta způsobena trvám analogií zvratnou: bylo sn*ie*h zúž. sn*í*h gen. sn*ě*hu atd., a podle toho také ke kn*í*h- přiděláno kn*ie*h- a kn*ě*h-.

Vedle náležitého *ž*i*z*n ubertas, zzizn Pís. Hosp. (Dobr. Gesch.[2] 77), zzyzn Rúd. 42, zyzn DalKK. 94, zzyzen Ol. Deut. 1, 25 atd., je také žiezn, žezn, ziezn ubertatem MamV., zezen ubertas MamF. 90[a] atd. Slovo to vycházelo z užívání a mátlo se se subst. *ž*iez*ě*, *ž*iezn sitis, a podle toho pak i psáno s -*ie*- n. -*ě*-, -*e*-.

V op*o*m*e*nouti m. opom*i*nouti (stč. -m*i*núti) jest -*e*- mylným domněním, kterému slovo to se zdálo býti složeninou s -pom*e*nouti (stč. -pom*a*núti).

Stejným omylem změnilo se os*i*dlati v os*e*dlati; stč. os*i*dlati illaqueare — oſydlal ſem tě Pror. Jer. 50, 24, jest oſydlan irretitus Otc. 19[a], oſydlo jímž by oſydlal nohy jeho Brig. 97 atd. — jest denominativum z *osidlo*, *osídlo*, ale prostonárodní etymologie zmátla je s o-s*e*dlati, subst. s*e*dlo, staré os*i*dlati zapomenuto a nové os*e*dlati kladeno místo něho.

Dále jest *e*, *ě* m. *i* v nč. hrab*ě*nka m. hrab*i*nka VelKal. 20, stč. hrab*i*ná, podle hrab*ě*, — v nč. kož*e*šina, kož*e*šník m. kož*i*š- (stč. kož*u*š-) podle kož*e*ný; — pak ještě změna *i*-*e* v Mezeříč, kom*e*ník. —

V bydl*e*ti, mysl*e*ti m. stč. -*i*ti jsou novotvary podle tř. III, — v part. kupuj*e*c- m. -j*í*c podle trp*ie*c-, chval*é*c-, — v nom. prorokyn*ě* atp. m. stč. -yn*i* podle duš*ě*.

V d*í*ra-d*ie*ra, sb*í*rati-sb*ě*ř není *í* změněno v *ie*, *ě*, nýbrž jsou tu rozdílné stupně samohlásky kořenné (d*ь*r- a d*e*r- zdlouž. v d*í*r- a d*ě*r-).

O jiných případech, kde bývá *e*, *é*, *ě*, *ie* za žádané *i*, *í*, v. § násl. —

Za *i*, *í* bývá *e*, *é*, *ě*, *ie*.

170. T. j. za žádanou samohlásku *i*, *í* bývají litery, které znamenají *e*, *é* nebo *ě*, *ie*, kromě případů vyložených v § předešlém.

Uvedu opět nejprvé některé doklady:

hledie qui respicit *ŽGloss.* 103, 32 m. hledí (glossou hledie mohlo se však rozuměti part. anebo 3. plur.); obdirzie ju semen servorum possidebit eam t. 68, 37 m. obdrží (obdirzie mohlo by se však vzíti za plur., vazbou podle smyslu); —

mil trziedcziety *AlxH.* 1, 14, m. třidcěti; —

(s) ſchodiuciemy *ŽKlem.* 27, 3 m. -cími, všěch vſagiuciech t. 17, 31 m. -cích, v synech czlowieciech t. 145, 3 m. -čích, v tajemniciech waſiech t. 4, 5 m. vašich (zdlouž. vaších); ot zamucenye ľudských t. 30, 2 m. -ní, ot otpowiedanye ľudských t. 17, 44; —

ſwietye tvoji *ŽTruh.* 131, 9 m. světí; —

krziewie otsúzen *Hrad.* 51^{a} m. křívě; —

ſczynycziemy *ŽWittb.* 27, 3 m. -cími, v lozech in cubilibus t. 149, 5, v polech in campis t. 131, 6; jenž hledie t. 103, 32 (jako v ŽGloss.), w zyezye in siti t. 68, 22 m. žiezi, ſtworziel m. stvořil (zdlouž.) t. 138, 5, pietie potum t. 79, 6 m. pitie; —

synové czlowieczie *ŽTom.* 61, 10 m. -čí, mladic bubnugicziech t, 67, 26 m. -cích; —

v *Pass.* části starší není dokladu žádného; v částech mladších: o tom sě pieſſe 89 m. píše, syn buozie 69 m. -ží, po buožiem vmuczenye 68 m. -ní, (lidie) rozprawiegie 67 m. -jí atd.; —

v *Modl.* také není dokladu; co tu bylo, je zkorrigováno: k ſpaſenye 77^{a} (poslední -e vyškrabáno), na ſkonczenye (lok.) 158^{b} (též), v-pokanyẹ (lok.) 93^{b} (s opravnou tečkou); —

v plawiſſczech *EvZimn.* 31 m. -ščích; —

syn bozye *ML.* 31^{b} m. -ží; —

zdwieh se *BiblA.* Ex. 14, 19 m. zdvih; —

po petrowye *Boh.* 347 m. -vi, bránil sě wsye svú silú t. 339 m. vší; —

k wassiem pomocem *Sequ.* 365 m. vašim (zdlouž. -ím), bozyem šlepějím t. 359, bozyech gesly t. 358 m. božích, bozyech ryczyerzuow t. 356 a j.; —

syn buozye *EvVíd.* Jan. 11, 4 m. buoží, syn czlowyeczye t. 5, 27, padesát bez trzye t. 21, 11 m. tří, kterzye slyšie t. Luk. 11, 28 m. kteří, já mluwyem t. Jan 4, 26, cokolivěk on uczynye t. 5, 19 m. učiní, vy wydyete t. Luk. 10, 24 m. vidíte, vy ſlyſſyete t., chodiechu kazyecze t. 9, 6 m. kážíce, zakonnyekow t. Jan 7, 48 m. zákonníkóv atd.; —

do sie chwyely *Póh.* 1, 175 m. chvíle; —

otázaný nerodyel odpowiediety *AnsOp.* 7 m. nerodil, -íl; —

gmagiecze *Štít. ř.* 73^{b} m. -jíce, příklad tu jediný; —

rzemſke knyezye *PassKlem.* 158^{b} m. římské, krzezem padl t. 182^{b} m. křížem, rucě krzezem položiv t. 92^{a}; —

při ſtarſiech kmetech *Kat.* 8 m. starších, novin neſnadſiech t. 80,

v svých pokogiech t. 28, všěm wyerziczyem t. 122 m. -cím, mudrzieiſiemy t. 6, o jeho nanebewſtupenye ſprawnem t. 52 m. -ní; —

w ſrdczech *EvOl.* 102^{b} m. -cích, od myſſlenyech (sic) t. 149^{a}, na rozličném polozzenye země t. 108^{b} m. položení, tělem i krwye t. 132^{a} m. krví, pl. gen. všech lydye t. 111^{b}, od lidye t. 221^{a} m. lidí, všěch zemye t. 124^{b}, sto tunye oleje t. 287^{a}, čtyřidseti dnye t. 82^{b} m. dní atd.; muž bozzye t. 69^{a} m. boží, slov bozzyech t. 72^{a}, lid czyzye t. 112^{a}; pl. nom. blazzenye beati t. 322^{a} m. -ní, nemnozí vrozenye t. 103^{a} m. -ní, gynye (lidé) t. 111^{b}, aby neřekli egypczſſczye t. 124^{a} m. -ščí; v sklonění zájmenném: ſ nyem 288^{a} m. s ním, před nyem t. 123^{a}, nad nyem t. 109^{a}, s nye (Zuzanou) t. 121^{b} m. s ní, před tvaří waſſye t. 111^{b} m. vaší, tye třie t. 112^{b} m. ti, kažte gyem sésti t. 279^{a} m. jim (zdlouž. jím), k nyem t. 115^{a} a 278^{a} m. k nim (zdlouž. ním), protiv nyem t. 124^{a}, k uotcom waſſyem t. 137^{a}, w ſrdczech waſſyech t. 102^{b} m. -šich (zdlouž. -ších), w ſprawedlnoſtech naſſyech t. 113^{b}; indik. (bůh) czynye t. 128^{a} m. činí; impt. dye a viz t. 115^{a} m. (j)di, abatyše zacznye t. 334^{b} m. začni; part ſklonyel ſye t. 125^{b} m. sklonil, -níł; (Pavel) pyeſſye t. 95^{b} m. píše, Bratrzyecze t. 99^{a}, kanownyeka t. 70^{b} m. -níka, moczzedlnyekow t. 312^{b} a j.; —

krztiel *Koř.* Mark. 1, 9 m. křtil, -íl, nerodiel m. nerodil, -íl; —

aby raczyel *Lvov.* 18^{a}; —

kdež móžeš jednaj pokoge, toť tobě předobřě ſtogie *NRadaB.* 779 sl. (v rkp. A: ku pokogi, ſtogi); —

chodieli ſu *Přib.* 21^{a} m. chodili, když woywodiel t., podmanieti t., týž uſtawiel klášter t., s czeledie ſwu t. (2krát) m. -dí; —

pieſmo *Otc.* 2^{b} m. písmo, gynie mnišie t. 6^{a} m. jiní, sluhu boziem t. 3^{a} m. božím, k potupenie t. 4^{b}, nawratiew ſe t. 1^{b} m. -tiv; —

na dél i na ſſerz *Sal.* 729 m. šíř, obſſerne t. 781; —

krziez *Mill.* 15^{b} m. kříž, krzieze t. 54^{a}, jejich krziedl t. 49^{a} m. křídl, w ziemye t. 103^{a} m. zímě, ſſiepem t. 40^{b} m. šípem, pielně t. 32^{a} m. pílně, w gienem životě t. 41^{a} m. jiném, latienie t. 38^{a} m. latíně, ſwieczezenie t. 39^{a} m. svícezenie, ſwieczezenym t. 40^{a}, na planenach t. 38^{b} m. planinách; naywiſſie král t. 35^{a} m. -ší, lid má řěč zwlaſſcie t. 85^{a} m. -čí, k bogie t. 83^{b} m. boji, k placzie t. 20^{a}, w morzie indském t. 121^{a}, v téj zemie t. 20^{a}, né téj puſſczie t. 38^{a}, obecnú rzeczie t. 21^{b} m. řečí; pl. nom. niekteraczie gynie ptaczie t. 46^{b} m. některaci jiní ptaci, ti lidé jsú zlie t. 28^{b}, lvové diewoczie t. 47^{a}, lidé jsú praczowitie t. 43^{b}; pl. gen. mnoho lodie t. 122^{b} m. lodí, jiných wieczie t. 43^{a}, z těch wiezie t. 84^{b} m. věží, z těch wlaſtie t. 123^{b}, z cizích zemie t. 59^{a}, zvuk hudenye rozličných t. 32^{a}; pl. lok. na konyech t. 44^{a} m. koních, o kralech t. 6^{a}, po polech t. 124^{a}, o polyech 46^{a}, o obiczegech 6^{a}, v těch vdolech t. 113^{a}; v sklonění zájmenném: tie (čarodějníci) odpověděli t. 40^{a} m. ti, řekl jest k nyem t. 39^{b} m. k nim (zdlouž. k-ním), k niem t. 9^{a}, kázal giem t. 8^{b}, k naſſem t. 119^{a}, každý z niech t.

42^a m. n*í*ch (n*í*ch), na nech t. 46^a, dobytek nerad giech (vod) pie t. 21^a, mezi nymie t. 84^a m. nim*i*; v slovese: wſyetie kázal t. 106^b m. vsiet*i*, (oni) wolagie t. 32^a m. -*jí*, (oni) potkagie t. 41^a, on to welye napsati t. 43^a m. vel*i*, žoldán na Armeny vderzie t. 8^a, legat wlozie sobě jmě Řehoř t. 8^a, nechagiecz t. 48^b m. -*jíc*, taziecze gich t. 106^a; a j. (v Mill. velmi často); —

krziez *Mand.* 3^a m. kř*í*ž, na krziezy t. 96^a, tuto ſe pieſſe t. 31^a m. p*í*še, s pielerzy t. 26^b; každému muzie t. 88^b m. muž*i*, trzie králóv t. 26^b m. tř*í*, na paſtwiſſciech t. 7^a, na polech t. 26^a a j.; —

jenž zabiegel *Troj.* 140^a m. zab*í*jel, ani jiesti ani pieti t. 224^b m. p*í*ti, kwieſti t. 141^b m. kv*í*sti; ženskému pohlawie t. 15^b m. -v*í*, k Tessalskému kralowſtwie t. 28^b, svému rčenie t. 13^b, v uměnie hvězdářském t. 15^a, po hanebném zahubenie t. 37^a, množství lodie t. 70^a m. lod*í*, od trzie králuov t. 81^b m. tř*í* (rkp. z r. 1468 má trzi), v bogiech t. 4^a a j.; nad niem t. 131^b m. n*í*m, s niezto (žen*ú*) t. 38^a m. n*í*žto, před výsostí waſſie t. 94^a, w naſſiech přech t. 89^b m. naš*í*ch (naš*í*ch); moře ſe toczie t. 225^a, oba se srazieta t. 131^a, Trojanští placzie t. 35^b (rkp. 1468 placzy), lidé boyugie t. 33^a; atd. (v Troj. často); —

kwijeſty *Ben.* 4. Esdr. 6 m. kv*í*sti, czijeſti t. Gen. 16, 10 a j.; —

przijeſſtijeho *KolA.* 1511 m. př*í*štieho, Girzikowie t. 1515 m. -v*í*, k poživanije *KolB.* 1524 a j. (často v KolA. a KolB); —

proč ſpijeſs *Hrub.* 273^a (-e- přetrženo), tažijeczijemu ſe t. 337^b m. táž*í*c-, widijete t. 462^a m. vid*í*te; 3. plur. (posluchači) drzijemije 475^a m. dřiem*í*, (věci) ſe diegie a ſmiegije ſe jim lidé t. 142^b, pochazegije t. 33^a, nerozumiegije t. 134^a, nepřátelstva zahynugije t. 15^a a j. (často v 3. plur.); —

po svém nanebewſtupenije *Lobk.* 116^b, jakž o tom we cztenije psáno t. 117^a; —

k vtieſſenie *ChelčP.* (psané 1434, tišt. 1522) 2^a m. -n*í*, k obdrženie t. 2^b, wſſech pohorſſenie t. 12^a; ſyn božie t. 17^b m. bož*í*, pro chwalu bozie t. 17^b; cziem t. 9^b; trpieme t. 212^b, vſlyſſiete t. 6^b, poſtiete ſe t. 77^a atd. (často v ChelčP.); —

na takovú paňije *KřížB.* (z r. 1520) 98^b, mnoho paňee t. 95^b, s ňije jede (sg. instr.) t. 91^a a j.

Krom toho jsou zde pro nás poučné také výklady theoretikův stol. XVI. Roh Domažlický učil, že nom. sing. byl ten ſtarſſj, a plur. prý tito ſtarſſje, tito wětſſ$\overset{e}{j}$ Blah. 16; že byl sing. přednj aud, on prwnj, a plur. přednje audové a oni prwnje t. 17; Blahoslav pak dále vykládá, že bylo: on dražſſj a oni dražſſje t. 19, syn božj a synové božje t. 22; že byla prý 3. plur. oni zwěſtugje t. 18, jako byl plur. oni sp$\overset{e}{j}$ proti sing. on spí t. 251; Roh učil správně, že se má říkati: syn božj, syna božjeho atd. a vůle božje, k vůli božje atd., ale Blahoslav nesouhlasí a míní, že sing. jest syn nebo

dcera božj, a plur. synové nebo dcery božje t. 22; Blahoslav také zaznamenal, že podle Roha je sg. gen. fem. gjž moci a sg. instr. gjež mocí t. 14, ale Roh učil bezpochyby naopak a Blahoslav referuje mylně; podle Roha byla prý 3. sg. on pomnje t. 11, 1. pl. držjeme t. 18. Z toho vyplývá, že theoretikové XVIého stol. a zejména Blahoslav nezná již náležitého rozdílu *í* a *ie* a že upadá v omyly, když se snaží o starožitnosti *ie* pověděti, kde bývala nebo kde by jí býti náleželo. —

Jde dále o výklad této věci.

Mezi doklady zde předloženými i všemi příslušnými jinými jsou bezpochyby některé písecké omyly. Na př. trziedcziety m. tř*i*dcěti v AlxH. 1, 14. Také oba doklady ze ŽGloss., hledie 103, 32 a obdirzie 68, 37 jsou omyly, nejsou-li to odchylné překlady. Ze stol. XIII nemáme tedy bezpečného dokladu pro tuto zvláštnost.

Mezi doklady jsou dále některé, které mohou býti a bezpochyby jsou novotvary, a kde tedy psané *e*, *ie* atp. zníti mohlo a bezpochyby také znělo, jako znělo a zní v podobných novotvarech pozdějších a novověkých. Na př. ve vzorech *oráč*, *moře*, *znamenie* atp. má plur. lok. koncovku *ích*, ale v dokladech našich jsou odchylky; v lozech ŽWittb. 149, 5, v polech t. 131, 6, v plawiſſczech EvZimn. 31, na konyech Mill. 44^a, o kralech t. 6^a, o polyech t. 46^b, po polech t. 124^a, v těch vdolech t. 113^a, na paſtwiſſciech Mand. 7^a, na polech t. 26^a atd., a jinde: w loziech ŽKap. 149, 5, králijech Hrub. 235^b, na koniech Hug. 296 a j.; v novotvarech těchto mohlo *e*, *ie* tak zníti, jako znělo v parallelních vzorech tvrdých (chlap*ie*ch, chlap*e*ch atd.) a jako znělo Prefatovi, když napsal na kon*ě*ch Pref. 16, a Kollárovi, když napsal v kraj*e*ch, háj*e*ch (Slávy Dcera II, 18). Jiný takový případ jest ve sklonění adjektiv vzoru *pěší:* proti sg. gen. masc. a neutr. pěš*ie*ho, dat. pěš*ie*mu atd. má býti sg. nom. pěš*í*, instr. pěš*í*m, pl. nom. m. pěš*í*, gen. lok. pěš*í*ch, dat. pěš*í*m, instr. pěš*í*mi, proti sg. nom. fem. pěš*ie* má býti sg. akk. a instr. pěš*í* (přehlasovaný) atd.; ale analogií mohly býti a byly také novotvary s *-ie-* místo *-í-*, na př. ſchodiuciemy ŽKlem. 27, 3 m. -c*í*mi, všěch vſagiuciech t. 17, 31 m. -c*í*ch, ſczynycziemy ŽWittb. 27, 3 m. -c*í*mi, synové czlowieczie ŽTom. 61, 10, syn bozye ML. 31^b, syn buozye EvVíd. Jan. 11, 4, syn božie ChelčP. 17^b, muž bozzye EvOl. 69^a, sluhú boziem Otc. 3^a atd.

Konečně dlužno v dokladech dialektických, zejména z textů staromoravských, připustiti dialektické znění *ie* atp. místo *í* (*i*), kdekoli pro ně máme svědectví s některé strany jiné. Na př. mor. říká se kř*é*ž, kř*é*dło, šeroké, koř*é*k atd. Šemb. 46 (han.), Bartocha 421 sl. (dol.-beč.), dlužno tedy připustiti, že i psaným krz*ie*z Mill. 15^b a Mand. 3^a, krz*ie*ze Mill. 54^a, na krz*ie*zy Mand. 96^a, krz*e*zem PassKlem. 158^b a 92^a, krz*ie*dl (pl. gen.) Mill. 49^a, na dél i na ſſerz Sal. 729, obſſerne t. 781, kanown*ye*ka EvOl. 70^b, zakonn*ye*kow EvVíd. Jan. 7, 48 atd. zvláštní znění dialektické se podává.

Ale krom toho — když odečteme omyly a pravděpodobné novotvary a zvláštnosti dialektické — zbývá ještě síla příkladů jiných, kde taktéž za *i*, *í* psáno *e*, *ie* atd. Výklad jejich podává opět analogie zvratná. Doklady ty začínají se ukazovati v 1. polovici stol. XIV, jsou hojné v stol. XV a na poč. XVI, ale přestávají v polovici stol. XVI; chronologický jejich postup jest identický s úžením *ie-í:* stejnou dobou a stejným krokem, jako se nám v případech jedněch jeví úžení *ie-í*, jeví se v parallelních případech druhých psaní *e*, *ie* atp. místo žádaného *i*, *í*. Na shodě této zakládá se zde následující výklad: původcové odchylek *e*, *ie* atp. místo *i*, *í* znali z jazyka své doby, jazyka živého i starší nezúžené *ie*, i pozdější zúžené *í;* znali na př. sg. nom. akk. starší znamen*ie*, i novější znamen*í* atd.; to svádělo je, aby vůbec místo *í* psávali *ie;* psávali tak i takové *í*, které nevzniklo z *ie*, a tím vznikly tvary jako na př. sg. lok. po buožiem vmuczenye Pass. 68 m. umučení, po svém nanebewſtupenije Lobk. 116ᵇ, jakž we cztenije psáno t. 117ᵃ, sg. dat. k vtieſſenie ChelčP. 2ᵃ m. k-utěšen*í* (přehlas.), ženskému pohlawie Troj. 15ᵇ, pl. gen. ot zamucenye ľudských ŽKlem. 30, 2 m. ot-zamúcen*í*, ot otpowiedanye ľudských t. 17, 44, wſſech pohorſſenie ChelčP. 12ᵃ, množství lodie Troj. 70ᵃ, pl. nom. ſwietye tvoji ŽTruh. 131, 9 m. svět*í*, ginye mnišie Otc. 6ᵃ m. jin*í*, indik. moře ſe toczie Troj. 225ᵃ m. toč*í*, oba se srazieta t. 131ᵃ, trpieme ChelčP. 212ᵇ, poſtiete ſe t. 77ᵃ, widijete Hrub. 462ᵃ, a zvláště často 3. plur.: (lidie) rozprawiegie Pass. 67 (část mladší) m. rozprávěj*í*, lidé boyugie Troj. 33ᵃ, Trojanští placzie t. 35ᵇ m. pláč*í*, (posluchači) drzijemije Hrub. 475ᵃ m. dřiem*í*, (věci) ſe diegie a ſmiegije se jim lidé t. 142ᵇ m. děj*í*, směj*í*, nerozumiegije t. 33ᵃ atd., part. gmagijecze Štít. ř. 73ᵇ m. jmaj*í*ce, tažijeczijemu ſe Hrub. 337ᵇ m. táž*í*c- atd.; analogická tato odchylka nezůstala jen při dlouhém *í*, nýbrž zasáhla také krátké *i*, když psáno na př. w zyezze ŽWittb. 68, 22 m. v-žiez*i*, pietie t. 79, 6, m. p*i*tie, po petrowye Boh. 347 m. -v*i* a j. Tvary takto psané vznikly z omylu, jsou nepravidelné, t. j. jsou omylem vzniklé odchylky od jazyka pravidelného, který tu měl vždycky náležité *í (i);* do omylu toho neupadal jazyk všecek, nýbrž upadali jen neumělí jednotlivci, když se snažili, psáti jazykem na pohled starožitnějším, než byl jazyk obecný jejich doby; jejich tvary nepravidelné sg. lok. po vmuczenye m. po-umučen*í*, pl. gen. množství lodie m. lod*í*, indik. trpieme, widijete, (lidé) ſmiegije ſe m. trp*í*me, vid*í*te, směj*í* se atd. máme dosvědčeny písmem; není však pochyby, že stejné chyby se vyskytovaly také v řeči (doklad rýmovaný z NRadyB. 779 sl.: kdež móžeš jednaj poko*ge*, toť tobě předobře ſto*gie*, svědčí přímo, že původce jeho místo 3. os. sg. stoj*í* chtěl vyjádřiti znění stoj*é* nebo stoj*ie*, — srov. také *-ec-* m. *-íc-* v part. srdečně mylugecz Kruml. 394ᵃ, opatrujeci Břez. 16, milujeci Jandit 70 atp.), ale nevyskytovaly se v řeči obecné, nýbrž jen v řeči affektované, když totiž neumělí jednotlivci se snažili mluviti jazykem na pohled starožitnějším a když s úmyslem antikvizujícím měnili *í* v *ie* atd. v slabikách nenáležitých. Chyby tyto přiházely se ve psaní a v affektované řeči neumělcům staročeským zrovna tak, jako se přihazují chyby docela stejné v češtině nové, když někdo neznaje jazyka spisovného přece se snaží jím psáti nebo mluviti a praví na př. „milé pánové“ místo mil*í* atd.

Poučné jest ještě srovnání odchylného *u*, *iu* a *e*, *ie* atp., kladených místo *i*, *í*. Na př. v plur. gen. místo náležitého *-í* psáno v době přehlásky *u-i:* zlých lid*yu* Pass. 302, zlých pieſn*yu* Hrad. 97ᵃ, ſnamen*yu* svých ŽWittb. 104, 27, prawedlenſtw*yu* tvých t. 118, 112, berani owcz*yu* t. 64, 14 atd., a v době úžení *ie-í:* množství bohatſtw*ye* svých Alb. 41ᵇ, dobrých lid*ye* Půh. 1, 173 (ok. r. 1400), z těch wlaſt*ie* Mill. 123ᵇ, z cizích zem*ie* t. 59ᵃ, zvuk huden*ie* rozličných t. 32ᵃ, wſſech pohorſſen*ie* ChelčP. 12ᵃ atd.; zajisté neuvěříme, že byl gen. plur. původně znamen*í*, potom znamen*iu*, pak znamen*ie*, a pak opět znamen*í;* nýbrž za evidentní uznáme výklad, že tvar tento zněl česky vždy znamen*í*, tvary pak znamen*iu* a znamen*ie* (m. *-í*) že jsou časové chyby; a také to uznáme, že chyb těchto nebylo v jazyku obecném (jako není chyby „milé pánové“ v jazyku obecném), nýbrž že vznikaly jen z neumělé snahy jednotlivců, kteří affektovali psáti nebo mluviti jazykem — jak se jim zdálo — starožitnějším, než byl současný jazyk obecný, a provozovali antikvizující úmysly své na místech nenáležitých, mylně volených. Totéž dá se opakovati při příkladech místo žádaného *i*, *í:* v sg. nom. mistr prziezaducz*yu* Hrad. 47ᵃ, smysl czlowiecz*iu* Pass. 320, a syn boz*ye* ML. 31ᵇ, Pass. 69; — v sg. dat. lok. k duſſ*yu* méj ŽWittb. 68, 19, ve všiej zem*yu* t Isa. 5, u puſcz*yu* in deserto t. 77, 52, w zem*yu* egipſkey Pass. 77, a v téj zem*ie* Mill. 20ᵃ, na téj puſſcz*ie* t. 38ᵃ; — v pl. nom. otcz*yu* naši patres ŽWittb. 105, 7 a (jiní) ptacz*ie* Mill. 46ᵇ; — v pl. gen. *yu*ch řěč Pass. 354 a *gie*ch (vod) Mill. 42ᵃ; — v infin. hlavu ſtyet*yu* Pass. 295 a j. a wſyet*ie* jsem kázal Mill. 106ᵇ — v indik. buoh vtyeſſ*yu* Pass. 420 a moře ſe tocz*ie* Troj. 225ᵃ atd.

Z toho ze všeho pak vyplývá pro psané *e*, *ie* atp. místo náležitého *i*, *í:* mimo pravděpodobné novotvary (na př. pl. lok. kon*iech* m. kon*ích*) a mimo dosvědčené nebo pravděpodobné vyslovování dialektické, všude jinde a zejména ve všech textech z Čech, kde nalézáme *e*, *ie* atp. místo náležitého *i*, *í*, jsou to chyby, kterých se dopustili jednotlivci; v jazyku samém, v živé řeči obecné odchylek těch nikdy nebylo, nebylo nikdy plur. gen. lid*ie* m. lid*í*, inf. siet*ě* m. siet*i*, rovněž jako tutéž nebylo nikdy pl. gen. lid*iú*, inf. sieť*u* atd. —

Za *-í* psáno *-yew*, *-yw*.

171. Místo pl. gen. duš*í*, súdc*í*, věc*í*, dn*í* psáno: duſſyew i těl našich EvOl. 334ᵃ, ot starých ſudczyw EvOl. 120ᵇ, těch wieczyw list. z r. 1454 (Jir. mor. 31), osm dnyw EvOl. 213.

Mohlo by se zdáti, že to jsou novotvary poněkud podobné ku pol. ręków, walków, mgłów atd. a dluž. rybov, rolor, kosćov atd., srov. Kal. 185 a Mikl. III² 422. Ale kdyby tomu mělo tak býti, tedy čekali bychom stejné novotvary také a spíše ve vzoru *ryba*, pl. gen. rybóv atd.; těch však není (pl. gen. osfobow v ŽKlem. 134ª má sg. nom. *osob*, masc.). Proto podobá se mi výklad, že psané zde *-yew*, *-yw* čísti jest = *-í*, že zejména *-w* je zde litera němá: v pl. gen. chlapóv, *-uov*, *-ův* se koncové *-v* záhy odsouvalo (v. § 353); mnohdy nevyslovovalo se, i když bylo psáno, na př. bylo psáno chlap*uow* (způsobem starším), ale vyslovováno chlap*ů* = chlap*ú* (způsobem novějším); proto psáno také na př. z ob*uow* ftran Mill. 40ª m. z-ob*ú*, z ruk*uow* EvOl. 9ª m. z-ruk*ú*, na fwych kolen*uow* Háj. 90ᵇ m. kolen*ú*, (oni) moh*uow* Mill. 26ª m. moh*ú* atp.; a podle toho psáno *-w* jako litera němá také v příkladech nahoře položených duſſ*yew* m. duš*í*, wieczy*w* m. věc*í* atd.

Praejotace v *mie*, *mié*, *mia* se mění v *ň*.

172. To jest samohláska *i*-, která je prvním členem dvojhlásek *ie* (= *ě*), *ié* (= *ie* stč.) a *ia*, mění se po *m* v *ň*. Příklady

pro *mie*, *mié*: pamnyet Admont. 1, svazem mnyedyenym Pror. Dan. 4, 12, pan děkan pſſenczy mniel Lún. reg. 1653, w rzimnie Mart. 23ª, bývá u příkladiech drzemnyeyſſie pamět Kruml. 338ª (m. držim-), rozumnyenye Levšt. 150ª, ktož nerozomnyegie povie ODub. 103, nerozumniel Pror. Ol. Isa. 1, 3, nerozumnyechu EvVíd. Luk. 2, 50; dial. zemňe, mňeď, mňech, mňesto, mňesíc, posmňech, vymňenit, smňenka, mňel atd. Šemb. 11, chod. 47, BartD. 56 a Us.; v doudl. však: město, měl atd. Kotsm. 14; —

pro *mia*: mňást m. miásti (męt-) zlin. 27, mňáct BartD. 16 (zlin.), mňa (mě, mę), zemňáky BartD. t., mňágať vedle mágať t. 65 (val.), mňadlić t. 110 (laš.).

Srov. strus. mnjaso, pamnjatь Sobol. Lekc. 97, a mrus. dial.: veremnьe (vysl. veremňe, stsl. vrêmę), zemnьa (vysl. zemňa), mnьaso v. mnьeso a mnьiso (stsl. męso), pamnьatь atd. Ogon. Stud. 80.

Cizí *i*.

173. V slovích přejatých cizí *i*, *ī* většinou zůstává, na př. v b*i*skup ze sthněm. biscof a toto z lat. episcopus ř. ἐπίσκοπος, — chv*í*le ze sthněm. hwîla, — p*i*líř ze sthněm. pfilâri střhněm. pfilære, a toto ze střlat. pilarius, — p*i*la ze sthněm. fîla atd.

Někdy jest *i* změněno v *ь*, na př. *mše* stsl. mьša z lat. missa; — v *e*, na př. křesťan z lat. christianus, stč. omelí z hom*i*lia, ob. reškunda z r*i*sconto a j.; — v *ě*, na př. kub*ě*na z concub*i*na, f*ě*rtoch z f*ü*rtuch; pak *převor*, z lat. prior, sthněm. prîor: slovo to bralo se za složeninu s *pře*-, a podle toho i znělo a psalo se *převor*: prziewor Pass. 414 (2), t. 418 atd.; — v *u*, na př. č*u*br (rostl.) z lat. ciperus, chubr MVerb.; š*u*nka, něm. Schinke sthněm. scincha, je podle jihoněm. Schunke (Kluge 302).

V bobr a stsl. bebrъ vedle got. bibrus a lat. fiber není změna *i*-*o*, *e*, nýbrž slovo to jest obecně indoevropské, pův. bhe-bhr-ú-s, redupl. z koř. bher-, jenž jest i v lit. adj. bėras = hnědý; srov. Mikl. Fremdw. 77 a Kluge 29.

Příklady některé, kde toto *i* jest odsuto, v. v § 175.

i se přisouvá.

174. *i* je přisuto v dial. sed*y*m (psáno -d*y*-, aby se nečtlo -ďi-), os*i*m Šemb. 82 (opavsk.), Suš. 341; ofym set Mand. 63ᵇ, ofim mil t. 20ª, ofim noh t. 29ᵇ; je tu pohybné (gen. se*dmi* atd.) a dialektickou střídnicí pohybných hlásek jiných, které se tu v nářečích jiných vyskytují (č. ob. sed*u*m, slc. sed*e*m, slc.-záp. sed*o*m atd.).

Místo part. *šel* je dial. *i*šeł BartD. 37 (stráňsk.), *i*šeu t. 38 (lipovsk.), slc. *i*šiel, od*i*šiel Pastrn. 109; *i*- je tu přidáno podle praes. *i*dem atd.

Ke koč*k*a je náležité adj. stč. koč*čí*, budeš-li sě mýti koczczym ſtrzyebrem in nitro Pror. Jer. 2, 22, mozk pſy a mozk koczty LékB. 46ᵇ (z koččí), kocztye ſadlo t. Za to je nč. koč*i*čí. Tu vniklo -*i*- trvám vlivem podobného adj. kač*i*čí, utvořeného ze subst. *kačice*; bylo stč. kač*i*čie mýdlo, kacziczie mýdlo RostlB. 146ª a j., a podle toho také koč*čí* změněno v koč*i*čí.

K subst. *láce* je náležité adj. *lacný*, jako *práce-pracný*; na př. laczno Jid. 67 a j., a dosud tak v češtině jihozáp., v Opavsku, na Valašsku a na Slovensku, Šemb. V a VI a BartD. 62. Vedle toho je již stč. také lac*i*ný, budu jim laczyn Štít. uč. 19ᵇ, nč. laciný Us. -*i*- přibylo sem trvám analogickým vlivem subst. lac*i*na, doloženého jako příjmení již ve stol. XIV, Johannis Lacyna TomZ. 1386 n 170.

Mnohdy je *i (y)* přidáno jen v písmě. Na př. g*y*myety PassKlem. 249ᵇ, (čti *jm*ieti, nikoli *ji*měti), puohrz*y*myelo t. 176ª (-h*ř*m-), na drzywy t. 176ᵇ (na -d*ř*vi), g*y*deſſe t. 181ᵇ (*jd*-); pecz*y*lywoſt EvOl. 105ª (*čl*-); a j.

i se odsouvá.

175. Případů toho je několik. Zejména bývá *i* vynecháno:

1. ze skupin *tirt*, *trit*, a zvláště *tilt*, *tlit*. Na př. krchov z něm. K*i*rchhof, dial. srka Prasek 25 (opav.) m. s*i*rka; kontrbuce BartD. 62 (val.), Kabrhel, z -r*i*-; stč. lučišče ſlnych ŽKlem. 124ᵇ m. s*i*lných, jádry oblnymi t. 121ᵇ m. ob*i*lnými, za chwlku Chir. 281ª m. chv*i*lku; modltwa ŽKlem. 117ᵇ m. modl*i*tva, na modltwu t. 63ᵇ, pan plchta z Žirotína DalC.

100 m. Pl*i*chta, klczny idoneus Alb. 64^b (3krát) vedle kl*i*čný stsl. ključьnъ, klyczne miesto k modlitbě t. 64^b; dial. plněj, slněj chod. 40 m. p*i*lný, s*i*lný, plník, plnikář t. 43 m. p*i*ln-, a také nosl, vozl t. 40 m. nos*i*l, voz*i*l; lška, lpa (2slab.), lde, flnta, meslvec Šemb. 43 (záp.-mor., horsk.) m. l*i*ška, l*i*pa atd., plný, slný, poslněný Prasek 25 a BartD. 104 (lašsk.) m. p*i*lný atd.

2. Z *li*. Na př. *kol-*, *tol-* m. kol*i*-, tol*i*-: w kterziz (sic) kolwyek den ŽPod. 55, 10, w kterey kolwyek nemoci Kat. 188, takž jest kolwyek t. 178; kolký BartD. 62 (valašsk.), tolký t.; slc. kolko, tolko; — *-l* m. *-li*: neviem tba l co tebe Hrad. 32^b, budete l mi toho přieti t. 52^b atd. (častěji v Hrad.); — *velký* m. vel*i*ký, podle *velmi*; doklady z doby starší: ot welky noczy Otc. 120^a, hněvy welkymi t. 181^b, hod welkonoczy t. 119^a, o velce noci KorMan. 75^b, velké hoře Pís. z r. 1618 (u Skály) a j., nč. velký Us., ale dol.-beč. jen vel*i*ké Bartocha 422; ſwelczyti v rkp. ze skl. XIV stol. (Věstn. Uč. Spol. 1890, 327); srov. stpol. wieliki a wielki, npol. wielki Jag. Arch. 7, 424; — příjm. *Kal*voda z Kal*i*voda.

3. Dialekticky z *-ni*, *-ní*. Na př. paňmáma, koňček, peňze, poňženě Šemb. 21 (středočesk.) m. pan*í*máma atd.; kázaň, psaň, znameň t. m. kázan*í* atd.; voň tam byli t. m. on*i*; pšence m. pšen*i*ce, pan děkan pſſenczy mniel Lún. reg. 1653, pšence chod. 40, pšence Us. č. sev.-vých.; šibence Tomsa 60 m. šiben*i*ce; stunce chod. 40 m. studn*i*ce; tey ſtudncze Lvov. 20^a m. studn*i*ce, pomoz mně hrzyſnczy t. 48^a; kaňčka Us. č. sev.-vých., kančka chod. 40, m. tkan*i*čka; nyňčko m. nyn*í*čko Us.; klaňca, sluňčko Šemb. 43 (záp.-mor., horsk.) m. klan*i*ce, slun*í*čko; ňc t. m. n*i*c; kňže (2slab.), kňžky, sňdaň, chasňk BartD. 6 (zlin.) a 60 (valašsk.) m. kn*í*že atd.; stmor. svolav vczzenki své EvOl. 285^a m. učenn*í*ky; jména vlastní Je*n*šovice m. Jen*i*šovice, U*n*čov m. Un*i*čov, A*ň*čka m. An*i*čka atp.

4. Z lat. *-gi-* vyslovovaného *-ji-* v slovích přejatých *rejstro*-reg*i*strum, *majstr*-mag*i*ster, *lojka*-log*i*ca atp. — Dialekticky z *ji*: krajna, zajc, vajčko Jir. 331 (mýt.-litomyšl.) m. kraj*i*na atd.

5. Dialekticky z *-ovic*, na př. polouce chod. 40 m. polov*i*ce, Hadamouc t. m. Adamov*i*c, zedníkouc Šemb. 13 (v Prachensku).

6. Dialekticky z *-isko*, v dol.-beč. kravsko m. krav*i*sko, volsko, robsko (veliká roba) Btch. 423.

7. Zvláště koncové *-i*, *-í* často a v některých tvarech z pravidla se odsouvá. Sem patří zejména:

mnohé akk. sg. vzoru *duše*, na př. *zem* m. zem*i*, *hráz* m. hráz*i* atd.; více o tom v. v tvarosloví při vzoru *duše;* v týchže slovích bývá i sg. nom. bez *-ě*; podnětem odsouvání je tu analogie vzoru *kost*, srov. Athen. VII, 184; —

číslovky *-dsět*, *-dcět*, *-cět* m. -dsět*i* atd.; na př. za třidceti dukátů Háj. 328^b a j., čtyřicet t. 48^a a j.; jsou to vlastně nom. akk. du. nebo plur. vzoru *kost*, -dsět*i* m. d(e)sět*i* jako kost*i*; koncovka *-i* jim náleží právem, ale vynechává se, když povědomost vlastního jejich významu mizí a když se zdá, jakoby to byly jen přípony pro tvoření číslovek; —

komparativ (superl.) adverbií *-ejí* (ze stč. *-ějie*), na př. radějí (stč. raděj*ie*), v nč. zkrác. raděj*i*, odsutím *raděj'*, *nejraděj'*; odsutí jest až z doby nové, a odsuto tu tedy *-í* (nikoliv *-ie*, jak by se podle stč. raděj*ie* zdáti mohlo); koncovka *-í (ie)* náleží tvarům těmto právem, jsouť to vlastně akkusativy sg. vzoru *znamení* (*-ie*); ale tento jejich grammatický význam upadl v zapomenutí, a za tím přišla pokáza hlásková ztrátou *-í*; —

třetí os. množná vzorů III. 1. *uměj'* m. uměj*í*, a V. 1^a *dělaj'* m. dělaj*í*, 1^b *sázej'* m. sázej*í*; také toto odsutí jest až z doby nové; dokladů starších pro ně není, a kdyby se bylo vykonalo v době před přehláskou *aj-ej*, bylo by se také děl*aj'* změnilo v děl*ej'*; odsuto tu tedy *-í* (nikoliv *-ú*, jak by se podle stč. uměj*ú* atd. zdáti mohlo); —

imperativy *nes*, *trp*, *trpte*, *pros*, *proste* atp. m. nes*i* atd.; odsouvání toto se začalo při sing. nes*i*, trp*i*, pros*i* atd. a je tu pravidlem již v době stč.; ze sing. šíří se analogií také do du. a plur.: *trp'*, *trp'ta*, *trp'te*; kde by odsutím vznikla obtíž pro vyslovení, koncové *-i* zůstává, na př. padn*i*, tiskn*i*, bd*i*, pomst*i*; více o tom v. v tvarosloví, při výkladu o imperativě; —

složeniny, jichžto člen první jest imperativ *-i*; na př. *Držkraj* m. Drž*i*kraj, Drisicray KosmA. III, 56, Drsikray Kosm1. ib., Drzkray Kosm2. II, 44; *Střězslava* m. Střěz*i*slava, Strziezislaua Kosm2. I, 28, ženy Strzeziſlawy Přib. 21^a, matka jeho ſtrzezſlawa DalC. 32; *Drslav* m. Drž*i*slav; *Vraclav* (jm. místní) m. Vrat*i*slav, atp.; *Kalvoda* v. str. 228; —

inf. *nést*, *nosit*, dial. *nésť*, *nosiť*, m. nést*i*, nosit*i*; doklady toho staré jsou již v stol. XIV: má odpowiediet ListHrad. z r. 1388 atd.; časem šíří se toto odsutí víc a více a v nč. nářečích obecných je pravidlem; více o tom v. v tvarosloví ve výkladu o infinitivě; —

part. fem. *nesúc*, *trpiec* atp. místo nesúc*i*, trpiec*i* atd.; na př. pravila řkucy Br. Gen. 30, 24, loměcy rukama t. Jer. 2, 37 a gſuc zbawena t. Lev. 26, 43, žena počnuc porodí t. 12, 2, trpěc nátisk t. Isa. 23, 12; gſucy i gſuc Dolež. 97, ležecy a ležic t. 104; nesouc, milujíc Nejedlý 246; —

os. 2. jedn. *js'*, *s'*, m. js*i*, s*i*, na př. Seys přěpustil AlxBM. 7, 39 m. že jsi, tigſ buoh i člověk Brig. 73 m. ty jsi, tehda s ty král Pass. 197, ty s rzekl t. 195 a j.; —

enklitická slovce *-ť*, *-s* m. -t*i*, -s*i*; na př. jáz ti jsem hospodine ego enim ŽWittb. 80, 11 nč. já-ť, acz ty zlačněju si esuriam t. 49, 12, toty ecce t. 51, 9 nč. to-ť, atd.; — *kdes*, *kdos*, *kakýs* atp. m. kdes*i* atd., ne leckt os leckohos, ne leckdes, ne leckdys ani z lečehos má kárati ŠtítOp. 173, kams Hrad. 72^b vedle kamoſi NRada 1613 atd.; v nář. dol.-beč. *-si* zůstává: hdosi, kéhosi, kerési, hdysi, hdesi atp., Btch. 422; — o *-l* m. *-li* viz zde nahoře; —

dialektické: dé m' to m. dej m*i* to, dé koňov' sena m. koňov*i*, vonišl' na hulc' m. šl*i* na ulic*i* Šemb. 43 (záp.-mor., horsk.).

8. Krom toho vynecháno *i* po různu v slovích jednotlivých. Za stsl. *i*nogъ, z inъ (pův. oin-) unus, solus, „nach dem Leben ausser aller Gemeinschaft" Mikl. Et. Wtb. 96, je č. *noh.* — Za starší *i*nhed a *i*hned je později (ale již v době stč.) *nhed* a *hned*, inhed Jid. 100, NRada 905, ẏhned NRada 752, nhed LAl. a, hned Hrad. 71^b. — O vel*i*ký-vel*ký* v. str. 228. — Místo p*í*šu atd. je mor. *pšu* atd., vlivem tvarů infinitivních, které jsou bez -*i*-; tak vyslovováno u Evančic již v stol. XVI, Blah. 274. — Ve *pcháti* (mor.) vedle p*í*chati (česk.) není -*i*- vysuto, nýbrž pcháti je z pьchati, v p*í*chati pak je slabika kořenná zdloužena; týž rozdíl jest ovšem také v II. třídě: dol.-beč. vypchnóť a vyp*i*chnóť, upchł a up*i*chł atd. Bartocha 422. — Také v č. *octnúti* vedle c*í*titi (stč. cútiti) není -*i*- odsuto, nýbrž je samohláska kořenná stupně nižšího cьt-, jak svědčí part. ocetl, (on) se oczetl Hrub. 246^a; totéž je v rus. očnutь, pol. ocknąć m. octnąć (srov. Mikl. Et. Wtb. 357 a Athen. VII, 184). — Místo odpoč*i*nouti říká se někdy chybně odpoč*n*outi; chyba vzniká mylným spojením slovesa toho s *počíti* ob. poč*n*outi praes. počnu. — Slovo přejaté ma*rn*ář, ma*rn*ěř je m. mar*i*nář: čtyř marnarzow Mill. 100^a, toho marnerzie OtcB. 266^b v. marynař Baw. 232 a j.

o; ó, uo, ů; io.

176. *uo* (*uo*) je dvojhláska, = *u*+*o* v slabice jedné. — *ů* je dlouhé *ū*, vzniklé z *uo*; ve psaní *ů* jest pro oko rozdíl od jiného dlouhého *ū*, psaného *ú*. — Hlásky *uo* a *ů* jsou pozdější střídnice za původní *ó*; každé *ů* vzniklo ze staršího *uo*, každé *uo* z *ó* (v. § 183).

Krátké *o* píše se literou *o*.

Dlouhé *ó* píše se v textech starších dílem bez označení délky touž literou *o*, na př. konom ŽWittb. Hab. 16 t. j. koňóm, — dílem s délkou označenou, a to spřežkami *o*^{o}, *oo*, na př. ko^{o}ku Jid. 84 t. j. k-*ó*ku (-*ó*- zdlouženo po předložce, v. § 178), woopatſtwi Hrad. 15^b a 24^a t. j. v *ó*patství (též), nooh Pror. 26^a t. j. nóh (pl. gen., v stč. zdlouž.), — nebo literou *ó*, na př. zaſtupów BiblB. Mark. 8, 2, ſtadóm Ol. Gen. 47, 4; literu *ó* odporoučí také pravopis Husův.

Dvojhláska *uo* píše se v týchže textech spřežkou *uo*, na př. buoh Štít. uč. 88^a, — někdy *uó*, na př. duóm BiblB. Mark. 7, 24, muóg t. 9, 7, z-uóblaka t., huóru t. 9, 2, chlebuów t. 8, 16 atd., duóm Ol. Deut. 14, 26, t. 15, 16, t. 22, 2, t. Jos. 24, 15 atd., — někdy *úo*, na př. zaſtupúow BiblB. Mark. 9, 17, púoſt HusPost. 43^a, wúoz Ol. Ex. 14, 6, búoh Kruml. 2^a, barvy rúožiené t. 10^a, hadúow t. 28^a, hrziechúow t. 30^b a j.; srov. mrus. kúoň a kuóň Ogon. Stud. 30; — také *vo* a *wo* se vyskytuje: od vohnie OtcB. 76^a, dwoſtogen ROtcP. 392, bwozy (buoží) Lvov. 59^a, rwozno t. 11.

Hláska *ů* psána tutéž dílem bez označení délky literou *u*, na př. Skuro DalC. 98 t. j. sk*ů*ro, zuſtane ListJHrad. 1388, zakonum ChelčP. 140^b a j. (v ChelčP. vždy tak), ruznice Háj. 164^a atd.; — dílem s délkou označenou, a to literami *ú* na př. búh, múy, dúm (tak učí psáti Optat 1533), hrúzami Háj. 163^b a j., adj. possess. Pawlú, Janú (tak učí Šteyer r. 1668), srov. mé Příspěvky k hist. česk. pravopisu 206—210, — nebo *ů*, na př. věc můž sě napraviti Otc. 81^a (nejstarší známý příklad s *ů*); literu *ů* psal také Roh Domažlický († 1547), psaní to schvaloval Blahoslav ukazuje na příklad německý, a způsob ten potom zobecněl; v bibli Kralické psáno uvnitř slova vždy -*ů*-, na konci však někdy -*ů*, na př. Hospodin záſtupů Isa. 1, 9, syn Romeliáſſů t. 7, 5, někdy -*ú*, na př. Hospodina záſtupú t. 5, 7, syn Azafú t. 36, 3.

O *io* v § 188.

o, *ó* je střídnicí:

177. 1. Za psl. *o*, na př. b*o*h*ó*m psl. b*o*g*o*mъ, sg. vok. ryb*o* psl. ryb*o* atd.

2. Někdy vyskytuje se české *o* ve střídě za psl. *ъ*. To bývá zejména:

a) častěji v subst. -*ot* z -*ъtъ*, na př. nč. *sykot*, *rachot*, *chrapot*, *hřmot*, *bleskot* atd.; toto *o* je nepohybné: chrapot gen. chrap*o*tu; v jazyku starém bývá za to -*et* (s pohybným -*e*-): *blsket* z blьskъtъ gen. blesktu, *hřmet* atp.; také odvozeniny re*pt*ati, chra*pt*ati atp. zakládají se na substantivech střídnicí pohybnou (-*e*-); —

b) v stč. *večeros* z večerъ-sь, hac nocte, na př. weczeroſſ Štít. ř. 18^a, Pass. 614, ostaneš-li weczeros zde Otc. 282^a, veczeros Ol. Gen. 19, 34 a j.; —

c) v stč. *tosk*- vedle *tesk*-, z tъsk-: toſknoſt Měs., Ježíš stoskliv sobě EvVíd. 30 (Jir. mor.); možná, že to jsou omyly místo tesk-; v EvVíd. mohla by to býti také dialektická (mor.-slc.) střídnice za *ъ*; —

d) v dial. Třem*o*šná v. Třem*e*šná Pal. pop. 177 a j., z črêmъcha, střemcha, — d*o*šč a d*o*šť v. d*e*šť Šemb. 17 (chod.); —

e) v předložce v*o*-: wo dom Hospodinóv in domum ŽWittb. 121, 1, wo poczatcze MamB. 1^a, — a stč. *vondati* z vъn-: když péro tam wondaſs ApatFr. 65^b, wuondayž (lék) v ústa t. 77^a, nč. vůndati, vundati, vezmi rauty a balšámu a wundey to v pytlík Lék. Jg.; — v Ol. Jon. 1, 1 psáno k*o* yonye ad Jonam, v ŽGloss. 119, 7 wz*o*boiowachu, omylem.

O stč. dokladech zamútiv sẏuot^{e}m t. j. život- LMar. 5, s svym zkot^{e}m t. 6, pějte hlaſſom ŽWittb. 97, 5, před ſwyetom t. Athan. 226^b atp. v. str. 140.

3. Dále bývá *o* střídnicí za cizí *ă*, zvláště v přejatých slovích starých

a přijatých do slovanštiny již v dobách starých se změnou touto; za cizí dlouhé ā je tutéž české a vůbec slovanské *a* (v. § 93). Na př. *o*ltář stsl. *o*ltarь, olъtarь lat. ăltāre, p*o*han stsl. poganъ lat. păgānus, *o*pat stsl. *o*patъ sthněm. ăbbât, k*o*m*o*ra sthněm. chămăra lat. cămera, stč. a stsl. sot*o*na lat. sătănās, k*o*nopě stsl. k*o*noplja lat. cănăbis ř. κάνναβις, okurka stsl. ogurьcь ř. ἀγγούριον, k*o*leda stsl. kolęda lat. c*a*lendae ř. καλάνδαι, k*o*stel lat. c*a*stellum, k*o*tel stsl. kotьlъ got. k*a*tils, p*o*p stsl. popъ sthněm. pf*a*ffo, k*o*nev sthněm. ch*a*nnâ atd.; tak bývá také v slovích přejatých později, na př. ž*o*k z něm. S*a*ck, l*o*kaj z L*a*kai a j. Mnohdy však cizí *a* zůstává, vlivem slova cizího, jehož znění bylo povědomo; na př. *a*poštol. Za stč. s*o*t*o*na je později s*a*t*a*náš; tu jazyk upustil od slova starého s*o*t*o*na, přejal slovo cizí znova a v novém tomto přejetí zachoval cizí *-a-*.

V řeh*o*le, kapit*o*la a j. z lat. reg*u*la atd. je č. *o* za cizí *u*; o tom v. § 201. —

O dlouhém *ó* viz též § následující.

Dlouhé *ó* vzniká:

178. *a*) Z krátkého *o* dloužením fonetickým. Na př. psl. b*o*gъ č. bóh, mohu-móžeš, r*o*stu inf. rósti, s*o*va dial. sóva nč. sůva atd.

b) Stahováním (srov. § 479). Tu vzniká *ó:*

z dvojslabičného *e-o-*, t. j. *e-* se vynechává a *-o* náhradou se dlouží (zní tak dlouho, jako předtím *e* a *o* dohromady); na př. N*eo*stup-Nóstup (jm. osobní), odtud Nóstupov nč. Nūstupov (Nůstupov, jméno místní), víc o tom v § 136 č. 10; N*eo*svetl, N*eo*s(v)tli, Nóstli nč. N*u*sle (m. Nůsle), více tamtéž; možná že stejné zdloužení bylo také, ačkoli není v písmě naznačeno ani změnou hláskovou (v *uo*, *ů*) se nejeví, také v příkladech, jako jsou nochabyl (z n*eo*chabil) ApŠ. 10, nobrsiezany (z n*eo*břězaní) svD. 53, notyato (z n*eo*tyato) Jid. 110, nodpochzinu (z n*eo*tpočinu) AlxH. 8, 32, nomdlewagye (z n*eo*mdlévajě) Modl. 55^b, notwratyl- (z n*eo*tvrátil) Alb. 7^b atp.; —

z *oo*, na př. p*o* *o*bědě-póbědě, poobiedie pec zapálichu Hrad. 136^b (verš 8slab., poobiedie = 3slab.), a když již bude poobiedie NRada 514 (též), (Maria) puobyedye přědieše Vít. 35^a, půbědní kázaní Háj. Jg.; stejné zdloužení bylo beze vší pochyby ve stejných dokladech: pobyedye Štít. uč. 125^b, Alb. 55^b a PassKlem. 67^b; nejisto jest, je-li stažení a spolu zdloužení, či jen odsutí v dokladech p^{o}oſtrowie Pass. 340 (korrektura p^{o}o- může se bráti za označení délky = pō-, ale může také znamenati 2slabičné po-o-); a nejista jest dále kvantita v donoho (z d*o*-*o*noho) dobrého Túl. 12^b, dopata (z d*o*-*o*pata) Otc. 361^a, pronu tvář AlxB. 4, 37 (z pr*o*-*o*nu), slova prona AlxBM. 4, 30 (z pr*o*-*o*na), pronu pokoru pronů sladkost Mat. 101; —

z *uho*, na př. dr*o*domský (snad místo dr*ó*domský) z dr*uho*domský ČČM. 1864, 54 (dial. podkrk.).

V Pass. 25 psáno Boſlaw, zkažené z B*oh*uslav. —

c) V stč. vyskytuje se častěji zdlouženo začátečné *o-*. Uvedu nejprvé doklady, a to doklady hojnější, poněvadž se jimi má osvětliti věc, o které dosud nebylo promluveno podrobněji. Pro snazší přehled jsou doklady seřazeny podle abecedního pořádku slov, na kterých se změna *o-* v *ó-* vyskytuje. Vedle dokladů s *ó-* jsou uvedeny také doklady s *uo-* a *ů-*, neboť tyto jsou jenom mladší obměny staršího *ó-*.

oba: ſ oobú ſtranu ML. 2^b, ſ óbú ſtranú HusPost. 19^a, ſ uobu ſtranu DalC. 27, ſ vobu (t. j. s-uobú) ſtranu Koř. Jan. 19, 18, s ůbú ſtran Práva zemsk. Jg. (s. v. druhdy); w uobye ruczye Vít. 38^b; — *obec:* ſ uobczy Vít. 72^b; w uobczy Brig. 62^b, jsi pozván wuobecz svatého křesťanstva Kruml. 348^a, nč. vůbec, w óbeczniczi HusPost. 13^a, w óbecznem t. 18^b, w óbeczné škole t. 28^b, w uobeczney radě Rychn.; z óbcie HusPost. 93^b; — *oběd:* k uobiedu Pass. 435 a ChelčP. 73^b, k uobyedu DalC. 85; — *obešlý:* ſ uobeſſlym ſmyſlem Vít. 79^a; — *obět-:* k uobieti BrigF. 7, Ben. Lev. 12, 6, k uobietem HusŠal. 5^b, k uobietowani Kruml. 51^b; w uobiet BrigF. 5; z oobieti Koř. Zjev. 2, 14, z uobieti Ben. Lev. 7, 20; — *oblak:* pod uoblaky Vít. 4^a, t. 10^a; w uoblak t. 7^b, w uoblaky t., w uoblacze Ben. Lev. 16, 2, w uoblaczyech Vít. 17^b; z ooblaka Koř. Mark. 9, 6, z uoblaka Pass. 480, Brig. 152^a; — *obláščnost:* w uoblaſſtnoſti Vít. 19^a; — *obleč:* w óbleczi HusPost. 123^a (2krát); — *oblevenie:* bez voblewenie (t. j. uobl-) OtcB. 38^a; — *obličěj:* przied vobliczіegem (t. j. uobl-) OtcB. 57^b, w uobliczzei Kruml. 212^b, v-ůbličeji Kříž. 272; — *obmytie:* k óbmytí HusPost. 109^a, w óbmytí t. 18^b; — *obnovenie:* k uobnoweny Lék. 61^b; — *obočie:* nad uobočzy LékA. 140^b; — *obój:* w uobogyem kněžství DalC. 28; — *obrácenie:* k uobraceny Kruml. 83^a; — *obráňenie:* k uobranyenyu mému ŽKlem. 21, 20; — *obraz:* w uobrazkach Brig. 6'; — *obrok:* w óbrocíech HusPost. 82^a; — *obrostlý:* ſ uobroſtlu bradú Pass. 399; — *obuv:* w óbuwi HusPost. 12^b; — *obyčěj:* k óbyczeiom HusPost. 31^a; w óbyczegich t. 26^a, w uobyczіegy Pass. 286, t. 454, w uobyczyegy t. 312, w uobicziegech Brig. 35^a; z uobicziegie Hrad. 47^b; — *obykati:* uobykach exercitabar ŽPod. 76, 7; — *ocas:* k uoczaſſu Hrad. 130^a, k uczaſu Sal. 782; — *ocěl:* z uoczely Vít. 6^a; — *ocet:* ſ uocztem ML. 39^b, Hrad. 52^a, LékB. 289^a; w uoczet ML. 119^b, vař (barvínek) w ucztie LékA. 88^a; — *oči* v. *oko;* — *očist-:* k ooczyſczeny Modl. 37^a; w uocziſtczy BrigF. 43, w uoczyſtczy ChelčP. 157^b; — *oděnie:* w uodyenye DalC. 72, w uodyeny t. 50, Vít. 47^b, w uodienij Ben. Ex. 13, 18; — *oděv:* po ſlowiech zuodiewanych ChelčP. 201^a, tmy zuodiewane t. 155^b; — *odiva:* w uodywu Pror. Jer. 29, 18; — *offěra:* k ooffierzie Hrad. 97^a; — *oheň:* k uohny Vít. 8^a; od vohnie (t. j. uoh-) OtcB. 76^a; przyeſ uohen Vít. 5^a; S uohnem Vít. 12^a, S uohniwym nebem t. 7^a; ſ vohniſſtie (t. j. uohn-) OtcB. 28^a, ſ uohnyſſczye Pror. Isa. 30, 14; w uohen Pror. 102^a, Lact. 235^b, w uohny Rychn., Brig. 12^b, w uohenne oblaky t. 26^b; z uohnye Pass. 405; z uohniteho železa Pass. 459; —

ohlav: w uohlawi ŽKap. 31, 9; — *ohled:* k uohledawany Rychn.; — *ohlubně:* k oohlubny Otc. 185ª; — *ochoc-:* S uochoczenym Hod. 20ª; — *ochod:* w uochody ad stagna ŽKap. 106, 35; — *okénce:* k uokenczem Pror. Isa. 60, 8; przieſ ukenczie ŠtítVyš. 116ᵇ (přípisek); w uokeneczko Kat. 50; — *oklamánie:* z uoklamanye Brig. 9ª; — *oko:* koᵘku Jid. 84, k uočżyma Ben. Gen. 3, 6; před óči rozumu HusPost. 209ª; ſ uoczy Pass. 469, Vít. 35ᵇ; okem w uoko HusŠal. 65ᵇ, vidíš drástu w uocze EvOl. 281ª, tma stojí jim w uoczy Brig. 177ª, w uoczi NRada 1394, t. 1404, nč. vůči; w uoczij Štít. ř. 189ª, w uoczyy Pror. Jer. 7, 30; z uoczi NRada 1366; — *okol-:* w uokoli Ben. Deut. 20, 19, w ukole ŽKap. 48, 2, země kteráž jest wůkolj tvém Br. Zach. 9, 1; nč. vůkol; slc. zôkol (adv.); — *okovy:* s uokowamy DalC. 31; w ukowach EvOl. 207ᵇ, Comest. 47ª; z uokow Pass. 390 a j., ML. 18ª, z vkow Comest. 179ᵇ; — *okras-:* k uokraſye DalC. 65, k uokraſſleny Alb. 99ᵇ; — *okrúhl-:* w ókruhlé (sieni, pl. akk.) HusPost. 103ª, w uokruhloſty Vít. 11ᵇ; — *oliv-:* ſ uoliwowym ovocem Pass. 286; — *olovo:* z uolowa Vít. 6ª, Sal. 30; — *oltář:* k óltáři HusPost. 5ª, k uoltarzy KristTom. 1ª; na uoltarz KristTom. 2ᵇ; przied uoltarzem t. 1ᵇ; ſ uoltarzie t. 2ª; w uoltarznyci Pass. 325; — *omyl:* z uomyla Pror. Dan. 2, 3; — *on:* k óniem HusPost. 102ª, k uonomu Brig. 57ª; ſ uone ſtrany Pass. 394; w uonomno kútě Mast. 329, w uonyech Brig. 142ª; mladší z oonu EvZimn. 23, z uonyech Brig. 30ᵇ; — *opat:* w oopatſtwi Hrad. 15ᵇ, t. 24ª; — *opěna:* z uopieny ſtrziebrne Sal. 407; — *opicě:* k uopiczy podoben Brig. 32ᵇ; — *opoka, opuka:* w vopucye (t. j. uop-) OtcB. 44ᵇ, w upoczie in petra ŽKap. 16, 3; — *orati:* wzuoraty DalC. 15; — *ořěch-:* w uorziechowe ſſkorziepinye Kruml. 376ª, ſ urziechowu wodu LékB. 197ᵇ; — *orlicě:* k oorlici Koř. Zjěv. 4, 7, k uorliczy Brig. 32ᵇ; — *orloj:* w uorlogy Pror. Isa. 38, 8; — *Oskořín:* z uoſkorzyna DalC. 13; — *oslav-:* k óſlawie HusPost. 64ª, t. 88ª; w óſlawie t. 194ª, t. 194ᵇ, w óſlawu t. 71ᵇ, w óſlawenſtuí t. 65ª, w óſlawnoſti t. 4ᵇ, t. 171ᵇ; — *osm:* k uoſmydczat let Otc. 111ª, ſ uoſmy muží Pror. 91ᵇ; w uoſſmynaſte letech Kat. 8; — *osob-:* k uoſobie Kruml. 3ª; w óſſobie Kristově HusPost. 19ª, t. 92ᵇ, w uoſobie HusŠal. 65ᵇ, w uoſobach ChelčP. 52ª, w uoſobnoſty Vít. 3ᵇ, t. 17ᵇ, w uſobie rkp. (Hanuš, Osterspiele 78); — *osrdie:* w uoſrdych Pror. Isa. 26, 9; — *osta-:* kteří sú zóſtali HusPost. 51ª, zuoſtane Kruml. 220ª, zuoſtawenie ŠtítPař. 66ª, zuſtawenie ŠtítMus. 81ª; nč. zůst-; — *ostrah-:* k óſtrazie HusPost. 90ᵇ; w uoſtrazenſtwy ŽPass. 18, 12; — *ostřěh-:* k uoſtrziehaní HusŠal. 4ª; — *ostrov:* bliz uoſtrowa Pass. 339; — *ostruh-:* ſ uoſtruzky Sal. 265; — *ostrý:* ſſuoſtru bradatyczy AlxV. 1700; zuoſtrziti Lact. 190ª; — *osud:* po uoſudu Kat. 96; w uſudí Sal. 402; — *osviet-:* k uoſwyeczeny Pror. Isa. 8, 14; — *oškliv-:* w uoſſkliwoſti Ben. Num. 11, 30; já se jim zúſſkliwijm Háj. 39ᵇ, aby sobě toho nezuſſkliwili t. 283ª; — *otdatvy:* k uodatwam BrigF. 140; — *otec:* k uotcy Pass. 347, k uotczy Krist. 17ª, Brig. 24ᵇ, ChelčP. 148ª, k uotczom EvOl. 137ª, k utczy Vít. 39ᵇ; ſ ótczem HusPost. 62ᵇ, t. 83ª, ſ ótci svatými t. 23ª, ſ uotczem Brig. 32ᵇ, GestaKlem. 287, ſ uotczy Krist. 17ª; w ootczi Hrad. 50ᵇ, w uotczye Kruml. 89ᵇ, w uotczy Vít. 14ᵇ; z uotczie Brig. 47ª; — *otlúčenie:* w ódluczení HusPost. 41ᵇ; — *otměna:* w uótmienu BiblB. Mark. 8, 37; — *otplata:* k uodplatie Kruml. 293ᵇ; w ódplatie HusPost. 33ᵇ; — *otpust-:* ſ ódpuſtky HusPost. 29ª, t. 79ᵇ, ſ uotpuſczenym Hrad. 45ª, ſ uodpuſſczenym Vít. 24ᵇ; — *otrapa:* z uotrapy Pass. 293, w uotrapie (t. j. uotr-) OtcB. 81ᵇ; — *ottucha:* w uottuchu Kat. 180; — *ovcě:* nad uowcyemi OtcB. 371; w ówcie HusPost. 104ª; z oowci mých Koř. Jan. 10, 26, z uwecz Brig. 161ª; — *ovocě:* ſ uowoczem Vít. 15ᵇ; — *ozd:* z uozdu de area MamV., MamB. 74ᵇ. —

Dloužení toto jest hojněji doloženo jenom v jazyku starším; doklady nahoře uvedené jsou ze stol. XIV—XVI, ale byly zajisté také před stol. XIV. Z téže doby starší máme také dosvědčeno stejné dloužení začátečného *a*-, *e*- a *u*-, na př. k-*á*postolóm, z-*É*gypta, v-*ú*ši, v. §§ 94, 126 a 193. V nč. je zdloužení *o*- v *ó*- zbytek ve výrazích adverbialních v-*ů*bec (z v-*ó*bec), v*ů*či (z v-*ó*či), v*ů*kol (z v-*ó*kol, z toho pak také subst. v*ů*kolí m. okolí), z*ů*stati (ze z-*ó*stati), z*ů*staviti atp., a v doudl. z*ou*tfírat Kotsm. 8 a z*u*pravdy t. 9: ze stč. z-*ó*tvierati bylo z-*uo*tvierati a z-*ů*tvírati, a z tohoto dále z-*ou*tfírati (*ů* = *ū*, změněno v *ou*, srov. § 184), a ze *z-*o*-pravdy bylo z-*ó*-pravdy, z*uo*pravdy, z*ů*pravdy (ps. z*u*pravdy).

Dlouží se pak začátečné *o*- v *ó*- skoro jen po předložkách, dílem v předložkových pádech, na př. *o*ko a k-*ó*ku, *o*vcě a z-*ó*vcí atd., dílem též ve složeních s předložkami, na př. vz-*ó*rati, z-*ó*stati, z-*ó*šklivíti; bez předcházející předložky je toto zdloužení nahoře dosvědčeno jenom dokladem *uo*bykách exercitabar.

Předložky, po nichž toto dloužení se děje, jsou nejčastěji neslabičné, na př. *k*-*ó*ku, *s* *ó*tpustky, *v*-*ó*vcě, *z*-*ó*vcí. Poměrně velmi zřídka vyskytují se příklady takové s předložkami slabičnými; mezi doklady nahoře uvedenými json jen tyto: *bez-uo*blevenie OtcB., *bliz-uo*strova Pass., *na-uo*ltář KristTom., *nad-uo*bočí LékA., *nad-uo*vcěmi OtcB., *od-uo*hně t., *před-uo*ltářem KristTom., *přěs-uo*heň Vít., *přěs-ú*kénce ŠtítVyš. Také se vyskytuje p*ó*bědě, p*uo*běd-, p*ů*běd-; to mohlo vzniknouti z po-*ó*bědě, anebo přímo stažením z po-obědě, jak je vyloženo zde napřed. —

Dloužení zde v *c)* doložené vzalo, myslím, počátek při předložkách neslabičných: k-*o*ku zdlouž. k-*ó*ku, a podobně s-*ó*tpustky, v-*ó*bec, z-*ó*vcí atd.; samohláska -*ъ*, kterou se předložka kdysi končila, dávala s následujícím *o*- látku pro slabiku dlouhou, a když k tomu přicházel ještě také přízvuk, mohla se délka vyvinouti snadně a skutečně; odtud šířilo se toto dloužení a pronikalo také po předložkách slabičných — *přěs*-*ó*heň, *na*-*ó*ltář, — a někdy také tam, kde ani předložka žádná nepředcházela — *ó*bykách —; dokladů pro dloužení toto je dostatečná hojnost z doby, kdy písaři délku *ó*-

písmem náležitě vyjadřují (psaním *oo-* nebo *ó-*) nebo kde změna v *uo-*, *ů-* svědectvím délky jest (XIV až XVI stol.); ale zajisté bývala délka tutéž i v době starší, před stol. XIV; nč. zrušila délky tyto a vlivem analogickým uvedla zase *o-* na místo bývalého *ó-*, *uo-*, *ů-*, místo stč. z-*ó*kov, z-*uo*kov, z-*ů*kov atp. jest nč. z-*o*kov podle nom. akk. *o*kovy atd.; jenom v několika zbytcích — již nahoře uvedených, v*ů*bec atd., doudl. z*ů*pravdy atd. — zdloužení zůstalo.

Za *o* bývá *a*.

179. To bývá porůznu v některých slovích jednotlivých a dialektických. Zejména:

1. V slc. r*a*kyta, r*á*sť, r*a*z-, r*á*zga, r*a*žeň, za č. r*o*kyta, r*ó*sti, r*o*z-, r*ó*zha, r*o*žeň, srov. § 37.

2. V r*á*kos, r*á*kosie a r*o*kosie, rakoſie carex Veleš., rokoſſie carex Nom. 66ª.

3. V *pa-*, *pra-* v. *po*, *pro*, na př. pomnieti a p*a*mět, pr*o* a pr*a*děd, srov. § 38. Tím a analogií odtud působící vznikají pak tvary dvoje, jedny s *a* a jiné s *o*, na př. pr*a*národ a pr*o*národ, — p*a*prslek a p*o*prslek, papřſlek ŠtítMus. 9ᵇ, popřſlek Štít. uč. 45ᵇ, — p*a*vlaka a p*o*vlaka, pawlaka ML. 42ᵇ, powlaka byssus Ol. Prov. 31, 22, — p*a*hrbek a p*o*hrbek, pahrbek Veleš., pohrbek colliculus Diefenb. — O p*a*mět, p*a*mátka, p*a*matovati a p*o*m-, pomať = paměť BartD. 62 (valašsk.), pomátka t. 103 (lašsk.), pomatovať t. 62 (valašsk.), t. 86 (starojické), pomatovat chod. 35, pak o p*a*kostnice-p*o*kostnice v. § 107.

o se přehlasuje v *e*.

180. Po souhláskách měkkých změnilo se *o* v *e*. Na př. podle sg. nom. akk. měst*o* žádáme také moř*o*, a jest moř*e*; a podobně jest sg. vok. duše proti ryb*o*, naš*e* gen. naš*eho* atd. proti t*o* gen. t*oho* atd., bol*e*st, ruč*e*st atp. proti rad*o*st atd. Tak bylo a většinou dosud jest také ve slovanštině ostatní, změna tato jest obecně slovanská a tedy praslovanská; v. nahoře § 33. Nazývá se obyčejně přehláskou, poněvadž příčinou její je měkkost jako při změnách jiných, týmže jménem nazývaných (duš*a*-duš*ě*, duš*u*-duš*i*).

V češtině nalézáme o této přehlásce, co následuje.

a) V jistých případech má tu jazyk starý i nový (spisovný i obecný) *o* místo *e*. Případy ty jsou:

sg. dat. (lok.) oráč*o*vi; stč. kralowi Pil. b, otczowi Pass. 418, towarziſſowi t. 457 a j., nč. jen -*o*vi, proti stsl. orač*e*vi; —

du. dat. instr. oráč*o*ma, moř*o*ma; stč. svýma towarziſſoma Pass. 549, dvěma obyczeyoma Kruml. 47ᵇ, wieczcoma palpebris ŽGloss. 131, 4,

wieczczoma ŽWittb. t., ŽKlem. t., plecoma ŽGloss. 90, 4 a j., proti stsl. orač*e*ma, moř*e*ma; —

pl. nom. (vok.) oráč*o*vé; stč. biczowe ŽKlem. 24ª, otczowe ŽWittb. 149, 6, boyowe Pass. 47 a j., nč. -*o*vé, proti stsl. orač*e*ve; —

pl. gen. oráč*ó*v; do konczow ŽGloss. Deut. 22, ot krayow t. 134, 7, myezzyeczow LMar. 6, ſczenczow ŽWittb. 56, 5, od muzow Pass. 299, mnoho kroſſow Hrad. 133ª, konow DalC. 13 a j., nč. -*ů*v = -*ó*v, proti stsl. orač*e*vъ; —

pl. dat. oráč*ó*m; prospi kurencom MVerb., lekarsom ApD. c, konom tvým ŽWittb. Hab. 15 t. j. koň*ó*m, wyeznom Pass. 54 t. j. vězň*ó*m, k bogóm Ol. Num. 1, 32 a j., nč. -*ů*m = -*ó*m, proti stsl. orač*e*mъ; — moř*ó*m; ſrdczom Štít. ř. 41ª, t. 158ª a j., proti stsl. moř*e*mъ; —

slabika příponová -*o*v-; na př. kralow Jid. 12 (regis), hlava umrlczowa Pass. 296 atp. proti stsl. -*e*vъ atd.; oraczowiczi Pass. 387 atp. proti stsl. -*e*vištь; křovie, krzowye AlxV. 2255 atp. proti stsl. -*e*vьje; bič*o*vati, boj*o*vati atp. proti stsl. -*e*vati; —

složeniny s kmenovou koncovkou -(j)*o* v členu prvním; na př. líc*o*-měrný, lijczomyernij pokrytci Štít. ř. 181ᵇ, lijczomyerſtwo t. 134ᵇ, lyczomyernyk Rozk. 1603 a j.; ovoc*o*-nosný, zemi owoczonoſnu ŽKap. 106, 34 ciz*o*-ložec, s czyzolozczy ŽWittb. 49, 18; proti stsl. lic*e* mêrьnъ atd.

Samohlásku *o* místo žadané přehlásky *e* nalézáme v těchto případech již v stč. textech nejstarších. Tak zejména v bohemikách kroniky Kosmovy v rukopisích starších (XII a XIII stol.) Wirsovici Kosm1. I. 34, Wrisovici KosmA. t. atd.; v ABoh. listy papeſchovi 40ª; v MVerb. prospi kurencom (MVerb. doklad sem hledící jen ten); v HomOp. moloue (též); v ŽGloss. cziefzarzowſtwo 85, 16, do konczow Deut. 22, lowcoweho 90, 3, ohnouata mluwa 118, 140, otwirzowati 94, 8, plecoma 90, 4, wieczcoma 131, 4, ot krayov 134, 7, (wz)boiowachu 119, 7 (doklady tu jen tyto); v Túl. cralowſtwo 91ª, kralowſtwu t. (též); v AlxH. czizuczow 2, 29, t. 3, 26, kralowu 5, 14 (též); také památky z doby ok. r. 1300 mají z pravidla *o*, lekarsom ApD. c, kralow Jid. 12 (regis), myezzyeczow LMar. 6 atd.; v Pass. (části starší) jest *o* pravidlem, pasa rityerzoweho 323 atd. Jenom *le* nalézáme psáno v době ok. r. 1300 vedle *lo*, craleuati Kunh. 151ª, uuzdaleuati 150ᵇ, mé kralewe° Pil. c, kralewzkā t. b, po kralewzke°m právu t, kralewny Pass. 323 atd.; ale toto *le* může býti místo *lě* (podle § 156 A), proto můžeme zde k němu prozatím nehleděti, a svědectví z textů nejstarších pro naši otázku vyplývající tedy jest, že v případech nahoře vytčených bylo *o* (proti stsl. *e*).

V týchže případech má *o* také polština a lužická srbština, je to tedy zvláštnost západoslovanská: v slovanštině západní přehláska *o-e* v těchto případech buď nepronikla, anebo pronikla, ale jest analogií parallelních tvarů tvrdých již v době staré (před stol. XII) zase zrušena (byl sg. dat.

oráčevi, a změněn v oráčovi podle chlapovi atd.); výklad druhý — že přehláska oráčevi atd. také v češtině bývala, ale již v době staré jest zrušena — je pravdě podobnější vzhledem k tomu, že není viděti příčiny, proč by se při obecném přehlasování *o-e* byly měly v slovanštině západní vyjímati případy zde (v *a*) vytčené, a vzhledem ke stejnému rušení, o kterém v *b*) je řeč. —

V týchže případech — nahoře vytčených — mění se *o*, *ó* v *ě*, *ie*; o tom v. § náledující. —

b) V případech ostatních — kromě *a*) — je přehláska *o-e* provedena pravidelně; ale časem ruší se také ve mnohých z případů těchto: na místo tvarů s přehláskou *e* vstupují tvary nové s *o*, ovšem že opět vlivem parallelních tvarů tvrdých, mořo podle město atp. Rušení toto je většinou z doby novější a proniká zvláště v některých nářečích. Případy, ve kterých se to děje, jsou:

sg. vok. duš*e*, panoš*e*; duš*o* mor. (BartD. 7 a j.) a slc.; ob. Káč*o*, Mář*o*; paš*o*, pane Máš*o*; stč. báť*o*, batho DalH. 30, bato DalC. t. a j., milý bato Marg. 424; —

sg. nom. akk. moř*e*; moř*o*, pol*o*, vajc*o* BartD. 84 (starojick.), vajc*o*, ohnišč*o* t. 39 (hrozenk.), lic*o*, src*o*, słunc*o*, łož*o* t. 98 (lašsk.), poľ*o*, src*o*, vajc*o* Pastrn. 106 (slc.); —

sg. nom., akk., gen., dat. a lok. zájmenného sklonění moj*e*, naš*e*, *je-*, *če-* atp.; moj*o*, tvoj*o*, svoj*o* m. moj*e* atd., naš*o*, vaš*o* m. naš*e* atd., dvoj*o*, troj*o* m. dvoj*e* atd., č*o*ho, vš*o*ho atp. m. č*e*ho atd., č*o*mu, moj*o*mu atp. m. č*e*mu atd., v č*o*m, v ň*o*m, ve vš*o*m, moj*o*m, naš*o*m m. v č*e*m atd., srov. BartD. 84 (starojick.), 98 (lašsk.) a j., Dušek, Listy filol. 1883, 426, 429 a j., chod. 40, Kotsm. 7 (doudl.); — také v Hrad. je snad w nomzto 115[a] m. v němžto a možná, že je to starý tvar dial. v-ň*o*m; ale v rkp. tom je mnohdy těžko rozeznati *e* a *o*, proto je to doklad nejistý; —

složeniny jako Vyš*e*hrad-Vyš*o*hrad Kotsm. 7 (doudl., též středočesk.); —

subst. mac*e*cha stsl. mašt*e*cha, mac*o*cha Beck. 1, 128, t. 2, 15 a j., Kotsm. 7 (doudl.), BartD. 7 (zlin.).

o slabik měkkých se mění v *ě*.

181. V případech, v § předcházejícím pod *a*) vyčtených, mění se *o*, *ó* po souhláskách měkkých v *ě*, *ie*. Uvedu nejprvé některé příklady:

sg. dat. lok. oráč*ě*vi; o diedicz*y*ewi Hrad. 1[a], gieziuſſiewi t. 74[b], gieziſſiewi t. 75[a], iudaſſiewi t. 77[a], czieſſarziewi t. 86[b], Gydaſſyewy Kruml. 86[b], moyžieſſiewi Ol. Ex. 3, 4, lukaſſyewi Koř. 33[a] (předml.); —

du. dat. instr. oráč*ě*ma, moř*ě*ma; dvěma zlodiegiema Hrad. 90[a]; —

pl. nom. vok. oráč*ě*vé, všichni leycherziewe Hrad. 16[b], dſſtieue Ol. Gen. 8, 2; —

pl. gen. oráč*ě*v, -č*ie*v (kvantita nejistá); devět mieſſiecziew Hrad. 63[a], svých rytierziew t. 93[a], ſlechtiecziew t. 100[a], paterziew t. 112[b], osm kroſſiew t. 113[a], sňatek zlodiegiew t. 114[a], oracziew t. 114[b], těch kolacziew t. 137[a] (2krát); všěch zwolenczyew Modl. 37[a], myeſyeczyew t. 59[a], všěch kaczyerzyew t. 67[b], wyeznyew t. 119[a], do kragyew t. 128[a]; turnegyew Vít. 67[b], bogyew t.; šest set tiſyczie w mužiew Ol. Ex. 12, 37, těchto obyczegiew t. 12, 16, ku posilevání ohnyew t. 35, 14; —

pl. dat. oráč*ie*m, moř*ie*m, zúž. -*ím*; těm nyemczyem Hrad. 25[b], to miesto dachu czuzozemcziem t. 25[a], kakým czuzozemcziem t., rytierziem svým t. 106[b], zlodiegiem t. 115[a], konyem nezajímajě t. 132[b]; otczyem svým Modl. 116[b], wyeznyem t. 128[a]; k svým muziem Pass. 43 (část mladší); poviem zenciem EvZimn. 12; k otcziem Ol. Gen. 15, 15, přikáza towarzyſſyem t. Jos. 10, 27; proti červeným pupenczym Lék. 61[b], nč. koním; — vzešla pravým ſrdcziem radost ŽWittb. 96, 11, našim ſrdczyem Modl. 1[b], k ſrdciem Ol. 2. Par. 32, 6, nč. srdcím; —

slabika příponová -*ěv*-: gieziuſiew učenník Hrad. 84[a] (2krát), gieziuſiewo tělo t. 92[b], gieziuſiewa slova t. 85[a], czieſſarziewy milosti t. 86[b], slovo otcziewo t. 47[b], v kayfaſſyewie domě t. 74[a]; k súdu cyeſarzyewu Koř. Skutk. 25, 10 a j; — sto kygiewych ran Hrad. 100[a], den bogiewy ŽKap. 77, 9; — za ſkopcziewynu Hrad. 135[b]; — pnyewie kopáše t. 5[a]; — smutné utieſſiewaſſe Hrad. 8[b], běsy othonyewal t. 18[b], wzbraniewal t. 31[b], bicziewali t. 52[a], ukrziziewali t. 83[b], tancziewati t. 96[b], čbán se počě pohrziziewati t. 130[b]; ſpogyewana Modl. 56[a]; obcziewati ŽKap. 140, 4; rozmnozziewaſſe Ol. 2. Mach. 8, 7, vmenyewali t. 13, 19 atd.; —

složenina: ovoc*ě*-nosný, oliva owoczienoſna ŽKap. 51, 10.

Psané v těchto dokladech *ie*, *ye* není *e*, *é* nýbrž *ě*, *ie*, jotace tu psaná je zároveň fonetická. Když pak jotace vůbec byla sklesla, je i zde *e*, *é* za starší *ě*, *ie*, a doklady z fase této (po sklesnutí jotace) jsou ovšem doklady pro změnu *o-ě*, nikoli pro starou přehlásku *o-e*. Na př. sg. dat. králi artuſſewi TandZ. 165[a] t. j. Artuševi je ze staršího Artuš*ě*vi, nikoli pak přehláska stará, jako snad stsl. orač*e*vi; rovněž tak du. dat. instr. towarziſſema TandZ. 182[a], plecema Vel. Jg., pl. gen. tvých meczew Hod. 87, pl. dat. pyeſczem AlxV. 468, vlí milost ſrdczem Hod. 26[b], adj. k vojště artuſſewie Tand. 164[b] (fem.), verb. wogewaly AlxV. 796, bojevati Sajfr. 22, 31 atd.

Také *le* v případech těchto patří beze vší pochyby sem a nikoli do § předcházejícího, t. j. je to místo **lě*, a nikoli stará přehláska *ľo-le*. Svědčí tomu předně ta okolnost, že *le* je pravidelná střídnice žádaného **lě* (stsl. *lě*sъ stč. *le*s atd., v. § 156 *A*), a dále ta věc vážná, že přehlásku *o-e* v případech sem patřících odjinud odnikud dosvědčenu nemáme. Proto pokládám na př. sg. dat. svému kralewy Vít. 21[a] za tvar střídný s orač*ě*vi (tedy m. *král*ě*vi, a nikoli = stsl. kraľ*e*vi), a rovněž tak kladu pl. nom.

uhleue Ol. 2. Reg. 22, 9 na roveň s oráčěvé, pl. gen. pět kralew Ol. Jos. 10, 5 na roveň s gen. oráčěv, -čiev, pl. dat. všěm kralem AlxV. 516 s dat. oráčiem, adj. kralewe^e Pil. c, kralewzkä Pil. b atp. s adj. oráčěv, kyjěvý atd., verb. craleuati Kunh. 151^a, uuzdaleuati t. 150^b atp. s tancěvati atd.

Počítáme-li pak doklady tyto s *le* také sem, tedy nalézáme: proměna *ó-ě* po souhláskách měkkých je doložena z doby ok. r. 1300 (Kunh.) až do sklonku stol. XV (a dílem i potom); v době té nevyskytuje se v textech všech, nýbrž jenom v některých, a ani v těch nevyskytuje se *ě* za *o* veskrze a kdykoli mu je příležitost, nýbrž jenom porůznu a vedle *o*, na př. v Hrad. mieſſieczow 67^a, kroſſow 133^a vedle ſlechticziew 100^a, těch kolacziew 137^a atd., v Modl. pſanczow 33^b, pokrytczow 68^a vedle všěch zwolenczyew 37^a, devět myeſyeczyew 59^a, v list. z r. 1497 (Arch. Český, I, 354) mlýn Kubaňov a mlýn Kubaněvského atd.; textů s *ě* časem přibývá a jest jich ve stol. XV poměrně nejvíce; potom zvláštnost tato rychle zaniká, jazyk Háj., Vel., bible Br. atd. je v této příčině roven nč., bojevati v Sajfr. (1615) a nč. knižné králevic jsou archaismy, které se s jazykem svých dob neshodují; nč. dějepis, tajeplný atp. jsou chybně utvořené tvary nové místo dějopis atd.; jenom v dat. pl. koním (zúž. z -iem) a v témž pádě vzoru *moře*, mořím (z -iem) atd. dochoval se pravý reflex bývalého *ie* z *ó*; úhrnem tedy je to změna, která jen ve XIV a XV stol. znatelně proniká, avšak i tu jen porůznu se vyskytuje, a jenom v pl. dat. mořiem nč. mořím atd. pravidlem se stala a zůstala.

Jde ještě o vznik této změny. Mám za to, že vznikla analogií: vedle pl. dat. oráčóm, mořóm atd. byly dat. pl. dušiem, panošiem, paniem, sudiem atp., podle těchto pak utvořeny také dat. oráčiem, mořiem atd.; vedle du. dat. instr. oráčoma, mořoma atd. bylo dušěma, panošěma atd., a podle tohoto utvořeno také oráčěma, mořěma; odtud pak přenášeno *ě* (*ie*) na místo *o* (*ó*) také do tvarů jiných, u kterých analogie nemohla působiti bezprostředně: na př. vedle sg. dat. oráčovi a pl. nom. oráčové nebylo tvaru parallelního s *ě*, který by byl přímo pobádal ke změně v oráčěvi, oráčěvé, ale když v pl. dat. oráčóm a du. dat. instr. oráčoma slabika *čo* (*čó*) ustupovala slabice *čě* (*čie*), podléhala změně stejné slabika táž také v sg. dat. oráčovi-oráčěvi, pl. nom. oráčové-oráčěvé atd.

Změna *o* v *e* mimo přehlásku.

182. V přehlásce duše m. *dušo atd. je změněno *o* v *e* působením souhlásky měkké a v době staré, praslovanské (v. § 180). Vedle toho jsou některé případy, kde za starší a náležité *o* později jest *e* a příčinou změny není měkkost.

1. Za starší nohet je později nehet, za paznohet pak paznehet. Na př. nohet Boh. min. 21^b, paznohet Ol. Lev. 14, 4, paznohti ungulas ŽKlem. 68, 32, paznoht RostlB. 145^b atd., a nehet Rozk. 2365, paznehet Ol. Lev. 11, 3, pazdnehty ŽWittb. 68, 32 atd., tvary s *-o-* i s *-e-* jsou již stč. Že tvary s *-o-* jsou starší a původní, svědčí stsl. nogъtь, paznogъtь, rus. nogotь, paznogotь, pol. nogieć, paznogieć, srbchorv. nokat atd., lit. naga kopyto z pův. noga atd. Změna *o-e* stala se tedy na půdě české. Příčina není jasna; nejspíše *e* slabiky následující k tomu přispělo, aby se vyslovovalo *e* místo *o* také v slabice předcházející (srov. § 221).

2. Za starší tobú, sobú je později tebú, sebú, nč. tebou, sebou. Na př. před ſobu ŽGloss. 85, 14, ſ tobu Kunh. 151^a, z ſobu t. 148^b, před tobu ŽKlem. 37^b a j., s tobu Pass 294 a j., před tobu ŽWittb. 9, 10, przieſobu t. 85, 14, mezi ſobu Hrad. 15^b, ſobu DalC. 85, Modl. 51^a, mezi suobú List. z r. 1386 (Výb. I, 1014), tobuv Pror. 27^a, ſobuv t. 118^a a j., me i ſobu Pulk. 69^b a j., mluvím ſſ tobu Koř. Jan. 4, 26, za ſobu t. 1, 38 a j., mezi ſobu Přib. 21^b; vedle toho: před tebu ŽKlem. 27^b a j., s ſebu Pass. 337, ſebu DalC. 11, tebu Modl. 3^a, ſſebu t., před tebuv Pror. 7^a, já hrdám tebvv Štít. ř. 130^b, nic bychom nemohli sami ſebvv t. 152^b atd. Texty nejstarší až do doby ok. r. 1300 mají pravidlem tobú, sobú; ve stol. XIV vystupuje také tebú, sebú: v ŽKlem., Pass., DalC., Modl., Pror. a j. jest oboje vedle sebe, ale tebú, sebú víc a více ovládá; ve stol. XV je tebú, sebú již pravidlem, a tobú, sobú archaismem. Změna *o-e* stala se zde na půdě české, a stala se zajisté vlivem gen. tebe, sebe.

Stejnou analogií změnil se také dat. tobě, sobě v dial. tebě, sebě; na př. tebě, sebě Kotsm. 10 (doudl.), já ti tebě dám t. 28; žádnému sem růže nedávala ani tebě nedám Suš. 353; slc. já tebe povim, k sebe (Listy filol. 1883, 412 a 415).

V Krist. 11^a psáno zpóſebeno m. zpósobeno, doklad trvám ojedinělý a bezpochyby omyl.

3. V zájm. kto, kdo, čso, co mění se *-o* v *-e* a jest kte, kde, čse, ce; za oboje je pak odsutím samohlásky *kt'*, *čs'* atd. Na př. v to sě nykte nechce otdati DalC. úv. I, pak-li sě kte nás kterému protivil Kat. 122, ano jeho nyktee (zdlouž. emfatické) nesáhá Krist. 95^b, ktez (ve významu plur.) jsú jemu živi byli NRada 1959, nikde nevědieše Hrad. 5^a, t. 65^a; za nicſe ŽGloss. 89, 5, nyczſſe ŽWittb. t., nyczſe ŽKlem. t., AlxV. 224; netbaj nycze na to Jid. 109, já se už nice strašidla nebojím Suš. 706; tejně nemluvil jem nycee (zdlouž. emfatické) EvZimn. 43; slc. nik (m. nikt'); zlí niczſ nejmajú na nebu, vy nicſ na zemi Túl. 12^b t. j. ničs', nhiczs jiného DalH. 30, neroď nyczſſ stýskati sobě Kat. 168; nycz Jid. 165 atd.; v němž sě sta nyecz AlxB. 2, 38 t. j. ně-c'.

4. Totéž děje se v adverbiích zájmenných s konc. *-mo*, *-ko*: kamo-kame-kam', tako-take (také)-tak'. Na př. kamoſkoliwyek Túl. 30^b, kamo sě jest děl Kat. 112; nykame PassKlem. 69^a, nykame sem nešel Otc. 75^b; kam myslíš Jid. 133; „semo tamo" říkají někteří za dob Blahoslavových,

„affectantes archaismos, lépe říci sem tam“ Blah. 270; iakos na nebi jsi slavně, takos v oplatcě jsi divně Kunh. 148[a]; yakoz smy slyšěli, takez smy viděli ŽWittb. 47, 9; yakeze anděli poselstvie dějí, takeze svatý Jan Pass. 277; iakez otec křiesí mrtvé takez i syn Krist. 64[b]; jsem tak v sboží rozplozena, yakz toho nevědě čísla Kat. 16, nč. jak, tak atd.

5. Podle toho mění pak také některá jiná slovce nesklonná koncovku svou náležitou *-o* v *-e(é)*. Na př. nadarm*o*-nadarm*e* PassKlem. 141[b]; nedávn*o*-nedávn*é*, v minulých teď nedawnéž letech Hrub. 77[b], nedawneez t. 94[b] a j.; nyníčk*o*-nyníčk*é*, kteráž (slova) jest nynijczkee pověděl Hrub. 241[b]; najprv*o* (t j. positiv *prvo* se superlativním *naj-*, srov. stč. najprvní) a najprv*é*, nayprwo Hrad. 14[b], nayprvé Br. Num. 10, 13 (*prvé* není komparativ, ten zněl by *prvějie* a nebyl by stažen). Pro teprv*o*-teprv*e* nemám dokladů starých; stč. je teprv*o*, teprwo Alb. 54[b], ML. 105[a], Kruml. 224[b], a teprv Štít. uč. 129[a] atp., teprv*e* přiděláno trvám až později.

6. Kromě toho vyskytuje se změna *o-e* porůznu v slovích dialektických. Na př. za náležité *o* v čočka je čečka Kotsm. 7 (doudl., srov. luž.-srb. *sok*, odtud i šočovice m. sočovice, a čočka, Mikl. Etym. Wtb. s. v. *sok*); za šlohat Šemb. 28 (vých.-česk.) a Kotsm. 10 (doudl.) ze stněm. slahan, slahen je dial. šlehat, Matzenauer Cizí slova s. v.; za dom*ů*, dol*ů* je d*e*mů, d*e*lů chod. 40 a Šemb. 15 (domažl.); za kr*o*mě, Kr*o*měžíř, h*o*spoda je kr*e*m, Kr*e*meríž, h*e*spoda BartD. 40 (hrozenk.); za s*o*tva je s*e*tva t. 62 (valašsk.); za t*o*lik, k*o*lik, jen*o*m je t*e*lko, k*e*lko t. 116 (lašsk.), en*e*m t. 62 (valašsk.) a j.; za tent*o* atd. je tent*e*, tát*e*, tot*e* t. 10 (zlin.); za pr*o* je slc. pr*e*.

Tu všude je změna *o-e* patrně z doby teprve české a namnoze z doby pozdní. Nepatří sem slc. l*o*boda č. l*e*beda, s rozdílem starým, jak svědčí pol. łoboda a rus. lebeda atd.

Podle Mikl. Etym. Wtb. 61 a Gramm. I[2] 505 jest změna *o-e* také v adj. hezký, podle rus. gožij aptus a č. hodný.

ó se mění v *uo*, *ů*.

183. Dlouhé *ó* se mění v *uo*, a toto dále v *ů* (= *ū*); na př. bóh-b*uo*h-b*ů*h. Změnu *ó-uo* (a podobné jiné, v. §§ 197 a 217) nazývám rozšířením, změna pak *uo-ū* (psané *ů*) jest patrné stažení.

Změně v *uo* podléhá *ó* všeliké; na př. bóh-b*uo*h, v-*ó*sobě — v-*uo*sobě, z*ó*stati-z*uo*stati.

Příčinou změny *ó-uo* jest délka, neboť ve slovích příbuzných tu bývá tu nebývá, podle toho, je-li slabika dlouhá či krátká; na př. jest nom. b*uo*h (–) a gen. boha (⏑ ⏑), jest v*uo*dcě (– ⏑) a voditi (⏑ ⏑ ⏑) atd. Kde místo žádaného *uo* jest *o*, tu zkrátilo se starší *ó* v *o* a šíření v *uo* tu ovšem nebylo oprávněno, na př. stč. pl. gen. nóh, nooh Pror. 26[a] atp., zkrátil se v n*o*h (podle nom. n*o*ha, gen. n*o*hy atd.) a to zůstalo; a kde naopak jest *uo* místo žádaného *o*, tam dostalo se analogií, na př. gen. b*uo*ha Krist. 1[a], místo boha a podle nom. b*uo*h. —

Změna *ó-uo-ů* děje se na půdě české a v době historické. Máme popsati její šíření. Tu bude ukázati: jak dlouho se drží *ó* v textech starých, kdy se tu začíná *uo* a jak dlouho trvá, kdy se začíná *ů*, a konečně jaký je stav nynější.

a) Jak dlouho se drží *ó*. Tu jde o doklady nejmladší. V ŽKlem. je ještě vždy *ó*. V ŽWittb. skoro vždy. V MastDrk. (z let asi 1365—1385) jest mimo buoh 99 a Stuoymy 321 vždycky *ó*. V AlxV. jest veskrze *ó*, mimo duol 1727. A ještě v Koř. má *ó* převahu, na př. v evang. Mark. je vždycky, mimo ſuol (4krát), buoh (2krát) a puol. V NRadě jest *ó* i *uo*, poſlow 2, moz (móž) 135, woli 1332 a j., a wuokol 36, muozie (móže) 91, wuoly 119 a j. V OtcB. je pravidlem *uo*, mimo plur. dat. Pád tento psán zde a ještě dlouho potom *-om*, na př. otcom OtcB. 49[a], k neduhom t. 51[b], mnychom Otc. 18[a], dyablom t. 22[b], svým ſlužebnijkom Háj. 96[a] atd., velmi často v ChelčP. (v díle I. vždy, v II. skoro vždy), a ještě u Vorličného (1553, v ukázce v Tomsově Chrestomathii); tu však jest připomenouti, že koncovka tato v některých nářečích je krátká — na př. hadom, rakom, dubom Šemb. 17 (domažl.), Kotsm. 8 a 22 (doudl.), mor. chłapom BartD. 9 (zlin.), 52 (starojick.) a j., slc. chlapom atd. — a že tedy byla bezpochyby krátká i ve vytčených dokladech jazyka staršího. Ve VelKal. (1578) je psáno ned*o*wěru 97, pr*o*tah 110 atp.; také to není staré *ó*, nýbrž Veleslavín měl zde krátké *o*.

b) Kdy se začíná *uo* a jak dlouho trvá. Při prvém jde o doklady nejstarší, při druhém o nejmladší. K oněm patří: wduowi ŽKlem. 150[b] (v litaniích), k-uobranyenyu t. 21, 20; huorze UmR. 116 (kompt., v UmR. jen ten doklad); w uonomno kútě Mast. 84, t. 329; buoh Pass. 286, duoſtoynye t. 285, ſwuoi duom t. 287, w ſkuorzie t. 288, ſuoliwowym t. 286 a j.; wuole ŽWittb. 1, 2 (v ŽWittb. velmi zřídka *uo*); buoh Hrad. 2[b], puol t. 128[a], wuoczy t. 54[b], ſ uocztem t. 52[a], k uoczaſſu t. 130[a] atd.; — k nejmladším: kuoň ſwuog Háj. 50[a], na ſwuog dwuor t. 13[b] a j., rytmuow Lupáč (1584) atd.; Hájek (1541) má častěji *uo* než *ů*, VelKal. (1578) obojího asi stejně, bible Kral. (1579—93) pak má již z pravidla *ů* (*ú*).

c) Kdy se začíná *ů*. Tu jde o doklady nejstarší. Takové jsou ze stol. XIV: buh DalC. 76, Skuro t. 98, ruzdie Pass. 119 (část mladší), w ukole habitatis orbem ŽKap. 48, 2, w upoczie in petra t. 60, 3, k utczy Vít. 39[b] (tutéž bylo psáno -u- a jest opraveno v bu°h 21[b], nemu°z 32[b]), kterýž zuſtane List. z r. 1388, pugdete Pror. Jer. 29, 12, angeluv Sequ. 356, muzem possumus EvVíd. 13, pugdu t. 21, pude t. 57, činil wuly jeho 19 a j.; hojnější jsou doklady v stol. XV: mnoho ſwazkuw ROlB. 3[a], nemuzeſs Brig. 85[b], z uwecz t. 161[a], ruſty EvOl. 124[a], luzze t. 125[b], ſtul t. 176[a], hruzy t. 111[b], panv vašich t. 154[a], ſynv israhelských t. 135[b],

množství welbludu t. 99^a a j. (v EvOl. dosti často), wule Otc. 128^a, wzhuru t. 185^a, věc můz se napraviti t. 81^a (nejstarší doklad s literou *ů*; nesprávné je domnění, že bratr Jan Roh literu tu vymyslil Blah. 25 a ČČMus. 1862, 31) atd.

Jest tedy v dokladech dosvědčeno *ó* do pol. stol. XV (NRada, kromě pl. dat. *-om*, který je ještě u Vorličného v pol. XVI a který zkrácen ve mnohých nářečích se drží dosud); vedle toho vystupuje *uo* již v 1. pol. XIV (ŽKlem. atd.) a drží se v písmě ještě na sklonku XVI (Lupáč); a vedle toho jest *ů* (psané *u*, *ú*, *ů* a j) od pol. XIV (DalC. atd.). Od pol. XIV do pol. XV jsou fase *ó* — *uo* — *ů* vedle sebe; proto mívají rukopisy z této doby doklady pro všecky, na př. v DalC. jest *a*) boh 18, wzhoru 8, ſkoro 10, *b*) buoh 23, t. 29, wzhuoru 58, *c*) buh 28, t. 76, ſkuro 98; v EvVíd. *a*) bude woly jeho činiti Jan 7, 17, mozete Mat. 20, 23, *b*) královstvie buozye Luk. 11, 20, *c*) abych činil wuly jeho Jan 4, 34, muzem possumus Mat. 20, 23, w dul upadnú Mat. 15, 14; atd. Změna všecka — *ó* v *uo* a dále v *ů* — vykonala se během stol. XIV až XVI. Rozumí se samo sebou, že přechody nebyly náhlé, nýbrž tvar s hláskou starší měl na začátku změny převahu, ale časem podléhal víc a více, až zanikl; celkem má *ó* převahu ve stol. XIV, *uo* v XV a *ů* v XVItém, od XVII pak jest ustálen způsob nč.

Také to se rozumí, že změna dříve pronikla v jazyku mluveném, než se nám obráží v písmě. Na př. psané *uo* drželo se ještě, když výslovnost již byla přešla k *ů*. Svědkem tomu jest Optat 1533, který psaní *uo* zavrhuje, poněvadž by prý „podle takového psaní v mluvení muselo býti divné aust křivení“, a odporoučí psáti *ú*; a jiné svědectví, že vyslovování *ů* bylo značně rozšířeno již v stol. XV a ovšem i v XVI, jest ve zvratné analogii, podle které také vlastní *ú* literami *uo* nebo dokonce *uow* se psává, na př. neodſtupuoy Comest. 119^b, neodſtupuoyte t. 111^b a j. (často v Comest.), jenž ſluol Mill. 48^b (t. j. sl*ú*l), tuoz ſtranu t. 30^a (t*úž*), kteruoz věc t. 30^b, buoynoſt NRada 707, waruog ſe Hořek. 13^b a j., Figuoru Háj. herb. 161^a, luona (měsíc) VelKal. 57, Juody t. 297 a j., čest andielſkuow EvOl. 12 a j., z obuow ſtran Mill. 40^a (ob*ú*), neſſuow t. 42^b (t. j. nes*ú*, 3. plur.), mohuow t. 26^a (o tom srov. § 198).

d) Stav nynější. V Čechách je všude *ů*; tvary sova-s*ů*va atp. jsou duplikaty s rozdílnou kvantitou, sova atd. není odchylkou od pravidla. Na Moravě a ve Slezsku je dílem *ó*, na př. mój, tvój, dvór, vóz, pójdzem BartD. 40 (hrozenk.), nehledíc ke krátkému plur. dat. *-om*, chłapom, oknom, nožom, polom, psaňom atd. t. 17 (zlin.), 41 (uh.-slov.), 66 (valaš.), 82 (stran.), 92 (keleck.) a j.; dílem *uo* v různých odstínech, totiž jako *vó*, na př. kvóň (= stč. kuoň), kvórka BartD. 41 (hrozenk.), nebo jako *uó*, na př. muój, dvuór, vuóz t. 43 (březovsk., prý „zřetelná dvojhláska *uó*“), nebo jako *vuó* (po *k*, *t*, *r*), na př. kvuón (sic, = kůň), stvuóu (= stůl) t. 46 (lhoteck.), nebo prostě *uo*, na př. nuož, kuoň, stuol, bratruov, muoj,

tvuoj, svuoj t. 134 (sev.-opav.); dílem *ů*, na př. růža, chłapů BartD. 5 (zlin.), růj, lůj, pokůj, nebůj sa t. 85 (starojick.), bůh, dům, růžička, růženec t. 60 (valašsk. místy, slabiky zkráceny), hnůj, hůra, důle, půst, v půstě, ůsmý Btch. 423 (dol.-beč.), bul (m. bůl, zkráceno, gen. bolu), bur (gen. boru), ruh (gen. roha), strum (gen. stroma), muh (fem. mohła), rust (fem. rostła) a j., BartD. 103 (lašsk.). Na Slovensku je v nářečí spisovném *uo* (psáno *ô*), vedle toho pak v dialektech také *o*, *ū*, *ou* a též *ua* (nemuahem = nemôžem) Pastrn. 55, 144, 145.

V dialektech také podružné *ó* takto se mění. Na př. za české pohř*e*b, več*e*r, l*e*d, š*e*l, vr*á*na jest předpokládati dialektické pohř*ó*b, več*ó*r atd., a z toho jest sev.-opav. pohřuob lok. na-pohřobě, večuor, luod, šuoł, vruona BartD. 134. V témže nářečí místy „každé téměř *o*, krátké i dlouhé, zní jako *uo*“, praví se na př. také uoči, uokno, mlekuo t. To způsobila bezpochyby analogie: dlouhé *ó* měnilo se v *uo* podle pravidla, a přes hranice pravidla zasaženo touže změnou i krátké *o*; odchylka tato mohla v nářečí sev.-opavském snadno vzniknouti, poněvadž tu všecky délky jsou zkráceny a tudíž rozdíl mezi *ó* a *o* přestal.

Také v stč. nalézáme dosti často psáno *uo* v slabikách, jež v nč. jsou krátké. Na př. v Krist. psáno nejen v nom. b*uo*h (shodně s nč. b*ů*h), nýbrž také v gen. a akk. b*uo*ha 1^a, dat. b*uo*hu 1^a, lok. o b*uo*zie 1^a, instr. b*uo*hem 1^a a adjekt. b*uo*zi 2^a (t. j. buoží) atd., proti nč. b*o*ha atd. Odchylky tyto vysvětlují se nám analogií: d l o u h é *uo*, které je právem v nom. b*uo*h, přenáší se také do tvarů příbuzných, gen. b*uo*ha, adj. b*uo*ží atd. Těžší jsou vysvětliti odchylky následující: dyetatkuo KristTom. 2^a, muohl t. 2^b; zakuon, prokuop, kuoſtel, yakuo, czrnehuo ptáka, duobrzye, duobu, raduoſtywye, tuoho, tuowarzyſſſtwo, buohobuoyny, ſuobye, luody PassKlem. 126^b—129^b (v. Listy filol. 1884, 244); (hospodin) pro twe nabuozne a puokuorne wyery puotwrzenye tuo geſt tuobye ukazal t. 127^b, až duo koſti t. 106^b, nebuo t.; hřiechóm puoddana Vít. 1^a; wuolal Brig. 48^b, ſtwuorzil t. 18^a, ſtwuorzen t. 11^a, klopuocze t. 62^a; duokudz List. Poř. z r. 1493, puokud t. z r. 1482; atp. Z těchto odchylek mohou se některé zakládati na stč. kvantitě odchylné, na př. duobrzye (srov. nč. tūze), muohl (srov. lašské muh = móhł BartD. 103), zakuon (srov. lašské skun = skon, smrt BartD. 103), yakuo (srov. lašsk. jakuž t.), ale většinou nezbývá výklad jiný, než že je tu přes čáru, t. j. přes hranice pravidla měněno v *uo* také krátké *o*. Výklad tento jest pravdě podobný zvláště také vzhledem k tomu, že odchylky tohoto způsobu vyskytují se mimo PassKlem. nad míru zřídka; v PassKlem. pak může to býti individualní anebo dialektickou náklonností k této odchylce.

Povšimnutí také zasluhuje, že *uo* vůbec, a zvláště také *uo* za naše krátké *o*, v některých textech nejčastěji se vyskytuje po souhláskách retných a po předložkách. Na př. v Hrad. jenom buoh 2^b a j. (72krát),

buozie (3krát), puol 128a a j. (3krát), wuoczy 54b, kuoczaſſu 130a, ſ uocztem 52a, ſuotpuſczenym 45a, zuobycziegie 47a; v KristTom. jsou doklady s *uo* většinou po retnicích a po předložkách; v Brig. jsou odchylky jako wuolal 48b atp. zvláště po retnicích; atd.

Nč. pravopis má *ů* za bývalé *uo* a *ó*. Ale vyskytují se tu některé omyly. Zejména psáno bývá druhdy nesprávně, nebo jest kolísání:

v impt. *uj* vzoru *kupovati*, chybně *ůj*; na př. milůgte Br. 14b, radůgte ſe t. 12a, obětůg t. 13b atd.; pamatůgme Nudož. 86a, warůgte ſe t.; warůg ſe Papr. Ob. 18, milůgte t. 25 a j. (často); milůg, milůgme Dolež. 102, Tham. 109, Tomsa 272; pozorůgme Rulík 31; chyba tato souvisí se psaním -*uo*j, neodſtupuoy Comest. 119b atd., o čemž v. nahoře v *c*); —

v *brůna*, chybně bruna; *brůna* = bílý kůň, ze stč. brony albus; mate se s vulg. *braun* = kůň hnědý, z něm.; —

v *buvol*, chybně bůvol, z ř. *βούβαλος*; —

chůravý, odchylně churavý, ze chvor-, stč. chvorý, koř. chver-; —

luza (lúza), chybně lůza; srov. lauza Har. Jg.; ze střhněm. lôse nhněm. los; cizí *o* se mění v *u*, nikoli v *ů*, srov. Jakub z Jacob, Šalomún a § 185; —

pruba (prúba), dial. prouba, chybně průba, ze střhněm. prôbe, a toto z ital. prova (v. § 185); —

zůna, chybně zuna; srov. sln. zona plevy, chorv. zonljiv granis inanibus Mikl. Etym. Wtb.; —

zůřivý, chybně zuřivý; srov. tvář zůřivá Br. Jer. 3, 12 a zuřivými t. Ezech. 25, 17; zuorziwie a na vzdoru Hrub. 408b, zuořiwěgij jemu hrozil Hořek. 13a; význam stč. *zóřivý* maturus (matorný člověk nebo zuorziwy Kruml. 157a) pošinut v alacer (člověk, jest-li zorziwe mysli, nemá dosti na slyšení, ale chce i očima spatřiti Mand. 1a) a dále ve furibundus; —

v slovích některých cizích, na př. chybně Můza Poč. 80 a j., figůra t. 31, brošůrky t. 109; zejména též v biblickém *jud*-, chybně jůd-, na př. Sſymona a Jůdy VelKal. 307, Knijžata Jůdſká t. 195, Jůdyth t. 149; ve VelKal. psáno také Juod-: Sſymona a Juody 297 a j.

Změny podobné, dílem i stejné, vyskytují se také v jazycích jiných. V slovanštině patří sem zejména maloruske kōnь kuonь (v nář. sever.) - kunь (též) atp., Ogonowski Stud. 30; polské bóg-buog (v textech stpol.) - bug (u výslovnosti npol.) atp. t.; hornolužické bóh (gen. boha) vysl. buoh (krátce) Pfuhl, Laut- u. Formenl. 7; dluž. móžo (může) vysl. -*uo*-, Mucke 100; slovinské bōg (štyrské) - buog (benátské) - bug, buh (jihozáp.), Mikl. I3 315. V jazycích jiných upomíná na touž změnu ital. luogo z lŏcus (*o* krátké, ale přízvučné) atp., angl. *oo* změněné u výslovnosti v *ū*, a zvláště německé *ô-uo-ū*, na př. sthněm. tôn, později tuon, pak thun; v němčině bylo *uo* za *ô* pravidlem od stol. X, staré *ô* drželo se však dialekticky vedle *uo*, a změna *uo-ū* pronikla v němčině střední již ve stol. XII, srov. Weinhold, Mhd. Gramm. §§ 128 a 87. Za stejných pod-

mínek mohou se vyvíjeti stejné změny hláskové samy sebou, a mohou samy sebou vésti i ke stejným koncům, na př. mezi angl. book vysl. būk a pol. bóg vysl. bug nemusí býti a není žádné souvislosti jiné, zevní. Ale s druhé strany přece nelze tvrditi, že by souvislosti takové, zevní, naprosto býti nemohlo, že by zejména změna *ō-uo-ū*, nově vzniklá v jazyku nebo nářečí některém, nebyla mohla býti podnětem, aby změna stejná nebo podobná vznikla také v jazyku nebo nářečí sousedním. Mně se zejména podobá, že zevní taková souvislost jest mezi touto změnou v němčině a v češtině: že německá změna *ō-uo-ū* byla podnětem stejné změně české. Prostředníky tohoto podnětu mohli býti Němci, mezi Čechy bytující; od nich mohlo se poznati a po nich mohlo se napodobiti *ō-uo* a *uo-ū* nejdříve v kruzích jim nejbližších, dvorských, panských a kupeckých; odtud mohla se šířiti změna tato do vrstev českých ostatních; a odtud dále na východ. Jistoty v tom ovšem není, neboť a posse ad esse non valet conclusio; ale podobným zdá se mi výklad ten vzhledem k tomu, že máme v češtině změn samohláskových několik, k nimž se v němčině analogie starší nalézají (srov. kromě *ō-uo-ū* českou přehlásku *a-ě* a něm. *a-e*, č. přehl. *u-i* a něm. *u-ü*, č. *ú-au-ou* a něm. *ū-au*, č. *ý-aj-ej* a něm. *ī ei*, *ai*).

o, *ó* mění se porůznu v *u*, *y*, *ú* (*ou*).

184. Máme zde na mysli tuto změnu v slovích domácích (o stejné změně v slovích přejatých v. § násl.). Doklady jsou dílem v některých slovích jednotlivých, dílem v některých nářečích.

o—u, *y*.

Za stč. a jihoslovanské ostroha je nč. ostruha; podobá se že změna ta se stala mylným spojením se struh-, strouhati.

V nář. dolnobečevském jest kmucháček, tunóť, utunóť, zbunik (zbojník) Btch. 424; — v lašském jest *um*, *un* za *om*, *on*, na př. strum (strom) gen. struma, hrum gen. hruma, duma (doma), kumin, pumoc, pumož, zapumněli, zvun gen. zvuna, jabłuň gen. jabłuně, un (on) fem. una neutr. uno atd., BartD. 102; ale tu (v nářečí lašském) předpokládati jest, že bylo v případech vytčených *ó* (dlouhé), z něhož vzniklo *ů*, a z tohoto zkrácením *u*; — v nář. v Komíně u Brna je každé *o* změněno v *u*, Šemb. 102 (buruvica m. borovice, gen. tuhu atd.); — v nář. doudlebském a ostravickém je tynu m. tonu, tynout, potynout Kotsm. 10, tynuć, věneček tyne Šemb. 59, BartD. 104; postup tu byl trvám ton-tun-tyn.

ó—ú, *ou*. Při změně této byl postup ten, že *ó* podle pravidla obecného se změnilo v *uo* a toto dále v *ů*; toto pak *ů*, jsouc zněním stejné s *ú*, bylo zasaženo změnou obecnou *ú-(au-)ou* (súd-saud-soud, v. § 197); tedy postup: *ó-uo-ů-(au-)ou*. Na př. příkop, demin. -kópek, -kuopek nč. příkůpek, a místy příkoupek; mozol, dial. *mozól, mozoul; stč. vóz, vuoz, nč. vůz

a dial. vouz BartD. 52 (dolsk. ve skupině *b*; tu mění se též *ú* v *ou*: lúka-łouka, dlúho-dłouho atd. t.) a 92 (keleck., v nářečí tom mění se *ú* v *ou*: stodołú — za stodołóu atd. t.); stč. róžě, ruožě, nč. růže a dial. rouža BartD. 52 (dolsk.) a 92 (keleck.); hróza, hruoza, hrůza a keleck. hrouza t. 92; pl. gen. -*óv*, -*uov*, -*ův*, -*ů* a dolsk. -*ou*, u sousêdou t. 52, keleck. -*ou*, u sedlákou t. 92, zemjakou Šemb. 54, podkrk. -*ou* ve rčení: spadl se schodou atp. Us.; adjekt. -*óv*, -*uov*, -*ův*, -*ů* a dolsk. -*ou*, sousedou chlapec BartD. 52; stč. zótvierati, zuotvierati, nč. *zůtvírati a doudl. zoutfírat Kotsm. 8; rozžíhati, zdlouž. rózžíhati, ruoz-, růz- a doudl. roužihat Kotsm. 9; jm. vlastní Živohošť-Živohoušť ČČM. 1836, 334, Jaroš-Jaroušek atp.

Sem patří také *o* zdlouž. v *ou* v rosa-zarousati, bořiti-bourati (zdá se že vlivem subst. bouře), brod, broditi-brouzdati, chromý-pochroumati. Ale nepatří sem *ou* v dat. prsoum, kolenoum atp.: tu nevzniklo -*oum* z-*ům*, nýbrž jsou to novotvary, v nichž ke gen. du. prsou atd. přidána pro dativ koncovka -*m* (a podobně pro lok. -*ch*, prsouch atd.).

Cizí *o*.

185. V slovích přejatých cizí *o* někdy zůstává, na př. groš z lat. grossus, — koštovati z něm. kosten, — por (rostl.) ze sthněm. phorro n. porro Mikl. Fremdw. 119, — stč. koltra z ital. coltra t. 99 atd.

Často bývá cizí *o*, *ó* změněno v *u*, *ú* (*au*, *ou*). Na př. Jakub, Mikuláš, Šalomún atp., z Jacob atd.; rulant DalC. 90 stněm. Rôlant; z napule LékB. 289^{a}, šafrán tuſſkanſky t. 224^{a}; biskup stsl. biskupъ, sthněm. biscof; herczuk Pulk. 134^{a}; koruna, korunu DalC. 32 a j., korunovati, stč. též koron-, korona DalC. 24, coronowan t. 97 a j.; ústřice lat. ostreum přijato z media německého, ūster (sthněm.), Auster; a taktéž kuchař, kuchyně atd., lat. coqu-, sthněm. chuhhina; rúra nč. roura ze stněm. rôra, rôre; taktéž průba, prouba střhněm. prôbe (a toto z ital. prova); luza vysl. lúza, lauza Har. Jg., ze stněm. adj. lôs = volný, nevázaný (Wackernagel Wtb.); coul z něm. Zoll; truc, trumpeta, lutrie, remunda z troz, Trotz atd.; dolnobeč. fazuľa Btch. 424; podkrk. a j. kartoun, meloun, citroun, patroun, dragoun, kanoun, pantalouny, profous a j. ČČMus. 1864, 56.

V několika příkladech jest *o* změněno v *a*: varhany stněm. organâ fem., z lat. organum, ob. apatyka; — hana, šanovati, klášter ze stněm. hôn, schônen, klôster, srov. § 93 č. 5.

V stč. manstýř, svatým manſtyrzem Hrad. 15^{b}, z lat. monasterium jest *a* vlivem latinské slabiky druhé, srov. srb. manastir, pol. manasterz.

o se přisouvá.

186. *o* bývá přisuto v dialektech, jako střídnice za přisuté spisovné a západočeské *e*. Na př. v slc. mozok, č. mozek stč. mozh, z mozgъ; rovněž tak slc. mezok, č. mezek, stč. mezh, z mezgъ; slc. som, č. jsem; doudl. též som, Kotsm. 10. Podobně sedom BartD. 45 (lhoteck.), sedom razy Suš. 353, part. pásoł, pékoł, spádoł BartD. 40 (hrozenk.), slc. niesol (č. nesl), viedol, piekol atd. V han. sedom, vosom jest *o* z *u*, vsuto tu tedy vlastně -*u*-, Neoral 6. Příklady toho z doby staré jsou: (já) negſom EvVíd. 61, nynie ſom pravil t. 50. Vložené tu *o* je pohybné, jako jeho střídnice *e*: mezok gen. mezka, niesol fem. nesla atd.; v dial. vichor gen. vichora atd. BartD. 11 (zlin.) a Btch. 424 (dol.-beč.) zůstává vlivem nominativu.

V ohřeblo vedle *hřeblo* je složení s *o*-. V *brva* a obrvy jsou reflexy starých duplikatů těchto slov, srov. stsl. brъvь a obrъvь, srb. brv a obrva, mrus. brova a obyrvy, skr. bhrū a novopers. abrū-, ř. ὀφρῦς, Mikl. Etym. Wtb. 23.

o se odsouvá.

187. V stč. dokladech donoho dobrého Túl. 12 (m. do- onoho), dopata Otc. 361^{a} (m. do-opata), pronu tvář AlxB. 4, 37 atp. (m. pro-onu atd., srov. § 178) není zřejmo, bylo-li tu dlouhé *ó* a tedy stažení (z *o*+*o*), či bylo-li *o* krátké a tedy odsutí.

Zřejmé máme odsutí z -*a*+*o*- ve výrazích:

an, *ana*, *ano* atp., = *a'n* z *a*-on atd.; na př. (Jidáš) počě rozprávěti an (= a on, t. Pilat) nechtěv doslyšěti vecě Jid. 108, dvě lodí anye stojíta Krist. 34^{b} atd.; —

ande = *a'nde* z *a*-onde; na př. (Alexander) uzřě ande silné řěky AlxV. 690 a j.; —

nan- = *na'n*- z na-on-; na př. nan svět Hrad. 70^{a}, nanen svět Rúd. 4^{a}, nanom světě Štít. uč. 116^{b}, nanu ſtranu Pass. 131, DalC. 36, AlxV. 1476, naney straně Pass. 313, na ne ſtranie Kruml. 75^{b}, nany ſtranye AlxV. 2289, patři nany wogye t. 1504, nejmáš viery nanyech AlxBM. 3, 11 (= na-oněch); —

nabě = *na'bě* z na-obě; na př. nabie ſtranye Pass. 311, ztranye nabie AlxB. 1, 41; —

naheň = *na'heň* z na-oheň; na př. svatý Pavel sbieráše dřevce nahen Štít. uč. 4^{b}, (Ježíš klasy) vloživ nahen DětJež. 2^{a}; —

nabličěj = na'bličěj z na-obl-: ani na srdci ani nablyczyegy Alb. 12^{a}.

Nč. krátké *an*, *ande* svědčí, že tu nebylo dloužení náhradou, a že tedy v *an*, *ande* a tudíž i v případech ostatních není stažení, nýbrž prosté odsutí.

Dále jest odsuto -*o*, po případě vzniklé z něho -*e*, v *ničs*, *nic'* za starší ničso a ničse, *něc* za něco; v slc. *nik* m. *nikt* za nikto; v adv. *kam* za kamo a kame, *tak* za tako a take atp.; srov. § 182 č. 3 a 4. Podobně

-*prv* m. -prv*o*, nayprw ChelčP. 153[b] vedle nayprwo Hrad. 14[b], a *teprv* m. teprv*o*, v. § týž č. 5.

Dále v *neb* m. neb*o*, mor.-horsk. *han* m. an*o* Šemb. 43, opavsk. do-*kna* nic = do-k*o*na, do konce nic t. 58.

Dále ve *který* za psl. k*o*ter-. Ve spojení s předložkami nebývá tu pohybné -*e* (stč. *z-kt*erého. *k-kt*erému, *s kt*erým atp., nikoli *ze*-kterého atd.), je zde tedy vysuto -*o*- (k*o*ter-), nikoli -*ъ*- (kъter-); vysutí to je také v pol. *któ*ry, proti hluž. k*o*try a dluž. k*o*tary. V HomOp. může býti k*o*ter- archaisticky: quotera jest vóle božie 153[a], q[o]tere quod t.

V nč. *hm*ota, *hm*otný proti stč. h*o*mot-, na př. druhdy ta homota jest horka Sal. 338 a j., ve všech věcech homotnych nebo tieleſnych LékA. 24[b].

Ve složeninách jako Kla*d-r*ubi, -y m. Klad*o*-rubi; loci nomen est Cladorubi KosmA. III, 58, Cladrubi v Kosm. rkpech pozdějších t.; Stra*ch-k*vas m. Strach*o*kvas.

V dial. *sidla* BartD. 62 (valašsk.) a *sídla* t. 29 (pomor.), m. *o*sidlo, *o*sidla, není odsutí, srov. stsl. *silo* laqueus.

V koncovce gen. sg. sklonění zájmenného a složeného -*ho*, na př. s toh hradu Pass. 627, tochto meſſicza Ol. Müll. 619, mně geh materzi Pass. 244, uzřěchva gednoh t. 213, naſſeh spasitele t. 60, ducha ſwateh t. 22, welikeh dóstojenstvie t. 586, diva welykeh Otc. 444[a], od ſtareh dawna PulkL. 167 a j., dial. nč.: slc. do toh-to domu (Listy filol. 1883, 417), tohte (= toho-to) BartD. 11 (zlin.).

V koncovkách 1. os. du. a plur. imperf. a aor. -*chva*, -*chvě* a -*chmy*, -*chme* místo -ch*o*va, -ch*o*m atd. jest -*o*- vynecháno vlivem 1. os. sg.: podle sg. by*ch* vznikl i du. by*chva* a pl. by*chme*, vedle tvarů starších a náležitých bych*o*va, bych*o*m atd. Na př. uzrzechwa Krist. 106[b], abychwa živa byla Pass. 323, abychwie slúžila t., abychme ŽKlem. 88[a], poczechme Otc. 308[b], miegychme t. 341[a] a j.

io.

188. 1. Dvojhláska tato vyskytuje se v slovích domácích jenom d i a l e k t i c k y, a to za *e* v part. postaviony, barviony BartD. 134 (severoopav.) atp.; — za *ě:* viodźeć, poviodzoł t. 135 (sev.-opav.), — za *'á:* v part. smol t. j. sm'oł (ze sm'ál, smál), fem. smoła, vół fem. voła (z v'ál, vál) t. 103 (laš.), 3. plur. robo, spo, trefo t. 101 t. j. rob'o (z rob'á, robętь) atd.

2. C i z í substantiva s koncovkou -*io* přejata do češtiny mají koncovku -*ie*, později -*e*, na př. z lat. lectio, oratio je stč. lekcie, snadná lekcie Hug. 168, oraczye Hod. 19[a], orací sermo Vel. Jg., nč. lekce, orace atd.; to však není změna hlásková, nýbrž tvarová, jménům cizím -*io* dala se koncovka podobných jmen domácích -*ie*, -*e*.

3. O psaném *io*, *yo* v textech starých v. § 163.

u, ú; au; ou.

189. *au* (*au̯*) je dvojhláska, = *a* + *u* v slabice jedné; rovněž tak *ou* (*ou̯*), = *o* + *u* v slabice jedné. Obě jsou dlouhé.

Krátké *u* p í š e s e literou *u*, na př. uhle ŽKlem. 139, 11 t. j. *u*hlé, r*u*k*u* Štít. uč. 89[a]; — v textech starších dílem také literou *v*, tak zvláště často na začátku slova, na př. vſliſſal AlxH. 1, 29 t. j. *u*slyšal, vzrzel Ben. Gen. 13, 10, vbljžil Nejedlý[2] 402, někdy také v prostředku a na konci slova, na př. wſtvpugy Hrad. 94[a], zywemv t. 126[a] t. j. živém*u* a j., — a někdy literou *w*, na př. wgednal Vít. 84[b] t. j. *u*jednal, wmymy MastDrk. 48 t. j. *u*mímy, bychw Růž. 4 a j.

Dlouhé *ú* píše se v textech starších dílem týmiž literami, jako krátké *u*, a bez označení délky — na př. nuzye AlxV. 1643 t. j. n*ú*zě, wzdyſſvcze AlxM. 5, 4 t. j. vzdyš*ú*ce —; dílem s délkou označenou, a to literami *ü*, na př. rsiekü Pil. a t. j. řěk*ú*; — *ú*, na př. przyſahú Štít. uč. 81[b], ſwú Háj. 11[a] atd., literu *ú* odporoučí také pravopis Husův; — *ů*, na př. dobrů a pilnů čeledí Háj. 6[a] (často u Hájka), Můza Poč. 80, figůra t. 31 a j. (zmatením s *ů* z *ó*); — dílem spřežkami *uu*, na př. cieſtuu Pass. 458 t. j. čest*ú*, — *uv*, na př. w uvſſy Pror. 50[b] t. j. v-*ú*ši, ſyluv ſwuv welykuv t. 75[b], — *vv*, na př. svatých dvvſſ Štít. ř. 52[b] t. j. d*ú*š, ſneſvvcz t. 138[b], nemohvv t. 81[a], — *wu*, na př. twu Rožmb. 148 t. j. t*ú* (zdlouž. m. tu = ibi).

Dvojhláska *au* psána spřežkou *au*, na př. tauzenye Hod. 61[a], nad hlawau t. 55[a] a j., někdy *aw*, na př. skrze Kaldeyſkaw zemi PulkPf. 3.

Dvojhláska *ou* psána spřežkou *au*, tak z pravidla do poslední opravy pravopisné (r. 1849, dílem i potom); odtud spřežkou *ou;* někdy *ow*, na př. rolí hrnczzyrzſkow EvOl. 247[a], korowhwie Mill. 102[a]. —

Mylnou analogií bývá *ú* také psáno *uo*, *uow*, a *ou* spřežkou *uo;* o tom v. doleji § 198 a 200.

u, *ú* j e s t ř í d n i c í:

190. 1. Za psl. *u*, na př. d*u*ch psl. d*u*chъ, du. gen. lok. d*u*ch*ú*, psl. d*u*ch*u*.

2. Za psl. *ą*, na př. sg. akk. r*u*k*u* psl. r*ą*k*ą*, s*ú*d psl. s*ą*dъ, v. §§ 48 a 49.

3. Za *vъ*- před retnicemi, když v tvaru původním nenásledovala slabika jerová počtem lichá; na př. *u*-boji z *vъ*-boji, *u*-poli z *vъ*-poľi, *u*-vodě z *vъ*-vodě, *u*-moři z *vъ*-moři, *u*běžěti z *vъ*běžati, *u*pásti z *vъ*pasti, *u*vésti z *vъ*vesti, *u*miesiti z *vъ*měsiti atp. (ale nikoli *u*brati, nýbrž *ve*brati, poněvadž následovala slabika jerová počtem lichá, $vъ_2bь_1$rati atd.), *ú*pěti, stsl. *vъ*piti, gen. *u*pu atd. (ale nom. *vep*, z *vъ*pъ); více o tom v. § 350.

4. V předložce *ku*, stsl. *kъ*, jest *u* ve střídě za stsl. *ъ*. Uvedu nejprvé některé toho doklady: *ku* bývá (vedle *k*)

před *p-*; na př. ku pádu Vel. Jg.; — ku pahorkom Ol. Jos. 22, 10; — ku pamieti NRada 1090; — ku panu ChelčP. 9[b], ku pánu Ben. Num. 20, 6, Br. Gen. 18, 27 a j., ku panyei Pass. 284, ku paniei Koř. 4. Reg. 5, 3; k panu ChelčP. 176[a]; — ku papeži ChelčP. 177[a]; — ku pastyri Baw. 92; — ku pateru lidu Štít. uč. 144[a]; — ku pitj Ben. Num. 20, 5, Br. Ex. 7, 24, t. Lev. 11, 34 a j.; — ku plawany Pror. Isa. 25, 11; — ku plenu ŽWittb. 16, 12; — ku Plzny Pulk. 96[a]; — ku pobyty Pulk. 62[b]; — ku poctě Br. Ex. 10, 26; — ku počtu Br. Ex. 38, 25; — ku podivu Us. Jg.; — ku podlazie ŽWittb. 118, 25; — ku podobenſtwj Br. Deut. 4, 25; — ku pohnutj Br. Deut. 28, 25; — ku pohodie ŠtítOp. 198; — ku pohodlí ŠtítPař. 14[b]; — ku pohrzebi Tkadl. 29[b], Ol. Gen. 23, 4, ku pohrzieby Otc. 129[a], ku pohřebu Br. Isa. 9, 11; k pohrzebi Koř. Mark. 14, 8, k pohrzebu Lobk. 103[b]; — ku poyhrauanu ŽGloss. 39, 14; — ku pokany Modl. 9[a]; — ku pokletí OlNum. 24, 10; — ku poklynany Ol. Deut. 27, 13; — ku pokoyu ŽWittb. 121, 6; — ku pokrmu Br. Ex. 16, 15; k pokrmu GestaKlem. 31; — ku pokrytí Ol. Ex. 26, 7; — ku poledny DalC. 1, ku poledni Ol. Num. 13, 23, ku połedni Br. Deut. 3, 27; nč. k poledni Us.; — ku polnoczy AlxV. 2213; nč. k půlnoci Us.; — ku pomahanyu ŽKlem. 69, 2; — ku pomoci ŽGloss. 37, 23, ku pomoczy ŽWittb. 37, 23 a j., ku pomocy Br. Isa. 30, 5; — ku ponuceny ŠtítVyš. 63[a]; — ku poprawie Kruml. 328[a]; — ku poprſlku Kruml. 223[b]; — ku pořžadku Lún. l. r. 1597; — ku porodu Br. Isa. 23, 4; — ku posilnění Br. Jg.; — ku poſluchanu ŽGloss. 102, 20, ku poſluchanyu ŽWittb. t., ku poſluſſenſtwi Pass. 302; — ku poſpilenyu ŽKlem. 103, 26 ad illudendum, ku poſſpilnyenij Ol. žalm týž; ku poſſpilowani Kruml. 157[b]; — ku potěšování Br. Jg.; — ku potlaczeny Pror. Isa. 5, 5, ku potłačenij Br. Ezech. 16, 16; — ku potoku Br. Num. 34, 5; — ku potopě Br. Gen. 9, 15; — ku potrziebie Pass. 421, ku potřebě Br. Num. 12, 5; — ku potření Br. Jg.; — ku potupě Br. Jg.; — ku poueſti ŽGloss. 48, 5, ku poueſtem t. 77, 2, ku powieſtem ŽWittb. 77, 2; — ku poznanyu ŽKlem. 152[a]; — ku požitkom ChelčP. 192[a]; k poživanij List. Poř. 1484; — ku práci Us. Jg.; — ku pravé manželce Tand. 76; — ku prawu Pr. pr. 260; — ku Praze Us., ku prazſkemu úřadu Rožmb. 248; — ku przeſtany ML. 111[a]; — ku prſiebogiu ŽKlem. 16, 12; — ku při Vel. Jg. (s. v. pře, několikrát); — ku przikazani ChelčP. 20[a]; k przikazani t.; — ku příkladu Us.; — ku prolitiu ŽKlem. 13, 3; k prolyty ŽWittb. t.; — ku proſbie ŽWittb. 16, 1, ku proſbam t. 33, 16; k proſbye Modl. 17[b]; — ku pryſem ML. 8[a]; k prſem Pror. 49[a]; — ku psaní Vel. Jg. (s. v. psaní, 2krát); — ku pſotie Kruml. 386[b]; — ku puſſtieny (žilou) ApatFr. 45[a]; — ku pýše Ben. Jg.; —

před *b-*; na př. ku biezieny ad currendum ŽWittb. 18, 6, ku biezenyu

ŽKlem. t.; — ku byſkupom EvVíd. Jan. 7, 45; k biskupovi Us.; — ku bliznyemu ŽWittb. 11, 3; k bliznyemu ŽKlem. t.; — ku boyu ŽWittb. 17, 35, ku bogiu ŽKlem. 17, 40, ku bogi Mill. 27[b]; k boyu ŽWittb. 143, 1 a j.; — ku bratru DalH. 30; — ku brziehu ŽWittb. 106, 30; k brziehu ŽPod. t., Brig. 171; —

před *v-*; na př. ku wydeny ad videndum Pror. Isa. 42, 18, k vidění Us.; ku wratom ŽKlem. Ezech. 10, k wratom ŽWittb. t.; —

před *m* a *f* nemám dokladu pro *ku* z textů starších; —

před začátečnými hláskami *jinými* jest *ku* (vedle *k*, *ke*) v příkladech: ku kniezi Mand. 61[a], ku knyzzety EvOl. 246[a]; k knyezſtwu DalC. 35, k kněžſtwj Br. Ex. 40, 15, k knězy t. Lev. 23, 10, k kniežeti Chelč. 272[b] a j.; — ku komnatie Baw. 224; k komňatě Trist. 119; — ku krali EvOl. 118[a], ku kralom t. 323[a], ku kralowſtw (= -stvu) DalH. 30; k králi Háj. 361[b], Br. Isa. 39, 9 a j., k kralowu vozu AlxBM. 2, 31, k kralowu dvoru DalC. 23; — ku krzywym čínóm Belial 160[a]; — ku hnyewu ŽPod. 77, 40; k hniewu ŽWittb. Deut. 19; — ku hrzijechu Štít. ř. 69[b]; k hříchu Us.; — ku hubenſtwy Vít. 81[b] var.; k hubenſtwy Vít. 81[b]; — ku zlému Vít. 16[b]; k zlemu Jid. 40; — ku zpowiedany ŽPod. 118, 62; ke zpowiedanyu ŽKlem. t.; — ku zprawowany Pulk. 78[a], t. 97[b]; k zpraweni Kruml. 186[b]; — ku abrahamowy ŽPod. 104, 9, t. Zachar. 73; k abrahamowy ŽWittb. 104, 9; ku yzakowy ŽPod. 104, 9, k izaakowy ŽKlem. t.; — ku dani gleytu Perw. 8 (list. českopolsk.), ku zadoſti t., ku zywnoſti t.; k žádosti atd. Us.; — v nář. lašském ku nim, ku tobě, ku muzice a j. BartD. 105; k nim atd. Us. —

Příklady tyto mohly by se rozmnožiti, ale poměr jejich by se nezměnil. Úhrnem vysvítá z nich, že *ku* bývá nejčastěji před *p-* (v ChelčP., Ben. a j. jenom před *p-*). Před hláskami jinými bývá *ku* v textech starších velmi zřídka; v příkladech podaných je dokladů pro *ku* před retnicemi *b* a *v* jen několik, pro *ku* před retnicemi *v* a *f* žádný, a pro *ku* před hláskami ostatními zase jen několik, poměrně nejvíce pro *ku* před *k-*. Pravidlo, které s dokladů lze sníti, jest, že v stč. bývalo *ku* (vedle *k*) před *p-* tam, kde tutéž bývalo *u* místo *v* (v. zde nahoře č. 3), a odtud že se šířilo také jinam.

Možná, že podoba mezi *ku* a *u* (= *vъ*) bývala ještě větší a že stran *ku*, *k* a *ke* bylo kdysi pravidlo takové, jako stran *u* (= *vъ*), *v* a *ve*: že tedy bylo na př. *ku*-boju, *ku*-poľu, *ku*-vodě, *ku*-mořu, *k*-lesu, *k*-kameni, *ke*-všemu atp., jako bylo *u*-boji, *u*-poli, *u*-vodě, *u*-moři, *v*-kameni, *v*-lesě, *ve*-všem atd.; a že se pravidelnost tato porušila odchylkami, jež vznikaly a množily se časem a analogií, když zejména *ku* jednak před retnicemi mimo *p-* vycházelo z užívání, na př. k-meczu AlxB. 1, 6 a j. a nikdy *ku*-meču, jednak se kladlo také tam, kde snad býti nemělo, na př. ve výrazích *ku*-hněvu, *ku*-králi, *ku*-psotě atp. místo *k*-hněvu, *k*-králi, *ke*-psotě ($kъ_2$-$pь_1$sotê) atd. Domnění toto mohlo by se opírati pozorováním, že v památkách dia-

lektických (dial. východ.) a v nč. spisovné i dialektické jsou odchylky skutečně hojnější a rozmanitější, než v textech stč. — na př. v list. českopolsk. XVI stol. *ku*-žádosti atd. (srov. stpol. ku zapadu słunca, ku trzem, ku stu a j. v Bibli Žof. 277[b], 13[a] a j.), lašské *ku*-tobě, *ku*-muzice atd. —, že tedy snad všecko, co se odchyluje od pravidla předpokládaného, vyvinulo se teprve časem. Domnění takové jest možné a pravdě podobné; ale že by bylo správné a jisté, nelze dokázati z dat, která v češtině historické nalézáme.

Co do původu vykládáno psl. *kъ* z pův. *kom*, zachovaného v skr. postposici *kam* a lat. *cum* m. *com*, Beiträge VIII, 105 sl. (Vsev. Miller). Podle toho mohlo by se zdáti, že české k*u* vyvinulo se z *kų, t. j. že bylo pův. k*om*-p-, z toho kǫ-p-, a z toho č. k*u*-p- (jako na př. s*om*-sēd-, sǫ-sêdъ, č. s*ú*sěd); ale tomu je na odpor polské *ku*, z *k*om*-p- měla by polština kę-p-. České *u* není zde tedy střídnicí za *ǫ*, nýbrž vyvinulo se — způsobem dosud nevyloženým — ve střídě za stsl. *ъ*.

5. V dial. łužica Btch. 416 (dol.-beč.) jest na pohled *u* z *ъ*, stsl. lъžica; v skutku však vyvinulo se tu *łu*- z býv. *ł*, podobně jako v s*ł*za-s*łu*za (srov. § 229).

6. Dále bývá *u* (*ú*, *au*, *ou*) v slovích přejatých za cizí *o* (*ó*); o tom v. § 185. —

O dlouhém *ú* viz také § 193.

au je střídnicí:

191. 1. Za starší *ú*, z něhož vzniklo rozšířením. Na př stč. s*ú*d-s*au*d, hlav*ú*-hlav*au* atd. Tu mění se dále v *ou*, nč. s*ou*d, hlav*ou*. O tom o všem v. §. 197.

2. V synizesi za starší dvojslabičné -*a*-*u*-. Toho dokladem jest s*au*, přis*au*, vzniklé ze stč. přis*ahu* (přisahám), na př. Valento sau bohu Pam. 3, 131, přisau já Valento tobě t. 119; přis*au* skleslo pak v interjekci: přisau poďme jestiť čas t. 116, přisau nevyhraje t. 118, i přisau věř mi t. 120, půjdu já pod přisau s vámi t. 140. — Jiným dokladem jest n*au*č- (jednoslab.) m. n*a*-*u*č- (dvojslab.) ve verších: protož n*au*čtež se teď nyní (verš 8slab.) Pam. 3, 65, ví odkud n*au*čení bráti t. 104 (též), ať nás n*au*čí božského (7slab, v písni Otče náš milý Pane); v řeči obyčejné bylo zajisté vždy dvojslabičné n*a*-*u*č-. — Dále sem patří p*a*-*ú*k (nč. pavouk) a p*a*-*u*z, p*a*-*u*za (Heubaum), jež synizesí přešly v jednoslab. p*au*k-, p*au*z-, v. doleji § 196.

3. Za cizí *au*, v slovích přejatých z němčiny h*au*f, h*au*ptman, h*au*zrot atp. Na př. dvanáste hauffu Mill. 53[b], haufmiſtr tribunus Lact. 165[c], haupmany HusE. 1, 168, hautman Comest. 257[b], hauptmanyczie PulkL. 19, hautmanycze PulkR. 9[a], hauzroth Pr. pr. 260 atd.

ou je střídnicí:

192. 1. Za starší *au*. Na př. s*au*d-s*ou*d, hlav*au*-hlav*ou*, h*au*f-h*ou*f atd.

2. V synizesi za starší dvojslabičné -*o*-*u*-. Nejznámějším toho příkladem jest d*ou*fati (— ⏑ ⏑) atp. z býv. d*o*-*u*fati (⏑ ⏑ ⏑ ⏑) atd. Na př. že k vám věrně douphayu AlxBM. 3, 37 t. j. doufaju (4slab., verš celý 8slab.), w geho gmeno doufagj Pís. r. 1529 Jg. (též), dovfati Kruml. 461[a], dovffanye Pror. Jer. 2, 37; nč. jednoslabičně d*ou*f-. Stejné příklady další jsou B*ou*slav a B*ou*slava m. B*o*(*h*)*u*slav-, Bouzslaus Reg. III r. 1322, Bouſlawa Lún. ks. r. 1356 atp.

Dlouhé *ú* vzniká:

193. *a*) Z krátkého, dloužením fonetickým. Na př. str*u*ha dial. str*ou*ha, sl*u*l a sl*ú*l nč. sl*ou*l, h*u*du inf. h*ou*sti, d*u*b-d*ou*bek atd.

b) Stahováním (srov. § 477). Tu vzniká *ú*:

z dvojslabičného -*e*-*u*-, t. j. *e*- se vynechává a -*u* náhradou se dlouží (zní tak dlouho, jako předtím *e* a *u* dohromady). Na př. n*e*-*u*měly — n*ú*mělý, jm. míst. N*e*-*u*mětely nč. ob. N*ou*mětely (z N*au*mětely, a toto z N*ú*mětely) atp.; víc o tom v. v § 136 č. 11; —

z dvojhlásky *uo*, na př. b*uo*h-b*ů*h atd.; *ů* tudy vzniklé píše se *ů*, v. § 183; —

z *ojù* (s přízvukem na -*ù*), na př. sg. akk. fem. m*ú* ze staršího m*oju* atp. stsl. m*oją*; —

z *ojú*, *ejú* (též), na př. du. gen. lok. t*ú* atp. z t*ojú* stsl. t*oju*, sg. instr. fem. t*ú* atp. z t*ojú* stsl. t*oją*; — du. gen. lok. m*ú* atp. stsl. m*oju* (vedle mojeju), sg. instr. fem. m*ú* atp. stsl. m*oją* (vedle mojeją); naš*ú* stsl. du. gen. lok. naš*eju* a sg. instr. naš*eją*; —

z *uju*, na př. sg. akk. fem. dobr*ú*, pěš*ú* atp., ze staršího dobr*u*-*ju*, pěš*u*-*ju*, psl. dobr*ą*-*ją*, pêš*ą*-*ją*; —

z *újú*, na př. du. gen. lok. dobr*ú*, pěš*ú* atp., ze staršího -*ú*-*jú*; — sg. instr. fem. dobr*ú*, pěš*ú* atp., ze staršího -*ú*-*jú*, stsl. -*ą*-*ją* (pro -*oją*-*ją* není dokladu stsl.); —

z *ùje* v adverb. *čúš* z 2. os. praes. č*uje*š (inf. čúti); bývalé č*uješ* (= sentis, audis) kladlo se do vět jiných, časem zapomínal se jeho význam, klesalo v adverbium a podléhalo i proměně hláskové, stáhlo se v *čúš* (= totiž); na př. (Judáš) svéj zradě povolil, tey chziuſſ zradě, južto skutil ApŠ. 331, Bessus chzuſto s Narbazonem AlxBM. 2, 44, sedm běsóv toczus (= to-čúš) sedm úhlavních hřiechóv Pass. 334, o tom času trudném to chzuſto o tom dni súdném Pil. a atd.; srov. Listy filol. 1880, 295—296; —

z *ıù*, vzniklého z psl. *ьju* a *ьją*, na př. sg. dat. řebř*ú*, znameň*ú* atp. z psl. -*ьju*; — du. gen. lok. řebř*ú*, znameň*ú*, paň*ú*, kosť*ú* atp., z psl. -*ьju*; — sg. akk. paň*ú* atp., z psl. -*ьją*; — sg. instr. paň*ú*, kosť*ú*, -*ьją*; — sg. 1. ṕ*ú*, pl. 3. ṕ*ú*, part. ṕ*úc*-, psl. p*ьją*-.

c) V stč. vyskytuje se zdlouženo také začáteční *u*- po předložkách *k*-, *v*-, *z*-, v dokladech následujících také jednou po *bez*-. Doklady mám tyto: *učedlník:* k ẏczedlníkom HusPost. 64ᵇ, ſ ẏczedlníky BiblB. Mark. 8, 10; t. 8, 34; — *uher:* z uuher Hrad. 27ᵇ, w Auhrzijch Puch. 446ᵃ, z Auher Pís. XVI stol. (ČČMus. 1864, 389); — *ucho:* od bezauchych Háj. 76ᵃ, co ste w ẏcho šeptali HusPost. 101, aby je loktali w ẏſi t. 87ᵇ, vloži prsty svá wúſſy jeho BiblB. Mark. 7, 33, volaj wu vſſy Jeruzalema in auribus Pror. Jer. 2, 1, w ẏſſi wáſſe Br. Jer. 26, 15, ktož ten woley ſobie vwuſſy pufſtie Chir. 144ᵇ t. j. v-úši, (červie) padají zauſſy Chir. 271ᵃ (t. j. z-auší, z-úší), (tok) kterýž zauſſy teče t. 331ᵇ (též); — *ulicě*, zẏlicie BiblB. Mark. 8, 23; — *upevněnie:* kuupevnění Lact. nápis (ČČMus. 1833, 349); — *uslyšěnie:* kuvſlyſſeny MüllKáz. 618; — *utěšenie:* k uutieſſenyu Hrad. 35ᵃ; — *utiek*-, doudl. zoutíkali Kotsm. 8; — *utrh-:* doudl. zoutrhat Kotsm. 8; — *utrp-:* w útrpení HusPost. 70ᵃ.

V Lact. bývá psáno *ku-v*-, na př. ku vſſyma 20ᶜ, ku vhodnutij 11ᵈ, ku vpalenij 27ᶜ a j. (častěji); bezpochyby je to místo *k-ú*-.

Srov. změny podobné při *a*-, *e*-, *o*- v § 94, *c*) a j. —

au (*ou*) se mění v *aj*, *ej*.

194. V některých slovích z němčiny přejatých mění se pův. *au* v *aj*, a toto dále přehláskou v *ej*. Zejména změnilo se h*au*ptman v h*aj*ptm-, hayptmanowe Mill. 44ᵇ, haypman t., haytman Lobk. 47ᵃ, nč. h*ej*tman; — střhněm. goukel, goukelære, dial. g*au*kel- (bavor. a j., v. Weinhold, Mittelhochdt. Gramm. § 97—100), stč. k*aj*kléř, kayklerz Hugo 90, kayklerzy Štít. uč. 94ᵇ, nč. k*ej*kle, k*ej*klíř Us., k*ej*klzoky (Gaukelsachen) Beck. 1, 78; — rovněž tak vysvětliti jest č. hutr*aj*ch, utr*ej*ch z něm. Hüttenrauch (saze, které se usazují v tavírnách a jsou jedovaté); — ošl*ej*ch z něm. Aschl*au*ch; — h*ej*cuk, *ej*cuch, z něm. *Au*szug, eyczuchowee KolA. 1517, eyczuſſijch t. Jindy je *a* z cizího *au*, na př. bakal*á*ř, ob. r*a*bovat z něm. r*au*ben atp.

Na pohled zdá se býti změna stejná v hl*ou*bka dial. hl*ej*bka, pl*ou*tva a pl*ej*tva. Ale tu je rozdíl hlubší: hl*ou*b-, hl*ej*b- = hl*ú*b-, hl*ý*b- pochází z rozdílného glǫb- a glъb-, stsl. gląbokъ a glъbokъ, — a v pl*ou*tv-, pl*ej*tv- = pl*ú*tv-, pl*ý*tv- jsou zase rozdílné stupně pl*u*- (= z pův. pleu̯- nebo stupňovaného plou̯-) a pl*y*- (z pův. plu-, zdlouž. v plū-).

Také kon*ou*šiti-kon*ej*šiti Jg. nejsou doklady bezpečné pro změnu *ou-ej*; podle Mikl. Etym. Wtb. 218 vzniklo *konejšiti* z nych-, srb. nichati (= kolébati), *konoušiti* ukazovalo by tedy k základnímu *nuch*-. Podobně mají se k sobě (vy)chl*ou*stnouti a -chl*ej*stnouti Us.; ono je z chl*u*st-, toto z chl*y*st-.

Za *u* bývá *y*.

195. To bývá:

1. Ve výrazích adverbialních, jako jsou: z-mlad*y* místo z-mlad*u*, Julian z mlady na dvoje svěcenie svěcen Pass. 421. z mlady s' mi slúžila KatBrn. 409, z młady BartD. 34 (slov.), za młady BartD. 104 (lašsk.); — z-nov*y* m. z-nov*u*, (rytíř) navráti se k smutné vdově z nowi Baw. 106 (: wdowy), odstúpi zase znowy t. 127, z novy Poč. 52, Čel. 1830, 13, BartD. 62 (valašsk.) a 10 (zlin.); — od-pol*y* m. ot-pol*u*, odpoly HusE. 1, 133, odpoly zelený odpoly červený Erb. 64, odpoły BartD. 10 (zlin.); — z-dol*y* m. z-dol*u*, z doły BartD. 10 (zlin.), t. 62 (valašsk.), č. ob. zdůly; — s-před*y*, ze-zád*y*, od-spod*y* atp. m. -*u*, BartD. 85 (valašsk.), t. 104 (lašsk.); — od-hład*y*, z-dom*y* m. -*u*, BartD. 34 (slov.), t. 62 (valašsk.), t. 104 (lašsk.); — po-česk*y* m. po-česk*u* Šemb. 36; po-německ*y* BartD. 10 (zlin.); po-polsk*y*, po-moravsk*y* a j. Btch. 427 (dolnobeč.); po-chudopacholsk*y* Šemb. 36 (ob. mor.); po-mál*y* Us. místy; — po-zad*y* BartD. 190, po-zadk*y* t. 62 (valašsk.); (král) jechoł po před*y* t. 359 (lašsk.); po-tich*y* t. 62 (valašsk.); atp. Vyvinulo se to kontaminací: byly tu náležité výrazy předložkové s koncovkou -*u*, na př. od-hlad*u* umříti, po-česk*u* mluviti atp.; vedle toho byly stejnoplatné výrazy s koncovkou -*y*, hlad*y* umříti, česk*y* mluviti atd.; kontaminací tvarů stejnoplatných od-hlad*u* a hlad*y* vzniklo od-hlad*y*, a podobně z po-česk*u* a česk*y* vzniklo po-česk*y*, atd.; odtud pak šířila se koncovka -*y* místo -*u* dále také tam, kde nebylo tvarů stejnoplatných s -*u* a -*y*, vzniklo na př. také z-mlad*y* m. z-mlad*u*, z-dom*y* m. z-dom*u*, po-tich*y* m. po-tich*u* atd. Rovněž tak bývá jinde ve slovanštině: rus. po-ruski, mrus. po-rusky, sln. dial. po-slovênski atd. Mikl. IV, 158. Srov. též rus. dial. sego god*y* místo a vedle sego god*u* Mikl. III², 289. V sg. gen. dub*u* a dat. měst*u* zůstalo -*u*; výrazy od-hlad*u*, po-česk*u* atp. jsou též sg. gen. a dat. a náleží jim koncovka -*u*; ale sklesly ve výrazy adverbialní, tím vytrhly se ze souvislosti s deklinací pravidelnou a podlehly vyložené zde změně mimořádné.

V han. po-mal*e*, po-česk*e* atp. (Neoral 8) jest -*e* m. -*y*, v. § 218.

2. V některých slovích jednotlivých. Vedle -b*u*du, -b*u*deš atp. bývá b*y*d-; co zbyde Us., zbyde, byď, byďte BartD. 29 (pomor.), t. 56 (dolsk.) a j.; b*u*d- tu změněno v b*y*d- analogií podle b*ý*ti, b*y*l atd., jako naopak také b*y*l analogií podle b*u*d- se změnilo v dial. b*u*l, v. § 216. — Rovněž tak vzniklo sl*y*ch- ze sl*u*ch-, słychy BartD. 104 (hroz.), podle sl*y*šeti. — V s*u*rový a s*y*rový je rozdílný stupeň kořenný, srov. § 87; rozdíl je starý, rozdílné s*u*rov- a s*y*rov- vystupuje i jinde v slovanštině na jevo. — Také dial. rozdílné pol*u*něk a pel*y*něk Šemb. 25 ukazuje se též v pol. piołun a piołyn a mrus. poluń a polyń. — Také je b*u*vol (č.) a b*y*vol (slc., za to b*i*vol BartD. 7 zlin.), stsl. byvolъ atd., z ř. βούβαλος. —

Sem patří dále dial. zl*y*pnút č. sl*u*pnouti (s chutí sníst) BartD. 10 (zlin.), ok*ý*ňat č. ok*ou*něti t. 62 (valašsk.), t. 10 (zlin.), bez-*y*roku č. bez-*ú*roku t. 104 (lašsk., v nářečí tom není slabik dlouhých). Jako příklad poslední, tak myslím vykládati dlužno také nč. v*ej*půl: výklad dosavadní, že je to *ve* + *půl* se vsutým *j*, je patrně chybný; stč. je za to *v-úpol*

n. *v-úpól*, (žena) znamenie mieti bude w upol života LékA. 145^{b}; výrazy adverbialní podléhají změnám hláskovým mimořádným, stč. v-*ú*pol změnilo se v nč. v*ej*půl, v*ý*půlky, přerazil ho výpůlky Tom. Fontes II, 160; nejspíše tu přešlo *ú* v *ý* a toto dále v *aj*, *ej*, tedy jako v dial. bez-*y*roku m. bez-*ú*roku; méně podobá se výklad, že *ú* přešlo v *au*, *ou* a toto v *ej*, poněvadž pro změnu *au*, *ou-ej* v slovích domácích není dokladů bezpečných.

Sem nepatří *u-y* v hl*u*boký-hl*y*boký, hlyboký Kotsm. 12, jež pochází z rozdílného gl*ǫ*b- a glъb-, stsl. gląbokъ a glъbokъ, rus. dial. glybokij Mikl. Etym. Wtb.; — a též ne pl*ú*tv- a pl*ý*tv- v ploutev a plýtva (srov. sln. plutva a plitva Mikl. l. c.), kdež jsou rozdílné stupně pl*u*- a pl*y*-; — v. § předcházející.

u, *ú* se mění v *o*, *ó*.

196. 1. Nejvíce je rozšířena tato změna v některých nářečích na Moravě, zejména v dolnobečevském, hanáckém a vůbec v záp.-mor., Btch. 425—426, Neoral 5—6, Šemb. 39. V nář. dolnobeč. změněno takto všeliké dlouhé *ú*, na př. (v slabikách tvrdých) tłócť, kókol, kót, łóka, tróbiť, dłóho, rybó (sg. instr.), rukó, budó (3. plur.), nesó, nésó (nejsou), vezó; (v slabikách měkkých) códiť studňu (č. cíditi z cúditi), ďóra, kľóč (klíč stč. kľúč), kľóčék, ľóbať (líbati, stč. ľúb-), pľóca (plíce), ščór, pokľózeť (poklízeti, stč. kľúz-), žóžel (žížala, stč. žúž-), s dušó (sg. instr.), růžó, zemjó, kosťó, v próťó (sg. lok., č. v proutí), v zeľó, ve vrbjó, ve znameňó, (oni) dělajó, umějó, ležijó, nosijó, kupujó, tešó, pečó atp., Btch. 425 a 414. V nářečí hanáckém změněno tak *ú* dlouhé i *u* krátké, a tak i jinde v moravštině západní, a vzniklé tudy *ó*, *o* zní podle Šemb. 47 trochu jinak, než „obyčejné“; na př. dobró došo, na mó došo, s tělem i s došó, von kópil lóko, toto hroško nekópim, hlópé, břoch, klóč Šemb. 39 a 47, páno Boho Suš. 365, můj šohajo t. 245, tráva sochá kosa topá t. 521, jož slonyčko za horó t. 558 atd.; jenom slova onomatopojická a některá cizí zachovávají *u*: kukuk, žblunk, guráž, kukurice a j. (Neoral 5). Příklady ojedinělé jsou chomač m. ch*u*máč Us.; žlova m. žl*u*va, tořín m. t*u*řín chod. 41; jméno potoku stč. Tr*u*tina nč. Tr*o*tina; a jméno místní Chlomek m. Chl*ou*mek Pal. Pop. 123 a j.

Tak vysvětliti jest také *ó* vzniklé z bývalého a náležitého *au* ve slovích dial. pók stč. p*a-ú*k (2slab.), póčina stč. p*a-u*čina, póz (vlastně p*a-uz*, opavsk. p*au*z Heubaum Šemb. 60, č. ob. p*au*za), róbčék z něm. R*au*ber, Btch. 426 (dolnobeč.); tu bylo předtím *au*, dílem i dvojslabičné *-a-u-*, to přešlo v *ou*, a z toho je na konec *ó*.

Jde ještě o postup této změny dialektické (mor.). V nářečí dolnobeč. mění se tímto způsobem jen dlouhé *ú*, a to vede k výkladu, že začátek změny této stal se v slabikách dlouhých. Dlouhé *ú* změněno v *au*, a toto v *ou*, v. doleji § 197; změna v *ou* nastala záhy, pro Moravu je dosvědčena

již v XV stol. doklady: rolí hrnczzyrſkow EvOl. 247^{a} t. j. hrnčířsk*ou*, korowhwie Mill. 102^{b} t. j. kor*ou*hvě; Blahoslav pak dosvědčuje výslovně, že okolo Hulína (Hulín jest na území dolnobeč., Btch. 425) se říká kl*au*če za č. klíče Blah. 339, a změna v *ó* nestala se tedy přímo z *ú*, nýbrž z *au*, *ou*; byl tedy postup: ł*ú*ka-ł*au*ka-ł*ou*ka-ł*ó*ka, kľ*ú*č-kl*au*č-kl*ou*č-kl*ó*č. Potom podrobuje analogie téže změně také krátké *u*, za něž je v nář. han. a j. *o*.

2. Porůznu v slovích jednotlivých je změněno *u* v *o* v roz*u*m-roz*o*m, roz-*o*měti atp.; náležité jest roz-*u*m, srov. *u*m, *u*měti; to je odevždy a dosud; ale vedle toho bývá též roz-*o*m-, na př. nenie rozoma ŽWittb. 31, 9, ktož rozomye t. 18, 13, rozomny t. 13, 2, rozom NRada 1955, rozomem t. 1939, rozomenſtwym Hod. 81^{b}, nerozomen Tkadl. 44^{b}, rozomíe ſie HusŠal. 79^{b}, s rozomem Troj. 90^{b} atd., vedle rozum ŽWittb. 110, 10 a j., rozumny t. 52, 3, nerozumieſs NRada 1566 atd.; příčinou změny této je zajisté *-o-* slabiky prvé, jeho vlivem dostala *o* místo *u* také slabika druhá, srov. § 221.

Týmže způsobem vysvětliti jest or*o*dovati atp. místo or*u*dov-; náležité je or*u*dov-, jak svědčí stsl. orądovati agere, pol. orędować; tak i bývá v stč., na př. orudowaty Hod. 6^{a}, orudowanye t. 9^{a}, Rúd. 4^{b}, orudownyk Alb. 57^{b}, orudownycze ML. 12^{a} atd.; vedle toho pak vyvíjí se or*o*dov-, na místo *u* dostalo se *o* vlivem obou slabik sousedních, na př. by orodowal Otc. 130^{b}, orodownik negotiator Cath. 176^{b}, orodownyczie Pass. 614, nč. orodov-.

Tak vysvětluje se také č. ob. korotev m. k*u*ro-, stč. kuroptwa ŽWittb. 104, 40, Štít. uč. 150^{b}, Lobk. 45^{a} a j., mor. kurotva Btch. 424 (dolnobeč.).

Týmže způsobem vysvětliti jest dále některé zvláštnosti textů jednotlivých, na př. pro omlowu Comest. 107^{a} m. oml*u*vu, před hloboku noczy t. 246^{b} m. hl*u*bokú, o-boduczie potopě t. 10^{a} m. o-b*u*dúcie; věc náleží sem, nechť to jsou odchylky jen pisecké, anebo odchylky u výslovnosti.

Jinak vysvětliti jest stč. p*u*klicě, p*u*klička a nč. p*o*klička. Slovo to pochází z *pukla* umbo SlovKlem. 91^{a} (umbo = puklice na štítě, pak i štít), scutum rotundum Lact. Jg.; dimin. p*u*klicě a p*u*klička, puklycze fibula MamD. 295^{a}, puklička Sterze Jg.; mylným domněním bralo se to za složeninu s *po-*, a odtud nč. p*o*klička m. p*u*klička.

Vedle náležitého úr*u*pný, (lidé) úrupně své věci vedú KorMan. 5^{b}, stpol. urępny speciosus Jag. Arch. 5, 236 a 264, je také úr*o*pný, mistři svú věc vropnye vodiechu Kat. 92.

Sloveso m*u*siti-m*o*siti atp. je přejato z němč., stněm. müezen, muozen, mûzen, môzan atd. Samohláska slabiky kořenné přejata dílem *u*, dílem *o*, a rozdílnost tato jeví se jednak v starých textech, jednak v nářečích: většinou a nč. pravidlem jest *u*; vedle toho je také *o*, na př. já moſſy EvVíd. Jan. 10, 16 a j. (často v EvVíd.), moſy býti Štít. uč. 36^{a}, moſyme t. 103^{b}, by moſſyl umřieti t. 4^{a} a j. (ve Štít. uč. z pravidla mos-, ve

Štít. ř. z pravidla *mus*-), moseť BartD. 11 (slov.), slc. mosá, moseť, mosel Pastrn. 104.

Rozdílné *u* a *o* v Ľub*u*šín a Ľub*o*šín, Libussin Kosm2[aa] I, 4 a Lubossin KosmA. t., zakládá se na rozdílném odvozování.

3. V několika slovích přejatých; o tom v. § 201.

ú se mění v *au* a toto v *ou*.

197. Dlouhé *ú* se mění v *au*, a toto dále v *ou*; na př. s*ú*d-s*au*d-s*ou*d, 3. pl. nes*ú*-nes*au*-nes*ou*. Změnu *ú-au* nazývám rozšířením (jako změnu *ó-uo* a j., v. § 183). Změna pak *au-ou* je patrné spodobení, neboť tu na místo *a*- vstupuje *o*-, kteréž jest mezi *a* a *u*. Spodobení to způsobeno mechanikou řeči: na přechodu mezi *a*- a -*u* jsou mluvidla v tom nastrojení, za jakého se článkuje *o*; zaznívá tu tedy mimovolné *o*: *au-a°u*; toto mimovolné *o* šíří se víc a více, až ovládne místo *a*.

Změně v *au* podléhá *ú* všeliké; na př. s*ú*d-s*au*d, z-*Ú*her — z-*Au*her, n*eu*měl-n*ú*měl-n*au*měl, ktož nauměli pryč běžeti Pam. 3, 134 (verš 8slab., srov. § 136). Změně *au-ou* podléhá všeliké *au* téžeslabičné; na př. s*au*d-s*ou*d, h*au*f-h*ou*f.

Příčinou změny *ú-au* jest délka, neboť ve slovích příbuzných tu bývá tu nebývá, podle toho, je-li slabika dlouhá či krátká; na př. jest sg. nom. h*au*ba (nč. h*ou*ba, — ⏑) a plur. gen. h*u*b (⏑), jest s*au*d (nč. s*ou*d, —) a s*u*dí (⏑ —), jest inf. s*au*diti (nč. s*ou*diti, — ⏑ ⏑) a impt. s*u*ď (⏑) atp.

Změna *ú-au-ou* děje se na půdě české a v době historické. Máme popsati její šíření. Tu bude ukázati: jak dlouho se drží *ú*, kdy se začíná *au* a jak dlouho trvá, kdy se začíná *ou*, a konečně jaký je stav nynější.

a) Jak dlouho se drží *ú*. Tu jde o doklady nejmladší. Do poč. stol. XIV jest *ú* v textech starých všeobecným pravidlem; také v 2. třetině téhož století vyskytuje se skoro bez výjimky; a teprve od sklonku XIV jest ho méně a méně, a na př. v Puch. (1554) jest *au* mnohem hojnější než *ú*; v nitru a na konci slova jsou pro *ú* doklady nejmladší ok. r. 1600: v Háj. herb. (1562) jest *ú* dosti často, ve VelKal. (1578) jest na konci slova skoro jen v sing. akk. fem. sv*ú*, kter*ú*, dobr*ú* (proti instr. -*au*), a Nudož. (r. 1603) píše nes*ú*c, nes*ú*cí 62[a], 63[b], 67[a] (v paradigmatech, prý singulary proti plur. nes*au*c, nes*au*cí), krom toho z pravidla *au*; na začátku slova pak drží se *ú*- vedle *au*- a *ou*- dosud, v. doleji v *d)*.

b) Kdy se začíná *au* a jak dlouho trvá. Při prvém jde o doklady nejstarší, při druhém o nejmladší.

K oněm patří: in Zakauti Reg. IV. 1337, tropauſſ sedlák List. Štít. z r. 1373, (lánu) Tropauſſowa t., wykaupye (3. plur.) Vít. 8[a], Kraupa resignavit Lún. ks. 1400, všickni auczedlnyczy Hod. 26[a], tauzenye t. 61[a], duše mavky

zkusí t. 85[b], nad hlawau t. 55[a], z rukau t., ti wezmau utěšenie t. 55[b] atd. (srov. Listy filol. 1884, 128), z avſtye (Ústí) List. z r. 1406 (otišť. v Listech filol. 1888, 44—45), budawczi t., budauczim t., proſbav opatowav t., swav dobrav volí t. a j., do rothawzu EvOl. 263[a], ſaud BrigF. 166, mateřie dauſſka RostlF. 12[a] (1. pol. XV), rauta t. 12[b] atd. Začíná se tedy *au* vyskytovati v druhé třetině stol. XIV; od sklonku téhož stol. množí se víc a více a píše se až do poslední opravy pravopisné (1849), když znění již dávno se bylo změnilo v *ou* (vyslovováno s*ou*d, ale psáno po staru s*au*d atp.). Namítá se otázka, bylo-li vůbec kdy *au* vyslovováno a nebylo-li znění *ou* od prvopočátku, a tedy byla-li změna *ú-au-ou* anebo snad jen *ú-ou*. Odpověď: znění *au* bylo, *ú* nezměnilo se hned v *ou*, nýbrž postupem *ú-au-ou*. Svědectví pro znění *au* jsou v stč. psaní: 1) písaři stč., kteří začali psáti *au*, nebyli by psali *au*, kdyby byli slyšeli *ou*; píší d*ou*fám, d*ov*ffam Modl. 42[a] a j., byli by tedy dovedli psáti také t*ou*ženie, kdyby se tak bylo vyslovovalo; ale píší t*au*ženie, tauzenye Hod. 61[a] atd., zajisté proto, že se tu -*au*- za jejich dob vyslovovalo; 2) zvláště pak spřežka *aw* je svědectvím zřejmým, že písař tu naznačuje znění *au* a nikoli *ou*, v příkladech nahoře již uvedených budawczi List. z r. 1406, do rothawzu EvOl. 263[a], skrze Kaldeyſkaw zemi Pulk. Pf. 3, zawfalstwie Diefb. (1470).

Dále jde o doklady nejmladší pro znění *au*. V Ben. (1506) píše se důsledně a se správným rozdílem m*au*ky Lev. 23, 13, tep*au* t. 4, 33 atd. a naproti tomu d*ou*fagj Jud. 6, 15 Jg., d*ou*fanije Deut. 23, 37, d*ov*fanije t. 28, 52 atd., rozeznává se tu zřetelně *au* a etymologické *ou*, znění *au* se tedy ještě drželo. Ale texty pozdější mají již d*au*f-, v čemž je svědectví, že znění *au* již bylo přešlo v *ou*.

c) Kdy se začíná výslovnost *ou*. Tu jde o doklady a svědectví nejstarší. V EvOl. (z r. 1421) psáno: rolí hrnczzyrzſkow 247[a]; spřežka -*ow* je svědectvím zřejmým, že písař tu naznačuje znění -*ou*, znění toto za býv. *au* vyskytuje se tedy již v první třetině stol. XV. Podobné svědectví leží v dokladu korowhwie Mill. 102[a]. Jiné jednotlivé doklady pro *ou* vedle *au* v stol. XV má Hanušův Malý Výbor str. 16, 17 a j. a RokycPost. Nudožerský r. 1603 poznamenává výslovně, že *a* v *au* zní skoro jako *o*, Nudož. 2[a]. V parafrasi Ovidiových „Proměn" v rkp. s poč. stol. XVIII, psáno veskrze *ou* (A. Truhlář, v programmu gymn. akad. r. 1887 str. 30).

Jest tedy v dokladech dosvědčeno *ú* samo do 1. třetiny XIV; potom drží se *ú* vedle *au* a *ou*, a je dosud oblíbeno v jazyku knižném na začátku slova; *au* vyskytuje se poprvé v list. 1337, zřídka jindy ve stol. XIV, hojněji až od poč. XV, a drží se v písmě do r. 1849, u některých spisovatelů (Pal. a j.) také potom; znění *au* však záhy se mění v *ou*; změna tato dála se bezpochyby nestejně, v tom nářečí dříve, v onom později, ale postup její je nám zastřen, poněvadž cvičení písaři psali důsledně *au*, i když se vyslovovalo *ou*; zřetelné doklady pro znění *ou* pronikají však přece již v stol. XV,

a nejstarší z nich jest z r. 1421 (EvOl.); je tedy jisto, že začátek změny *au*-*ou* byl učiněn již v 1. třetině stol. XV; odtud změna znenáhla pokračuje, ale ještě na poč. XVI drží se znění *au* (Ben., r. 1506); na poč. XVII zní *au* skoro jako *ou* (Nudož., 1603); a zajisté brzo potom jest *ou* pravidlem v té míře, jako v nč.

Podle této chronologie začíná se šíření *ú* v *au*, *ou* až po přehlásce *u*-*i*. Nepodlehlo mu tedy *ú* v slabikách měkkých, které se bylo dříve změnilo v *í*; na př. stč. kľ*ú*č nezměnilo se v kľ*au*č, poněvadž dříve, než změna *ú*-*au* pronikala, bylo změněno v kl*í*č. Kam však přehláska *u*-*i* nezasáhla, tu bylo *ú* i v slabikách měkkých, a ovšem také to se měnilo v *au* atd., na př. kľ*ú*č, dial. kl*au*č Blah. 339 (mor. ok. Hulína).

d) Stav nynější. V jazyku spisovném jest pravidlem *ou*. Vedle něho bývá *ú*- na začátku slov. Způsob tento vyvíjí se již v době starší. Na př. v Ben. 1506 je na začátku z pravidla *ú*- (psáno *v*-), taktéž v KolA. a KolB. (1511—1524); ve VelKal. (1578) jest tu *u*- (místo *ú*-) i *au*-, na př. unor 14, ufta 83, uterý 85, udolij t., umluwau 215 a j., auřad 75, autok 281 a j.; taktéž je v Br. *v*- (m. *ú*-) i *au*, na př. vſta Gen. 4, 11, vrody t. 41, 48 a j., auzkoſt Ex. 6, 9, auřad Num. 18, 7, aukoł Ex. 5, 13 a j.; tak psává také Palacký *u*-, *ú*- i *au*-, na př. umluwa (často), w úwahách Pal. 3, 2, 370, auřad t. 369, aumysl t. 359 atd.; taktéž Tomek, na př. unor TomP. 4, 280, umluwa t. 313, uzký t. 360 a j., útok t. 285, útěk t., účastnili se t. 222, Austí t. 257, aumyslu t. 336 atd.; a tak píše se vůbec dílem *ú*-, dílem *ou*-, přednost pak dává se psaní *ú*-. Odtud dostává se *ú* také do nitra složenin, když se píše podle *ú*rodný, *ú*zký atp. také ne-*ú*rodný, z-*ú*žiti atd. Krom toho jest *ú* v nitru slova jenom porůznu v slovích slov*ú*tný, moh*ú*tný, pohn*ú*tka TomP. 4, 130, ale tu bývá psáno také jen *u*, slov*u*tný atd. V t*u*ze, k*u*ře, k*u*žel, chm*u*ra, str*u*na, l*u*za, slov*u*tný, s*u*pati a j. udrželo se v písmě krátké *u*, ačkoli dílem obecná výslovnost, dílem starší doklady svědčí pro délku, na př. t*au*zye Selsk. 1538 (nč. t*u*ze, u výslov. obecné t*ū*ze), k*au*rzc Hrub. 202[b] (nč. k*u*ře, místy k*ū*ře), l*au*za Har. Jg., ſlowautné Br. Am. 6, 1, k*u*žel (ob. k*ū*žel), s*u*pati (ob. s*ū*pati) atd. — V nářečích pak jest dílem všude *ou* (za spisovné *ou* i *ú*-, na př. l*ou*ka, *ou*terek), dílem zůstalo staré *ú*. Toto jest v Čechách jen v nářečí domažlickém, a to v koncovkách, někdy také v nitru slov, na př. s koz*ú*, lidi přid*ú* Erb. čít. 34, Šemb. 10, kúsek, dlúho, klobúk Šemb. 16; dále na území východním na Slovensku, v Moravě východní a ve Slezsku. Na Slovensku jest -*ou* jen v sg. instr. fem. mou pravou rukou atp. (proti akk. mú pravú ruku) atp., Šemb. 80, trvám že vlivem českým, kde svým časem též proniká tendence, lišiti akk. dobr*ú* a instr. dobr*au* (VelKal. 1578). Na Moravě a ve Slezsku jest *ú* zejména v nářečích a podřečích valašských, slovenských (zlinském a j.), v dolském (částečně) a v opavskoostravickém, BartD. 81, 10, 53 a j., Šemb. 80.

Dialekticky vyskytuje se také *ou* za spisovné *ů*: bývalé *ó* přešlo v *uo* a *ů*, toto bylo *ū* = *ú*, změnilo se tedy dále v *ou*, na př. stč. hr*ó*za, r*ó*žě, nč. hr*ů*za, r*ů*že, dial. hr*ou*za BartD. 92 (keleck.), r*ou*ža t. 52 (dolsk.), příkop-přík*ů*pek-přík*ou*pek, rosa-zar*ou*sati atp., sr. § 184.

Nč. pravopis má stran *ú*, *ou* proti *ů* ustálené pravidlo. Ale usus má tu některé omyly; viz o tom při *ů*, § 183.

Změna podobná je v německém *û*-*au* a *û*-*ou*, na př. hûs-haus a hous. V nář. bavorském mění se *û* tu v *ou* tu v *au* od stol. XII, ve východofranckém a slezském bývá *au* za *û* od pol. XIV, jinde ve střední němčině od XV stol., v. Weinhold, Mittelhochdt. Gramm. § 83 a 85. Mám za to, že odtud také změna česka *ú*-*au* dostala podnět; srov. výklad podobný při změně *ó*-*uo*-*ů* na konci téhož § 183. —

Za *ú*, *u* bývá *uo*; za -*ú* psáno -*uow*.

198. V době, kdy se vyslovovalo ještě b*uo*h atp. způsobem starším a již také b*ů*h t. j. b*ū*h atd. způsobem novějším, bývá zvratnou analogií psáno — a v řeči archaisticky affektované snad i vyslovováno — *uo* též místo náležitého *ú*, ano někdy i místo krátkého *u*. Na př. dluoho Vít. 32[b], buognoſt Otc. 6[b], NRada 707, v zemi buogné Háj. herb. 358[a], v kterakém ruoſſe (rúcho) Pr. pr. 254 a j., v bielých ruoſſiech Mill. 26[b], ruocho Háj. 208[b], jenž ſluol t. 48[b], velmi kſtwuoczich (sic) t. 49[a], tepruow List. 1454 (v ČČMus. 1887, 117), w uoli KolB. 1519, zuoffati ChelčP. 183[b], ſuokromij t. 155[b], w uodole t. 158[a], sluonce Pref. 72; naſleduoyg Otc. 61[a], waruog ſe Hořek. 13[b] a j.; celuo ves rkp. XVI stol. (Listy filol. 1874, 50), tuoz stranú Mill. 30[a], kteruoz věc t., kteruož (sg. akk.) Háj. 126[a], takowuož ſſkodu t. 33[a], ſwuo (sg. akk.) KolB. 1519, yakuo ſſkodu t. 1524, s Waňuo KolA. 1515; podle domuo KolB. 1520 (sg. gen.), z toho przigmuo KolA. 1517; buduo Otc. 284[a] (3. plur.), že jsuo učinili rkp. XVI stol. (Listy filol. 1874, 50).

Stejnou analogií, vzatou z pl. gen. -*uov*, psáno někdy -*uow* za koncové -*ú*: byl pl. gen. psaný chlap*uow* podle výslovnosti starší, a byl vedle něho již tvar nč. chlap*ů* vysl. chlap*ū*; podle toho psáno v téže době někdy -*uow* také za náležité -*ú*, na př. z obuow ſtran Mill. 40[a] m. z-obú, obuov práv Tovač. 28, druhých obuow stavóv Ctib. Jg., z rukuow EvOl. 9[a], na svých kolenuow Háj. 90[b], pro čest andielſkuow EvOl. 12[a], uškoditi mohuow Mill. 26[a], neſſuow t. 12[b].

Za *ou* bývá *au*.

199. Složené sloveso d*o*-*ú*fati (4slab.) přešlo synizesí v d*ou*fati (3slab.). V době změny *au*-*ou*, když způsobem starým se ještě píše s*au*d a výslovnost se chýlí k s*ou*d anebo jest již s*ou*d, vzniká zvratnou analogií také d*au*fati m. d*ou*fati: dauffati ChelčP. 159[a] a j., Vel. Jg., daufám Br. Jg. atd.

Rovněž tak vysvětluje se B*au*slav v rkp. XVI stol. (1580, Listy filol. 1874, 50) m. B*ou*slav (z Bohuslav), srov. Bouzlaus Reg. III r. 1322, Bouſlawa (fem.) Lún. ks. r. 1356, — a B*au*chwal m. B*ou*chval (z Bohuchval), v Kapihorského Hist. klášt. Sedleckého (r. 1630) str. 105.

Za *au*, *ou* bývá *ú*, *uo*.

200. Nč. 3slabičné d*ou*fati vzniklo synizesí ze staršího 4slabičného d*o*-*u*fati, dvojhláska *ou* je tu etymologicky náležitá. Místo toho psáno duffatij Feif. Stud. 6, 238 (v rkp. z XV stol.), t. j. d*ú*fati, a tak se dialekticky také mluví, já dúfám Herb. 389. Odchylku tuto vyložiti jest analogií zvratnou: říkalo se způsobem starším l*ú*ka a již také způsobem nejnovějším l*ou*ka, myslilo se tedy, že také místo d*ou*fati může býti d*ú*fati. Ještě dále svedla tato analogie stč. písaře, kteří napsali d*uo*ffati ChelčP. 143[a] a d*uo*ffanie Comest. 76[b]: měli napsati d*ou*f-; ale předpokládali, že je správné také d*ú*f-, podle l*ou*ka-l*ú*ka; a poněvadž se za jejich dob říkalo způsobem starším b*uo*h a novějším b*ū*h (ps. b*ů*h) atp., domnívali se, že také místo *d*ū*fati, *d*ū*fanie, vzniklého mylnou analogií, může býti d*uo*fati a d*uo*fanie.

Za c*ou*vati, c*ou*fati, ze střhněm. zouwen, je stejnou změnou dial. c*ú*fat, c*ú*fu BartD. 79 (val.); je stč. h*ú*tman za stněm. h*ou*ptman, h*au*ptman; a tak jest také dial. tr*ú*fat, trúfáte Herb. 443, místo tr*ou*fati něm. trauen.

V nář. dolském říká se ve skupení *a)* p*a*-*ú*k, p*a*-*ú*z, ve skupení *c)* p*ú*k, p*ú*z BartD. 51 a 53. Náležité jest -*a*-*u*- (dvojslab.), zachované ve skup. *a)*; to změnilo se synizesí v *au* (jednoslab.), a toto v *ou*; a poněvadž za knižné *ou* ve skupení *c)* jest *ú*, změnila zvratná analogie také p*ou*k, p*ou*z v p*ú*k, p*ú*z.

Podobně vyvinulo se slc. mot*ú*z ze stč. mot*ov*ú*z* nč. mot*ou*z. —

Cizí *u*, *au*, *ou*.

201. V slovích přejatých cizí *u* většinou zůstává, na př. stč. řeh*u*la a řeh*u*le, rzehulu Pass. 407, z lat. regula, — kapit*u*la a kapit*u*le, kapitula dvacátá Mill. 16[b], — br*u*natný ze střhněm. brûn Mikl. Fremdw. 79, — b*ou*da, b*ú*da z něm. Bude, střhněm. buode Kluge 46 atd.

Někdy je cizí *u* změněno v *o*, na př. nč. řeh*o*le a stč. řeh*o*la, řeh*o*le (vedle řeh*u*l-), rzeholu Pass. 406, z reg*u*la, — kapit*o*la (vedle kapit*u*la), kapitola Mill. 9[a], — V*o*ršila z *U*rsula, — *o*rtel ze stněm. *u*rtel, *U*rtheil, — stč. *o*mirál z h*u*merale; — ve *v*, lektv*a*ř z lat. electuarium.

V slovích přejatých v době staré bývá *u* změněno v *ъ* a *ū* v *y*, na př. stsl. m*ъ*stъ stč. mest gen. mstu z lat. mustum Mikl. Fremdw. 112 (nč. *mošt* je přejato z němčiny v době pozdější), — m*ý*to stněm. mûta Kluge 227, — t*ý*n z germ. *tûn, střhněm. zûn, lat.-kelt. -dûnum (Augustodunum, Lug-dunum) t. 394 a Mikl. Fremdw. 133.

au je nezměněno v slovích přejatých h*au*ptman atp., v. § 191 č. 3; — jindy bývá změněno v *aj*, h*aj*ptman atp., v. § 194; — v pušp*an* z Buchsb*au*m, r*a*bovati z r*au*ben, b*a*ch- v bachatý a bachor z b*au*ch, b*a*vlna z B*au*mwolle, bakal*ář* z baccal*au*reus a j. je za ně *a*, srov. § 194.

Slova k*u*p-, k*u*piti, kupьсь, k*u*povati atd. přejata jsou z germanštiny, got. k*au*pôn obchodovati, sthněm. ch*ou*fôn; jsou přejata do slovanštiny v době staré a je v nich *u* za cizí *au*, *ou*. Srov. Kluge 163.

u se přisouvá.

202. *u* je přisuto v dial. sed*u*m, os*u*m, za spisovné se*dm*, o*sm*. Tak říká se v Čechách všude a místy též na Moravě a v Slezsku, Šemb. 82 a 43, Kotsm. 11, BartD. 86 (starojick), t. 81 (hranick.), t. 105 (lašsk.), t. 136 (sev.-opavsk.). Starší doklady toho jsou oſummezczyetma kapitola BrigF. 101, (léta) oſumdeſateho Lún. l. 168[b], ſedum dní Beck. 1, 154, ſedumdeſate a ſedum let t. 211, oſum noh t. 20 a j. Vložené toto -*u*- je pohybné, gen. se*dm*i atd. Ale místy drží se a je stálé, na př. v ob. sed*u*mý, os*u*mý Šemb. 43 (mor., horsk.) a Us. (místy v Čechách). Že je tu vložena samohláska retná (*u*), k tomu zajisté přispělo sousedství -*m*.

Stejnou příčinu má *u* vložené v slovích přejatých, jako Lic*u*mburk atp., liczumburka Lún. l. ops. XV stol., z Licht*u*mburgka Háj. 292[a] atd.

Místo *nárt* gen. *nártu* je v nář. doudl. nár*u*t, nár*u*tu, Kotsm. 10.

V nářečí velickém je sg. lok. na tom*u* poli, o kom*u* BartD. 38; na Moravě má sg. dat. sklonění zájmenného a složeného dial. koncovku -*m*' vedle -*mu* (v. § násl.), a podle toho dostala se koncovka -m*u* místo -*m* zvratnou analogií také lokalu jedn.

u se odsouvá.

203. Tu zvláště je pozoruhodno vynechávání -*u* z koncovky -*mu*. Děje se:

v sg. dat. masc. neutr. sklonění zájmenného a složeného; doklady toho stč. jsou: (Ježíš) vecě kaapoſtolſkem ſboru Hrad. 78[b], k hrabství Hannonském Kar. 5; hojně rozšířeno v nářečích vychodních: pán Bůh jem' odpusť Bart. zlin., tom dobrem člověkovi BartD. 11 (zlin), t. 29 (pomor.), t. 33 (dol.) a j., nechcú přiznat sa k tom' Šemb. 123 (moravsko-slov.), k mynarovem dvoru Suš. 509, praví jeden druhém, bratr bratrovi svém t. 144, Martin ale k živém Bohu přisahal t. 713 (verš 11slab.), k svojom' bohu Duš. Listy filol. 1883, 438 (slezsk.); —

v gen. a dat. sg. *domu* a adv. *domu* (m. *domů*); na př. navrać se do dom Suš. 196, dom yudſkemu Ol. Oz. 5, 12 (není-li to omyl písecký), dóm BartD. 11 (zlin.), t. 52 (dol.) a j., slc. dom; výklad, že by toto *dom*, *dóm* ve rčení *idem dom* atp. bylo akk. (cílový), je mylný.

Srov. mrus. dial. (lemk.) *čom* m. čom*u* (adv.), *do-dom* m. do-dom*u* Verchr. 52.

Krom toho vynecháno jest *u* v několika slovích jednotlivých. Na př. poznov*u* zlin. poznov' BartD. 11, změna mimořádná, když výraz tento ze svého druhu vypadl a v adverbium sklesl; — rovněž tak vysvětliti jest stč. *dobrojtro* z býv. dobro-j*u*tro a *zajtra*, *zajtřie* atp. ze za-j*u*tra atd., dobroytro Mast. 229, Pass. 366, Hrad. 112^{b} (přejato i do stněm.: zuo der muoter sprach er sâ bêheimisch „dobraytrâ“ Meier Helmbrecht, ed. Lambl, v. 728), zaitra Hrad. 128^{a}, do zaytrzie t. 8^{a}, Ol. 1. Reg. 3, 15, zaytrzieyſſy den Pass. 363 atd., vedle zayutrzie Hrad. 85^{a}, na zagytrzye t. 26^{a} (přehlas. ze zaj*u*tře), na zagitrzie Krist. 44^{a}, zagitrzieyſſij t. 86^{a} atd.; — ob. *chalpa* m. chal*u*pa; — dolnobeč. *Agustin* m. A*u*g- Btch. 426, stč. *hradál* z grad*u*al.

^{i}*u*, ^{i}*ú*; *iu*, *iú*.

204. Psaním *iu*, *iú* rozumíme hlásky *u*, *ú* s praejotací v daných případech zjevnou, tedy dvojhlásky *iu* (krátkou) a *iú* (dlouhou); na př. stč. sg. akk. zem*iu*, instr. zem*iú*.

Psaním ^{i}*u*, ^{i}*ú* rozumíme tytéž dvojhlásky v případech theoreticky žádaných, nehledíc k tomu, je-li také v dokladech psána čili nic. Na př. pro stč. sg. dat. zname*ňú* předpokládáme znění starší (předhistorické) zname*n*^{i}*ú*, — a rovněž tak předpokládáme sg. akk. zem^{i}*u* pro stč. ze*miu* a nč. ze*mi*, — 1. os. sg. drie*m*^{i}*u* a 3. plur. drie*m*^{i}*ú* pro stč. dřie*miu* a dřie*miú*, přehlas. dřie*mi* a dřie*mí* atd.

^{i}*u*, ^{i}*ú*.

205. Hlásky tyto jsou střídnice:

a) ^{i}*u* je za psl. *ьju* a *ьją* (srov. § 477):

za psl. *ьju*, na př. sg. dat. du. a gen. lok. znamen^{i}*ú*, psl. zъnamen*ьju*, — du. gen. lok. kost^{i}*ú*, psl. kost*ьju*; —

za psl. *ьją*, na př. sg. instr. kost^{i}*ú*, psl. kost*ьją*, — praes. 1. sg. p^{i}*ú*, psl. p*ьją*, — 3. pl. p^{i}*ú*, psl. pьjątь, — part. p^{i}*úc*-, psl. p*ьją*tj-.

Předpokládáme, že v případech sem patřících bylo ^{i}*u*, ^{i}*ú*, a vede nás k tomu jednak původ těchto hlásek, jednak měkčící vliv, jejž vykonávají na souhlásky předcházející *n*, *d*, *t* a dialekticky též na souhlásky jiné. Vizme to pro příklad při *n*-: historické zname*ňú* pochází z psl. zъname*nьju*; v bývalém -*nьju* nezměkčilo se *n*- v *ň*-, neboť *n*- od následujícího -*ь* neměkne; také neměkne *n*- od samého -*ú*, které by se mohlo stažením z -*ьju* vykládati; ježto však ve zname*ňú* změna *n*- v *ň*- vykonána jest, musila tu na přechodu od psl. -*nьju* k historickému -*ňú* býti hláska, která změkčení způsobiti mohla; a to nemohla býti hláska

jiná, než praejotace při -*ú*; předpokládáme tedy, že před historickým -*ňú* bylo starší -*n*^{i}*ú*; z toho stalo se změkčením *ň*^{i}*ú*, a z toho dále zaniknutím jotace (§ 206) *ňú*. Znění praejotace bylo beze vší pochyby jako v *ě* (= ^{i}*e*) a v stč. *ie*; stejné *i*, jako znělo v stč. dat. lok. že*ně* t. j. že*ňie*, znělo také v předhistorickém zname*ň*^{i}*ú* atp. A jako po *n*-, tak bývalo také po *d*, *t*, po *r*, po souhláskách *retných* a po *z*, *s*; byl tedy na př. sg. dat. lis*t*^{i}*ú*, pogo*r*^{i}*ú*, kr*v*^{i}*ú*, rákos^{i}*ú* atp. Podle analogie pak soudíme, že bylo taktéž také po souhláskách ostatních, totiž po těch, které byly již předtím měkké a jejichžto změkčení nás zde nepoučuje tak, jako změkčení ve zname*ňú* atp., že tedy byl také sg. dat. pořě*č*^{i}*ú*, sbo*ž*^{i}*ú* atd.

b) ^{i}*u*, ^{i}*ú* bývá také ve střídě za psl. *ju*, *ją*. Na př. du. gen. lok. zem^{i}*ú* z psl. zemju, praes. 1. sg. driem^{i}*u* a 3. pl. driem^{i}*ú* z psl. drêmją a drêmjątь, part. driem^{i}*úc*- z psl. drêmjątj- atp. To bývá jen po souhláskách *retných*; jinde není tomu příležitosti, poněvadž souhlásky ostatní, které tu přicházely do spojení s následujícím -*j*, jinak se měnily. —

Srov. § 112 *a)* i *b)*.

206. Oboje ^{i}*u*, ^{i}*ú*, i které *a)* z psl. *ьju*, *ьją*, i které *b)* z psl. *ju*, *ją* se vyvinulo, má v češtině platnost stejnou a osudy stejné. Na př. z psl. 3. os. plur. *a)* *pьją*tь a *b)* drê*mją*tь, ka*pją*tь jsou v češtině tvary s koncovkami stejnými: nejstarší *p*^{i}*ú* a ka*p*^{i}*ú*; pozdější *pú* a ka*pú*, srov. part. krópě kapuczie ŽWittb. 71, 6; pak s jotací proniklou *piú* a ka*piú*, srov. ženy sě zapyv t. j. zapiú Mast. 373 a part. krópě kapiucie ŽKlem. 71, 6; a dále s přehláskou *pí* a ka*pí*, srov. že sě zpij lidé Štít. uč. 96^{b} t. j. zpí, rtové kapí mirrú HusŠal. 102^{b} atd. Můžeme tedy zde dále k rozdílnému původu těchto hlásek nehleděti a o obojích zároveň jednati.

Co se pak v těchto slabikách dále dělo, jest:

a) Za předpokládané tvary s ^{i}*u*, ^{i}*ú* nalézáme v nejstarší češtině tvary střídné s *u*, *ú* bez praejotace, a to i v textech, které jinde jotaci přísně označují; v případech sem náležících tedy bývalá jotace zanikla anebo tak se oslabila, že ji písaři neznamenají. Slabiky, kde bývala, zůstaly ovšem měkké. Na př. ciesař zemu porobi DalH. 31 t. j. ze*mu* m. bývalého zem^{i}*u*, k chwalenu ŽWittb. 118, 62 t. j. k-chvále*ňú* m. býv. -*ň*^{i}*ú*, prawedlenſtwu tvému t. 118, 64 t. j. pravedlenst*vú* m. býv. -*v*^{i}*ú* atd.

b) Jotace tuto zaniklá vyskytuje se pak přece. Na př. v ŽGloss. je sg. dat. k rozeznanu 49, 4 a k ſwazanyu 149, 8, t. j. -*ňú* a -*ňiú*, v ŽWittb. prawedlenſtwu tvému 118, 64 a prawedlenſtwyu tvému t. 168, 68, t. j. -*vú* a -*viú* atd.

c) V slabikách, kde jotace pronikla, přehlasuje se *iu*, *iú* v *i*, *í*; na př. z akk. ze*miu* je ze*mi*, z dat. pravedlenst*viú* je pravedlenst*ví* atd.

d) V nč. nářečích, kterých tato přehláska nezasáhla, jest dílem *u*, *ú* s předcházející souhláskou měkkou, dílem *iu*, *iú*, na př. sg. instr. zemú,

krvú BartD. 6 (zlin.), v hoferstvú t. a 55 (dol.), akk. rybiu polévku t. 134 (sev.-opav.), v peřiu t. —

O stupních *b)—d)* tohototo vývoje, t. j. o jotaci obnovené a o přehlásce *iu—i* atd., viz v §§ následujících. —

iu, *iú*.

207. Ve dvojhláskách těchto je člen první *i̯*, druhý *u*. Rozdíl mezi oběma je kvantitativní: *iu* je krátké, *iú* dlouhé. Na př. sg. akk. naš*iu* zem*iu* a instr. naš*iú* zem*iú* *). Rozdílná od *i̯u* je dvojhláska *iu̯*, na př. v dial. d*iu̯*ný m. divný, muat*iu̯* m. mlátil, srov. § 90.

V textech starých píše se *iu* i *iú* spřežkou *iu* neb *yu;* na př. na krſiziu ŽKlem. 145[a] t. j. na kříž*iu*, oraczyu DalC. 5 t. j. oráč*iu*, k miloſrdiu ŽKlem. 74[b] a po przirozenyu AlxH. 5, 40 t. j. -*iú*. Někdy v *iú* délka označena, a to znaménkem diakritickým: zzbosiū Jid. 126, wſſiū wiecziū t. 59, mÿzzliū t. 156 t. j. sbož*iú* atd., — nebo spřežkou *yiu:* dyekugyiu LMar. 65, před svú zzmÿrtyiu ApŠ. 129, podnozyiu ŽKlem. 100, 1 t. j. děkuj*iú* atd.

208. Jotace (t. j. litera *i*, *y*, *yi*) psaná ve spřežkách tuto uvedených má platnost fonetickou. Některým zdá se, že na př. v ko*ny*u, duſ*ſy*u psáno *y* proto, aby se vyslovovalo ny = *ň*, ſſy = š, podobně že psáno miloſr*di*u, aby se vyslovovalo di = *ď* atd., a že vůbec jotace tu psaná neznamenala také jotového znění, nýbrž že byla jen grafickou pomůckou, kterou si písaři pomáhali, když měli napsati hlásku nějakou zvláštní, zejména měkkou proti tvrdé, na př. *ň* (proti *n)*, *š* (proti *s)* atd. Zdání toto je mylné, z důvodů následujících.

1. *u* jotované vyskytá se také v staroslovanských textech písma cyrillského a hlaholského. Na př. v kodexu Zografském psáno слъньцю, мѫжю, бъівъшю atd., v strus. Nestoru межю, чюдь, прошю atd., srov. Mikl. I[3] 283 a 291, III[2] 19, 24 a j., Ogonovskij Chrestomathie 101, 105, 115 a j. V písmě hlaholském a cyrillském jsou dostatečné a náležité litery jednoduché pro *c*, *č*, *ž*, *š*, *ň* atd., nebylo tu tedy potřebí jotace pro tvoření spřežek; jotace, která tu přece jest, má tedy platnost fonetickou; jotace, která se v textech staročeských vyskytuje v případech úplně analogických — na př. sg. dat. otczyu ŽW. Athan. t. j. otc*iu*, muz*iu* ŽKlem. 84[b] t. j. muž*iu*, chziugu Jid. 162 t. j. č*iu*ju, proſſyu ŽKlem. 143[a] t. j. proš*iu* atd. —, zajisté stejným právem touž platnost fonetickou míti může.

2. *u* jotované psáno v rukopisích stč. nejen, kde litera souhlásková se mohla čísti dvojako — na př. litera *n* znamenala hlásku *n* i *ň*, a psáno

*) Poměr kvantitativní *iu* : *iú* jest jako při *ě* : *ie*. Pro tuto stejnost psával jsem *i̯u* a *i̯u* (místo *iu* a *iú*), ale upustil jsem od toho z příčin typografických a poněvadž jest radno, liter nových bez potřeby nevyhnutelné neužívati.

prý tedy „panyu" t. j. pa*ňú*, poněvadž by se psané „panu" mohlo čísti = „pa*nu*" atd. —, nýbrž i tam, kde litera nebo spřežka znamenaly souhlásku jen jednu. Na př. spřežka rz znamená jen souhlásku *ř*, spřežka chz jen souhlásku *č* atd.; tu nebylo potřebí ještě jotace a tedy psaní rzi a rzy pro *ř*, chzi a chzy pro *č* atd.; ale jotace psána tu přece: v-mo*rzy*u ŽWittb. Moys. 4, *chzi*uyu Jid. 162 atd.; ano psáno i dyeku*gyi*u LMar. 65 atp. Všeliké tyto způsoby psaní ukáží se vhodnými, když přijmeme výklad, že jotace tu psaná také zněla, že se také vyslovovalo u-moř*iu*, č*iu*ju, děkuj*iú* atd.

3. *u* jotované psáno v stč. rukopisích takových, které jsou v případech jiných na jotaci velmi přísny. V rukopisích těch píše se ia, ya jen tam, kde také znělo *ia*, na př. v slově d*iá*bel ps. diabel, dyabel, nikoli pak v slově mlá*ďá*tko ps. mladatko Ol. 1. Reg. 15, 3 a j.; píše se ie, ye jen kde také znělo *ě* (dlouze *ie*), na př. v slovích němý t. j. *ňě*mý, d*ie*t*ě* t. j. *ďie*-*tě* ps. niemy ŽWittb. 37, 14, dyetye Jid. 16, nikoli pak v slovích k-*ňe*mu, ra*ňe*n a j., ps. k-nemu Pass. 312, ranen t. 302 a j. Analogie tyto vedou k tomu, že také iu, yu psané v týchže rukopisích znělo *iu*, *iú*, t. j. jako dvojhláska s prvním členem *i*-.

Úhrnem dokazují tyto důvody bezpečně, že ve spřežkách iu, yu yiu psaná jotace (t. j. litery i, y, yi) měla platnost fonetickou, že tedy na př. na krſiziu ŽKlem. 145[a], oraczyu DalC. 5, dyekugyiu LMar. 65 atp. dlužno čísti: na-kříž*iu*, oráč*iu*, děkuj*iú* atd. —

Dále zde vytknouti jest, že znění těchto hlásek bylo *iu*, *iú*, nikoli *ju*, *jú*. Proti domnění, že by znění bylo bývalo *ju*, *jú*, svědčí důvody následující:

1. Slabiky *ju*, *jú* bývají psány iu, yu a také gu, na př. biuaiu DalH. 41, zemdleyu ŽKlem. 4[b] a neczy*gu*cz Pass. 287 a j. Kdyby výklad zde podávaný byl nepravý a kdyby místo *iu*, *iú* bylo bývalo *ju*, *jú*, byl by se na př. sg. akk. naš*iu* zem*iu* a instr. naš*iú* zem*iú* mohl psáti nejen naſſiu zemiu nebo naſſyu zemyu, nýbrž zajisté také naſſgu zemgu; ale tak nepsáno ani jedinkrát.

2. Kdyby místo *iu*, *iú* bylo bývalo *ju*, *jú*, tedy mělo by se na př. psané bogiugiuci ŽKlem. 125[a], zwieſtugyu Hrad. 62[a] (3. plur.) vysloviti bo*jujjú*cí, zvěstu*jjú;* to je absurdní, a jako pravděpodobné a správné zbývá jen vyslovení boj*iu*j*iú*ci, zvěstuj*iú*. Námitka, že tu psáno *gi*, *gy* proto, aby se čtlo *j* a nikoli snad hrdelné *g* (gamma), neplatí, poněvadž psaní *gu* a *giu*, *gyu* v týchže rukopisích se vyskytuje, na př. prodawagucz Hrad. 101[a] a dawagiuce t. 86[a], zwieſtugyu t. 62[a].

3. Kdyby místo *iu*, *iú* bylo bývalo *ju*, *jú*, nebylo by lze pochopiti psaní *yiu:* (zvířata) dyekug*yiu* LMar. 65, doňedž nepoložiu nepřátel tvých podnoz*yiu* nohám tvým ŽKlem. 109, 1, před svú zzmÿrt*yiu* ApŠ. 129. Volíme-li však výklad, že bylo *iu*, *iú*, dostáváme čtení děkuj*iú* atd., a v tom není nic nepochopitelného.

4. Také analogie s *ě*, *ie* svědčí pro *iu*, *iú;* domnění, že tu bývalo *ju*, *jú*, je tak mylné, jako domnění, že bývalo *je*, *jé* místo *ě*, *ie*, srov. § 150.

5. Konečně svědčí pro *iu (iú)* změna v *i (í)*, která se z *iu* snáze pochopí, nežli z *ju:* z *iu* stalo se *i* (sg. akk. naš*iu* zem*iu* přehl. naš*i* zem*i*) tím, že druhý člen dvojhlásky se vynechal.

iu, *iú* ze staršího *u*, *ú* v slabikách měkkých.

209. Všeliké stč. *iu*, *iú* vyvinulo se ze staršího *u*, *ú* v slabikách měkkých. Dříve byl na př. sg. akk. mo*ju* du*šu*, byla 3. os. plur. *čujú* atd. V slabikách, kde kdysi bývala jotace, tato dílem je ztrávena změnou jinou, na př. z *du*chją* stalo se psl. duš*ą* č. dušu, — dílem tak oslabena, že ji písaři ani neznamenají, na př. ze *ze*mją* stalo se stč. ze*ḿu*, psané zemu DalH. 31. Potom však vystupuje *iu*, *iú* za bývalé *u*, *ú*, a je tedy akk. moj*iu* duš*iu*, zem*iu*, 3. pl. *čiujiú* atd. O zjevu tomto říkáme, že měkkost pronikla v jotaci. Kde jotace bývala a oslabena ještě se držela, tu se sesílila a stala se zřetelnou, na př. v akk. ze*miu* ze ze*ḿu*. Kde jotace zvláštní nebyla nebo se nedochovala, tu vyvinulo se na přechodu od souhlásky měkké k *-u*, *-ú* mimovolné *-i-* („parasitické *i*“, srov. Joh. Schmidt v Beiträge 6, 131 sl. a Mikl. I' 292), z *-u*, *-ú* stalo se *-iu*, *-iú*; změna tato vyvinula se sama při mechanické práci mluvidel, mohla se za stejných daných podmínek vyvinouti také jinde a vyvinula se skutečně — jak v § předešlém ukázáno — také v stsl. a struštině.

Texty české nejstarší do konce XIII stol. mají mimo nepatrné výjimky jen *u*, *ú*, na př. na criſu Kunh. 149ᵃ t. j. na kří*žu*, k zabitu ŽGloss. 43, 22 t. j. k zabi*ťú*, wſſu moczu AlxH. 4, 2 t. j. vš*ú* moc*ú*, ſlub Túl. 25ᵇ t. j. s*ľu*b, boiugu t. 30ᵇ t. j. bo*jujú* atd. Mladší jeho střídnice *iu*, *iú* vyskytuje se zřídka ve stol. XIII a množí se od poč. XIV stol., na př. Liudmila NekrP. (2), k chwalenyu ŽGloss. 118, 62, na krsisiu ApŠ. 139 t. j. na-kříž*iu*, ku prolitiu ŽKlem. 7ᵇ atd. Ve stol. XIV jsou *u*, *ú* a *iu*, *iú* vedle sebe, až do přehlásky v *i*, *í*. Na př. sg. vok. ſpaſitelu ŽWittb. 78, 9 a ſpaſytelyu t. t. 64, 6; lok. v-morzu t. 135, 15 a v-morzyu t. Moys. 4; sg. akk. svú duſu DalH. 30 a duſſyu mú ŽWittb. 58, 4; sg. instr. před ſienhu DalH. 39 a s pieſnyu ŽWittb. 68, 31; sg. dat. k ſkonczienhu DalH. 41 a k giedenyu ŽWittb. 77, 28; 1. sg. wraczu ŽWittb. 115, 14 a wraczyu t. 55, 12; 3. plur. dyeyu Pass. 330 a dyegyu DalC. 24; part. neczygucz Pass. 287 a rziugiucz ŽKlem. 83ᵇ; v slabice příponové tvarův pra*cuje*-atp.: zamuczuges ŽKlem. 31ᵇ (3krát) a zamuciugiu (3. pl.) t. 17ᵇ, nezatraczuy t. 17ᵃ a nezatraciuy t. 18ᵃ atd.; v slabikách kořenných: luboſt ŽWittb. 72, 7 a liuboſt ŽKlem. 121ᵃ, svatého yurzye DalC. 45 a k svatému gyurzyu t. 32, chzus Jid. 118 a czius Hrad. 58ᵇ atd.

Změna *u*, *ú* v *iu*, *iú* pronikla jenom částečně, totiž jenom na českém území západním (v Čechách), nikoli též na východním, a ani v češtině západní nepronikla veskrze.

a) Změna *u -iu* atd. pronikla v češtině západní, nikoli též ve východní. Svědectvím tomu jsou 1) stč. texty dialektu východního a 2) nepřehlasované *u*, *u* v nč. nářečích východních.

ad 1). V textech, jež podle jiných známek pokládáme za dialektické východní, nalézáme v slabikách měkkých psáno z pravidla *u* (t. j. *u* neb *ú*), a nikoli nebo jen řídkou výjimkou *iu*, *yu* (t. j. *iu* n. *iú*); vedle toho může ovšem v týchže textech vlivem českým bývati také přehláska *i*, *í*. Na př.:

v *Kat.* (textě moravském, jak svědčí tvary v-krás*i*, *ť*iesař a j., srov. Listy filol. 1882, 290 a 292) psáno: ludy pl. akk. 74, těch ludy 66, w ludech 64, ludem pl. dat. 172, ludſke 92, yu 6, yuz 48, ſlubi 10, ſlubila 128, zalubila 72, rzugy 66, bez luty 50, nekluda 162, praczug 90, wzdawayucz 66, poznagucze 90, rzezucze 156, wierzuczich 98, wſu čeled 64, wſu rozkoší 64, myſlu čistú 68, v jehož pᴵſtu (t. j. příštú) 112, sg. vok. tieſarzu 70, cieſarzu 72, sg. 1. chczu 88 atd., vždycky *u*, kromě tří odchylek s yu: proczyuty 62, pekelnú lyut 74, Rozczyuk 96; vedle toho přehláska: lydu 2, ſruozy 4 (t. j. s-ruoží) atd.; —

v *Boh.*: svému czylu 340, na fararzu 350, towarzyssu 342 (sg. vok.) tu swyetlnyczu 348, měj peczu 343, kakú máš przu 349, dobrú przu 353, suknu tunicam 355, umřěl náhlú smczczu (sic) 349, svú rzeczu 340, kterú rzeczu 348, na nu (louku) 354, jakž cě wyzu 353, jáz slubugu 346, (oni) magu 354, wyguczi rukama 342, neznagucze 353, nesmuczug sě 349, lud 47, brzuch 40, klucz 49 a j., nikdy *iu* neb *iú*; —

v *EvOl.*: na zemv 134ᵃ, 262ᵃ, nebe i zemv 135ᵇ, wſtrzyczu 125ᵃ, w prawiczu 248ᵃ, lahwiczu vody 252ᵃ, mvzzu (sg. dat.) 142ᵇ, o kralu (vok.) 333ᵇ a j.; odchylkou geſkynyv 127ᵇ; —

v *OlMüll.*: k odpuſtzenu 618, za duſſu 619, svatú radoſtzu 619 a j.; vedle toho přehláska: k polepſſeny 619 a j.; —

v *Přib.:* veſniczu (akk.) 21ᵃ, 21ᵇ, tu Lubiczu 21ᵃ, czepiczu t.; —

v *Baw.:* o hlemyzdu 54, tu špilu špileti 56, když se mníš spilu ozdobě 56; — atd.

ad 2). Že také nepřehlasované *u*, *ú* nářečí východních je svědectvím, že tu změna v *iu*, *iú* nebyla ovládla, to vyplývá z průběhu přehlásky *u-i* atd., vyloženého doleji (v § 211).

b) Změna *u-iu* atd. nepronikla veskrze ani v češtině západní, nýbrž v některých případech drželo se pevně vedle *iu*, *iú* také staré *u*, *ú*. Jsou to většinou ty případy, ve kterých nč. jazyk obecný a dílem i spisovný má nepřehlasované *u*, *ú* (*ou*). Zejména:

koncovka 1. os. jedn., na př. (já) zemdleyu ŽKlem. 4ᵇ, zachowayu sě t. 10ᵇ, vedle neomdlegiu t. 17ᵃ a j.; jáz wzwieſtuyu ŽWittb. 74, 10,

jáz znayu t. 50, 5 a j., vedle jáz zwieſtugyu t. 88, 2 a j.; (já) znayu Pass. 325, nadyeyu sě 359, obietuyu 347 a j., vedle slyu 277 a j.; —

koncovka 3. os. množ., na př. (oni) mayu ŽWittb. 113, 6 (14), newzczenyuchayu t., wzwolayu t. 7 (15), vſſayu t. 8 (16) a j, vedle magyu t. 5 (13) a j.; —

v slabice příponové sloves třídy VI v tvarech praesentních vzoru pracuje-, na př. powyſſuges ŽKlem. 141[a], okraſſuy Pass. 467, potruſſugycz t. 363, věci sě zraczugy t. 431, (každý) sě wzhrozuge t. 322, kraluge t. 383, newzdaluy sě t. 381, nezatraczuy ŽKlem. 17[a] vedle nezatraciuy t. 18[a] atd.; povšimnutí hodno jest, že v Pass. je v těchto tvarech vždycky *u* (nebo přehláska *i*, na př. v poſilige 372 atd.), nikdy však *iu*; —

v slabikách vnitřních jiných, na př. *ocún*, oczun SlovA.. RostlF. 11[b]; *všudy*, wſſudy Hrad. 54[b], Modl. 13[b], AlxV. 485, NRada 728 a j., zřídka *všiudy*, wſyudy AlxV. 2024, t. 2060, nebo přehlas. *všidy:* wſydy AlxV. 132, 470, 493 v rýmu s onudy; *cúditi*, *cudný* atp., czudil UmR. 316, czudny Hrad. 99[a], ústka cudna Baw. 217 atp., vedle *cid-*, czydyty Alb. 55[b]; *čúti* atd., (já) neczugyu Mast. 281, neczugieſſe Hrad. 30[b], czug sentiat ŽWittb. Athan. 226[b], ten chzuſſ Jid. 118, to czus Hrad. 35[a] a j., vedle *čiu-* a *či-*, chziuyu Jid. 164, czius Hrad. 58[b], czygemy Modl. 8[b], toczyſſ t. 67[b], nč. čich- a čuch-; *už* iam, yuz Pass. 319, ŽWittb. 38, 8, Krist. 70[b], AlxV. 340 a j., vedle *jiuž* a *již:* gyuz DalC. 30, gyz Krist. 106[b]; *šuměti* atp., ſumenye sonitus EvSeitst. Luk. 21, 25, vedle *šium-* a *šim-*, Sſyumenye ŽKlem. 45, 5, hluk ſſymi Pass. 433; *šúr*, *šourem* atp. jsou slova původu novějšího.

iu, *iú* s e m ě n í v *i*, *í* (p ř e h l á s k a).

210. Na př. za starší sg. akk. našiu zemiu jest pak naši zemi, za instr. našiú zemiú jest naší zemí, za 3. plur. čiujiú jest čijí atd.

Ve dvojhlásce *iu*, *iú* dostává člen první *i-* víc a více převahy, a člen druhý se na konec vynechává; zbylé pak *i* vyslovuje se tak, že vyplňuje celou dobu bývalé dvojhlásky, a jest tedy krátké *i* za bývalé krátké *iu*, a dlouhé *í* za bývalé dlouhé *iú*.

iu, *iú* vyvinulo se ze staršího *u*, *ú* v slabikách měkkých (v. § 209), a změnilo se dále v *i*, *í*. Jsou tu tedy za sebou změny dvě: *u*, *ú* mění se nejprvé v *iu*, *iú*, a toto dále v *i*, *í*. Na př. 3. pl. *čujú-čiujiú-čijí*; sg. akk. našu zemu - našiu zemiu - naši zemi; sg. instr. našú zemú - našiú zemiú - naší zemí. Dříve viděla se tu jen změna *u-i* a *ú-í*, a ta nazývána p ř e h l a s o v á n í m. Přijatý název tento necháváme, ale ovšem musíme jím rozuměti změnu *u-iu-i* a *ú-iú-í*. Změna *iu-i* a *iú-í* je částí, takořka jen druhou polovicí přehlásky *u-i* atd.

Přehlásku *u-iu-i* a *ú-iú-í* máme v slabikách kořenných, příponových

a flexivních. Svědectví, že č. *i* (*í*) je přehláskou z *u* (*ú*), podávají doklady stč. s *iu* (*iú*) neb *u* (*ú*), doklady č. nářečí východních a doklady jinoslovanské; proto klademe zde dále doklady takové proti dokladům nč. s *i*, *í*.

A) Přehlasované *i* v slabikách kořenných: bliji dolnobeč. bľuť Btch. 424 stsl. bljują; — břich, břicho, stč. brzyuch ŽWittb. 16, 14, brzuch t. 43, 25, mor. břuch BartD. 7, Btch. 424, slc. brucho, pol. brzuch, rus. brjucho; — cíditi, stč. czudil UmR. 316, dolnobeč. códiť Btch. 425, slc. cúdiť; — cit, cítiti atd., stč. proczutyw Pass. 382, proczyuty Kat. 62, pol. cucić, stsl. štutiti; — cizí, stč. czyuzy DalC. 34, czuzeho Hrad. 105[b], slc. cudzi, pol. cudzy, stsl. štuždь; — čenich- stč. čeňuchati, slc. čeňuch; — čibr, stč. chubr satureia hortensis MVerb., czubr LékA. 121[a]; — číhati atd., slc. čuhať, z čuga- Mikl. Etym. Wtb.; — číti, čich atd., stč. chziuyu Jid. 162, to chzuſto Pil. a, nč. ob. čuch, čuchat, mor. čuch, čut BartD. 7 a j., slc. čuch, čuchať; — čiprný, čiperný, slc. čuprný, pol. czupurny; — hnis a hňus (vedle *hnus*; rozdílné *-n-* a *-ň-* je v tomto slově i jinde ve slovanštině, v. § 298), hňus BartD. 14 (zlin.), t. 214; — hříz-, pohříziti, stč. pohrziuſſen ŽKlem. 50[b] (odchylné); — Jidáš, giudas Hrad. 75[a]; — jih, stč. iuh MVerb., mor. juh BartD. 7 (zlin.), slc. juh, stsl. jugъ; — jícha, stsl. jucha; — jin-, jinoch atp., stč. dvě stě iunoſſ AlxH. 3, 14, yunochu DalC. 72; stsl. junъ iuvenis; — Jiří, stč. Jurzi Jiř. 34 a j., mor. Jura, slc. Juraj; — Jitka, stč. gyutku DalC. 42, Jutka DalH. 42; — jitro, stč. ot gyutra DalC. 20, slc. jutro, stsl. jutro, utro; — již a juž, stč. yuz Pass. 319, gyuz Hrad. 53[a], stsl. uže; — klíč, klika, stč. klucz Boh. 49, okliuczili ŽKlem. 9[a], dolnobeč. kľóč Btch. 425, kluka BartD. 7 (zlin.), slc. kľúč, kľuka; — stč. kličný a kľučný aptus, klyczne miesto k modlitbě Alb. 64[b], slc. kľučný, stsl. ključьnъ; — klid, kliditi atd., stč. ta nekluda Kat. 162, zle sě pokludi AlxH. 7, 11, pokluzat (poklízeti) BartD 7 (zlin.), pokľózať Btch. 425 (dolnobeč.); — klis-, klisna, klisice, klise, pol. klusię, stsl. kljusę; — kliji stsl. kljują, slc. kľuť; — lib-, stč. liuboſt ŽKlem. 121[a], Lubuſſie DalHr. 3, sliubi mé ŽKlem. 14[b], obliubis t. 38[b], oblyubowach ŽWittb. 34, 14, zlin. polubit BartD. 7, slc. ľúbit atd., stsl. ljub-; — lid, stč. lyud DalC. 18, ludu mého DalH. 41, slc. ľud, liudzke viny ApŠ. 71, svatá Lyudmylo ŽKlem. 138[b], stsl. ljudъ; — lilek lolium, pol. lulek hyoscyamus, srb. ljulj; — lit-, lít-, lítý, lítost, litovati, stč. lutoſt ŽWittb. 51, 5, liute zvěři ApD. 104, neliutowal t., jenž se ſlutuge ŽWittb. 111, 5 rozliucenye ŽKlem. 3[b], slc. ľutý, ľútosť, ľutovať, stsl. ljut-; — nitro, vnitř, stč. wnutrz Túl. 56[a] t. j. vňutř, wnyutrz ŽKlem. 129[b], slc. v-ňutri, stsl. ątrь; — plíce, stč. plucze Boh. m. 21[b], dolnobeč. pľóca Btch. 425, slc. pľuca, stsl. pljušta; — plíhati zešpiniti, slc. pľúhať, pľuhavý, pol. plugawy; — pliji, stč. plyugyucz LAl. g, mor. plut BartD. 7 (zlin.), pľuť Btch. 425 (dolnobeč.), slc. pľuvať, stsl. plju-; — plískati, plískanice, plíšť nečas, slc. pľuskať, pľúšť, pľúštenica, pol. pluskota, stsl. pljusk-; — ři-, říti, říje, říjen,

září, stč. rziugiucz ŽKlem. 83ᵇ, Vlasta wzřzyu DalC. 15, w rsiugiu Pil., zarzwy t. j. zářuj (září) Boh. 27, rzugen october ŽPod. (v kalendáři při tom rkpise), slc. ruja, rujen atd., stsl. rju-; — *řítiti*, stč. bazn rzutila sě EvOl. Luk. 1, 12 irruit, slc. rútiť, stsl. rjutiti; — *šiměti* vedle *šuměti*, stč. Sſyumenye ŽKlem. 34ᵃ, ſumenye EvSeitst. Luk. 21, 25; — *šír*, stsl. šurь uxoris frater; — *štika*, slc. šťuka, pol. szczuka; — *ščiplý*, ſczyple tenues Roh. 182ᵃ, pol. szczupły, rus. dial. ščuplyj; — *štír*, stč. dá jemu ſſczura EvOl. Luk. 11, 12, opavsk. ščur Šemb. 60, zlin. ščúr BartD. 7, slc. šťúr, stsl. šturъ; — *žížala*, dolnobeč. žóžel Btch. 425, stsl. žuželь.

B) V slabikách příponových: Ježíš stč. Ježúš, giezius Hrad. 42ᵇ; — tisíc, stč. tiſſucz Hrad. 59ᵇ; — malíčký, stč. maliuczka ŽKlem. 83ᵇ; — ješitný atp., stč. gieſſiut Hrad. 118ᵇ, gieſſyutenſtwie ŽWittb. 118, 37, gieſſiutnoſt ŽKlem. 4, 3, gieſſiutny t. Magnif. 53; — čelist, stč. czeluſt Boh. m. 21ᵇ, slc. čeľusť, pol. czeluść, stsl. čeljustь; — řeřicha, stč. rzerziucha Rostl. 392, s planú rzerzuchu EvOl. 133ᵃ; — v part. praes. *-júc-*, čijíc stč. neczygucz Pass. 287, majíc stč. gmagiucze AlxŠ. 1, 8, plačíc stč. placziuczi ŽKlem. 24ᵃ, píšíc stč. piſſiucieho t. 33ᵃ; atd. Zvláště tu jest důležita slabika příponová sloves, jako jest *pracuje-*; slovesa tato měla svým časem přehlásku (*u-*)*iu-i*, ale ta nepronikla úplně, a pokud byla pronikla, je zase zrušena. To jest: bylo pracuje-; z toho vyvinulo se praciuje-, ale vedle toho drželo se také staré pracuje-; pak praciuje- změněno v pracije-, a bylo tedy vedle sebe pracije- a pracuje-; a potom pracije- zaniklo a zůstalo samo pracuje-. Tvary pracije- jsou v pol. a na sklonku XIV a také na zač. XV stol., doklady nejstarší mám z Hrad., nejmladší z Koř. (1425). Příklady: praes. indik. sg. 1. poruczigi Hrad. 20ᵃ, oſwieczigi Ol. Lev. 21, 8; sg. 2. zplozygeſſ Modl. 144ᵃ, wybogigeſs Ol. Deut. 20, 12; sg. 3. promienyge Pass. 295, pokorzige 2ᵇ, kralyge DalC. 4, Modl. 8ᵃ, rozwlazyge Ol. Jos. 13, 3, rozptilige Koř. Mat. 12, 30; pl. 1. ſlozygem Alb. 46ᵇ; pl. 2. pracygete Pass. 325; pl. 3. roznyeczigy Hrad. 96ᵇ, obnazigy t. 99ᵇ, przyblyzygyy Pror. 57ᵇ; impt. bogyg Alb. 18ᵃ, nezatagig Ol. Jos. 7, 19; part. zproſſtige liberans Ol. Ex. 12, 27, kralygycz Modl. 30ᵇ, wzbuzigicz Brig. 8ᵇ.

C) V slabikách ohýbacích. Ve vzoru *oráč* sg. dat. (lok.) oráči, za starší oráčiu a oráču; sg. vok. oráči, starší *-u*; du. gen. lok. oráčí, st. *-ú*; rovněž tak ve vzoru *Juří* sg. dat. (lok.) Jiří, st. *-ú* atd.; ve vz. *moře* sg. dat. (lok.) moři, st. *-u*; du. gen. lok. moří, st. *-ú*; rovněž tak ve vz. *znamenie*, sg. dat. (lok.) znamení, st. -ňú (-niú) atd.; — ve vz. *duše* (*panoše*), sg. akk. duši st. *-u*, instr. duší st. *-ú*, du. gen. lok. duší st. *-ú*; rovněž tak ve vz. *paní* (*sudí*), sg. akk. instr. a du. gen. lok. paní st. *-ú* atd.; — ve vz. *kost* sg. instr. kostí st. *-ú*, du. gen. lok. kostí st. *-ú*; — v du. gen. lok. nají, vají, st. *-ú*; — v zájm. kmene měkkého sg. akk. fem. ji st. ju, naši st. *-u* atd.; sem patří také adv. vniž st. vňuž, wnyuz

Jid. 83; sg. instr. fem. jí st. jú atd.; du. gen. lok. jí st. jú atd.; — ve sklonění složeném sg. akk. a instr. fem. pěší st. pěšú, du. gen. lok. pěší st. pěšú; — 1. os. sg. (já) bí st. bú (biú), (já) kryji st. kryju, uměji st. uměju, dělaji st. dělaju, sázěji st. sázěju, teši st. tešu, laji st. laju, kupuji st. kupuju, trpi st. trpu, proši st. prošu; — 3. os. plur. (oni) bí st. bú (biú), kryjí st. kryjú, umějí st. umějú, dělají st. dělajú, sázějí st. sázějú, teší st. tešú, lají st. lajú, kupují st. kupujú.

Postup a rozšíření přehlásky *u-i* atd.

211. Na poli jazyka československého je přehláska *u i* rozšířena nestejně.

Na území východním jsou v nářečí slc. jen některé doklady s *i*, *í*, na př. klísna, jinoch (vedle junoš), cítiť, nejspíše bohemismy. Také ve Slezsku je nepřehlasované *u* pravidlem: cuzí, slub, božu muku, menšu žałość BartD. 99. O Moravě svědčí Hus, že tam slabika *ču* se vyskytuje častěji než v Čechách (to je smysl jeho slov: *č* circa *u* raro invenitur, specialiter in Moravia, HusOrth. 117, t. j. *ču* je řídké v češtině, ale jest zvláště na Moravě), a že se tam říká ve-křu (t. 181); svědčí dále doklady o hlemyzdu Baw. 54, sg. instr. spilu (m. špilí) t. 58, rzerzuchu EvOl. 133ᵃ, rzutila t. Luk. 1, 12, mſſu zaprositi Lvov. 85ᵇ; a svědčí Blah. 274, že se tam v XVI stol. říkalo otáží, svážíce; nyní je tu *u* i *i*, na př. v nářečí zlinském: lid, ščika, cizí, cítil, líbit, boží mukú, do očí, bez uší, a vedle toho břuch, čuch, ščúr, kožuch, dušu, našu atd. BartD. 7; v dol.: k zelí a k zelú BarD. 53, ḿají a majú t. 55; ve val.: cuzí, z vňutřka, pod zeḿú a lesní cestú t. 60; v dbeč. všude *u* Btch. 424 a 425 (sg. lok. na křéži, atp. není přehláskou, nýbrž tvar s koncovkou starší a náležitou); atd.

Na území západním — v Čechách — jest přehlasované *i*, *í* v jistých mezích pravidlem, a český status nynější jest výsledek vývoje, jejž od stol. XIII můžeme stopovati. Tu pak nalézáme do sklonku stol. XIII pravidlem *u*, *ú*; od poč. XIV, zřídka předtím, je vedle staršího *u*, *ú* také mladší *iu*, *iú*; a brzo potom rychle zaniká *u*, *ú* i *iu*, *iú* a nastává i ovládá *i*, *í*.

Přehlasované *i*, *í* nemá dokladu před stol XIV. Také texty z doby ok. r. 1300 a z poč. XIV stol., ApD., ApŠ., Túl., Jid., Pil., svD., LMar. a j., jsou bez příkladu takového. V DeskDE. psáno cum twyrzu 359 a cum poprawczu 378, oboje z r. 1323. Nejstarší mi známé příklady s přehláskou jsou v DeskDE. Lyboſſyna r. 1318, v ŽKlem. brzicho 16, 14, lybosti 140, 5, prſiblizugiciemu 148, 14, iednoſti oſſobi t. j. jednosti unitate 147ᵇ; pak několik příkladů v DalH.: (Boleslav) lithi 32, z litheho t.; a v Mast.: k mému myſtrzy 67, kto má zymnyczy 122, na brzyſſye 330, kdež vedle toho je většinou starší *iu* n. *u*: ſtolyczyu 25, kyſyelyczu 384 atd. V Lún. ks. je Girziko pannicida t. j. Jiřík v zápise z r. 1358 a Jursig z r. 1361;

tamtéž je Havel de Neczuch r. 1359 a Kříž de Neczich r. 1389. Vůbec pak v polovici stol. XIV jsou příklady s *i*, *í* již hojné: ſpaſytely mój ŽWittb. 26, 9 (vedle ſpaſytelyu náš t. 64, 6 a ſpaſitelu náš t. 78, 9), k ſpaſyteli našemu t. 94^b, 1, vzlál morzy t. 105, 9, prawedlenſtwy tvému t. 118, 71 (vedle prawedlenſtwyu tvému t. 118, 68 a prawedlenſtwu tvému t. 118, 64), k zabity 43, 32 a j.; jáz hledagy DalC. úv. 1, nechczy t. 3 (vedle to wem kazyu t. 7, já chwalu t. 11), ſlybowaſſe t. 12 (vedle ſlyubichu 9 a ſlubychu 14), lydmyla t. 26 (vedle lyud t. 18 a lude t. 53), lyty t. 31 (v. lyuty t. 47), czyzymy t. 4 (v. czyuzymy t. 34) a j.; jáz chczy Hrad. 1^a, diegy (3. pl.) t. 6^b, jáz ſlibugi t. 131^a, na ohlubnyczy t. 130^a, wſyu trogyczy t. 63^a, roznyeczigy t. 96^b a j. (většinou *i*, *í*); zadagicz Pass. 311, k nabozenſtwi t. 313, (já) proſſy t., promienyge t. 295, pracygete t. 325 a j. (valnou většinou *i*, *í*); atd. Ve Štít. uč. (1376), Alb. (1383), Modl., MastDrk. atd. jest přehlasované *i*, *í* již pravidlem do té míry, které změna tato vůbec dosáhla. V KřižB. (1520) 93^a psáno břzucho, odchylka ojedinělá. — Vykonala se tedy změna *iu-i* a *iú-í* velmi rychle v polovici stol. XIV, a tu byla přehláska *u-i* a *ú-í* do své míry dokonána.

Vedle stč. 1. os. jedn. kryj*i*, teš*i* atp. a 3. mn. kryj*í*, teš*í* atd. vyskytují se také tvary s *-u*, *-ú*: (já) ſſelu BrigF. 68, všickni mužie pyſſuv Pror. 92^b, ſlepczu je ptáci ŽPod. Deut. 24, ptáci wyzobu Troj. 54^b atd. Příklady takové jsou znenáhla hojnější, a v nč. jest *-u*, *-ú* (*-ou* atd.) v nářečích obecných pravidlem. Podle starších dokladů s *-u* (*ú*) i *-iu* (*iú*), na př. (já) zemdleyu ŽKlem. 4^b a neomdlegiu t. 17^a, (oni) magu ŽWittb. 113, 6 (14) a magyu t. 5 (13) v. nahoře § 209, *b*), a podle dokladů tuto uvedených ze ŽPod. a Pror. podobá se, že zde byly vedle přehlasovaných tvarů *-i*, *-í* také tvary nepřehlasované *-u*, *-ú* vždycky; jejich vlivem, a k tomu zajisté také působením parallelních tvarů tvrdých pek*u*, pek*ú* atd. stalo se, že přehlasované kryj*i*, kryj*í*, teš*i*, teš*í* atd. víc a více zaniká.

Vlivem parallelních tvarů tvrdých sg. akk. Hát*u*, instr. Hát*ú* atp. zatlačeny také bývalé tvary přehlasované sg. akk. Mán*i*, instr. Man*í*, a uvedeny na jejich místo tvary Máň*u*, Maň*ú* (*-ou*): paní Máňu Sv. 167, Máš*u*, Máš*ou* Us.

Výsledkem všech proměn těchto je status nynější.

V jazyku spisovném je v koncovkách všude přehláska *-i*, *-í*, mimo tvary Máš*u*, Máš*ou* atp., a mimo dosti četné případy v 1. os. jedn. a 3. množ. Tu zvláště po retnicích nikdy, a po *l-* skoro nikdy nebývá *i-*, *-í*, na př. (já) dřím*u*, hrab*u*, kašl*u*, stel*u*, (oni) dřím*ou*, hrab*ou*, kašl*ou*, stel*ou*, stč. *-i* a *-í*; odtud pak šíří se *-u*, *-ou* víc a více a píše se také kryj*u*, teš*u* atp., ano nejnověji a na újmu spisovného jazyka jednotného píší někteří také kryj*ou*, teš*ou*. — Také v nitru slova je přehláska pravidlem mimo tvary prac*uje-* atp. a mimo několik slov jednotlivých, na př. š*u*měti,

vš*u*dy, č*u*diti, č*ou*diti a j. Některá z těchto slov odchylných jsou přijata z nářečí obecného, na př. *juž* vedle spisovného *již*, č*u*ch v. č*i*ch; — některá jsou nově přejata z nářečí, které nemělo nebo nemá přehlásky, na př. c*u*dný (ze stč.), ž*u*pa (též), j*u*nec (ze slc.), ň*u*chati (z mor. a slc.) a j.; patří sem trvám také kl*ou*diti, kl*ou*dný vedle kl*i*diti, kl*i*dný Mikl. Et. Wtb. 120, pl*ou*hati v. pl*í*hati; — některá pak jsou v době pozdní přejata z ciziny, a tedy přehlásky ovšem míti nemohou, na př. c*u*chati (z němč., v. Matzenauer, Cizí slova), c*u*kati (též), č*u*ba (střhněm. zûpe), č*u*ba n. š*u*ba (střhněm. schûbe, a toto z ital. giobba), j*u*pka, kň*ou*rati (něm. knurren), šň*u*pati, š*ou*pati (z něm. Schub) a j.; — a některá konečně utvořena nebo přetvořena jsou onomatopojicky v době po přehlásce, na př. ť*u*kati, š*u*st-, š*ou*stati, c*u*cati (přetvořeno ze *ssáti*), kň*u*četi atp. — V některých případech dlužno již ve fasi staré tvary dvoje předpokládati, totiž tvary se slabikou tvrdou a v češtině tedy nepřehlasované, a měkké přehlasované; na př. ř*í*titi a r*ou*titi (*hrou*titi), stsl. rjutiti a rutiti Mikl. Etym. Wtb. 279.

V západní češtině obecné je nepřehlasované *u*, *ú* více rozšířeno, než ve spisovné. Je tu zejména na víc proti češtině spisovné tím, že je nejen částečně, nýbrž všude v 1. os. jedn. krej*u*, teš*u* atd., a taktéž všude ve 3. množ. krej*ou*, teš*ou* atd.; bývá tu dále pravidlem ve slovích jednotlivých, která v jazyku spisovném jsou výjimkou; *juž* v. už, č*u*ch, č*u*chat; a bývá tu dialekticky v hojnějších slovích jednotlivých, na př. doudl. vlač*u*hy Kotsm. 7, č*ou*t, bylo čout o vojně Hněvk. Jg., on to čuje Toms. Jg., chodské ž*u*žala, ž*ou*žala chod. 43, mýt. c*ou*dný = hezký, čistý Šemb. 28. —

V době od pol. XIV do 1. čtvrti XV stol. a zvláště ok. r. 1400 je přehlasované *i*, *í* na svém vrcholku. Od té doby ho ubývá.

Nejprvé ubylo *i* v slovesných tvarech VI tř. prac*i*je- atp.; nejmladší tvaru takového známý doklad jest rozptilige Koř. Mat. 12, 30 t. j. rozptyl*i*je (z r. 1425). Bývalé praes. prac*i*ji, prac*i*ješ atd., impt. prac*i*j atd., part. prac*i*jě atd. zaniklo a parallelní tvary prac*u*ji atd., které se vedle tvarů přehlasovaných stále držely — na př. kraluge Pass. 383 t. j. kral*u*je vedle poſilige t. 372, powyſuge HusPost. 23^a atd. — ovládly všeobecně.

Dále zanikla některá slova, která měla přehlásku *i* uvnitř, a na místě jejich opanovala slova parallelní s nepřehlasovaným *u*. Sem patří zejména: š*i*měti, hluk ſſymi Pass. 433, nč. š*u*měti; vš*i*dy, wſydy AlxV. 132 a j., nč. vš*u*dy.

Úhrnem byl tedy postup přehlásky *u-i* atd. tento: do konce stol. XIII bylo pravidlem *u*, *ú* také v slabikách měkkých, a byla na př. 3. os. množ. *čujú*; pak — od poč. stol. XIV — pronikala měkkost v jotaci, *čujú* se měnilo v *čiujiú*; tudy pak vzniklé *iu*, *iú* změnilo se rychle — v pol. stol. XIV — dále v *i*, *í*, tedy *čiujiú* v *čijí*; změna tato *u-iu-i* pronikla nejvíce v češtině západní; tu jest přehlasované *i* do své míry pro-

vedeno a pravidlem již v poslední třetině stol. XIVtého; některé tvary s *i* potom zanikají, ale přece zůstává přehláska *u-i* pro češtinu pravidlem; také na Moravě pronikla táž změna částečně; dosvědčuje to Blah. 274 (v. nahoře) a dokazují to tvary přehlasované na př. *lid*, *cizí* atd. vedle b*ř*uch, šč*ú*r atd. BartD. 7 (zlin.), a tvary jako dolské l*ej*biť t. 52, kelecké l*ej*biť t. 92, han. koš*e*la, sl*é*bit Šemb. 47, jež předpokládají přehlasované l*í*b-, sl*í*b-, koš*i*le; na Moravě však přehláska *u-i* zajisté nebyla pronikla úplně, a co zasáhla, bylo jí většinou zase vyrváno, jednak tím, že slova s přehláskou zanikla a parallelní slova nepřehlasovaná opanovala, jednak analogií příslušných tvarů tvrdých (duš*u* podle ruk*u*); ve Slezsku přehlásky této nyní není; podle Sequ. (ok. r. 1385) možná že tu byla, ale možná také, že přehláska v Sequ. — (oni) nawraczegy 356, wsyem lydem 358 a j. — je podle spisů západočeských; na Slovensku je přehláska jen v několika slovích, bezpochyby z češtiny přejatých.

Česká přehláska *u-i* má analogie v stsl. *l*ibo vedle *lj*ubo, p*l*inąti v. p*lj*unąti, k*l*ivati v. k*lj*uvati, žiją̨štiimъ ze *žj*u*-, r*i*mъ z *r*j*um-, r*i*kati z *rj*u*-, v bulh. kl*i*č z ključь, pl*i*jъ z plju- atd., srov. Mikl. I[3] 167, 305 a j. — S německým umlautem *u-ü* nesouvisí. —

V českých mluvnicích čte se o ní nejprvé u Pelzla (1795 str. 15 a 1798, str. 24—26).

y, *ý*.

212. Nyní vyslovujeme *y* jako *i* nebo skoro jako *i*. Znění původní bylo však jiné. Stsl. spřežka ꙑ = ъ + *i* ukazuje ke znění dvojhláskovému nebo ke znění mezi ъ a *i*. V památkách frisinských (staroslovinských) psáno jest *y* spřežkou *ui*, následováním pravopisu staroněmeckého, v němž psané *ui* znamenalo hlásku *ü*; v tom je svědectví, že stslovinské *y* znělo tak nebo podobně jako něm. *ü* (srov. Paul-Braune Beiträge I, 527—534, Jag. Arch. XII, 579). Rovněž tak jest vyložiti *ui* v českých dokladech listinných Buitſow (t. j. Bydžov) Reg. I. r. 1186, Buitic (Bytic-) t. 1196, Buiſtrice t. 1226 (doklady české jsou jen pro slabiku *by*). Bezpečné svědectví, že stč. *y* znělo jinak než *i*, máme v stč. textech, ve kterých mezi hláskami etymologicky rozdílnými *y* a *i* činí se rozdíl také v písmě. V Ap. Jid., Pass. a j. liší se *y* a *i* po některých souhláskách pravidelně (v. Dolanský, Listy filol. 1892, 64 sl. a 1893, 371 sl.). V list. JHrad. z r. 13:8 psáno *i* a *y* rozdílně a správně, až na dvě úchylky. Hus (r. 1406) popisuje dobře článkování *y*, (Slav. Bibl. II, 179—180: ponendo principium linguae sub inferioribus dentibus et in medio elevando linguam per modum circuli), vytýká písařům českým, že píšíce *y* místo *i* ztěžují čtení (t. 184: takým obyčejem učte se Čechové psáti, a nechcete-li všeho zachovati, aspoň mějte rozdieł mezi *i* a mezi *y*, a nekłaďte tak často *y*, jako kładete, neb tiem tiežíte číslo)

a učí vůbec správně psáti *y* a *i*; srov. mé Příspěvky k historii česk. pravopisu 130 sl. Ve ŠtítOp. (poč. XV) šetřeno rozdílu mezi *y* a *i* celkem správně, až na některé případy, kde přichází v obyčej *y* místo bývalého *i*; případy ty jsou uvedeny nahoře při změně *i* v *y* (po sykavkách a j.), v. § 166 č. 2. Taktéž je v kodexu Kruml. v kusech vnitřních. Taktéž v OtcB (z 2. třetiny stol. XV), v Baw. (1472), v Ben. (1506), v Lobk. (1515) atd., a tak jest i v pravopise bratrském. Do pravopisu nynějšího je týž rozdíl přijat z pravopisu bratrského, s důležitou opravou, učiněnou podle analogie a mluvnice vědecké v slabikách *ci*, *zi*, *si* a v slově *i* et, v. § 8. Úhrnem je v těchto datech svědectví, že v češtině bylo *y*, zněním se lišící od *i*, a že náležitý rozdíl mezi *y* a *i* u výslovnosti zřetelně a pravidelně pronikal, neboť jenom odtud — ze živé výslovnosti — mohl od písařů také do textů psaných vnesen býti. Znělo pak stč. *y* bezpochyby tak, jako zní polské a ruské *y*; znění to nazývá se široké nebo tvrdé (proti úzkému n. měkkému *i*) a přirovnává se k něm. *ü* a franc. *u*.

Vedle starých textů, které *y* a *i* náležitě liší, jsou hojnější jiné, které rozdílu toho nešetří. Vůbec pak píše se *y*, *ý* bez rozdílu kvantity literami *y*, na př. bydlo ApŠ. 13; nebo *ÿ*, na př. zzÿn Jid. 14 t. s*y*n, zzÿnem Pil. d, zzÿna LMar. 27, se zlÿm Jid. 49 atd.; — nebo *i*, na př. bidlo habitaculum ŽWittb. 68, 29 atd. — S označením délky psáno *ý* literami a spřežkami: *yy*, na př. wſſelykyy Pror. 10[a]; — *ij*, na př. tijzt jest buoh t. j. týž Štít. uč. 88[a]; — *ī*, na př. wažnī točīš těžký LékB. 24[a], newažnī t. 21[b]; — Hus (1406) učí psáti *ý* literou *ý* a to psaní ujímá se se víc a více a jest od pravopisu bratrského pravidlem.

y, *ý* je střídnicí:

213. 1. Za psl. *y*, na př. r*y*b*y* psl. r*y*b*y*.

2. V některých slovích přejatých za cizí *ū*; na př. t*ý*n z germ. *tûn, střhněm. zûn, lat. kelt. -dūnum Kluge 394 a Mikl. Fremdw. 133, — m*ý*to (nč. = Mauth, stč. = plat, odměna) ze sthněm. mūta Mikl. Etym. Wtb. 208, — v*ý*heň srov. got. auhns clibanus a švéd. ugn fornax Matz. Ciz. sl. 88, — slc. b*y*vol ř. βούβαλος.

Odchylkou jest *y* ve střídě za *i* v bl*y*sk- psl. bl*i*sk-, v. § 166 č. 1. Podobná odchylka vyvinula se později v *ci*, *zi*, *si* atp., jež přešlo v *cy*, *zy*, *sy* atd., v. § 166 č. 2; z bývalého tohoto způsobu psaní zůstalo v pravopise nčeském po provedení opravy t. zv. analogické *y* v os*y*ka pol. os*i*ka.

Naproti tomu jest č. *i* a *ie* za psl. *y* v t*i*síc a pos*ie*lati, v. § 42.

Dlouhé *ý* vzniká:

214. *a)* Z krátkého, dloužením fonetickým. Na př. hr*y*zu-hr*ý*zti, v*y*soký-v*ý*še atd.

b) Stahováním (srov. § 477). Tu vzniká *ý:*
z *ъjь*, na př. dobrý atp. z dobr*ъjь* atd.; —
z *ъji*, na př. pl. gen. dobrých atp. z dobr*ъji*ch atd.; —
z *yjь, yj*, na př. stč. ký (vedle k*yj*), gen. kyje atd., z k*yjь*, k*yj*; že bylo také stažením vzniklé k*ý*, dosvědčují tvary pozdější *kaj*, vzav kay bil je Háj. 274ª, ten kay t. 306ª, a *kej*, veliký keg Lún. ort. 1620 (instr. tím kygem t.); pro tvary k*aj* a k*ej* dlužno starší k*ý* předpokládati; — v*ý*du z v*yj*du, pův. v*yjь*d-; že bylo stažením vzniklé v*ý*d-, dosvědčuje tvar v*aj*d-, wayducz Vít. 34ᵇ; —
z *yji*, na př. pl. instr. masc. neutr. dobr*ý*mi atp. z dobr*yji*mi atd.; — impt. kr*ý*, kr*ý*te atp. z kr*yji*, kr*yji*te atd.; tvary kr*yj*, kr*yj*te jsou novotvary, texty staré mají jenom kr*ý*, kr*ý*te, a totéž dlužno předpokládati pro pozdější obměny kr*aj*, kr*aj*te nč. kr*ej*, kr*ej*te, na př. tiem sě luhem may Chir. 274ᵇ, krayte ſe Comest. 112ª, vždy sě rád mey NRada 1636, ſkreyte ſe Br. Jer. 49, 30.

y (ý) se mění v *i (í)*.

215. Jak v § 212 vyloženo, znělo *y* široce, rozdílně od úzkého *i*; znělo tedy b*y*l*y* jinak než b*i*l*i*, v*y*soký jinak než v*i*seti atd., a znělo *y* a *i* rozdílně nejen po souhláskách tvrdých (*ty* atd.) a měkkých (*ťi* atd.), ale také po obojetných. V nynější pak výslovnosti je tu těžko postihnouti rozdílu, b*y*l*y* vyslovujeme většinou jako b*i*l*i* atd., *y* zní jako *i*, *ý* jako *í*; změnilo se tedy během času znění *y*, *ý* ve znění *i*, *í*.

Změna tato je poměrně mladá. S vývojem českého pravopisu v XIV—XVI stol. šíří se — jak nahoře ukázáno — také správnost stran *y* a *i*; poněvadž se nelze domnívati, že by písaři té doby byli uměli lišiti *y* a *i* theoreticky, musíme míti za to, že *y* a *i* lišily se v té době ještě prakticky, t. j. že b*y*l*y* znělo jinak než b*i*l*i* atd., že tedy *y* ještě nebylo změněno v *i*. Také nebylo *ý* ještě změněno v *í*, když se rozšiřovalo v *aj*, *ej*; jinak bylo by se podle b*ý*ti (esse)-b*aj*ti-b*ej*ti bylo změnilo také b*í*ti (ferire) v b*aj*ti a b*ej*ti. Nejedlému (Gramm. 1804 str. 7 sl.) znělo ještě nedávno po retnicích *y* hruběji (gröber), *i* jemněji (feiner) a byl rozdíl u výslovnosti mezi *byl*, *mý*ti, *py*tel, *vý*r a *bil*, *mí*ti, *pi*tel, *ví*r. A bedlivým pozorováním poznává se dosud nějaký rozdíl mezi *y* a *i* v *by*la *bí*da, *byl bit* (Dolanský l. c. 64). Podle všeho toho podobá se, že změna *y-i*, pokud je provedena, stala se během XVII—XVIII stol.

Na pohled zdá se, že sem patří také t*i*síc m. t*y*s-, stsl. t*y*sąšta atd. Ale *ti*síc stč. *ti*šúc je v češtině již v textech nejstarších, czizucz AlxH. 8, 28 atd., je to tedy změna stářím rozdílná od změny naší. Původ její je temný.

Také v č. *řih-*, říhati, řihnouti, vedle stsl. rygati, rus. rygatь atd. jest *-i-* staré; sr. stsl. r*i*gati vedle ryg-, pol. rzygać.

V nářečích neudrželo se zřetelně široké znění *y* v Čechách nikde; domažl. (prý) bül v Erb. čít. 34 jest omyl. Na Moravě a v Slezsku vyslovuje se *y* v nář. dolnobečevském „poněkud šíře než *i*“ Btch. 426, v starojickém a hranickém jako polské *y* BartD. 84 a 81. Na Slovensku drží se *y* rozdílné od *i* jenom místy; proto chtěli Bernolák a Štúr, aby se psalo všude jen *i*, Pastrn. 99.

Za *y* bývá *u*.

216. *a)* V nářečí lašském je b*uł* fem. była, kr*uł* fem. kryła, m*uł* fem. myła, r*uł* fem. ryła, v*uł* fem. vyła BartD. 103, místo náležitého b*ył*, kr*ył* atd. V témž nářečí je také p*uł* fem. piła, młuv*uł* fem. mluviła, klečuł fem. klečiła (klečela) atd., místo p*ił*, mluv*ił*, kleč*ił* atd., v. § 167 č. 2. Obojích těchto změn příčina je v koncovém *-ł*: *-ił* změnilo se v *-iuł*, p*ił* změnilo se v p*iuł* n. p*uł*, a podle p*iła* (vysl. piła)-p*uł* atd. utvořilo se také b*yła*-b*uł* atd.

b) Sloveso *být*i má tvary některé s *by-*, na př. *býti*, *byl*, některé s *bud-*, na př. *budu*; jako za b*ud*- bývá analogií někdy b*yd*- (na př. zb*yd*e m. zb*ud*e, v. § 195 č. 2), tak bývá někdy také b*u*l- m. b*y*l-; na př. když ste zde buly Třeb. Lobk. z r. 1517, nebulo-li by Vaší Mti stížní do mne Třeb. Častolar. z r. 1557, nč. dial. b*u*l chod., podkrk. Šemb. 30, mor. zaboł m. zab*uł* (zapomněl) BartD. 43 (hrozenk.). Srov. mrus. buvъ, bula, zabuvъ, zabula atd., Sobol. Lekc. 74 a Polanský v List. filol. 1893, 224 sl.

ý se mění v *aj*, *ej*.

217. Dlouhé *ý* se mění v *aj*, a toto dále v *ej*; na př. p*ý*cha-p*aj*cha-p*ej*cha, dobr*ý*-dobr*aj*-dobr*ej*. Změnu *ý-aj* nazývám rozšířením (jako podobné změny *ó-uo* v. § 183 a *ú-au* v. § 197); změna pak další *aj-ej* je přehlasování, vyložené v §. 120. —

Změně v *aj* podléhá *ý* všeliké, původní, na př. p*ý*cha-p*aj*cha atp., — i podružně vzniklé, na př. impt. m*ý* (z m*yj*)-m*aj*, wymayz tu ránu Chir. 19ª, kr*ý*te (z kr*yj*te)-kr*aj*te, krayte ſe Comest. 112ª, v*ý*du (z v*yj*du)-v*aj*du, dušě wayducz z těla Vít. 34ᵇ.

Příčinou téže změny je délka, neboť ve slovích příbuzných tu bývá, tu nebývá, podle toho, je-li slabika dlouhá či krátká; na př. jest stč. p*aj*cha nč. ob. p*ej*cha (– ⏑) a adj. pyšný (⏑ –), jest inf. stč. b*aj*ti (– ⏑) nč. ob. b*ej*t (–) a part. byli (⏑ ⏑) atd.

Změna *ý-aj-ej* děje se na půdě české a v době historické. Máme popsati její šíření. Tu bude ukázati: jak dlouho se drží *ý*, kdy se začíná *aj* a jak dlouho trvá, kdy se začíná *ej*, a konečně jaký je stav nynější.

a) ý se drží v jazyku spisovném dosud, je v něm pravidlem. Změna v *aj* a *ej* pronikla jenom v nářečích obecných; odtud jen tu a tam také do knih vnikla. Na př. ob. star*ej* ml*ej*n, předtím star*aj* ml*aj*n, a vedle toho vždy také a dosud spisovně star*ý* ml*ý*n.

b) Kdy se začíná *aj* a jak dlouho trvá. Doklady nejstarší jsou wzd*ay*chanye ŽKlem. 11, 6 (-*a*- vyškrabáno); duše wayducz z těla Vít. 34^b, nebayway t. 77^b; z dob pozdějších jsou příklady: wayſſye (adv.) Hod. 66^b, u payſſye t. 63^a, na raynye t. 50^b, bayty t. 45, rozptaylyl t. 40^a, trayznyechu t. 41^a, ſwatay Jakub 38^a, ſwaych jézev t. 50^b, zawrzenayma očima t. 71^b (v. Listy filolol. 1884, 127—128); twayma očima Mik. Sir. 3, 23 (Jir. mor. str. 34); kayla RostlF. 13^a, maydlo t. 12^b; tayden Ben. (1506) Gen. 29, 27, wayſs t. Num. 4, 30; naywayſſe ChelčP. 81^b, ſmayſſlij t. 154^b; hojné jsou doklady u Hájka (1541): mlayn 8^b, stragc 48^a, krayti 53^a, daym 71^a, paycha 341^a, kay (ký, kyj) 274^a, slaychati 341^a, zmayleni 245^b, waypowied 356^a, kteray ginay auřad 199^b, Sſeſtay tayden 439^b, Matyaſſe nadaymala paycha 447^a atd.; k dokladům nejmladším patří přibajvaní, ubajvaní (u Táborského 1570, v. Výbor II sl. 1525), Strayc VelKal. (1578) 184, při waychodu t. 101 atd. (*aj* je ve VelKal. ještě dosti často, asi stejnou měrou s *ej*), a mlajny (u Lupáče 1584, v. Výbor II sl. 1539). Doklady zde uvedené dosvědčují, že *aj* za *ý* se začíná již v 1. polovici stol. XIV a trvá odtud až do sklonku stol. XVI.

c) Kdy se začíná *ej*, jest již pověděno a doloženo při výkladu přehlásky *aj-ej* (§ 120); podle toho počíná se *ej* na sklonku stol. XIV, a drží se dosud.

V době od sklonku XIV do skl. XVI jsou tedy *ý*, *aj*, *ej* zároveň v užívání, a v některých spisích z té doby nalézají se rozmanité tyto střídnice vedle sebe. Na př. v Háj. (1541) hybati (t. j. hýbati) 116^a, haybali svátostmi 115^b, heyban býval t. 307^b, Stryce svého 174^b, Straycz 83^b, Stregcz 317^b; v Háj. herb. (1562) je vedle hojného *ý* také daym 13^a, maydlo 302^b, wayborný 196^b; ve VelKal. (1578) wýchod 365, při waychodu 101, Strayc 184, Streyc 324 atd.

d) Stav nynější. V jazyku s p i s o v n é m je pravidlem *ý*: p*ý*cha, dobr*ý* atd. — V n á ř e č í c h pak je většinou *ej*: totiž všude v Čechách; taktéž v moravštině západní Šemb. 41; ostatní nářečí moravskoslezská mají dílem *ý*, dílem jinou jeho střídnici, zřídka *ej*, BartD. 10 (zlin.), 92 (kel.) a j.; slovenština pak má z pravidla *ý*, a jenom místy slyší se *ej*, dejm, dobrej atp. (vlivem českým) Pastrn. 101 sl.

V sg. instr. m*ý*m, dobr*ý*m atp. zůstává -*ý*- také v jazyku obecném, kdežto plur. dat. zní m*ej*m, dobr*ej*m. V době starší vyskytuje se také sg. instr. s -*aj*m, -*ej*m, na př. taymz provazem Hod. 47^a, kaym se činila Hrub. 305^b, před ſaudnaym dnem Lobk. 129^b, mezi Prahau a Slanaym Háj. 88^b, mezi Prahau a Gilowaym t. 337^b, ſ kaym se potkali t. 128^b a 151^a, pánem maym t. 179^b, keym se býti pravíš Hrub. 209^a, s psaním ſweym Lún. pam. 1574 a ort. 1582, s lačnejm životem Aesop 1584 (liška), hlasem svejm t. (páv), s takoweym přístneym poručením Černín 1664 (Slav. Bibl. II, 247). Také v některých nářečích nalézá se instr. -*ej*m místo obecně českého -*ým*: s velikejm hlukem ČČMus. 1864, 50 (podkrk.), s malejm zvonkem t., silnejm chlapem BartD. 52 (dolsk.), s milejm pánembohem Suš. 514.

O změně podobné *c*ín, *c*ýn-*caj*n-*cej*n, *z*ískati, *z*ýskati-*zaj*skati-*zej*skati atd. v. § 166 č. 3 a 4. —

Česká změna *ý-aj-ej* upomíná na změnu stněm. *î-ei*, na př. střhněm. mîn lîp, nhněm. mein Leib. Změna tato začíná se v XII stol. v nář. bavorském a proniká tu a v nář. rakouském v stol. XIII, v. Weinhold, Mittelhochdt. Gramm. § 91. Mám za to, že odtud také změna česká *ý-aj* dostala podnět; srov. výklad podobný při změně *ó-uo-ů* § 183 a *ú-au* § 197. —

y s e m ě n í v *e*.

218. Toho máme příklady bezpečné v n á ř e č í c h, zvláště moravských. Na př. han. rebe m. ryby, drobný rebe Suš. 210; sen, bel, rechlost, vendo m. syn atd., bék m. býk, sér m. sýr, dobré m. dobrý, dobrém m. dobrým (sg. instr.; místo spisovného lok. dobrém je zúžené dobrým) Šemb. 47; reba, cheba, mesl, ketka, dobetek, moteka, hade (pl. akk.), žene, štere, me, ve, réč, dém, véchod, drohé, sté, mém (sg. instr.), tvéch atd., m. ryba.., hady.., rýč.., druhý atd. Neoral 3—5; západomor. dež, bestré m. když, bystrý Šemb. 39. Na různých místech zní toto *e* za *y* rozdílně, podle sdělení Bartošova trojako: jako maďarské *é* (mezi *e* a *i*, na Kojetsku), jako něm. *ä* (na Prostějovsku), a jako „hodně hrubé *ä*, z hrdla vyslovené" (u t. zv. Horáků, na Boskovsku a j.). V Čechách jest *e* za *y* jenom místy a v slovích jen některých, zejména v nář. podkrkonošském, kde se praví: meslím, me, ve, kdebe, belo Šemb. 30, a v nář. domažlickém: kobela, belo t. 15. Také na Slovensku slyší se *e* m. *y* jenom místy a skoro jen na konci slov, na př. plur. nom. akk. ruke, nohe, dube, zájm. te, me, ve a j., Pastrn. 102 sl.

Dialektického tohoto *e* za *y* nalézáme stopy také v dialektických textech starých. Na př. v Mill. ten giſte král 6^a, o ginech vlastech 20^a, zvieřat cziſtech i necziſtech 104^b, vod horzkech 30^b, k rozlicznem neduhóm 20^b, ke cti bohóm ſwem 78^b, s drahemi kameny 26^b, horami welikemy 22^a, mezi ſwemy 46^a atd.; v Mand. ten giſte obraz 2^b, od giſtech vyprávěčóv 1^a, s ginemy ciesaři 68^a, s welikemy perlami 67^b atd.; v Comest. toho gſmy me (m. my) ſwiedczy 258^a, ani ſmy me przigieli liſtow 271^a, aby se choval hanbe zidowſke 263^b, kněz weneſyſſe popel efferebat 81^a.

Často bývá psáno toto *e* za *ý* v koncovce sing. instr. -*ým*. Na př. v Mill. mezi králem Barkú a ginem kralem taterſkem 5^a, s welikem zbožiem 10^a; v Mand. bielem ſtromem 11^b; dále: welikem křikem Pass. 326, s ne-

welykem nepokojem AlxV. 2309, chváliti boha hlasem welikém (tak v rkp.) HusPost. 60^{b}, s velikem hněvem HusE. 1, 255, s biskupskem rúchem t. 397, uprziemem úmyslem ŠtítMus. 129^{a}, gedinem slovem Mat. 109, gedinem pacholkem Lún. l. 1441, obyczeynem oružím Otc. 28^{b}, prawem trhem KolA. 1517; tak i v době pozdější, na př. pod podobenstvím od domácích věcí vzatém Beck. 1, 76, vším myšlením nepochopitedlném t. 1, 49 atd. Tu však máme dialektickou změnu *ý* v *é* jenom v takových textech, které také jindy mívají *e* za *y*, tedy zde v dokladech uvedených z Mill. a Mand. V dokladech ostatních pak máme koncovku *-ém* (psanou *-em*, *-ém*) za *-ým* analogií, vlastně matením s lokálem *-ém:* v době, ze které doklady tyto pocházejí, je sg. lok. dobr*ém* (po způsobu starším) a také dobr*ým* (zúženě, způsobem novým), podle toho zdálo se, že také vedle instr. dobr*ým* může býti tvar domněle starší dobr*ém*, a tak se také psalo.

Opět jinak, a to analogií zvratnou, vysvětluje se *-em* psané místo *-ým* v pl. dat.; o tom v. § násl. —

V jiných několika slovích máme *e* vedle *y* slov stejných nebo příbuzných, ale není to *e* vzniklé z *y* změnou hláskovou. Sem patří:

nenie vedle *nynie*. Za nč. n*y*ní je stč. n*y*nie, a vedle toho také n*e*nie; na př. jež sě stalo v Čechách nenÿe (nunc) Jid. 11, nenie u prachu spím ŽKlem. 141^{a}, buď nenye tich Růž. 3, běda mně nenye i věčně Trist. 192; ot nenyeyſſieho času ŽTruh. 130, 3. V stsl. jest nynê a nъnê, v rus. nynê a nonê; bylo tedy původně nъn- (krátké) a n*y*n- (dlouhé); české n*y*nie je z býv. n*y*nê; stč. n*e*nie z býv. nъn- se odvozuje (Pastrn., Athen. VII, 184); odchylka od pravidla jerového, n*e*nie m. n'nie, mohla by se omlouvati rhythmickou analogií: dvojslabičné *nynie* přispělo k tomu, že také *nъnê-nenie* zůstalo dvojslabičné.

dechnouti v. *dychnouti.* d*e*chnouti je místo dchnouti, nově utvořeno podle part. d*e*chl; d*y*chnouti pak je zase novotvar podle d*ý*chati; *e* a *y* jsou tedy v slovích těchto původu rozdílného. Totéž platí o

hebký v. *hybký;* h*y*bký utvořeno z h*e*bký, analogií podle h*ý*bati.

preč v. *pryč*, stč. prechz ApŠ. 109 a j., precz Hrad. 12^{a}, Lobk. 33^{b} atd., prycz Mast. 214, Hrad. 33^{b}, Krist. 76^{a} atd.; vedle toho je také *přeč* a *přič*, ptactvo béře sě przecz Mill. 46^{b}, przycz jíti Mast. 214, przycz AlxV. 555, Pulk. 41^{a}, Otc. 11^{a} a j.; podle Mikl. Et. Wtb. 264 souvisí obé se stsl. prokъ a pročь reliquus, stč. prokní atd.; vznik je temný, zajisté však není zde *e* z *y;* varianty české ukazují k pův. prъčь.

sěkera v. *sěkyra*, ſekeramy Mand. 14^{b}, ſyekyra Pror. Isa. 10, 15; podle pol. siekiera je tu -k*e*r- staré a nikoli českou obměnou z -k*y*r-.

slech v. slc. *slych* Jg., ani vidu ani slechu Us., ani slychu slc. Jg.; oboje ze slъchъ, ve sl*y*ch jest zdloužení *ъ-y*, v. § 76 a Mikl. Et. Wtb. 309.

záhe v. *záhy*, aby zahe přizřěl Hrad. 138^{b}, zahe Alb. 41^{a}, NRada 2004 a j., záhy Us., záhý Br. 2. Kr. 3, 35 Jg.; hojná adverbia končí se *-y*, na př. vždy, brzy, a jiná *-e*, na př. náhle, a podle toho trvám vzniklo vedle záh*y* také záh*e*.

Za *y*, *ý* bývá psáno *e*, *ye*, *ie*; *ije*.

219. Za žádané *y*, *ý* jest:

e; na př. nazewati ſie Otc. 241^{a}, nazévá sě Kor. Man. 172^{b}, neſlechane bolesti Otc. 40^{a}, pánom Colinſkem KolA. 1512, poručníkóm nadepſanem KolB. 1523; —

ye, *ie*; na př. b*i*ele*e* herbam ŽKlem. 146, 8 (*i* a *e* škrab.), bodlivé byele a a trnie Pror. Isa. 9, 18, byelee herba t. Isa. 15, 6, obyeczyey t. Isa. 32, 17, nazyewaty EvVíd. Mat. 23, 9, nazyewagyczy t. Mat. 20, 20, by nazyewal t. Jan 9, 22, naziewati Kor. Man. 24^{b}, z Morawie Přib. 21^{a}, slýchají diabelské hlaſſie Mill. 47^{a}, zlorzeczzenye člověk EvOl. 114^{b}, nebude-li (had) umrlie Mill. 80^{b}, s tiem mrtwiem tělem t. 34^{a}, z myech tovařišuov t. 18^{b}, ſwyech zemí t. 26^{a}, kraſniech palácuov t. 58^{a}, tluſtiech desk t. 33^{a} atd.

Věc tato vysvětluje se zvratnou analogií: v době úžení *é* a *ie* v *í (ý)* psalo a říkalo se na př. sg. lok. v-dobr*é*m, pěš*ie*m (nezúženě), a říkalo se vedle toho také v-dobr*ý*m, pěš*í*m (zúženě); z toho vznikalo domnění, že může býti *é*, *ie* (*ye*) také jindy za *ý*, ano také za krátké *y*, když se ke kvantitě nehledělo. Toto domnění proniká v písmě: místo naz*ý*vati píše se naz*e*wati, naz*ye*waty atd. A totéž domnění mohlo pronikati také u výslovnosti: v řeči starožitně affektované mohlo se stávati, že mluvící pravil „naz*ie*vati“ nebo „naz*é*vati“ místo „naz*ý*vati“, poněvadž se touž dobou říkalo správně pos*ie*lati a pos*é*lati vedle pos*í*lati. Ovšem nelze pověděti, kolik toho, co vidíme v písmě, bylo také u výslovnosti. Zajisté toho bylo v řeči méně, než v písmě, zajisté na př. neříkalo se v gen. z-Morav*ě*, sg. nom. zlořečen*ie* člověk, umrl*ie* had, pl. akk. diabelské hlas*ě* atd., třeba že tak psáno v Přib., EvOl. a Mill.; naproti tomu podobá se mi velice, že se naz*é*vati, naz*ie*vati, pánóm Kolínsk*é*m atp. v řeči po starožitnu affektované také vyslovovalo.

V slovích přejatých huntijerz Lact. 12^{c}, koſſtijerz t. 39^{d}, trychtijerz t. 37^{d}, haltijerz t. 173^{a}, — vedle hunt*ý*ř Tom. řem. 148, košt*é*ř n. košt*ý*ř t. 155, trycht*ý*ř nč., halt*ý*ř nč. — jest koncovka *-ieř* jako v rit*ie*ř, ale již bez vlivu měkčícího. V miechijerz Lact. 26^{c} pak m. měch*ý*ř stsl. mêch*y*rь a pryſkijerz t. 256^{d} m. pryskýř (pryskyrz RostlF. 13^{a} a j.) jest *-ije*rz m. *-ý*ř opět analogií zvratnou.

y se přisouvá a odsouvá.

220. Přisuto zdá se býti *y* v sed*y*m, os*y*m Suš. 341, Šemb. 82, BartD. 136 (opav.) a 105 (lašsk.); ale vlastně je to *i* (neměkčící), psané *y*, srov. § 174.

Odsuto jest *y* z některých dialektických slov tvarů *tyrt*, *tryt*, *tylt*,

tlyt. Na př. *sekrka* BartD. 104 (lašsk.) m. sek*y*rka; *trzniti* BrigF. 130 m. tr*ý*zniti; *koblka* ŽPod. 104, 34, t. 108, 23, koblcze t. 77, 46, m. kob*y*lka; *zablstvie*, zablſtwye ŽPod. 39, 5, m. zab*y*lstvie; *bl* fem. *blla* Kotsm. 11 (doudl., místy) m. b*y*l; *mlnář* t. 11 (doudl.) a chod. 43 m. ml*y*nář. Ve *čtř*, *čtr*, cztrz EvZimm. 8, čtrnáct proti čt*y*r- není odsutí, nýbrž ono je z č(e)tər-, toto ze zdlouž. č(e)t*y*r-, obé pak z pův. ketur-, stupň. v ket*uer*-, -č(e)tver-, sr. § 79.

Také jest odsuto *y* v do*s*ti, srov. stsl. s*y*tь satietas, do-s*y*ti satis; výraz adverbialní, klesna v příslovce, propadá snadno změnám hláskovým mimořádným; jinak Pastrn. Athen. VII, 184. —

Odsutí nebo přisutí *y* není však v s*y*pu vedle stč. *spu*, dial. p*y*tać v. *ptáti*, d*y*chnouti v. *dch*nouti, dial. t*y*knuť v. *tk*nouti, nýbrž jsou to tvary s kmeny kvantitativně rozdílnými; v stč. je krátké səp-, nč. pak s*y*pu je vlastně iterativum stč. s*ý*pu, stsl. s*y*plją, s prodlouženým s*y*p-, atd.

Stejnění samohlásek.

221. V několika případech bývá místo samohlásky náležité samohláska jiná, stejná se samohláskou sousední; na př. v stč. roz*o*m m. roz*u*m atp. Změna taková děje se patrně vlivem slabiky sousední: v roz*o*m jest -*o*m m. -*u*m podle r*o*z-, na místo *u* dostalo se *o*, samohláska s t e j n á se samohláskou slabiky sousední.

Některé ze změn takových jsou připomenuty na svých místech při výkladech o samohláskách, kterých se týkají; zde následuje přehled společný. Stejněním jest:

a místo *e*; na př. kanc*a*lář m. kanc*e*lář, z lat. canc*e*llaria; — stč. p*a*rkamen, p*a*rgamén Háj. herb. 349[a], z p*e*rgamentum; — c*a*ndat stč. c*e*ndát, czendat Rozk. 659 a j.; — t*a*ras m. t*e*ras, fr. terrasse; — ob. Zd*a*raz v. Zd*e*raz; — jas*a*n v. jas*e*n a jěsen, jasen fraxinus RostlE., gyeſſen Nom. 65[a], rus. jasenь atd.; — mor. h*a*dváb m. h*e*dváb; — ob. kam*a*rád, gran*a*dýr. hal*a*partna (srov. § 134) z něm. Kam*e*rad atd.; —

a místo *ei(ai)*; na př. dial. r*a*dvanec, pol. r*y*dwan, rus. r*y*dvanъ, z něm. Reitwagen Mikl. Et. Wtb. 286; —

a místo *o*; na př. strak*a*poud, strak*a*poun, m. strak*o*p-, rus. sorokoputъ; — Šal*a*mún, Sſalamunow ſyn OpMus. 26[b], m. Šal*o*mún; — dial. Čast*a*lovice m. Čast*o*lovice; — ob. p*a*máda vedle p*o*máda; —

e místo *o* v n*e*het za žádané n*o*het, stsl. nogъtь, pol. nogieć atd.; —

o místo *e*; na př. dial. pop*o*l BartD. 40 (hrozenk.), Pastrn. 11 (slc.), m. pop*e*l; — kom*o*ra je podle stlněm. ch*a*mara, proti lat. c*a*mera; —

o místo *u*; na př. stč. roz*o*m ŽWittb. 31, 9, NRada. 1955 a j., roz*o*měti, rozomíe ſie HusŠal. 79[b], roz*o*mný ŽWittb. 13, 2, Pulk. 172[a] atd., m. roz*u*m-; — or*o*dowati atp., orodownyczie Pass. 614, orodownik Comest.

52[b] atd., m. or*u*dovati atp., orudowaty Modl. 11[b], Hod. 6[a], oruduyte Ol. Gen. 23, 8, orudownyczye Vít. 83[b] atd.; — oml*o*va, pro omlowu Comest. 107[a], m. oml*u*va; — o-bodúcie, o-boduczie potopie t. 10[a], m. o-b*u*dúcie; — hl*o*boký, před hloboku noczy t. 246[a], m. hl*u*boký; — nč. korotev stč. k*u*roptev; — ob. v*o*chomurka m. m*u*chomůrka; — Hol*o*bovi KolBB. 1520.

Slabikotvorné *r̥*, *l̥*.

222. V češtině jest také slabikotvorné *r̥*, *l̥* (jinak zváno *r̥*, *l̥* *samohláskové*, *liquida sonans*); na př. ve slovích dvojslabičných s*r*na, v*l*na, brat*r*, mys*l*. V příkladech těchto jest *r̥*, *l̥* k r á t k é. Jinde bývá d l o u h é; na př. v stč. h*ŕ*dati a j., nč. dial. oh*ŕ*nať BartD. 60 (valašsk.), st*ĺ*kat t. 6 (zlin.), p*ĺ*nit t., pl. gen. s*ŕ*n, v*ĺ*n Hatt. Ml. 116 atd.

Hlásky tyto p í š í s e většinou bez rozdílu kvantity literami *r*, *l*, na př. ſmrt Hrad. 14[b], plny t. 16[a], nč. smrt, plný atd., — nebo *rr*, *ll*, na př. grrdoſt Litoměř., prrwych Hrad. 1[b], miloſrrdie UmR. 343, brrzo ŽKap. 36, 2 (*rr* často v Hrad. a ŽKap.), (král) káza kopie Skrrzie prrſy proſtrrcziti KatPetr. 305, pllny Hrad 12[a], popllzenye ŽKap. 114, 8 atd. (*ll* často v Hrad. a ŽKap.); — někdy bývá d é l k a o z n a č e n a, na př. (chléb) wŕci psóm HusPost. 46[b], jinam sě mohli wŕczi t. 171[b], aby ho kŕmil t. 113[a] (2krát), on nás nakŕmil t. 69[b], (židé) nohy i ruce (Ježíšovy) zwŕtali t. 84[b], roztŕhal Kruml. 65[a], strach boží ústy dvojeho jazyka hŕda Ol. Prov. 8, 13; a v psaní dialektickém: popŕchá, zadŕhat, stĺkat, pĺnit a j. BartD. 6—8 (zlin.), zdŕžať, stĺkať, pl. gen. sŕn, vĺn, sg. nom. sŕňa, vĺča, inf. bŕsť, tĺsť a j. Pastrn. 87—90 (slc.) a Hatt. l. c.

Také se rozeznává slabikotvorné *ł* t v r d é a *l* n e t v r d é; na př. ſehłtj Br. žalm 21, 10, řekł t. Ex. 32, 17 a j., a řemeſłným t. Ex. 36, 3, ſprawedłnoſt t. žalm 22, 32, stĺkat, dĺhý (dlouhý) a pĺnit, kĺč (klíč) BartD. 6 (zlin.). V nářečí dolnobečevském je tvrdé samohláskové *ł* jen v koncovce part. pekł, nesł, schudł, stópł atp.; ostatně jest „měkké“ ľ: vľk, mľčeť, hľtať, kľzké atd. Btch. 414.

V z n i k č e s k é h o *r̥*, *l̥*.

223. Praslovanština slabikotvorného *r̥*, *l̥* neměla; za české a srbchorv. sm*r*t bylo psl. sъmьrtь, za č. h*l*tati bylo g*l*ətati atd. Kde v slovanštině historické *r̥*, *l̥* jest, tu vyvinulo se většinou z bývalé souhlásky *r*, *l* spojené s některým jerem.

V č e š t i n ě je několik příkladů, kde *r̥*, *l̥* vzniklo d i a l e k t i c k y nebo p o r ů z n u v slovích jednotlivých z *ir*, *yr*, *il*, *yl*, *ri*, *ry*, *li*, *ly*, dále z *er*. Na př. krchov Us. z něm. Kirchhof, srka m. sirka BartD. 104 (laš.) a Pras. 25; sekrka BartD. 104 (laš.) m. sekyrka; plný t. a Pras. 25 m. pilný,

slný t. m. silný, slnej chod. 40 m. silný, lučišče ſlnych ŽKlem. 124ᵇ m. silných, jádry oblnymi t. 121ᵇ m. obilnými, chod. vozl m. vozil, nosl m. nosil; doudl. bł fem. błła (2slab.) Kotsm. 11 m. byl, kobika ŽPod. 104, 34 a 108, 23 m. kobylka, dal úsilé jich koblcze t. 77, 46, zablſtwye t. 39, 5 m. zabylstvie; kontrbuce BartD. 62 (valašsk.) m. kontribuce; trzniti BrigF. 30 m. trýzniti (není-li to omyl písecký); lška Šemb. 43 (záp.-mor.) m. liška, lde t. m. lidé, lpa t. m. lípa, klč zlin. 22 m. klíč, modltwa ŽKlem. 117ᵇ m. modlitva, na modltwu t. 63ᵇ, Plchta DalC. 100 m. Plichta; mlnář Kotsm. 11 (doudl.) a chod. 43 m. mlynář; Brnhart Perw. Otč. (list. XV—XVI stol.) 55 m. Bernhart, bez vědomosti brczeho našeho t. 12 m. berčieho, ryczrſkeho stavu t. 10, tři wrſſyky versiculos Otc. 128ᵃ, vřš zlin. 22 m. verš, jsú konwrſſy Štít. uč. 71ᵃ conversi, vrtel Šemb. 60 (opav.) m. věrtel, tři vrtle ječmena Suš. 252 atp. V příkladech těchto vzniklo *r̥*, *l̥* vynecháním — t. j. znenáhlým oslabováním a konečně zaniknutím — samohlásky, která tu se souhláskou *r*, *l* byla, a jest o nich řeč také na svých místech, kde o odsouvání příslušných samohlásek se jedná.

Důležitější než tyto příklady dialektické a sporadické jsou případy, kde v češtině bylo a jest *r̥*, *l̥* z pravidla a více méně všeobecně. To bývá (srov. § 58—67):

a) za psl. *rъ*, *lъ*, *rь*, *lь* (s jerem za *r*, *l*)

1. na konci slova, na př. *bratr̥* (stč. jednoslab. *bratr*) pův. bratrъ (2slab.), *mohl̥* (stč. jednoslab. *mohl*) psl. moglъ, *mysl̥* (stč. jednoslab. *mysl*) psl. myslь;

2. v prostředku slova v případech *trъt*, *tlъt*, *trьt*, *tlьt*, na př. *kr̥vavý* (stč. *krvavý*) z krъvavъ, *sl̥za* (stč. *slza*) ze slъza, *kl̥nu* (stč. *klnu*) z klьną;

b) za psl. *ъr*, *ъl*, *ьr*, *ьl* (s jerem před *r*, *l*) v případech *tъrt*, *tъlt*, *tьrt*, *tьlt*, na př. *hr̥b* gen. *hr̥bu* (nikdy jednoslab. *hrbu*) z gъrb-, slc. *Chl̥m* z chъlmъ, *pr̥s* z pьrsь, *pl̥ný* z pьlnъ atd.

Změny samohláskového *r̥*, *l̥*.

224. Samohláskové *r̥*, *l̥* jest v jazyku českém podle pravidel v § 58—67 vyložených. Během času vyvíjejí se tu některé změny.

Jedna z nich jest připomenuta a vyložena v § předešlém: za bývalé *bratr*, *mysl*, *mohl*, *krvavý*, *slza* atp. se souhláskami *r*, *l* jest nč. *bratr̥*, *mysl̥*, *mohl̥*, *kr̥vavý*, *sl̥za* atd. se samohláskovým *r̥*, *l̥*. Tu stala se změna ta, že samohláskové *r̥*, *l̥* vzniklo ze stč. souhlásek *r*, *l*, a tím samohláskového *r̥*, *l̥* v nč. proti stč. přibylo.

Změny jiné jsou, že za bývalé *r̥*, *l̥* a vedle něho vyvinuje se *r*, *l* s průvodnou samohláskou, na př. za *smr̥t* je sm*er*t, sm*ir*t, sm*ri*t..., za *pl̥ný* je p*el*ný, p*il*ný, p*li*ný..., za *pl̥k* je p*il*k, p*lu*k atd.

O případech jednotlivých, jež sem patří, v. §§ následující.

r̥, *l̥* mění se v *er*, *el*.

225. Toho jsou dva případy hlavní:

a) Bývalé *čr̥t*, *žr̥t* se změnilo v *čert*, *žert*, t. j. když po *č-*, *ž-* následovalo *r̥* a po něm ještě souhláska, změnilo se *r̥* v *er*. Doklady: stč. *črm-*, czrmak Rozk. 306, nč. č*er*mák; — stč. *črn-*, czrny Otc. 239ᵇ, czrnoſt ChirB. 19ᵇ, czrnidlo MamP. 14ᵃ atd., nč. č*er*n-; — stč. *črp-*, czrpaty ŽPod. Isa. 3, EvOl. 30ᵃ (marg.), nč. č*er*pati; — stč. *črstv-*, jsa kypr a czrſtw Štít. uč. 105ᵃ, czrſtew OtcB. 63ᵃ, pěna czzrſtwa Ol. Sap. 5, 15, nč. č*er*stvý; — stč. *črt-*, czrrt Hrad. 95ᵃ, czrt NRada 663, czrtadlo ChirB. 200ᵇ, czzrtadly Ol. 2. Reg. 12, 31, nč. č*er*t-; — stč. *črv-*, czrw ŽKlem. 21, 7, ML. 18ᵇ, ŠtítMus. 49ᵃ, Mand. 18ᵃ, chrwecz Rostl., czrwecz ChirB. 48ᵃ, czrwek Vít. 17ᵃ, Comest. 152ᵃ, Kruml. 41ᵃ, czrwen ŽPod. (v kalendáři), Boh. 27, ChirB. 20ᵃ, czrwenecz ŽPod. (v kalend.), Cis. z r. 1444, czrwenoſt ApatFr. 45ᵃ, Czrweny TomZ. 1411 atd., nč. č*er*v-; — stč. *ščrb-*, Sſczrbak MamP. 15ᵃ, nč. št*ěr*bák, sczrbyna Rozk. 2924, nč. št*ěr*bina; — **ščrk*, slc. *štrk*, nč. št*ěr*k; — stč. *žrd-*, zzrd Ol. Sir. 27, 2, Rozk. 1085, nč. ž*er*ď; — stč. *žrn-*, žrnow ŠtítOp. 16, zzrnow EvOl. Mat. 18, 6, de Zrnoſyek Lún. ks. 1388, nč. ž*er*n-. — Pro chronologii této změny třeba jest vytknouti doklady pro *-er-* nejstarší a pro *-r-* nejmladší. Příklady s *-er-* nejstarší jsou, pokud vím, czeruen Kosm. pokr. 1251, zcerni (sic) Příp. sv.-jirsk., k czertu Mast. 146, ke všěm czertom t. 392, czernydla DalC. 99, czerny t. 24, czerſtwy t. 9, czerwena t. 73, czert t. 32 a j., ſczerbywy t. 74, dva zernowy t. 50, zernow Krist. 61ᵃ, czerwye ML. 19ᵇ, czerw Pror. Isa. 51, 8, t. 66, 24, czerwena t. 1, 18, czerneho t. 44, 14 atd., okolo r. 1400 jest jich již dosti a ve stol. XV jich víc a více přibývá. Příklady pak nejmladší pro *r* jsou ve stol. XV, na př. czrny Mand. 239ᵇ, czrnoſt Otc. 5ᵇ, ChirB. 19ᵇ, czrnobyl ChirB. 107ᵃ, czrw ŠtítMus. 49ᵃ atd. Ve ŠtítOp. je psáno čerw 421 a žrnow 16, v Otc. czrnoſt 5ᵇ a czerwenu 489ᵇ, v NRadě czrt 663 a czerti 1534, v Mand. czrny 239ᵇ a zerd 72ᵃ, v Kruml. je czzerny 189ᵃ a czzerwkom 128ᵇ opravou změněno v czzrny a czzrwkom atd. Podle dokladu z Příp. svatojirsk. začala se změna tato již ok. r. 1300; doklady pak ostatní svědčí, že se dála hlavně od pol. XIV do pol. XV stol.

Nč. *črta*, *črtati* jsou slova nová (Jg. jich ještě nemá), nesprávně utvořená podle stsl. *črъta* linea, *črъtati* incidere, podle pravidla zde vyloženého měla by zníti *čert-*; podle toho změněno také náležité č*er*tadlo v črtadlo: Jg. má jen č*er*tadlo, Kott také črtadlo.

Na snadě jest domněnka, že podle *čr̥t-čert*, *žr̥t-žert* také *šr̥t* se měnilo

v *šert;* ale pro to neznám bezpečného příkladu. Pulk. má ſſerſſenye 96^a a j. vedle ſrſſenym 85; to však není *šr̥š-*, nýbrž *sr̥š-*.

K *žert* ovšem není tvaru staršího **žr̥t*, poněvadž je slovo to přejato (z němč., srov. střhněm. schërz); totéž platí o slovích přejatých jiných, jako *šerm* atd.

b) *r̥* mění se v *er* také v případech jiných, t. j. mimo skupení čr̥t-čert a žr̥t-žert, a mění se také *l̥* v *el*. Toho vyskytují se příklady sporadické v textech českých (t. j. kromě bohemik v kontextě latinském) starších: obtercili (nč. obtrpčili) exacerbaverunt ŽGloss. 105, 33, rzekel (nč. řekl) dixit AnsW. 4^b, velna procella Nom. 63^a, ſtwerzena PulkR. 61^a, zamerzla t. 15^a, poſkwernyenye t. 42 a j. (v PulkR. často *er*), dla oderzena (sic) odpuſkom m. obdržěná MüllKáz. 620, kteří ſu ſmerly t. 619 (tu vytištěno mylně ſmrzly), umerl (v Otčenáši v témž rkp. co je MüllKáz.), tak ſem nalezel Kruml. 459^a, przyneſel Otc. 241^b a j. Ve *vicher* slc. *vichor* jest *-er* již v stč. pravidlem, wicher turbo ŽGloss. Hab. 14, Pass. 287, Otc. 29^b, Lact. 37^b, Br. Isa. 41, 16 atd., wycher Alb. 78', Pror. Isa. 17, 13, MamD. 308^a a j.; byla tu tedy koncovka -chъ$_2$rъ$_1$. — Krom toho jest *er*, *el* za spisovné *r̥*, *l̥* více méně rozšířeno v nč. nářečích. Zejména v krkonošském (z pravidla): smerť, perve, deržeti, peršeti, pelný, melha ČČMus. 1864, 50 (Kouble), melč, mohel, velna Pokrok 1877, č. 309 a 311; v domažlickém: serce, sernec, kerk Šemb. 15, zřídka *el:* mysel, melč (impt.) chod. 37; v doudlebském: mysel, smysel (jen toto) Kotsm. 13; v lašském: tu jest *er*, *el* za knižné *r̥*, *l̥* všude na konci a všude v koncovkách *-r̥ský*, *-r̥stvo*, *-r̥ný* a *-l̥n-*, na př. věter, brater, kmoter, Peter, mysel, handel, mohel, braterský, braterstvo, chaterný, řemeselnik, spravedelnošć BartD. 104; ve valašském: tu jest *-er*ský za *-r̥*ský a *el* za *l̥:* braterský, mysel, pohodelný, spravedelnosť BartD. 62; také ve vých. slc. je t*er*t za tr̥t Pastrn. 4. —

Podle nč. dial. s*er*ce, brat*er*, v*el*na, moh*el* atp. můžeme se domnívati, že podobná výslovnost dialektická byla již v stč. a že v uvedených nahoře dokladech stč. jsou její příklady. —

r̥, *l̥*, mění se v *ri*, *li* (n. *ry*, *ly*; *trit*, *tlit* atd.).

226. Doklady pro *ri*: Brido (Brdo) KosmA. III. 4, Kosm1. t., Brydo Kosm2. t., Crinin (Črnín) KosmA. III, 2, Drisicray t. III, 36, Drisikray t. II, 44, Kosm3. t., Drisimir KosmA. II, 44, Kosm1. t., Gridon (Hrdoň) KosmA. II, 35, Grydon Kosm1. t., Postoloprith $Kosm2^b$. I, 13, Pricos (Prkoš) KosmA. II. 11, Kosm1. t., Skribimir KosmA. I, 13, Kosm1. t., Sribia KosmA. I, 3 a j., Wrisovici KosmA. I, 34, t. III, 26, Wrisouici t. III, 4, Kosm1. t., Vrisovici KosmA. III, 23, Zricina wez (Zrč-) KosmA. II, 27; twrido Cis. Mnich., priui t., priw t. (v Cis. Mnich. z pravidla); ſridcem Kunh. 148^b, krimie t. 149^b a j. (všeho 5krát); w srydczyu, tryhaty, smryt, trypiel a j. LAl.; roztrihal ŽWittb. 17, 15, newzhridiey t. 50, 19, naprizneny ſut t. 13, 1, okryſſl země t. 49, 12, nehledajě krywe t. 9, 13 a j., též drzizieti bude tenebit t. 136, 9; zawrizmy proiciamus ŽKap. 2, 3, hrizies despicis t. 9, 1 (22), w briziech in tabernaculis t. 105, 25; krzyſta (gen. k nom. křest) DalC. 23; prywe Alb. 6^a, 4^b, tryh t. 92^b, popryſlek t. 99^b; proſtriczyty KatBrn. 305; trypyechu GalKl. 18^b, trypyely t. 20^a, nedryzely 19^a (jen to v GalKl.); trypyela ML. 1^b, k ſrydczy t., ſrdce twrijde t., ſmryty t. 3^b, z mrytwych t. 4^a, obdryzala t. 5^a, trynym t. 5^b, v bryzkoſty t. 22^b, ſſtrynyſtye t. 55^b atd.; trypyely ROlB. 23^2 b, ſrydeczku Pís. Vyšbr. II; trychahu rkp. Vyšbr. z r. 1410 (sv. Dorota), pokryma t.; vstriciese (ustrčiese) Baw. 217; na krychowie Hrub. 211^b; — v nářečích: pryv, hrynec, sryp Šemb. 56 (valašsk.); kryk, sryp, hryněc, pryst, vryba, sryna, smryć, pryší, tryn atd. BartD. 104 (lašsk., místy); hrněc gen. do hrynca, krev gen. kryvě t. (lašsk., na Frýdecku); kriv Šemb. 58 (opav. a han.); kriv, (z)ricadlo Světozor 1875, 595 (mor. okolo Pernštýna), hrimí kopanič. 242, neprýší Suš. 519.

Doklady pro *li*: Dlygomil (Dlgomil, nč. Dluhomil) Kosm1. III, 51, $Kosm2^a$. t., Hlymec (Chlmec, nč. Chlumec) Kosm1. II, 9, Hlymee (m. -ec) Kosm2. t., fluvium Mlidaya KosmA. III, 53, Kosm1. t., in civitate Plizen KosmA. III, 30, Kosm1. t., Swatoplik Kosm1. III, 15, Kosm2. t., Zuatoplik KosmA. II, 43, Zwatoplic Kosm1. t., Zwatoplik t. I, 10, Kosm2. t. a j., Wlitava KosmA. III, 17, t. III, 44, Kosm1. t., Wlitaua KosmA. I, 9, t. II, 39, Wlitavam Kosm1. I, 2 a j., Wlytaua Kosm1. II, 39 a j.; vlichvec MVerb.; naplineno (pln-) Kunh. 148^a, plinie t. 150^b; (ot) tkadlice nč. tkadlce ŽGloss. Ezech. 12, (ot) tkadlyczie ŽWittb. t., Naplyn imple ŽWittb. 82, 17; zmlikla ŽTom. 68, 4; wlycye lítí ML. 17^a, svými ſlyzamy t. 2^a, naplyniti HusW. 95^a, naplynyenye t. 92^a, jakož jeho kázanie plynime Kruml. 116^a, ktož jeho plyni rady t. 117^a, (Anna a Sara) počesta ſlyzy roniti Ol. Tob. 7, 8, yabliki (pl. instr.) EvOl. 151^b, blicha Mat. Prostějovský r. 1438 (Jir. Rozpr. 1, 33), jedni ohlechli a druzí oſſlynuly Mand. 92^b; — v nářečích: płyť (plť) BartD. 86 (starojick.).

Psané zde v dokladech starších *i*, *y* po *r*, *l* nebylo pouhým znaménkem grafickým, nýbrž také znělo. Svědectví tomu jsou:

1) Doklady dialektické nč. *trit*, *tlit;* jako dosud se místy mluví pryv. sryna, pryší, płyť atd., tak mohlo bývati i v době starší; dialekticky se toto *i* i prodlužuje, nepr*ý*ší Suš. 519, a s tím srovnej v ML. ſrdce twrijde 1^b.

2) Tvary d*ři*žěti, drzizieti tenere ŽWittb. 106, 9, um*ři*lec, vmrzylecz mortuus t. 30, 13, ok*ři*šlenie, (bóh) nejmá v sobě okončenie, tváři, miery, okrzyſlenye Alb. 100^b a (bóh) nemá v sobě skonánie, tváři, miery, okrſſlenie Kruml. 225^a; dial. tep*ři*va Šemb. 18 (domažl., ostrav.); tu vysvětluje se *ř*- vlivem následujícího, ovšem znícího *-i* neb *-y* (také *ry* se měnilo v *ři*); —

3) Tvary *trit*, *tlit* slov německých z češtiny přejatých; na př. něm.

Brünn = Brno ukazuje k býv. výslovnosti české *Brino*, něm. Udritsch = Údrč (v Chebsku) k býv. výslovnosti *Údrič* atp.

4. Stejné strus. dial. grytanь, slyzy atp. Sobol. Lekc. 52. —

Ze svědectví těchto a z doleji uvedeného analogického *tirt*, *tilt* — o kterém dokážeme, že jeho *i* (*y*) znělo — vyplývá trvám bezpečně, že *i* (*y*) psané v tvarech *trit*, *tlit* mělo platnost fonetickou, že znělo.

Kvalitou bylo *i* v *trit*, *tlit* zajisté takové, jako v *tirt*, *tilt*; v. § násl.

r̥, *l̥* mění se v *ir*, *il* (n. *yr*, *yl*).

227. To bývá uprostřed slov a na konci.

Doklady pro *ir*: Byrdo (Brdo) Kosm3. III, 4, Cirnin Kosm1. III, 2, Dyrzikray Kosm2. III, 36, Postolopirth KosmA. I, 13, Sirbin Kosm4. I, 13, Zirbia Kosm2[aa]. II, 9, Wirsovici Kosm1. I, 34, Virsouic Kosm4. III, 4, Scirczinawez (Zrč-) Kosm4. II, 27; zatyrzenim HomOp., zkyrze t.; birdo, mirkev, chirt, kirzno a j. MVerb.; zirno, poſtyrczen a j. ŽGloss. (tu z pravidla ir, yr); na zmirt Ostr.; ſirdcem Kunh. 148[b], nakyrmiti 149[b] a j. (všeho 5krát); ztyirpiety AlxH. 6, 24, byrzo t. 1, 10, hyrzal t. 1, 33, potwirzal t. 1, 34 a j. (nikdy samo *r*); tirpiethi DalH. 30, wirrze (aor.) t. 31; býrzo Jid. 149, dýrsal t. 37, tepýrw t. 123, zzýrdcze t. 129 atd. (v Jid., Pil. a svD. vždycky ýr); týrnul JidDrk. 31; obdyrziety UmR. 8, nakirmenym t. 33 a j.; ſyrdcze Admont. 1, obdyrzaly t. a j.; mirſkoſt ŽKlem. 106, 34, ſirdciu t. 93, 19, miloſirdye t. 5, 8, ſwirchnoſti t. 103, 3; kirmye cibus ŽWittb. 54, 15, wytirhne t. 51, 7, ſmyrt t. 48, 15, kyrwe t. 13, 3, we kirwy t. 57, 11, w kirwy t. 29, 10, ze kirwe t. Deut. 42, dobir t. 118, 72, bratir t. 48, 8, obir t. 18, 6; w kirwi ŽTom. 67, 24, we kyrwy ŽPass. 29, 10; ſmyrty JiřBrn. 39, ztyrhaty t. 126 a j.; byl hyrdynni Pass. 329, já tě kirſty t. 348, byrzo t. 393 (zřídka v Pass.); dyrbu DalC. úv. 1, dirbu t. 2; kirſta (gen. k nom. křest) t. 51; byrzo Mast. 194, hyrnecz 11, czyrwy 125; zmyrt AlxBM. 3, 43, dyrzaw t. 8, 9 a j. (vždy *yr*); zmyrt AlxB. 3, 29, czirnu t. 4, 37 a j. (nikdy jen *r*); obdyrzala AlxM. 3, 18 a j.; tw[y]rdy AlxŠ. 1, 12 (*y* nadepsáno), h[y]rdy t. (vždy *yr*); myrtwych GalDl. 2[a], myſtyr t. 2[b], pyrwe t. 1[a], ſkyrzye t. 1[b], Chirwatecz Lún. ks. 1357; tepýírw Rožmb. 78, tijrh t. 29, tijrhem t. 19; potwyrzen Alb. 1[a], myrzſkoſty t., ſkyrzye t. 88[b], nakyrmyl t. 95[a], myrtwe t. 98[a], tyrpkoſt t. 98[b], przydyrzyety t. 107 a j.; cz[y]rt Drk. 156[b], ſm[y]rt t. 161[a], rozt[y]rze t. 159[a] a j. (vše pozdější opravou); tepyrw VstúpDrk. 33, ſmyrty t. 50; tirpyel Vít. 86[a] (ve Vít. jen tento příklad); hirdlo KatBrn. 291, kyrmyla t. 223 a j. (většinou tak); ſmyrti DalKřiž. 85, hyrdinſky t. 83 a j. (asi 8krát); wyrch EvOl. 181[a]; s myrtwym Mand. 9[b]; cirweny Baw. 199; smyrt, kyrk, do zyrcadla Pokrok 1877 č. 309 a 311 (opis komedie o Jenovefě z r. 1836); — v nářečích: kyrk, syrp, Byrno BartD. 104 (lašsk.); hyrtuň (hrtan), syrdečko, myrkva Šemb. 56 a 59 (opavsk); chyrt, syrna Suš. 623.

Doklady pro *il*: in civitate Pilzen Kosm2[a]. III, 30, Kosm3., t., Wiltaua Kosm4[a]. I, 9, Wiltawam Kosm5. I, 2; pilh, wilchuecc MVerb.; wilna, wylni ŽGloss.; pilnye (plně) AlxH. 2, 29, wilnye t. 30, pilna t. 8, 30; mýlchziu taceo Pil. d; pilwucie ŽKlem. 147, 18, okrſſil t. 139, 10; pilnoſt plenitudo ŽWittb. 49, 12, pilna plena t. 47, 11, przziemylknu conticescent t. Ann. 9; milczety ŽTom. 49, 3; netahil AlxB. 2, 12, piln t 4, 19; zzylz AlxBM. 2, 7; ſilzy (pl. nom.) Pass. 304 (zřídka v Pass.); pilnoſt (pln-) Hrad. 62[a], pyln JiřBrn. 430, napilny t. 188 a j.; pyln KatBrn. 244 a j.; wylkom Marg. 104; mylczte MastDrk. 155, kto mylczy Alb. 18[b]; čím jsmy od hrdosti prázdnějše, tiem jsmy milosti pilnieiſſe (pln-) Kruml. 314[b]; v pilnoſty (pln-) EvOl. 100[b]; wylk Otc. 418[b], nemohyl t. 355[b], obroſtyl bieše chlupy t. 313[b], bieše wzroſtyl t. 380[b], aby ſe kradyl t. 333[b]; milčzeli Ben. Mar. 9, 33 (zřídka); mylč, mohyl, oblekyl Pokrok 1877 č. 309 a 311 (opis komedie o Jenovefě r. 1836); — v nářečích: vylček, pylný Šemb. 56 (opavsk.); pylný, kylnuť, pokylňať, vylk, vylna, bavylna BartD. 62 (valašsk.), 86 (starojick.) a 104 (lašsk.); napilníme Suš. 701; řekyl, četyl (žďár.).

Psané zde v dokladech starších *i*, *y* před *r*, *l* nebylo pouhým znaménkem grafickým, nýbrž také znělo. Svědectví tomu jsou:

1) Tvary dialektické nč. *tirt*, *tilt*; jako se místy dosud vyslovuje kyrk, syrp, syrna, vylna, pylný (pln-), tak mohlo bývati i v době starší.

2) Opravy *r* v [y]r v rkp. Drk.; tu bylo psáno czrt 156[b], ſmrt 161[a], roztrze 159[a] atd., ale oprávce pozdější změnil tu všude *r* v [y]r, a dal tím na jevo, že psaní *trt* pokládal za nesprávné, nejspíše proto, že výslovnost jeho žádala *tirt*.

3) Psaní ztyirpiety AlxH. 6, 24, tepýírw Rožmb. 78, tijrh t. 29, tijrhem t. 19; kdyby písařům těchto příkladů *i* v *tirt* bylo neznělo, nebyli by je psali způsobem tak nákladným (literou zdvojenou yi, ýí, ij).

4) Psaní samého *i* a vynechávání *r*, *l*, na př. witranye ŽKlem. 30, 14 (m. vrtr-), wytranye ROlB. 35[b], wzmyzala jest abominata est ŽWittb. 106, 18 (m. vzmrz-), przziemikni taceas ŽWittb. 27, 1 (m. přěmlk-), przie-mykl (jsem) silui t. 38, 3, przziemykly siluerunt t. 106, 29, zmykly sú t. 68, 4 (zmlkly ŽPod. t., raucae factae sunt); v dokladech těchto pro hojnost jejich nelze spatřovati omyly pisecké, zbývá tedy výklad tento: *i* v *ir*, *il* znělo, pro písaře mělo znění jeho dokonce převahu nad *r*, *l*, písař proto *r*, *l* vynechával a psal jen *i*.

5) Rýmy *ir*, *il* s *i*, na př. hirdie: vidie: miloſyrdie KatBrn. 51 sl., zavidie: pohyrdie: myloſyrdie t. 276 sl., noſſyty: doſmyrty t. 306 sl., wylkom: -cznykom (slovo kusé) Marg. 104 sl.; assonance tyto žádají, aby *i* v *ir*, *il* znělo.

6) Důsledné přesmykování *yrb* v *ybr* v adj. *srbský* v DalC.: kněz

ſybrſky 58, w ſybrſkem jazyku 2, kněžě ſybrſkeho 50, ot ſybrſkeho kněžě 58; kdyby tu bylo *i* (*y*) neznělo, nebylo by pochopitelno, proč se *y-r* roztrhuje.

7) Slova německá tvaru *tirt*, *tilt* přejatá z češtiny, na př. německé T*ür*mitz = Trmice, P*il*sen = Plzeň atp. činí pravdě podobným, že také v češtině zněla tato jména kdysi T*irm*-, P*ilz*-.

8) Podobné psaní staropolské, na př. czirw ŽFlor. 21, 6, we kirwech t. 105, 37, na wyrzbach t. 136, 2, milczy taceas t. 27, 1, milczaleſm silui t. 34, 3, opylwyte t. 143, 16, opylwytim t. 122, 5, przesangil (npol. przysiągł) t. 109, 5, a dále novopolská výslovnost wilk, wilgnąć, milczeć; také dial. *tirt* zachovalo se v polštině, kde hraničí s češtinou, na př. v nářečí těšínském kyrczyć (krčiti), kyrpce (krpce), myrskać a j., Malin. wyr. 42 a j.; shoda psaní stčeského se psaním staropolským a výslovností novopolskou nemůže se vykládati náhodou, třeba tu tedy výkladu, že znělo *i* také v stč. *tirt*, *tilt*.

9) Totéž pak svědectví je také v mrus. dial. hyrmity (stsl. grъmêti), virch (vrъchъ), dyrva (drъva), obyrvy atd. Verchr. 48 a 49.

Z úhrnu těchto svědectví vyplývá trvám nepochybně, že psané v textech starších *i* (*y*) v *ir*, *il* za nč. spisovné *r̥*, *l̥* mělo platnost fonetickou, že také znělo.

Výsledek tento je stejný jako stran *i* (*y*) v *trit*, *tlit* v § předešlém (jiní vykládají věc jinak, srov. na př. Jag. Arch. VI, 510, 532, 533). Jde ještě o to, jaké kvality bylo a jest *i* (*y*) v těchto případech. Podle BartD. 104 zní *i* (*y*) v nynějším lašském *tirt*, *trit*, *tilt*, *tlit* „jen polohláskou“, *yr* v s*yr*p, k*yr*k atd. zní tak, jako *'r* v s*'r*ka (m. sirka), sek*'r*ka (m. sekyrka); p*'l*ny (= pilný) a p*yl*ny (= plný) zní „zcela stejně“; ve zpěvu však *i* (*y*) v *tirt* atd. jasně vyniká. S tímto výkladem Bartošovým shoduje se ta věc, že dialektické toto *i* (*y*) v *tirt* atd. uchu nezkušenému není ani dosti zřetelné, příslušník nářečí jiného snadno je přeslechne, když není na ně zvláště upozorněn. Když pak *i* (*y*) v dial. *tirt*, *trit* atd. jest jen polohláskou, tedy je těžko rozhodnouti, je-li druhu *i* či *y*. Podle Bartoše vyslovuje se na Opavsku „touž polohláskou“, jaká se slyší v k*yr*k, „také původní *i* a *y*“ v s*ir*ka, sek*yr*ka atd. Podle toho zdá se, že dotčená polohláska není rozhodně ani druhu *i* ani druhu *y*, že je vzhledem k oběma těmto druhům irracionalní. O staročeském pak *tirt*, *trit* atd. můžeme se domnívati, že také jeho *i* (*y*) byla hláska pravděpodobně též taková, irracionalní.

r̥, *l̥* mění se v *ur*, *ul*.

228. Doklady pro *ur*: v textě lat. Surbia Kosm6. I, 13, Zurbia Kosm4. t. (podobně v Reg. I. Purkcs 1182, Wurchozlaus 1234, Zobehurd 1. pol. XIII); wurba (vrba) Nom. 65^a; cztwurte lékařstvie Lék. 61^b, ſwurchny hrnecz t. 62^a; že ji zawurže KřižA. 264; potwurdili Perw. (list. českopolsk. XV—XVI stol.) 8, potwurzugeme t., knížectví ſwurchu dotczenych t. 10, léta czturſteho t. 19; — nč. Turnov z trn- (podkrk. Trnov, ČČMus. 1864, 51); srov. pol. kurcz (m. žádaného karcz, křeč), kurczyć krčiti Jag. Arch. VII, 537.

Doklady pro *ul*: v textě lat. Zuatopulch KosmA. I, 14, wultawam Kosm3. I, 2 (podobně v Reg. I: Dulgomil 1176, Pulſnice 1226); wultawu PulkR. 2^a, rúcho wulnyene t. 2^b, zamulczeno t. 162^a; (střevíce) pulſſtienee Hrub. 248^b (v plſſtieném t.); — v nářečích: žułtý BartD. 92 (keleck.), 86 (starojick.), 62 (rožnov.), žułty, hułtať, kułčiť (= slc. klčovať roden) BartD. 105 (lašsk.), Šemb. 59 (opavsk.), žulty květ Suš. 341; pulny Šemb. 78 (vých.-slc.).

Jako *-u-* v nč. T*ur*nov a dial. *žuł*tý atd. skutečně zní, tak mohlo se dialekticky ozývati také v době starší a v dokladech nahoře podaných; také v něm. M*ol*dau můžeme spatřovati reflex výslovnosti stč. *-ul-*. Povšimnutí zasluhuje, že v dokladech starších jest *ur*, *ul* nejčastěji po souhlásce retné.

r̥, *l̥* mění se v *ru*, *lu*.

229. Změna *tr̥t-trut* má dokladů jen několik: kruczycze (krtice) Boh. m. 22^a, že se ty smlúvy druzieti chce Třeb. fam. Kolovr. 10. mart. 1513, tepruw DalStrah. 4, Kat. 144, ODub. 92, NRada 772, Lobk. 33^a, Hrub. 236^a a j.; — v nářečích: tepruv Us. mor., mručeti, m. *mr̥č- (srov. pol. markot Brummer), pes na mě vručel Suš. 208; — srov. pol. mruczeć a těšin. grudzić m. gardzić (hrditi) Malin.wyr. 34.

Jako v tep*ru*v, v*ru*četi atd. *u* jistě zní, tak mohlo dialekticky zníti také v dokladech starších kruczycze a druzieti. Polské dial. *grudzić*, v blízkosti jazykových hranic českých, je tomu též svědectvím. —

Hojnější doklady má změna *tl̥t-tlut*. Stala se v češtině záhy, dokladů s *tl̥t* za nč. *tlut* je v stč. málo, jsou tu již jen jako archaismy. Táž změna dále nestala se v každém tvaru *tl̥t*, nýbrž jen v případech některých. Zejména v slovích následujících:

bl̥ch- z *blъch-*: stč. *blcha* dříve jednoslab., potom dvojslab. se slabikou *bl̥ch-*; z této vyvinulo se dial. *bluch-*, blucha Lact. 294^d, bluchawý t., bluchowiſſtie t.; —

čl̥n- z *čьln-*: stč. *člnek*, czlnek Boh. 31^b radins (= člunek tkalcovský), slc. *čln*, *člnok* (tvar slc. s *l̥* má platnost jako stč.), č. *člun*, *člunek*, clunek MVerb.; —

dl̥b- z *dьlb-*: zlin. *kadlb* BartD. 6, slc. *dlbsť*, *dlbať*, č. *dlubu*, *dloubati*; —

dl̥g- z *dьlg-*: slc. *dlh*, zlin. *dlžen* BartD. 6, č. *dluh*; — stč. *dlgý*,

dlhý, jež dlužno předpokládati pro Dlygomil Kosm1. III, 51, Kosm2. t. a j., zlin. *dĺhý* BartD. 6, slc. *dlhý*, č. *dlúhý*, *dlouhý*, Dlugomil KosmA. III, 51, Kosm3. t.; —

hl̥k- z *gŏlk-*; *hlk-* nedoloženo; č. *hluk*, slc. *hlučný*; —

hl̥t- z *glŏt*, č. *hltati*; pohlvtilo Lvov. 41[b]; k tomu nč. *klutati*; —

chl̥m- z *chŏlm-*: stč. *Chlm*, jež dlužno předpokládati pro Hlymec (Chlumec) Kosm1., II, 9, Hlymee (sic) t., zlin. *chĺm* BartD. 6, slc. *Chlm* (jméno místní), č. *Chlum*, *Chlumec*, Hlumec KosmA. II, 9; —

chl̥p- z *chlŏp-*: zlin. *chĺp* BartD. 6, slc. *chlp*, chlp sena, chlpí sa Pastrn. 85, č. *chlup*; —

kl̥b- a *klub-* v. doleji; —

kl̥k- z *klŏk*: slc. *klk* floccus, č. *kluk* Flocke; — slc. *klč* Rottland, *klčenina* Neubruch, *klčovať* roden, č. *kluč* pařez, *klučenina* novale, *klučiti* runcare; —

kl̥z- v. pl̥z-; —

ml̥v- z *mьlv-* Mikl. Et. Wtb. 187; **mlv-* nedoloženo, slc. i č. *mluva*, *mluviti*; —

pl̥k- z *pьlk-* Mikl. Et. Wtb. 236; **plk* nedoloženo, ale dlužno je předpokládati vedle doloženého *plik*, Zuatoplik KosmA. II, 43, Zwatoplic Kosm1. t., Zwatoplik Kosm1. I, 10, Kosm2. t. a j., Swatoplik Kosm1. III, 15, Kosm2. t.; č. a slc. *pluk*, Zuatopluk KosmA. I, 10, Swatopluc t., Swatopluk t. III, 15 atd.; —

pl̥z- z *pьlz-*; se změnou *k-* za *p-*: dolnobeč. *kĺzať se*, *kĺzké*, *skĺznóť* Btch. 426, zlin. *klzat*, *klzký* BartD. 6, slc. *klzký* atd., č. *kluzký*, *klouzati* se atd.; —

skl̥b-, *škl̥b-* a *sklub-* v. doleji; —

sl̥n- ze *sŏln-*: slc. *slnce*, č. *slunce*; —

sl̥z- ze *slŏz-*: stč. *slza* dříve jednoslabičné, potom dvojslabičné se slabikou *sl̥z-*; tato změnila se dial. ve *sluz-*: z ſluzyczek ApatFr. 33[a], sluzy bib. Mikul. (Jir. mor. 61), sluzička, slouze Kotsm. 11 (doudl.), lašsk. słuza BartD. 105, Šemb. 58; —

stl̥p- ze *stьlp-*: zlin. *sĺp* BartD. 6, slc. *stĺp*, č. *stlúp*, ſtlup ŠtítOp. 218, Otc. 375[b] a j., *slúp*, ſlup Otc. 375[b] a j., nč. *sloup*; —

tl̥k- z *tьlk-*: zlin. *stĺkat* BartD. 6, slc. *tlčiem*, *tĺcť*, *stĺkať*, *tĺk*, *tlkot*, č. *tluku*, *tlouci*, *stloukati*, *tlouk*, *tlukot*; —

tl̥m- z *tьlm-*: **tlm-* nedoloženo, *tlumok*, pol. tłum Haufe, tłumok Mikl. Etym. Wtb. 349; —

tl̥p- z *tьlp-*: **tlp-* nedoloženo, č. a slc. *tlupa*; stsl. tlъpa turba, rus. tolpa; —

tl̥st- snad z *tьlst-* Mikl. Et. Wtb. 349; zlin. *tĺstý* BartD. 6, slc. *tlstý*, č. *tlustý*; —

žl̥č ze *žьlč*: zlin. *žĺč* BartD. 6; slc. *žlč*; stč. *žlč-*, ſzlczy Hod. 51[a], obklíčil mě zlczi felle Pror. Ol. Jer. Lam. 3, 5; č. *žluč*, zlucz ŽWittb. 68, 22 a j.; —

žl̥n-, *žl̥v-*, ze *žьln-*: slc. *žlna*, č. *žluna*, *žluva*; —

žl̥t- ze *žьlt-*: zlin. *žĺtý*, slc. *žltý*, č. *žlutý*.

Jaké bylo o této věci pravidlo, t. j. kdy *tl̥t* zůstává a kdy se mění v *tlut*, nemohl jsem nalézti. Podobá se, že *tlut* je pravidlem, kde bylo pův. *tlŏt* a *tŏlt*, a za býv. *tlьt* že je pravidlem *tlt*. Ale v případech *tьlt* jsou nestejnosti: z vьlkъ je vl̥k, kdežto z *tьlką* je *tluku*. Snad měly tu vliv nějaký také sousední souhlásky: *dьlg-*, *tьlk-* dává *dlug-*, *tluk-*, kdežto za *vьln-*, *pьln-* jest *vln-*, *pln-*. Zajisté tu byly také rozdíly dialektické; vidí se to na př. v *blŏcha* a *slŏza*: za blŏcha je stč. náležité b͜lcha, z toho stalo se dial. b͜lcha a z toho dále *blucha*, kdežto spisovné *blecha* je novotvar ustrojený podle pl. gen. *blech* = blъ₂chъ₁; za slŏza pak je stč. náležité s͜lza (aby s pláčem ſlzy prolila Hrad. 29', verš 8slab., tedy s͜lzy), z toho dále s͜lza, dochované do nč., a z toho dial. *sluza*.

BartD. 6 uvodí zlinské *škĺbat*. To je proti č. *sklubati*, *šklubati* tvar na pohled starší, vskutku však je to tvar zvratnou analogií nověji vzniklý: tvar vlastní je sk*u*bati, z něho uděláno sk*lu*bati, a z toho *škĺbat*. Rovněž tak změněno *klubko* stsl. kląbъko v dial. k*l*bko Boh. 31[b] a BartD. 6 (zlin.).

Za r̥, l̥ bývá *ro*, *lo*, *ol*.

230. Kromě těch střídnic za r̥, l̥, které jsou uvedeny v §§ předcházejících, bývá za r̥, l̥ také

ol, v OlMüll.: ku wimolweny 617, k molweny 618; text OlMüll. je dialektický a jsou v něm zejména také dialektické stopy polské (kozdy 618 m. každý, poſdrow- t. m. posdrav-); stopou takovou je také toto molv-; —

lo: klobása m. klbása, stsl. klъbasa, z kъlb-; —

ro: o přezlá drozoſti Ol. Sir. 37, 3 (Komenský, v radě k obnově kancionalu 1633, rkp. ČMus. str. 3[b], píše, že slovo na př. obdrží ve zpěvu „téměř se vysloviti můž s přidáním tajného neb běžného *o*: obdrŏží“; to je theoretická pomůcka pro zpěváka, výslovnosti skutečné se to netýká); — sem však nepatří *skroz*, dial. v. *skrz* Šemb. 20 (třeboňsk.), ježto i jinde ve slovanštině se vyskytuje, na př. rus. skrozь a j.

Poznámky k r̥, l̥.

231. 1. Někdy vyskytuje se také *re*, *le* za r̥, l̥.

Za spisovné *krt* je dial. k*re*t Šemb. 58 (opavsk.), BartD. 104 (lašsk.) a 62 (valašsk.), za nč. opat*r*n je stč. opat*ren*, ke gen. nč. st*r*di je nom. st*red*, za stč. *blcha* je nč. b*le*cha, za stč. pl. instr. *húslmi* atp. je nč. *-lemi*,

za nč. pl. gen. *slz* je stč. s*le*z atd. Tu jest *re*, *le* proti *r̥*, *l̥*, ale není to hlásková změna *r̥*, *l̥* v *re*, *le*, nýbrž každé má původ svůj zvláštní: dial. k*re*t je tvar náležitý za býv. krъ$_2$tъ$_1$, k němu byl gen. *krta* a z toho utvořilo se odchylné knižné kr̥t; tak mají se k sobě také stč. opat*re*n z *-trъ$_2$nъ$_1$ a nč. opatr̥n, podle opatr̥ný, a dále nom. st*re*d a gen. st*r*di; stč. *blcha* je tvar náležitý za býv. blъcha, nč. b*le*cha je novotvar, vzniklý podle pl. gen. b*le*ch = blъ$_2$chъ$_1$; stč. pl. gen. s*le*z je tvar náležitý za býv. slъ$_2$zъ$_1$, nč. *slz* je utvořeno podle sg. *slza* atd.; taktéž je stč. *húslmi* náležité za býv. gąs*lь*mi, nč. hous*le*mi pak je novotvar podle *dušemi*.

Stč. je p*le*t (fem. = 1. kůže, 2. vor, loď) gen. *plti*, na př. plet neb kuože Rhas. 30, rána w plti t. 17, plet classis Boh. 32^{a}, na pltech Jg.; p*le*t je z býv. plъ$_2$tь$_1$, p*l*ti z plъ$_1$ti, není to tedy změna hlásková *le* za *l̥*.

Nevyloženo zůstává dial. sm*re*k a sm*r*k BartD. 62 (val.), 84 (stjick.) a 104 (laš.), pův. smerk- Mikl. Et. Wtb. 310; snad je to z polštiny. —

V ŽWittb. 78, 10 psáno: pomsta k*re*we, m. k*r*ve; patrně omylem.

re bývá psáno někdy v bohemikách, obsažených ve starých textech latinských, na př. Postolopret Kosm. 5. I, 13 (opis XV stol.; podobně a častěji v Reg. I: na treztenici, Gredebor, Crenuc, Dobres, Brene, Drenouicz).

Svědectví tedy bezpečného, že by se *r̥*, *l̥* hláskově bylo měnilo v *re*, *le*, nemáme. —

2. Dial. smraďutý BartD. 11 (zlin., smrdutý) a mrazně t. 127 (opavsk.) mají *-ra-* analogií podle subst. smrad a mráz.

3. Někdy bývají v nářečí témže za *r̥*, *l̥* střídnice rozdílné vedle sebe. V nářečí lašském mluví se místy s*ry*p atp., místy zase s*yr*p atd. BartD. 104; na Frýdecku (v témž nářečí) je gen. do h*ry*nca (h*r*nce) a h*yr*tuň (h*r*tan); a rovněž tak nalézáme v stč. vedle sebe *trit*, *tlit*, a *tirt*, *tilt* v téže době, a někdy v témž rukopise, na př. v Alb. prywe 4^{b}, 6^{a}, tryh 92^{b}, popryflek 99^{b} a tyrpkoſt 98^{b}, myrtwe 98^{a}, nakyrmyl 95^{b} atd. V témž nářečí lašském mluví se dále místy s*l*za (Příbor), místy s*yl*za (Frýdek), jinde s*lu*za BartD. 105.

4. V Kosm. pokr. 1212 psáno Cyrininus (= črn-), v CisMnich. psáno birizo (= brzo; dva podobné příklady jsou v Reg. I: Zobehirit, Zabyridouice); plné *iri* se tu zajisté nevyslovovalo, ale znění bylo asi takové, že irracionalní hláska podle nejistého pozorování písařova před *r* i po něm poněkud se ozývala; nejistota mohla tu býti zvláště pro takového písaře, který *tirt* i *trit* slýchal (srov. syrp i sryp v nář. lašském).

5. Vedle náležitého opat*re*n = -trъ$_2$nъ$_1$ ODub. 57, ŠtítOp. 314^{b} a j. psáno opat*ere*n ŠtítMus. 4^{b}, 25^{a} (3krát), 41^{a} a j. (často ve ŠtítMus.). To je nejspíše utvořeno z dial. opat*er*ný (jako je vě*rný*-vě*ren*); méně se podobá výklad, že je tu zase podobná nejistota, jako v uvedeném právě birizo.

6. Povšimnutí zasluhují ještě doklady následující: we kirwi vrátiece sě z bojě UmR. 331 (verš 8slab., tedy psané *we-kirwi* = 2slab.), we kirwy ŽWittb. 57, 21, we kyrwy ŽPas. 29, 10, ze kirwe ŽWittb. Deut. 24 (předložky vokalisované *ve-*, *ze-* za nč. *v*-krvi, *z*-krve), netahil by kto hnúci okem AlxB. 2, 12 (verš 8slab., tedy psané *-tahil* = 1slab.), žeť mnoho liſtiwie vyslídí (verš 8slab., *liſtiwie* = 2slab.), Lyztimir Kosm2. III, 12 (= Lstimír). V případech těchto žádáme pro jazyk starý souhlásky *r*, *l*; ve-*krvi*, ze-*krve*, *lsti-*, *-táhl*. Možná, že tu původně také bylo psáno *krw*- a *-tahl* a že to spisovatelé změnili v k*ir*w-, k*yr*w- a *li*st-, *ly*zt-, -tah*il*. Je-li tu však napsání k*ir*w-, *li*st- atd. původní a správné, tedy bylo by *ir*, *il*, *li*, také za neslabičné, souhláskové *r*, *l*, a bylo by v tom dále svědectví, že *ir* atd. s irracionalní polohláskou *i* (*y*) nebralo se za slabiku, t. j. že toto irracionalní *i* nebylo ani do té míry samohláskou plnou, aby vyslovení jeho bylo činilo slabiku. Srov. psaní Chyraber m. chraber Tom. Reg. Decim. r. 1369.

Původ samohlásek průvodních v *ir*, *il* atd. za *r̥*, *l̥*.

232 Průvodné samohlásky, jež v *ir*, *il* atd. za *r̥*, *l̥* nalézáme, nejsou střídnice bývalých jerů, nýbrž vyvinuly se podružně. Kdyby byly střídnicemi bývalých jerů, tedy měly by se shodovati s nimi co do kvality a co do místa, t. j. mělo by bývati z pravidla *e* za *ъ* i za *ь*, a mělo by bývati na př. *e*r za ъr a r*e* za rъ atp.; to někdy bývá, na př. v dial. sm*er*ť za býv. sъmьrtь, ale jindy nikoliv, na př. v stč. sm*ri*t, dial. s*ri*p n. s*ry*p, ve ž*lu*tý za býv. žьltъ atd.

Průvodné samohlásky tuto míněné vyvinuly se tedy podružně, a to svarabhakticky. Svarabhakti („fraction de voyelle“ Burnouf, Dictionnaire sanscr.-franç.) je název z grammatik indických přejatý, a rozumí se jím pronikání zvuku mezi *r*, *l* a sousední souhláskou: hlásky *r*, *l* (souhlásky i samohlásky) článkují se totiž za proudu zvučného, t. j. svazy hlasové při nich se chvějí a způsobují zvuk, hlas, a tento zvuk proniká druhdy mimovolně (t. j. mimo úmysl mluvícího) mezi *r*, *l* a sousední souhláskou a vyvíjí se z něho samohláska, kterou nazýváme průvodnou. Zvuk tento není hned od počátku svého samohláska jasná a určitá, nýbrž je to takořka jenom zárodek hláskový, z něhož dalším vývojem může býti tu *i*, tu *e*, tu *u* atd., podle rozdílu nářečí a jiných okolností; na př. V*l̥*tava-V*l*tava, V*il*tava, V*el*tava, V*ul*tava atp. A i vyvinutá již hláska průvodná nebývá vždy určitá a rozhodná; proto ucho nezvyklé a necvičené nesnadno postihne na př. *-i-* neb *-y-* v dial. *syrp*, *sryp* (srp) atd.

r̥ se mění v l̥

233. 1. ve skupení *r̥l* ve výslovnosti dialektické; na př. místo *umr̥lý* říká se místy uml̥lej, a podobně bl̥loh m. *br̥loh* Kotsm. 13 (doudl.); náležité *r̥* spodobeno tím s následujícím *l*; —

2. v *omr̥knúti*-oml̥knúti; stč. omr̥knúti = opozditi se do noci, na př. já sem na púšči omrkla nox me comprehendit Otc. 90ᵇ, když již večer omrczechu OtcB. 51ᵃ, slc. iďa domov na pôl ceste omrkl Slovenské Pohľady XII, 57; za to je dial. krk. om*l*knouti = opozditi se, matením s *mlk*- = mlčeti.

r̥, l̥ se dlouží v r̥̄, l̥̄.

234. Dloužení toho nezná nč. spisovná, ale bylo v stč. a jest v některých nářečích. Vyskýtá se v týchže případech, kde také jiné samohlásky se prodlužují. Zejména:

v subst. *-ęt* (srov. h*u*s-h*ou*se); na př. valašsk. vlk-vl̄ča BartD. 60, slc. vl̄ča, srna- slc. sr̄ňa Pastrn. 89; —

v subst. *-kъ*, *-ka* (srov. d*u*b-d*ou*bek); na př. zlin. vlk-vl̄ček BartD. 8, slc. vr̄šok, hl̄bka t.; —

porůznu jinde v kmenech substantivních; na př. kr̄č, tr̄n, kr̄del, vr̄ba, kr̄mit, sl̄p, sl̄nečko zlin. 22 a BartD. 6—8 (zlin.), kr̄č, tr̄n Pastrn. 90 (slc.); —

v pl. gen. slc. sr̄n, zr̄n, sr̄dc, vl̄n, jabl̄k t. 89; —

v adjekt. porůznu v slabikách kmenových; na př. z dl̄hý (dlouhý) BartD. 6 (zlin.); —

v komparativech (srov. h*u*stý-h*ú*šče, h*ou*šť); stč. tvr̄ze, hr̄ze; —

v slovesích porůznu v slabikách kmenových; na př. on nás nakŕmil (tak v rkp.) HusPost. 69ᵇ, aby ho kŕmil t. (2krát); kr̄mit BartD. 6 (zlin.), pl̄nit zlin. 22; —

v inf. dvojslabičném (srov. n*e*su-n*é*sti), na př. (chléb) wŕci (tak v rkp.) psóm HusPost. 46ᵇ, jinam sě mohli wŕczi t. 171ᵇ; slc. br̄sť (m. br̄sti), tl̄cť Pastrn. 89; —

v V. tř. *-ati*, zejména v iterativech (srov. p*u*stiti-p*ou*štěti); na př. stč. *hr̄dati*, strach boží ústy dvojeho jazyka hŕda (tak v rkp.) Ol. Prov. 8, 13; *tr̄hati*, roztŕhal Kruml. 65ᵃ; *vr̄tati*, (židé) nohy i ruce (Ježíšovy) zwŕtali HusPost. 84ᵇ; podle toho bylo také stč. *skvr̄něti*, svú rukú nepoſkwrnyeli Ol. Gen. 37, 27, *smr̄čěti*, (syny) zſmircieyucich ŽGloss. 78, 11, *tr̄pčěti*, pokúšěli i otirpcziely jsú boha ŽWittb. 77, 56, *tvr̄zěti*, komoň svú podkovú čest potwirzal. AlxV. 1203; — popr̄chá, zadr̄hat, stl̄kat, kl̄zat, zadr̄žať, prehr̄nať atp. zlin. 22, BartD. 6—8 (zlin.), Mikl. I³ 185—186 a 210; — slc. zdr̄žať, hr̄ňať, vr̄hať, omr̄zať, hl̄bať, stl̄kať, prepl̄ňať atd. Pastrn. 87—88.

Slabikotvorné m̥, n̥, ň̥.

235. Čeština má také slabikotvorné *m̥*, *n̥*, *ň̥* (zváno jinak *samohláskové m̥*, *n̥*, *ň̥*, *nasalis sonans*).

Z psl. *sedmъ*, *osmъ* má čeština podle pravidla o střídnicích za jer *sedm*, *osm*. Slova ta byla v stč. jednoslabičná, jak svědčí doklady: matko pro tvých ſedm radostí Hrad. 119ᵇ (verš 8slabičný, tedy ſedm = 1slab.), oſſmdeſat let ſcztyrzmy bieše t. 70ᵇ (verš. 8slab., tedy oſſm- = 1slab.). Příslušné k nim tvary další gen. *sedmi*, *osmi* atd. jsou dvojslabičné, a podle toho změnilo se (analogií rhythmickou) také jednoslabičné *sedm*, *osm* ve dvojslab. *sedm*, *osm*.

Slabikotvorné *m̥* jest dále v slovích přejatých jako *Licmburk*, *Rožmberk* atp., na př. z lyczmburga Pulk. 179ᵃ, z Hazmburku VelKal. 373, Koſſmburk t. 204, Rožmberk t. 227, z Wartmberka t. 177 atd. Vždycky ovšem nemusilo v těchto slovích bývati *m̥*, na př. v *Normberk*, do normberka Pulk. 120ᵇ atd. mohlo býti *norm*- jednoslabičné.

Slabikotvorné *n̥*, *ň̥* je v stč. *blázn*, *bázn* n. *bázň*, *kázn* n. *kázň* atp., když slova ta brána za dvojslabičná, jako na př. ve verších (8slabičných): však aby potom měl bazn | dachu j'mu osličí kazn Hrad. 18ᵃ t. j. bá-*zn̥*, ká*zn̥*; — a dále je v dial. *sedn*, *osn* (dvojslab.) BartD. 6 (zlin.) a j., s *-n* za spisovné *-m*.

Dialekticky vyskytuje se také *ň̥* slabikotvorné vzniklé z *ni*, *ní* zaniknutím samohlásky *-i*, *-í*, a jest krátké za *ni* a dlouhé za *ní*. Na př. ňgdy (dvojslab.), ohňpara, kňže, kňžky, sňdaň atp. BartD. 6 (zlin.) a 60 (valašsk.) m. nikdy, kníže atd.; dva-dň t. 60 m. dva dni, ň'c Šemb. 43 (zap. mor.) m. nic.

Staré *m̥*, *n̥* (*ň̥*) mění se časem přisouváním samohlásek v *em*, *um*, *en* (*eň*) atd.; na př. ſedem Alb. 48ᵇ, dial. sedem, osem Šemb. 82 (těšin. a slc.), sedym, osym t. (laš.), sedum, vosum t. (česk.), blazen ŽKlem. 48, 11, bazen t. 13, 5 a j., kazen t. 118, 66.

Oddíl druhý.

Souhlásky.

I. Původní souhlásky indoevropské a střídnice jejich slovanské*).

236. Původní indoevropské souhlásky jsou:
r, *l*, *n*; — *t*, *th*, *d*, *dh*; — *p*, *ph*, *b*, *bh*, *v*, *m*; — *k*, *k̑* atd.; — *s*, *z*; — *j*.

Jest ukázati, které jsou jejich střídnice slovanské, praslovanské. Všeobecně jest připomenouti, že explosivy aspirované postupem do slovanštiny (a rovněž tak do lit.) ztratily aspiraci.

Původní *r*, *l*, *n*.

237. Hlásky tyto dochovaly se do slovanštiny beze změny. Jest tedy:

za pův. *r* psl. *r*, na př. v o*r*ati, o*r*ją č. ořu, oři, vedle lit. ariu, lat. aro, ř. *ἀρόω*, — v be*r*ą č. beru, vedle ř. *φέρω*, lat. fero, skr. bharāmi atd.; —

za pův. *l* psl. *l*, na př. v *l*izati, *l*ižą č. lížu, líži vedle lit. lëžiu, ř. *λείχω*, lat. lingo, — v *l*êpъ č. lep, vedle ř. *λιπαρός* skr. limpāmi koř. lip-, atd.; —

za pův. *n* psl. *n*, na př. v *n*ovъ č. nový, vedle lat. novus, ř. *νέϝος*, skr. navas, — v *n*oktь stsl. noštь č. noc, vedle lit. naktis, lat. nox, ř. *νύξ*, atd.

*) Srov. Schleicher, Compendium der vergleichenden Grammatik der indogerm. Sprachén[2] 10 a j; — Miklosich, Gramm. I[3] 201 a násl.; — týž, Etym. Wörterb.; — Leskien, Handbuch[2] 17 a násl.: — Brugmann, Grundriss I. 164 a násl.; — Bechtel, Hauptprobleme 291 a násl.; — pro souhl. *k*, *k'* atd zvláště spis Fickův, Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas 1873, a rozpravu Collitzovu, Entstehung der indoeranischen Palatalreihe (v Bezzenbergerových Beiträge III, 177 — 234, 1879), která podává spolu přehled, co o tom předtím vyložili Ascoli 1870, J. Schmidt 1872, Fick 1873, Havel 1874 a Fr. Müller 1878; pro souhl. *r*, *l* pak spis Fickův str. 201 a násl. a rozpr. L + Dental im Altindischen od F. Fortunatova (v Bezzenb. Beiträge VI [1881] 215 a násl.).

V jazycích arských, zejména sanskr. a avestsk., bývá za *l* často *r*; na př. za *l* v sl. sluti, slovo, ř. *κλέϝος*, *κλύω*, lat. cluere . . . jest *r* v skr. śravas gloria, śrnōti audit atd. Do nedávna bylo domnění, že jazyk původní měl jen *r*, a to že se rozštěpilo v *r* a *l*. Domnění toho držel se ještě Fick 1873. Ale Fortunatov nalezl pravidlo (v Bezzenbergerových Beiträge VI, 1881, že za evropskou skupinu souhláskovou *r* + *dentalis* je v skr. skupina stejná, kdežto za evr. *l* + *dent.* je v skr. střídnice jiná (totiž *l* vynecháno, a místo hlásky zubné je stejná jazyčná, na př. lit. valtis síť, rus. volotь nit, č. vlat, a skr. vaṭa-, vaṭī provaz); je tu tedy za evropské rozdílné *r* a *l* v skr. reflex rozdílný, a z toho vyplývá, že byl i v skr. a v indoevropštině vůbec kdysi rozdíl mezi *r* a *l*, a že tedy rozdílné *r*, *l* bylo již v indoevropském prajazyku.

Pův. *t*, *th*, *d*, *dh*.

238. Hlásky *t*, *d* dochovaly se do slovanštiny beze změny; hlásky pak *th*, *dh* ztratily aspiraci. Jest tedy:

za pův. *t* psl. *t*, na př. v zájm. *t*o-, vedle ř. *τό*, skr. ta-, — ve vьr*t*êti stsl. vrъtêti č. vrtěti, vedle lat. vertere, skr. vartatē, atd.; —

za pův. *th* psl. *t*, v s*t*ojati, s*t*oją č. státi, stoju, stojím, a taktéž v s*t*ati, s*t*aną č. státi, stanu, vedle skr. part. perf. sthi-ta-, koř. sthā-; jiného příkladu pro **th* není, a za **sth* je tu *st* v jazycích evropských ve všech: ř. *ἵστημι*, lat. stāre, lit. stoju atd.; —

za pův. *d* psl. *d*, na př. v *d*omъ č. dóm, dům, vedle lat. domus, skr. damas, — ve vi*d*êti, vê*d*êti, č. viděti, věděti, vedle lat. videre, ř. *ἰδεῖν*, *οἶδα* m. *ϝιδεῖν*, *ϝοῖδα*, skr. vēda atd.; —

za pův. *dh* psl. *d*, na př. v *d*ymъ č. dým, vedle ř. *θυμός*, skr. dhūmas, lat. fūmus, — v me*d*ъ č. med, vedle ř. *μέθυ*, skr. madhu, — v rъ*d*êti sę č. rdíti se, ru*d*a, vedle ř. *ἐρεύθω*, *ἐρυθρός*, skr. rudhira červený.

Pův. *p*, *ph*, *b*, *bh*, *v*, *m*.

239. Hlásky *p*, *b*, *v*, *m* dochovaly se do slovanštiny beze změny. Hlásky *bh* a *ph* ztratily aspiraci. S *v* splynulo také *u̯*, pokud nezaniklo v střídnici, vzniklé z *eu̯* atp. Jest tedy:

za pův. *p* psl. *p*, na př. v *p*luti, *p*ovą č. plúti, plovu, vedle lit. plauti, ř. *πλέϝω*, — v sъ*p*ati č. spáti, v. skr. svapnas, ř. *ὕπνος*, atd.; —

za pův. *ph* psl. *p*, v stsl. ku*p*ъ č. kupa, avest. kaōfa- vrch; —

za pův. *b* psl. *b*, v stsl. sko*b*lь radula, rus. skobelь, č. skoble, vedle lit. skabėti řezati, lat. scabo; —

za pův. *bh* psl. *b*, na př. v *b*ere- č. béře-, vedle ř. *φέρε-*, skr. bhara-, — v *b*yti č. býti, vedle ř. *φύειν*, lat. fu-, fui, skr. bhū-, bhavati, — v ne*b*es- č. nebes-, vedle ř. *νεφεσ-*, skr. nabhas-, atd.; —

za pův. *v* a *u̯* psl. *v*, na př. v o*v*ь-, stsl. ovьca č. ovce, vedle lat. ovis, skr. aviš, — v no*v*ъ č. nový, vedle lat. novus, ř. *νέϝος*, skr. navas, lit. naujas, pův. neu̯os, — v pl. nom. syno*v*e č. synové, vedle skr. sūnavas, pův. sūneu̯es, atd.; —

za pův. *m* psl. *m*, na př. v *m*ati č. máti, vedle lit. motė, lat. mater, ř. *μήτηρ*, skr. mātā, — v jes*m*ь č. jsem, vedle skr. asmi, ř. *εἰμί* m. *ἐσμί*, atd. —

Pův. -*m* (koncové) změnilo se v psl. -*n* (a tak i v některých jiných jazycích). Na př. za pův. so*m* skr. sam je psl. sъ*n*- v sъn-êsti, sъn-ьmъ, sъn-ęti, — za pův. akk. genā*m* je stprus. genan, ř. *χώρᾱν*, psl. ženą (z -ā*n*).

Proti příponám s -*m*- v sg. instr. têmь rabъmь, du. dat. instr. têma rybama, pl. dat. têmъ rybamъ a pl. instr. têmi rybami atp. jsou v některých jiných jazycích přípony s -*bh*-; na př. ř. -*φι* v *ἦφι βίηφι* proti slovansk. -*mь* v sing. instr., skr. -*bhjām* v du. dat. instr. aśvābhjām proti slovansk. -*ma*, skr. -*bhjas* v pl. dat. aśvābhjas proti slov. -*mъ*, skr. -*bhis* v pl. instr. aśvābhiš proti slov. -*mi*. Se slovanštinou mají tu souhlásku stejnou -*m*- litevština a germanština. Toto *m* a *bh* však nejsou střídnice hláskové, nýbrž každé jest původu jiného; srov. Brug. II, 626.

Pův. *k*, *ḱ* atd.

240. Vzájemné střídnice hlásek hrdelných jsou v jazycích indoevropských několikeré: na př. za *k* v slov. ku-, kova- je *k* v lat. cū-, cudo, — za *k* v slov. kmenu zájm. *k*o- gen. kogo je *qu* v lat. quo-, qui quæ quod, — za *k* v lat. decem (m. dekem), ř. *δέκα* je *s* v slov. desętь č. deset, atd. Totéž nalézá se také při *g* a *gh*. V tom pak ve všem jeví se trojí druh souhlásek, totiž:

1. hrdelnice, které jsou stejné v jazycích všech (mimo obměny, kterým podléhají na půdě jazyků jednotlivých), na př. *k* v slov. ku-, kova-, lat. cū-, cudo atd.; —

2. hrdelnice, labialisované v lat., řečt., kelt. a germ., na př. *qu* v lat. quo-, ř. *πο*- (a *κο*-, oboje z ku̯o-) v *πότερος* (*κότερος*, ion.), proti slov. ko-; —

3. hrdelnice řecké, lat. atd., za něž v jaz. arských a litevskoslovanských jsou sykavky, na př. *k* v lat. decem, ř. *δέκα*..., proti *s*, *š*, *s*, *ś* v slov. desętь č. deset, lit. dešimtis, avest. dasa, skr. daśa.

Které byly těchto hlásek střídnice původní, není dosti vysvětleno. Se stanoviska slovanského můžeme na tom přestati, že byly v době starší, předslovanské, střídnice dvoje:

a) *k*, *g*, *gh*, tak zvané hrdelnice v e l a r n í (t. j. článkované mezi kořenem jazyka a čípkem, velum palati), a

b) hlásky, za něž jsou v jazycích arských a litevskoslovanských střídnice s y k a v é, v jazycích ostatních střídnice h r d e l n é; podobá se pravdě, že to byly hlásky též hrdelné, jež v arštině a lituslovanštině změnily se v sykavé, ale jest také domnění opáčné, že to byly hlásky sykavé, jež v řečt., lat., kelt. a germ. se změnily v hrdelné; hlásky ty pak znamenají se *ḱ*, *ǵ*, *ǵh* a pokládají se za hrdelnice p a l a t a l n í n. podnebné (t. j. článkované mezi kořenem jazyka a zadním patrem).

Hlásky *gh* a *ǵh* ztrácejí aspiraci.

Střídnice slovanské za pův. *k*, *ḱ* atd. jsou:

za pův. *k* je psl. *k*, na př. v zájm. *k*o-, stsl. kъto č. kto, kdo, vedle lit. kas, skr. kas, ř. *κο*-, *κότερος* (ion.), lat. quo-, qui quae quod, — v te*k*ą č. teku, vedle lit. teku a skr. *takāmi, atd.; — sem patří také *k*, které na půdě slovanské se změnilo v *č*, na př. v stsl. četyrьje č. čtyřie, čtyři, z býv. ketyr-, jak svědčí lit. keturi, — ve vok. vьlče stsl. vlъče č. vlče, vedle ř. *λύκε* atd.; —

za pův. *g* je psl. *g*, na př. v jь*g*o č. jho, vedle skr. jugam, lat. iugum, ř. *ζυγόν*, atd.; — sem patří také *g*, které na půdě slovanské se změnilo v *ž*, na př. v živъ č. živý, z býv. gīv-, jak svědčí lit. gyvas živý, atd.; —

za pův. *gh* je psl. *g*, na př. v sti*g*-, stsl. dostignąti č. stihnouti, vedle ř. *στείχω*, skr. stighnōmi vystupuji, — v mь*g*la č. mhla, mlha, vedle ř. *ὀ-μίχλη*, — v dьl*g*ъ, stsl. dlъ*g*ъ č. dlouhý, vedle skr. dīrghas, ř. *δολιχός*, atd.; —

za pův. *ḱ* je psl. *s**), na př. v de*s*ętь č. deset, vedle lit. dešimtis, avest. dasa, skr. daśa, ř. *δέκα*, lat. decem (t. j. dekem), — *s*luti, *s*lovą č. slovu, *s*lovo, *s*lava č. sláva, vedle lit. šlovė, skr. śravas, ř. *κλέϝος*, — vь*s*ь č. ves, vedle lit. vëš- (v kompositech) dům, osada, skr. viś-, avest. vīs-, lat. vicus, ř. *οἶκος*, atd.; —

za pův. *ǵ* je psl. *z***), na př. mьl*z*ą stsl. mlъ*z*ą dojím, vedle lit. melžu, skr. mārdžmi, ř. *ἀ-μέλγω*, lat. mulgeo, něm. melke, — ve *z*nati, *z*ьnati č. znáti, vedle lit. žinoti, skr. džňā-, džānāmi fut. džňāsjāmi, ř. a lat. gnō-, *γιγνώσκω*, cognosco, ignotus, atd.; —

za pův. *ǵh* je psl. *z****), na př. v *z*ima, vedle lit. žëma hiems, skr. himā fem. zima ř. *χειμών*, lat. hiems, — li*z*ati č. lízati, lit. lëžti, skr. lih-, lēhmi, ř. *λείχω*, lat. lingo, atd.

Odchylkou je sl. *k*amen- a lit. a*k*men- proti skr. aśman-, — a sl. *g*ąsь č. hus, husa proti lit. *ž*ąsis a skr. haṅsa labuť.

---

*) Za obé je dále lit. *š*, avest. *s*, skr. *ś*, a v řečt., lat., kelt., germ. hrdelnice *k* nebo její obměna jiná.

**) Za obé je dále lit. *ž*, avest. *z*, skr. *dž*, a v řečt., lat., kelt., german. hrdelnice *g* nebo její obměna jiná; z jazykův, které mají za *k* a *ǵ* střídnice sykavé, shodují se tedy slovanština s iranštinou (avest.) a litevština se sanskrtem: pův. *ḱ*, *ǵ* — sl. *s*, *z*, — iran. *s*, *z*, — lit. *š*, *ž*, — skr. *ś*, *dž*.

***) Za obé je dále lit. *ž*, avest. *z*, skr. *h* (m. *džh*), a v řečt., lat., kelt. a german. střídná hrdelnice.

Pův. *s*, *z*.

241. 1. Za pův. *s* má slovanština dílem *s*, dílem *ch*.

a) Za pův. *s* je psl. *s*. Na př. v *s*ed-, stsl. sedlo, selo, sêdêti, saditi, vedle lit. sėdėti, lat. sedere, ř. ἑδ- m. σεδ- v ἕζομαι, — v *s*edmь č. sedm, vedle lit. septyni, lat. septem, skr. sapta, — v *s*ъnъ m. *s*ъpnъ č. sen, vedle lit. sapnas, skr. svapnas, lat. somnus, sopor, ř. ὕπνος, — v je*s*tь č. jest, vedle lit. esti, ř. ἐστί, lat. est, skr. asti, — v no*s*ъ č. nos, vedle skr. nas a nasā, sthněm. nasa, — bo*s*ъ č. bos, vedle lit. basas, — sg. gen. nebe*s*e vedle ř. νεφεσ-, atd.

b) Za pův. *s* je psl. *ch*. Za *ch* bývá změkčením z něho vzniklé *š*; bylo se tedy změnilo *s* v *ch* před tímto měkčením. Příklady toho máme: blъ*ch*a č. blcha, blecha, vedle lit. blusa, — dъ*ch*nąti č. dchnouti, dechnouti, dýchati, duch, duše atd., vedle lit. dusti, — *ch*oditi, part. *š*ьdъ č. šed, skr. sadāmi jdu, ř. ὁδός m. σοδ-, — *ch*romъ č. chromý, skr. srāmas, — ju*ch*a č. jícha, lat. jūs, skr. jūša, — kašьlь č. kašel, lit. kosu, kosti kašlati, — lê*ch*a č. lícha, lit. lisė záhon, — mu*ch*a č. moucha, lit. musė, lat. musca, — myšь č. myš, lat. mūs, ř. μῦς, skr. mūšas (m. mūsa-s), — mъ*ch*ъ č. mech, lit. plur. musai, lat. muscus, sthněm. mos, — snъ*ch*a č. snacha (z jihoslov.), skr. snušā, — su*ch*ъ č. suchý, lit. sausas, — šestь č. šest, lat. sex, — u*ch*o, lit. ausis, — vetъ*ch*ъ č. vetchý, lat. vetus, atd. Dále v koncovkách ohýbacích:

pl. lok. -*ch*ъ, chlapêchъ, rybachъ, têchъ . . . , z pův. -su, skr. aśvēšu, aśvāsu;

praes. 2 sing. -šь z *ch*ь, v nesešь stsl. neseši atp.;

aor. slož. 1. sg. da*ch*ъ z pův. -som; 3. pl. stsl. dašę z -chę; a podle toho pak i v impf. stsl. nesêa*ch*ъ, nesêaše, stč. nesiech, nesieše.

V jakých případech pův. *s* přejato do slovanštiny beze změny a v jakých změněno v *ch*, není vyšetřeno dostatečně. Vidí se ovšem, že v jistých poměrech hláskoslovných bývá častěji *ch*, v jiných častěji *s*, ale nevšude jeví se v tom důslednost a nevždy je viděti příčiny odchylkám.

ch bývá často po samohláskách druhu *u*- a *i*-, jak viděti i na příkladech nahoře položených.

ch je proti *s* skr. desiderativ v slovesích stsl. jachati, ąchati, machati, č. jechati, ňuchati, máchati, ostýchati se.

ch je v aor. stsl. rêchъ stč. řiech, z pův. rēk-som, a podobně v stsl. têchъ z pův. tēk-som.

V *st, *ss, *ks, *ts (spodobeném z *ds), *ps (*bs), *ns zůstává *s*. Na př. v aor. dasta, daste; — rêsta, rêste z rēksta, rēkste; — stati, strana; — pьrstь stsl. prъstь č. prst humus, vedle prachъ č. prach z pův. porsъ, obé z koř. pers-; — 2. sg. jesi č. jsi, z jes-si; — pl. gen. lok. nasъ, z *nās-som (gen.) a *nās su (lok.); — aor. stsl. tręsъ, m. tręs-sъ; — aor. stsl. nêsъ, z *nēk-som; — 2. sg. stsl. vêsi, jasi, m. vêd-si (spodob.

vêt-si), jad-si; — aor. stsl. basъ, z *bhōd-som; — aor. stsl. grêsъ, z grēb-som; — osa č. vos, vosa, lit. vapsa; — męso č. maso z *menso; — pl. lok. -asъ m. -an-sъ, jako stč. Polás (z kmene poljan-). V aor. stsl. pęchъ, jachъ, č. pěch, jěch edi, vzniklo *ch* analogií podle da*ch*ъ atd.; tvary vlastní s. -sъ jsou v stsl. pęsъ, jasъ. —

2. Původní *z* předpokládá se ve skupinách *z* + *media*. Na př. podle got. mizdō, ř. μισθός atd. předpokládati lze pův. mizdh-, atd. Toto pak pův. *z* dochovalo se také do psl.: mьzda.

Pův. *j*.

242. S *j* splynulo také *i̯*, pokud nezaniklo v střídnici, vzniklé z *ei̯* atp. Z obého pak jest v psl. opět *j*; na př. v *j*ьgo stsl. igo č. jho, vedle skr. jugam, lat. iugum, skr. ζυγόν, — pl. nom. gostь*j*e č. hosté, vedle skr. kavajas, pův. -ei̯es, atd.

II. Souhlásky praslovanské a jejich proměny v době předčeské*).

243. Souhlásky praslovanské byly původně: plynné *r*, *l*, *n*; zubné *t*, *d*; retné *p*, *b*, *v*, *m*; hrdelné *k*, *g*, *ch*; sykavé *s*, *z*; a podnebné *j*.

Souhlásky tyto byly na začátku doby praslovanské. Z čeho vznikly nebo jakých hlásek původních jsou střídnicemi, bylo vyloženo ve výkladech předcházejících; k tomu jest ještě ukázati, jaké změny se s nimi staly v době předčeské a jaké střídnice za ně má čeština.

Změny, jež tu nalézati budeme, mají své příčiny. Nejčastěji to bývá vliv následující samohlásky druhu *e* (totiž *e*, *ē, *ę*, *ь* z *e) nebo druhu *i* (totiž *i* z *ī i z *ei̯, a *ь* z *i); nebo vliv následující dvojhlásky *ê* a toho *i*, jež je místo *ê*; nebo spojení s *j*; nebo sousedství a spojení s hláskami jinými.

Výsledek pak těch změn jest, že na sklonku doby praslovanské jsou souhlásky: *A*) *r*, *l*, *n* a *ŕ*, *ľ*, *ň*; *B*) *t*, *d*; *C*) *p*, *b*, *v*, *m*; *D*) *k*, *g*, *ch*; *E*) *c*, *ʒ* (*dz*), *z*, *s*; *F*) *č*, *ǯ* (*dž*), *ž*, *š*; a *G*) *j*.

A) Psl. *r*, *l*, *n*; *ŕ*, *ľ*, *ň*.

244. Psl. souhlásky plynné *r*, *l*, *n* jsou střídnice za pův. *r*, *l*, *n* (srov. § 237); na př. *r* v psl. *berą* jest podle ř. φέρω, lat. fero, skr. bharāmi střídnicí za pův. *r* v koř. bher-, — *l* v psl. *ližą* je podle lit. lëžiu, ř. λείχω,

*) Srov. Miklosich, Gramm. I[3] 201 a násl.; — Leskien, Handb.[2] 16 a násl.; — Brugmann, Grundriss I; — Sobolevskij, Fonetika 108 sl.

lat. lingo za pův. *l* v **ligh-*, — *n* v psl. *noktь*, stsl. noštь, č. noc, je podle lit. naktis, lat. nox za pův. *n* v **nokti-*, atd.

Ve spojení s *-e*, *-i*, *-ê* atp. souhlásky tyto v době psl. se neměkčí. Spojením s *-j* mění se *r*, *l*, *n* v měkké *ŕ*, *ľ*, *ň*. a skupené *sl* v *šľ* (pro jiné skupiny není bezpečných příkladů). Změna tato děje se v době psl. (srov. Mikl. I³ 444) a měkké *ŕ*, *ľ*, *ň*, *šľ* dochovává se odtud do jazyků slovanských jednotlivých.

Víc o tom viz v §§ 262, 277 a 289.

Do doby psl. sahá začátkem svým také p ř i s o u v á n í *n* v případech, jako jsou do-*n*-jego stsl. do-ňego č. do-ňeho atp. Přisouvání to vzalo svůj začátek od předložek, které měly *-n* etymologické. Takové byly zajisté předložky *sъ*, *vъ*. Zněly původně **som-*, **on-* (*v-* ve *vъ* je hiatové). Ve složeninách *somt-*, *ont-* (t. j. kde druhý člen složeniny se začínal souhláskou nějakou mimo *j*) vznikalo sąt-, ąt-, na př. sąsêdъ č. súsěd, soused, ątъkъ č. útek. Ve složeninách ostatních měnilo se *som-*, *on-* v náležité *sъn-*, (v)*ъn-* (sr. § 17), a bylo tedy na př. sъn-ьmъ stč. snem gen. senma, sъn-ьmą stč. senmu, sъn-ęti stč. snieti, sъn-imati č. snímati, sъn-êsti č. sniesti, snísti, vъn-ьmą, vъn-ęti, vъn-imati č. vnímati, vъn-jemь stsl. vъňemь (psáno vъ ňemь) atd. Také o sobě stojíc, t. j. mimo složení, ve funkci předložkové, změnilo se **som*, **on* v *sъn*, *vъn*; na př. sъn jimь v stsl. sъňimь (v písmě rozděleno v sъ ňimь), vъn jemь v stsl. vъňemь (psáno vъ ňemь), stsl. vъn-uši in aures, vъn -ušьju in auribus, vъn-êdra, vъn-êdrêchъ atd. Když slovo příslušné se začínalo souhláskou nějakou mimo *j-*, odsouvalo se *-n* ze *sъn* a *vъn*, a bylo *sъ*, *vъ*. Bylo pak sъ-têmь, vъ-tomь . . . , a naproti tomu sъ*n*-jimь, vъ*n*-jemь. Na pohled zdálo se, že v sъ*n*-jimь (proti sъ-têmь), vъn-jemь (proti vъ-tomь) jest *n* přidáno; zdání toto zavdalo podnět, aby se ve stejných případech vsouvalo *n* také jinde, a tím vzniklo do-*n*-jego, na-*n*-jemь, za-*n*-jimi, otъ-*n*-ęti stsl. aor. otъnę praes. otъnьmą, č. odníti, vъzъ-*n*-ęti stsl. vъznęti vedle vъzęti, atd.

Ve složeninách stsl. sąlogъ consors tori, sąložь id. je *są-*, v sъlogъ compositio, sъložь maritus, sъložiti componere je *sъ-*; podobně je v ątъkъ a vъtъkati intexere rozdílné *ą-* a (*v*)*ъ-*, atd. Složeniny se *są-*, *ą-* pocházejí ze starého *som-*, *on-*, složeniny pak se *sъ-*, *vъ-* jsou mladší a pocházejí z doby, kdy ze **som*, **on* bylo se již vyvinulo *sъ*, *vъ*.

Srov. Baudouin de Courtenay, Glottol. zamêtki I (1877) 17—53; jinak Miklosich I² 212—213 a Murko v Jag. Arch. 14, 94 sl.

Přisouvání *n* v do-*n*-jego, na-*n*-jemь atd., začaté v době praslovanské, pokračuje a množí se časem; účinkem jeho jest i nč. pře*n*dati, na*n*dati atp., v § 299.

B) Psl. *t*, *d*.

245. Psl. souhlásky zubné *t*, *d* jsou s t ř í d n i c e za pův. *t*, *th* a *d*, *dh* (srov. § 238); na př. *t* v psl. vьr*t*êti stsl. vrъtêti č. vrtěti je podle lat. vertere, skr. vartatē střídnicí za pův. *t* v koř. ver*t*-, — *t* v s*t*ojati, s*t*oją a s*t*ati, s*t*aną, č. státi, stoju, stojím, stanu, podle skr. part. sthitas, za *th* v koř. s*th*ā-, — *d* ve vi*d*êti, vê*d*êti, č. viděti, věděti, je podle ř. *ϝιδεῖν*, *ϝοῖδα*, skr. vēda, za pův. *d* ve u̯ei̯*d*-, u̯oi̯*d*-, — me*d*ъ č. med, je podle skr. madhu, ř. *μέθυ*, za pův. *dh* v me*dh*u. —

Souhl. *t*, *d* ve spojení s *-e*, *-i*, *-ê* atp. v době psl. se neměkčí. —

Změny vznikající ze spojení *t-*, *d-* s *-j* jsou rozdílné v jazycích slovanských jednotlivých, jsou hotovy v nejstarších jejich památkách historických, a vykonaly se tedy v době přechodu z praslovanštiny do slovanštiny historické; v praslovanštině pozdější mohly se jeviti jejich začátky jako rozdíly dialektické, pro praslovanštinu původní dlužno však předpokládati jednostejné *tj*, *dj*, na př. v subst. svê*tj*a č. svíce, me*dj*a č. meze, mez.

Změnilo se pak psl. *tj*, *dj* do slovanských jazyků jednotlivých takto: za psl. *tj*, *dj*, svê*tj*a, me*dj*a, má srbština *ć*, *dj*, svieća (v písmě cyrillském свијећа), me*dj*a (међа); — chorvatština *ć*, *j*, sveća, me*j*a; — slovinština *č*, *j*, sveča, me*j*a; — polština *c*, *dz*, świeca, mie*dz*a; — lužičtina *c*, *z*, hluž. swěca, mě*z*a, dluž. swěca, mja*z*a; — čeština *c*, *ʒ* (*dz*), které se záhy měnilo v *z*: stč. (před přehláskou) sviec*a*, me*ʒ*a, přehlas. sviec*ě*, me*z*ě, nč. svíce, me*z*e; v nářečí slc. zachovalo se *dz*, tedy me*dz*a; — ruština *č*, *ž*, svêča, me*ž*a; — stará slovenština (stbulh.) *št*, *žd*, svê*št*a, me*žd*a; — bulharština totéž, svê*št*a, me*žd*a.

Střídnice č e s k é za psl. *tj*, *dj* jsou tedy *c*, *ʒ* (*z*, slc. *dz*). V slabikách *ca*, *ʒa* a *cu*, *ʒu* způsobují přehlásku, za starší nom. svie*ca*, me*ʒa* atp. a akk. svie*cu*, me*ʒu* atp. je později přehlasované svie*cé*, me*zě* a svie*ci*, me*zi* atd. Přehláska děje se jen v slabikách měkkých; jsou tedy i vytčené zde slabiky *ca*, *ʒa* atd. a tudíž i jejich souhlásky *c-*, *ʒ-* měkké. Měkkost *c*, *ʒ* pochází od původu těchto hlásek z *tj*, *dj* a zůstává při jejich kvalitě, jest vlastností jejich jakožto zubných assibilat z bývalého *tj*, *dj* vzniklých. Srov. § 394.

Jako se *tj* mění v zubnici assibilovanou *c* (skoro $= t + s$), tak mění se také *dj* vlastně v $ʒ = dz$; v slc. me*dz*a (a pol. mie*dz*a) je člen zubný zachován, pro češtinu (a lužičtinu) změnilo se *ʒ* záhy v *z*.

Ve skupeném *st*, *zd* mění se tu zároveň *s* v *š* a *z* v *ž*; ze *stj* je české *šč* a z toho *šť*, ze *zdj* je *žď*. Na př. part. puš*t*ěn stč. pušćen z pus*tj*en-, hy*žď*en z gy*zdj*en-.

Víc o tom v. v §§ 303 a 316. —

Z doby psl. pochází z m ě n a *tt*, *dt* v *st*. Na př. v inf. me*st*i, ve*st*i, sup. me*st*ъ, ve*st*ъ, č. mésti, vésti, mest, vest, z met-ti, ved-ti, met-tъ,

ved-tъ; — praes. 2. du. stsl. da*st*a, ja*st*a, vê*st*a, 3. du. a 2. pl. da*st*e, ja*st*e, vê*st*e, stč. 2. pl. jieste, vieste, z -d-ta, -d-te; — subst. gъrs*t*ь, vlas*t*ь, č. hrst, vlast, z gъrt-tь (srb. iter. grtati corradere), vlad-tь; — pê*st*unъ č. pěstún, z pêt-tunъ; — č. vrs*t*va, přás*t*va, z vьrd-tva, prẹd-tva; atd. Změna tato má doklady také v mnohých jazycích jiných; na př. v lit. inf. vesti z ved-ti, lat. claustrum z claud-trum, rastrum z rad-trum, rostrum z rod-trum, paluster z palud-ter, v ř. πιστός z πιθ-τος, οἶσθα z οἰδ-θα atd.*).

O změně *kt*, *gt* v stsl. *št* č. *c* atd. viz doleji při *k*, *g* (§ 247 č. 5).

Obecně slovanské a tedy psl. jest také odsutí *t*, *d* ze skupení *dg*, *ts*, *ds*, *tm*, *dm*; na př. stsl. *vêglasъ* z vêd-golsъ Mikl. Et. Wtb. 390, v aor. stsl. *čisъ* m. či*t*sъ, z kẹit-som, — subst. *čislo* č. číslo z či*t*-slo, — v stsl. praes. 2. sg. *dasi*, *jasi*, *vêsi* z da*d*-si atd., — v *kąsъ* č. kus z *kon*d*-sъ, vedle lit. kandu, kąsti kousati, — v *osmь*, *osmъ*, č. osm, osmý, z os*t*-mь, ost-mъ, podle skr. aštāu, ř. ὀκτώ, lat. octo, got. ahtau, lit. aštûni, — v praes. 1. sg. *damь*, *jamь*, *vêmь*, č. dám, jiem jím, viem vím, z da*d*mь atd., — praes. 1. pl. stsl. *damъ*, *jamъ*, *vêmъ*, č. dáme, jieme jíme, vieme víme, z da*d*-mъ atd., — *vymẹ* č. výmě, z vy*d*-mẹ, vedle skr. ūdh-ar, ř. οὖθαρ, sthněm. ûtar; — *rumênъ* č. ruměný, z ru*d*-mênъ, srov. lit. raumů maso svalové (červené, z rau*d*mů, v. Zubatý v Jag. Arch. 15, 497). V se*d*mь č. se*d*m jest na pohled odchylka; ale to jest m. *sebdmь, ne-li dokonce m. *sebdъmь, vedle ř. ἕβδομος.

V době psl. začíná se také vsouvání *t* do skupiny *sr* na př. pьs*t*rъ č. pstrý, pestrý, z pьs-ro-. Pro *zdr* ze *zr* není příkladů dosti starých. Vsouvání toto pokračuje a množí se časem, v. § 313 a 326.

C) Psl. *p*, *b*, *v*, *m*.

246. Psl. souhlásky retné *p*, *b*, *v*, *m* jsou střídnice za pův. *p*, *b*, *bh*, *v*, *ụ*, *m* (srov. § 239); na př. *p* v psl. *p*luti, *p*lovą, č. plúti, plovu, je podle lit. plauti, řeck. πλέϝω střídnicí za pův. *p* v koř. pleụ-, — *b* v stsl. sko*b*lь, rus. skobelь, č. skoble, je podle lit. skabėti, lat. scabo za pův. *b* ve *ska*b*-, — *b* v psl. *b*erą č. beru je podle ř. φέρω, lat. fero, skr. bharāmi za pův. *bh* v koř. *bh*er-, — *v* v psl. o*v*ь-, ovьca, č. ovce, je podle lat.

*) Změnu tuto vykládá Kräuter ve spise Zur Lautverschiebung (vyd. v Strassb. 1877) na str. 88 tím, že do *tt* vniklo při článkování mimovolné *s*, a K. Verner, posuzuje spis Kräuterův v Anzeiger für deutsches Alterthum IV, 341, praví o tom výkladu: „Eine vorzügliche Erklärung, durch welche ein lautgeschichtliches Rätsel, das fast alle indogerm. Sprachen berührt, aus der Welt geschafft wird. Man versuche selbst ein a*tt*a mit zwei vollständig gesprochenen t-Lauten hervorzubringen . . .: man erhält unwillkürlich statt a*tt*a ein at*s*ta“. Mám trvám právo přihlásiti se, že jsem podal týž výklad dříve než Kräuter, totiž v přednášce v král. České Společnosti nauk 1871, otištěné v Časopise Česk. Musea 1872 pod názvem „Pokusy, jimiž se některé proměny hláskoslovné mechanikou mluvidel vykládají“, viz tu zvl. str. 284.

ovis, skr. aviš, za pův. *v* v o*v*i-, — *v* v pl. nom. psl. syno*v*e č. synové je za pův. *ụ* v sūne*ụ*es, — *m* v psl. *m*ati č. máti je za pův. *m* v **m*ātē.

Ve spojení s *-e*, *-i*, *-ê* atp. souhlásky tyto v době psl. se neměkčí.

Ze spojení s *-j* vzniká dílem retnice + *ľ*, t. j. *-j* v tomto spojení se mění v *ľ*, — dílem vzniká retnice měkká *ṕ*, *b́*, *v́*, *ḿ*.

ľ vzniklo v slabice kořenné v psl. p*ľ*ьvati, stč. p*ľ*vati, p*ľ*uju, vzniklém z **pju*-, podle lit. spiauti.

Jinde, totiž mimo *pľьvati*, jsou výsledky nestejné, jsou hotovy v nejstarších památkách historických, a změny vykonaly se tedy v době přechodu z praslovanštiny do slovanštiny historické; v praslovanštině pozdější mohly se jeviti jejich začátky jako rozdíly dialektické, pro praslovanštinu původní dlužno však předpokládati jednostejné *pj*, *bj*, *vj*, *mj*.

Změnilo se pak psl. *pj* atd. dílem v *pľ* atd., dílem v *ṕ* atd. Ono se jeví v slovanštině ruské, srbskochorv. a slovinské, toto v bulharštině a slovanštině západní; stslovenština má oboje.

Střídnice české za bývalé *pj* atd. jsou tedy *ṕ*, *b́*, *v́*, *ḿ*. Na př. 1. sg. stč. kú*ṕ*u z psl. ką*pj*ą, hý*b́*u z gy*bj*ą, lo*v́*u z lo*vj*ą, dřie*ḿ*u z drê*mj*ą. Víc o tom v. v §§ 328 a násl.

Ze skupin *pn*, *bn*, *ps*, *bs*, *pt*, *bt*, *bd*, *bv* odsuto jest *p*, *b*, *v* v psl. *sъnъ*, č. sen, m. sъpnъ, — *usъnąti*, č. usnouti, m. usъpnąti, aor. stsl. usъpe, — *tonąti*, č. tonouti, m. topnąti, aor. stsl. utope, — *tьrnąti*, stsl. utrъnąti, č. trnouti, m. tьrpnąti, vedle psl. tьrpêti, — *klenąti*, č. klenouti, m. klepnąti, aor. stsl. zaklepochъ, — *lьnąti*, stsl. prilьnąti, č. lnouti, m. lьpnąti, aor. stsl. prilьpe, — *oslьnąti*, č. oslnouti, m. oslьpnąti, aor. stsl. oslьpochъ, — *kanąti*, č. kanouti, m. kapnąti, vedle kapati, — *gъnąti*, č. hnouti, m. gъbnąti, aor. stč. hbe, psl. gъbe, — *gynąti*, č. hynouti, vedle gybnąti, — *osa*, *vosa*, m. vopsa, podle lit. vapsa, sthněm. wefsa, — *gresti*, stč. pohřésti, z pogreb-s-ti, — *suti*, stč. súti, praes. sъpą stč. spu, m. supti, — *čerti* stsl. -črêti stč. -čřieti, m. čerpti, — *dolto*, stsl. dlato, č. dláto, m. dolbto, z koř. delb-, dlabati, — *sedmъ* ze sebdmь, vedle lat. septem, — *obora* m. obvora, z koř. ver- claudere, — *obolkъ* stsl. oblakъ, č. oblak, m. obvolkъ, z koř. velk-, — *obinąti*, stč. obinúti, m. obvinąti atd. Tvary jako stsl. pogy*b*nąti, uto*p*nąti, č. ká*p*nouti atp. jsou novotvary, jejich *b*, *p* je tu podle tvarů jiných, které je mají po právu.

Z doby psl. pochází také přisuté *v*-, kde se vyskytuje obecně; na př. ve *v-ъ* z býv. v-ъn-, on- ř. ἀν-ά, — *v-ъp-* v stsl. vъpiti, stč. subst. vep = *vъpъ gen. upu, vedle vъz-ъpiti, — *v-ydra*, m. ydra, vedle lit. ūdra, — **v-ymẹ*, č. výmě, rus. vymja, m. *ymẹ, vedle skr. ūdhar, ř. οὖθαρ, — *v-yknąti* m. yknąti, vedle učiti, — *v-onja* č. vůně, m. onja, vedle ąchati a ř. ἄν-εμος, lat. an-imus, — *v-ęzati* č. vázati, vaz, m. ęzati, vedle ązlъ č. uzel.

D) Psl. *k*, *g*, *ch*.

247. Psl. souhlásky hrdelné *k*, *g*, *ch* jsou střídnice za pův. *k*, *g*, *gh*, *s* (srov. § 240 a 241); na př. *k* v psl. te*k*ą je podle skr. takāmi atd. střídnicí za pův. *k*, — *g* v psl. jь*g*o je podle lat. jugum, skr. jugam atd. střídnicí za pův. *g*, — *g* v psl. sti*g*-, stsl. dostignąti č. stihnouti je podle skr. stighnōmi, ř. *στείχω* střídnicí za pův. *gh*, — *ch* v psl. mu*ch*a je podle lit. musė, lat. musca střídnicí za pův. *s*.

ch je také střídnicí za germ. *h* v slovích přejatých a v slovanštině rozšířených: *chlêbъ* č. chléb, got. hlaifs, — *chlêvъ* č. chlév, got. hlija, — stsl. *chyzъ*, *chyža*, č. chyše, got. -hūs, sthněm. hūs. —

Hrdelnice *k*, *g*, *ch* podléhají v době psl. změnám několikerým.

1) Ve spojení se samohláskami druhu *e* a *i*, totiž *-e*, *-ę*, *-ē*, *-i* (vzniklého z *ī a z *ei̯) a *-ь* (vzniklého z *e a *i), mění se hrdelnice *k*, *g*, *ch* v podnebné *č*, *ǯ (dž)*, *š*. Začátky změny té sahají do doby předslovanské (do doby litevskoslovanské, v lit. vyslovuje se na př. *ki*, *gi* měkce a v lotyšśt. jsou tu hrdelnice *k*, *g* změněny v *c*, *dz)*; v době psl. pak vykonána změna všeobecně. Jako temné *k* se tu mění v temnou zubnici assibilovanou (*č* skoro = *t* + *š*), tak mění se také *g* v *ǯ* (= *dž*), srov. slc. stri*g*a-stri*dž*isko; ale *ǯ* mění se záhy dále v *ž*. Skupené *sk*, *zg* mění se v *šč*, *žǯ*, toto pak oboje podrobeno jest ve slovanštině historické proměnám dalším; v češtině zejména *šč* dílem zůstává (v češtině staré a východní), dílem se mění v *šť* (v češt. západní), a *žǯ* se mění v *žď*.

Příklady:

ke, *ge*, *che* změněno v *če*, *že* (*ǯe*), *še* v slabikách kořenných *če*sati, z koř. kes-, stupň. v kosa coma, — *če*tyrьje, vedle lit. keturi, — *že*na, stprus. gena, — *že*ną č. ženu, z koř. gen-, stupň. v gon-, goniti, — *že*lъvь č. želva, z gel- a toto z ghel- podle ř. *χέλυς*, — *še*stь č. šest, z chestь a toto ze sest-; — v sing. vok. vьl*če*, bo*že*, du*še*, vedle lit. vilke ř. *λύκε* atd.; — v kmenech praesentních pe*če*-, mo*že*-, z koř. pek-, mog-; — v aor. pe*če*, mo*že*; — v part. pe*če*nъ, mo*že*nъ, atd.; —

kę, *gę*, *chę* změněno v *čę* *žę* (*ǯę*), *šę* v *čę*ti, z koř. ken-, stupň. v konьcь č. konec, — *žę*ti, z koř. gen-, lit. genėti osekávati, — aor. 3. plur. stsl. bi*šę* z bichę; —

kē, *gē*, *chē* změněno v *čē*, *žē* (*ǯē*), *šē* a toto dále v *ča*, *ža* (*ǯa*), *ša* v slabikách kořenných *ča*diti, z kēd-, koř. ked-, stupň. v *kod-, odkudž kaditi, — *ža*gati, stsl. sъžagati, č. žáha, žahati, z gēg-, koř. geg-, stupň. v gog-, odkudž stsl. a rus. izgaga, — *ža*rъ, stsl. požarъ incendium, č. žár, z gēr-, koř. ger-, stupň. v gorêti; — v koncovkách kmenových v oby*ča*jь č. obyčěj, obyčej, z *obykējь, — pi*šča*lь stsl. pištalь č. píščěl, píšťala, z piskēl-, — vo*šča*nъ, ro*ža*nъ, mo*žǯa*nъ stsl. moždanъ medulla impletus, voščěný, rožěný, možděnicě, z voskēno-, rogēno-, mozgēno-, — v kompt.

krêpъ*ča*jь mъno*ža*jь, ti*ša*jь, z -kējь, -gējь, -chējь; — v kmenech slovesných tř. III. mьl*ča*ti, dьr*ža*ti, sly*ša*ti, stč. mlčěti, držěti, slyšěti, nč. -eti, z -kēti, -gēti, -chēti; — v imperf. pe*ča*achъ, mo*ža*achъ, stč. pečiech, možiech, z pekēachъ, mogēachъ, atd.; —

ki, *gi*, *chi* (kdež *i* buď z pův. *ī* nebo z pův. *ei̯*, nikoli z *-*oi̯*) změněno v *či*, *ži* (*ǯi*), *ši* v slabikách kořenných v *či*stъ č. čistý, ze *(s)kīst-, lit. skystas, — *šči*rъ, stsl. štirъ integer, č. čirý, *skīr-, lit. skyras oddělený, odlišený, — *ži*vъ č. živý, z *gīv-, lit. gyvas, — v koncovkách kmenových v pają*či*na, dru*ži*na, ti*ši*na, z -kina, -gina, -china, — lê*či*ti, lo*ži*ti, ti*ši*ti, atd.; —

kь, *gь*, *chь* (kdež *-ь* je z *e nebo *i) změněno v *čь*, *žь* (*ǯь*), *šь* v *čь*ną, stsl. začьną č. začnu, z koř. ken-, — rê*čь* č. řěč, řeč, z *rēkĭ-, — *žь*ňą č. žňu, žnu z gьn-, koř. gen-, — lъ*žь* č. lež, z *lŭgĭ-, — part. *šь*dъ č. šed, z chьdъ, koř. ched-, stupň. v ch*o*d-, choditi, — my*šь* č. myš, z *mūchĭ-, — rą*čь*ka, bo*žь*skъ, grê*šь*nъ, č. ručka, božský, hřiešný, z -kьka, -gьskъ, -chьnъ, atd.

2) Ve spojení s *-ê*, vzniklým z pův. *oi̯*, *ai̯* n. *āi̯*, — a s *-i*, vzniklým z pův. *-oi̯*, — mění se hrdelnice *k*, *g* v assibilaty *c*, *ʒ* (*dz*); za *ʒ* je později *z*. Podobně mění se skupené *sk*, *zg*, v češtině zejména v *śc*, *źʒ* a toto dále v *šč*, *žǯ* a *šť*, *žď*.

Příklady:

kê, *gê* změněno v *cê*, *ʒê*, *zê* v slabikách kořenných *cê*na č. cěna, cena, z kêna (*koi̯na), podle lit. kaina, — *cê*lъ č. cělý, celý, z kêlъ, podle got. hails, — stsl. *ʒê*lъ, *zê*lъ vehemens, stč. zielo valde, z gêlo-, podle lit. gailus ostrý; — v sg. lok. člověk*cê*, bo*zê*, stsl. též bo*ʒê* (Zogr.), stč. člověcě, bozě, nč. -ce, -ze, z -kê, -gê; — v sg. dat. lok. a du. nom. akk. rą*cê*, no*zê*, stsl. též no*ʒê* (Mar.), č. rucě, ruce, nozě, noze, z -kê, -gê (*-ê* v sg. dat. lok. z *āi̯, v du. z *ai̯*); — v plur. lok. člověk*cê*chъ, bo*zê*chъ, č. -ciech, -ziech, -ích, z -kêchъ, -gêchъ; — v imperat. stsl. rь*cê*te, mo*zê*te, č. rcěte, rcete, z -kête, -gête (s *ê* z *oi̯* podle ř. *λέγοιτε*). —

-ki, *-gi* (s *-i* z pův. *-oi̯*, na konci slova) změněno v *-ci*, *-ʒi*, *-zi* v plur. nom. člově*ci*, bo*zi*, stsl. též bo*ʒi* (mъno*ʒi* Mar.), č. člověci, bozi, z *-koi̯, *goi̯, podle ř. *λύκοι*, *λόγοι*, — a v impt. 2. 3. sg. rь*ci*, mo*zi*, stsl. též mo*ʒi* (oblę*ʒi* Zogr.), č. rci, pomozi, ř. *λέγοις*, *λέγοι*.

ch měnilo se ve stejných případech v *s*; na př. mu*ch*a, sg. dat. lok. a du. nom. akk. mu*sê*, — du*ch*ъ, sg. lok. du*sê*, pl. lok. du*sê*chъ, pl. nom. du*si* atd. Čeština má za to *š*: múšě nč. mouše, o svatém dušě nč. duše, ho*ši*, leno*ši*; jenom v nářečích vyskýtá se *s*.

Pozn. k 1) a 2). Změny vyložené pronikají poněkud také při skupeném *kv*, *gv*, *chv*. Na př. stsl. vlъ*chv*ъ magus pl. nom. vlъ*sv*i, lok. vlъ*sv*êchъ, adj. vlъ*šv*ьj; *cv*êtъ, a podle toho i *cv*ьtą, č. *kv*ět, kvetu; *zv*êzda č. *hv*ězda.

3) Ve spojení s *-j* mění se *k*, *g*, *ch* v *č*, *ž* (*dž*), *š*; za *ž* je záhy *ž*. Doklady té změny máme:

v kmenových koncovkách subst. a adjekt. vzorů *oračь*, *moře*, *duša*, na př. subst. masc. plačь č. pláč, z plakjь, — plaščь č. plášť, z plaskjь Mikl. Et. Wtb. 248, — stražь custos gen. stsl. straža, č. stráž gen. strážě, stráže, ze sorgjь, — fem. záp.-slov. peča, hluž. pječa, č. péče, z pekja, — duša č. dušě, duše, z duchja, — neutr. ogňišče, stsl. ognište, č. ohnišče, ohnišťe, z ogňiskje, — lože, z logje-; — adjekt. člověčь, -ča, -če, č. člověč-, člověčí, z -vêkjь, — pěšь, pêša, pêše, č. pěš, z pêchjь atd.; —

v komparativech (a superl.) s příp. *-jьs-*, na př. stsl. draže, č. dráže, z dorgjes-; —

v subst. s příp. *-jan*, na př. stč. Lúčěnín z lạk-jan-, Lužěnín z lạg-jan-; —

v některých tvarech praesentních slovesné třídy V. 2, na př. praes. plačą, lъžą, dyšą, č. pláču, lžu, dýšu, z plakją, lъgją, dychją, — part. plačę, lъžę, dyšę, č. pláčě, lžě, dýšě, -e, z plakję, lъgję, dychję.

4) Do doby psl. patří také změna *k* v *c* a *g* v *ʒ* (*dz*), *z*, jež se vidí v stsl. vênьcь č. věnec atd. proti lit. vainikas, v kъnęzь, kъnęʒь (Zogr.) č. kněz atd. proti stsl. kъnęgъ, sthněm. chuning, atd. Pro stejnou změnu *ch-s* (stsl. směchъ a nasmisati sę, srbch. dichati a uzdisati) není příkladu obecně slovanského.

Změna tato vykládána dříve ze spojení *k-*, *g-* s *-j* doby pozdější: v době starší měnilo se *kj*, *gj* v *č*, *ž*, v době pozdější v *c*, *ʒ*, a na př. staré plakją, lъgją změnilo se v plačą, lъžą, kdežto pozdní vênьkjь, kъnęgjь dalo vênьcь, kъnęʒь (Miklosich I³ 248). Podle výkladu novějšího (Jagić v Arch. für slav. Philol. 10, 192 sl. a Sobolevskij v Russk. filolog. Vêstniku 1889, 30—33) vysvětluje se však změna tato samohláskou slabiky předcházející: *k*, *g* měnilo se v *c*, *ʒ*, *z*, když následovala samohláska a slabika předcházející měla jistou samohlásku úzkou (nejčastěji *i*, *ь*); na př. stsl. -ricati proti reką, vênьcь č. věnec z pův. vojniko-, zrъcalo č. zrcadlo z pův. zьrka-, stьʒa a stьza č. stzě, stezka, ze stigā-, koř. steigh-. Dialekticky říká se rus. kopêjkja m. -ka, *k* změněno v *kj* vlivem předcházejícího *j*; tak mohlo i z pův. *stьga býti stьgja a dále stьʒa. Případy, kde změna tato se vyskytuje po předcházející samohlásce široké, jsou nemnohé a mohou se vysvětliti analogií; na př. stsl. pritycati, stč. mácěti, stsrb. pomacati a j. Na závadu jsou však výkladu tomuto hojné případy, kde *k*, *g* v týchž okolnostech jest nezměněno a kde by se bylo změniti mělo, na př. v stsl. klikati vedle klicati clamare, ràčьka vedle ovьca atd.

Změna tato vyskytuje se v stsl. cęta č. ceta, z got. kintus Uhlenb., — stsl. gobьzъ abundans stč. hobezný z got. gabeigs t.; —

v kmenových koncovkách subst. a adjekt. vzorů *oračь*, *moře*, *duša*,

na př. vênьcь č. věnec, vedle lit. vainikas, — kъnęʒь, kъnęzь, č. kněz, sthněm. chuning, — vitęzь č. vítěz, ze stnor. vikingr Uhlenb., — pênęzь č. peniez, z germ. penninga t., — ovьca č. ovce, lit. avikė, — stьʒa, stьza, stč. stzě stezka, ze stьg-, — sьrdьce č. srdce; — sicь talis stč. sic, vedle takъ; —

v některých iterativech, na př. stsl. klicati vedle klikati clamare, — lęcati č. lécěti, léceti vedle lęką flecto, č. léknouti, — naricati v. -rêkati č. naříkati, — sêcati v. sêkati, — ticati, têcati v. têkati č. těkati, — vycati discere v. vyknąti, blistati m. bliscati v. bliskati, — sьcati mingere, č. scáti, — poklęcati č. klécěti claudicare vedle kleknúti, z koř. klęk- Mikl. Etym. Wtb. 118, — mácěti v. makati stsrb. pomacati, — dvizati v. dvignąti, — mizati nutare, č. mizeti, v. mьgnąti, — stizati v. stignąti, — strъzati radere v. strъgati a strugati, č. strhati (stč., = strouhati) a strouhati, — sъ-žizati comburere v. sъžigati a sъžagati; — tęzati exigere v. tęg-, tęgnąti trahere, č. tázati (též), z koř. tęg- Mikl. Etym. Wtb. 351.

Tudy vzniklé psl. hlásky *c* a *ʒ*, *z* dochovány i do češtiny: psl. vênьcь č. věnec, psl. kъnęʒь a kъnęzь č. kněz slc. kňaz. V slabikách *ca*, *ʒa* a *cu*, *ʒu* způsobují přehlásku, za starší gen. věnca, kňaza atp. a dat. věncu, kňazu atp. je později přehlasované věncě, knězě a věnci, knězi (o odchylkách mizati m. mizěti atp. v. § 99). Přehláska děje se jen v slabikách měkkých; jsou tedy i vytčené zde slabiky *ca*, *ʒa* atd. a tudíž i jejich souhlásky *c-*, *ʒ-* měkké. Měkkost *c*, *ʒ* pochází od původu těchto hlásek, způsobeného sousedstvím měkkým, a zůstává při jejich kvalitě, jest vlastností jejich jakožto zubných assibilat, vzniklých způsobem vyloženým. Srov. § 394.

5) Psl. *kt*, *gt* změnilo se v jistých případech tak, že v slovanštině historické jsou za ně střídnice stejné, jako za psl. *tj*, totiž: stsl. a bulh. *št*, rus. a sln. *č*, srbchorv. *ć*, česk., pol. a luž. *c*. Na př. z psl. pektь, mogtь je stsl. peštь a moštь, bulh. pešt a mošt, rus. pečь a močь, sln. peč a moč, česk. pec a moc, hluž. pěc a móc, pol. piec a moc. Pro *cht* je dokladem jen srb. inf. vrieći z *verchti. Jakým postupem se zde *kt* a *gt* měnilo, až z něho bylo historické *št*, *č*, *ć*, *c*, vykládáno všelijak; nejpodobnější je výklad, že z *kt* atd. stalo se jistými změnami *tj*, a z tohoto pak že se vyvinuly známé jeho střídnice historické, t. j. střídnice stejné jako z původního $t + j$, v. § 245 (Miklosich I³ 238 a 306, Jagić v Arch. 10, 195).

Případy, kde střídnice česká za psl. *kt*, *gt* jest, v. v §§ 368 a 377. —

Z doby psl. pochází také odsutí *k* z *pletą* vedle lat. plecto a sthněm. vlěhtan, — **letъ*, *letěti* m. lekt-, vedle lit. lėkti, lėkiu, — *pętъ* v. lit. penktas a lat. quinctus, — *šestь* m. šekstь, — aor. *rêste* atp. z rēkst-.

E) Psl. *c*, *ʒ* (*dz*), *z*, *s*.

248. Psl. *c* je sykavka měkká. Vyvinulo se až na půdě slovanské ze staršího *k*, a to (podle § 247):

dílem před *-ê* (z pův. *-oi̯*, *-ai̯*, *-āi̯*) a před *-i* (z pův. *-oi̯*), na př. v impt. stsl. rьci, rьcête, č. rci, rcěte, rcete, z rьk-, — sg. dat. lok. a du. nom. akk. psl. rąćê č. ruсě, ruce, z rąk-, — plur. nom. psl. vьlci č. vlci, z vьlk-; —

dílem v případech jiných, jako na př. v subst. vênьcь z *voi̯niko-, v iterat. stsl. pokl*ę*cati, nar*i*cati atp. —

Psl. *z* je střídnicí (srov. § 240 a 241):

za pův. *z*, na př. v psl. mьzda z pův. mizdh-, nebo

za pův. *ǵ*, *ǵh*, na př. zьnati, lit. žinoti, ř. a lat. gnō, pův. ǵ-, — lizati, ř. λείχω, pův. leiǵh-.

Oboje toto *z* je tvrdé.

Jiné je *z*, které se vyvinulo z assibilaty *ʒ*; viz zde dále. —

Psl. *ʒ* (*dz*) vyvinulo se až na půdě slovanské ze staršího *g* (= pův. *g* n. *gh*), a přešlo časem v *z*. Toto *ʒ*, *z* je sykavka měkká, jako *c*. Také se vyvinulo z *g* v týchže případech, kde *c* z *k* (v. nahoře); na př. v impt. stsl. moʒi (oblęʒi Zogr.), mozi, mozête č. pomoz, z mog-, — sg. dat. lok. a du. nom. akk. psl. nozê, nozê, stč. nozě, z nog-, — plur. nom. boʒi (stsl. mъnoʒi Mar.), — kъnęʒь (stsl. Zogr.), kъnęzь, č. kněz. —

Psl. *s*

dílem je střídnicí za pův. *s* nebo *ḱ* (srov. § 240 a 241), na př. v synъ, pův. sūnu-, — desętь č. desět, deset, lit. dešimtis, ř. δέκα, lat. decem, pův. deḱ-; — toto *s* je sykavka tvrdá; —

dílem vzniklo na půdě slovanské ze staršího *ch* (srov. § 247) před *-ê* (z pův. *-oi̯*, *-ai̯*, *-āi̯*) a *-i* (z pův. koncového *-oi̯*), na př. v sg. dat. lok. a du. nom. akk. musê (nom. mucha), sg. lok. dusê (nom. duchъ), pl. nom. dusi; — toto *s* je sykavka měkká a změněno jest v češtině v *š*: múšě, dušě (sg. lok. masc.), lenoši. —

Změny souhlásek sykavých.

1. Proti *c* bývá *č*, kde také *k* se mění v *č*; na př. otьcь, sg. vok. stsl. otьče č. otče, subst. otьčina č. otčina, adjekt. otьčьskъ stč. otečský, stč. naricati praes. naričą a stč. mýcěti praes. mýču. Tak bylo již v době psl. Na pohled je to proměna *c* v *č*. Ale *c* je tu všude původu pozdějšího, vzniklo samo ze staršího *k*, a *č* vyvinulo se změnou z tohoto, nikoli z *c*; tedy: otьče atd. z *otьke, *otьkina, *otьkьsk, naričą z narikją.

2. Totéž jeví se při *ʒ*, *z*, vzniklém ze staršího *g*. Na př. psl. kъnęʒь, kъnęzь, sg. vok. kъnęže stč. kněže, subst. kъnęžitj- stč. knězic, adj. kъnęžьskъ č. kněžský atd., z *kъnęge atd.

3. Jiné *z* mění se spojením s *-j* v *ž*. Doklady změny té máme:

v kmenových koncovkách vzorů *oráčь*, *moře*, *duša*, na př. subst. nožь z nozjь, koř. nez- (stsl. vъnьznąti, stč. venznúti infigere), stsl. maža z mazja; —

v komparativech (a superl.) s příp. *-jьs*, na př. bьrzъ kompt. adv. bьrže č. brže, z bьrzjes-; —

v praes. 1. sg. sloves III. 2, na př. psl. vęžą haereo, z vęzją, inf. vęzêti; —

v praes. 1. sg. sloves tř. IV, na př. psl. vožą, z vozją, inf. voziti; —

v part. *-n* týchže sloves, na př. voženъ, z vozjenъ; —

v slovesích třídy V. 1[b], na př. raziti-poražati č. porážěti, porážeti, z -razjati; —

v tvarech praesentních (krom imperf.) slovesné tř. V. 2, na př. kazati, praes. kažą č. kážu, káži, z kazją, — part. kažę, č. kážě, káže, z kazję.

4. Psl. *s* (i původní, i z **ḱ* vzniklé) mění se spojením s *-j* v *š*. Doklady toho máme:

v slabice kořenné v psl. šiti, ze sj-, lit. šiūti; —

v kmenových koncovkách zájmena našь, naša, naše, z nasjь, nasja, nasje atd., — a substantiv jako na př. paša stsl. paša pascuum, stč. připašě opilio, z pasja; —

v komparativech (a superl.) s příp. *-jьs*, na př. adv. vyše z vysjes-; —

v komparativní (a superl.) koncovce -ьš-, vzniklé z -jьs-, -êjьs- a *-j*, na př. sg. gen. masc. neutr. gořьša z gorjьsja, dobrêjьša z dobrêjьsja, dat. gořьšu atd.; —

v subst. s příp. *-jan*, na př. stsl. jefešaninъ z efesjan-, stč. kvašěnín z kvasjan-; —

v praes. 1. sg. sloves tř. III. 2, na př. višą z visją, inf. visêti; —

v praes. 1. sg. sloves tř. IV, na př. nošą stč. nošu, z nosju, inf. nositi; —

v part. *-n* týchže sloves, na př. nošenъ z nosjenъ; —

v slovesích tř. V. 1[b], na př. -našati, stč. nášěti, z nasjati; —

v praesentních tvarech (krom imperf.) sloves tř. V. 2, na př. inf. tesati, praes. tešą č. tešu, teši, z tesją, — impt. teši z tesji, — part. tešę č. tešě, teše, z tesję, — part. tešemъ z tesjemъ; —

v koncovce part. -ъš-, vzniklé z -ъs- a *-j*, na př. v sg. gen. masc. a neutr. vedъša z vedъsja, dat. vedъšu z vedъsju atd.; —

v bývalém futurum *byšą z bysją, jehož zbytky se zachovaly v stsl. part. byšę, byšąšti futurus, a v stč. adj. probyšúcný utilis.

5. Ve skupeních *sk*, *zg*, *st*, *zd*, *sl*, *zl* — a možná že také v jiných — měnily se náležitým způsobem členy oba, jak to je připomínáno nahoře při hláskách *k*, *g* atd.

6. V několika příkladech nalézáme *a*) sykavku *s* v slovanštině jihovýchodní a naproti tomu *b*) příslušnou podnebnici *š* v slovanštině západní. Zejména:

a) stsl. vьsь, sln. ves fem. vsa, srbchorv. sav fem. sva (přesmyknutím), rus. vesь, a *b*) stč. veš fem. všě neutr. vše, vešcek fem. všěcka atd., pol. wszy omnis, wszyciek, wszytek pl. wszytcy, hluž. všon, dluž. šen; — taktéž v slovích odtud odvozených: stsl. vьsьde č. vežde (z vešde); srbch. vazda

č. vždа, vždy; stsl. vьsądê č. všude; stsl. vьsakъ, vьsjakъ č. všaký adv. všako, však; stsl. vьsêmo stč. všamo quoquo versus; —

a) stsl. *sê*dъ canus, srbch. sied, rus. sêdoj, a *b*) stč. *šě*divý nč. šedivý, *šě*diny, šediny, pol. szedziwy, hluž. šědźiwy; —

a) stsl. *sê*rъ glaucus, sln. sêr, srbchorv. sjer, rus. sêryj, a *b*) stč. *šě*rý nč. šerý, pol. szary, hluž. šěry.

Tu připomínáme také příklady, kde proti *a*) stsl. atd. *scê*- je *b*) č. a pol. (a také rus.) *šč*ě- atd.:

a) stsl. *sc*êglъ solus, srbch. cigli einzig, a *b*) č. štíhlý m. **šč*iehlý, pol. szczegoł jednotlivost, zvláštnost (a také rus. ščegolь Stutzer); —

a) stsl. *sc*êpiti, *c*êpiti findere, srbch. scjepati, ciepati, a *b*) stč. *šč*ěp, *šč*ěpiti, *šč*iepati, nč. štěp, štěpiti, štípati, pol. szczep, szczepić, szczepać, hluž. šćěpić (a také rus. ščepitь, razščepitь); —

a) **sc*êr-, srbch. ceriti se ridere dentibus ostensis, sln. cêriti dentes ostendere, a *b*) stč. *šč*ieřiti nč. štěřiti, štířiti zuby, pol. szczerzyć zęby (a také rus. ščeritь sja).

F) Psl. *č*, *ǯ* (*dž*), *ž*, *š*.

249. Podnebné tyto souhlásky vyvinuly se až na půdě slovanské, ale již v době praslovanské.

č vzniklo ze staršího *k* v slabikách *ke*, *kę*, *kē*, *ki* (když -*i* je z **ī* nebo **ei̯*, nikoli z **oi̯*), *kь* a ze spojení *kj* (v. § 247); na př. v *č*esati z koř. kes-, — otьče z otьke (vok., nom. otьcь), — *č*ęti z koř. ken-, — *č*aditi z kēd-, koř. ked-, — *č*istъ ze (s)kīst-, lit. skystas, — rêčь z rêkъ, — plačą z plakją.

ǯ vzniklo ze staršího *g* v týchže případech, kde *č* vzniklo z *k* (srov. § 247); pak změnilo se záhy v *ž*; na př. stsl. *ž*eną (praes. 1. sg) z koř. gen-, — kъnęže z kъnęge (vok., nom. kъnęʒь, kъnęzь), — *ž*ęti z koř. gen-, — *ž*agati z gēg-, koř. geg-, — *ž*ivъ z gīv-, — *ž*ьňą stč. žňu nč. žnu z gьn-, koř. gen-, — lъžą z lъgją.

ž vlastní (jiné, než které se vyvinulo z assibilaty *ǯ*) vzniklo ze *zj*, na př. no*ž*ь z nozjь, part. vo*ž*enъ z vozjenъ (srov. § 248).

š vzniklo (srov. §§ 247 a 248):

dílem ze staršího *ch* v týchže případech, kde *č* a *ǯ* (*ž*) vzniklo z *k* a *g*; na př. du*š*e (sg. vok. masc.) z -che, — sly*š*ati z -chēti, — grê*š*iti z -chiti, — part. *š*ьdъ z chьdъ, — du*š*a z -chja; —

dílem ze *sj*, na př. našь z nasjь, nošenъ z nosjenъ atd.

Souhlásky *č*, *ž*, *š* v psl. dále se nemění.

G) Psl. *j*.

250. Psl. *j* je střídnicí (srov. § 22 a 242) za pův. *j* a *i̯*; na př. *j*ьgo stsl. igo č. jho, pův. jugo-, — pl. nom. gostь*j*e č. hosté, pův. -ei̯es.

-*j* spojeno s předcházejícími souhláskami mění je: z *rj*..., *pj*..., *kj*..., *sj*... vzniká *ŕ*..., *ṕ*..., *č*..., *š* atd.; o tom viz při souhláskách těchto.

j- přisouvalo se v jistých případech, když slovo se začínalo samohláskou: na př. *j*-esmь proti lit. esmi, *j*-ьmą proti sъn-ьmą, *j*-ęti proti sъn-ęti atp. Srov. § 251. Složeniny sъn-ьmą, sъn-ьmъ concilium, sъn-ęti, sъnêsti atp. jsou starší než toto přisouvání; kdyby byly vznikaly v době, kdy bylo pravidlem již *j*-ьmą, *j*-ęti atd., zněly by sъ*ň*ьmą, sъ*ň*ęti atd.

Začátek a konec slova*).

251. 1. Když se slovo mělo začínati samohláskami *e*-, *ę*-, *ь*-, *ъ*-, *y*-, má za to slovanština historická souhlasně *je*-, *ję*-, *vę*-, *jь*-, *vъ*-, *vy*-; souhlásky *j*-, *v*- jsou tu přidány již v době psl. Na př.:

za žádané **e*- jest *j*-*e*- v psl. *j*-esmь proti lit. esmi, — *j*-ezero proti lit. ežeras, — *j*-elenь proti lit. elnis, ř. ἔλαφος; —

za žádané *ę*- jest *j*-*ę*- v psl. *j*-ęzykъ vedle stprus. inzuwis (ps. insuwis), — *j*-ętro v. ř. ἔντερα, — *j*-ęti v. sъn-ęti; — nebo jest *v*-*ę*-, psl. *v*-ęzati m. ęzati a vedle ąza vinculum; —

za žádané *ь*- jest *j*-*ь*- v psl. *j*-ьmą vedle sъn-ьmą, — *j*-ьmę nomen, m. ь(n)mę. č. jmě, Wiedem. 73 a Brugm. I. 189, II. 556 a j.; —

za žádané *ъ* jest *v*-*ъ*- v psl. *v*-ъňemь z v-ъn-jemь, — *v*-ъ z v-ъn (z pův. on), — *v*-ъp- m. ъp- (stsl. v-ъpiti, stč. vep clamor gen. upu, = v-ъpъ); —

za žádané *y*- jest *v*-*y*- v psl. *v*-ydra vedle lit. udra lot. ūdrs, — *v*-ymę z pův. ūd-mēn, — *v*-yknąti v. učiti, z uk-.

Za žádané *ē*- má slovanština historická dílem *ê*- (= **ē*-), dílem *ja*- (= *jē-), na př. rus. *ê*stь edere, *ê*mь, *ê*da cibus a stsl. *ja*stь, *ja*mь, *ja*dь atd. Z toho vyplývá, že v této věci byl již v praslovanštině rozdíl dialektický: k **ē*- se *j*- dílem přisouvalo, dílem nepřisouvalo. V č. *j*iesti, *j*iem *j*ědl, *j*iedlo, *j*ěd venenum jest *j*- přisuto později, totiž když **ē* bylo již přešlo v *ê*- (= č. *ě*-, zdlouž. *ie*-); srov. § 97.

2. Na konci slova bývala v praslovanštině vždycky samohláska. Kde by tu byla měla býti souhláska nějaká, dílem se odsula, dílem jinou změnou zanikla.

Koncové -*t* odsuto ze 3. os. sg. aor. *vede* duxit místo vede*t*, podle skr. abudhat, — impf. *vedêaše* ducebat m. vedêaše*t*, — impt. *vedi* m. vedi*t* podle skr. bōdhēt, — ze 3. os. pl. aor. *vedą* m. vedą*t*, — ze sg. nom. part. *prosę* km. prosę*t*-.

*) Srov. Leskien, Handb[2]. 18—25, — Brugmann I. 524—530 a j., — Miklosich I[2]; — Müllenhoff, Zur Gesch. des Auslautes im Altslovenischen 1878 (v Monatsber. der k. preuss. Akad. d. Wiss.).

Koncové -*s* odsuto z 2. os. sg. aor. *vede* duxisti místo vedes, podle skr. abudhas, ř. ἔφυγες, — impf. *vedêaše* ducebas m. vedêašes, — impt. *vedi* m. vedis podle skr. bōdhēs a ř. φεύγοις, — ze sg. nom. *synъ* z pův. sūnus, *kostь* z pův. -tis, — ze sg. gen. *sêmene* z pův. sēmenes, lat. seminis, atd.

Koncové -*d* odsuto ze zájm. nom. akk. sg. *to* m. tod, podle skr. tad, lat. is-tud, — a také z gen. *vьlka* m. vьlkad, je-li to tvar stejný s abl. skr. vrkād, lat. lupō(d) (Brugm. I. § 663 a II. § 240 a 241 má o tom pochybnosti).

Koncové -*r* odsuto v subst. psl. *mati*, *dъgti* stsl. dъšti, m. matēr-, dъgtēr-; ale tu jest také lit. motė, duktė a skr. mātā, duhitā, pův. -tē, je tu tedy odsutí předslovanské.

Při koncovém -*n* (budiž původní či z *m* vzniklé) jest několik různých případů:

a) před -*n* bylo *ь*, *ъ*, slovo končilo se tedy -*ьn*, -*ъn*; tu -*n* prostě odsuto; na př. v sg. akk. kostь m. -ьn, pův. -im, — synъ m. -ъn, pův. -um; —

b) před -*n* bylo *ē*; tu -*ēn* změnilo se v nosovku -*ę*; na př. sg. akk. mę, tę, sę, m. -ēn, pův. -ēm; —

c) před -*n* byly samohlásky *o*, *ō*, *ā*; tu pošinula se samohláska o jeden stupeň směrem k *u* a z toho pak vyvinuly se náležitě střídnice slovanské; tedy -*on* se proměnilo v -*un* a toto v slov. -*ъ* (*n* odsuto), — *ōn* v *ūn* a toto v slov. *y* (*n* odsuto), — *ān* v *ōn* a toto v slov. -*ą*; na př.:

*-on—ъ, v sg. akk. tokъ m. toko-n (postupem: tokon-tokъn-tokъ), — aor. 1. sg. vedъ m. vedo-n, — præp. sъ m. son (stupeň přechodní *sъn* zachován ve složeninách sъn-ьmą atp., ve spřežkách sъňimь = sъn-jimь); —

*-ōn—y, v sg. nom. kamy m. kamōn, podle ř. ἄκμων; —

*-ān—ą, v sg. akk. ženą m. -ān, pův. -ām, — præs. 1. sg. vezą m. -ān, pův. -ām, podle lat. konj. vehām (ze staršího vehām); —

d) když po -*n* bylo ještě -*s* nebo -*ts*, byla samohláska předcházející dlouhá (posicí), -*s* a -*ts* odpadalo, a výsledky změn dalších byly:

z *-i-ns bylo -īn a z toho psl. -i: v pl. akk. psl. nokti stsl. nošti č. noci, z pův. nokti-ns; —

z *-u-ns bylo -ūn a z toho psl. -y: v pl. akk. syny, z pův. sūnu-ns;

z *-o-ns bylo -uns, -ūn, a z toho psl. -y: v pl. akk. vьlky, z pův. -o-ns, got. vulfans; —

z *-o-nts bylo -unts, -un, a z toho psl. -y: v pt. stsl. vezy, z pův. -onts.

V aor. vedą duxerunt atp. jest -ą za předpokládané -*ont*.

III. Souhlásky české a jejich proměny.

252. Roztřídění českých souhlásek podle různých dělidel v. v § 7. Zde má býti dále řeč o jejich proměnách. Ty jsou mnohé a rozmanité. V následujících výkladech jsou seřazeny tak, že

nejprvé o souhláskách zdvojených je řeč, —

pak o měnění temných v jasné a jasných v temné, —

a potom o souhláskách jednotlivých a jiných jejich změnách, jakož i o jejich přisouvání a odsouvání.

Souhlásky zdvojené.

253. Souhlásky zdvojené ozývají se ve výslovnosti místy zřetelně, na př. v slovích pa*nn*a, suke*nn*y, po*dd*any v nář. lašském BartD. 108, místy splývají a vyslovuje se souhláska jen jednoduchá, na př. v nář. zlinském pa*n*a m. pa*nn*a, súke*n*ý m. súke*nn*ý, na*d*omem m. na*d d*omem, be*z*imy m. be*z-z*imy, be*s*ebe m. be*s-s*ebe (z be*z*-sebe) t. 13.

Jinde nalézáme, že řeč všední souhláskám zdvojeným dává splývati, kdežto naproti ní v řeči vzdělanců také souhlásky zdvojené více méně bedlivě se vyslovují. Na př. pa*nn*a ob. pa*n*a; va*n*a ze stč. va*nn*a, v teplé vannye NRada 1637, pět vanen list. z r. 1595 (Ruch 1884, 10); os*me*zidcietma m. os*m-m*ezi-, ofmezi-dczietma Lit. Úv. 3.

Naopak bývá souhláska zdvojená místo jednoduché, na př. v nář. mor. slyší se ma*ss*o BartD. 34 (uhersk.), 51 (dol.), 63 (val.), ka*šš*a t. 34 (uhersk.), 63 (val.), 27 (záhorsk.), ne*cc*o t. 63 (val.), skle*nn*ý t., li*pp*í t. atp. —

O některých z těchto změn je řeč také doleji při příslušných souhláskách jednotlivých.

Souhlásky temné mění se v jasné, jasné v temné.

Spodobování.

254. Když v proudu řeči souhláska temná s jasnou se setká (ať ve slově témž, ať na rozhraní dvou slov sousedních), změní se buď temná ve svou jasnou, buď jasná ve svou temnou, tak aby souhlásková skupenina byla buď všecka jasná, buď všecka temná. Na př. v le*bk*a stýká se jasné *b* s temným *k*; u výslovnosti měníme však jasné *b* v temné *p*, za -*bk*- je pak -*pk*-, celá skupenina temná. Naopak ve *sb*írati stýká se temné *s* s jasným *b* a mění se proto u výslovnosti ve svou střídnici jasnou *z*, místo *sb*- vyslovujeme skupeninu jasnou *zb*-, *zb*írati. Podobně ná*dch*a vyslovováno ná*tch*a, kla*tb*a-kla*db*a, le*hk*ý-le*chk*ý, le*hc*e-le*ch*ce, zle*hč*iti-zle*chč*iti,

*le*ht*ati srov. mrus. łehotity Mikl. Etym. Wtb. 163 -le*ch*tati, ne*ht*y-ne*ch*ty, lo*ďk*a-lo*ťk*a, po*d*šev-po*t*šev (počev), po*d*síň-po*t*síň (pocíň), ú*z*ký-ú*s*ký, ka*vk*a-ka*fk*a, *v*čela-*f*čela, *kd*y-*gd*y, o*bch*od-o*pch*od, o*b* čas-o*p* čas, po*d* *s*ebe-po*t* *s*ebe, Ane*žk*a-Ane*šk*a, ná*š* *d*ům-ná*ž* *d*ům atd.; jaká mła*ďb*a taká pła*ďb*a BartD. 12 (zlin.), še*zd* *g*roší t., *g* zámku, *g* Zavadiłom Btch. 427 (dolnobeč.), *g* Bohu, *g* domu, *f* Táboře, *f* těle, pře*z* vodu Kotsm. 12 (doudl.).

Změna tato nazývá se spodobování souhlásek a je přivozována mechanikou mluvidel a tudíž všeobecná. Mám na př. vysloviti slovo *lebka*. Hlásky *l*, *e*, *b*, *k*, *a* jednotlivé a o sobě vyslovím správně a snadně. Také slabiky *leb*- a -*ka* vyslovím správně a snadně. Ale obtížno je vysloviti skupení souhlásek *bk* (le*bk*a), poněvadž *b* je hláska jasná a článkuje se za proudu zvučného a mírného, *k* pak je hláska temná a článkuje se za proudu bezezvukého a prudšího; měl bych tedy proud mezi *b* a *k* (le*b*-*k*a) náhle změniti ze zvučného mírného v bezezvuký prudký; změna tato je v plynné, netržité řeči téměř nemožná; proto odchyluji se od úkolu náležitého a proud prudký bezezvuký, který teprve po *b*- a před -*k* (le*b*-*k*a) nastoupiti by měl, pustím hned při *b*; tu však místo *b* zazní *p*-, neboť *b* a *p* mají nastrojení stejné a právě jen proudem se liší, — a místo le*b*ka vysloveno le*p*ka.

Rovněž tak děje se v nesčíslných případech jiných, a děje se tak také, když se setká ve skupení jednom souhlásek více; na př. místo le*ckd*y vyslovujeme le*dzgd*y.

Z pravidla mění se tu souhláska předcházející, jak ukazují příklady uvedené. Odchylka jest při skupině *sh*. Tu mění se spodobou souhláska následující *h* v *ch*, a na př. místo *sh*oda vyslovujeme *sch*oda, ne*sch*oda, a podobně *sh*ořeti-*sch*ořeti, *sh*áněti-*sch*áněti, *sh*níti-*sch*níti, *sh*ledati-*sch*ledati, ſchledati Beck. 1, 478, *sh*laditi-*sch*laditi, (kacíři církev) nikterakž neſchladj t. 432. Ale tak jest jen v češtině západní; nářečí východní mají také zde spodobu obyčejnou *zh*-, na př. *zh*ořet, *zh*odit, *zh*on BartD. 13 (zlin.) a j.

Výjimkou zůstávají před jasným *v* souhlásky také temné a dobře rozeznáváme ve výslovnosti *dv*oje a *tv*oje, *zv*olati a *sv*olati, *žv*ýkati a *šv*ihati atp. Jenom místy bývá tu po souhláskách temných *v* spodobou změněno v *f*; na př. v doudl. kfočna m. kvočna, k-fám, tfůj, potfora, krofta m. krotva (korotev), štfrtek, čerstfějc, králostfí, bláznostfí Kotsm. 9-15, dolnobeč. k-fám, tfůj, dykfa (tykev), bukfa, bukfica, břitfa, mrkfa Btch. 428, pomor. k-fám, tfůj, kfět, sfátek BartD. 30. — V nářečí chodském jest výjimka při *k*-, které před souhláskou jasnou někdy zůstává, na př. k Baborom chod. 44.

Některá slova se podle toho dvojako píší, jednak etymologicky se souhláskou nespodobenou, jednak foneticky se souhláskou spodobenou; na př. etymologicky *zk*rotiti, *sb*or, zrcá*dk*o (ze zrca-

*dlk*o), a foneticky *sk*rotiti, *zb*or, zrcá*tk*o. Usus nč. spisovný zachovává většinou psaní etymologické. Proto bijí nám do očí odchylky písařů starších, jako na př. (abecedně podle souhlásek etymologických): droptow EvOl. 235^b (m. drobtóv), z lepky Beck. 1, 250, nabral země do Lepky Háj. 204^a, potſtaty ſwe ChelčP. 52^a, dwie potſtatie t. 249^a, lechka cena PulkLobk. 431, polechczyti Otc. 35^a, nechty i zuby t. 216^a, krziechkoſt t. 124^b, gdes ubi Jid. 12, gda t. 116, gdyš t. 122 a j. (stč. často *gd*- za etymologické *kd*-), z bohem ChelčP. 130^b a j., z druhim NRada 1690, zberu ChelčP. 108^b, zbierano t. 202^a, z dielniky t. 59^a (s dielniky t.), abychom ſe zdijleli t. 59^a, prozba t. 189^a, prozbu Lact. 64^b, Beck. 2, 1, k prozbie Háj. 316^a, tak sě zbiehnu roty NRada 874, Swadba VelKal. 161, ſwadby ChelčP. 172^b, kladbu Háj. 64^a a j., klaadby Hrub. 252^b, kleedba t. 285^b, kleedbami t. 177^a, do jedné gizdby Háj. 104^a, f tezkeg žalosti Vstúp. Drk. 29, naleſti Hrad. 132^b, Otc. 37^a, hryſty Alb. 18^b, hryſti Ol. Prov. 1, 31, ſpowiedniky ChelčP. 156^a, ſtiežka t. 209, život ſtratiti t. 142^b atd.; také Pal. píše spěvy 3, 2, 357, se spíváním t. 354 atd. (vždy *sp*- v těchto slovích).

Mnohdy drží se v jazyku starším skupina nespodobená a tedy etymologicky zachovalejší, kdežto jazyk pozdější má skupinu spodobenou. Skupina nespodobená je vysloviti těžká, ale nikoli nemožná; držela se tedy nějaký čas, tu kratší tu delší, a spodobovala se znenáhla; v češtině historické je toho několik poučných příkladů, ježto mají v době starší skupinu nespodobenou za pozdější spodobenou; mnohdy tu ovšem jest skupina spodobená vedle nespodobené. Sem patří zejména:

čbán, *čber*, spodob. *džb*-, czban Krist. 88^a, džbanař KorMan. 78^b, czber Vít. 93^a; kontaminací vzniklo pak i psaní *dčb*-: dčbán Br. Zach 4, 2 a j.; —

dchoř spodob. *tchoř*, z dъch-; na př. dchorz Nom. 70^a, Veleš. a j.; —

chřbet spodob. *hřbet*, z chrъbьtъ; na př. chrzbet ŽWittb. Ezech. 17, chrzbeth Pror. Dan. 10, 6; —

sbedný, *nesbedný*, spodob. *nezbedný*, ze sъ-bъdьn-; na př. čest ke mně ſbedna Rúd. 30^b, neſbednu pýchú Hrad. 21^b, neſbedny Táb. 1, 17; — nezbeden AlxV. 220, prchlivostí nezbednú ChelčP. 68^b; —

sbožie, *sbožný* atp., spodob. *zbož*-, ze sъ-bož-; na př. zzbosie Jid. 120 t. j. sbožie, ve ſboſi Kunh. 151^a, ſbozie ŽWittb. 104, 21, Rožmb. 30, NRada 351 a j., ſbozye Pulk. 161^a, Hod. 68^b, ſbozzije Štít. ř. 67^a, sbozije Pr. pr. 234, t. 244, ſbozyczko Štít. uč. 92^b, zzbosný Pil. a t. j. sbožný, ſbozny Hrad. 104^b a j., ſboznost Brig. 130; — zbozye AlxV. 247, t. 338, zbozzie Ol. 3. Reg. 3, 13, zboziecze Otc. 392^a, ChelčP. vždy zbož-; —

sde spodob. *zde*, ze sьde; na př. ſde Túl. 12^b, t. 72^a, zzde Pil. b t. j. sde, ſde jest bóh ŽWittb. 47, 15, ſde DalH. 30, Mast. 115, Alb. 29^a a j.; — zde Hrad. 137^a, Kat. 112 atd.; —

osdob-, spodob. *ozdob*-; na př. oſdobamy Štít. ř. 75^a, t. 95^a, oſdobyl

Modl. 64^b, ôſdoben Pulk. 107^a, oſdobite Koř. Mar. 9, 49 a j.; — ozdoba Štít. uč. 56^b, t. 73^a, aby ozdobyly t 64^a atd.; —

sdrav-, spodob. *zdrav-*, ze sъdrav-; na př. budeť ſdraua Mast. 190, ſdrawu duši Alb. 74^b, ſdrawye Marg. 378, Pulk. 32^a, ſdrawie Kruml. 285^a, uſdrawy KatBrn. 197, neuſdrawitelny ŽMus. Deut. 32; — zdrawie Hrad. 37^b, ŽWittb. 37, 4, zdrauie Ol. Est. 16, 1, zdrawye AlxV. 2116, Kat. 158, zdraw Hrad. 108^a, AlxV. 1869 atd.; —

tba-, spodob. *dba-*, z tъba- (Mikl. Et. Wtb. odvozuje slova ta z dъb-, stsl. dybati clamire, pol. dybać atp., ale stč. tba- protiví se tomu výkladu významem i hláskově); na př. od té tby i péče Otc. 94^a, tbaſſ na ňeho ŽGloss. 143, 3, netbay NRada 77 a j., netbayta Kat. 142, netbayucz AlxV. 1359, tbati Ol. Sap. 6, 8, mým tbanym Ol. Sir. 38, 34, lidé netbawy Štít. uč. 136^b, naynetbaleyſſye t. 120^b; — dbati NRada 74, nedbay t. 1181, dbaty AlxV. 63, nic nedbagye t. 2129, nedbagyeſye t. 55^a, nedbage ChelčP. 83^b (v ChelP. již vždy db-) atd.

Změna spodobou způsobená někdy z ů s t á v á, i když příčina její byla pominula. Na př. místo sva*tb*a říká se spodobeně sva*db*a; v pl. gen. nejsou *t*- a -*b* skupeny, jest tedy právem nespodobené sva*t*eb; ale vedle toho je také sva*d*eb, podle sg. sva*db*a. Za stč. *zš*edivěti je nč. *s*ešedivěti m. *z*ešedivěti a podle spodobeného *s*šedivěti; a tak jest také *s*estarati se, *s*estárnouti m. *z*estar-, podle stč. *s*star- m. *z*star- atd.

Ze *stblo*, stsl. stьblo, je spodobou *zdblo*: ſtblo MVerb., Boh. 37, Vít. 95^b, ſtbla Ben. Gen. 41, 4; zdblo Boh. 35. Z toho vynecháním -*d*- nč. *zblo*, ani zbla Us. — Podobně stč. *pezd*, *pьzdъ anus, má gen. *bzda*: peſd Mast. 77, polib mě w pezd MastDrk. 181, až do bzda rkp. lék. (skl. XV stol.) Dobr. Gesch.^{2} 288, nebudu bzdem Manž. 124; odtud i stč. *pzdieti* a *bzdieti*, *pzdina* a *bzdina*.

kd změněno spodobou náležitě v *gd*, jak pověděno nahoře. Tím vznikla slova stč. *gda*, *gde*, *gdy*. Slova tato měla patrně vliv na změnu stč. *kto* — nč. *gdo* (*kdo*), a střídavé *kto-kdo* způsobilo zase změny *kde-kte*, kte nebi Otc. 10^a, ktežto t. 244^a, a *který-kderý*, kdera Otc. 105^b a j. V. § 369.

Prostředím spodoby vykonaly se mnohdy změny další. Na př. za býv. pa*t*desát, šes*t*desát, deva*t*desát je spodobením -*dd*-, pa*dd*esát atd., a z toho pak -*d*-, pa*d*esát atd.: patdeſat Krist. 67^a, ſſeſtdeſat Ol. 2. Mach. 12, 9, dewatdeſat Krist. 61^b, — paddeſat Hrad. 114^b, dewaddeſat Pulk. 65^a, — padeſat Hrad. 137^a, laš. šesdesát BartD. 111, padesát, devadesát nč.

Jiné případy téže změny.

255. Proměny souhlásek temných v jasné a jasných v temné vyskytují se také m i m o s p o d o b u, t. j. mimo skupení se souhláskami jasnými a temnými jinými.

Sem patří především měnění souhlásek jasných v t e m n é n a k o n c i slov. Změna ta vyskytuje se porůznu v textech starších, na př. knych Ol. 2. Par. 28 (nadpis) m. knih, knyech t. Jos. 1, 8, wrach hostis t. Est. 7, 4, pět wach střiebra t. 1. Mach. 10, 42, ſtoch pſſeniczny t. Cant. 7, 12, cztweronoch t. Lev. 11, 27; pſtruch Nom. 63^b, twaroch t. 70^a, brzyech ripa t. 63^a, koblych Diefb.; obras Nom. 62^b; gys bych Lvov. 3^b t. j. jiš m. již, kdyſſ byl t. 84^b t. j. kdyš m. když a j; — a v nářečích nč., na př. doudl. bů*ch*, sní*ch* Kotsm. 12 (doudl. jen toto), zlin. chlé*p*, vů*s*, nů*š* BartD. 12, slc. du*p* m. du*b* atd. Tedy nejčastěji při koncovém -*h* a -*z*, -*ž*. Domnění, že by v obecné výslovnosti vůbec koncová jasná se tu měnila v temnou, je mylné: v nář. doudl. vyslovuje se du*b* a du*p* rozdílně, a taktéž me*d* a me*t*, ve*z* a ve*s*, pra*ž* a pra*š*, vě*ž* a vě*š* Kotsm. 12; tak i v Čechách severovýchodních a trvám že vůbec v Čechách; na Moravě v nář. záhorském vyslovuje se du*b*, le*d*, ho*ď*, sto*h*, dré*v*, halu*z*, nů*ž* BartD. 28, v pomoravském sně (m. sně*h*), sto (m. sto*h*) t. 30, t. j. -*h* nezhrubělo v temné -*ch*, nýbrž zjemnělo, až zaniklo; v uherskoslovenském du*b*, lu*d*, kré*v*, nů*ž*, sně, bre, nocle, plu (m. sně*h* atd.) t. 34; v dolském ha*d*, bu*ď*, nů*ž* t. 51; ve valašském bře*h*, du*b*, nů*ž*, vů*z* souhlásky jasné na konci místy „velmi jasně vyznívají“ t. 64; v opavském du*b*, nuo*ž*, sně t. 135.

Tudy vzniklo také *stříš* Treibeis, stč. střieš, ſtrzieſs Slov. Vyšbr. ſtrzyeſſ Nom. 63^a, Vocab. 175^b a j., a také zastřěšenie, u Mělníka veliké zaſtřeſſenj Let. 668, vedle strie*ž*, Strziž gelicidium Lact. 75^b, slc. striež, pol. dial. strzyž Malin. wyr. 63, sln. srêž Mikl. I^3 513; psl. *srěžь*, lot. strēgele, srov. Zubatý v Jag. Arch. 15, 480.

Změna tato velice proniká v němčině; odtud pak je také v německých slovích zčeštěných, na př. pan*t*, mustruň*k*, Brambur*k*, Žamber*k* atd. —

Dialekticky mění se souhláska temná v jasnou, když následuje hláska, při které je síla proudu i n d i f f e r e n t n í, tedy některá samohláska anebo souhláska, kterou nepočítáme ani k temným ani k jasným. Tak praví se v nář. zlinském: syne*g* měł ýd *g* ofcám, ni*dz* u ná*z* nenandeš, *g* almaře, *g* oltářu, *g* yným, *g* jaboru, *g* mýtu, *z* Abrahámem, *z* łopatú, *z* rechtorem, *z*e strýcem, *z*ebrat, aby*z*me, ku*b*me, zapła*ď*me, upe*dž*me atd., jen *k* a *s* při zájmenech osobních zůstává: k-nám, s-náma, s-nima BartD. 12; — v nářečí dolnobečevském: *z*me (jsme), *z*e mstó, *z* opilém Janem, *g* městu, *g* asentu, *g* oltářu atd. Btch. 427 a 428; — my *z*me Šemb. 48 (han.); — slc. *g* mestu, *g* nohám, *g* otcovi, *z* láskou, *z* ovsom Hatt. Ml. 141; — Blahoslav vytýká, že Slováci a někteří Moravané říkají: *z* Janem, *z* otcem, *z*e psem Blah. 148. — Tak bývá již stč.: z maſtmi EvOl. 265^b, z azaryaſſem t. 112^a, z Ezau bratrem svým t. 115^b, ze wssyemy ListVrat. 1406 (2krát), ze panem Janem t. (*z*e m. *s*e, jako *z* m. *s*), z uſylim Comest. 32^b, byl ssazen zwladarzſtwie t. 269^a, zrzeky a ſ zidy t. 257^a (Comest. je dial. mor.).

Sem patří také změny předložek *ot* v *od* a **prěz* v *přěs*.

Za nč. *od* mají texty nejstarší pravidelně *ot*, před hláskami temnými i jasnými i indifferentními; na př. ot tebe ŽWittb. 138, 15, ot neczyſteho Otc. 61[a], ot horkoſti ŽWittb. 18, 17, ot buoha Krist. 1[a] atd. Před souhláskami jasnými mění se *ot* v *od*, za bývalé *ot*-boha jest *od*-boha; tudy vzniklé *od* klade se pak také jinde a vůbec. Nové *od* je doloženo již na skl. XIII stol., od miezzieczie AlxH. 10, 35, *ot* pak má doklady ještě v ChelčP. k wotpuſſtienij 152[b], otgjmage 209[b], oteyděteż 267[b] atd.; v době mezi tím znenáhla *ot* zaniká a *od* se šíří; převahy dosahuje *od* již ve stol. XV a stává se brzo pravidlem; staré *ot* zachováno v *ot*vor, *ot*evříti.

Podobně vyvinulo se *přěs* z býv. prěz, stsl. prêzъ (z per-zъ, jako vъ-zъ a j.), jen že tu je *-s* již v textech nejstarších; *-z-* udrželo se ve vokalizovaném *přese*, vyslovovaném pře*z*e: přes to přeze všecko Kotsm. 28, přezeň BartD. 27 (záhor.) a Us.

Odtud přichází také podnět, aby analogií zvratnou stč. ostříš se změnilo v ostří*ž* a aby slovo cizí krcho*f* mělo gen. krcho*v*a atd. —

Dále patří sem příklady porůzné, kde změněno:

k, *sk* v *g*, *zg*; na př. za muzi*k*a, Veroni*k*a je východomor. muzi*g*a, Veroni*g*a Šemb. 15, — za lo*k*ati valašské ło*g*ať BartD. 228, — za poly*k*ati laš. ły*g*ať t. 229, — za *k*áně, *k*ule pomor. *g*aňa, *g*ula t. 30, — za br*k*ati val. br*g*ať t. 66, — za zin*k* (interj.), zin*k*lo je zin*g*, zin*g*lo t. 299, — z lat. encaustum, inc- je in*g*oust, — za *sk*rblík je dbeč. *zg*rblék Btch. 438, — za mla*sk*nouti laš. młu*zg*núť t. 231, — slc. je mla*sk*ať i mla*zg*ať, pry*sk*ier a płu*zg*ier, dla*sk* a gła*sk* i gle*zg* Mikl. I[3] 515, — za Do*k*san- je Do*g*zan-, w Dogzanech VelKal. 193, v klášteře Dogzanſkém t. 170; —

g v *k*, v *g*lъt- a *k*lutati; —

zg (*zh*) v *zk*, *sk*; na př. stč. vo*zh*řivý a vo*sk*řivý, oskrzywecz Rozk. 1934, — me*zh* a me*zk*, mezh mulus ŽKlem. 31, 9, mezk ŽWittb. t., — mo*zg*- a mo*zk*-, stsl. mozgъ, stč. mozk Pror. Isa. 25, 6, dial. mo*zg* BartD. 62 (val.) a 86 (starojick.), — stč. mie*zh*a a mie*zk*a, myezha sucus Anon. 6[b], myezka Synon., myeſka Nom. 69[a], — ró*zh*a a ró*zk*a, rozha Vít. 35[b], vsadil ruozku Adam. 205[b], — stč. zábřě*zh* a nč. zábře*sk*; —

z v *s*; na př. zrcadlo dial. srcadlo BartD. 28 (zlin.), 64 (val.), 87 (stjick.), zdá se, že vlivem následujícího dále *c*; —

žď v *šč*, *šť*; na př. stč. roždie MamE. 321[a], nč. roští, stsl. dъždь slc. dážd stč. dešč nč. dešť; —

šť v *žď*; na př. zlin. žďárat BartD. 15 za č. šťárati, dbeč. žďuchnóť Btch. 440 za č. šťouchnouti; —

st v *zd*, dřístati-dřízdati Jg.; —

č v *dž*, zinčeti dial. zindžeť, železo zindží BartD. 299; —

t v *d*, slc. kapra*t*ie (pol. paproć atd., z paport-) č. kapra*d*í; — dále v dial. *d*rkati Us., *d*ŕkať BartD. 64 (val.), *d*łapa t., *d*eprvej t., naspá*d*ek t. 87 (stjick.) m. *t*rkati, *t*lapa, *t*eprve, nazpá*t*ek; a v slovích přejatých *d*elegraf BartD. 15 (zlin.), *d*estament t. 64 (val.) atp.; —

kt v *gd*, stč. kto nč. gdo (psáno kdo), v. § 369; —

ps v *bz*, kapsa dial. kabza chod. 47.

Někdy je v témže slově několik souhlásek takto změněno. Na př. *d*ře*zh*a a *t*ře*sk*a, drzyzhy AlxV. 1577, trzyeſka Vít. 95[a]; — z*d*ře*zh*ati, z*d*ře*sk*ati, z*t*ře*sk*ati, kosti zlámané a zdřízhané Háj. herb. 281[a], zdrziſka confringet ŽPas. 28, 5, ztrzieſka (personare) Ol. Sir. 40, 13; — slc. *t*ros*k*a a *d*ro*zg*a Jag. Arch. XI, 126; — ro*h*o*z* stsl. rogozъ a ro*k*o*s*-, rokosie, rákos Mikl. I[2] 508; — *k*usý dial. *g*u*z*ý BartD. 212 (lašské), atd. — Duplikaty podobné jsou i jinde ve slovanštině, srov. pol. trzaska a drzazga Mikl. Et. Wtb. 361, pluskać a bluzgać Brückner Jag. Arch. IX, 126 atd.

Souhlásky jednotlivé.

256. Jiné věci, které se při českých souhláskách jeví a v mluvnici historické vyloženy býti mají — zejména jejich proměny v jakosti, a při tom také jich přisouvání a odsouvání — budeme pozorovati a vykládati jdouce po souhláskách jednotlivých pořádkem tímto:

A) souhlásky *r*, *l*, *n* a jejich proměny;
B) souhlásky *t*, *d* a jejich proměny;
C) souhlásky *p*, *b*, *v*, *f*, *m* a jejich proměny;
D) souhlásky *k*, *g*, *ch*, *h* a jejich proměny;
E) souhlásky *s*, *z*, *c*, *ʒ* (*dz*) a jejich proměny;
F) souhlásky *š*, *ž*, *č*, *ǯ* (*dž*) a jejich proměny;
G) souhláska *j* a její proměny.

A) Souhlásky *r*, *l*, *n* a jejich proměny.

257. Souhlásky *r*, *l*, *n* jsou v češtině pravidelné střídnice stejných hlásek praslovanských, v. § 244; na př. be*r*u psl. berą, *l*íži psl. ližą, *n*oc psl. noktь.

V mluvnici hlásí se tyto souhlásky do třídy společné tím, že mají některé vlastnosti shodné. Obzvláště jsou tu důležity:

a) Změna *rj*, *lj*, *nj* v *ŕ*, *ľ*, *ń*; a

b) měkčení *r*- v *ŕ* (*ř*)- a *ń*-, když následuje samohláska *-i*, *-í* nebo některá ze samohlásek praejotovaných (dvojhlásek) *ě*, *ie*, *ia*, *iá*, *iú*, buďtež samohlásky tyto původu jakéhokoliv; souhláska *l*- souhlasí zde potud s *r*- a *n*-, že se nemění v tvrdé *ł*. Toto měkčení souhlásek *r*-, *n*- a netvrdnutí souhlásky *l*- je z doby české předhistorické, ale nikoli z praslovanské.

Před samohláskami *-e* (původní) a *-ь* chovají se souhlásky *r*, *l*, *n* nestejně: *r*- měkne v *ŕ* (*ř*), střední *l*- netvrdne, a *n*- neměkne.

Souhláska *n*-, neměknouc v slabikách *ne* (s pův. *e*) a *nь*, jeví tím příbuznost a shodu s *t* a *d*. S nimi spojuje ji také zvláštní odchylka, totiž dial. *n* místo *ň* v nářečí lhoteckém na Moravě a místy v slc. (gemer.), na př. kó*n* m. kóň, na ko*n*a m. na-koňa, hli*n*eny m. hliněny atd. BartD. 45, k*n*yha m. kniha atp. Pastrn. 136; srov. §§ 294 a 301.

r, *ŕ*, *ř*.

258. Máme souhlásky *r* a *ř*, na př. poko*r*a, poko*ř*iti. Kdysi bývalo také *ŕ*, part. poko*ŕ*en psl. poko*ŕ*enъ, mo*ŕ*e psl. mo*ŕ*e, akk. máte*ŕ* psl. mate*rь*, nč. pokořen, moře, mátěř. —

Znění *r* bylo jako je dosud; — také *ř* mělo v stčeštině znění sykavé jako v nč., ale bylo *ř* jasné a temné, v. § 260; — *ŕ* pak znělo asi jako r^j t. j. *r* s mírným příhlasem jotovým. —

r píše se skoro vždy literou *r*; — zřídka spřežkou *rr*: berr MVerb., perre (= pozd. peřie) t., wrruczyem Hrad. 73[b], prricz JiřBrn. 36.

ř psáno bez označení měkkosti, na př. ztworene Ostr. t. j. stvořenie.

ř psáno spřežkami *rz*, na př. wnutrz Túl. 56[a], birzmouani HomOp. ui[e]rzi Kunh. 149[a], ſtarzi Hrad. 1[a], twarz AlxM. 5, 4, przijczyna Ben. Gen. 8, 9; — *rrz*, iurrzy JiřBrn. 75; — *rſ*, na př. horſcoſti HomOp., prſiuodis Kunh. 148[a], horſke t. 150[a], prſiſtupiwſy Hrad. 125[a], prſied AlxB. 1, 20, vydrſiety z korſen t. 2, 26, uzrſiew AlxBM. 1, 29, prſatel t. 2, 34; — *rzſ*, *rzs*, na př. drzſiewie ŽKlem. 148, 9, wnitrzs Koř. Zjěv. 4, 8 (tak častěji v tomto slově); — *rzſſ*, po zaitrzſſku Lvov. 92[b]; — *zr*, na př. pzretelu Kunh. 147[a], pzrichodis t. 148[a], Gizriko (Jiřík) Lún. ks. 1358, myſtzre MastDrk. 50, petzre VstúpDrk. 15 a 21; — *ſr*, na př. Pſrech t. j. Přech Lún. ks. z r. 1356, domum Kſriſconis t., Duchon Bratſrecz t., Matthaeus de Bſran t.; — *zrſ*: pzriehozrſkim UmR. 84; — *rzž*: (v rkpích, kde zz = ž, tedy rzz = rž), na př. hrzziechy Kruml. 281[b], o ſedmerzze svátosti t. 231[b] a j.; — *rž*, *rž*, na př. twáržy tvé Ben. Gen. 3, 19; — *rs* (zvláště v rkpích, kde s = ž, tedy rs = rž), na př. rseczi (inf.) Jid. 27, rsiechzi t. 99, prside t. 116, maters AlxH. 4, 13; — *rſz* (kde ſz = š), na př. prſzyſzla GalDl. 2[b], prſzyed 1[a], prſzygal 1[b], srov. stpol. morszv ŽFlor. 135, 15, werszyl gesm 118, 66; — *rzy* atp., po sklesnutí jotace (v. § 114), na př. inf. rzyeczy AlxV. 1063, part. rzyekſy Pulk. 161[a]; — Hus odporoučí literu *ř*, jež se také hojně vyskytuje, na př. hřiech HusPost. 15[b], hřiechom Kruml. 9[b], hoře Baw. 34 atd.; — vedlé *ř* vyskýtá se záhy *ř*: naſſtři Hug. 50, vzřiſs Comest. 171[b], vmře Ben. Gen. 44, 31; to pak ovládlo a jest od pravopisu bratrského pravidlem; — v Baw. psáno velmi často *ri* m. *ři*, na př. pridawa 41, primieri t., prieti 42 atd., patrně platí tečka nad *i* také pro *r*.

Stáří a rozšíření hlásky *ř*.

259. Hlásku *ř* má s češtinou také polština a (měrou obmezenou) lužická srbština, na př. č. k*ř*ivý, pol. k*rz*ywy, hluž. k*ř*iwy (dluž. kšiwy m. k*ř*iwy). Podle toho mohlo by se zdáti, že v slovanštině západní vyvinula se společně a že je tu od pradávna, z doby předhistorické. Ale tomu jsou na odpor nejstarší památky české: sykavé *ř* liší se zněním svým velmi zřejmě od *r*; kdyby bylo bývalo již v češtině nejstarší, jevil by se rozdíl také v písmě; ale rozdíl v písmě proniká až v textech pozdějších. Z toho soudím, že české sykavé *ř* vyvinulo se až v době pozdější, historické, a že tedy také pol. a luž. *ř* nepochází z doby jednoty západoslovanské, nýbrž že se vyvinulo každé na půdě své domácí.

Kdy vzniklo a jak se šířilo *ř* v češtině, o tom máme svědectví následující: kroniky Kosmovy rukopis nejstarší A (z r. 1154) má v bohemikách vždycky *r* (ve vyd. ve Fontes je III, 34 vytištěno Krziwoplath, omylem, rkp. má Kriwoplath); taktéž je v ostatních rkpích této kroniky stol. XII a XIII; první známé doklady pro *ř* jsou Lukohorſany v list. z r. 1237 (Reg. I, 427) a Orſechow v list. též z r. 1237 (Boček, Cod. Mor. II, 329), srov. Šemb. lit. (1869) 78; v Gloss. Jer. z 1. pol. XIII je credica viculus t. j. čriedica (doklad jediný); v MVerb. nikdy *ř*, na př. kremen, rrepa, perre (= subst.); v ABoh. též, na př. materi (sg. lok.), grivny; v CisMnich. též, na př. tri, cris, wſkreſil; v Ostr. též, na př. ztworene (za pozd. stvořenie); v HomOp. je většinou *r*, naprezenim, hreſny atd., a vedle toho 2krát *ř*: birzmouani, horſcoſti; v ŽGloss. na sklonku XIII stol. je 14krát *r*: bremen, prieſla, priewedl, prziedgid, prigmeſ, ſtrehu, traſſa a j., a ostatek (asi 100krát) vždy *ř*: brzitwa atd.; v AlxH. z téže doby vždy *ř*, kromě 1, 7 na prozriedku; ok. r. 1300 je v Túl. jednou *ř*, wnutrz 56[a], ostatek (15krát) vždy *r*; v Kunh. 5krát *ř*, prſiuodis 148[a], horſke 150[a], uierzi 149[a], pzretelu 147[a], pzrihodis t. 148[a], ostatek (28krát) vždy *r*; v Rostl. je vedle *ř*, rzierziuchy, trzybule a j., 6krát též *r*, netryezk, briechtan a j.; výjimkou vyskytuje se *r* místo pravidelného již *ř* ještě ve stol. XIV: neprateli ŽKlem. 77, 53 (omyl?), na drewnyem póhoně Rožmb. 42, za drewnyeho opata t. 138, po dworyech t. 284, w dworyech t. 290, ſtworil (sic) ŽWittb. 94[b], 6, rozproſtriech t. 87, 10, remeſlnyte t. 57, 3, rozrewnil t. 9, 4 (25), pred JiřBrn. 549, pryneſl t. 426, wzkryeſyl t. 318, wzkryeſyeny t. 320, hryechow Admont. 1, t. 2, tryeba t. 1, pryed t. 2 (v Admont. 5krát *r* a jen 2krát *ř*), bez preſtanye Kat. 48, priſpority MüllKáz. 620. V dokladech známých vyskytuje se tedy *ř* teprve v 1. pol. stol. XIII (ve dvou list. z r. 1237), odtud ho nenáhle přibývá, má převahu na sklonku XIII (v ŽGloss. je valnou většinou, a v AlxH., druhé největší památce té doby, je skoro vždy), a ve XIV stol. jest *r* m. *ř* řídkou výjimkou. A tím naznačen jest i postup, jak se *ř* v češtině vyvíjelo: zajisté tu nebylo ode vždy, nýbrž vzniklo zde

někdy na poč. stol. XIII, odtud šířilo se a jest pravidlem obecným od poč. stol. XIV, dílem již od skl. XIII.

Odtud drží se *ř* v češtině historické a je pravidlem v češtině západní a v nářečích na Moravě a v Slezsku. Jenom slovenština má pravidlem *r* — mimo řídké bohemismy s *ř*, na př. příčina Pastrn. 129 —, a rovněž tak nářečí uherskoslovenské na Moravě; příslušníci tohoto nářečí pocházejí od přistěhovalců slovenských z Uher, sousedé jejich pro *r* m. *ř* škádlí je pokřikem: triatricet krepelek preletělo pres naše pole BartD. 34.

Ovšem i na území *ř*-ovém vyskytují se příklady s *r* místo nebo vedle žádaného *ř*, kde buď *r* ze změny náležité se vyňalo, na př. ude*r*iti m. ude*ř*iti, nebo *r* za bývalé *ř* jinou cestou se dostalo, na př. ko*r*ec m. ko*ř*ec, impt. be*r* m. be*ř* atd. O těch odchylkách viz na svých místech doleji.

Temné *ř (rs)* a jasné *ř (rz)*.

260. Hláska *ř* může se vysloviti za proudu zvučného (a při tom mírného) anebo bezezvukého (a při tom prudkého); *ř* vyslovené za proudu bezezvukého je temné, za proudu zvučného je jasné. Ve výslovnosti novočeské jeví se tento rozdíl, když před *ř* jde souhláska jiná temná nebo jasná; tu můžeme ho postihovati, když bedlivě pozorujeme znění *ř* na př. v odříti a otříti: *ř* v o*dř*íti (ve skupení s jasným *d*) je jasné, v o*tř*íti (ve skupení s temným *t*) je temné; rozdílné znění temné a jasné znamená se zvláště na sykavém příhlase: temné *ř* zní jako *rs*, jasné *ř* jako *rz*.

Zjevnější a zřetelnější než v nč. bylo rozdílné temné *ř* a jasné *ř* v době staré. Důkazem jsou nám staré rukopisy, které často a dílem velmi přísně dvojí tuto hlásku způsobem velmi vhodným liší, píšíce temné *ř* spřežkou *rſ* (nebo *rſſ*, *rſz*, *rzſ*), a jasné *ř* spřežkou *rz*. Ku psaní tomu byli stč. písaři vedeni zajisté zřetelnou výslovností své doby, jejich lišení *rz* a *rſ* atd. je tedy svědectvím, že také živý jazyk jejich doby zřetelně rozeznával jasné *ř* a temné *ř*. Tak na příklad

v Ž K l e m. psáno po souhláskách temných pravidelně *rſ* (n. *rſſ*), na př. prſied 7^{b}, prſies 31^{a}, prſiweden 8^{a}, potrſiebuge 21^{a}, opatrſil 20^{b}, opatrſſ 12^{b}, zatrſieno 107^{b}, trſiefti 17^{b}, trſaſla ſie 10^{a}, ſtrſiebro 7^{a}, wzkrſieſſenye 139^{a}, krſeſt t., krſiwdu 38^{b}, bláto czrſiedne plataearum 11^{b}, na chrſebtie 48^{a} atd., jindy pak *rz*, na př. dobrzie 7^{b}, brziucho 33^{a}, drziewo 127^{b}, pohrzeb 139^{b}, ſezrze devorabit 130^{b}, otewrziete 97^{b}, rzeci 68^{b}, rzekl 6^{a}, rziecz 41^{b}, rzad 145^{b}, zwierzata 37^{a}, burzie 10^{a}, oltarz 17^{a}, otworz 38^{a} atd.; — odchylky jsou nemnohé, na př. dobrſie 21^{b}, hrſiech 6^{a}, wzezrſi 7^{a}, prziwedl 62^{a}, trzeti 136^{a}, krziz 139^{a} a j.; —

v A d a m K a p.: po temných psáno *rſ*, oſtrſiezi (impt.) 13, prſiel(ſ)tyl 15, prſikladem 15, prſity advenire 16, prſied 16, prſieſiedlo 15, — jindy *rz*, hrziech 13, 16, drzewe 16, horzu 12, tworzecz 13 atd., — odchylka žádná; —

v A n s K a p.: po temných psáno *rſ*, krſiz 1, ſkrſizie 3, 9, pod krſizem 11, prſides 5, — jindy *rz*, hrziebi 1, hrzieczſkim 3, uzrziech 7, uzrziechu 11, horze 9, otworzichu 2, ſlogierz 1 atd., — odchylka zřídka: ukrzizowana 7, wzkrzie(ſeny) 6; —

v G a l D l.: po temných psáno *rſ*, *rſz* (toto = rš, neboť ſz je tu = š), na př. prſyed 1^{b}, prſyeſtala 2^{a}, trſetyeho 2^{b}; prſzyed 1^{a}, prſzygal 1^{b}, 2^{a}, prſzykazyu 1^{a}, prſzyſahagyu 1^{b}, prſzyſzla 2^{b}, — jinde *rz*, na př. drzewerzeczene 1^{b}, drzewe 1^{b}, drzewnyem 1^{b}, burzyu 1^{a}, marzy 2^{a} atd.; — odchylky: krzeſt 2^{a}, wſkrzyſſen 2^{b} (jen ty); —

v T á b.: po temných psáno *rſ*, *rzſ*, na př. prſyued I, 3, prſyed I, 10, zaprſiech (aor.) I, 24, ſprzſyezi III, 16, bez prſielaza III, 27, trſi III, 19, ſeſtrſiczko I, 5, — jindy *rz*, na př. drzwi III, 25, obezrzieti IV, 6, wyerzis II, 21, rziecz II, 1 atd.; — odchylky řídké; —

v A n s O p.: po temných psáno *rſ*, na př. krſyva 6, crſiſte 3, trſykrat 3, 4, potrſebugemy 6, we trſech dnech 6, Petr zaprſye (aor.) 3, 4, zaprſys 4, prſyſahagye 3, prſygydeſta 6 atd., — jinde *rz*, na př. shrzieſſyl 7, vdrzie (aor.) 3, dobrzie 3, wzezrzye (aor.) 4, vmrzie (aor.) 5, horze 4, rzekl 6 atd., — zřídka odchylkou: przied 7, wzkrzyeſſyl 7 a j.; —

v rukopisích j i n ý c h vidí se stopy tohoto lišení tu, když se *ř* píše z pravidla (temné i jasné) spřežkou *rz*, ale mezitím jsou některé příklady, kde psáno *rſ* po souhláce temné; tak na př. ve Š t í t. ř. psáno z pravidla *rz*, ale vedle toho také: chytrſe 85^{b}, opatrſijm 96^{b}, ſtrſechu 89^{a}, wnytrſ 74^{a}, wnytrſnij 72^{b}, zaprſel 89^{a}, ſprſahaa 99^{a}, skrſeht 73^{b} atd.; — v K a t B r n. je též pravidlem *rz*, a při tom psáno: myſtrſy 109, naoſtrſyty 304, prſiebywaſſe 22, prſyſſyecy 178, prſieſta 120, prſyletyewſe 156, prſypudyl 88; — rovněž tak v M a r g.: krſyſta 19, wſkrſyeſſeny 10, prſyklad 298; neprſyetelſky 291 atd.

Srov. Dobrovský, Gesch.^{2} 119; mé články v Listech filol. 1877, 239 sl. a 1879, 52; a Jirečkův v ČČMus. 1875, 332 (tu však vyložen rukopisný rozdíl *rſ* a *rz* jako pravopisný).

ŕ.

261. *ŕ* je původu dvojího:

a) Z původního *rj*; na př. praes. o*ŕ*ete, nom. mo*ŕ*e, gen. mo*ŕ*a atd., z pův. o*rj*ete atd., v. § 262. Toto *ŕ* je z doby psl., a bylo také v stč.

b) Krom toho jest *ŕ* vzniklé změkčením od následujícího *i*, *-ě*, *-ie*, *-ia*, *-iá*, *-iú*, *-e* (původního) a *-ь*, na př. poko*ŕ*iti, dat. lok. poko*ŕ*ě, part. poko*ŕ*iec-, ku*ŕ*ata, ku*ŕ*átko, pogo*ŕ*ú, m*ŕ*ete, sg. akk. máte*ŕ*, z psl. poko*r*iti atd.; v. § 263 a sl.

ŕ se změnilo z pravidla v *ř*, na př. a) mo*ř*e atd., b) poko*ř*iti, poko*ř*ě atd.

Všeliké staré *ř* je ze staršího *ŕ*. Při a) mo*ř*e z mo*ŕ*e atp. je to

samozřejmo, neboť zde jest *ŕ* z doby psl. Ale také v případech b) musíme předpokládati, že *r* působením vytčených samohlásek následujících dříve změklo v *ŕ*-, a potom se změnilo v *ř*. Za psl. rozdílné tvary sg. akk. mate*rь* a pl. gen. mate*rъ* máme též rozdílné č. máte*ř* a máte*r*; zjev ten byl by nepochopitelný, kdyby z psl. mate*rь* a mate*rъ* se bylo stalo stč. (před XIII stol.) jednostejné máte*r*; musíme tedy předpokládati, že vytčený psl. rozdíl se reflektoval nějak ještě na půdě české před vznikem sykavého *ř*, musíme předpokládati, že akk. matrem zněl v češtině před XIII stol. jinak, než pl. gen. matrum; a na otázku, jak zněl, není pravděpodobna odpověď jiná, než máte*ŕ*, t. j. znělo tu takové *ŕ*, jaké v případech a) mo*ŕe*-mo*ře* atd. před pozdějším *ř* bylo. A jako při změně této byl postup mate*rь*-máte*ŕ*-máte*ř*, tak byl také v gen. mate*re*-mate*ŕe*-mate*ře*, dat. mate*ri*-mate*ŕi*-mate*ři* atp., t. j. *r* měkčilo se v případech b) vůbec nejdříve v *ŕ*, a toto změnilo se později (v XIII stol.) v *ř*. Pravíme-li stručně, že *re*, *ri*, *r(ь)* atp. se změnilo v *ře*, *ři*, *ř* atd., tedy rozumíme při tom vždycky, že na přechodu od onoho k tomuto bylo v češtině před XIII stol. *ŕe*, *ŕi*, *ŕ(ь)* atd.

Oboje *ŕ*, budiž původu a) či b), mění se dále v jednostejné *ř*, na př. 2. plur. a) o*rj*ete-o*ŕ*ete-ořete, a b) mь*r*ete-m*ŕ*ete-m*ř*ete. Měli bychom tedy v následujících výkladech změny *ŕ-ř* o obojích zároveň jednati a k rozdílům a) a b) nehleděti. Ale právě z těchto výkladů má vysvitnouti a vysvitne jasněji, že dvoje toto *ŕ* bylo jednostejné; poučná je v této příčině na př. a zvláště stejnost pravidla i odchylek při *ŕь* (§ 263), *rь* (§ 266). Proto, a dále aby veliký sem náležící material se trochu rozdělil, volím postup ten, že dříve o změnách a) *rj-ŕ-ř*, a pak b) o ostatním *ŕ-ř* jednám. O nejtěžší části této věci pojednal M. Opatrný v rozpravě O stč. střídnicích za původní *rь* (v Listech filol. 1891, 177-208); používám této rozpravy, ale výsledek, jehož docházím, je v nejedné podstatné věci jiný.

rj se mění v *ŕ* a toto dále v *ř*.

262. Změna *rj* v *ŕ* je praslovanská, v. § 237; na př. z pův. mo*rj*e, o*rj*ete atp. je psl. mo*ŕ*e, o*ŕ*ete atd.

Z doby psl. dochováno *ŕ* také do češtiny, kdež pak (ve stol. XIII) změněno v *ř*: stč. před XIII stol. mo*ŕ*e, o*ŕ*ete, pak mo*ř*e, o*ř*ete.

Případy, ve kterých tuto změnu máme, jsou analogické a většinou stejné s těmi, ve kterých také jiné souhlásky s -*j* se spojují a jistým dalším změnám podrobují. Totiž:

v slabice kořenné, v slovese *ř*evu, stsl. a psl. ŕevą, z pův. rjev-; —

v kmenových koncovkách některých substantiv vzorův *oráč*, *moře*, *duše*; na př. soupe*ř* stsl. a psl. sąpьŕь ze sąpьrjь, — mo*ř*e psl. moŕe z morje, — bou*ř*e stč. bú*ř*ě z buŕa, burja; —

v adjektivech -*ř*, na př. Jaromě*ř* z -měŕ, -měrjь;

v substantivech s příponou -*jan*-, na př. dvo*ř*an stč. dvořěnín z dvoŕan-, dvorjan-; —

v komparativech (a superlativech) s příponou -*jьs*-, na př. stč. ho*ř*í peior, adverb. hó*ř*e nč. hů*ř*e, ší*ř*e, z -ŕe, -rjes; v ho*r*ší, ši*r*ší za psl. -ŕьš- nastalo ztvrdnutí, v. § 263; —

v praes. indik. 1. sg. sloves třídy III. 2, na př. stč. ho*ř*u, ho*ř*i, z goŕą, gorją; —

v praes. indik. 1. sg. sloves třídy IV, na př. stč. tvo*ř*u, tvo*ř*i, z tvoŕą, z tvorją; —

v part. -*nъ* týchže sloves, na př. tvo*ř*en, z tvoŕenъ, tvorjenъ; —

v slovesích třídy V. 1[b], na př. tvá*ř*ěti, z tvaŕati, tvarjati, — ve všech tvarech; —

v tvarech praesentních (kromě imperfekta) sloves třídy V. 2, na př. praes. o*ř*u, o*ř*eš atd., impt. o*ř*(i), part. stč. o*ř*ě, o*ř*úc-, nč. o*ř*e, o*ř*íc, z oŕ-, orj-.

Že se *ŕ* tudy vzniklé drželo v češtině až do vzniku *ř* t. j. do XIII stol., toho důkazem jsou slabiky stč. *ŕu* a *ŕa* na př. v dat. mo*ŕu*, akk. bú*ŕu*, 1. os. sg. o*ŕu*, pl. akk. dvo*ŕ*any atp. Vznikly z pův. -*rju*, -*rją* a -*rja*- a zněly kdysi zajisté *ŕu* a *ŕa*; toto znění, tvrdíme, drželo se do vzniku *ř*; neboť kdyby bylo předtím zaniklo t. j. v *ru* a *ra* se změnilo, byly by vytčené slabiky v dat. mo*ru*, akk. bú*ru*, 1. sg. o*ru*, akk. dvo*ra*ny atp. zněly stejně jako v dat. jeze*ru*, akk. ho*ru*, 1. sg. be*ru*, akk. hav*ra*ny atd., a bylo by nepochopitelno, kterak koncovky dat. mo*ru* atd. a kmenová slabika v akk. dvo*ra*ny se změnily v -*ři* a -*řa*-, kdežto v dat. jeze*ru* atd. a akk. hav*ra*ny změna se nestala nijaká; tvary parallelní dat. mo*ři* vedle jeze*ru*, akk. bú*ři* vedle ho*ru*, 1. sg. o*ři* vedle be*ru*, akk. dvo*řa*ny vedle hav*ra*ny atp. jsou tedy důkazem, že náležité *ŕ* v mo*ŕu*, bú*ŕu*, o*ŕu*, dvo*ŕa*ny atd. drželo se až do vzniku *ř*.

Kromě *ŕu* a *ŕa* byly v češtině v době, kdy vznikalo *ř*, ještě také slabiky s *ŕ*- a následujícím -*e*, -*ě*, -*i*, -*ь*; na př. sg. nom. mo*ŕe*, gen. mo*ŕě*, lok. mo*ŕi*, inf. *ŕ(ь)*vati, subst. súpe*ŕ(ь)* stsl. sąpь*ŕь*. S nimi splynuly slabiky stejné, ale původu jiného, vzniklé totiž z *r*- a následujícího -*e*, -*ě*, -*i*, -*ь*, na př. gen. mate*re*, dat. go*rě*, dat. mate*ri*, akk. mate*rь* atp.; v slabikách těchto změnilo se *r*- v *ŕ*- působením následujícího -*e*, -*ě*, -*i*, -*ь*, a ovšem také toto *ŕ* (z *r*) mění se pak v *ř*. O tom viz v §§ 264 a násl., zde máme na mysli jen *ŕ* z pův. *rj*.

Za toto pak *rj-ŕ* je od XIII stol. z pravidla *ř*. Na př. mo*ř*e z mo*ŕ*e, mo*rj*e; gen. mo*ř*ě, dat. mo*ř*u atd.; dvo*ř*ěnín, pl. dvo*ř*ěné, akk. dvo*ř*any atd., z dvo*ŕ*an-, dvo*r-j*an-; praes. o*ř*u, o*ř*ete, impt. o*ř*(i), part. o*ř*ě, o*ř*úc-, z o*ŕ*-, o*rj*-; *ř*váti, *ř*val atd., z *ŕ*va-, *ŕь*va-, *rj*ьv-; súpe*ř* ze súpe*ŕ*, -*ŕ*ь, -*rj*ь; krava*ř*, richtá*ř* atd. z -*ŕ*, -*ŕ*ь, -*rj*ь; atd. Výjimky důležité jsou při *ŕь*, v. § násl.

263. Případy s *ŕь* (z **rjь*) mají mnohé výjimky z pravidla jinde platného (v. § 262), a výjimky ty v mezích svých opět pravidelně vystupují; proto je třeba promluviti o nich zvláště.

Psl. slabika *ŕь* bylo buď v řadě slabik jerových na místě sudém, nebo lichém.

I. Psl. *ŕь* bylo na místě sudém, tedy *ŕь₂*. Tu je za ně (podle pravidla jerového § 137) pravidelné české *ře*; na př. sg. nom. vepřek z vepŕь₂kъ₁. Odchylka je v pl. gen. kováren atp., a vysvětluje se tím, že slovo to není z náležitého kovaŕь₂nъ₁, nýbrž že je nově utvořeno ze sg. ková*r*na, který měl ztvrdlé *r* podle pravidla zde doleji (II. b) vyloženého.

II. Psl. *ŕь* bylo na místě lichém, tedy *ŕь₁*. Tu bývalé -*ь* všude zaniká (podle téhož pravidla § 137), za zbylé pak *ŕ* má čeština někdy *ř* a někdy *r*. Rozeznávejme případy, kde bylo psl. *ŕь*, zda-li a) na konci slova, nebo b) uprostřed, nebo c) na začátku jeho. V případech b) a c) následovala po *ŕь*- vždycky souhláska nějaká, bylo to tedy spojení *ŕьt*- (kdež *t* znamená souhlásku vůbec).

a) Psl. *ŕь* bylo na konci slova, tedy -*ŕь₁*. Tu je za ně v češtině pravidelně *ř*. Na př. Jaromi*ř* (masc.) z -mi*ŕь₁*, -mi*r-jь*, yaromyrz DalC. 46, Jaromyrz Pulk. 176ᵃ, vyhořal Jaromiř z kořen Let. 433, Chotěboř (masc.) z -bo*ŕь₁*, -bo*r-jь*, ovčá*ř* z ovьča*ŕь₁* (koncovka vlastně cizí, ale přijata v slovanštině do kmenů -*jo*, tedy -*ŕь*), peka*ř*, ritie*ř* atd. Odchylka odtud je v stč. těža*r*, ovčá*r* atp. a vzniklých z toho jm. míst Ovčá*r*y, Psá*r*y atp.; vysvětlení této odchylky viz zde doleji (v b).

b) Psl. *rь₁* bylo uprostřed slova, tedy -*ŕьt*-. Tu *ь* zaniklo a *ŕ* ztvrdlo, za psl. *ŕьt* je tedy pravidlem české *rt*. Na př. ši*r*ší ze šiŕьš-, stč. mo*r*ský z moŕьsk-, leka*r*stvo z lêkaŕьstvo atd. Srovnej změnu -*ńьt*- v *nt*-, na př. me*n*ší z mьńьš-, ko*n*ský atp., v § 294. Odchylky, kde se vyskytují, vznikly analogií: nč. mo*ř*ský podle subst. mo*ř*e, léka*ř*stvo podle léka*ř* atd.; mnohdy dostávají převahu a jsou v jazyku nč. většinou a pravidlem.

Máme pak tuto změnu -*ŕь₁t*- v -*rt*- v případech mnohých a zejména také v následujících:

v kompt. *horší*, *širší*, z -ŕьš-; na př. bude horſſy Štít. uč. 138, aby nebyly horſſe t. 59ᵃ, vždy sě horſſím horſſíms peka Jid. 30, horſſye chwíle AlxM. 4, 2, ſſyrſſye rady DalC. 21 atd., nč. horší, širší; — odchylkou -*řší*: nenie horzſyeho Mast. 29, ſſyrzſſij rady Háj. 431ᵃ, ſſyrſſij rady t. 436ᵃ; příklady -*řší* vznikly působením příbuzných adv. hó*ř*e, ší*ř*e; vyskytují se velmi zřídka, poněvadž psychologické spojení těchto komparativů s vytčenými adverbiemi není dosti na snadě; —

v adjekt. -*rský* z -*ŕьsk*-; na př. *morský*, morſku yahodu ŽGloss. 77, 47, mocú morſku t. 88, 10, morzkych měst t. j. morských svD. 18, ryby morſke ŽKlem. 8, 9, stezky morſke t., vody morſke t. Moys. 19 a j. (v ŽGloss. a ŽKlem. vždy mo*r*sk-) atd.; později vyskytuje se odchylkou také *mořský*, působením subst. mo*ř*e, na př. ryby morzſke ŽWittb. 8, 9 (v ŽWittb. kromě morſkych 138, 9 vždy mo*ř*sk-), morzſkymy vlnami Krist. 55ᵃ, rybami morzſkymy Alb. 69ᵃ, piesek morzſky Vít. 5ᵇ, morzſke OtcA. 440ᵃ atd.; nč. mořský, dial. mořskej, doudl. mořckej Kotsm. 14, východočesk. morskej ČČMus. 1863, 337, podkrk. též t. 1864, 52, laš. morsky BartD. 107; — -*arský*, -*árský*, -*orský*, -*erský*, -*ierský* (-*írský*), jako *kravarský*, *kovárský*, *chotěborský*, *mordérský*, *kacierský* a j., s odchylkou -*řský*, vzniklou působením příslušných substantiv základních -*ř* gen. -*ře* atd.; na př. krawarſky KolAA. 1516 a krawarzſky t. 1512, kowarſky KolJ. 1626 a kowarzſke KolEE. 1630, po czyeſarſkey žádosti Kat. v. 3269 a czieſarzſkey hrózy t. v. 1658, mlynarſkeho KolM. 1655 a mlynarzſkeho t., pecznarſky KolŠ. 1672 a chlebův pecznarzſkych t., řemesla pekarſkeho t. 1673 a pekaržskeho t., práva rychtarſkeho KolB. 1497 a rychtarzſkeho KolBB. 1525, Jan Chotieborſky KolČČ. 1581 a Chotieborzſky KolC. 1589, krzeczhorſky KolB. 1494 a kržečžhoržſky KolBB. 1527 (t. j. z Křečhoře), Dorota Wladorſká KolCC. 1583 (t. j. z Vládoře) a Doroty Wladorzſke t. 1577, morderſke weytržnosti KolK. 1613 a morderzſkau weytrznoſt t., rytyerſku AlxV. 392 a rityerzſky Pass. 482, kacierſkú ſtranv HusPost. 96ᵃ a kaczierzſky Hrad. 24ᵇ, řemeslu hrnczirſkemu KolČČ. 1555 a řemesla hrnczirzſkeho KolL. 1603 atd.; — odchylky mo*ř*ský, peka*ř*ský atd. množily se rychle až se staly pravidlem, poněvadž psychologické spojení adjektiv -*rský* s příslušnými základními substantivy -*ř* bylo velmi na snadě; —

v subst. -*rstvo* a -*rstvie*, z -*ŕьstv*-, s odchylkami -*řstvo*, -*řstvie*, vzniklými působením příslušných substantiv základních -*ř* gen. -*ře* atd.; na př.: cieſarſtwye Kat. v. 1429 a mému czyeſarzſtwy t. v. 3101, ffararſtwie KolA. 1505 a ffararzſtwie KolB. 1500, hoſpodarſtwie ŽKlem. 108, 8 a hoſpodarzſtwie Hrad. 24ᵇ, k hoſpodarzſtwu t. 24ᵃ, kaczerſtwo AlxV. 320, kacierſtwie Pass. 376 a kaczierzſtwu Hrad. 101ᵃ, kaczierzſtwi Pass. 376, lekarzztwa ApD. b t. j. lékarstva a lekarzſtwye Modl. 66ᵇ, lekarzſtwie OtcA. 365ᵃ atd., nč. císařství, hospodářství atd., dial. kramarstvo, havirstvo BartD. 107 (laš.); — o odchylkách platí totéž, co pověděno nahoře; —

v subst. -*rčic* a -*rčík*, z -*ŕьč*-, s odchylkami -*řči*-, vzniklými působením příslušných substantiv základních -*ř* gen. -*ře* atd.; na př. kowarczicz Veleš., Vaněk mlynarczicz KolB. 1522, mlynarczicze KolAA. 16, nějaký pekarčic Wint. 163 (z r. 1516), mlynarzczyczy KolAA. 1518, těch pekařčicóv Star. Sklád. 4, 312 atd.; dial. masarčik (učeň řeznický), mynarčik, pekarčik, hospodarčik (dozorce při hospodářství) BartD. 107 a 145 (laš.); —

v sing. (nom. -*rka* z -*ŕьka*) dat. lok. -*rcě* z -*ŕьcê* a possessivu -*rčin* z -*ŕьčinъ*, s odchylkami -*řka*, -*řce*, -*řčin*, vzniklými působením příslušných substantiv základních -*ř* gen. -*ře* atd.; na př. dat. ſlanarcze KolB. 1494 a

ſlanarzce t., hrnczîercze t. 1496, kucharcze KolCC. 1555, KolDD. 1665 a kucharzcze KolAA. 1516, ſklenarcze KolČČ. 1564 a ſklenarzcze t. 1563, Dorotě kramarcze t. 1565, Dorotě Gircharcze t. 1557, Anně Mlynarcze t. 1559 a Mlynarzcze t., Markytě Bednarcze t. 1552, Anně pekarcze t. 1553, pernikarcze t. 1518, Kateřině kolarcze KolCC. 1566, Anně Hrzebenarcze t. 1562, vinnici Kolarczinu t. 1568, zahrady kolarcziny KolČČ. 1546 a kolarzcziny t. 1548, Pavel pekarczin t. 1555 atd.; znění pravidelné drží se nejdéle v *-rc-* a *-rč-*; — o odchylkách platí totéž, co pověděno nahoře; nč. mlynářka, dat. mlynářce atd.; bouřka; possess. mlynářčin; dial. mynarka, pekarka, kucharka, tesarka, kravarka, bednarka, pastyrka atd. BartD. 107 (laš.) může býti vzácná starožitnost, ale možná též, že je to původu nového, viz o tom zde doleji; —

v kmenové koncovce *-rn-*, subst. *-rna* adj. *-rný* atp., z *-řьn-*; na př. kovárna, pekárna, ovčárna, mučírna atp.; hospodárný; peprný, ze subst. pepř, *pьpřь; perný piperatus SlovKlem. 74[b] a j., z téhož subst. pepř; stč. nedoperné, pokuta za těžké poranění Reg. I. 1057, ze subst. *přě* stsl. pьrja contentio, srov. stsl. pьrьnъ (t. j. pьřьnъ) contentionis; tvárn-, twarna twars ŽKlem. 44, 3, twarnoſti puščě t. 64, 13; odchylkou *-řný*, *-řní*, burznem ŽGloss. 80, 8, zákeřník, námořní Us, působením subst. búřě, keř, moře.

Z příkladů zde uvedených je patrno, že za psl. *-řь₁t-* bývá české *-rt-* zvláště rádo v dat. lok. pekarce, subst. pekarčic, adj. pekarský, possess. pekarčin, t. j. v odvozeninách ze substantiv základních *-ař*, *-ář*. Koncovka těchto substantiv jeví se tu změněna v *-ar-*, *-ár-*. Odtud přenáší se pak tato obměna také do substantiv samých a jest na př. ovčár v. ovčář, rozličným owczarom ML. 41[a], těžar v. těžař, tyezar negotiator Rozk. 1910, Prešp. 1149, Veleš., tyezzarowe agricolæ EvOl. Mat 21, 35, poručili tyezzarom t. 21, 41, tiezarowe Mill. 74[a], z těžarόv HusE. 1, 176; odtud i jména místní *-áry* vedle *-áře*: Owczar UrbE. 219, Ovčáry TomP. 3, 75, Pſary Háj. 4[b] atd., in Psarz TomZ. 1420 h 121, Psarz UrbR. 147. Podle toho mohlo býti také stč. pekarka atp.; ale pro to nemám dokladu, myslím tedy, že bylo pekařka atd., dialektické pak pekarka atd (laš., viz zde nahoře) že vzniklo podle dat. pekarce atp.

c) Psl. *řь* bylo na začátku slova, tedy *rь₁t-*. Jediné toho příklady jsou tvary *řva-*, inf. řváti, part. řval atd., z *řь₁va-*, a mají vždycky *ř*. Není pochyby, že české *řva-* je ze staršího *řva-* a nikoli analogií podle præs. řevu atd.; kdyby bylo někdy bývalo *rva-* místo *řva-*, nebylo by se slovo to lišilo od *rváti* atd. Ale to je možná, že právě žádoucí zřetelnost, aby se lišily významy rugire a vellere, k zachování náležitého *ř-* až do změny jeho v *ř-* přispěla a že by jinak také zde se bylo *řьt-* změnilo v *rt-*, jako v případech *b*). —

Se změnami psl. *řь* srov. změny shodné psl. *rь* v § 266.

ri, *ri-* se mění v *ři*, *ři-*.

264. Vlastně *ri*, *ri-* se změkčilo v stčeské (před XIII stol.) *ři*, *ři-*, a *ř-* těchto slabik změnilo se pak v sykavé *ř-*; srov. § 261.

1. Když po *r* následuje v téže slabice *-i*, *-í*, mění se *r-* v *ř-*. Na př. pokora a pokořiti; — beru a impt. beřiž; — hora a sg. lok. a plur. gen. pohoří (sg. lok. z -rьji, pl. gen. z -rьjь) atd.

Odchylkou odtud je dial. uderiti m. udeřiti; tak říká se na Moravě, BartD. 14 (zlin.) a j., Btch. 429 (dolnobeč.), uderila mě maměnka, uderila mě pro tebe Suš. 303, uderiua jedna uderiua druhá t. 366; oderet Neoral 9 atd. (mimo nářečí lašské, kdež jest udeřić BartD. 107); tak bylo i v moravštině staré, (bůh) vdery a uzdravíť vás EvOl. 132[a] (Oz. 6); tak i podkrk.: jeden druhého uderil ČČMus. 1864, 252. Jiné odchylky jsou: ob. impt. ber, der, per atp. m. beř(i), analogií podle beru atd.; — impt. vari, varite, skleslý v interjekci, mor. variti s časováním plným: odvaryť BartD. 240, odvaryła = odstoupila t., laň s toho hrobu nevaryła Kulda I, 166; — plur. nom. čtyry m. čtyři, též analogií; — tovaryš z *-řiš*.

V slovích přejatých zůstává ovšem většinou *r*, na př. ritieř střhněm. rîtære, richtář sthněm. richtâri, Kristus atd.; ale i tu bývá mnohdy *ri* změněno v *ři*, o čemž v. doleji v § 267, 3.

2. Když následuje samohláska praejotovaná (dvojhláska) *ě*, *ie*, *ia*, *iá*, *iú*, mění se *r* v *ř*. Na př. pokora dat. lok. stč. pokořě z pokorě, a toto z psl. -rê; — stč. hřiech z griech, a toto z psl. -rê-; — part. praes. stč. pokořě, pokořiec- z pokorě, pokoriec-, a toto z pokoria, pokoriác-, psl. -rę-: — kuře stč. kuřě z kurě a toto z kuria psl. -rę; plur. kuřata z kuriata psl. -ręta; demin. kuřátko z kuriátko; — hora a sg. nom. akk. stč. pohořie z pogorie psl. -rьje, dat. pohořiú z pogoriú psl. -rьju; — přál z priál psl. prьjalъ atd.

Odchylky: dial. adv. porád m. pořád; — rez- m. řez-, domažl. parez, rezat, rezanka, hourezky (druh obuvi) Šemb. 17 a chod. 45; — šerad- m. šeřad-, šered- m. šeřěd-, na př. ſſeradnoſt Mand. 36[b] vedle ſſerzadnoſt Ol. Mich. 1, 11, ſſeradne Štít. uč. 6[b] v. ſſerzadne Modl. 42[a], ſſeredieti Lact. 236[d], ſſeredij ChelčP. 228[b] v. ſerzedi HusW. 100[b], ſſeredny ŠtítOp. 72 v. ſſerzedny Modl. 48[b], ſſeredſtwie Brig. 47 v. ſſerzyedſtwye Pror. Jer. 3, 23 atd.; — škared- m. škařěd-, ſſkareda Tkadl. 39[a] v. sſkarzede t. 46[b] atd.; — nč. brečeti, břěčěti, nechať brzeczy NRada 619; — knižné nč. ústrety m. ústřety (tak ještě Jg.); — zlin. hore = nahoře, strela do toho! BartD. 14, ze slc.

Odchylka zdá se býti v part. mra, bera atp. vedle ořa, teša, přehlas. ořě, tešě, nč. oře, teše; ale participia *-ra* nejsou z pův. *-rę* ani z *-rję*, jako je ořa, teša z orję, tešę, nýbrž jsou to novotvary, ovšem původu velmi

starého, jsou utvořeny podle part. teš*a* atp., odtud přejata koncovka *-a*, ale nikoli též změkčení.

re (s původním *e*) se mění v *ře*.

265. Vlastně psl. *re* se změkčilo v stčeské (před XIII stol.) *ŕe*, a *ŕ*- této slabiky změnilo se pak v sykavé *ř*-; srov. § 261. Ta změna děje se pravidelně. Na př. inf. *řé*ci z *re*k-, sg. vok. brat*ře* z *-re*, sg. gen. a pl. nom. akk. mate*ře* z *-re*, præs. m*ře*š atd. z mь*re*-, bé*ře*š atd. z be*re*-.

Odchylkou je *r* za intervokální *ř* v nč. be*re*š atd., vok. dokto*re*, výbo*re* atp., analogií podle be*r*u, be*r*ou a podle nom. dokto*r*, výbo*r* atd.

O *re*-, které je za starší *rь*-, v. v § násl.

V slabice *re*- z *rъ*- jest *e* temné, od něho neměkčí se *r* v *ř* nikdy; na př. *re*t z *rъ*tъ, sg. instr. brat*re*m z brat*rъ*mь (proti vok. brat*ře* z pův. *-re*).

Také od vsutého *e* se *r* neměkčí; na př. pl. gen. ba*re*v, pe*re*l, fo*re*m.

V slovích přejatých *re* dílem zůstává, na př. *re*k sthněm. wreccho, reccho exul, stř̌hněm. recke Krieger, Held, ang*re*št stč. ag*re*st, dol.-beč. *re*dekva Btch. 429 ze sthněm. retih (a toto z lat. radix), — dílem mění se v *ře*-, na př. *ře*dkev. —

Že se v slabice *re* (s původním *e*) změkčení stalo, znamenáme teprv od změny *r* v *ř* v XIII stol.; ale stejnou úvahou, jako na konci § předešlého, poznáváme, že změkčení bylo již před změnou tou, že se *re* změnilo v *ŕe*, a z toho že je potom *ře*.

rь se mění v *ř*.

266. Vlastně psl. *rь* se změkčilo v stčeské (před stol. XIII) *ŕ*(*ь*), a toto *ŕ* změnilo se pak v sykavé *ř*; srov. § 261.

V případech sem hledících jeví se v češtině nové i staré zvláště veliká nestejnost. Na př. za stejné go*rь*sk- a mate*rь*sk- máme rozdílné ho*r*ský a mate*ř*ský, za identické sta*rь*cь je opět rozdílné sta*ře*c a sta*re*c atd. Nelze si mysliti, že by toto bezpravidlí bylo ode vždy. Bylo bezpochyby a zajisté pravidlo nějaké také zde, jako ve všech změnách jazykových; ale jest porušeno a nám zastřeno mnohými odchylkami, které se záhy vyvinuly. Odchylky ty způsobila analogie. Když je odčiníme nebo odmyslíme, objeví se pravidlo.

Při jeho výkladu rozeznávejme především — právě tak jako ve výkladu o změnách psl. *ŕь* v § 263 —, že psl. *rь* bylo dílem I. v řadě slabik jerových na místě sudém (*rь*$_2$), dílem II. na místě lichém (*rь*$_1$).

I. Psl. *rь* bylo v řadě slabik jerových na místě sudém, tedy *rь*$_2$.

V těch případech je za bývalé *rь* podle pravidla jerového (§ 137) české *re*, a toto je změněno pravidelně v *ře*. V slabice této jest *e* starší než *ř*, jest téže moci měkčící jako *e* původní, a tu můžeme tedy přestati na tom, že se *rь* změnilo v *re*, a toto pak v *ře*. Tedy na př. sta*rь*$_2$cь$_1$ změněno v stč. sta*re*c (před stol. XIII), z toho je pak sta*ře*c (od stol. XIII), a rovněž tak mud*ře*c, chyt*ře*c atp.; taktéž dále b*ře*vno z brь$_2$vь$_1$no, pl. dat. t*ře*m zvě*ře*m z trь$_2$mь$_1$ zvěrь$_2$mь$_1$ atd.

Kde v těchto případech je odchylkou *re* nebo *r* za žádané *ře*, tu stalo se to analogií; na př. k nom. sta*ře*c, mud*ře*c atd. jsou náležité genitivy sta*r*cě, mud*r*cě atd., a podle nich utvořily se i nominativy sta*re*c v. sta*ře*c, mud*r*c v. mud*ře*c.

II. Psl. *rь* bylo na místě lichém, tedy *rь*$_1$. Tu *ь* zaniká (podle téhož pravidla jerového § 137) a za psl. *r*- bývá v češtině někdy *r*, někdy *ř*. Rozeznáváme opět (jako v § 263) případy, kde *rь*$_1$ bylo *a*) na konci slova, nebo *b*) uprostřed, nebo *c*) na začátku jeho. V případech *b*) a *c*) následovala po *rь*- vždycky souhláska, bylo to tedy spojení *rьt*-.

a) Psl. *rь*$_1$ bylo na konci slova, tedy *-rь*. Také za to je v češtině *ř*, a to pravidelně a bez výjimky. Na př. sg. akk. máte*ř* z psl. mate*rь* vnit*ř* stč. vňut*ř* psl. vъnąt*rь*, nom. akk. zvě*ř* z psl. zvě*rь* a j. Domnění, že by zde *-ř* nebylo z *-rь*, nýbrž analogií podle gen. mate*ř*i, zvě*ř*i atd., je nesprávné; z těchto důvodů: 1) Při změnách analogií bývá doba kolísání, vyskytalo by se tedy zvě*r* vedle zvě*ř* atp., a toho není. 2) Vedle vňut*ř* není v češtině žádného -ňut*ř*i atp., není tedy ani podnětu, aby se bylo stalo vňut*ř*, kdyby z psl. vъnąt*rь* bylo někdy bývalo české vňut*r*. Zvláště pak 3) sg. akk. máte*ř* a pl. gen. máte*r*, shodné s psl. mate*rь* a mate*rъ*, svědčí rozhodně pro změnu *-rь* v *-ř* a proti výkladu analogií, srov. § 261; kdyby akk. máte*ř* byl analogickou odchylkou místo máte*r* a podle gen. mate*ř*e atd., proč by se byla neujala a proč by byla nepronikla táž odchylka také v pl. gen.? Totéž dá se ukázati poněkud také na zvě*ř* a brat*r* za psl. zvě*rь* a brat*rъ* atd. —

b) Psl. *rь*$_1$ bylo uprostřed slova, tedy *-rь*$_1$t-. Tu je za ně v češtině většinou *-r*-, na př. gen. sta*r*cě z psl. sta*rь*ca, mud*r*cě z mądrьca; někdy *-ř*-, na př. h*ř*bieti z g*rь*bêti atp.; a někdy *-r*- i *-ř*-, na př. stč. b*r*du i b*ř*du z b*rь*dą. Pravidlem jest *-r*-; — *-ř*-, které se vedle něho vyskytá, je dílem výjimka stará, která se vyvinula a opanovala v některých skupinách souhláskových na začátku slova, na př. ve *bř*du, gen. *bř*vi, *hř*bietí, *hř*mieti, *chř*bet, *stř*men, instr. *tř*mi, — dílem odchylka, kterou analogie časem zbuzuje, na př. v mate*ř*ský m. mate*r*ský podle mate*ř*e atd., dví*ř*ka vedle dví*r*ka podle substantiva základního dve*ř*e atd.

Příklady jsou zde velice hojné. Podávám některé, podle potřeby někde hojnější, a mezi nimi nejprvé, kde *-rь*- bylo v slabice kořenné, pak kde bylo v koncovkách.

1. -rь$_1$- bylo v slabice kořenné. Sem patří slova:

břdu, břdeš atd., z brьdą atd., (pohnaný) prziebrzde Řád. pz. 69, beránek ji (řeku) przebrzde Štít. uč. 78^a, v řěku brzdieſſe PassKlem. 147^b, — brdu, póvod przyebrde Řad. pz. 69, brdyeſſe Pass. 360; —

břev (lávka) gen. *břvi* atd., z brьvi atd., upadla se břvi Šach. 25, (mlýn) stojí nad brzwi HořA. 10^a (1529); —

brněti pol. brznieć, železa brnye (řinčí) AlxV. 1394, včelenky brňá (bzučí) Suš. 339; —

hřbieti z grьbêti, (tělo) v hrobě hrzbyelo Mast. 352, tu ješto jeho tělo hrzbi Pass. 376; — *hřbíti* z grьbiti, hrzbiecze prvorozené sepelientes Ol. Num. 23, 4; —

hřmieti z grьmêti; —

chřbet nč. *hřbet* z chrьbьtъ, gen. stč. chřebta z chrь$_2$bь$_1$ta, nč. hřbetu podle nom., chrzbet Boh. m. 21^b, hrzbetem EvOl. 19^a atd.; ke chřbet- patří také chřibet-, chrzybeti królóv zvrátím EvOl. 204^a; — dial. chrbet gen. chrbta BartD. 30 (pomor.) a 218 (val. a j.), se samohláskovým -r-; —

křest gen. krsta a křsta atp., v. doleji v § 270; —

(*střed* vedle *stred* gen. strdi nepatří sem, v. § 267); —

střmen n. *třmen*, stsl. strьmenь, pol. strzemię, rus. stremja, stremeno Mikl. Etym. Wtb. 325, ze strьm-; —

strměti a stč. *strnúti*, most (podrubený) ledva strnieše DalJ. 89 rkp. P, m. strmnúti; oboje z koř. strem-, stupň. strom-, tedy ze strьm-; srov. adv. *střemhlav* ze strьmьgl-, stsl. strьmьglavь; —

škrhotati v. *skřehtati*, stsl. skrъžьtati, rus. skrežetatь, tedy ze skrьg-; —

pl. instr. stč. *třmi* z trьmi; totéž trь- = tres je také v *trnož*, srov. stsl. trьnogъ, a v *trpaslík* stč. *třpaslek*, srov. stsl. trьpęstъkъ simia.

Jde o výklad hlásek *ř* a *r*, které se tu za bývalé jednostejné *rь* vyskytují.

Pravidlem je v případech *b*) vůbec a tedy také zde *r*, a v brdu, brněti sonare, dial. chrbet, strměti, škrhotati, trnož, trpaslík atp. je tedy výsledek pravidelný

Naproti tomu jsou břdu, gen. břvi, inf. hřbieti, subst. střmen atd. odchylky. Ty bychom mohli vysvětlovati podle § 267 č. 1 a 2 tím, že *r* se změnilo v *ř* působením předcházející souhlásky *b-*, *h-*, *t-* atd.; ale když považíme, že změny *bratr-břatr* atp. tak řídce se vyskytují, nenakloníme se k výkladu tomu při *břdu*, *břvi* atd.

Velmi podobný jest výklad analogií: v gen. břvi jest *ř* místo *r* podle nom. břev atd. Kde s tímto výkladem vyjdeme, tu zajisté můžeme na něm i přestati.

Ale mezi slovy nahoře uvedenými jsou některá, kde podnět ke změně analogické nebyl dosti na blízku, anebo vůbec nebyl. Na př. nikdy není třepaslek atp., tedy *ř* ve třpaslek nemůže býti z analogie; pro

hřmieti jest analogie až v iterativu hřímati atd. V těchto případech — je to vesměs v souhláskovém skupení na začátku slabiky přízvučné — odporoučí se výklad, že české *ř* je z *ŕ*, vzniklého z *rь*.

2. -rь$_1$- bylo v koncovkách. Jsou to zejména koncovky:

-*rьcь* gen. -*rьca* atd.

Substantiva sem patřící mají v češtině v sg. nom. (akk., po případě též v pl. gen.), náležité -řec, za -rьcь, v gen. náležité -rcě za -rьca atd., odchylkou analogickou bývá však také nom. -rec a gen. -řcě atd. Na př. *bratřec* gen. bratrcě atd., bratrzecz Pass. 415, bratrcye t. 395, bratrczye Hrad. 98^a atd.; odchylkou bratrzczy druhému Hrad. 19^b, -ř- přejato z nom.; — *dvořec* gen. dvorcě atd., takový dworzecz KolC. 1589, de Dworzecz TomZ. 1430 st. 57; odchyl. dvorec, ten dworecz KolB. 1497, za jeho dworecz t. 1494, nč. dvorec, -r- přejato z gen. atd.; — *hořec* gen. horcě, horzecz ChirB. 116^a, puol čieše horcze t. 291^b, horczem a pelynkem Tkadl. 12^a; odchyl. anal. hořc-, červeného horzcze Chir. 74^b, nč. hořce atd.; — *chrabřec* gen. chrabrcě, pl. nom. chrabrci, odtud jm. míst. *Chrabrci*, Plachta de Chrabrzecz Lún. ks. 1401; — *chytřec* gen. chytrcě, chitrzecz Pass. 433, MamC. 139^b, mnozí chytrczy Štít. uč. 81^b, od chytrczów HusPost. 3^a; — *jhřec* gen. jhercě, ghrzecz Hrad. 95^a, hrzecz Rozk. 1798, heržecz SlovKlem. 64^a, hercie (sg. gen.) Kruml. 57^b, jiní herczi Mill. 62^b, ot herczow AlxB. 5, 33, yherczom Pulk. 172^b, herczom Hrad. 97^a, k herciem Kruml. 57^b, s hercy Baw. 275; odchyl. heřcom Mart. 62^a, nč. herec; — *klášteřec* gen. kláštercě, klaſſterzecz OtcA. 150^b, w klaſtercy Pass. 314, odchyl. nč. Klášterec; — *kobeřec* gen. kobercě, koberzecz Nom. 71^a, Lact. 11^b, Veleš., Rozk. a j., dachu jemu koberczie Ol. 2. Reg. 17, 28, w koberczich Ol. Ezech 27, 20, kobercy (pl. instr.) Baw. 202, koberczi ŠtítMus. 125^a; odchyl. nč. koberec; — *kořec* gen. korcě, korzecz ŽKlem. 32, 7, Apoll. 133^a, Lact. 27^d, t. 44^c, čiest korcie Ol. Ezech. 45, 11, korczuow ML. 48^b atd., odchyl. korecz Nom. 66^a, KolB. 1495 a j., nč. korec; — *kostřec* Steissbein gen. kostrcě, koſtrzecz Rozk. 866, Nom. 70^b a j., až do koſtrce Sal. 337, na koſtrczy Rhas. 174 a 184; — *mudřec* gen. mudrcě, mudrzecz Pass. 309, ML. 60^b, Lact. 152^d, sezvali mudrczie Ol. 1. Reg. 5, 11, mudrczow Pror. Dan. 2, 14, odchyl. mudrec Vus., nč. mudrc; — *prapořec* gen. praporcě, praporzecz Pulk. 88^b, Veleš., Lact. 13^d, na praporczyech MamD. 322^b, odchyl. praporecz KolT. 1626, nč. praporec; — *stařec* gen. starcě, ſtarzecz Pass. 293, OtcB. 47^b, Vít. 106^a atd., stařec Kom. Jg., toho ſtarcie Pass. 292; odchyl. ſtareczKristB. 4^a, starec Vel. Jg., nč. starec Us., stařec kniž.; — *tvořec* gen. tvorcě tworzecz Hrad. 93^b, tworžecz Ben. Jg., tworczye nebeského Hrad. 14^a, mezi tworczem a stvořením Kruml. 198^b atd.; odchyl. svému tworczy JiřKlem. 9, vok. tworzcze t., tvorec Das. Jg.; — -*věřec* gen. -věrcě, modlovyerczy Kremsm. 35^a, nč. odchyl. jinověrec, nevěrec. — V *Černohorec* je vždy -r-, slovo je nové.

Pravidlo platí ovšem také o odvozeninách odtud pochodících. Je

tedy na př. k *stařec* adj. starcový, koruna ſtarczowa senum Ol. Sir. 75, 8 a j., odchyl. ſtarczczowa řeč OtcA. 239[a]; *mudřec* adj. mudrcový, mudrczoweho Kruml. 476[b]; *prapořec*, prapořečník, odchyl. praporečník Us. — *-rъca*.

Substantiva sem patřící mají v češtině pravidelně sg. nom. -rcě, gen. -rcě atd. Na př. *bercě*, berczye Hrad. 109[b], berczie rapiens Ol. Ezech. 22, 25, odchyl. beřce Pror. Ol. Isa. 9, 4; — *cuzobercě*, nejsem cyzobercie Krist. 68[a]; — *dárcě*, miloſtivý darcie Pass. 488, (Maria) ščedrá darczye Vít. 83[a]; — *dercě*, který derczye Hrad 109[b]; — *obžercě*, obzzerczie Ol. Prov. 28, 7; — *dvércě* (pl. fem.), dwercye Krist. 103[b], dwercze ML. 120[b], Comest. 153[a], na těch dwerciech t. 153[a]; gen. náležitý dveřec, do malých dwerzecz Lobk. 117[a], mých dwerzecz Ol. Prov. 8, 4; odchylkou analogickou dwerzcie Ol. Ezech. 41, 23, dwerzcze Lact. 83[b], těm dwerzczom Lobk. 121[a], malými dwerzczy t. 90[a], malými dwerzciemi Kruml. 71[a].

-rъce.

Substantiva sem patřící mají v češtině pravidelně -rce, na př. *jadrce*, yadrcze Rozk. 1041, yaderce Baw. 36; *vědrce*, wyedrcze vody PassKlem. 171[b], wedrce urceos Pror. Ol. Jer. 52, 19, wiedercze urceos Otc. 148[b].

-rъčьkъ.

Substantiva sem patřící mají v stč. pravidelně sg. nom. (akk.) -rček, gen. -řečka atd. Na př. *dvorček* gen. dvořečka, dworczek KolB. 1497, odchyl. dworeczek KolG. 1703, dvoreček Us., doudl. dvořeček Kotsm. 17; — *Korček* (příjm.) gen. Kořečka, Zigkmund Korczek KolBB. 1519, Martina Korzeczka Koř. (Listy filol. 1880, 126), odchyl. Zygmunda Koreczka KolCC. 1552; — *starček* gen. stařečka, dědek a ſtarczek Tkadl. 25[b], ſtarczek (rostl.) Nom. 69[a], starczek Lact. 266[a], přičiň ſtarzieczku Chir. 33[a]; odchyl. stareček Us.; — *sýrček* gen. syřečka, sýrček Vel. Jg., ſyrzeczkuow Ben. Jg.; odchyl. syreček Vus. Jg. — Taktéž v odvozeninách: stařečkovci BartD. 139, odchyl. starečková voda Čern. Jg.

-rъčí.

Za koncovku tuto je v češtině náležité -rčí, v adj. *ješčerčí*, gieſczerczieho ploda Hrad. 12[a]: odchylkou národe gyesczierzczy v bibl. Lit. Mat. 12, 34 (ČČMus. 1877, 629).

-rъk-.

Ze slov sem patřících uvodíme především pův. *gorъkъ* gen. *gorъka* atd. Za to má býti v češtině *hořek* gen. horka atd. Tvary ty v češtině byly. Vzájemným působením vytvořily ze sebe časem dvě řady slov, jednu s *ř* (nom. hořek, odtud i hořký, hořkost, rozhořčiti atd.), druhou s *r* (gen. horka, odtud i horký, horkost atd.). S vývojem různě znících těchto slov vyvíjel se a ustaloval také různý význam: *horký*, *horek* necháno ve významu fervidus, calidus, a *hořek*, *hořký* bráno za acerbus, amarus. V jazyku nynějším je hlaskový rozdíl v *horký* a *hořký* ustálen; ale v textech starých nalézají se ještě některé doklady odchylné a svědčící, že se vytčený rozdíl jen znenáhla vyvíjel a že mezi tímto vývojem za nč. odchylné horek, hořký atp. mohlo bývati náležité hořek, horký atp. Příklady

pro *horký* fervidus atd.: horky Pass. 345, horkoſt Pass. 334, (srdce) rozhorczylo ſye ŽWittb 72, 21 inflammatum est; za gorъkъ má býti hořek, a to je v dokladě: učiň kalkus (louh) čekankový, shřeje jej u vohně, ať jest horzek, a tiem sobě myj tvář Jádr. Jg.; —

pro *hořký* acerbus atd.: horzku žalost Hrad. 54[b], horzcye plakati AnsOp. 4, horzcze plačíc Kat. v. 689, horzkoſt má prziehorzka ŽWittb. 42, 17, horzczeti refervere Lact. 225[c], hořčice Us., rozhořčiti Us., že se jim to ohorzczý ŠtítJes. 198[b] atd., z pravidla -ř-, ale dosti často také žádané -r-: w horkem pláči Pass. 451, horkymi slzami t. 454 (= nč. v hořkém pláči, hořkými slzami, o pláči a slzách jest a byl názor, že jsou hořké, srov. horzkym pláčem Vít. 89[a], prziehorſkim pláčem UmR. 84, slez horzkich t. 260), (bojovníci) budúť v boji horczy tobě AlxV. 1103; adverb. (Petr) horcie plakáše EvFrimb. Luk. 22, 62, plakati velmi horczye AnsUn. (ČČMus. 1880, 352), (Ježíš) horcze umřel za ny NRada 1912, sám to horcze zaplatíš t. 410, horcze acerbe Lact 243[a], horczycze Nom. 66[b], horczyczye Vít. 92[b], horczicze ChirB. 114[a], ſhorcziczy Hrad. 103[a], zrno horczyczne OtcA. 57[a] atd. (dokladu starého pro hořčicě, hořčičný nemám), rozhorczili sú duch jeho exacerbaverunt ŽKlem. 105, 33, že sě jim to ohorczí ŠtítMus. 88[b] atd. — V č. jsou tedy významy fervidus a acerbus rozlišeny rozdílem hláskovým hork- a hořk-; jinde jsou tu rozdíly tvarové, na př. rus. gorъkij, pol. gorzki = hořký, a rus. gorjačij pol. gorący = horký; taktéž v nářečích českých, která nemají *ř*: slc. horki (= hořký) a horiaci, mor.-slc. horky (= hořký) a horúcí BartD. 34.

Dále sem patří deminutiva na *-rъka*. Tu mělo by býti -rka, ale rozhoduje jméno základní. Na př. mírka, sekerka atp. podle míra, sekera; dcerka může býti podle dcera, ale také náležitě z dcerъka; ke *dv(ь)ri* je náležité dimin. dvérky, dvérka Kom. Jg., dwirka udělati KolG. 1703, dwirkami KolEE. 1734, a anal. dvéřky, dvéřky železné Pref. 156, dwyrzkam KolF. 1591, dwyrzkami t., nč. dvírka i dvířka Us., místy s differencovaným významem (dvířka u kamen, dvírka ostatně, Us. ve Vamberku a u Plzně).

-rъl-.

Sem patří subst. *orьlъ*. Česky mělo by býti ořel gen. orla, srov. pol. orzeł orła; ale analogií jest i nom. orel.

Slova *horliti*, *horlivý* atd. zajisté souvisí s *hořěti*, jsou tedy z gorъli-; ale souvislost s *hořěti* není dosti zjevná, proto analogie zde nerušila a zůstalo horlivý. Na př. horlywy oheň ardentissimus Brig. 69. Naproti tomu hořlavý, zjevně souvisíc s *hořeti*, má vždycky -ř.

-rьm-

Koncovka tato jest v adjekt. *hormý*, adv. *hormo*, *hormě*. Na př. hormy úvazek ardens vinculum BrigF. 15a, horme milosti Štít. ř. 225a, hormu milostí ŠtítJes. 312b, 319b, (Serafini) hořie hormo ŠtítOp. 312a, že tak hormie milují boha ŠtítMus. 37b; — dále v pl. instr. dve*ř*mi, čty*ř*mi, tvá*ř*mi atp., m. *-rmi*, z *-rьmi*, na př. dwerzmi Pass. 323, cztirzmi Ol. 1. Par. 21, 20, tvářmi ŠtítV. 202 atd., odchylkou podle nom. tvá*ř* atd.; ve čty*r*mi, cztyrmidczat let Vít. 46b, může býti *-r*mi náležité, anebo změnou ze *-ř*mi (podle čty*r*y atd.) později vzniklé; — také v dat. instr. du. mělo by býti české *-r*ma n. odchylkou *-ř*ma, ale tu nemám dokladův.

Subst. *jařmo* je přejato z polštiny, jeho *-ř-* je polonismus; podle stsl. ja*rь*mъ iugum bylo by č. ja*r*mo.

-rьn-.

S pravidlem shodné č. *-rn-* vyskytuje se velmi hojně. Na př. v adj. *-rný*, *-rní*, subst. *-rnost* atd., věrný, věrnost, pokorný, nesmierný, větrný, střiebrný, jarní, stč. jěrní, (počesie) gernie ŠtítMus. 116a, jěrniti sě, minulať zíma gernijt sě čas Štít. ř. 52b, a j.; — také bývá *-rný*, *-rní*, *-rnost* atd., kde slovo základní má *-ř-*: zorní (od zoře); pérný (od peřie), pernatý (též); přiměrný, zápis přiměrný Jg. (od přiměřie); materný, materná čest ŠtítE. 289, v břichu maternem ROl. 133b, materní, v maternyem brziſku Pass. 278, maternicě menstruum, maternyczie Ol. Lev. 12, 5, materník atd. — Naproti tomu je *-řn-* v subst. *jutřně* (=jitřní pobožnost) a adj. *jutřní*, *vňutřní*; zřídka a jen v textech pozdějších je jit*r*ní, čas jitrní Jg. (z r. 1488), nč. pak vnite*r*ní v. vnit*ř*ní je podle slc. Jiné odchylky od žádaného *-rn-* vyskytují se porůznu: burznem ŽGloss. 80, 8, cztwerzno AlxV. 1765, mateřník HusE. 1, 57, powyetrzne nebe Vít. 7a atd.

Podle pravidla žádáme k adj. *věrný* atp. tvar jmenný *věřen* z vê*rь*nъ (srov. pol. wierny-wierzen); ale analogií je tu vždycky *-r-*: vě*r*en atd.

O *opatřn-* m. *opatrn-* v. § 267, 1.

-rьsk-.

Za koncovku tuto je v češtině náležité *-rsk-*, *-rský*. Na př. horský, bratrský, klášterský, uherský, tatarský atp.; podkomorskeho KolA. 1630, Swatogirske KolB. 1494 atd. Ale jsou tu i mnohé odchylky: bývá totiž vedle *-rský* také *-řský*, kde slovo základní má *-ř*, na př. podkomoržſkeho KolA. 1630, aurok ScGirzſky KolEE. 1702; — a bývá dále vedle náležitého *-rský* také odchylné *-řský* v případech, kde slovo základní nemá *-ř* a kde tedy *-řský* není analogií; myslím, že se tu vyvinulo *ř-* spodobou k následujícímu *-s* (srov. t*rъ*stь č. t*r*est gen. t*r*sti-t*ř*sti, § 270); na př. země amorſke ŽKlem. 135, 19 a krále amorzſkeho regem Amorrhaeorum ŽWittb. 135, 19, — dworſkeho ſudieho Rožmb. 58 a vladař dworzſki Koř. Mar. 15, 43, nč. dvorský, — horský Us. a list horzſky Vít. 5b (rým: morzſky), — klášterský Us. a klaſſterzſky PassKlem. 160b, — stav míſtrſký HusPost. 158b a myſterzſka ména Kat. v. 1821, — purgmiſtrſka KolA. 1502 a purgmiſtrzſkey KolCC. 1571, — rejtharský Us. a reythařſký Vus., — z ſirzka t. j. z Syrska AlxB. 3, 34 a Syrzſku řěč OtcA. 428b, — Štyrsko Us. a Sſtyřſko Vus. 282, — švýcarský Us. a Sſweycařſký Vus. 283, — tatarský Us. a tatařſká země Vus., — uherský Us. a w uherzſkey zemi PassKlem. 168b. —

-rьstv-.

Vedle náležitého *-rstv-* bývá zde také odchylné *-řstv-*; výklad jako při *-řský*. Na př. bratrſtwo Otc. 492a a bratrzſtwo Ol. 1. Mach. 12, 3, — licomierſtwo ŠtítMus. 84b a liczomierzſtwo t. 74b, — obžerſtwo ŠtítMus. 64a, ŠtítOpat. 33b, obzerſtwye Modl. 49b, obzzerſtwi Kruml. 281a a obzerzſtwie Tkadl. 11a, obzerſtwye Alb. 92b atd. —

c) Psl. $rь_1$ bylo na z a č á t k u slova, tedy $rь_1t$-. To bylo jen ve tvarech slovesa *řéci*: praes. *řku*, *řčeš*, 3. pl. *řkú*, part. praes. *řka*, *řkúc-*, impt. *řci*, *řcěte*, part. *řekl*, *-řkli*, part. *řčen* atd., z *rьk-*, *rьč-* a *rьc-*. Na př. praes. rsku to (já) svD. 39, rzku já ŽKlem. 44, 2, když vem rzku DalC. 72, protož rzku Štít. uč. 65b, (oni) rzku ŽKlem. 34, 25 atd., nikdy *rk-*; — part. rska Jid. 92, rskuci t. 72, rzka ŽKlem. 104, 11, rzkuce t. 70, 11 atd., nikdy *rk-*; — k praes. a part. *řk-* patří také *řik-*: (já) slávu rz(i)ku ŽKlem. 17, 50 (*i* poškrabáno), zda by otpieral a rzika Rožmb. 19; — part. nerzkli by byli Hrad. 39b, rzkla jest Dalila Ol. Súdc. 16, 13, jako s' rzkla t. 3. Reg. 17, 13, i rzkli sú t. Súdc. 18, 2; — impt. rzczy Pass. 66, rzczi Ol. Ex. 6, 6, rzcziemy t. 181, rzczyem Štít. ř. 217b, rzczyete Pror. 79b, rzciete Ol. Gen. 45, 9 atd., a rci ŽKlem. 34, 3, rczy Pass. 73, nerczy Štít. uč. 74b, rcyemy Krist. 11b, a rrczyete Hrad 75b atd.; — part. rzczen Pr. pr. 246, porzczeno Kat. v. 86, rzczenye t. v. 1926, vrzczene ŠtítJes. 381a, naržčženy KolŽ. 18a (1665) atd., a rczena Hrad. 34b, rczeny Rúd. 1381, narczen KolA. 21a (1508), vrczene místo OtcA. 286a, vrczeny den Kat. v. 1140 atd. — Za *rьk-* je tu bez výjimky české *řk-*, a tato pravidelnost jakož i doklady *řik-* svědčí, že to není analogií podle part. *ř*ekl ($rь_2klъ_1$) atp., nýbrž že tu dochováno změkčení staré, že tu byl tedy postup *rьk-řьk-řk-řk*. Za *rьč-* a *rьc-* pak jest stč. *řč*, *řc* a *rč*, *rc* vedle sebe, doklady s *r-* jsou však starší a hojnější; tu tedy podobá se, že *rьt-* se změnilo v *rt-*, jako v případech b), a *řt-* že vzniklo analogií.

J i n é p ř í p a d y z m ě n y *r* v *ř*.

267. Mimo případy vyložené v §§ předcházejích bývá *r* změněno v *ř* ještě také p o r ů z n u v některých příkladech jednotlivých. Zejména:

1. Po některých souhláskách a když následuje hláska jiná než *i*, *y*. Sem patří změny:

tr- v *tř-*; na př. *třesktati* vedle *tresktati* z trъskъtati, trzeſktal si corripuisti ŽWittb. 38, 12, trzeſkczy mě arguas t. 6, 2, trzeſkcze Tkadl.

16^{b}; — *střed*, favus vedle *stred*, ze strъd-, ſtrzed ŽWittb. 18, 11 a j.; — *ostrev*, *ostrva*, dat. lok. *ostřvě*, na oſtrzwye PassKlem. 106^{b}; — *opatřn-* v. *opatrn-*, v opatrznoſty Pulk. 13^{a}, adv. neopatrznye t. 63^{a}; —

pr- v *př-*: na př. *přázdniti* vedle *prázdniti*, przazdniete vacate ŽWittb. 45, 11; — *přeč* vedle *preč* z prъčь, przecz Tkadl. 12^{a}, Mill. 46^{b}, przeczz Ol. 2. Reg. 11, 12; — *přo* vedle *pro*, przo hrzyechy PassKlem. 200^{a}, przoſtrzyed t. 263^{a}, przoſtrzyedku t. 214^{b}; —

kr-, *chr-* v *kř-* *chř-*; na př. *křástal*, *chřástal* atp. m. *krást-*, stsl. krastêlь, krastalь, chrastêlь, pol. chrosciel, rus. korostelь, z korst-, Mikl. Et. Wtb. 139; — dial. *skřáň* BartD. 109 (laš.) m. *skráně*; — *křeč* vedle *krčiti* z kъrč-; — *křtal*, *chřtal*, *-álek*, vedle *krt-*, *chrt-*, z lat. cartilago, krztalky Sal. 603, krztalek Rozk. 1944 a j.; vedle *křtal-* je další změnou hláskovou také *chřtal-*: chrztalek Vít. 92^{a}, chrztalka vſſneho Rhas. 53 a j.; — *chřtán* n. *křtán* Us., vedle *chrtan*, boleſt w chrtanv RostlF. 13^{a}; — *chřupati* n. *křupati* Us., vedle *chrupati*, rus. chrupnutь rumpi, z chrup- Mikl. Etym. Wtb. 91.

Ku případům jiným, násl. v č. 2—4, prozatím nehledíce máme v dokladech uvedených změnu *r* v *ř* po souhláskách temných *t-*, *p-*, *k-*, *ch-*. To upomíná na stejnou změnu lužického *r* v hluž. *š* a dluž. *ś* (obé místo *ř*) po týchže souhláskách *t-*, *p-*, *k-* (*k-* je spolu střídnicí za *ch-*), srov. Mucke 230 sl. Rozdíl jest jen ten, že v srbštině lužické je změna tato ve svých mezích pravidlem (v dluž. podléhá změně té *tr-*, *pr-*, *kr-* vždycky, v hluž. vždy v slabikách měkkých), kdežto v češtině se vyskytuje jen sporadicky. Příčinou její jest zajisté spojení *-r* se souhláskami vytčenými.

2. Kromě po souhláskách vytčených (v. č. 1) a když následuje hláska jiná než *y*, *i* (v. č. 3), vyskytuje se změna *r* v *ř* velmi zřídka. Mám tyto příklady, kde

br změněno v *bř*: brzatrzy PassKlem. 129^{a} (m. bratří), obrzazy t. 190^{b} (m. obrazy); —

hr v *hř*: komorník hrzazſky Rožmb. 198 (m. hrázský); —

-r (koncové) v *-ř*: ten darz přijal PassKlem. 209^{b}; o měnění koncovky *-r* v *-ř* ve slovích cizích v. § 274; —

-r- (mezi samohláskami) v *-ř-*: pl. gen. geſſtierzow Kruml. 404^{a} (jiné tvary jěščeř- nedoloženy); —

rc v *řc*: arzczybyſkupem PassKlem. 129^{b}; —

rch v *řch*: girzcharz Lact. 10^{c}, srov. pol. irzcha vedle ircha, a wierzch č. vrch; —

rt v *řt*: hurzterz zelotypus Prešp. 1089.

3. Hojnější jsou případy, kde *r-* změněno v *ř-*, když následuje *-y* v slově českém, nebo *-i* v slově přejatém; tedy změny českého *ry* a cizího *ri* v *ři*. Někdy mění se tak *ry*, *ri* samo t. j. nespojené s nijakou souhláskou předcházející; tu zajisté stala se změna tím, že *ry* a cizí *ri*

se změnilo u výslovnosti v měkké *ri*, a z tohoto pak stalo se pravidelné české *ři*. Někdy bývá před *ry*, *ri* souhláska, nejčastěji některá z těch, které v případech v č. 1. ke změně *r* v *ř* přispěly; tu byla ke změně *ry*, *ri* v *ři* táž příčina od následujícího měkce vyslovovaného *-i*, a mohla býti ještě příčina druhá, totiž od předcházející souhlásky.

Doklady:

ry a cizí *ri* změněno v *ři*; na př. *ryk-* a *řik-*, stsl. ryknąti, č. ryk mugitus, ryčěti, ryczyecz Štít. uč. 112^{a}, a říknúti, rzikla ſu stáda mugierunt Ol. Joel. 1, 12, ciesař rzycze Kat. 172, nč. říčeti; — *sporýš* a spo*ř*íš verbena (rostl.), ſporiſſek ApatFr. 84^{b} a ſporzijſs Lact. 274^{b}; — koncovka adjektiv *-rý* změněna v *-ří*, na př. w kterzyz den ŽWittb. 55, 10, kterzis den ŽKlem. t., kterziz den ŽKap. t., kterziz potok voden bude AlxV. 229, kterziz měl by činiti EvOl. 5^{a}, kterziz ráčil umříti t. 20^{a}, kterziz nenie hoden ŠtítMus. 95 (z *rz* radováno *z*), kterzyz mistrovstvie dojde t. 38^{b} a ŠtítJes. 28^{a}, kterziž by neuhodl Comest 157^{a}, host kterzyz s tebú bude t. 109^{b}, niekterzy prorok t. 235^{a}, w niekterzijch (hrobiech) Lobk. 17^{a}, na ſedmerzych svátostech Brig. 176^{a}, muz ſtarzy PassKlem. 117^{b}, v jedněch ſtarzych knihách PassKapB. 2^{b}, s ſtarzym ſadlem Chir. 88^{a}; — *Řím*; — *ritieř*, *ř*itieř, na př. svým rzityerzom AlxV. 1025, božie rzytyerzze PassKlem. 105^{b}, všěm rzytyerzyem t., zástup rzytyerzſtwa t., mistr rzytyerzſky Pror. Jer. 52, 15, knieže rzytyerzſtwa t. 40, 2; — *rýž* a *říž*, z ryzow Mill. 96^{a} a z rzyzow t. 78, ryzy a mlékem t. 107^{b} a s rzyzi t. 111^{b}; — *Moric*, Mo*ř*ic; — *Jericho*, Je*ř*icho ŠtítBud. 174; — Kate*ř*ina; —

try a cizí *tri* změněno v *tři*; na př. *tryzn-* a *třizn-*, trzyzdn PassKlem. 69^{b}, 169^{a}, 170^{a} a j., trzyzdnowan t. 122^{a}, trzyzdnywſſe t. 201^{a}, ztrzyznena t. 197^{a} a j., trzyznili MamC. 121^{a}, ztrzyznyl Pulk. 56^{a}, jsú ztrzyzneny t. 56^{b}, (bohové lidské) tělo trzieznije Alxp. 101; — *strýc* a *stříc*, má ſtrzyczye oba Mast. 404, dva ſtrzicze AlxV. 779, ani ſtrzyczyew (pl. gen.) Ol. Num. 27, 21; — os*tří* m. os*trý*, Oſtrzy (sg. nom. masc.) PassKlem. 188^{a}; — *patriarcha* a pa*tř*iarcha, Jakuba patřiarchy Šach. 27; —

cizí *dri*, *dry* změněno v *dři*; na př. *driák*, *dři*ák, drzyak RostlD. 90^{b}, drzygak t. 91^{a}; — *cedryš*, ce*dř*iš, cedryſs Háj. herb. 29^{a}, cedřiſs t.; —

pry a cizí *pri* změno v *při*; na př. *pryč* a *přič*, przycz AlxV. 555, 909 a j., Pulk. 41^{a}, Otc. 11^{a} a j.; — *prysk-* a *přisk-*, prziſkýrz Veleš., prziſkirziczie Ol. Gen. 43, 11, przyſſkyrzicze Mand. 7^{b}, 58^{b}, z té (hory) przyſſty sě studnice t. 55^{a}, jeden prziſte Kat. 86 (aor., inf. prysknúti); — *cypryš* a cy*př*iš, cypris Boh. m. 22^{a}, cypřiš Ben. Jg. a Us.; — *primas* a p*ř*imas, pana přimasa KolW. 93^{a}; —

bry změněno v *bři*, *břej*, v *brychati*, krev z něho bryše Rokyc. Jg., a dial. *břejchati* Us. podkrk.; —

kry a cizí *kri* změněno v *kři*; na př. *kry-* a *kři-*, ſkrziti Tkadl. 45^{a}, móž sě ſkrzity Mand. 60^{b}, ſkrzyl si abscondisti Pror. Isa. 64, 7, byla

ſkrzyta Mat. 14, kterúž (šachtu) zakrzyly biechu ROlB. 7[b], zakrzywſſe mu tvář Comest. 183[b], ſkrzyſſy latibulum MamC, 111[a]; srov. pol. skryć a stpol. skrzyli ŽFlor. 141, 4; české kr*ý*ti a k*ří*ti upomíná na stsl. kr*y*ti a k*ri*ti, ale rozdíl nemusí býti původu stejného; — ve s*kři*dla, s*kři*dlice, s*kří*dl-, z pův. skry- Mikl. Etym. Wtb. 340, je změna česká *ry-ri* z doby předhistorické, tvrdé *skrydl-* nemá v historické češtině dokladu; — *krist-* a *kři*st-, Ihezy (sic) crziſte KatBrn. 65, w gezy krzyſta t. 454, Iezy krzyſta Marg. 10, iezy crziſta t. 70, Iezy crziſtu t. 131, iezi crziſtv t. 265; crziſſtobole (Kritobulos) AlxŠ. 8, 13; Krzystan TomZ. 1392 n. 93, Krzyſſtofor ROlC. 278[b]; anczykrzyſt ROlB. 24[a]; w zakrzyſty Pulk. 161[a] t. j. v-zakřistí (-*tí* tvrdé, nikoli -*ťí*), do zakřiſſty Háj. 255[b] (nom. Sakryſta neb kapla t. 341[a]), w zakřiſſtie t. 305[a] a j.; — *kríž*, *kříž*; — *krid*a Btch. 429 (dol.-beč.) a *kří*da Us.; — *křižmo* lat. chrisma ř. χρίσμα; — *krystal*, k*ři*štál, k*ři*šťál, lat. crystallus, střhněm. kristal, krziſtal ŽWittb. 146, 17, ŽKlem. t., krziſſtal Ol. Sir. 43, 22, křiſſtálu Br. Ezech. 1, 22, křiſſtáł t, 37, 16; —

hry změněno ve *hři*; na př. svoji sě psi hrziſte DalKřiž. 85, (liška) kleščě ohrzyzla DalC. 92, (saň) syna biskupova zahrzizla Pass. 238, neduh líce zhrzizl EvOl. 123[b], wohrzyzeny exesus Lact. 62[a], wohrzizek (ohryzek) t. 123[b].

4. Někdy bývá také samohláskové *r* (*r̥*) změněno v *ř*; příklady mám jen z PassKlem. a jeden z Ol. Jest tu zejména změněno:

tr̥- v *tř-*; na př. musí trzpyety (m. trpěti) PassKlem. 129[a], wytrzhl (m. vytrhl) t. 57[b], na trzzyech (na třziech m. trziech) t. 146[a]; —

dr̥- v *dř-*; na př. v žaláři drzzan (držán m. držán) t. 102[a]; —

pr̥- v *př-*; na př. przſy (přsi m. prsi) t. 251[b], 97[a] a j., przſt (přst m. prst) t. 98[b], przſtem t. 261[a] a j., przwy (přvý m. prvý) t. 129[b], przwe t. 196[a]; —

vr̥- ve *vř-*; na př. uwrzczy (uvřci m. uvrci) t. 96[b], potwrzdyl (m. potvrdil) t. 147[b], 204[b]; —

mr̥- v *mř-*, nesendeš ſmrzti non morieris Ol. 1. Reg. 20, 2; —

kr̥- v *kř-*; na př. krzmyl (m. krmil) PassKlem. 128[b]; —

hr̥- v *hř-*; na př. hrzdlu (m. hrdlu) t. 259[b]; —

sr̥- v *sř-*; na př. nevěrná ſrzdczye (m. srdcě) t. 169[a]; —

čr̥- v *čř-*; na př. czrzneho ptáka (m. črného) t. 127[b], czrzt (m. črt) t.

r (*ř*) *se sykavkou* se mísí v *ř*.

268. Zejména:

a) *r*(*ř*)-*s* se mísí v *ř*. Doklady toho jsou:

slova domácí s -*řk*-, -*řtv*- z -*rsk*-, -*rstv*- (-*řsk*-, -*řstv*-); na př. *mořký*, morzki přievozník Pass. 481, morzke korábníky t. 338, morzke wody t. 487, jedni přievozníci morzczy t. 291, morzka řěka AlxV. 2174, hlubokost morzku

ŽSaf. 67, 23 a j.; — *ciesařký*, (v) cieſarzkey slavnosti Pass. 485, cieſarzkey hrózy Kat. v. 1658; — *kacieřký*, kacierzku vieru Pass. 406; — *pecnářký*, řemeslem pecnaržkym KolT. 54[a] (1626); — *mlynářký*, pořádku mlynaržkemu HořovA. 169[a] (1666); — *dvořky* (adv.), dworzky Pass. 358; — *hospodářky* (adv.), hoſpodarzky t. 333; — *purgmistřtvie*, purgmiſtrztwie KolA. 20[b] (1508), purgmiſtrztwij KolBB. 162[a] (1525) atd.; — o *třt-* a *křt-* z tr*ə*st- a kr*ь*st- v. § 270; —

slova přejatá o*ř* ze střhněm. o*rs*, — kurfi*ř*t z něm. Kurfü*rs*t, — fo*ř*t, ob*ř*t, dial. legu*ř* z reku*rs* (zbirov.) a j.

b) *r-z* a *ř-z* je smíšeno v *ř*: na twř m. na tvrz Lit. 1. Mach. 13, 51, břcie rósti m. brzcě t. Gen. 17, 16; dále v dial. u*ř*nuć, u*ř*li atp. BartD. 111 (laš.) m. u*ř*-*z*n- z u*řiz*núti.

c) *r*(*ř*)-*š* se mísí v *ř*, v part. k*r*ščen, k*ř*čen. k*ř*ten atd., na př. krſſczzen Kruml. 183[a], krzceni ſte Koř. 1. Kor 1, 13, krzczen bude Kat. 112, hned po krztieny Kruml. 417[a], — ob. ve*ř*tat z něm. Wer(k)statt.

d) *r-ž* se mísí v *ř* — výjimkou a nebedlivostí — v příkladech: nýbř Beneš. Gramm. 45[b] (m. nýbrž), nýbř zawřený Blah. 281 (m. nýbrž zavržený), anobř Puch. 243[b], tu řeholi dřeti Mart. 48[b] (m. držeti), co říšského dřeli t. 52[b] (m. drželi), dřijce Beneš. Gramm. 45[b] (m. držíce), táhl na waytřne lidi Háj. 341[b] (m. vajtržné), v kněží nenasycená žádost své ſtřeny vtělila Troj. 200[a] (m. strženi, medullas). Opáčně mýlil se Vodňanský a napsal Stržen manubrium Lact. 102[a] m. st*ř*en.

ř se rozkládá v *rs*.

269. Opakem ke smíšení *rs* v *ř*, vyloženému v § předešlém, vznikla i změna *ř* v *rs* ve slově *chřtálek* atp. Slovo to je přetvořeno z lat. cartilago křupka; znělo vlastně *chrtálek*, chrtalek Vocab. 175[b]; změnilo se ve ch*ř*tálek (v. § 267, 1); a z toho stalo se zvratnou analogií ch*rs*tálek, chrſtalek MamD. 305[b], Lact. 31[d] a j. Rovněž tak *chrstavka*, chrſtawka in iunctura ossium RostlC. 33[a].

trəst- a *krьst-*.

270. Slova česká z pův. *trəst-* a *krьst-* žádají povšimnutí zvláštního. Z původního trъsti- je stč. trsti-, a z toho smíš. třti-; na př. sg. instr. t*rs*tí a t*ř*tí, trſtí HusPost. 11[a] a trzti zlatú Koř. Zjěv. 21, 16; subst. t*rs*tie a t*ř*tie, trſtye Pror. Isa. 35, 7, trztie Mill. 50[a], trztye AlxV. 2027; t*rs*tina a t*ř*tina atp. Ale vedle toho píše se také často trzſt-: v hlavu jeho trzſti tepúce Hrad. 88[b], na orudiech trzſtienich Pror. Ol. Isa. 18, 2, moře trzſtiene Comest. 61[a], Trzstie UrbR. 300, trzſtie Comest. 61[a]. Psaní toto může se vysvětlovati kontaminací: bylo t*rs*ti- a t*ř*ti-, spojením obého vzniklo

třsti-; ale podobnější zdá se mi býti výklad spodobou: *r* před sykavkou *s* spodobeno v sykavé *ř*, trsti změněno tím ve třsti- (srov. syrský-syřský atp. v § 266) a potom smíšeno ve třti.

Z bývalého *krъst-* je české subst. křest gen. krsta, křtu, sloveso krstíti, křtíti atd.; místo krst- bývá opět často křst-. Na př. krſeſt ŽKlem. 139^a, krzta (t. j. krsta) AlxB. 6, 12, beze krzſtu Štít. uč. 115^a, přede krzſtem t. 111^b, po krzſtu ZrcB. 1^a, na křſtu HusPost. 159^b, ke krztu ChelčP. 162^a, o krztie Kat. 52, na krztie Otc. 24^b, krztem Modl. 15^b; krzſtydnyczy baptisterium Otc. 56^a, krztidlnyce Veleš.; krſthini DalH. 30, krſtitele božieho Pass 275, krzſtytel Štít. uč. 116^b, krſtyl Pass. 344, t. 388, krzſtyl t. 372, krſtijſſ Krist. 33^a, krzſtym Štít. uč. 115^a atd. Psané křst- vysvětluje se opět jako třst- v příkladě předešlém, a kromě toho působila zde také analogie, aby se místo krst- psalo křst-, podle nom. křest.

ř se mění v *ž*, *š*.

271. Vedle řebro, psl. rebro, rzebro Vít. 92^a, Nom. 70^a a j. je stč. i nč. *žebro*, zebro Rozk. 1980, Nom. 67^b a j., *ř* změněno v *ž*; — táž změna je v *žebřík*, *žebříček*, *žebřina*, ze řebř-, zebrzyna Nom. 68^b, Rozk. 2853; — dále v řežáb, řežábek, řežabí z řeřáb atd., Lact. a RZvíř. Jg.; — neškuli chod. 45 a doudl. Kotsm. 19 z neřku-li; — jakoška BartD. 35 (alenk.) z jakořka: — doudl. píšera Kotsm. 19, dolnobeč. pšéšera Btch. 430 z příšera; — v dial. žížnivý glühend, žížnivý uhel Jg., žížnivé železo Us., m. žířn-, doudl. žirnej = řeřavý Kotsm. 19, z koř. ger-, matením s ob. žížnivý sitiens.

Naopak bývá *ž*, *š* změněno v *ř*, v. §§ 441 a 446.

r se mění v *l*.

272. Když slovo přejaté má nebo mělo by míti dvě *r* (nebo *r* a *ř*), tedy jedno někdy se vynechává (o tom v. § 275 *b*), někdy se mění v *l*, a to většinou první, někdy druhé. Příklady toho jsou: *alcipřest*, *alcpřest*, z archipresbyter, střhněm. erzepriester, alciprzyeſt Nom. 66^b, alczyprzyeſt Pass. 587, alczprzieſtem t. 71; — *alkýř* v. arkýř ze střhněm. ärker; — *blamor* m. mramor BartD. 62 (valašsk.); — *falář* chod. 45 v. farář; — *folír* m. furýr, fourier, folir Selsk. 1763; — mor. *Flidríšek* z něm. Friedrich; — *koliandr* lat. coriandrum (rostl.), coliandr RostlF. 11^a a j.; — *korhel* zlin. 75 z něm. Chorherr; — *kornifel* lat. cornifer; — *kulír*, *tulír* v. kurýr, tulir Selsk. 1763; — *kulirovat* Us. v. kurirovat; — *kylisar* Btch. 429 v. kyrysar; — *Landiburk* Selsk. 1763 m. Brandenburg; — *lebarbora* BartD. 63 (valašsk.) v. rebarbora, lat. rheb-; — *lejthar* v. rejthar, něm. Reiter; — *lejstra*, *lejstřík* Šemb. 17 (domažl.) a j., léstro, léstřék Btch. 429, z lat. registrum, registra; — *legrace* Selsk. 1763, Us., *legraca* Btch. 429, z recreatio; — *legrut* Us., *legruta* Selsk. 1763, *lekruta* chod. 45, podkrk 52, v. rekruta; — *levír* Šemb. 17 (domažl.) a j., *levírník* BartD. 63 (valašsk.), v. revír, Revier; — *lichtář* Selsk. 1538, BartD. 63 (valašsk.), chod. 45 a j., v. richtář, sthněm. rihtâri; — *lormejstr* Wint. 529 v. rormejstr, rormagister (kdo měl roury vodní na starosti); — *lourní kolo* t. 528 m. rourní (při rourách vodních); — *lourník* t. 529 v. rourník (kdo měl roury vodní na starosti); — *malkrabina*, malkrabina (t. role) Btch. 429, z markrab-; — *Markléta*, Marklétu HusPost. 159^a, markletu Pulk. 152^b, lat. Margareta; — *mulař* Šemb. 58 (opavsk.) m. murař, něm. mûrære, Maurer; — *palagraf* BartD. 63 (valašsk.), m. paragraf; — *peltram* ApatFr. 71^a a j., v. pertram, lat. pyrethrum (rostl.); — *planéř* Wint. 512 (z r. 1535 a 1586), *planýř* t. 511 (z r. 1536), v. pranéř, pranýř, střhněm. pranger; — *plunýř* Wint. 529 a 721, v. prunéř, prunýř (kdo měl studnice na starosti), něm. Brunnen-; — *polbír*, z něm. Barbier, toto z franc. barbier, střlat. barbarius; — *pulkrábek* (příjm.), z purkrabí; — *pulmistr*, z pur(k)mistr, srov. pol. burmistrz; — *ročál* (ryba) z něm. Rotschär Matz. Ciz. sl. 295; — *rula* BartD. 63 (valašsk.) a Šemb. 60 (opavsk.) m. rura, roura; — dále *flaktura* z fraktura, *flater* z frater, *flizér* z friseur, *lanfaléř* z Landfahrer, *leguř* (zbirov.) z rekurs, *lubrika* z rubrica, *Peltrám* z Bertrand a j., v. Listy filol. 1893, 466. Srov. hluž. klamař z něm. Kramer Mucke 189, pol. Małgorzata z Margareta, mrus. licarь m. ricarь (z Ritter), limarь (z něm. Riemer), lendarь (z Arendar), malьmur (z Marmor) a j., Ogon. Stud. 70; muljar Verchr. 55 (lemk.); strus. Merkulъ m. Merkurъ, fevralь a fevlarь lat. februarius Sobol. Lekc. 97; stsl. Gligorê m. Grigor- Mikl. I^3, 212; atd.

Několik takových příkladů je také v slovích domácích. Zejména: *křepel*, *křepelka*, slc. a srbch. prepelica, vedle rus. perepelъ, bulh. prêperica, pol. przepiora, z *perper- Mikl. Et. Wtb. 243; — *koloře*, *kolodře* (z *kolozdře*, a to z *kolozře*), stč. korozřě, korozrzye Rozk. 1228 (druh hrušek); srov. dial. pol. skolejrzak, orzech rychły, ze *skoro-źrzak = skoro, rychle uzrávající Malin. wyr. 60, mrus. skolozdrij vedle skorozdrij = rychle zrající Ogon. Stud. 70; — dial. *pliskýř*, *pliskyřica* BartD. 14 (zlin.), *pliskéř* Btch. 429 (dolnobeč.), slc. *pluzgier*, č. pryskýř; — doudl. *stříblo* Kotsm. 19 č. stříbro, srov. hluž. slěbro a dluž. slabro, slobro, a také srěblo srjoblo vedle srjebro Mucke 189.

Jiné změny souhlásky *r*.

273. 1) *rl* se mění v *dl*. Změna ta je v slovích dialektických Kadlík m. Karlík, pedlík m. perlík, vedliba z velryba, přesmyknutého ve verliba Šemb. 22 (středočesk.); odľáb z něm. Urlaub, odľábnik, škadľop ze škralúp přesmyknutého ve škarlúp Btch. 429 (dolnobeč.), škadľup BartD. 92 (keleck.). Podobá se, že do *rl* vsulo se *d*, srov. perla dial. perdla, a z *rdl* se zas odsulo *r*; tedy postupem: *rl-rdl-dl*.

2) Slova onomatopojického původu mívají střídavě *r* a *u*, a také *l*, podle různého pojetí onomatopojického; a podobně i slova jiná. Na př. b*r*blat a b*u*blat, m*r*mlat a m*u*mlat, d*r*dlat a d*u*dlat BartD. 14, k*r*baňa (střep), k*u*baňa a g*l*baňa t. (zlin.) a 224 (val.), k*r*bík, k*u*bík a k*l*bík (nádoba na brousek) t. 14, f*r*ňák a f*u*ňák t. 109 (lašsk.) atp.

Cizí *r*.

274. V slovích přejatých cizí *r* většinou zůstává; na př. *r*ek střhněm. recke sthněm. reccho, — *r*itieř střhněm. rîtaere, – va*r*hany lat. organa (pl.), — *r*ada ze stdolněm. râd Uhlenb., — *r*úta nč. *r*outa ze sthněm. rûta t., — *r*akev z ork-, got. arka t., — či*r*ý pol. szczyry a rus. ščiryj z got. skeirs t., atd.

Mnohdy však bývá změněno v *ř* podle pravidel v češtině platných; na př. *ř*ehole z lat. regula, — *ř*edkev ze sthněm. retich (a toto z lat. radix), — k*ř*ižmo z chrisma, — k*ř*ist-, Krzyſtofor ROlC. 278[b], anczykrzyſt ROlB. 24[a]. krziſtal ŽWittb. 146, 17 (příklady hojnější pro *ři* za cizí *ri* v. v § 267) atd.

Změna mimořádná *r* v *ř* je v bi*ř*movati z lat. firmare, He*ř*man z něm. Herman a dial. *ř*mení (rmen) BartD. 63 (val.) z lat. romana; he*ř*mánek utvořeno prostonárodní etymologií ze *rmen* a *Heřman*: ze jména rostliny romana, chamomilla romana Jg., vzniklo *rmen*, *rmenek*, a z toho pak *heřmánek*.

Substantiva s koncovkou *-r* (masc.) přejímají se do češtiny podle pravidla obecně platného (srov. Sido*n* a Sido*ň*, Betlém gen. Betlé*ma* a Betlé*mě*) dílem do třídy kmenů tvrdých, na př. mist*r* gen. mist*ra*, Laza*r* gen. Laza*ra* atd.; — dílem mezi příslušné kmeny měkké a je tu tedy změna zároveň kmenoslovná, na př. mist*ř* vedle mist*r*, k mému myſtrzy Mast. 67, myſtrzy svému Kat. 118, — Assu*ř* lat. Assur, Aſurz Pror. Isa. 30, 31, — ciesa*ř* lat. Caesar, Julius Ciesař VšehJ. 415, nč. císař, — Laza*ř* vedle Laza*r*, lat. Lazarus, lazarzie Hrad. 33[a], — Ty*ř* lat. Tyrus, do tyrze AlxV. 1176, — Trí*ř* něm. Trier, do města trirzie Pass. 330, — papie*ř* vedle papie*r* nč. papí*r*, ze střhněm. papier (a toto z franc. papier), papierz Boh. 26[a], v. papír, — cinob*ř* vedle cinob*r*, czinobrz LékB. 222[a], cynobrž Puch. 16[a], — pep*ř* střhněm. pfëffer lat. piper, — klášte*ř* vedle klášte*r*, klaſſterz Přib. 21, do klaſſterze t., klaſſterzow EvOl. 334.

r se přisouvá a odsouvá.

275. a) Přisuto jest *r* ve *r*mut- za starší *mut-*, na př. stč. člověk muty sě ŽKlem. 38, 7, nemut sě proto Hrad. 128[a], zamutek ŽWittb. 141, 3, zamuczen budu t. 12, 6 atd., nč. rmut (subst.), rmoutiti se, zármutek; doklady nejstarší se *r*mut- jsou z poč. stol. XV zarmucenye Ol. Est. 11, 5, zarmuczenye Kruml. 383[b]; v XV a XVI stol. jest oboje v užívání, zamutek ChelčP. 6[b] a zarmuczenij t. 175[a], zamuczowali t. 7[b] a rmutiti se t. 124[b], zamucen Háj. 252[b] a zarmucen t. 254[a], zámutku Br. Jer. 8, 18, zámutkem t. Ezech. 23, 33, a rmautiti t. Jer. 31, 12, zarmucowali t. Isa. 63, 10; pak ovládá *r*mut-.

Přisuto jest dále *r* v *r*dousiti proti *dusiti*; za *r*dousiti bývá také *hr*dousiti, ztemněním *chr*tousiti; — v lašském k*r*užel, k*r*uželka BartD. 110 m. *kužel-*, mylným odvozováním od *kruh*; — v doudl. je*r*tel Kotsm. 14 m. *jetel*; — v p*r*ostranky Us., Btch. 430, m. *postranky*; — v he*r*zký a he*r*sky Šemb. 31 a 60 (opavsk.) m. *hezký*, snad podle něm. herr-; — v dial. ko*r*touč m. *kotouč*.

b) Odsuto jest *r* v několika slovích přejatých která by měla míti dvě *r* (sr. § 272 a § 287 č. 11); slova taková jsou: dial. *bandor*, *bandora* v. brambor, z něm. B*r*andeburg, — *moždíř* slc. *mažiar* sthněm. mo*r*sâri, — *tanistra* z To*r*nister, — *mašírovat* Us. z něm. ma*r*schieren, — *execírovat* Us. z exe*r*c-, — *fedrovati* něm. fö*r*dern střhněm. fü*r*dern (ale také fudern, fuodern), — *puškvorec* z něm. B*r*ustwurz, — *Bedřich* z F*r*iedrich, — *Kedruta* VšehK. 25[b] z Ge*r*trud, — *Marketa* z Marga*r*eta, — *Štemberk* VšehJ. 30 ze Ste*r*nberk.

Za nynější jm. míst *Chabry* psáno de Chraber TomZ. 1433 n. 284, Chraber r. 1352, 1367 a 1405 v Tom. Reg. Decimarum 47, Chyraber t. 1369, vedle Chabr t. 1399 st. 4 b. a Chaber UrbE. 220, 226; *r* odsuto vlivem *chab-*, chabý, ochabnouti, ochabiti.

Dále jest *r*, *ř* odsuto ve stč. složeninách *tichoviet* Prešp. 152, *vodoviet* t. 140 m. -vie*tr*, srov. *dunovietr* SlovKlem. 2[b]; — v hofmiſt KolB. 123[a] (1499), vormayſt t. 75[b] (1497) atp. m. -mist*r*; — v dial. *tuť* Kotsm. 15 m. *r*tuť, vezmi tutie LékA. 52[a], vezmi Tutij Háj. herb. 306[a], s Tutij t. 44[a] atd., m. *r*tut, *r*tuť; — ve zlin. *žídlo* BartD. 16 m. ž*ř*ídlo; — a v laš. *za* BartD. 111 m. *r*za (= rez, stč. *r*zě, bez přehlásky *r*za); — *účej* m. úr*č*ej (uřknutí).

l, ł, ľ.

276. V češtině byly kdysi — v době předhistorické — hlásky *l*-ové tři: střední *l*, tvrdé *ł* a měkké *ľ*. Na př. stč. chvá*ł*a, chvá*l*iti, chvá*ľ*en. Později je z toho *l* dvoje, tvrdé *ł* a netvrdé *l*, na př. chvá*ł*a a chvá*l*iti, chvá*l*en. A na konec *l* jen jedno: chvá*l*a, chvá*l*iti, chvá*l*en. Srov. § 280.

Znění středního *l* udrželo se dosud, na př. chvá*l*iti, ze*l*ený; — tvrdé *ł* znělo jako polské *ł*, viz popis toho článkování v § 279; — a měkké *ľ* jest = *l*[j] t. j. *l* s mírným příhlasem jotovým.

Hlásky tyto píší se

dílem bez rozdílu měkkosti literami *l*, na př. chwala AlxB. 3, 11, chwaliti ŽWittb. 21, 23, chwalen t. 9, 3 (24), — nebo *ll*, na př. llabut MVerb., alle Brig. 28, gmyella Hrad. 71[a], wyplanull AlxM. 2 2, zapomanull t. 2, 3, probawill t. 2, 6, wyprawyll t. 2, 7 a j., zpalyll AlxŠ. 4, 15, ktož

sllyssye List. Vrat. 1371, pllnu t., neprzall t., chtiell t. 1404, slibill t., byll t., prziekazell t. a j. (ll nejčastěji za *ł*); —

dílem s rozdílem měkkosti, a to dvojako:

jednak znamená se *l* (netvrdé) spřežkou *li*, *ly*, na př. zemdlyegy všickni údi AlxV. 1794 (jediný příklad v Alx.); mnozí modlie sě BrigF. 42; Pofliete impt. Koř. Dan. 13, 29; w kaplie Mand. 4[a]; v takéj chwalie Mill. 39[a], weselie a milie adv. Křiž. 273 a j.; celie adv. Baw. 208, milie t. 56, w tielie t., w tom bidlie t. 213, we mdle sylie t. 56, dwie prostieradlie t. 208; naliezli gfme Perw. Otč. (list. českopolské XV—XVI stol.) 8, naliezen t. 10, liefy t. 7, liefuow t. 10, w liefiech t. 10 a j., alie t. 8 a j., stalye a zachowalie t. 57 atd.; alye, dalyeko v tiscích slc. z r. 1752 a 1886 Pastrn. 7; — některý písař píše netvrdé *l* literou *l̇*, touž, která v pravopise Husově znamená tvrdé *ł*; tak ve VšehK. (1515) psáno naal̇ezem 46[b], naal̇ezu t., prodl̇eewage 55[a], przijl̇ežij 218[b], l̇epffieho 290[b], rozdiel̇eneho 139[a], myffl̇enije 225[a], kral̇e 91[a], nediel̇e 99[a], obywatel̇ee 91[a], naafl̇ee 47[b], podl̇ee praaw 258[b], wedl̇ee wuol̇e 159[a], daal̇e 289[a] atd.; naopak psáno tu *ł* zase z pravidla literou *l*, málo 3[b], žaloba 30[a], nebyla t., klafti 237[a], umluwa t. 119[b] atd., velmi zřídka a patrně jen omylem literou l̇, čl̇owieka 89[a], sml̇uwy 100[b]; jiný takový rkp. jest KřižB. (z r. 1520), kdež psáno dal̇eko 78[a], daal̇e 75[a], wuol̇e 86[b], chwijl̇e 93[a], l̇eetho 92[b], koffil̇ku 93[a], pl̇ňiti 82[a] atd.; —

jednak znamená se *ł* (tvrdé) literou *l̇* (*l* s tečkou) a ľ (= ſ švabachové s obloučkem nahoře v pravo, „zavřené“); literu *l̇* uvedl Hus, z ní pak jest ľ v pravopise bratrském, v. § 8; na př. žena l̇ála mulier maledixit Hus. Orthogr. 180, ľaň Br. Job. 39, 1, ľyſý t. 4. Král. 2, 3. —

Rozvoj hlásek *l*, *ł* a *ľ*.

277. Původně bylo ve slovanštině jenom střední, neutralní *l*. Jako v kořenných slabikách *nes-* a *nos-*, *rek-* a *rok-* atp. je jen samohláska změněna (stupňována) a souhláska je stejná, tak bývalo také stejné *l* v *leg-* a *log-*, *plet-* a *plot-*, *lenk-* a *lonk-* atd.; rozdíl, který se tu později vidí v *ležeti* a *obłoha*, *plésti* a *płot*, *léceti* a *łuk* atd., jest tedy původu pozdějšího. K střednímu *l* přibylo časem tvrdé *ł* a měkké *ľ*.

Tvrdé *ł* vyvinulo se assimilací, když následovaly samohlásky *a*, *o*, *u*, *y*, *ą*, *ъ*: v slabice *la* spodobilo se *l-* (střední) k *-a* a stalo se *ła*, a rovněž tak změnilo se *lo*, *lu*, *ly*, *lą*, *lъ* v *ło*, *łu*, *ły*, *łą*, *łъ*. Změna tato provedena jest v některých jazycích slovanských pravidelně, vznik její sahá do doby předhistorické.

Měkké *ľ* vzniklo v době praslovanské, vesměs ze staršího *lj*, na př. *vóľa* z volja, *poľe* z po*lj*o, *ľud* z *lj*ud- atd., v. § 237; v slovanštině historické je dílem zachováno, dílem splynulo se středním *l*.

Rozdílné *ł*, *l*, *ľ* je v některých případech na stejných místech, jako *t*, *ť*, *c* nebo *d*, *ď*, *z*, a je tu tedy poměr *ł* : *l* : *ľ* = *t* : *ť* : *c* = *d* : *ď* : *z*, na př. chvá*ł*a : chvá*l*iti : chvá*ľ*en = ztrá*t*a : ztra*ť*iti : ztra*c*en = ra*d*a : ra*ď*iti : ra*z*en; ale před *-e* (pův.) a *-ь* je proti střednímu *l* tvrdé *t*, *d*, na př. sg. vok. or*l*e a ha*d*e, nom. hó*l* a kos*t*.

278. V historické češtině jest *l dvoje*, tvrdé a netvrdé; dotvrzení toho viz v § následujícím.

1. Tvrdé *ł* je pravidlem v slabikách bývalých s *-a*, *-o*, *-u*, *-y*, *-ą*, *-ъ* a co z nich do češtiny se vyvinulo; tedy na př. v nom. chvá*ł*a (z -la), vok. chvá*ł*o (z -lo), s*ł*uha (z -lu-), gen. chvá*ł*y (z -ly), akk. chvá*ł*u (z -lą), pl. gen. chva*ł* (z -lъ), adjekt. ma*ł*á (z -laja), ma*ł*é (z -loje) atd.

2. Netvrdé *l* je pravidlem v případech ostatních: na př. v inf. chvá*l*iti (z -liti) a part. chvá*l*en (z -ľen). Jest tedy střídnicí za bývalé *l* střední (chvá*l*iti) a zároveň za *ľ* měkké (chvá*ľ*en-) a vzniklo splynutím těchto dvou hlásek v jednu.

Případy, ve kterých české netvrdé *l* je střídnicí za býv. střední *l* a ve kterých za býv. měkké *ľ*, jsou:

a) za střední *l* je v slabikách s *-e* (původním), *-ê*, *-ę*, *-i*, *-ь* a co se z nich do češtiny vyvinulo; na př. v slovích *l*ežeti stč. *l*ežěti a *l*ežati (z le-), sg. dat. lok. chvá*l*e (z -lê), m*l*éko (z -lê-), part. chvá*l*e, chvá*l*úc- stč. chvá*l*éc- (z -lę), te*l*e plur. te*l*ata (z -lę), chvá*l*iti (z -li-), chvá*l*íš (z -líšь), *l*est gen. *l*sti (z lь-), hů*l* stč. hó*l* (z -lь), nom. akk. obi*l*í stč. obi*l*é (z -lьje), gen. obi*l*í stč. obi*l*é nepřehlas. obi*l*á (z -lьja), dat. obi*l*í stč. obi*l*ú (z -lьju), že*l*íš stč. že*l*éš (z -lêješь) atd.; —

b) střídnicí pak za bývalé měkké *ľ* je české netvrdé *l* v případech vyčtených v § 262 a j. (při změně *rj* a j.), totiž:

v některých slabikách kořenných, na př. *l*íbiti stč. *ľ*úbiti z ljub-, *l*id stč. *ľ*ud z ljud- a j.; —

v kmenových koncovkách některých substantiv vzorů *oráč*, *moře*, *duše*; na př. přítel stč. prieteľ z -teljь, — vů*l*e stč. vóľa z volja, — po*l*e stč. poľe z polje; —

v adjektivech *-ľ*, na př. Litomyš*l* stč. Ľutomyšľ z -mysljь; —

v substantivech s příponou *-jan-*, na př. Po*l*an stč. Poľan- z poljan-, Kožľany Us. z koz(ь)l-jan-; —

v komparativech (a superlat.) s příponou *-jьs-*, na př. da*l*ší stč. daľší z daljьs-, adverb. dá*l*e stč. dáľe z daljes-; —

v praes. indik. 1. sg. sloves třídy III. 2, na př. stč. veľu z velją; —

v praes. indik. 1. sg. sloves tř. IV, na př. stč. děľu, myšľu z děľą, myšľą, a toto z dêlją, myslją; —

v part. *-nъ* týchže sloves, na př. dě*l*en, myš*l*en, stč. děľen-, myšľen-, z dêljenъ, mysljenъ; —

v slovesích třídy V. 1ᵇ, na př. nč. -*díl*eti, -*mýšl*eti stč. -*dieľ*ati, -*mýšľ*ati z -dêljati, -mysljati, — ve všech tvarech; —

v tvarech praesentních (kromě imperfekta) sloves třídy V. 2, na př. stč. praes. ste*ľu*, ste*ľ*eš atd., impt. ste*ľ*(i), part. ste*ľ*e, ste*ľ*úc, ze stelj-.

Za bývalé troje *ł*, *l*, *ľ* má tedy historická čeština hlásky tyto jen dvě, a to stalo se tím, že bývalé střední *l* a měkké *ľ* splynuly v jedno. Splynutí toto pak tím nastalo, že znění *ľ* t. j. *l*ʲ zaniklo a místo něho střední *l* se vyslovovalo.

Jest ještě otázka, j a k d l o u h o *ľ* se drželo. Odpovědi dobýváme následující úvahou. Splynutí *ľ* s *l*, t. j. zaniknutí *ľ* v *l*, zajisté není od prvopočátku; neboť kdyby tak bylo, kdyby *ľ* ve vó*ľ*a hned od prvopočátku bylo znělo jako *l* ve chvá*l*a, tedy bylo by se *vóľa*-*vóla* dále změnilo ve vó*ła*, jako se pův. chvá*la* změnilo ve chvá*ła*, a měli bychom nč. vů*ła*. Nastalo tedy splynutí *ľ* s *l* až někdy v době pozdější. Tu pak mohlo by se zdáti, že *ľ* trvalo ještě za přehlásky *a*, *u* v *ě*, *i*, tedy v době od stol. XII do poč. XIV, ano tuto přehlásku způsobilo; proti tomu je však připomenouti, že také netvrdé *l*, které na místo bývalého *ľ* bylo vstoupilo, mohlo míti moc přehlasovací. Ještě by se mohlo uvésti stč. psaní liu-, lyu-, na př. liud AlxM, 4, 11, lyud DalC. 18 atd. jako svědectví, že původní *ľ* se drželo až do XIV stol.; ale tu zase jest odpověděti, že jotace v slabikách měkkých s -*u* vzniká podružně, za starší du*šu* je později duš*iu*, a tak jest i psané liu-, lyu- vykládati. Když pak všecko shrneme a když také povážíme, že též srbština lužická a polština na dvojím *l* přestávají, totiž na *ł* a *l*, tedy nakloníme se zajisté k výkladu, že také v historické češtině jest jen *ł* a *l*, že tedy bývalé *ľ* měkké a *l* střední splynulo v jedno již v době předhistorické.

279. D o t v r z e n o máme *dvoje l* v češtině doby minulé i také v době přítomné.

Pro dobu m i n u l o u máme dlouhou řadu svědectví, jimiž theoretikové i praktikové nás poučují, že vedle netvrdého *l* bývalo také pravidelné — t. j. v mezích svého pravidla oprávněné — tvrdé *ł*. Některá z nich zde se uvádějí.

Nejstarší bezpečné a spolu velmi zřetelné jest několikeré svědectví *Husovo*, jež zde pro důležitost věci úplně klademe. Hus učí článkovati *l* a *ł* (*l̇*) a praví: „Unde sciendum, quod *l* generatur apponendo linguam ad superius palatum sive dentes aequaliter tenendo, seu inferiores extra protendendo, vel e contra; sed *l̇* generatur linguam in fine sub dentibus ponendo et superiores dentes ultra inferiores protendendo. Item sciendum, quod Graeci non habent *l*, sed *l̇*, et vocatur apud eos *lambda*; e contrario vero Slovani (t. j. Slováci) non habent *l̇*, sed *l*, unde more Teutonicorum dicunt *milí pane*, ubi nos dicimus *milý pane*. Ambae autem istae literae ponuntur circa vocales singulas tam in principio, quam in medio et in

fine; sed *l* rarius circa *a* quam *l̇*, quia statim sonaret parvum *i*. Habenda est ergo tanta differentia. Unde volutio sic scribitur: *val̇*, scilicet cum puncto, sed volve sic: *val*. Item mulier maledixit sic scribitur: *žena l̇ála*“ etc. (Hus. Orth. 180). Předtím mluvě o *y* praví Hus také: „Qui ergo vult bene loqui bohemice, quia valde saepe occurit illa litera *y*, discat eam formare ponendo principium linguae sub inferioribus dentibus et in medio elevando linguam per modum circuli; et simili modo formabit *l̇* et poterit dicere *l̇yko*, *ml̇yn*“ etc. (t. 179 sl.). Ve Výkladu na desatero přikázaní pak píše: „Jakož Neemiáš slyšav, ano dietky židovské mluvie odpolu azotsky a neumějí židovsky a proto je mrskal a bil, též nynie hodni by byli mrskánie Pražené i jiní Čechové, jenž mluvie odpoly česky a odpoly německy řiekajíc *tobolka* za *tobol̇ka*, *liko* za *l̇yko*“ atd. (HusE. 1, 133 a Slav. Bibl. II, 187). Svědectví Husova, napsaná na počátku stol. XV, platí ovšem také pro stol XIV, v němž Hus vyrostl a nářečí své si osvojil. — Hus ovšem tak i psával; na př. ve výkladu desatera přikázaní: zwl̇aſtie, z zl̇oſti, neproml̇uwiš, vſtavil̇ atd. (Slav. Bibl. II, 194—195). Také v OtcB. (z 1. pol. stol. XV) psáno často *l̇*; na př. vmy*l̇* 47ᵇ, vſtawil̇ t., ſl̇uziti t., pl̇atiti 48ᵃ, ſpol̇u t., ſwietl̇o t., diabel̇ zl̇oſtny t. atd. Ale celkem psaní *l̇* málo se ujalo. — V *HrubPetr.* (tišt. 1501) jest *l* a *ł*, ale mateno, zvláště před *e*. Na př. hłedieti 53ᵃ, w łetienij 32ᵃ, ſmyſſłenee 51ᵇ, ſtworzytełe 52ᵇ; tielem 50ᵇ; myſł 39ᵇ; wełmi 53ᵇ a welmi 15ᵇ. — V *Ben.* (tišt. 1506) je *l* a *ł* bez rozdílu, na př. toliko Jos. 7 a tołiko t. 1, młuwil t. 1, ſpáłiti t. 6, ſlyſſałi gsme t. 2 atd. — V rkp. *Lobk.* (z r. 1515) psáno *l* jen jedno. — V rkp. *VšehK.* (1515) psáno *l* a *l̇*, třeba že v platnosti opáčné, jak připomenuto a doloženo v § 276. — V rkp. *KřižB.* (1520) též tak, v. § týž. — V *ChelčP.* (tišť. 1522) jsou litery *l* a *ł*, ale kladou se bez pravidla; na př. prziſſel 2ᵃ a prziſſeł 50ᵃ, Apoſſtole 2ᵃ a Apoſſtołe t., ſlawu 2ᵃ a łid 50ᵃ, ałe 2ᵃ, aby nehłedałi 2ᵃ atd. — R. 1533 dotýkají se *Optát* a *Gzel* ve své grammatice také rozdílu mezi *l* a *ł*; praví, že *l* „v svém zvuku někdy tence se béře“, jako ve slovích *l*enochu, *l*épe a j., někdy pak „hrubě“, jako v b*l*echa *l*ež, k*l*am. — V *Háj.* (1541) jest *l* jen jedno. — V *kancionale Litomyšlském* (tišt. 1542) podle Blah. 40 šetřeno rozdílu mezi *ł* a *l* pilně. — Taktéž v *kanc. Šamotulském* (1561). — *Pref.* (z téhož roku) a *Háj. herb.* (z r. 1562) mají *l* jen jedno. — *Blahoslav* ve své grammatice (1571) str. 40 dotýká se uvedeného výkladu Optátova a odporoučí rozdíl mezi *ł* a *l*; tvrdé *ł* podle něho vyslovováno „tlustším zvukem“ a netvrdé *l* mělo „tenší hłahoł“; připomíná, že „někteří staří písaři“ liteře tvrdého *ł* „oblauček přidávali“; a poznamenává na str. 348, že nedbáním rozdílného *ł*, *l* někdy se matou slova rozdílného významu, na př. uhe*l* carbo a uhe*ł* angulus, wyp*l*inuli exspuerunt a wyp*ł*ynuli enatarunt. — *VelKal.* (1578) má jen jedno *l*. — V *bibli Kralické* (1579—1593) je rozdíl mezi *ł* a *l* nejpravidelnější, v. § 281. — *Nudož.* (1603) 8ᵃ po-

znamenal, že Bohemi maiori ex parte *ł* non habent; ut illi (t. Slavi, Slováci) *r* durum ubique sonant, ita isti *l* molle. — V *Harantově* Putování (1608) jest *ł* a *l*. — *Drachovský* (1660) rozeznává v textě *l* a *ł*, ačkoli má v tom dosti chyb, na př. kaudeł 20, huł 20, ſpaſyteł 42, kazateł 42 oſel 42 atd.; theoreticky pak soudí o rozdílu *l* a *ł*, že je to satis superstitiosa observatio (str. 153). — *Šteyer* v Žáčku (1668) učí na str. 7—13 podle bible Kral., kdy se má psáti *l* („otevřeně“) a *ł* („zavřené“). — *Rosa* (1672) rozeznává theoreticky *ł* a *l*, ale píše namnoze nedůsledně, na př. sůł, oceł 50, kráł, kráłe 81, słowka i slowka 395 atd., jenom v slabikách *li* a *ły* je bezpečen. — *Dolež.* (1746) str. 3 poznamenává že Slováci liší *ł* a *l*, Čechové nikoli. — *Tomsa* (Sprachl. 1782) učí, že *l* v *li* zní mírněji než v *ly* str. 9, a poznamenává na str. 25, že rozdílného *l* (otevřeného) a *ł* (zavřeného) není potřebí. — *Pelzel* (1798) má však rozdíl ten proveden pečlivě a důsledně. — *Nejedlý* (1804, str. 18 a j.) zmiňuje se o bývalém rozdílu mezi *l* a *ł*, ale dokládá, že ho již není. — Památné příběhy hraběte Beňovského (1808), napsané Slovákem *Čerňanským*, jsou podle Šembery (Lit.[2] 112) poslední česká kniha s *l* a *ł*. — *Dobr.*[1] (1809) píše *ł*, jen když chce rozdíl vytknouti, na př. zlý duch a zlí duchové str. 272 atd., srov. též t. 5; *Dobr.*[2] (1819) má jen *l*. — *Tham* (Neueste Methode 1811, str. 14—20) obšírně učí rozeznávati *l* a *ł*. — Spisy pozdější přestávají na jediném *l*. —

To jsou svědectví některá stran tvrdého *ł* a netvrdého *l* v době minulé. V době přítomné má se věc, jak následuje.

V jazyku spisovném jest jednostejné *l*; *ł* a *l* splynuly v jedno, tvrdé *ł* totiž zaniklo a nahradilo se netvrdým *l*.

V nářečích obecných jsou tu důležité rozdíly.

V Čechách je pravidlem jen *l*. Bývalé tvrdé *ł* zaniklo až na nepatrné zbytky. V Podkrkonoší říká se totiž místy ch*ł*ap, ČČMus. 1864, 52, vola*ł* (sic) Šemb. 31; v nářečí chodském jest *ł* v bu*l* (byl), a zní tu tvrději také *l* slabikotvorné než souhláskové, chod. 33 a 44; v nářečí doudlebském je še*u*, da*u*, vidě*u* atp. Kotsm. 20, což ukazuje k staršímu še*ł*, da*ł*, vidě*ł* atp.; v nářečí severovýchodním praví se vrdlo*u*hat, na*u*žici, spo*u*tnout, což předpokládá býv. v-hrdło-*ł*háti, na-*ł*žici, spoh*ł*tnouti. Všude jinde v Čechách *ł* zaniklo a nahrazeno jest netvrdým *l*. Působením pak nářečí českých (západních) proniklo jednostejné, netvrdé *l* také v češtině spisovné.

Na Moravě a v Slezsku. Tu jen nářečí západomoravské má jednostejné, střední *l*, jako je pravidlem v Čechách. Všude jinde rozeznává se *l* dvoje; na př. uheł angulus a uhel carbo BartD. 6 (zlin.), łež mendacium a impt. lež t., łať (láti) a lať (líti) t. 98 (lašsk.) atd. Za *ł* bývá místy *u* (da*u*a m. da*ł*a), a za *l* bývá *ľ* (vok. or*ľ*e m. or*l*e); to však jsou rozdíly podružné, srov. § následující.

Na Slovensku jest tvrdé *ł* a vedle něho dílem měkké *ľ*, dílem střední *l*; rozdíl mezi *ľ* a *l* je však opět jen podružný, oboje jest jen různé vyslovování netvrdého *l*. Měkké *ľ* je v nářečí spisovném (turčanském) a je za býv. měkké *ľ* i střední *l*; střední *l* je v nář. liptovském, též za býv. *ľ* i *l*. V pravopise nářečí spisovného znamená se *ľ* na konci slova, před souhláskou a před samohláskou širokou; před *e* a *i* neznamená se, psané *le* a *li* je vždy měkké, psané *la*, *lo*, *lu*, *ly* a koncové -*l* tvrdé. Tvrdé *ł* se mění místy v *u*, v. doleji.

280. Z §§ předcházejících (277—279) vyplývá o rozvoji hlásek *l*, *ł*, *ľ* následující úhrn: původně bylo jen *l* střední; k němu přibylo měkké *ľ* již v době psl., vzniklé z původního *lj*, a přibylo v době předhistorické tvrdé *ł*, vzniklé v slabikách *la*, *lo*, *lu*, *ly*, *lą*, *lъ*; časem splývá *ľ* a *l* a čeština historická má jen *ł* tvrdé a *l* netvrdé; *l* netvrdé má snad i moc přehlasovací a patří do druhu souhlásek měkkých, třeba že nezní jako *ľ*; dalším během času splývá také tvrdé *ł* s netvrdým *l*, a jest pak jen jedno *l*, netvrdé; ok. r. 1400 je v nářečí Husovu tvrdé *ł*, a v nářečí pražském (středočeském) je touž dobou jen jedno *l* (netvrdé, střední); věta, která by byla měla zníti „s*ł*yšě*l*i jste vó*ľ*u mú“ (s *ł*, *l* a *ľ*) zněla v nářečí Husovu „s*ł*yše*l*i jste vó*l*i mú“ (jen *ł* a *l*), a v nářečí pražském „s*l*yše*l*i jste vó*l*i mú“ (jen *l*); úpadek během času pokračuje, zvláště v Čechách; z textů vzniklých tu v době té málokterý má *ł* a *l*, v knihách tištěných, které *ł* a *l* mají, je místo pravidla zmatek, a kde pravidla šetřeno, může to býti přičiněním korrektorův; za Nudožerského (1603) bylo *ł* v Čechách většinou — „maiori ex parte“ — již zaniklo, Doležal (1746) ho nezná, a v době nynější jsou po něm stopy pranepatrné; výklady, jež theoretikové (Pelzel, Tham) na sklonku předešlého a na začátku nynějšího století o *ł* podávají, nejsou ovšem svědectvím, že by *ł* tehdáž ještě bylo v Čechách žilo; úpadek šel od západu k východu a zasáhl také Moravu; ale tu pronikl jen v nářečí západním, Šemb. 40; v ostatních nářečích moravských jakož i v Slezsku a na Slovensku udrželo se *ł* (nebo jeho střídnice *u*, *v*, obalením) dosud a vyskytuje se tu pravidelně na místech náležitých.

Nářečí, která dvojí *l* zachovala, neliší je všude stejně. Tvrdé *ł* má někde znění více, někde méně „drsné a temné“ (srov. Btch. 415), t. j. hrdelné, někde pak až retné (= *u*, *v*, v. obalování § 283), a netvrdé zní zase jinde až měkce (= *ľ*). Na př. v nářečí záhorském b*u*ato m. b*ł*áto, še*u* m. še*ł* atd. BartD. 28, a v nářečí dolnobečevském po*ľ*e, vok. Pav*ľ*e, o*ľ*é (olej) Btch. 414 a 417, v hrozenk. ch*lj*éb, m*lj*éko BartD. 40, z p*lě*nky na p*lě*nku Suš. 457, slc. so*ľ*, da*ly*eko Pastrn. 7 (z tisku r. 1752), a*ly*e t. (1886). Jaký tu v případech jednotlivých bývá vzájemný poměr mezi zněním *ł* a *l*, není v popisích dialektů dostatečně konstatováno; v nářečích lužicko-srbských zní *l* měkce (= *lj*) v krajích, kde tvrdé *ł* zůstává, a zní *l* středně (bez jotového příhlasu), kde *ł* se vyslovuje retně (= *u*, *v*) Mucke 168,

a stejný vzájemný poměr je dosvědčen v některých nářečích českých, zejména v dolnobečevském a ve spisovném slc., a je bezpochyby také jinde.

Jde ještě o to, jak chceme *ł* a *l* psáti. V dokladech píšeme tak, jak je psáno v pramenech. Na př. *ł*: łála maledixit HusOrth. 180, łaň Br. Job. 39, 1 atd.; *l*: adverb. celie Baw. 208, v takéž chwalie Mill. 39ª, lok. na koře Btch. 416, vok. Pavľe t. 417, oceľ t. 416, spasiteľ t., slc. soľ, spasiteľ atd. Jde však o psaní, když uvozujeme příklady grammatické v transkripci. Tu mohl by se rozdíl theoretický mezi *ł* a *l* provésti důsledně snad také v praxi. Ale nebyla by to věc snadná, neboť od pravidelného *ł* a *l* vyvinuly se některé odchylky, které v mezích svých jsou zase pravidelné a o kterých nemáme svědectví dostatečných pro dobu staročeskou. A dále, důsledným provedením theoretického *ł* a *l* vložili bychom do jazyka vůbec, co v něm bylo jen dialekticky. Na př. v nářečí Husovu bylo chvá*ł*a a chvá*l*iti, chvá*l*en (s rozdílným *ł* a *l*), ale v nářečí středočeském bylo chvá*l*a a chvá*l*iti, chvá*l*en (se stejným *l*), a zajisté valná většina památek českých pochází z nářečí, ve kterých rozdílu mezi *ł* a *l* již nebylo; kdybychom psali paradigmaticky chvá*ł*a a chvá*l*iti, chvá*l*en atd., přičítali bychom pravidlu, které v jazyku vládlo jen částečně, platnost všeobecnou. Proto volíme ten způsob psaní, že znamenáme *ł* a *ľ* jen tam, kde jde o to, aby se bývalá tvrdost nebo měkkost vytkla a aby na ni bylo upozorněno, jinde na samém *l* přestávajíce. —

Stran transkripce ještě také připomínáme, že místo pramenného ł a ľ volíme — z příčiny typografické — literu *ł*, a upozorňujeme, že *ľ* v transkripci je stejné nebo asi stejné s dialektickým *ľ* zněním, ale nikoli původem, na př. psl. po*ľ*e (z po*lj*e) a dolnobeč. vok. Pav*ľ*e (z -*le*).

ł, *l* v bibli Kralické.

281. Ve spisích bratrských a zejména v bibli Kralické, tištěné 1579—1593, provedeno jest rozdílné *ł* a *l* nejpravidelněji. Pravidlo, jež se tu jeví, můžeme bráti celkem za pravidlo o českém tvrdém *ł* a netvrdém *l* vůbec. Je to pravidlo následující:

1) Za původní *la* je české *ła*. Na př. błáto 2. Král. 22, 43, hład Deut. 8, 3, hłas Gen. 27, 22, ohłaſsugj Deut. 30, 18, hławu Luk. 20, 17, kłam Sir. 4, 30, kłáſti Mat. 18, 23, kłaſy Lev. 2, 14, łaň Job. 39, 1, łáſka Mat. 24, 12, mładý Žalm 29, 6, płakati Lev. 9, 6, płat Mat. 17, 24, ſława Lev. 9, 6, włádnauti Lev. 20, 24, złato Žalm. 19, 11; kołář Sir. 38, 30, chwáła Řím. 2, 29, modłám Lev. 19, 4, w ſſkołách Luk. 4, 15; była Jos. 20, 9; atd. — V dokladech ſſlapati Sir. 9, 3, naſſlapuges Job. 13, 27, poſſlapáwali Job. 13, 27, žlábkowé Sir. 24, 53 atp. není odchylka, poněvadž č. *šlap-* je ze *slěp-* a *žlab-* ze *žlěb-*.

Za pův. *laj* jest ovšem *łej*. Na př. łeyna Tob. 2, 10, s łeyny Ex. 29, 14 atd.

2) Za pův. *lo* je č. *ło (łuo, łů)*. Na př. człowěk Job. 14, 1, kłobauky Ex. 28, 40, łodj Luk. 5, 11, obłoha Gen. 1, 6, łoket Luk. 12, 25, łowec Gen. 25, 27, łůno Luk. 6, 38, z łůna Žalm. 74, 11, płoditi Gen. 3, 18, ſłowo Num. 30, 22, oſýdło Žalm. 69, 23, běłoſt Lev. 13, 13, oſuhłoſt Sir. 42, 14, połowice Num. 30, 29, wołowé Job. 1, 14, ďábłům Bar. 4, 7 atd. — Kde je české *o* (*ů*) za psl. *e* (zrušením přehlásky), tu je ovšem také a právem *lo*: usi*l*ovati, krá*l*ovi atp., na př. vſylowała Sir. 51, 25, přemyſſlował Žalm. 76, 4, powolował Kaz. 2, 3, wypalowati Dan. 3, 46, králowé Žalm. 71, 10, králůw 1 (3) Esdr. 1, 33, držitelůw Job. 31, 39 atd.

3) Za pův. *lu* je č. *łu (łau)*. Na př. ſłauti 2. Esdr. 8, 32, ſłaužjm Luk. 15, 29, miługj Sir. 1, 18, metłau Žalm. 89, 33 atd.

4) Za pův. *ly* je č. *ły (łey)*. Na př. łyſý 4. Král. 2, 3, w łytkach Deut. 28, 35, pełyněk Zjev. 8, 11, ſłyſs Mar. 12, 29, wyſłyſſj Žalm. 55, 20, widły ſwé 1. Král. 13, 20, oči były poſſły t. 4, 5; płeytwe Lev. 11, 9, což nemá płeytwj Deut. 14, 10 atd.

5) Za pův. *lą* je č. *łu (łau)*. Na př. błud Mat. 27, 44, błaudjte Mar. 12, 24, hołubice Žalm. 55, 7, z łuku 2. Král. 1, 18, łučiſſtě Gen. 21, 16, welbłaudůw 2. Esdr. 7, 69 atd.

6) Za pův. *lъ* je č. *ł(e)*. Na př. aukoł Ex. 5, 13, ďábeł Gen. 6, 70, djł Ex. 16, 7, ſmyſł Zjev. 17, 9, Řím. 1, 28, vmyſł Bar. 5, 28, oſeł Ex. 24, 5, ſtůł Luk. 7, 36, tauł Gen. 27, 3, zápał Lev. 1, 9; adj. weſeł Tob. 7, 11; part. był Luk. 7, 39, negedł Gen. 3, 11, klekł 1 (3) Esdr. 8, 74, obětował Sir. 33, 3 atd.; sg. instr. anděłem Luk. 2, 13, máłem Luk. 19, 17, máſłem Job. 29, 6, za ſtołem Luk. 7, 37, těłem Gen. 9, 17, wałem Luk. 19, 43; — łebky 2. Par. 26, 14, łháti Žalm. 66, 4, łhář Řím. 3, 4, łháře 2 (4) Esdr. 11, 42, łež Žalm. 54, 4, łživý Žalm. 17, 12, łkáti Job. 24, 14, łkagjcý Sir. 48, 28, łkánij Žalm. 79, 11, połknauti Job. 7, 19, łžice Ex. 37, 16, poſłechnu Žalm. 85, 9, poſłechnete Ex. 6, 12, na půlnocy Kaz. 1, 6, o połedni Žalm. 55, 18, okołek Ex. 25, 24, s pachołky Mark. 1, 20, ſpołek Sir. 13, 20, weſpołek 2. Král. 10, 5, wołek Num. 7, 15 atd. Viz též doleji č. 18.

7) Za starší *l̥* bývá *łu (łau)* (srov. § 229). Na př. człunek Job. 7, 6, dłuh Mat. 18, 27, dłauhý Deut. 2, 1, hłuk Mark. 5, 38, chłupatý Gen. 25, 25, młuwiti Luk. 4, 21, ſłunce Luk. 4, 40, pod ſłuncem Job. 8, 16, ſłaup Tit. 3, 15, ſłaupy Žalm. 75, 4, tłaucy Luk. 13, 25, ztłaukł 4. Král. 18, 4, žłuč Tob. 6, 6, žłuči Žalm. 69, 22, žłutého Lev. 13, 22 atd.; — odchylkou: žluč Job. 20, 14, t. 16, 13, z žluči t. 20, 25.

8) Za pův. *ľa* je č. *le*. Na př. sg. nom. wůle Řím. 1, 10, sg. gen. krále 1 (3) Esdr. 1, 37, ſmýſſlegj Žalm. 38, 13 atd.

9) Za pův. *le* a *ľe* je če *le*. Na př. ledva Deut. 28, 56, přínáležeti Lev. 6, 17, plete Sir. 12, 12, zapleten Job. 18, 8, plece Sir. 7, 35, zweleben

Ex. 15, 1, gelen Žalm. 42, 2, zelená Lev. 13, 49, ale Mat. 3, 10, pole Luk. 12, 16, boleſt Žalm. 48, 7 atd.

10) Za pův. *ľu* je *li*, *lu*. Na př. kljč Luk. 2, 52, ſkljčený Žalm. 57, 7, ſklidjš Ex. 24, 16, ljboſt Sir. 20, 8, ſlib Žalm. 132, 1, lid Luk. 23, 14, lidu Žalm. 47, 10, ljtý Gen. 16, 12, ljtoſtiw Sir. 18, 15, plili Mat. 26, 67, čeliſt Job. 40, 21 atd.; — poděluge Job. 21, 17, ſchyluge Sir. 19, 26, ſpaluge Žalm. 83, 15, powoluge t. 49, 19, obweſelugi t. 45, 9, wſylugj t. 69, 5, newzdalůgž t. 71, 12, wyſwětlugjce 1 (3) Esdr. 9, 49 atd.

11) Za pův. *li* a *ľi* je č. *li*. Na př. bljzký Sir. 51, 9, bližnj Luk. 10, 29, w hljně Ex. 1, 41, prokljnati Sir 4, 5, lichwau Ex. 22, 25, liſt Žalm. 1, 3, liſſka 2. Esdr. 4, 3, ljzali 3. Král. 21, 19; pacholjk Job. 3, 3, oſlice t. 1, 14; lok. wůli Ekkl. 15, 14 atd.

12) Za pův. *ľą* je č. *li*. Na př. sg. akk. wůli Est. 9, 1 (výkl.).

13) Za pův. *lě* je č. *le*, někdy *la*. Na př. chléb Gen. 29, 20, chleba 2. Král. 6, 19, chléwů Žalm. 78, 70, kolena Deut. 7, 9, lékaře Luk. 5, 31, leniwý Sir. 4, 34, les Žalm. 85, 15, léto t. 9, 26, lewé Ex. 14, 29, mléko Sir. 39, 31; k ſkále Num. 20, 8, w pekle Luk. 16, 23; zle Gen. 31, 7, rychle t. 24, 20, vměle Ex. 35, 26 atd.: o š*la*pati, ž*la*b atp. z býv. *lě* v. nahoře při č. 1.

14) Za pův. *lę* je *la*, *le* atd. Na př. hledagjce Žalm. 69, 33, poklekna Mark. 10, 17, zaklet Kaz. 10, 11, prokletý Sir. 2, 16, proklaté měſto Jos. 6, 10, lehnu Job. 7, 21, oſýdła lecegj Žalm. 38, 13, pléſagjcých t. 42, 5, part. myſle 1 (3) Mach. 1, 22, čeled Jos. 7, 17, tele 2. Esdr. 9, 18, telata Žalm. 29, 6, nom. oſle Ex. 13, 13, oſlátko Mat. 21, 2, pachole Lev. 27, 6, pacholete Kaz. 4, 15, pacholata 4. Král. 2, 23, pacholátko Ex. 2, 6 atd.

15) Za pův. *lъ*, *ľъ* je č. *l(e)*. Na př. bylo lze Ex. 10. 15, nelze 1 (3) Mach. 2, 13, lehkoſt Žalm. 50, 20, lehčegſſj t. 62, 10, lnuł Job. 29, 10, (len) lnu Přísl. 31, 13, we lněném Jos. 2, 6, ſe lwem 1 (3) Esdr. 4, 24; wálka Sir. 28, 13, wálku Žalm. 76, 4, k wálce t. 140, 3, wálek t. 68, 31, wálčiti t. 56, 3, wálečný Num. 30, 22, opilec Sir. 19, 1, s opilcy Mat. 24, 49, ſtřelec Gen. 21, 20, ſtřelcy Job. 16, 13, ſtřelba Job. 41, 20, dělnjk 4. Král. 12, 11, wražedlnjk Job. 24, 14, včedlnjcy Luk. 5, 33, řemeſlnjcy Bar. 6, 45, ſmyſlný Sir. 21, 12, od zumyſlnych Žalm. 19, 14; mauka bělná Lev. 2, 1, ſylný Luk. 2, 31, rána ſmrtedlná Zjev. 13, 3, cesta polnj Deut. 2, 8, zřetedlně Ex. 3, 7, neſčjſlně Ex. 10, 14, ſprawedlnoſt Deut. 6, 25, neſmyſlnoſt Bar. 3, 28, opilſtwj Kaz. 10, 17, Tob. 4, 16, nedbalſtwj Num. 27, 22 (výkl.), ſmilſtwj Lev. 21, 9 a 11, z ſmilſtwa Zjev. 2, 21, bělmo Tob. 2, 10, welmi Num. 14, 7; dalſſj 2 (3) Mach. 4, 17, dalſſj 2 (4) Esdr. 12, 15; — běl pšeničná Sir. 39, 31, hůl t. 22, 18, kaukol Mat. 12, 27, mol Luk. 12, 23, myſl Kaz. 1, 13, Žalm. 48, 14, přjtel Gen. 26, 26, ſůl Sir. 39, 31, učitel Mat. 13, 52, žel Luk. 17, 14 atd. Viz též doleji č. 18. — Odchylky s *ł* za pův. *lъ* jsou některé stálé: *łest*, *łsknu-* a *błesk*, o těch

viz doleji § 252. A dále hojné sporadické, kde slova odvozená mívají *ł* místo žádaného *l* vlivem slova základního. Na př. vedle správného walka Sir. 28, 13, zahálka t. 33, 28, koſſilkau t. 45, 12, chwilka 1 (3) Mach. 5, 32 je odchylné pjſſťałka Job. 30, 31 (podle základního píšťa*ła*), manželka Sir. 7, Luk. 1, 5 (podle manže*ł*), kobyłka Kaz. 12, 5 (podle koby*ła*) atd.; vedle správného ſmilſtwj Sir. 21, 11, opilſtwij t. 31, 30 je odchylné ďábełſtwj Luk. 4, 41, poſełſtwj 3. Král. 1, 42, manžełſtwj 1. Esdr. 9, 2 (výkl.), přátełſtwj Žalm. 41, 10, nepřátełſtwj Num. 35, 21 atd., podle ďábe*ł*, pose*ł*, manže*ł* a plur. přáte*ł*-; podobně jest *ł* ve slovích: w hławu uhełnj Žalm 118, 22 (úheł angulus), andělſký 2. Esdr 1, 19, (kníže) ďábełſké Mat. 12, 24, manžełſky t. 1, 20, přátełſký 2. Král 7, 10 atp.

16) Před samohláskami vzniklými stažením jest *ł* nebo *l*, jako by bylo v slabice nestažené. Na př. małé Gen. 19, 20 (z maloje), obilj Deut. 11, 14 (z obilьje) atd.

17) V koncovkách slov flektovaných střídá se *ł* a *l* pravidelně. Na př. k nom. tělo Gen. 9, 25 je lok. w těle t., instr. tělem Gen. 9, 17; k nom. dílo je gen. djła waſſeho Ex. 5, 11, lok. w djle t. 5, 14; ve vzoru *dobrý-miłý* jest *ł* a *l* náležité v dokladech: opiłý Job. 12, 25, ſyn miłý Luk. 3, 22, ruka vſchłá Luk. 6, 6, małé (město) Gen. 19, 20, bjłé raucho 2 (4) Esdr. 2, 40, oſyřałého 2. Esdr. 2, 20, weſełé twáři (sg. gen.) Sir. 7, 25, vſtałému Job. 22, 7, duši vſtałé Přísl. 25, 22, małau wěc Esth. 3, 6 ženu opiłau Zjev. 17, 6, po małém čaſu 2 (4) Esdr. 16, 53, mezi dobrým a złým 3. Král. 3, 9, omrzałau ženu Přísl. 30, 21, milj twogi Žalm. 60, 7, negſauť zpilj Skutk. 2, 15, mjſta bjłá Gen. 30, 35, weſełé dni 1 (3) Mach. 7, 17, rozkwetłých 3. Král. 6, 18, poběhłými 2. Mach. 7, 24; atd.

18) Za nč. slabikotvorné -*l*- (uprostřed slova) jest *ł* ve střídě za pův. *lъ* v příkladech: hłtawoſt Job. 38, 39, ſehłtiti Žalm. 87, 4, ſehłtjme Přísl. 1, 2, ſehłceny Ex. 15, 10, ſehłcenj Žalm. 52, 6 a j.; gabłka Přísl. 25, 11; — odchylkou ſlzeti Sir. 13, 15, ſlzami Mark. 9, 24, srov. dial. slza BartD. 53 (dol.) vedle słze t. 36 (stráň.). — Dále za nč. slabikotvorné -*l*- (uprostřed slova) jest *l* ve střídě za pův. *ьl*, *lь* v příkladech: klnauti Přísl. 24, 24, proklň Num. 22, 11; umlkne Žalm. 107, 29, mlčeł t. 50, 21; pln Luk. 4, 1, plné Ex. 9, 8, plniti Žalm. 66, 13; plwati Job. 30, 10, vplwan Luk. 18, 22; ceſta plzka Žalm. 35, 6, oplzłých Deut. 25, 12; wlhkoſt Žalm. 32, 4; wlk Sir. 13, 20, mezy wlky Luk 10, 3; wlny z owec Deut. 18, 4; wlnobitj 2 (4) Esdr. 4, 19. — Srov. dolnobeč. vľk, mľčeť, mľsať, kľzké atd., ale také hľtať proti bratrsk. hłt-; a vedle toho nesł, pekł atd. Btch. 414.

19) V slovích přejatých je za cizí *l* většinou *ł*, někdy také *l*. Na př. Ałžběta Luk. 1, 24, fałeš Job. 21, 13, fałeſſny Dt. 19, 16, hałže Gen. 38, 25, Žalm. 73, 6, kołtry Ex. 27, 9, křtałt 1 (3) Mach. 1, 10, kwałtuge Žalm. 39, 7, łos Lev. 16, 8, ołtář Ex. 17, 25, t. 31, 8, ołtáře Lev. 16, 18, pałáce Ezech. 41, 16, Šałomoun 2. Esdr. 12, 45, špałda Ex. 9, 32, wałchářowu

1. Král. 18, 17, žalm Žalm. 63, 1, žaltář t. 81, 3, žold 4. Král. 25, 11 atd., — a alfa Zjev. 21, 6, lampy Ex 30, 8, lucerna Job. 18, 6, palác 3. Mach. 4, 46, paláce Jer. 6, 5, w placu 1. Esdr. 9, 6, ſſlakem poražený Luk. 5, 18, ſſlakował ſem Sir. 51, 21, zplundrował Jud. 1, 11 atd. —

błesk, łesk, łest.

282. Slova tato a jejich odvozeniny jsou z býv. *blьsk-*, *lьsk-*, *lьst-*, měla by tedy míti *l*; ale vyvinulo se odchylné *ł* a odchylka stala se pravidlem.

Že bylo původně *blьsk-*, toho svědectvím jest *ê* v subst. blêskъ (stupňováním) a *i* v iterativu stsl. bliskati, bliscati (zdloužením). Ale v slovanštině západní (a v maloruštině) vyvinulo se *błysk-*: pol. błyskać, błysnąć, błyszczeć, hluž. a dluž. błysk atd., a tak i v češtině: błýſkánj Br. Žalm. 97, 4, t. 77, 19, błyſſtěti ſe t. Job. 18, 5, błyſſtjcj ſe t. 76, 4, błeſku 2. Král. 23, 13, nč. ob. blejskati se atd. Dialekticky udrželo se *li*, bliskat BartD. 10 (zlin.). V *blisk-*, *błysk-* změněno zároveň *i* v *y*, v. § 166, 1.

Stejná změna stala se s *lьsk-*, vedle stsl. lьštati sę splendere, pol. lsnąć się atp. je pol. łysknąć się a č. *łesk-*, *łsknu-*: běłoſt łſknutá Br. Lev. 13, 28, łeſknutj t. (výkl.), łſknau ſe t. 13, 25.

Za *lь* v psl. *lьst-* je v pol. a luž. *l*, pol. leść, lściwy, hluž. lesć, ale v češtině je dotvrzeno *ł*: łeſt Br. Jer. 14, 14, łſti t. 23, 26, ke łſti Job. 31, 5, łſtiwé 3. Král. 2, 5 atd.

ł se mění v *u* atp. *(obalování).*

283. V některých nářečích vyslovuje se *ł* jako *u*, na př. pék*u* m. pek*ł* BartD. 28 (záhorsk.), nebo jako hláska „mezi *u* a *v*" t., tedy = *ụ*, na př. b*u*ato m. b*ł*ato, mýd*v*o m. mýd*ł*o. Na Moravě říkají této výslovnosti obalování.

V Čechách proniká tato změna poněkud jenom v nářečí doudlebském, kdež místo ch*ł*um říká se chuum a chum, a podobně kupko m. kłubko, oumara m. ałmara, šeu m. šeł, dau m. dał, viděu m. viděł atp. Kotsm. 20. V Čechách severovýchodních říká se kořa*u*ka m. kořałka, vrdlo*u*hat m. v-hrdło-*ł*hát ČČMus. 1864, 337, místy také na-*u*žici m. na-*ł*žici, spo*u*tnout ze spoh*ł*tnout.

Na Moravě jest „obalování" známo více méně ve všech nářečích východních. Na př. v nářečí záhorském mluví se: suza místo słza, žutý m. žłtý (žlutý), dúhý, stúp m. dłhý, stłp: nésu, péku, védu m. nesł atd.; uáska, buato, uechtat, uopata, muyn m. łáska atd.; křičau, šeu, smiu sa, byu m. křičał atd.; puh uh, úka m. puuh, uuh, uúka a toto m. płuh, łuh, łúka atd. BartD. 28; stodova m. stodoła, mýdvo m. mýdło, skvo m. skło t. Podobně ve Slezsku: čun m. čłn (člun), huk (hluk), tusty, huava, šua, uavka, muyn, duu (dluh), puu (pluh), uu (luh), muatiu; šva (šla), byva, čvovek BartD. 111 a 135. V písních Suš. čteme: otec ji posuau, co by děuau, štyry vouy, dva puuhy, bíuého ručníka 130; abych suužiu 61; Jura zavouau, co sem uděuau, uahodnymi suovy 99; na kohos vouaua, co to uděuaua 126; vyšeu, došeu 134; na miuého uúce 150; suožiu 155; biuú puachtu 165 atd. V EvOl. 138[b] psáno wywowaſe m. vyvo*ł*áše; není-li to omyl písecký, jest tím moravské obalování dosvědčeno v stol. XV.

Také slovenština má místy *u* m. *ł*; na př. chuadný, žauoba, okouo atp. m. chładný atd., dau, biu, videu atp. m. dał atd., padnú (z padnuu) m. padnuł, sunko, dúho m. s*ł*nko atd. Pastrn. 139 a 140. —

S obalováním souvisí také změna dialektických participií *-ił* v *-iuł*, *-juł* (v. § 167), na př. kúp*ił*-kúpjul, ztracjul Suš. 684, podzjul (poděl) t. 656, bul (fem. biła), młuvuł (fem. młuviła), visuł (fem. viseła) BartD. 103 (lašsk.): z bił bylo biu, a to změněno vlivem fem. bi*ł*a v bju*ł*, bu*ł*. —

Podobně mění se *ł* také jinde ve slovanštině, zvláště ve vyslovování dialektickém. —

Jiné změny souhlásky *l*.

284. *l-r*. Místo *velbloud* říká se ve*r*bloud ČČMus. 1864, 52 (podkrk. a j.), s čímž srov. rus. ve*r*bljud. Dále jest dial.: moča*r* m. *močál* BartD. 63 (val.); ko*r*ovrátek m. *kolovrátek* t.; prápo*r*á m. *plápolá* t. 30 (pomor. místy), m*r*havý čas m. *mlhavý* t. 109 (laš.); Rozá*r*ka, liniá*r* Us. a j.

l-m. Dolnobeč. ve*m*blód m. *velblúd* Btch. 428; tu říká se také „ba š*m*aka" m. *šlaka* t.

l-n. Titulové *Jeho-Milost* přetvořeno v Jem*n*ost, Jemnost pán Us., mylným spojením s *jemnost*, *jemný*. Za *leda* je dial. *n*eda-, nedakdo vedle ledakdo BartD. 14 (zlin.), matením s negací *ne-*. Mylně vykládáno také s*n*úbiti ze *słúbiti*; *snúbiti* je imperfektivní.

l-j. Za *nelza*, *nelze* (-lь) je dial. ne*j*za BartD. 109 (laš., místy). Za cizí *lolium* (rostl.) je *j*ilek Jg. Příjmení *Balcar* změněno v Ba*j*car BartD. 63 (val.).

Cizí *l*.

285. V slovích přejatých je za cizí *l* někdy tvrdé *ł*, na př. *ł*och sklep z něm. Loch, — *ł*ázeň z nhněm. Lase (ze střněm.) Mikl. Fremdw. 104 a Kluge 199, — *ł*áhev z něm. dial. Lâge a toto z lat. lagena Mikl. t., kapito*ł*a atd., — dílem *l* netvrdé (střední nebo měkké), na př. ji*l*m lat. ulmus, sthněm. elm-boum, střhněm. elme, ilme Uhlenb., — *l*ék stsl. lêkъ got. lêkeis Uhlenb., — *l*ichva got. leihwan nhněm. leihen t., — *l*ilek z lat. lolium Mikl. Fremdw. 106, — *l*ibček stč. *ł*ubček ze sthněm. lube-

stecco a toto z lat. levisticum t., — dbeč. *ľampa*. ľábřék (bochník chleba), ľaterňa, ľutrija, ľuciper Btch. 416, — chvíle (-ľa) ze sthněm. hwila, — košile stč. košula z lat. casula, — míle sthněm. mîla střhn. mîle z lat. mîlia (passuum, sg. mille passuum; plur. milia passuum hojně se vyskytoval a obsažená v něm číslovka milia přejala se jako sg. fem.) Mikl. t. 110 a Kluge 228, — škatule z lat. scatula Mikl. t. 129 atd.; — někdy bývá *l* i *ł*, zvláště v koncovkách: kapitola devátá Mill. 9^{a} a kapitule dvacátá t. 16^{b}, ta kapla Pref. 26 a nč. kaple, rzehula EvOl. 26^{b} a rziehule (sg. nom.) Otc. 70^{a}, na iſrahela ŽWittb. 77, 21 a na iſrahele t. 124, 5 atd.

O cizím *l* v bibli Kralické v. § 281, 19; — o změně cizího *l* v *j* v. § 284.

l se přisouvá.

286. *l* je přisuto v *laskominy*, v. oskominy a voskominy Jg. Podle stsl. skomina stupor dentium, pol. skoma a oskoma, skomina a oskomina atd. je to složenina = o-skomina Mikl. Etym. Wtb. 301, *o-* změněno v *la-* snad nějakou mylnou etymologií.

Dialekticky říká se *łuzky* m. *úzký*, *łudźić* m. *uditi* Bart. 110 (laš.), łudźica m. *udica* Šemb. 60 (opav.), múłka m. *múka* BartD. 88 (starojick.), pałúz a pałúk m. *paúz* a *paúk* t. 31 (pomor.). V těchto nářečích říká se „obalováním" *uu* m. *łuh* stú t. j. stuu m. *stůł*, a podle toho vzniklo zvratnou analogií *łuzky* m. *úzký*, *pałúk* m. *paúk* *múłka* m. *múka*.

Dále jest *l* přisuto mezi souhláskou retnou a následující samohláskou v příkladech: hrable m. *hrábě* Šemb. 53 (val.), slc.; — ustanovlený BartD. 65 (val.); — brablenec (mravenec) Btch. 429 (dolnobeč.), brableneček Suš. 553; — hříbla č. *hříbě* BartD. 58 (stjick.); — mlíč m. *míč* Kotsm. 14 (doudl.) a chod. 44. — Příklady hrable a ustanovlený upomínají na t. zv. vkladné *l* v slovanštině jihových. (sr. str. 311). — Místo *vrabec* je dial. vrablec Jg., brablec Šemb. 45 (mor.-horsk.), brablec gen brabca adj. brabčí Btch. 429 (dolnobeč.); tu však srov. pol. wróbel gen. wrobla, sln. vrabec a vrabelj atd.: podle toho bylo vedle *vorbьcь také *vorblь, a v č. vrablec atd. je *vorblьcь atd. Taktéž je doudl. *šťavlík* = štovík ze *šťavel*.

Lašské kapłun a kapłan m. č. *kapoun* vzniklo mylnou etymologií. V témže nářečí je také cizí *pumpa* přetvořeno v płumpa BartD. 110.

l je dále přisuto v -*dln*- m. -*dn*-. Co je *s-pravdou*, je *sъ-pravьdь-no* = spravedno, a co je *podle pravidla*, je *pravidlьno* = pravidlno atd.; vlivem tohoto je také spravedln-, na př. ſprawedlny ŽWittb. 7, 12 a ſprawedlnoſt Brig. 61. — Koncovka -dlný se ujala a je pak také vražedln- m. vražedn-, wrazzedlny hněv Ol. Sap. 19, 3, wrazedlnyk Hrad. 87^{b}, úředlník Us. atd.

V slabikách šklu- m. *sku-*: ob. šklubati m. skubati ČČMus. 1864, 336 (vých.-česk. a j.); — stč. oškludnúti, zaškludnúti, na př. vajcě oſſkludla a iałowa OtcB. 183^{b}, zemdlejí zaſſkludnucz ŠtítMus. 134^{b}, aby nezaſkludł t. 157^{a}, m. skud-, srov. stsl. skądъ inops, oskąděti inopem fieri.

Další jednotlivé případy s přisutým *l* jsou: šlupina Jg. a BartD. 110 (lašsk.) m. *šupina*, z něm. Schuppe, vlivem subst. šlupka m. slupka, s-loupiti = oloupiti, srov. sln. olup = abgelöste Rübenschale Mikl. Et. Wtb. 176; — štlupeň Šemb. 26 (vých.-česk.) m. *stupeň* mylným spojením se *šlápnouti*; — šlahati ČČMus. 1864, 336 (severových.-č.) v. šahati, m. *sahati*; — chramostejl, chramostýl m. *hranostaj*.

l se odsouvá.

287. To se děje nejčastěji, kde *l* bylo v stč. souhláskové a v nč. knižné je samohláskou; nesnadnost vyslovení, pro kterou v jazyku knižném souhláska *l* změněna v samohlásku, vede v nářečích obecných k tomu, aby se *l* odsouvalo. Krom toho odsouvá se *l* jen zřídka. Případy všeho toho jsou:

1. Part. -*l* kmenů souhláskových: stč. *nesl*, nč. ob. *nes'*, knižné *nesl*. Odsutí má doklady již v textech starých a jest obyčejem u většině nářečí. Na př. wywed eduxit ŽWittb. 135, 11, když jest ſyed Koř. Mat. 5, 1, nalez ſem Alb. 12^{b}, Ol. Ekkl. 7 28, on ieſt rzek ŽKlem. 32, 9, v krásu si sě oblek ŽWittb. 103, 1, wiwrh eiecit ŽKlem. 77, 54, vietr ſtrh ſe Ben. Num. 11, 31, vpoſlech t. Ex. 7, 22, aby wohlech Háj. 90^{b}, aby ſhled bojovníky t. 81^{a}, aby nes tělo boží t. 379^{b} a j.; v bibli Br. tu neodsouváno; — v nářečích: nes, řek, tisk atd. Us.; nés, véd, pék, pás BartD. 85 (stjick.); muh (fem. mohła), rust (fem. rostła) t. 103 (lašsk.) atd.; dolnobeč. mohł, nesł atd., -*ł* nikdy se neodsouvá Btch. 428; zlin. nésł, védł, pékł BartD. 26 a j. Zvratnou analogií psáno pak i vedl m. *ved* (fem. *vedši*), (kníže) klekl slíbil Žíd. (Výb. 2, 774).

Podobně, jako v češt., odsouvá se toto -*l* také v pol., rušt. a mrušt. —

2. Plur. gen. substantiv -*la*, -*lo* s předcházející souhláskou. Na př. *modla* pl. gen. *modl*, odsutím *mod'*, diablových modl Pass. 335 a diáblových mod PassKlem. 190^{b}, obraz mod t. 112^{b}; *bydlo* pl. gen. *bydl*, *byd'*, z bidl ŽGloss. 108, 10, andyelſkych byd PassKlem. 72^{b}.

3. V sg. gen. okrs*k*a, paprs*k*a, dat. -*sk*u atp. m. okrslka paprslka atd., na př. v okrſlku Ol. 2. Reg. 22, 12 a okrſkem Kruml. 423^{a}, poprſlky Kruml. 16^{a} a poprrſky Hrad. 42^{a}.

4. Také sg. nom. *úleh'* m. *úlehl*, *úlehle* se nalézá, vleh arvum Vocab. 851; rovněž tak *mys* m. mysl, abychom to na myſſ brali Tegern. 79.

5. *jabko* m. jabłko, na př. jabko RostlF. 11^{a}, yabka Lact. 123^{b}, jabko Let. 319, Háj. 293^{a}, Btch. 429 (dol.-beč.), chod. 45 atd., Us., pl. gen. jablek; stráň. jabko pl. gen. jabłk BartD. 26.

6. -*dko*, -*tko* m. -dlko. K *zrcadlo* je deminutivum náležité zrcadlko, v tom zrcadlku HusE. 3, 141, zrcadlky ženskými Kruml. 28^{a}; z toho jest

odsutím zrcádko Jg., a z toho dále spodobením zrcátko Us. Taktéž *nosidlo*, nosidlko, nosídko, nosítko atd., a podle starších slov takových tvoří se pak nová přímo koncovkou *-tko*: voditi-*vodítko*, raziti-*razítko* atd.

7. Subst. učedník, mučedník. Na pohled zdá se, že by zde *-dník* mohlo býti z *-nník*; ale doklady svědčí, že bylo dříve učedlník, mučedlník, a z toho že vzniklo *-dník*.

8. *-sn-* místo -sln-. Na př. máslnice-másnice, řemeslník-řemesník Us., BartD. 16 (zlin.), Btch. 429.

9. Za *mlk-* bývalo milk-, mlik-. Z toho lze vynecháním *l* odvoditi stč. mik-, zmykly gſu dásně mé raucae factae sunt ŽWittb. 68, 4, przie-mikni taceas t. 27, 1, ſem przienmykl silui t. 38, 3, przieniykly siluerunt t. 106, 29, a dial. myč, myčet Kotsm. 20 (doudl.) a zlin. 30.

10. Dialekticky vynechává se *l* z tázací spojky *-li*. Na př. esi Btch. 441 (dbeč.) a j. m. esli = jest-li; víš-i? m. víš-li BartD. 16 (zlin.); býł-y tam? m. býł-li (*-y* m. *-i*, poněvadž předchází tvrdé *-ł*) t. Po samohláskách vkládá se potom *j-*, na př. z daleko-li? jest daleko-i a z toho daleko-ji t., má-ji to? z má-i, má-li t.

11. Některá slova přejatá, která by měla míti dvě *l* (sr. § 275, b): na př. *Vilém* z Wilhelm, *kudla* z cultellus.

12. Některá slova přejatá, která by měla míti na konci samohláskové -*l*; na př. hand v soli KolW. 136[b] (XVII stol.) m. handl, Štanc KolB. 76[a] (1497, gen. Štancle) m. Štancl atp.

13. Porůznu v slovích jednotlivých: mlýn, mlynář-mýn BartD. 66 (val.), mynář t. a j., minář Btch. 429, menář Neoral 9; — lžíce-žíce, žice, žička Us., Kotsm. 15 (doudl.), chod. 44; — polštář-poštář, Sklenařice-Skenařice Šemb. 31 (podkrk.); — klnúti, klnul-knuć, knuł BartD. 110 (laš.); — jilm-im t. 65 (val.); — mha a letorast m. mhla a letorostl v. § 460 a 461; — tkadlec gen. tkadcze KolB. 117[b] (1498) m. tkadlce; — umrčí m. umrlčí; — lehkomysný KolN. 49[a] (1701) m. -myslný, Litomyským KolCh. 26[b] (1695) m. -myšlským; — zvoniti prepus m. præpuls (præpulsatio) dial. podkrk.; — a j.

n, ň.

288. Tvrdé *n* píše se literou *n*, na př. rana t. j. rána. Nom. 67[b] atd. Měkké *ň* píše se

dílem bez označení měkkosti, na př. ranen t. j. raňen AlxŠ. 3, 13, proti nemu t. j. proti ňemu Pass. 275, otnads t. j. otňadž AlxH. 1, 6, wynal t. j. vyňal Modl. 48[a], wynato t. j. vyňato Hrad. 41[a], konowe t. j. koňové Pass. 484, wyeznom t. j. věžňóm AlxM. 7, 5, ohnowa mluva t. j. ohňová ŽWittb. 118, 14, k chwalenu t. j. k-chváleňú t. 118, 62, ku poſluchanu t. j. ku-poslúchaňú ŽGloss. 102, 20; —

dílem s označením měkkosti, a to spřežkami a literami *nh*, na př. penh t. j. peň DalH. 31, branhithi t. j. bráňiťi t. 39, ſnhide t. j. sňide n. sňíde t. 31, knhiez t. j. kňěz t. 30, mnhie t. j. mňě t., hrad na ztracenhu bieše t. j. na ztraceňú t. 39; — *ny*, *ni* (po sklesnutí jotace, v. § 114 pozn.), na př. proti nyemu t. j. proti-ňemu Vít. 80[a] (srov. nahoře: proti nemu z Pass.), ſnial t. j. sňal ChelčP. 42 (srov. nahoře: wynal z Modl.); — *yn*, na př. weyn t. j. ve *ň* ŽKlem. 33, 9, proč sú weyn uvěřili Hod. 38[b], nayn t. j. na-*ň* t. 41[a], oheyn t. j. oheň t. 9[a], wzeyndy Lit. 1. Reg. 9, 19, ſeyndy t. 4. Reg. 1, 10, srov. stpol. thaynczowacz, do taincza t. j. taňc- Jag. Arch. XII, 154; — *ng*, na př. oheng t. j. oheň JiřBrn. 282, ſang t. j. saň t. 41, czyng t. j. čiň t. 290, oſtang t. 378, prong t. j. pro-*ň* t. 80, nang t. 42, mimong t. 241, ngy t. j. ňi 62, prziedeng t. j. přěde-*ň* EvZimn. 21, wyngma t. j. vyňma Chir. 133[b]; — *nn*, uvěřichu wenn t. j. ve-*ň* EvZimn. 31, wynnyde t. 34; — *ň*, v pravopise Husovu, na př. mňich, peň, meňíe, aſpoň a j. Hus. Orth. 176, 177, 184; zzeň Ol. Lev. 26, 5; páňe Ben. Gen. 21, 17; — *ň*, pozdější obměnou z Husova *ń*, na př. naddeň super eum BrigF. 77, przyezeň t. 108, poklň Comest. 98[b], ſňal ChelčP. 129[a], dále v pravopise bratrském a dosud.

nj se mění v *ň*.

289. Změna tato je z doby praslovanské, v. § 237; *ň* tudy vzniklé dochováno také do češtiny, na př. psl. voňa stč. vóňě nč. vůně z pův. vonja, part. raňen- z ranjen-, praes. sg. 1. čiňą stč. čiňu z činją, sg. lok. v-ňem z vъn-jemь atd.

Skupené *zn*, *zdn*, *sn*, *stn* má se tu v češtině měniti v *žň*, *žďň* (*žďň*), *šň*, *šťň* (*šťň*). Změnu takovou máme v dokladech: zanepraždnienij Háj. 223[b], zaneprazdniowal t. 168[b], zanepráždněn Vel. Jg. a j., vášně (z vasn-ja, proti stsl. i-kmenu vasnь), dobrá waſnye sě pokazí AlxV. 1929; ale většinou změna zde náležitá není, první, sykavý člen skupiny *zn* atd. zůstává nezměněn, vlivem slov příbuzných, která touž hlásku právem mají nezměněnu, na př. zaneprazňovati Solf. Jg., zaneprazdňuje Br. Jg., vyplísněn Us. atd., podle zaneprázniti atd.

Máme pak změnu tuto v případech stejných, jako jsou vyčteny v § 262 a j. (při změně *rj* a j.), totiž:

v slabikách kořenných, na př. mor. ňuchati vedle stsl. ąchati odorari, z n-j-uchati, — lok. v-ňem z vъn-jemь, — instr. s-ním ze sъn-jimь atp.; —

v kmenových koncovkách některých substantiv vzorů *oráč*, *moře*, *duše*, na př. kůň stč. kóň z konjь, — vóňa z vonja; —

v adjektivech *-ň*, na př. Libeň z -njь, fem. -nja; —

v subst. s příp. *-jan-*, na př. Plzňan stč. Plzněnín, z pьlzьn-jan-; —

v komparativech (a superlativech) s příponou *-jьs-*, na př. stč. me*ň*í minor, adverb. mé*ň*e; v me*n*ší, te*n*ší m. -ňьš- nastalo ztvrdnutí, v. § 294; —

v praes. indik. 1. sg. sloves třídy III. 2, na př. stč. m*ň*u z mьnją; —

v praes. indik. 1. sg. sloves tř. IV, na př. stč. či*ň*u z činją; —

v part. *-n* týchže sloves, na př. či*ň*en z činjen-; —

v slovesích třídy V. 1^b, na př. stč. -čí*ň*ěti z činjati, ve všech tvarech; —

v tvarech praesentních (krom imperfekta) sloves třídy V. 2, na př. praes. stč. stóňu, stó*ň*eš, impt. sto*ň*(i), part. sto*ň*ě, sto*ň*úc-, ze stonj-.

n-i, *n-í-* se mění v *ňi*, *ňí-*.

290. 1. Když následuje v téže slabice samohláska *-i*, *-í*, mění se *n-* v *ň-*. Na př. ho*n*-honiti t. j. ho*ň*iti, sg. lok. a plur. gen. znamení t. j. -*ň*í (sg. lok. z -nьji, pl. gen. z -nьjь). —

2. Když následuje samohláska praejotovaná (dvojhláska) *ě*, ^{i}*e*, ^{i}*a*, ^{i}*á*, ^{i}*ú*, mění se *n-* v *ň-*. Na př. sg. dat. lok. ženě stč. že*ňě* (z -nê), inf. mníti stč. m*ňie*ti (mьnêti), part. čině, činíc- stč. či*ňě*, či*ňie*c- (z či*n*^{i}*a*, či*n*^{i}*á*c-, a toto z -nę-), štěně plur. štěňata stč. ščе*ňě* pl. šče*ňa*ta (z -nę-), stč. sg. nom. akk. zname*ňie* (z‵-nьje), dat. zname*ňú* (z -*n*^{i}*ú* a toto z -nьju) atd. — Odchylka zdá se býti v part. p*na*, sed*na* atp. vedle ra*ňa*, te*ša* přehlas. stč. ra*ňě*, te*šě* nč. raně, teše atd.; ale tvary tyto nejsou z původního -nę atd., jako je ra*ňa* z ra*nę* a te*ša* z te*šę*, nýbrž jsou to novotvary (třeba že původu velmi starého), jsou utvořeny podle part. te*ša* atp., odtud přejata na českém území západním jen koncovka *-a* a nikoli též změkčení, p*na*, sed*na* . . ., na východním pak přijalo se spolu změkčení, p*ňa*, sed*ňa*, pohled*ňa* BartD. 14 a j.

Oboje měkčení toto je staré, ale nikoli psl.; jest ve slovanštině západní a ruské, nikoli však v jižní.

Také ve skupení *nd-*, *nt-* mění se *n-* v obou případech vytčených v *ň*; na př. po*ndě*lek vyslovuje se obecně po*ň*dělek, pu*ntí*k vysl. pu*ň*tík atp. Dialekticky měkčí se *n* tak také před měkkými souhláskami jinými, na př. i*n*ý-i*ň*ší, ry*n*ský-ry*ň*ščák, ko*n*ec-ko*ň*čit BartD. 13 (zlin.).

Srov. měkčení *t-ť* v § 304 a *d-ď* v § 317.

ne.

291. V *ne*, které je z pův. *ne* nebo *nь-*, v jazyku spisovném a většinou i v nářečích nemění se *n* v *ň*, a tím liší se čeština od ostatní slovanštiny západní a od ruštiny a shoduje se se slovanštinou jižní. Na př. *ne*be, *né*sti, klek*ne*, hr*ne*c (-nьcь), mlý*ne*c atd. Ale v nářečích východních, jež tu jsou jaksi přechodem k polštině a ruštině, měkčí se toto *ne* v *ňe* (začež podle pravopisu knižného psáno *ně*). Na př. lašsky něch, nesetě, hrněc, mładeněc atp. BartD. 97 a 105 atd., v nářečí lašském je z pravidla toho vyňato *-ne* ve vok. Jane, pane a v subst. nebo (nebe); hrozenk. lahně č. lehne, klakně č. klekne, něněchá, młýněc BartD. 40; stjick. sedně, ňésť, hrňec t. 89; v nář. slc. je *ne-ňe* pravidlem: ne, nebo, nesiem (nesu), padne atd. (psané *ne* vysl. *ňe*) Hatt. slc. 24.

V *ne*, *né*, které je z pův. *nъ-* nebo z *-noje* (stažením), neměkčí se ovšem nikdy, ani v nářečích tuto vytčených; na př. laš. sg. instr. honem (z -nъmь), synek (z -nъkъ), krasneho (z -noje-) BartD. 105, slc. onen, krásne (neutr.), fem. gen. dat. onej, krásneho atd. Hatt. slc. 24—25. — Srov. *te* v § 305 a *de* v § 318.

nь.

292. Také od následujícího *-ь* nemění se *n* v *ň* ani v češtině spisovné, ani v nářečích, a je tedy na př. de*n*, ječme*n*, jele*n*, káme*n*, koře*n*, plame*n* . . ., pa*n*ský, poha*n*ský atp., z pův. dь*nь* . . ., pa*nь*sk- atp.

Kde tu jazyk spisovný má *ň*, tu jest analogií, na př. v nom. akk. da*ň*, že*ň* gen. -ni (t. j. *-ňi*) atd. jest *-ň* podle gen. atd. Svědectvím je tomu novotvar láz*na* vedle láze*ň*: pro něj dlužno předpokládati tvrdé láz*n*, poněvadž z měkkého láz*ň* nebyl by se mohl vyvinouti; svědectvím podobným je tvrdé *n* v přiekořiz*na*, sa*n* (masc.) pl. gen. sa*n*óv, subst. básna*ř* atd. Analogické da*ň* proniklo ovšem již v době staré, jak svědčí doklady psané: bazň OtcB. 48^a, zzeň messis Ol. Lev. 26, 5, ſang (saň) JiřBrn. 26 atd.

Rovněž tak má se věc v nářečích. Na př. k dial. nom. hr*něc* je gen. do-hry*n*ca BartD. 104 (laš.): v nom. hr*něc* t. j. hr*ň*ec jest *n-* změkčeno od *-e* (které ovšem jest za býv. *-ь*, gъr*nь*cь), v gen. pak hry*n*ca (gъr*nь*ca) je za bývalé *nь-* nezměkčené *n*, *n-* se tu tedy od *-ь* neměkčí.

Odchylky, ve kterých za *nь* je dialektické *ň*, vysvětlují se dílem analogií, dílem příčinou jinou.

Analogií vysvětluje se *-ň* zejména v subst. mor. kameň, kořeň, jeleň, płameň, jačmeň atp. Btch. 430 (dol.-beč.), BartD. 28 (zlin.), 40 (hroz.), 60 (val.), 117 (laš.) a j.: bylo *ň-* změkčené v některých pádech od koncovky pádové (sg. dat. lok kame*ni*, gen. kame*ňe* z *-ne* atd.), a odtud přejalo se také do nom. (akk.).

Jinak než analogií vysvětliti třeba odchylky dialektické pa*ň*sky, poha*ň*ska kaša BartD. 107 (laš.) a Šemb. 54; to upomíná na pol. pański, pogański, způsob polský zasahuje v těchto slovích také na území české (lašské).

Se změnami *nь* srov. *tь* v § 306 a *dь* v § 319. —

Sem klademe také výklad dial. ha*ň*ba, ho*ň*ba. Slova ta jsou v ně-

kterých nářečích východních, haňba BartD. 107 (laš.) a 14 (zlin.), hoňba t. 14 (ale slc. hanba, honba), a haňba má také doklady staré, haňba Křiž. 272, Baw. 67 a j. (často v Baw.). Podobné tvary jsou svaťba Šemb. 54 (laš.), spodobené svaaba BartD. 15 (zlin.), mlaďba t., huďba (mor., sděl. Bartošovo); kłaťba Šemb. 54 (laš.) a kłaďba BartD. 15 (zlin.), z -*tva* a podle -*ťba*; doudl. prožba (prosba), řežba (řezba) Kotsm. 16; a uvésti tu jest také stč. věščba fama a ješčba essentia, vieſſczby divinationes Ol. Mich. 5, 11, pověz nám wyeſtbamy svými DalC. 3, v jednéj podstati neb geſſczbye ROlB. 51[b], buoh i člověk jsi w gednoſtagenſtwy gedney geſſczby essentiae t 51[a]; sazba je slovo nově utvořené. — Promluvíme zde o těchto slovích o všech. Substantiva -*ba* mají v podobě své starší pravidlem koncovku -*ьba*, na př. stsl. gądьba, mlatьba trituratio, lьstьba fraus, prosьba preces atp., sr. Mikl. II. 213 sl. a Lex. Z koncovky té vyvozuje se pravidelné české hanba, hudba, svatba, mlatba, prosba, řezba atp., neboť -*nь*ba atd. dává do češtiny pravidelně -*n*ba atd. Vedle toho jsou haňba, svaťba atd. odchylky. Jde o jejich vysvětlení. Doudlebské řežba m. řezba lze vysvětliti praesentem řeži ob. řežu, srov. mrus. każba narratio vedle rižba Mikl. II. 215. S dial. svaťba, svaďba, mlaďba, huďba a p. srov. pol. swadźba, młocba, gędźba, způsob polský, totiž měkčení souhlásky zubné ve spojení s následujícím -*ьba*, zasahuje v těchto slovích také na území české. Stč. věščba a ješčba nelze však vyložiti jinak, než z -*stjь*ba, t. j. vedle koncovky -*ьba* musíme přijmouti koncovku -*jьba*, nechať se vyvinula jakkoliv. Když pak koncovku takovou uznáme, vysvětlí se jí také doudl. prožba = prošba, pros*jь*ba. Dial. hoňba, haňba je buď z -*nь*ba, jako huďba pol. gędźba z gądьba, — anebo z -*njь*ba.

Jiné případy změny *n*-*ň*.

293. 1. Místo *n*yní slýchá se někdy *ň*iní, *ň*iňčko; slabika *ny*- změněna v *ňi*-, patrně vlivem souhlásky *ň*-, která je v slabice druhé. Toho jsou také doklady staré: nhinhie t. j. *ň*inie DalH. 30, ňynyeyſſi Kruml. 359[a]. Srov. též pol. ninie, niniejszy.

2. Místo lede*n*, březe*n*, dube*n* atp. (z -*ьnъ*), gen. led*n*a atd., je dial. ledeň, březeň, dubeň, srpeň, gen. srpňa, lok. v srp*ň*i atd. BartD. 87 (stjick.), 92 (kel.), 107 (laš.); analogií podle kameň, kořeň, jačmeň atd.

3. Za v*n*uk je dial. v*ň*uk a m*ň*uk Šemb. 31.

4. O změně *n*-*ň* v slovích cizích a o *ň*k za *n*k v některých slovích domácích v. § 298.

ň se mění v *n*.

294. 1. V nářečí lhoteckém a místy v slc. (gemer. a j.) změněno je všeliké *ň* v *n*. Na př. lhot. říká se pravidelně kone m. koně, a rovněž tak sane, ke mne, na dne, na kona (-ňa), strešna, na nu (m. *ň*u), v ný (m. ní), do ný atd. BartD. 45; slc. (gem.) kniha vysl. knyha, zvoní (3. sg.) vysl. zvoný atd. Pastrn. 136.

2. Krom toho je porůznu ztvrdlé:

ne- místo *ně*- (t. j. *ňe*- podle výslovnosti nynější) v nář. doudl., domažl. a namnoze v nářečích východních ve slovích *ně*kdo, *ně*co, *ně*kdy, *ně*jak, *ně*kolik atp. změněných v *ne*- nehdy, nehde, nekam Kotsm. 17; neco, nehdy Šemb. 17 (domažl.); nekdo, nekde, nekerý, nejaký BartD. 14 (zlin.), t. 87 (stjick.), nehdo, neco, nejaké, nekeré, nejak, nehde, nekolik Btch. 421 (dol.-beč.); z doby starší patří sem: w nekterych mukách OlMüllB 619, nejak KolČ. 27[b] (1711); —

ny- m. *ňi*-, v doudl. nýskej m. nízký Kotsm. 17; —

n- m. *ň*- před souhl. V kompt. me*n*ší, te*n*ší má býti *ň*, neboť vznikly z mь*n*-*jь*s-, tь*n*-*jь*s-. Z téže příčiny mělo by býti *ň* v adjekt. ko*ň*ský atp., ale za to bývá většinou -*n*ský; na př. Konſkeho kopyta Háj. herb. 254[a], swinſky kořen t. 342[a], markrabí Miſſenſkého VelKal. 324, s měšťany Wijdenſkymi t. 320, Plzenſkým t. 199; dobytek Swiňſky t. 132. Podobně svi*n*ka atp. za žádané svi*ň*ka, Swinky Háj. herb. 182[a]. V případech těchto jest *ň*, vzniklé z *nj*, změněno v *n*; rovněž tak jest *r* za žádané *ř* (z *rj*) v případech stejných v kompt ši*r*ší, ho*r*ší, stč. mo*r*ský, ciesa*r*ský, ciesa*r*stvie atd., v. nahoře § 263.

Srov. také změnu *ť*-*t* v § 309 a *ď*-*d* v § 321.

n se mění v *m*.

295. 1. Spodobou ve skupení *nb*, *np*. Na př. ha*m*ba m. ha*n*ba; kle*m*ba m. kle*n*ba; ho*m*ba m. ho*n*ba; že*m*ba m. že*n*ba, tak se zemba zdařila Griz. 155[b], svú zembu t. 153[a]; pá*m*bu m. pán-Bůh Us., BartD. 14; pochvále*m*-buď t. (zlin.) m. pochvále*n* buď; Šte*m*berk m. Ste(r)*n*berk atp.; pa*m*-páter Us.; bra*m*bor = plod z Bra*n*(i)bor přinesený Matz. Ciz. sl. 117; v dolnobeč. pá*m*va m. pá*n*va (pánev) je také *n*v změněno v *m*v Btch. 430, a taktéž v doudl. pámbjička m. pánvička Kotsm. 19. —

2. Porůznu v slovích jednotlivých. Za stsl. i*n*o- unus, solus, rus. inochod = Zelt, Passgang (t. j. ten způsob chůze čtyrnožců, že obě nohy jedné strany zároveň, ne křížem, jdou ku předu Jg.) je č. mi*m*ochod, mi*m*ochodník Mikl. Et. Wtb. 424, mylným spojením s předl. *mimo*-. — Za pol. gro*n*ostaj rus. gornostaj atd. je vedle náležitého hra*n*ostaj také *chramostýl*, mylným spojením s chra*m*osta, chra*m*ostiti. — Za náležité a stč. *n*rav, stsl. nravъ atd., je později *m*rav, mravy vel nravy HusE. 1, 111, dobrých mrawow Růž. 4 atd.; v průpovědech Katonových ve Vít. je častěji *n*rav, rkpisy Neuberský a Brněnský z XV stol. mívají za to *m*rav, Vít. 58[a] pozn.; příčina změny není na jevě. — Vedle part. *počen*, *počenši* je také poče*m*, poče*m*ši, pochzen Jid. 17, poczenſſy Pass. 337 atd., pochzem ApŠ.

27, Anna poczemſſy porodila dceru Krist. 2[b], poczemſſy ŠtítOp. 93 a j.; srov. chorv. po*čm*em v. po*čn*em atd. — Místo u*n*ořiti slzu (z koř. *ner-*, stč. nřieti, vynřieti = scatere, tedy nořiti = facere ut scateat) říká se u*m*ořiti, ani slzy neumořiti Pelzel[2] 271, mylným odvozováním od *mořiti*; a podobným omylem etymologie prostonárodní je *m*ořec Taucher Jg. místo *nořec*, totiž odvozováním od *moře*. — Místy říká se *mit* m. *nit*, *m*ízký m. *nízký* BartD. 28 (slov.), edo*m* raz m. jede*n*-, te*m* tovaryš m. te*n* Pastrn. 142 (slc.), le*m*, ľje*m* m. le*n* = jen Šemb. 79 (slc.), srov. mrus. dial. lem (v nářečí t. zv. Lemkův) Verchr. 59. — Dále jest *m* m. *n* v slovích přejatých *M*ikuláš, Anto*m*ín BartD. 109 (laš.), fer*m*ež z lat. ver*n*ix střhněm vërnis, ku*m*št Us., Btch. 430, ká*m*, Kublaj veliký kaam Mill. 6[a]. — V ŽKlem. psáno poſluſſem 80, 9, vcziniem 68, 9, nepoſkwrnyem 17, 24, a opravami změněno *-m* v *-n*; stejně opraviti náleží tamtéž pamatem 76, 4, vczynyem 58, 17 a v Pass. poſkwrnem 397, já krzieſtyem ſem 623.

Jiné změny souhlásky *n*.

296. 1. Za *n*ebo je slc. *l*ebo, a*l*ebo, dolnobeč. ľebo, aľebo Btch. 430, han. lebo Neoral 6. Za *n*ež je valaš. a j. *l*ež BartD. 64. Je to matením *le-* a *ne-*, jako v § 284.

2. Za cizí mi*n*istr, mi*n*istrant, *n*umero je dial. mi*l*istr t. (val.), mi*l*istrant Btch. 430 (dolnobeč.), *ľ*umero t. a BartD. 109 (laš.).

Poznam. Ve žlu*n*a, z psl. žьl*n*a, a žlu*v*a jsou různé přípony.

n a *nn*.

297. 1. *nn* vyslovuje se většinou jako jednoduché *n*, na př. místo náde*nn*ík, kame*nn*ík, souke*nn*ík, zvo*nn*ík, komi*nn*ík atp. vyslovuje se obecně náde*n*ík, kame*n*ík atd., a tak se i psává, dílem z pravidla. Podobně pa*nn*a vysl. pa*n*a BartD. 13 (zlin.), kame*nn*ý vysl. kame*n*é Btch. 430 (dbeč.) atd.

2. Místy však vyslovuje se *nn* náležitě, na př. vo*nn*ý, ra*nn*ý BartD. 30 (pomor.), súke*nn*ý t. (záhor.), pa*nn*a t. 51 (dol.). Výslovnost takovou dlužno předpokládati také v stč., kdež náležité *nn* velmi často správně se píše; na př. panna Kat. 46, Štít. ř. 47[b], LékA. 141[b] atd., Ježíš pannyn syn Dět. Jež. 1[b], řemeslo sukennyczye Rychn., subst. ſukennyczy Hrad. 113[a], adj. ſukenne Ol. 1. Reg. 8, 13 atd.

3. Někde naopak místo *n* vyslovuje se *nn*, na př. słame*nn*ý, prúté*nn*ý, dreve*nn*ý BartD. 34 (slov.). K takovému vyslovování ukazují též doklady staré: dřewěnný VelKal. 233, ſklenný t. 74, peníze měděnné t. 151, ſtřepiny hliněnné Br. Isa. 45, 9, báni hliněnnau t. Jer. 19, 1, wrata měděnná t. Isa. 45, 2, zed měděnnau t. Jer. 15, 20, ołověnný t. Zach. 5, 7, dřewěnná t. Jer. 28, 13, koženné t. Num. 31, 30, v alembiku wolowěnném Háj. herb. 393[a], prowazy lýčenné t. 44[b], slúpi ſtklenny Pass. 289, zrcadlo ſtklenne Vít. 3[b], dárky ſtklenne Otc. 473[b] atd.; doklady jsou tak hojné, že o jejich významu nelze pochybovati, zajisté bývalo tu i znění *nn*. Změnilo se tu tedy *n* v *nn*, bezpochyby analogií: bylo náležité súke*nn*ý atp. a náležité dřevě*n*ý atp., a toto přijalo podle onoho koncovku *-nný*. Změnu tuto dlužno předpokládati zejména také v part. uče*n*ý, muče*n*ý — *uče*nn*ý, *muče*nn*ý, z čehož je potom uče*nn*ík, muče*nn*ík: vczennik Hrad. 84[a] a j., v. vczenik OtcB. 54[a] (v OtcB. z pravidla tak), muczennyk DalC. 92 a j. Předpokládané zde uče*nn*ý, muče*nn*ý upomíná na rus. pisan-pisa*nn*yj atd. a stsl. rečenъ-neizdrečen*ьn*o Wiedem. 139—140, ale historicky tvary tyto nesouvisí, t. j. nejsou původu stejného, z býv. -nьnъ; kdyby také č. *-nný* bylo z býv. -nьnъ, měly by se doklady toho vyskýtati též jiné, než jen v uče*nn*ík a muče*nn*ík.

4. Obojí *nn*, i původní jako na př. v pa*nn*a, súke*nn*ý, i podružné jako na př. v kože*nn*ý, uče*nn*ík, mění se dialekticky a porůznu v dokladech jednotlivých dále. Zejména v *rn*, na př. soukerný, dřevěrný, měděrný atd. Šemb. 31 (podkrk.), a podle toho také be*rn*ář t. z *bennář, bednář; — v *dn*, na př. padna m. panna, Adna m. Anna, vadna m. vanna, povidnost m. povinnost, soukednej, prkednej, dřevědnej, kožednej, mědědnej ČČMus. 1863 (mýtské) a t. 1864, 51 (podkrk.), Šemb. 26; srov. mrus. vidnyj m. vinnyj weinsauer, a také viden m. vinen Ogon. Stud. 78 a Verchr. 62. Podobá se, že změna *nn* v *dn* je také v uče*dn*ík, muče*dn*ík m. *-nník*, a ve zvieře*dn*icě m. *-nnicě*; ale jisto to není, podle dokladů hojných a starých s *-dlník*, *-dlnicě* možná, že se tu dříve nějakou analogií vyvinuly tvary s *-dln-*, a z toho pak *-dn-*.

Cizí *n*.

298. V slovích přejatých cizí *n* z pravidla zůstává, na př. stč. *n*av stsl. navь mortuus z got. naus Uhlenb., — pá*n*ev ze sthněm. pfanna, — ko*n*ev sthněm. channa ze střlat. canna, — *n*u*n*vicě sthněm. nunna, střlat. nonna Mikl. Fremdw. 113 atd. Někdy však bývá změněno v souhlásku jinou. Zejména:

v *m*, na př. v slovech *M*ikuláš, ká*m*, fer*m*ež a j. v. § 294; —

v *l*, na př. mi*l*istr, mi*l*istrant, *l*umero, v. § 295; Krum*l*ov z Krum(e)nau, Plumlov z Blum(e)nau : Chrumnaw, Plumnaw Reg. IV; —

v *ň*; změna tato je nejhojnější a vyskytuje se v případech těchto:

1. Za cizí *nk*, *ng*, *nch* je české *ňk*, *ňg*, *ňch*. Doklady toho jsou mnohé stč. (v textech, ve kterých se *n* a *ň* rozeznává), a některé drží se dosud. Na př. (abecedně): Blaňka Háj. 319[b], VelKal. 53 a j., caňk Vel. Jg., cyňk na oku Háj. herb. 98[b], daňk Blah. 233 (Blah. zavrhuje), Duryňk Háj. 54[b], Duryňguow VelKal. 172, na faluňcích Let. 994, fedruňk Háj. 425[a], ſſedruňk, Háj. herb. X[b], z Fraňk Háj. 319[b], Fraňkſſtayn t. 442[b], mnoho ſſreſuňku

Kom. Lab. (1631) 151, Habdaňk (jm. vlastní) Háj. 145[a], hadruňky Kocín hist. círk. 1594, 145, heryňk Háj. 430[a], heryňkow HusPost. 28[b], Jacyňkt Háj. herb. 13[a], pod Kaňkem Háj. 272[b], na karbuňkulích Kocín l. c. 281, lozuňkowé Kold.[2] 106[b], Melaňchton Blah. 359, Melaňkton t. 287, meruňka Us., Muňka Háj. 354[a], muſtruňku Br. Nahum 2, 3, plaňky Háj. 272[b] (něm. Plank = prkno), w puňktu Konáč (1547) 13[a], ranuňkulus Háj. herb. XI[a], retuňk Háj. 97[a], Konáč 83[b], ryňk Háj. 325[a], Konáč 51[a], na ryňku Háj. 109[a], rystuňk VelKal. 339, rystuňkem t., k ſſacuňkům Kold.[2] 111[a], ſſacuňku Háj. 156[a], ſſeňk VšehK. 17[a], ſſeňk Br. Gen. 41, 9, nad ſſeňky t. 40, 2, ſſeňkſtwij Háj. 269[a], ſſeňkýř Blah. 16, ſſeňkuge Háj. 469[b], Matauš Sſerliňk VelKal. 168, šiliňk Blah. 311, ſſraňk VšehK. 17[a], sſraňky Konáč 45[b], štospaňk Blah. 234, traňk Blah. 335, Háj. herb. 60[b], traňku Háj. 71[a], trefuňkem Blah. 321, truňk Konáč 101[a], Háj. herb. 36[a] a j., Háj. 212[a], werkpaňk Blah. 234, wetuňky (sázky) Háj. 462[a]. — Odtud vzatou příponou *-uňk* tvoří se pak také jména z kmenů domácích: ſſkrabuňk Háj. herb. 328[b], k stawuňku Kold.[2] 168[a], stalo se matuňkem ČČMus. 1864, 253 (podkrk.), sklizuňk Us., — a mění se *nk* v *ňk* někdy také v slovích domácích: poboňky m. pobonky, s poboňky Blah. 313, poboňkáři Háj. herb. 185[a], a taktéž poſuňkem t. XI[a], cyzých poſuňkuw VelKal. předml. 2[a], zlé včiňky Háj. 86[b], toho včiňku t. 71[b], tomu včiňku t. 19[a], včiňkowe t. 116[a] atd.; obecně říká se místy také braňka, na vejmiňku, prostraňky, a k prostraňku, posuňku je pak i nom. -ňek.

2. Za cizí *mn* je č. *mň* vedle *mn*, v stč. *komňata* ze střlat. caminata = pokoj s topením, taynu komnyatu Ol. Jud. 8, 5, gednu komniatu Baw. 207, do komniaty Otc. 469[b] atd. V textech stč. na jotaci přísných psáno komnata a čísti jest ovšem kom*ň*ata, na př. z komnati své ŽWittb. 18, 6. V nč. vyskytuje se slovo toto jen v jazyku knižném a ve znění kom*n*ata; znění to vzniklo patrně mylným čtením staropísmého *-na-* = *ňa*.

3. Za cizí *sn*, *šn* je české *šň* v slovích *šňůra*, střhněm. snuor, ſnora Mill. 109[a], ſſnuora Hrub. 276[b], ſſnůra Br. Isa. 34, 31 a j., mrští ſſniorou Hád. 59[a]; — šněrovati t. j. *šňer-* z něm. schnüren; — *šňorek* z něm. Schnörkel Matz. Cs. 329; — *šňupati* z něm. schnupfen, *šňupka*, ſſnyupka aneb réma (rýma) ApatFr. 75[b], střhněm. snupfe (fem.); — ob. *šňophoun* z něm. Schnapphahn.

4. Za cizí *gn*, *kn* je české *hň* a *kň* vedle *hn* a *kn*. Toho příkladem je sloveso *hnetu-hňetu* z germ. gnet-, něm. kneten Kluge 178, těsto válejí a ſhnetu Mill. 124[a], hnete-li vás svědomí Br. Jak. 5, 16, noha ſe neodhnetla t. Deut. 8, 4, nč. hnětu Us., stsl. gnetą a gnjetą, sln. ognet contusio. — Příkladem dalším je č. *hňus*, *hnis* a *hnus*, srov. pol. gnus a gnius, sln. gnus a gnjus, stsl. gnusъ sordes, inf. *hnusiti* a *hňusiti*, podle Matz. Cs. 175 ze stněm. knussan collidere, comprimere; doklady: w hnuſſu in sordibus

ŽGloss. Deut. 5, dial. hňus = setřená sláma (cuchanka) BartD. 214, práca ho hňusí (= moří), veliké stromy hňusiły małé t. 215, hňus, hňusiti t. 14 (zlin.), w hniſſu in sordibus ŽWittb. Deut. 5, z hnyſſu de sordibus Pulk. 171[b], hnyſſ sterquilinium Nom. 69[b], hnyſem putredine Ol. Job. 7, 5; tvrdé h*nu*s- a měkké h*ňu*s- v češtině (a podobně i jinde) rozlišeno významem: h*ňu*s-, h*ni*s, h*ni*sati atp. (hmotně), a h*nu*s, h*nu*sný atp. (duševně). — Dále sem patří *kňourati*, z něm. knurren, — a snad také *hňup*.

n, *ň* se přisouvá.

299. 1. *n* je přisuto *a)* v předložkových pádech zájmena *jь*: *do-ňeho*, *proti-ňemu*, *pro-ň*, *po-ňem*, *v-ňem*, *za-ním*, *s-ním*, *z-nich*, *k-nim*, *na-ně*, *nad-nimi* atp.; *b)* v předložkových pádech některých substantiv s *j-*, na př. *v-něsli* v. *v-jěsli* (v-jesle); a *c)* v složeninách s předložkami některými nebo s *vy-*: *v-níti* praes. *ve-ndu*, *vy-níti* praes. *vy-ndu*, *vy-nieti*, *s-nímati*, *s-niesti*, *za-n-dati*, *pře-n-dati* atp.

Toto přisouvání dostalo podnět od předložek *vъn-* a *sъn-* (= č. *v* a *s*); v nich bylo *-n* po právu, vъ-ňemь bylo z vъ*n-j*emь, sъniti ze sъ*n*-iti atd., a odtud přenášelo se analogií také do jiných případů podobných, byl na př. i gen. do-ňego z do-*n*-jego, akk. na-ňь z na-*n*-jь atd. Srov. Baudouin de Courtenay ve Voroňežských Filolog. Zapiskach 1877, I, 1—37*). Začátek přisouvání tohoto stal se v době psl., v. § 244; z doby psl. přešlo také do češtiny a tu šíří se víc a více.

Přisouvá se vlastně *n* (tvrdé), na př. ve*n*du z vъ*n*ьdą, se*n*mu ze sъ*n*ьmą atd.; spojením s následujícím *j-*, v češtině také změkčením od následujících samohlásek měkkých, vzniká *ň* za *n*, na př. do-*ň*eho z do-*n-j*ego, inf. v*n*íti t. j. v*ň*íti z vъ*n*iti, s*n*ieti t. j. s*ň*ieti ze sъ*n*ęti; odtud jest pak přejato *ň* analogií také tam, kde bylo a kde by mělo býti *n*, na př. v praes. vy*ň*de, vy*ň*dú místo a vedle staršího vy*n*de, vy*n*dú, krev wyngde Chir. 316[a], přátelé wyňdu ChelčP. 273[b], v part. s*ň*em, s*ň*emše místo a vedle staršího s*n*em, s*n*emše, ſnyemſſi Ol. Gen. 24, 18, ſnyemſſe Hod. 52[a] atd.

a) V pádech předložkových zájmena *jь*, *do-ňeho* atp., jest toto *n-* z pravidla, po předložkách původních i po podružných; na př. nč. bez-*ň*ého, podle-*ň*ého, vedle-*ň*ého, do-*ň*ého, k-*ň*ému, kromě-*ň*ého, mezi-*n*imi, místo-*ň*ého, na-*ň*, na-*ň*ě, nad-*n*imi, od-*n*ich, okolo-*ň*ého, po-*n*ich, při-*n*ich, s-*n*imi, skrze-*ň*ě, u-*n*ich, v-*n*ich, za-*n*imi atd. Stč. bylo také: skrzě-ňen, mimo-ňen atp., srov. pro-ňen, za-ňen chod. a doudl. Kotsm. 36.

To platí ovšem také o relativním *do-ňehož*, *k-ňemuž* atd.; stč. též, když toto relativum bylo přívlastkem, na př. *pro ňenžto div*, pro nenzto

*) Analogií k tomuto přisouvání jest něm. dial. (podkrkonošské) zù-*n*-um (za spisovné *zu-ihm*), podle vù*n*-um = von-ihm.

div Pass. 344, pro nenzto úraz t. 374, w niz hodinu Pass. 408, mezi nimazto řebříma t. 418, w nichto knihách Mat. 2.

Analogií mívá pak zájmeno *jь* tvary s *ň-* také mimo spojení s předložkou; na př. aby nim kauřil Háj. herb. 262ᵃ, t. j. *ním* m. *jím*, nij se líčí t. 162ᵃ, *ní* m. *jí*. K analogickým těmto tvarům vede dekomposice: ve výraze *s-tím* atp. nalézá se rozložením předložka *s-* a instrum. *tím*, proto vidí se také ve *s-ním* jen předl. *s-* a instr. *ním*, a nalezený zde instr. *ním* béře se za tvar všude — tedy i mimo spojení s předložkami — oprávněný, jako je všude oprávněn instr. *tím*. —

K výrazům druhu *do-ňeho* atp. patří také mnohá slovce neohebná, která souvisí se zájmenným kmenem *je-* a mají *ň* za *j*. Na př. stč. *vňuž*, *vniž*; je to vlastně předložkový akk. sg. fem. v-*ňu*-že, *vňuž* t. *mieru* = quo modo, jenž ustrnul v adverbium s významem sicut; — *poňadž*, *poňavadž*, *poněvadž*, *poňudž*, *ponidž* . . ., *doňadž*, *doňudž* . . , *otňadž* atd. (souvisí s kmenem zájm. *je-* tak, jako po*tad*, po*tud* atp. s km. *to-*).

Výjimky jsou některé jenom v jazyku starším a skoro jen při předložkách podružných. Na př. *bliz:* blyz gych DalC. 11; — *podlé*: podle geho rozbili sú stany Ol. Num. 2, 5, podle geho UmR. 90, Hrad 38ᵇ; podle nyeho Ol. Num. 2, 12; — *miesto*: jiní mieſto gich sú nastali Ol. Bar. 3, 19; — *okolo:* okolo geho ŽWittb. 96, 2, t. 75, 12, okolo gye t. 124, 2; okolo neho t. 17, 12 a j.; — *proti*: prothi iemu DalH. 31, proti gemu Hrad. 84ᵃ, proti giemu Otc. 215ᵃ, proty gmu AlxV. 640, t. 1681, proti gie Ol. Ex. 34, 3, proty giey Pass. 293, protyw gyey Kat. v. 2240, proti gym ŽWittb. 22, 5, t. 34, 3, proty gym AlxV. 1131, proti gymzto Otc. 389ᵇ, vedle: proty nemu Pass. 249, Kruml. 85ᵃ a j.; — *skrzě:* (bóh) poče zkrziezie ieho veliké pomoci činiti DalH. 31, skrzě jej pokoj lidu dáti Kar. 90, ſkrze gey EvOl. 140ᵃ, vedle: ſkrrze ni (Hesteru) Štít. ř. 205ᵇ a j.

Výjimky po předložkách prvotných znám jen tyto: v tom městě, w gems súd bývá Rožmb. 18 m. v-ňemž, kdo z jich VJp. 60 m. z-*n*ich, nad kým z jich t.

Výjimkou není, kde zájmeno tvaru *j-* následuje po předložce nesvé, kde tedy pád zájmena *jь* ku předložce té nepatří, na př. do *j*eho domu, v *j*ich rukou atp.; ale i sem vniklo někdy *n-*: ſkrzie nehozto ſwatoſt Pass. 433, przied niehoz obličejem Otc. 6ᵇ, w nichze rukú in quorum manibus ŽWittb. 25, 10.

b) V pádě předložkovém substantiv, která se začínají souhláskou *j-*, jest vloženo *n* v příkladě: jehož w nijeſly položili Štít. ř. 23ᵇ t. j. v-*n*iesli, k nom. *jěsli*, *jiesli*. Odtud mohlo bývati *ně*sli m. *j*ěsli analogií také mimo spojení s předložkou, srov. aby *ním* kauřil Háj. herb. 262ᵃ m. *jím*. Tím způsobem dlužno vykládati *ň-* v slovích *ňadra*, *ňemčina*, *ňemečský*, stč. *niestějě* nč. *nístěj*, dial. *ňehně:* bylo dříve *j*adra, srov. stsl. jadro sinus, k tomu pády předložkové v-*ň*adřiech, za-*ň*adry atd., a odtud pak

*ň*adr- také v pádech bez předložky, nom. *ň*adra atd.; — a podobně vzniklo *ň*emčina Schleusse, *ň*emečská vrata (= vrata v jemčině n. v ňemčině), z *j*emč- (jьmьč-), na př. o zadělání vrat (na řece) a niemčziny MnichA. 60ᵃ, táž vrata niemeczka t., němčina Schleusse Kotsm. 13 (doudl.) a Jg. Us. Prag., — *n*iestějě, nyeſtiegie clibanus Ol. Gen. 15, 17, nístěj = pec libun. 373, m. *j*iestějě, srov.dluž. jesće (plur.) Ofenloch, hluž. jěsće (plur.) a nêsć pec, sln. istje Ofenmündung atd. Mikl. Etym. Wtb. 96, — a doudl. *ň*ěhně Kotsm. 13, m. *j*ehně.

Sem patří také adv. *vňutř*, *vnitř*, z vъn-j-ątrь (s přisutým *-j-*) za stsl. vъn-ątrь, předložkového akk. subst. ątrь, srov. stsl. izъątri; odtud pak dekomposicí a dalším tvořením nč. subst. *n*itro.

c) Složeniny s předložkami a s *vy-*. V stsl. je tu přisuto *-n-* z pravidla jen při *vъ-* a *sъ-* — tedy v případech, kde *-n-* je vlastně právem etymologickým —, a když druhý člen složeniny se začíná souhláskou *j-* nebo samohláskami *i*, *ê*, *ь*, *ę*, *ą*, *u*; na př. vъnjegda, sъniti, sъnêsti, sъnьmą, sъnęti, vъnątrь, vъnągliti in carbonem redigere, vъnušiti audire. V podobných případech jest vsuté *-n-* také v češtině; ale tu jest rozšířeno již v době staré také do složenin jiných kromě *s-* a *v-*, šíří se časem víc a více a vniká i do složenin *-dati*.

Příklady:

jíti: vníti z vъniti, praes. *vendu* z vъnьdą atd., wniti intrare Ol. Num. 24, 17, jáz wendu ŽWittb. 5, 8, wendeſſ DalC. 19, wende Pass. 454, Chelč. 146ᵃ; impt. *vendi* z vъnьdi, wendy Žwittb. Hab. 16, wendiete t. 99, 2; part. *venda* z vъnьd-, wenda Hrad. 79ᵇ; aor. *vnid*, *vnidech*, *vníd-*, (Maria a Josef) u boží chrám wnydeta Hrad. 71ᵇ, do jeho domku wnydem (omyl m. vnídom) Otc. 100ᵃ, když do Říma wnydu Pass. 403; — *sníti* ze sъniti, praes. *sendu* ze sъnьdą atd., ſniti ŽWittb. 16, 11, (já) ſendu t. 29, 10, ſendes Pass. 362, (člověk) ſende ŽWittb. 48, 18, tvá žádost ſeynde Tkadl. 45ᵃ, ſendeta Pass. 362, (oni) ſendu ŽWittb. 48, 11; aor. *snid-*, *sníd-*, Neklan ſwyeta (= s světa) ſnyde DalC. 23, když stařec ſnijde OtcB. 52ᵃ; — *vzníti* praes. *vzendu*, wznyty Štít. uč. 98ᵃ, kto wzende ŽKlem. 23, 3, ŽWittb. t., (oni) wzendu ŽGloss. 91, 8; aor. *vznid-*, *vzníd-*, jeho syn (na stolec) wznhide DalH. 32, (Mojžíš) wzníde na horu Ol. Ex. 34, 4; — *vyníti* praes. *vyndu*, mohl wyniti y wniti Ol. Num. 27, 17, wynyty DalC. 83, když windes ŽKlem. 67, 8, střěla wynde AlxV. 1533, wynyty DalC. 83, když windes ŽKlem. 67, 8, střěla wynde AlxV. 1533,

nadendu, nandu, obendu, pondu, přendu, přindu, rozenděme se, undu, vendu, vyndu, zandu, zendu (sejdu) se Btch. 431 (dol.-beč.), *nando, přindo, vyndo* Šemb. 40 (záp.-mor.), *nandu, odendu, přindu, vyndu* BartD. 14 (zlin.), slc. *doňdem, vyňdem* a také vy*n*šla Pastrn. 150, *dondú, vyndú*, vy*n*šli Šemb. 76 (novohrad.); —

-jěti: part. *vněd-, vněl*, kněz wnyed u Bavory DalC. 89, až naň kněz wnyel t. 39; — aor. *sněd-*, když sě všickni ſnyedu DalC. 3; — aor. *vyněd-*, wÿnyede Pilat Jid. 62, Svatopluk wynyedye (sic) DalC. 62; —

-jězd-: *výnězda*, o wynyezdye Rožmb. 209, Vyniezda jm. míst. Poř. 1312 (1); —

-jieti, -jmu: *snieti* ze sъnęti, praes. *senmu* ze sъnъmą atd., ſnijeti ſe Lact. 185[c], ſeynmeſs Ol. 3. Reg. 2, 31, ať ſenme tvé poskvrny Štít. uč. 153[a]; part. ſnal Štít. ř. 226[a], ſnyely ML. 120[a], s kříže ſnat Modl. 137[b], ſnem prsten Pass. 330, ſnyemſſe Hod. 52[a] atd.; — *vznieti*, aor. wznyechu DalC. 1, part. oheň sě wznal ŽWittb. 17, 9; — *vynieti, vynmu* atd., masti wynyety Mast. 24, wynijti Háj. herb. 87[a]; praes. winmu eripiam ŽWittb. 90, 15, newyňmeſs ChelčP. 186[b], wynme Comest. 247[a], wyňme ChelčP. 67[a], wyňmau Háj. herb. 49[a]; impt. wynmi knot Rhas. 151, wyňmi Háj. herb. 18[b], wynmiete tollite ŽWittb. 95, 8, wymniete bratry (m. vynměte) Comest. 82[a]; part. wynma meč dobíž mě Ol. 1. Par. 10, 4, wyngma ten pytlík Chir. 133[b], wyňma Háj. herb. 49[a], wynmucz Comest. 118[a]; aor. wynye DalC. 21; part. wynal Modl. 84[a], wynat Pror. 16[a], z měšcě peniezě wynem Pass. 368, wynyem Koř. Luk. 10, 35, wynemſſe Pass. 467; — nč. jen v participiích *sňal, vzňal, vyňal, sňat..., sňav...*, a podle toho také *odňal* atd.; ale mor. dol. vyjál BartD. 54 m. vy*ň*al, laš. sjaty t. 110 m. s*ň*atý; — chodský inf. *přímnout* = přijmouti chod. 46 jest přesmyknutím m. při*nm*out a jest novotvar, jenž předpokládá praes. *přinmu*; —

-jímati: *snímati*, Josef tělo ſnymaſe Ans. 9 atd.; *vznímati*, (kóň) sě wznymal AlxH. 1, 35, wznymay Hod. 83[a], proti bohu sě wznymaſſ Vít. 32[a] atd.; — *vynímati*, tělo z hrobu wynymachu Pulk. 25[a] atd.; — *otnímati*, odnijmagij Háj. herb. 158[b]; — nč. též *ponímati, vnímati, zanímati* Jg.; —

-jiesti, -jísti: *sniesti*, ſnyeſti Hrad. 77[a], ſnye comedet Pror. Isa. 51, 8, ſnyedye Ol. Ex. 10, 12 atd., nč. sníst atd.; mor. zesť, zím, zed (snědl) BartD. 65 (val.), impt. ziz, ziztě t. 110 (laš.), zest, zím, impt. zez, zedł t. 16 (zlin.) atd. je z izêsti stč. *ziesti*, jež i v č. jest bez *-n-*: zzyeſty Alb. 95[b], zzedl t. 285[b], aor. (chrúst) zzie veškeren plod země ŽWittb. 104, 35; —

-jiedati: *sniedati*, ſnyedachu devorabant Pror. Dan. 14, 12; —

**-juchati* stsl. ąchati, *ňuchati* Jg., dekomposicí z některé složeniny *-ňuchati*, kterou dlužno předpokládati; —

-dáti: *nandati, zandati, vendati, přendati*; stč. *vondati, vuondati* = vo-n-dati (*vo-* m. *vъ-*, v. § 177, f), z toho nč. *vundati* m. *vůndati*, a

dalším skládáním *s-vundati, sundati, rozundati* atd.; na př. když péro tam wondaſs ApatFr. 65[b], wuondayz (lék) v ústa t. 77[a], wundey to v pytlík Lék. z r. 1544 Jg., jej odvundali KolR. 198[a] (1624), že jsme je (dva soupeře) rozundali Wint. 242; slova tato jsou vesměs původu novějšího, jsou rozšířena zvláště v nářečích obecných a mají význam rozdílný od významu stejných složenin bez *-n-*, na př. *nadati* a *nandati* (naložiti mnoho), *rozdati* (rozdarovati) a *rozundati* (rozděliti, roztrhnouti atp.), *předati* (dáti více než náleží) a *přendati* (přeložiti na jiné místo) atd., srov. Kotsm. 14.

Rozumí se samo sebou, že *-n-* v těchto složeninách ukázané bývá také v odvozeninách odtud pochodících; na př. jako ve *snieti* part. s*ň*at, tak jest *n* v subst. s*ň*atek, jako v s*n*iesti tak i v s*n*iedanie nč. s*n*ídání atd. —

Podle Mikl. Et. Wtb. 371 bylo by vsuto *-n-* výjimkou také v psl. o-*n*-u-tja stsl. o*n*ušta č. o*n*uce, z koř. *u*, jenž jest v ob-*ú*-ti, z *ú*-ti; ale tu není složení s předložkou *o-*, nýbrž s *on-*, starší formou za pozdější (*v*)*ъn-*, *vъ-*, v. Lesk. Handb.[2] 25.

2. Dále jest a dílem zdá se *n*, *ň* přisuto v různých případech jednotlivých. Zejména:

V slabice *mňe* m. *mě*, když se vyslovuje m*ň*esto atp. m. *mě*sto atd.; o tom v. § 172.

V číslovkách cztyry*n*dczyeti PassKlem. 183[a], cztyrynczyety 191[b], dwandczyety 62[b], — a v slovích přejatých ha*n*dra Us., a*n*grešt střlat. agresta Mikl. Fremdw. 73.

Vedle *netbalivý* je také *netbanlivý*, nedbalivý HusE. 1, 466, netbanlíwy Kruml. 114[a]; *netbanlivý* jest utvořeno ze subst. *netbánie*, podobně jako *zdánlivý, spanlivý*, jeho *-n-* je tedy kmenové. Rovněž tak je dvojí koncovka *-livý* a *-nlivý* také v *snášelivý, mlčelivý* a *-n*livý.

Místo *kvíčeti* je laš. kva*ň*čeť BartD. 110, m. *ječeti* zlin. ja*ň*čet t. 16; *ň* přidáno vlivem onomatopojickým.

n, *ň* se odsouvá.

300. Místo hrom*n*ice říká se *hromice*, na př. hromnycze ListOleš. 1414 a hromicze KolA. 1513, hromice Us.; odsutí stalo se podle subst. hro*m*; — podobně je dial. *Lomice* Us. krk., *zimice*, *Míšek* m. Lom*n*ice atd., chod. *rymík* (m. -m*n*- z -b*n*-).

Místo -m*n*ěl bývá odchylně *-měl*, doudl. zapoměl, spoměl Kotsm. 16. Změna tato je zvratnou analogií podle změny *mě-mňe*: místo náležitého *mě*sto říká se ob. m*ň*esto, proto naopak za náležité -m*n*ěl klade se *-měl*; v nářečích je většinou oblíbeno *mňe*, za náležité *mně* i *mě*, v doudl. je za oboje naopak *mě*. — Tu lze připomenouti také *medle* m. m*n*e-dle.

Dialekticky říká se *sekajna* m. seka*n*ina ČČMus. 1863, 331 (mýt.); a taktéž *nadivajna* m. nadíva*n*ina t., *pajmatka* m. pa*n*í-matka t. 1864, 52

(podkrk.) *pajmáma* Šemb. 21 (středočesk.), *rozmaity*, *šekaina*, *mišaina*, *mazaina* m. rozma*n*itý, seka*n*ina atd. BartD. 111 (laš.).

Za nč. *jenom* je dial. e*d*em, edem Suš. 85; oboje z lok. je*dn*om.

n je vynecháno také v některých slovích přejatých: *okurka* ze střlat. a*n*gurium Mikl. Fremdw. 134, *potkan* z ital. pa*n*tegana (lat ponticana, od ponticus) mus amphibius t. 118, *tucet* z Dutze*n*d.

B) Souhlásky *t*, *d* a jejich proměny.

301. Souhlásky *t*, *d* jsou v češtině pravidelné střídnice stejných hlásek praslovanských, v. § 245; na př. s*t*á*t*i psl. s*t*oja*t*i, me*d* psl. me*д*ъ atd.

V mluvnici hlásí se tyto souhlásky do třídy společné tím, že jsou obě zubné a patří k sobě jako tenuis a příslušná media (srov. § 7), a dále že mají některé změny shodné. Obzvláště jsou tu důležity změny:

a) *tj* a *dj* v *c* a *z* (*ʒ*, *dz*); a

b) měkčení v *ť* a *ď*, když následuje samohláska -*i*, -*í* nebo některá ze samohlásek praejotovaných (dvojhlásek) *ě*, *ie*, *ⁱa*, *ia*, *ⁱá*, *iá*, *ⁱú*, buďtež samohlásky tyto původu jakéhokoliv. Měkčení toto je staré, předhistorické, ale nikoli praslovanské; je ve slovanštině západní a ruské, nikoli však v jižní.

Naproti tomu *t*-, *d*- se neměkčí, když následuje -*e* (původní) nebo -*ь*; tím shoduje se čeština zase se slovanštinou jižní a liší se od ostatní.

Také s *n* jeví tyto souhlásky shodu a příbuznost, zejména článkováním zubným a neměknutím od následujícího -*e* a -*ь*; ale liší se od něho jsouce explosivy, kdežto *n* je durativa, a některými změnami, zvláště ve spojení s -*j*. Srov. § 257.

Místo žádaného *ť*, *ď* bývá odchylné *t*, *d*, o tom viz na svých místech doleji v §§ 309, 322 a j.; zvláště jest vytknouti, že nářečí lhotecké na Moravě má veskrze *t*, *d* (a také *n*) místo *ť*, *ď* (a *ň*), na př. dyta (dítě), dedyna (dědina), teuo (tělo), ty (ti), nyty (niti), neščestý (neštěstí), vedet (věděti), vydet (viděti) (a také kon m. koň, na kona m. na-koňa, sane m. saně, hlineny atd.) BartD. 45, a že se odchylka stejná vyskytuje porůznu také v nářečí slovenském (gemer. a j.), kdež se praví na př. chodyty m. choditi (a též knyha m. kniha) atp. Srov. § 257 a Pastrn. 136.

t, *ť*.

302. Souhlásky *t*, *ť* píší se:

dílem bez rozdílu měkkosti literami *t*, na př. ſtatek ŽWittb. 35, 13, hlava ſtata t. j. s*ť*a*t*a AlxV. 1756, dyetatku t. j. dě*ť*á*t*ku AlxH. 6, 9 a j.; — *th* za tvrdé *t*: na př. thmu CisMnich. 97^{a}, othech t. j. otec HomOp., nahotha t., pro tho Kunh. 149^{a}, ſuiethu t. 148^{b}, thueho t. 147^{a}, the^{e} řěči Jid. 99, thý t. j. ty t. 94, svD. 26, mezi miezzthy Pil. a, zzwiethlozzt ApŠ. 31, Swathi knhiez DalH. 30, (Boleslav) lithi t. 32, z litheho t. 32, rothi AlxB. 4, 25, pothykowali t. 5, 2, thmy AlxBM. 1, 27, nezzthyziu sě t. 5, 37, tho VstúpDrk. 62, reth Vít. 91^{b}, chrzbeth t. 92^{a} a Pror. Dan. 10, 6, ratholeſti Mand. 27^{a}, sedm ſeth t. 17^{b}, moji thowaryſſij Lobk. 34^{b} atd., nejčastěji v slově *léto*: sedm leth Mand. 25^{b}, pieth leth Lact. 99^{b}, letha Háj. 469^{a}, ſedmyletheho Ol. Súdc. 6, 25, a do nedávna v nápisích: „létha Páně“; — *th* za měkké *ť*: thy t. j. ti AlxH. 2, 7, t. 3, 32 a j., thela Kunh. 151^{a}, otplathithi DalH. 30, batho 30 a j., bythi Hrad. 59^{a}, krythi t. 102^{b}, zahynuthy t. 8^{b}, thie UmR. 104, mathiey t. 283, k dywuth AlxB. 6, 32 atd., častěji; — *tt* za tvrdé *t*: zlatto AlxV. 624, t. 1397, zlatta Ben. Ex. 25, 31, Háj. 116^{b}, zlattý Ben. Ex. 40, 24 a j., Swattoſt Br. Jer. 2, 3, ſwattoſti t. Mal. 2, 11, ſwattoſtij ChelčP. 138^{a} a j., velmi často v slovích těchto; ale i v jiných; hottowymy penězi ListVrat. 1406, gisttcze t. 1404 a j.; — *tt* za měkké *ť*: nebott Ol. Deut. 6, 15, att t. 6, 2, aytott t. Gen. 4, 14, zdatt t. 16, 2, att BrigF. 9 a j., bytt t. 11, tott t. 24, zett t. 11 a j.; způsob ten zavrhuje HusOrth. 182: nec ponas duplex t sic tt, sed ṫ; —

dílem s označením měkkosti spřežkami a literami *ti*, *ty* (po sklesnutí jotace, v. § 114 pozn.): letyal Pror. 3^{a}, krzieſtyanka Pass. 20 (kodexu část mladší), piſſtiala Rhas. 107, piſſtyaly Ol. 2. Par. 29, 27, hlava ſtiata Háj. 97^{b}; — *tg*: atg JiřBrn. 314, t. 364, razitg t. 378; — *ṫ* v pravopise Husovu: toṫ HusPost. 38^{a}, na puſṫ t. 40^{b} a j., puſṫ impt. Kruml. 30^{a}, ṫe Ben. Gen. 17, 5 (vedle tie t. Gen. 17, 6); — *ť*, pozdější obměnou z Husova *ṫ*, na př. przikry*ť* geſt BrigF. 64, pl. gen. paſtwiſſ*ť* Comest. 49^{b}, ſtanowiſſ*ť* t. 28^{a}, to*ť* Háj. 10^{a}, *ť*em t. 16^{a} a j., žiw*ť* Br. Ezech. 19, 48 atd.

Nesprávně psáno *d* za *t*, *ť*: radidi m. radi*t*i NRada 100, 542, 601, 996, tebud t. 376, diedie m. die*ť*ě t. 298; Hájek má po*d*kati ſe Háj. 352^{b}, ſe po*d*kawſſe 377^{b}, mylným domněním, že je tu předložka *pod*-. —

tj se mění v *c*.

303. Změna tato je z doby české předhistorické, ale nikoli z psl.; v psl. bylo *tj*, to změnilo se do jednotlivých jazyků slovanskách nestejně, do češtiny zejména v *c*, v. § 245. Na př. z psl. nom. svê*tj*a je stč. svie*c*a přehlas. svie*c*ě nč. sví*c*e, — z psl. akk. svê*tj*ą je stč. svie*c*u přehlas. svie*c*i nč. sví*c*i, — z psl. vok. svê*tj*e je stč. svie*c*e nč. sví*c*e, — z býv. gen. svê*tj*ê je stč. svie*c*ě nč. sví*c*e, — z gen. *pani*tj*a a dat. pani*tj*u je stč. pani*c*a a pani*c*u, nč. pani*c*e a pani*c*i, — z psl. praes. me*tj*ą je stč. me*c*u, a rovněž tak me*c*ete z me*tj*ete, impt. me*c*(i) z me*tj*i, part. me*c*ě z me*tj*ę,

plur. mecúce z metjątje atd., — part. placen z platjenъ, subst. Rokycěnín, Rokycan- z rokyt-jan- atd.

V slabikách *ca, cu,* jejichžto *c* z *tj* vzniklo, přehlasuje se *a, u* v *ě, i*: za starší sg. nom. svieca je později sviecě, za akk. sviecu je svieci, vedle pl. akk. Rokycany jest nom. Rokycěné atd. Přehláska děje se jenom ve slabikách měkkých; byly tedy vytčené slabiky *ca* a *cu* měkké, bylo tudíž *c*-souhláska měkká. Srov. §§ 394 a 396.

Skupené *st* + *j*- změnilo se v *šč* a toto dále v *šť*, srov. změnu *zdj* v *žž* a *žď* v § 316; na př. pustiti part. stč. puščen z pustjenъ, nč. puštěn vysl. pušťen, iter. stč. púščěti z pūstjati, nč. pouštěti vysl. poušťeti atd.

Máme pak změnu psl. *tj* v *c* v případech stejných, jako jsou vyčteny v § 262 a j. (při změně *rj* a j.), totiž:

v slabikách kořenných, v slovích cit, cítiti stč. cútiti, pol. cucić, vedle stsl. štutiti sentire, tedy z psl. tjut-, — cizí stč. cuzí, pol. cudzy, stsl. štuždь, z psl. tjudjь; —

v kmenových koncovkách některých substantiv vzorův *oráč, moře, duše*, zejména masc. -ic, biřic, panic, šlechtic, královic, Lobkovic atp. z pův. -itjь; — fem. stč. hácě z gatja-; láce z latja (podle pol. łatwy, nejisto); obec m. obcě z obъ-tja; onucě, onuce stsl. onušta z on-u-tja Lesk. Handb.[2] 25 (z předl. on- a koř. u-, ob-ou-ti, stsl. také ob-u-šta calceus); pícě, píce stsl. pišta, z pitja, koř. pit- alere; plácе Jg., z platja; prácě, práce, pol. praca (z češt., m. proca Jag. Arch. 14, 472), z por-tja; střiecě, stříc, v-stříc, stsl. sъręšta occursus, ze sъrętja; sviecě, svíce, stsl. svěšta, ze světja; — neutr. ovoce, stsl. ovoštь fructus, srbch. voće, z ovotje; plece, stsl. plešte humerus, z pletje; plúcě, plíce (neutr. plur., přešlé do fem.), stsl. pljušta, z pljutje; stč. viece consilium, stsl. věšte, z větje; stč. vřěce slc. vrece, stsl. vrěšta saccus, srbch. vreća, z vertje; —

v adjektivech -c, -cí z -tj-, na př. Olomúc z Olomątjь; nicí stsl. ništь, z nitjь; telecí z telętj- atp.; —

v komparativech (a superlativech) s příp. *-jьs-*, stč. věcí, věcší, adverb. viece, stsl. vęštьj, vęšte, z vętj-, *vęt-jьs-, neutr. vęt-jes-; kompt. tento je také ve složeninách váce- (toto je tvar starší m. viece) a viece-, jako jsou jména vlastní Váceslav, Václav, Viecemil, Viecemysl atd.; kraci, kracší, kráce, z kratj-; —

v subst. s příp. *-jan-*, na př. stč. Rokycěnín z rokyt-jan-; Mýcěnín z myt-jan-; —

jindy, na př. v macecha stsl. maštecha, z matjecha; vzácný vedle stsl. izęštьnъ eximius, z vъz-ęt-jьnъ; —

v part. praes. nesúc-, prosiec-, stsl. nesąšt-, prosęšt-, z nesątj-, prosętj-; —

v praes. 1. sg. sloves tř. III. 2, na př. lecu, stsl. leštą, z letją; —

v praes. 1. sg. sloves tř. IV, na př. vrácu, stsl. vraštą, z vratją; —

v part. *-n* týchže sloves, na př. vrácen, subst. verb. vrácenie, stsl. vraštenъ, z vratjenъ; —

v slovesích třídy V. 1[b], na př. vracěti, vraceti, stsl. -vraštati, ob(v)raštati vertere, z vratjati, ve všech tvarech; —

v tvarech praesentních (krom impf.) slovesné třídy V. 2, na př. inf. *metati*, stč. praes. mecu, meceš atd., impt. meci, part. mecě, mecúc-, stsl. meštą, mešti, meštę (stsl. též impf. meštaachъ), z metją, metji, metję, metjątj-. —

Mnohdy analogie tuto změnu ruší anebo provedení její zamezuje. Na př. k mútiti byla 1. os. sg. múcu, neboti sě muczu tribulor ŽWittb. 68, 18; ale vlivem tvarů příbuzných mútíš atd. změnilo se náležité múcu v múťu, mutyu ŽKlem. 68, 18, zamutyt urbabo Pror. Isa. 13, 10; podobně jest šměti m. šměci, (já) ſſmyety svým prstem v to miesto a ſſmyety svú rukú v jeho bok Krist. 110[a]; trati m. traci, (já) trati svá syny milá Pass. 99; vráti m. vráci, když sě wraty cum rediero EvVíd. Luk. 10, 35; ukráti m. ukráci, ať o tom vkrati řeči NRada 1790. — K cútiti bylo part. cúcen, vczyczeno Štít. uč. 106[b], a jest nč. cíťen, s *ť* m. býv. *c*, podle cítím, cítiti, cítil atd.; podobně jest s *ť* m. *c*: bláťen, vblatieneho kola Háj. 113[a]; hlťen, pohltiený (pl. nom.) Kruml. 410[a]; pachťen, pachtyenye Štít. uč. 29[b], w pachtieni ŠtítMus. 81[a]; pečeťen, zapeczetien Pr. pr. 251; syťen, nasityeno GestaKl. 334; šlechťen, offlechtiena Troj. 39[a] (v. offlechczena t. v textě starším); zvláště nářečí východní mají tu hojně *ť* za *c* a *šť* za *šč*, slc. pravidlem: obohatěn Šemb. 36 (obecně mor.), obrátěný BartD. 30 (pomor.), vymlátěný t. 34 (slov.), opustěny, omastěny t. 108 (laš.), chytěný, zapotěný t. 64 (valašsk.), slc. obrátený, opustený atd. Pastrn. 130 (vysl. -ťený); tak též u Dolež. 1746; posvetený, vymuatený BartD. 45 (s tvrdým *t*, lhot.); jinde je však pravidelně: dbeč. svěcené Btch. 246, zlin. vymlácený, zaplacený BartD. 14. — Že také v nářečích východních bylo tu dříve *c*, svědčí archaismy, jako jsou zatracený condemnatus, vedle zatratený perditus Hatt. slc. 130. — K platiti jest iter. -pláceti, a odchylkou vyloženou -pláťeti, vyplátět dělníky Šemb. 39 (záp. mor.), a podobně: hotrátět, káťet dříví t. (slc. kácať atd.). — V kratší za stč. kracší zrušeno *c* podle positivu krátký, — v Mýťan, Egypťan atp. za stč. Mýcěnín, Egypcěnín podle zákl. jm. Mýto atd.

Srov. změnu *dj-z*, § 316.

t-i-, ť-i- se mění v *ťi, ťi-*.

304. 1. Když následuje v téže slabice samohláska *-i, -í*, mění se *t-* v *ť-*. Na př. ztráta-ztratiti t. j. ztraťiti, sg. lok. a pl. gen. listí t. j. lisťí (sg. lok. z listьji, pl. gen. z listьjь).

2. Když následuje samohláska praejotovaná (dvojhláska) *ě, ie, ia, ia*,

iá, *iú*, mění se *t*- v *ť*-. Na př. dat. lok. ztrátě stč. ztrá*ťě* (z -tê), inf. chtíti stč. ch*ťie*ti (z chъtêti), part. chtě, chtíc- stč. ch*ťě*, ch*ťie*c- (z ch*tia*, ch*tiá*c-, a toto z -tę-), stč. sg. nom. akk. lis*ťie* (z -tьje), stč. kres*ťian* (HomOp., z lat. christianus), dat. lis*ťú* (z -t^{i}*ú* a toto z -tьju) atd. Odchylka zdá se býti v part. č*ta*, ple*ta* atp. vedle le*ťa*, teš*a*, přehlas. le*tě*, teš*ě*, teš*e* atd.; ale tvary tyto nejsou z pův. -*ę* atd., jako je le*ťa* z le*tę* a teš*a* z teš*ę*, nýbrž jsou to novotvary (třeba že původu velmi starého), jsou utvořeny podle part. le*ťa*, teš*a* atp., odtud přejata jen koncovka -*a* a nikoli též změkčení. V dial. pleťa (srov. veďa BartD. 26 zlin.) atp. je napodobeno i změkčení. —

Také ve skupení *tn*- měnívá se *t* v obou případech vytčených ve svou střídnici měkkou; na př. impt. vylé*tni* vyslovuje se dial. vylé*ť*ňi, zla*tn*ík vyslov. zla*ť*ňík Us., a taktéž dese*ť*nik, dvace*ť*nik Neor. 9, adv. chu*tně* vysl. chu*ť*ně, kompt. chu*tně*jší vysl. chu*ť*nější BartD. 13 (zlin.) atd.

Srov. měkčení *ni*-, n^{i}- v *ňi*-, $ň^{i}$- v § 290 a *di*-, d^{i}- v *ďi*-, $ď^{i}$- v § 317.

te.

305. V *te*, které je z pův. *te* nebo *tь*-, v jazyku spisovném a většinou i v nářečích nemění se *t* v *ť*, a tím liší se čeština od ostatní slovanštiny západní a od ruštiny, a shoduje se se slovanštinou jižní. Na př. *te*sati, ple*te*, mla*te*c, pla*te*n; pl. dat. kos*te*m; sg. instr. *te*le*te*m (tęlętьmь). Ale v nářečích východních, na přechodu k pol. a rušt., měkčí se toto *te* v *ťe* (začež podle pravopisu knižného psáno *tě*). Na př. lašsky těla (tele), tětka, vřetěno, otěc BartD. 97 a 105, sg. instr. tělatěm, hřibatěm t. 106 (z -tьmь), tětka, těpłý, postěl, kostěł, prsťének t. 44 (břez.), jatělina t. 38 (súch.) a 64 (val.), těplo, těče t. 87 (stjick.), nesetě, vedětě atp. t. 97 (laš.), 87 (stjick.), 44 (břez.) atd., chcetě-li Suš. 40; v nář. slc. je tu *ťe* pravidlem: teľa (tele), teplo, budete, otec atd. (psané *te* vysl. *ťe*), sr. Hatt. slc. 24.

V *te*, *té*, které je z pův. *tъ*- nebo z -*toje* (stažením) nebo kde -*e*- je vsuto, neměkčí se ovšem nikdy, ani v nářečích tuto vytčených; na př. ten (z tъ-nъ), pátek (pętъkъ), statek, tesknice (tъsk-), sg. instr. płotem (z -tъmь, proti instr. tělatěm z -tьmь), adj. bohateho, pl. gen. tětek atp. BartD. 106 (laš.), slc. ten, teraz, teprv, sg. gen. dat. tej, matkinej, bohatého atd., Hatt. slc. 25.

Srov. *ne* v § 291 a *de* v § 318.

tь.

306. Také od následujícího -*ь* nemění se *t* v *ť* v češtině spisovné a u většině nářečí, a je tedy na př. *t*ma (z tьma), kos*t* (z -tь), kos*t*mi (z -tьmi), pla*t*ný, plá*t*no (z -tьn-) atd. Kde tu je *ť*, tu stalo se to analogií, na př. v nom. ze*ť*, la*ť*, labu*ť* atp. je *ť* podle gen. -ti t. j. -*ť*i nebo -tě t. j. -*ť*e atd.

Tím způsobem proniká *ť* zejména v substantivech -*tь* vzorů *host* a *kost*, zvláště v nářečích východních, dílem také v Čechách (v Chodsku, Zbirožsku a v Krkonoších). V nářečích ostatních a v češtině spisovné vyskytují se -*t* a -*ť* vedle sebe, na př. kos*t* a la*ť*, a bývá tu v jistých druzích těchto substantiv -*t*, a v jiných -*ť*. Vidí se totiž:

že novota -*ť* ujala se všeobecně tam, kde bylo stejně znící ale jiného významu slovo s -*t*, na př. prs*ť* humus, s nejstarším známým dokladem pro -*ť* prſt OtcB. 150[b], pro rozdíl od prs*t* digitus; a

že novota -*ť* proniká a ujímá se zvláště v těch substantivech, která od svých náležitých vzorů *host* a *kost* se odchylují a podle *oráč* a *duše* se skloňují, na př. ze*ť* gen. ze*tě* (m. ze*ti*), rtu*ť* gen. rtu*tě* (m. rtu*ti*); substantiva kmene -*stь* mají těchto odchylek celkem málo, proto zachovalo se v nich náležité -*t* veskrze, na př. kos*t*, kos*t*mi atd.; substantiva ostatní víc a více přecházejí pod vzory *oráč* a *duše*, proto jest u nich novota *ť* hojnější a šíří se víc a více, na př. ze*ť* podle gen. ze*tě*, la*ť* a la*ť*mi podle gen. la*tě*, chu*t* podle gen. chu*ti* a chu*ť* podle gen. chu*tě*, pou*t* podle gen. pou*ti* a pou*ť* podle gen. pou*tě* atd. V této míře bylo a jest v tvarech sem patřících *t* a *ť* také v jazyku spisovném doby nedávno minulé a starších spisovateiů nynějších. V textech, které pečlivě rozeznávají *t* a *ť*, píše se smr*t*, kos*t* atp., nikoli smr*ť*, kos*ť*, na př. smrt Háj. 41[b], hoynoſt t. 44[a], obět Br. Isa. 57, 6, pamět t. Ezech. 21, 23, hrſt t. Num. 5, 26, čeſt t. Mal. 1, 6, maſt t. Ex. 30, 33, złoſt t. Gen. 6, 5, smrt Rosa 51, koſt t. 48, smrt Pelzel (1798), kost t., smrt Pal. 2[2], 2, 5, žalost t. 257 atd.; odchylné smr*ť*, kos*ť* atd. konstatováno jako dialektické u Pelzla (1798) str. 44—45 a u Nejedlého (1804) str. 145. V jazyku spisovném je -*ť* a zvláště -*sť* novota, a pokrok značnější učinila novota tato teprve v posledních letech pomocí umělou, když se do mluvnic školních přijalo mylné pravidlo, že prý smr*ť*, kos*ť* atp. jsou tvary náležité*). Ale starší usus není tím nikterak vytištěn ani správnost jeho otřesena. (O šíření novoty smr*ť*, kos*ť* atd. viz mou rozpravu Staročeské sklonění substantiv kmene -*ĭ* 1891 str. 29—32).

Za psl. *tь*ma č. *t*ma je dial. *ť*ma BartD. 105. To upomíná opět na pol. *ć*ma. Oboje, č. dial. *ť*ma i pol. *ć*ma, může býti analogií podle dial. *ť*emný (temný) a pol. *c*iemny, anebo může býti příčina zvláštní ve skupení *tm* (z *tьm*).

*) Tu pak zacházelo se v omylu tak daleko, že se psalo i jes*ť* m. jes*t* (Erben v stč. textě Kat. 1860, nikoli též ve ŠtítE. 1852, RhasE. 1864, SalE. 1867; Jireček v stč. textě DalJ. 1878; Kořínek v nč. textě lat. mluvnice 1890).

Srov. *nь* v § 292 a *dь* v § 319. —
O dial. svaťba, młaťba, płaťba atp. v. § 292. —

Jiné případy změny *t-ť*.

307. 1. Bývalé *st, št, čt* změněno v *sť, šť, čť* ve slovích *stežeje* a *stěžeje* Us.; — *křištál*, Křiſſtál Háj. herb. 34^b a j., kriſſtał Br. Ezech. 1, 22 a křišťál, křiſſťáł t. 37, 16; — *vlaštovice*, wlaſtowicze ChelčP. 196^a, wlaſſtowice Háj. herb. 173^b, laſſtowice t. 175^b, laſſtowičnijk t. 311^b, właſſtowice Br. Jer. 8, 7 a vlašťovice, lašťovka Us.; — *břečtan* Háj. herb. 13^b, Br. Jon. 4, 6 a j., břečťan Us.

2. V koncovce výrazu adverbialního *-krát* bývá dial. *-ť* m. *-t*, na př. pětkráť, tenkráť BartD. 15 (zlin.); srov. tamtéž podobnou změnou v hneď, snaď, pořáď. — Místo *t*ulipán jest ob. *ť*ulipán.

ť se mění v *ć, c, č*.

308. 1. Za spisovné *ť* je v některých nářečích *ć*, jinde *c* a místy *č*. Na př. *ć*icho za *ť*icho BartD. 106 (laš.), v le*ć*e m. v le*tě* t.; múci*c* za mú*ťiť* BartD. 40 (hrozenk.), tre*cí* za tre*ťí* Pastrn. 131 (slc., místy); *č*icho za *ť*icho t. 107 (laš., v Klimkovicích), tre*čí* za tre*ťí* Pastrn. 132 (slc., místy). Srov. § 432.

Za spisovné *sť* bývá pak ovšem *sc, sć* a *šč*, na př. *sc*ěna BartD. 40 (hroz.), *sć*ena t. 106 (laš.), *šč*ena t. 107 (laš., v Klimkovicích) m. *sť*ěna.

Doklady toho nalézáme v textech starých a v nářečích nynějších.

Příklady z textů starých: czizucz m. *ť*isúc *AlxH.* 8, 26, t. 8, 28, dwaczieczi czizuczow m. dvacěti *ť*isúcóv t. 2, 29, t. 3, 26, trzidczieczi m. třidcě*ť*i t. 9, 20, chzi m. *ť*i (enklit.) t. 9, 19; — ſtaczi m. stá*ť*i *AlxBM.* 1, 23, ugiſczil t. 1, 25, nezchzizcyl t. 1, 26, tvé myloſcy t. 141, (Patron) ješčež krále ugizzcy chtye zie w zmyrt přěde ň poſkyſczi t. 4, 21 a 22, ot zmyrtcy t. 4, 17, dopuzzcyl t. 7, 37; — hnuczi m. hnú*ť*i *AlxB.* 2, 12, trſcye t. 2, 17, doſcy t. 5, 8, luboſcy t. 5, 18, radoſcy t. 5, 36, radoſczi t. 6, 2, cznoſcy t. 6, 3, dozdaczy t. 6, 26, na moczie m. na mos*ť*ě t.; — otplaczyz m. otpla*ť*iž (ne-li spíše odplacíž = otplacijž) *AlxV.* 271, ſwaczynye 1219; — impt. otpuſſcz *HomKlem.* 2^b; — nawracz m. navra*ť* *ŽPas.* 27, 4, obklíčil s' mě radoſczy t. 29, 12; — swyetlosczy m. světlos*ť*i *Sequ.* 356, dobroczywy t. 357, dobrocziwy t. 361, vczynyczy t. 356, sswiczestwym t. 301, zloscy t. 366 a j., většinou; — czychi m. *ť*ichý *Boh.* 38, czysta m. *ť*ista canicula t. 31, sczeczina t., krczicze t. 32, czyesto t. 33, wraczidlo t. 36 a j.; — dosczi m. dos*ť*i *Dial. Boh.* 337, dávámť wyedzyeczi tvéj milosczi t., na zywocze t., rycyerz t. 356, zaplacziczi t. 345; — cyſta canicula m. *ť*ista *Boh. min.* 22^a, kruczycze (krtice) t.; — dvě czyeſczy

m. čies*ť*i *Pror.* Jer. 34, 18, przyelſſczyly sú t. j. přělščili m. přěls*ť*ili t. Isa. 19, 13; — neſczy m. nés*ť*i *AdmontB.* 136^b; — chcziecz m. ch*ť*iec *Kat.* str. 4 a 16, chcziecze t. 144; inf. chtieczy t. 48, obkliczíczy t. 30, mlczeczi t. 34, zrzeczy t. 44 a 46, zrzyeczy t. 46, uzrzyeczy t. 142, ſluzyczi t. 60, netuzyczi t. 62, poczieczy t. 96 a 104, otlucziczy t. 100, leknuczy t. 158, umrzyeczy t. 190; dyetcze m. die*ť*ě t. 108; czieleſne lože t. 108, sě wraczyw t. 118; zpuſcze dědina (zpustěti) t. 178 a j.; — doſczy m. dos*ť*i *ROtcPetr.* (z r. 1404) 6, zweſcy m. zvés*ť*i t. 25, ryczyrzye t. 28, adv. bohaczye t. 31, na czye m. na *ť*ě t. 32, adv. gyſcze t. 95, twey zadoſcy t. 103, radoſcy t. 99, zadoſczy t. 100, czyeſc t. 189 (čest), czſc t. 244 (též), po ſmrczy t. 443, wyernu nawyſſczy (instr.) t. 291, ſczeſcze (sčěstie) t. 198, tweho chczyeny t. 103, nuczyl t. 139, muczyl m. mútil t. 140, vczechu m. útěchu t. 144, inf. zaplaczycy t. 211, nawraczyczy t. 212 atd., velmi často v tomto rkp.; — inf. pogiczi m. pojí*ť*i *Tkadl.* 14^a, paliczi m. páli*ť*i t. 18^a, oblewiczi t. 19^b, plakaczi t. 26^a, nechaczi t. 38^a; obieczi m. obě*ť*i t. 11^a, ve všie czichoſti t. 13^a, niecziczka m. ně*ť*ička t. 24^a, na ſwieczie m. na svě*ť*ě t. 45^b, jedno chczienie ve dvú czielu t. 23^b, czieleſne m. tělesné t. 18^b, cziezko m. těžko t. 28^b, cziezie m. tieže t. 34^a, chczieſſe t. 6^a, 3. plur. nechczie 7^a, ticz m. *tiť* t. 14^b a j., často v tomto rkp.; — milosc *Kar.* 84, spravedlnosc t. 85, múdrosci t. 82, na vysosci t. 83, nebeských ctnoscí t. 103, ctnoscmi okrášlena t. 102 a j., často v Kar.; — wracili m. vrá*ť*ili *EvOl.* 211^a, zwyczezil t. 141^b, inf. ſtatczyczy t. 132^b; giſſczzegie kompt. t. 126^b (m. jistějie, ale mohla by to býti také odchylka tvarová, podle hus*tě* kompt. húšče atd.); — puſcity m. pustiti *EvSeit.* Mat. 1, 19, o ſwyetloſczi t. Jan 1, 8, do ſmrczy t. Mat. 2, 15, adv. giſcze pravi vám t. Mat. 23, 36, na ſwiecze in mundo t. Jan 1, 10, kto zradí cze m. *ť*ě t. Jan 21, 20, obracziw sě t., inf. byczi t. Jan 1, 12; — rač vchowaczy *Lvov.* 22^a, bych mohla obdrzyeczy t. 17^a, vczynytzy (inf.) t. 68^b, za manžela pogeczy t., sladce mluwyczy a radyczy t., ztraczyla t. 28^b, (s duší) y ſ cyelem t. 1^b; — aby smlúvy neminul chcze mi škoditi m. ch*ť*ě *Comest.* 40^b (mohla by býti odchylka tvarová, part. chce podle praes. chci); — (žena) bude cztíczi przately geho (mužovy) m. ctí*ť*i *ŠtítMus.* 29^a; — part. dotraczýe m. dotra*ť*ě *ŠtítJes.* 88^a, a tutéž mieczy m. mie*ť*i, ſwieczi m. svě*ť*í a j., v. Listy filol. 1888, 120; — inf. wraticzi m. vráti*ť*i *Mill.* 5^a, ſproſticzi t. 10^a, ſwieczezenie t. 39^a, budúcím ſwieczezenym t. 40^a; — ten oczieze modly m. o*ť*ieže *Mand.* 61^a; — dogiczye m. doji*ť*ie aditum *GestaKl.* 294, budu tyeſſiczy m. těši*ť*i t. 198, jali se mluviti czyzyce m. *ť*ížíce t. 46; — život náš obraczywy jest *GestaMus.* 18^b; — nechceš dbaczi m. dbáti *Pís. t. l.* 10, trzecziemu t. 28, czye m. *ť*e t. 4, wiſczercmez jeho m. vys*ť*ěrčmež (dial. m. vystrčmež) t. 36; — inf. daczy *OlMüllB.* 618, odpuſtziczy t. 620, na bozym mezczy (dial. m. miestě) t. 620, wiweczy (sic, m. vyvésci, vyvésti), ſ radoſtzu t. 619; — Blah. 274 zaznamenal, že okolo Evančic se říkalo dáci

m. dáti, dzca (sic) m. díťa; nyní není dosvědčeno, že by se tam tak říkalo, v. Pastrnek v Jag. Arch. 12, 209.

V HomOp. čte vydavatel miloſciui; spíše však jest tu čísti milosťivý, litera *t* bývá často podobna k *c*.

Příklady z nářečí nynějších: v nař. *hrozenk.* je nic m. niť (dial. niť) pl. nici m. niti, kosc pl. kosci, zac č. zeť, mac č. máti, inf. žac č. žíti (žnu), múcic č. moutiti, proci č. proti, trecí č. třetí, tacík č. tatík, scěna č. stěna atd.; také dial. *ťe*, které je za pův. *te* a *tь*-, mění se tutéž dále v *cě*: cěnký za č. *tenký*, a podobně cěpłý, cětka, scěhno, macěri, prscěň, koscěł, part. plecěny, vymecěný, 2. plur. vedzěcě, idzěcě, chojcě atd. BartD. 40—41, místo č. *teplý*, *tetka*, *stehno*, choďte atd.; — v nář. *lašsk.* je nić (*ć* šeplavé, jako v pol.), smrć gen. do-smrći, lokeć, kość, kopyść, hość pl. hośći, inf. vzać, śahać, impt. młać, vrać, 3. pl. młaća, vraća, ztraćił, ći, bohaći, ćicho, liśći (listí), v leće (v letě), v měśće, śćena, za č. nit (dial. niť), smrt (smrť) atd.; — a také dial. *ťe*, jež je z pův. *te* a *tь*-, je tu dále změněno v *će*: ćetka, ćela, śćehno, vřećeno, rośće, oćec BartD. 97, 106 a 116, za č. tele, stehno atd.; — v témže nářečí lašském slyší se místem (v Klimkovicích) ve vytčených případech i *č* m. *ć*: nič, čicho, nošič, četka, pěšč, kopyšč, ščena, ščehno BartD. 107, čichy, čepły, muvjič Šemb. 55 za č. nit dial. niť, ťicho, nosiťi, ťetka, pěst dial. pěsť, kopyst, stěna, stehno, ťichý, ťeplý, mluviťi; tutéž slova různá *čeło* a *tělo* sklesla ve znění stejné *čeło*, a taktéž *šíti* a *síti* v *šič*; — také místy v *slc.* je trecí, spuscili, na miesce, ocec, tacinek, dzića, ćichý, priznać, ćemnośći, z vysokośći atp. Pastrn. 131, 132, 135 a Šemb. 67 za č. třeťí atd., a také trečí, čichý, chytač, priznač, najdžeče, džečom Pastrn. 132—134 za č. třeťí, chytaťi atd.

Příklady jednotlivé, které sem patří, vyskytují se také porůznu. Zejména koštěný m. kostěný (tu předpokládáme, že *sť* se změnilo v *sć*, *šč*, a tato pak v nč. *šť*); náměští m. náměstí (též); zlin. *už-ča* nepotřebuju m. už-ťa BartD. 15; *šťěnice* stč. stěnicě a šćenicě, sczenicze Nom. 71^{a}. Ke koštěný je stejný příklad stč. tršćený, zvieřata trſcziena feras arundinis ŽKlem. 67, 31 (v ŽKlem. je psané ſczie = šćě).

Je pozoruhodno, že za spisovné *ť* máme *ć*, *c*, *č* v době nynější na území nevelikém, hlavně na území nářečí lašského a hrozenkovského v Slezsku a na Moravě, pak místy na Slovensku, a že v době staré naproti tomu je nalézáme v textech poměrně hojných.

K tomu jest připomenouti, že v textech starých se vyskytují často také rýmy s *ť* proti *c* a *č*. Na př. ſyeczy : otgieti Hrad. 81^{b}; — wyeczy : powyedyety Vít. 7^{a} a 7^{b}, — chczy rzeczy : powyedyety t. 12^{b}, — trogyczy : vczynyty t. 16^{b}, — truty : luczy (lúčí) t. 44^{b}, — wyerzyty : ſtudnyczy t. 45^{b}, — dowrczy : modlyty t. 47^{a}, — vkroty : moczy t. 47^{e} — wrczy : ſmrty t. 57^{a}, — wyeczy : pomnyety t. 72^{a}, — myety : ſtrzyecy t. 76^{b}, — wyeczy : dyety (děti) t. 77^{b} a j. (sr. L. fil. 1877, 249 a Jag. Arch. 12, 208); — činiecy : swieti

Baw. 36, — prieti : prisiecy t. 42, — wiecy : wzieti t., — prosecy : dieti t. 53, — wrcy (inf.) : smrti t. 88 a 90, — stogiecy : prieti t. 87, — wiece : na swietie t. 88 a j. (často v Baw.).

A dále jest ještě připomenouti, že naopak — analogií zvratnou — za *c* a *č* bývá *ť*, na př. ťěsta m. cěsta, ťiesař, ťísař m. ciesař, ťihła m. cihła, mrtviťe m. mrtvice, činieťi m. činieci, ťiž m. číž atd.; o tom v. § 424 a 445.

Jest otázka, jak to vše vyložiti. Myslím že takto: k tvrdému *t* je střídnice měkká v češtině *ť*, v polštině *ć* atd.; ale i některá nářečí česká mají *ć*, *c*, *č*; v nářečích těchto sahá způsob, který se nám zdá nyní polský, na území české; je tu v této věci takořka přechod z češtiny do polštiny; nyní je to — mimo některá místa na Slovensku — hlavně území nářečí lašského a hrozenkovského v Slezsku a na Moravě; v době staré byl způsob ten rozšířen více, zejména po Moravě, a snad dílem i v Čechách; během času *c* ustupuje, *ť* postupuje, t. j. *c* atd. zaniká a *ť* z nářečí sousedního (od západu) vstupuje na jeho místo; s tím shoduje se zpráva, že za Blahoslava (v pol. XVI stol.) u Evančic se říkalo dáci m. dáti, dzca (sic) m. díťa, což nyní není, a tím vysvětluje se, že zvláštnost *ć* (*c*, *č*) za *ť*, kterou nyní nalézáme na území jen malém, má doklady v textech starých poměrně hojných; — mezi náležitým *ť* a *c*, na př. smrti a vrci, je rozdíl značný, Čech a zejména příslušník nářečí západních rozeznává je velmi zřetelně a nezmýlí se, aby na př. vyslovil nebo napsal vrti m. vrci, ťísař m. císař atp; ale v nářečí, kde za *ť* je dialektické *ć* (*c*, *č*), a zvláště v pásmu přechodním, kde střídnice *ť* a *ć* (*c*, *č*) vedle sebe pronikají, kde se říká ćicho a cítí se (vlivem nářečí sousedního nebo jazyka spisovného), že je to místo ťicho, tu může zvratnou analogií bývati *ť* také za vlastní *c* (t. j. za takové, které není dialektickou střídnicí za *ť*), tu může vznikati ťísař m. císař, inf. řéťi m. řéci, part. chtieťi m. chtieci, praes. chťe m. chce atp.; rýmy ſyeczy : otgieti, wrczy : ſmrty, wiece : na swietie, wiecy : wzieti atd. jsou namnoze snad jen assonance, ale také se můžeme domnívati, že psané v nich *t* (*ť*) v nářečí písařův znělo jako *c* nebo skoro jako *c*.

Srov. *d-dz* v § 321 a dále stejné změny v pol. a srbšt. luž.: psl. ťichъ, č. ťichý, pol. cichy (*ć*), hluž. ćichi, dluž. śichy Mucke 199.

2. Také v slovích přejatých stč. *Šć*epán nč. Štěpán ze *St*ephanus, *šć*ibal a *sć*ival pozd. štib-, — obuti w ſcibali Koř. Mark. 6, 9, sczywalnyczy Hrad. 113^{a}, w ſtiwali Koř. l. c. — ze střhněm. stivel, stivâl je změněno *st* v *šč*.

3. Vedle stč. antikrist je také ancikrist, anczykrzyſt ROlB. 24^{a}. Ale to není změnou hláskovou, nýbrž kontaminací: byla slova rozdílná antikrist a arcipřišt atp., jejich první členy *anti-* a *arci-* spojovaly se, a anti- změněno v anci- podle arci- (jakož naopak arci- změněno v anci- podle anti- anczyprylſt Lact. 16^{b}, anczyprzyſſt Boh. 26^{b} a j.).

ť se mění v *t*.

309. 1. V nářečí lhoteckém a místy v slc. (gemer. a j.) změněno je všeliké *ť* v *t*. Na př. lhot. dyta m. ďíťa (dítě), nyty m. niti, smety m. smeti, ty m. ti BartD. 45; slc. (gemer.) choditi vysl. chodyty Pastrn. 136.

2. Kromě toho jest porůznu ztvrdlé:

ta m. *ťa*, v dial. řetaz BartD. 15 (zlin.), řetázek t., řetazek Suš. 725; — touž změnu předpokládáme v *t*ah, *t*áhnu, *t*ázati atp., kde *a* je ze staršího *ia* (psl. ę) a kde také přehláska *tá*hnu-*tie*hneš, *tá*zati sě-*tie*žu sě atd. svědčí, že za nynější tvrdé *ta*-, *tá*- bylo tu kdysi měkké *ťa*-, *ťá*-; —

te, *té* m. *tě*, *tie*, v slově *té*mě gen. *te*mene, stsl. těmę gen. těmene; ještě v stč. jsou tu hojné doklady s první slabikou měkkou: tiemye Ol. Deut. 33, 20, tijemie Lact. 25ª, do tyemene Ol. Dt. 28, 35, tiemenem Otc. 424ᵇ, tiemena Ol. 2. Esdr. 9, 17 atd., ale časem vychází slovo to z užívání obecného a v jazyku knižném je slabika první odchylkou ztvrdlá; — dále je tvrdé *te*- za *tě*- v dial. tech, tem, tema, temi m. těch, těm atd. Jir. 333 (mýtsk.), Btch. 421 (dbeč.), BartD. 15 (zlin.) a j.; —

t m. *ť* před příp. -*ský*: Konopiſtſký VelKal. 289; atp. —

-*t* m. -*ť* na konci slov v příkladech: *dost* Us. a Poč. 113, z gen. dos*ti*; v příslovcích změny hláskové snadno se dějí; — impt. *pust* z pus*ti*, ale nikoli kles*t* m. kles*ť* atd.; — inf. bý*t*, vola*t* atd., Us. a dílem i v jaz. spisovném; infinitivy s -*t* místo -*ti* mají doklady od stol. XIV, podobá se, že se vyvíjely vlivem supina; — Háj., jinak bedlivý na *ť*, píše také kompt. hauſſt 248ª a nayhauſſt t., a deſſt 25ª, 135ª, 167ª a j. —

Srov. změny *ň*-*n* v § 294 a *ď*-*d* v § 322. —

Jiné změny souhlásky *t*.

310. 1. *tt* se mění v *st*, na př. inf. plésti z ple*t*-ti; změna ta je psl., v. § 245.

2. *t* je změněno v *d* ve k*t*o-k*d*o, g*d*o, o tom v. § 369; v předložce o*t*, o*d*, o tom v. § 255.

V nář. dbeč. říká se *D*eofiľ, *d*eľegraf, a*d*estací, *d*ľapa, *d*ykva m. *T*(h)eofil, *t*elegraf atd. Btch. 432; *d*elegraf také zlin. BartD. 15 a *d*estament, *d*lapa val. t. 64.

Hájek píše po*d*kati 235ᵇ a j. m. po*t*kati, a v Kol. psáno často *d*chán a *d*chyně m. *t*ch-, na př. dchan KolA. 1513, dchynie t. 1512, dchana KolB. 1518, dchyni 1519 a j.: ono je z mylného domnění, že *potkati* je složenina s *pod*-, toto pak je nejspíše písařská libůstka.

3. *t* změněno v *k* — nejčastěji *tr* (*tř*), *tl* v *kr* (*kř*), *kl* — ve slovích: svě*k*nice, se*k*nice ze svě*t*nice Jg. a Us. podkrk., v doudl. *k*řemcha m. (s)*t*řemcha Kotsm. 18, *k*řešně chod. 47, s*k*řenka Btch. 433 (dbeč.); škr*k*nót t. m. škr*t*nouti; *k*lustej, *k*loucť, *k*lačit m. *t*lustý, *t*louci, *t*lačiti Šemb. t. 22 (sev. od Prahy), *K*řtěnice m. *T*řtěnice Šemb. 26 (u Jičína), *k*lustý, *k*lúct, *k*lačit BartD. 56 (dol.), *k*lusté Btch. 433; táž změna je v slovích přejatých *k*ruta z něm. *T*ruthenne, cvi*k*éř z něm. Zwi*tt*er, puš*k*vorec z Brus*t*-wurz, ry*k*m z rhy*th*mus; — srov. *d*-*g* v § 323; o změnách podobných jinde v. Jagić v Arch. 1, 157; o -měs*k*nati, -vr*k*nouti atp. v. § 314 a 371.

4. *t* změněno v *p* v trou*t*-trou*p* crabro; podle stsl. trǫtъ, srbch. trut, sln. trôt je náležité slovo české trou*t*, změněno však v trou*p*, tru*p*ec, bezpochyby mylným spojením s *trup*, *troup* truncus, ve smyslu přeneseném stultus.

5. Za sta*ť*čiti je v nář. lašském starčić BartD. 110, jako pol. starczyć; příčina změny temná. V ka*r*toun je -*r*t- přejato z němč., dial. Kartun vedle Kattun Matz. Ciz. sl. 198.

6. O sva*t*ba dial. sva*j*ba v. § 323.

7. V nářečí lašském se *t* trochu aspiruje, mění se tedy v *th*; na př. *t*am vysl. *th*am, a podobně mý*th*o, lè*th*o BartD. 98 a Šemb. 57.

ts, *tc* se mísí v *c*; — *tš*, *tč* v *č*.

311. Míšení toto jeví se více u výslovnosti obecně, nežli v slovích psaných, poněvadž písaři namnoze hovějí citu etymologickému a píší na př. boha*t*ſtwj Br. Gen. 31, 16 podle boha*t*ý, knjže*t*ſtwj t. 36, 30 podle kníže*te*, sta*t*čiti podle dosta*te*čný atd., ačkoli se mluví bohac*t*ví, sta*č*iti atd. Ale mnohdy proniká míšení u výslovnosti a také v písmě.

Případy:

1. *ts* smíšeno v *c*. Na př. svě*ts*ký, svě*c*ký, ſwieczke chvály Pass. 330, kniežata ſwieczka 329, žádosti ſwyeczke Alb. 44ª atd.; — dě*ts*ko-dě*c*ko, dbeč. také teľa*c*ko, hósa*c*ko atd. Btch. 433 m. -*t*-*s*ko; — -*ts*tvo, -*ts*tvie, -*c*tv-, vdacztwo AlxB. 3, 40, vdacztwa t. 3, 42, bohactwij Puch. 13ᵇ atp.; — test socer gen. *ts*ti n. *ts*tě, *c*ti, *c*tě, svého cztye Ol. Súdc. 19, 4, Mart. 27ª, czti svému Ol. Gen. 30, 30, t. Ex. 4, 18, Apoll. 138ª a j.; — pě*t*-*s*et zlin. pěcet BartD. 13.

V adj. mě*sts*ký setkávají se souhlásky -*stsk*-; skupení to dílem zůstává, dílem tu vzniká míšením a jinými změnami výsledek několikerý: mě*sts*ký, mieſtſkee svobody Pr. pr. 266; — mě*stk*ý, pokladník myeſtki Koř. Řím. 16, 23, mužové mieſtczzi Ol. 2. Reg. 2, 19, práva mieſtkeho KolB. 1519; — mě*sk*ý, čěsty myeſke ŽWittb. 106, 4, mieſke KolA. 1512; — mě*sck*ý, starostě mieſczkemu Pass. 65, k mieſczkey zdi Pass. 485; — mě*stck*ý, w mieſtczke bráně Ol. Gen. 19, 1, na ulici mieſtczke t. Súdc. 19, 15, ostatky myeſtczke Ol. Num. 24, 9 (změnou -*tsk*- v *tck*, srov. § 405, 2); — mě*št*ký, na zdech myeſſtkych Ol. Lev. 25, 29; — mě*šťčs*ký, plen myeſſtczſky Ol. Deut. 2, 35, zdi myeſtczſkee t. Num. 35, 4.

Sem patří také subst. *stżě* (stezka) stsl. stьza; *-tz-* změněno spodobou v *-ts-* a toto v *-c*, tedy *stżě-scě*: we ſczy in semitam ŽKap. 118, 35, ſczy (sg. dat.) t. 77, 50 atd.

2. *tc* smíšeno v *c*. Na př. maczye PassNitr. 1[a] m. matcě, k maczye bozyei t., svatému oczy t. 2[a]; také nč. ma*tc*e zní ve výslovnosti obecné skoro jako ma*c*e Us., BartD. 17 (zlin.).

3. *tš* smíšeno v *č*. Na př. vě*tší*-vě*čí*, wieči počet Háj. 137[b], wiečj strana t. 421[b]; wiečžij ChelčP. 140[a]; — huš*čí* Puch. 89[b], jiš*čí* t. 559[b] m. *-tší*: — kra*tší*-kra*čí* BartD. 13 (zlin.). — Sem patří také:

adj. *tščí* prázdný, *tščivý*, a subst. *tščicě* tesknota: *tščí* v akk. *na-tščútrobu* ze tščú-útrobu, smíšením *ččútrobu* a změnami dalšími (přehlas. *u-i* a změnou *čč-čť*, v. § 444) *čť*ítrobu, štítrobu atd.; — *tščivý*, nakirmyl dušiu czczywu animam inanem ŽWittb. 106, 9, duši tſcziwu ŽKap. t.; — *tščicě*, plakáním hi tſſchziczlu ApŠ. 155, hoře a czczyczy Alb. 7[a], cztyczie Kruml. 342[a];

tščě stsl. tьšta socrus, z tьstja, tsczye Rozk. 2440, proti czczy ſwe Ol. Mich. 7, 6, ctye Šimonova socrus Koř. Luk. 4, 38 atd.

Kontaminací obojích tvarů, tšč- a *čč-*, vzniká čšč: czſcziczie ŽBrn. 118, 143, cſſcziczie AlxVíd. 2060, a z toho dále *čšť-*: czſtyczye AlxV. 2060 atd.

4. *tč* smíšeno v *č*; souhláska *t* tu smíšením zaniká. Na př. sta*tč*iti-sta*č*iti, neſtatczij síla Štít. ř. 186[b], by ſtaczil BrigF. 115[a], ſtatcžij ChelčP. 77[b] a neſtacži t. 168[b]; — sva*č*ina m. sva*tč*ina, ſwaczyna Nom. 98[a], Anon. 5[a]; — poži*č*iti m. poži*tč*iti; — jména místní Ža*tec*, Sku*teč*, Drí*teč* atp. mají gen. *-tče*, smíš. *-če* atd.: okolo Ziatče Háj. 297[b], k městu Ziačy t. 215[a], k Ziačy t. 234[b] a j.; ke gen. Sku*č*e, Drí*č*e, dat. Sku*č*i atd. přidělává se pak i chybný nom. Sku*č*, Drí*č*. —

Srov. míšení *ds* atd. v § 324.

Cizí *t*.

312. V slovích přejatých cizí *t* dílem zůstává, na př. *t*anec ze střhněm. tanz, — *t*alíř střhněm. teller z ital. tagliere (= deska, na níž se jídlo krájí, tagliare = krájeti Kluge 353), — oce*t* stsl. оцьтъ z got. akeit a toto z lat. acetum Uhlenb., — sy*t* stsl. sytъ z germ. sôtha-, nněm. satt t., — *t*ýn stsl. tynъ stnor. tûn sthněm. zûn t., — sko*t* stsl. skotъ z germ. skatta- got. skatts t.; — dílem je změněno, a to:

v *d*, v dial. a*d*estát, *d*elegraf atp. Btch. 432 (dbeč.) a j., v. § 310; ob. mun*d*ur z montura, mo*d*race a j.; —

v *k*, v slovích ry*k*m, cvi*k*éř, a j., v. § 310; pin*k*l z pin*t*l něm. Bündel; —

v *c*, *(č)*, v cicvar pol. cytwar z něm. Zitwer Mikl. Fremdw. 81; an*c*ikrist v. § 308; — podobně je změněno

st v *šč* nč. *št* ve *Š*těpán a stč. *šč*ival, v. § 308.

t, *ť* se přisouvá:

313. 1. *t* je přisuto ve skupení *str*, když toto jest místo *sr*; na př. č. s*t*raka stsl. *s*raka. Tak bývá také jinde ve slovanštině, na př. os*t*rov stsl. os*t*rovъ atd. z koř. sreu, — a také v jazycích jiných; srov. § 245, Lesk. Handb. 49 a Sobol. Fonet. 128. Čeština má příkladů takových poměrně nejvíce, a v č. západní je jich více než v slc. Patří sem:

ses*t*ra stsl. sestra atd., skr. svasr-; — pes*t*rý stsl. pьs*t*rъ, z pьs-ro-, koř. pьs- psáti; ps*t*ruh; — os*t*rý stsl. os*t*rъ, z os-ro-, koř. os-, osь axis, lit. aš*t*rus vedle ašrus; — os*t*rev, os*t*roh, os*t*ruha z téhož koř. os-; — s*t*ruha, pol. s*t*ruga, stsl. s*t*ruga fluctus, navigium a s*t*ruja flumen atd., z koř. pův. sreu- téci; s*t*rumen, pol. s*t*rumień, z téhož koř.; něm. S*t*rom, lit. s*t*rovė vedle srovė; — o-s*t*rov stsl. os*t*rovъ atp., z téhož koř., srov. srbch. o-tok = o-strov; — s*t*říci, s*t*řehu, stsl. s*t*rěšti, s*t*rêgą atd., m. srêg-, z koř. serg- (změnou tert-trêt); — s*t*ráž a s*t*ráže, stsl. s*t*ražь custos, s*t*raža custodia, m. sraž-, z téhož koř. serg-, stupň. v sorg- (změnou tort-trat); — s*t*ředa slc. sreda, stsl. srêda, někdy s*t*rêda, pol. śrzoda atd., z koř. serd-; adj s*t*řiedmý; — z příslovečného určení *po srêdê* — stsl. po srêdê, pol. pośrzod, srbch. posred atd. — vzniklo změnami hláskoslovnými české příslovce *proséd*, proſyed hoře Rúd. 15[a], proſied moře Hrad. 130[a], — *prosřěd*, proſrzyed stáda AlxV. 1570, proſrzyed noci t. 2438, — a pros*t*řěd, proſtrzyed jistby Mast. 291, proſtrzied města Ol. 1. Reg. 9, 14 atd., — a k týmže příslovcím pak příslušná substantiva *prosědek*, u proſſiedcie ŽKlem. 73, 4, — *prosřědek*, vproſrzyedku AlxV. 1240, — a pros*t*řědek u proſtrſiedcie ŽKlem. 21, 23 a j., adj. pros*t*řědní, a nč. knižné s*t*řed a s*t*řední; srov. § 459; — s*t*raka stsl. sraka i svraka, pol. sroka, rus. soroka atd., z koř. sverk- svrčeti Mikl. Et. Wtb.; odtud i s*t*rakatý pol. s*t*rokaty i srokaty, rus. sorokatyj; — s*t*řebati slc. srebať stsl. srъbati z koř. serb-; — s*t*řětnúti, stsl. sъ-rêt- obviam fieri, slc. usreti Pastrn. 47, mrus. s*t*rity, zus*t*rity Ogon. Stud. 90; odtud i subst. s*t*řiecě, akk. vs-*t*řiecu nč. vs*t*říc; — stč. s*t*řěz, bieše tu šest ſtrzezow hydriæ EvSeitst. Jan. 2, 6, a vedle; toho *sřěz*, naplňte ſrzyezy vodú EvVíd. Jan. 2, 7, nč. dial. srez (podkrk.); — s*t*říebro slc. sriebro stsl. srebro; odchyl. zlattem a ſſrzyebrem AdmontB. 136[b]; — s*t*řien, s*t*řín, slc. srieň, sln. srien, pol. śrzon jinovatka; — s*t*říež, s*t*říž n. s*t*řieš, s*t*říš vrchní drobný led, slc. s*t*riež, pol. śrzeź, sln. sriež; — s*t*rst v. srst, koně jednostajné ſtrſti LékB. 37[a]; —

slova z jazyka cizího: Neſ*t*rach Ol. 4. Reg. 19, 38 lat. (hebr.) Nesroch; vas*t*rman, has*t*rman z něm. Wassermann, wastrman Veleš., haſtrman Lact. 255[b] v. vaſerman Nom. 67[a]; kastrol fr. casserole.

Srov. přisuté *d* v *zr-zdr*, § 326, 1.

2. Dále je *t* přisuto ve skupení *čtř*, jež bývá za *čř* v tvarech slovesa stč. *čřieti* (čerpati). Na př. nacztrze exhauriet Ol. Prov. 20, 5, člověk

wycztrze to t., nacztrzi Ol. Num. 19, 46, nacztrzyety Rúd. 30ª, naczſtrzyeti t. 30ᵇ, nacztrzel Ol. Ex. 2, 19, nacztrziechu Ol. 2. Reg. 23, 16 atd., t. j. *-čtř-* m. *-čř-* atd.; změnami dalšími je z *čtř-* pak *štř-*: naſſtrzi neb navaž vody Hug. 8, *stř-*: aby vody naſtrziel OtcB. 54ª (v OtcB. liší se *s* a *š*), *tř-*: (přirozenie člověčie) natřelo vody živé Kar. 126.

3. V s*t*n m. *sn*. Na př. mas*t*ný m. ma*sný*, čili oči maſtni tobě sú ŽKlem. 141ᵇ (carneus) t. j. mastní (du. nom. fem.), maſtnij krámi Lact. 31ᶜ, mezi maſtnymi krámy Kruml. 157ᵇ, mastné krámy Kotsm. 14 a Us.; přisuté *-t-* drží se oporou, kterou má ve zdánlivé analogické souvislosti s *mast*iti atd.; — těles*t*ný m. těle*sný*, hróza tieleſtna Ol. 2. Mach. 3, 17, ruka tieleſtna t. 2, Par. 32, 8, od tieleſtnych věcí k netieleſtnym Otc. 102ᵇ, tyeleſtnye Pass. 487, AlxV. 917, tieleſtnie Comest. 237ᵇ a j., czeleſtnye ROtcP. 54, nč. těle*sný*; — přies*t*ný nč. pří*sný*, prziеſtny poskřek TkadlM. 4, poraučíme przyſtnie přikazujíc Lún. list. 1547, b, přijſtným trestáním Lomn. Kup. 52ª; — drs*t*ný, drs*t*natý m. dr*sn-*, drſtnee vuole (sg. gen.) ŠtítBud. 161, drſtnatý HrubPetr. 26ᵇ, ChelčP. 141ª, cesty drstnaté Mik. Luk. 3, 5. — jas*t*ný m. ja*sný*, den iaſtny Lvov. 91ª, iaſtnym hlasem t. 92ᵇ, yaſtne panenstvie t. 90ᵇ, poklad przeiaſtny t. a j.; — čas*t*ný m. ča*sný*, častné královstvie Kar. 85; někteří i nyní píší součas*t*ník m. souča*sn*ík. — Srov. přisuté *d* v *zn-zd*n, § 326, 2.

4. V š*t*n m. *šn* ve faleš*t*ný, faleſtny Pharisaeus MamF. 89ª.

5. V c*t*n m. *cn* v moc*t*ný m. mo*cný*, bóh mocztny ROtcP. 218 a 229, mocztnemu bohu t. 18; — a ve vzác*t*ný m. vzá*cný*, wzactnym kazatelem Háj. 464ª, wzactna ſlužebnice t. 299ᵇ; tu mělo *-t-* oporu ve zdánlivé etymologické souvislosti se *ctný*, čstný.

6. V s*t*k a c*t*k m. *sk* a *ck*. Bylo s*t*klo a s*t*kvieti s náležitým *-t-*, a vedle toho také *sk*lo a *sk*vieti; podle toho vzniklo opakem s*t*kutek m. *sk*utek, ſtkukty tvé Krist. 7ª, s*t*klon- m. *sk*lon-, mnohý se ſtklonij Beck. 2, 268; — sem položiti lze také c*t*knúti m. *ck*núti, co král ctkne Wint. 21 (ze XVI stol.), zase opakem podle oc*t*knúti sě m. oc*t*núti sě.

7. V š*t*k m. *šk* v nč. ob. jednuš*t*ka, nůš*t*ky pl. gen. jednuš*t*ěk, nůš*t*ěk. Sem nepatří ob. kouš*t*íček a kous*t*íček; z deminutiva *kúsek* bylo stč. deminutivum další kúš*č*ek, a z toho ještě dále kúš*č*íček nč. kouš*t*íček, nč. *št-* je tu tedy z *šč-*, *sk-*; v kous*t*íček je *s* (podle ku*s*) změněno v *s*.

8. V s*t*ch m. *sch*, v dokladě zas*t*chlý, (oči) sú zaſtchle Kruml. 428ᵇ.

9. V š*t*c m. *šc*, v tvarech měš*t*c- m. měšč-: z svého mieſſtcze Ol. Tob. 8, 2, ſwemu mieſſtczy ChelčP. 66ᵇ, z mieſſtce svého Háj. 420ᵇ, za své mieſſtce t. 298ᵇ. Podobně bráno subst. vés*c*ě za vés*t*cě, a z toho je pak jméno místní Ves*t*ec.

10. V š*t*l m. *šl*, ve š*t*lap- m. *šl*ap-, ſſtlapiegie MamC. 113ᵇ; kontaminací se s*t*up-, srov. *st*upeň ob. *štl*upeň atp.

11. Ve š*t*p (ze ščp?) m. *šp*, v stč. slově přejatém *štpicě*, ze střhněm. spitze, dlúhé u třevíc ſtpicze ŠtítMus. 46ᵇ, na ſtpiczy Comest. 153ᵇ; snad bylo i ščpicě; ze *šp-* mohlo tu vzniknouti š*č*p-, š*t*p- mylným spojením se *šč*pieti, čpíti.

12. V p*t*n m. *pn*, v dokladu ſeptny ŽKlem. 144ᵇ.

13. Lašsky říká se bíł*t*ek m. bíłek; analogií podle *žułtek* = žlou*tek* BartD. 110. Z franc. galon stuha je č. *kaloun*, a za to psává se *t*kaloun, mylným spojením se *tkáti*. V Comest. psáno také: uměnie babintſtwa 53ᵇ m. babinstva, z newietſtky 108 m. nevěstky.

14. O *t* v stč. *t*čbán m. čbán v. § 326, 8.

t, *ť* se odsouvá.

314. *t*, *ť* jest odsuto:

1. V *sn* m. s*t*n, v příkladech šťa*sný* m. šťas*t*ný, neſſtiaſny Bořivoj Háj. 166ª a j., štasnej podkrk. 52, doudl. ščasnej Kotsm. 15, ščasné Neoral 9, slc. nešťasný Pastrn. 147; — vla*sn-* m. vlas*t*n-, wlaſnoſt Ol. Lev. 23, 31 a j., vłasny (vlastní) Šemb. 59 (opav.); — slc. zlo*sný* m. zlos*t*ný Pastrn. 147; — še*sn*áct Us; — smě*sn*at Btch. 432 (dbeč.) m. směs*t*nati; — vyro*snú*ť BartD. 111 (laš.) m. vyros*t*núti; — č*sn-*, smíšením *cn-* m. čs*t*n-, c*t*n-, cſna kmetice AlxM. 2, 16, czſnu kněží Hrad. 97ª, czsne služby ROtcP. 920, 27, czsnyey příhodě t. 921, 10, czſnoſt Hrad. 4ᵇ, czny (člověk) t. 95ᵇ, bezeczne ChelčP. 38ª, cznoſt Hrad. 115ª, cnost Us., cnosť Neoral 9 atd.

2. V *šň* m. š*ť*n, v doudl. zlášní m. zvláštní Kotsm. 15, złášní BartD. 17 (zlin.); kašna m. kaštna, z něm. Kasten; — v *čn* m. č*t*n, v dial. čnúť BartD. 32 (pomor.) a čnuť t. 111 (laš.) m. čtnúti (= čísti).

3. V *zb (sb)* m. s*t*b, ve *zb*lo m. s*t*blo stsl. stьblo (pl. gen. stь₂blъ₁ = stč. stébl, k tomu pak utvořen sg. nom. *stéblo*); — ji*zb*a m. jis*t*ba, stsl. istъba, ze střlat. stuba, istuba (s předrážkou i-, jako schola-ischola atp.).

4. V konc. *-svo*, *-svie* m. -s*t*v-, na př. ſwiedeczſwie ŽWittb. 77, 5, bohatſwie t. 111, 3, u bohatſwi t. 29, 7.

5. V *sk-* m. s*t*k- ve *sk*lo stč. s*t*klo, stsl. stъklo; — odpuſkom OlMüllB. 620 m. odpus*t*kóm, nč. ob. odpusky; — šveska Us., chod. 47, Kotsm. 15 m. šves*t*ka; — tryska (troubel), treska Btch. 432 m. trés*t*ka; — přásky chod. 47 m. přás*t*ky. —

6. V *skv*, *skn*, *ckn* m. *stkv*, *stkn*, *ctkn*. Tu bylo *t* ve skupině souhláskové *stv*, *stn*, *ctn*, a sem přidáno k němu *k*; vzniklo tudy *-tk-*, a z toho pak vynecháváno *t*. Sem patří:

a) s*t*kvieti sě, s*t*kvělý, s*t*kvúcí, s*t*kvost, s*t*kvostný atp. Slova tato pocházejí vesměs ze *svьt-*. Z toho bylo č. *svt-* a přesmyknutím *stv-*, v. § 465. Toto dále přidaným *k* změněno ve st*k*v-, v. § 371: ſtkwyety ſye Štít. uč. 124ᵇ, ſtkwucie niti HusPost. 59ᵇ, ſtkwoſt (fem., splendor) Kruml. 330ª, ſtkwoſtnie

HusPost. 112ᵃ atd. Ze *stkv-* konečně vynecháno *t* a jest *skv-*; toho jsou začátky již v stč., ſkwuczie Kat. 28, Kruml. 302ᵇ, a v nč. jsou tvary *skv-* pravidlem.

b) -měs*t*knati, směs*t*knati, zaměs*t*knati. Slova ta jsou odvozena z adj. mêstьno-, tedy je náležité -měs*tn*ati: ſmyeſtnaty Pulk. 53ᵃ; do *stn* vsuto *k* a jest -měs*tkn*ati, ſmieſtknati Ol. Gen. 36, 7, Hrub. 340ᵇ, zamieſtknati Hrub. 193ᵃ; z toho pak vynecháno *t* a je -měs*kn*ati, směsknati, zaměsknati Us.

c) -c*t*knúti, oc*t*knúti sě: bylo oc*tn*úti sě, kde se ocztnemy Hrub. 497ᵇ; z toho oc*tkn*úti sě; a z toho oc*kn*outi se, ocknauti se Cyrop. Jg., ocknu se Jg.

7. V *šk* m. š*t*k (z ščk) a *šp* m. š*t*p (z ščp). Bývalé ščk-, ščp- změnilo se v češtině západní a spisovné v š*t*k-, š*t*p-, odsutí stihlo tedy hlásku *t*; ale tato je zde střídnicí za starší a též za dialektické *č*, týká se tedy odsutí toto také hlásky *č*, a proto viz o něm v článku o *č*, v § 447.

8. V *sl* m. s*t*l, ve slovích s*t*lúp, *sl*úp, *sl*oup, stč. ſtlup ŠtítOp. 218, Otc. 375ᵇ atd., doudl. stloup Kotsm. 14, slc. st*l̥*p, a ſlup Otc. 375ᵇ, z ſlupa ŽWittb. 98, 7 atd.; — letoros*l*, letoras*l* m. -s*t*l; — dial. *s*ťat, *s*ťani m. s*t*láti, *sl*laní BartD. 111 (laš.), slani t. 88 (stjick.); — jes*t*li ob. jes*l*i, es*l*i chod. 47 a j.; slovo toto vypadlo ze svého druhu, kleslo ve spojku, a v takovém případě snadno se dějí změny hláskové mimořádné.

9. V koncovce 2. os. mn. impt. *-ste* m. -s*t*te, na př. oczyſte ruce EvOl. 167ᵃ, m. očis*t*te, oczyſte ſe Comest. 42ᵃ též, roſte a množte se t. 5ᵇ m. ros*t*te, pus*t*e Us. m. pus*t*te.

10. V hr*n*outi m. hr*t*nouti, z gъrt-; odtud i hrst = gъrt-tь; Mikl. Et. Wtb. 64.

11. V pa*d*esát, deva*d*esát m. pa*t*desát, deva*t*desát, spodobením atd., v. § 254.

12. V ob. *k*adlec, *k*anice m. *t*kadlec, *t*kanice Us., mýt. 339, Kotsm. 15, chod. 47, Neoral 9, BartD. 17 a j.

13. V *ker-* m. k*t*er-, s doklady hojnými již v textech starších: w kerzyz den ŽWittb. 55, 10, kery Tkadl. 23ᵇ, kery mezi vámi OlMüllB. 619, duše kerez zešly (sešly) t., w nekerych mukach t., kerėžto (tělo) HusE. 3, 143, kerážto duše t., kerúž odměnu t., kerak t., k weſſelikerakym (sic) Lún. l. ops. XV st., kerzi OlMüllB. 619, kera (žena) Lact. 34ᵈ, kerym (nožem) t. 9ᵇ, w kere (nádobě) t. 114ᵃ atd.; nč. trvám že všeobecně tak: kerej, kerý, kerak atd. Us., Kotsm. 15, BartD. 17 (zlin.), Pastrn. 148 atd.

14. V stč. egy*p*ský m. ægyp*t*ský. O sta*t*čiti-stačiti atp., dále Skuteč gen. Sku*t*če-Sku*č*e atp. v. § 311 č. 4.

15. Koncové *-t* jest odsuto v 3. os. sg. *nese* m. nese*t*, z nesetь atd., a 3. mn. *nesú* m. nesú*t* nesątь atd.; *-t* zachováno jenom v jes*t*. O několika příkladech stč.: neužitečni učiňeni ſut ŽWittb. 13, 3 sunt, i poníženi yſut t. 105, 43, nebo umenšeny ſut t. 11, 2, nebo rozsilnili ſut sě t. 17, 18, jichž ústa pylna ſut t. 13, 3, (hospodin) oplatit retribuet t. 30, 24 a j., roſtekat ſa liquet Greg., uclanaiut ze devitant t. a j., v. mé vydání ŽWittb. str. 215 a 257—258, jakož i v tvarosloví výklad o příponách 3. os. jedn. i množ. — Dialekticky jest koncové *-t* odsuto také z *-ost*: podkrk. dos, rados, veselos Kouble 52 m. dos*t* atd.

16. *st* jest odsuto ze 3. os. *jest*; obé má doklady od dob nejstarších a dosud: yeſt učiňeno Kunh. 148ᵃ, tělo jedno ge (: troge) t. 149ᵃ atd.; — *šedesát* m. še*st*desát, Sſeſtdeſat Rožmb. 4, ſeſtdeſat AlxV. 1124, Pulk. 150ᵇ, ſſeſtdeſat Ol. 2. Mach. 12, 9, kapitola ſſeſtdeſataa Pror. Isa. 60 (nápis) atd., a ſedeſſaty HusPost. 35ᵇ, ſſedeſat Ol. Num. 1, 39 atd.; — v *starostvie* m. starost*st*vie, (Jonathan) přijal jest ſtaroſtuie Ol. 1. Mach. 9, 31; — *mistrvie* m. mistr*st*vie, purgmiſtrwie KolB. 103ᵇ (1498), KolA. 21ᵃ (1508), HořA. 7ᵇ (1526), za purmiſtwi (sic) HořA. 37ᵃ (1551); — v slc. adv. *ozaj* z *o-za-jisté*.

17. *ts* jest odsuto v *měský* m. měs*t*ský, česty myeſke ŽWittb. 106, 4, mieſke KolA. 1512 (v. též nahoře § 311 č. 1).

d ď.

315. Souhlásky *d*, *ď* píší se:

dílem bez rozdílu měkkosti literami *d*, na př. mlady t. j. mla*dý* ŽWittb. 148, 12, mladatko t. j. mlá*ď*átko Ol. 1. Reg. 15, 3, s mladatky Pulk. 147ᵇ; — *dd* za tvrdé *d* ve slově ra*d*a, bez rozdílu u významu: ta radda ſladká ChelčP. 263ᵇ, aby neposlúchali raddy t. 35ᵇ, dal raddu králi Háj. 251ᵇ, s pány raddami t., radda VelKal. 365 a j.; u spisovatelů novějších ra*dd*a = rádce nebo sbor rádců: vypravil čtyři raddy své Pal. 4, 1, 342, rektor a radda jeho TomP. 3, 274, volení radd t.; — *dd* za měkké *ď*: budd BrigF. 125; — *td*, neotdeidiete Lit. Isa. 60 (obs.), otdemne OtcA. 75ᵇ atp., kontaminací v předložce *ot-*, *od-*; —

dílem s označením měkkosti spřežkami a literami *dh*: dhiekouati DalH. 31, neuidhieti t. 30, na ludhi t., t. j. *ď*ěkovati atd.; — *di*, *dy* (po sklesnutí jotace, v. § 114 pozn.), na př. mladyata ŽPod. 103, 21, nedwiediatuom ChelčP. 161ᵃ, rád to widial Háj. 226ᵃ; — *dg*, myedg t. j. měď Lvov. 91ᵃ; — *ḋ* v pravopise Husovu: veḋ, hleḋ, ſuḋ Hus. orth. 178, mieḋ Kruml. 14ᵇ; — *ď* pozdější obměnou z Husova *ḋ*: weď Háj. 5ᵃ, ſuď t., ďewcze ChelčP. 274ᵇ atd., dosud.

Místo *d*, *ď* psáno někdy *gd (jd)*: říkalo se náležitě *jd*u, *jd*i atd., a vedle toho také *du*, *di*; a podle toho psáno pak — zvratnou analogií — také jinde *gd* za *d*, *ď*, na př. jakým způsobem bugde motzi Lún. reg. 1648 m. bu*d*e, jemuž (muži) gdiechu Matathiáš Kruml. 146ᵃ m. *d*iechu, srdéčko gdywim ſye tobě Pís. t. l. 9 m. *d*ivím.

dj se mění v *ȥ* (*dz*).

316. Změna tato je z doby české předhistorické, ale nikoli z psl.; v psl. bylo *dj*, to změnilo se do jednotlivých jazyků slovanských nestejně, do češtiny zejména v *ȥ* (*dz*), z něhož je potom *z*, v. § 245. Na př. z psl. me*dj*a je stč. (před přehláskou) me*ȥ*a přehlas. me*z*ě nč. me*z*e, — z psl. akk. me*dj*ą je stč. me*ȥ*u nč. me*z*i, — z psl. vok. me*dj*e je č. me*z*e nč. me*z*e, — z býv. gen. me*dj*ê je stč. me*z*ě, -*z*ě nč. me*z*e, — z býv. praes. glo*dj*ą je stč. glo*ȥ*u, a rovněž tak glo*ȥ*ete z glo*dj*ete, impt. glo*ȥ*i z glo*dj*i, part. glo*ȥ*a přehlas. hlo*z*ě z glo*dj*ę, plur. glo*ȥ*úce z glo*dj*ątje atd., — part. ro*ȥ*en z ro*dj*enъ, — subst. Bro*z*ěnín, Bro*ȥ*an- z bro*d-j*an- atd.

V slabikách *ȥa*, *ȥu*, jejichžto *ȥ* z *dj* vzniklo, přehlasuje se *a*, *u* v *ě*, *i*: za starší sg. nom. me*ȥa* je pozdější me*zě*, za akk. me*ȥu* je me*zi*, vedle akk. Bro*ȥ*any je nom. Bro*z*ěné atd. Přehláska děje se jenom v slabikách měkkých; byly tedy vytčené slabiky *ȥa*, *ȥu* měkké, a byla tudíž i souhláska *ȥ* měkká. Srov. §§ 394 a 396.

V nářečí slc. je tu zachováno *dz*; na př. me*dz*a č. me*z*e, adv. me*dz*i č. me*z*i, adj. hovä*dz*í č. hově*z*í, iter. sá*dz*am, há*dz*am, chá*dz*am č. -*z*ím, srov. Hatt. slc. 132, Pastrn. 129. To bývá někdy také v stč.: przyrodzenye CatoP. 3[a], svého zrodzeni Lún. l. 1666.

Skupení *zdj* změnilo se v *žȥ* a toto dále v *žď*. Rovněž tak změnilo se *ždj*. Srov. změnu *stj* v *šč* a *šť* v § 303. Na př. hroma*zd*iti, hroma*žȥ*u: shromazdzu na ně zlé congregabo ŽMus. Deut. 23; hroma*žď*u: shromazdyu congregabo ŽWittb. t., part. hroma*žď*en: vše ſhromazdenye ŽWittb. 55, 6; iter. hromá*žď*éti: by ſhromazdal Štít. ř. 147[b]; — hra*zd*iti: ohrazdilo Zrc. Múdr. 692; hra*žď*en: voko viečkem ohražďeno bylo t.; hra*žď*ovati: (krt) tmau se ohražďuje t., vrchovišťe milostivosti zahražďujete t.; — jě*zd*iti, part. jě*žď*eno, iter. jie*žď*ěti nč. jí*žď*ěti; — hy*zd*iti, hy*žȥ*en: vieš hyzdzenie mé ŽKap. 68, 20, hyzdzenye čakalo srdce mé t. 68, 21; hy*žď*en: ohíždyen gſem Ol. žalm 118, 163, (dívka) bude zhyzzdiena LékB. 29[a], hyzzdienie Kruml. 320[b]; — *zd*íti, part. *žď*en: města oždyena Ol. Deut. 9, 1, ozzdyenye t. 2. Par. 8, 5; — brá*zd*iti, brá*žď*en: pole nebývá braždieno HusŠal. 38[a]; — drá*zd*iti, praes. drá*žȥ*u: wzdrazdzu jě irritabo ŽMus. Deut. 21, -*žď*u: rozdrazdiu ŽKlem. t.; dra*žȥ*ovanie: w rozdrazdzowany ŽKap. 94, 9.

Skupení *zdnj* změněno je v *žďň*; na př. prá*zdn*iti prá*žďň*en: zanépraždnieno Hug. 168, wyprażdnieny Lact. 31[d].

Bývalé *ȥ* = *dz* změnilo se v *z* oslabením a konečně i zaniknutím prvního členu *d*-, který v assibilatě této původně byl; srov. § 396 č. 6.

Máme pak české *z* vzniklé ze staršího *ȥ* a z psl. *dj* v případech vyčtených v § 262 a j. (při změně *rj* a j.), totiž:

v kmenových koncovkách některých substantiv vzoru *duše*: stč. me*z*ě, nč. me*z*, stsl. mežda, z medja; s tím souvisí též adverb. me*z*i stsl. meždu; — stč. nú*z*ě nč. nou*z*e, stsl. nąžda, z nądja; — hrá*z*ě, hrá*z*, z gordja; — r*z*ě, re*z*, stsl. rъžda, z rъdja; — sa*z*ě, sa*z*e, stsl. sažda, ze sadja; — přie*z*ě, pří*z*e, stsl. prężda, z prędja; — tvr*z*ě, tvr*z*, stsl. tvrъžda, z tvьrdja; —

v adjektivech -*zí* z -*d-jь*-: cu*z*í nč. ci*z*í, stsl. štuždь, z tjudjь; — ry*z*í, stsl. ryždь, z rydjь; — medvě*z*í, hově*z*í atp.; —

v komparativech (a superlativech) s příponou -*jьs*-: stč. chu*z*í, chu*z*ší, adv. chú*z*e, stsl. chužd-, z chudj-; — sla*z*ší adv. slá*z*e, stsl. slažd-, ze soldj-; — mla*z*ší stsl. mlažd- z moldj-; — stč. adv. přie*z*e stsl. prêžde z perdje; — poslé*z*e stsl. poslêžde z poslêdje; —

v subst. s příp. -*jan*-, na př. Bro*z*ěnín z brod-jan- atp.; —

v praes. 1. os. sg. sloves třídy III. 2, na př. vi*z*u stsl. viždą, z vidją; —

v praes. 1. sg. sloves tř. IV, na př sa*z*u stsl. saždą, ze sadją; —

v part. -*n* týchže sloves, na př. sa*z*en, subst. verb. sa*z*enie, stsl. saždeni-, ze sadjen-; —

v slovesích třídy V. 1[b], na př. stč. sá*z*ěti, stsl. saždati, — ve všech tvarech —, ze sadjati; —

v tvarech praesentních (krom impf.) sloves třídy V. 2, na př. *hlodati* stč. praes. hlo*z*u, hlo*z*eš atd., impt. hlo*z*i (nedolož.), part. hlo*z*ě, hlo*z*úc-, srov. stsl *stradati* (*glodati* má tvary podle V. 1[a]), straždą, straždeši, straždi, straždę, straždąšt-, z -dją, -dje-, -dji, -dję, -dątj-; —

v imperativech jě*z* nč. je*z*, vě*z*, vi*z*, stsl. jaždь, vêždь, viždь (stsl. také daždь), z -djь.

Změnu *dj*-*z* analogie mnohdy ruší anebo provedení její zamezuje; děje se tak zvláště v případech, kde slova příbuzná s náležitým *d* jsou hojná a na blízku. Na př. ke b*d*ieti byla 1. os. sg. b*z*u, ež sě hřiešna (fem.) pobzy Pass. 451; ale vlivem tvarů příbuzných b*d*íš atd. změnilo se náležité b*z*u ve b*ď*u, bože k tobě bdyu ŽKlem. 45[b], k tobě bdy vigilo ŽWittb. 62, 2; podobně bylo sty*z*u sě a za to pak sty*ď*u a sty*d*i sě, neſtydyu (sě) AnsW. 2[b], toho sě neſtidy Pass. 452. — K cú*d*iti bylo part. cú*z*en, czyzeno purgatum ŽKap. 11, 7, czyzenye duše našie Alb. 55[b], czyzenye vinnicě t., czizenie duše našie Kruml. 182[a], a jest nč. cí*ď*en, s *ď* m. býv. *z*, podle cí*d*ím, cí*d*iti, cí*d*il atd.; podobně je s *ď* m. *z*: ka*ď*en, zakadieno bude adolebitur Ol. Lev. 2, 11, k kaděnj Br. Num. 14, 16; ra*ď*en, bylo mnichu poradieno Kruml. 250[a]; sa*ď*en, saditi budeš ſadyenye věrné Pror. Jer. 32, 11; svobo*ď*en: wyſwobodyeny jsme Hod. 15[a]; ho*ď*en, hoděn do ohně TomP. 4, 194; vo*ď*ěn, dě*ď*ěn Us. Zvláště nářečí východní mají tu hojně *ď* za *z*, slc. pravidlem: za potvrděnie Koz. 402, dyjsi mně nebyla souděná Suš. 323, vycúděný, ohraděný, osloboděný BartD. 15 (zlin.), naroděný, nasaděný t. 30 (pomor.), naroděný t. 34 (slov.), pro-

buděn, vypuděn Šemb. 36 (obecně mor.), zahrazděný BartD. 30 (pomor.), narodzeny, zahradzeny t. 108 (dze- = laš. z dě-), řidźen Šemb. 55 (opav., = říděn), slc. hodený (vysl. -ďe-), urodený, prebudený, tvrdenie Hatt. slc. 130 a Pastrn. 130, a tak též u Dolež. 1746; že však i v těchto nářečích bývalo náležité *z* slc. *dz*, vysvítá z archaismů, jako je na př. uro*dz*ený ingenuus, který se drží vedle uro*d*ený natus. — K cho*d*iti je iter. -chá*z*eti, a odchylkou nářečí východních opět -chá*ď*ěti, na př. jenž (obyčej) przichady z oslepenie modloslužebného Mill. 76, vychádět Šemb. 39 (záp. mor.), slunečko zachádí Suš. 333; hádět BartD. 108 pozn. (záp. mor.), laš. hadzať (toto z ha*ď*at), vyvadzať (z vyva*ď*ať) atp. t., č. -vá*ď*ěti, vyvá*ď*ěti atd. — K vo*d*iti je VI. tř. -vo*z*ovati, odchylkou vo*ď*ovati: hospodin dowodyuge do pekla i otwodyuge ŽKlem. Ann. 6. — V kompt. mla*d*ší, sla*d*ší atp. za stč. mla*z*ší atd. zrušeno *z* podle positivu mla*d*ý atd., — v Lombar*ď*an, Nácho*ď*an atp. zamezena změna v *z* vlivem slov základních Lombar*d*ie, Nácho*d* atd.

Srov. změnu *tj-c* v § 303.

d-i-, *d-ⁱ-* se mění v *ďi*, *ďⁱ-*.

317. 1. Když následuje v téže slabice samohláska *-i -í*, mění se *d-* v *ď-*. Na př. ra*d*a-raditi t. j. ra*ď*iti, sg. lok. a pl. gen. osudí t. j. osu*ď*í (sg. lok. z -dьji, pl. gen. z -dьjь).

2. Když následuje některá ze samohlásek praejotovaných (dvojhlásek) *ě*, *ie*, *ia*, *iá*, *iá*, *iú*, mění se *d-* v *ď-*. Na př. ra*d*a sg. dat. lok. stč. ra*ďě* (z -dê), bdíti stč. b*ďie*ti (z bъděti), part. bdě, bdíc- stč. b*ďě*, b*die*c- (z bъdę-), mládě stč. mlá*ďě* pl. mlá*ď*ata (z moldę-), stč. sg. nom. osu*ďie* (z -dьje), gen. nepřehlasovaný osu*ďá* (z -dьja), *ďiá*bel, stč. sg. dat. osu*ďú* (z -dьju) atd. Odchylka zdá se býti v part. ve*d*a, bu*d*a atp., vedle b*ď*a, teša přehl. b*dě*, te*šě*, teše atd.; ale tvary tyto nejsou z pův. *-ę* atd., jako je b*ď*a z bъ*dę* a te*ša* z te*šę*, nýbrž jsou to novotvary (třeba že původu velmi starého), jsou utvořeny podle b*ď*a, te*ša* atp., odtud přejata jen koncovka *-a* a nikoli též změkčení. V dial. ve*ď*a, přa*ď*a BartD. 26 (zlin.) atp. je napodobeno i změkčení. —

Také ve skupení *dn-* mění se *d-* v obou případech vytčených ve svou střídnici měkkou; na př. impt. pa*d*ni vyslovuje se pa*ď*ni, cho*d*ník vysl. cho*ď*ník BartD. 13 (zlin.), a rovněž tak vyslovuje se obecně *-ď-* v slovích psaných pokla*d*ník, práz*d*niny, adverb. sna*d*ně, kompt. sna*d*nější atp., a k nom. deň je dial. gen. *ď*ňa BartD. 13 (zlin.).

Srov. měkčení *ni*, *nⁱ* v *ňi*, *ňⁱ* § 290 a *ti*, *tⁱ* v *ťi*, *ťⁱ*, § 304.

de.

318. V *de*, které je z pův. *de* nebo *dь*, v jazyku spisovném a většinou i v nářečích nemění se *d* v *ď*, a tím liší se čeština od ostatní slovanštiny západní a od ruštiny, a shoduje se se slovanštinou jižní. Na př. *d*eset, ve*d*e, *d*en, ho*d*en, v-odpově*d*ech. Ale v nářečích východních, na přechodu k pol. a rušt., měkčí se toto *de* v *ďe* (začež podle pravopisu knižného psáno *dě*). Na př. veděm (vedu), veděš, vedě, veděme, vedětě, zaveděný, iděš, idě, iděm, idětě, děň, týděň BartD. 38—39 (súch.), t. 44 (břez.), t. 105 (laš.); ukradzeny, vedzeny, najdzeny t. 108 (laš., -dze- m. -ďe-); ale sg. vok. hade, žide t. 106 (lašsk.), a po různu také mladeněc, deset a j.; v nář. slc. je tu *ďe* pravidlem: budete, part. vedeny, subst. deň (psané *de* vysl. *ďe*).

V *de*, *dé*, které je z pův. *dъ-* nebo z *-doje* (stažením), nebo kde *-e-* je vsuto, neměkčí se ovšem nikdy, ani v nářečích tuto vytčených; na př. dech z dъch-, deska z dъska, laš. též deska BartD. 106, sg. instr. hładem (z -dъmь) t., chudeho, chudemu t., bidlo-bidélko; slc. chudého atd., srov. Hatt. slc. 25.

Srov. *ne* v § 291 a *te* v § 305.

dь.

319. Také od následujícího *-ь* nemění se *d* v *ď* v češtině spisovné a u většině nářečí, a je tedy na př. gen. *d*ne (z dьne), adv. *d*nes (z dьnьsь), stč. ze*d*, čele*d*, zpově*d* atd. (z -dь), ro*d*ný (z rodьn-) atd. Kde tu je *ď*, tu stalo se to analogií; na př. v nom. akk. ze*ď*, čele*ď*, zpově*ď* atp. je *ď* podle gen. -di t. j. *-ďi* (nebo -dě t. j. *ďe*) atd. Tím způsobem proniklo *ď* zejména v substantivech *-dь* vzoru *kost* v nářečích obecných a v jazyku spisovném: náležité ze*d*, čele*d*, zpově*d* atd. je pravidlem ještě u Doležala 1746, Tomsy 1782 a Pelzla 1798, Pelzel (1798 str. 44—45) a Nejedlý (1804 str. 141) pokládají ze*ď*, čele*ď*, lo*ď* atp. za moravismy, zpově*d*, výpově*d*, zápově*d*, odpově*d* slyší se místy (v Čechách sev.-vých.) dosud a píše tak i Palacký a Tomek (na př. Pal. 4, 1, 7 a j., TomP. 1, 196 a j.); ale vedle toho proniká písmem dosvědčené *ď* od poč. XV stol. v dokladech odpowieď HusPost. 18ª, Háj. 13ª, t. 82, mieď Kruml. 14ᵇ, mieď Háj. 79ᵇ a j., měď Br. Ex. 35, 55 a j., czeleď VšehK. 16ª atd.; a taktéž proniká ponenáhlu v mluvnicích: měď Nudož. 18ᵇ (1603), zeď Rosa 91 (1672), měď, píď Tomsa 53 (1782), káď, měď, píď Pelzel 21 (1798), zeď, čeleď, píď, káď Dobr. 251 (1808) a 180 (1818) atd. Usus nynější má — mimo archaismy právě vytčené — veskrze *-ď*: ze*ď*, ká*ď*, odpově*ď* atd. (Viz o tom také v mé rozpravě Stč. sklonění substantiv kmene -ĭ 1891 str. 25 sl.)

Srov *nь* v § 292 a *tь* v § 306. —

O dial. hu*ď*ba m. hudba, z gądьba, v. § 292.

Jiné případy změny *d-ď*.

320. V některých nářečích je koncovka adverbií *-ď*: dotaď, potaď, dosiď, posiď Šemb. 16 (domažl.); votsujď, posujď, votkujď t. 22 (středočesk.); hneď, snaď n. snáď, pořáď, dokuď, dokaváď, posaváď a odtamtaď, prostřeď BartD. 15 (zlin.) a j., Btch. 431, Neor. 9; slc. hneď, potuď, pokuď atd., — proti tvarům spisovným s *-d*: hned, snad, pokud, posavád atd. Jako v češtině spisovné, tak bývá i jinde v nářečích v Čechách a též na Moravě: hned, snad, pokad atd. BartD. 30 (pomor.), t. 52 (dol.), t. 37 (lipov.). Změkčení nastalo podle adverbií jiných, která mají *-ď* právem, na př. teď.

ď se mění v *dź*, *dz*, *dž*.

321. Za spisovné *ď* je v některých nářečích *dź*, jinde *dz* a místy *dž*. Na př. *dźedź*ina BartD. 106 (laš.) m. *děd*ina, cho*dź*a m. cho*ď*a (3. pl.) t.; — *dzědz*ina t. 40 (hrozenk.); — cho*dž*a m. cho*ď*a (3. pl.) t. 107 (laš., v Klimkovicích); — slc. (místy) *dźedź*ina Pastrn. 133, *dzedz*ina Šemb. 67, *džedž*ina t. (gemer.).

Doklady toho nalézáme v textech starých a v nářečích nynějších.

Příklady z textů starých: dzyetel m. *d*ětel *Boh.* (v Hankově Zbírce) 29 a 36, dzyeze m. *d*ieže t. 33, dzyezka m. *d*iežka t. 36, dzyecze m. *d*ietě t. 42, dzyelo m. *d*ielo t. 49, dzyed t. 42, dzyewka t. 42, chebdzye m. cheb*d*ie t. 35, kladzywo t. 36, sedzyny canities t. 40, rodzyna t. 43, pyedzymuzyk t. 39, wdzycze m. u*d*ice t. 52; — wyedzyeczi m. vě*d*ěti *Dial. Boh.* (v Hank. Zbírce) 337, zwyedzyeczi t. 340 a j., sedzyeczi m. se*d*ieci (part.) t. 344, na hrzadzye t. 140, twrdzye t. 339 a j.; — do hodzyny dewatey *Lvov.* 84[b]; — w ſwich ho*dz*inach *OlMüllKáz.* 618; — Blahoslav pak píše, že okolo Evančic na Moravě říká se *dz*tě nebo *dz*ca m. *d*ítě n. díťa, a *dz*wadła m. divadła Blah. 274 (nyní tato známka v nář. okolo Evančic dosvědčena není, v. Pastrn. v Jag. Arch. 12, 209). V týchže textech, které mají *dź* atd. za *ď*, je zároveň *ć* atd. za *ť*.

Příklady z nářečí nynějších: v nář. *pomor.* je zedzený m. ze*ď*ený č. sně*d*en BartD. 30; — ve *velickém* je zedzený t. 38 (z dial. ze*ď*ený č. sně*d*en); — v *hrozenk.* je dzědzina m. *děd*ina, dzjéca m. *d*ieťa, vedzěcě m. ve*ď*eťe, hadzi, židzi, ludzja, kdzě, indzě, hnedz t. 40 a 41; zacělina t. 40 je m. dzacelina, z *ď*aťelina; — v *březovském*: najdzený t. 44; — v *lašském*: dźedźina, dźevucha, kładźivo, dźełać, kudźel, vedźeš (vedeš), vedźe, vedźeme, vedźeće, chodźić, chodźa m. cho*ď*a (3 pl.), vodźa, vědźa, impt. vedź, vedźće, subst. nědźvědź BartD. 106; dźeća m. *d*ieťa Šemb. 55; part. řidźen (z dial. ři*ď*en), subst. verb. chodźeni (z dialektického cho*ď*eni), sedźeni t., vypudźen (z vypu*ď*en) t. 36, iter. navadzať (z naváďať), vyvadzať (z vyváďať), hadzať BartD. 108, rozsadzovať (z dial. rozsa*ď*ovať) t.,

nařídźovać, zradźovać Šemb. 55; — v témž nářečí lašském slyší se místem (v Klimkovicích) *dž* m. *dź*: chodžim (sg. 1. os.), chodža (pl. 3. os.) BartD. 107, budže, idže, řidžič, džiča Šemb. 55; — také *slc.* je za *ď* místy *dz*: dzedzina Šemb. 67, dzeň Pastrn. 132, vidzice t.; *dź*: dźedźina Pastrn. 133; *dž*: dždždžina, hnedž t., najdže- t. 135.

K tomu jest připomenouti, že naopak místo náležitého *dź*, *ź* bývá *ď*, na př. po*ď*im m. po*dź*im č. podzim Bart. 108 (laš.), va*ď*ba (na střeše) m. va*ź*ba č. vazba t. 107 (též).

Jest opět otázka, jak to vše vyložiti. Tak, jako je nahoře v § 308 vyloženo parallelní *ť-ć* (*c*, *č*): k tvrdému *d* je střídnice měkká v češtině *ď*, v polštině *dź* atd.; i některá nářečí česká mají *dź* (*dz*, *dž*); v nářečích těchto sahá způsob, který se nám zdá nyní polský, na území české; je tu v této věci takořka přechod z češtiny do polštiny; nyní je to — mimo některá místa na Slovensku — hlavně území nářečí lašského a částečně moravskoslovenského (podřečí hrozenk. atd.) v Slezsku a na Moravě; v době staré bylo to rozšířeno více, jak vysvítá ze svědectví Blahoslavova o okolí Evančickém; během času *dź* atd. ustupuje, *ď* postupuje, t. j. *dź* atd. zaniká a *ď* z nářečí sousedního (od západu) vstupuje na jeho místo; — rozdíl mezi hláskami náležitými *ď* a *dź* atd. je značný, Čech a zejména příslušník nářečí západních rozeznává je zřetelně a nezmýlí se, aby na př. vyslovil nebo napsal po*ď*im m. po*dz*im atp.; ale v nářečí, kde za *ď* je dialektické *dź* (*dz*, *dž*), a zvláště v pásmu přechodním, kde střídnice *ď* a *dź* (*dz*, *dž*) vedle sebe pronikají, kde se říká cho*dźi* a cítí se (vlivem nářečí sousedního nebo jazyka spisovného), že je to místo cho*ď*i (chodí, 3. sg.), tu může zvratnou analogií vzniknouti také *ď* za vlastní *dź*, na př. po*ď*im m. po*dź*im atd.

Srov. *ť-ć* atd. v § 308, a dále shodné změny v polšt. a luž. srbšt.: psl. *d*iv-, č. *ď*iv-, diví, divoký, pol. *dz*iwy (*dź*), hluž. *dź*iwi, dluž. *ź*iwy Mucke 199.

ď se mění v *d*.

322. 1. V nářečí lhoteckém a místy v slc. (gemer. a j.) změněno všeliké *ď* v *d*. Na př. lhot.: huuchý ludá (= ľuďá, lidé), vedet (věděti), vydet (viděti), narodeny (m. dial. naroďený), dedyna, pyd (píď), dyta (díťa, dítě), dyéra, dyévča BartD. 45; slc. (gemer.): choditi vysl. chodyty, chodí vysl. chodý (3. sg.) Pastrn. 136.

2. Krom toho jest porůznu ztvrdlé:

da m. *ďa*, v slově datel; podle stsl. dętlъ n. dętelъ pol. dzięcioł a dial. ďateł BartD. 64 (val.) žádáme č. ďatel, a jest datel; — dále v dáseň stč. dásn, dásň, dial. ďásně zlin. 30, pol. dziąsła, z dęsn-, Mikl. Lange Vocale 55; —

de m. *ďe*, v slovích čarodeník m. -dějník Kotsm. 17 (doudl.), BartD. 15 (zlin.), čarodenica BartD. t.

Srov. změny *ň-n* v § 294 a *ť-t* v § 309.

Jiné změny souhlásky *d*, *ď*.

323. 1. *dt* se mění *st*, na př. inf. vésti z ve*d*-ti; změna ta je psl., v. § 245.

2. *d* změněno v *t* v adverb. k*de*-k*te*: bylo stč. k*to*, a to se změnilo časem ve kdo (g*do*), v. § 369; v době přechodné říká se k*to* (způsobem starým) i k*do* (způsobem novým), a tu vzniká zvratnou analogií také k*te* m. k*de*, kte ubi Otc. 10[a], ktezto t. 244[a]; — dále sem patří č. labu*t*, labu*ť* za starší labu*d*: labud Veleš., Diefb., pol. łabędź, a vedle toho již stč. labut MVerb., Boh. m. 21[b], Vít. 94[a], labuty cygnum Ol. Deut. 14, 16 atd., pol. łabęć; — havě*ď* a havě*ť* Jg.

3. *d*, *ď* změněno v *g* — nejčastěji *dr*, *dl* v *gr*, *gl* — ve slovích agvent BartD. 15 (zlin.), cangály (sandály) t., žgárat (žďárati, šťárati) t., štangla (štandlík na vodu), t. pížgřit (v. pížďřit, mačkati) t., mázgra (m. mázdra) t., manglovať t. 64 (val.), brzgnúť (brzdou utahovati) t., žgarać (žďárati, šťárati) t. 109 (laš.), slc. miazgra, nozgry Mikl. I[2] 513, glhý (v. dlhý), žigle Hatt. Zvuk. 89, atd.; srov. změnu *t-k* v § 310.

4. *ď* změněno v *j* v stč. *dětel*, dial. děteľ, dětelina Btch. 441, dětelina BartD. 92 (keleck.), ďatělina t. 36 (strán.), slc. ďatelina, pol. dzięcielina atd. a nč. *jetel*, jatel BartD. 15 (zlin.); — *dáseň* stč. dásn a dial. *jásna* (plur. neutr.) BartD. t. a Neor. 10; — *D*ědibaby a *J*edibaby, jméno místní, Pal. pop. 10; — v dial. sva*j*ba ze sva*ď*ba Šemb. 48 (han.), BartD. 82 (stran.) a j.; na*j*tém, po*j*tém m. na*d*-, po*d*- Šemb. 44 (horní mor.), *J*ešov m. *D*ěšov jm. míst t.; také ra*j*ić m. ra*d*iti BartD. 109 (laš.), vša*j*e, ta*j* m. vša*d*ě, ta*d*ě t. 41 (hroz.); o dial. impt. cho*j*te m. cho*ď*te v. § 454 č. 14; — v slovích přejatých *j*áhen z *d*iacon, *J*etřich z *D*ětřich, *D*ietrich; — an*j*el není z an*d*ěl, nýbrž z lat. angelus (podle výslovnosti středověké).

5. *d* změněno v *r* dialekticky v he*r*bábí mýt. 337, podkrk. 52, sva*r*ba (ze svadba) t. a Šemb. 22 (středočesk.) a 18 (domažl.), sva*r*ební košile Šemb. 26 (vých. česk.), bo*r*ejť t. 22 (středočesk.); zvláště chodština má příklady hojnější: sva*r*ba, te*r*a, dě*r*ek, pa*r*esát, stu*r*enej, po*r*vazek, vo*r*e-vřít, ha*r*vokát m. svadba, teda, dědek atd. chod. 46.

6. Vedle droz*d* lit. strazdas jest i droze*n* (podobně luž. a bulh.), — vedle strakapú*d* rus. sorokoput jest i strakapou*n*, — mylnými analogiemi.

7. V nář. slc. je místy (v Trenč.) *dn*, *dl* změněno v *nn*, *ll*: hla*n*ný, uhá*n*nul, prepa*n*ne, ve-*n*ne m. hla*d*ný atd., je*l*li, po*l*le m. je*d*li atd. Pastrn. 145.

8. Vedle hra*d*iti je hra*zd*iti, když brány hrazdieffe Comest. 160[a] město nehražděné Pref. 8, — a podobně hroma*zd*iti v. hroma*d*iti, ty hromazdis sobě Koř. Řím. 2, 5, abychom hromazdyly Štít. ř. 191[b], — a hy*zd*- v. hy*d*-, ohyzdný Us. a hydný zlin. 14, hyzd turpitudo ApatFr. 45[b], hizditi ŽKap. 73, 10, hyzdyty Štít. uč. 4[b].

ds, *dc* se mísí v *c*; — *dš*, *dč* v *č*.

324. Míšení toto jeví se více u výslovnosti obecné, nežli v slovích psaných; ale mnohdy proniká u výslovnosti i v písmě. Vlastně změnilo se tu dříve jasné *d*- ve spojení s následující temnou sykavkou v temné *t*, a mísilo se tedy *ts* atd. Míšení *dc*(*tc*)-*c* a *dč*(*tč*)*č* v tom záleží, že *d*(*t*)- se zubným členem následujícího -*c*, -*č* splývá; výsledek jest, jakoby *d*(*t*)- bylo odsuto.

Případy:

1. *ds* (*ts*) smíšeno v *c*. Na př. ča*ds*ký, oboje jest nečzadľkee Ol. Sir. 27, 33, ča*c*ký; — Sa*ds*ká Us., na Sa*c*ké Háj. 337[b]; — po*ds*tata, po*c*taty Puch. 15[b]; — po*ds*íň, po*c*íň Us.; po*ds*em, po*c*em BartD. 13 (zlin.); po*ds*ypat, po*c*ypat t.; o*c*avaď, o*c*uď Btch. 431 (dbeč.), po*c*edník t. m. po*ds*edník;

2. *dc* (*tc*) smíšeno v *c*. Na př. pře*dc*e (vzniklé z před-*s*ě), pře*c*e; — dvaná*dc*te (z dva-ná-*ds*te), dvaná*c*t; — dva*dc*et (z dva-*ds*ěti), dva*c*et atd.; —

3. *dš* (*tš*) smíšeno v *č*. Na př. po*dš*ev, po*č*ev Us.; — po*dš*it, po*č*it BartD. 13 (zlin.); ra*dš*i, ra*č*i t.; sla*č*i, hla*č*i, pru*č*i, ři*č*i Btch. 431 (dbeč.) m. sladší atd.; fel*č*ar z něm. Feldscherer; —

4. *dč* (*tč*) smíšeno v *č*. Na př. Hra*dč*any, Hra*č*any Puch. 467[a], svě*d*-*č*iti vysl. svěčiti atp.

Srov. míšení *ts* atd. v § 311.

Cizí *d*.

325. Cizí *d* v slovích přejatých dílem zůstává, na př. ra*d*a z germ., got. rêdan raditi atd. Kluge 273 a Mikl. Fremdw. 121, stdolněm. rât Uhlenb., — sto*d*ola stsl. stodolja ze sthněm. stadal Uhlenb., — stč. *d*rbiti ze stněm. dürfen (hluž. dyrbjeć, dluž. durbiś Mucke 201), — *d*ěkan z decanus atd., — dílem bývá změněno v *t*, na př. *t*ouš z něm Daus střhněm. dûs a toto ze stfranc. dous *duos Kluge 51, — *t*uplovaný z něm. doppelt a toto z franc. double, — *t*uce*t* z něm. Dutzend a toto z franc. douzain Kluge 53, — grun*t* z něm. Grund, — pan*t* z Band atp.; — v *j*áhen z *d*iaconus a j. je změněno *di*- v *j*-, v § 323 č. 4.

d, *ď* se přisouvá.

326. 1. *d* je přisuto ve skupení *zdr*, když je místo *zr*; na př. z*d*ralý m. *z*ralý. Tak bývá také jinde ve slovanštině, na př. pol. a mrus. z*d*rada m. *z*rada, stsl. iz*d*rešti m. i*z*rešti, a také v jazycích jiných; srov. § 245, Lesk. Handb. 49 a Sobol. Fonet. 129. Příklady toho v češtině jsou: *mázdra*, stsl. męzdra, rus. mjazdra atd., z męz-ra (toto z męs-ra, temné *s*- před indifferentním -*r* změněno v jasné *z*-; srov. Mikl. Et. Wtb. 189; jinak Sobol. v Rusk. filol. věstn. 1889); pozoruhodno je doudl. má*z*ra; — a podobné *nozdra*, stsl. nozdri (plur.), rus. nozdrja atd., z noz-ra (toto pak z nos-ra, lit. plur. nas-rai a nas-t-rai); — dále ob. *zdrát*, *zdralý* atd. Us., BartD. 110 (laš.) a j., ze *z*ráti, *z*ralý; sem patří také skoroz*ď*ři pl. fem. Jg. = raný, raně zralý, mrus. skorozdrij a skolozdrij Ogon. Stud. 71, m. skoro*z*ři, pol. skorózrzy; ze skoro*zď*ři vzniklo dalšími změnami hláskovými *kolodře* (druh hrušek); — dial. *zdříti* m. *zříti*, ktož gy (eum, list) vzdrzi List. 1479 Perw. 46, již neuzdrzijte mne ChelčP. 123[b], lid vzdrzel t. 71[a], vzdrzel by mrzkost jeho BrigF. 160, uzdřím podkrk. 51, pozdřít (pohleděti) chod. 46, pozdřit Suš. 790, pozdřić BartD. 110 (laš.), v-oča-zdřa (vůčihledě) t., pozdři t. 65 (val.); zdřetel, podezdřelý mýt. 335; zdřadlo (zrcadlo) Šemb. 60 (opav.) a BartD. 110 (laš.); chodské drcadlo chod. 51 je ze *zdrcadlo; zázdrak Suš. 790; — *rozdraziti* m. ro*z*-raziti, ktož upadne na kámen, rozdrazi ſye EvOl. 229[a], srov. stsl. razdrěšiti, mrus. razdrišiti Ogon. Stud. 90, stpol. rozdressenie Jag. Arch. 4, 191; — *vzdradovati* sě m. v*z*-*r*adovati sě v ŽWittb. (což opisovatel nerozuměje slovu *vzdra*- měnil v „uzdravovati", v. mé vydání ŽWittb. str. 9 pozn.); — iz*d*rezana sculpta Greg.; – z*d*rovna, z*d*růst-ob.; — Mez*ď*říčí BartD. 65 (val.) m. Me*z(i)ř*íčí; — také v slovích c i z í c h: w yzdrahely EvOl. 110[a] a j., Cozdroe Pass. 483, Ezdráš. Srov. § 313, 1.

2. Dále je *d* vsuto v *zdn* m. *zn*. Na př. hroz*d*n- m. hro*zn*-, krev hrozdnu sanguinem uvae ŽKlem. Deut. 14, srov. do podolé hrozneho ad vallem botri Ol. Deut. 1, 24; — roz*d*n- m. ro*zn*-, sú daleko a rozdno bližní tvoji OpMus. 125[b] nč. různo; — paz*d*n- m. pa*zn*-, pazdnehty ŽWittb. 68, 32, ŽKap. t., pazdnohti MamV.; — przdniti m. pr*zn*iti, ješto sě przdnie ŠtítMus. 20[b], przdnicze ſie t. 19[b]; — tryz*d*n- m. try*zn*-, tryzdn nad nimi pácháchu PassKlem. 106[b], trzyzdn (sic) máš trpěti t. 169[a], trzyzdnywſſe t. 201[a], tryzdnowan t. 79[b], trzyzdnowan t. 122[a]; — srov. stsl. ljubъzdni m. ljubъzni Mikl. I[2] 280, mrus. dial. zdnъev = č. zňal Ogon. Stud. 90, a § 313, 3.

3. V *ndr* m. *nr*, v pon*d*rava Us., BartD. 65 (val.), m. po*nr*ava z ponъrěti; sem patří také moudrý psl. mądrъ z mon*d*ro-, mo*n*-*r*o-; — dále v slovích přejatých: vin*d*ra z Wiener (= vídenský, $^1/_4$ krejcaru), fen*d*rich, Hen*d*rich BartD. 110 (laš.) z Hei*nr*ich, Jin*d*řich, Jin*d*ra, Kon*d*rát BartD. 65 z Ko*nr*ad, stč. Kun*d*rát, Kun*d*ratice.

4. V *nd* m. *n*, v ukon*d*ejšiti podkrk. 51 a 54; také v An*d*a, An*d*ula, Jan*d*a vzniklo -*d* změnou hláskovou *n*-*nd*, srov. něm. Jeman*d* z ieman, Dutzen*d*, zu-lesen*d*er m. zu-lesen-er legendus, fr. alleman*d*, norman*d* atp.

5. V *ldr* m. *lr*, v bal*d*rian z valeriana. Ol*d*ra je m. O*lr*-, Oldra UrbE. 25, Oldrzich, Oldrych Pulk. 35[b]; ale to může býti také přesmyknutím z *Odlr*-, stněm. Uodalrîch, Uodelrîch.

6. V *dl* m. *l*, a to: v r*d*l m. *rl*, na př. berdla m. berla podkrk. 51, berdle, perdle Kotsm. 14 (doudl.), perdličky mýt. 335; — v n*d*l m. *nl*, na př. ſpandliwy Kruml. 485[a], ſpandliweho t., ten*d*le Us.; — v z*d*l m. *zl* atd. v kuzdlec divinator Rozk. 1752 m. kúzlec, odtud kuzdelnost divinatio Rozk. 2107, kuzedlna magica Slov. Klem. 2[b], kuzedlnyk incantator Ol. Deut. 10, 11 atd.; taktéž je k podkrk. koz*d*elec m. kozelec předpokládati starší koz*d*lec; — v -te*d*ln- m. -te*ln*-, na př. spasitel, spasitelný a spasitedlny Us., muk neſneſytedlnych Alxp. 101, vuole promienitedlna jest t. 102, jěd neuſdrawitedlni insanabilis ŽMus. Deut. 32, vmyetedlnym andělóm Štít. uč. 77[b], ſliſſitedlen učiňte hlas exauditam facite vocem ŽKlem. 65, 8, v čase pomſtitedlnem in tempore vindictae Ol. Sir. 5, 1, nápoj ſmrtedlny Alxp. 112 atd.; náležité -*teln*- změnilo se v -te*d*ln- podle pravi*d*lný atp., kde -*d*- jest etymologické; — ve -*d*liv- m. -*l*iv-, na př. mlčělivý a mlčědlivý, mlczelywy Hug. 47 a mlcziedliw Pass. 276, mlczedliwoſt Hug. 293, mlczedlywie Comest. 65[b] atd.; náležité -*liv*- změněno v -*d*liv- podle bo*d*-liv-, be*d*-liv-, kde -*d*- jest etymologické; — v ob. tu*d*le, tam*d*le Us. a chod. 46.

7. V *žď* m. *ž*. Tu oblíbeno přisutí v některých zvláště slovích: pa*žď*- v. pa*ž*-, pazye bracchium Vocab. 175[b], pod pazy sub ascella Ol. Prov. 19, 24 atd., sln. paža, a paždie bracchium Lact. 25[a], pod pazdy (sg. akk.) ML. 12[a], pod paždí MamE. 318[a], dvě pazdi BrigF. 121, rána na pazdech LékA. 19[b], pážď, pod paždí Us., doudl. paždě, paždí Kotsm. 13, adj. kost paždnie ApatFr. 134[a], pazdne kosti Sal. 698; — *žď*ieti, *žď*mu, *žď*ím- m. žieti, *ž*mu-, *ž*ím-, na př. wyžmi vodu LékB. 223[b] a wyzdmi Sal. 356, part. wyzdma Rhas. 12 a 190, wyžďma Háj. herb. 34[a], wyzzdaw rúno expresso vellere Ol. Súdc. 6, 38, wyzdiaw rosu Comest 120[a], tuk wyzdaty Rhas. 102 atd., subst. verb. po wyzdieti múky s vodú smiešené Sal. 388; ždimanye MamE. 319[b], ždímati; — drá*žď*iti v. drá*ž*iti, na př. nedraz bolestí drbaním Tkadl. 7[b], stsl. dražiti atd., srov. Mikl. Et. Wtb. s. v. drag-, a drazdi irritat ŽKlem. 73, 10, drazzdili ſu boha Ol. žalm 105, 33 atd.; — dlá*žď*iti v. dlá*ž*iti, na př. Soběslav rajský dvór jest dlazyl Pulk. 89[a], podlaha dlažena pavimentum stratum Ol. Ezech. 40, 17, plácek dlážený Pref. 46 atd., pol. dłażyć, z dlag- Mikl. Et. Wtb., a nč. dláždíti; — stč. hý*žď*ě coxa vedle hý*ž*ě t., hyzdie Veleš., na hyzdiech Sal. 565, hyzye Rozk. 1982; — mo*ž*ieř a mo*žď*ieř, stč. Mozier jm. místní UrbE. 174, slc. možiar, ze stněm. morsâri, morsaere, a mozdierz Ol. Num. 7, 14, nč. moždíř.

8. Místo *c*-, *č*- bývá někdy psáno *dc*-, *dč*-. Na př. aby jie na dczti

utrhl Tkadl. 13[a], na dczti t. 11[a]; wedcz s' mě podalo, wedcz s' mě podtisklo t. 5[b]; dčbán Br. Zach. 4, 2, dčber, pět dczberuv Kol. 1420, dczber Pr. pr. 254; srov. tczbany Hymn. 14'. V assibilatech *c-*, *č-* proniká první, zubný člen písaři tak, že proto ještě zvláštní literu *d-* *(t-)* přidává.

d, ď se odsouvá.

327. 1. Slovanština jihovýchodní má za *dl* z pravidla jen *l*, na př. stsl. part. ve*l*ъ fem. ve*l*a atd. za č. ve*dl*, ve*dl*a atd. V češtině jsou toho též příklady některé, totiž part. še*l* fem. š*l*a atd., ze šь*dl*ъ atd.; v ŽKlem. je také klal 49, 18 m. kla*dl*, v Brig. abychom nepali 5[a] m. nepa*dl*i, bezpochyby omyly písecké (v Brig. jest omylem také bolaczie 69[a] m. bodláčie); — val. bři*ľa* m. bři*dľa* (břidlice) Šemb. 53; tr*l*ice v. tr*dl*ice, w Trlicy Háj. herb. 96[a]; — subst. *-lo* m. *-dlo*, kadylo thus (kadidlo) Pror. Isa. 66, 3, Tegerns. 96, myrry y kadyla Kruml. 475[b], ſwietilo Ol. Ex. 25, 28, budeš lákati jejích chodil t. Gen. 3, 15 (m. chodi*dl* nč. chodidel), tworzilo formella Brig. 52[b], slc. kadilo, divalo Mikl. I[2], 506, šilo (šidlo), zubalo (zubadlo, caňk), zrkalo (zrcadlo), ťažalo (těžadlo), česalo Šemb. 73 (dol.-orav.), bralo (brádlo) t. 76 (novohrad.), žrielo t. 74 (hornováž.); — místo kadi*dl*nicě jest kadi*l*nicě, zlatú kadilniczy Comest. 71[a], w kadilniczych t. 69[a], — místo *-dlný* je *-lný*, ſprawelny iustus Pror. Isa. 41, 26, o světlosti sprawelna Pass. 229, (konšelé) krziwelnye súdie Hrad. 127[b]; — slc. po*ľ*a z po*dľ*a (podle) Pastrn. 147; — místo gen. tka*dl*ce dat. tka*dl*ci atd., od tkadlce Háj. herb. 90[a], říká se ob. tka*l*ce atd., — místo se*dl*ka, se*dl*ský, ze-Se*dl*ce, Se*dl*čany pak se*l*ka, se*l*ský, ze-Se*l*ce, Se*l*čany.

2. Z *dm* odsuto *d* v některých slovích v době psl., v. § 245; v č. zdá se sem hleděti stč. přiemluva m. pře*d*mluva, prziemluwa Štít. uč. 4[a] a j., Ol. Est. 12, 6, przyemluwa Pulk. 1[b] a j., Koř. 1[a] a j., přímluva neb předmluva HusE. 1, 319 atd.; ale možná, že je to složenina stará s prê-, vedle níž je pře*d*mluva pozdější duplikat.

3. Z *dn* jest odsuto *d* v hle*n*úti m. hle*dn*úti, nahlenyete sem do hrobu Hod. 53[a], pohleň = pohlédni BartD. 65 (rožnov.); — pa*n*úti m. pa*dn*úti, panet a zhyne Brig. 179[a]; — stu*n*ce chod. 46 m. stu*dn*ice; — dial. ho*ný* m. ho*dný* Pastrn. 147 (slc.); — je*n-* m. je*dn-* v tvarech číslovky *jeden*, na př. ena (jedna), enej, eneho, enemu Pastrn. 147 (slc.), srov. stpol. gena ma bycz monetha Nehr. Altpoln. Sprachdenkm. 142 (statut z r. 1449), na wyrzchu geney hory t. 260 (bible z r. 1455); — sem patří také adv. *eno, jene, ene, jen, len, jenom, jenem, enom, enem,* vzniklé vesměs ze sg. akk. *jedno* a lok. *jednom,* vzatých příslovečně: jakož iedno sami chtěli Pil. b, teprv sem yedno přišel sem Hrad. 129[a], vzieti gedno pět grošuov Pr. pr. 259, i žádný nepoznal otce gedne syn ani kto syna poznal gedne otec Comest. 233[a], v kostele jak jest to sme gednom dveřmi viděli Kabátn.,

jednom vy mi cele věřte Pam. 3, 106 atd., a jene v jednym domě, jene na chvilečku Suš. 388, 416, milujete gen ty Krist. 39[b], len kúsek Suš. 713, eno ju neztrać t. 398, (slyším) ene tvůj hlas nařikati t. 493, jenom Us., enom pána Boha pros Suš. 408, jenem jedna t. 409, enem od pátku do neděle t. 461; — dial. též *n*es, *n*ešní, *n*ěskaj m. *dn*es atd. BartD. 88 (stjick.) a 111 (laš.), ta*n*u m. tam-*dn*u Pastrn. 147 (slc.). — Odsuvky tyto vyvinuly se částečně zajisté tím, že bylo dříve *dn* změněno v *nn*, srov. § 323, 7.

Ze *zdn* odsuto *d* v prá*zný* Us., Btch. 431 a j., m. prá*zdný*, z porzd-, Mikl. Et. Wtb. 259, stsl. neprazda těhotná, prazdovati zaháleti; — ob. jí*zný* m. jí*zdný*, šest tisíc giznych Comest. 132[b], — po*zní* m. poz*dní*, pozní Kotsm. 15, půznej chod. 46, pozny BartD. 111 (laš.), — doudl. brá*žní* (sic) m. brázd*ní* (na př. kůň, t. který chodí v brázdě); — srov. § 314 č. 1.

4. *d* je dále odsuto ve *ž*bán, *ž*ber mýt. 337, Neor. 9, a Us. m. *dž*bán, *dž*ber; —

5. v ob. *zv*ih- m. *zd*vih-, zvíhat Us., chod. 46, Btch. 431 (dbeč.), BartD. 17 (zlin.), když zwyhaſſe Comest. 15[b]; —

6. z *d*, na př. patnaſt Comest. 240[a] atd. m. na-*ds*t-, jedenást, devatenást Šemb. 53 (val.), jedenáste (-tý), dvanáste Btch. 440 (dbeč.); — dwie ſtie kamenney Comest. 156[a] m. *ds*tě (desky); —

7. z *dc, dč,* v ob. *c*era, sr*c*e, zrá*c*e, svě*č*it atp. Us., BartD. 80 (val.) Neor. 9 atd., m. *dc*era, svě*dč*iti atd.; o tom viz též § 324; —

8. z ostý*ch*ati m. o-sty*d*-ch-.

9. *ď* je vynecháno v impt. po*ť*e BartD. 33 (pomoř.) a j., po*ť*ě t. 88 (stjick.) m. po*dť*e, — v *hle* m. hle*ď*.

C) Souhlásky *p, b, v, f, m* a jejich proměny.

328. Souhlásky *p, b, v, m* jsou v češtině pravidelné střídnice stejných hlásek praslovanských, v. § 246; na př. *p*lovu psl. *p*lovą, *b*eru psl. *b*erą, no*v*ý psl. no*v*ъ, *m*áti psl. *m*ati. Souhláska *f* přibyla v češtině později.

V mluvnici hlásí se tyto souhlásky do třídy společné podobným článkováním (srov. § 7), a dále že mají některé změny stejné. Obzvláště je tu důležito měkčení *p-* v *ṕ-* atd. ve spojení s *-j, -i(í)* nebo samohláskou praejotovanou (dvojhláskou *ⁱ-*).

Měkké *ṕ, b́* atd. bylo v češtině staré, a jest v některých nářečích nynějších.

Že bylo v češtině staré, vyplývá z přehlásky *a) u-i* a *b) a-ě.*

a) Koncovka sg. akk. terram píše se v rkpech starých *-mu*, na př. Pavel dal jest zemu Litom., ciesař zemu porobi DalH. 31, oni obdirzye zemu ŽWittb. 36, 9, a koncovka akk. frigus, hiemem píše se rovněž tak, w zymu ChirB. 31[a]; píší se tedy koncovky ty stejně; ale akk. psaný ze*mu*

mění se časem v ze*miu* a ze*mi*, kdežto akk. psaný *zimu* zůstává a nikterak se nemění; zjev ten byl by nepochopitelný, kdyby stejně psané koncovky stč. ze*mu* a zi*mu* také stejně byly zněly, a nutno tedy předpokladati, že tu bylo znění rozdílné: koncovka v akk. zi*mu* zněla jako dosud — není příčiny domnívati se, že bylo znění jiné —, naproti tomu koncovka akk. ze*mu* zněla stč. *-ḿu*.

b) Totéž lze ukázati na příkladech stč. psaných ze*ma* terra a zi*ma* frigus, rozpra*wa*l Hrad. 71[a] (part. iterativa *rozpráv́ěti*) a da*wa*l (dával), ho*wa*do a *wa*da atp. Vytčené jejich slabiky píší se kdysi stejně; ale během času a za jistých okolností mění se psané kdysi ze*ma* v ze*mě*, rozpra*wa*l v rozprá*vě*li, ho*wa*do v ho*vě*zí atd., kdežto v zi*ma*, dá*va*li, *va*diti za okolností stejných změna se nestala žádná; abychom ten zjev pochopili, předpokládáme opět, že tu bylo znění rozdílné: v zi*ma*, dá*va*l, *va*da znělo *ma*, *va* jako dosud, naproti tomu v ze*ma* (nč. ze*mě*), rozpra*wa*l (plur. rozprá*vě*li), ho*wa*do (adj. ho*vě*zí) znělo *-ḿa-*, *-v́a-*.

Přehlásky *u-i* a *a-ě* dějí se jen ve slabikách měkkých a po souhláskách měkkých; v příkladech našich, kde se *mu*, *ma*, *va* změnilo v *mi*, *mě*, *vě*, bylo tedy *ḿ-*, *v́-* měkké. A co o *ḿ*, *v́* ukázáno, dá se ukázati také o *ṕ*, *b́* a platí analogicky také o *f́*.

Srov. Listy filol. 1883, 107—108 a doleji § 394. —

Tím je nalezeno theoreticky a nepřímě, že v době staré bylo vedle tvrdého *p*, *b* atd. také měkké *ṕ*, *b́* atd.; a touž věc potvrzují jiná svědectví přímo.

Sem patří především psaní některých textů, kde měkkost hlásek *ṕ*- atd. je zřetelně označena. Příklady toho jsou: zṕiewati Kruml. 472[a]; ṕaty Br. Dan. 4, 12 a j.; zvláště pak důsledné označování této měkkosti v KřižB. (z r. 1520, na listech 75[a] až 99[a]): ṗíjſſe 75[a], ṗiekná 97[a], což se ḃíjbíj 95[a], ſoḃie 75[a], chẇíjle 84[b], ẇieeru 89[a], jsem-liť já vám ṁíjl budiž i ona vám ṁíjla 82[b], zṁíenku učinila 87[b] atd. (v KřižB. psává se litera *-i-* bez tečky, na př. naẓṁileẓſſíj 97[b], ẇierṅieẓſſíje 90[a], ṗiekṅieẓſſíí 97[a] a j.; kromě toho psáno tu *ṗ* atd. také, když následuje litera známkovaná, na př. ṗíjſſe, zṁíenku atp.; tečka psaná tutéž v slabikách ṗı-, ṗıe-, ḃı-, ḃıe- atp. není tedy s *-i* na předcházející literu snad jen mechanicky přešinuta, nýbrž náleží této liteře skutečně a značí měkkost této hlásky, tedy psané zde ṗı = *ṕi*, ṗıe = *ṕě* atd.).

Dále sem patří svědectví Nudožerského, jenž poznamenává ve své mluvnici 3[a], že *p* ve slově pjſſe je liquida mollis, a rovněž tak *m* v mjſto, *v* ve wjra; a také Tomsa 1782 (str. 9) učí, že *p*, *b*, *v*, *f*, *m* před *-i*, *-í* zní etwas gelinder und angenehmer, než před *-y* a *-ý**).

*) Že retnice před *i*, na př. v *pi*, *mi*, má znění poněkud jiné než před *-a*, na př. v *pa*, *ma*, poznáváme i ve výslovnosti nynější. Rozdílnost postihuje se v konci aktu článkovacího, t. j. na přechodu od retnice k následujícímu *-i* neb *-a* atd., a je způsobena právě tímto přechodem. — Retnice tvrdé a měkké rozeznává také Puchmajer v Chrámu Gnidském, tištěném 1804, na př. litera *p* s kroužkem napřed nahoře znamená *p* tvrdé, bez kroužku měkké, podobně *b* s obloučkem nahoře v pravo = tvrdé, bez obloučku = měkké atp.; ale rozdíl ten je tu zajisté jen v písmě.

Tím jsou měkké hlásky *ṕ*, *b́* atd. dosvědčeny pro dobu starou a minulou. Že jsou také v nářečích nynějších, zejména v Čechách v nářečí chodském, doudlebském a lužnickém, pak na Moravě a v Slezsku v celém nářečí slovenském, valašském a lašském, částečně také v hanáckém a jinde, učí a potvrzují popisovatelé těchto nářečí. Podle těchto popisů je nejvíce rozšířeno *ṕ*-, *b́*- atd. ve spojení s následujícím *-i(í)*, tedy v slabikách *ṕi*, *b́i* atd. (psaných tu *pji*, *bji* atd.); ale také v slabikách *ṕa*, *ṕu*, *ṕě* atd. (psaných tu *pj*a nebo *ṕ*a atd.) bývá *ṕ*, *b́* atd. Říká se na př. pjivo, bjič chod. 39, pjít, sto mjil Erb. čít. 34 (domažl.), pjit, von ho zabjil Šemb. 16 (domažl.), pjivo, bjit, vjisí, rafjička, mjilost Kotsm. 5 (doudl.) pjít, pjivo, holubji (pl. nom., holubi = pl. akk. m. holuby), vjinen, mjísa Šemb. 19 (lužn.), pjivo, mjiłý BartD. 6 (zlin.), huuši chuapji (pl. nom., chuapi = pl. akk. m. chłapy), bjił (bił = buł), mjiły (miły = myly) Šemb. 57 (opavsk.); řibjata, holoubjata, hrabjata Kotsm. 6 (doudl.), holubjata, dupjata Šemb. 51 (vých. mor.), hříb́a BartD. 6 (zlin.), ṕata, ṕasť, v́az, sḿať sa t. 98 (laš.), v hoferstv́ú t. 55 (val.), krv́ú t. 6 (zlin.); Morav́an t. 98 (laš.), Opavjane Šemb. 51; kúṕa gen. kúṕě akk. kúṕu instr. kúṕú (Bartoš), krḿa gen. krḿě akk. krḿu instr. krḿú (týž); kúṕa, zeḿa BartD. 6 (zlin.); atd. —

Z toho ze všeho vyplývá, že vedle tvrdého *p*, *b* atd. jednak bylo, jednak dosud jest také měkké *ṕ*, *b́* atd. —

Jde o znění tohoto měkkého *ṕ*, *b́* atd. Nynější dialektické střídnice těchto hlásek vyslovují se s příhlasem jotovým (tedy *pʲ* n. *pⁱ-* = *pi̯-*) tu mírnějším, tu více zřetelným; na př. v nářečí zlinském „se slabým přídechem jotovým“ BartD. 6, kdežto v dolnobečevských slovích hołóbjata, pópjata atp. jest „u výslovnosti rozeznati zcela jasné a zřetelné *j*“ Btch. 441. Podle soukromého popisu Bartošova zní v slabikách *pě*, *bě* atp. nejen jotace = pⁱe, bⁱe, ale také retnice změkčená, tedy na př. sg. gen. kú*pě* vysl. kúṕⁱe, sg. dat. ry*bě* vysl. ryb́ⁱe atd.; a rovněž tak v́ⁱadnút (vadnouti) atd. Takové pak nějaké znění — určitěji se vyjádřiti nelze —, jako je v nynějších nářečích živých, přičítáme také staročeskému *ṕ*, *b́* atd.; opravňuje nás k tomu kromě analogie také staročeské psaní, na př. ṗíjſſe KřížB. 75[a], ḃíbjíj t. 95[a], ṁíjl t. 82[b], Wawra z Giwian ŠtítHrad. 168[a] t. j. Ji*vi*an, pamiatny den ListPoř. 1465 t. j. pa*mia*tny, ẇieeru KřižB. 89[a], zṁíenku t. 87[b], zṕiewati Kruml. 472[a] atd.; znění dialekticky různé, jaké při měkkém *ṕ* atd. dotvrzeno v nářečích nynějších, mohlo bývati ovšem také v jazyku starém.

Co se týká **psaní** *ṕ* atd., nechávám doklady, jak je nalézám v pramenech, a píši tedy na př. z Giwian ŠtítHrad. 168^a, Opavjané Šemb. 51, Moraṕan BartD. 98 atd. V příkladech grammaticky konstruovaných píši *ṕ*, *b́* atd., na př. stč. (před přehláskou) *kúṕa* atp. Stejně píše se někdy také nč. dial. *ṕ* atd., na př. zlinské kúṕa BartD. 6; stejnost tato nebude vaditi, netvrdí se tím, že by stč. *ṕ* a zlinské *ṕ* zcela stejně bylo znělo, a rozdíl veliký zajisté nebyl.

329. Měkké *ṕ*, *b́* atd. mělo by bývati ve stejných celkem případech, kde jsou tak zvané měkké souhlásky jiné; na př. podle pravidelného *ň* v inf. ra*ň*iti, part. praes. ra*ň*ě (z ran^{i}a, z -nę), part. pass. ra*ň*en (z ranjen-) atd. mělo by bývati též pravidelné *ṕ* v inf. kú*ṕ*iti, part. kú*ṕ*ě a kú*ṕ*en atd. Avšak v češtině historické místo pravidelnosti a důslednosti obecné nalézáme pravidelnost ovšem také nějakou, ale všelijak omezenou. Toto omezení měkkých *ṕ*, *b́* atd. je třeba vyšetřiti. Rozeznáváme případy:

I. Retnice pojí se s následujícím *-j*; a to *a*) s *-ja*, *-ju*, a *b*) s *-j-* a další samohláskou jinou.

a) Ve spojení s *-ja*, *-ju*, tedy v slabikách *pja*, *pju*, *bja*, *bju* atd. Slabiky ty mohou býti krátké nebo dlouhé, a jejich samohlásky *-a* *-u* původu jakékoliv. Tudy vzniklé *pja*, *pju* atd. mění se v české době předhistorické v *p^{i}a*, *p^{i}u* . . ., a z toho je dále oslabením jotace *ṕa*, *ṕu* atd. srov. § 112, *b)* a 205, *b)*. Že slabiky tyto byly měkké, svědčí přehláska *a-ě* a *u-i*, na př. v part. praes. stč. kú*ṕé* (z kúp^{i}a, a toto z kąpję, inf. kąpati, kúpati), fem. kú*ṕíc*- (z kúp^{i}úc-, a toto z kąpjątj-), sg. nom. kú*ṕě* (z kúp^{i}a, -pja), ze*mě* (ze zem^{i}a, -mja), akk. kú*ṕi* (z kúp^{i}u, -pją), ze*mi* (ze zem^{i}u, -mją) atd. Jotace se oslabuje a až zaniká ve psaném ze*mu* DalH. 31 a j., ale následující potom změna v ze*miu* a ze*mi* svědčí, že vytčená slabika byla měkká, tedy *ḿu* atd. To platí o staré češtině veškeré. Dialekticky pamatuje se měkkost dosud, na př. ve zlin. ku*ṕa* akk. kú*ṕu*, instr. kú*ṕú*, kr*ḿa*-kr*ḿu*-kr*ḿú* atd.

b) V případech ostatních, kde *p-* atd. je spojeno s *-j* a další samohláskou jinou, t. j. v případech mimo slabiky *-ja*, *-ju*, změkčení zvláštní od *-j* se nejeví; pokud tu jaké bylo, záhy zaniklo. Na př. praes. 3. sg. kú*pe* inf. kúpati, hý*be*, dřie*me*, impt. ku*p*(i), hy*b*(i), part. kú*pen* (inf. kúpiti), lo*ven*, lo*men*, kompt. adv. lé*pe*, hlú*be*, dřé*ve* atp., z býv. *-pje*, *-bje* . . ., *pji*, *bji* atd. Tak jest ve všech nářečích nynějších, tak bylo i v češtině staré; i v rkp. KřižB., kde měkké *ṕ* atd. bedlivě se znamená, píše se na př. oſtaweno 84^b, omameny 81^a, omamenaa 98^b, oznamena 97^b. V dial. ze*ḿi*, w wlaſkee zeḿ KřižB. 75^b, ńekoliko zeḿíj t., po geho zeḿíjch t. 91^a, mor. dat. kú*ṕi*, kr*ḿi*, gen. kú*ṕě*, kr*ḿě* atp. (Bartoš) je změkčení podružné od následujícího *-i*, *-í*, *-^{i}e*.

Odchylky odtud jsou velice řídké. V kompt. psaném leṕe, leṕe

by bylo ŠtítOp. 36, jest odchylka ojedinělá. Častější, ale v celku přece velmi řídká jest odchylka v part. pass. třídy IV a příslušném subst. verb., na př. vikupyenye JiřBrn. 214, zahanbien EvOl. 73^a, děvku přiſtaṕenu ŠtítOp. 39^a, zlomyene Brig. 164^a a j. Nemyslím, že by v tuto psaném pye, bie, ṕe atd. bylo dochováno staré psl. pje, bje atd., a mám za to, že jsou to odchylky podružné a dialektické. Jakým způsobem se vyvinuly, nelze vždy určitě pověděti. Někdy se podobá výklad dloužením koncovky *-en*: ze zprošťen stalo se zdloužením *-én* a z toho *-ien* (srov. § 128) a zúžením též *-ín*, zproſſtijen Štít. ř. 9^b, wyerzino Brig. 4^a, ſpatřjno jest Br. Dan. 1, 15; tudy mohlo vzniknouti také vykúp*ien*, zahanb*ien*, zlom*ien* m. *-en*, a odtud zase vykúp*ě*nie, zlom*ěný* atp. místo *-enie*, *-ený*. Jindy mohla působiti analogie třídy III. (u*měn*, tr*pěn*) a V. 1^b (sta*věn*), — jindy pak analogie zvratná, o čemž v. § 130.

II. Retnice pojí se *a*) s následujícím *-i* a *b*) se samohláskami praejotovanými.

a) Když následuje samohláska *-i* nebo dlouhé *-í*, tedy v slabikách *pi*, *pí*, *bi*, *bí* atd., tu vyskytuje se měkčení v *ṕ-*, *b́-* atd. jen jako zvláštnost dialektická.

Ta pak je v nářečích nynějších bezpečně dosvědčena příklady: pjivo chod. 39, pjít Erb. čít. 34 (domažl.), bjit Kotsm. 5 (doudl.), vjisí t., rafjika t., mjísa Šemb. 19 (lužn.), mjiły Šemb. 57 (opav.) a BartD. 6 (zlin.) atp.

Není pochyby, že táž dialektická zvláštnost bývala také v době starší, a můžeme ji spatřovati tam, kde psaní k ní ukazuje. Na př. v KřižB. psáno: tuto ſe ṕijſſe 75^a, za bohatým hrabíj 87^a, trúbíti 79^b, ẃida 93^a, přiẃítala 96^a, přiẃíjtaly 95^b, s ſwyḿ ďetḿi 98^b, budiž ona vám ḿíjla 82^b, ſvkroḿíj 84^b atd.; že tečka v těchto dokladech náleží souhlásce *p-* atd. a není snad jen přešinuta s následujícího *-i*, je ukázáno nahoře; není tedy pro příklady zde podané výklad jiný než ten, že text, z něhož jsou vzaty, pochází z dialektu, ve kterém se říkalo *ṕíše*, trú*b́i*ti, *ẃ*ítati, *ḿ*ilý atd., že tedy dialektická zvláštnost novočeská *pji-*, *bji-* atd. — t. j. *pii-*, *bii-* atd. — nebo *ṕi*, *b́i* atd. místo spisovného *pi-*, *bi-* atd. byla také v době staré.

b) Když následuje samohláska praejotovaná (dvojhláska), tu jest rozeznávati *a*) spojení s *-^{i}a*, *-^{i}á*, *-^{i}ú*, a *b*) spojení s *-ě*, *-ie*, buďtež tyto dvojhlásky původu jakéhokoliv; — spojení jiná krom uvedených jsou dialektické varianty.

1. Ve spojení s bývalým českým *-^{i}a*, *-^{i}á*, *-^{i}ú* vzniká *p^{i}a*, *p^{i}á*, *p^{i}ú*, *b^{i}a* . . . atd., a dále oslabením jotace *ṕa*, *ṕá*, *ṕu* atd., srov. § 112, *a)* a 205, *b)*. Měkké byly tyto slabiky v době staré, a to ještě v XII–XIV stol. Svědectvím tomu jsou přehlásky v gen. holú*b́ě*te dat. holú*b́ě*ti atd. vedle plur. holú*b*ata (z -bęt-), v stč. sg. gen. ko*pie*, vr*bie*, bohats*tvie*,

svědom*ie* z kop*iá* atd. (z -ьja), dat. kop*í*, vrb*í*, bohatst*ví*, svědom*í* z kop*iú* atd. (z -ьju), atp.; kdyby tu byly bývaly slabiky tvrdé, jako jsou na př. v inf. sku*bati*, adj. le*pá*, le*pú* atp., nebyla by nastala přehláska v holú*běti*, k*opie*, kop*í* atd., nýbrž staré holú*bati*, ko*pá*, ko*pú* bylo by zůstalo beze změny, jako sku*bati*, le*pá*, le*pú* atp. zůstalo nezměněno. Časem měkkost zaniká a jest na př. part. na*pat*, adj. pa*mátný*, plur. holú*bata* atd.; ale dialekticky udržuje se, jak svědčí doklady psané ſpatý Br. Dan. 4, 12, pamiatny ListPoř. 1465 atp., a v některých nářečích pamatuje se dosud, jak dokazují příklady: řibjata Kotsm. 6, hříbjata Btch. 441, hrabata BartD. 16 (zlin.), gen. zlodějstva t. 98 (laš.), instr. krvú t. 6 (zlin.), v hoferstvú t. atd.

2. Ve spojení s praejotovanými samohláskami (dvojhláskami) ostatními, totiž s *-ě* (= *ie*) a *-ie* (= *ié*), drží se jotace všeobecně a pravidelně, na př. v dat. ry*bě*, hla*vě*, part. tr*pě*, tr*piec*- atd., vysl. ry*b^ie* atd. Dialekticky bývá tu kromě jotace ještě zvláštní změkčení souhlásky, tedy na př. *pě* vysl. *ṕ^ie* atd. (Bartoš, viz § 328). A tak bývalo také v nářečích starších, jak svědčí doklady v KřižB. ṗieknaa 78ª, ſobie 75ª, ẇiedieti 88ᵇ, ẇieſs 84ᵇ, ṁiel 75ᵇ, ṁieti 79ª, zṁienku 87ᵇ atd. (často); příklad stejný odjinud je zṗiewati Kruml. 472ª. V dokladech těchto, hojných zejména v KřižB., jsou psány slabiky naše *pě*, *bě* atd. a *tě*, *dě*, *ně* podobně, na př. ve slově ẇiedieti KřižB. 88ᵇ psána slabika ẇie (= nč. *vě*) docela jako ḋie (= nč. *dě*). Podle toho mohlo by se zdáti, jako psané ḋie neznamená znění *ďě* = *ďie*, nýbrž jest jen mechanickou obměnou psaní staršího ḋie (přešinutím tečky s litery *i* na literu *d*), tak že jest také psané ẇie jenom = *vě*, a nikoli = *v́ě*. Ale naproti tomu je připomenouti, co dílem již nahoře bylo pověděno: 1) že slabiky psané se souhláskami retnými ẇie atd. a slabiky s *ď*, *ť*, *ň*, ḋie atd. nejsou zcela analogické, poněvadž v ḋie atd. jotace již (v XVI stol.) nezněla (svědectví toho jsou i v samém KřižB., kdež náležité ještě otpušťenie psáno geſſtie 86ᵇ a 92ª, odpuſſtieṅiee 90ᵇ), ve ẇie atd. pak zněla a zní dosud; 2) že *ı* samotno bývá bez tečky, když nepředchází litera, která by tečku míti mohla, na př. naımileıſſij 97ᵇ a j.; 3) že litera souhlásky retné bývá tečkována i když následuje známkované *í*, na př. ṗijſſe 75ª, zṁienku 87ᵇ a j. Když to vše shrneme a k tomu považíme, že *pě* atd. zní dialekticky dosud *ṕ^ie* atd. (t. j. že kromě jotace je také změkčena retnice), tedy nebude trvám lze jinak než připustiti, že také psané ẇie atp. v KřižB. dlužno bráti za *v́ě* (= *v́ie*) atd. —

Případy I. a) *pja*, *pju* atp. a II. b) 1) *p^ia*, *p^iu* atp. v češtině splývají, srov. § 113 a 206. Na př. stč. part. I. a) kú*pě* (inf. *kúpati*) je z kú*ṕa* a toto z ku*p^ia* psl. ką*pję*, a II. b) 1) kú*pě* (inf. *kúpiti*) je z kú*ṕa* a toto z kú*p^ia* pův. ku*pę*; I. a) part. kú*pic* (inf. *kúpati*) je ze staršího kú*ṕúc*- a toto z kú*p^iúc*- psl. ką*pjątj*-, a II. b) 1) sg. dat. ko*pí* je ze staršího ko*ṕú* a toto z ko*p^iú* a psl. ko*pьju*. Vytčené v těchto příkladech

slabiky nč. i stč. *pě* a *pí* jsou jednostejné, ale původu jsou rozdílného: v případech I. a) bylo *pję*, *pją* atp. (vůbec *pj*), v případech pak II. 2. a) bylo *pę*, *pьju* (vůbec *p*- bez *-j*); oboje splynulo, t. j. z obojího vyvinulo se pro češtinu jednostejné *p^ia*, *p^iu* atd.

III. Od následujícího *-e*, *-ь* souhlásky *p*-, *b*- atd. se neměkčí. Psané *vě*, *mě* atp. místo *ve*, *me* a *ṁ* za *mь* jsou zvláštnosti a odchylky dílem ojedinělé, dílem dialektické; o těch v. v § 130 a v §§ zde násl.

p, ṕ.

330. Souhlásky *p*, *ṕ* píší se:

většinou bez rozdílu měkkosti literami *p*, na př. pity (inf.) ŽWittb. 79, 4, picha superbia t. 72, 6; — *pp*, na př. przyekoppi AlxM. 1, 14, oppatrnemu Háj 3ª, pod Lippany t. 407ᵇ; — o psaném *hp*an- a *ph*an- viz § 392 č. 9; —

někdy měkkost naznačena a psáno ṗ, na př. ṗijſſe KřižB. 75ª, ṗilen (l v tomto rkpe = netvrdé *l*) t. 87ª; tak psáno i v bibli Br.: zṗał ſe Dan. 8, 10, t. 8, 11, ſṗatý t. 4, 12, připał Ezech. 17, 7; také v mluvnici Rosově (1672) str. 1 a 2 rozeznává se *p* a *ṕ*; Pelzel (1798) píše p'ał 102 a 105, p'at 107, Vojt. Nejedlý v ČČMus. 1828, I. 23 p'ala; — Tomsa str. 9 vysvětluje rozṗatý = „beinahe rozpjatý", Nejedlý (1804) str. 10 rozṗatý „lies rozpiatý".

V AlxV. je napsáno bogyety 2167 m. *p*ojieti, chybně. —

pj se mění v *p^i*, *ṕ*.

331. Změna tato stala se v době české předhistorické, a stala se v slabikách *pja*, *pju*: žádané *pja*, *pju* změnilo se v *p^ia*, *p^iu*, a oslabením jotace změněno *p^i*- dále v *ṕ*-, srov. § 329. Na př. sg. nom. kú*pja*, *-p^ia*, stč. před přehláskou kú*ṕa*, přehlas. kú*pě* nč. kou*pě*; akk. kú*pju*, *-p^iu*, stč. před přehláskou kú*ṕu*, nč. kou*pi*; atd.

Měkkost v slabikách těchto pamatuje se v češtině vůbec až do přehlásky *a-ě* a *u-i*; kdyby byla zanikla dříve, ztvrdlé *kú*pa*, *kú*pu* nebylo by se mohlo přehlásiti v kú*pě* a kú*pi*.

Dialekticky pamatuje se též měkkost dosud, na př. nom. kú*ṕa* BartD. 6 (zlin.), akk. kú*ṕu*, Li*ṕ*any (mor.).

Máme pak tuto změnu v případech obsažených ve výčtu v § 262 a j. (při změně *rj* a j.), totiž:

v některých tvarech jmenných kmene *-j*-, na př. sg. nom. kú*pě* nepřehlas. kú*ṕa* z kup^ia, -pja, — sg. akk. kú*pi* nepřehlas. kú*ṕu* z -p^iu, -pju psl. -pją;

v subst. s příponou *-jan-*, na př. Lipěnín; pl. akk. Lipany, z li*p*an-, lipjan-; —

v praes. 1. sg. tř. III. 2, na př. stč. tr*p*u z tъrpją; —

v praes. 1. sg. tř. IV, na př. stč. to*p*u z topją; —

v slovesích tř. V. 1[b], na př. potápěti nepřehlas. -tá*p*ati z -tápjati, ve všech tvarech; —

v tvarech praesentních (krom. impf.) sloves tř. V. 2, na př. praes. 1. sg. ka*p*u (*kapati*) z kapją, 3. pl. ka*p*ú z kapjątь, part. ka*pě*, ka*p*íc- stč. (před přehláskou) ka*p*a, ka*p*úc- z kapję, kapjątj-. —

Odchylkou bývá také místo žádané slabiky *pe* (z psl. *pje*) psáno pe, pye, zejména v kompt. lepe ŠtítOp. 36, a subst. verb. sloves tř. IV. vikupyenye JiřBrn. 214, nanebewſtupyenye t. 217; o tom v. § 329.

pi-, *pi-* se mění v *pi*, *pi-*

332. 1. Když následuje samohláska *-i*, *-í*, mění se *p* v některých nářečích v *p*. Na př. pjivo Kotsm. 5 (doudl.), Šemb. 19 (lužn.), BartD. 6 (zlin.), pjít Erb. čít. 34 (domažl.), pjit Šemb. 16 (též), huuši chuapji pl. nom. Šemb. 57 (opav.) atp. To bylo i v době starší, jak svědčí doklady KřižB.: pijſſe 75[a], přziſtupiw 76[a], pilen 87[a], pilnie 87[a], s pilnoſtij 89[b].

2. Když následuje některá ze samohlásek praejotovaných *ě*, *ie*, *ia*, *iá*, *iú*, tedy rozeznávejme případy:

a) *pě*, *pie*. Tu máme jotaci zachovánu, na př. *pět* vysl. *p[i]et*, dat. potu*pě* vysl. *-p[i]e* atd. Kromě jotace bývá však dialekticky ještě také změkčení předcházející souhlásky, tedy potu*pě* vysl. *-p[i]e* atp. (Bartoš); a tato dialektická zvláštnost byla také v době starší, jak svědčí psaní zpiewati Kruml. 472[a] a zvláště usus písařův v KřižB.: pieknaa 78[a], piekná 97[a], pieknv 91[a] a 96[b], piekńieiſſíj 97[a], opiet 88[a], 87[b], trpieliwoſt 93[a], přzetrpiela 97[b].

b) *p[i]a*, *p[i]á*, *p[i]ú*. Tu bylo změkčení, při němž praejotace zanikala; tedy na př. part *p[i]at-pat*, jako *t[i]at-tat* atp. S tím srovnává se psaní ſpatý Br. Dan. 4, 12, zpał ſe t. 10 a 11, připał t. Ezech. 17, 7. Měkkost drží se do stol. XII a XIV; svědectvím tomu jsou přehlásky *pat-pětie*, sg. gen. ko*pá*-ko*pie*, dat. ko*pú*-ko*piú*, ko*pí*. Potom měkkost dílem zaniká a jest nč. za*p*al, za*p*at atd., — dílem se drží a proniká v jotaci, v dial. *p*asť, *p*ata, *p*atro, *p*aď BartD. 98 (laš.), za*p*au t. 39 (súch.), 3. pl. tr*pá* t. 77 (val.), *p*asť t. 29 (pomor.), *pj*asc, *pj*atý, *pj*atek, *pj*ata, inf. *pj*ać t. 40 (hrozenk.), pó*pj*ata Btch. 441, slc. *p*ial, *p*iat atd. Nč. knižné *p*ial, *p*iat (n. pjal, pjat) je vlivem nářečí východních; jazyk obecný na území západním má *pal*, *pat*.

Srov. §§ 340 (*b*), 348 (*v*) a 358 (*m*).

333. Od následujícího *-e*, *-ь* souhláska *p* se neměkčí. O řídkých odchylkách, jako je psané kopiet Mill. 21[a], v. § 130.

Změny souhlásky *p* mimo měkčení.

334. 1. *p* (*p*) je změněno v *t*, zejména *pě* a *pi* v *te* a *ty*, v dial. *t*et, *t*eknej, *t*yte je s *t*enou mýt. 338 m. *p*ět, *p*ěkn-, *p*ite (pijte), s *p*ěnou; srov. změnu parallelní *b-d* v § 342. Dále je změněno *p* v *t* v č. *t*ipec proti stč. *p*ipec, pol. *p*ypeć sthněm. pfiffiz.

2. *p* změněno v *f* v doudl. *f*áb m. *p*áv, fáb, fábí péro BartD. 87 (stjick.); o tom v. doleji § 471; — v slc., zlin. a dbeč. *f*igle (plur.) BartD. 13 a Btch. 433, č. *p*ikle, stč. *p*ikel; — *pt* změněno v *ft*, ve *f*ták Us. m. *p*ták, fták Btch 433; vták Šemb. 40 (záp.-mor.), za *ft* bývá *vt* atd., srov. sln. ftič a vtič m. ptič Mikl. I[2] 507; v doudl. kro*f*ta Kotsm. 11 m. kuro*p*tva; — v ob. *f*čela, *v*čela ze *pčela, srb. pčela, pol. pczoła, stsl. bъčela; — sem patří také *f*struh, *v*struh m. *p*struh, wſtruch Nom. 63[b].

3. *p* v *b*, v *b*abouk Us., Kotsm. 18. m. *p*avouk; dále v dial. char*b*a BartD. 13 (zlin.) a j., *b*ohádka t. 63 (val.) a j., m. char*p*a, *p*ohádka. V laš. na*z*ba t. 108 m. nás*p*a změněna skupina temná v jasnou.

4. *p* ve *v*, v pomor. char*v*a m. char*p*a BartD. 30.

O stč. i nč. *m*áry v. stč. *p*áry, ze střhněm. *b*âre, v. § 343 č. 3.

5. *p* v *k*, v *k*apradí v. *p*apradí, laš. paprutka BartD. 118, pol. paproć, rus. paporotь, z paportь Mikl. Et. Wtb. 231; — *k*řepelka, slc. a srbch. prepelica, m. *p*erper- Mikl. Et. Wtb. 243 a I[2] 507; — *k*ondrava Jg. v. *p*ondrava, z po-norva Mikl. Et. Wtb. 212; — v *K*ařez, *K*arez, *K*ařízek Šemb. 22 (zbirož., jména místní) m. *p*ařez atd.; — v *k*říkopa BartD. 87 (stjick.), Btch. 433 (dbeč.) a j. m. *p*říkopa, vlivem následujícího *-ko-*; — v mor. *k*řesný m. *p*řesný (bez kvasnic) BartD. 63 (val.).

Na pohled je *p* změněno v *h* v č. le*v*hart za lat. leo*p*ardus, a dále ve ští*h*lý vedle štíp*l*ý; ale české *levhart* je přejato z němčiny, kdež znělo střhněm. lip*h*arte atp. Matz. Cs. 240, — a *štíhlý*, *štíplý* jsou slova významu podobného, ale původem různá: *štíhlý* patří k stsl. scěglъ singularis, srbch. cigli einzig, rus. ščegolь Stutzer Mikl. Etym. Wtb. 289, a *štíplý*, *číplý* Vel., Kom. Jg. k pol. szczupły.

Cizí *p*.

335. V slovích přejatých cizí *p* většinou zůstává, na př. ve slovích *op-*, o*p*ice, z germ., stnor. api, dněm. ape Uhlenb., — *p*lch stsl. plъchъ ze sthněm. pilih t., — *p*lacka z lat. placenta, — stč. *p*a*p*ier nč. *p*a*p*ír

ze střhněm. papier (a toto z franc. papier) atd. — Zřídka je změněno v hlásku jinou, na př. v slovích *barvínek* z lat. pervinca Mikl. Fremdw. 77 (mylným spojením s *barva*), — *topol* z populus t. 335, — stč. *fard*, fard Přešp 477, ffard Rozk. 933, z pardus, val. *facht* BartD. 63 z něm. Pacht (a toto z lat. pactus, pactum Kluge 254) atd.

p se přisouvá.

336. 1. V *mn-mpn*. Na př. tem*p*n- m. te*mn*-, (šírost) tempna Pil. c, tempnoſti ŽTruhl. 138, 11 a 12, Koř. 1. Jan. 1, 5, tempnoſtmi Koř. Efez. 4, 18; — šírost zempna Pil. c m. ze*mná*; — kam*p*na Mast. 289; — trom*p*nice Půh. 1, 263; — roſum*p*na Fagif. 37[b] m. rozu*mná*; — zem*p*nye UrbE. 114 m. že*mně* (lnu); — sum*p*nik Rozk. 908 m. sú*mník*; — odem*p*ne Mast. 383, Pror. Dan. 3, 96 m. -*mne*; — prziedem*p*nu AlbM = przyedemnu Alb. 62[b], m. -*mnú*; — z Lom*p*nice Půh. 1, 285; — Jem*p*nice, Jacobus de Gempnicz, děkan Vltavotýnský r. 1542 (ČČMus. 1843, 148); — srov. lat. dam*p*num, contem*p*no.

2. V *mt-mpt*, na tompto ſwyetye Admont. 1; srov. lat. emptus atp.

3. V *ml-mpl*, na Crumplowie ListPoř. 1443, v Krumplově t. 1409; srov. lat. exemplum.

4. V *ms-mps*, v Sampſon Comest. 125[b], srov. lat. sumpsi.

5. V slově *p*štros v. *š*tros atp.; shodně s lat. struthio a sthněm. strūz bylo i stsl. strusъ atd. a stč. *štrus*, *štros:* ſtruzzy AlxB. 5, 22, ſtruſſowe Pror. Isa, 43, 20, ſtroſowe t. 13, 21, ſtroſs Boh. 21[b], štros BartD. 16 (zlin.) a Btch. 433 atd.; vedle toho je také *pštros*, pſtroſſ Nom. 64[b], pſtroſſowe wayce Gesta Kl. 186 atd.

p se odsouvá.

337. 1. Ze skupení *pn*. Odsouvání toto je z doby psl., viz § 246: se*n* psl. sъnъ m. sъ*pn*ъ ř. ὕπνος, — us*n*outi z usъ*pn*ąti sr. s*p*áti, — to*n*outi z to*pn*ąti, — tr*n*outi z tьr*pn*ąti, sr. tr*p*ěti, noha mu str*pn*ula BartD. 110 (laš.), — kle*n*outi z kle*pn*ąti, — l*n*outi z lь*pn*ąti, — osl*n*outi z oslь*pn*ąti, — ka*n*outi z ka*pn*ąti, sr. ka*p*ati; — v češtině jsou příklady ještě další: ky*n*outi z ky*pn*ąti, srov. kypěti; — kře*n*úti z -krê*pn*ąti, stsl. iskrêpnąti obrigescere, stč. zkřěnúti: had (zimou) zkrsenuw JidDrk. 102, ruce zkrzenule Štít. uč. 154[a], vozataj bíše zkrzienul obriguit Otc. 423[a]; — uskři*n*úti ze -skři*pn*-, nč. uskřipnouti, že tě uſkrzyne DalC. 85, aby se nevſſkřinul Háj. 156[a]; — ušt*n*úti z uščь*pn*ąti, nč. uštipnouti, vſtne ho had Ol. Am. 5, 19, bude-li vſtnut Comest. 80[b] a j.; — vysy*n*úti, vysy*n*ovati, ze -sy*pn*ąti, ještě vysynuje jazyk Troj. Jg. Tvary s -*p*n-, trpnouti, skřipnouti, štipnouti atp., jsou novotvary.

2. Ze skup. *ps*, *pt*, též v době psl., viz § týž: vo*s*a lit. va*p*sa, sú*t*i m. su*p*ti, čřie*t*i ze čer*p*ti.

3. Dále jest *p* odsuto porůznu v slovích jednotlivých: *kurotva* Btch. 424, *kurotev* Tomsa 58, *korotev* Us., stč. kuroptwa ŽWittb. 104, 40 a j., — *perný* piperatus SlovKlem. 74[b] a j. m. pe*p*rný, odtud *perník*, — *struh* Us. a Kotsm. 15 m. *p*struh, — a v slově přejatém *hautman* Comest. 257[b], Ben. Ex. 18, 21 a j. m. hau*p*tman.

b, ***ƀ***.

338. Souhlásky *b*, *ƀ* píší se:

většinou bez rozdílu měkkosti literami *b*, na př. k biti ad locum certaminis Ol. 1. Reg. 17, 22 a v jeho biti essentia Kat. 100; — *bb*, bbilo (bylo) AlxM. 2, 1, bby (by) t. 2, 13; —

někdy měkkost označena a psáno *ƀ*, na př. hraƀij KřížB. 87[a], neƚijƀijſs t. 84[b], ƚijƀij t. 88[b], ƚijƀıla t. 79[a], ſoƀıe t. 75[a] a 76[a] a j.; — Šteyer v Žáčku (1668) na str. 13 a 14 poznamenává, že někteří rozeznávají *b* s obloučkem (nahoře v pravo) a *b* bez toho obloučku; patrně mělo býti ono pro tvrdé, toto pro měkké *b*, ale pravidla v tom postřehnouti nemohl; — tak vykládá také Rosa (1672) na str. 1 a 2, a píše na př. na str. 62 ry*b*a (*b* s obloučkem) dat. ry*b*ě (bez obloučku), ale tutéž odchylkou i *b*jda (s obloučkem) atd.; — totéž dvoje *b* píše Puchmajer v Chrámu Gnidském (1804); — Tham v Neueste Methode (1811) str. 20 poznamenává, že někteří liší *b* zavřené (s obloučkem) a otevřené (bez obloučku), ale vyznává, že v tom nepostihuje pravidla. —

V AlxV. 1746 je napsáno pyly m. *b*yli, chybně. —

bj se mění v *b*ⁱ, *ƀ*.

339. Změna tato stala se v době české předhistorické, a stala se v slabikách *bja*, *bju*: žádané *bja*, *bju* změnilo se v *b*ⁱ*a*, *b*ⁱ*u*, a oslabením jotace změněno *b*ⁱ- dále v *ƀ*, srov. § 329. Na př. *hýbati* part. praes. psl. gybję, česk. předhistor. gy*bja*, -*b*ⁱ*a*, -*ƀa*, stč. přehlas. hý*ƀě;* plur. psl. gybjątje, česk. předhist. gy*bjúce*, -*b*ⁱ*úce*, stč. nepřehlas. hy*ƀúce*, přehlas. hý*ƀíce* atp.

Měkkost v slabikách těchto pamatuje se v češtině vůbec až do přehlásky *a-ě* a *u-i;* kdyby byla zanikla dříve, ztvrdlé *hý*ba*, *hý*búc*- nebylo by se mohlo přehlásiti v hý*ƀě* a hý*ƀíc*-.

Dialekticky pamatuje se táž měkkost posud; jako se říká Moraƀan BartD. 98 (laš.), Opavjané Šemb. 51 (vých-mor.), Lipany (mor.) atd, tak se říká také Du*ƀ*any atp.

Máme pak tuto změnu v případech obsažených ve výčtu v § 262 a j. (při změně *rj* a j.), na př.:

v subst. s příp. *-jan-* Duběnín pl. akk. Dubany z duban-, dąbjan-; v praes. 1. sg. tř. III. 2, svrbu, ze svьrbją; —

v praes. 1. sg. tř. IV, robu, z robją, atp.; —

v slovesích tř. V. 1[b], vyráběti nepřehlas. -rábati, z -rábjati atp., ve všech tvarech; —

v tvarech praesentních (krom imperf.) tř. V. 2, praes. 1. sg. stč. hýbu z gybją, 3. pl. hýbú z gybjątь, stč. part. (před přehláskou) hýba, hýbúc-, z gybję, gybjątj-.

Odchylkou bývá také místo žádané slabiky *be* (z psl. *bje*) psáno bie, bye, zejména v part. *-n* třídy IV: zahanbien EvOl. 73[a], pohrzbyen Ol. Job. 11, 18, pohrzbiena t. Jud. 16, 28 a Sir. 44, 14; o tom v. § 329.

bi-, bí- se mění v *bi-, bí-*.

340. 1. Když následuje samohláska *-i, -í*, mění se *b* v některých nářečích v *b*. Na př. bjit Kotsm. 5 (doudl.), pámbjička m. pánvička t. 49, bjič chod. 39, von ho zabjil Šemb. 16 (domažl.), holubji Šemb. 19 (lužn.: holubji = pl. nom., holubi = pl. akk. m. holuby), bjił t. 57 (opav.). Že tu dialekticky bývalo měkké *b* také v době starší, svědčí psaní: hrabíj KřižB. 87[a], neíjbíjſs t. 84[b], íjbíj t. 86[b], íjbıla t. 84[b] a j. —

2. Když následuje samohláska praejotovaná, zejména v slabikách:

a) bě, bie. Tu máme jotaci zachovánu, na př. *běh* vysl. *bíeh*, dat. ry*bě* vysl. ry*bíe* atd. Kromě jotace bývá však dialekticky ještě změkčení retnice, tedy ry*bě* vysl. ry*bíe* atp. (Bartoš); a tato dialektická zvláštnost byla také v době starší, jak svědčí psaní ſobıe KřižB. 75[a], 76[a] a j., tobıe 86[a] a j., margkrabıe 84 a j., w takee oſobıe 93[b], v welikee chudobıe 78[a], k potřzebıe 77[b], k Swadbıe 79[b], czož ſe íjbíje 85[a].

b) bia, biá, biú. Tu bylo změkčení, při němž praejotace zanikla; tedy na př. holú*ba*ta z *-bí*ata. holú*bá*tko, jako ščě*ňa*ta z *-ní*ata atp. Měkkost drží se do stol. XII a XIV; svědectvím tomu jsou přehlásky sg. nom. holú*bě* z *-ba*, gen. holú*bě*te z *-ba*te atd., sg. gen. vr*bá*-vr*bie*, dat. vr*bú*-vr*biu*, vr*bí*. Potom měkkost dílem zaniká a jest nč. holou*ba*ta atd., — dílem se drží a proniká v jotaci, v dial. ři*bja*, holou*bja*ta, hra*bja*ta Kotsm. 6 (doudl.), hří*ba* BartD. 6 (zlin.), hra*ba*ta t. 16 (též), holou*bja*ta Šemb. 51 (vých.-mor.), holó*bja*ta, hří*bja*ta Btch. 441 atd.

Srov. § 332 a j.

bc, bь.

341. Od následujícího *-e, -ь* souhláska *b-* se neměkčí. Rkp. KřižB., bedlivý na označování měkkých retnic, má psáno: tebe 80[b], 82[b] a j., ſebe 83[a] a j., neberuczi 91[b] a j. A rovněž tak je téměř bez výjimky psáno v textech jiných; o řídkých odchylkách, jako jsou ve psaném bieru (3. pl.) Lact. 105[a], drobiet t. 183[b], v. § 130.

Změny souhlásky *b* mimo měkčení.

342. 1. *b* (*b*) je změněno v *d*, zejména *bě* v *de*, v dial. ří*de*, holou*de* v trou*de*, *d*ehem *d*ehoucím mýt. 336 m. hří*bě*, holou*bě* atd.; srov. změnu parallelní *p-t* v § 334. Dále je změněno

2. *b* ve *v*, ve *v*čela z *bъ*čela. srov. § 334; v stč. *v*edrník, vedrnyk Prešp. 719 m. *b*edrník, škra*v*oška, skrawoſka Nom. 67[a] m. škra*b*oška, doudl. žalo*v*a ze žalo*b*a Kotsm. 19 (podle žalo*v*ati), alenk. *v*idło m. *b*idlo BartD. 35.

3. *b* v *p*, v zá*p*latník m. zá*b*latník (u vozu).

4. *b* v *m*, ške*m*rati v. ške*b*rati; chodsky říká se ry*m*ík m. ry*b*ník chod. 47, patrně prostředím *ry*mn*ík; o *b*ručeti-*m*ručeti, *v*ručeti v. § 350.

Cizí *b*.

343. Cizí *b* v slovích přejatých dílem zůstává, na př. stč. *b*ekyně ze střlat. beguina něm. Begine Betschwester Matz. Cs. 108, — tá*b*or z tur. thâbûr castra Mikl. Fremdw. 131, — trou*b*a sthněm. trumba t. 133, — k*b*el střhněm. kübel (sthněm. *chubil) Kluge 192 atd., — *b*ouda stč. *b*úda střhněm. buode Uhlenb., — *b*uk z germ. bôk-, sthněm. buohha t. (o přejetí z germ. svědčí hlásky *-u-* a *-k*), — *b*radatice stsl. brady z germ. *bardô sthněm. barta Streitaxt t., — *b*edna sthněm. butinna dolnoněm. *budinna t., — vel*b*loud stsl. velьbądъ z got. ulbandus, mylným spojením s adj. velь- a dále s bląd-, blud, blúditi t., — ci*b*ule ze střhněm zibolle a to z lat. caepula t.; — dílem bývá změněno v hlásky jiné, a to:

1. Ve *v*. Na př. bar*v*ieř, barwijři ti holí a hojí Pref. 5, z něm. barbier, toto z franc., střlat. barbarius; — bu*v*ol z lat. bubalus ř. βούβαλος; — he*v*er z něm. Heber; — ré*v*a ze sthněm. rëba; — ský*v*a, vedle skýba, pol. a luž. skiba, ze sthněm. scîba, Scheibe Mikl. Fremdw. 126; — ša*v*le pol. szabla z ital. sciabla atd. Mikl. t. 123; — š*v*estka z prunus sebastica; — ka*v*ias (rostl.) z lat. scabiosa columbaria Matz. Ciz. sl. 200.

2. V *p*. Na př. Ara*p* m. Ara*b*, Arapi a Turcy Háj. 215[a], Arapuow t. 200[a]; — fiš*p*an z Fisch*b*ein; — o*p*latek z lat. o*b*lata Mikl. Fremdw. 117; — *p*ácovati něm. *b*eizen; — *p*ách (v K. Hoře) z *B*ach; — *p*alcéř caesaries ze střhněm. *b*alzer; — *p*aleta z něm. *B*olette; — *P*amberk m. *B*amberk

w Pamberce Háj. 106[b]; — *p*ant z *B*and; — stč. *p*áry (máry) střhněm. *b*âre; — *p*átuch z *B*adetuch; — *p*ekař ze střhněm. *b*ecker; — *p*elest z *B*ettleiste; — *p*emza z něm. *B*ims; — *p*erkmistr z *B*ergm-; — *P*ernštýn z *B*ärnstein; — *p*ižmo sthněm. *b*isamo, a to ze střlat. bisamum; — *p*lát něm. *B*latt; — *p*lech střhněm. *b*lëch; — *p*losa střhněm. *b*lasse (bílé místo, zvláště na čele zvířete); — *p*óda, *p*ůda střhněm. *b*odem Matz. Ciz. sl. 283; — *p*ohár mrus. pohar maďar. pohár z *B*echer Mikl. Fremdw. 117; — *p*rant z Brand; — *p*reclík něm. *B*retzel; — *p*rus*p*lech z *B*rust*b*lech; — *p*urkmistr, *p*ulmistr z *B*urg-; — *p*uška sthněm. *b*uhsa; — *p*uš*p*an z něm. *B*uchs*b*aum; — *p*ytel střhněm. *b*iutel; — ver*p*ánek z Werk*b*ank Matz. Cs. 368; — *p*levajz z *B*leiweis atd.;

3. V dial. *g*rumle drnkačka BartD. 13 (zlin.) a Btch. 433 m. *b*rumle, něm. Brummeisen, je změněno *b* v *g*. V stč. i nč. *m*áry vedle stč. *p*áry a střhněm. bâre je *m* za cizí *b*.

b se přisouvá.

344. 1. V několika případech, kde k tomu vedla mylná dekomposice složenin s *ob*-. Na př. bylo stč. *lízati;* k tomu byla složenina *ob-lízati*; tato složenina brala se mylně za *o-blízati*; a podle tohoto mylného domnění dobylo se rozložením z *oblízati* slovesa jednoduchého, dotud nebývalého *blízati*; na pohled je tu přisuté *b*, *l*ízati-*b*lízati, ale vývoj byl, jak ukázáno; — stejným způsobem vzniklo *b*aliti z *obaliti*, m. ob-(v)aliti; — *b*ořiti z *ob-ořiti* = ob-ořiti, stsl. oriti evertere; — *b*adati z *obadati* = ob-adati, sr. stč. jadati = j-adati scrutari, z pův. ōd-, srov. lat. odor a lit. ůsti odorari (Zubatý); — *b*oukati se (o svini) z *obúkati se* = ob-úkati se, podle pol. ukać się (též); — *b*ahniti se (o ovci) z *obahniti se* = ob-agniti sę Matz. Ciz. sl. 16; odtud dále *b*ahnice; — dial. *b*ouzené maso = uzené, Us. v Rakovnicku (dr. B. Jedlička), z *ob-úditi*, sotva m. *v*uditi, z koř. *v*end-; — srov. stsl. *b*ręšta res inventa z ob-ręšt- Mikl. I[3] 74.

2. Kromě toho je přisuto *b* v *b*otka m. otka mýt. 335 *b*acoun m. ocún, t., shr*b*nu m. shrnu Šemb. 61 (opavsk., z grt-), stč. bo*b*tati, bobtati Hrad. 130[b]; vedle botnati a stsl. botěti pinguescere.

b se odsouvá.

345. 1. Ze skupení *bn*. Odsouvání to je z doby psl., v. § 240: h*n*úti z gъ*bn*ąti, aor. stč. (lid) sotně sě hbe nohy vleka AlxŠ. 1, 5 = sotva se hýbal; — hy*n*outi z gy*bn*ąti; — zhe*bn*outi dial. zhebnóť Btch. 433, stsl. gy*bn*ąti jsou novotvary.

2. Ze skupení *bt*, *bst*, dílem též z doby psl., v. § týž: dlá*t*o z *dol*bt*o, hřé*st*i z *gre*bst*i; — dále skú*st*i m. skú*bst*i, vlasy ſkufty Pass. 326 vedle skú*bst*i na témž místě v Pass. tišť. Jg., slc. skúbst Hatt. slc. 115.

v, *v́*.

346. Souhlásky *v*, *v́* píší se:

většinou bez rozdílu měkkosti literami a spřežkami *u*, na př. jauor, paneu, kauka a j. MVerb.; craloustue tue a j. HomOp.; (s)louo, zuet a j. Ostr.; uechni a j. Kunh.; chouati ŽGloss.; ſloua Mast. 208, kleuetanye t. 40 a j.; uolal ŽKlem. 16, 6, ziuota t. 22, 6, zdraua t. 17, 20 a j.; zalouaty LAl. c, pisarzoui t. a uiez t. e a j.; yedua Hrad. 125[b], ſuu t. 85[a], uywrhu t. 125[b] (všeho 5krát v Hrad.); czlouiek UmR. 52, uidite t. 58, zuyeſtye t. 37 a j.; poznaua Marg. 163, uſelyku t. 133, luowych t. 280; s leduiny Ol. Prov. 30, 31, nejsú zbaueny t. Bar. 6, 11, dvě weuodye t. Num. 7, 3 a j. (často v Ol.); prauo Lact. 92[b], wyuoda t. 165[c], ſſaluige t. 270[c]; — *uu*, na př. poſuuacheno, wziuuati HomOp.; uuſiech (všěch), uunuzi (v-núzi) a j. Kunh.; tuuych (tvých) ŽKlem. 118, 43; — *v*, na př. vezvan HomOp.; panev, vole, vapno, cevka a j. MVerb.; do zveta a j. Ostr.; Vitaj Kunh.; krayov ŽGloss.; viproſt ŽKlem. 16, 13, wiſvobodicz t. 17, 48 (liberator); volaiucze UmR. 159 a j.; velmi AlxB. 1, 10, viecze t. 1, 22 a j.; velmi AlxM. 1, 8 a j.; vydyeſſe KatBrn. 16 a j.; volam MastDrk. 73 a j.; vietew Ol. Súdc. 9, 48, vietwy t. Ezech. 17, 9 a j. (v Ol. často v začátečném ve-, vě-, vi-); — *vv*, na př. cevv, vvezlo MVerb.; chvvalu KatBrn. 125, ſvvym t. 31, nayvviſſe t. 253, vpravvichu t. 145; — *uv*, na př. ſuve (své) HomOp.; pyuvo MastDrk. 154; — *vw*, na př. odpovwyedyew Drk. 157[b]; — *w*, na př. wezlo, wreteno a j. MVerb.; ſwatheho HomOp.; wſiech, wſeuiduci Kunh. (tu jen to); brzitwa a j. ŽGloss. (tu je *w* již z pravidla); w tu wſſu wlaſt wehnati AlxH. 1, 1 a j.; zawaſaw AlxB. 2, 9 a j.; ſtawyl Mast. 423 a j. (*w* pravidlem); powiedieti Hrad. 1[a] a j. (též); wlaſti waſſiee Ol. Num. 9, 10 a j.; od sklonku stol. XIII až do poslední nč. opravy pravopisné pravidlem *w*; —*wu*, na př. ſwue (své) MastDrk. 310; —

někdy měkkost označena a psáno ẇ: mluẇil KřižB. 76[a], protiẇiti t. 82[a] a j.; — také Rosa (1672) str. 1 a 2 píše o měkkém ẇ, ale má na mysli slabiku *vě*, kterou píše ẇe, Słáẇe = słávě 62.

Při psaní *v* jsou také některé písařské zvláštnosti. Psáno totiž někdy *w* místo *vu*, *vú*, na př. mluw t. j. mluvu ŽGloss., dw = dvú t., modlitw = modlitvu ŽKlem. 53, 4, ſw = svú t. 9, 8, tw = tvú t. 42, 3, zwk = zvuk t. 64, 8, wſta = v-ústa ŽWittb. 39, 4, wſtech t. 33, 2, wſſi = v-uši, v-úši t. 17, 7, wtocziſſcze = v-útočišče t. 30, 3, wzdie = v-uzdě t. 31, 9, zwk = zwuk ŽTom. 64, 8, ſw = svú DalH. 30, cieſarzow

milost = ciesařovu t. 39, hlaw = hlavu Ans. (ČČMus. 1880, 346), przyprawg = připravuj Vít. 65ª a j.; — dále psáno *w* n. *v* místo *v-v-* (nebo *u-v-*); tu vlastně splývá *v-v-* v jediné *v-*, viz doleji § 350; — také psáno *w* místo *v-o-*: wſtatczich m. v-ostatciech ŽWittb. 20, 10 in reliquiis, wbraziech m. v-obraziech t. 96, 7, wſtrziehanyu m. v-ostřiehaniu t. 118, 9, when m. v-oheň t. Athan., wₒhen korrekturou ze when t. 139, 11; — též *wu* místo *uv-*: wuazaty m. uvázati ListVrat. 1371; — a totéž m. *v*: Ewuangelista t.

vj se mění ve *vⁱ-*, *v́*.

347. Změna tato se stala v době předhistorické, a stala se v slabikách *vja*, *vju*: žádané *vja*, *vju* změnilo se ve *vⁱa*, *vⁱu*, a oslabením jotace změněno *vⁱ-* dále *v́*, srov. § 329. Na př. psl. sta*vj*ati, česk. předhistor. sta*vⁱ*ati, sta*v́*ati, stč. přehlas. sta*vě*ti; praes. 1. sg. psl. pra*vją* č. pra*vju*, -*vⁱu*, stč. pra*v́u*, přehlas. (já) pra*vi* n. prá*vi*; atp.

Měkkost pamatuje se v slabikách těchto v češtině vůbec až do přehlásky *a-ě* a *u-i*; kdyby byla zanikla dříve, ztvrdlé *sta*va*ti, *pra*vu* nebylo by se mohlo přehlásiti v sta*vě*ti a pra*vi*.

Dialekticky pamatuje se táž měkkost dosud, na př. sta*v́*at impt. sta*v́*aj BartD. 7 (zlin.), Maleno*v́*an, Młatco*v́*an t. 16 (zlin.), Opa*vj*ané Šemb. 51 (vých.-mor.); a tak bývalo i v době starší, jak svědčí doklady: Wawra z Giwian ŠtítHrad. 168ª, Wratiſlawiané Háj. 417ª, Boleſlawjanúm t. 396ª.

Máme pak tuto změnu v případech obsažených ve výčtu v § 262 a j. (při změnách *rj* a j.), totiž:

v některých tvarech jmenných kmene *-j-*, na př. stč. z-Bolesla*vě* (masc.) nepřehlas. z-Bolesla*v́a*, psl -vja, — dat. k-Bolesla*vi* (masc.) nepřehlas. *-v́u*, psl. -vju;

v subst. s příp. *-jan-*, na př. Boleslavěnín pl. akk. Boleslavany, z *-v́any*, -vjany;

v praes. 1. sg. tř. III. 2, na př. pl*v́u* z plъvją;

v praes. 1. sg. tř. IV, na př. pra*v́u* psl. pravją atp.;

v slovesích tř. V. 1ᵇ, na př. -práviti stč. (před přehláskou) -prá*v́*ati, z -pravjati, ve všech tvarech. —

Odchylkou bývá také místo žádané slabiky *ve* (z psl. *vje*) psáno *ve*, wie, wye, zejména v part. *-n* třídy IV, na př. děvku přiſtavenu (nájemnou) ŠtítOp. 39ª, (poslové) obelhawyeny PulkR. 56ª, obnowyenym listem ListVrat. 1406, vmrtwieneho Rhas. 38; o tom v. § 329.

vi, *vⁱ-* se mění ve *v́i-*, *v́i-*.

348. 1. Když následuje *-i*, *-í*, mění se *v* v některých nářečích ve *v́*. Na př. vjinice Šemb. 94 (domažl.), vjisí Kotsm. 5 (doudl.). Že tak bývalo také v době starší, svědčí doklady v KřižB.: mluẇil 84ᵇ a j., mluẇila 86ᵇ, rozmluẇím 81ᵇ, pozustaẇil 76ª a j., praẇili 95ᵇ, ẇida 93ª a j., ẇidieti 83ᵇ, panſtẇíj 75ᵇ, té chẇíjle 84ᵇ, přziẇíjtaly 95ᵇ, přziẇítala 96ª atd.

2. Když následuje samohláska praejotovaná, zejména v slabikách:

a) *vě*, *vie*. Tu máme jotaci zachovánu, na př. *vě*k vysl. *vⁱe*k, dat. hla*vě* vysl. hla*vⁱe* atd. Dialekticky bývá však kromě jotace ještě také změkčení předcházející souhlásky retné, tedy hla*v́ě* vysl. hla*v́ⁱe* atp. (Bartoš); a tato dialektická zvláštnost byla také v době starší, jak svědčí psaní v KřižB.: ẇiecz 81ª a j., ẇiedìel 87ᵇ, ẇieſs 84ᵇ, neẇieemy 76ᵇ, poẇiedìel 89ᵇ a j., odpoẇiedìel 81ª a j., odpoẇied 85ᵇ, w ſẇietie 97ª a j., neẇieſtu 96ᵇ a j., zẇierz 86ª, ẇieeru 92ᵇ, ẇieecze 86ᵇ a j., k ſlaaẇie 77ᵇ a j., zdraẇiee 96ª atd.

b) *via*, *viá*, *viú*. Tu bylo změkčení, při němž praejotace zanikala; tedy na př. *v́*adnu z *vⁱ*adnu, jako *ṕ*áhnu z *pⁱ*ágnu atp. Měkkost drží se do stol. XIV; svědectvím tomu jsou přehlásky *v́*adnu-*vě*dneš, part. lo*vě* z lo*v́a*, loviec- z lo*v́*ác-, sg. gen. sdra*v́á* — sdra*vie*, dat. sdra*v́ú* — sdra*viú*, sdra*ví* atd. Potom měkkost dílem zaniká a jest nč. *va*dnu atd., — dílem drží se a proniká v jotaci, v dial. *v́*adnút BartD. 16 (zlin.), kr*v́ú* t. 6 (zlin.), z cigans*tv́a*, šibens*tv́a* t. 98 (laš.), ho*vj*ado, s*vj*atý, *vj*adnuc, *vj*azac t. 40 (hrozenk.), travěnka u*vj*adne Suš. 498, slc. zdra*via*, zdra*viu* atd.

Srov. § 332 a j.

ve, *vь*.

349. Od následujícího *-e*, *-ь* souhláska *v-* z pravidla zůstává nezměněna. Rkp. KřižB., bedlivý na označování měkkých retnic má psáno: weſelv 86ᵇ, s weſelím 83ª, welmi 78ª, welikaa 75ᵇ, jedna wéſka 78ª, do té weeſky 80ª, odwede 80ᵇ atd. A rovněž tak je z pravidla v textech jiných.

Odchylkou dialektickou bývá psáno *vě-* místo *ve-*, na př. wyelyke PassKlem. 49ª atd.; o tom v. § 130.

Změny souhlásky *v* mimo měkčení.

350. 1. *v-* před retnicemi se mění v jistých případech v *u-* (srov. § 190 a rozpravu M. Opatrného v Listech filol. 1891, 58—63).

Tu všude jest *v-* nebo *u-* za bývalé *vъ-*, a jest rozeznávati dva případy.

a) Slabika, která po *vъ-* následovala, nebyla jerová. Tu bývá *v(ъ)-* v stč. z pravidla změněno v *u-*, řidčeji je za ně *v-*: za pův. *vъ*-vodě je tedy *u*-vodě, řidčeji *v*-vodě. Pravidlo stč. časem se ruší, ale stopy jeho poznávají se i v nč. Příklady:

u-vodě atp.: v pomocz t. j. u pomoc ŽWittb. 93, 22, v pifmye t. 86, 6, někde v lese neb v polyu AlxV. 2315 t. j. u-poliu (verš 8slab.), w ony v pokoyne čafy t. 2243 t. j. u-pokojné (též), v pufczy DalC. 24, v polfczye t. 33, u pokoru t. 24, v przyhodye t. 28, v pieti letech Ol. 3. Reg. 22, 42 t. j. u-pěti, v poczeft Otc. 477ᵇ, v plnye Kruml. 359ᵇ (odtud adj. úplný), v prostřed Br. Gen. 2, 9, neupadl by u vodu ŠtítMus. 145ᵇ (vъ-pad-), což u vy uplulo Rúd. 9ᵃ (vъ-plu-), tu k nima dva lvy upuftichu Pass. 384 (vъ-pust-); — když v bogy již budete AlxV. 1069 t. j. u-boji (verš 8slab.) v boha ŽWittb. 29, 9 t. j. u-boha, v bozie t. 17, 30 t. j. u-bozě, v bogyu DalC. 10 t. j. u bojiu, oni v tmu vbiehli ChelčP. 88ᵇ (vъ-bêg-), liška vbieze do jedněch púštek Hrad. 129ᵇ; — u wodu Hrad. 130ᵇ, u wltawye DalC. 50, v wyecznofty Modl. 62ᵇ t. j. u-věčnosti, v weliký pátek ŠtítMus. 91ᵃ t. j. u-veliký, v wlaftnye hrdlo ROlB. 98ᵃ t. j. u-vlastnie, v wratech Ol. Deut. 5, 14, w tom u wiezeny Otc. 393ᵇ, u welike světlosti t. 112ᵇ, u winie in culpa NRada 722, v wogfftě Br. Num. 2, 30, v wodách t. Ex. 20, 4, v wězenj t. Gen. 42, 16, v widěnj t. Num. 12, 6, v wečer t. Num. 9, 3, uvinúti (vъ-vin-), uvésti (vъ-ved-), do které země já vás vwozugi Br. Lev. 18, 3; — u Francij Pass. 373, u Fuldenfkem koftele PulkVrat. 85ᵇ, v figurzie Kruml. 446ᵇ t. j. u-figuřě, v frey zajíti ŠtítMus. 47ᵇ t. j. u-frej, v ffregich ChelčP. 161ᵇ, v fflaffku LékB. 205ᵃ; — v miefto ŽWittb. 41, 5 t. j. u-miesto, v miru t. 28, 11 t. j. u-míru, v myrzye DalC. 33, v morawye t. 53, v mrzkoft Modl. 71ᵃ, v morzy AlxV. 4, v male Vít. 20ᵃ, t. j. u mále, stč. ú-mluva = domluva (vъ-mluv-) atd.; —

v-vodě atp.: w pylney kádi ApŠ. 5, w powietrsie LMar. 55, w pití Túl. 25ᵇ, wpufcuge t. 31ᵃ, w pokolenyu ŽWittb. 77, 4, w pokogi t. 4, 9, w prawedlnofti t. 5, 9, w pokrrmie Hrad. 24ᵃ, w proftrzyed DalC. 10, w potupu ŠtítOp. 98ᵇ a ŠtítMus. 87ᵇ, w przyetelech Pulk 3ᵇ, w proftřed Br. Gen. 3, 3; — v boftui zhowano Ostr. (verš pětislab., tedy = v-božství), w bolefti Hrad. 30ᵇ, w Boleflawy DalC. úv. 3, w bozie Otc. 72ᵇ; — w wratech ŽWittb. 9, 15, aby se obilí do města newwaželo KolŘ. 1677; — w flandrzyech MastDrk. 33, w Faraonowi Br. Ex. 14, 4; — w metle ŽWittb. 2, 9, w myeftye Rychn., w mem srdci Modl. 41ᵃ, w male Brig. 136, w matku Kruml. 110ᵇ atd. —

Když tu po *v*- následovalo slovo, které se začínalo souhláskou *v*-, na př. *v*-*v*odě, splývalo *v*-*v*- v jediné *v*-, a tak bývá i psáno; na př. wyftiu in exitu ŽWittb. 67, 78 m. v-výštiu, t. 113, 1, wyftyu t. 146, 13 m. téhož, Darius vzmluvi welikey pokořě AlxH. 4, 38 (verš 8slab.) m. v-velikéj, dyrsaw zwoy lud vierney zchranye AlxBM. 8, 39 (též) m. v-věrnéj, ande bradaticě hrále | ve krvi jakžto vodye kalé AlxB. 3, 18 (též) m. v-vodě, tu Veselém Půh. 2, 22 a j. m. v-Veselém, Wodieradech KolA. 1511 m. v-Voděradech, Wídni ČernHeřm. 238 (r. 1644) atp.; domnění, že by to byly lokaly bez předložky, je mylné.

Za staré *v*-vodě, *v*-vratech, *v*-Flandřiech atp. je nč. *ve*-vodě, *ve*-vrátech, *ve*-Flandřích atd., podle *ve*-dne (vъ₂-dь₁ne), *ve*-všem atd.; v. § 146.

b) Slabika, která po *vъ*- následovala, měla jer. Tu bývá podle pravidla jerového (v. § 58) *ve* za *vъ*, když toto byla slabika jerová počtem sudá, na př. ve-vsi z vъ₂-vь₁si; když by to byla slabika jerová počtem lichá, bylo by náležité *u*-, na př. *u*-ves z vъ₃-vь₂sь₁, ale pro případ tento nemám dokladu. Příklady: webrachu Hrad. 5ᵇ (vъ₂bь₁ra-), we pfý bydlíš OtcB. 6ᵇ (vъ-pьs-), we mzeny oka Vít. 35ᵇ (vъ-mьže-), we mnohych Pass. 302 (vъ-mъnog-), we mffy Hrad. 108ᵃ, we wdowftwy Rožmb. 122 (vъ-vьdov-), we wfy Vít. 99ᵇ (vъ-vьsi), we wffem Pass. 280 (vъ-vьše-), we wffe písmo t. 304, we wffyey radě t. 328, we wffiech Pass. 279, we wffye myefta Vít. 25ᵇ, we wfelikem Kat. v. 111, we wnutrz ŽWittb. 108, 18 (vъ-vъn-), we wzdichanych ŽKlem. 30, 11 (vъ-vъzdych-) atd. —

V příkladech předcházejících měli jsme všude předložku *vъ*-. Ale ukázaně na ní hláskoslovné pravidlo platí o *vъ*- vůbec, zejména také o subst. *vъpъ* clamor: z nom. vъ₂pъ₁ je č. *vep*, z *vъpu*, *vъpêti* jest *úpu*, *úpěti*, wep clamor ŽWittb. 143, 13, (matery) hrozny vpy činiechu Pass. 76, upy weliky t. 574, vpyety ululare Pror. Isa. 16, 7; analogií pak i nom. *úp* a gen. *vepu* atd.; byl-li vp ODub. 10, má vp učiniti Řád. pz. 88, toho weppu Kat. 68. —

Pravidla tohoto v době stč. přísně se šetří, zejména vyskytují se velmi zřídka odchylky, kde by bylo *u* místo *vъ* na místě nenáležitém, na př. v kletwu ŽWittb. 108, 18 (*u*-kletvu m. *v*-kletvu), v mnohe przietie Kat. v. 462 (*u*-mnohé m. *ve*-mn.), v mdlobie Pass. 302 (*u*-mdlobě m. ve-mdl., vъ-mьdl-); v nč. vyskytují se odchylky takové jenom v jazyku knižném, nesprávnou analogií: u slavném průvodu Malý Amer. 6, 22, Pal. 2, 2, 4, teprv u dospělém věku Pal. 4, 1, 41, sešli se tam u hojném počtu t. 50.

2. *v* po samohlásce na konci slabiky se mění v *u*; toto pak pojí se s předcházející samohláskou ve dvojhlásku. Na př. pra*v*da-pra*u*da. Ta změna děje se v některých dialektech. Zejména v Čechách severovýchodních říká se ka*u*ka, ko*u*, do*u*si, bor*u*ka (bor*uu*ka), kre*u*, ve*u*si, ze*u*si, poli*u*ka (poli*u*ka) m. kavka, kov, do-vsi, borůvka, krev, ve-vsi atd.; tak také v Čechách východních Šemb. 25; na Moravě v nářečí podhorském: lá*u*ka, Berano*u* Šemb. 41, a horském; Řimaro*u*, břite*u* t. 44; a místy v nářečí slc.: die*u*ča šcuco*u*ský, le*u*, o*u*sa, kri*u*da, pra*u*da, pl. gen. Čecho*u*, dukáto*u*, rodičo*u*, tovaryšo*u*, mužo*u*, pl. gen. a adj. posses. Slováko*u* Hatt. slc. 22, Pastrn. 114 a 140. Doklady, které touž dialektickou zvláštnost dosvědčují pro dobu minulou: praudu Alb. 98ᵇ, všeho zakouftwa PulkR. 29ᵇ, blaznouftwye Vít. 99ᵇ, rozmlúvá hauran s kaukú Čtv. 1, 13. — Za *-ovic-* je dial. *-ouc-* m. *-ov'c-*, na př. zedníkouc Šemb. 13 (záp.-česk.), — polouce chod. 40 m. polovice. —

Jiného druhu je změna *v-u* v laš. *cu*rknuť BartD. 109 m. *cv*rknúti.

3. *v* se mění v *b* (*p*). Změna ta jest v stč. *Bz*ňata, Bznata KosmA.

II. 39, t. III, 50, Reg. I, 1167 a j. vedle Wznata Kosm2. II, 39, t. III, 50; — kur*b*y m. kur*v*y, curbizin Příp. sv.-jir.; — pří*b*uzný z pří*v*uzný; — řeře*b*ie, rzerzebye Zdik., vedle řeře*v*ie; — siro*b*atka serum Nom. 70ª m. syrovátka; — vys*b*ob- m. vys*v*ob-, wiſbobodil ŽKlem. 33, 18, t. 90, 3, wiſbobodili t. 31, 5, wiſbobod t. 24, 22, t. 30, 2, vlivem slabiky následující -bod-; — žeřá*b* v. žeřá*v*, zerzab Nom. 64ª, ſerav MVerb.; — z kl*v*ati vyvinulo se klu*v*ati a dále klu*b*ati, klo*b*ati a též klo*f*ati; — v příponě -*tba* z -*tva*, nč. kletba, modlitba a j. za stč. kletva atd., analogií podle substantiv s příp. -*ba*, na př. svat-ba; — v dialektických slovích: ja*b*or m. javor, pa*b*uza m. pavuza, ho*b*or m. hovor, zu*b*ák (zouvák), ří*b*a (hříva), *b*řed, *b*edle, bra*b*enec, ba*b*ouk (pavouk), *b*rá*b*orat, pám*b*jička (pánvička) Kotsm. 19; Ba*b*or, *b*edle, *b*esta, bra*b*enec, *b*idle m. vidle, ba*b*lna, *b*esta, *b*rabec, *b*řasa, *b*řeteno, *b*řeštět, *b*rstva chod. 47; pa*b*ouk, zou*b*ák, *b*řeteno, *b*řískat Šemb. 21 (středočesk.); *B*ambeřice, kej*b*at, ser*b*us podkrk. 51; pa*b*ouk, Ba*b*or, *b*rá*b*orat, *b*rabec, bra*b*enec, *b*řískat, po*b*říslo, klu*b*at mýt. 335; *b*rabľec, *b*rstva, *b*řeščeť, kľe*b*eta, há*b*, há*b*y, ša*b*ľa, stříz*b*é stč. střiezvý Btch. 431 a 434 (dbeč.); *b*rablc, *b*rstva, *b*řéskat, *b*řed, *b*řeteno, příz*b*isko, ja*b*or, kle*b*eta BartD. 13 (zlin.); *b*idlice, ščá*b* (šťovík), koru*b*a (korouhev), *b*zdury (vzdory), o*b*oc (fem., ovoce) BartD. 66 (val.), *B*a*b*řinec t. 87 (stjick.), kośći*b*al t. 109 (laš.); *b*rany kůň Šemb. 54 (laš.); ja*b*or, *b*raný kůň, *b*řetýnko Suš. 304, 92 a j.; opav. na*p*ščivić m. navštíviti Šemb. 61; hed*b*á*b*í, her*b*á*b*í, -*b*á*b*ný může býti z hedváb- anebo z přesmyknutého hedbá*v*-, v. § 466; o doudl. a zlin. fá*b*, fá*b*í péro m. páv- v. § 471. — O změně cizího *v* v *b* v. § 351.

4. *v* se mění v *f*. Místo *v*ous je dial. *f*ous, zlin. *f*usa BartD. 13, dol.-beč. *f*ósa Btch. 434; — val. *f*ak m. *v*ak BartD. 63; — z *v*las je roz*f*lasanej (kdo má vlasy rozcuchané) Us. podkrk.; — ve *f*rčeti v. *v*rčeti je napodobení onomatopojické tu s *v*-, tam s *f*-. — O klo*f*ati v. nahoře č. 3, o ú*f*ati z u*p*vati v. § 344, o změně cizího *v* v *f* viz § 351.

5. *v* se mění v *m*. Změnu tuto máme v koř. s*m*end- m. s*v*end-, z čehož je č. s*m*oud, *c*moud vedle stsl. prisvęnąti a prismęnąti torrefieri, pol. swąd i smąd (= cmoud), srbch. svud i smud Mikl. Et. Wtb. s. v. svend-; — dále v dial. *m*ňuk m. *v*nuk Šemb. 31 (podkrk.), srov. strus. vnuk i mnukъ Ogon. Stud. 80; — *m*zdor m. *v*zdor, doudl. namzdory, mzdorovat Kotsm. 18 a 19; — *m*iklat m. *v*iklati, miklám, rozmiklanej chod. 47; — *namnaditi m. navnaditi, odtud namladiti (mylnou etymologií); — šk*m*or Us. m. šk*v*or; — slc. ostr*m* v. ostr*v*, ostrev Mikl. I² 508; — adverb. prá*m* m. prá*v*', právě, tepre*m* Suš 461 v. tepr*v*, vlivem jiných adverbií na -*m*, -*em*; — v *m*ručeti Suš. 208 v. *v*ručeti a *b*ručeti je napodobení onomatopojické s *m*-, *v*-, *b*.

6. *v*- změněno v *l* v dial. s*l*obod- m. s*v*obod-; sloboda, slobodný Šemb. 17 (domažl.), słoboda BartD. 13 (zlin.) a Btch. 434 (dbeč.), slc.

sloboda, slobodný; slovo to je ze *svo*-, souvisí se *svój*, s*l*ob- za s*v*ob- má slovanština jižní a dialekticky ruština a čeština Mikl. Et. Wtb. 332.

7. Předložka *v*- mění se dialekticky v *h*- (před souhláskou jasnou a indifferentní), *ch*- (před temnou). Říká se na př. h-Bavořích, h-mněstě, ch-Čechách, ch-poli atp. chod. 48; h-Libuni, h-Rovensku, Hrdonovicích (m. h-Hrdonovicích), ch-Turnově (sděl. dra. J. Jakubce, z krajiny libunecké); h-Jablonci, h-Vysokým, h-lůni, ch-Kopidně Šemb. 31 (podkrk.); srov. mrus. dial. h-oseni (na podzim), h-vinku, h-vodu (= ve vodu), h-našich lьsoch, ch-sobi, ch-poli Verchr. 68 (lemk.). — Mimo to je *v*-*h* v dial. *h*laštověnka BartD. 63 (val.), po*h*říslo t. 27 (záhor.), a v slově přejatém *h*astrman z něm. Wassermann, stč. vastrman. — V dial *g*igłať m. *v*iklati, gigłať Btch. 434 (dbeč.) je *v*-*g*, vlivem *g*- slabiky druhé. — V dial. pl. gen. chlapů*ch* atp. není změna hlásková *v*-*ch*, nýbrž *ch* je tu podle gen. tě*ch*, dobrý*ch* atp.

8. Místo *v*ětev říká se *sn*ětev, mylným spojením se *snět* Baumstamm, Ast.

9. V obu*v* a obu*j*, obugi (sg. gen.) KolU. 168ª (z r. 1715), jsou různé kmenotvorné přípony, — adj. possess. Havlů*j*, tátů*j*, vedle Havlů*v*, tátů*v*, jsou novotvary podle mů*j*, — nejsou to tedy změny hláskové *v*-*j*.

Cizí *v*.

351. Cizí *v* v slovích přejatých dílem zůstává, na př. *v*áha ze sthněm. wagâ Uhlenb., — *v*álka ze stněm. wal bojiště Kluge 372, — *v*ariti stsl. variti antevertere z got. warjan Uhlenb., — stč. *v*armužě pulmentum ze střhněm. warmuos Matz. Cs. 364 (stněm. muos = breiartige Speise Kluge 240), — *v*éle fem. závoj ze střhněm. væle fem. a toto z lat. velum, velamen, — *v*incéř ze střhněm. winzære a toto z lat. vinitor, — *v*íno z germ. wîna-, got. wein Uhlenb. atd.; — dílem se mění v *f*, *b*, *p*, *m*.

a) V *f*. Na př. trou*f*ati ze střhněm. trûwen, trouwen; — cou*f*ati střhněm. zouwen; — kana*f*as franc. canevas (přejato do češtiny z prostředí německého a tedy podle výslovnosti německé); — *f*irkule, nástroj na způsob úhelnice, z virgula instrumentum agri Matz. Cs. 157 (též).

b) V *b*. Na př. *B*enátky lat. Venetiae, — Še*b*íř lat. Severus, — ochtá*b* lat. octava, — ka*b*át ze sthněm. kawâti (= oděv), — ko*b*erec stč. ko*b*eřec a ko*b*er Rozk. 2700, Veleš., z rom., srov. fr. couvert, angl. cover Matz. Cs. 49, — fa*b*or z franc. faveur = přízeň, pak i stužka, kterou milenka rytíře na znamení přízně zdobila, přejato z franc. do němč., Faveurs = schmale Seidenbänder Matz. Ciz. sl. 153, — ka*b*erna ohrada ze střlat. caverna t. 187, — ka*b*ič dřevěný kolík, na němž barvíři přízi ždímají, z něm. Kavitsche a toto z ital. caviccio t., — li*b*ček stč. ľu*b*ček, li*b*šček

(rostl.) z něm., sthněm. lubestëcco, střhněm. lübestecke, a toto z lat. levisticum; — *obr* odvozují z Avarus, lépe z got. adj. abrs silný.

c) V *p*. Na př. ko*p*ert Jg. z franc. couverte (srov. kobeřec z couvert zde v *b*).

d) V *m*. Na př. stč. *m*ešpor- (vedle *n*ešpor-) z lat. vesper-, na meſſpornyey hodině Krist. 103^{a}, meſſporny hodinu Pass. 316, do meſſporowe hodiny 3. Esdr. 8, 73; — k*m*ent pol. kment, gment, gwent, ze střhněm. gewant Jg. a Linde.

v se přisouvá.

352. 1. *v*- přisouvá se ve mnohých případech, kde etymologická slabika na začátku nebo také u prostřed slova se začíná některou samohláskou. Začátky přisouvání toho jsou již v době psl.: *vъ* z *v*-ъn- č. ven- (vendati atd.) místo ъn-, *v*-ъp- stč. vep gen. úpu, stsl. vъpiti, m. ъp-, — *v*-ydra m. ydra, — *v*-ymę č. výmě m. ymę, — *v*-yknąti č. vyknouti m. yknąti, — *v*-onja č. vóně vůně m. onja, — *v*-ęzati č. vázati m. ęzati, v. § 246 a 251. V češtině se v tomto přisouvání pokračuje a máme *v*- dále přisuto:

a) K -*a* ve *v*ajce přehlas. vejce, pl. gen. vajec, adj. vaječný atd., m. *ajce, proti stsl. aje (v. jaje), ř. ᾠόν, z pův. ōvjom. —

b) K -*ě* (z *ę*) v ruko*v*ět, stsl. rąkojętь.

c) K -*i* ve *v*ískati Us. Jg. m. -ískati, dial. mor. iskať BartD. 220, vedle stč. jískati, jěde každý giſſchzie quaerens Pil. b; — v dial. *v*inovať BartD. 109 (laš.): za č. jinovatka je dial. inovať Btch. 441, a z toho dále *v*inovať; — slc. *v*izba m. -izba, do jedné vizby Pastrn. 113.

d) K -*o*. Uvedu nejprvé některé příklady z doby starší (celkem abecedně): wo to (m. o to) Lún. pam. 1573, wo ſobie Háj. 472, wob den Háj. herb. 196^{b}, lid wobecný Háj. 7^{b}, wobilee Lobk. 38^{a}, kázal wobogych střieci PassKlem. 232^{b}, wobú dwú Ben. Gen. 31, 33, wobuw KolB. 1521. woczas Blázn. 132^{b}, wocas Háj. 422^{a}, Br. Ex. 4, 4, wočekáwagijce Háj. 459^{a}, wod wobilee, wod wína Lobk. 38^{a}, o wodiewu pracowati ŠtítOp. 334^{a}, wodtud wodſſedſſe Lobk. 88^{a}, wodwolánij Hrub. 394^{b}, wohledati Lún. pam. 1573, aby wohlech Háj. 90^{b}, wohnyem Brig. 48^{b}, wohnowy (adj.) PassKlem. 103^{b}, wohniſſtie Ben. Ex. 8, 3, vedle vochotnosti Pís. XV. stol. (Fejfal. LL. 715), voj (fem.) Us. vedle dbeč. oje (neutr.) Btch. 435, woko Hod. 61^{a}, Háj. 279^{a}, naděláš wok Br. Ex. 26, 4, woczy mogi Brig. 25^{b}, gednowokee Ben. Ex. 21, 26, z wokna Háj. 58^{a}, woknem Ben. Gen. 26, 8, wokolo t. Num. 23, 24, s wokolnijmi Háj. 422^{a} wokowanych Háj. 29^{b}, wokřik t. 80^{b}, wolowo t. 74^{b}, womygijť Ben. Lev. 1, 13, nebudeš womilen NRada 333, won ille PassKlem. 224 a j., wony illi Brig. 73^{b}, wopicy Háj. 471^{a}, woprawuge Háj. herb. 333^{a}, jednoho worače Háj. 45^{a}, neworali Ben. Deut. 21, 4, worati t. Gen. 45, 6, Háj. 1^{b}, Br. Gen. 45, 6, polí wornych Háj. 3^{a}, woſel t. 133^{b}, woſywali t. 23^{a}, woſlika ŠtítMus. 158^{b}, na woſnowie Ben. Lev. 13, 48, těchto woſob Lún. pam. 1574, woſtry meč Háj. 272^{a}, przewoſtrú Ben. Ex. 4 25, zwoſſkliwili Háj. 205^{a}, wotawa KolA. 1514, wotecz Brig. 60^{a}, boha wotczie t. 186^{a}, uwotczye apud patrem PassKlem. 142^{b}, vwotcze TandZ. 167^{a}, wotrapa Vocab. 176^{a}, wowczie ŽWittb. 94^{b}, 7, wowczakowi KolA. 1518, voves Blah. 262, woznamte Háj. 15^{a}, vozd (n. hvozd) stč. ozd aridarium, wożere ſe Háj. herb. 150^{b}, jako wożrali Háj. 469^{a}. Také v některých slovích přejatých jsou příklady tohoto přisouvání: stč. *v*orhany z lat. organum, w ſtrunach y worhaniech ŽGloss. 150, 4 in organo, wuorhany Pass. 595; pi*v*oňka z lat. paeonia. Jsou tedy tomuto specificky českému *vo*- m. *o*- doklady nejstarší v ŽGloss. a ŽWittb.; pak množí se čím dále tím více; v Lact. (1511) je *vo*- m. *o*- většinou; za Blahoslava říká se na Moravě *o*běd, *o*ves, *o*kno, v Čechách *vo*běd, *vo*ves, *vo*kno; v Háj. herb. (1562) je *vo*- za *o*- velmi často, ve VelKal. (1578) jen asi 20krát, spisovatel zkušenější více se mu vyhýbal než méně zkušený; Tomsa (1782) str. 17 učí mylně, že *v*- je právem a nemá se vynechávati v slovích wohlaw, wokaun, wolſſe, worati, wos Achse, woſyna Spitze an den Ähren, wotěž, wotka. Úhrnný výsledek jest tento: jazyk spisovný zachovává z pravidla *o*-; v nář. ob. je v Čechách pravidlem *vo*-, kromě slov *o*! (interj.), *o*tec, *o*sud, *o*rodovati; také v doudl. jest *o*-, oko, okno, orat, olše, ondyno, osum atd. Kotsm. 9 a Šemb. 11, ale i tu bývalo trvám *vo*-, z čehož pak odsutím jest *o*-, měnění *vo*- v *o*- je tu oblíbeno a říká se také *o*da, *o*ják atp. Kotsm. 10; — *vo*- je také v nář. moravských značně rozšířeno: voheň, vomdlel atd. Šemb. 39 (záp.-mor.), vokno, vostré, vobarvil Neor. 8 (han.-bohusl., bez výjimky *vo*-), volše, voseke (osyky) Šemb. 109 (han. od Vyškova), voko, vokno BartD. 56 (dol., místy), von, vósmý a j. t. 41 (hroz.); v nář. han. je však *o*- a nikoli *vo*-, kde je to za *u*-, na př. otopil (utopil), obrus, ovorat (u-orati), ohodit (u-uditi) Neor. 8; — v slc. je *vo*- za *o*- místy, vohľady Pastrn. 113.

e) K -*u* (původnímu i z *ą*) v slovích: *v*ous stsl. ąsъ i vąsъ, — stč. pří*v*uzný, przywuzny Štít. uč. 52^{a} a j., vedle *u*zel a stsl. ąza i vąza a jąza vinculum; sem patří též moto*v*úz, motowuz zona ŽKlem. 108, 19 a j., pol. motowąz, rus. motouzъ; v těchto slovích (vąs-, vąz-) jest *v*- velmi staré, třeba ne psl.; — stč. *v*úzký v. úzký, v przyewuzkem súdečku ROlB. 72^{a} (ale to může býti také = u-pře-v-úzkém, s předložkou opakovanou); pa*v*úk v. paúk, pawuk Boh. m. 22^{a}, pawuka ŽKlem. 38, 12, ŽWittb. t., pawuczyny Pror. Isa. 59, 5 atd., nč. pavouk atd., vedle stč. pauk ŽWittb. 89, 9 a j., pauczyny RostlD. 87^{a}, dial. mor. paúk, stsl. paąkъ; — *v*ukrutn- m. ukrutn-, Abraham jest vinovat hřiechem wukrutnoſty ROl. 111^{b}.

f) K -*y* v psl. *v*yknąti v. nahoře. V staré složenině *ob-yk-* nebylo *v*, odtud i *obyklý* (stč.), *ob-yčej* atp. Ale analogie uvádí *v* také sem a je pak

za starší *obykati* také obvykati, obykati ŽWittb. 76, 13, obwykagicze ChelčP. 36ª; za *obyknúti* také obvyknúti, obyknu (3. pl.) NRada 1847, obwykl Kruml. 384ª; za adj. *obyklý* také obvyklý, obykly assuetus Pror. Jer. 2, 24 a obwykly expertus Veleš. atd.

2. Vedle stč. *vzkázati*, *vzvolati* atp. je také *zkázati*, *zvolati* atd. s odsutým *v*-, v. § 354 č 3; a podle toho jest analogií zvratnou také *vz*- s přisutým *v*-, místo *z* = *iz*, v příkladech: *vzkus*- m. *zkus*-, wzkufyla fem Kruml. 97ª, diábel wzkufel Adama t. 3ª, wzkuffowaly ŽWittb. 94ª, 9; *vzpověd*- m. *zpověd*-, vzpoviedati a rozhřešovati HusE. 1, 180; *vzvlášč*- m. *zvlášč*-, adj. wzwlaffczí Kruml. 300ᵇ, adv. wzwlafftie Ol. Deut. 17, 16 atd. Také bývá psáno *vzvuk* m. *zvuk* stsl. zvąkъ, wzwuk Ol. Ex. 19, 19, EvOl. 119ª atd.

3. *v* je přisuto v některých tvarech zájmena *sen*, ježto mívají *sv*- místo *s*-. Na př. Kostus Kateřinu milováše fwu fylu, jakžto právem bylo z čina Kat. 6 t. j. *svú* silú m. *sú* silú; což kto najviec miluje, to má jako za buoh, neb to ctí fwu milostí, jíž by měl ctíti samého boha ŠtítMus. 141ᵇ t. j. *svú* m. *sú* milostí; o fwych i oněch věcech ŠtítOp. 144, m. o *sich*; za nč. podkrk. po-*sou*-dobu (= posud) říká se jinde po-*svou*-dobu (v Náchodě a okolí, sděl. dr. Kastnera) a po-*svú*-dobu (v Nov. Benátkách, sděl. bibl. Vrťátka). Zájmeno *sen* je již v době stč. zastaralé, tvarům jeho se nerozumí, matou se s tvary *svój*, a tím vzniká toto přisouvání.

4. *v* je přisuto v part. -*s*, jako je ved*v* m. *ved* atp., na př. czetw Štít. ř. 72ᵇ, ztahw t. 87ª, dotkw t. 85ª, wzdwyhwffe t. 91ᵇ, zawrhw EvOl. 9ª, wztahw Ben. Lev. 9, 22, upadw VelKal. 210, fwedw t. 227, wtrhw t. 104, upadew Háj. 53ᵇ, nalezv, přinesv Háj. Šim. 203—204, svedv bitvu Pal. 3, 2, 430, svedv plnomocníky t. 439, přivedv t. 4, 1, 308 a j.; v bibli Br. toho není. Toto zase přisouvání dělo se vlivem stejných participií děla*v*, prosi*v*, trpě*v* atd., která mají kmen zakončený samohláskou a tedy -*v* právem; z toho bylo domnění, že také part. *ved* atp. koncovku -*v* míti má.

5. Kromě toho je přisuto *v* v slovích některých jednotlivých: *v*lastovice dial. vlaštovka chod. 49, stsl. lastovica atd.; — v dial. k*v*apka m. kapka, kvapat m. kapati chod. 49.

v se odsouvá.

353. 1. V době dávné odsulo se *v*- ze subst. *vos*, *vosa*; podle lit. vapsa je tu *v*- náležité, ale v slovanštině je rozšířeno *os*-: osa stsl., sln., pol., srbch. os i osa atd.; osa BartD. 12 (zlin.), Šemb. 60 (opav.); v češtině spisovné je os, osa i vos, vosa, toto patrně s přisutým *v*-. — Také z doby dávné je odsuvka v *uditi* atd., z koř. *vend*-, stsl. u-vę(d)-nąti marcescere, č. vadnúti, stupň. *vond*- v sln. povôditi, povôjeno meso, mrus. vudyty, vudženyna Mikl. Et. Wtb. 380; podle toho žádáme č. *vuditi*, *vuzený*, ale jest *u*-.

2. Z koncovky -*óv*, -*uov*, -*ův* *a*) pl. gen. chlap*óv* atp. a *b*) adjekt. possess. masc. chlap*óv* atp.

a) V pl. gen. chlap*óv*, -*uov*, -*ův* zachovává jazyk spisovný -*v* velikou měrou; ale nářečí obecná odsouvají je většinou, zejména v Čechách, chlap*ů*, a namnoze také na Moravě, chłapů BartD. 17 (zlin.), 66 (val.), 82 (hran.), Btch. 264 (dbeč.) atd. Odsouvání toto začalo se již v době staré a množilo se pak během času. Doklady toho jsou: mnoho nyemczo DalC. 93 t. j. Němcó m. Němc*óv*, od muczzedlnyeko EvOl. 322ª; těch hrziechuo Kruml. 63ᵇ, těchto čafuo Konáč (1547) 74ᵇ, mnychuo t. 20ᵇ, všech Stawuo t. 43ª; šest mužuo Háj. 169ª; fynv israhelských EvOl. Deut. 31 (str. 135ᵇ), panv vašich t. Kolos. 3 (str. 154ᵇ), množství welbludu t. str. 99ª; dělniku Lact. 34ª, pánu poruczniku KolA. 1511, od hříchů Háj. 93ª, mordů t. 3ª atd., v Háj. je vůbec koncovka pl. gen. -uow, -ůw, -úw, -uw a -uo, -ů, -ú; v Háj. herb. (1542) je -ů jen dvakrát, ve VelKal. (1567) -uo, -ů jen asi 10krát; v bibli Br. zase -ův, -ů, -ú, na př. Hospodin záftupůw Isa. 59, Hospodin záftupů t. 6, 5, Hospodina záftupú t. 5, 7 atd., ale většinou -ů; kolísání dosáhlo v XVI stol. té míry, že tu patrně již libovůle písařův rozhodovala; tu pak kolísají ovšem i theoretikové, Nudož. 1603 má pravidlem -*ův*, Rosa 1672 (str. 444) -*ů*, a v grammatikách pozdějších -*ův* i -*ů* se uznává.

b) V adj. possess. sing. masc. chlap*óv*, -*uov*, -*ův* zachovává jazyk spisovný -*v* přísně, ale v nářečích obecných opět bývá -*ů* místo -*ův*, na př. bratr*ů* dům Us. m. bratr*ův*. A také zde jsou doklady též z doby starší, třeba že ne tak staré, jako při pl. gen. Na př. hlas Jakubuo Ben. Gen. 27, 22, kleštěnec Holoffernuo Konáč (1547) 76ª, pravnuk Koffalů Háj. 56ᵇ, Sekerú syn t. 418ᵇ, syn Jozefú Br. NZák. (1593) 144ª, Symeonú t. 114ᵇ a j.

3. Ze složenin s *vz*-. Tu následuje po *vz*- někdy samohláska, na př. *vzí*ti, *vza*l, *vze*ptati atp., častěji však souhláska jedna nebo více, na př. *vzb*uditi, *vzkv*ísti. V obojích případech se *v* mnohdy odsouvá, v druhých více než v prvých, a je patrno, že se tím výslovnost usnadňuje. Ve *vzíti*, *vza*l zůstává *v*-, ale slc. dial. je též *z*iau fem. *z*ala m. *vz*- Pastrn. 148. Místo *vz*eptati se, *vz*orati atp. je *z*eptati se, *z*orati Us. Když pak po *vz*- následuje souhláska, je *v*- v nč. v jazyku obecném z pravidla, ve spisovném často odsuto. Odsutí lze tu často doložiti také doklady starými, a paralelní *vz*- a *z*- je mnohdy poučné o původu a významu složeniny. Tak nalézáme *vz*- a *z*- vedle sebe v dokladech: (Alexander) wzbludy AlxH. 6, 22 a moje slova zbludye AlxV. 58, wzboczil fie ŽWittb. Deut. 15 a zboczzil se Ol. 2. Par. 21, 8, wzbohatiti Hod. 79ᵇ a zbohatil HusPost. 5ª, wzboyowachu ŽWittb. 119, 7 a zbogugy (impt.) t. 34, 1, wzbodu (3 pl.) AlxV.

1800 a zbod (impt.) ŽPod. 118, 120, wzbranyewal Hrad. 32^{b} a zbranewaty Vít. 17^{a}, wzbudyl Kat. 84 a zbudili ŽKlem. Deut. 16, wzbuyalo BrigF. 116^{a} a zbugielo Ol. 1. Mach. 1, 4, wzbytćziel geſt Ol. žalm 77, 38 a ty s' mnú zbyczen Táb. IV, 25, wzczyelowachu Pass. 293 a zczielowati Hrad. 53^{a}, wzdalili Túl. 25^{b} a zdalili Ol. Ex. 32, 8, wzdywiely Otc. 211^{b} a zdywiely Mill. 105 , na wzdoru Kat. 120 a na zduoru Hrub. 408^{b}, wzdraſtychu DalC. 85 a zdraſtijt ſe ChelčP. 68^{a}, wzdrazdily ŽWittb. 105, 7 a zdrazdyly t. 105, 16, wzdraznyl ŽPod. 9, 13 (34) a zdraznyl PassKlem. 103^{a}, ani ſie wzdrzieme ŽKlem. 120, 3 a zdrziemalo ſe Kruml. 13^{a}, wzdrzal ſem sustinui ŽKlem. 24, 21 a ſu zdrzieli sustinere t. 55, 7, wzdwyha ŽWittb. 145, 8 a zdwyhan Pulk. 133^{a}, wzdychaſſe Hrad. 9^{b} a zdychati Lact. 234^{a} wzebranye Ol. 1. Reg. 30, 16 a zebranij Hrub. 381^{b}, (hromové) wzehrſmieli AlxB. 2, 22 a vzvuk zehrzmi Ol. Job. 37, 4, wzechce ŽKlem. 111, 1 a zechcze Mart. 31^{a}, wzeſtkwiegij ſie Ol. Sap. 3, 7 a zeſtkwielo ſie t. 2. Mach. 1, 22, wziewrzieti (sic) fervere Otc. 134^{b} a zewrze Rhas 87, wzepiewayu psallam ŽWittb. 107, 4 a zezpiewa (aor.) Ol. Ex. 15, 1, wzezrziete Kruml. 321^{a} a zezrziel ŽWittb. 32, 14, wzhleda Kruml. 163^{a} a zhleda Baw. 67, wzhny putrescat Ol. Num. 5, 22 a zhnylo AlxV. 498, wzhonyſſ gie ŽWittb. 82, 16 a hlad zhony od boje ROl. 110^{b}, wzhorziely ſie ŽWittb. 117, 12 a ſu zhorzala UmR. 247, wzhrdal Comest. 45^{b} a zhrdali Hug. 348, wzhrozyſs Ol. žalm. Hab. 12 a zhrozychu Hod. 53^{a}, wzhrzieti Mill. 110^{b} a zhrzew Otc. 60^{a}, wzchod ascensus Otc. 44^{b} a po zchodijch choditi Háj. 433^{b}, wzchowal educavit ŽWittb. 22, 2 a zchowal educavit Hug. 348, wzchwali (aor.) Hrad. 66^{a} a zchwaliti KolA. 1515, wzkazati Ol. Deut. 1, 22 a zkazati mandare Lact. 213^{b}, wzkrzieſil ŽWittb. 77, 5 a wzkrzeſil Kruml. 72^{a}, wzkwetnu ŽWittb. 89, 6 a zkwetle fioly Kruml. 370^{b}, wzkwieli (aor.) Jid. 5 a zkwieliti Lact. 213^{b}, (kvas) newzkiſſe Koř. Luk. 13, 21 a nč. zkysati, ač wzlacznyegiu (1. sg.) ŽKlem. 49, 12 a zlacznieyu ŽWittb. t., wzlage t. 140, 5 a zlage ŠtítOp. 19^{b}, wzlewanije Lact. 51^{c} a zlewanye ŽTom. 64, 8, wzmahati Ol. 1. Mach. 9, 66 a zmahati Sal. 525, wzmluwichu Kat. 22 a zmluui (aor.) Ol. Sir. 13, 28, wzmnozy (impt.) ŽWittb. 64, 11 a zmnozyl Modl. 65^{a}, wzmohu Ol. Joel. 3, 7 a zmohl Pror. Isa. 38, 9, nepokoj wzniće ŠtítOp. 85^{b} a nepokoj znicze ŠtítMus. 138^{b}, wzpaczyl Kat. 74 a zpacila Baw. 36, v onéj wzpale AlxM. 5, 8 a zpaala Lact. 259^{c}, wzpanil MamB. 9^{a} a zpanyl Ol. Est. 3, 1, sě wzpyeczygy (3. pl.) Pror. Isa. 45, 25 a zpieczzouali ſye Ol. 5. Reg. 23, 9, vzpět HusE. 1, 15 a zpět t. 161, wzpiewayu psallam ŽWittb. 9, 3 a zpiewayu cantabo t. 143, 9, wzplane ŽKlem. 49, 3 a zplane NRada 2051, wzplaſil Pulk. 124^{a} a ſplaſyl AlxV. 987, wzplodyſs plantabis Ol. Deut. 28, 39 a zplodyl t. 20, 6, wzpoleha t. 28, 54 a zpolehagye Anon. 1^{a}, wzpomanuty Modl. 55^{b} a zpomanul ŽGloss. 97, 3, wzpoſobil Ol. 1. Mach. 12, 38 a zpoſobyl Brig. 69, wzpichal ŽWittb. 29, 2 a zpychal ŽPod. t., wzpytayu scrutabor ŽWittb. 118, 115

a zpytayu t. 134, wzroſt HusPost. 107^{b} a zroſtu svého Krist. 40^{b} wzroſtlo t. 48^{b} a zroſtſſe Koř. Mat. 13, 7, tak ſe wzrotye Štít. uč. 112^{a} a zrotiwſſe ſe Troj. 144^{b}, wzrozumil Ol. Ekkl. 4, 4 a zrozumyel t. Lev. 4, 14, (tělo) wzſmrdi ſie Kruml. 250^{b} a (duše) ſſmrdi sě Hug. 144, by wzſtraſſil exterreat Ol. Lev. 26, 6 a zſtraſyli sú nás Koř. Lůk. 24, 22, wztaze ruku extendit t. Mark. 1, 41 a ztahw ruku Štít. ř. 87^{a}, wztekly Kat. 164 a ztekly Lact. 4^{d}, spolu sě wztepu Pass. 643 a ztepeſſ jě ŽWittb. 2, 9, wztreſkcze mě ŽWittb. 140, 5 a ztreſkcze Hrub. 298^{b}, wztrha (aor.) AlxV. 1706 a ztrha (præs.) Ol. Prov. 20, 8, wztrudy (aor.) DalC. 76 a ztrudi Baw. 31, wzufati Kruml. 32^{b} a zuffati Modl. 35^{b}, wzwalywſſe Kruml. 364^{a} a což na mě zwale NRada 1007, wzwiediety ApD. b a zwiedyewſſy Pass. 478, wzwelebil ŽKlem. 77, 38 a zwelebyſſ NRada 550, wzweſelil ŽKlem 113, 6 a zweſely (aor.) ŽWittb. 15, 9, wzwyeſychu Kat. 170 a zwieſychu Otc. 287^{b}, wzweſty Modl. 6^{a} a zweſti Túl. 25^{b}, wzwieſtuge ŽWittb. 147, 19 a zwieſtugyu (1. sg.) t. 37, 19, wzwolach ŽWittb. 3, 5 a zwolach ŽGloss. 85, 7, wzwolil ſem elegi ŽKlem. 118, 173 a zwolil ŽWittb. 46, 5, wzwrat Hod. 86^{b} a zwraczuge Vít. 9^{b}, wzwrtra murmuravit Ol. Num. 16, 41 a zwrtrzem Modl. 9^{b}, wzwykli Comest. 137^{b} a zwyczenye Krist. 113^{a}, wzwyſugeſſ ŽWittb. 3, 4 a zwyſſen NRada 1237, wzzada (vzžádá) Štít. uč. 133^{b} a zzada (zžádá) ŠtítMus. 59^{a}, wzzehrze (vzžehře) Štít. uč. 68^{a} a zzzehrzicz (zžehříc) Kruml. 293^{b} atd.

4. Z *vš-*, *vž-* v odvozeninách od *vъš-* omnis. Místo *v*šecko, *v*šak atp. říká se obecně *š*ecko, *š*ak atd. Us., chod. 48, Kotsm. 15 (doudl.), mýt. 339, Btch. 434 (dbeč.), Pastrn. 149 (slc.); doklady toho z doby starší: ſſyckni Čechové Háj. 182^{a}, den ſſedni Beck. 1, 107. Sem patří také *ž*dycky, *ž*dyť m. *v*ždy-, vzniklé z vъš-dy-; a také *š*embera m. *v*šembera, Jan Wſſembera Háj. 384^{a}. — Dále v Mikuláš za stč. Mikula*vš*. — V nář. dbeč. říká se též *náščeva, naščívit* m. ná*v*ščeva atd. Btch. 434.

5. Z -o*v*ství v dial. *-oství.* Na př. doudl. kralostfí, mistrostfí, blázností Kotsm. 15; dbeč. králostfí, sócostfí Btch. 434; králostvi, bláznostvi Neor. 9; králoství, błázností BartD. 16 (zlin.); na Moravě říkalo se tak dialekticky již v XV stol.: nebeské kraleſthwe OlMüllB. 619, kraleſtwe nebeské t., w kraleſtwy t., kraloſtwie Lvov. 77^{b}.

6. Místo souhlásky s následujícím *-vě* vyslovuje se místy podkrk. jen souhláska (nezměkčena) a *-ě*; na př. *sě*tlo m. s*v*ětlo, mnoho *žě*ře m. z*v*ěře, a podobně *kět*, *hě*zda, *d-ě* ko*n-ě* (s tvrdým *d-*, *n-*, dvě konvě) atd.

7. Vynechává se v nářečích obecných *-v-* mezi dvěma souhláskami. Tu pak bývá:

aě za *avě*. Na př. praěć BartD. 110 (laš.) m. právěti, praěł t.

ai, *aj* za a*v*i. Na př. lajc m. lajce, z lavice, mýt. 331; rukaica, praił, praim BartD. 110 (laš.) m. rukavica atd., praił Šemb. 56 (opav.). — Tím způsobem vzniklo také adverb. *praj*, *prej*, *prý*: do věty vkládalo se beze

spojitosti syntaktické sloveso 3. os. praes. *praví* (nebo aor. *pravi*, jako se vkládá *trvám*, *tuším*, *inquit*), to skleslo v adverbium, podlehlo změně zde vytčené, tudy vzniklé *praj* přehlásilo se v *prej*, a k tomu obému — podle dobra*j*, *-ej*, *-ý* — přidělalo se pak také *prý*; v. § 123.

ao za a*v*o. Na př. pozdraovat BartD. 12 (zlin.), vypraovať Btch. 434 (dbeč.), braove maso BartD. 110 (laš.). —

eo za e*v*o. Na př. navščeovať Btch. 434 (dbeč.), zjeovat BartD. 12 (zlin.). —

oa za o*v*a, ve zlin. piovar BartD. 12. —

oi, *oj* za o*v*i, v pojdat mýt. 331, motoidło BartD. 110 (laš.); — v koncovce dat. (lok.): chlapoj, mužoj, koňoj atd. Šemb. 20 (v nář. lužn. a domažl.), t. 22 (v nář. středočesk.), t. 25 (v Čechách sever. a vých.), bratroi BartD. 110 (laš.), tatičkoi Šemb. 56 (opav.); doklad tomu stč.: o jeho synu Bolesławoy PulkR. 27[b]; — v koncovce *-ovic-*: Zedníkojc dům Šemb. 13 (buděj.), učiteloic, Hořoice a Hořojce, Cerhoice a Cerhojce t. 21 (středočesk.), Jarkoice, Držkoice t. 56 (opav.), połoička BartD. 110 (laš.) atp.

8. Z *vl-l* ve slově *lat*, *lať* = klasy: vezmi oves za vlať, al. za lať, oves má pěknou lať Jg. (od Marka); za lit. valtis Rispe je náležité rus. volotь (= klasy u snopu), pol. włoć a srbch. vlat, tedy i č. *v*lat Mikl. Et. Wtb. 394; z toho odsutím *lať*. — Sem patří též doudl. laský ořech Kotsm. 15 m. *v*laský. —

9. Z *vn-n*: ve slově z*n*ieti m. z*v*nieti, zvьnêti, koř. zven-; — v *kynúti* z ký*v*nuti; — *uškrnúti* m. uškr*v*núti, lev vškrnuwšy se řekl Zrc. Múdr. 683, liška pouškrnuwšy se řekla t., vedle toho: smilně ſie jimi (ústy) uſſkrwagicz ŠtítMus. 16[a]; — v *prní* m. pr*v*ní, prny neděli PassKlem. 204[b], prnie přikázanie Koř. Mark. 12, 28, podkrk. perní Koubl. 52. —

10. Z *vd-d*: *vdedek*, wdedek Brit., a *d*edka Ol. Deut. 14, 18; — *vdolek*, wdolek Otc. 349[b], Ol. Ex. 29, 2 a j., wdolczek Otc. 348[a], doudl. vdolek Kotsm. 15, a *d*olek Us.

11. Z *obv-ob*: obal, obálkami ChelčP. 155[b] m. ob*v*al-; — maso obarziwſſe Mill. 82[b] m. ob*v*ař-; — obáslo m. ob*v*az-slo; — oběsiti m. ob*v*ěs-; nč. obvěsiti je novotvar ustrojený pro zvláštní jiný význam; — obět m. ob*v*ět; — obinúti atd., mrakavú obinul ſem je (moře Ol. Job. 38, 9, obynugy těla v plátno Otc. 61[b], m. ob*v*in-, obwinut Otc. 347[a] a j.; — oblak m. ob*v*lak; oblek m. ob*v*lek; — obléci, oblačiti, obláčěti, oblaczeti ſe ChelčP. 161[b], oblícť, obłáčeť Btch. 434 (dbeč.) a Us. m. ob*v*l-; — obláščí, oblášční, oblaſſtni Ol. Ex. 19, 5. m. ob*v*lášč; — k oblazeni Comest. 8[b] m. ob*v*lažení; — oblý m. ob*v*lъ, podle Mikl. Lex.; — obnaditi, obnadys AlxV. 1946 m. ob*v*nad-; — obrv funiculus m. ob*v*rv; — obrtnúti m. ob*v*rt-, obrátiti m. ob*v*rát-; — obruba, obroubiti m. ob*v*rub-. — Sem ovšem nepatří *obyknúti*, *obyčěj* vedle *v*yk-; ve *v*yk- je *v*- přisuto, v. § předešlý č. 1.

12. Z *chv-ch*, v příkladech *Chrasten*, Hrasten KosmA. I, 9 ze staršího Ch*v*rasten, Hurasten KosmI. t. a vedle stsl. chvrastъ sarmentum, rus. chvorostь, z chvorst- Mikl. Et. Wtb.; — *chorý* Vel. Jg. atd., ze staršího ch*v*or-, chwory tenuis MamD. 301, člověček chwory Otc. 88[b], chworoſt Pror. Isa. 10, 16; — *chošč-*, choſſtiſſtě Háj. herb. 36[a] a j., nč. koště, z ch*v*ost-; — doudl. *chůje* Kotsm. 15 m. ch*v*ůje, ch*v*oj, rus. chvoja atd.

13. Ze *svl*, *zvl—sl*, *zl* v slovích s*v*léci, s*v*léknouti, s*v*lékati, s*v*láčeti, s*v*lak, s*v*lačec, za něž je v nářečích obecných z pravidla *sl-*: slíct, slíknout, slíkat, slak, slačec Us, podkrk. 52, chod. 48 a Btch. 434 (dbeč.); — a v adv. z*v*láště stč. z*v*láščě, obzwłáſſtě Br. Gen. 43, 32, obecně: zláště, zlašť, obzlášť, dbeč. złášč, obzłášč Btch. 435.

14. Ze *svr-sr* v slovích srběti atp. m. s*v*rběti, koř. sverb-, (osutost) nebo ſrbí nebo neſrbí Rhas. 84, srbít, srbavka chod. 48, sr. sln. srbêti; — srab Us. m. s*v*rab, z téhož koř. sverb-; — *sraka, straka, stsl. sraka, m. s*v*raka, ze svorka, koř. sverk- svrčeti Mikl. Et. Wtb. 320.

15. Ze zájm. s*v*oj- spojeného s předložkou *v*-. Tu vzniká skupina *v-sv-*, a z té ztrácí se druhé *v* a jest *vs*. Na př. hospodář když staví hosti newſem domu Rožmb. 231 m. ne-*v*-svém (dóm *ne-svój* = cizí); měščěné nejmají práva staviti pána v jinéj hospodě, newſem domu t. 235 a j.; wſſem manželství Otc. 451[a] m. v-s*v*ém; wſſem ſwatym wdowſtwy t.; buďte wſſem gynoſſtwy snažni t. 461[b]; wſſem jménu Rúd. 4[b]; (buoh) veš tvor w ſu mocz přivinul Vít. 14[b] m. v-s*v*ú; srov. stpol. wszem dłudze, wszey obronye in seyne were Ortyle, Listy filol. 1884, 480. V Hod. je obtížná skupina *vsv-* v stejném případě změněna přesmyknutím: wſſewm srdci 64[b] a 65[b]. Pro případy jiné, kde též vzniká skupina *v-sv-*, mám doklady jen pro sg. lok. *v-s*větě, za něž je v ROtcP. dvakráte *v-*sěčě: všickni mistři w ſyeczczye 210 a S kym mas czo czynyczy w ſſyeczye 339.

16. Z *vo-*. K začátečnému *o-* přisouvá se v nářečích obecných většinou *v-* a jest obecné *vo-* vedle náležitého *o-*, *v*oko v. *o*ko atd., v. § předcházející č. 1, d. Analogií zvratnou odsouvá se pak zase *v* z náležitého *vo-*. Tím způsobem vzniklo č. *o*zher, *o*zhřivý atd. z *v*ozh-, pol. wozgrza, rus. vozgrja atd.; vzniklo *o-* m. *vo-* v dial. oda, oly, ozy, oják Kotsm. 10 (záp. od Budějovic) m. voda atd.; oda, oják, ojanská šavlička chod. 54; a v porůzných dokladech starších: toho oza Vít. 6[b] (voza), Ok z Rožmberka Třeb. list. II. 108, 1 z r. 1475 (m. Vok), ſwiecz oſkowaych Lobk. 35[a], svíce oſkowé Háj. 334[a], jsauť mnozí tomu olu i oſlu podobni Papr. Ob. 111, na povahy olů i oslů se ptáti Varvaž. 219[a], divokýho ola Drexelius Kříž. škola 1635 l. 215, mezi olkem a oslem Beck. 1, 149. Děti modlíce se Desatero říkávají: ani ola ani osla. — Stč. *k-vóli* nč. k-*v*ůli skleslo v adverbium a obecně říká se *k-ůli*.

f, f́.

1. Souhláska *f* píše se literou *f*, na př. ufal ŽKlem. 7, 2, falſowati Hrad. 133ᵇ, vfagicz Štít. ř. 77ᵇ, dovfal Pror. Jer. 13, 25, vfanye Ol. Est. 14, 12, vfagy NRada 43, yozefowi BrigF. 2; — častěji zdvojeným *ff*, na př. uffal ŽKlem. 30, 2, vffayu ŽWittb. 10, 12, uffati Hrad. 48ᵇ, vffam Modl. 4ᵃ, dovffam t. 80ᵃ, dovffanye Pror. Jer. 2, 37, Ruffona Marg. 391, ffaraonowi BrigF. 30, fflaſſku LékB. 205ᵃ; dauffati Br. Isa, 12, 2, hauff t. 31, 4, harffa t. 16, 11, s ffjku t. 34, 4, ffor̄muge t. 44, 10, fflaſtr t. Jer. 46, 11; ffalſſowati VelKal. 45, proffesſor t. 350, Adolff t. 188 atd.; — nebo spřežkami *ph* na př. yozeph ŽKlem. 104, 17, vphal bych AlxB. 6, 15, uphaſta AlxBM. 1, 7, douphayu t. 3, 37, rozſſaphnoſt Štít. uč. 152ᵃ, rozſaphnoſt ŠtítOp. 138ᵇ, — nebo *pf*, na př. vpfagy KatBrn. 454 (p později vyškrábáno). — Rosa 1672 str. 9 chce rozeznávati tvrdé *ff* a měkké *f*, na př. hauff a fjk. —

2. *f* není hláska praslovanská; kdekoliv v slovanštině jest, tu všude buď je v slově přejatém, buď vyvinula se podružně. V češtině jest *f*:

v slovích přejatých za cizí *p*, v. § 335; — za cizí *v*, v. § 351; — za cizí *ch*, v. § 388; — a obyčejně za cizí *f* (*pf*), na př. *f*ík, *f*ara, Jose*f*, tre*f*iti, *f*laška atd. Ale ne každé cizí *f* (*pf*) má v slovích do češtiny přejatých střídnici *f*, nýbrž v češtině bývá za cizí *f* často *p*, *b*, *v*, viz § 355.

V slovích domácích máme *f*:

a) V *úfati* a jeho odvozeninách. Slovo to pochází z koř. *pъv-* (odtud i adj. *pevný* = pъvьn-), stsl. pъvati, upъvati atd.; z u-pъva-ti bylo č. u*pv*ati, a z toho dále ú*f*ati; změna *pv-f* stala se trvám tak: úp*v*a- spodobeno v úp*f*a- (srov. pol. ob*f*ity m. op*f*ity, z op*w*ity, a toto ze stpol. oplwity abundans), a to dále změněno v ú*f*a-. Tak lze také vysvětliti dro*f*- adj. dro*f*í z býv. dro*pv*a: droptwa Boh. 21ᵇ a j., dropfa olor Rozk. 387, droffie krev ApatFr. 84ᵇ.

b) Místo *v*, dílem spodobou v sousedství souhlásek temných, na př. ka*f*ka m. ka*v*ka, *f*čela m. *v*čela atp., dialekticky také k-*f*ám, králost*f*í atp., — dílem a porůznu v slovích jednotlivých, na př. *f*ous m. *v*ous, roz*f*lasaný m. -*v*las-; *f*rčeti vedle *v*rčeti a j., — v. § 254 a 350.

c) Porůznu a dial. také jindy, na př. doudl. a zlin. *f*áb m. *p*áv, val. *f*lekotať m. *b*lekotati BartD. 63 a j.

d) V interjekcích a slovích onomatopojicky utvořených, na př. *f*i, *f*uk, *f*úk, *f*oukati, *f*učeti, *f*ičeti, *f*ňukati, *f*rk, *f*rkati, ha*f*ati, bla*f*ati atp. —

Když pak *f* je v češtině hláska dílem cizí, dílem nová, nemohly se při ní vyvinouti změny tolikeré a takové, jako při retnicích ostatních, jež máme z doby psl. Zejména strany měkčení v *f́* máme svědectví jen v dial. ra*f́j*ika Kotsm. 5 (doudl.), 3. plur. tre*f́*a BartD. 77 (val.) atp. Tomsa (1782) str. 9 míní, že v hau*fy* zní *f* jinak než ve *fí*k a *fě*rtoch; rozdíl, který tu lze postihnouti, jest od následující samohlásky. —

Cizí *f*.

355. Cizí *f* v slovích do češtiny přejatých dílem zůstává, na př. *f*aleš, *f*ík, tre*f*iti, *f*lastr, *f*laška, *f*lauze z nhněm. Flause, *f*lek, *f*linta (ze švéd. flinta = křesací kámen na zbrani střelné Kluge 89) atd., v. § 354 č. 2, — dílem mění se v *p*, *b*, *v*.

a) Cizí *f* (*pf*) změněno v *p*. Tak bývá i v jiných jazycích slovanských. V č. jsou toho příklady: bisku*p* ze sthněm. biscof (a toto z lat. episcopus); — če*p*, je-li správně odvozeno ze stněm. zapfo, zapfe (sr. Mikl. Etym. Wtb. 32); — Je*p*t, Je*p*te z Je*f*te, gept zabil svú dceru Hod. 60ᵃ, dcery gepte Ol. Súdc. 11, 40; — Joze*p*us m. Jose*ph*us, mistr Jozepus Pass. 244, srov. doleji Ozěp; — knej*p* z dolnoněm. knī*f* Brugm. I. 470; — ko*p*la BartD. 109 (laš.) v. ko*f*lík; — stč. ko*p*erstvie hra v kostky, ze střhněm. koffern hráti v kostky Matz. Ciz. sl. 213; — litku*p* střhněm. lîtkouf Mikl. Fremdw. 105 — luci*p*er NRada 1227 a j. z lat. Luci*f*er; — Ozě*p* z Jose*f*, svatý Oziep Krist. 25ᵃ, oziep EvZimn. 5 a j., srov. výše Jozepus; — *P*abian m. *F*abian, Pabian Lún. ks. 1361, pabyanowi byskupowi Pass. 371, Pabian HusOrth. 179 a j.; — slc. *p*ampúch kobliha z něm. Pfannkuchen; — *p*ánev stněm. *pf*annâ; — *p*antazija, *p*antazirovať BartD. 63 (val.) z *f*antaz-; — *p*áv ze sthněm. *pf*awo Mikl. Et. Wtb. 234; — *p*azole BartD. 109 (laš.) z *f*azole; — *p*eniez sthněm. *pf*enninc; — *p*ihva ze sthněm *f*îga, lat. ficus, pihva ŽWittb. Hab. 17 a j.; — *p*ila sthněm. fîla Mikl. Fremdw. 117; — *p*ilíř ze sthněm. *ph*îlâri (toto pak z lat. pilare) Mikl. Fremdw. 87 a Et. Wtb.; — *p*í*p*a sthněm. *pf*î*f*â, Pfeife; — *p*locha, *p*lochý ze sthněm. flah, nněm. flach Uhlenb.; — *p*luh stsl. plugъ, z germ., sthněm. pfluog, stnor. plogr Uhlenb.; — *p*luk sthněm. folc Mikl. Fremdw. 118; — *p*o*p* ze sthněm. *ph*a*ff*o; — *p*óst, *p*ostiti ze sthněm. *f*asta, *f*astên; — *p*rha alfita z lat. frigere Mikl. Fremd. 120; — *p*úzdro střlat. *f*odrum pochva Matz. Ciz. sl. 286; — s*p*era ze s*ph*æra, nad osmú ſperu Kruml. 393ᵃ; — stú*p*a, stú*p*iti, stąp-, sthněm. stampfôn Uhlenb.; — Ščě*p*án ze Ste*ph*an-; — ško*p*ek ze sthněm. sca*f*; — stč. šňu*p*a rheuma ze střhn. snu*pf*e; — ti*p*ec pol. pypeć ze sthněm. *pf*i*ff*iz Mikl. Et. Wtb. 347; — žum*p*a ze střhněm. sum*pf*.

b) V *b*. Na př. *b*arva ze střhněm. varwe, Farbe; — *b*ažant ze sthněm. fasant; — stč. *b*ělpuch pergamen, daj Čechóm byelpucha a czernydla do vóle DalC. 99, ze střhněm. vël kůže, buoch-vël pergamen; — *b*iřmovati lat. firmare; — *b*luma (*b*lúma) střhněm. pflûme; — stč. *b*řeskev sthněm. pfersich, a toto z lat. persica Uhlenb.; — stč. *b*řítov sthněm. frîthof „eingefriedigter Raum um eine Kirche“ (Kluge 95), brzytow Pass. 398, Lact. 36ᵇ a j., dosud dial. břítov chod. 49, ostatně přesmyknuto a přetvořeno ve *ř*bitov a *hř*bitov, mylným odvozováním od sloves *hřebu*, *hř*bieti; — stč. dr*b*iti museti ze stněm. dürfen (hluž. dyrbjeć, dluž. derbiś Mucke 201); — hra*b*ě stč. hra*b*ie stněm. grâvio; — stč. o*b*nieř kamnář, topič, Mikeš

Obnyers UrbE. 33, ze stř̈hněm. ovenære; — Olbram z Wolfram; — dial. šibra z něm. Schiefer BartD. 109 (laš.); — žebrák ze stř̈hněm. sefer, seffer toulavý žebrák (Brückner v Jag. Arch. 15, 320); — Žibřid ze Sîfrîd.

c) V stč. ovnieř, kamnář ownierzy Hrad. 113[b], ze stř̈hněm. ovenære, je za něm. *v (f)* české *v*. Nč. kru*ch*ta není ze stněm. kruft, nýbrž ze střlat. gructa, v. § 370.

m, ḿ.

356. Souhlásky *m*, *ḿ* píší se bez rozdílu měkkosti literou *m*, na př. moy ŽKlem. 5, 3, memu t. 5, 2, welmi t. 6, 4 atd., — někdy zdvojeným *mm*, we mmnohem AlxH. 6, 22. — V KřižB. je měkkost naznačována psaným *ṁ*: ṁiloſt 76[b], naaṁı 85[a] a j. V Ben. psáno *ṁe* m. *mě*, ſyeṁe Gen. 1, 11 (v. ſyemie t. 1, 12), wezṁete Num. 31, 26, a také Rosa str. 62 píše Slá*ma* dat. Slá*ṁe* m. *-mě*, a toto *ṁ* má na mysli, když na str. 1 a 2 rozeznává *m* tvrdé a měkké.

Subst. *m*an psáno někdy *jm-*, gmanowe Pulk. 51[b] a 146[b]; říkalo se způsobem starším *jm*ieti, *jm*ám, *jm*éno atp., a způsobem novějším *m*ieti, *m*ám, *m*éno atd., a podle toho zdálo se, že i místo *m*an- může býti *jm*an-.

mj se mění v *m*[i]-, *ḿ*.

357. Změna tato se stala v době české předhistorické, a stala se v slabikách *mja*, *mju*: žádané *mja*, *mju* změnilo se v *mia*, *m*[i]*u*, a oslabením jotace změněno *m*[i]- dále v *ḿ*, srov. § 329. Na př. sg. nom. ze*mja*, *-m*[i]*a*, stč. před přehláskou ze*ḿa*, přehlas. ze*mě*; sg. akk. psl. zemją, česk. předhist. ze*mju*, *-m*[i]*u*, stč. před přehláskou ze*ḿu*, přehlas. ze*mi*; atd.

Měkkost v slabikách těchto pamatuje se v češtině vůbec až do přehlásky *a-ě* a *u-i*; kdyby byla zanikla dříve, ztvrdlé ze*ma*, ze*mu* nebylo by se mohlo přehlásiti v ze*mě*, ze*mi*.

Dialekticky pamatuje se táž měkkost dosud, na př. kr*ḿa* BartD. 16 (zlin.), instr. ze*ḿú* t. 6 (též).

Máme pak tuto změnu v případech obsažených ve výčtu v § 262 a j. (při změně *rj* a j.), totiž:

v některých tvarech jmenných kmene *-j-*, na př. sg. nom. ze*mě*, kr*mě* ze ze*ḿa*, kr*ḿa*, psl. -mja, — akk. ze*mi*, kr*mi* ze ze*ḿu*, kr*ḿu*, psl. -mją; —

v subst. s příp. *-jan-*, na př. zeměnín pl. akk. zemany ze ze*ḿ*an- psl. -mjan-; —

v praes. 1. sg. tř. IV, na př. stč. lo*ḿu* z psl. lomją atp.; —

v tvarech praesentních (krom. imperf.) tř. V. 2, na př. praes. 1. sg. stč. drie*ḿu* z drêmją, 3. pl. drie*ḿú* z drêmjątь, stč. part. (před přehláskou) drie*ḿa* z drêmję, drie*ḿú*c- z drêmjątj-. —

Odchylkou bývá také místo žádané slabiky *me* (z psl. *mje*) psáno mie, mye, zejména v part. *-n* a odvozeném odtud subst. verb. třídy IV, na př. zlomyene Brig. 164[a], w zlomyenem zrcadle Kruml. 447[a], k krmiení Ol. Num. 11, 22, wykrmieny Lact. 64[b]; o tom v. § 329.

mi- m[i]*-* se mění v *ḿi-*, *ḿ*[i]*-*.

358. 1. Když následuje *-i*, *-í*, mění se *m* v některých nářečích v *ḿ*. Na př. mjilost Kotsm. 5 (doudl.), mjilý BartD. 6 (zlin.), veḿ (vezmi) t. 98 (laš.). Že tu dialekticky bývalo *ḿ* také v době starší, dosvědčují doklady v KřižB.: w zeṁı 75[b], ṁekoliko zeṁíj 75[b], w zeṁíjch 91[a], ṁıloſt 76[b] a j., ṁıly 75[a] a j., jsem-liť já vám ṁíjl budiž i ona vám ṁíjla 82[b], ṁı 77[a], welṁı 78[a] a j., ſvkroṁíj 81[b], wzpoṁínala 90[a], s ſwyṁı Paṅíjṁı 79[b] a j., boſyṁı nohaṁı 93[b], s ſwyṁı ḋietṁı 98[b], mezi gınyṁı ḋiewkaṁı 95[a], wezṁız 93[b] atd.

2. Když následuje samohláska praejotovaná, zejména v slabikách:

a) *mě*, *mie*. Tu máme jotaci zachovánu, *mě*sto vysl. *m*[i]*e*sto, dat. slá*mě* vysl. slá*m*[i]*e* atd. Dialekticky bývá však kromě jotace ještě také změkčení retnice, tedy slá*mě* vysl. slá*ḿ*[i]*e* atp. (Bartoš); a tato dialektická zvláštnost byla také v době starší, jak svědčí psaní v KřižB.: ṁel 75[b] a j., ṁetı 79[a] a j., ṁeer 84[a], ṁeſiecz 83[b], neproṁeṅıl 86[b] a j., na ṁeſtıe ſwém 98[b], zṁıenku vczṁıla 87[b], kroṁe 95[b]. V Ben. psána slabika *mě* někdy mie, někdy ṁe, na př. ſyemie Gen. 1, 12 a ſyeṁe t. 1, 11, wezṁete Num. 31, 26; znaménko (tečka), které v témž textě jinde znamená měkkost, znamená zde jotaci.

b) *m*[i]*a*, *m*[i]*á*, *miú*. Tu bylo změkčení, při němž jotace zanikala; tedy na př. *ḿ*atu z *m*[i]atu jako *př́*hnu z p*r*i*á*gnu, s*ḿá*l sě ze s*m*[i]*á*l sě jako *př́*ál z p*ri*á*l atp. Měkkost drží se do stol. XIV, svědectvím tomu jsou přehlásky *ḿ*atu-*mě*teš, part. lo*mě* z lo*ḿa*, lo*mie*c- z lo*ḿá*c-, sg. gen. svědo*ḿá*-svědo*mie*, dat. svědo*ḿú*, svědo*miú*-svědo*mí* atd.; někdy proniká v jotaci, na př. pamiatny den List Poř. 1465. Potom měkkost dílem zaniká a jest nč. *m*atu, s*m*ál se atd., — dílem drží se a proniká v jotaci, v dial. s*ḿa*ť sa BartD. 98 (laš.), *ḿ*akký t. 29 (pomor.), *mja*kký, *mja*so, *mja*ta t. 40 (hroz.), hlavu z*mia*tenú Herb. 618, slc. s*mia*ť sa, pa*mia*tka atd.

Srov. § 332 a j. —

me, *mь*.

359. Od následujícího *-e*, *-ь* souhláska *m-* se neměkčí. Rkp. KřižB., bedlivý na označování měkkých retnic, má psáno: mezı 95[a], kamením 80[a], gmeenem 75[a] a j. A rovněž tak tak je z pravidla v textech jiných. O odchylce mie, mye m. *me-* v. § 130.

Za bývalé *-mь* je psáno -ṁ ve dvou dokladech KřižB.: ſľa chudyṁ (sg. instr.) 76ᵇ a gmeneṁ 78ᵃ; v nářečích nynějších není tomu nikde příkladu a bez živé této opory nelze ze samotných těchto dvou příkladů nic bezpečného usuzovati.

Změny souhlásky *m* mimo měkčení.

360. 1. *m* je několikráte změněno v *n*, *ň*. Tak v *nedvěd* m. *m*edvěd, nedwied NRada 579, Háj. 86ᵇ, nedvěd Us., chod. 47, a medwyed Kat. 176, stsl. medvêdь, pol. niedźwiedź atd.; — *snědý* m. s*m*ědý, snědý Vel. Jg., BartD. 12 (zlin.), Us., a smyedy fuscus Brit., stsl. smêdъ, pol. śmiady i śniady; — *ženina* m. ženi*m*a, na př. ženina ApatFr. 251ᵃ a ženima HusŠal. 2ᵇ atd., matením přípon; — *nravisko* m. *m*ravisko, ijednoho nrawyſka Pass. 352, zvratnou analogií podle *n*rav-*m*rav; — dial. *veznu*, *vezneš* . . ., *vezni* atd. Šemb. 17 (domažl.) a 53 (hornobečevsk.), BartD. 13 (zlin.) a Pastrn. 142 a 143 (vých.-slc.), m. vez*m*u, vez*m*i atd.; — dial. *sedn*, *osn* BartD. 13 (zlin.) a j. m. sed*m*, os*m*; — dial. *kan*, *tan* Šemb. 17 (domažl.) m. ka*m*, ta*m*; — v přejatém *nešpor* z *m*ešpor, w neſpor Alb. 64ᵃ a j., w meſpori Pass. 299 a j. — Dialekticky říká se také *n*imo m. *m*imo BartD. 63 (val.) a 82 (hran.), *n*orák, *n*orka m. *m*or- t. 109 (laš.), a v nář. drienčanském (slc.) zní koncové *-m* jako nosovka *-n*, na př. o ednon chudobnon mlinarevi Pastrn. 142.

2. O změně *mě-mňe* atp. v. § 172.

3. *m* je změněno ve *v*: *črm-* m. *črv-*, na př. črmák nč. čermák, a črv nč. červ (nejsou-li to různé přípony); — *vráska*, stsl. *vraska*, slc. *svraštiť* č. *sm*raštiti čelo, je-li to z koř. mersk- Mikl. Et. Wtb. 192 (srb. mrska = vráska); — dial. *švrk* BartD. 87 (stjick.) a Šemb. 59 (opav.), slc. svrčina, m. s*m*rk, stsl. smrêča, pol. smrek, smerek a świerk Mikl. Et. Wtb. 310; — *skrovný* v. skro*m*ný, s významem rozlišeným, pol. skromny a skrowity, rus. skromnyj Mikl. Et. Wtb. 304; — dial. *laskovina* Jg. (bez dokl.) m. lasko*m*ina.

4. *m* je změněno v *b*, a to *mn* v *bn* v příkladech: písebný Jandit 153, písebně Kotsm. 14 (doudl.), pisebný BartD. 13 (zlin.); upříbný, tebný Kouble 51 (krk.); tak změnilo se trvám také dare*m*ný (z dar*m*o) v dare*b*ný, k čemuž pak přiděláno i subst. dare*b*a; — *mr* v *br* ve slovích: brabenec Us., chod. 47, brablenec BartD. 13 (zlin.), brawenecz Boh. min. 22ᵃ atd.; m. *m*ravenec, a dial. bramor BartD. t. a j. m. *m*ramor.

Cizí *m*.

361. V slovích přejatých cizí *m* z pravidla zůstává; na př. *m*eč stsl. mьčь a mečь z got. mêki Uhlenb., — *m*ísa z lat. mensa Mikl. Fremdw. 110, — *m*nich stsl. mъnichъ ze sthněm. munih Uhlenb., — *m*ozol a *m*ozel, střhněm. masele Geschwür t., — *m*rcha sthněm. marha t., — *m*rkev sthněm. morha, moraha t., — *m*ýto sthněm. mûta a střlat. muta (souvisí s mutare) Mikl. Fremdw. 111, — trá*m* něm. Tram Mikl. Etym. Wtb. 360.

Z lat. mespilus je *m*išpule a *n*yšpule, oboje prostředím německým, sthněm. mëspila a nëspil, nov. Mispel a Nispel Mikl. l. c. 113.

m se přisouvá a odsouvá.

362. *a*) *m* je přisuto v dial. *-um* m. *-ú*, a to v 3. plur. radujum se, chodźum, klečum, pijum Šemb. 56 (opav.), a sg. instr. za tum našum stodołum, s túm pěknúm růžúm, před nemocúm, za pecúm BartD. 88 (stjick.), t. 136, 115, 118 a 119, vlivem polštiny, která tu má konc. *-ą*; — stjick. je podle toho též sg. lok. v dubům (v doubí) a dat. k zelům (k zelí) BartD. t. — V ob. *čm*ert, *čm*árati m. *č*ert atd. Zlinsky říká se kole*m*bat BartD. 16 m. kolebat, lašsky če*m*pel t. 110 m. čepel.

b) *m* jest odsuto: v dial. *sednáct-*, *osnáct-*, m. sed*m*-náct-, os*m*-náct-, Sednaczty rozdiel Ol. 2. Par. 17 (nápis), léta ſednactého Beck. 1, 214, za oſnadczte let Ol. Súdc. 10, 18; — v dial. *ňa*, *ně* BartD. 23 (zlin.) a 27 (záhor.) m. *m*ňa (sg. akk.) a *m*ně; — v slovese II. tř. *ochrnúti* m. ochr*m*-núti, stsl. chrъmnąti, z chrom-, Lesk. Handb. 13, a snad i *strnúti* m. str*m*núti, z koř. strem- (strměti), most (podrubený) ledva strnieše DalJ. 89 z rkpů Z. a P. (rkpy jiné mají stromieše); — v slovích přejatých *kafr* ze střhněm. gaffer, lat. ca*m*phora Mikl. Fremdw. 94, *kapusta* z lat. co*m*posita t. 96, *fafrnoch* v. fa*m*frnoch (ozdoba na přílbici), *bavlna* z Bau*m*-wolle, *Norberk* v. Nor*m*berk, do Norberka VelKal. 282.

D) Souhlásky *k*, *g*, *ch*, *h* a jejich proměny.

363. Souhlásky *k*, *g*, *ch* jsou v češtině pravidelné střídnice stejných hlásek praslovanských, v. § 247; na př. o*k*o psl. o*k*o, *jg*o psl. jь*g*o, mú*ch*a nč. mou*ch*a psl. mu*ch*a. Durativa *h* je mladší střídnice za starší explosivu *g*; na př. j*h*o, no*h*a, *h*lava je za starší j*g*o, no*g*a, *g*lava.

V mluvnici hlásí tyto souhlásky do třídy společné podobným článkováním (srov. § 7), a dále hláskoslovnými změnami na mnoze stejnými. Obzvláště jsou tu důležity:

a) změna *kj*, *gj*, *chj* v *č*, *ž* (*dž*, *ž*), *š*;

b) měkčení *k-*, *g-*, *ch-* v *č-*, *ž-*, *š-* před samohláskou *e*, *i*;

c) změna *k*, *g* v *c*, *z* (*dz*, *z*) a

d) změna *kt*, *gt* v *c*.

k.

364. 1. Souhláska *k* píše se z pravidla literou *k*, na př. koliuek t. j. kolivěk HomOp.; mirkev, banki, kamen, korab, klazz t. j. klas MVerb. atd.; — často bývá v textech starých psána litera *c* v případech, kde podle čtení latinského *c* je = *k* (před souhláskami, před samohl. *a*, *o*, *u* a na konci), na př. cteriz HomOp.; canie, comaar, cuchine, cruchta MVerb.; caiucih, decugemi Kunh. (častěji v Kunh.); zacona ŽGloss. (tu 7krát tak); copie AlxH. 8, 19, corona t. 6, 5; rſca AlxB. 8, 14, nepoſſcody t. 2, 40; ſcodu AlxBM. 2, 3, poſſcodyl t. 5, 41, placala t. 8, 19 a j.; sbor sacowzztwa ApŠ. 130, cozztelu t. 34; taco MastDrk. 64 a j.; Smutec VstúpDrk. a j.; doticaty ŽKlem. 104, 15, criſte t. Ambr. 14; placaty AnsOp. 4, coronu t. 5, biſcupowi t., proclal t. 10 a j.; po ſſcolach Krist. 44[b]; capuſta Vít. 93[a], curoptwa t. 94[a] a j.; — krom toho bývá *k* psáno někdy spřežkami *ch*, na př. puſcha t. j. puška MVerb., ſmatchu t. j. s matkú Kunh.; — *kk*, na př. bukk MVerb., wiekky BrigF. 49; — *ck*, na př. cluneck MVerb., pracky AlxH. 8, 32 (rým: všaký); — *kc*, kclada MVerb.

Skupení souhlásek *kv* píše se v textech starších *kw*, na př. kwas Nom. 68[a], ale často také způsobem latinským *qu*, na př. quazz t. j. kvas MVerb., quas Kruml. 118[a], na quaſſyech Pror. Isa. 5, 22, quaſu t. j. kvašu MVerb., quaſity Krist. 66[a], quaſte ŽWittb. 67, 4, quaſnice ŽGloss. 74, 9 atd.; — quielbu planctu MamV., quilenye ŽWittb. 29, 12, quiluczy t. 34, 13; — quiet CisMnich. 97[a] (2), Rostl. wzquetl qwiet Krist. 8[b], quiſty Mast. 131, quiete t. j. kvietie Kunh. 151[a] atd.; — ziquarki ŽGloss.; — ſquořecc MVerb.; — przyquaczeno Krist. 48[b] a j.

O skupení *kž* psaném *x* v. § 439.

Místo *k*-*k* bývá psáno *k*; tu vlastně splývá u výslovnosti *k*-*k* v jediné *k*, o čemž viz § 369.

2. O znění *k* je připomenouti že se v nářečí lašském poněkud aspiruje; na př. *kh*aždý m. *k*aždý BartD. 98.

kj mění se v *č*.

365. Změna tato je z doby psl., v. § 247 č. 3; tu jsou vyčteny i případy, kde se vyskytuje. Na př. pláč z pla*kj*ь, — péče stč. péčě, péča z pe*kj*a, — adj. člověč- (člověčí) z -vêkjь, — stč. Lúčěnín z lą*k-j*an-, — praes. pláču z pla*kj*ą, — part. pláče stč. pláčě, plača z pla*kj*ę atd.

sk-j- mění se v *šč*, a toto dialekticky dále v *šť*. Na př. plášč nč. plášť z plas*kj*ь Mikl. Et. Wtb. 248 (z plaskъ, pol. płaski plochý); — ohnišče nč. ohniště z ogňis*kj*e; — inf. -*sk*ati praes. -*šč*u, part. -*šč*ě atd., -*šč*- ze -*skj*-, na př. (blyſkota) ſie blyſſczze Kruml. 326[a], trudně pleſczes Hod. 86[a] (pleskati), ztleſczy plaudent ŽWittb. 97, 8 (ztleskati), tleſczte

rukama plaudite t. 46, 2, což zyſſczeſſ Vít. 33[b] (získati), by byl ziſſchzie AlxBM. 5, 26 t. j. zíščě nč. získaje.

k změněno v *č* v psl. *ke*, *ki* atd.

366. Z doby praslovanské pochází také změna *k* v *č*, když následovalo (psl.) *e*, *ę*, *ē*, *i*, *ь*. Na př. česati z koř. *k*es-; praes. peče- z pe*k*e-; vok. vlče z vьl*k*e; subst. nom. vlče stč. vlčě gen. vlčěte z vьl*k*ę; mlčeti stč. mlčěti, mlčati z mьl*k*ēti; impf. pečiech z pe*k*ēachъ; paučina z paą*k*ina; léčiti z lê*k*iti; řeč stč. řěč z rē*k*ь; ručka z rą*k*ьka, pl. gen.ruček z rą*k*ьkъ atd. Více viz o tom v § 247 č. 1.

V češtině jsou od tohoto pravidla některé odchylky.

Místo matčin atd. říká se slc. mat*k*in Hatt. 52; odchylka způsobená analogií podle mat*k*a atd.

Odchylka zdá se býti také v part. masc. a neutr. pe*k*a, te*k*a atp.; ale tvary tyto nejsou z pův. -*kę*, nýbrž jsou to novotvary (třeba že původu velmi starého), jsou utvořeny v době předhistorické podle part. (nepřehlasovaných) mlča, teša atp., odtud přejata jen koncovka -*a* vzniklá z pův. -*ę*, a nepřejato spolu změkčení.

Odchylkou není české *ke*, kde *e* jest původu jiného než z psl. *e* neb *ь*; na př. v *k*el z *k*ъlъ, ty*k*ev z ty*k*ъv-, v sing. instr. člověkem z -*k*ъmь, v pl. gen. su*k*en ze su*k*nъ (*e* vloženo), v impt. se*k*ej ze sě*kaj*, — v *k*eser z dol.-něm. kesser Matz. Ciz. sl. 201 a j.

Některá slova s -*ke*- jsou temná. Na př. š*k*eřiti vedle štířiti, *šče*r*iti = rozvírati ústa, ceniti zuby na koho; Mikl. I[3] 514 a Et. Wtb. 299 odvozuje to od koř. sker- a uvodí slc. skeriť a iter. vyskierat; odchylné š*k*eřmohlo by se vykládati vlivem subst. š*k*ara, pocházícího z téhož koř. sker- a známého v sln. škara Ritze.

Skupené *sk*, *šk*, (pro *ck* není příkladu), *čk* změněno v případech sem patřících v *šč*, *šč*, *čč*. Na př. tis*k*núti-tiščen; vos*k*-voščěný (-*sk*-ēno-); pol*ský*-polščina; ds*k*a (dъska)- deščka (dъs*k*ьka); hruš*k*a- hruščička; koč*k*a- adj. stč. koččí, budeš-li se mýti koczczym ſtrzyebrem in nitro Pror. Jer. 2, 22. Z *šč*, *čč* je pak *šť*, *čť*, o čemž v. § 444, b.

k mění se v *c*.

367. Také tato změna je z doby praslovanské a vyskytuje se ve dvou případech.

1. *k* změněno v *c*, když následovalo (psl.) *ê*, jakkoli vzniklé; za žádané koncové -*ê*, vzniklé z indoevr. -*oį*, je psl. -*i*, a také před ním změněno *k* v *c*. Na př. cěna z *k*êna; sg. lok. člověcě z -*k*ê; sg. dat. lok. rucě z rą*k*ê; pl. lok. člověciech z -*k*êchъ; impt. pl. rcěte z rь*k*ête; pl.

nom. ptáci z *-ki* (*-i* místo *-ě*, z *-oi*); impt. sg. *rci* z rъ*k*i (též) atd. Více viz o tom v § 247 č. 2.

V češtině vyvinuly se během času některé odchylky; zejména v ob. pl. nom. masc. vel*ký* (vlastně vel*kí*) atp. místo velic*í* atd., — a v slc. dat. lok. sg. ru*ke* atp. Hatt. slc. 52 místo ruce atd., — oboje analogií podle tvarů příbuzných, kde *-k-* je právem. — Jiná odchylka je impt. peč, tluč atp., kde je *č* místo *c* podle praes. peče- atd.

Dále jsou některé zvláštnosti, když před *k* je sykavka, tedy ve skupeném *sk*, *ssk*, *zsk*, *šsk*, *žsk*, *čsk*.

sk je dílem původní t. j. z psl. *sk*, dílem podružné t. j. vzniklé vynecháním samohlásky z psl. *-sьk-* nebo *-sъk-*. Původní *sk* mění se náležitě v *šč* (a toto dále v *šť*). Na př. voj*ska* sg. dat. lok. vojšč*ě*, když by bylo woyſchzie vstáti AlxB. 8, 5, w tey woyſſtie Ol. Súdc. 21, 8; — d*ska* sg. dat. lok. a du. nom. akk. dšč*ě*, na jednéj dſczie Hrad. 93[b], dvě dſcie Koř. Ex. 24, 12, na dſtye Pass. 24 atd.; — Praž*sko* sg. lok. Pražšč*ě*, w prazſczie Rožmb. 17, w tirſczie ŽKlem. 82, 7, na turſtye DalC. 19; — *-ský* atd., sg. dat. lok. a du. nom. akk. fem. *-ščiej* atd., dvě nebeſſczye perle Modl. 147[b]; pl. nom. masc. *-ščí*, synové yzrahelſſczyy Pror. 19[a], duchové andielſſczi Krist. 32[b] (v Krist. je cz před samohláskou = č), zidowſſczy duchovní t. 65[b], dial. nebeščí, Malenovščí Btch. 437 (dbeč.), vojenščí páni Suš. 572, Slavkovščí myslivci t. 81 atd., nč. nebeští, kněžští atd. — V podružném *-sk-* mění se jen *k* způsobem náležitým, a nemění se spolu *s*, na př. pie*sk*-, piesek z pěsъkъ sg. lok. pie*scě*, v onom pyeſcze AlxV. 2185, vé*ska* z vьsьka sg. dat. lok. vé*scě*, v jedné weſcye OtcB. 334. — Časem proniká odchylkou stejný způsob také při původním *sk*: podle ru*ka*-ru*ce* je nč. de*ska*-de*sce*, Pol*ska*- v Pol*sce* atd., a podle veli*ký*-veli*cí* je dial. nebe*scí*, zem*scí*, uher*scí*, rakú*scí* atp. BartD. 41 (hrozenk.); ze *-scí* je v nářečí slc. místy *-stí*: slovenstí Hatt. Ml. 153.

Jako *sk*, tak mění se také *ssk* (ze *-sьsk-*), *zsk* (ze *-zьsk-*), *šsk* (ze *-šьsk-*), *žsk* (ze *-žьsk-*) a *čsk* (z *-čьsk-*), jen že tu přistupuje většinou ještě míšení sykavek. Na př. ru*ský* m. rusьsk- pl. nom. ru*ští*; milobu*zský*-milobu*žští*; če*ský* m. češьsk- -če*ští*, vla*ský* a vla*šský*-vla*ští*; bo*žský*-bo*žští*, kně*žský*-kně*žští*, stč. *-žščí*, rtové knyezſſczij Ol. Mal. 2, 7; řě*čský*-řě*čščí*, rzeczſſczij mistři Krist. 64[a], řě*čští*, Rzieczſſtij jsú kramáři tvoji Ol. Ezech. 17, 13, nč. ře*čtí*; — *-čsk-* mísí se v *-ck-*, za stč. hřě*čský*, němě*čský* atp. je nč. ře*cký*, něme*cký* atd.; v nářečích, kde podle veli*ký*-veli*cí* je nebe*ský*-nebe*scí*, je týmže způsobem *-cký* — *-ccí* : turec*cí*, němec*cí* BartD. 41 (hrozenk.), a místy v nář. slc. *-ctí* m. *-ccí* : nemectí Hatt. Ml. 153.

Při skupeném *šk*, *žk*, *ck* (vlastním, nikoli z *čsk* vzniklém), *čk* — z *šьk*, *žьk* atd. — zvláštnosti není, *k* mění se jako v ru*ka*-ru*cě* atd. Na př. hru*ška* sg. dat. lok. hruš*cě*, w hruſſczie LMar. 40 (*-ščě* bylo by tu psáno -ſſchzie); a rovněž tak tovařiš*cě*, k towarzyſſczye Pass. 473, liš*cě*, w liſſcye

OtcB. 321, nč. *-šce*; — roho*žcě*, na rohozcye t. 24, 3, nč. *-žce*; — pecka-pe*cce* Us.; — komořič*cě*, w komorziczcye OtcB. 204, babič*ce*, koč*ce* Us. —

2. *k* změněno v *c* ve věne*c* stsl. věnьcь z pův. vojni*ko*-, — v ov*cě* stsl. ovьca z ovi*kā*, — v ma*kati* stč. má*cěti* atp.; o tom v. § 247 č. 4.

kt změněno v *c*.

368. Za psl. *kt* jsou v jazycích slovanských střídnice stejné, jako za *tj*, v. § 247 č. 5.

V češtině jest tedy *kt* změněno v *c*, a to v případech následujících:

v infinitivech sloves tř. I. 4, na př. *péci*, vedle stsl. pešti, rus. pečь, sln. peči, srbchorv. peći, pol. piec, hluž. pjec, dluž. pjac, z *pe*kti*, — *řéci* z re*kti* atd.; —

v supinech týchže sloves, na př. stč. *pec*, vedle stsl. peštь, z *pe*ktъ*, na př. vyjda ſecz sěna CisMus.; —

v subst. s příp. *-tь*: *pec* stsl. peštь atd., z *pe*ktь*, — *noc* stsl. noštь, lat. nocti-, lit. naktis, z *no*ktь*, — *věc* stsl. veštь, got. vaihts, sthněm. wiht, z *vě*ktь*; —

krom toho v slově *locika*, sln. ločika, srb. loćika, lit. laktukai (plur.), lat. lactuca, z *lo*kt*-.

Srov. také změnu *gt* v *c* v § 377.

Jiné změny souhlásky *k*.

369. 1. *k-k* splývá v *k*. Na př. mě*kký* zní u výslovnosti obecné většinou jako mě*ký*; v textech starých se tak někdy píše, ačkoli jen velmi zřídka, na př. sladkých věcí neb myekych Alb. 97[a] a 97[b]. Poměrně nejčastěji bývá psáno *k-* místo *k-k-*, když předložka *k-* se připojuje k slovu, které se začíná souhláskou *k-*; na př. ktereys koli přídu škodě AlxBM. 4, 11, knyezy náhle přiběžechu Hrad. 27[a], vedú jej kayphaſſowy Vít. 50[a], každému je přívětiva Beck. 1, 32, kterému (úřadu) jsme povoláni KolA. 1511 a j., místo *k-k*teréj, *k-k*nězi, *k-K*ajfášovi atd. Příklady takové bývají pokládány za dativy bez předložky, neprávem. Naopak — analogií zvratnou — bývá psáno *k-k-* místo k-; na př. k k temuž knězi KolA. 1514, k k nij (smlúvě) KolB. 1524. —

2. Za stč. *kto*, *kte* je později *gdo* (psáno většinou *kdo*). Na př. kto Túl. 24[b], ChelčP. 2[a], kte (pl. nom.) NRada 1959, nikte nemo Hrad. 56[a] atd.; gdo Alb. 21, niekdo Kruml. 135[a], nykde nemo Rožmb. 298, ŽWittb. 138, 16 atd.; ve stol. XIV vyskytuje se *gd-* (*kd-*) zřídka, v XV je převahou ještě *kt*, v ChelčP. je v I. části pravidlem *kto*, v II. stejnou měrou *kto* i *kdo* (ktož 146[b], kdož 146[a] atd.), v Háj. je *kto* 2[a] *kdo* 19[a] atd., a nč. *gdo*

psané *kdo* je od 2. pol. stol. XVI pravidlem. Podnět ke změně této zavdala slova příbuzná *kdy*, *kde* atp.

Když bylo vedle sebe stejnoplatné *kto* a *gdo*, *kdo*, vzniklo snadnou analogií také *gder-* ve *kdery*, *kderak* místo *který* atd. Doklady: kderyz Otc. 365[a], kdera t. 105[b], niekdere t. 108[a], kderzy s ním budú List. z r 1455 Perw. 50, kderyzkoli GestaKl. 47, slepice kderá kokrhá Třeb. orig. fam. Lobkovic (poč. XVI stol.), žena kderá se na muže potrhá t., některé Puch. 354[b], kderak se chovati máte Třeb. orig. fam. Švamberk 22 z r. 1560, kdere miefto Lún. list. z r. 1562, kderey jej stvořil Čern. Cest. (v Slav. Bibl. II, 248), kdeří škodu dělali t.

3. Místo *krejcar* říká se v některých nářečích *grejcar*, *k* změněno v *g*. Změna tato má trvám začátek z doby, kdy se počítalo na *groše* a *krejcary*; tu vyslovovaly se velmi často *groše* a *krejcary* vedle sebe, a začátek slova *krejcar* změněn v *grejcar*, podle slova sdruženého *groš*. Jinde mohlo se změniti stejnou příčinou, ale naopak *groš* podle *krejcar* ve *kroš* Šemb. 31 (krkon.); to ovšem neplatí o stč. *kroš*.

4. Krom toho bývá *k* změněno v *g* dialekticky v slovích některých domácích i přejatých. Na př. vy*g*a BartD. 65 (val.) místo vi*k*ev a podle něm. Wic*k*e, — ma*g*at t. m. ma*k*- (mačkati), *g*aňa m. *k*áně t. 30 (pomor.), *g*ula m. *k*ule t., *g*uzý m. *k*usý t. 212 (laš.), ly*g*at č. polý*k*ati t. 229 (laš.), lo*g*at č. lo*k*ati t. 228 (val.), mla*g*a č. mla*k*a (bahnisko) t. 231, gi*g*łat m. vi*k*lati Btch. 435 (dbeč.), *g*róžka č. *k*roužek t., muzi*g*a BartD. 65 (val.), *g*rony*g*a Btch. 435, *g*ľé t. stč. *k*lí, *g*ľvat t. č. *k*lovati, *g*ál (*k*al) BartD. 65 (val.), *g*aluža t., *g*ajdy Btch. 435, *g*uráž t., le*g*raca t., le*g*ruta t., re*g*ruta Us.; ob. de*g*ret, le*g*race (recreatio), le*g*uř v. rekurs, pan*g*rot, Pan*g*rác, žen*g*le, pu*g*et, fa*g*ule, va*g*ace, li*g*ér a j.; ba*g*oun Us. ze střlat. baconus porcus saginatus Matz. Ciz. sl. 101, in*g*oust z lat. incaustum t. 181, atd.

5. Někdy bývá *k* změněno v *ch*. Vedle č. *k*rásta scabies, stsl. krasta pol. krosta rus. korosta atd. je též *ch*rásta, *ch*rastavý, chrafta ApatFr. 109[b], chraftawecz LékA. 81[a], chraftawy Lact. 77[a] atd.; — vedle *k*řástel je také *ch*řástel, chrzaftel Nom. 65[a], srov. stsl. krastêlь (fem.) a pol. chrościel, podle Mikl. Etym. Wtb. z korst-, trvám že onomatopojicky utvořeno a proto *k*- i *ch*- oprávněno; — ze stč. *k*atrčě je nč. *ch*atrč; — místo oplá*k*nouti, oplá*k*ati pol. płokać mrus. połokaty říká se obecně oplá*ch*nout; — místo žvý*k*ati, hazu*k*a je zlin. žvý*ch*at, hazu*ch*a BartD. 16; — místo vaře*k*a demin. vařečka je dial. vaře*ch*a dem. vařeška Btch. 437 (dbeč.); — vedle lalo*k* říká se i lalo*ch*, — místo Polá*k* říká se dial. Pola*ch* Šemb. 40 (han. a vých.-mor.), Btch. 437 (dbeč.), — a za s*k*lopiti je s*ch*łopiť t. 437. — Jiné příklady mají *kt* změněno v *cht*; jsou to dílem slova domácí: chto m. kto, chtorý m. který Pastrn. 146 (slc., místy) a Šemb. 69 (dol.-trenč.); ch-tebe, ch-temu m. k-tobě, k-tomu BartD. 41 (hroz.); klechtať, Btch. 437 (dbeč.) m. kloktati, a klochtat, klochtadlo Us. m. klokt-; jechtat chod. 50 m. jektati; — dílem cizí: Benedicht Alb. 62[a] a j., ochtáb Háj. 445[a] m. oktáv; kruchta ze střlat. gructa; lochtuše z něm. Lackentuch, prachtykant Šemb. 31 (podkrk.), dochtor, prachtykant, rechtor Kotsm. 18 (doudl.), BartD. 16 (zlin.), kontracht, prachtyka, inšpechtor, Vichtor, Vichtorin Btch. 437 (dbeč.).

Cizí *k*.

370. V slovích přejatých cizí *k* dílem zůstává, na př. v slovích re*k* ze střhněm. recke sthněm. reckjo Mikl. Fremdw. 121, — *k*aldoun ze střhněm. kaldûne vnitřnosti, a to ze střlat. caldûmen = teplé (calidus) vnitřnosti zvířete čerstvě bitého Kluge 157, — *k*apoun ze střhněm. kappûn, a to z ital. cappone t. 160, — *k*aras ze sthněm. karaz, a to ze střlat. caracinus t. 161, — *k*arabáč z tur. kerbač t. 161, — *k*lí z stněm. klei Uhlenb., — *k*mín z lat. cuminum ř. κύμινον Mikl. Fremdw. 98, — *k*oliba (slc.) tugurium z ř. καλύβη t. 99, — *k*otel stsl. kotьlъ z got. katils Uhlenb., — *k*ule a *k*oule ze středoněm. cûl Mikl. Fremdw. 103, — *k*usiti (okusiti atp.) stsl. -kusiti got. kausjan Uhlenb., — so*k* v. got. sakan t. atd., — dílem je změněno v hlásky jiné, zejména:

v *ch*, na př. ve slovích val*ch*a z něm. Walke, *ch*vost střdolnoněm. quast Knorren, dan. kost Laubbüschel Uhlenb., — *ch*rtal, *ch*řtal, -álek z lat. cartilago křupka, — *ch*alupa z ř. καλύβη Mikl. Fremdw. 99, — ar*ch* z lat. arcus, — laš. taba*ch* BartD. 110 m. tabák; — o změně cizího *kt* v *cht* viz na konci § předcházejícího; —

v *g* (*h*), na př. in*g*oust, ba*g*oun, re*g*ruta n. le*g*ruta, le*g*race, va*g*ace, *g*rony*g*a atp., v. § 369, 5 a § 379, — a dále v hnětu, hnus n. kňus (cizí kn- změněno v gň-, v. § 298).

V *ocel* stč. *ocěl* stsl. *ocêlь*, sthněm. ecchil a lat. acuale, aciarium Mikl. Fremdw. 114, je celá slabika *-cê-* podle hláskosloví slovanského přeměněna.

k se přisouvá.

371. 1. *k* je přisuto v několika slovích k souhlásce *t*, *ť*, skupené s jinými. Zejména ve st*k*vieti sě, st*k*vost, st*k*vúcí atp. místo *st*vieti sě atd.; — ve -šť*k*núti (ze staršího -šćnúti), ušť*k*núti atp. m. u*šť*núti atd.; — v -měst*k*nati, směst*k*nati, zaměst*k*nati m. -mě*stn*-; — ve -ct*k*núti, oct*k*núti sě, m. oc*t*núti sě; — tu vzniká skupení -*tk*-, -*ťk*-, z něho pak vynechává se *t*, *ť* a je: s*k*vieti sě, s*k*vost, s*k*vúci, uš*k*núti, zaměs*k*nati, oc*k*núti se, v. § 314 č. 7. Tak vyložiti je také vrt*k*avý a vyvr*k*nouti m. vyvrt*k*nouti, vyvrknouti si nohu chod 47, Šemb. 22, Us.

2. Dialekticky říká se kdosi*k*, cosi*k*, kdysi*k*, tudy*k*, tady*k*, koliksi*k*, přecé*k*, zasé*k* atp. BartD. 16 (zlin.), Btch. 438 (dbeč.). Toto -*k* je enkli-

tický přívěsek původu zájmenného, o němž v. Mikl. IV, 120 sl. Jiná jeho podoba je *-ka*, *-ky*, *-ké* v adv. semka, henka, včilka, hnedka, dneska, hnedky, dnesky, semké, včilké, dneské, henké atd. Btch. 438 a Us. V dial. dneskak, henkak, semkék, včilkék, henkék t. je přívěsek ten dvojnásobný.

k se odsouvá.

372. 1. Ze skupení *skn*: adj. těs*k*ný nč. těs*n*ý, w tieſkneem domě HrubPetr. 183[b], tyeſknymy cěstami Pulk. 75[b] a j.; — subst. ties*k*n, ties*k*ň a ties*n*, ties*ň*, wtyeſkny AlxV. 1677, Hod. 69[b], veliká tyeſken Pulk. 106[a], tijeſn Štít. ř. 69[a], nč. tíseň; — tis*k*núti a dial. zacis*n*úť Pastrn. 148 (slc.); — splas*k*núti a dial. splas*n*úť t.; —

2. Ze skupení *skt* v tres*k*tati atd., nč. tres*t*ati, na př. treſktal ŽWittb. 104, 14, treſktanie HusPost. 1[a], tres*k*tač HusE. 1, 383, řeč treſktawa HusPost. 35[a] atd.; tres*k*t- trvá až do XVI stol.; vedle toho proniká tres*t*-, a Blahoslav chce míti tresceš m. tres*k*ceš Blah. 266; *-k-* bylo zde po právu, tres*k*tati je z trъs*k*ъtati; kdyby bylo původní tres*t*ati, bylo by praes. trešču, treščeš atd.

3. Ze skupení *kž* a *kšč*, *kšť*. Z *kž* v stč. *jaž*, *kaž* m. ja*kž*, ka*kž*: yaz wam lybuſſye powyedyela DalC. 5, kaz gych koly mnoho bylo AlxV. 1735, i kaz gye bóh ustavil t. 2378, aby toho nykaz neopúšťal Pulk. 26[b], věc dokonati sě nykaz nemohla t. 59[a], nykaz t. 183[a], kazzkolywyek najmlazší bieše Ol. Tob. 1, 4, otpustíš lidu svému kazzkoli hřiešnému t. 2. Par. 6, 39, a kazkoli mnozí sú čtenie popisovali Koř. 1[a]. — Z *kšč*, *kšť* ve ščicě šticě m. *k*ščicě, *k*šticě (a toto m. *k*čicě, v. § 438), ssczycze Diefenb., ſſtijce Háj. herb. 354[b], slc. štica.

4. Místo *k*do, *k*de, *k*dy atp. říká se dialekticky *do*, *de*, *dy*, *nedo*, *nido* atd. BartD. 30 a j., voľa-de Pastrn. 49 (slc.); dež Pass. 528. Tu jest odsuto *k*-, jen když to srovnáváme se spisovným *kd*-, vlastně je však odsuto *g*- nebo *h*-, poněvadž *kd*- u výslovnosti obecné změněno v *gd*- a *hd*-.

5. Ze substantiv cizích, která se končí *-k* *(-g)*, jsou adjektiva *-ský* dílem náležitá *-čský*, na př. Žamber*k*-žamberecký (z -čský), dílem je v nich *k* vynecháno: žamberský, rožmberský, kumburský atp.

6. V Háj. herb. psáno: (lék) proti řečy 7[a] m. *k*řeči, a v EvOl. 335[a]: (abatyše) klenuczy m. kle*k*núci; omylem.

g.

373. Hláska *g* píše se literou *g*, na př. Dlugomil KosmA. III, 51; — od XVI stol. je pro *g* obyčejem litera *g* „s vrškem“, t. j. se znaménkem diakritickým, které mívá podobu tečky, nebo apostrofu, nebo háčku, tedy *ġ*, *ǵ* (u Optata), *ǧ* (u Blahoslava a Nudožerského); — litery diakritizované

bylo potřebí, poněvadž litera prostá *g* v té době znamenala *j*; když pak pro hlásku *j* zvolena při poslední opravě pravopisné (1842) litera *j*, uvolnila se tím litera *g* a obrána jest opět pro hlásku *g*; na př. syna*g*o*g*a psáno stč. -*g*o*g*a, potom -*ǧ*o*ǧ*a atp., a nč. opět -*g*o*g*a.

gj mění se v *ž(ǯ)*.

374. Změna tato je z doby psl., v. § 247 č. 3; tu jsou vyčteny i případy, kde se vyskytuje. Tu mění se vlastně *gj* v *ǯ* = *dž*, ale toto mění se záhy v *ž*, oslabením a konečně zaniknutím prvního členu *d*-, který v assibilatě této původně byl, sr. § 433. Na př. stč. strá*ž* (masc.) custos stsl. stra*ž*ь, ze sor*gj*ь, — strá*ž*e (fem.) custodia, stč. strá*ž*ě, strá*ž*a, stsl. stra*ž*a, ze sor*gj*a, — lo*ž*e z lo*gj*e, — l*ž*u, l*ž*eš atd. z lъ*gj*ą, lъ*gj*ešь atd., — part. l*ž*ě, l*ž*úc-, z lъ*gj*ę, lъ*gj*ątj- atd. — Za č. *ž* je v nářečích slovenských podružné *dž* v těch případech, kde slovo základní má *g*, na př. flá*g*ať sg. 1. flá*dž*u BartD. 65 (val.).

Odchylky jako dra*h*ší BartD. 16 (zlin.), 108 (laš.) m. dra*ž*ší atp. vznikly analogií podle dra*h*ý atd.

zg-j- mění se v *žǯ* a toto dále v *žď*. Na př. Drá*žď*any z drę*zg-j*an-, — omie*žď*ějúcí z mie*zg*-, jědovatcě omiezdiegiucieho venefici incantantis ŽKlem. 57, 6. V nářečích slovenských je v případech nahoře vytknutých opět *ždž*; na př. drúzgať (drtiti) praes. drú*ždž*u BartD. 65 (val.), zdru*ždž*u ťa na škařupiny t. 208, z -*zgj*-; — brý*z*gať (tlachati) praes. brý*ždž*u t. 201.

g změněno v *ž (ǯ)* v psl. *ge*, *gi* atd.

375. Z doby praslovanské pochází také změna *g* v *ž* — vlastně v *ǯ* = *dž* a odtud dále v *ž* —, když následovalo (psl.) *e*, *ę*, *ē*, *i*, *ь*. Na př. *ž*ena z *g*ena; sg. vok. bo*ž*e z bo*g*e; praes. mó*ž*e- z mo*g*e-; inf. *ž*ieti (žnu) z *g*ęti, lit. ginti; *ž*ár z *g*ēr-, koř. ger- (stupň. v gorêti, hořeti); dr*ž*eti stč. dr*ž*ěti, dr*ž*ati z dьr*g*ēti; impf. mo*ž*iech z mo*g*ēachъ; *ž*iv z *g*iv-, lit. gyvas; bla*ž*iti z bol*g*iti; le*ž* psl. lъ*ž*ь z lъ*g*ь; bo*ž*ský z bo*g*ьsk-; dru*ž*ec z dru*g*ьcь atd. Změna v *dž* je v nářečích slovenských (podružně) tam, kde slovo základní má *g*, na př. stri*g*a-stri*dž*a, stri*dž*iť Hatt. slc. 51, vy*g*a (m. vikev)-vy*dž*isko BartD. 65 (val.). Více viz o tom v § 247 č. 1.

V češtině jsou odtud některé odchylky, když bývá *h* (střídnice za starší *g*) místo náležitého *ž*.

Z *g*el*z*a vzniklo pravidelně *ž*elza a z toho dále stsl. *ž*lêza a č. *ž*léza, *ž*láza. Vedle toho je však také *h*líza, kdež změna žádaná *g*-*ž* není. Myslím, že odchylku jest takto vyložiti: vedle *gelz*- bylo stupňované *golz*-; z onoho bylo č. *ž*léz-, z tohoto *g*láz-, *h*láz-; odchylné *h*líza vzniklo analogií podle *h*láza (o jiné změně, která tu jest ve žléza-žl*á*za, v. § 157).

Jiná odchylka je v č. *h*říbě stč. *h*řiebě, *g*riebě, hřebec atd., stsl. žrěbę atd., z koř. gerb-, — a dále ve *h*řebí, stř. *h*řěbí, stsl. žrěbьj, tedy též z gerb-; — výklad toho viz v § 441. —

Odchylky jsou dále slc. stri*g*in Hatt. slc. 52 m. stri*ž*in, druh druhczi tak přeje NRada 212 m. dru*ž*ci, kníže Břehfké VelKal. 133 a j. m. Bře*ž*ské atp.; vznikly vesměs analogií podle stri*g*a, dru*h*, Bře*h* atd. —

Odchylka je též v impt. přisě*ž*, pomo*ž*, střě*ž* atp., na př. prziſiezz Ol. 1. Reg. 30, 15, pomůž mně bože Suš. 14, střež se Baw. 43 atd.; tu je -*ž* místo -*z* podle praes. sa*h*u-sě*ž*eš atd.

Odchylka zdá se býti v part. mo*h*a, střě*h*a atp.; ale tvary tyto nejsou z původního -*gę*, nýbrž jsou to novotvary (třeba že původu velmi starého) utvořené podle part. (nepřehlasovaných) běž*a*, teš*a* atd., z nichž přijata koncovka -*a*, vzniklá z pův. -*ę* atd., a nepřijato spolu změkčení.

Odchylkou také není české *ge (he)*, kde *e* jest původu jiného než z psl. *e* neb *ь*. Na př. v *h*ebký z *g*ъbьkъ, *h*emzati z *g*ъmъzati, ne*h*et z no*g*ъtь, instr. bo*h*em z bo*g*ъmь, ba*hno* pl. gen. ba*h*en (*e* vloženo), impt. bě*h*ej z bě*h*aj atd.; — *h*ekati není z pův. *ge*-, nýbrž jest utvořeno onomatopojicky; — *h*eslo, pol. gosło a hasło, rus. gaslo, má -*e*- vzniklé nějakým oslabením; —*h*ezký vykládá Mikl. Et. Wtb. 61 z godjьskъ, tedy -*e*- z -*o*-; Jg. má doklady jen nč.; dokladů starých se nedostává, znám jenom příjm. Přibec Hezký PoprR. 22; — *h*edvábí atd. je z germ., sthněm. gotawebbi Gewebe zu gottesdienstlichen Zwecken Mikl. Etym. Wtb. 69; — z němč. je také nád*h*era, nád*h*erný sthněm. über-hêre (subst. fem.) = Übermut, adj. über-hêr = überaus vornehm, hêr = herrlich, stolz; odtud snad i dial. *h*erský, sr. § 275; — *h*erka ze střhněm. gurre equa vilis Matz. Ciz. sl. 166.

Skupené *zg* změněno v případech sem patřících v *žď*, vlastně v *žǯ* = *ždž*, z čehož pak dále jest *žď*, srov. § 451. Na př. wzbrziezdenye (sic) ŽWittb. 56, 9 m. v zabřě*žď*enie z brě*zg*-; — zabřě*žď*ěnie, zabrziezdienie ŽGłoss. 138, 9 z brě*zg*-ê-nьje; — ro*žď*ie z ro*zg*ьje, ró*žď*ka z ro*zg*ьka; — dro*žď*ie z dro*zg*- střlat. drascus Mikl. Etym. Wtb. 51; — je*žď*ík pol. jaždż z ja*zg*-, lit. ežgys, Mikl. l. c. 101; — mie*žď*iti, mí*žď*iti, čert móž lidi miežditi HusE. 1, 72, čarodějníci myzdiechu oči při hledajíciem deludebant oculos Comest 57[a], čáry byl omížďen HusE. 3, 207, z mie*zg*-; — vedle dial. vr*zg*at je také vr*žď*ět zlin. 32, sníh vrždí pod nohama. V nové češtině je *zk*, *sk* za býv. *zg*, a změna v *žď* drží se jen v dokladech dialektických: slc. zabrieždiť sa svítati, zabreždjévá svítá BartD. 201 (uh.-slov. na Moravě).

g mění se v *z* (*ʒ*).

376. Také tato změna je z doby praslovanské. Jí mění se *g* vlastně v *ʒ* = *dz*; toto změnilo se záhy v *z*, oslabením a konečně i zaniknutím prvního členu *d*-, který v assibilatě této původně byl, srov. § 396 č. 5. Vyskytuje se pak změna *g*-*ʒ* (*z*) ve dvou případech:

1. *g* změněno v *z*, když následovalo (psl.) *ê*, jakkoli vzniklé; za žádané koncové -*ê*, vzniklé z indoevr. -*oį*, je psl. -*i*, a také před ním změněno *g* v *z*. Na př. stč. *z*ielo valde, stsl. zělъ vehemens, z *g*êlo-; sg. lok. bo*z*ě z bo*g*ê; sg. dat. lok. no*z*ě z no*g*ê; pl. lok. bo*z*iech z bo*g*êchъ; pl. nom. bo*z*i z bo*g*i (-*i* m. -*ê*, z *oį*); impt. sg. pomo*z*i z -*g*i (též) atd. Změna v *dz* = *ʒ* je podružně v nářečích slovenských v těch případech, kde slovo základní má *g* (místo *h*); na př. stri*g*a dat. lok. stri*dz*e Hatt. slc. 52 a 72, vy*g*a (vikev)-vy*dz*e BartD. 65 (val.), muzi*g*a-muzi*dz*e t. Více viz o tom v § 247 č. 2.

V češtině vyvinuly se během času některé odtud odchylky; zejména v ob. pl. nom. masc. dlou*h*ý (vlastně dlou*h*í) atp. místo dlou*z*í atd., — a v slc. dat. lok. sg. stri*g*e, no*h*e atp. Hatt. slc. 52 m. -*z*e, oboje analogií podle tvarů příbuzných, kde -*g*-, -*h*- je právem.

Skupené *zg* mělo by se v případech sem patřících měniti v *zʒ*; ale za to je *žď*, to jest: žádané *zʒ* změnilo se v *žǯ*, a toto dále v *žď*, srov. § 431. Na př. zábřě*zg*-na zábřě*žď*ě, na zabrzezdye diluculo Ol. Num. 9, 21 (k tomu přidělán potom novotvarý sg. nom. zábřě*žd*a, zabrziezda antelucanum Diefenb., zabrzezda id. Veleš.); — mie*zg*a sg. dat. lok. mie*žď*ě, w mieždie HusPost. 135[b]; — ró*zg*a sg. dat. lok. ró*žď*ě, w olywowey roſdye PassKlem. 54[b].

2. *g* změněno v *z* v kně*z* stsl. kъnęzь, kъnęzь z kunin*g*o-, — ve stč. st*z*ě (stezka) stsl. stьʒa, stьza ze sti*g*ā-, — v tá*z*ati stsl. tę*z*ati vedle tá*h*ati stsl. tę*g*ati atp.; o tom v. § 247 č. 4.

gt změněno v *c*.

377. Za psl. *gt* jsou v slovanštině historické střídnice stejné, jako za *tj*, v. § 247, 5.

V češtině je tedy *gt* změněno v *c*, a to v případech následujících:

v infinitivech sloves tř. I. 4, na př. *moci*, vedle stsl. mošti atd., z *mo*gti*, spodobeného v mo*kti*; — *léci* z *le*gti* atd.; —

v supinech týchže sloves, na př. *lec*, vedle leštь, z *legtъ; —

v subst. s příponou -*tь* : *moc* stsl. moštь, z *mogtь; —

kromě toho ještě v slovích: *dci*, *dcera*, stsl. dъšti, lit. duktė, got. daúhtar, ř. θυγάτηρ skr. duhitar, z *dъ*g*ter, *du*g*tē, z dhugh- = dojiti.

Srovnej také změnu *kt* v *c* v. § 368; *gt* změnilo se spodobou v *kt*, proto je z pův. *gt* střídnice táž, jako z pův. *kt*.

g se změnilo v *h*.

378. 1. Psl. *g* dochovalo se také do stč., za psl. *g*ora, no*g*a, bo*g*ъ atp. jest i stč. *g*ora, no*g*a, bó*g* atd. Na půdě české změnilo se toto *g* v *h*. V bohemikách v kronice Kosmově je vždycky *g*, na př. Dlygomil Kosm1. III, 51, Dlugomil KosmA. t., Dragomir Kosm1. I, 15, KosmA. t.; Spitignev Kosm1. I, 15 a j.; — v Greg. je vždy *g*; — taktéž v bohemikách v list. Litoměř.: bogu, glava, grrdoſt; — v Reg. čte se koselug v list. kladené do r. 1088, na kaci gore, granicie 1214, za goru 1228, de gor 1228, na gradisci 1228, camena gora 1241, ielenye gora 1241; a vedle toho: Bukowa hora 1241, Lypova hora 1241; — v ABoh. je *g* i h: grivny, ze kenihamy; — k dokladům nejmladším s *g* patří duos ogarzie DeskDE. z r. 1322 vedle oharz t. 1323; — v HomOp., MVerb a jinde od sklonku XIII je vždy *h*; — v textech pozdějších vyskytuje se tu i tam *g* v některém jménu vlastním, na př. Dragomyrz Pass. 513, Spitygnew DalJ. 25 z rkp. V. atp., ale to je napodobením starších předloh a pramenů latinských. — V dokladech tuto uvedených vystupuje nové *h* na místě starého *g* v polovici stol. XIII; ve výslovnosti skutečné vyskytovalo se *h* za *g* zajisté o něco dříve.

2. *g* se změnilo v *h* také v slovích přejatých; v. § 381.

3. Také *g*- vzniklé spodobou z *k*- mění se časem v *h*. Za *k*bel spodobené ve *g*bel je dbeč. *h*beł Btch. 436, — za *k*do, *k*de, *k*dy atp. spodobené ve *g*d- je dial. *h*do, *h*de, *h*dy, ně*h*do, ni*h*do atd. chod. 44 (v chod. nikdy *g*d-), Kotsm. 18 a 19, Šemb. 48 (mor.) a 60 (hornotrenč.) atd.

zg měnilo se pravidelně v *zh*; tedy zábřě*zh* z brě*zg*-, zabrzezhuge ſe lucescit MamD. 314[b], — me*zh* z mьzgъ, kóň a mezh ŽKlem. 31, 9 a j., mzhow patset AlxV. 1277, — mie*zh*a ze stsl. a psl. mě*zg*a, myezha ſucus Anon. 6[b], — ró*zh*a z ro*zg*a stsl. ra*zg*a, — vo*zh*ri z vo*zg*r-, stsl. vo*zg*rja mucus, wozhri MVerb. a j.; — ale záhy proniká a dostává převahu změna v *zk*, *sk*: zábřě*zk*, zabrziezk ŽGloss. 107, 3 a j., ŽPod. 77, 34, zabrzezek Exod. 14, 27 atd., nč. bří*sk*á se, rozbře*sk*lo se atd, — me*zk*, kóň a mezk ŽWittb. 31, 9, meſek Boh. m. 22[a], nč. mezek, — mie*zk*a, mie*sk*a, myezka Synon., myeſka Nom. 69[a] nč. míska n. míza, — mo*zk* ze stsl. a psl. mo*zg*ъ, mozk Pror. Isa. 25, 6, Lact. 103[b] atd., — ró*zk*a, (Seth) sadil ruozku Adam. 205[b], těch ruozk Gesta Kl. 29 a j., — vo*zk*ry wozkri plegma Boh. 27[a]. —

Změně v *h* uniklo *g* jenom dialekticky a jen porůznu v slovích jednotlivých. Sem patří mor. *g*řích, *g*řešit Šemb. 43 (horsk., v Hostími); z*g*ebnúť BartD. 298; dru*g*a kolík t. 208 stsl. drągъ trabs; miz*g*a Btch. 436 (dbeč.); moz*g* BartD. 62 (val.) a 86 (stjick.), muz*g* (mozek) Šemb. 60 (opav.); *g*loh (hloh) t.; slc. *g*ríb, *g*yzdavý (ohyzdný), miaz*g*a, roz*g*a i raz*g*a, moz*g*y Hatt. Zvukosl. 98 a 99, Pastrn. 143.

Nové dialektické *g*.

379. Původní *g* změnou v *h* atd. zaniklo. Naproti tomu rozšířilo se v nářečích východních *g* nové, vzniklé dílem změnou z *k*, na př. *g*uzý m. *k*usý BartD. 212 (laš.), v. § 369, — dílem změnami jinými, na př. ž*g*árať BartD. 203 ze ščárati, šťárati, — dílem tvořením onomatopojickým, na př. *g*r*g*ať = krkati, grgá se mi = říhá se BartD. 211, *g*l*g*otať = klokotati t., *g*a*g*ať = kejhati t. 210 a Pastrn. 143, — dílem přejímáním a napodobením slov cizích, na př. *g*otoviť, z*g*orela, te*g*o, pekne*g*o atd. Pastrn. 144 (sev. gemer. slc.) vlivem polským, ba*g*a močka v dýmce BartD. 198 (val.), spodní vrstva tabáku v dýmce Btch. 435, z maď. ba*g*ó atd. — Podávám malou sbírku slov takových: baga BartD. 198, Btch. 435; bagošiť mámiti BartD. 198; blazg, blazgo, blazgačka deštivé počasí t. 200; brozg n. brozd zárodek pupence na stromích t. 201; brýzgať tlachati praes. brýžďžu t.; cingať cinkati, cingot Btch. 435; čagan hůl s ohnutým opěradlem t. a BartD. 203, slc. čakan, maď. csákány; čaragať kejhati BartD. 204; drobazg drobotina t. 208; džgať cpáti t. 209, Btch. 435; džignóť bodnouti Btch. 435; fagan t.; gabať omakávati BartD. 210, čistiti Loos (slc.); gafor kafr Loos (slc.); gágať kejhati t. 210 a Pastrn. 143; gagor hrdlo Pastrn. 143; gagotať t.; gajdy dudy BartD. 210, Btch. 434, Pastrn. 143; galbavý plump Loos (slc.); gamba huba Btch. 435, Pastrn. 143; gamašle Btch. 435; garazda překážka t., Unfug Loos (slc.); gatě t.; gavał kus BartD. 211, Btch. 435 z pol. kawał; gazda Pastrn. 143; gébiť sa brečeti BartD. 211; gebnúť Loos (slc.), zgebnúť zhebnouti BartD. 298; gec Btch. 435, gecňúť udeřiti Loos (slc.); gigłať viklati Btch. 435, gigłotať t.; glé t. stč. klí, glejiť t. klížiti; glg Schluck Loos (slc.), glgať hltati BartD. 211; glgotať klokotati t. 211; glocek klacek Btch. 435 z něm. Klotz; glvať klovati t.; glubať klubati t.; gořałka t.; grabať sa po dveřoch šmatrati BartD. 211; gramla nemotorná ruka Btch. 435; granec t. z něm. Kranz (na kamnech); grgá se mi (krká) BartD. 211; gronyga Btch. 435; gróžka kroužek t.; grumle drnkačka t.; grzno krzno Pastrn. 143; gula kule t.; gunár houser t.; guráž Btch. 435; gygl- v. gigl-; hojgať houpati BartD. 215; kumigať přežvykovati t. 225; mlazgavý chléb lepavý t. 321; -mrzg-, zamrzglé ovoce zakrsalé t. 294; ožgar nezdara t. 244 (laš.); šmignuť švihnouti t. 275; žgŕňať skrbiti t. 303; žgárať ze ščár-, šťárati t. 203 atd.

Jiné změny souhlásky *g*.

380. 1. *g* se mění v *k*. O změně z*g* v z*k* v. § 378. Kromě toho bývá *g* změněno v *k* v slovích přejatých: ci*k*án Us. a Šemb. 40 (záp.-mor.), cigan t. (vých.-mor.), Btch. 135 (dbeč.) a j., czigan Lact. 57[a]; — tra*k*ař

z něm. tra*g*en Matz. Cs. 350; — *K*re*k*or, *k*ranatýr, *k*roš, *k*runt, tele*k*raf atd. chod. 49 m. *G*re*g*or atd.; — o *k*roš a *k*rejcar viz také § 369; — *k*fér Btch. 436 (dbeč.) z něm. *G*ewehr; — *k*alup, *k*alupovati, *k*ór t. a Us.; — fol*k*ovati, pur*k*mistr, per*k*mistr, *k*rumfešt atd. z něm. fol*g*en atd.; — *k*amzík ze střhněm. gamz; — *K*adrhel, *K*edruta, pa*k*atel, *k*amaše a j.

2. *g* změněno v *d* v mor. pu*d*mistr z pu(r)*g*mistr, dále v *d*ronyga z dial. gronyga BartD. 87 (stjick.), *d*beł v. *g*beł t. 109 (laš.) a j. Změnou *g-d*, nebo naopak *d-g*, bývá vykládáno také slc. *driečny* urostlý, mor. dryčný Šemb. 45 (dol.) a pol. grzeczny způsobný; ale slova ta nejsou původu příbuzného: pol. grzeczny je utvořeno z výrazu k-rzeczy, kъ-rêči Mikl. Etym. Wtb. 274, a slc. driečný je ze subst. driek, dřík truncus, driečný = stämmig (srov. Zubatý v Bezzenb. Beitr. 17, 324).

Cizí *g*.

381. V slovích přejatých je v češtině za cizí *g* dílem opět *g* (*h*), na př. ve slovích slc. stri*g*a z lat. striga, — *h*us, *h*usa stsl. gąsь z germ. gans-, jak svědčí lit. žąsis Kluge 102 (podle lit. mělo by býti slovanské *z*ąsь), — *h*úně pol. gunia ze střlat. gunna ř. γοῦνα kožich Mikl. Fremdw. 91, — *h*rabě stč. hrabie ze sthněm. grâveo t. 90, — *h*ověti got. gaveihan benedicere t., — *h*ýl n. *h*ejl pol. gil rus. gêlь z něm. Gehl (souvislého s gelb) t. 89, — stč. *h*obezný příjm. *H*obza z got. gabeigs dives t. 90 a Uhlenb., — *h*otov z got. *gataws, gataujan Uhlenb., — lá*h*ev pol. łagiew z něm. dial. lâge a toto z lat. lagena Mikl. Fremdw. 104, — Pel*h*řim ze střhněm. pilgrîm t. 118, — *h*radál z lat. graduale, v starých hradalech Comest. 241^{b}, — stč. *H*ře*h*oř nč. Ře*h*oř z Gregorius, — *H*řěk nč. Řek z Graecus, — Ma*h*dalena z Magd-, maria mahdalena AnsOp. 4, — po*h*an z paganus, — var*h*any z organa (plur.), — ře*h*ole z regula, — Kun*h*uta z Kunigund, — kra*h*uj z tur. karagu Mikl. Etym. Wtb. 130 atd.; — také šle*h*ati, šlo*h*ati je přejato z němč., ale tu je proti nhněmeckému schlagen střhněmecké slahen; — dílem je za cizí *g* souhláska jiná, zejména:

k, na př. v *k*amzík, Mar*k*eta, pur*k*rabí atp., ob. *k*valt z něm. Gewalt, *k*rumfešt z Grundfeste, *k*ver z Gewehr atd., v. § 380, 1; o*k*urka ze střlat. angurium Mikl. Fremdw. 134, pot*k*an z ital. pantegana mus amphibius t. 118, *k*ořalka z pol. gorzałka; —

j v lat. a j. slabikách ge-, gi(gy)-, čtených podle bývalé výslovnosti *je-*, *ji-* na př. an*j*el, *j*eneral, *J*enovefa, *J*enofa Btch. 441, re*j*istřík, E*j*ipt (Aegypt), orlo*j* z horologium atp.; také *-gt*, *-gd* změnilo se v *-jt*, *-jd*: fo*j*t Vel. Jg. ze střhněm. vogt a toto z lat. vocatus, advocatus Kluge 370, — Ma*j*dburk a Ma*j*tburk, Maidburg Baw. 137, z Magdeburg, ſ maytburczany Pulk. 170^{a}, — Ma*j*dalena z magd-.

g se přisouvá a odsouvá.

382. 1. *g* je přisuto v stč. *g*úsěnica, húsěnicě, stsl. ąsênica a gąsênica eruca, pol. wąsienica a gąsienica, z ons-; — v stč. *g*úža, húžě, z koř. enz Mikl. Etym. Wtb. 56, tedy *g-onz-ja, sr. stsl. ąže a vąže provaz, sln. vôže a gôže, mrus. dial. užov a hužov Verchr. 609. — Dále zdá se *g* přisuto v dial. švr*g*lať BartD. 110 (laš.) v. *švrlati* Jg.; jsou to slova původu onomatopojického, základem jim je zvuk jednak s *-g-*, jednak bez něho.

2. Odsuto je *g* v slovích: rafije z lat. *g*raphium ř. γραφεῖον Matz. Ciz. sl. 287; — Anežka stč. A*g*nézka, agnezka Pulk. 98^{b}, Agneežka VšehK. 46^{a}; — Aušpurk, w Auſſpurce VelKal. 56 a j., vedle Au*g*špurk; — o odsutí *g* (*k*) v adj. rožmber*s*ký atp. v. § 372.

***ch*.**

383. 1. Hláska *ch* píše se v textech starých literou *h*, na př. dichah Greg., abihom HomOp., hleb t., pokazahom GlossJer., zauiſtiuih t., hrah MVerb., pilh t. (jen dvakrát v MVerb., ČČMus. 1877, 374), gih, wſieh, caiucih Kunh. (jen třikrát v Kunh., ČČMus. 1882, 113), w ſwatih modlitwah Túl. 25^{b}, w lekcyh t., w almuſnah t. (v Túl. vždy *h*), — a záhy také literou *ch*, na př. dichah Greg., zchouano vedle zhouano t. j. schováno Ostr., v MVerb. *ch* z pravidla, v ŽGloss. a AlxH. vždycky a taktéž od poč. stol. XIV dále.

2. *ch* vzniklo na půdě slovanské ze staršího *s*, viz § 241; krom toho je v starých slovích přejatých střídnicí za cizí *h*, v. § 247. V češtině pak vzniká z hlásek ještě jiných, což na svých místech je vyloženo.

chj se mění v *š*.

384. Změna tato je z doby psl., v. § 247 č. 3; tu jsou vyčteny i případy, kde se vyskytuje. Na př. duše stč. dušě, duša z du*chj*a, — pěš, pěší, z pê*chj*ь, — praes. dýšu stsl. dyšą z dy*chj*ą, part. dýše stč. dýšě, dýša z dy*chj*ę atd.

Komparativy *tichši*, *plachši* BartD. 108 (laš.) jsou novotvary (m. -šejší), jejich *-ch-* jest analogií podle positivu, nikoli z *-chj-*.

ch změněno v *š* v psl. *che*, *chi* atd.

385. Z doby praslovanské pochází také změna *ch* v *š*, když následovalo (psl.) *e*, *ę*, *ě*, *i*, *ь*. Na př. šest z *ch*estь; sg. vok. masc. duše

z du*ch*e; subst. Češě pl. Češata z *Če*ch*ę; tišiti z ti*ch*iti; šed psl. šьdъ z *ch*ьdъ; myš psl. myšь z my*ch*ь; hřiešný z grě*ch*ьnъ atd. Více viz o tom v § 247 č. 1. Sem patří také *liška* z *lichьka; slovo to je v slovanštině západní, č. a luž. liška, pol. liszka, nelze ho tedy odvozovati z *lis*k*a změnou *sk-šk*; v stč. bylo též *lis-*: *lisa, lisě* atd.; odtud je *lísati, lísati sě* blandiri, sr. Mikl. Etym. Wtb. 170, a z toho dále *lichotiti*, změnou *s-ch* atd.; touže změnou myslím vzniklo z *lis-* nějaké nomen *lich-*, a z toho je záp.-slov. liška.

V češtině jsou odtud některé odchylky. Slc. říká se maco*ch*in Hatt. slc. 52 m. macošin, a v textech některých čte se: antiochſke Ol. 2. Mach. 4, 9, weywoda walachſký VelKal. 188, knijžete Julichſkeho t. 83, v jinochském Sajfr. 1, 13, macochſký Beck. 3, 104, patryarchſky t. 379 atd., *-ch*ský m. -šský; vše to patrně vlivem slov příbuzných, která mají *ch* právem: maco*ch*a, Antio*ch*ie, jino*ch* atd. Tak vysvětluje se také domažl. stra*ch*no Šemb. 19 m. strašno, podle stra*ch*. K Ma*ch*, Va*ch* atp. jsou zdrobnělá Mašek, Vašek atd., a také Ma*ch*ek, Va*ch*ek atd.; *-ch*ek mohlo by se vykládati ze starého *-ch*ъkъ, ale spíše se podobá, že jsou to novotvary: Ma*ch*-Ma*ch*ek atd. beze změny souhlásky, jako stro*m*-stro*m*ek atd.

Odchylka není, kde v českém *che* jest *e* původu jiného než z psl. *e* neb *ь*. Na př. *Che*b gen. stč. Chba, z *chъ*bъ, instr. strachem ze stra*chъ*mь, impt. ne*chej* z ne*chaj* atd.; — *che*chtati v. *cho*chtati je onomatopojické; — *che*bdie marelinum, ebulus, *che*bule Fischmondsamen jsou slova přejatá, jako jich je mezi výrazy botanickými mnoho; — *che*lč- Chelčice, původu nejasného.

ch mění se v *s*, *š* v psl. *chě (chi)*.

386. Když následovalo (psl.) *ě*, jakkoli vzniklé, měnilo se *ch* v *s*. Táž změna je před koncovým *-i*, když toto je z pův. *-oį* a tedy za žádané *ě*. Viz § 247 č. 2. V češtině vyskytuje se náležité *s* jen v nářečích slovenských; nářečí ostatní a čeština spisovná mají za ně *š*. Na př. mú*ch*a sg. dat. lok. mu*s*ě BartD. 41 (hrozenk.), slc. mu*s*e Hatt. 52, č. múšě, mouše; a podobně tro*ch*a-po tro*s*ě BartD. t., panču*ch*a-panču*s*ě t.; — Če*ch*, leno*ch*, ženi*ch*, pl. nom. Če*s*i, leno*s*i, ženi*s*i BartD. t. a Hatt. t., č. Češi, lenoši, ženiši.

Časem vyvinuly se odchylky s *ch* m. *s*; na př. sg. dat. lok. slc. mu*ch*e Hatt. 52 v. muse, — stč. patriar*ch*ě, k svatému patriarchye ML. 77ª a j. v. patriaršě, — ob. pl. nom. masc. su*chý*, ti*chý* atp. m. suší atd., — všecko analogií podle tvarů příbuzných, kde *ch* bylo právem.

Jiné změny souhlásky *ch*.

387. 1. *ch* je změněno v *k* dílem obecně, dílem dialekticky, ve mnohých slovích domácích i přejatých. Na př. za *cho* je *ko* v koště z chošt- (a toto z chvošt-), chofſtiſſtě ku metenij Háj. herb. 36ª a j.; doudl. kocholouš, kocholka Kotsm. 18; — za *scho* je *sko* v ob. skovati m. schovati, zloděj koflík ſkowal Beck. 1, 532, meč do pochwy ſkowawal t. 1, 387, skoval Us., BartD. 16 (zlin.), skovať Pastrn. 146 (slc.); — za *chl*, *schl* je *kl*, *skl* ve vypouklý stsl. puchlъ cavus; v doudl. klacholit Kotsm. 18, sklostivý t. 11 (ze z-chulostiv-); v slc. zeskla Pastrn. 146 m. zeschla; — za *chr*, *chř* je *kr*, *kř* v ſkrana Lvov. 9ª; křapati Us.; o kříštel Btch. 438 č. chřástal v. str. 450; nč. křen za stč. chřěn, chren MVerb., chrzen ApatFr. 76ᵇ, stsl. chrěnъ (přejato ze slov. do němč.); křesťan, Kristus; doudl. křestět Kotsm. 18; dbeč. škrobák m. krobák č. chrobák Btch. 438; ob. křtán, Křtán Háj. herb. 79ª m. chřtán; stč. krúst, kruſt Nom. 71ª, v. chrúst; — za *chv*, *schv* je *kv*, *skv* v dbeč. pokváliť Btch. 438 m. chvál-; skválně, naskvál t. a BartD. 30 (pomor.) m. schvál-; kviľa, kviľka Btch. 438, kvilka BartD 30 (pomor.) m. chvil-; — za *chc* je *kc* v stč. kci, kczy pověděti AlxV. 394, slc. kceš, kcete Pastrn. 146; — za *cht* je *kt* v stč. lektati v. lechtati (toto pak je z le*h*tati, mrus. łehotity Mikl. Etym. Wtb. 163, srov. § 254); — za *chd* je *kd* v Sukdol v. Suchdol; — za *tch* je *tk* ve vetký m. vetchý BartD. 16 (zlin.), nátka m. nátcha (nádcha) t., zatknúť sě, zatkł se Btch. 428 m. zadch-. — O změně cizího *ch* v *k* v. § 388.

2. *chc* je změněno v *sc* v praes. scu, sceš atd. m. chcu atd., v nářečích některých východních; podle praes. *sc*u je pak i part. *sc*eł. Na př. scu, sceš, sceł BartD. 30 (pomor.), 109 (laš.); nesco Suš. 685, nesce t. 512; (já) zcu Šemb. 42 (mor. podhor.), (oni) zcou t.; sceš, sce, scel, scela Pastrn. 146 (slc., místy).

3. *ch* je změněno v *š* ve chmatati (m. hmatati)-šmatati. — K plur. svr*ch*ky je lok. svr*ch*ciech VšehJ. 312, a také svršciech t. 214 a j.; mohlo by se zdáti, že ve svršciech je celá skupina *chk-* změněna v *šc*, kdežto ve svrch*c*iech by bylo změněno jenom *k* v *c*, ale podobnější je výklad, že vedle sg. svr*ch*ek vyvinul se také záhy nom. svr*š*ek. — Vedle po*ch*va je také po*š*va, taktéž v pol. pochwa a poszwa; slovo je původu temného Mikl. Etym. Wtb. 254, domněnka, že k nom. pochva byl dat. lok. pošvě a odtud že vniklo *š* také do nom., nemá opory.

Cizí *ch*.

388. V slovích přejatých cizí *ch* dílem zůstává, na př. jir*ch*a ze střhněm. irch a toto z lat. hircus Mikl. Fremdw. 93, — mr*ch*a pecus a cadaver ze sthněm. march t. 112, — stč. lej*chéř* ze střhněm. leicher deceptor atd.;

— sem náleží také sthněm. *hh* (= *ch*): ku*ch*ati z chohhon, ku*ch*yně z chuhhina; — dílem je změněno v souhlásku jinou, na př.:

v *h*, v po*h*ár mrus. pohar, maď. pohár, sthněm. behhar nov. Becher, ze střlat. bicarium Kluge 22, Mikl. Fremdw. 117; —

v *k*, v *k*alich ze sthněm. *chalih, chelich Uhlenb., — š*k*ola z lat. schola, — kate*k*ismus Herb. 632, — *k*ronika Us., — *k*orúhev stsl. chorągy z got. hrunga tyč Mikl. Etym. Wtb. 89, — *k*olera Btch. 438 (dbeč.), — stč. *k*ór nč. *k*ůr z chorus, — stč. melan*k*olí, z melankolij Háj. herb. 248[a], — Ba*k*us Us. z Ba(c)chus, — řed*k*ev ze stněm. retich retih a toto z lat. radix Mikl. l. c. 122, — ro*k*le z něm. Rachel Jg., rochle Lact. 31[d], — šu*k*ati pol. szukać z něm. suchen; —

v *f*, ve fo*f*r, fo*f*rovati ze střhněm. focher a toto z lat. focarius Kluge 75.

ch se přisouvá a odsouvá.

389. 1. *ch* je přisuto v dial. vo*ch*stře, by*ch*stře podkrk. 51 m. ostře atd., — v podri*ch*mať m. podřímati Pastrn. 150 (slc.), — v sg. nom. bratr*ch*, vítr*ch*, putr*ch* (máslo) Šemb. 13 (česk. záp.), bratr*ch*, větr*ch*, cukr*ch* BartD. 65 (val.). — V prachnic, prachmálo Us., Kotsm. 14, prachděd, prachbaba Kotsm. t., prachstarý Us., Neor. 8 je pra*ch*- místo *pra*-, mylným spojením se subst. *prach*: říká se „něco na prach rozbiti" atp., odtud vzato stupňovací *prach*- a kladeno místo *pra*-. — V pl. gen. jelenuch, rakuch, mužuch, uších, lidích Šemb. 13 (záp.-česk.), synůch, chlapůch, kostích, uších BartD. 87 (stjick.), stádo husích, pět groších, u súsedůch t. 65 (val.), dnich, dětich, husich t. 117 (laš.) atp. je *-ch* přidáno podle pl. gen. tě*ch*, dobrý*ch* atp.

2. *ch* je odsuto v ob. nežť, nešť z ne*ch*-ž-ť, nechžt HusPost. 105[a]; — dále v stjick. šleta m. šle*ch*ta BartD. 88; — v dial. nasvál m. nas*ch*vál. — Ve *ch*řbet spodob. *h*řbet ob. *řbet* je odsuto vlastně *h*.

h.

390. 1. Hláska *h* píše se literou *h*; někdy *hh*: hhrozw Kremsm. 92[b].

2. V slovích domácích — a namnoze i v přejatých — je *h* střídnicí za starší *g*, nč. *h*ora, no*h*a, bů*h* je ze starého *g*ora, no*g*a, bó*g*, v. § 378. *g* je hláska doby staré a *h* jest její pokračování v době nové; hláskoslovné změny, které se při hrdelnicích vykonaly v době staré, předhistorické, dály se při *g*, nikoli při *h*, na př. sg. dat. stč. no*z*ě, vok. bo*ž*e, adj. bo*ž*í atd. vznikly z no*g*ě, bo*g*e, bo*g*ьjь atd., nikoli z no*h*ě, bo*h*e, bo*h*í atd.

3. V době české historické změněno *h* v *ch* v *ch*matati v. *h*matati, — *ch*ramostejl v. *h*ranostaj pol. gronostaj, — *ch*řtán v. *h*rtan stsl. grъtanь, — pa*ch*rb v. pa*h*rb, Lit. (výklad slov *G*-), na pachrbu PassKlem. 200[b] a j. — Dialekticky mění se *hk (chk)* ve *vk (fk)* v slovích: *lehký*, le*v*ký Šemb. 17 (domažl.), BartD. 15 (zlin.), Neor. 10, Šemb. 44 (mor.-hor.), le*vk*é, le*fk*é Btch. 437 (dbeč., odtud pak le*v*óčké, le*v*ónké = č. le*h*oučký, le*h*ounký); — *křehký*, křev*k*ý BartD. 15 (zlin.); — *vlhký*, vl*v*ký Šemb. 17 (domažl.) a 44 (mor. hor.).

Cizí *h*.

391. V slovích přejatých cizí *h* dílem zůstává, na př. šil*h*ati ze střhněm. schilhen, — *h*amižný z něm. hämisch Mikl. Fremdw 92, — *h*arc a *h*arcovati z maďar. harcz pugna t., — *h*usar z maďar. huszár t. a to z ř. κουρσάρης, toto pak z tur. gursân pirata t., — *h*ut, huť ze sthněm. hutta Uhlenb.; — dílem je změněno:

v *ch*, to zvláště ve slovích ze staré němčiny přejatých, staroněmecké *h* přejímala slovanština v době staré jako *ch*; na př. *ch*last-, pastýř vlka cepem schlasti Baw. 103, sthněm. hlast uzda Uhlenb., — *ch*leb stsl. chlěbъ z germ. hlaiba-, got. hlaifs t., — *ch*lév stsl. chlěvъ, srov. got. hlija Zelt t., — *ch*lum, chlъm-, z germ. holma-, stnor. holma malý ostrov t., — *ch*mel ze stnor. humli a to z lat. humulus t., — *ch*opiti stup. (zdlouž.) *ch*ápati z *hap-, nizoz. happen t., — *ch*rust z germ., srov. got. thramstei kobylka t., — *ch*víle z got. hweila t., — *ch*vrast m. chvorst- ze sthněm. horst t., — *ch*yše got. a sthněm. hûs t. — punčo*ch*a z Bundschu*h* atd.; —

v *k*, v mr*k*ev ze střhněm. mörhe sthněm. morha Mikl. l. c. 112; —

ve *v*ochle mor. hachle ze střhněm hachel je *vo*- za cizí *ha*- Matz. Cs. 370; trvám takto: (h)a- změněno v *o*- a toto ve *vo*-.

h se přisouvá.

392. *h* je přisuto

1. v *ha*- m. *a*- (t. j. k *a*-, když jest na začátku slabiky): v stč. Habraham Reg. III. 1322; — v ob. hapatyka; — v dial. harest, halmara, Hanka (Anka) Kotsm. 9 (doudl.); hale, Hana chod. 50; haby Erb. čít. 34 (domažl.), haž t., hale t. 36; harest, harmara Šemb. 21 (středočesk.); hano, habe (aby), haž Šemb. 39 (záp.-mor.); habe Suš. 368 (ok. Brna), haž t. 370; Hapolena, Hanča BartD. 56 (dol.); Hanča, Hanička, hanéza (anýz) t. 65 (val.); Haňa, harmara Btch. 436 (dbeč.); Hana, Hanzelm, hanyz, harešt, harenda (hospoda panská najatá) BartD. 110 (laš.); —

2. v *he*- m. *e*-: v stč. Hemma, hemma žena Boleslavovova PulkL. 90; Helizeus, helizeus Pass. 308; herb, komuž král herb dá VšehJir. 174, herbu užívati t. 176; -hel, od yſmahele slovú yſmaheliczti Mand. 37[a], yſrahel ŽWittb. 52, 7, Johele Alb. 44[a] atp.; — v ob. Kabrhel (z Gabriel), španihelka; — v dial. Heva chod. 50, herteple BartD. 59 (dol.), Španihel, Izrahel Kotsm. 9 (doudl.), Danihel Btch. 436 (dbeč.); — tu připomínáme také ob. *h*ejcuk z něm. Auszug; —

3. v *hi-* m. *i-*: v stč. hi et, tobě hi všěm ApŠ. 17, hi plakáním hi pak tšćiciu t. 155, hory hy skály Pil. c, tú řěčiu hi tiem zámutkem LMar. 35, čest hi chvála AlxBM. 3, 11, hi zziem hi tam JidDrk. 74, hy kaká radost Alb. 21ª atd., srov. stpol.: pannye marie hy wſzy(c)kym ſchwantim hy thobie (Zpověď XV stol., v Jag. Arch. 3, 634); hihned, my hyhned neumřem Hod. 64ᵇ; hiný z dial. iný (m. jiný), aby i hini bazeň měli Koř. 1. Tim. 5, 20; hyzmahel Pror. Jer. 41, 10, hyſmahele t. 40, 15; — v dial. híva chod. 50 (z íva, a toto m. jíva); hiného Suš. 628; hi, hiné Šemb. 39 (záp.-mor.); a bezpochyby také v chod. hímelí z *imelí m. jmelí, jьmel-; —

4. v *ho-* m. *o-*: v stč. sde i honady Pil. b; hohen (oheň) ŽKlem. 82, 15 (h- později škrabáno), hohnyem ROl. 138ᵇ, na hohen ChirB. 47ᵇ; hoſtawen AlxV. 817; hopycze Boh. m. 22ª; holomucz Vít. 38ª, w holomuczy Pulk. 52ª, ſholomuczem t. (v. olomucz t. 65ᵇ); hohyſdno Fagif. 30ª; hohlaſowany zvuk t. 33ᵇ; mauchy a howadowe (ovad) Háj. 100ª; — v ob. Holomúc, Holomouc; — v dial. mor. hoficír, černohoký; hovado (m. ovad) Btch. 436; hoféra BartD. 110 (laš.); o hanáckém ho- místo hu- viz č. násl.; —

5. v *hu-* (han. *ho-*) m. *u-*: v stč. huhibuyucieho declinantem ŽGloss. 100, 4, hunor Měs. 73ᵇ, huhorz Boh. m. 22ª, huher (Uher) PoprR. 34, humu animi Fagif. 43ᵇ; v húsěnicě a húžě, ze staršího gúsěnica, gúža, z ons- a onz- (enz-), je přisuto *g* v době předhistorické, v. § 382; — v dial. hucho, hučedník chod. 50; hudělá Erb. čít. 34 (domažl.), huvidíš t. 35, hupekly t. 36; huzda Šemb. 13 (záp.-česk.), sr. mrus. dial. huzda Verchr. 609; hudit (uditi), huzenej Kotsm. 9; Hudlice (m. Údlice), huzel Šemb. 21 (stř.-česk.); hulica t. 39 (záp.-mor.); hulica, húterý, húzký BartD. 56 (dol.); hulica t. 65 (val.), 88 (stjick.), hustina (ústí) t. 110 (laš.); v hanáčtině jest *o* za *u*, tedy také *ho-* za *hu-*: holece (ulice), hozda, hojec (ujec), hocho (ucho), hójezd, hól (úl), hodit (uditi), hozenář, hozel, hózké (úzký) Neor. 8; — v nář. hran. jest akk. *hu* m. *ju*, viděł hu eam BartD. 82, a rovněž tak v stjick. t. 10: z náležitého *ju* odsuto *j-* (srov. potkáł sem u m. ju BartD. 65 val.) a přisuto *h-*; —

6. v *hr-* m. *r-*: v stč. hrzati m. rzáti, komoň hyrzal (2slab.) AlxH. 1, 33, srov. sln. hrzati (chrzati); hroh m. roh, (beran) jměl dva hrohy AlxB. 6, 41; hrdesen m. rdesen, hrdeſſen MamP. 14ᵇ; — ve hroutiti Jg. m. routiti a v. řítiti, řútiti, z rut- a řut-, stsl. rutiti a rjutiti werfen Mikl. Etym. Wtb. 279; v hrdousiti Jg. v. rdousiti; — v dial. hrys Šemb. 15 (domažl.) m. rys; hrejší t. 41 (českomor.) m. rejší (radší); hróchat (ruchati) Neor. 8; hrvat (2slab.) m. rváti BartD. 30 (pomor.); slc. hrdza v. rdza (rez) Mikl. I² 511; — v *hř-* m. *ř-*: v stč. (oděn) w hrzyzu Koř. Zjěv. 1, 13 m. v řízu; hrzyehrab Vít. 80ª var. m. řeřáb; v dial. hřemen, hřemesník, hřebřík Šemb. 21 (stř.-česk.), hřebř (řebřík) t. 172 (laš.), hřešeto BartD. 65 (val.), jahřabina Šemb. 59 a BartD. 110 (laš.); *hřídlo* vedle *řiedlo* v. § 441; — v *žhr-* m. *žr-*: ožhralý Dolež. 245; žhrať, ožhrať se, ožhrała, žhrót (žrout), rozežhranec (rozpustilec) Btch. 436 (dbeč.); žhrať BartD. 65, žhrać t. 110 (laš.); — *shř-*, *zhř-*, *žhř-* m. *sř-*, *zř-*, *žř-*: hrdla jim shřezachu DalJ. 37 rkp. Z m. sřezachu, (kost) požhřjti nemoha Beck. 2, 427 (m. požříti), (já) tebe pozhřím RZvíř. (1814) str. 107, co nejrychleji jej (pokrm) pozhřjm t.; srov. pol. dial. zgrzebię Malin. wyr. 72 m. *žřeb-*; — v slovích p ř e j a t ý c h: *h*roch m, roch (v šachu) Zíbrt Hry 179 (XVI stol.), *H*roch (Rochus) Neor. 8, *h*rozinky v. rozinky z něm. Rosine, mylným spojením s *h*rozen-; —

7. v *hl-* m. *l-*: v ob. hlomoz m. lomoz, z koř. lem- Mikl. Etym. Wtb. 164, — v dial. hlasička chod. 50 m. lasička (oporou o hlas-), — a v hl'ška, hl'pa, hl'de z dial. l'ška atd. m. liška atd. Šemb. 43 (mor. hor.); — stč. hlahoditi, hlahodieſe MamV. m. lahod-; —

8. v *hn-* m. *n-* v nč. zkřehnouti m. zkřenouti, stč. zkřěnúti obrigescere, zkrzienul Otc. 423ª atd., stsl. is-krěp-nąti; ze zkřehnouti je dále i zkřehnutí, zkřehlý atd.; doklady pro zkře*h*- jsou teprv od XVI stol., a změna stala se mylným spojením s adj. kře*h*ký; — v dial. hnízko, hníže Šemb. 15 (domažl.); hniť m. nit, hníž m. níže Neor. 8; hniť, hnízký BartD. 56 (dol.), — a hn'c z dial. n'c m. nic Šemb. 43 (mor. hor.); —

9. v *hp-* m. *p-* v stč. dokladech: jáz hi jiní hpany AlxBM. 6, 19, hpaný (sg. vok. paní) Jid. 163, pojal sobě ženě hpannu LMar. 16; v Comest. 64ª psáno *phan-*, rady phanowy; — k tomu podobá se přisutí

10. v *hb-* m. *b-* ve hbratr Růž. 122, ale ojedinělý tento příklad může býti také jen odchylkou piseckou; —

11. v *hm-* m. *m-* v dial. hmoždíř m. moždíř, ze střhněm morsaere, oporou o hmožditi; —

12. v *hv-* m. *v-* ve hvozd: bylo stč. ozd aridarium, z toho stalo se přisutím vozd a dále hvozd; — mohvitý KolČČ. 216ª (1554). —

Přisouvané *h-* je pro některá nářečí známkou více méně význačnou, zejména pro domažl. (chod.) a částečně pro han. V chod. nebývá *h-* přisuto, když jiné *-h-* v slově následuje, říká se tedy na př. *uhel* a nikoliv *huhel* chod. 55; vůbec pak zaniká tato zvláštnost chodská, vlivem jazyka spisovného. — Některé z vytčených případů přisutého *h-* dostaly podnět zvratnou analogií: místo a vedle náležitého *h*řebík atp. říká se obecně *ř*ebík atd., proto utvořeno vedle náležitého *ř*emen atp. také *hř*emen atd.

h s e o d s o u v á.

393. 1. *h-* (začáteční) je odsuto v slovích cizích: královi Erodovi Pass. 87, k Erodeſſowi Koř. Mat. 2, 12, ermon ŽWittb. 88, 13, na erkuleſſe SlovKlem. 3ª, Eſyonye (sic) AlxV. 783, Elena VšehJ. 58, Oracius t. 458 m. Herod-, Hermon atd., a v stč. *omirál* z lat. *h*umerale, *orloj* z *h*orologium, *ierarchie* z *h*ierarchie a j.; *h-* v středověké výslovnosti latinské znělo slabě, proto se snadno odsouvalo. Odsutím *h-* vzniklo také nč. *utrejch* ze

stč. *h*utrajch, hutraych ApatFr. 65[b] a j., z něm. Hüttenrauch t. j. saze (jedovaté), které se tvoří v tavírnách.

2. Dále jest *h-* odsuto z *ho-*, *o-* v dial. dokladech: lidé a owada homines et iumenta EvOl. 127[a] (Jon. 3, 7 a 3, 8) m. *h*ovada, owada země bestias terrae t. 134[a] (Gen. 1, 24); oříkať BartD. 88 (stjick.) m. *h*ořékať, hořekovati; vzouru t. 53 (dol.) m. vz-*h*ůru. Podnětem tomu bylo přisouvané *h-* v *ho-*: říká se dial. *h*oko v. *o*ko atp., analogií zvratnou vzniklo tedy také *o*vado v. *h*ovado atd.

3. Z *-ohu-*: Pan-Bau-ſaham vysl. pán-b*ou*-sahám t. j. pánu-*bohu*-přisahám Prostopr. 82[a]; — B*ou*ſlawa (sg. nom. fem.) Lún. ks. 1356 z B*ohu*slava; — sem patří také příjm. B*ou*še (psané B*au*še) ze stč. B*oh*uše, a jména místní B*ou*šovice vedle B*oh*ušovice atp.

4. Z *-ahu-*, v praes. s*au* ze s*ahu* (přisahu, přisahám): Valento sau bohu Pam. 3, 131, přisau já Valento tobě t. 119 (verš 8slab., tedy *přisau* 2slab.), i přisau věř mi t. 121 a j.; z *přisau* stalo se dále *přisám*, kterážto změna tím byla způsobena, že místo zastaralého *sahu*, *přisahu* se říkalo sah*ám*, přisah*ám*; tomuto pak *přisám* nerozuměno, bralo se za „*při sám*", a chybné toto pojetí má za následek chybné výklady, že prý má se psáti *při sám* (odděleně) a *při sám bůh*, a že prý se má rozuměti *při* (*mně*) *sám bůh* (*stůj*), nebo *při* (sg. akk., *mou*) *sám bůh* (*podporuj*), nebo *při* (= *suď*, impt.) *sám bůh* atd., v. v Kottovu Sl. I. 107.

5. Z konce slov: pámbu m. pán-Bů*h* Us., BartD. 17 (zlin.) a j.; laš. puu, duu, uu m. płu*h*, dłu*h*, łu*h* t. 111; opav. sně, bře m. sně*h*, bře*h* t. 135; mor.-slov. sně, bre, plu m. snie*h* atd. t. 34.

6. Z *hr-*: v rtan BrigF. 159 m. *h*rtan; v dial. vrdlouhat m. v-*h*rdlolháti Us.; pámborač pozdravit Us. m. pán-Bů*h*-rač; rožeň vína mýt. 338 a j. m. *h*rozen (matením se subst. rožen, rožeň veru); rozen, rana, rouda chod. 50 m. *h*rozen atd.; rách m. *h*rách Šemb. 41 (českomor.); — z *hř-* na začátku slov, mnohdy také na začátku slabik vnitřních, odsouváno *h* často v jazyku spisovném a ještě častěji v nářečích obecných; na př. Řehoř stč. *H*řehoř, — Řek, řecký stč. *H*řěk, *h*řěčský, — ot hlasu rzimoty tvé ŽKlem. 103, 7 m. *h*římoty, — řmot HusE. 1, 306 m. *h*řmot, — porziechu PulkLit. 124[b] m. po*h*řiechu, — k porzyebu EvOl. 265[b] m. po*h*řeb-, — rzeben Veleš. m. *h*řeben, — řeblo, řešit, řmot Šemb. 11 (ob. česk.), — řeben, řích chod. 50, — řebec, řebice, říbě, řebík, řejt (hříti), vořát (ohříti, ohřáti), řib, řbet, řích, říva, řivnáč, řmí, řmot mýt. 338 (a taktéž vých.-česk.), Kotsm. 15, Neor. 8, — pořeb BartD. 88 (stjick.) atd.

7. Z *hl*: v stč. přisál m. přisá*h*l, prſiſal ZKlem. 84, 4, t. 86, 36, t. 88, 50, przyſal Ol. Num. 32, 10, — v dial. tenle, tamle atp. v. ten-*h*le Us. a mýt. 338, doudl. lele, lelejte m. *h*le-*h*le Kotsm. 15, hrozenk. loh BartD. 41 a doudl. loch Kotsm. 15 m. *h*loh, laš. złavek poduška ze vz-h*ł*av-, a oplídač m. ob*h*lídati BartD. 111, němuł m. nemo*h*ł t.

8. Z *-ht* v stč. sg. nom. paznot ApatFr. 131[a], plur. paznoty weprzowe t. 91[a] m. pazno*h*t-.

9. Z *hd*: v tedy, onedy z te*h*dy, one*h*dy Us., bodejť Us. z bó*h*-daj, — v dial. dopak, depak atp. z dial. *h*do- (m. *g*do, *k*do) atd.

10. Z *hv-*: v stč. lawiczku laguncalam Pror. Isa. 10, 33 m. la*h*vičku, lawiczi vína Lit. 1. Reg. 16, 20, lauiczi vody utrem aquæ Ol. Gen. 21, 14, — v dial. vězda m. *h*vězda, vízdat m. *h*vízdati chod. 50, Kotsm. 15, Btch. 436, BartD. 50 (dol.) a j., koróvička Btch. 436 m. korú*h*vička.

11. Z *hm-* v možditi m. *h*možditi, srbch. gmežditi kneten, z gmozg- Mikl. Etym. Wtb. 67 (Mikl. t. 207 spojuje *možditi* se stsl. mъžditi debilitare z mъzg-: neprávem, z mъzgi- bylo by č. mžditi); — z *mh* v ob. zamouřit oči m. zam*h*ouřiti.

12. Z *hn*, *hn* v ob. rožnout m. rozežhnouti, Ounošt m. Un*h*ošť.

13. Ze *zh*, *žh*, v míza ze stč. miez*h*a; — zezule proti stč. pravidelnému žez*h*ule, zezhule MVerb., Hod. 85[a] a j.; — žáha slc. záha ze stč. z*h*áha a ž*h*áha (strany *z-ž* srov. § 416).

E) Souhlásky *s*, *z*, *c*, *ʒ* (*dz*) a jejich proměny.

394. Sykavky jsou několikeré a vyvíjely se, jak ukazuje následující přehled.

a) V době praslovanské byly sykavky prosté *s*, *z*, a assibilaty (assibilované zubnice) *c*, *ʒ* (*dz*); v assibilitě *ʒ* oslabuje se a časem úplně mizí člen první (zubné *d-*), a je pak za ni *z*.

Sykavky prosté: na př. psl. lêsъ, vozъ; srov. § 248.

Assibilaty *c*, *ʒ* (nebo *z* vzniklé ze *ʒ*) byly obměny hrdelnic *k*, *g*, způsobené sousedními hláskami měkkými: na př. psl. vênьcь z voji*nik*-, kъnęʒь (n. kъnęzь) z kъnę*g*-, dat. lok. rącê, noʒê (n. nozê) z rą*k*-, no*g*-, v. § 247.

Hlásky tyto dochovaly se také do češtiny, a máme tedy z doby praslovanské:

prosté *s*, *z*, na př. les psl. lêsъ, vóz psl. vozъ;

a assibilované *c*, *ʒ*; místo *ʒ* je záhy a z pravidla *z*; na př. věnec psl. vênьcь, kněz psl. kъnęʒь (n. kъnęzь), dat. lok. ruc*ě* nč. ruce psl. rącê, nozě nč. noze psl. noʒê (n. nozê). —

Sykavky prosté *s*, *z* jsou tvrdé.

Assibilaty *c*, *ʒ*, jakož i *z* vzniklé ze *ʒ*, jsou měkké. Ukazuje k tomu jejich původ, a hlavně je toho svědectvím přehlasovací moc, která se při hláskách těchto jeví v češtině. O přehlásce vůbec a zvláště o přehlásce české *-a*, *-u* v *-ě*, *-i* víme, že se děje jenom v slabikách měkkých, na př. gen. orá*ča*-orá*čě*, dat. orá*ču*-orá*či* atp.; nalézáme ji také v slabikách sem

patřících, na př. v gen. stč. věnca-věncě, kňaȥa-kněȥě, dat. věncu-věnci, kňaȥu-kněȥi atp.; byly tedy také tyto slabiky *ca*, *ȥa*, *cu*, *ȥu* a tudíž i jejich souhlásky *c*-, *ȥ*- měkké. Měkkost tuto zvláště znamenati není potřebí při *c*, poněvadž každé *c* je měkké. Potřebí je toho při *z*- (z *g*-), aby se lišilo na př. stč. (před přehláskou) měkké gen. kňa*za* a dat. kňa*zu* od tvrdého gen. vo*za* a dat. vo*zu*. Proto psáváme *ȥ*: kňa*ȥa*, kňa*ȥu* *).

b) K tomu přibyly v době předhistorické (nikoli praslovanské) opět assibilaty *c*, *ȥ* (*dz*). Assibilaty tyto jsou znění stejného s předešlými, ale původu jsou rozdílného; ony jsou z hrdelnic, tyto pak vyvinuly se: *c* z psl. *kt*, *gt*, *tj*, na př. noc z no*ktь*, moc z mo*gtь*, svieca nč. svíce ze svě*tj*a, — a *ȥ* z psl. *dj*, na př. stč. (před přehláskou) núȥa z nǫ*dj*a, sáȥati ze sa*dj*ati. Srov. §§ 303, 368 a 377. Žádané *ȥ* udrželo se v slc. *dz*, na př. nú*dz*a, sá*dz*ať; v češtině ostatní je z něho *z*, na př. nou*z*e, sá*z*eti.

Také tyto hlásky jsou měkké. Svědčí tomu opět dílem jejich původ, a hlavně moc přehlasovací, která se při nich jeví v češtině: přehláska -*a*, -*u* v -*ě*, -*i* děje se jenom v slabikách měkkých, na př. sg. nom. duš*a*-duš*ě*, akk. duš*u*-duš*i*, instr. myš*ú*-myš*í* atp.; nalézáme ji také v slabikách sem patřících *ca*, *cu*, *ȥa*, *ȥu*, na př. v stč. nom. sviec*a*-sviec*ě*, núȥ*a*-núȥ*ě*, akk. sviec*u*-sviec*i*, núȥ*u*-núȥ*i*, instr. noc*ú*-noc*í* atp.; byly tedy také tyto slabiky měkké. Abychom náležitě ocenili váhu svědectví, plynoucího z české přehlásky, uvažme ještě příklady následující. Koncovka sing. akk. za nč. nou*zi* psala se staročesky -*zu*, nu*zu* (twirzu ŽGloss. 88, 41), a koncovka akk. nč. hrů*zu* psala se rovněž tak, pro hro*zu* AlxH. 4, 5; píší se tedy koncovky ty stejně; ale akk. psaný nu*zu* mění časem koncovku v nú*ziu* a nú*zi* nč. nou*zi*, kdežto v akk. psaném hro*zu* koncovka zůstává a nikterak se nemění, stč. hró*zu* nč. hrů*zu*; zjev ten byl by nepochopitelný, kdyby stejně psané koncovky stč. nu*zu* a hro*zu* také stejně byly zněly, a nutno tedy předpokládati, že tu bylo znění rozdílné: koncovka akk. hró*zu* zněla jako dosud t. j. tvrdě (není příčiny domnívati se, že bylo znění jiné), naproti tomu koncovka akk. nú*zu* zněla stč. měkce. — Totéž lze ukázati na stč. participiích (plur. masc.) sá*za*li a ká*za*li atp. Vytčené jejich slabiky píší se

*) Kromě toho jest nám litera *ȥ* označením, že příslušná její hláska je svým původem assibilata = *dz*, jejíž člen první *d*- časem se oslabuje a konečně mizí: kňaȥ-kněȥ. (Totéž platí mutatis mutandis o liteře *ȥ̌* = *dž*, kterou také psáváme, v. § 433 a j.) — S assibilatami *c*, *ȥ*, vyloženými zde nahoře v a), jsou stejny assibilaty vyložené tutéž dále v b), a píšeme je ovšem stejně. — Píšíce *c*, *ȥ* nemáme potřebí, měkkost těchto hlásek zvláště označovati, poněvadž každé *c*, *ȥ* je měkké. — Jindy psávají se tyto hlásky (po příkladu Šafaříkovu, Počátky str. 11 a j.) *ć*, *ź*, týmiž literami, jako se píší hlásky dialektické *ć*, *ź* (= pol. *ć*, *ź*). Ale v mluvnici historické je třeba lišiti *c*, *ȥ* od vytčených hlásek dialektických, poněvadž jsou původu nestejného a kvality nestejné, a mají také proměny další nestejné, — a je třeba lišiti dvoje tyto hlásky také v písmě. Proto volil jsem literu *ȥ*; pro *c* není třeba litery nové podle toho, co o hlásce té právě pověděno a ještě bude vyloženo doleji v § 396 č. 4.

kdysi stejně; ale během času mění se sá*za*li v sá*zě*li atd., kdežto v ká*za*li atd. změna se nestala žádná; abychom zjev ten pochopili, předpokládáme opět, že tu bylo znění rozdílné: v ká*za*li znělo *za* jako dosud t. j. tvrdě, naproti tomu znělo sá*za*li měkce. Totéž lze ukázati při vra*ca*li-vra*cě*li atd. A ze všeho vyplývá, že slabiky *c*-, *z*-, o kterých se zde jedná, byly měkké. Srov. Listy filol. 1883, 107—108 a nahoře § 328.

Označovati a vytýkati měkkost při *c*- (z *kt*, *gt*, *tj*), tedy v slabikách *ca*, *cu* není třeba, poněvadž každé staré *ca*, *cu* je měkké. Potřebí však jest označování toho při *z*- (z *dj*-), aby se lišilo na př. stč. (nepřehlasované) měkké nú*za* a nú*zu* od tvrdého nom. hró*za* a akk. hró*zu*; a tu opět psáváme *ȥ*: nom. nú*ȥa*, akk. nú*ȥu*, srov. nahoře a). —

Assibilaty *c*, *ȥ* v případech a) a b) jsou prvotné, naproti podružným, o kterých v. doleji e). —

c) Dále přibyly ještě hlásky *ś*, *ź*. Jsou měkké. Vznikají z tvrdého *s*, *z* (= psl. *s*, *z*), když následuje samohláska -*i* (-*í*), nebo samohláska praejotovaná (dvojhláska) -*ia*, *ie* atp., nebo -*e* (původní) neb -*ь*. Jsou v nč. v nářečí laš. a j. (na přechodu k polšt.), na př. 3. sg. no*ś*í, vo*ź*í, 3. pl. no*ś*á z nos*i*á, vo*ź*á z vo*z*iá, 3. sg. ne*ś*e, ve*ź*e, nom. ve*ś* atd. A byly také v jazyku starém. Důkaz toho jest opět v přehlásce -*a*, -*u* v -*ě*, -*i*. Přehláska tato děje se jenom v slabikách měkkých a vede i nutí nás k tomu, abychom také pro starou češtinu měkké *ś*, *ź* předpokládali. Na př. přehláska jest v gen. hú*sě*te, dat. hú*sě*ti, instr. za-v*sí*; koncovky těchto slov byly v době starší -*ate*, -*ati*, -*ú*; kdyby souhláska před nimi byla bývala tvrdé *s*, bylo by jejich -*a*, -*ú* zůstalo beze změny, jako se nezměnilo ve stejných slabikách a koncovkách ko*sa*tec, te*sa*ti, ko*sú*; ale v době po přehlasování není tvarů hú*sa*te, hú*sa*ti, za-v*sú*, nýbrž je přehlasované hú*sě*te, hú*sě*ti, za-v*sí*; byla tu tedy souhláska měkká = *ś*, a tvary ty zněly tedy před přehláskou gú*śa*te, gú*śa*ti, za-v*śú*. Rovněž tak lze z přehlasovaného gen. ráko*sie* a dat. ráko*sí*, z adjekt. fem. sg. nom. ko*zie* brada a akk. ko*zí* bradu ukázati, že tu před přehláskou bylo *ś*, *ź*: ráko*śá*, ráko*śú*, ko*źá*, ko*źú*.

Ve výkladech grammatických píšeme hlásky měkké *ś*, *ź* tam, kde je máme positivně dosvědčeny, tedy v dokladech z nářečí živých; jindy a zejména v staročeských příkladech grammatických píšeme *ś*, *ź* jen tam, kde je bezpečně předpokládáme a kde o to jde, aby měkkost byla vytčena, neboť na př. ne každé stč. *si* znělo *śi*, nastalo a rozmohlo se tvrdnutí *ś* v *s* atd. již v době staré.

Mimo češtinu vzniká *ś*, *ź* měkčením z *s*, *z* také v polštině a ruštině. —

V jiných nářečích českých měnilo se *si*, *zi* naopak v *sy*, *zy*, viz § 166; zase jako v srbštině lužické.

d) Dále přibyly v češtině dialektické assibilaty *ć*, *dź*, změnou z náležitého *ť*, *ď*. Na př. *ć*icho m. *ť*icho, *dźedź*ina m. *ďeď*ina (dědina) atd. Doklady jich jsou v některých textech starých a v některých nářečích

nynějších, v. §§ 308 a 321. V textech starých bývá za *ć*, *dź* psáno *c* (t. j. litera nebo spřežka, která znamená *c*) a *dz*, a v nářečích slyší se vedle *ć*, *dź* také *c*, *dz*, a také *č*, *dž*, tedy vedle *ć*icho, *dźedź*ina také *c*icho, *dzedz*ina, a také *č*icho, *džedž*ina; hledě k základnímu *ť*, *ď* myslím, že střídnice původní — stč. i dial. nč. — tu jsou *ć*, *dź*, a z těch že se vyvinulo dále také jednak *c*, *dz*, jednak *č*, *dž*. Hlásky tyto jsou ovšem vesměs měkké.

e) Porůznu a v případech jednotlivých přibyly ještě také assibilaty podružné *c*, *ʒ*.

Podružné *c* vzniklo dílem z *s*, na př. stč. d*c*ka m. d*s*ka (deska), — dílem smíšením, na př. v boha*c*tví z boha*ts*tví, dvaná*c*t z dvaná*ds*t, ni*c* z ni*čs* atp., — dílem přibylo v slovích onomatopojických, na př. *c*upati, *c*apati atd., — a v slovích přejatých, na př. tane*c*, palá*c*, pla*c*, tu*c*et, *c*ouvati atd.

Podružné *ʒ* je v nářečích slovenských tam, kde jinde je pravidlem *z* proti *h* a kde slovo základní má *g*; na př. proti dat. no*h*a-no*z*e je stri*g*a-stri*dz*e, muzi*g*a-muzi*dz*e atd. Nikoli za staré, nýbrž za podružné pokládám toto *ʒ*, poněvadž i slova, ve kterých se vyskytuje, jsou původu vesměs pozdějšího. A vznik jeho vysvětluji si z analogie: k musi*k*a je dat. musi*c*e atd., k temnému *-k-* je assibilata temná *-c-*, a to vede k tomu, aby k jasnému *-g-* byla příslušná assibilata jasná, a to jest *-ʒ-*, tedy muzi*g*a-muzi*dz*e. — Jiné podružné *ʒ* máme na př. v ni*c-d*éle, když provedeme spodobu a vyslovíme ni*dz-d*éle, — a dále v dial. *dzedz*ina místo *dźedź*ina (dědina) atp. —

Proti podružnému *c*, *ʒ* jsou tytéž assibilaty v případech *a*) a *b*) prvotné. —

395. Vývojem vyloženým v § předešlém vyvinuly se a jsou v češtině historické úhrnem tyto sykavky:

prosté:

temné *s*, *ś*,

jasné *z*, *ź*; —

assibilaty:

temné *c*, *ć* (z *ť*) a

jasné *ʒ* (*dz*), *dź* (z *ď*).

O původu těchto hlásek ukázali jsme v témž § toto:

1) *s* je každé z doby psl., na př. le*s* psl. lê*s*ъ. —

2) *z* je původu dvojího a vlastně trojího, totiž:

a) z doby psl., na př. vó*z* psl. vo*z*ъ;

b) ze staršího *ʒ*, kteréž zase jest

jednak z psl. *ʒ* (z *g*), na př. kně*z* ze staršího kňa*ʒ* psl. kъnęʒь, —

jednak z psl. *dj*, na př. nou*z*e stč. (před přehláskou) nú*ʒ*a psl. nądja. —

3) *ś*, *ź* vznikly změkčením z tvrdých (psl.) *s* a *z*, na př. dial. no*ś*í vedle ne*s*u, vo*ź*í vedle ve*z*u, stč. (před přehláskou) sg. dat. gú*ś*ati vedle inf. kú*s*ati, adj. ko*ź*á brada vedle subst. ko*z*a. —

4) *c* je prvotné a podružné, a původem čtvero:

a) z *k*, z doby praslovanské, na př. věne*c*, ruka dat. ru*c*ě;

b) z *kt*, *gt*, z doby předhistorické (nikoli psl.), na př. subst. no*c*, mo*c*, inf. pé*c*i, mo*c*i;

c) z *tj*, z doby předhistorické (nikoli psl.), na př. sví*c*e stč. (před přehláskou) svie*c*a;

d) podružné, na př. boha*c*tví (z *-ts-*), ni*c* (z *-čs*), d*c*ka (z *-s-*), *c*apati, *c*upati (onomatop.), tane*c*, palá*c* (cizí) atp.

5) *ʒ* je prvotné a podružné, a původem troje:

a) z psl. *ʒ* (z pův. *g*), na př. stč. (před přehláskou) kňa*ʒ* gen. kňa*ʒ*a nč. kněze;

b) z psl. *dj*, z doby předhistorické, na př. stč. (před přehláskou) nú*ʒ*a nč. nouze.

c) podružné, na př. dial. muzi*g*a dat. muzi*dz*e, ni*dz*-déle (spodobou z nic-déle), *dz*e*dz*ina m. *dź*e*dź*ina.

6) *ć*, *dź* vznikly dialekticky z *ť*, *ď*, na př. *ć*icho, *dź*e*dź*ina.

396. Jest dále otázka o znění těchto hlásek. Odpovídáme týmž pořádkem, v jakém hlásky tyto jsou seřazeny v § předešlém.

1. O *s* není pochybnosti, že znělo vždycky celkem tak, jako je vyslovujeme dosud; není potřebí, t. j. nenutí k tomu nijaké okolnosti hláskoslovné, abychom pro některou dobu starší hledali znění jiného. Tedy na př. č. le*s* = psl. lê*s*ъ.

2. *a*) Totéž platí o *z*, které je z psl. *z*, na př. vů*z* = stč. vó*z* = psl. vo*z*ъ. — *b*) Také *z* vzniklé ze staršího *ʒ* zní novočesky jako *z* původní, na př. v slabice *-zu-* v uvo*z*uji = jako v dat. k-vo*zu*; ale v době staré bylo tu znění jiné, v. doleji č. 5.

3. Jak zní *ś*, *ź* v nářečích nynějších, pokud kde ty hlásky jsou, poučují nás znalci. Znění to jest nestejné. Někde vyslovuje se *ś*, *ź* jako *sj*, *zj*, prý „jako by (po sykavce) rychle *j* vyslovil“ BartD. 98 (laš.), na př. v le*ś*e jako v-le*sj*e = v-lesě, ko*ź*e jako ko*zj*e = kozě, ně*ś*e = ňesě, ve*ź*e vezě atd. t.; — jinde „měkce“, ale „nešeplavě“, na př. *ś*eno, v-le*ś*e, ko*ź*e, *ź*ima t. 135 (sev.-opav.); — jinde šeplavě (způsobem polským), na př. *ś*eno, na-vo*ź*e t. 106 (laš.); — jinde až *š* za *ś* atd., na př. šeno, na-vože BartD. 107. Vůbec tedy vyslovují se hlásky tyto v nářečích nynějších měkce, ale při tom přece rozmanitě. — Podobně nějak — určitěji nelze tu nic tvrditi — zněly tytéž hlásky v češtině staré, pokud kde byly; t. j. znění jejich bylo asi *si*-, *zi*- (= laš. *sj*-, *zj*-), a někde snad i šeplavé.

4. Assibilata *c* je skoro vesměs prvotná, a to buď *a*) z *k*, na př.

věnec, ruce stč. ruč; nebo *b*) z *kt*, *gt*, na př. subst. noc, moc, inf. péci, moci; nebo *c*) z *tj*, na př. svíce stč. (před přehláskou) svieca. Ve všech těchto případech je na témž místě také v nynějších českých nářečích jednostejné *c*, a je také v srbštině lužické a v polštině *c*, stejně znící jako nč. *c*. Není tedy pochybnosti, že také ve výslovnosti stč. totéž *c* znělo, jako v nč. Hláska tato měla přehlasovací moc, na př. ze staršího nom. svieca, gen. věnca, dat. věncu, akk. sviecu, instr. nocú, mocú atp. je pozdější nom. sviecě nč. svíce, gen. věncě nč. věnce, dat. věnci, akk. svieci nč. svíci, instr. nocí, mocí atd.; přehláska *a-ě* a *u-i* děje se jenom v slabikách měkkých, proto pokládáme také slabiky zde vytčené *ca*, *cu* za měkké, a tedy i souhlásku *c* za měkkou. Měkká byla a jest souhláska *c* svou kvalitou jakožto assibilovaná zubnice (sr. § 245), tedy touž kvalitou, jaká je v nč. *c* ve výslovnosti nynější, neboť v nč. znění *c* jest, jak svědčí polština a lužická srbština, zachováno znění staré; příhlas nějaký jotový nebo jiný, kterým by se měkkost zvláště byla jevila, při stč. *c* nebyl, jako není při novočeském a jako není při lužickém a polském.

Jest dále ještě *d*) *c* podružné, na př. v slovích bohactví (z *-ts-*), nic (z *-čs*), dcka (z *-s-*), cupati, tanec, palác atd. Slov těch je proti slovům s jiným, prvotným *c* velmi málo. Jejich *c* dílem míšením vzniklo, dílem onomatopojicky, dílem je přejato ze znění cizího. Ve všech pak případech je znění téhož, jako *c* prvotné ve věnec, moc, svíce atp.; tedy též *c* měkké. Přibylo v jazyce v době poměrně pozdní, a výslovnost dala mu totéž znění, které mělo *c* staré, prvotné. V tanec je *-c* jako ve věnec; proto i gen. stč. tancě jak věncě atd. Taktéž v zájmeně *nic*. Zájmeno toto pojato za substantivum a je z něho nč. gen. z-nicu Us. atd., a též stč. dat. k-nicu, k nyczu ad nihilum ŽKap. 72, 22 a j., t. j. *-cu* nepřehlasováno, proti přehlasovanému dat. věnci; mohlo by se zdáti, že dat. nicu je proto nepřehlasován, poněvadž má jiné *c*, než bylo v dat. věncu, a mohlo by se to bráti za svědectví, že vedle měkkého *c* bylo jiné tvrdé *c*; ale věc má se tu jinak: když novotvar nicu vznikl, byla přehláska *u-i* již prošla, proto zůstalo nicu nepřehlasováno. Podobně vysvětliti jest gen. palácu vedle *-cě*, okolo palaczu Lobk. 6^a, s palaczie Pulk. 112^b; slovo přejaté později (po přehlásce prošlé) kolísá se mezi vzorem přehlasujícím a nepřehlasujícím, jeho *c* je však i přes to téže kvality, jako *c* domácí a prvotné.

5. Assibilata *ʒ* je skoro vesměs prvotná, a to buď *a*) z *g*, na př. stč. (před přehláskou) kňaʒ gen. kňaʒa (nč. kněze) dat. kňaʒu (nč. knězi); nebo *b*) z psl. *dj*, na př. stč. (před přehláskou) nom. núʒa (nč. nouze) akk. núʒu (nč. nouzi). Toto oboje *ʒ* znělo v době staré jinak, než jeho nč. střídnice v slovích kněz, nouze. V nč. kněz, nouze zní *z* stejně jako tvrdé *z* ve vůz, za-vozem; v stč. kňaʒ, kňaʒa, kňaʒu, núʒa, núʒu atp. bylo *ʒ* souhláska měkká, poněvadž způsobovala přehlásku, v. § 394 *a*) a *b*).

Jest otázka, v čem tato měkkost záležela. Odpověď podává se z ana-

logického *c* (v. zde č. 4): *ʒ* bylo měkké svou kvalitou jakožto assibilovaná zubnice, znělo tedy původně asi = *dz*. Toto původní znění zachováno v polštině v obojích případech, na př. *a*) ksiądz, *b*) nędza; zachováno v nářečí slovenském v případech *b*), na př. núdza; a změněno v obou případech v češtině ostatní jakož i v srbštině lužické v *z*, na př. nč. *a*) kněz, *b*) nouze.

Změna bývalého *ʒ* v nč. *z* vyvíjela se časem, a vyvíjela se znenáhla. Doba staročeská leží v čáře tohoto vývoje. V její výslovnosti byl zubný člen bývalého *ʒ* = *dz* již oslaben, ale nebyl ještě setřen úplně; mohli bychom toto stč. znění naznačiti spřežkou *ᵈz*, a můžeme to rozuměti literou *ʒ*, psanou v příkladech staročeských. Tímto zněním vysvětluje se *d-* (*-ď-*), pronikající v jistých obměnách a proměnách žádaného *ʒ*: vysvětluje se zejména psaní *dz* místo obyčejného *z* v případech porůzných, na př. przyrodzenye CatoP. 3^a, svého zrodzeni Lún. l. 1666; vysvětluje se dále změna *ždj* v *žž* (psané zdz = žďž), na př. hyzditi-hyzdzenye ŽKap. 68, 20, t. 68, 21, drážditi-drazdzowany ŽKap. 94 9, wzdrazdzu ŽMus. Deut. 20; a souvisí s tím také *-ď-* v roždie z roždžie (rozg-), zabřěžděnie ze -břěždž- (brězg-) atp.

Oslabení a zaniknutí členu zubného v *dz-dz-z* má analogii v české dialektické změně *c* v *s* a *č* v *š*, v. § 425 a 446, — a dále v dolnolouž. střídnicích za *ď* a *ť*, na př. za psl. desętь je hluž. *dźesać* a dluž. *źaseś*, za bądete je dluž. buźeśe atp. Mucke 439 a j. —

Jest dále ještě *c*) *ʒ* podružné, na př. v dial. striga dat stridze, muziga-muzidze, v nidz-déle (spodobou z nic-déle), dzedzina místo dial. dźedźina. Zní, jak psaná spřežka *dz* ukazuje. Tak nebo skoro tak znělo také *ʒ* v případech *a*) a *b*); ale tu oslabil se a konečně zanikl člen zubný *d-*, kdežto v podružném *ʒ* = *dz* je zachován.

6. Jak zní *ć*, *dź* (střídnice za náležité *ť*, *ď*) v nářečích n y n ě j š í c h, poučují nás opět znalci. Je tu celkem táž rozmanitost, jako při *ś*, *ź*. Někde totiž vyslovuje se *ć*, *dź* jako *cj*, *dzj* (před samohl.), na př. ćicho jako cjicho BartD. 98 (laš.), ucjac (utíti) t. 42 (hroz.), ludzja, vedzěcě t. 40; — jinde „měkce“, ale „nešeplavě“, „jemňounce“ *ć*, *dź* t. 135 (sev.-opav.); — jinde šeplavě (jako v polštině), na př. ćicho, dźedźina t. 106 (laš.) a Pastrn. 133 (slc., místy); — krom toho vyslovuje se někde *c*, *dz*, na př. múcic (mútiti) BartD. 40 (hrozenk.), trecí (třetí) Pastrn. 131 (slc., místy), dzedzina Šemb. 67 (slc., místy), — a jinde *č*, *dž*, na př. čicho BartD. 107 (laš.), trečí (třetí) Pastrn. 132, džedžina t. 133 atd. Vůbec tedy vyslovují se hlásky tyto v nářečích nynějších měkce ale při tom rozmanitě. — Jak zněly tytéž hlásky v češtině s t a r é, pokud kde byly, o tom poučuje nás jednak forma psaná, jednak obdobné znění v nářečích novočeských a jednak původ; podle toho všeho můžeme psané na př.

dzyecze (dietě) Boh. 42 vyslovovati *dźieće*, wyedzyeczi DialBoh. 337 vysl. vě*dźěći* atd. —

397. V češtině nové spisovné bývalé tvrdé *s*, *z* a měkké *ś*, *ź* splynuly a je za ně jednostejné *s*, *z*; hlásky tyto zní nám stejně v slabikách měkkých i tvrdých, na př. nom. běsi, vo*z*i a akk. bě*sy*, vo*zy*, a proto se pokládají za obojetné. V obojetném *z* utonulo také bývalé *ȥ*, na př. kně*z*, nou*z*e. Assibilaty pak *ć* (za *ť*) a *dź* (za *ď*) v češtině spisovné nepronikly. Má tedy nová čeština spisovná jen sykavky *s*, *z*, *c*; sykavky jiné vyskytují se jenom dialekticky, zejména *ś* (v nář. lašském), *ź*, *ć*, *dź* (v laš. a místy slc.), a *ȥ* podružné $=$ *dz* (zvláště v nářečích slovenských).

V mluvnici historické nemůžeme přestávati na vytčených těch sykavkách nynějšího jazyka spisovného, nýbrž jednáme také o sykavkách nynějších dialektických, a ovšem také o sykavkách bývalých. Činíme tak nejen z důslednosti theoretické, ale i z potřeby praktické. Ukážeme to na příkladě. V § 394 a 395 ukázali jsme, že v češtině jest *α*) *z* původní tvrdé, dochované z praslovanštiny; — *β*) *ź* měkké, vzniklé změkčením z předešlého; — a *γ*) *ȥ*, jednak 1. z původního *g*, jednak 2. z pův. *dj*. V nové češtině a zejména v jazyku spisovném je za čtveru tuto hlásku jednostejné *z*, na př. v slovích: *α*) vů*z* (psl. vo*z*ъ), *β*) ve*z* (impt., ze staršího ve*ź*), *γ*) 1. kně*z* (z pův. kъnę*g*-) a 2. je*z* (impt., z pův. ě*dj*-). Mluvnice praktická jazyka novočeského může přestávati na jediném *z*; mluvnice historická musí však čtverý druh této hlásky rozeznávati, poněvadž rozdíly odtud plynoucí a setřené v češtině spisovné i mnohých nářečích, jednak ve změnách hláskoslovných se projevují, jednak v nářečích některých dosud se obrážejí. Ukazují to následující příklady: *α*) *z* původní tvrdé zachováno v češtině veškeré vů*z*, vó*z*, psl. vo*z*ъ; — *β*) *ź* měkké je v nářečí lašském, impt. ve*ź* za č. ve*z*, psl. ve*zi*; — *γ*) *ȥ* oboje (1. z *g* i 2. z *dj*) bylo měkké, jeví se to přehlasováním; ale toto měkké *ȥ* bylo jiné než lašské *ź*, v nář. lašském je *ź* z tvrdého *z*, ale nikoli ze *ȥ*; kromě toho liší se 1. *ȥ* z *g* od 2. *ȥ* z *dj* střídnicemi dialektickými: za první *ȥ* (z *g*) je střídnice *z* pravidlem všude, na př. kňa*ȥ* č. kně*z* laš. kni*z* slc. kňa*z*, za druhé *ȥ* (z *dj*) je však slc. *dz*, na př. nú*ȥ*a č. nouze slc. nú*dz*a. Úhrnem: rozdílů je tolik a tak se projevují a dialekticky i v jazyku nynějším pronikají, že je nezbytně třeba všecky tuto vyčtené druhy hlásky *z* míti na paměti. Totéž lze ukázati také o sykavce *s* vzniklé splynutím bývalého *s* a *ś*, a vyplývá pak ze všeho, že v historicky daném počtu hlásek těchto nelze nic redukovati. —

O sykavkách jednotlivých jednáme dále v §§ následujících, tímto pořádkem: nejprvé o temném *s*, *ś*; pak o jasném *z*, *ź*; pak o assibilatě temné *c*, a jasné *ȥ*; a na konec o dialektickém *ć* (za *ť*) a *dź* (za *ď*).

Všeobecně jest ještě připomenouti, že změny některé se dějí, budiž

sykavka původu kteréhokoliv, na př. v be*j*-sebe místo be*z*-sebe (*z* původní) a mla*j*ší místo mla*z*ší (*z* ze *ȥ*) je *z* původní a *z* vzniklé ze *ȥ* stejně proměněno v *j*; naproti tomu jsou změny jiné, které jen při sykavce původu toho neb onoho se objevují, na př. ve vo*z*iti (*z* původní) part. vo*ž*en a nú*z*iti (*z* ze *ȥ*) part. nú*z*en jest *z* původní změněno v *ž*, ale *z* vzniklé ze *ȥ* nikoliv. V jaké míře která změna vládne, vysvítá z výkladů těchto změn.

s, *ś*.

398. Ze souhlásek těchto jest *s* původní tvrdé, dochované z praslovanštiny, a *ś* měkké, vzniklé změkčením z předešlého. Časem setřel se rozdíl tvrdosti a měkkosti, sykavky tyto zněním kdysi rozdílné splynuly a v nynější češtině spisovné jakož i u většině nářečí je za ně jednostejné t. zv. obojetné *s*. —

Sykavky *s*, *ś* píší se z pravidla bez rozdílu měkkosti literami a spřežkami *z*, na př. zuzed, t. j. súsěd Greg.; zlozti HomOp.; blizkota, ozika, zozna t. j. sosna MVerb.; zpazenie, do zveta ztworene, na zuet pozlano Ostr. t. j. spasenie atd.; zlauni Kunh. 147^a, zie t. 151^a; wlazt AlxH. 1, 1 a j. (všeho 386krát v AlxH.), zkyta prʃied zie waz t. j. skyta před sě vás AlxB. 1, 20 a j. (178krát), zedy zam zie zobu radě AlxBM. 7, 27 a j. (230krát), zpalyll AlxŠ. 4, 15 (jen to); czaz ŽKlem. 101, 14, zrdcich t. 27, 3, hlas zwoyg EvOl. 149^a; — *zz*, na př. klazz, zzochor t. j. klas, sochor MVerb.; nezzty t. j. nésti AlxH. 4, 23, zzebra t. j. sebra t. 1, 22 a j. (7krát), znezzty AlxB. 3, 4 a j. (34krát), zzuiet t. j. svět AlxBM. 1, 26 a j. (35), a z pravidla v ApD., ApŠ., Jid., Pil., svD., LMar.; — *ʃ*, *s* (toto většinou jen na konci slov), na př. neciʃta Greg.; koʃa MVerb.; cheʃty t. j. čěsty HomOp.; ʃuietloʃty Kunh. 146^b, ʃie t. 151^b, nas t. 147^b, dnes t. 149^b a j.; k ʃobye AlxH. 6, 7 a j. (11krát), syna t. 5, 16, geʃt AlxB. 1, 13 a j. (70krát), was t. 8, 15 (2krát), ʃpoʃtele AlxBM. 1, 14 a j. (61krát), chzas t. 2, 32 a j. (4krát), ʃwu blyʃkotu AlxŠ. 4, 9; ieʃt ŽKlem. 4, 2, prʃieʃ t. 12, 2, hlas t. 5, 4, sme t. 32, 21; hlas EvOl. 149^a atd.; — *ʃz*, na př. ʃzito MVerb., cieʃzarzowʃtwo ŽGloss.; — *ʃzz*, trzaʃzzl AlxH. 2, 1; — *ʃzʃ*, giʃzʃkra MVerb.; — *zʃ*, na př. lzʃti HomOp., zizʃkem ŽGloss., dáš jemu zʃtrawu dabis ei viaticum Lit. Deut. 15, 14, z nebezʃ Lvov. 72^b, blezʃkem t. 91^a; — *ʃʃ*, na př. naʃʃ nos HomOp., ʃʃmi sumus t., czaʃʃa ŽGloss.; vʃʃliʃʃaw AlxH. 10, 40, z leʃʃa AlxB. 4, 41 a j. (7krát), chzaʃʃa AlxBM. 5, 29 a j. (3krát), czaʃʃu AlxBM. 3, 17, gʃʃa AlxŠ. 3, 13; czaʃʃow Hrad. 3^b, czaʃʃu ŽKlem. 10, 5, zloʃʃti t. 93, 20, maʃʃo Ben. Ex. 12, 8; — *sʃ*, na př. masʃo Ben. Ex. 29, 31, ChelčP. 168^b, Háj. 1^a a j. (často v Háj.), masʃa VelKal. 39, Masʃopuʃt t., Wesʃelij t. 303, zasʃe t. 44 a j.; — v pravopise Husovu a bratrském je pravidlem *ʃ* a *s*, v nč. pak *s*. —

Místo žádaného měkkého *ś* bývá někdy psána litera, která znamená *š*. Doklady toho jsou dvoje:

a) HusOrth. 181 uvozuje impt. haš extingue, noš porta, duš suffoca, a uvozuje je výslovně jako příklady pro znění *š*. V nářečí doudlebském, jehož Hus nebyl dalek, skutečně se říká noš (impt.), myš*li* atd. Kotsm. 16. Není tedy pochybnosti, že i Husovy příklady haš atd. dlužno čísti *haš* atd. Theorie žádá zde *-ś*, haś m. haś(*i*) atd., a bylo by tu tedy *ś* psáno *š*, nebo *ś* změněno v *š* (jako v *ś*ahati-*š*ahati), a v tom bylo by svědectví, že v doudlebštině bylo *ś*. Ale docela bezpečný tento výklad není, poněvadž tu nebývá *š* za *ś* také jinde, na př. v impt. *nes* (= neś), a poněvadž jest možná, že jsou uvedené impt., Husovy i doudlebské, utvořeny touž odchylkou od pravidla obecného t. j. obecně slovanského, jako hluž. noš, vož atd. Mikl. III² 498.

b) Druhá řada dokladů zdá se býti ve psaní wzkřiefil HusPost. 1ª, wzkřiefil t. 163ª, wzkřiefí t. 65ᵇ, pokufil t. 1ᵇ, kvas těsto zakvafí t. 94ª, od prfí (prs) t. 51ª (2krát), připozdiewá fie t. 65ᵇ, profiece t. 180ᵇ, w fedlach t. 60ª, leczikdeś t. 81ᵇ, w myfli t. 33ª a 42ª, naipofle t. 143ᵇ, flepeho t. 40ª, člověk ztluftiel t. 177ᵇ atd. V dokladech těchto jest *f*, *ś* (= *š*) psáno místo žádaného nebo možného *ś*, a byly by tedy opět svědectvím, že v stč. nářečí Husovy Postilly *ś* bylo. Ale toto svědectví pozbývá hodnověrnosti, když dále nalézáme, že písař touž literou píše také tvrdé *s*, na př. loś vkáže 81ª, aby vbrufi prodával t. 208ᵇ atd., a když poznáváme, že týž písař také místo *ʒ* (tvrdého) a *c* velmi často *ż*, *ć* píše (srov. §§ 409 a 420).

Dokladů bezpečných, že by se v stč. písmě bylo měkké *ś* různilo od tvrdého *s*, tedy nemáme; ale z toho ovšem nevyplývá, že by *ś* v době stč. nebylo bývalo. —

Ve mnohých textech starších psáno *s* a *š* jednostejně a čtenář měl se dovtipovati, kdy má čísti *s* a kdy *š*. Později liší se *s* a *š* tím, že ono se píše *f*, toto *ff*. Ale také v některých starších rukopisích je rozdíl dostatečně naznačován, když totiž *s* psáno literami *ʒ*, *ʒʒ*, a *š* literami *ff* atp.; na př. myzzliff Jid. 133 t. j. myslíš, dozzlyffiety t. 108 t. j. doslyšěti, wffie wlazzty t. 37 t. j. všě vlasti atd.

Místo *s* bývá psáno *gf*, zvratnou analogií: říkalo i psalo se *j*sem, *j*si, *j*sme, *j*ste, *j*sú, a říkalo i psalo se také *sem*, *si*, *sme*, *ste*, *sú*; podle toho domníval se ten onen písař, že také jindy (mimo *j*sem atd.) smí psáti *gf* místo *s*, a tak i psáno. Příklady: kamž gfie (m. *sě*) jim bude zdáti Mill. 45ª, kak gfey (m. *sě j'*) stalo BrigF. 90, navrátím gfe (m. *se*) k tomu Hád. 2ᵇ, cožkoli gfe přihodilo Hořek. 68ª, rozpukni gfe Lact. 56ª, wrtieti gfe t. 235ᶜ, czo gfe mluwij ChelčP. 142ª a j., paycha gfe začala Háj. 458ᵇ, mufil gfe oběsiti t. 38ᵇ a j. (často u Hájka); — skrze krumfešta gfte ftrany (m. *s*-té-strany) podkopánie BrigF. 66ª; — král gfam (m. *sám*) Mill. 49ᵇ; — z země Englické gfem (m. *sem*) sme přišli Háj. 363ª, gfem y tam t. 15ª, t. 141ª a j. (často u Hájka); — to maso na jiné místo negfu (m. ne*sú*) Mill. 33ª.

Za *s-s-* bývá psáno *s-*, vlastně *s-s* splynulo v *s-*; v. § 404.

2. O znění *s* je připomenouti, že se v některých nářečích moravských mezi samohláskami vyslovuje jako *ss*: do lessa BartD. 27 (záhor.), masso t. 34 (mor.-slov.) a 51 (dol.), prassa t. 63 (val.), kysselý t.

s původní, tvrdé.

399. Toto *s* je z doby praslovanské; na př. ne*s*u psl. ne*s*ą, le*s* psl. lê*s*ъ.

Mění se: ve spojení s *-j* v *š*; v slabikách *si*, *sⁱ-* v *ś-*, a táž změna v *ś-* bývá také v slabikách *se*, *sь*. Krom toho podléhá *s* jistým změnám, když se spojuje se sykavkou, a jsou porůznu ještě některé změny jiné. O tom v. v §§ následujících.

sj se mění v *š*.

400. Změna tato je psl.; v. § 248, kdež jsou vyčteny i případy, kdy se ta změna vyskytuje; — *š* tudy vzniklé dochováno z doby psl. také do češtiny. Na př. no*s-j*a, nóša nč. nůše; part. no*sj*enъ č. nošen; praes. sg. 1. no*sj*ą stč. nošu, te*sj*ą č. tešu atd., iter. na*sj*ati stč. nášati, nášěti atd.

V nářečích východních je změna tato v part. nošen atp. často, v slc. z pravidla zrušena, vlivem tvarů příbuzných, které mají *s-* po právu. Na př. nošené, prošené Btch. 439 (dbeč.), ale pokosený, vyprosený BartD. 15 (zlin.), vyprosený, oběsený, zkusený, t. 30 (pomor.), zkusený, brúsený t. 64 (val.), nosený, vyprosený t. 87 (stjick.), slc. nosený. V č. spa*s*en není odchylka, part. toto je od *spásti*, *spasu* (I. tř.), nikoli od *spasiti*.

si, *sⁱ-* se mění v *śi*, *śⁱ-*.

401. To jest: původní tvrdé *s* měkčí se v *ś*, když následuje samohláska *i*, *í* nebo některá ze souhlásek praejotovaných (dvojhlásek) *ě*, *ie*, *ⁱa*, *iá*, *iú*, buďtež samohlásky tyto původu jakéhokoliv. Žádané *ś* bývá změněno dále v *š*. Doklady toho jsou některé dialektické. Na př. *si-ši*, *ši*: inf. nošić m. nositi, prošić m. prositi BartD. 106 (laš.), nošič t. 107 (laš.), nošim BartD. t. m. nosím; impt. noš, proš, paš, něš m. noši atd. t. 106 (laš.); kos pl. nom. koši, sg. lok. ve Staré Vši t.; gdoši t.; šikorka (ze sik-) t., ošika (ze sik-) Pastrn. 135 (slc., místy), ošika t. (též); — *sě-še*, *še* a *sie-šie* (zúž. *ší*), *šie*: šekać (sěkati), šeno, šemeno, súšed,

beśeda, śiň (stč. sien, sieň), śednuć, śedać, śedzeć, v leśe, viśeł BartD. 106 (laš.), zaś (m. zasě) t.; šekač (sěkati), šeno, šemeno, v leše BartD. 107 (laš., místy), šeno, v leše Šemb. 55 (opav.); v leśe, śe Pastrn. 135 (slc., místy), v leše, še t. (též); — *sⁱa-śa*, *śa* a *siá-śá*, *śá*; śaha (sęg-), śahać, č. sahati, ob. šahat Us., dosáhnouti ob. došáhnout Us. a Tomsa 317; 3. pl. nośa, prośa BartD. 106 (laš., zkrác. m. -śá, -sętъ), (oni) noša t. 107; — *siú-śú*: za Staru Vśu t. 106 (zkrác. ze vśú). — Pro některé případy nemám dokladu. — Srov. pol. no*sić* = nośić atd.

Slabika *si-* v jiných nářečích měnila se naopak v *sy*, na př. no*sy*ti m. no*si*ti, *sy*la m. *si*la; v. § 166.

Také ve skupení *sn-* atp. mění se *s* v těchto případech dialekticky v *ś-*, na př. *sn*íh laš. *ś*nih BartD. 106, *ść*ena t. a j.

O doudl. impt. noš, myš*li* a HusOrth. haś, noś, duś jakož i o rukopisném ſ místo žádaného *ś* v. § 398.

S tím se vším srov. změnu *zi-źi* atd. v § 412.

se, *sь*.

402. 1. V *se*, když *e* je původní (pro *e* z *ь* nemám dokladu), mění se *s* v *ś* jenom v nářečí l a š s k é m: praes. něśeš, něśe, něśemy, něśeće BartD. 106, t. j. ňeśe-; part. nośeny t. (není z nošen-, nýbrž z nosen-); adverb. letoś t. z léto-se. —

Sem patří také stč. dial. siebu Sequ. 366, kdežto pro psané ſyem atp. m. *sem* výklad jiný jest, v. § 130.

2. V témž nářečí je také *ś* za *sь*: huś, oś, kośba BartD. 106; o doudl. pro*ž*ba Kotsm. 16 v. § 292.

Srov. pol. niesie- t. j. ňeśe- a gęś, pro*ź*ba (z pro*s*ba) atd., a doleji měkčení v slabikách *ze*, *zь* v § 413.

Místo part. ne*sen* bývá ne*šen*: wyneſſen VelKal. 111, nešen Us. ob.; odtud adj. vznešený. To však není změna hlásková *se* v *še*, nýbrž analogická, podle příbuzného part. no*šen*. Kde takového příbuzného vzoru nebylo, zůstalo *se*; na př. říká se tře*sen* a nikde tře*šen*.

ś m ě k k é.

403. 1. Toto *ś* vzniklo změkčením z tvrdého původního *s* v slabikách *si*, *sⁱ-*, *se*, *sь*, v. §§ 401 a 402.

2. *ś* máme dialekticky v češtině nové, zejména v nářečích východních (laš., sev.-opav. a místy slc.), na přechodu k polštině; místo a vedle *ś* bývá tu často *š*; doklady viz v §§ právě uvedených.

3. *ś* bylo také v jazyku starém. Svědectvím tomu jest přehláska *-a*, *-u* v *-ě*, *-i*; na př. gen. hú*ś*ěte předpokládá tvar starší gú*ś*ate, gen. rákos*ie* starší ráko*śá*, dat. ráko*sí* starší ráko*śú* atd., v. § 394.

4. V nč. spisovné a u většině nářečí nynějších *ś* není. Pokud tu kde ve fasích starších bylo, z a n i k l o: splynulo totiž většinou s tvrdým *s*, na př. v nč. gen. housete, pl. housata zní *s* jako v husa, v 3. plur. nosí jako v nesu a nesou, v impt. nos (z no*si*) jako v subst. nos (z no*sъ*) atd.; jenom v ob. šahati Us., došáhnout Tomsa 317 m. *ś*ah- je *ś* změněno v *š* (jako v dial. šeno, v leše BartD. 107).

s a s y k a v k a.

404. Když po *s*, budiž toto původu kteréhokoliv, následuje opět sykavka, tu bývají — mimo obyčejnou spodobu (§ 254) — změny následující:

1. *s-s* splývá v *s*. Na př. nebeský, ruský atp. m. nebe*s-s*ký atd. Sem patří také příklady stč., kde bývá psáno *s-* za žádané (začáteční) *s-s-*: (Bracislav) jě sě ſtryczenu bratrzyu vaditi DalC. 23 m. *s-s*trýčenú; nevieš že mi ſwyeta sníti Vít. 35^b m. *s-s*věta, král Filip ſwyeta snide AlxV. 114; některá (ovčicě) ſkaly spadne t. 1118 m. *s-s*kály; král swym sě rytieřstvem potieže t. 323 m. *s-s*vým; chtě sě skľuditi zim, králem AlxH. 7, 8 m. *s-s*ím; (měsiec) jakž sě ſlunczem sejme AlxV. 2412 m. *s-s*luncem atd. Domnění, že by to byly pády bez předložky, je nesprávné. Tak vzniklo také *sobú* m. *s-s*obú: pojal bě zobu i syna AlxH. 4, 16, gdež sám zobu vzímal radu AlxBM. 7, 24, běžeti ť jim káza ſobu Vít. 38^b, nč. vezmi mě sebou Us. m. *s-s*ebou; nč. *s-s*ebou skleslo v adverbium a klade se bez kongruence grammatické osoby, na př. půjdu sebou Us., m. spolu, zároveň. V textech starých bývají tak psány také složeniny *s-s-*, na př. pýcha s nebe jest ſtrczena Vít. 42^b m. *ss*trčena, Vladislav Bořivojě s kněžstvie ſady DalC. 63 m. *ss*adi, Syede s koně AlxV. 1787 m. *ss*ěde, v němž sě ſtaray veterasce Ol. Sir. 2, 6, ſtupi descende ŽWittb. 143, 5 m. *ss*túpi atp.; tím způsobem vzniklo i nč. *stálý*, *stálost* ze *ss*tál- (= *s*-stál-, podle lat. con-stans): nic ſſtaleho Štít. ř. 42^b, jsúc ſstale viery Brig. 119, ſstaaloſt Štít. ř. 130^b, ŠtítMus. 80^b a j.

Rovněž tak splývá *s-s* vzniklé spodobou ze *z-s*, v. § 416.

2. *s-č* mění se v *šč*. Na př. *s*čítati zlin. *š*čítat BartD. 12. V stč. bylo *s-č-* také ve *sčastný*, *sčěstie*, ze sъ-čęst-. Dokud se *sč-* u výslovnosti drželo, dávali si písaři někteří záležeti, aby se čtenář nemátl a nečetl snad *šč-*, i psali tedy na př. przienezczaſtny Pass. 158, przezczaſtna matko ML. 12^b, zczaſtna bráno Hod. 18^b, já tak zczaſtni Krist. 25^b, vy nezczieſtny Trist. 114, zczyeſtnye Pulk. 86^a, zchzezztye Jid. 124, zczieſtye Brig. 130 atd.; náležité *sč-* zachovalo se dosud dialekticky (mor.): sčesti svýmo (dat.) Šemb. 103 (v nář. horském), sčesti svymo t. 110 (han.) atd.; jinde změnilo se *sč-* v *šč-* a toto dále v *šť*: Sſczaſtni NRada 2004, ſſczaſtnye Ol. 3.

Reg. 22, 12, ſſczeſtnyegie Štít. ř. 40[b], ſſczeſtijczko Štít. ř. 123[a]; ſſtyaſtny Štít. uč. 60[a] a j.; kombinací obojího tohoto způsobu vzniklo pak psaní: zſſczaſtney tváři KristB. 5[b], k zſſczeſtij Štít. ř. 29[b]. Rovněž tak bylo a měnilo se stč. *sčědie* z iz-čędьje posteri: *sč-*, zchzedye Pil. c; *šč-*, ſſczyedye Pror. Dan. 11, 4, jim i ſſczyedi jich Ol. Lev. 17, 7.

3. Když jest mezi samohláskou a souhláskou sykavou, mění se *s* v *j*. Srov. změny stejné sykavek jiných v §§ 417 č. 4, 437 č. 4, 440 č. 2 a 444. Při *s* mám však doklady jenom pro případy *sz-jz* a *ss-js*: přes-zimu doudl. přej-zimu Kotsm. 18, pros-za nás doudl. a laš. proj-za nás t. a BartD. 108; přes-sebe doudl. vem něco přej-sebe Kotsm. 18, budeš zas-s náma doudl. zaj-s-náma t., stč. chtieše Ježíše gſieny strčiti ML. 50[b] t. j. Ježíše-j-sieni m. -s-sieni. Srov. pol. wiejski m. wieśski.

Jiné změny souhlásky *s*.

405. 1. Předložka *s-* se mění dialekticky v *z* před hláskami indifferentními; viz § 254. Dále bývá změněno

2. *s* v *c*, zejména:

a) *sk* v *ck*. To bývá porůznu v příkladech jednotlivých, jako *s*keta, *c*keta: czketa NRada 1422; *-ský*, *-cký*: vévoda ſaczky Pulk. 49[a], sacký podkrk. 51, Sacko t., zicknej t. Častěji to bývá, když před *-sk* je souhláska, tedy ve skupinách *rsk* (*řsk*), na př. doudl. mořckej Kotsm. 14; *-lsk*, na př. doudl. selckej, polckej Kotsm. 14; — *nsk*, na př. konczkych kostí LékB. 223[a]; vojanckej, plzencký pjivo Kotsm. 14; plzencký, berouncký Šemb. 22 (středočesk.); łoncký, koncký, słovencký, pohancký BartD. 65 (val.); koňcký, žencká t. 87 (stjick.); — *tsk*, na př. ſſcariotczke[e] vlasti Jid. 9, ſwietczke mdlobě PulkLobk. 435, ſwietczkych Brig. 17[a], na ulici mieſtczke civitatis Ol. Súdc. 19, 5, v mieſtczke bráně t. Gen. 19, 1, ostatky myeſtczke Ol. Num. 24, 9; kontaminací *tsk* a *tck* vzniká pak psaní *tcsk*: ſwietczſka vuole PulkLobk. 434, mezě mieſtczſke Ol. Num. 35, 26; — *dsk*: dczky Řád pz. 10, NRada 679, Apoll. 137[a], dczku Pulk. 146[a], ChelčP. 271[a], na dczkach Koř. Act. 27, 44 a j.; kontaminací *dsk* a *dck* vzniká opět psaní *dcsk*: dczſky Ol. Ex. 26, 15, tu dczſku t. 25, 20, dczſkami t. 32, 19 a j.; — *vsk*, *msk*, na př. cerhovcká věž Šemb. 22 (stř.-česk.), moraſcká zem Kotsm. 14 (doudl.), kouřimckej t.; — *čsk*, *žsk*, *šsk* na př. lowechzckym rozdielem Pil. b, božcký Us. stř.-česk., damaſczkych EvOl. 105[a].

b) *st* v *ct*. To bývá v dial. inf. vect, plect, ukract BartD. 56 (dol.) m. vésti atd., véct, kvéct, pléct, hňéct, mňáct (másti, mási) t. 14 (zlin.) a j., vlivem zubnic kmenových: místo *vésti* je vect = ve*d*-sti podle *vedu* atd. Častěji to bývá v stč. ve skupení *čst*: trojie chzcty ApD. d (m. čsti), s velikú chzctyu ApŠ. 117, v hojnéj chzcty Pil. b, všie chzctý LMar. 17, we chzcty Jid. 125, adj. chzctny AlxBM. 2, 18 adv. chzctnye ApD. c, zzwiedechzcztwem svD. 43, chzlowiechzctwe[e]m t. 102, — a *dsť*: na dcztie Pass. 11.

c) *ds*, *ts* v *dc*, *tc*: ve *dva-ná-dcěte* atp. místo -na-*ds*ěte, na př. patnadcziete dní Pass. 9, ſedm na dczete let t. 219, dwanadciet Krist. 57[b], dwanadczet AlxV. 1222, patnadczte ML. 14[a], patnadczt Alb. 21[b] atd., nč. dvanáct atd; — ve *dva-dcěti* atp. m. *-dsěti*, na př. dwadcziety LMar. 15, dwadcet Háj. 43[a] a j., Br. Num 11, 19, Cztyřidcet Háj. 27[b], třidceti VelKal. 26 a j., nč. usus starší dva*dc*et, novější dva*c*et atd.; — v *předcě* m. pře*d-s*ě (= před sebe, ku předu), na př. plavili sme se předce Pref. 8, král běžal przedce Mart. 6[a], předce Br. Num. 13, 31 a j., vedle: Alexander táhl vždy przedſe Mart. 11, nestúpaj za ſie ani przied ſie Brig. 124; nč. usus starší pře*dc*e, novější pře*c*e; — v *patcet* m. pa*ts*et (= pět set): patczet mzhóv AlxH. 4, 12 v. mzhóv patſet AlxV. 1277.

d) Krom toho je změněno *s* v *c* ještě v příkladech: *c*loniti m. *s*loniti; — *c*lota, nehod a czlot Hrub. 325[a], czloty HrubPetr. 4[a], czlotám t. 44[a], m. *s*lota, stsl. slota hiems, rus. slota deštivé počasí; — stjick. hu*c*le BartD. 88 m. hú*s*le; — *c*ucati, *c*ecek, *c*ecík, czeczik ApatFr. 168[b] m. ssáti ze sъsati, *ssek gen. sesku adj. seskový ze sъsъk-, srbch. sasak; — *c*apouch, *c*opouch, czopuſſy Lact. 155[d], m. sopouch, ze sop- (soptati) Mikl. Etym. Wtb. 316; — val. *c*uk BartD. 64 m. *s*uk; — kap*c*a Us., mýt. 335, Šemb. 26 (vých.-č.), Kotsm. 14 (doudl.), BartD. 14 (zlin.); — *c*vrčeti, *c*vrček m. *s*vrčeti, *s*vrček, ſvircek MVerb., ſwrczek EvOl. 55[a], swrczala Rozk. 381, swrczela Lact. 283[c], ze sverk- Mikl. Etym. Wtb. 330; — *c*moud a *č*moud m. *s*moud, pol. smąd, srbch. smud t. 329; a j.

S těmito změnami *s-c* srovnej změny *š-č* v §. 438.

3. *s* v *š* (*ž*). V několika příkladech starých je *š* v slovanštině západní proti *s* slovanštiny jihovýchodní, tedy změna *s-š* z doby předhistorické; zejména vše- stsl. vьse, stč. šědivý a šěrý stsl. sêdъ a sêrъ, *ščě-* stsl. *scê-*. O tom v. § 248 č. 6. — Kromě toho změnilo se *s* v *š* v hojných slovích domácích (o podobných změnách v slovích cizích v. § násl.).

a) V slově *šočovice* m. sočovicě atp., ſſoczowicze Otc. 162[a] atd. Podle stsl. *s*očivo lens, legumen, pol. soczewica a soczka, luž. sok lens, rus. sočevica atd. bylo zajisté i v češtině *so-* a možná že psané ſoczowyczye Vít. 95[a] a j. tak čísti jest; ale většinou psáno ſſ- a š-, bývalé *so-* se změnilo v *šo-*, vlivem následujícího *č-*. Ze *šo-* pak je změnou další *čo-*, nč. čočka, čočovice Jg.

b) V dial. *šršeň* BartD. 14 (zlin.), Btch. 439. m. *s*ršeň, stsl. srъšenь, srov. pol. szerszeń v. sierszeń, luž. šeršeń, rus. šeršeň, *s-* změněno v *š-* vlivem následujícího *-š-*.

c) Ve skupení *šl* z *sl*. Podle stsl. *sl*êpati, *sl*êplją salire, slapъ fluctus, sln. slap vodopád bylo také č. *sl*ap-, *sl*ep-; dochováno je v doudl. slápnout, slapat, slapák chodidlo Kotsm. 17, a dosvědčeno pro dobu starší

v Lact.: ſlapati 213[d], poſlapati 187[b], naſlapek 85[a]; z pravidla však je tu *sl-* změněno v *šl-*: *šlapati*, *šlépěje* atd. Souhláska *l* je tu ovšem měkká, žádá toho původ těchto slov ze *slěp-*, a dosvědčuje se to psaním v bibli Br.: ſſlapati Sir. 9, 3, naſſlapáwati Žalm 44, 6, naſſlapugeš Job. 13, 27. K *šlapati*, *šlápnouti* atd. druží se také ob. *šloupnouti*, *šlupeň*, m. *st*oupnouti, *st*upeň, vzniklé kontaminací slov *šlap-* a *stup-*. — Dále sem patří *šlup-* m. a v. *slup-*, šlupina, šlupka. — Také v *paprslek*-papršlek Jg. je změna *sl-šl*; snad podle *okršlek*, o kterémž viz doleji v § 406.

d) Ve skupení *št* z *st*. Sem patří koncovky aor. a impf. 2. os. du. *-šta* a pl. *-šte* místo *-sta* a *-ste*. Na př. když přigedeſta ŠtítOp. 351, oba modliſta ſe t. 352, jeliž ſgideſta ſe t., ješto prawieſte t. 301; dvě ženě ſlowieſta Ada a Sella Kruml. 47[a]; učiniſſta Ol. Ex. 7, 10, veczeſſta t. Num. 16, 22, plakaſſte t. Deut. 1, 45, poſpiechaſſte t. 1, 41; poczeſſta Troj. 133[a], hnaſſta t. 131[b], zbodeſſta t., boyowaſſta t. 130[b], znagieſſta t. a j. (v Troj. je ſſ vždy = š); byſſte ApŠ. 137, ChelčP. 140[a] a j. (vždy tak), Háj. 392[a] a j. (též), Br. (též), Nudož. 56[b] (též) atd.; *-šta* dlužno čísti bezpochyby také v Jid. býſſta 53 a zzliubiſta 54, *-sta* bylo by tu psáno -zzta. V nč. je jenom spojkové *byste*, neboť aorist. a impf. zanikly; v tomto pak *byste* je *-ste* místo předtím oblíbeného *-šte*, koncovka na pohled staročitná, v skutku však novotvará: místo *by*, *bychom* vznikly novotvary by-*s*, by-*sme*, dílem také by-*(j)sem* m. *bych*, t. j. *by-* kleslo v kondicionalní spojku, k níž se přivěšovalo praes. *(j)sem* atd.; tím způsobem vzniklo také nové by-*ste*, kterým staré *byšte* zatlačeno. — Dále sem patří *šťopka* m. *st*opka; — *vlaštovice*, właſſtowicze Br. Jer. 8, 7, a ob. lašťovka z las*t*ov-, stsl. lastovica. — Dále *štěnice* m. *st*ěnice, od subst. *st*ěna, srov. něm. Wanze od Wand, stněm. wantlûs Kluge 375. — Ve *chvoščišče*, *chvoštiště* m. chvo*st*išče, vymetu jě chwoſſcziſſczem in scopo Pror. Isa. 14, 23, chwoſſtiſſtiem ŠtítMus. 125[a], jest *sť* změněno v *šč* a toto pak v *šť*, vlivem následujícího *šč-*, *šť-*; — týmže způsobem vzniklo *městišťe*, na mieſſtiſſti Háj. pp.[5], z měs*t*išče; — v *puščina*, *puština* v. pus*t*ina je vliv substantiva *púšče*, poušť, na puſſczynye EvOl. 47[b], někaká puſtina HusPost. 154[a], přeširoké puſtyny Ol. Jos. 5, 6; — dial. *náměští* m. a v. náměs*t*í.

e) Ve skupení *šv*, *šm* (*žm*), z *sv*, *sm*. Sem patří příklady: onomatopojické *švrčeti* atp., švrček, švrčeť, švrdlikať Btch. 440, švrček, švrčela BartD. 15 (zlin.), ze *s*vrčeti, cvrčeti, z koř. sverk- cvrčeti Mikl. Etym. Wtb. 330; — dial. *švrk* Šemb. 59 (opav.) a BartD. 87 (stjick.) m. *svrk, slc. svrčina, ze smrk, srov. pol. smrek a świerk Mikl. t. 310; — zlin. *žmola* m. smola BartD. 14; — *pošmúrný* z posmur-, rus. pasmurnyj Mikl. I[3] 511, Sobol. Fon. 108; — *šmyk-* m. smyk-, subst. smyk Us. a Sſmyk Lact. 169[a] t. j. šmyk; smýkati a šmejkati Us., slc. šmýkať; šmytec Us. m. smyčec (gen. *smyčce*, *šmyčce* změněn ve *šmytce*, z toho pak utvořen nový nom. *šmytec*).

f) Ve skupení *šk* z *sk*. Příklady jsou četné v jazyku spisovném, a četnější v nářečích. K nim patří: *oškeruše* v. o*sk*eruše a oskoruše (jeřabiny), stsl. oskoruša; — *oškrd* Spitzhammer stsl. o*sk*rъdъ instrumentum lapicidae, pol. oskard atd.; — dial. *škála* Šemb. 22 (zbir.), chod. 51, *škalník* chod. 51 m. *sk*ála atd.; — *škařěd-* atd., ſſkaredu mrchu NRada 680, ſkarzedoſtij twých Ol. Ezech. 16, 13 a j., nč. škared- Us., místo a vedle *sk*ařěd-, zkarzyedy diabel Admont. 1, stsl. skarędъ foedus atd.; — *šklebiti se* slc. *šklabiť sa*, stsl. *sk*labiti sę; — dial. *šklo*, *šklenka* BartD. 107 (laš.) a 14 (zlin.) m. *sk*lo atd.; — *šklub-* v. *škub-*; — *škoble*, ſſkoble est ferrum quo ligna planantur Lact. 146[a], Sſkoble kowarzſka kteru ſtružij kopita konſka t. 4[d], v. *sk*oble Us., stsl. skoblь radula; — *škop* BartD. 92 (kel.), Btch. 439, *škopový* Neor. 10, Btch. 429, *škopec*, ſſkopczow EvOl. 128[b], m. *sk*op atd.; — *škořep-*, ſſkorzijpka Háj. herb. 79[a], škořepina, škořápka Us., chod. 51, škořupa BartD. 107 (laš.), m. *sk*ořup-, *sk*eřup-, ſkerzupina EvVíd. Luk. 11, 12, ſkerzipina testa ŽWittb. 21, 16; — dial. *škořice* chod. 51, škořica BartD. 107 (laš.) m. *sk*ořice; — *škorně* hluž. škorń, dluž. škorńa, m. *sk*or-, pol. skornia, sln. skornja bota, ze *sk*ora pellis; — *škrabati*, *škrábati* Us. m. *sk*rab-, stsl. oskrebą, rus. skrebu, z koř. skreb- Mikl. Et. Wtb. 303; — *škraloup* Us., škrałóp Btch. 439, m. *sk*ralúp, pol. skorłupa, rus. skorlupa, stsl. skralupa kůra, ze skorlupa Mikl. t. 302; — *škráně* Jg. a Btch. 439 m. *sk*ráně Jg., ujemši ho za ſkranye Pass. 321; — *škravad-* v. *škrov-*; — *škrček* (trpaslík, skrčený) Btch. 439 m. *sk*rč-; — *-škrd-* v. nahoře *-oškrd*; — *škřeh-*, *škrh-*, ſſkrzehot ChelčP. 248[b], žába ſſkrzehcze BrigF. 143[b], (křivomluvný) ſſkrzechcze Ol. Job. 16, 10, škrhati, škrhotati Jg., m. a v. *sk*řeh-, ſkrzehot Koř. Mat. 8, 11, ſkrſeht Štít. ř. 73[b]; — *škřěk-*, ſkřekagi (3. pl.) ŠtítOp. 177, po ptačiem ſſkrzieku Mill. 114[a], ſſkrzekliwimy hlasy EvOl. 9[a], škřékat BartD. 14 (zlin.), m. a v. *sk*řěk, ſkrzekanye Štít. uč. 133[b]; — *škřemen*, naſſkrzemeny Ol. Job. 19, 24, ſſkřemen Br. Isa. 5, 28, škřemen Vel. Jg., m. *sk*řemen; — *škřidl-*, ostrú ſſkrzidlu Ol. Ex. 4, 25, ſſkrzidlicze Ol. 3. Reg. 6, 21, Sſkřidlicy Háj. 127[a], krov Sſkřzidličný Háj. 459[a], m. a v. *sk*řidl-, ſkrzydlyczy Pror. Isa. 30, 22; — *škřiet-*, ſſkrzietek MamA. 29[a], škřítek BartD. 14 (zlin.), m. *sk*řiet-, ſcrzyetkem Mast. 146, skřítek Rosa 487; — *škřip-*, ſſkrzypiecze Otc. 9[a], ſſkrzipenie NRada 1590, ſſkřypieli zubami Háj. 365[a], škřipěti Chlád. 38 a 92, m. a v. *sk*řip-, zuby ſkrzipiecze Krist. 69[a], ſkrzypyenye zubóm ML. 20[a], nč. skřípěti, skřípati Jg.; — *škřivan* Tomsa 55, Dolež. 206, škřivanek BartD. 14 (zlin.) m. *sk*řivan Us.; — *škrob*, ſſkrob SlovKlem. 61[a], škrob Us., m. *sk*rob Jg., scrob Rozk. 1837, pol. skrob; — *škrovad-*, *škravad-*, ſſkrowada obiurgatio Ol. Sir. 21, 5, ſſkrawada MamA. 31[a], o to ſye ſſkrawadyecz PassKlem. 93[a], m. a v. *sk*r-, ſkrowada Anon. 5[a], w ſkrowadniczіech in cymbalis ŽWittb. 150, 5, ſkrawada MamV. atd., z koř. skver- (= škvrčeti, pak = škvařiti se stč. skvřieti), stupňovaného ve skvor-, skvor-da stsl. skvrada sartago (pekáč); v stsl. je

vedle skvrad- také skovrad-, skovrada pol. skowroda sartago, skovradьnьcь alauda pol. skovronek; ze stejného skovrad- vzniklo přesmyknutím také č. skrovad- a z toho dále skravad-; — *škrv-* v. *škvr-*; — *škubati*, *šklubati* Us., stč. též *šklústi*, vlasy ſſkluſty PassKlem. 235[b], m. *sk*ub-, stč. skústi, skubu, stsl. skubą atd.; — *škulina* Us., škoula chod. 51, m. a v. *sk*ul-, skulina, skoula Us., ſkulamy Ol. Am. 4, 3; — *škvar-* v. *škvr-*; — *škvorec* sturnus Jg. m. *sk*vořec, ſquorecc MVerb., ſkworzecz Rozk. 317 a Boh. 22[a]; — *škvr-* (z koř. skver-), *škrv-* n. *škřv-* (přesmyknutím), *škvar-* (stupň. a zdlouž.), ſſkwrzieti ſe fervere Lact. 200[a], part. ſſkrzwa ſie OtcA. 163[a], vosk ſſkrwiczy cera liquescens ŽPod. 21, 15, rozeſſkrwyela t. 74, 4, ſſkwarzyl frixit Pror. Jer. 29, 22, škvarek Us., m. a v. *sk*vr- atd., vosk rozſquirly ŽWittb. 21, 15, ſkwarki t. 101, 4, ſquarczi ŽKap. t., stsl. -skvrěti; — *škvrčěti* Jg. m. *sk*vrč-, part. ſkwrcze EvOl. 32[b]; — *škvrn-*, poſſkwrnil Háj. 264[b], poſſkwrn vašich Br. Ezech. 36, 25, m. a v. *sk*vrn-, mrtvý čistých neſkwrny Hrad. 39[a], poſkwrnili Br. Lev. 18, 28; nč. skvrn- Us. spisovný, škvrn- Us. obecný; — ob. *tříška* m. tříska. — Sem nepatří *liška* vedle stč. liѕa a stsl. lisъ; o tom v. § 385. —

4) *s* v *ch*. Změna tato vykonána v době psl., v. § 241. Tam je také připomenuto, že z **ns* je slovanské *s* a nikoli *ch*, a tím vysvětlen pl. lok. stč. *-ás* z *-an-su, na př. doleaſſ list. Litoměř., Wirbcaz, Bresaz, Comoraz, Ugoscas v list. Vyšehr., v polas DalC. 57 atd. — V češtině jsou kromě toho porůznu ještě některé příklady nové změny *s-ch*. Zejména dial. *chc*át Us., chcať BartD. 87 (stjick.) atd. m. *sc*áti stsl. sьcati; — dial. *chc*ípat atp. Us. vedle *sc*ípati, ze s-cêp- Mikl. Etym. Wtb. 299; — dial. po*chc*ení v. po*sc*ení, z posvícení; — *chv*ístati vedle *sv*ístati, pol. chwist v. świst, rus. chvistêtь v. svistêtь t. 331; *svist-* je původu onomatopojického, a tu mohlo snadno proniknouti *ch-* vedle *s-*; srov. změny podobné *zv*izd- a *hv*izd- v § 417, a dále *šč* a *šv* v *chč* a *chv* v § 438; — rus. *sm*urnyj temně šedý, pasmurnyj a č. *chm*ura, chmurný, rus. chmura, pochmuryj Mikl. l. c. 311. — Místo ďa*s*a je dolnobeč. ďa*ch*a, kerýho ďacha Btch. 440; ale to není změnou *s* v *ch*, nýbrž oboje je zkrácený tvar z *ďá*bel.

5) *ts*, *ds* mísí se v *c*; o tom v. §§ 311 a 234.

Cizí *s* (*z*).

406. V slovích přejatých cizí *s* (*z*)

dílem zůstává, na př. *s*amet z něm. Samt; — *s*oumar ze sthněm. soumâri střhněm. soumære, a toto ze střlat. sagmarius = osel nebo kůň, jenž nosí břemena, střlat. sauma z ř. *σάγμα* = sedlo, do něhož se břemena nakládala Mikl. Fremdw. 124 a Kluge 292; — *s*ak ze střhněm. sac a toto z lat. saccus Mikl. t.; — *s*todola ze sthněm. stadal t. 124; — *s*toupa pol. stępa z něm. Stampfe stněm. stampf t. 127, Kluge 337; — slc. *s*triga

z lat. striga Mikl. t. 128; — mu*s*iti z něm. müssen sthněm. muoȥan t. 112; — ru*s*ý z lat. russus t. 123; — Jo*s*ef (vysl. *-z-*), mu*s*ika; — *Z*ygmund VelKal. 1, *Z*eland t. 311, Tuný*z* t. 289 a j.; —

dílem změněno v *š* nebo *ž*, a to v *š*, když psané *s* slova původního znělo temně (*s*), a v *ž*, když znělo jasně (*z*), na př. Je*s*u*s*, vysl. Je*z*u*s*, změněno v Je*ž*ú*š*. Příklady změny v *š*, *ž* jsou hojné; podávám jich sbírku, sestavenou podle toho, v jakém sousedství se z cizího *s* vzniklé české *š*, *ž* nalézá. — *ša-*, *ža-*: šafrán střhněm. šafrân střlat. safranum; — laš. šałat BartD. 107 ze Salat; — žalm sthněm. salm, žaltář sthněm. saltâri z lat. psal-; — stč. šalšě z lat. salsa omáčka; — šalvěj střhněm. salveie z lat. salvia; — laš. šatan BartD. 107 lat. Satanas; — Šavel ze Saul; — šavle ze střhněm. sabel; — *še*, *že*: Šebestian ze Sebastian; — žehnati ze sthněm. sëganôn a toto z lat. signare; — žejbrovati z nněm. säubern; — žemle ze střhněm. sëmele a to ze střlat. semella; — žengle tkanice ze střhněm. sënkel Matz. Cs. 378; — ženkle jehlice ze střhněm. sënkel t.; — žentour z něm. Senkkorb instrumentum aquae e fodinis extrahendae t.; — stč. halže ze střhněm. halse Halsband; — činže z něm. Zins a to z lat. census; — dial. mušeti ze stněm. muoȥen; — mše stč. mšě ze sthněm. mëssa a toto z lat. missa; — róžě, růže z lat. rosa Mikl. Fremdw. 123; — rýže ze střhněm. rîs a toto z lat. risium, oryza t. 115; — varmuže (kaše) ze stněm. warmuos Matz. Cs. 364; — Enže, Kremže; — konšel z lat. consul; — *ši*, *ži*: Šimon z něm. Simon lat. Simeon; — Žibřid ze Sìfrid; — židle ze sthněm. sidila a toto z lat. sedile; — žíž (v kostkách) ze stněm. sës a toto ze stfranc. seix, lat. sex; — možieř ze stněm. morsære; — Mojžíš z Moyses; — *žo-*: žok ze střhněm. sack a toto z lat. saccus; — žold z něm. Sold, žoldnéř střhněm. soldenaere; — žoldán střhněm. soldân Sultan; — žoléř ze střhněm. soller Flur im ersten Stockwerk Lex., a to z lat. solarium; — *šu-*, *žu-*: šufeň, žufeň ze střhněm. sûfen (subst. neutr.) omáčka, polévka; žufnouti sorbere ze střhněm. sûfen nněm. saufen Matz. Cs. 381; — košule nč. košile z lat. casula Mikl. Fremdw. 111; — žula z něm. Sohle = Boden der Erzgrube, odtud i žula Granit Matz. Cs. 381; — žumpa z něm. Sumpf; — Uršula, Voršula z Ursula; — stč. Ježúš z Jesus; — *šl-*: šlechta ze sthněm. slahta Matz. Cs. 82; — okršlek, stsl. okrišlъ, ze sthněm. chreiȥ, střhněm. kreiȥ, kreiȥelîn; přejato dílem s *-šl-*, dílem s *-sl-*, odtud č. okrsl- a č. i stsl. okršl-, okrišlъ: okryſl země orbis terrarum ŽWittb. 97, 9, okirzl t. 88, 12, okirſl ŽGloss. t. a ŽWittb. 89, 2, okrſlek Hod. 3[a], MamV. a j., a okryſſl ŽWittb. 49, 12, okrſſlek Ol. Num. 6, 11, VelKal. 214, po okrſlku Kruml. 29[b]; — *žn*: almužna ze sthněm. almiosena a toto ze ř. *ἐλεημοσύνη*; — *št*: angrešt stč. agrest z lat. agresta; — apoštol, epištola z lat. -st-: — hanfešt, hamfešt z něm. Handfest úpis; — stč. hynšt, na hynſſtu ChelčP. 104[b], střhněm. hengst; — kaštan z lat. castanea; — kaštel, kaſſtely Pulk. 105[b], z lat. castellum; — klášter

stněm. klôster z lat. claustrum; — koštovati, koštéř, ze střhněm. kosten, kost, a toto z kiesen; — koštovati něm. kosten z lat. constare; — krišt-, Křiſſtan, Kryſſtoff VelKal. 155, z lat. Christ-, a do Zakřiſſty Háj. 255ᵇ, w zakřyſſtie t. 390ᵇ ze střhněm. sacristîe; — křištál TomP. 1, 15, křiſſtálowá VelKal. 339, ze střhněm. kristal a toto z lat. crystallus; — krumfešt z něm. Grundfeste; — kunšt, kumšt, kumſſty ChelčP. 261ᵃ ze stněm. kunst; — lišta z sthněm. lista Mikl. Fremdw. 106; — mošt ze stněm. most, a toto z lat. mustum; — paštika z něm. Pastete a toto z franc.; — pošta z něm. Post a toto z franc. poste; — probošt ze sthněm. probost a toto z lat. praepositus, propositus (Kluge); — rešt z nhněm. Rest a toto z franc. reste; — rošt z stněm. rôst, nněm. Rost; — štrus, štros, stněm. strûz, stsl. strusъ; — trošt, troštovati, troſſtugj Br. Ezech. 13, 6, z něm. Trost; — *šp*: Augšpurk, z Augſſpurku VelKal. 21, Prešpurk, Kyšperk z Geiersberg atp.; — hišpan-, špan̵, Hyſſpanye VelKal. 181 (*šp* bývalo tu i ve výslovnosti cizí); — nišpule, nyſſpule Háj. herb. 71ᵇ, ze střhněm. nespel, mespel ital. nespola, vše to ze ř. μέσπιλον (Kluge); — pušpan ze sthněm. buhsboum, lat. buxus; — rešpekt lat. respectus; — špaček střhněm. spatz; — špáda ensis oblongus ze střlat. spada gladius Matz. Cs. 330; — špalda ze střhněm. spëlt t.; — špehovati sthněm. spëhôn nněm. spähen; — špice ze střhněm. spitze a toto ze střlat. spica t. 332; — stč. špíle v. spíle ze stněm. spil žert, zábava; odtud i špilman a špilajt Us. (z pluralu); — špíže, ſſpijže VelKal. 155, ze střhněm. spîse; — ob. špořit, dbeč. špořiť Btch. 439 v. spořiti ze střhněm. sparn nněm. sparen; — *žb*: Alžběta z Alsb-, Elisabeth; — *šv*, *žv*: švastati i žvastati Jg., ze střhněm. swaz Geschwätz; — švestka z lat. sebastica; — *šm*, *žm*: šmakovati ze střhněm. smacken; — pižmo ze sthněm. bisamo; — křižmo ze střhněm. chrismo a toto z lat řeck. chrisma; — *šk*: auškult- z lat. auscult ; — bazilišk- z lat. basiliscus; — Damašk z lat. Damascus; — diškant z ital. discanto; — flaška ze sthněm. flasca fem. a toto ze střlat. flasco; — Františk- z lat. Franciscus; — muškát z lat. muscatum; — muškul, w muſſkulech Háj. herb. 221ᵇ, z lat. musculus; — paškvil z něm. Pasquill; — Priška, po svaté Pryſſce VelKal. 19, z lat. Prisca; — škála Us. z lat. a ital. scala; — škamna z lat. scamnum; — škandál z něm. Skandal a toto z lat. scandalum; — škapulíř z lat. scapulare; — škariotský vedle skariotský, z lat.; — škarpa z franc. escarpe; — škarpál, škrbál z ital. scarpa střevíc; — škatule z lat. scatula Mikl. Fremdw. 129; — škoda ze sthněm. schado, scado Mikl. Fremdw. 129 a Matz. Cs. 325; — škola z lat. schola; — škop, škopek ze sthněm. scaf nněm. Schaff, a toto ze střlat. scapha člun, scaphium nádoba Matz. Cs. 325 a Kluge 297; — Škot, král Sſkotſký VelKal. 2, 7 z lat. Scotus; — škříně, ſſcrzinye arca ŽWittb. 131, 8, škříně Dolež. 206, ſſkřinka Háj. herb. 58ᵇ, vedle skřinka Us., ze sthněm. scrîne a toto z lat. scrinium; — škřípina (rostl.) Jg. z lat. scir-

pina; — škudla, deku neb ſſkudlu Mand. 6ᵃ, m. a v. skudla Jg., z lat. scandula Mikl. Fremdw. 125; — *-š*, *-ž* (koncové): Ježíš; Mojžíš; Mikuláš, mykolawſſ Štít. uč. 74ᵇ; Paříž atp.; — anýž střhněm. anîz z lat. anisum; — fermež ze střhněm. vërnis a toto z franc. vernis (Kluge); — groš z lat. grossus; — konvrš z lat. conversus; — kříž ze sthněm. chruzi, střhněm. kriuz, a toto z lat. crux; — krleš z kyrie eleison; — papež ze střlat. bâbes Kluge 255; — touš z něm. Daus, střhněm. dûs, a toto ze stfranc. dous; — verš z lat. versus; — žíž ze stněm. sës (v. nahoře); atd. — V nářečích obecných je toho více, na př. inštrument, konštituce, reštaurace, škrupul, konškripce, konšpirace atd. — Také němčina mění *st-*, *sk-*, *sp-*, *šl-* (na začátku slabik kořenných) v *št-* atd., a mnohé české *š* je tu z německého prostředí.

V *c*ekrýt sigillum z lat. secretum, střhněm. secrête Matz. Cs. 385 je cizí *s* změněno v *c*, a rovněž tak v ob. *c*ekretář.

s se přisouvá.

407. *s* je přisuto:

1. V b*s*t místo *bt*. Jako byl k *nesu* inf. né*s*-*ti*, tak bylo také *grebu* gre*b*-*ti*. Ale v gre*b*-*ti* vyvinulo se na přechodu od *b* k *t* mimovolné *s*, a bylo tedy greb-*s*-ti; z toho odsouvá se *b* a je stč. *hřésti*, zahrſezzty ApŠ. 38, kúpichu pole pútníkóm hrzeſti Hrad. 89ᵇ, pohrzeſti t. 92ᵇ, pohrzeſty DalC. 31, AnsOp. 13 atd.; později přijímá se vlivem tvarů jiných *b* opět a je tedy inf. hřé*bs*ti, pohrzebſti mrtvé Lact. 182ᵈ a 220ᵇ, pohrziebsti t. 209ᵇ, slc. hriebsť. Rovněž tak byl ke *skubu* inf. *skústi* m. skúb-*s*-ti, a toto m. skú*b*-*ti*, vlasy ſkuſty Pass. 326, vlasy ſſkluſty PassKlem. 235ᵇ, a později opět skú*bs*ti, vlasy skúbsti v Pass. tišt. Jg., slc. skúbsť. Tak vysvětliti je také nč. *zábsti*, slc. ziabsť. V slc. je také inf. *dĺbsť* Hatt. 49. Pro sup. *hřest* atp., z greb-tъ, není dokladu. Srov. *z* vsuté do skupiny jasné *bd* v § 418, 2. Přisuté zde -*s*- vyvinulo se mechanikou mluvidel jako hláska mimovolná, v. ČČMus. 283—284 a srov. lat. sustineo m. sub-*s*-tineo, ostendo m. ob-*s*-tendo a lit. inf. gilb-*s*-tu sich erholen, lob-*s*-tu reich werden Schleicher Litau. Gramm. 248—249. Stejným způsobem lze vyložiti také chlem*s*tati z chle*mt*ati.

2. V k*s*t m. *kt* a t*s*ch m. *tch*. V stč. je *lektati* a *lesktati* atp.: z le*k*t- přisutým t. j. při mechanice mluvidel mimovolně vznikým *s* stalo se *lek-*s*-t-, a z tohoto přesmyknutím le*sk*t-. Pro lek*s*t- nemám dokladu starého, ale je dosvědčeno doudlebským lekstati Kotsm. 14. — Podobně vysvětliti jest trvám dial. *schoř* Us. a BartD. 64 (val.) ze *tch*oř, t. j. přisutím *s* a pak vynecháním první souhlásky, *(t)-s-choř*.

3. K začátečnému *kř-*, *kr-*. Místo náležitého *skř-*, skřidlice, skřivan, skřípati atd. říká se obecně *kř-*, křidlice atd., v. § 408, 1; jsou tedy

slova stejná se *skř-* a *kř-* vedle sebe, a podle toho přidělává zvratná analogie k slovům s náležitým *kř-* také duplikaty se *skř-*. Na pohled je to přisutí *s-*, vskutku však postup jiný. Že tím způsobem vzniklé *skř-* může se dále měniti v *škř-*, rozumí se samo sebou. Na př. podle stsl. kremy, kremenь atd. je také č. náležité *křemen*, kremen MVerb., krzemen Hod. 31, krſemene ŽKlem. 145ª, kremenice MVerb., krzemenyczie saxum Ol. Prov. 27, 3, hora krzemenata Otc. 436ª atd.; a vedle toho *skřemen*, *škřemen*: na ſſkrzemeny in silice Ol. Job. 19, 24, ſſkrzemenym t. 1. Par. 12, 2, skřemen Jg.; — *křepelka*, dolnobeč. *skřepilka* Btch. 439. — Podle toho je také *Skravařovo* v. *Kravařovo* BartD. 110 (jméno místní na území lašském).

4. K začátečnému *tř-*, *tr-*. Místo náležitého *stř-*, střiebro nč. stříbro, stříleti atp. říká se a dílem říkalo se obecně *tř-*, tříbro, třiebro atd. v. § 408, 2; jsou tedy slova stejná se *stř-* a *tř-* vedle sebe, a podle toho přidělává zvratná analogie k slovům s náležitým *tř-* také duplikaty se *stř-*, neboli *s-* se přisouvá. Na př. za pův. červo stsl. črêvo slc. črevo bylo stč. *třěvo* atp., trziewa Pass. 392, kuřie trzewcze RostlF. 12ª, trzewnie dna colica t. 13ª, ApatFr. 56ᵇ atd., a jest později *stř-*, ſtrzewa Comest. 47ᵇ, nč. střevo, střevní atd. Jg.; — za pův. červ- stsl. črêvьj (slc. črievica) bylo stč. *třěví* atp., trſiewi mój ŽKlem. 107, 10, trzieuicz Ol. žalm 107, 10, trzewiczky Hug. 109 atd., a je *stř-*, ſtriewycz Chir. 85ᵇ, nč. střevíc, ob. také třevíc, doudl. jen střevíc Kotsm. 15; — za pův. čerm- rus. čerëmcha je stč. *třěmcha*, trzyemcha Rozk. 1108, Třěmešná, Třěmšín atd., a jest nč. *stř*emcha Jg.; — za pův. čern- stsl. črênъ manubrium slc. črenka je *třenka* a *stř*enka Jg.; — za pův. čerp- stsl. črêpъ testa slc. črep je stč. *třěp*, trzyep Rozk. 2950 a j., nč. *stř*ep, doudl. jenom třep Kotsm. 15; — za pův. čers- stsl. črêšnja je stč. *třěšně*, trzyeſſnye Vít. 95ª, nč. také *stř*ešně Jg. a Kotsm. 15; — za pův. čerda stsl. črêda vices slc. črieda je stč. *trieda*, trzieda Cath. 179ª, NRada 836 a j., nč. také *stř*ída Jg., sirotek chodí po střídě chod. 51 (t. j. dům od domu), střídati se atd.; Blahoslav čítal ve „mnohých velmi starých" knihách *třída*, ale za jeho doby se říká *stř*ída Blah. 263; — místo a vedle náležitého *třieska*, třieščka, pův. trêsk-, je také *stř*ieščka, aby Sſtržiſſtiek neužívali (k svícení) KolG. 66ª (1703), mnozí sousedé Stržiſſtkama a dračžkama ſwitiegij t. 79ª (1703); — za pův. čersla stsl. črêsla (plur.) slc. čriesla je stč. *triesla*, prokla trzyeſla jeho DalC. 50, pod trzieſli Pass. 160, žlaz tříſlnijch Háj. herb. 295ᵇ atd. a je později *stř*iesla, w ſtrzieſlech MamB. 63ᵇ; — za pův. čerslo slc. črieslo je stč. *trieslo*, trzyeſlo Vocab. 175ª atd., nč. také *stř*íslo Jg. a Kotsm. 15 (doudl.); — za pův. čertъ sln. črêt sumpfige Waldung, mrus. očeret Schilf im Wasser je stč. jm. míst. *Třieteż*, Trzietez Poř. 1358 (14), UrbR. 397 a j., a vedle toho také *Stř*ietež, Strzyetez UrbE. 130, nč. Střítež; — za *Třeboň*, *Třebová*, z koř. terb- = mýtiti, je dial. Střevoň Kotsm. 15 (doudl.) a Střebová BartD. 110 (laš.); — za *Třanovice* je dial. *Stř*anovice BartD. 110 (laš.); — vedle *trnož* je dial. *str*nož t. — Některé případy nejsou dosti jasné. Na př. v stč. *střiezvý*, *stř*ízlivý proti stsl. *trêzvъ* sobrius může býti *s-* přisuto; ale jest i sln. strêziv, proto klade Mikl. Etym. Wtb. 355 jako původní terzv- i sterzv-; — podle Mikl. t. 325 je také *střapec*, *střepiti* vedle pol. strzępek, wystrzępić náležité; ale v dokladech stč. bývá pravidlem *tř-*, trzapcze HusPost. 59ᵇ, trzepecz Nom. 65ª, trzepenye Rozk. 2804 atd., proto podobá se, že je tu *s-* přisuto v nč. i v pol.; — vedle č. *třásně*, *třísně* je slc. *str*asno; které je náležité, není zřejmo, Mikl. l. c. 325 předpokládá *strensnja*.

5. Ve psaném *čst*, *cst*, *csk* m. *čt*, *ct*, *ck*, v naczſtrzyeti m. načtřieti Rúd. 30ᵇ, nigdě nechzſtem m. nečtem AlxB. 5, 41; oczſtem m. octem ŽKlem. 88, 22. — O psaném slezský, německý m. sleský (ze sležský), němec*k*ý v. doleji § 440 a 444. — Jinak vysvětliti jest psané dczlka atp., v. § 405. —

6. Porůznu jinde, na př. stjick. *s*kos m. kos BartD. 88.

s se odsouvá.

408. 1. Ze začátečného *skř-*, *skr-*: místo a vedle náležitého *skřivan* z koř. skver- je dial. *kř*ivan Us., mýt. 399 a j.; — místo *skřidla*, *skřidlice*, skřidlica Btch. 439, ze skry- Mikl. Et. Wtb. 304, je ob. *kř*idlice; — m. *skřeček* BartD. 16 (zlin.) a j., Btch. 439, pol. skrzeczek, je *kř*eček Us.; — m. *skřípati* je ob. *kř*ípat; — m. *skřinka* ob. *kř*inka; — m. *skřítek* chod. *kř*ítek, chytil ho křítek; — místo *skrze*, stsl. skvozê a skrozê, je místy *krz*, slc. *kroz*.

2. Ze začátečného *stř-*: místo a vedle náležitého *střmen*, na ſtrzmeni GestaKl. 296, stsl. strъmenь, srb. strmen, rus. stremja, stremeno, pol. strzemię Mikl. Et. Wtb. 325, je také *třmen*, trzmeny Pref. 16; — m. a v. *střiebro* je také *tř*iebro, *tř*ébro, trzebro Gesta Kl. 43, — m. a v. *střecha*, *stříleti*, *stříkati* atp. je také dial. třecha Us., třílet, tříkat, tříkačka chod. 51 atp. —

3. Porůznu jinde: za *stien* stsl. stênь je také *tien*, mě honie mé tyeny (rým: stěny) Rúd. 18ª, dial. tín, tínit BartD. 17 (zlin.), tin Šemb. 48 (han.); — za *skora*, *skóra*, odkudž i *skořice*, z koř. sker- Mikl. Etym. Wtb. 302, opav. skura Šemb. 60, je *kora*, *kůra*; dvojí tvary tohoto slova, *sk-* a *k-*, jsou také jinde v slovanštině, stsl. skora a kora, pol. též atd.; — za žádané *skorozře* (ze *skoro* a *zráti*, = rychle uzrávající) je *korozře*; korozrzye Rozk. 1228 (druh hrušek), srov. § 272; — za *slza* je opav. *lza* Šemb. 60.

z, ź.

409. Ze souhlásek těchto je z několikeré, totiž: z původní, dochované z doby praslovanské, na př. vůz stč. vóz psl. vozъ; — a z ze staršího ʒ, kteréž opět jest buď z g, na př. kněz z býv. kňaʒ pův. kuning-, buď z psl. dj, na př. nouze z býv. núʒa psl. nądja.

ź vzniklo změkčením z původního z, na př. voźiti z voz-.

z původní bylo tvrdé. Naproti tomu bylo ź měkké, a také z vzniklé ze ʒ bylo střídnicí sykavky měkké. Časem setřel se rozdíl tvrdosti a měkkosti, sykavky tyto zněním kdysi rozdílné splynuly, a v nynější češtině spisovné jakož i u většině nářečí jest za ně jednostejné t. zv. obojetné z.

Víc o tom v. v §§ 394 - 397.

Souhlásky tyto píší se z pravidla bez rozdílu literami a spřežkami z, na př. mezi Greg., z zeme HomOp., nazuano Ostr., zbauitelu Kunh. 147^a atd.; — ſ, na př. predſreti Greg., poroſenie Kunh. 150^a, zawaſaw AlxB. 2, 9, rozkaſa AlxBM. 4, 9, hroſny ŽKlem. 46, 3, newſal t. 14, 5, wſaczny MastDrk. 2, vkaſaty VstúpDrk. 57, ueſmu t. 52, kola woſow EvOl. 134^b, wſemſſye t. 247^a a j. (často v EvOl.); — s, na př. samiſſliw t. j. zamysliv AlxH. 6, 26, sa tyem t. 4, 25, ias AlxBM. 3, 15, t. 3, 42, wies t. j. věz t. 3, 6; — zſ, (kosti) se zſtroſkotagy Lvov. 3^b; — ſſ, na př. hriſſenym t. j. hryzením ŽKlem. Deut. 24; — v pravopise Husovu, bratrském a nč. je pravidlem litera z.

Někdy zdá se, že dílem měkké ź a dílem z vzniklé ze ʒ je písařem starým zvláště označeno. Bývají totiž hlásky tyto psány způsobem, jakým se jindy znamená hláska ž, totiž literami a spřežkami ż, ź, ž, zz. Na př. ſkrże HusPost. 4^a, mnoźí multi t. 3^a, to vieź t. 18^a, knieź t. 76^a, ſkrzze Štít. ř. 205^b, mnozzy neviděli ML. 110^a, kniezz Kruml. 327^b, wyzz ML. 104^b, wżyeti Ben. Deut. 25 a j. Některé okolnosti vedou a takořka svádějí k tomu, abychom v tomto psaní spatřovali úmyslné označování měkkosti a tedy svědectví, že v stč. výslovnosti byla měkkost hlásek žádaných ź a z vzniklého ze ʒ zjevná. Zejména činí se nám toto zdání pravdě podobno, když nalézáme: že doklady textů různých se shodují, na př. wyzz Štít. ř. 54^b, ML. 104^b, a wiż Baw. 127, wiżte t. 94; desět penyezz Kruml. 79^a a peníeż HusPost. 177^a; kniezz Kruml. 327^b a knież HusPost 206^b; mnozzy ML. 110^a a nemnoźí HusPost 3^a; kompt. rzijezze Štít. ř. 74^a a ſnaże Alxp. 101 atd.; — a že také nč. dialektická výslovnost mívá ź shodné s některými těmito doklady staročeskými, na př. kompt. rziezze Štít. ř. 74^a, ſnaże Alxp. 101 a doudl. snáž Kotsm. 17; w-Prażie HusPost. 7^a a laš. na-voźe i na-vože BartD. 106 a 107; sg. instr. żímý HusPost. 103^b a dial. źima BartD. 135 (opav.), a také žima Pastrn. 135 (slc., místy); — ale zdání toto je přece jen zdání a nikoli svědectví bezpečné, poněvadž stejným způsobem bývá psáno také tvrdé z: mám před sebou úplný seznam

dokladů sem patřících z HusPost. (psané 1414; písař, prý Zikmund z Domažlic, praví na str. 2^b: věz, žeť sem psal tak, jakož obyčejně mluvím), jest jich asi 450, a mezi nimi asi 180, kde litera ż, ź psána za tvrdé z, na př. żaviſti 11^b, żákonníci 21^b, źákonníky 49^b, żaſtupowe 52^a, beź viny 15^a, beź ſedla 59^b, beź své potřeby 100^a, każati 61^b, vkaźati 69^b, vkáżal 65^a, ukażuge 80^b, ukaźuge 100^b, obraź 106^b, ráź neb obraż boží 123^a, nażywa 83^a, iażyku 115^a, rożkoſny 111^a, brźo 137^a, że wſeho 153^a, że wſech t. atd. Stejná nepravidelnost je také jinde, na př. v Ol. psáno Jaż ego Ex. 8, 28, yazz 3. Esdr. 8, 11, v Kruml. yazz 187^b atd. Dokud se nenalezne starý text, který by v této příčině byl pravidelnější, nebude lze na staropísmém ż, zz atp. nic zakládati. —

Ve mnohých textech starších psáno z a ž jednostejně a čtenář měl se dovtipovati, kdy psaná litera nebo spřežka znamená z a kdy ž. Později liší se z a ž tím, že ono psáno z, toto literou známkovanou. Ale také v některých starších rukopisích je rozdíl dostatečně naznačován, když totiž z psáno z, a ž literou s, na př. w tuse zemiu t. j. v tuže zemiu Jid. 34, — nebo ž psáno zz, na př. zzydee t. j. židé Štít. ř. 78^b, znamenati geſt kazzdemu ſbozznemu czzlowieku Kruml. 219^b a j.

Za z-z- bývá psáno z-, vlastně z-z- splynulo v z-; v. § 415.

z původní, tvrdé.

410. Toto z je z doby praslovanské; na př. vezu psl. vezą, vóz psl. vozъ.

Mění se: ve spojení s -j v ž; v slabikách zi, zi- v ź-; a táž změna v ź- bývá také v slabikách ze, zь. Krom toho podléhá z jistým změnám, když se pojí se sykavkou, a jsou porůznu ještě některé změny jiné. O tom v. v §§ následujících.

zj se mění v ž.

411. Změna tato je psl., v. § 248, kdež jsou vyčteny také případy ve kterých se vyskytuje; ž tudy vzniklé dochovalo se z doby psl. také do češtiny. Na př. subst. nozjь č. nóž, nůž; kompt. bьrzjes- č. brže; part. vozjenъ č. vožen; praes. sg. 1. vozją stč. vožu, kazją č. kážu; iter. vazjati stč. -vážati, -vážěti atd.

V nářečích východních je změna tato v part. vožen atp. často, v slc. z pravidla zrušena, analogií tvarů jiných, jež mají z po právu. Na př. vožené, zkažené Btch. 439 (dbeč.), ale pohruzený BartD. 15 (zlin.), zarazený t. 30 (pomor.), pokazený t. 64 (val.), zkazený t. 87 (stjick.), slc. vozený. —

zi, zi- se mění v *źi, źi-*.

412. To jest: původní tvrdé *z* měkčí se v *ź*, když následuje samohláska *i, í* nebo některá ze samohlásek praejotovaných (dvojhlásek) *ě, ie, ia, iá, iú*, buďtež samohlásky tyto původu jakéhokoliv. Žádané *ź* bývá změněno dále v *ž*; v slc., pokud toto měkčení proniklo, bývá jen *ž*, nikdy *ź* Pastrn. 135. Doklady toho jsou nč. dialektické. Na př. *zi-źi, ži*: źima m. zima BartD. 135 (sev.-opav.), podle Šemb. 55 (opav.) žima, žima Pastrn. 135 (slc., místy); źivać a živač m. zívati BartD. 106 a 107 (laš.); voźić m. voziti t. 106, preražic Pastrn. 135 (slc., místy), impt. veź, leź, voź (z vezi atd.) BartD. 106 (laš.); — *zia-źa, ža*, pak *zě-źe, že* a *zie-žie*: voźa (3. plur. m. vozá) BartD. 106 (laš.), źać (zeť stč. zěť) t.; vźać (vzíti) t., vžal Pastrn. 135 (slc., místy); o koźe, na voźe, na obraźe BartD. 106 (laš.), psáno též kozě t. 98 (laš.), na vože t. 107 (laš.). Pro některé případy nemám dokladu.

Imperativy doudlebské vo*ž*, ka*ž* (kaziti), nebla*ž*ni atp. Kotsm. 16 neklademe sem t. j. nevysvětlujeme změnou *ź* v *ž* z příčiny, vyložené při stejných tvarech téhož nářečí noš, myšli v § 398. —

Bezpochyby také ve skupeném *zn-* atp. měkčí se *z* v případech sem patřících dialekticky v *ź-* (jako *s-* v *ś-*, v. § 401); ale dokladu z jazyka živého pro to nemám, a na staropísmé doklady přiwužní HusPost. 170[b], adv. žle t. 111[b], pohyždil t. 150[a] atp. podle § 409 není spolehnutí.

V jiných nářečích měnila se slabika *zi* v *zy*, na př. *zy*ma m. *zi*ma atd., v. § 166.

S tím se vším srov. změnu *si-śi* atd. v § 401.

ze, zь.

413. 1. V *ze*, když *-e* je původní (pro *e* z *ь* nemám dokladu), mění se *z* v *ź (ž)*; na př. lašské praes. veźeš, veźe, veźemy, veźeće BartD. 106, vezěš t., part. voźeny (z dial. vozený), slc. želený Pastrn. 135.

2. Pro *ź* ze *zь* nemám dokladu; o doudl. ře*ž*ba Kotsm. 16 viz § 292. — Srov. pol. wezie- t. j. weźe- a rzeźba, rzeźbiarz atd., a nahoře měkčení v slabikách *se, sь* v § 402.

Místo part. ve*z*en říká se obecně ve*ž*en; to však není změna hlásková *ze* v *že*, nýbrž analogická, podle příbuzného part. vo*ž*en. Kde takového příbuzného vzoru nebylo, zůstalo *ze*; na př. říká se nale*z*en a nikde nale*ž*en.

ź měkké.

414. Toto *ź* vzniklo změkčením z tvrdého původního *z* v slabikách *zi, zi, ze, zь*, v. §§ 412 a 413.

2. *ź* máme dialekticky v češtině nové, zejména v nářečích východních, na přechodu k polštině; místo a vedle *ź* bývá tu často *ž*; doklady viz na místech právě uvedených.

3. *ź* bylo také v jazyku starém. Důkazem tomu jest přehláska *-a, -u* v *-ě, -i*; na př. 3. plur. vo*zie* předpokládá tvar starší vo*źá*, part. vo*zě* starší vo*źa*, adjekt. fem. sg. nom. ko*zie* brada akk. ko*zí* bradu starší ko*źá* a ko*źú* atd., v. § 394.

4. V nč. spisovné a u většině nářečí nynějších *ź* není. Pokud kde ve fasích starších bylo, zaniklo: změnilo se totiž většinou v tvrdé *z*, na př. v nč. tvaru 3. pl. vo*zí* je *z* tvrdé jako ve vezou, v part. vo*ze* jako v 1. sg. ve*z*u atd.

5. V impt. přise*ž*, pomo*ž*, stře*ž* atp., na př. przifiezz Ol. 1. Reg. 30, 15, pomozz hospodine Štít. ř. 53[b], pomůž mně bože Suš. 14, střež se Baw. 45 atd., není *ž* ze *ź*, nýbrž podle praes.: sahu-sě*ž*eš atd.

z a sykavka.

415. Když po *z* (buďiž toto původu kteréhokoliv) následuje opět sykavka, tu bývají — mimo obyčejnou spodobu (§ 254) — změny následující:

1. *z* se sykavkou následující splývá nebo se mísí. Zejména:

z-z splývá v *z*. Na př. ro*z*lobit Us., rozlobené Btch. 438 a j., m. ro*z*-*z*lobiti, atp. Sem patří také příklady stč., kde bývá psáno *z-* za žádané *z-z-*: byl to zrady zvěděl AlxB. 1, 29 m. *z-z*rady, korunu zlata světlého a z kamene předrahého AlxV. 895 m. *z-z*lata (jako je tu dále: *z-k*amene) atp. Domnění, že by to byly pády bez předložky, je nesprávné.

Rovněž tak splývá *z-s* (spodobené v *s-s*) v *s*. Na př. onomu krev ſrdcze teče AlxV. 1759 m. *z-s*rdce; — ana jeho tvář ſynala, oči a rty opuchly jsú Hod. 44[b] m. *zs*inala, srov. zſynal geſt Ol. 1 Reg. 25, 37; — obracím řeky v paušť až ſe ſmrazugj ryby jejich Br. Isa. 50, 2 m. *zs*mrazují, srov. když sě voda zſmradieſſe Otc. 198[a]; — Israhel sě roſul Ol. 3, Reg. 22, 17 t. j. rosul m. ro*zs*ul, srov. rozſul t. Prov. 24, 31; odtud i příjm. Rosulek (mylně Rosůlek); — roſipal Ol. 2. Par. 34, 4, roſypa t. Job. 38, 24 roſypal HusPost. 209[a], Kruml. 35[b], roſypané Br. Isa. 27, 9 atd., rosypat BartD. 13 (zlin.), rosypať Btch. 438 atd., m. ro*zs*yp-, srov. rozſypa Sal. 756; — rosudek, rosocha, rostříhnóť Btch. t. m. ro*zs*-; — besebe Us. ob., BartD. 13 (zlin.), m. be*z*-*s*ebe; — vstáti surgere m. v*zs*táti; — vstúpiti ascendere m. v*zs*túpiti; — stč. vskučěti, pes wſkuczy Mast. 69, m. v*zs*kučěti; — stč. vslaviti, wſlawiu jméni tvému psallam ŽKlem. 9, 3, m. v*zs*laviti, srov. wzſlawy glorificabo ŽWittb. Moys. 2; — vstonati, ciesař wſtona Kat. 126, Pilat sě zamútiv wſtona Nikod. 105[a], m. v*zs*tonati; — vsvietiti, některý ſe wſwyety milostí k bohu Štít. uč. 68[b], m. v*zs*vietiti atd.

Dále sem patří míšení
z-ž v *ž*, na př. rožíhať, rožíť, rožaté Btch. 438, m. ro*zž*íhati atd.; — *z-š* v *š*, na př. stč. šlechtilý, przeſſlechtila dievka Tkadl. 9[b], tak zjapně a ſſlechtile Jeron. 90[a], zjapně a ſlechtyle ROlB. 90[b], m. *zš*lechtil-; — stč. všel ascendit, hněv boží wſſel na Israhele ŽWittb. 77, 21, wſſel ŽPod. t., wſſel dým ascendit ŽWittb. 17, 9, ŽPod. t., ŽKap. 1., (Šalomoun) smyslem wſyel na wſye lydi AlxV. 26 atd., m. v*zš*el (fem. v*zeš*la atd.); — stč. všed, wſſed oriens ŽWittb. Zach. 78, m. v*zš*ed; — stč. vščekati, newſſtieka non latrabit Ol. Jud. 11, 15, m. v*zšč*ekati; — rošaf-, roſſaphenſtwie prudentiam ŽWittb. 48, 4, rošafné Btch. 438, m. ro*zš*af-, srov. rozſſafenſtwye ŽPod. 48, 4; — dbeč. roščípať m. ro*zšč*íp-, roškrabať m. ro*zš*krab- Btch. 438.

2. V několika složeninách máme sykavku druhou změněnu v příslušnou zubnou. Zejména změněno *z-z* v *zď*: slc. rozďavil hubu Pastrn. 49 m. ro*z-z*ev- (č. subst. rozděv a verb. rozděviti Jg. jsou slova nově utvořená podle pol.); — *z-ž* v *žď*: *Žďár*, jm. místní, m. *z-žár*, vlastně m. *z-ẑ*ár, v. o tom § 451; — *z-š* v *šč*, a toto dále jednak v *šť*, jednak v *ššč*, *ššť*: doslovným přeložením lat. dis-suo vzniklo č. ro*z*-šiti, a z toho jest pak roščiti, ro*šť*iti, ro*ššč*iti atd., na př. roztywam dissuo Anon. 2[b], (nakažený) bude mieti rúcho rozſczyte vestimenta dissuta Ol. Lev. 13, 45, (kožené lahvicě) sú sě zedraly i rozſſtily soluti sunt Ol. Jos. 9, 13, rúcho šité rozſſtywati a opět v hromadu šíti Otc. 153[b] (jiný rkp. má na témže místě rozſſywati udělané z rozſſtiwati, a opět jiný rozſtziwati).

3. Pojíc se s následujícím *-ž*, *-š*, *-č* mění se *z-* v *ž-*. Doklady toho staropísmé jsou podporovány dialektickou výslovností novočeskou. Na př. wiež že klesne Hug. 297 t. j. vě*ž-že* m. vě*z*-že; (diabel) žžieſil jest lidi Ol. Hab. 3, 6 t. j. *žž*ěsil m. *zž*ěsil; sem patří také jméno místní *Žár* (u Protivína), vzniklé ze *z-ž*ár, z čehož se stalo *žž*ár a pak *Žár* (viz zde také č. 2 a 4); — kompt. sla*žš*í, mla*žš*í, chu*žš*í, tvr*ž*ší m. sla*zš*í atd., nayſlažſſi Hug. 326, ſlažſſi Kruml. 14[b], slažši Baw. 71, syn mlažſſy Ol. Jos. 15, 17, mlažſſymi ŠtítOp. 94, mlažſſi ŠtítBud. 4, tento chužſſi Hug. 157, ktož má vlasy twržſſie Hug. 438, twrzzſſi Kruml. 41[a]; part. naležši m. nalezši atp., (dcera Faraonova) to dietě naležſſi Kruml. 26[a], naležſſe ſe Háj. herb. 81[a], vwažſſe ŠtítBud. 103; — ž czrwu Hug. 219 t. j. *ž-č*rvu m. *z-č*rvu; střiebro žcziſſczeno jest t. 248 t. j. *žč*iščeno m. *zč*iščeno; ſważčzek yſopa Ol Ex. 12, 22 t. j. sva*žč*ek m. sva*zč*ek (odtud vniklo pak *ž* také do pádů jiných, dwa ſważeczky hroznového vína Ol. 1 Reg. 30, 12), vsed na wožček Háj. 158[b] m. vó*zč*ek; v dial. *šč*eho BartD. 13 (zlin.) m. *z-č*eho je krom toho provedena také spodoba; — totéž bylo také v stč. *zč*úti = pocítiti, změněném ve *šč*úti a dále ve *šť*íti, ktož své věci nemiluje strastné škody na ní sstige Baw. 43, — a ve *z-č*ísti dinumerare, změněném ve *žč*ísti a dále *šť*ísti, a obnovením předložky ve *zšť*ísti, zſtiſti ŽKlem. 89, 12.

4. Když jest mezi samohláskou a souhláskou sykavou, mění se *z* v *j* (srov. § 404, 3). Mám doklady pro případy následující: *zz* změněno v *jz*, v doudl. bejzlosti Kotsm. 11 m. bez-zlosti; — *zs* v *js*: jdete zeyſpanye Mast. 230 m. ze-zspanie (= z vyspání), vyjíti y ſmiery Otc. 345[a] m. z-smiery; — *zž* v *jž*: roižehá žena světlo HusPost. 123[a], roižhla by světlo t., roižhucz t., m. rozžeh-, rozžh-; dále ve výrazích dojžára, zejžára, stč. vejžieřě m. do-Zžára atd. (Žďár je ze *z-žár*, v. § 451, vesnice toho jména jest u Protivína, dialektický nom. je tu Žár m. *z-žár*, a ve výrazích do-*zžár*a atp. vzniklo *-jž-* i říká se tu do*jž*ára atd., v Listy filol.- 1877, 307); — *zš* v *jš*: v kompt. slajší, mlajší (přehláskou též mlejší), chujší, přější m. slazší (nč. sladší) atd., na př. nayſlayſſy Modl. 74[a], mlajší a mlejší Kotsm. 11 (doudl.), mlejší Šemb. 41 (mor. podhor.), chuyſſyemu ROtc. v. 250 (rkp. Roudn.), przyeyſſych Modl. 119[a], mých przeissich ListPoř. 1484, (modlitbu) za své przeissij t. (kompt. rejší mýt. 336 a Šemb. 41 je novotvar, jeho -jš- není ze -zš-); totéž je také v slc. adj. terajší m. terazší.

Jiné změny souhlásky *z*.

416. 1. *-z* změnilo se v *-s* v předložce pře*s* z býv. pře*z*, v. § 254; bývalé *-z-* zachovalo se dosud u výslovnosti pře*z*e-všecko atp.

2. Místo va*z*ba, va*ž*ba je laš. va*ď*ba BartD. 107, zvratnou analogií, v. § 321.

3. *z* mění se v *ž* (mimo případy patřící do §§ 412 a 413). Zejména:

zň v *žň*. Tím vzniklo: *žiežň-* z býv. žie*zň*-, zyežny Ol. Deut. 28, 48, jest-li žiježniw člověk Alxp. 103, zizznyela duše má ŽKlem. 144[b]; odtud pak i nom. akk. žieženˇ Hug. 281, žiežen Alxp. 103, žijžeň Háj. 14[a] a nč. ob. žížeň Us., Btch. 439; — podle toho mohlo vzniknouti také *pržň-* z pr*zň*-, pržniti Baw. 49, neopržnim t. 50; *kážň-* z ká*zň*-, w twe kažni Baw. 65; *věžň-* z vě*zň*-, wiežniow mnoho Baw. 163 atp.; na jisto toho tvrditi nelze, poněvadž na staropísmé *ž* není spolehnutí (v. § 409).

zdň v *ždň*: stč. prá*zdn*ějí-prá*ždn*ějí, prazzdnyegij Štít. ř. 222[b], je-li tu na psané *zž* spolehnutí; doudl. brá*(ž)dní* kůň m. brázdní Kotsm. 15.

V *žežule* ze žezhule je změněno *z* v *ž* vlivem začátečného *ž-*; podle lit. gegužе bylo psl. žegъz- v češtině přesmyknutím žezh-.

V dial. *žářa*, *žář* m. *z*áře BartD. 64 (val.), Btch. 439, a *žáří* m. *z*áří Btch. t. je *ž* za *z* mylným spojením se *žár*, *žeřavý*.

Za stsl. izgaga cholera sicca, rus. izgaga orexis, dluž. zgaga id. je stč. *zháha*, zhaha orexis Nom. 67[b], ApatFr. 96[a], Rozk. 2316 atd.; to pak mění se později ve *žháha*, zzhaha MamP. 15[a], zzhahu Chir. 149[b]; změna *z-ž* stala se tu spojením se slovesem *žhu*. Odsutím *-h-* změnilo se *žháha*

i *zháha* dále v *ž*áha a *z*áha, žaha LékA. 23ª a Us., záha slc., zaha BartD. 109 (laš.). —

4. *z* změněno v *h* v klouzati-klouhati Us. a v onomatopojickém *h*vízdati za stsl. zvizdati sibilare (srov. změnu podobnou ve *s*vístati-*ch*vístati v. § 405). —

Cizí *z*.

417. V slovích přejatých cizí *z* (psáno *z* a častěji *s*) zůstává někdy nezměněno, na př. *z*ázvor z ital. zenzovero Kluge 152, musika vysl. mu*z*ika, Jerusalem a Jeru*z*alem, *Z*eland VelKal. 311 atp., — mnohdy však je změněno v *ž*; — o obém v. § 406.

Sem patří také *ž*ák, vzniklé z lat. ziaconus v. diaconus Matz. Cs. 27.

z se přisouvá.

418. *z* je přisuto:

1. v *zd* m. *d* v slovích: hy*z*diti, ohy*z*da m. hy*d*-, hydný = ohyzdný zlin. 14, hluž. hida nenávist, pol. a mrus. hyd, ohyda, rus. dial. gidkij Mikl. Etym. Wtb. 83; — hra*z*diti místo a vedle hra*d*iti, když brány hrazdieſſe Comeſt. 160ª, městečko nehražděné Pref. 8; odtud pak také ohra*žď*ovati, zahra*žď*ovati, (lidé přátely) se ohražďují Zrc. Múdr. 692, voko se (víčkem) ohražďuje t.; — hroma*z*diti m. a v. hroma*d*iti, abychom hromazdili Štít. ř. 191ᵇ, ty hromazdis thesaurizas Koř. Řím. 2, 5, impt. hromazd sobě poklady NRada 1444, střiebro bude hromazzdieno Ol. Job. 22, 25; z toho pak hroma*žď*iti, ktož hromaždy congregat Ol. Prov. 28, 8, aby hromaždil HusPost. 103ª atd.; — brou*z*dati v. broditi; — m. *d*rozd je chod. *z*drozda; — pú*z*dro z lat. fodrum Matz. Cs. 286. — V DalC. 5 je: (kóň) jat w uzdyczy, v rkpech jiných: v udici; tu není *z* přisuto, nýbrž ono je demin. z *uzda* stsl. uzda atd., toto z *ąda* stsl. ąda hamus, ądica uncinus. — V jízda, jezditi stsl. jazd- je *-zd-* psl.

2. V slc. cha*bz*da vedle cha*bd*a, č. che*bdí*, je *z* vsuto do skupiny *bd*; srov. *s* vsuté do *pt* (*bt*) v § 407.

3. Ve VelKal. 117 psáno na Zřijpě; *z-* patrně uměle přidáno podle etymologie Dalimilovy: S té hory na zemi zrzyechu, proto též hoře rzyp přěvzděchu.

z se odsouvá.

419. 1. Ze zájm. stč. *jáz*, nč. *já*. Nové *já* má nejstarší doklady na zač. XIV, a staré *jáz* vyskytuje se jako archaismus ještě na sklonku XV stol. V době mezi tím je *jáz* i *já*, onoho ovšem čím dále tím méně, tohoto naopak. Na př. v DalH. Ja ť vědě 31 a iaz tě zbavu života 40; v DalC. yaz úv. I a ya 3 atd., častěji *jáz* než *já*; v ŽKlem. iaz 16ᵇ, 21; atd., ia 2ᵇ, 7ᵇ atd.; v Mast. yaſ k tobě běžu 1 a ya chcu řéci 295; v Hrad. je častěji *jáz* než *já*; v Pass. v částech starších rovněž tak, v mladších pak je z pravidla *já*; v Alb. je zřídka jáz, yaz 10ª, a z pravidla *já*; taktéž v Modl., yaz 19ª, vedle obyčejného *já*; ve Štít. uč. a Štít. ř. z pravidla *já*; na počátku stol. XV libuje si písař Hod. v archaismu *jáz*, yaz zahynu 82ᵇ, yaz přistupuji 78ª atd., ovšem vedle *já*; v AlxV., opsaném z předlohy staré, je Iaz 63, yaz 1075, vedle ya 1077 atd.; — v Kruml. je psáno yazz 187ᵇ, a podobně v Ol. Jaž ego Ex. 8, 28, Jažt Gen. 23, 4, yazz gieſſitny 3. Esd. 8, 11; má-li to býti = jáž, tedy je to svědectvím, že písaři Kruml. a Ol. znali archaistické *jáz* ze svých předloh, ale nikoli ze živé výslovnosti; — k nejmladším dokladům pro *jáz* patří yaz ſem Otc. 5ᵇ.

2. Místo ve*z*mu atd. říká se dial. *vemu*, impt. *vem* atd. Us. chod. 51, vem kde vem Dač. 2, 209; *z* je vynecháno.

3. *z* je také vynecháno v *mecítma* m. me*z*cítma, me*z*cietma, z -me*z*i-d(e)sietma, na př. dwamecýtma tiſýcû Br. Num. 3, 9 a j. vedle dwamezcýtma t. 26, 14 atd.

4. V ŽKlem. je několikráte *ro-* místo ro*z*-: roliucenye furor 57, 5, roliucenym Deut. 24, w rowiewanyu in velamento 60, 5, ropraſſeny budú 67, 2, rohnyewali 123, 3. Nelze tu vykládati *ro-* omylem, když je dokladů tolik; nabízí se tedy výklad mylnou etymologií; bylo ro*zs*aditi atp., vysloveno rosaditi, to rozkládáno mylně v *ro-* a *saditi*, a podle toho mohlo pak býti také *ro*-liútiti atd.

5. Doudl. je *řetelně* Kotsm. 15 m. *z*řetelně.

c.

420. Píše se literami a spřežkami *c*, na př. licemerca Greg., bradavice MVerb., kurencom t., othce (sg. gen.) HomOp., ſlunce Kunh. 148ᵇ, ciele t. 147ᵇ, ztracenye Túl., vſecko t., bahnicie ŽGloss., chcu AlxH. 11, 16, wſſecka AlxBM. 4, 31, obrancie ŽKlem 17, 3, chodiece Hrad. 9ª, wiece Pass. 286, cieſta Krist. 28ª; — *ch*, na př. othech HomOp., k otchu Kunh. 149ᵇ, sě obrachu Túl. 30ᵇ, nemochi budeš t. 24ᵇ, ſich (sýc) ŽGloss.; — *cc*, na př. mrauenecc MVerb., wilchvecc t.; — *cz*, na př. ſkriuanecz MVerb., czo ŽGloss., nocz AlxH. 1, 9, zemiczu t. 1, 5, wiecz amplius ŽKlem. 73, 9, wieczczoma t. 131, 4 atd.; dzyecze (m. dietě) Boh. 42; — *zc*, chzcme t. j. chcme AlxH. 10, 39, chzce t. 10, 25; — *cſ*, *cs*, na př. mocs Hrad. 12ᵇ a 81ª, nocs t. 87ᵇ, rucſye t. 78ᵇ; — *tſ*, na př. potſtiwy ŽKlem. 138, 17; — *tc*, na př. owotcze Ol. žalm. 77, 46, Háj. 1ª, nietco Háj. 181ᵇ

a j., nětco Br. Isa, 40, 13 a j.; — *tz* (způsobem německ.), na př. v Dohalitzych Vamb. 1619; — v pravopise Husově, bratrském a nč. je pravidlem litera *c*.

V některý*c*h textech starých psáno *c* před samohláskami úzkými literou *c*, když litera tato také podle středověkého čtení latinského zněla *c*; v případech ostatních, kde litera *c* ve čtení latinském zněla *k*, znamená totéž i v textě českém, a hláska česká *c* vyjadřována tu spřežkou *cz*. Na př. v ŽKlem. obraciugiuce 103, 29; wiecz amplius 77, 9, wieczczoma t. j. vieč*c*oma palpebris 131, 4; doticaty t. j. dotý*k*ati 104, 15; — v Pass. cztuce 285, pomoci t., ſrdcem 287; chodiecz 286, czna žena 287, czo 289, otczow 285; pro yezucriſta 285; — v Krist. sluhy centurionowy 42^{b}, cieſta 28^{a}, cyeſarzowa rúcha 67^{a}; otecz 23^{a}, aby newraczowali 25^{a}; predicatorzi 25^{a}, svaty lucas t., po ſſcolach 44^{b}, iezucriſtowa 23^{b}.

V jiných textech starých psáno *c* a *č* jednostejně a čtenář měl se dovtipovati, kdy psanou literu nebo spřežku čísti jest *c* a kdy *č*. Později liší se *c* a *č* tím, že ono psáno *c*, toto literou známkovanou. Ale také v některých starších rukopisích je rozdíl dostatečně naznačován, když totiž *c* psáno *cz*, a *č* spřežkou *chz*, na př. nocz AlxH. 1, 9, a rzechz t. 2, 16, — nebo *č* psáno *czz*, na př. sedmera wiecz zamczzena byla czzlowieku, ale moczi božieho vmuczzenie otemczzeny jsú Kruml. 231.

V textech, o kterých v odstavci předposledním je řeč, rozeznává se *c* a *č* aspoň před samohláskami úzkými: *c* tu psáno *c*, a *č* spřežkou *cz*, na př. kagiuciemi ŽKlem. 39^{b} a czynil t. 39^{a}, syny czlowieczie t., — wiece Pass. 286, jedné noci t. 287 a s poczeſtnu czeledy t. 287, vczyty t. atd.

Místo *c* bývá psána litera nebo spřežka, která jinde znamená *č*. Na př. Mohan rsiechzie dějú Pil. a m. řé*c*ě (chz znamená v tomto rkpe *č*): — nevie kak rſechzi komu m. ře*c*i AlxBM. 6, 36 (též); — k jich wietċi ċtyċy m. čti*c*i ŠtítOp. 301^{a}; — naſyċenie HusPost. 1^{a}, naſyċen t. 70^{a}, dċer (pl. gen.) t. 103^{a}, part. okogieċe t. 118^{a}, zniemiegiċe t. 190^{a}, aby byl wzaċen HusPost. 111^{b}, tenť jest wzaċen t. 32^{a}, boží pomoċí t. 5^{a}, poddaċích t. 139^{a}, ċíl veliký t. 110^{b}, ċieſtu viam t. 181^{b}, ſtkwuċíe t. 59^{b}, w tlumoċiech t. 103^{a}, praċowníci t. 3^{a}, vyobċovati t. 93^{b}, wraċugi t. 187^{a}, bližneċ t. 73^{a}, w ċtnoſtech t. 4^{b}, poċžtiwie t. 15^{a}, malomoċžny t. 21^{a} a j.; — odruċže kóži detracta pelle Ol. Lev. 1, 6, (Abraham) pade nyċže t. Gen. 17, 17, lauiċži (lahvici) vody t. Gen. 21, 14, czzyzy t. 2. Reg. 22, 46 (czz = č), aby wzaċžna byla t. Lev. 23, 11 a j. (často v Ol.); — chċe ŽKlem. úvod (XV stol.), obs. žalmu 38, t. 53, boha otċe t. 44, moċen t. 59, wraċenie t. 74, Treſkċe 81, moċ t. 74, oteċ t. 71, proroċkym t. 44, ċrkvi t., ċtnoſti t. 57 a j.; — w uborċe ŠtítMus. 9^{a}, woleċe t. 67^{b}, což chċe t. 92^{a}, myſlċe světské t. 57^{b}, wzaċen t. 79^{a}, ċelu myslí t. 53^{a}, v také cztyċi t. 49^{b}; — nemoċ Comest. 143^{b}, ſlunċe t. 108^{b}; — rkuċ Baw. 32; — veċe dixit Troj. 23^{a}, moċy svú t. 8^{a}, zywuċie paměti t. 1^{a}, slovo hanieċie t. 74^{a}, boyugiċ t. 1^{b} a j.;

— w czelee duši Ben. Deut. 30, 6, w czelém srdci t., gdúczym t. Gen. 10, 30; — wſtřjč Černý Nem. 82, Beck. 1, 55, t. 93. — Jest otázka, co toto psaní znamená. Jsou to dílem omyly, dílem zvláštnosti grafické. Za omyly pokládám v příkladech uvedených rsiechzie Pil. a (m. řé*c*ě), rſechzi AlxBM. 6, 36 (m. řé*c*i) a czzyzy Ol. Reg. 22, 46 (m. *c*izí); příkladů tedy jen málo. Všecky ostatní doklady vysvětluji si zvláštním způsobem, jak se psávala litera *c**), znění nějakého zvláštního psané toto *ċ*, *č*, *cž* a *cž* neznamená.

Vznik a změny souhlásky *c*.

421. 1. České *c* je dílem z doby praslovanské a tu vyvinulo se z původního *k*, na př. věne*c* psl. vênьcь z pův. voinik-, sg. dat. lok. ru*c*ě psl. rącê z rą*k*-, — dílem z doby předhistorické pozdější, kdež vzniklo z psl. *tj*, *kt*, *gt*, na př. stč. (před přehláskou) svie*c*a nč. svíce ze svê*tj*a, adj. tela*c*í nč. telecí z telę*tj*-, iter. vra*c*ati nč. vraceti z vor*tj*ati, inf. pé*c*i z pe*kt*i, mo*c*i z mo*gt*i atd. Srov. § 394 a) a b).

2. *c* je souhláska měkká. Ukazují k tomu jeho původ a střídnice jinoslovanské, a hlavně je toho svědectvím přehlasovací moc, kterou při něm vidíme v češtině: stč. gen. vě*nca*-věn*cě*, dat. věn*cu*-věn*ci*, nom. svie*ca*-svie*cě*, akk. svie*cu*-svie*ci* atd. O přehlásce víme, že se děje jen po souhláskách měkkých; bylo tedy *c* měkké, v. § 394 a) a b). Měkkost *c* záležela v jeho znění jakožto zubnice assibilované, v. § 396, 4.

3. Proti *c* vzniklému z *k* bývá *č* v těch případech, kde i *k* se mění v *č*. Na př. k subst. ote*c* je vok. ot*če*, adj. otecký, odvoz. otčina atd. Na pohled je to změna *c* v *č*, ale tvary tyto dlužno odvozovati od kmenového otь*k*-: otь*ke*, otь*kь*skъ, otь*ki*na atd., je tu tedy změna *k*- v *č*-. Změna tato je z doby psl., v. § 248, 1. — Odchylky jako na př. psané něme*c*ský, krajiny Niemecſké Háj. 13^{a} atp., vysvětlují se mylným odvozováním, v. § 444.

4. Také za *c* vzniklé z *tj* bývá *č* v některých slovích odvozených. Na př. Olomú*c* (z olomąt-jь) — Olomú*č*ěnín, s Olomúčany list. z r. 1454 ČČMus. 1887, 117; olomú*č*ský, biskup olomuczſky Pulk. 88^{b}; svie*c*a (ze svêt-ja), svíce-sví*č*ka; *ko*c*a (z kot-ja, podle stsl. kotъ a lit. katė) — ko*č*ka; atd. Také tu není změna *cj* nebo *cь* v *č*, nýbrž měkčení je zde analogií: v Olomú*č*ěnín, olomú*č*ský je *č* podle Lú*č*ěnín, lú*č*ský atp., ve sví*č*ka podle hlavi*č*ka atp. Za nč. no*č*ní bylo stč. no*c*ní, tmy nocznye AlxBM. 1, 27 (rým: nepomo*c*ně; -*č*- bylo by tu psáno -chz-), srov. stsl. noštьnъ a adj. nč. mo*c*ný, pono*c*ný atd.; analogické měkčení *c*-*č* se tedy časem množí.

---

*) Psávala se v písmě latinském mnohdy tak, že hořejší zahnutý konec její zvláště se přidělával, a z toho vyvinula se tečka nebo i jiné znaménko přímo nebo po straně nad literou. V písmě švabachovém neb kurrentním psáno *c* jako *i*, ale s obloučkem ˘ místo tečky. Grafické způsoby tyto napodobovány pak také v tisku.

5. Též analogií vysvětliti jest odchylné č a ć místo náležitého c v případech následujících: v impt. peč, pečte atp. místo pec, pecte atd., podle praes. peče-; — v subst. dědič, biřič, královič místo a vedle dědic, biřic, královic; v dědič Tomsa 95 a biřič Pelzel^{2} 280 je -č místo -c podle palič, buřič atp., a královič je chybná novota jazyka knižného; — v BartD. 107 (laš., z Polanky u Klimkovic) čte se gen. do-kopća a lok. na-kopću; je to podle soukromého sdělení p. Bartošova osamělá zvláštnost; vznikla zajisté nějakou analogií, ale nevím jakou; podle p. Praska mluví se lašsky obecně „s kopca do kopca“.

c podružné.

422. c vzniká také podružně, až na půdě české a v době historické z hlásek jiných. Zejména vzniká a) z s, na př. dcka ze dska, čti ze čsti; b) smíšením z čs, ts, dc, na př. prorocký z proročský, co ze čso, něco z něčso, nic z ničso, bohactvo (pro bohacztwo AlxH. 2, 36) z bohatstvo, děcko Us. z dětsko, dvanáct z -nádst atd. Srov. § 394, e). O změnách dska-dcka atp. viz také § 405, o míšení čs-c § 444, ts-c § 311, ds-c § 324.

Zněním bylo c podružné stejné s původním, v. § 396, 4.

c a sykavka.

423. Když po c, budiž toto původu jakéhokoliv, následuje opět sykavka, tu bývají — mimo obyčejnou spodobu (§ 254) — změny následující:

1. c-c a c-s splývá v c; na př. pecka dat. pecce-pece (u výslovnosti ob., méně dbalé), Vácslav-Václav.

2. cš splývá v č (tu možno předpokládati, že se cš dříve změnilo v čš, tedy postupem cš-čš-č). Na př. věcší-věčí, ani jsi uiechi ani jsi menší Kunh. 148^{a}, naywyeczeho AlxV. 127, co wyeczeho třěba trudu t. 1164, největší Šemb. 94 (domažl.) a Us.

3. Pojíc se s následujícím -š, -č (pro -ž nemám dokladu) mění se c- v č-. Na př. věcši, věčši, Uwiechzſſi t. j. věčší ApD. d; pro tvar věcší není jistého dokladu, ale žádá ho etymologie (z vent-jьs-); — lecčemu, leččemu, k leczzczemu Kruml. 292^{b}; — necky demin. stč. necčicě, neččicě a z toho dále nečticě, neczticzie Ol. Ex. 29, 3.

4. Pro změnu c- v j-, jako je v pol. ojczyzna z oćczyzna, srbch. nojca (Vuk pís. II. 1841 str. 630) z noćca atd., neznám v češtině příkladu.

5. cs (rovnajíc se skoro = tss) mění se v ts, na př. do Frantſké země Háj. 433^{b}, byl křižovníkem Strakonitſkym t. 440^{b} (Háj. psává jinde -cský). — O změně cš-čš-tš atp. viz při č (§ 444). —

6. Když sykavka je před c, mění se toto v ť. Assibilata c je skoro = ts, tedy na př. sc = sts; je tu skupení souhlásky sykavé se zubnou a opět sykavou, a ze skupení takového vynechává se sykavka poslední, v našem příkladě je st za sts n. sc, v. Lesk. Handb. 46 a zde §§ 431 (zz změněno v zď), 445 (šč-šť) a 452 (žž-žď); samohláska následující je tu vždy měkká a je tedy sť za sc. Příklady: sc-sť, deska sg. dat. lok. desce, slc. (místy) deste vysl. desťe, slovenský plur. dial. slovensci, z toho slc. slovensti; — cc-cť, německý plur. dial. němecci, z toho slc. nemecti; — šc-šť, liška sg. dat. lok. liscě, z toho dial. liště, povězte téj liſſtie vulpi Comest. 237^{a}; poduška, poduscě, z toho dial. podušťě, na poduſſtie t. 229^{b}; čieška du. čiešcě, z toho dial. čieště, dvě czieſſtie duos cyphos Comest. 69^{b}; měšec, plur. měšcě, z toho dial. měště, (Jidáš) mieſſtie Ježíšovy měl t. 241^{b}; hruška, hrušcě, z toho slc. hrušte vysl. hrušťe; — žc-žť (spodobou šť), porážka, porážcě, z toho dial. porážtě, o poraztie Taterských Mill. 40 — čc-čť, slc. mačka (kočka) sg. dat. lok. mačce a z toho mačte vysl. mačťe (příklady slc. jsou z Hatt. Mluvn. 153). — Srov. stsl. dъstê m. dъscê, istêliti m. izcêliti atp.

7. Podle ruka-rucě, veliký-velicí, platiti-placen atp. žádáme také dska-dscě, nebeský-nebescí, pustiti-puscen atd. Ale místo sc, které tu býti mělo z sk a stj, jest šč (stč.), šť (nč.): dska sg. dat. lok. stč. dščě, nebeský pl. nebeščí, pustiti-puščen atd. Žádané sc je již v nejstarších dokladech změněno v šč. Srov. stejnou změnu zg v žď místo žádaného zď v §§ 376 a 431. Odchylky nč. desce m. dščě, dial. nebescí, nebestí m. nebeščí atp. vznikly analogií a jsou původu pozdního, v. § 367.

c se mění v ť.

424. 1. Obecně pronikla tato změna ve jménech Břětislav a František, za starší Břěcislav a Francišek: brzieczislaw Hrad. 14^{a}, brzyeczyſlaw DalC. 41 atd. a Brzyetyſlaw Pass. 314, 316 a j., francyſſek Pass. 538 a frantiſſek t. 539.

2. Dialekticky vzniká ť za c — zvratnou analogií — tam, kde ť se mění v ć (c, č): místo ťichý, dáťi říká se dial. ćichý, dáći, n. cichý atd. (v. § 308), náležité ťichý, dáťi zůstává však v povědomí též (jako archaismus, nebo vlivem nářečí sousedních nebo jazyka spisovného), jest tedy vedle sebe stejnoplatné ťichý, dáťi a ćichý, dáći, a podle toho vzniká naopak také k náležitému cihła, řéci analogické ťihła a řéťi atp. Doklady toho jsou v dialektických textech starých a v nářečích novočeských. Na př. na tyeſtye a na poli AdmontB. 135^{b} m. na-cěstě; — tieſarz Kat. verš 1263 m. ciesař, t. 1271, t. 1281, t. 1313, t. 1389, t. 1471, zlý tieſarzy t. 1217, tobě tieſarzy t. 1434, věz tieſarzu t. 1232, za tieſarze t. 236, k tyeſarzowy t. 1476, tieſarzowo rozkázanie t. 214, za tyeſarzowu t. 3194, na tieſarſtwye 1429 (ve vydání 1860 bývá tu místo rukopisného

ť- neprávem tištěno c- nebo cz-); — jeho tieſařſtwie Pror. Ol. Isa, 9, 7; — od tyeſarze EvOl. Luk. 2, 1, daň dáti tyeſarzowy t. 259[a], meče tyſarzowa t. 104[a], tyſarzſtwa tyberie tyeſarzie t. 209[a]; — po známé tieſtie Tkadl. 5[a] m. *c*ěstě, na kniezeťiem dvoře t. 4[a] m. knieže*c*iem, protitime t. 7[b] m. pro*c*ítíme, czinieťi t. 13[a] m. činie*c*i, lechťie t. 14[a] m. leh*c*ě, mrtwitie t. 26[a] m. mrtvi*c*ě, milowniti t. 33[a] m. milovni*c*i a j. (často v Tkadl.); — že nemóž duše trpieti tu muku tak sě rozpačiti Štít. Mus. 50[a] m. trpie*c*i (na stejném místě ve ŠtítSáz. 119[b] je trpieczy, ve ŠtítOp. 304[a] je trpiec), žádosti zwierzetie t. 71[a] m. zvieře*c*ie, leticzos t. 85[b], 113[b] a j. m. le*c*icos, s toho nechtěl bych po leticzies hlavě postúpiti t. 151[b] m. le*c*ičies (v. K. Černý v List. fil. 1888, 120); — paniti m. pani*c*i ŠtítJes., rzetý t. m. ře*c*i (v. tamtéž); — (Hagar) uteče chtieti ſe wratiti do wlaſti Comest. 26[a] m. chtie*c*i, tihlu t. 183[a] m. *c*ihlu, tihel t. 56[a], tieſarz t. 215[b] (dvakrát) a 216[a] (třikrát) m. *c*iesař a j., Barlaam pocze oſlyti bíti t. 98[a] m. osli*c*i atd.; — tyeſſarz Lvov. 81[a], 81[b], 82[a], k tyeſſarzowy t. 81[b], za Adrianowa tyeſarſtwa t. 80[b], Trzydtyety m. třid*c*ěti t., svatú trogyty t. 19[a] m. troji*c*i, skrze keř horzyty t. 28[b] m. hoří*c*í, wſſemohuty t. 33[a] m. všemohú*c*í, náděje zaduty t. 30[b] m. žádú*c*í, znamenagyty rány jeho t. 28[b] m. znamenají*c*í; — chtie raději umříti než živa ostati Mand. 55[b] m. ch*c*e; — chtie-li kto Mill. 94[a] m. ch*c*e-li, zawrti t. 9[b] m. zavr*c*i; — máti tyſarzowa GestaKl. 20, milá tyſarzowa t. 111. — Že tu *ť* také znělo, dosvědčuje Blahoslav, jenž praví výslovně, že se na Moravě místy (u Evančic) říkalo *ť*ěsta m. cesta, *ť*ihła m. cihla, *ť*ísař m. císař, všemohau*ť*í m. všemohaucí Blah. 274, a dosvědčují nářečí nč., kde se dosud říká: *ť*ísař m. císař BartD. 64 (val.), *ť*isař t. 39 (súch.) a 107 (laš.), *ť*isařovu dceru Suš. 39, *ť*ihła, *ť*ihlička m. cihl- BartD. 15 (zlin.) a 107 (laš.), Neor. 10, *ť*ihla Btch. 432 (dbeč.), Šemb. 45 (dol.), *ť*ěhla t. 64 (slc.), po*ť*ini BartD. 107 (laš.) m. pocini smíš. z podsíní, s*ť*ipnuć t. m. zcípnouti *ť*pać t. m. cpáti.

O stejné změně *č-ť* v. § 445.

Jiné změny souhlásky *c*.

425. 1. *c* změněno v *č*.

K nom. Křine*c*, Žate*c* je gen. Křin*č*e, Žat*č*e, dat. -*č*i Us. ob. V rkp. Mikulovsk. II. 89 je přípisek: mistře Jene z Husinče, v. Listy filol. 1890, 40; je to buď -*č*e jako v uvedených právě gen. Křin*č*e, Žat*č*e, anebo spíše litera *č* v platnosti hlásky *c*.

Dial. změněno *cm*, *cv* v *čm*, *čv*. Místo *c*moud (ze smoud, pol. smąd, srbch. smud, koř. smend- vedle svend- Mikl. Etym. Wtb. 329) je ob. *č*moud. V nářečí chodském mění se *cv*- v *čv*-, když následuje ještě další -*č* a patrně působením tohoto; místo *c*vičiti atp. je tedy *č*vičit, na *č*vičenou ne*č*vičenče!, místo *c*vrček je *č*vrček, a místo *c*voček-*č*voček (ale ovšem *c*vok) chod. 51.

2. *c* změněno v *s* (srov. změnu *č-š* v § 446).

Za *c*o, o*c*elka je dial. *s*o Šemb. 79 (slc. v krajině humenské, obyvatelům tamním říkají proto „*S*otáci") o*s*elka BartD. 64 (val.), 109 (laš.).

Důležitější je tato změna ve skupeních *dc*, *tc*, *cc*, *ct*, a je tu známkou nářečí východního (mor.); mění se tu totiž:

dc v *ds*, na př. milá dſſy Kat. 20 a 36 m. dci, radſie věrný t. 34 m. rádcě, k radſy t. 48, adv. ſladſie t. 62 m. sladcě, hladſe t. m. hladce; — dsy Boh. 42, zradsye t. 51; — ſudſſye své ROtcPetr. 489 m. súdcě, Srdſſye tvého t., svému ſrdſy t. 528; — radſye EvOl. 152[b] m. rádcě, ſudſe t. 289[b] m. súdce, dſery tvé t. 99[a] m. dcery; — pověděl ſudſſy Lvov. 71[b]; — o porzadſie Mill. 4[a] m. pořádcě a j.; —

tc v *ts*, na př. w ſmutſye Kat. 188 m. smutcě; — na poczatsye Sequ. 359 m. počátcě; — na kratſye ROtcPetr. 19 m. krátcě, ot otſye t. 7 a 38 m. otcě, u otſye t. 627, na ſkutſych t. 67 m. skutcích, (w) ſmutſych t. 68; — na poczatſye EvOl. 97[a], přiběžechu skrze wratſye t. 121[a] m. vrátcě, ve všech przybitſich t. 151[a] m. příbytcích; — w ſmutſych Lvov. 18[b], w nedoſtatſych t.; — matſye božiej PassNitr. 2[a]; —

cc v *cs*, na př. wſſeczſy omnes EvOl. 136[a] m. všecci, wſſeczſy národové t. 314[a], wſſeczſy učenníci t. 147[b]; —

někdy bývá *cs* místo *tc*; tu změněno nejprvé *tc* v *cc*, a toto dále v *cs*, a jest tedy na př. o*cs*ě m. o*tc*ě, ma*cs*ě m. ma*tc*ě: oczsye Sequ. 356, oczſe a matku PassNitr. 2[a], s jeho occzſiem Kat 52, oczſe patrem EvOl. 206[a], oczſowe vaši t. 110[a]; —

cť v *sť*, v inf. lašských pesť, utisť BartD. 108, z dial. pecť m. péci atd.

Cizí *c*.

426. V slovích přejatých cizí *c*:

dílem zůstává, na př. *c*edule z něm. Zettel a toto z lat. schedula Mikl. Fremdw. 82, — stč. *c*ek*c*ovati harcovati ze střhněm. zeketzen, — *c*i*c*er z lat. cicer, střhněm. ziser t. 97, — *c*ihla ze střhněm. Ziegel a toto z lat. tegula t. 81, — *c*íl ze stněm. zil nov. Ziel, got. tils, gatils aptus Kluge 397, — *c*ín z něm. Zinn Mikl. Fremdw. 81, — *c*lo ze stněm. zol nov. Zoll, a toto z lat. telonium t., — *c*ouvati, *c*oufati ze střhněm. zouwen, — *c*ukr ze střhněm. zucker a toto ze střlat. zucharum Mikl. l. c. 82, — *c*vek z něm. Zweck clavus t. 82, — *c*ícha střhněm. zieche, — *c*ifra střhn. zifer, z arab. çafar nicka Kluge 397, — *c*oul střhn zol, — *c*op stněm. zopf, — ka*c*ieř ze střhněm. ketzer dial. katzer, — pan*c*ieř ze střhněm. panzier a toto ze střlat. pancerea t. 116, - špi*c*e stč. špi*c*ě ze střhněm. adj. spitze, — stč. Mohu*c* z lat. Moguntium, — tane*c* ze střhněm. tanz atd.; —

dílem mění se v hlásku jinou, zejména častěji v *č*, na př. ve slovích *č*ber stsl. čьbrъ m. čьbьrъ, ze sthněm. zubar, zwibar Mikl. Etym. Wtb. 38; — *Č*eněk z lat. Vincentius; — *č*ep, czep Rozk. 2889 a j., ze sthněm. zapfo, Zapfen (Kluge 393, nejisto podle Mikl. Etym. Wtb. 32); — *č*ibr, čubr (rostl.) z lat. ciperus, czibr ciperus Rostl. 11ª; — *č*inže ze stněm. zins, Zins, a toto z lat. census; — *č*išeti z něm. zischen; — stč. *č*isterna z lat. cisterna, z cžifterny Kruml. 365ª, Ol. Gen. 37, 28, czzifternu Ol. Ekkl. 12, 6, cžifterny ChelčP. 113ª, čifterny Br. Isa. 36, 16, t. Jer. 2, 13 atd.; změněno v nč. cisterna vlivem lat.; — *č*uba ze střhněm. zûpe Hündin; — stč. lan*č*ě, rozedmú lanczze své v srpy EvOl. 203ª, jeden (rytíř) lanczzy bok jeho otevřel t. 265ª, ze střhněm. lanze, a toto z stfranc. lance, lat. lancea; — stč. Me*č*ě jm. míst. Metz, (tělo svaté) do meczye (nesli) Pass. 332 (psané tu -czye je = -čě), k mieftu Meczy t. a j.; — pomoran*č* něm. Pomeranze, střlat. pomarantia (z ital. pomo a arancia, arancia = franc. orange, Kluge 265). — Také subst. *čiž*, *čížek* odvozováno z němčiny Mikl. Fremdw. 82; ale Kluge 395 vykládá něm. *Zeisig* střhněm. *zîsec*, *zîse* naopak z polštiny a češtiny. — Knižné *z*inek není z něm. Zink Kluge 397, nýbrž z lat. zincum. —

V slovích přejatých staršich je po cizím *c* přehláska jako po domácím; na př. tanec gen. tan*cě*, verb. tan*cě*vati, tancziewaty Hrad. 96ᵇ; špi*cě*, ſſpyczie Pulk. 57, Nom. 69ª atd. Naproti tomu přehláska nebývá v slovích, jež jsou přejata v době mladší, když totiž pravidlo o přehlásce již nevládlo, na př. pla*c* gen. pla*cu* lok. na pla*ce* Us., klo*c* gen. klo*cu* Us. atd. V některém pak slovu přejatém usus kolísá, a jest na př. palá*c* gen. palá*cě* i palá*cu*, ſ palaczie Pulk. 112ᵇ, okolo toho palaczu Lobk. 6ª. —

Změnám dalším podrobuje se *c* v slovích přejatých, jako v domácích. Na př. Mohu*c*, mohucz město Pil. a t. j. mohuc (-č bylo by tu psáno -chz), do Mohuce Háj. 148ª, sjezdiv Mohucy t. 149ª (fem.), a mohu*č*ský, Petr mohuczſky Hod. 84ª; tane*c* a tane*č*ník, tan*č*iti; špi*c*ě a špi*č*ka, špi*č*atý; atd.

c se přisouvá.

427. 1. Dialekticky říká se jednú*c* m. jednú, jednou, po-druhú*c*, poinú*c* (jindy), nekerú*c* (někdy) BartD. 16 (zlin.); po-druhú*c* Kulda I. 38; — pěkněj*c*, hloupěj*c*, dálej*c*, vícej*c* atp. m. pěkněj', pěkněji atd. Us. a Kotsm. 15, mýt. 333 a 335; — zasej*c* z dial. zasej m. zase. — Přidávané tu *-c* je stejné se srbch. *-ć*, jednoć jednou, rus. *-či*, troiči třikrát mrus. tryčy, tedy z pův. *-tji*, v. Mikl. II. 204—205. V češtině od číslovek násobných přešlo také jinam, zejména k adverbiím, zvláště v komparativě.

2. Doudlebsky a j. říká se neškuli*c* Kotsm. 15 m. neřku-li; buď

podle part. vyjmou*c*, soudí*c*, byla-li tu známa, anebo podle hojných adv. ščasněj*c* atd.

ʒ (*dz*).

428. Pokud není změněna v *z*, píše se hláska tato spřežkou *dz*; na př. stč. przyrodzenye CatoP. 3ª, svého zrodzeni Lún. l. 1466, dial. slc. núdza, sádzať atd.

Většinou je však žádané a bývalé *ʒ* změněno v *z* a tu píše se touž literou, jako *z* původní; na př. knhiez DalH. 30 t. j. kně*z* (-*z* z -*g*) a giez Pass. 348 t. j. jě*z* (-*z* z -*dj*) psáno jako bez Vít. 95ª (subst., -*z* původní). Někdy je tu psána litera nebo spřežka, která jindy znamená *ž*, na př. knieź HusPost. 76ª, kniezz Kruml. 327ᵇ, to vież HusPost. 76ᵇ, wyzz ML. 104ᵇ atd. Že tak bývá psáno také původní tvrdé *z* a že tedy ze psaní knieź, knyezz atp. nelze nic usuzovati o výslovnosti, je pověděno v § 409. —

Vznik a proměny souhlásky *ʒ*.

429. 1. Hláska *ʒ* je dílem z doby praslovanské a tu vyvinula se z původního *g*, kněz stč. (před přehláskou) kňa*ʒ* z pův kъnęg-, sg. dat. lok. noze stč. no*ʒ*ě z no*g*-, — dílem z doby předhistorické pozdější, kdež vznikla z psl. *dj*, na př. stč. (před přehláskou) nú*ʒ*a nč. nouze z ną*dj*a, adjekt. govia*ʒ*í nč. hovězí z govę*dj*-, iterat. sá*ʒ*ati nč. sázeti ze sa*dj*ati atd. Srov. §. 394 *a*) a *b*).

2. Zněním svým bylo *ʒ* = *dz*. Časem oslabil se a zanikl v *dz* člen zubný a znění jest pak = *z*. Srov. § 396 č. 6. Změnilo se tedy *ʒ* v *z*. Při změně této jest výsledek jiný při *ʒ* vzniklém z původního *g*, a při *ʒ* z psl. *dj*.

a) *ʒ* vzniklé z pův. *g* změnilo se v *z* v češtině veškeré, na př. kъnę*g*- stč. kňa*ʒ* nč. kně*z* slc. kňa*z*, no*g*a stč. dat. lok. no*ʒ*ě nč. no*z*e slc. no*z*e atd. Výjimkou je *ʒ* (*dz*) jenom v nářečích slovenských v těch případech, kde slovo základní má *g* (místo obyčejného *h*). Na př. k nom. stri*g*a (= čarodějnice, z lat.), vy*g*a (val., m. vi*k*ev), muzi*g*a (z musi*k*a) je dat. lok. stri*dz*e Hatt. slc. 52, vy*dz*e BartD. 65, muzi*dz*e t. Ale tu není *dz* z doby starožitné, nýbrž je původu novějšího, jako i slova jsou nová, ve kterých se vyskytuje: k nom. musi*k*a je dat. musice; když se v nominativě temné *-k*a změnilo dialekticky v jasné *-g*a, změnilo se souhlasně s tím i v dativě temné *-ce* v jasné *-dz*e. Viz § 394, e. V týchže případech bývá i *ǯ* za obyčejné *ž*, v. § 449. — O dat. lok. slc. rá*z*de, mia*z*de (vysl. -zďe) k nom. rá*z*ga, mia*z*ga (se starým *-g-*) v. § 431.

b) *ʒ* vzniklé z psl. *dj* změnilo se v *z* v češtině většinou, ale ne všude, v nářečích slovenských dochovalo se totiž staré *dz*. Na př. psl.

nądja stč. núza nč. nouze, ale slc. núdza; adjekt. psl. govędj- stč. goviazí nč. hovězí, ale slc. hovädzi; iterativum psl. sadjati stč. sázati nč. sázeti, ale slc. sádzať; impt. psl. vêdjь stč. věz nč. věz, ale slc. vedz; tak bývá i v nářečích slc. na Moravě: medza BartD. 40 (hrozenk.), impt. jedz, povědz t. 38 (velick.), 39 (súch.) a j.

V češtině ostatní vyskytuje se příklad s *dz* = *z* místo obyčejného *z* velmi zřídka; povědomy mi jsou jen příklady nahoře již uvedené: przyrodzenye CatoP. 3ᵃ, svého zrodzeni Lún. l. 1666.

3. *z* je souhláska měkká. Ukazují k tomu jeho původ a střídnice jinoslovanské, a hlavně je toho svědectvím přehlasovací moc, kterou při něm vidíme v češtině: stč. gen. kňaza nč. kněze, dat. kňazu nč. knězi, nom. núza nč. nouze, akk. núzu nč. nouzi atd. O přehlásce víme, že se děje jenom po souhláskách měkkých; bylo tedy *z* měkké, v. § 394, *a*) a *b*). Měkkost hlásky *z* záležela v jejím znění jakožto zubnice assibilované, v. § 396, 4.

4. Proti *z* vzniklému z *g* bývá *ž*. Je to zdánlivá změna *z* v *ž*, v skutku však změna *g* v *ž*. Bývá v těch případech, kde i *g* vůbec se mění v *ž*. Na př. k subst. kněz stč. kňaz je vok. kněže, koll. kněžie, adj. kněžský atd. Tvary tyto dlužno odvozovati od kmenového kъnęg-: kъnęge, kъnęgьja, kъnęgьskъ, je tu tedy změna *g*- v *ž*-. Změna tato je z doby psl., viz § 248. Tudy vysvětluje se také odvozené kníže, knížek sacerdotulus vedle kněz, penížek vedle peniez, Penijžek Háj. herb., nč. penízek je odchylný novotvar; adj. peněžný; dial. (vých.-česk. a mor.) stežka Suš. 401 a j. ze stьgьka, vedle odchyl. spisovného stezka; možná že také v HusPost. 83ᵃ (cierkev) ſvitiežilá je *-ži-* tohoto původu m. nč. zvítěziti, srov. pol. zwyciężyć, stsl. vitęžiti.

Podle toho mělo by se také psáti sležský (z pův. sling-, Silingae, Šafař. Starož. 337 a Mikl. Etym. Wtb. 306); za to ujalo se mechanickým přivěšením koncovky *-ský*, *-sko* vzniklé slezský, Slezsko, podle nom. Sleze. Stejnou odchylkou je také Slezan m. Sležan.

5. *z* z *dj* nemění se dále spojením s *-j* nebo *-i* atd. Aby se změnilo *zj* v *ž*, jako se stalo při původním *z*, k tomu nebylo vlastně příležitosti, neboť změna *zj-ž* je praslovanská; české *z* nemohlo jí podlehnouti, poněvadž je samo z doby až pozdější. Proto je k nuziti (z núza) part. nuzen: ſnuzeny jsú vexati ŽPod. 106, 39, přijde čas ſnuzenye Štít. uč. 155ᵇ atd.; nužen bylo by možno jen analogickým novotvořením, podle voziti-vožen, v. doleji č. 6. — Také se neměnilo *zi* atp. v *ži* atd., jako se tu měnilo původní *z* v *ź*; byloť *z* hláska kvality jiné, nežli *z*, z něhož měkčením *ź* vznikalo. Pozoruhodna je tato věc v nářečí lašském. Tu jest 3. pl. voźa (vozí) BartD. 106 a přaza (stč. priáza), impt. voź, veź t. 106 (za -zi) a jez, -věz, -viz t. 131 (za -zь), a rovněž tak kniz gen. kněza pl. kňazove t. 100, pyniz t., něco peniz Šemb. 172, k penizam t. 171 atd.;

starožitný rozdíl mezi *z* a *z*, v češtině spisovné a j. již neznámý, reflektuje se tu ještě z výslovnosti živé: od následujícího *-i*, *-ⁱ* mění se původní (psl.) *z-* v *ź-*, ale *z-* vzniklé ze *z-* změně té se nepodrobuje. Podle sdělení pp. Bartoše a Praska říká se ovšem sg. lok. na-meźe, na-hraźe jako na-koźe atp.; ale to jsou novotvary: substantiva *-za*, přehlas. nč. *-ze*, vzala se v tomto nářečí v některých pádech do vzoru *ryba*, a pak je tu tedy lok. na-hraźe atd. jako na-koźe.

6. V jazyku nynějším je *z* (*dz*) jenom dialekticky, jak udáno nahoře v č. 2. Všude jinde, kde bývalo, zaniklo, t. j. změnilo se v *z*, na př. v nč. kněz, hráz atp. zní *z* jako ve vůz, v nouze, kněze jako v instr. vozem atd. Tudy vzniklé nč. *z* je střídnicí za bývalou hlásku měkkou, a v tom smyslu je také samo měkké. — Odchylkou bývá tu někdy *ž*. Zejména je to v impt. střež, pomož atp., plur. střežte atd., místo střez, strezte atd.; tu přijato *-ž* na místo *-z* z praes. střeže-, móže- atd. V impt. psaném pověž m. pověz, pověž ty mně má milá Suš. 334, jest omyl (Bartoš). Vedle hrazen, -hrazovati, z psl. gordj-, je také hražen, -hražovati, ohražen Us., nahražowati Kold. 216ᵃ, přehražovánj t. 164ᵃ; substantivum hráz zbuzuje domněnku, že je i sloveso hraziti (v. *hraditi*), a k tomu novotvořením hražen atd. Nyní říká se trvám všude -hlížeti atp. za býv. glázati psl. ględjati; ale ještě Rosa 1672 má náležité -hlízeti, hlýzým 212, nahlýzým t., wyhlijzeti 484, odchylné -hlíž- vyvinulo se tedy teprve časem.

z podružné.

430. *z* vzniká také podružně, a to v nářečích slovenských změnou z *g* v slovích původu vesměs pozdějšího, na př. striga dat. stridze, muziga dat. muzidze, v. § 394, e) a 429, 2; — dialekticky z *dź* místo *ď*, na př. *dzedzina* z *dźedźina* a místo *dědina*, v. § 321; — a spodobou z *-c* před následující souhláskou jasnou, na př. nic-déle vyslov. nidz-déle.

z a sykavka.

431. Tu je důležito jenom skupení *zz*.

1. K noga, noha je sg. dat. lok. nozě, k bóg, bóh je sg. lok. bozě atd. Podle toho žádáme k nom. miezga, miezha dat. lok. miezzě, a k nom. zábřězg, zábřězh lok. zabřězzě. Tu však žádané *zz* se změnilo v *žž*, a z toho je podle § 452 *žď*. Na př. miezga, miezha dat. lok miezdě, w mieżdie HusPost. 54ᵇ, — rózga, rózha dat. lok. róždě, w olywowey roſdye PassKlem. 54ᵇ, — zabřězg lok. na zábřěždě, na zabrzezdye diluculo Ol. Num. 9, 21 (k tomu přidělán potom novotvarý sg. nom. zábřězda, zabriezda Diefenb., zabrzezda Veleš.). Srov. stejnou změnu *sc-šč* v § 423.

Proti českému zg-žď, jež jest v právě ukázaném miezga-miežďě, rózga-róžďě, je slc. zg-zď: rázga dat. lok. razde (vysl. -zďe), miazga-miazde Hatt. Mluv. 153. Na pohled zdá se tu býti zď starožitnější nežli žď, v skutku je však zď původu novějšího; analogie s sk-šč, na př. dska dat. lok. stč. dščě, a doklady stč. miežďě atp. svědčí, že slc. zď není z prvotného zʒ, nýbrž že se vyvinulo podružně: k striga je dat. lok. striʒe, podle toho utvořeno také rázga-razʒe a z toho razďe atd.; zď vstoupilo tu tedy na místo staršího žď rovněž tak, jako sc, sť vstoupilo na místo staršího šč, šť v sg. dat. lok. desce dial. desťe (slc., místy) za stč. dščě, dště, srov. § 423.

2. Skupení zʒ je skoro = zdz. Je v něm tedy skupena souhláska sykavá se zubnou a opět sykavou, a ze skupení takového vynechává se sykavý člen poslední: zʒ = zdz mění se v zd (zď), podobně jako sc = sts se mění v st (sť), v. § 423 a j. Příklady tomu jsou právě uvedené slc. dat. lok. rázde, miazde: k nom. striga je dat. lok. slc. striʒe, má tedy býti k nom. rázga, miazga dat. a lok. rázʒe, miazʒe, ale změnou právě vyloženou je z toho rázde, miazde.

Assibilaty dialektické ć, dź.

432. Hlásky tyto jsou dialektické střídnice za náležité ť, ď; na př. ćicho BartD. 106 (laš.) m. ťicho, dźedźina t. m. dědina vyslov. ďeďina. Jsou to tedy hlásky a střídnice shodné s pol. ć a dź: české ťicho, dědina vysl. ďeďina = dial. ćicho, dźedźina = pol. cicho vysl. ćicho, dziedzina vysl. dźedźina.

Nyní jsou hlásky tyto v nářečích některých východních, zejména lašském, hrozenkovském a místy na Slovensku; v době staré byly rozšířeny více, v. §§ 308 a 321.

O znění jejich v. v § 396, 7. Tam jest i pověděno, že výslovnost se kolísá: někde vyslovuje se ć, dź s příhlasem jotovým = ci, dzi, jinde šeplavě způsobem polským, jinde měkce ale nešeplavě, a krom toho vyslovuje se někde c, dz, tedy cicho, dzedzina, a jinde č, dž, tedy čicho, džedžina. Zvláště tedy kolísání: ć, dź — c, dz — č, dž. Hledě k základnímu ť, ď myslím, že střídnice původní tu jsou ć, dź, a z těch že se pak vyvinulo dále jednak c, dz, jednak č, dž.

V textech starých, kde se tyto střídnice vyskytují, píší se cz a dz; na př. dzyecze Boh. 42, wyedzyeczi Dial. Boh. 337 atd.

Z dialektického měnění ť, ď v ć, dź vzniká pak zvratnou analogií měnění ć, dź v ť, ď. Místo ťin (stín), choditi říká se lašsky ćin, chodźić atd.; povědomí, že je tu ć a dź místo ť a ď, proniká; z toho vzniká domnění, že také jindy a vůbec vedle ć, dź může bývati ť, ď, a v tom domnění mění se pak i náležité ć, dź v ť, ď; na př. za náležité t. j. dialekticky oprávněné poćini (= podsíní) říká se poťini, a podobně poďim za náležité podźim (= podzim) BartD. 108.

V témž nářečí je také vaďba m. vazba (na střeše) t. 107 a také tuto změnu je vysvětliti mylnou analogií, souvisící s dial. ď-dź.

Ostatek o ć v. v § 308 (při změně ť v ć), o dź v § 321 (při změně ď v dź).

F) Souhlásky š, ž; č, ǯ (dž) a jejich proměny.

433. Souhlásky tyto jsou podnebné střídnice sykavek s, z, c, ʒ (dz). Jsou jako tyto:

prosté š, ž, a

assibilované č, ǯ (dž). —

Původ hlásek těchto jest několikerý:

1) V době praslovanské vzniklo š, ž ze staršího sj, zj, na př. part. psl. nošenъ, voženъ, č. nošen, vožen, z pův. nosjen-, vozjen-; v. §§ 400 a 411.

2) Též v době psl. vzniklo č, ǯ (ž), š ze souhlásek hrdelných k, g, ch, a to ve dvojích případech:

a) když následovala některá ze samohlásek -e, -ę, -ē, -i, -ь, na př. vok. č. člověče psl. čьlověče z -ke, boǯe n. bože z boge, duše z duche; srov. §§ 366, 375, 385; —

b) když následovalo -j s některou samohláskou, na př. pláč psl. plačь z plakjь, loǯe n. lože z logje, duše psl. duša z duchja; srov. §§ 365, 374, 384.

Sem patří také č, ž (ǯ) ve vok. otče, kněže, praes. stč. mýču atp., vedle nom. otec, kněz, inf. mýcěti atd.; na pohled zdá se to býti č, ž z c, z, ale vlastně je tu změna k-, g- v č-, ž-: otče z pův. otьke, kněže z kъnęge, mýču z mykją atd. Srov. §§ 421 a 429.

ǯ v případech zde vytčených je prvotné. Vedle toho jest také ǯ podružné, v. doleji č. 5. —

3) K tomu přibylo později západoslovanské š za s slovanštiny východní a jižní v slovích: č. veš omnis, pol. wszy, wszytek, hluž. všon, dluž. šon, proti stsl. vьsь, srbchorv. sav, sva (přesmyknutím), sln. ves, rus. vesь; — stč. šědivý, šěrý, pol. szedziwy, szary, hluž. šědźiwy, šěry, proti stsl. sědъ, sěrъ atd. Srov. § 248, 6. —

4) V češtině (a polštině) vyvinulo se kromě toho ještě také šč a žǯ místo sc a zʒ v případech, jako jsou na př.: nebeský plur. nebeščí (proti veliký-velicí), pustiti part. puščen (proti platiti-placen), hyzditi part. hyžǯen

(proti ro*d*iti-ro*z*en), ty vieš hyzdzenie mé ŽKap. 68, 20, hyzdzenye čakalo srdce mé t. 68, 21. —

5) Konečně jest *ǯ* podružné, v případech stejných jako je podružné *ʒ* v § 394, e), a také původu jako toto pozdějšího a podobného, na př. slc. stri*g*a-stri*dž*isko, dial. *dže*d*ž*ina, *dž*gať (cpáti), spodob. pro*dž*-bych atd., v. § 450.

Strany znění jest jen o prvotném *ǯ* třeba výkladu. Jako *c* asi = *ts* a *č* = *tš* a jako jsme položili *ʒ* = *dz*, tak jest i znění *ǯ* = *dž*. Výklad ten má podporu v tom, že také podružnou změnou z *g* vzniká hláska dialektická téhož znění *dž* (= podružné *ǯ*), na př. stri*g*a-stri*dž*isko, flá*g*ať-flá*dž*u atp. (v. doleji § 450), a dále v tom, že se jím dobře vysvětluje -*ď*- pronikající v jistých obměnách této hlásky, na př. v rož*ď*ie z *ro*žǯ*ie (= rožᵈžie, odsutím druhé sykavky je rož*ď*ie) z ro*zg*-, zabřěž*ď*ěnie z -břě*žǯ*- (= břěžᵈž-) z brê*zg*-, atd. Srov. § 396 č. 5. Časem oslabuje se a zaniká v prvotném *ǯ* člen zubný a znění je pak = *ž*, na př. vok. kъnę*ǯ*e pův. = *dž*e, potom = *ž*e.

O hláskách těchto jednotlivých v. §§ násl.

š.

434. České *š* je dílem dochováno z praslovanštiny, na př. nošen psl. noš*e*nъ z no*sj*en-, vok. duše psl. duše z du*che* atd., — dílem vyvinulo se později, na př. veš omnis stsl. vьsь, pl. nom. nebešči vedle sg. nebe*s*ký atd.; — srov. § 433.

Píše se literami a spřežkami: *ſ*, *s* (toto zvláště na konci slova), na př. utiſi Greg.; ſidlo, craboſca, olſe MVerb.; uuſeho Kunh. 147^{a}, cynis t. 147^{b}; ſcodna proměna Túl. 28^{b}; ciniſ, das ŽGloss.; woyſchze AlxH. 1, 12; budes AlxBM. 3, 6, zbudes t. 3, 7; uſliſyte Hrad. 1^{a}, bydlis t. 6^{a}; rozkoſ UmR. 153, tepes t. 144; duſiu ŽKlem. 7, 6, uſlis t. 5, 4; — *ʒ* (velmi zřídka), na př. mzicze ŽGloss., zamyzlen(ie) AlxH. 9, 6, wziczkni ŽKlem. 71, 17, rozkozne t. 108, 21; — *ſſ*, na př. kaſſel, vſſati, weſſ MVerb.; naſſe Ostr., HomOp.; uurozkoſſi Kunh. 151^{a}; byeſſe ŽGloss.; wſſu vlast AlxH. 1, 1, wſſiczi t. 2, 7, wſſeczko t. 2, 23 a j. (v AlxH. 115krát, pravidlem); proſſiu ApŠ. 136; naſſ ŽKlem. 11, 5, duſſie t. 11, 5; drzieſſe Hrad. 1^{b}; atd., tak většinou a pravidlem až do nč. *š*; — *ss*, sszt AlxH. 7, 38 (mám jen tento příklad); -- *ſs* (na konci slov), na př. zwieſs NRada 1681, maſs t. 1364, kazijſs Ben. Gen. 18, 18; — *sſ*, slanin sſkwarzenych Vít. 105^{b}; zvláště pro *Š* začáteční, na př. Sſat Optat, hraběte Sſpiſkeho VelKal. 193: — *ſz*, na př. z pozluſzenztwim AlxH. 3, 18, kurſzitem t. 3, 31; po wſzem AlxM. 5, 7; ſzeſty GalDl. 1^{a}, wſze t., waſze t. 1^{b}, naſz t.; — *ſch*, na př. ſchal AlxH. 1, 31; tyeſchᵉzie AlxBM. 7, 39; Sliſchte to wſchiczkny narodowe vſchima ŽTom. 48, 2, duſchie jeho t. 48, 19, wſcheho t. 48, 18, vcziňyſch t. 48, 19, wſchieczkna zvieřata t. 49, 10 a j. (často v ŽTom.); wſchechny Kat. 124; tu jsú Conſchele nalezli Lún. ks. 1403, conſchelſkemu nálezu t.; — *ssch* (tak v otisku; v orig. bezpochyby *ſſch*); nezrusschyty ListVrat. 1406, zrusscheno t., Allessch t.; — *sſſ*: sſſtit BrigF. 68, hladasſſye MastDrk. 53; — *ẛ*, *ṡ*: tupaṡ Hrad. 140^{a} (tečka přidělána později, v. Hrad. úvod, XXII), aryſtotyleṡ ŠtítOp. 399; — *ſẛ*: bohatec giedaſẛe a oblaczieſẛe ẛe Jeron. 13^{b} a j.; — litery *ẛ* a *ṡ* (toto pro konec slabiky) jsou pravidlem v pravopise Husovu, na př. ẛach, wẛechno, máṡ, piṡ, ſuṡ HusOrth 181; — z toho pak uděláno *ſ̌*, *š*: piſ̌eme Lit. Praef. Hieron. in Pentateuch., ſ̌ypi BrigF. 44, puſ̌tieti LékB. 42^{b}, geſ̌to t. 202^{a}; lukaš Comest. 227^{b}, tocžiš LékB. 24^{a}, tocziš t. 31^{a}, totiš t. 35^{a}, vdieláš Ben. Ex. 27, 1; a koncové -*š* přetvořeno také v š, gežiš (v trakt. o šesti bludiech, tišt. 1510, v. mé Příspěvky k historii česk. pravop. 129 a 181), ſlaužiš t., weš Optat a j., v knihách tištěných švabachem dosud tak Slav. Bibl. 2, 187; — nč. *š* je pravidlem v písmě latinském, počnouc od Jungmannovy Slovesnosti 1820.

V textech starších píše se *š* někdy stejně jako *s*, někde se liší; o tom v. § 398.

š a sykavka.

435. Když po *š* následuje opět sykavka, tu bývají — mimo obyčejnou spodobu (§ 254) — změny následující:

1. *š-š* splývá v *š*. Na př. vyší m. vy*šš*í, nawiſſi ŽKlem. 66^{b}, naywyſſyeho ŽWittb. 90, 1, nawiſſij Mat. 344, když bude wyſſy AlxV. 327, wyſych waſſych EvOl. 157^{b}, dial. vyší Btch. 440 a Us. Ale při výslovnosti bedlivější drží se *šš* v době staré a dosud, na př. naywyšſſý VelKal. 302, nebylo tiſſſieho OtcB. 36^{b} atd. Snaha, aby *šš* nesplývalo, vnukla písařům i psaní *žš* místo *šš*, na př. v wyżſſiem ŠtítOp. 317^{a}, miesto wyżſſie t. 314^{b}, wyzſſieho ŠtítMus. 1^{b}, ŠtítSázav. 201^{a}, OpMus. 149^{b}, wyzſſij ChelčP. 166^{a}, naykrazſſieho t. 38^{a}, zákonové mnizſſtij t. 37^{b}, wyżſſy místo Háj. 9^{b} a j. (u Háj. pravidlem wyżſſ-), naykrażſſy t. 331^{a}, krażſſy vlasy t. 299^{a}, nic krażſſyho t. 16^{a}, naywyżſſy písař Konáč (1547) 10^{a}, naywyżſſyho biskupa t. 11^{b}, naywyżſſymu pánu Solf. 44, wyżſſj vel wyšſſj Drach. 62, vyžší z pravidla v Pamětech Slavatových z konce stol. XVII (Listy filol. 1888, 126—127); také psaní *sš* m. *šš* z téže snahy vyplynulo: ſusſſýho přirozenie Háj. herb. 70^{a}. S prvým srovnati jest pol. *wyższy*, s druhým rus. *vysšij*. Domnění, že by psaní vy*žš*í bylo vzniklo podle ni*žš*í, ježto obě tato slova často spolu se vyskytují a tím jsou sdružena, nepodává výkladu dostatečného; píšeť se nejen vy*žš*í, ale také kra*žš*í, mni*žš*tí, a také su*ss*í, mni*žs*ký, tovaři*žs*ký atp. (v. č. násl.).

2. *š-s* mísí se v *s*. Na př. če*s*ký m. če*šs*ký, vla*s*ký m. vla*šs*ký; a

rovněž tak rzyſky král Pulk. 78ª, rzyſkym králem DalC. 88, rzyſtwye imperii EvVíd Luk. 3, 1, knížata Rzijſka Háj. 179ª, město Rzijſke VelKal. 104, hraběte Sſpiſkeho t. 193, lid walaſky Háj. 454ª, w tovařiſtví HusPost. 14ª, towaryſtwa DalC. 10, towaryſtwie ChelčP. 21ª, t. 27ª a j., milosti towaryſke t. 210ª, mnysky dwor ambitus Diefenb. atp., místo říšský, říšstvie, tovařišský, mnišský atd. Ale i tu bývá výslovnost *šs* naznačena písmem, na př. adv. towarzyſſky BrigF. 119ᵇ, towarziſſtuie Ol. 3. Esdr. 6, 3 atd., a někdy bývá k tomu konci psáno *žſ* n. *zſ* (= *žs*), na př. Mnižſka hlava Háj. herb. 128ᵇ, pochlebenstvie mnizſke ChelčP. 234ª (t. j. -žské m. -šské), náboženstvím mnizſkym t. 29ª, towarzizſka milost ŠtítMus. 96ª, towarzizſtwi t. — Jinak, totiž v *š* smísilo se *š-s* v stč. subst. -*š*tie ze -šьstьje, stsl. šьstьje iter, z koř. ched- stupň. chod-, choditi. Substantivum toto máme ve složeninách stč. příštie, náštie, výštie, záštie, veštie, vzeštie, nč. příští. Příčina, proč výsledek mísení byl zde *š* a nikoli *s* (jako v český z češský atp.), byla v měkkosti -*stie* = -*ś*ťie. Vedle *příštie* atd. je stč. také *příščie* atd., przifſczie Krist. 84ª, przyſſczye Pror. Jer. 8, 7 atd.; to se vyvinulo zvratnou analogií: za *šť* je z pravidla starší *šč*, na př. ščít-štít, tedy také ke -*š*ťie utvořeno domněle starší -*šč*ie. V ŽGloss. je náležité *šč* ještě pravidlem, na př. přes puſczu 135, 16, zproſczuges 145, 7 a j., a vedle toho je tu psáno: u wiſtu 104, 38 t. j. výš*ťú*, weſtie 120, 8 t. j. -*š*ťie, uzeſtie 83, 6; v tom je svědectví, že -*š*ťie není ze -*šč*ie. Srov. Listy filol. 1883, 115.

3. *š-č* mísí se v *č*. Na př. de*šč* gen. d*šč*ě n. de*šč*ě atd., a vedle toho bývá také de*č* gen. de*č*ě, decz ŽWittb. 71, 6, t. 134, 7, t. 68, 10, ŽTom. 67, 10, položil deczie pluvias ŽWittb. 104, 32; odtud také d*šč*íti a d*č*íti, dſczil ŽWittb. 10, 7, dczil t. 77, 24 a 27; — *šč*káti ze *šč*ьk-, sczkage Hrub. 463ᵇ, ſſczkawka singultus Vít. 93ᵇ, Rozk. 2035, a dial. *č*kať, *č*kavka škytavka Btch. 440 (dol.-beč.); — *šč*mel, ſczmel Nom. 64ᵇ a j., a vedle toho *č*mel, czmel Veleš., czmelowe Roh. 182ᵇ; — *šč*pav-, *šč*pieti, ze *šč*ьp- (odtud *šč*ípati, štípati), lúh ſtpawy ŠtítOp. 305ᵇ ze *šč*pavý, ſſtpý Štít. uč. 156ª ze *šč*pí, a vedle toho nč. *č*pavý, *č*píti n. *č*pěti; — *šč*váti pol. szczwać nč. štváti, a dial. *č*vat BartD. 15 (zlin.), *č*vať Btch. 440; — t*šč*icě, tſſchziciziu ApŠ. 155, a t*č*icě, tczicie ŽWittb. 118, 143; — tudy vysvětluje se také dial. koncovka pl. nom. -*čí* m. -*ščí*, (sg. -ský), moravčí, malenovčí, bochořčí BartD. 15 (zlin.) a Btch. 440, po v- a ř-, — a slc. koncovka -*č*ina m. -*šč*ina, slovenčina, polčina atp. m. slovenščina atd. — Sem patří také part. -*č*čen k inf. *čstíti*; tvar náležitý je -*čšč*en, poczſczena Hrad. 54ᵇ, ale za to bývá *čč*en, povýšen a poczczen Alb. 54ᵇ, k božiemu poczczeny Alb. 102ª, poczczen EvOl. 135ª, aby czceni byli Koř. Mat. 6, 2, aby poccen byl t. 1. Petr 4, 11. — Dále sem patří *č*irý proti *šč*ir- v dial. *šč*irý, pol. szczyry rus. ščiryj atd. Mikl. Etym. Wtb. 343, a *č*íplý schlank, *č*íplé tělo Jg. proti *šč*- v pol. szczupły rus. dial. ščuplyj Mikl. t. — Ve změně *šč-č* může však býti také pouhé odsutí *š*-. —

O změně ro*z*-*š*i- v ro*ž*-*č*i- atd. v. § 415, 2.

4. Když jest mezi samohláskou a souhláskou sykavou, mění se *š* v *j*. Srov. změny stejné sykavek jiných v §§ 404 a j. Při *š* mám doklady pro případ *šs-js* a *šš-js*: učej-si vlásky Suš. 727 m. učeš-si, synáčka naykrayſſieho UmR. 182 (měněno pak tečkou opravnou) m. najkraššieho, slc. krajší Hatt. 51.

Jiné změny souhlásky *š*.

436. 1. *š* se mění v *č*. Zejména:

V několika příkladech *před samohláskou*. Na př. čamrda Us. stč. šamrha, ſſamrhu Vít. 61ª var.; čachr a čachrovat Us. a Btch. 440 z cizího šachr-; čuba m. a v. šuba ze střhněm. schûbe, weites Überkleid Lex., oporou o čuba canicula.

V *nš*, v menčí m. menší Us., krajík menci Reg. 1088 (XIII stol.), odtud menčina a příjm. Menčík; tenčí Us. m. tenší; jinčí Us. m. jinší; v slovích přejatých: končel Puch. 238ᵇ, viňč, puňč Us.

V *dš*, *tš*. Na př. nadčen m. nadšen, nadczenye EvOl. 12ᵇ; kontaminací obojího psaní *dš*- a *dč*- psáno pak *dčš*, nadczſſen EvOl. 14ª; -vetčal m. vetšal, rúcho nezwetczzalo Ol. 2. Esd. 9, 21; — sem patří také *dšč*-, *dšť*- měněné v *dčť*, my nevládnem dcztyem Hod. 63ᵇ, dczty, pluit MamC. 115ᵇ; kontaminací psaní *dš*- a *dč*- psáno opět *dčš*-, čáka dczſſtie Comest. 87ª, po dczſty ML. 49ᵇ, dczſtiem Ol. 2. Reg. 23, 4, dczſſtiow Comest. 64ᵇ.

V *pš*, *bš*, v lepčí m. lepší Kotsm. 14, chod. 52 a Us., slabčí chod. 52.

V *čš* a vzniklém z toho *tš*. Na př. vieczczie Ol. Gen. 19, 31 m. věčšie, wietczy rodem Ol. Num. 11, 30, wietczy čest AlxV. 2146, wyetczym skrúšením Modl. 93ª, oči vietczzie Ol. Sir. 23, 28, národóv vietczych Ol. Deut. 7, 1, vwietcziti SlovKlem. 16ª, w huſſtczy (= huštčí m. huščší, t. straně oblakův) Comest. 20ᵇ.

V *šp*, v dial. čpaček, čpalek, čpulit, čpunt podkrk. 51 a j., m. špaček atd.; — *šl*, člapat m. šlapati chod. 52; — *št*, v přejatém počta Btch. 440 a Us. m. pošta.

Se změnami *š-č* srov. měnění *s-c* v § 405.

2. *š* je změněno v *s* v *brslen* proti mor. bršlen Jg., stsl. bršljanъ, srb. bršljan atd. Mikl. Etym. Wtb. 21. V *sršeň* proti pol. sierszeń a szerszeń a stsl. srъšenь a šrъšenь atd. není změněno *š* v *s*, nýbrž *s* je původní, z koř. serch- Mikl. l. c. 293.

3. *š* je změněno v *ř* v dial. ořklivý m. ošklivý, vořklivej chod. 45, ořklivý BartD. 14 (zlin.), ořklivé Btch. 440, zořklivit si t.; sem patří

také *kṙ*talt m. kštalt z něm. Gestalt, a *vř*etečný m. všetečný, wrzeteczna opice Hod. 84ª, není-li to omyl; — srov. změnu *ř-š* v § 271 a *ž-ř* v § 441.

4. *š* je změněno v *ch*, a to *šč* v *chč* v dial. chčestí, nechčestí, chčasněj Šemb. 17 (domažl.) a chod. 51, chčebetat t.; — *šv* v *chv* ve chvastati v. švastati, žvastati; — srov. změny *sc* a *sv* v *chc* a *chv* v § 405 č. 4.

5. *tš*, *dš* mísí se v *č*, v. §§ 311 a 324.

Cizí *š*.

437. V slovích přejatých cizí *š* z pravidla zůstává, na př. *š*afář, *š*anovati z něm. schonen, *š*indel z něm. Schindel a to z lat. scindula (vedle scandula) Kluge 302, *š*um = pěna na víně, ze střhněm. schûm, schaum, a odtud i *š*um = zvuk (při pěnění), *š*uměti atd.; — v slovích z franc. bývá *š* často změněno v *ž*, na př. *ž*ampion, bro*ž*ura, man*ž*ety, bran*ž*e; — někdy je změněno v *č*, na př. *č*abraka něm. Schabracke franc. chabraque, *č*achr v. § 436, 1, *č*aloun z fr. chalon vlněná látka, *č*okoláda franc. chocolat, *č*uba vedle *š*uba Jg. střhněm. schûbe, *č*ub demin. *č*ubek a *č*upek chochol atp. Jg. z něm. Schopf.

š se přisouvá a odsouvá.

438. 1. Přisuto jest *š* v *škr-* m. *kr-* v stč. škraboška, škravoška, skrawoſka Nom. 67ª, proti staršímu a hojnějšímu kraboška, craboſka MVerb., kraboſka SlovKlem. 58ᵇ, kraboſſka Lact. 94ᶜ atd., a v dial. škřída BartD. 65 (val.), škručeť (kručeti) Btch. 440; o stč. škřemen v. skřemen a m. křemen v. § 407, 3; — dále v dbeč. *šk*obrtať m. *k*obrtati Btch. 440; — v stč. *šč*mýra, krev ſſczmyry Comest. 143ª a j., vedle obyčejného *č*mýra. — Přísuvky tyto mají proti sobě někdy opak v odsouvaném *š*, vznikly tedy zvratnou analogií: říkalo se *škř*idlice (m. skřidlice) a vedle toho i *kř*idlice, utvořeno tedy také *škř*emen (v. skřemen) ke *kř*emen atp., říkalo se *šč*pieti a vedle toho i *č*pieti, přiděláno tedy ke *č*mýra také *šč*mýra atd. —

Stč. *kč*icě caesaries, capilli vzniklo z kъk-ica, srov. stsl. kъkъ coma, a byl to tedy tvar náležitý, kczycie comae Ol. Cant. 5, 11 atd. Vedle toho bývá *kš*ticě, kſſticze Alxp. 5, kſſticzi Ol. Jud. 13, 9 atd., a to předpokládá, že bylo kščicě, se vsutým *-š-*. — Místo pla*čč*ivý je pla*čšč*ivý, placzſcziwu Hrad. 33ª. — O *š* v stč. čščicě m. *čč*icě, cſſczizcie Alx. Víd. 2060, v. § 311.

2. Odsuto jest *š* v *k*apléř m. *šk*apléř, kaplerz Comest. 266ª. — O *č-* m. *šč-* v. § 435.

ž.

439. České *ž* je dílem dochováno z praslovanštiny, na př. vo*ž*en psl. vo*ž*enъ z vo*zj*en-, vok. bo*ž*e psl. bo*ž*e z bo*ž*e atd., — dílem vyvinulo se později, na př. stč. dat. lok. mie*žd*ě z *mê*zz*ê; — srov. § 433.

Píše se literami a spřežkami *z*, na př. znazil t. j. snažil Greg., ziuotem HomOp., ziuot Kunh. 146ª, zaloſtne t. 150ª (v Kunh. jen toto), ziuota ŽGloss., zen messis AlxH. 11, 34 a j. (v AlxH. devětkrát), zadal AlxB. 7, 4 a j., ziwa AlxBM. 1, 42 a j., boze ŽKlem. 5, 3 a j. atd., litera *z* je pak pravidlem až do liter známkovaných pravopisu Husova a bratrského; — *ſ*, na př. priloſi ſe Greg., baſant MVerb., ot nehoſe Ostr., ſiuot HomOp., boſe Kunh. 150ᵇ, yeſe t. 147ᵇ (často v Kunh.), leſala AlxH. 2, 9 a j. (v AlxH. 15krát), zboſie AlxB. 1, 8 a j. (v AlxB. pětapadesátkrát); boſe AlxBM. 7, 38 a j. (v AlxBM. pětapadesátkrát); v textech pozdějších jsou příklady řídké, ponyſil ŽKlem. 43, 20, wſenu MastDrk. 37, pod krzyſem Vít. 53ª, muſycze virago t. 92ᵇ atd.; — *ſſ*, na př. yeſſ MVerb., ſſerucha t., kaſſdy AlxH. 9, 27 a j., AlxBM. 7, 23 a j., ponyſſen ŽKlem. 88, 16, pohrziuſſen t. 68, 3; — *s*, velmi často a dílem z pravidla v některých textech ze sklonku XIII a poč. XIV stol., na př. kase t. j. káže AlxH. 5, 3, drase t. 5, 4 a j. (v AlxH. 185krát mezi 226 případy), senucz AlxB. 1, 25 a j. (tu 113krát, a nikdy uprostřed slova), siuot AlxBM. 8, 32 a j. (tu 151krát a nikdy uprostřed slova), siwot ApŠ. 141, saba ApD. d, sena Jid. 105 atd., a podobně v Pil., svD. a LMar.; jinde bývá tak psáno sporadicky: iehos Ostr., cdis Kunh. 147ᵇ, gens Vít. 100ª atd.; — *zz*, na př. mozzem Štít. ř. 78ᵇ, gyzz t., proti nyemuzz t. a j. (často ve Štít. ř.), kdyzz Vít. 106ª, bozze t., yakozz Kruml. 231ª, zzadal t. 255ᵇ a j. (často v prostřední části Kruml.), kdyzz Ol. Gen. 7, 6, yamzzto t. 2. Reg. 15, 20 a j. (často v Ol.) atd.; — *ż*, podle pravopisu Husova, na př. żena, żák, leż atd. HusOrth. 182, když Comest. 191ᵇ, obleżechu t. 28ᵇ atd.; ve żwati Hrad. 127ᵇ je tečka přidělána později (Hrad. úvod str. XXIV); — *ź* a *ž*, pozdější obměnou za *ż*, źediecz ſie ŠtítMus. 99ª a j., žakowſtwa BrigF. 19, žiezen t. 35, žadoſti t. 20, leže t. 43, kuože Comest. 34ᵇ, leže t., že LékB. 17ᵇ, když t. a j. (často v LékB.); známkovaná litera je v tiscích Troj., Ben., Háj., Br. atd. a dochovala se v podobě *ž* do písma novočeského; — od XV stol. psána také spřežka *zi*, zvláště pro literu velkou, na př. zie geſt Lit. 1. Reg. 18, 15, t. 28, 23, přielbici zieleznu t. 17, 38, zieny ſwe t. 30, 30 a j. (jotace v slabice bývalé *zě* již není, du. twogi noze t. 2. Reg. 3, 34), zie t. j. že NRada 41, Háj. 121ª, Konáč (1547) 78ª a j., zienich Optat (vedle zě = že 8ª, 29ᵇ a j.), Ziatecký Háj. 67ª, Ziateč VelKal. 269, Zioffie t. 47, Ziofigi Háj. 122 atd.

V Hymn. psáno buohzí 2^b m. buoží, buohzye 21^b m. buožie atp.; písař domníval se, že *-h* z *buoh* zde má býti také vyjádřeno.

Místo *kž* psáno *kx* n. *x* v iakx t. j. jakž Rožmb. 129, t. 138 a j., yakx t. 124, iaxto KlemK. 74 a j.

V textech starých píše se *ž* někde stejně jako *z*, někde se liší; o tom v. § 409.

ž a sykavka.

440. Když po *ž* následuje opět sykavka, tu bývají — mimo obyčejnou spodobu (§ 254) — změny následující:

1. *ž-s* mísí se někdy v *s*. Na př. božský, bozſki Krist. 33^a, a boský, o boſkych (věcech) Kruml. 448^b, adv. boſki Ostr.; — božstvie, bozſtwie ŽWittb. 225^a, Krist. 7^b, a bostvie, vboſtui Ostr., boſtwij deitas Nom. 62^b; — množstv-, mnozſtwie ŽWittb. 146, 4, množſtwie Ol. Ex. 9, 18, ot mnozſtwa ŽKap. 63, 3, a mnostv-, mnoſtwie Kruml. 424^b, mnozſtwo lida Ev. Seitst. Luk. 7, 11; — mužský, muzſkeho panstva Alb. 19^b, adv. muzzſki viriliter Ol. 1. Mach. 2, 64, a musk-, začež bývá muzk-, muſkeho Lvov. 8^b, bez muzkeho poznánie KristB. 5^a, ktož muzky bojije AlbB. (na stejném místě s muzſky Alb. 90^a). —

Tak mělo by také býti adj. slezký, Slezko, m. sležsk- Mikl. Et. Wtb. 306, z nár. jména Silingův (Šafařík); ale analogií vyvinulo se zde a jest ode dávna v obyčeji psaní slezsk-, v. § 429, 4.

2. Když jest mezi samohláskou a souhláskou sykavou, mění se *ž* v *j*. Srov. změny stejné sykavek jiných v §§ 401 a j. Sem patří změny *žz-jz*: lid bohatý vgzy ML. 60^b t. j. ujzi m. užzi; — *žs-js*: veš kraj moy ſie tiem pronésti NRada 762 m. móž sě, doudl. ujsom tu Kotsm. 18 m. už-sem, bojský podkrk. 52 m. božský, tři sta ptáčku štěbetalo aj se hory zelenaly Suš. 749 m. až-se, (pták) dyj své vole nazobal Suš. m. když-své, srov. hluž. bojski, kńejski Mikl. II, 280; — *žž-jž*: oheň zaizzen jest ŽKlem. 77, 21 t. j. zajžen m. zažžen, zaizze sě hněv t. 78, 5 a j. pukléře ſeize ohňem t. 34^b m. sežže, diábel rozeyze žádost Štít. uč. 45^b m. rozežže, když sě jistba zayze ŠtítMus. 59^a m. zažže, ohňem zayzieſe ſie t. 34^a m. zažžieše sě, jsúci zayzena Otc. 25^b m. zažžena, dóm nezayze sě Alb. 58^b, duom nezaizze se Kruml. 184^b, tělo vyzzeme ML. 23^b t. j. ujžeme m. užžeme, Saul chudé vgze Alb. 91^b a ML. 60^a m. užže (aor.), oyženie adustionem MamVod. 25 m. ožženie atd.; ſeyzzy vše Štít. ř. 189^a t. j. sejži (m. sežži, a toto ze sežzi, impt.); — *žš-jš*: naydrayſſi poklad Kruml. 456^a m. najdražší, sbožie naydrayſſie t. 354^b, spadáš v tieysi bydlo Baw. 79 m. těžší; — *žč-jč* v pójčiti nč. půjčiti m. póžčiti (a to z požitčiti = ku požitku dáti, slc. iter. požičať), iter. pójčěti, budeš poycziéti národóm mnohým Ol. Deut. 28, 12 atp., všeobecně -jč-; bývalé *-žč-* zachováno dialekticky: požčaj mně šátka Suš. 130, požčaj t. 220 a j. — *j* tudy vzniklé vniká pak do příbuzných tvarů jiných, kde mu býti nenáleží, a jest podle za*j*že atp. také 1. sg. zajžhu m. zažhu Pass. 503, DalJ. 89 rkp. Z, part. zajžhli m. zažhli Pass. 135, zaizzhli Kruml. 237^b.

Jiné změny souhlásky *ž*.

441. 1. *ž* změněno v *z* v *z*ezule m. *ž*ezule; podle lit. gegužė je slov. žegъz-, stč. žezhule, ž- změněno v z-, vlivem z- slabiky druhé; — dialekticky říká se *z*elezo BartD. 41 (hroz.), drůbe*z* t. 30 (pomor.), petr*z*elé t. 37 (stjick.) m. *ž*elezo atd.; — v nč. ve*z*dejší za stč. ve*ž*dajší je -*z*- mylnou etymologií: adjektivum toto jest utvořeno z adv. vežďy, vežda semper = vьšь-d-, zní stč. ve*ž*dajší spodobou z vešd-, chléb náš wezzdayſſy Štít. uč. 28^b, chleba wezzdayſſyeho t. 29^b, k wezzdayſſy oběti t. 117^b, weždayſſiemu obětování Kruml. 19^b atd., ale mylnou etymologií spojuje se s významem a výrazem *zde*, tedy jakoby = ve-zde, a proto změněno i znění ve*ž*d- ve ve*z*d-; — *žř* změněno v *zř* v po*z*říti m. po*ž*říti stč. po*ž*řieti, koř. žer-, pozřít BartD. 254 (laš.), pozrec t. (slov.), já tebe pozhřjm (vsuto ještě *h*) RZvíř. (1814) 107, kost pozhříti Beck. 2, 427; a rovněž tak ve *z*řídlo Jg. m. a v. *ž*řídlo stč. *ž*řiedlo, stsl. *ž*rělo.

2. V *Ž*rnoseky-*Č*ernoseky změněno *ž* v *č*, mylným spojením s adjekt. *črno-*, *černo-*; vlastní slovo základní subst. *žrn*, srov. *žernov*, bylo málo známo a upadalo v zapomenutí.

3. *ž* změněno v *ř*, *r*. Tak jest v koncovce *-eř* m. *-ež* v ob. mládeř, drůbeř, krádeř chod. 52, mýt. 337, BartD. 15 (zlin.), Btch. 440 (dbeč.) a j.; příklady toho z doby starší jsou: kraderz LékB. 38^b, t. 40^a, jisté kraderze KolN. 74^b (1703), o svatokrádeři Beck. 3, 27, mladerže KolG. 20^a (1703). — Dále je ta změna v slovích jednotlivých: *bařina* v. bažina, pochází-li to od ba*h*- (bahno; Mikl. Etym. Wtb. 7 spojuje to slovo se srb. bara kaluž, řec. μπάρα ital. baro); — *Bořena* m. Božena, bude Borzena má žena DalC. 41, knieni borzienhie DalH. 41; — *dařbůh* volání hornické vedle dažbóh Kott s. v., oporou o dařiti; — *neborák* m. nebožák, neborák BartD. 235 (val.), slc. neborák, neborák v listě nedatovaném (XVII stol.) v Komenského Korrespondenci (vyd. Paterova 1892 str. 281); sg. akk. fem.: smutnou neboráci Sajfr. 18, 24; — *rohoře*, *rohořka*, rohorze Boh. 599, rohořka mýt. 337, BartD. 15 (zlin.), Btch. 440 m. rohož-; — *semřiti* oči m. semžiti stsl. sъmьžiti, jáz ſemrzyw oči clausis oculis Otc. 28^a; — *těř-* m. těž-, oni před tiem pryč tierzie ŠtítPař. 104^a, když (oni) za ním potyerzie illis persequentibus Ol. Jos. 8, 7 a Lit. tamt., (Abimelech) jeho wtierzy persecutus est Ol. Súdc. 9, 39; — *těrměř* m. těžměř, teřmieř ŠtítOp. 38, termieř (sic) t. 62; — *uřas-* m. *užas-*, Pilat vrzeſe sě (aor.) Hod. 45^a, kak sú sě vrzeſly t. 53^a, strážní velmi sě vrzeſly t., Jura

se toho uřísnul Kulda 1, 64, uřísnúť sa BartD. 64 (val.), srov. pol. przezrasnąć się, przerzasły; — *řádný* m. *žádný*, žádné neštěstie žádná příhoda rzadne protiwenſtwie jakož rzadna wiecz nemóž býti příhodná (= nahodilá) Kruml. 407ᵃ. — V následujících příkladech je vedle změny *ž-ř* ještě změna další v *j*: *žeřáb*, zerzab Nom. 64ᵃ, Boh. m. 21ᵇ; *řeřáb*, rzerzab Nom. 63ᵇ, a nč. *jeřáb*; lit. gervė, ř. γέρανος, z koř. ger-, utvořeno onomatopojicky Mikl. Etym. Wtb. 410; — *žeřavý* a *žeřěvie*, zerziewie carbones ŽKap. 17, 9, horúcí zerziewie Otc. 135ᵃ; *řeřavý*, *řeřěvie*, rzerzawe uhlé Comest. 180ᵇ, rzerzieuie Ol. Prov. 25, 22, řiřlavý BartD. 87 (stjick.); *jeřavý* a *jeřěvie*, jeřavý Jg., gierzeuie de prunis Ol. Lev. 16, 12, gierzeuye Lit. ib.; z koř. ger-, stupň. v gor- hořeti; — *žeřucha*, ſſerucha MVerb., zerzycha Rhas. 156, řeřucha, rzerziuchy Rostl.; a nč. *jeřicha* Jg. — Srov. změnu *ř-ž* v § 271 a *š-ř* v § 436, 3.

4. *ž* je změněno v *h*. Na pohled je tato změna ve *žláza*-*hláza*; ale tu má se věc jinak: vedle gelz- bylo i stupňované golz-, *žláza* stč. *žléza* stsl. *žlêza* je z gelz-, a *hláza* pol. dial. těšín. *glóza* Malin. wyr. 33 je z golz-; srov. § 375. — Dále je *h* za náležité *ž* v slovích stč. *hřěbí* sors slc. *žreb* stsl. *žrêbьjь*, a stč. *hřiebě* nč. *hříbě*, *hřebec* atp., slc. *žriebä*, *žrebec*, stsl. *žrêbę*; v obou případech tu bylo pův. *gerb*-, v č. mělo by za to býti *žřěb*-, a jest odchylkou *hřěb*-; odchylka dosud nevysvětlená; výklad, že by tu bylo zachováno původní *g*- (= č. *h*-), neuspokojuje, neboť změně v *že*- podlehlo každé psl. *ge*-, a změna *tert* v *trêt*, která by byla gerb- v grêb- změnila a tudíž od změny v žerb- zachránila, přišla teprve později, po změně *ge*-*že*; mám tedy za to, že bylo i v češtině kdysi náležité *žřěb*-; z toho se mohlo vyvinouti *hřěb*-, *hřěb*-, buď změnou *ž*-*h*, srov. změny poněkud podobné *ščestí*-*chčestí* atd. v § 437 (v jazyku vyskytují se změny, které si jsou více méně podobny, také v dobách různých) — anebo změnou *žr*-*žgr* (*žhr*)-*hr* t. j. vsutím *h* (*g*) do skupiny *žr*- (srov. *žhráti* m. *žráti*, pož*h*říti m. požříti atp. v § 392) a pak odsutím *ž*-; tvar přechodní *žhř*- má oporu v pol. dial. zgrzebię Malin. wyr. 72 a kašubském zgrzebie Mikl. Etym. Wtb. 410. Vedle *hřěbí* sors je také stč. *hřěb*, *hřěbí*, *hřěbík* nč. *hřeb*- slc. hreb clavus; Mikl. I² 510 má to za přejaté stněm. grebil; je-li to domnění správné, tedy je cizí greb- clavus přeměněno podle domácího hřěb- sors; ale *hřěb*, *hřěbí* clavus může býti a trvám je slovo domácí, identické se *hřěb*- sors, a tedy také sem náleží. — Stejným způsobem jest vykládati také *žřiedlo*-*h*řiedlo, zrziedlo kalichové labium calicis Ol. 3. Reg. 7, 26, hřiedlo orificium Smil. přísl. 842, hřídlo umyvadla Ben. Jg., hřídlo Mundloch, Ofenloch Jg.; vedle toho jest i *ř*iedlo, rzyedlo Rozk. 3170, ot riedla a labio MamV. (3. Reg. 7, 23), s odsutým *h* jako nč. *ř*íbě m. *h*říbě atp.

K subst. *špíže* utvořeno sloveso špižovati, a také špi*h*ovati, na př. (král) hrady své ſſpyhowal pokrmy Gesta Kl. 16, (město Jerusalem) těžké ſſpihowati by bylo Lobk. 126ᵃ; za -*ž*- dáno sem -*h*- analogií podle stráže-stra*h*ovati atp.

5. *rž* mísí se v *ř*; o tom v. § 268.

ž se odsouvá.

442. Příklad toho jest ve vždy, vždycky, začež bývá *vdy*, wdy Brig. 17, 55, 65 a j., BrigF. 39ᵃ, NRada 731 atd., ob. *dycky*. V ob. *dycky* je vlastně jen přípona -*dy* a přívěsek -*cky*, jádro slova *vž*- (= *vьš*-) se odsouváním ztratilo; ale významem je *dycky* tolikéž jako *vždycky*, a v tom je vzácný příklad, kterak slovo a zvláště adverbium změnami hláskovými může se rušiti a třeba nejpodstatnější část svou ztráceti, a přece význam náležitý podržovati. — Odsuto *ž*- zdá se býti také v *ř*iedlo m. *žř*iedlo; ale o tom v. § předešlý č. 3.

č.

443. České *č* je dochováno dílem z doby praslovanské, na př. part. pe*č*en psl. pečenъ z pe*k*en-, vok. člověče psl. čьlovêče atd., — dílem vyvinulo se později, na př. nebes*ký* pl. nom. nebe*šči* vedle veli*ký*-veli*cí*; — srov. § 433.

Píše se literami a spřežkami: *c*, na př. neciſta Greg., cechel MVerb., sluneck t., crſcení t. krščení HomOp., devcie t. j. děvčie Ostr., cynis t. j. činíš Kunh. 147ᵇ, ſcedroſti t. 150ᵇ, ac t. j. ač ŽGloss., yeſceroue t., bezpecenſtwie Túl. 30ᵇ, lacnoſt t., cieſt pars ŽKlem. 10, 7, opuſceni t. 21, 2; cſo t. j. čso AlxM. 1, 8 a j., Hrad. 10ᵇ a j., nicſ t. j. ničs (nic) AlxŠ. 4, 5, cſty t. 3, 14; aby czceni byli t. j. ččeni Koř. Mat. 6, 2, aby poccen byl t. 1. Petr 4, 11; — *cc*, na př. lucc MVerb., ozladicc t.; — *ſ*, *s*, na př. zeſen t. j. sěčen Greg., uſenim studio HomOp. (ČČMus. 1880, 119), ni zaſ by nejměl t. j. ni za-č by Túl. 33ᵃ, slunek MVerb.; — *cſ*, na př. klokocſ MVerb., cſynyucimy ŽKlem. 140, 4; — *ſc*, na př. ſceled HomOp. (ČČMus. 1880, 119); — *zſ*, na př. zſed zabitých t. j. čěd AlxB. 4, 29; — *ſz*, na př. obaſz AlxH. 7, 11, za maleſzkem t. j. 5, 12, vteſze t. j. uteče t. 7, 24 a j. (v AlxH. 7krát), toſzus AlxB. 1, 34, w tey zzieſzi t. j. sěči t. 2, 3, zzieſzeny t. 4, 23; — *ch*, na př. chubr t. j. čubr MVerb., chinithi HomOp., newchenychayu ŽGloss., ochiſtiti Kunh. 150ᵇ, uuiechnie t. 151ᵃ a j., (v Kunh. skoro vždy tak), w chiſle Túl. 24ᵇ a j., bryechtan Rostl., ſchiewik t.; — *chz*, na př. chzakagie AlxH. 1, 8, chzezt t. 1, 24 a j. (62krát mezi 72 případy), geſchze AlxBM. 1, 4 a j. (93krát mezi 97), achz AlxB., 1, 1 a j. (29krát mezi 76) atd., pravidlem v ApD., ApŠ., Pil., Jid., svD., LMar.; — *chs*, chsryewcze Rostl.; — *ſch*, hluſchnimi AlxH. 2, 27, bezpochyby omylem, neboť ſch je tu = š; — *cz*, na př. lecz

AlxH. 4, 41 (v AlxH. jen to), zyrdecznye AlxBM. 1, 21, czeſt AlxB. 1, 15 (tu 26krát mezi 76 případy); acz ŽGloss., czini t. a j., z pravidla v ŽGloss., a rovněž tak pravidlem v DalH., DalHr., DalC., ŽKlem. (v ŽKlem. jsou i korrektury rzeczi mé 55, 5, Neuczinyl 147, 20), ŽWittb., Hrad., Krist. atd.; — *ċ* v pravopise Husovu, na př. ċakai, lúċ atd. HusOrth. 177; — *č*, pozdější obměnou za *ċ*, na př. rzeči prawee LékB. 22ᵃ, oċy Ben. Gen. 3, 5 atd.; *č* je potom a dosud pravidlem; — *czz*, na př. czzlowiek Kruml. 231, vmuczzenie t. a j. (často v Kruml.), zpiewaczzow Ol. 1. Esd. 7, 7 a j. (často v Ol.), oweczznyk EvOl. Jan. 10, 1, tlukaczzowy t. Luk. 11, 8 a j.; — *cž*, na př. neczadſkee Ol. Sir. 27, 33 a j.; — *cž*, na př. toczis LékB. 24ᵃ, poczeſtnym BrigF. 8, przijczyna Ben. Gen. 8, 9; — *tſſ*, tſſtweru věc AlxV. 5; — *tč*, nětčeho Br. Dan. 6, 11 a j., VelKal. 325, životčich VelKal. 141; — *czi*, na př. w cziele geho Lit. 1. Reg. 17, 49, dwa cziebri wína t. 25, 18, nycziehuoz t. 25, 21 a j. (jotace v slabice bývalé *cě* tu již nebývá: w rucze t. 1. Reg. 28, 21, v mracze t. 2. Reg. 2, 32).

V textech starých píše se *č* někde stejně jako *c*, někde se liší; o tom v. § 420.

č a sykavka.

444. Když po *č* následuje opět sykavka, tu bývají — mimo obyčejnou spodobu (v. § 254) — změny následující:

a) *č* se sykavkou následující splývá nebo se mísí. Zejména:

1. *č-č* splývá v *č*. Na př. babiččin, tetiččin vyslovuje se ob. -ičin, dbeč. Bystřičí m. -iččí Btch. 437 atp. Výslovnost bedlivější zachovává však -čč-. V jazyku starém zachovává se *čč* pravidelně, na př. proti czczy ſwe Ol. Mich. 7, 6 t. j. čči (ze tšči) adversus socrum, hoře a czczyczy Alb. 7ᵃ t. j. ččici (ze tščici), dušiu czczywu ŽWittb. 106, 9 t. j. ččivú (ze tščivú) animam inanem, koczczym ſtrzyebrem Pror. Jer. 2, 22 t. j. koččím (nč. kočičím).

2. *č-s* mísí se v *c*. Na př. czo t. j. co ze čso ŽGloss. 38, 2, AlxH. 1, 31, Jid. 74 atd.; czty Rožmb. 129 t. j. cti ze čsti, ſe czty Vít. 80ᵃ, ve czti HusPost. 6ᵃ atd.; cztnoſt NRada 1681, cztny Amon. 7ᵃ, cznoſt Hrad. 115ᵃ, czny Mast. 204 atd. ze čstn-, čsn-; prorocký atp. z proročský atd., slova proroczka Kruml. 64ᵃ; rovněž tak púšcký z púščský, trnie puſſczke solitudinis Ol. Súdc. 8, 16, s hložím puſſczkym t. 8, 7; proroctví atp. z proročstvie, po diedicztuí HusPost. 38ᵇ, ptacztwo Rozk. 2088 atd. V textech starých bývá *čs* velmi často zachováno, mnohdy z pravidla; na př. proroczſkym úřadem Pass. 279, diedicztwie ŽWittb. 134, 4, proroczſtwie Hrad. 19ᵇ, ptaczſtuie Ol. Lev. 7, 27, ptačſtwo ŠtítOp. 57ᵃ, nad ptaczzſtwem Kruml. 195ᵇ, ptaczſtwu Pass. 305 atd. — Odchylkou psáno: krajiny Niemecſké Háj. 13ᵃ, v Libicſkem koſtele t. 90ᵇ, kníže Lehnicſké

VelKal. 133, král Francſký t. 85 atd., t. j. psáno -cſk- místo náležitého *-ck-*, vzniklého smíšením ze staršího *-čsk-*; to se děje mylným odvozováním těchto adjektiv: slovo základní má kmenovou souhlásku *-c*, k té se přivěšuje mechanicky *-ský*, a tak vzniká psané německý m. -cký.

3. *č-š* mísí se v *č*. Příkladem jest kompt. čišćí gen. čišćieho m. čiščší a čiščšieho, nayczyſſtie° zlata Comest. 69ᵃ t. j. čištieho z čišćieho a toto z čiščšieho (*čist-jьs-j-*). — Sem náleží také míšení *č-šč* v *čč*. Na př. part. poččen z počščen, inf. počstiti, k božiemu poczczeny Alb. 102ᵃ a j.; pl. nom. proročščí a z toho proročští a nč. proročtí, rzečſſtij kněží Pref. 10, Hradečſſtij VelKal. 83. Ale *čšč* drží se také nesmíšeno, na př. part. počščen, poczſſczeno ŽWittb. 71, 14, czſczenye Hrad. 56ᵃ, pl. nom. řečščí. rzeczſſczij mistři Krist. 64ᵃ. — Místo *-čští* psáno *-cští*: Hradecſſtij VelKal. (index H), Němecſſtij t. 133 a j.; podle koncovky *-c* slova základního utvořeno adj. -cský, a podle toho ustrojen i plur. -cští, srov. číslo předcházející.

4. *č-c* mísí se v *c*, na př. sg. dat. babičce, tetičce, vyslovováno ob. -ice; kočka dat. kočce vysl. koce BartD. 13 (zlin.) a Btch. 441 (dbeč.), máčka (omáčka) lok. v-máčce vysl. máce Btch. t.; panáček (kněz) pl. nom. panáčci vysl. panáci BartD. 13 (zlin.), andělíčci vysl. andělíci t. Ale lašsky říká se panačci, na-pavlačce t. 108, a při bedlivější výslovnosti slyší se nesmíšené *-čc-* také jinde. Tak bylo i stč., na př. nebožička dat. nebožičcě: k nebozyczczye Vít. 25ᵇ, neboziczcie HusPost. 46ᵇ atd.

b) *č* vedle sykavky mění se v *t*, *ť*. Assibilata *č* je skoro = *tš* (*ťš*), ve skupení *č* se sykavkou je tedy *tš* a ještě sykavka jiná, tu vynechává se assibilace z *č* = *tš* a zbývá *t*; srov. změnu podobnou *sc* = *sts* v *st* v § 423. Sem patří případy a změny:

1. *šč* se mění v *šť*. Za starší lučišče, puščen, ščastný, tščě socrus atp. je později lučišťe, pušťen, šťastný, tšťě atd., v příkladech velice hojných. Sykavá skupina *šč* může býti původu rozličného, změna její další je vždycky jednostejná v *šť*; na př. v lučišče je *-šč-* z *-sk-*, v puščen z *-stj-*, ve ščastný z *sč-* atd. Tudy vzniklo také *šťíti* = pocítiti, totiž ze *z-čiti*, *z-čúti*, ktož (své) věci nemiluje strastné škody na ní sstige Baw. 43; — a dále *šťísti* dinumerare, ze *z-čísti*, v ŽKlem. 89, 12 zſtiſti (s předložkou *z-* opakovanou). Srov. stsl. ištisti z iz-čisti, išteznąti z iz-čeznąti, beštędъ z bez-čęd-, beštislьnъ z bez-čisl- atp. V češtině jsou pro *šť* nejstarší doklady dva Greg., pl. inst. grebliſti remis a adj. pouſtatelnymi verbis persuasoriis; ale tu třeba nového ohledání, neboť staropísmé ſc a ſt těžko se rozeznává. Jisté doklady pro *šť* jsou až ze XIV stol. ŽKlem. má *šč* i *šť*, na př. ſczenci 103, 21 a ſtenye 16, 12, dſczalo 77, 24 a dſtyuge 10, 7, ſtanowiſcze Hab. 7 a w ſtanowiſtich 117, 27 atd.; taktéž DalC.: w tom huſczyu 24 a w huſtyu 15, yeſczye 5 a yeſtye 20, oſczyepem 19 a oſtyepem 15 atd.; vůbec je v textech západočeských v XIV stol.

šč i *šť*, v XV *šč* ubývá, od XVI je *šť* pravidlem. — Vedle toho drží se staré *šč* dialekticky: v Čechách je zachováno jen v doudl. v slovích ščestí a ščasnej Kotsm. 12 a v domažl. ščestí, ščastněj, dešč Šemb. 17 a chod. 51, proti tomu neboštík chod. 51, eště t. 54, koštiště t. atd. Mnohem více zachovalo se *šč* v nářečích východních, kdež někde vedle *šť* se drží, někde *šč* samo vládne. V Šemb. 99 sl. je pohádka o slunci a stromech v nářečích moravských a slezských, v ní je adv. zvlá*ště* stč. zvlá*ščě* a sing. dat. svému *š*ťěstí stč. *ščěstú* (ze staršího *sčěstú*), a v těchto slovích střídá se *šč* a *šť* takto: v nářečí podhorském je zvlá*šče*, *šč*esti 99, jinde vobzvlá*ště*, *ště*sti 100; v nář. horském je zlá*šče*, *šč*esti 100 (někde *sč*esti 103, zachováno i staré *sč*- m. *šč*-); v nář. dolském zla*šče*, *šč*estí 106 a 107, jinde obzlá*šť*, *ště*stí 108; v nář. hanáckém zlá*šče*, *šč*esti 109 (*sč*esti 110); v nář. dolnobečevském zlá*šče*, *šč*estí 111, jinde obzlá*šť*ně 111, *ště*sti 112; v nář. hornobečevském obzlá*šť*ně a *šč*estí 113, jinde zvlá*šče* 113 a *ště*sťu 114; v nář. oderském zlá*šč* a *šč*esťu 115; v nář. opavsko-ostravickém *šč*eśću n. *šč*ešču 118; k tomu dodati jest z popisů nářečí těchto doklady: ščekať, ščavlik, ščasné Neor. 8 (han.-bohusl.), ščasné, póščať (pouštěti) atd. Btch. 432 (dbeč.), ščáva, ščekat, ščít, ščrba atd. zlin. 22, ohnišče, ješče, ščípat Šemb. 35 (obecně mor.), ščúr t. 60 (opav.). Tak je také v nářečích slovenských. Slovenština spisovná má *šť*: lučište (vysl. -šťe), ešte, šťastný atd.; ale v nářečích obecných je vedle *šť* hojně také *šč*, na př. v nářečí bělohorském zlá*šče*, svojimu *šč*esťu Šemb. 124, v trnavském *šť*asťú svému a *šč*asču svojému t. 126, v hornotrenčanském svojemu *šč*aséu a *šť*asťu svojemu t. 133, v dolnotrenčanském *šč*asťu t. 129 a *šť*asťu 131, v hornovážském *šč*esťu svojmu t. 134 a *ště*sťú svojmu t. 135, v pohronském *ště*stu neb *šť*astu t. 137, v honťanském a novohradském *šť*asťú t. 138 a 139, v gemerském *šč*esťú a *ště*stu t. 140, ve východním *šč*escu svojemu t. 141 a násl.

2. *žč* se mění v *žť*. Příkladem je tu nebo*žč*ík (z *nebožec*), změněné v nebo*žť*ík: nebozczyk Hod. 79[a], já nebozczik Tkadl. 25[a] atd., a neboztik Veleš., hoře mné nebozztiku Kruml. 341[b], ba neboztiku HusW. 88[b]. Z toho bývá spodobou *šč*, *šť*: běda mně neboſſtiku Alxp. 149, běda tobě neboſſtiku t. 101.

3. *čč* se mění v *čť*. Ze subst. ko*čk*a je adj. stč. ko*čč*í, a z toho ko*čť*í, na př. budeš-li se mýti koczczym ſtrzyebrem in nitro Pror. Jer. 2, 22, mozk psí a mozk koczty LékB. 46[b], kocztye sádlo t.; — k ne*čk*y je demin. stč. ne*čč*icě, a z toho ne*čť*icě, vklada na neczticzie in canistro Ol. Ex. 19, 3, w neczticżkach t. 29, 32; — z adv. pla*čk*y je adj. stč. pla*čč*ivý, a z toho pla*čť*ivý, placzczywie kvieliš Krist. 113[b], na tohoto světa placzczywem moři ROlB. 4[b], placztywy hlas Kruml. 417[b], placztywyma očima Modl. 52[a]; — k Adli*čk*a je adj. possess. Adli*čč*in, a z toho Adli*čť*in, Symon Adlyczty n UrbHrad. 12; — k inf. počstiti je part. po*čšč*en, z toho po*čč*en,

a z toho po*čť*en, poczczen Alb. 54[b], aby poccen byl Koř. 1. Petr. 4, 11, slavně pocztien jest Ol. Ex. 15, 21, den pocztieny venerabilis t. 12, 16; — za ře*čč*ina (vlastně ře*čšč*ina) je ře*čť*ina Us.; — ze *tšč*ě stsl. tъšta socrus stalo se *čč*ě a z toho *čť*ě, (vstane) zelva proti czczy ſwe adversus socrum Ol. Mich. 7, 6, cztye socrus MamC. 139[b], Comest. 127[a], ctye Šimonova Koř. Luk. 4, 38; — ze *tšč*icě stalo se *čč*icě a z toho *čť*icě, plakáním hi tſſchzicziu ApŠ. 155, hoře a czczyczy Alb. 7[a], bolest a cztyczy Štít. uč. 153[b]; — ze *tšč*ivý je *čč*ivý a dále *čť*ivý, nasytil duši tſcziwu animam inanem ŽKap. 106, 9, czczywu ŽWittb. t., srdce poče cztiwo býti BrigF. 46[b]; — z akk. na-*tšč*útrobu je na-*čč*útrobu a dále na-*čť*útrobu, na cztytrobu píti GestaKl. 55[a].

4. *čs* je změněno v *ts* ve pta*čs*tvie-pta*ts*tvie, rozličného národa ptatſtwij Ev. Ol. 56[b], a Mohu*ts*ký m. Mohu*čs*ký, Mohutſký VelKal. 208 a j.; pokud tu je $ts = c$, je to změna *čs-c*.

5. *čc* v *tc*. K nom. smyčec je gen. smy*čc*e atd., a to změněno ve šmy*tc*e; odtud pak vzato *t* i do nom a je nč. ob. šmy*tec* Suš. 671. K sg. děvečka je du. děve*čc*e, z toho je děve*tc*ě, dwie diewetcze Comest. 49[a].

6. *čš* v *tš*. Příkladem toho je vě*tš*í z vě*čš*í; původně bylo vě*c*ší, z vent-jьs-, ale dokladu bezpečného pro stč. vě*c*ší není; přešlo záhy ve vě*čš*í (srov. § 423 č. 3), a z toho tedy vyvozujeme vě*tš*í: naywyeczſye šlechta AlxV. 242, wyetſſy hřiech Štít. uč. 135[b], wyetſſye chvála t. 104[b], wietſſie úsilé AlxH. 4, 12 atd., dosud tak.

7. Sem klademe také změnu *čř-tř*, neboť *ř* je též sykavka. Za původní červo stsl. črěvo slc. črevo bylo stč. *čř*ěvo, žabie chsryewcze Rostl. 393, z toho je *tř*ěvo, trziewa Pass. 392, kuřie trzewcze RostlF. 12[a] atd., a přisutím (v. § 407 č. 4) *stř*ěvo; — rovněž tak bylo z pův. červ- stč. *čř*ěví, *čř*ěvíc, lehké czrziewicz ie Hrad. 23[b], a dále *tř*ěví, *tř*ěvíc, trſiewi mój calceamentum ŽKlem. 107, 10, trziewicie Pass. 456, a *stř*evíc; — z pův. čerm- stč. *čř*ěmcha (nedoloženo, ale dlužno předpokládati, že bylo), a z toho *tř*emcha, trzyemcha Rozk. 1108, Třěmešná, Třěmšín, a *stř*emcha Jg.; — z pův. čern- stč. *čř*ěn (nedoloženo), slc. črenka Messerschale, a z toho *tř*enka a *stř*enka; — z pův. čerp- stč. *čř*ěp (nedoloženo), slc. črep, a z toho *tř*ěp, trzyep Rozk. 2950, *stř*ep; — z pův. červulja stč. *čř*ěbule (nedolož., ze sthněm. kërvola, a toto z lat. cærifolium Kluge 166), a z toho *tř*ěbule; — z pův. čers- stč. *čř*ěšně (nedoloženo), a z toho *tř*ěšně, trzyeſſnye Vít. 95[a], *stř*ešně; — z pův. čerda stč. *čř*ieda, credica t. j. čriedica viculus Gloss. Jer., bláto czrſiedne lutum platearum ŽKlem. 17, 43, a z toho *tř*ieda, trzyeda Cath. 179[a], *stř*ída; — z pův. čersla (plur.), stč. *čř*iesla, cerezla MVerb., slc. črieslo, a z toho *tř*iesla, prokla trzyeſla jeho DalC. 50, *stř*iesla; — z pův. čerslo stč. *čř*ieslo (nedolož.) slc. črieslo, a z toho *tř*ieslo, trzyeſlo Vocab. 175[b], *stř*íslo Jg.; — z pův. čert-, sln. črêt sumpfige Waldung, je stč. *čř*iet- (nedolož.), a z toho jméno místní

Tříetež, Trzietez Poř. 1358 (14), UrbR. 397 a j., *Střítež*; — z pův. čerp- čerpati stč. *čřieti*, nemáš čím vody naczrziety Krist. 52ᵇ, praes. naczrzeſs Ol. Ex. 4, 9, naczrze t. Lev. 4, 5, naczrzete haurietis ŽWittb. Isa. 3, impt. naczrzy Modl. 175ᵇ, part. naczrzieli EvZimn. 10 atd., a z toho *třieti*, natrzel nápoj z kamene EvOl. 48ᵇ, žbel v ňemžto natřelo člověčie přirozenie vody živé Kar. 126.

c) Když jest mezi samohláskou a souhláskou sykavou, mění se sykavka v *j*; srov. §§ 404 a j. Při *č* mám toho doklady jenom pro změnu *čc-jc*: kočka dat. kojce m. kočce Kotsm. 18 (doudl.); stojí tyčka prostřed dvoře na tej tyjce chméli roste Suš. 749 m. tyčce; stojí tyčička, na tej tyčijce chmelíček obrůstá t. 750 m. tyčičce; jedno (jablko) jest dal svej matijce, druhé jest dal svej sestřijce t. 752 m. matičce a sestřičce.

č se mění v *ť*.

445. Změna tato jest podobna ke změně *c* v *ť* (v. § 424).

1. Obecně pronikla tato změna v adv. *točúš*, *točíš-toťíš* nč. *totiž*. Slovo to je složeno z *to-* a *čúš* staž. z *čuješ* (2. os. sg. slovesa *čúti*, *čuju*, v. § 477 č. 19); *čuješ* = sentis, audis vkládalo se nespojitě do věty, skleslo u význam adverbialní, a tu pak podléhalo proměnám dalším: staženo v *čúš*, složeno s *to-* a změněno také v *toťíš* a *totiž*, srov. Listy filol. 1880, 295. Změna *č* v *ť* byla zbuzena interjekcí *toti* nunc; slovce podobně znící *toti* nunc a *točíš* scilicet ztotožněna, kontaminací obou vzniklo *totiž*, v němž zvítězilo znění prvého a zůstal význam druhého. Příklady: chzus AlxH. 9, 4, tochzuſto Pil. a, to nenie z dluhu by czyſſ bylo přikázáno Štít. uč. 135ᵇ, toczijſſ Štít. ř. 136ᵇ, tocziſſ Krist. 41ᵇ, točiš Kruml 2ᵃ, točiſs ŠtítOp. 53, točíš Hug. 114, tocziz Mand. 19ᵇ atd.; točžiš LékB. 24ᵃ, totiš t. 35ᵇ, a totyſſ Vít. 99ᵃ, totiſs Hug. 105, totiſſ ŠtítMus. 27ᵃ, totiz t. 59ᵇ, totyz Otc. 24ᵇ, totiz Mand. 25ᵇ, totiž t. 11ᵃ atd.

2. Dialekticky mění se *č* v *ť* zvratnou analogií tam, kde *ť* se mění v *č*: místo *ťichý* říká se dialekticky *čichý*, náležité *ťichý* zůstává však u povědomí též (jako archaismus, nebo vlivem nářečí sousedních nebo jazyka spisovného), jest tedy vedle sebe stejnoplatné *ťichý* a *čichý*, a podle toho vzniká naopak také k náležitému *číž*, *čížek* analogické *ťíž*, *ťížek*. Příklady z nářečí nynějších: *říťice* mor. m. říčice, řídčice = řídké síto Jg., *ťiž* (zkrác. m. *ťíž*), *ťižek* BartD. 107 (laš.), papuťe t. m. papuče, žluť t. 64 (val.) a 52 (dol.) m. žluč; z doby staré; víno z zzluty smíšené EvOl. 248ᵇ t. j. z-žluťí m. s-žlučí, dietěcím ſwitiegem Kat. 42 t. j. svyťějem m. svyčějem, polyň a zlut Lvov. 84ᵇ m. žluč, octa ſe zluty t. 25ᵇ, (ten) tě obklyty t. 27ᵃ m. obklíčí, vtynyczy t. 68ᵇ a 69ᵃ m. učiniti; 3. plur. pytí ŠtítJes. (Listy filol. 1888, 120) t. j. pyťí m. pyčí, pro svú tieſt reverentiam Comest. 154ᵇ t. j. ťest m. čest, blahoslavený kterýž tieka t. 191ᵃ

t. j. ťeká m. čeká, tyemu t. 211ᵃ t. j. ťemu m. čemu, oblehtiena alleviata t. 228ᵃ t. j. oblehťena m. oblehčena.

Jiné změny souhlásky *č*.

446. 1. *č* se mění v *š* (srov. změnu *c-s* v § 425).

Tak je změněno *č* nespojené se souhláskou jinou v dial. šekal, vkrošil, skoší Pastrn. 144 (gemer.) m. čekal atd.

Hojněji vyskytuje se táž změna ve skupeních *čt*, *tč*, *dč*, *čč*, *pč*, *bč*, *kč*, měněných v *št*, *tš* atd. Změna *tč*, *dč*, *čč*, *kč* v *tš* atd. je známkou nářečí východního (mor.). Příklady:

čt změněno v *št* v ob. *štyry* m. čtyři Us., chod. 62, Kotsm. 15, Btch. 441, BartD. 15 (zlin.), we ſſtyrech KolJ. 55ᵃ (1604); *štrnáct*, *štyrycet* Us.; — *štvrtý*, *štvrt*, *štvrtek*, *štverý*, *štverák* m. čtv- Us., štvrtej chod. 52, štfrtej, štfrtek Kotsm. 15, Stwrtu neděli EvOl. 102ᵇ, jsú Sſtwrceni Háj. 157ᵇ atd.; — *šteník*, *štenář* m. čten- mýt. 337, Kotsm. 15, štenář BartD. 15 (zlin.); — dial. *ništ* z ničь-to Pastrn. 148 (slc.), BartD. 42 (hrozenk.); — stč. *-střieti* m. -čtřieti (ze čřieti), impt. naſſtrzi vody Hug. 80, naſſtři t.; — stč. *štičě* m. čtičě (a toto ze tštičě), cztycie Kruml. 341ᵇ, s ſſticzij a žalostí Trist. 57ᵃ; — *štítroba* (z akk. na-štítrobu) m. čtí- (ze tští-), na cztytrobu píti Gesta Klem. 55ᵃ, čtitroba = lačný žaludek Šemb. 20 (lužnick.), na ſſtitrobu píti Gesta Mus. 55ᵃ, štítroba Us.; —

tč změněno v *tš* v dial. (mor.) *otše* m. otče, otſſe mój EvOl. 245ᵇ; tudy vzniklé *tš* změněno dále v *čš*: oczse (sg. vok.) Sequ. 363, dobiczſſe EvOl. 291ᵇ; —

dč změněno v *dš* v dial. (mor.) *svědšiti* m. svědčiti, ſwyedſſy má věhlasa Kat. 144, ſwiedſie moji umi t. 122, ſwyedſſyly EvOl. 113ᵃ; *nedochódšě* m. -dčě, jako nedochodſſyety EvOl. 161ᵃ; *příchodší* m. -dčí, nejste hosté a przychodſſy t. 192ᵃ; —

čč v *čš* v dial. (mor.) v *egypčší* m. egypččí (a toto m. egyptščí), egipczſſy EvOl. 134ᵇ; *bečšicě* m. beččicě (demin. z bečka), beczſſicze EvOl. 329ᵃ a t. Mat. 25, 4; —

pč v *pš*, v dial. vok. chla*pše* m. chlapče chod. 46 a 52; —

bč v *bš*, ve jménech místních nč. *Libšice*, *Libšovice*, *Sobšice* atp. m. Libčice, Libčovice, Sobčice, de Libiczicz Lún. ks. 1415, de Lubſczowicz t. 1357; —

kč v *kš*, ve *kšicě* m. kčicě caesaries, kcziczie Ol. Num. 6, 5, vy strachy zdrastíte kšici Podk. v. 281, opavsk. kšica dlouhé vlasy Šemb. 60.

2. *č* změněno v *c*: *cesnek* BartD. 41, *stracenuška* krk. m. stračí-.

č se přisouvá a odsouvá.

447. 1. Z lat. spica je střhněm. spitze, a z tohoto české špice; za to však bývá stč. šťpicě, ſtpyczie Nom. 69[a] atd., a to předpokládá starší ščpicě; ve ščpicě (šťpicě) je přisuto č (ť) zvratnou analogií podle ščpieti-špieti: bylo náležité ščpieti (šťpieti) a vedle toho i špieti, a podle toho vzniklo vedle náležitého špicě také ščpicě (špicě).

2. Odsuto je č (ť) v šk m. ščk (šťk) a šp m. ščp (šťp). Bývalé ščk, ščp změnilo se v jazyku spisovném a češtině západní v šťk a šťp, odsutí stihlo tu tedy hlásku ť; ale že tato je zde střídnicí za starší a též dialektické č, klademe věc tuto sem, do výkladů o hlásce č. Sem patří: ob. tlouška, deška Us., Kotsm. 15, m. -ščka (-šťka); — Hradiško m. -ščko (-šťko), k Hradiſſtku KolA. 1514, k Hradiſſku t. 1513; — škavka m. ščk- (šťk-), ſſťkawka Háj. herb. 226[a], Sſkawka t. 222[b]; — ušknouti m. uščkn- (ušťkn-); slovo toto pochází ze ščьp- (štípnouti), z u-ščьp-nąti stalo se uščnúti, ušťnúti, had uſſtnul jej Štít. uč. 5[a], vſtnut Comest. 80[b] atd., srov. § 337; do šťn (m. ščn) vsuto k a bylo šťkn (m. ščkn), každý vſſťknutý Br. Num. 21, 8, když vſſťkł had někoho t. 21, 9 atd.; a ze šťkn (ščkn) vynecháno ť (č), ušknut Jel. Jg.; — špieti, špavý atp. m. ščp- (šťp-), z téhož koř. ščьp-; na př. ſſtpý Štít. uč. 156[a] a (voda do oka puštěná) bude ſpiety Chir. 281[b], ſſpěnij Háj. herb. 142[b]; lúh ſťpawy ŠtítOp. 305[b] a věci ſſpawe Háj. herb. X[a]; ſťpawoſt ŠtítOp. 391 a 392 a ſſpawoſt Háj. herb. 147[b].

ǯ (dž).

448. Hláska tato zněla původně = dž. V prvotném ǯ se člen zubný časem oslabuje a zaniká, ǯ tedy se mění v ž, na př. vok. kъnęǯe-kněže; srov. § 433. V podružném ǯ jest d- zjevné, a vyslovuje se podle popisů dialektologův tu dž, tu ďž, na př. strídža Hatt. slc. 51, fláďžu BartD. 65 (val.).

Vznik a proměny souhlásky ǯ.

449. ǯ je dílem z doby praslovanské a tu vyvinulo se z původního g, na př. sg. vok. kněže z býv. kъnęǯe pův. küningе, lože z loǯe pův. logje; — dílem z doby předhistorické pozdější, kdež vzniklo ve skupení žǯ z původního zdj, na př. v stč. hyžǯenie, hyzdzenie mé ŽKap. 68, 20, hyzdzenye t. 68 21, dražǯ-, drazdzowany t. 94, 9, wzdrazdzu ŽMus. Deut. 20; — srov. § 433.

ǯ z g je prvotné, a také ǯ ve skupení žǯ za prvotné bráti chceme; vedle toho jest i ǯ podružné, v. § násl.

ǯ podružné.

450. ǯ podružné je v případech stejných, jako podružné ʒ v § 394, e); totiž:

v nářečích slovenských tam, kde jinde je pravidlem ž proti h a kde slovo základní má g, na př. striga-stridžisko Hatt. slc. 51, vyga (vikev)-vyďžisko BartD. 65 (val.), flágať (flákati) praes. 1. sg. fláďžu t., drúzgať (drtiti)-drúžďžu t., brýzgať (tlachati)-brýžďžu t. 201 (val.); slova sem patřící jsou vesměs původu pozdějšího, jest tedy také jejich ǯ (dž, ďž) pozdní, a vyvinulo se analogií: k temnému k je assibilata temná č, plakati-pláču, tleskati-tlešču, a to vede k tomu, aby k jasnému g byla příslušná assibilata jasná, a to je ǯ, tedy striga-stridžisko, flágať-fláďžu, drúzgať-drúžďžu atd.; —

jiné podružné ǯ (dž) je v proč-bych, když provedeme spodobu a vyslovíme prodž-bych, — a podobně ve džbán v. čbán, czban Krist. 88[a], džbanař KorMan. 78[b], — džber v. čber, czber Vít. 93[a], džber Us. Jg.; —

dále je podružné dž v dial. džedžina m. dźedźina (dědina), viz § 321; — a

v slovích dial. původu nového džgat (cpáti), džignóť (bodnouti) Btch. 415 (dbeč.), džgat, džignút BartD. 209 (val.) atp.

ǯ a sykavka.

451. Tu je důležito zejména spojení žǯ. Spojení to je = ždž (žďž), je v něm tedy skupena souhláska sykavá se zubnou a opět sykavou; ze skupení pak takového vynechává se sykavý člen poslední: žǯ = ždž mění se v žď, podobně jako šč = štš se mění v šť, nebo zʒ = zdz v zď, nebo sc = sts v sť, v. § 423 a j. Příklady tomu jsou: part. hyžděn ze staršího gyžǯen; hromažděn m. -žǯen; zabřěžděnie m. -žǯenie; roždie místo rožǯie; sg. dat. lok. stč. mieždě, mieždie HusPost. 135[b], m. miežǯě (a to m. miezʒě, v. § 431). Tím způsobem vzniklo také jméno místní Žďár ze žǯár a toto ze z-ǯár = z-žár, t. j. osada vzniklá na místě vypáleném (les, který tu byl, jest vypálen; srov. jména místní Seč, Paseka, Mýto, Třebová = osady vzniklé na místě lesa posekaného, na místě vymýceném, vytříbeném t. j. vyčištěném, v. Listy filol. 1877, 306—309 a Jag. Arch. 3, 76; žár a starší ǯár je z gěr-, koř. ger-, stupňovaného v gor- hořeti). — Srov. změny podobné v §§ 423 a j. a stsl. iždeną, iždimati, beždelêza atp. m. iz-ženą (z iz-ǯeną) atd.

G) Souhláska *j* a její proměny.

452. Souhláska *j* je v češtině pravidelná střídnice za praslovanské *j*, na př. *j*ho psl. *j*ьgo, zájm. *je-* psl. *je-*, v. § 250.

Píše se literami a spřežkami: *i*, na př. rozmiſlaia Greg., iako HomOp., Kunh., ŽGloss., ŽKlem. 5, 13, Hrad. 2ª a j., naiat MVerb., iuh t., ieſt Ostr., ienzto AlxH. 1, 24, ius AlxBM. 3, 1, boiowaſſe Hrad. 4ᵇ atd.; — *y*, na př. yako HomOp., yavor MVerb., yezero t., hnoy t., boyuyuci ŽGloss. (tu většinou *y*), yaks AlxH. 1, 10, boy t. 7, 16, ydyeſſe t. 2, 34, dayte AlxB. 1, 14, yala AlxBM. 1, 9, poyduie t. 15, ſwoy AlxM. 1, 13, yeſt Kunh., ya ŽKlem. 5, 8, moy t. 4, 3, lay ŽWittb. 37, 2, yſu t. 37, 17, yeho Hrad. 3ª, Swoy t. 1ª, ymagycz Vít. 20ª, ymyela t. 21ª atd., v textech stčeských většinou tak; — *g*, na př. dogiti HomOp., gehoze t., gſmi t., gſu t., gill MVerb., gilce t., giſzkra t., decugemi, gegie t., gſi t., gediſto przigidu AlxH., 1, 6, geſt AlxB. 1, 13, gmu t. 1, 23, geſchze AlxBM. 1, 4, gho t. 1, 9, gſte AlxM. 1, 3, boiugu Túl. 30ᵇ, bog (boj) t., gmaiu t., gez ŽKlem. 4, 5, gſi t. 4, 2, genz ŽWittb. 1, 1, geho t. 1, 2, gizto vſſagy t. 2, 13, gaz Hrad. 1ª, geſt t. atd., velmi často, zvláště před samohláskami *e*, *i* a praejotovanými, t. j. tam, kde se i ve čtení latinském podle výslovnosti středověké vyslovovalo *g* = *j*; v jiných případech, aby se podle téhož způsobu latinského nevyslovovalo psané *g* = *g* (gamma), psávají písaři *yg*, na př. boyg Vít. 79ᵇ, obyczyeyg t. 88ᵇ, velikú ſtraſt ygmyegyechu t. 30ª, jižto (radoſt) jest od boha ygmyela t. 20ᵇ, miluyg BrigF. 16, neygſem t. 45, poſuzuyg Otc. 231ª, przieboygnik t. 127ª atd.; nebo *ig*, na př. loig LékB. 46ᵇ, waruig ſie t. 207ᵇ, ſpieig paterz t. 38ª, listie ſſalwieigne t. 46ᵇ atd.; nebo *gy*, *gi*, na př. gymyety PassKlem. 249ᵇ, t. j. jmieti, gymyegyeſſe t. 182ª t. j. jmějieše, gydyeſſe t. 181ᵇ t j. jdieše, konſkych lagin Comest. 5ᵇ t. j. lajn, lagyn t. 18ª, chyſſky laginowe t., obyčegiowé Háj. 1ª a j.; pravidlem však stává se a zůstává litera *g*, zvláště když se byla pro hlásku *g* (gamma) přijala litera g „s vrškem“ (v. § 373); — *gh*, ghſw t. j. jsú Kremsm. 92ᵇ a 94ª; — psaní literou *j* má v textech starších dokladů velmi málo; litera tato je původu pozdějšího, vznikla prodloužením litery *i*, vyskytuje se v českých textech nejprvé ve spřežkách, jimiž se píše dlouhé *í* a *ie*, na př. clij MVerb. t. j. klí, nepatrſij ŽKlem. 137ᵇ, w ſrdczijch Štít. ř. 9ª, bratrſije t. 20ª atd.; s významem hlásky *j* nalézáme tuto literu v době starší zřídka, a k nejstarším toho příkladům patří jazyk RostlF. 10ᵇ, t. 11ª, jabko t., jahody t. 11ᵇ a 12ª, jawor t. 12ª, s. Jana chleb t. 11ª; pravidlem jest jen v slovích přejatých, která mají *j* také v jazyku cizím, na př. Jan, Jakub, Job, Josef, Juda atp.; v slovích domácích je, jak výše řečeno, pravidlem litera *g*; způsob nynější, psáti i tu všude *j*, jest pravidlem od poslední opravy pravopisné (1842).

Když ze dvou k sobě náležících slov prvé se končí samohláskou a druhé se začíná souhláskou *j*- skupenou se souhláskou ještě další, splývají slova tato u výslovnosti a *j*- přitahuje se v písmě ke koncovce slova prvního, na př. zziey zzu zbyli Jid. 15 t. j. s*ěj* sú m. sě-*j*sú, A zzbosiey de jako z vody t. 128 t. j. sbožie-*j* de m. sbožie-*j*de, — anebo se píše dvojnásobně, na svém místě náležitém a krom toho na konci slova předcházejícího, na př. Netasey gmu řěci Jid. 81 t. j. netaže*j*-*j*mu m. netaže-*j*mu, Sey gmu nenáhlo AlxH. 4, 20 t. j. že*j*-*j*mu m. že-*j*mu, toy gmu sě zdá AlxH. 8, 14 m. to-*j*mu, Toy gmu bě AlxB. 5, 30, ktoy gho co vině t. 8, 12, potaknuy gmu AlxBM. 6, 33, andey gho každý pobiehá t. 7, 23, k ňemuž prawoy gmamy t. 6, 23, neygmagie t. 6, 13, neygmagycze čáky AlxŠ. 7, 15, wei gmenyu tvém ŽKlem. 62, 5, weigmenyu t. 104, 3, weygmeny tvého syna Modl. 15ª, ai gſa v rozkoši Kruml. 132ª.

Změny souhlásky *j*.

453. 1. *j* spojuje se s předcházejícími souhláskami jinými a z toho vznikají potom různé hlásky jiné, na př. *nj* mění se v *ň*, *sj* v *š* atd.; o tom viz při souhláskách těchto jednotlivých.

2. *j* změněno v *ď* v an*d*ěl z an*j*el, andiel Hrad. 17ᵇ, Janu ewandieliſtie t. 59ª atd.; -*ď* vzniklo vlivem předcházejícího *n*-. Kromě toho vyskytují se jenom zřídka příklady jednotlivé: Tideſto m. ti-*j*ešto Túl. 24ª a 25ᵇ, ydednoho m. i-*j*ednoho t. 24ª, (Alexander) musi wen dyety na pole m. ven-*j*ěti AlxB. 7, 41, Deſtu bliz Eufrates řěka AlxV. 1188 m. *j*est, die Mart. 21ª m. *j*ie; někde to je snad omylem.

3. *j* je změněno v *l* v stč. *l*edno m. *j*edno = jen; na př.: má ledno dědinu a statka nejmá Rožmb. 128; hospodář nemóž hosta staviti u věčši ledno pod pětí hřiven t. 235; když komorník potká paní i se pánem jedúc na cěstě, nejmá práva pohoniti, ledno vešda u dvora t. 39 a j.; — dále v dial. *l*en (mor. a slc.) m. *j*en; srov. mrus. dial. leno z jeno Verchr. 59. — V *j*edva v. *l*edva, Gedwa DalC. 30, ledwa DalH. 30, gedwa i ledwa Pulk. 14ª, nč. ledva Us., ledvá Btch. 441, pol. jedwa i ledwo, rus. jedva i ledva, stsl. jedva a ledve atd. není změna hlásková, nýbrž *l*e- je tu vedle *j*e- z doby předhistorické; srov. lit. advos a ledvai Mikl. Et. Wtb. 102. — Rovněž tak jest rozdíl od původu a nikoli změna hlásková v stsl. *j*eda si, *j*ede v *j*ede-kyj quidam, *j*ede-čьto, a českém *l*eda. — V krahu*j*ec Us. a krahu*l*ec, krahuľec Btch. 441, krahuláček Suš. 317, srb. kraguj a kraguljac, stsl. kraguj, pol. krogulec atd., z tur. karagu Mikl. Etym. Wtb. 130, je slovo cizí přejaté ve dvojí formě různé, -*j*ec a -*l*ec.

4. *j* je změněno v *ř* v *j*eřábek stsl. jarębь i jerębь perdix, pol. jarząb atd., a *ř*eřábek Jg. (mor.), — *j*eřáb (rostl.), *j*eřabina a *ř*eřabina Jg.; — podnětem ke změně té byla slova zněním příbuzná *ř*eřáb (m. *ž*eřáb)

a *jeřáb*: jako tu bylo vedle *řeřáb* také *jeřáb*, tak přiděláno k náležitému *jeřáb-* také analogické *řeřáb-*.

5. V dial. *idu*, *idem*, *ideš* atd. m. *jdu* jest na pohled změna *j-* v *i-*; rovněž tak v slc. *imanie* v. č. *jmění*, slc. *ihra* a hrozenk. *ihrác* BartD. 40 v. stč. *jhra*, *jhráti*. Ale věc má se poněkud jinak: tu bylo původně *jь-*, tedy *jьd-*, *jьm-*, *jьgr-*; z toho je v češtině podle pravidla jerového *jdu*, *jmění*, *jhra*, později *j-* se odsouvá a jest jen *du*, *mění*, *hra*; v jiných jazycích slovanských *jь-* též dílem zaniklo, dílem však je změněno v *i-*, na př. v pol. idę (jdu), imieć (stč. jmieti) a mam (stč. jmám), igra (stč. jhra) a gra, rus. idu, imêtь, igra, igratь a gratь atd.; česká nářečí, která tu mají *i-* za náležité *j-*, nemají toho změnou z *j-*, nýbrž taktéž z *jь-*, jako je to jinde ve slovanštině. Při *idu* mohl by býti výklad, že jest *i-* přidáno vlivem infinitivu dial. *ít*, *íst*, *íst'* atp.; ale výklad ten nepostačuje pro *i-* v *imanie*, *igra* a j., nelze ho tedy držeti. Někde vyskytuje se *jdu* (du) a *idu* vedle sebe, na př. v nář. dbeč. Btch. 441. — Rovněž tak není *je-* změněno v *i-* v dial. *ihła* BartD. 220 (slov.), *ihla* (slc.) za č. *jehla*, nýbrž bylo tu pův. *jьgъla*, z toho je jednak *jehla* (v. § 137), jednak *ihla*, *ihła*.

6. Ve s-*ním* vysl. s-*ňím*, m. s-*jím*, s*níti* m. s*jíti*, z-*ňeho* m. z -*jeho* atp. zdá se býti *j* změněno v *ň*; ale tu vzniklo *ň* z *n-j*, s-*ním* = je sъ*n-jimь* atd., v. § 289. — Rovněž tak není změněno *j* ve *v* v č. *vejce*, *vajce* proti stsl. *jaje*, pol. *jaje* rus. *jajce* atd., nýbrž tu bylo psl. *aje*, a k tomu přisuto v č. *v-*, jinde *j-* (srov. černo-*v*-oký Us. vedle černo-*j*-oké Suš. 101).

7. Vedle pi*j*avka říká se místy pi*h*avka (vých.-česk. a j.); trvám že postupem pi*j*av-pi*a*v-pi*h*av-, tedy *h* hiatové.

8. Cizí *j* zůstává, na př. *Jan*, *Ježíš* atd., obecné přitakovací adverbium *jo* = ano z něm. ja (též litevština přejala něm. ja Kluge 150); — v an*d'*ěl z lat. angelus vyslovovaného an*j*elus je změněno v *d'*, v. č. 2, — v *žid* pak za lat. *Jud*æus je stará změna v *ž*, přijatá do slovanštiny z prostředí romanského.

j se přisouvá.

454. 1. K *a-* (na začátku) v slovích: *jablko*, stsl. jablъko a ablъko, všude jinde v slovanštině ja-, vedle sthněm. apful, Apfel, lit. obůlas, tedy psl. ablъko Mikl. Et. Wtb. 1; přisutí z doby předhistorické; — slc. *jahňa* č. *jehně*, stsl. jagnę a agnę, vedle lat. agnus, tedy psl. agn-, Mikl. t., přisutí z doby předhistorické; — stč. *javo*, slc. *javiť*, č. *jeviti*, stč. *zjěviti* = iz-javiti; bez *j-* je toto slovo ve složeném *zěviti* = *z-ěviti*, iz-aviti; stsl. jav- i av-; — dial. *jalmužna* m. alm-, yalmuzna PassKlem. 54^{b}, k yalmuzznye EvOl. 183^{a}, — *japoštol* m ap-, svatý Pavel gapoſſtol PaſsKlem. 64^{a}, apostolus esto yapoſtol Prešp. 961, — *jancikrist* BartD. 110 (laš.) m. anc-, — *jale* BartD. 34 (slov.) m. ale, — *jakorát* Us. m. ak-.

2. K *e-*: *jes-*, jest, jsem z jes-mь atd., z koř. es- (přisutí z doby psl.); — *jelen* v. ř. ἔλαφος Brugm. I. 529 (též); — dial. *Jeva* BartD. 62 (val.), 100 (laš.) z Eva.

3. K *ē-*: *já* psl. jazъ z pův. j-ēzъ.

4. K *ě-*, *ie-*. To je zejména v *jedl* stč. *jědl*, *jím* stč. *jiem* atd. Ve složeninách stsl. sъnêsti, izêsti, obêdъ, obêdovati atd. = ob-êd- jest -êsti a -êd- bez *j-*. A rovněž tak v č. *oběd*, *obědovati* atd. a v stč. i nč. dial. *ziesti*: stč. (chrúst) zzie vešken plod země comedit ŽWittb. 104, 35 t. j. zie (aor.), zzie ŽGloss. ib., (chrúst) zzie(dl) vše sěno comedit ŽWittb. ib. (-dl připsáno později) t. j. zědl, inf. zzyeſty Alb. 95^{b}, některý mní sě zzeſty všecko EvOl. 172 (Jir.), David chleby obětní zzedl t. 285^{b}, nč. dial. zest, zím, zedł, impt. zez BartD. 16 (zlin.), zesť, zím, zed t. 65 (val.), źedli t. 110 (laš.); a *ziedati*: stč. trúp zzieda cuzé úsilé Hrad. 107^{a}, kak kniežě svú mísu zzieda t. 106^{b}; bylo tedy kdysi -*ěd*, a k tomu jest v českém *jěd-* (jědl atd.) a *jied-* (jiem atd.) *j-* v době předhistorické přisuto. — Dále patří sem *jedu* stč. *jědu*, *jěl* stč. *jěl*, *jezditi* stč. *jězditi*, *jízda* stč. *jiezda* atp.; také tu bylo dříve *êd-*, *ê-*, *êzd-*, jak patrno z rus. êdu, êzda atd., v č. *jědu* atd. je tedy *j-* přisuto. — Srov. § 97. —

5. K *i-* je přisuto *j-*: v *jíti* aor. *jid* n. *jíd*; bez *j-* jest *íti* ve slož. *sníti*, *vníti*, jak je patrno na stsl. sъniti, vъniti; tu bylo by sъňiti, vъňiti ze sъ*n-j-* a vъ*n-j-*, kdyby před složením bylo bývalo -*jiti*; — v *jikra* pl. g. jiker, stsl. ikra, pol. ikra atd.; — *jíl* stsl. ilъ pol. ił atd., ř. ἰλύς; — *jilce* plur. lat. ilia, střhněm. hilze Mikl. Fremdw. 86; — *jilem*, *jilm* pol. ilm, rus. ilem, sthněm. ëlm; — *jímati*, při*j*ímati atp.; bez *j-* jest toto slovo v slož. *vzímati*, wzymati accipere Ol. Ex. 22, 17, dobré příklady wzymayte Hrad. 110^{b}; — *jínie* stsl. inьje, lit. īnis pruina; — *jiný* stsl. inъ, pol. iny atd.; — *jircha* pol. ircha, irzcha atd., střhněm. irch weissgegerbtes Leder, z lat. hircus; — *jískati* hledati, part. jíščě, giſſchzie Pil. b, slož. *z-jiskati*, zgyſkaty Rožmb. 282; bez *j-* jest toto slovo ve slož. *získati*, zyſſczeſs Vít. 33^{a}, v subst. *zisk*, a ve *vískati*; srov. stsl. iskati, sъniskati = sъn-iskati (ze sъ*n-j*iskati bylo by sъňiskati), a dále lit. jěškoti a sthněm. eiscōn; *j-* přisuto v době předhistorické, ale nikoli všeobecně; — *jiskra*, stsl. iskra, pol. iskra atd.; — *jistý* stsl. istъ, pol. isty atd.; — *jíva* stsl. iva, pol. iwa, hluž. jiva, lit. īva a jëva, sthněm. īwa, střlat. īvus; *j-* přisuto v době předhistorické, ale nikoli všeobecně; — *jizba* stsl. istъba, izba, pol. izba atd., z *istuba (srov. franc. étuve a špan. estufa) a toto ze sthněm. stuba; — srov. Mikl. Et. Wtb. 94—97. V slovích těchto atp. není *j-* kořenné, poněvadž v složeninách a v stejných slovích nářečí a jazyků jiných někdy ovšem bývá, ale většinou nebývá; je to tedy *j-* při-

suté. Je v češtině přisuto v jazyku spisovném, a kromě toho v některých nářečích; naproti tomu jsou nářečí jiná, ve kterých tu *j-* přisuto není, jako je nepřisuto jinde ve slovanštině; na př. vedle č. spisovného a dialektického *jíti* je v jiných nářečích *ít* neb *íst* BartD. 34 (zlin.), přiiť t. 105 (laš.), při-iť, na-iť, do-iť Btch. 441 atd., jako stpol. *ić* npol. *iść*, jihosl. a rus. *iti*, — vedle *j*ikra jest *ikra* chod. 53, *íkra* Kotsm. 10, jako v pol. a j., — a rovněž tak je vedle sebe *jíl* a *íl*, — *j*ilm a *ilm* BartD. 65 (val.), — *j*íní a *inovatka* Btch. 441, — *j*iný a *iný*, *inej* chod. 53, Kotsm. 10, BartD. 12 (zlin.) a j., Pastrn. 113 atd., doklad z doby starší: yni m. jiný Třeb. 1486, II. 85, 1, a, — *j*ircha a *irchář* Kotsm. 10, — *j*iskra a *iskra* chod. 53, BartD. 12 (zlin.), Btch. 44, Pastrn. 113 a j., *ískra* Kotsm. 10, — *j*istý a *istý*, *istej*, *istota* Kotsm. 10, BartD. 12 (zlin.), Btch. 441, — *j*íva a *íva* Kotsm. 10, BartD. 12 (zlin.), doklady z doby starší: kořenie jwy Chir. 74[b], ywa Háj. herb. 12[b] a j., s ywau t. 348[a], wody ywowe t. 7[b], — *j*izba a *izba* BartD. 12 (zlin.), Btch. 441 atd. Je tu tedy čeština rozpolcena: a) jazyk spisovný a některá nářečí mají *ji-*, *jí-*, b) ostatní pak nářečí mají *i-*, *í-*; srov. totéž rozpolcení při odsuvce *j-* v § násl. č. 3.

6. K *o-* je přisuto *j-* v příkladech dialektických: černé *j*oči BartD. 12 (zlin.), *j*ošidiła si mňa, *j*ošidí ťa Pámbů t., že ty mňa *j*okłamáš t. 34 (slov.), abych ti *j*oprała šáteček t., černo*j*oké děvča Suš. 101, sivo*j*oké děvče t. 113, sivé *j*oči Pastrn. 114 (slc., místy), *j*ostrožky t.

7. K *u-* je přisuto *j-* v době staré v *j*utro nč. *j*itro, stsl. jutro i utro; srov. dial. *zautra* (2slab.) BartD. 105 (laš.); — dále v dial. *ju* m. *u*: ju studénky stála BartD. 12 (zlin.), ju našeho t., ju studničky ju studenej t. 34 (slov.).

8. K *ь-* je přisuto *j-* v *j*ьdą, z čehož je podle pravidla jerového č. *jdu*; bez *j-* je slovo toto ve složeninách stsl. vъnьdą, sъnьdą, č. vendu, sendu, = vъn-ьdą atd.; z vъn-jьdą bylo by stsl. vъńьdą č. veňdu atd.; — v psl. jьgъla, srov. stprus. ayculo Nadel Mikl. Et. Wtb. 95, z čehož je stsl. *igla*, v č. pak podle pravidla jerového *jehla*; — v *j*ьgra, z čehož je stsl. *igra* a č. *jhra*, ke yhrzye Alb. 95[b], ghrati Kruml. 384[a], ghranye Hrad. 66[a], ghrzecz Hrad. 95[a], do ghrzyſcie Koř. Act. 19, 31, nč. *hr-* m. *jhr-*; — v *j*ьm-, z čehož je stsl. *imą*, *iměti* atd. a č. *jmu*, *jmieti* atd.; bez *j-* jest toto *ьm-* v složeninách vъz-ьmą č. *vezmu*, otьmą č. *otmu*, otme ŠtítMus. 63[b] (= odejme); — v *j*ьmę (z pův. ьn-mēn-, srov. Brugm. I. 189 a II. 556, Wiedem. 73 a Bartholomae v Bezzenbergerových Beiträge 17, 132), z čehož je stsl. *imę* a č. *jmě*, *jméno*; — *j*ьmel-, z čehož je stsl. *imela* a č. *jmelé*, *jmelí* viscum; — v *j*ьzъ, lit. iš m. iž; z toho je stsl. *izъ*; v češtině není slovo toto samostatné, nýbrž jen v složeninách *jьz-; tu pak žádáme za ně *jz-*, *jьz-byti stsl. izbyti č. **jzbýti* atd.; *j-* záhy odpadlo a jest *zbýti*, srov. *hra* m. jhra, *du* m. jdu, *mám* m. jmám atd. (v. § násl., č. 6, 7 a 8); dokladů psaných *iz-* jest několik v Greg., ty

však jsou pro mluvnici českou nespolehlivy; v Kosm1. III. 16 je psáno Izbigneu, a taktéž v Kosm2.; je-li tu slovo napsáno podle znění českého, měli bychom je čísti *jzbygněv*; totéž platí o dokladech villa Ysdobin Reg. IV. r. 1267, castrum Yzgorelik Kosm. pokr. r. 1131, Yzcorelik t. 1126. — Vedle stsl. jména měsíce *izokъ* (= červen) máme dva doklady stč., ysok (= květen) v breviáři ČMus. XIV stol., v. Rozbor 190 poznam., a zoka (= května) meſecie CisMnich. 97[a]; tu není jasno, je-li původní *i-*, či *jь-*.

9. K *ę-*, *ą-*. Tu je přisuto *j-* v *j*ęzykъ č *j*azyk, vedle stprus. insuwis, — *j*ęti, *j*ęlъ č. *j*ieti, *j*al vedle vъz-ęti, vъz-ęlъ atd. č. vzieti, vzal atd.; — také pro české *vňutř*, *vnitř* dlužno předpokládati starší vъn-*j*-ątrь, se vsutým *j*, kdežto stsl. vъn-ątrь atd. je bez *j*.

10. *j* bývá vsuto, když slabika se končí samohláskou a následuje slabika — buď téhož slova, buď slova jiného těsně připojeného —, která se začíná též samohláskou. Na př. Mari*j*a, Mari*j*ě m. *Mari-a*, z marigye matky Pass. 415, marigy Mandalenu t. 335, k svatým marigyem ML. 121[b], marygino výštie Kruml. 9[a]; Maryganek Háj. 453[a]; — Flori*j*án, grobi*j*án Us., -ijan Btch. 443, z *-ián*; — štátu*j*a BartD. 12 (zlin.); — dial. lutri*j*a Btch. 443, ob. lutri*j*e, lutri*j*i atp. Us.; — petrole*j*um chod. 55, kymnázi*j*um t.; — ob. fi*j*ala; — *kafe*, dial. gen. kafe*j*a, dat. lok. kafe*j*u BartD. 136 (sev.-opav.); — dial. a*j*i Btch. 443 z *a-i*, ba*j*i t. z *ba-i*; — má-*j*i to? BartD. 16 (zlin) z *má-i* (a toto m. má-li, srov. víš-i m. víš-li t., był-y tam m. byl-li t.), daleko-*j*i? t. z *daleko-i*.

11. *j* je vsuto v dial. i*j*du, i*j*děš atd. BartD. 91 (stjick., místy); tutéž je také *idu*, *iděš* a *ídu*, *íděš* atd.; není to změna *í* v *ij*, neboť *í* se tu jinde tak nemění; i*j*d- vzniklo nejspíše kontaminací tvarů *id-* a *jd-*, z *ijd-* pak stalo se dále *íd-*. — V nář. lašském jest místy *ij* za *i* v imperativech, na př. utřij, utřijmy, utřijće, začnij, -ijmy, -ijće, lehnij, -ijmy, -ijće BartD. 122, pnij, -ijmy, -ijtě t. 125, padnij, -ijmy, -ijtě t. 126 atd., jako v polštině: pnij, pnijmy, pnijcie, mrzyj, -yjmy, -yjcie, dźwignij, -ijmy, -ijcie atd.; tu jest *j* přidáno analogií podle imperativů jiných, které je mají právem, na př. umě*j*, umě*j*te atd.

12. *j* je přisuto ve mnohých adverbiích. Především v komparativech ob. více*j*, dále*j*, výše*j* atd. Us., věcej, méněj, dálej, ponížej BartD. 88 (stjick.); vedle více*j* atp. je také více*ji*; tuto pak jest *-j* nebo *-ji* podle náležitých komparativů delších bohatě*j*' n. bohatě*ji* stč. bohatě*jie*. Odtud, totiž od adverbialních komparativů více*j* atp., myslím že se šířilo přidávané *-j* také k adverbiím jiným, a tak vzniklo na př. zase*j* Us. a BartD. 88 (stjick.) ze *zase*, — přece*j* Us. z *přece*, dial. přecaj BartD. 65 (val.), 85 (stjick.), 110 (laš.), — podle*j*, vedle*j* t. 30 (pomor.) a 60 (dol.) z *podle*, *vedle*, — dneska*j* t. 65 (val.) z *dneska*, — včera*j* t. 40 (zlin.), 88 (stjick.), 110 (laš.) ze *včera*, — včilka*j* t. 88 (stjick.) ze *včilka*, — včile*j* t. 110 (laš.) ze *včile*, — henka*j* Šemb. 54 (laš.) z *henka* (tam), —

takéj BartD. 65 (val.), takej t. 88 (stjick.) z *také*, — tolij Šemb. 52 (dbeč.) z *toli* (tolik), — nicej (nic) BartD. 100 (laš.), mocej (moc) t. atp.

13. *j* je přisuto v superlativním naj- z *na-*. Toto *na-* pokládám za stejné v adverb. (předložk.) *na* super, na př. posilňeni jsú na mye super me ŽWittb. 37, 20, ne-naweſelyute sě ne supergaudeant t. 34, 19; z *na* je dále utvořeno *nad*. Toto *na-* spřahuje se s komparativem a spřežení to má význam superlativní, na př. *návyšší* altissimus, nawiſſi ŽKlem. 66[b], 77[b], a j. To jest i jinde ve slovanštině, na př. stpol. nawiszszi ŽFlor. (Jag. Arch. 5, 221), nawyszszy (Kalina v Jag. Arch. 3, 29), rus. dial. nábolьšij (= hlava rodiny, Barsov, severus. slov.). Vedle toho jest hojnější a obyčejný superlativ s *naj-*. Obojí tvar, *na-* i *naj-*, je starý, praslovanský, v. Jag. Arch. 12, 189, ale *na-* je přece starší. Přisuté *-j* v naj- má bezpochyby původ nějaký hlubší, ale nevíme, jaký.

14. *j* bývá dialekticky vsuto do slabiky před *-ť*, *-ď*, *-ň*. Na př. impt. plajť, svijť, krojť chod. 52 m. *plať* atd.; chojť Us. (místy) m. *choť*; majc Šemb. 78 (vých. slc.) m. *máti*, majceri t. m. mateři; — impt. bujď, vejď chod. 52 m. *buď* atd.; podle toho jest i chojď plur. chojďte, z toho vynecháno *ď* a je *chojte*, *chojcě* atd., a k tomu pak i sing. *choj* BartD. 41 (hrozenk.); odtud i příjmení *Nechojdoma*; — dokajď, potajď t. m. *-aď*; votkujď, votsujď, potsujď Šemb. 22 (středočesk.) m. *-uď*; tejď Us. m. *teď*, tak již stč.: teydie hic MamF. 89[b]; — nejní nebo nejni m. *není*, nebude a negnj Chelč. Síť. 5[a], to nic negni Rosa 307, negni Beck. 1, 273 (nénj t. 1, 520); tu přispívalo také *-j-* v nejsem, nejsi atd.; — dolejní m. *dolení*, doleyni ſtrani Comest. 74[a], dolejní, hořejní Us. dial., snad podle kompt. dolejie, dolejší atd.

15. Porůznu v slovích jednotlivých. Na př. letojšek, letojší BartD. 36 (zlin.) m. *letošek* atd., švajdlena t. 30 (pomor.) a 65 (val.) m. *švadlena*.

16. *j* bývá přisuto zvratnou analogií k *d-*, *m-*, *s-*, na př. ve psaném gdiechu Kruml. 146[a] m. diechu dicebant, gmanowe Pulk. 51[b] m. manové, gſam Mill. 49[b] m. sám; o tom v. §§ 315, 356, 398 a v § následujícím č. 6, 8 a 9. —

17. V dial. nalejt, nalejvat, rozsejvat atp. jest *-j-* analogií podle praes. leju, seju atd.

j se odsouvá.

455. 1. Z *ja-* jest odsuto *j-* v dial. *ako* m. jako, neb ak sě jest stal hlas EvOl. 208[b], inhed akzz učil vonnost t. 116[b], pane akzz vidím t. 233[a], vím vědz ak ty = více jak ty BartD. 65 (val., po souhláskách), slc. ako, ak Pastrn. 113; *j-* je zde tak náležité, jako *t-* v *tak*, jsou to adverbia z demonstrativ *je-* a *to-*, *jako* = jě-ko, *tako* = tō-ko, v *ak-* je tedy *j-* od-

suto. — Dále sem patří dial. *piák*, *piavica* BartD. 12 (zlin.) z pija-, a *atelina* t. 28 (bán.) z jatel-.

2. Z *je-*: v ob. *eště* Us., Tomsa 373 (zavrhuje), Kotsm. 10, Pastrn. 113 (slc.), ešče BartD. 12 (zlin.), Btch. 441; podle výkladu J. Zubatého (v KZ. 1889) z pův. eske, *j-* v době psl. přisuto, stč. ješče, nč. ještě, v češtině obecné opět odsuto; — v dial. *edon* = jeden, do edné izby Pastrn. 113 (slc.); — *enom* BartD. 12 (zlin.) atd. z jenom; — *ečmeň* je *j-* (hraň.) z ječmen; — *esli* Us. ob., *esi* Btch. 441, z jest-li; v jest t. 83 v době psl. přisuto, v ob. *esli*, *esi* opět odsuto.

3. Z *ji-*, *jí-* (v tom je také jí- vzniklé z býv. jie-). V § předcházejícím č. 5. jest ukázáno, že se *j-* k začátečnému *i-*, *í-* *a*) v jazyku spisovném a některých nářečích přisouvá, a naproti tomu *b*) v nářečích jiných že se nepřisouvá. Totéž rozpolcení nalézáme také zde: z náležitého *ji-*, *jí-* se *j* v stejných případech a) neodsouvá a b) odsouvá. A úhrnem má tedy čeština dvoje nářečí: a) jedna, mezi nimi také jazyk spisovný, mají za pravidlo znění *ji-*, *jí-*, a b) ostatní mají za pravidlo znění *i-*, *í-*; v a) etymologicky oprávněné *j-* se neodsouvá a etymologicky neoprávněné se přisouvá, v b) děje se naopak. O přisouvaném *j-* viz na místě udaném § předešlého. Zde jde o odsouvané *j-*. Toho jsou příklady: zájmenné tvary *í* m. jí (sg. dat. lok. fem.), *ich* m. jich, *im* m. jim, *ím* m. jím (sg. instr.) atp., na př. í, ich, im, ím atd. BartD. 24 (zlin.) a j., (ukrutný milý) tam í na krk stúpil hlavičku jí skrútil Bart. Pís. 7 (po souhlásce jest *í*, po samohlásce *jí*), ich, im, imi, ím Pastrn. 113 (slc.), místo *jí*, jich, jim, jím atd.; *j-* je tu náležité, patří ke kmenu tohoto zájmena *je-*, *ja-*; — totéž odsutí je v *jeich* m. jejich Pastrn. 113 (slc.), *moich* m. mojich BartD. 105 (laš.); — též náležité *j-* jest odsuto v dial. na-*kra-i* BartD. 12 (zlin.), *napo-ím* sa t., *bo-ija* sa t., *kra-íc* t. 105 (laš.) místo na-kraji, napojím, bojíja, krajíc; — v *Idáš* t. a Btch. 441 m. Jidáš z lat. Judas; — v *íst* Kotsm. 10 m. jísti, praes. *ím*, *íš*, 3. plur. *ija*, BartD. 16 (zlin.), *na-ím* sa t. 12, *im*, *iš*, *imy*, *itě* t. 131 (laš., zkrác. z *ím* atd.). a podle toho též impt. *iz*, *izmy* t.; — v *ítrocil* Kotsm. 10 m. jitrocel; — *íkavec* BartD. 12 (zlin.) m. jíkavec.

4. Z *jo* jest *j-* odsuto v stč. *Ozěp*, oziep EvZimn. 5, svatý Oziep Krist. 25[a], s Uozěpem PoprR. 5 (1391) atd., dial. *Ozef* BartD. 12 (zlin.) m. Josef.

5. Z *ju-*: v dial. *u* eam, potkál sem u BartD. 65 (val., po souhl.), m. ju psl. ją atd.; — v *zitra* ze staršího z-jitra, jdi k němu zgitra mane Ol. Ex. 7, 15, když by zgytra Otc. 161[b], zgytra Alb. 64[a] atd., přehlas. ze z-jutra; — v adv. *už* iam, už Chelč. Síť. 24[a], nč. *už* Us., Pastrn. 113 (slc.); stč. z pravidla *již*, doklad *už* z Chelč. je, pokud vím, nejstarší bez *j-*; stč. *již* znamená velmi často nunc, je tedy utvořeno ze zájmena *je-*,

jako střídné adv. *tu* ibi z *to-*, a je tedy *j-* v něm etymologicky oprávněno; témuž svědčí také lit. *jau*; v stsl. *u* v. *ju*, sln. a rus. *uže* je *j-* odsuto.

6. Z *jd-* slovesa *jdu*: místo a vedle náležitého praes. *jdu*, impf. *jdiech*, impt. *jdi*, part. *jda* a slož. při*jdu* atd., kdež *jd* je ze staršího *jьd-*, jest ode dávna také praes. *du*: bóh de před tebú BrigF. 7, má slova du do srdce t. 34, (hvězdy) du na nebi Kat. 56, nč. ob. du, deš atd.; impf. *diech*: když dyeſſe s hradu DalC. 21, dievky u boj dyechu t. 15, diechu spolu AlxH. 3, 24; impt. *di*, *podi* atp.: di kvapně BrigF. 32, pody EvOl. 314[a], podyz za mnú Pass. 282, pod a opatř Otc. 80[a], poď Br. Gen. 31, 44, podwa domóv Koř. Dan. 13, 13, widme egrediamur Comest. 145[b], dyete Pass. 354, podte Hrad. 137[a], nč. di, poď atd. Us.; part *da* atd.: král da na vojnu DalC. 98. Ve *jd-* z *jьd-* jest *j-* v době psl. přisuto, v. § 454, 8, v době české v tvarech *du* atp. jest opět odsuto. Odsuto není *j* ve *vendu* atp., kteréž je z pův. vъn-ьdą. — Bývalo tedy v hojných případech vedle sebe stejnoplatné *j*du a *d*u atd., a podle toho psáno pak *jd* také za náležité *d*, *ď*, na př. bugde motzi Lún. reg. 1648 m. bu*d*e, gdywim ſye Pís. taj. l. 9 m. *d*ivím sě, v. § 315. —

7. Z *jh-* slov stč. *jhra*, *jhráti*, *jhřec*, *jhřišče* a jejich jiných odvozenin, nč. *hra*, *hráti* atd. Na př. stč jest: na yhru AlxV. 1506, weyhrze Mand. 13[a], we ghrach ChelčP. 32[a], ghranye Hrad 66[a], ghrati t. 126[a], ghray t. 125[b], lvové ghragyechu ML. 52[a], ghragyczych Pror. Jer. 30, 19, ghrzecz Hrad. 95[a], yherczom Pulk. 172[b], do ghriſcie (sic) Koř. Act. 19, 29; do ghrzyſcie t. 19, 31 atd.; — vedle toho bývají již v textech starých slova táž bez *j-*: hragy Hrad. 96[b], srdce hragieſe Kat. 60, hragyczych Pror. Jer. 15, 17, hraſſ-li Ol. Jer. 15, 17, hrala Otc. 455[b], hrzecz Rozk., herczi Mill. 62[b], herczow AlxB. 5, 33, herczom Hrad. 97[a], heřcom Mart. 62[a], a nč. není tu *j-* nikdy.

8. Z *jm-* slov stč. *jmelé*, *jmě*, *jméno*, *jmieti* a jejich odvozenin. Jest na př. stč. dubové gmele Synon., gmelee Chir. 100[a], gméno Br. Isa. 7, 14, jméno nč. jmenovati nč., jmenovitý nč., našemu gmyeczku PassKlem. 107[b] (jmiecko = onomax), k dřevniem gmietelom Comest. 86[b], jmíti Břez. 1, jmají t. 11, jměli t. 1, jměvše t., za nic nebude gmyen Koř. Act. 19, 27, nč. jmín jsem habeor, jmění nč. atd.; — a vedle toho táž slova bez *j-*: melij viscum Lact. 173[a], meno (někteří řiekají jmě, druzí jmeno a třetí meno) HusE. 1, 320, meno EvOl. 211[b], menowanye Pil. a, menuge Ol. Sap. 2, 13, part. sg. masc. menowany DalC. 100, AlxV. 1548, pl. masc. menowany AlxB. 6, 17, k menowytym hodóm Štít. uč. 122[a], myeczko PulkR. 31[a], mieczko Veleš., budu myeti ŽWittb. 12, 6, magie part. Jid. 39, Pil. b, maaſſ Štít. ř. 158[b], ktož ma Alb. 15[a], mayů JidDrk. 37, myegyeſe DalC. 17, mijewa Štít. ř. 62[b], pop miewal offěry AlxH. 2, 11, mowit ApD. d (z jьm-, stsl. imovitъ dives), movit Pil. b, mowitym neb chudým Krist. 81[b] (*j*movit nedoloženo) atd. Bývalo tedy v hojných případech

a dílem dosud jest vedle sebe stejnoplatné *jm*éno a *m*eno atp., a podle toho psáno *jm-* také za náležité *m-*, subst. *man*, gmanowe Pulk. 51[b] a j. m. manové, v. § 356.

9. Ze slovesa *js*em, *js*i atd. Na př. yay-ſem chudi ŽKlem 68, 30, gſem Pass. 220, gſi vezvan HomOp. 152[a], yſi ades ŽGloss. 138, 8, yſi Kunh. 148[a], doſtihl yſy ŽWittb. 138, 3, tigſ buoh Brig. 73 t. j. ty js', wa gſma ve tmě GestaM. 67[b], gſma měla GestaK. 3, (oči) yſta viděle ŽWittb. Sim. 30, zei-ſme prach ŽKlem. 102, 14, gſmi poſuuaceni HomOp. 152[a], pozdviženi yſmy ŽWittb. 19, 9, napilneny yſmy y kochany yſmy t. 89, 14, gſw zauirſeni Túl. 92[b], gſu otpověděli t. 25[b], zziey-zzu zzbýli Jid. 15, yſut ŽWittb. 13, 3, part. gſſa AlxV. 550, zzmutnay-zzuczi t. j. smutna jsúci LMar. 22 atd., v jazyku spisovném dosud *js-*; a vedle toho od dob nejstarších také tvary bez *j-*: což zzem myslila LMar. 75, přěmohl ſem ŽWitb. 12, 5, otvořil zzi Jid. 135, pokuſil ſi ŽKlem. 16, 3, vwedl s ny ŽWittb. 65, 12, zaslúžila ſwa toho ML. 105[b], již ſſwie propila Hrad. 125[b], ruce uczinile ſta ŽKlem. 118, 73, nebili ſmi HomOp. 152[a], cineni (ćěňeni) ſmi ŽGloss. 43, 22, ſme živi ŽKlem. 113, 28, bohowe ſte t. 81, 6, pusty zzů nejedny země Jid. 24, plna ſu uſta ŽKlem. 7, 28, part. mlád zza LMar. 13, czlowiek ſa ŽKlem. Athan, 32, živi ſuce t. 54, 16 atd., dosud a v jazyku obecném všude tak. — V složeném *nejsem* atd. *j* většinou zůstává: neyſem zapomanul ŽWittb. 118, 83, neyſu zemdlely t. 17, 37, negſu Túl. 92[b] atd. Blah. 31 praví výslovně, že se říká negſem a nikoli neſem; tak dosud v nářečích obecných: nejsem Us., nějsu (sg. 1.) BartD. 26 (zlin.), 37 (stráň.), 80 (val.); zřídka tu bývá *j* vynecháno, podle nesloženého *sem*: něsem, něsi, 3. plur. něsu BartD. 91 (stjick. místy, vedle nejs-), něsem, něsy, něsmy, něsće, něsu t. 132 (laš.). ňosem, ňosi, ňosmy, ňosćo, ňosu t. 137 (sev.-opav.); starší toho doklad je v Mill. 51[b] neſſu zákonníci non sunt, není-li to omyl. — Časem vyvíjí se pravopisný zvyk, aby *js*em atd. bylo sloveso samostatné, na př. *jsem zdráv*, *jsem chválen*, *jsem doma* atp., — a *sem* atd. aby bylo sloveso pomocné při part. *-l*, na př. *nesl sem*. Pravidlo toto provedeno ve Štít. uč. (z r. 1376, viz o tom rozpravu K. Černého v Listech filol. 1889, 445 sl.), a drží se od té doby tu více tu méně. Odporoučel je Erythraeus (br. Červenka) podle Blah. 32, a drží se ho ještě Palacký a píše na př. dal sem 3, 2, 410 a jsme povoláni t. V bibli Br. je mnoho dokladů shodných, ale jsou také odchylné, na př. oni ſau lid tvůj Deut. 9, 29, zpozdilých vſt ſem Ex. 4, 10, wywedł gſy lid Num. 14, 13 a j.; v ChelčP. psáno tu *js-* a *s-* bez rozdílu a kolísavě; Háj. píše bez rozdílu: kdo ſem 19[a], oblekli ſu 103[a] atd.; tak také Čel. 1830: půdu sme orali 129, němí zpěvové sou moji 125, souce náchylni 129 atd. Pelzel[2] (1798) str. 98 odporoučí vůbec *js*em atd., ježto jest „besser und vollständiger" než *sem* atd., a to psaní — *jsem zdráv* i *nesl jsem* — stalo se pravidlem nč. — Bývalo tedy

v hojných případech vedle sebe stejnoplatné *j*sem atd. a *sem* atd., a podle toho psáno mnohdy také *js* za náležité *s*, na př. gſem Háj. 15^{a} a j. m. *sem* (adverb.), gſe ChelčP. 142^{a} a j. m. *se* (zájm.), gſam Mill. 49^{b} m. *sám*, negſu t. 33^{a} m. *nesú*, v. § 398.

10. Z postjovaného *aj*, *ej*, *ěj*, *ij*, *oj*, *uj*, *yj*. Samohláska, která po odsutí *-j* zbývá, je většinou dlouhá, jak svědčí dial. d*é* z d*ej* atp., mor. tr*ó*ník vedle č. tr*o*ník z tr*oj*ník atd. — To bývá zejména:

v imperativech *-aj*, na př. vſſa speret ŽWittb. 129, 6 t. j. ufá m. ufaj, vſſate sperate t. 4, 6, zpiewate cantate t. 95, 1 a 46, 8, daz věděti Rožmb. 68 t. j. dáž m. dajž, daz Pulk. 74^{a} (v PulkL. 166 je na témže místě dayz), znamenaz Pulk. 42^{b}, t. 157^{a} a j., zeymaz lid bohatý Alb. 91^{b} t. j. zejmáž m. zejmajž (zjímej), vbieraz tolle Lit. 4. Reg. 4, 4 m. ubierajž, utiekaj člověče a zpowyeda dobrú zpověd EvOl. 170^{b}, ktož sě chce zpoviedati, rozpomynaz a rozgymaz v svém srdci MüllD. 716, zaczpaz ji (sklenici) Lék. 62^{a}, nemeſkaz synáčku Baw. 287, odpoczywaz PassKlem. 157^{a}, protož pochowaz jeho u mne t. 91^{a}; — *-ej*, na př. dé, nedivé se, nalé atp. Btch. 441 z dej atd.; nesmeké synečku Suš. 223, posnídé t. 120, povídé t. 384; ob. deštopámbů m. dejž-to-; — *-ěj*, na př. rozomyez tomu Hod. 82^{b} t. j. rozomiež m. rozomějž, Snabdyezz toho Ol. Sir. 1, 38, myewa tento mlýn spolu Pass 536 t. j. mieva m. mějva, gmyemy Alb. 100^{a}, piete psallite ŽWittb. 32, 3, t. 104, 2, rozumyete intelligite t. 93, 8; — *-uj* a přehlas. *-ij*, na př. naſleduz krále nebeského MastDrk. 89 t. j. následúž m. následujž, (on) bogiuz proti mně pugnet ŽKlem. 156^{a} t. j. bojiúž m. bojiujž, bogizz Ol. Ex. 17, 9 t. j. bojíž m. bojijž (přehlas. z bojujž), neotwraczyu obličějě tvého ŽWittb. 101, 3, ducha tvého neotwraczyu ote mne t. 50, 13, nezatraczyu mne t. 27, 3, nezatraczyu dušě mé t. 25, 9, ni sě ukroczyu neque compescaris t. 82, 2, obklyuczyumy obličěj jeho praeoccupemus t. 94^{b}, 2 t. j. obkliúčiúmy m. obkliúčiujmy, nawraciute ŽKlem. 75, 12 t. j. navraciúte m. navraciujte, nenaweſelyute sě ŽWittb. 34, 19, Hospodin řekl: vzdrawyte nemocné, křěste mrtvé, oczyſczyte málomocné Alb. 50^{b} t. j. uzdravíte a očiščíte m. uzdravijte a očiščijte (přehlas. z uzdravujte, očiščujte), offieruz tu svuoj dar Lit. Mat. 5, 24; — *-yj*, na př. toho sě kry Krist. 39^{b} t. j. krý m. kryj, ſkri mě ŽKlem. 155^{b}, pane obmy mě ML. 10^{a}, vmy mě Modl. 25^{a}, neryte na sě ŠtítMus. 32^{b} t. j. nerýte m. neryjte, wyrý to Br. Isa. 30, 8, krý, mý, rý Pelzel 99; tudy vzniklé *-ý* mění se dále podle náležitého pravidla (v. § 217) v *aj* a *ej* a jest tedy: wymayz tu ránu Chir. 19^{a}, vmayz tu bolest (bolavé místo) t. 137^{a}, krayte ſe v horách Comest. 112^{a}, vždy sě rád mey NRada 1636, ſkreyte ſe Br. Jer. 49, 30 atd.; —

jindy, a to nejčastěji při *ej*, za něž bývá v nářečích *é*, na př. némiléši Šemb. 42 a 45 (záp.-mor. a han.) a Btch. 441 m. nejmilejší, nédražši, néhorši, nédál Šem. 47 (han.), včeréší Btch. 431, olé Šemb. 47 m. olej atd.; na ňé, (oni) sháňé t. místo na-něj, sháněj' (-něj = ňej); to děje se také při *ej*, které vzniklo z *ý*, tedy v pécha, sér, sékora, bék, méto, rozrévať, zakrévať, dobré člověk, dobréch lidí, kém, nekém, vémluva, véklad, véhra, vérostek Btch. 426 a 427; *é* z *ej* v nédál atp. je „hodně hrubé, z hrdla vyslovené é" a zní právě tak jako *é* z *ý* (Fr. Bartoš); — při *ěj* a vzniklém z něho *ej* (sklesnutím jotace), na př. ve zř*ej*mý stč. zř*ěj*mý, začež bývá zř*ie*m-, zř*é*m-: zrziemie Tkadl. 12^{a}, zrzyemo MamD. 295, zřemych znamení ŠtítOp. 11; podobně horucznieſſym Pass. 67, hod nynieſſy Comest. 78^{a}, gyſtieſſy smysl t. 101^{b}, k czarodieniku t. 97^{b}, srov. doudl. čarodeník Kotsm. 14; — při *oj*, na př. doſtonieyſſy Comest. 8^{b} m. dóstojnější, naydoſtonieyſſy t. 8^{a}, (dcery Lotovy) diewonie byle t. 29^{b} m. děvojně, (sestra) byla cti zbavena diewonie t. 42^{a} m. děvojnie, onyczye Boh. 723 m. ojnicě, dial. hnonik m. hnojník (hořov.), tróník BartD. 16 (zlin.) m. trojník, Neor. 9, troník Us., Kotsm. 15, zbóník BartD. 16 (zlin.), Neor. 9, m. zbojník; — při *-ůj* (z *-ój*), na př. dial. zbunik Btch. 441 m. zbůjník, zbojník, a ob. půčit Us., BartD. 16 (zlin.), Neor. 9, Btch. 440, pučených peněz KolCC. 132^{a} (1576), aby mu ten obraz zapučil Beck. 1, 168, od boha nám jest pučeno t. 192, m. půjč-; —

v slovích přejatých, na př. *vánoce* stč. *vánocě* ze střhněm. wînahten, weinahten, — stč. *plejvas*, pleywas Rhas. 75, a nč. *plevajs* z Bleiweis, — *fišpan* z Fischbein, — *žedlík*, žedlijk Háj. herb. 13^{b} a j., nč. žetlík Us. místy, z něm. Seidel (a toto z lat. situla), — *pácovati* z beizen, — ob. *háklivý* z heikel, — *cán* podlouhlý kus litého kovu, na př. cán železa, z něm. Zain Matz. Cs. 128, střhněm. zein Metallstab (Lexer), — *cásati*, *cásnouti* něčím, trhati atp., ze střhněm. zeisen = nněm. zausen (Lexer), — *štráf* ze Streif, velký štráff ČernHeřm. 249, — *erbanuňk* ze střhněm. erb-einunge, Erbeinigung Brandl Glossarium 45, — *akštén* ze střhněm. aget-stein, agestein, — *štamproch* KolAA. ze Steinbruch, — *Štampach* ze Steinbach (Bílek, Reformace katol. 1892, 204) — *Adléta* z Adelheid, — *Možíš* Us., Možiš Btch. 441 m. Mojžíš, Možišek t. a j.

11. *j-* jest odsuto ze stč. gen. *j'ho* a dat. *j'mu*, ktož gho hanie Mast. 63, donho t. j. do ň'ho Štít. ř. 141^{b}, počě gmu děkovati DalH. 30. Tvary tyto zněly plně *jehò* (s přízvukem na slabice poslední), *jemù* (též); zaniklo v nich nejprvé -e-, v. § 136 č. 3, pak odsuto *j-* a za *j'ho*, *j'mu* jest *ho*, *mu*.

Část druhá.

I. Přesmykování.

456. Při přesmykování vidíme zřetelně výsledek, any totiž hlásky a někdy i slabiky a hláskové skupiny v pořádku jiném jsou spojeny, než býti mají; na př. podle něm. Tha*ler* má býti to*lar* a bývá také to*ral*, místo *stredoplovúcí* je *plovostredúcí* ROlB. 60ª atd.

Příčinou přesmykování bývá často takové skupení hlásek, které je mluvidlům nesnadné; na př. mělo by býti praes. *kvtu* (kvetu), ale v *kvt*- je durativa -*v*- mezi dvěma explosivami, a obtížné toto skupení učinil si stč. jazyk snadnější přesmyknutím ve *ktv*-, praes. *ktvu* atd. Obtížnost u vyslovování je relativní a může býti v této příčině míra rozdílná podle rozdílnosti času a místa; nám bylo by nyní na př. skupení *z*-*z*emě obtížné a v stč. nebylo, nám na českém území západním je *mhla* většinou obtížné a příslušníkům nářečí chod., doudl. a některých moravských není. Vedle nesnadnosti jeví se někdy býti příčinou přesmykování jakási nejistota, v jakém pořádku hlásky spojeny býti mají; tak na př. v slovích přejatých (a také v některých domácích), ve kterých jest zároveň *r* a *l*, usus stále se kolísá a hlásky řečené tu v pravém pořádku nechává, tu přesmykuje, jako když se říká to*la*r vedle to*ra*l, Ty*r*o*l*y v. Ty*l*o*r*y atd. Někdy přesmykuje se přeřeknutím nebo podobným tomu omylem, na př. jedenádcět deniel Pass. 555 místo *neděl*. Mnohdy je příčinou a mocí přesmykovací mylná analogie; na př. místo ma*jor*ánka (z lat. majorana) říká se ma*rij*ánka n. ma*ryj*ánek BartD. 17 (zlin.), patrně mylným odvozováním od jména *Marie*. Někdy může příčin těchto působiti několik zároveň, a naproti tomu ovšem často nepoznáváme, proč se přesmyknutí stalo.

Co do stáří jsou některé ze změn sem patřících z doby prastaré, na př. *břeh* stč. *břěh*, *brěgъ* vyvinulo se z původního *berg*- v době předhistorické; jiné jsou mladší nebo z doby nové, na př. ko*rov*lat Šemb. 26 (vých.-česk.) m. ko*lov*rat.

Co do pravidelnosti pak pronikly některé z těchto změn důsledně a bez výjimky, kdekoli jim byla příležitost, na př. změna právě dotčená *berg*- v *brêg*-, *břeh*, vůbec a všeobecně změna skupení *tert* v *trêt*; — jiné ovládly a staly se pravidlem v užších mezích případů jednotlivých, na př. za bývalé *inh*ed je nyní veskrze *hn*ed; — jiné konečně jen porůznu se vyskytují, na př. *šm*ice m. *mš*ice chod. 53. —

Přehledný výčet změn českých, které sem patří, podáváme v §§ násl.

457. Přesmykuje se *er el* a *or*, *ol* ve vzorcích *tert*, *telt* a *tort*, *tolt*.

Přesmykování toto je z doby předhistorické. Dálo a vykonalo se pravidelně, když nějaká souhláska další následovala, a při *er*, *el* když také předcházela; tedy ve skupeních, jež naznačujeme vzorci *tert*, *telt* a *(t)ort (t)olt*. Tu s přesmyknutím zároveň dloužilo se *e* v *ē*, *ê*, a *o* v *ō*, *a*. Na př. z původního b*er*g- stalo se b*rē*g-, b*rê*g- stč. b*řě*h, — z pův. v*el*k- pak je v*lē*k-, v*lê*k- č. v*lé*ci, v*le*ku, — z pův. b*or*d je b*rō*d-, b*ra*d- č. b*ra*da, — z pův. v*ol*g- je v*lō*g-, v*la*g- č. v*lá*ha. Původní skupení *tert*, *telt* a *tort*, *tolt* bylo v době praslovanské. V slovanštině historické jsou tu provedeny změny nestejné, a to: A) v slovanštině jižní a české změněno *tert*, *telt* a *tort*, *tolt* způsobem právě vyloženým a výsledek jest *trêt*, *tlêt* a *trat*, *tlat*; B) v slovanštině ruské je výsledek *teret*, *telet* a *torot*, *tolot*; a C) v slovanštině lužické a polské *tret*, *tlet* a *trot*, *tlot*. Víc o tom viz v §§ 29—30 *(tert, telt)*, 35—36 (*tort*, *tolt*) a 37 (*ort*, *olt* na začátku slova).

458. Přesmykují se *r* a *l*, jsouce v slově témže.

To bývá zvláště v slovích přejatých. Na př. vedle *tolar* z něm. Thaler říká se v nářečích obecných často také *toral*, — a podobně vedle *Tyroly* také *Tylory*, — vedle *Lorenc* také *Rolenc* Šemb. 26 (vých.-česk.), — vedle *Rudolf* také *Ľudorf* Btch. 442 (dolnobeč.), — vedle *Florian* také *Froliján* t., — a rovněž tak jest *Kraľka* t. m. *Klárka*, — *Vinkrálek* t. m. *Vinklárek* (příjmení, z něm. Winkler), — *Barcal* (příjm.) vedle *Balcar*, — *cerel* Us., *cerél* BartD. 18 (zlin.) vedle *celer*, něm. Zeller, Sellerie, — *leberia* BartD. 63 (val.) vedle *rebellie*, — *korálek* (na krk) vedle *kolárek*, — *koláry* KolN. 84ª (1703) m. *korale*, — *ferčal* m. *felčar* Kott s. v., — *piriál* v. *piliár*, — *chorela* Us. Mlázov. v. *cholera*, — *levorver* Btch. 442 v. *revolver*, — *paľazor* t. v. *parasol*, — *legramá* t. z *reglement*, — *zaligrovat* t. v. *zariglovat* z něm. -riegeln, — *kerlub* z něm. *Kohlrübe*.

Odtud přechází tato změna poněkud také do slov domácích a říká se na př. místy *korovlat* Šemb. 26 (vých.-česk.) m. *kolovrat*, — *parýlňa* Btch. 442 *palírna*. Také bylo přesmyknuté ve*rl*yba m. ve*lr*yba, z čehož změnou další je dial. *vedliba* Šemb. 32 (středoč.), srov. § 273.

Zde uvozujeme také přesmyknutí v *letorostl*, *letorasl*, *letorast* a *ratolesl*, *ratolest*. Tvar český náležitý jest *letorostl* = lêto-rostlь; odchylkou je také r*a*st- m. r*o*st-, a další rozdíly jsou odtud, že z koncovky druhého

členu -*stl* jest vynecháno někdy *t* a někdy *l*; tedy na př. letoroſtli své ŽKap. 79, 12, letoraſly své ŽGloss. t., letoraſti své ŽWittb. tamt. Přesmyknutím je pak *ratolesl*, *ratolest*; na př. tři ratoleſſly Pulk. 4[b], ratoleſt ŽKlem. 91, 13, ratoleſtmy Ol. Ezech. 31, 3 atd. Krom toho jest kombinací tvarů předešlých také *ratoresl* a *ratorasl*, na př. ratoreſl Koř. Mark. 13, 28, na ratoreſlech t. Mat. 13, 22, ratoreſle (pl. akk.) EvOl. Mat. 21, 8, ratoraſlemy JiřBrn. 425.

459. Přesmykuje se *r* v *po-vrêz-*, *po-vraz* a *po-srêd-*.

V slovích sem patřících je slabika první *po-* (předložka), a v druhé jest obsaženo *r* (*ř*); toto pak přesmyknutím dostává se do slabiky první, která se tím mění v *pro-*; když pak jsou oboje slova starší s *po-* a novější s *pro-* vedle sebe, vzniká kontaminací znění nové, kde jest *r* v slabikách obou. —

K *po-vrêz-* patří subst. *po-vříslo* ob. *pobříslo* stč. *povřieslo* slc. povrieslo, z po-vrêz-slo, z koř. verz- ligare (o změně verz-, vrêz- viz zde nahoře § 457). Přesmyknutím zde vyloženým vzniklo dial. *pro*-víslo BartD. 93 (kel.) a *pro*-vízlo t. 111 (laš.). Když pak vedle nového *pro-víslo* bylo také staré *po-vříslo*, vzniklo kontaminací obého *pro-vříslo*, provříslo Reš. Jg., probříslo Us. Jg.

Z téhož koř. *verz-* stupňovaného ve *vorz-* je subst. *po-vorzъ* a z toho podle § 457 č. *po-vraz*, na př. povraz funis MVerb., powraz Hod. 39[a], powrazek Lact. 69[a] atd. Přesmyknutím je z toho *pro-vaz*, prowaz Hrad. 95[b], ML. 110[b], prowazek ŽGloss. 138, 3, ŽWittb. t. a j.; a kontaminací *pro-vraz*, prowraz BrigF. 73 a Boh. m. 22[a], prowrazek ligamen SlovKlem. 60[a]. V Alb. 72[a] je powrazy a prowazy na téže stránce, v Lact. je powrazek 69[a] a prowazek 74[a] atd., obojí tvary byly dlouho vedle sebe v obyčeji; vrchu dosáhlo pak znění *provaz*, poněvadž mělo oporu ve zdánlivé souvislosti tohoto slova s *pro-* a *vázati*.

K *po-srêd-* pak patří č. *prosěd*, *prosřěd* a *prostřěd*. Byl adverbialní výraz *po-srêdê*, zachovaný v stsl. po-srêdê, rus. po-sredi, pol. po-śrzod. Z toho vzniklo přesmyknutím stč. *pro-sěd*, proſied moře Hrad. 130[a], proſyed hoře Rúd. 15[a], proſyed mé duše t. 11[a], z proſiedka ŽKlem. 83[a], u proſiedcie t. 81[a] a j. Kontaminací původního *po-srêd-* a podružného *pro-sěd* je stč. *pro-srěd* a *pro-sřěd*, proſried žaláře UmR. 359, proſried nepokojě t. 174, proſrzyed stáda AlxV. 1570, proſrzyed noci t. 2438, na prozrziedku AlxH. 2, 34, proſrzyednyeho moře AlxV. 605 atd. Z tohoto pak je přisutým *t* (§ 313) adverb. *prostřěd* nč. *prostřed*, proztrzyed jistby Mast. 291, proſtrzied dnóv ŽWittb. Ezech. 10, na proſtrzied Betlemě Hrad. 68[a] atd.

460. Přesmyknutí ve *mhla*, *mlha*, *hmla*.

Původní *mъgla* (dvojslab) bylo snadno vysloviti. Ale když *-ъ-* zaniklo a explosiva *g* se změnila v durativu *h*, byla tu skupina tří durativ *mhl-*, a ta je mluvidlům obtížná. Obtížné *mhl-* se drželo a drží, na př. mhla AlxV. 1383, mhli Koř. 2. Petr. 2, 17, mhlu Pror. Isa. 44, 22, dial. mhla, mhlivej Kotsm. 13, mhla chod. 53, Dobrovsk. Slovanka II, 26 (mor.), mhlíčka Kulda 1, 72 atd. Ale vedle toho vzniklo a došlo obliby přesmyknuté *mlh-*, mlha ŽWittb. 18, 10 a j., Ol. 3. Reg. 8, 10 a j., mlhu ŽWittb. 146, 16, ŽKlem. t., Hod. 18[a], w ty mlzy (m. mlzě) Kat. 162, nč. mlha Us. a nejčastěji mha, mží atd. Také přesmyknutí *hml-* se vyvinulo, hmla (vedle mhla) chod. 53, hmla Hatt. slc. 48. Když bylo *mhla* a *mlha* vedle sebe, vzniklo kontaminací *mlhla*, we mlhle Ol. 3. Reg. 8, 32, mlhly Chir. 277[b].

461. Jiné případy s *r*, *l* vyskytují se porůznu. Příklady jsou:

Pro *r*:

Subst. *kapr* m. **krap*; podle rus. korop, srbch. krap, dále podle lat. carpio a sthněm. charpho bylo slovanské korp- a mělo by býti i české *krap*; za to je přesmyknutím *kapr*. — Stejné přesmyknutí je v *habr* proti dial. *hrab* Šemb. 51 (vých.-mor.), *hrabí* = habří t. 58 (opav.), slc. *hrab*. — Místo *čerpati* je val. če*br*at BartD. 66, — místo *červ* podkrk. če*ver* Kouble 33, t. j. gen. červa přesmyknut v če*vr*a atd. a podle toho pak i nom. v *čever*, — vedle *kamarád* je též obyčejné ka*ram*ád, — a podobně je ha*mpar*ádí v. *harampádí*, — dial. o*rs*tev BartD. 111 (laš.) m. *ostrev*, — šk*ar*lúp t. 17 (zlin.) m. *škralúp*, — sk*ra*vada a sk*ro*vada, n. škr-, obiurgatio, ze *skver-*, tedy místo *skvar-* n. *skvor-*, — ma*r*kotný (truchlivý) t. 66 (val.) m. *mrakotný*, — ne*tom*orný Šemb. 31 (podkrk.) m. *nemotorný*, — ha*rv*an BartD. 66 (val.) m. *havran*, odtud i příjm. Ha*rv*ánek v. *Havránek*, — *tr*uť Kouble 53 (podkrk.) a podle Jg. též dial. slc., m. *rtuť*, — stč. škoh*r*tati m. a vedle *skrhotati*, stsl. skrъgъtati, — h*ř*bitov m. stč. *břitov* ze stněm. frithof. — V stč. kokod*r*il vedle *krokodil*, kokodryl Ol. Lev. 11, 29 a j., nemusí býti přesmyknutí, nýbrž oboje může býti ze střlat. crocodrillus.

Příklady pro *l*:

Vedle stč. *koblúk*, kobluk DalC. 87, Lact. 159[a], slc. koblúk, mor.-hor. koblók Šemb. 44 atd., je *klobúk* nč. *klobouk*, klobuk AlxV. 400, Lact. 159[a]; oboje přesmyknutím z tur. qālpāq Mikl. II. 253. — Vedle *klobása*, klobaſſa Boh. 261, klobaſa Lact. 66[a], pol. kiełbasa je *koblasa*, koblaſſa Nom. 67[b], koblaſa Lact. 143[a], koblás uzených Puch. 429[a], koblasa Šemb. 44 (mor.-hor.) — Místo *hltati*, *hltáč*, *hltavý* bývá dial. *lh*ta-; *hlt-* bylo z glъt-, tedy *l* souhláska a skupení *hlta-* těžké, proto hledáno usnadnění přesmyknutím. Na př. země lhta bydlitele své Ol. Num. 13, 32 a Lit. tamt., aby ſelhtali ſtatky ChelčP. 200[b], (Cerberus) všecko ſelhtaa Hrub. 274[a], lhtagij a obžierají se t. 289[b]; (ten) lhtaacz jest Hrub. 266[b]; lhtawý

Minotaurus Hrub. 276^b, lúpežníky lhtawcze t. 312^b, pták naylhtawieyſſij t. 367^b. — Místo *lhář, lhavý* je dial. *hla-*, ty hláři hlavyj chod. 53. — Jiné příklady: *kolotati* a ko*tal*iti, kotáleti, kutáleti, — *lsknúti sě* přesmyk. *skln-*, ne vše jest zlato co se ſklne Tkadl. 13^b, — *lžíce* dial. *žlice* (podkrk.), — *pavlač* podkrk. pal*v*ač Kouble 53, — *kalhoty* podkrk. ka*hl*outy, — *moldánky*, natahuje mu*dl*ánky chod. 53; — *jestli* dial. *esli* přesmyk. *lesi*, lesi já ťa nedostanu Suš. 320, — *olše* slc. *jelša*, přesmyk. *lejša* Šemb. 70 (trenč.), — *živly* val. ži*lv*y BartD. 66, — *mlok* z něm. Molch Matz. Cs. 256, — *rumpál* z něm. Rollbaum t. 299; — příp. *-tedlný*, přesmyk. -te*ld*ný, smrteldný, mstiteldný Dač. 1, 85 a j.

462. Přesmykují se *l*, *r* a *n*.

Z příkladů sem náležících jest nejdůležitější subst. *manžel* z *malžen*, ma*lъ*že*n*ъ. Slovanské doklady nejstarší ukazují k *malъženъ*. Toto jest složenina. Její člen první je bezpochyby z němčiny, sthněm. mahal = smlouva, zvl. smlouva svatební, a zachován ve sthněm. masc. gi-mahalo, fem. gi-mahala nebo gimâla, střhněm. masc. i fem. ge-mahele a nhněm. masc. Ge-mahl Kluge 109. Člen druhý téže složeniny je subst. *-žena*, a byla složenina původní **malъ-žena* fem. K tomu přidělalo se masc. *malъ-ženъ*, jako na př. v stsl. je k fem. *vьdova* přiděláno masc. *vьdovъ*. Srov. Mikl. Fremdw. 109 a Etym. Wtb. 182. Toto *malъženъ* je zachováno v stsl., a z něho jest i stč. *malžen-*: ta svatá malzeny (du.) ROl. 131^b, bych dala příklad malzenkam Marg. 299, Kateřina malženka Benešova Půh. 1, 244, malženka v list. z XV stol. Perw. 5, ty deſto malſenſtwa jsú otpověděly sě coniugio abrenuntiato Túl. 25^b, malz(enſtwa) mého DalH. 41, pokorné malzenſtwye ROl. 39^b; a odtud jest také nč. dial. małžen BartD. 66 (val.). Také v dokladech staropolských známých z doby před stol. XVI jest jenom *małżen-*, v. Semenovič v Jag. Arch. 6, 26 sl. — Časem mění se ma*lžen*- přesmyknutím v ma*nžel*-, dvěma manzeloma Štít. uč. 8^b, manzelku Pass. 329, manzelſtwie t., manzelſtwo Hrad. 1^b, manzelſtwa DalC. 2 atd. Přesmyknuté *manžel-* jest již v stčeštině pravidlem, vedle něhož *malžen-* již jen jako řídký archaismus se vyskytuje.

Jiné příklady přesmyknutého *l* a *n* jsou v brs*nil*, brs*niel* Jg. vedle *brslen* stsl. brъšljanъ, — v dial. k*lofn*ík Kotsm. 13, kloſňék Btch. 442 m. *knoflík*, — ko*nofol*ija Btch. t. m. *kalafuna*. —

n-r je přesmyknuto v *parchant* v. *panchart* něm. Bankhart.

463. Přesmykují se *n* a souhláska *retná*.

a) *n* a *m*.

K inf. psl. sъnęti bylo praes. sъnьmą, t. j. ve složení sъn-ьmą bylo sloveso *-ьmą* bez hiatového *j-*. V stč. je za to náležité *snieti* praes. *senmu*, a ovšem také impt. *senmi*, part. *senma* atd., na př. ať ſenme tvé poskvrny Štít. uč. 153^a, zda-li maso ſenmv s tebe auferent Pror. 11. 15. Přesmyknutím je tu pak se*mn*- místo se*nm*-: bóh ſemne s ňeho (tělesnú libost) Štít. uč. 78^b, ſemniete helmy BrigF. 79.

Stejného původu je stč. *snem* = sъ$_3$n-ь$_2$mъ$_1$. Náležitý gen. je *senma* n. *senmu*, dat. *senmu* atd.; na př. do senma Půh. 1, 201, ku panskému senmu t. 1, 178, po senmu t. 1, 200, na ſſenmyech EvVíd. Mat. 10, 17 atd. Ale přesmyknutím je z toho se*mn*-: od ſemna velikého ŽPod. 39, 11, do semnu Půh. 2, 251, k semnu panskému t. 2, 216, na tom semnu t. 1, 263 atd. V nč. je za to *sněm* t. j. *sňem*, se změkčeným *ň*, přejatým z inf. *snieti*, part. *sňal* atp.

Týmže přesmyknutím jako se*mn*u ze se*nm*u atd. vzniklo také *vymnu* m. vy*nm*u (vyjmu), wymniete bratry ſ chramu Comest. 82^a, — a *přimnu* m. při*nm*u (přijmu), přimnout chod. 53, přimnút Šemb. 17 (domažl.). —

Naopak je *směnka* přesmyknuto ve *sněmka*, tá sněmka Herb. 620.

b) *n* a *v*. Toho příklady jsou:

pinvicě m. *pivnicě*; na př. pywnyczie ŽWittb. 104, 13 a j., a ve všech pinwicech Háj. 340^b, pinvice chod. 53 a Šemb. 17 (domažl.); jinak (z ř. πήνειον zásoba) Matz. Cs. 402; —

penvý m. *pevný*; slovo to je z koř. *pъv-*, odkudž i ú-fati = u-pъv-ati, bylo tedy pъvьn- a z toho je náležité č. *pevný*; vedle toho je však v nářečích rozšířeno také přesmyknuté pe*nv*-, penvej podkrk. Kouble 53, penvý Šemb. 17 (domažl.); —

Kurvenal m. *Cornwall*, v Tristr. častěji.

c) *n* a *u*, v *Pafuncí* m. *Pafnucí*, na př. svatého pafvncye OtcB. 252, svatému pafuncyemu t. 392.

Také ve *znobiti* m. **zonbiti* mohlo by býti přesmyknutí, jestliže kořenné slabiky *zęb-* = *zenb-* a *znob-*, souvisí, srov. Mikl. Etym. Wtb. 401; stupňový poměr mezi oběma jest jako v tr*en*s- a tr*on*s-; žádáme tedy z*en*b- a z*on*b- n. z*em*b- a z*om*b-, jako je v zębą a ząbъ, a ve *znob-* bylo by přesmyknutí; ale výklad tento je nejistý, sr. § 47, a.

464. Přesmyknutí v *inhed, nhed* — *ihned, hned*.

inhed je složeno z *in-*, srov. stsl. inъ unus, z pův. oin-, a *-hed-*, které patrně souvisí se stsl. *-gd-* v inъ-gdoją, inogdoją, inъgda statim atp. Odsutím jest *n-hed* za *in-hed*, srov. § 175. V obojím přesmykuje se časem *-nh-* v *-hn-*, a jest pak *ihned* a *hned*. Na př. inhed Jid. 110, NRada 905, ynhed DalC. 5 a j., nhed LAl. a, yhned DalC. 10, NRada 752, hned Hrad. 71^b atd. Nepřesmyknuté i*nh*ed vyskytuje se dosti často ještě v XV stol.; přesmyknuté i*hn*ed bývá již ve XIV a drží se v knihách dosud; *nhed* je zřídka; a *hned* je pravidlem od stol. XVI. Když bylo i*nh*ed a zároveň i*hn*ed, vzniklo kontaminací i*nhn*ed, na př. ynhned PulkLit. k r. 1248, ynhned t. 126^a, inhned t., Inhned Kruml. 83^b. Jiné ještě ob-

měny téhož slova jsou: *inehed* Alb. 25 a j.; *inhede,* jest to ynhede lest Štít. uč. 88[b], ynhede skonče Otc. 370[a], ynhede t. 211[a]; *ihend,* yhend czhy (= chci) přijíti MastDrk. 150; *hihned,* my hyhned neumřem Hod. 64[b].

465. Přesmykuje se *v* ve skupeních vzniklých z bývalého *kvьt-, svьt-, zvьn-, skvьr-, dvьr-.*

V těchto slabikách kmenových jest *-vь-* mezi dvěma souhláskami. Pokud tu samohláska *ь* zněla, bylo vyslovení snadné, na př. praes. kvьtu. Také bylo vyslovení snadné, když podle pravidla jerového na místo *ь* přišla střídnice *e,* na př. part. kvь₂tlъ₁ — kvetl. Ale kde podle téhož pravidla *ь* zaniklo a náhrada za ně nepřišla žádná, tu vznikly samohláskové skupiny *kvt-, svt-, zvn-, skvr-, dvr-.* Skupiny tyto jsou mluvidlům obtížné, proto nenechává jich jazyk a pomáhá si od nich všelijak, někdy vkládaje do nich samohlásku z tvarů příbuzných vzatou, a nejčastěji přesmykováním ve *ktv-, stv-, vzn-, skrv-, drv-.*

1. *kvьt-* (stsl. *cvьt-*). Tu mělo by býti praes. *kvtu,* impt. *kvti,* impf. *kvtiech,* part. praes. *kvta,* z kvьtu atd. Za to je však přesmyknutím: praes. *ktvu,* wzektwe efflorebit ŽWittb. 131, 18, království České ktwe Háj. 269[a], když jako ktwem v své mladosti ŠtítMus. 126[a], ščepové ktwu Mand. 18[a] a j.; — impt. *ktvi,* ktwi floreat ŽKlem. 89, 6, Kruml. 466[a]; — impf. *ktviech,* jež ktwieſe Kat. 12, kdežto vína ktwyechu AlxV. 687; — part. *ktva,* ktwa florens Pror. Dan. 4, 1, ktuuci florens Kunh. 146[b], panna ktwuczye Kat. 178 atd.; — sem patří také subst. verb. *ktvenie,* té suché otky wzektwyenye DalC. 6, vzektvenie DalJ. t. z rkp. Ff. a P. — Participia *-l* a *-s* jsou náležitá *kvetl* z kvь₂tlъ₁ a *kvet* fem. *kvetši* z kvь₂tъ₁-: nekwetl ŠtítMus. 80[b], wzkwet Kruml. 106[b]. K masc. *kvetl* mělo býti fem. *kvtla* (z kvь₁tla), neutr. *kvtlo* (z kvь₁tlo) atd.; za to je kvetla, kvetlo atd., *-e-* přejato z masc. kvetl: otka wzkwetla DalC. 6. Jindy bývá *květl* atp. podle subst. květ: wzkwyetl květ KristB. 1[b], zkwietla Otc. 415[a], Hory kwietly Háj. 299[a] atd. Odtud přejalo se pak *kvet-, květ-* také do tvarů praesentních nahoře vytčených a přesmyknuté *ktv-* tu zaniklo: za náležité praes. *kvtu,* impt. *kvti,* impf. *kvtiech* a part. *kvta* a za bývalé *ktvu, ktvi, ktviech, ktva* jest nč. spisovné *kvetu* atd., dial. také *květu* atd.

V přesmyknutém *ktv-* následuje přesmyknutí druhé ve *tkv-*: kvítí tkwe Rvač. Jg., ženy tkwaucj Eus. Jg., tkwaucj hrách Kouble Jg. Nč. spisovné *tkvíti* hærere je přejato nedávno z polštiny. —

2. *svьt-.* Za stsl. inf. *svьtěti* žádáme č. *svtieti*; s tím shoduje se zuteti ze enitescere Greg. V HomOp. 154[a] je psáno: (lidé) ſueti ſe budu fulgebunt; ve ſueti jest omyl. Jinde máme za žádané *svt-* přesmyknuté *stv-,* a s přisutým *k* (v. § 371) *stkv-.* Na př. inf. *stkvieti,* budú ſe ſtkwyety Štít. uč. 77[b]; praes. *stvú, stkvú* n. *stvěju, stkvěju,* ty sě ſtwyſſ Pass. 461, slunce ſtkwi sě Ol. Súdc. 5, 31, (oči) sě ſtkwyeta Modl. 54[b]; impt. *stkvěj,*

tak sě ſtkwieyte Ol. Súdc. 5, 31; impf. *stviech, stkviech* a *stkvějiech,* (tvář) sě ſtwieſſe Pass. 426, ovoce ſtkwiegiſſe se Troj. 91[b]; part. *stvě* atd., adj. *stvúc-* atd., světu a ſtkwyczy marnosti jeho Štít. uč. 139[a], ſtwuczye světlosti Kat. 144, nč. adjekt. *stkvoucí* a *skvoucí*; part. *stvěl* atd., brada ſtkwiela ſie BrigF. 61[a]; adj. *stkvělý, skvělý*; subst. verb. *stvěnie* atd., Stvienye jeho ŽKlem. Hab. 4; subst. *stkvost, skvost* atd. Sem patří také jméno místní plur. **Neosvtli* z ne-o-svьt-li, gen. *Neosvetl,* ortos in Neosuetl list. z r. 1130; přesmyknutím a jinými změnami je z toho *Nóstvl-,* lok. Noztulech list. r. 1088 t. j. Nóstvléch, nom. *Nóstli,* villa Nostli r. 1250, *Neosli* a *Nósli, Nuosli,* Neosli r. 1402, gen. Nosl r. 1392, Nuosl r. 1463 akk. nč. *Nůsle* (v. Flajšhans, Listy filol. 1893, 114 sl.).

Také *stkv-,* které zde místo náležitého *svt-* vzniklo, přesmykuje se opět a jest za ně *kstv-*: nebude ſe kſtwieti Pror. Ol. Isa. 13, 10, ten ſe kſtwyeſe Marg. 339, kstvúcí rúcho Hanuš Osterspiele 80 (z rkp. XV stol.), té ciesařové kstwucie Baw. 139; — nebo *sktv-*: (ctnost) krásně ſktwye ſye Alb. 106[a], by sě ſktwiele moji ruce Ol. Job. 9, 30, (ctnost) wiſktwiela ſe geſt EvOl. 42[a], spravedliví budú se sktwietij Feifalik Studien VI, 243. —

3. *zvьn-.* Z koř. *zven-* sonare, jenž jě ve stupň. *zvon,* jest oslabením *zvьn-.* Když následuje samohláska, jako v slovese *zvьněti,* je tu pro češtinu konsonance náležitá *zvn-.* Ta zachovala se v impt. *zvněte,* vy křesťané zwnyete točíš vzdávajte chválu Sequ. 360. Ale z pravidla bývá zde přesmyknuté *vzn-*; na př. hlaſy wznyegy Modl. 168[a], wzni tvój hlas sonet Ol. Cant. 2, 14, hlas wznyeſſe ML. 57[a], ve zvonečkách wznieczich ŽWittb. 150, 5, wznecich ŽGloss. t., wznyucich ŽKlem. t. atd. Původ tohoto *vzn-* je v jazyku zatemněn; na pohled se zdá, že je tu složení s předložkou *vz-,* a poněvadž v takovýchto složeninách pravidelně *v-* se časem odsouvá (§ 353), vynechává se také zde a jest pak *zn-*: znějí Br. Jg., znějící Vel. Jg. atd.

4. *skvьr-.* Z koř. *skver-* = skvrčeti, stupňovaného ve *skvor-* a dále zdlouženého ve *skvar-, skvařiti,* jest oslabením *skvьr-.* Když z toho podle pravidla jerového má býti *skvr-,* tedy dílem tak bývá, na př. v inf. *skvřieti,* ſſkwrzieti ſe fervere Lact. 200[a], jako vosk rozſquirly cera liquescens ŽWittb. 21, 15 t. j. roz-skvr-lý, — většinou však bývá přesmyknuté *skrv-,* na př. ſſkrzwa ſie (part.) Otc. 163[a], ſſkrwa ſie OtcB. (na místě stejném), ſſkrzwieſſe ſe OtcC. (též), rozeſſkrwyela sě liquefacta est terra ŽPod. 74, 4, rozeſkrzwela ŽWittb. t., duše má rozeſſkrzuiela sě Ol. Cant. 5, 6, subst. verb. ſkrzwenie stridor Comest. 80[a], adjekt. vosk ſſkrwiczy cera liquescens ŽPod. 21, 5.

Ke *skvьr-, skvr-* přesmyk. *skrv-* patří také subst. *skřivan* a *skravada, skrovada*: — *skřivan* je ze *skrvan* a toto ze *skvranъ* = skvor-nъ, kdež *skvor-* je stupňováno ze *skver-* (poněkud jinak Mikl. Etym. Wtb. 305); —

skravada, skrovada, škr-, obiurgatio, je z téhož koř. *skver-*, stupňovaného ve *skvor-*, a přípony *-da*; ze *skvor-da* je náležité stsl. *skvrada* sartago, v češtině je za to přesmyknutím a změnami ještě jinými *skravada* a *skrovada*, nebo *škr-* m. *skr-*; srov. Mikl. t. a zde § 405 č. 3, f.

5. *dvьr-*. Po *-r* následovala vždycky samohláska měkčící a bylo tedy *dvьŕ-*. Když z toho podle pravidla jerového má býti *dvŕ-*, je za to přesmyknuté *dŕv-*, *dřv-*. Na př. pl. nom. akk. *dřvi*, neroď prsta mezi drzwy a podwoy klásti DalC. 85; gen. *dřví*, u jedněch drzwi Pass. 317; dat. *dřvem* (z dvь$_3$rь$_2$mъ$_1$), ke drzwem Krist. 96^a; lok. *dřvech* (z dvь$_3$rь$_2$chъ$_1$) we drzwech Hrad. 26^a. V instr. je náležité *dveřmi* (z dvь$_2$rь$_1$mi). Odtud a z odvozenin *dvércě* (dvь$_2$rь$_1$c-), *dvérky* (dvь$_2$rь$_1$k-), *dverný* n. *dveřný* (dvь$_2$rь$_1$n-) přijímá a šíří se *dver-*, *dveř-* také na místo *dřv-* a v nč. je pravidlem nom. *dvéře* gen. *dveří* atd.

466. Jiné příklady přesmyknutých *retnic*.

V některých příkladech je s retnicí zároveň přesmyknuta některá souhláska jiná, *n*, *k* atd.; o těch viz v §§ zde předcházejících i následujících. Mimo to patří sem:

mh přesmyknuté v *hm* v slově *mhúřiti*, koř. mьg-, dial. *hm*ouřiti, oči zamhouřila Rus. knihovna XIV, 39, slc. očima hmurať Mikl. Etym. Wtb. 208; —

a dále přesmyknutí v dial. za*dv*anek m. *zavdanek* litkup Lact. 18^a; — hed*b*áví, hed*b*ávný m. *hedváb-*, na př. hedwabym Pass. 456, hedwabne rucho t. 322, hedbawie Mand. 65^b, hedbawnikem cocco MamVíd.; — slc. *deb*nář za č. *bednář* z něm. Bittner střhněm. bütenaere; — *maf*ilije Selsk. 1736 m. *familie*, — *hamala* m. *halama* Kott s. v.

467. Přesmykuje se *retnice a sykavka*.

Častější toho příklady jsou při slově *veš* omnis: ſwem svatým rkp. XV stol. ČČMus. 1885, 271, mých ſſwech hrzychuw t., ſwiczky hrzechy t.; — ſwem ſwatym Lvov. 21^b, y ſweczky gyne t. 16^a, nade ſweczko t. 58^b; — ſe ſweliku chwalu cum omni gloria Lit. Mat. 5, 24; — ſwady Otc. 157^a m. všady, wſſady, jak psáno na stejném místě v OtcB. — Tudy přichází matení *veš* a *svój*, na př. ſe wſſeho ſrdcze Otc. 17^a, a v OtcB. je na stejném místě z ſweho ſrdcye. Kombinací obého jest wſwe, ty wſwe wyeczy byla si podlé mé vuole BrigF. 71, m. *všie věci*. — Srov. stpol. przeze swytky dni ŽFlor. 144, 2 a swszytczy omnes t. 134, 28, swszytky t. 118, 99. — Naopak psáváno někdy *vs* za žádané *sv*: na wſem milém synu Lvov. 55^a m. na svém, (knihy) nebeſke y wſyetczke t. 21^a m. světské, a v Hod. psáno dokonce wſſewm srdci 64^b a 65^b m. v-svém; jsou to bezpochyby jen omyly, ale zajisté souvisí s přesmykováním zde vykládaným, od něho dostalo se jim podnětu.

Dále přesmyknuto bývá často *zv* ve *vz* v adv. *zvláště*. Slovo toto je vlastně předložkový gen. = z-vláščě, je v něm tedy *zv-* náležité. Ale původ tento je zatemněn, vzniká domnění, že je to složenina s předložkou *vz-*, jako na př. ve *vz*-hóru nč. *vz*-hůru, a místo *zv*láště praví se *vz*láště, wzlaſſtie ChelčP. 50^b, wzláſſtě Beck. 1, 579. Na pohled je to mechanické přesmyknutí *zv-* ve *vz-*, ale postup byl, jak ukázáno, jiný. Mylné domnění, kterým se sem dostala předložka *vz-*, mělo oporu v tom, že místo *zv*láště se říkalo *zl*áště a že i ve složeninách s předložkou *vz-* místo *vz*-bývalo *z-*; říkalo se na př. vedle *zl*ačněti správněji *vzl*ačněti atp. (viz § 353), a podle toho změnilo se i *zl*áště ve *vzl*áště. —

Podobným přesmyknutím ne-li omylem je v ChelčP. 115^a psané: (to) děje se newznuknutij ducha, t. j. ne-*vz*nuknutí m. ne-*z-v*nuknutí.

V gemer. *zv*el, *zv*ela, *zv*au Pastrn. 146 místo *vz*al atd. je naopak *zv-* m. *vz-*.

Příklady jiné: *čp*ela BartD. 111 (laš.) m. pčela, včela, — *šm*ice chod 53 m. *mš*ice.

468. Přesmykují se *sykavky* (podnebné i nepodnebné) a *ř* (*r*).

Na př. dial. *řáz*a BartD. 111 (laš.) m. *zářa*, *záře*, — *ř*iček t. 17 (zlin.) m. *zítřek*, spolu se zvláštní smíšeninou *č*, — *říž*it, kamna jen říží Kotsm. 20, m. *žířiti*, srov. *žeřevie*, — Kroměříž m. *Kroměžíř*, něm. Kremsier, stsl. žirъ pascuum, — špiříž, chlební ſpirzizi Comest. 157^b, m. *špižíř*, — doudl. po*rž*it, po*rž*u, po*rž*el Kotsm. 13, po*rž-* m. po*řž-*, za stč. požřieti, — pro*s*ecí chod. 53 a j., m. *procesí*, mylným spojením s *pros*iti, — slc. *mrú*-*žiť* a *žmúr*iť Hatt. Skup. 68, č. mhouřiti. — Sem patří také stč. les*k*tati m. lekstati = lektati (v. § 407), leſktanye Nom. 67^b, Vocab. 175^b a j.

469. Přesmykuje se *h*, *ch*, *k*.

Podle lit. gegužė byl tvar slovanský náležitý *žegъz-*, dochovaný v rus. žegozulja Mikl. Etym Wtb. 407. Za to mělo by býti č. že*hz*ule, ale je stč. *žezhule*, zezhule MVerb., Hod. 85^a atd. Dalšími změnami je z toho *zezhule*, *zezule* a *žež-*.

Z Ma*th*ilda stalo se přesmyknutím a spodobením *Mechtilda*, Mechtylda Pulk. 132^b. Také č. *Perchta* je identické s něm. Ber*th*a Pal. 4, 1, 197; ale tu nevyvinulo se české *cht* z něm. *th*, nýbrž souvisí se starším zněním Perahtâ Wackern. Wtb. 28.

Místo *Roprachtice* říká se podkrk. Ro*ch*pratice Kouble 53.

Místo *varhany* je dial. *h*arvany BartD. 30 (pomor.) a 66 (val.), — místo *uherský* je dial. *hu*ersk-, krala mathyaſſa huerſkeho MüllB. 618, mathiaſſa huerſkeho t.

Místo *pazneht* je dial. pa*hn*o*z*t BartD. 17 (zlin.), Neor. 8; srov. mrus. paznyhtь a pahnysьtь Ogon. Stud. 95.

Za *hejno* je dial. *jehno* BartD. 60 (val.)

Za stč. *mkytati*, běh onoho světa jako by mi ſe mkytal před očima Štít. uč. 154[a], jako by mi ſie mkytal před očima Kruml. 345[b], liška velmi hladovitá po poli se sem i tam mkyta aſby mohla mrchu nadjíti Baw. 55, — je také *tkymati*, po uliciech sěmo tamo tkymaty ſye ROlB. 120[b], po uliciech ſkymati ſe (sic) Jeron. 121[b], — a nč. *kmitati*.

Ve *škytati* m. *štikati*, ščikati, ščkáti, srbch. štukati se Mikl. Etym. Wtb. 300, je přesmyknuto *k* a *t*. Taktéž v dial. vys*tyk*la se BartD. 111 (laš.) m. *vyskytla*.

V přejatém *puška*, sthněm. buhsa nhněm. Büchse (z lat. ř. πυξίς = Büchse aus Buchsbaumholz, Arzneibüchse, πύξος = pušpan Kluge 45), je přesmyknuté *šk*.

Za *loktuše*, z něm. Lakentuch, je přesmyknuté lo*tk*uše, tu lotkuši Leg. o sv. Veronice z XV stol. (Polívka, Drobné příspěvky 1891 str. 43), na té lotkuši t., utřel se lotkuší t.

Ze střhněm. zeketzen = scharmützeln (Lexer) je stč. *cekcovati* atd., w czekczowany AlxB. 2, 1; z toho je *cektovati*, czektowanye neb powyk PulkR. 182[b], a přesmyknutím ce*tk*ovati, na př. (vojsko) tu před městem cetkowachu Baw. 175, (oblehatelé) odeť šturmem k městu tekú odeť cetkugi t. 161, na každý den cetkowachu t. 162.

Jiné příklady: *příkopa* dial. *kři*popa BartD. 111 (laš.); — *kopřiva* stsl. kopriva atd., podle Mikl. II. 226 ze subst. koprъ a přípony -iva, dial. *pok*řiva BartD. 66 (val.) a 111 (laš.), srov. pol. pokrzywa a jm. míst. Koprzywnica.

470. Přesmykují se *samohlásky*.

Příklady toho jsou *Majolena* z *Magelona* vyslovovaného *Majelona*, — *Jezof* BartD. 66 (val.) z *Josef*, — *žažula* t. ze *žúžala*, *žížala*, — nč. *levandule* za starší *lavendule*, při Lawenduli Háj. herb. 6[a] a j., z lat. lavendula.

471. Přesmykování částečné.

Tím rozumím změnu poněkud podobnou k řecké v subst. θρίξ gen. τριχός atd., kde kvalita hlásek jenom částečně se vyměňuje. Způsobem tím trvám vzniklo dial. *fáb* m. *páv*, fáb Kotsm., fáb, fábí pero BartD. 87 (stjick.). V *páv* jest souhláska první retná temná, druhá retozubná jasná; v přesmyknutém *fáb* jest také první temná a druhá jasná, ale přesmyknutě je tu retná druhá a retozubná první.

Podobně mohlo by se vykládati stč. probiſućen, kto nemóž býti probiſućen ŠtítOp. 229, kdybychom měli jistotu, že to není omyl písecký a že se má čísti probysúčen, m. *probyšúcen*.

472. Přesmykují se *slova*, *slabiky* a *skupiny hláskové*.

Příklady toho jsou:

jenž proti j'mu ſmyety byeſe AlxV. 509, t. j. *smi*eti *bie*še místo *bý*ti *smie*še, přesmyknuty vlastně pojmy *býti* a *smieti*, a příslušná pak jejich slova vpravena jsou do tvaru *-ti* (inf.) a *-še* (imperf.) opáčně, než jak by náleželo; —

tak ſie rzecz hniewem roznietí NRadaB. 1080, t j. *řeč hněvem* místo *hněv řečí*, jak má tutéž rkp. A; v tvaru nominativním má býti *hněv*, v tvaru pak instrumentalním *řeč*, a přesmyknutím pojmů a slov je to naopak; —

k milování bozieho a blizniemu Comest. 181[a], t. j. k mil. božie*ho* a bližnie*mu*, místo božie*mu* a bližnie*ho*, přesmyknuty flexivní koncovky; —

sladkými a plowoſt ſtreduczymy (sic) hlasy ROlB. 60[a], t. j. *plovo*-*stred*úcími místo *stredoplov*úcími.

Tím způsobem tvoří se také úmyslně směšná rčení, jako na př. *štípí dřív*at m. *dříví štíp*at, *svít*íčko *slun*í m. *slun*íčko *svítí*, *štu*dý *chu*dent m. *chu*dý *štu*dent atd.

II. Slabiky, jejich sklad a rhythmus.

473. Slova a věty jsou pro mluvidla řady hlásek, které se bez přestávek a jako jedním proudem vyslovují; na př. slovo *chudoba* a věta *chudoba cti netratí*.

Ale třeba to byl proud jeden a netržitý, přece není jednostejný; naopak pozorujeme v něm, že se takořka vlní, že v něm od samohlásky do samohlásky vždycky jedna vlna jest, jedna část, která se od ostatních rozeznává; na př. *chu-do-ba—cti—ne-tra-tí*. Tyto jednotlivé části nazývají se slabikami. Slova skládají se ze slabik, slabiky z hlásek.

Slabiky, které se končí samohláskou, jmenují se otevřené, na př. *chu-*, *do-*, *ba*; zavřené pak slovou ty, které se končí souhláskou, na př. *roz-um*. Rozdělení toto platí ovšem jen v tom smyslu, jak slabiky dělíme analysí grammatickou (v. § násl.).

V jazyku praslovanském bylo slabik otevřených mnohem více, než jich jest ve slovanštině nynější; bylo na př. *o-tь-cь* za č. otec, *pę-tь* za č. pět, *kra-jь* za č. kraj, *sъ-nъ* za č. sen atd. Ale nebyly všecky otevřené, bylo na př. zajisté také psl. *sęk*-ną-ti a j.

Dělení slabik.

474. Každá slabika má nějakou hlásku, na které úkol slabikotvorný zvláště spočívá; bývá to nejčastěji samohláska nebo dvojhláska,

v češtině často také slabikotvorné r̥, l̥, někdy též m̥, n̥, ň̥, na př. chu-do-ba, věr-nou, sr-na, vl-na, se-dn, dial. se-dn, kň-že (kníže, v. § 235). Hlásky slabikotvorné r̥ atd. bývají pro tuto svou vlastnost také nazývány samohláskami.

Souhlásky patří k slabikám samohlásek (nebo dvojhlásek, nebo jiných hlásek slabikotvorných, — tento přídavek k samohláskám rozumějme zde vždycky) sousedních dílem předcházejících, dílem následujících.

Souhlásky na začátku slova patří ovšem vždycky k slabice samohlásky následující, na př. nesu, strana, vlna, — souhlásky pak koncové zase vždycky k slabice samohlásky předcházející, na př. rod, kost, poušť. — Souhlásek středoslovních v řeči mluvené nepřirážíme zvláště ani k slabice předcházející, ani k následující, nýbrž necháváme je býti takořka přechodem od oné k této; na př. nevyslovujeme ani roz-um, ani ro-zum, nýbrž rozum, — nevysl. ani nést-i, ani nés-ti, ani né-sti, nýbrž nésti atd.

Na tom můžeme přestati, pokud jde o jazyk mluvený. Tu stačí věděti, že v proslovené větě nebo ve vyrčeném slově je slabik tolik, kolik rhythmických vln uchem znamenáme a kolik jest ve větě nebo slově samohlásek, — a dále že okolo každé samohlásky jedna vlna se kupí a že vlna tato ve své samohlásce vrcholí. Kde se jednotlivá vlna v řeči plynné začíná a kde se končí, o tom nelze pátrati, neboť tu vskutku žádných konců a začátků není, rovněž tak jako při vlnité čáře nebo při jakýchkoli vlnách skutečných; mluvíme-li přece o začátku a konci vlny, tedy není ten začátek a konec ve vlně, nýbrž my jej tam v mysli vkládáme. Hranice mezi souvislými vlnami jsou jenom myšlené, a rovněž tak hranice mezi souvislými slabikami; hranice tyto nejsou pevné a můžeme je v jistých mezích přešinovati; a činíme tak skutečně, když na př. píšeme někdy *lá-ska* a někdy *lás-ka* atp.

V jazyku psaném, dílem také ve výkladech grammatických, vyskytává se potřeba slabiky děliti. Pravidla o tomto dělení, veskrze platného a důsledného, nelze hledati podle toho, co bylo právě vyloženo. Za to však máme pravidla, která vypěstoval usus, většinou na dobrém základě analyse grammatické. Pravidla ta jsou:

a) Dělíme-li slovo složené na švu složeniny t. j. na tom místě, kde dva členové složeniny se stýkají, dělíme souhlásky tak, jak by kam patřily, kdyby se složenina rozložila. Na př. po-*d*oba a po*d*-obojí; na-*d*uřiti a na*d*-užiti; po*d*-*r*obiti a po-*d*robiti, na-*d*robiti; ro*z*-*dr*obiti a po-*zd*raviti; no*c*-*l*eh a zá-*cl*ona atd.

b) Dělíme-li slovo nesložené a je-li tu

1. mezi dvěma samohláskami souhláska jediná, tedy patří vždy k slabice následující; na př. ne-*d*ě-*l*e, ve-*l*e-*b*i-*t*i atd.

2. Je-li však mezi dvěma samohláskami souhlásek několik, tedy skupina souhlásková, a vidíme-li, jak skupina ta z částí jednotlivých vznikla, dělíme ji podle tohoto jejího původu; na př. dělíme pa*n*-*ský*, poněvadž slovo to je patrně ze subst. pá*n*- a přípony -*ský*, a podobně dělíme bo*ž*-*ský*, mo*c*-*ný*, ško*l*-*ní*, te*n*-*ký* (patrně příp. -*ký*), ko*st*-*mi*, se*d*-*lo*, se*ď*-*te*, né*s*-*ti*, pá*s*-*ti*, pa*s*-*tr*a atp. Jest-li že však nepoznáváme, jak skupina je složena, připojujeme někdy souhlásky všecky k slabice následující a někdy je dělíme; na př. my-*sl*ím, my-*šl*e-ní, se-*str*a, lá-*sk*a n. lá*s*-*k*a, vla-*st*i n. vla*s*-*t*i atd.

Pravidla tato někdy nepostačují, když slabiky děliti chceme, obzvláště v písmě. To bývá zejména tam, kde souhlásky k různým slabikám patřící se smísily, na př. český m. češ-ský, nebo kde souhláska patřící k slabice druhé se odsula, na př. o*bl*ek m. o*b*-*vl*ek. V těchto příkladech někdy přirážíme celou skupinu souhláskovou k slabice následující, někdy ji dělíme; na př. o-*bl*ek, če-*ský* n. če*s*-*ký*, afri-*cký* n. afri*c*-*ký* atp.

Tak to bývá také v textech starých, tištěných a psaných. Tutéž však bývá často také dělení čistě mechanické, píše se totiž až na konec řádku, a co se z liter posledního slova do řádku nevešlo, oddělí se a píše se na začátek řádku následujícího; tak rozděleno na př v BiblB. wi-ſſel Mark. 7, 31, hlu-cheho t. 32, wz-lozy t. 33, dot-cze t., chleb-ów 8, 6, k-dyzto t. 20, z-gewnye t. 32, duſſi ſ-wú t. 35 atd., — v BiblD. 1. Par. str-zyelnycze 11, 5, tr-zie t. j. třie t. 15, d-ruhi t. 21, proti m-nye 12, 17, b-ratrow t. 29, kewſ-ſemu 13, 2, ywſ-ſeho t. 14 atp.

Počet slabik se mění.

475. Slovo mění se na stránce hláskové také tím, že se mění počet jeho slabik. Slabik někdy ubývá, někdy přibývá.

Slabik ubývá nejvíce odsouváním samohlásek; na př. z trojslabičného vel*i*ký je dvojslabičné *velký*, z bъděti (3slab.) je *bdíti*, z vьšemu je *všemu*, z *lъžь* (2slab.) je *lež*, z nésti je *nést* atd.

Mnohdy přímo slabika jest odsuta, na př. v slovích přejatých *Háta* m. *A*-ha-ta, *Brož* m. *Am*-brož, *Kodym* m. *Ni*-ko-dým atp.; někdy i více slabik jest tím způsobem odvrženo, na př. *Stasa* m. *Ana*stasie.

Odsutí je také v těch případech, které nazýváme obyčejně stahováním; na př. v *dobré* z dobr*oj*e.

Někdy ubývá slabika synizesí; na př. v d*ou*fati (3slab.) m. d*o*-*u*-fati (4slab.).

Někdy je vedle sebe způsobů několikero, jimiž slabika ubývá; na př. místo -*ovic* říká se v Prachensku -*ouc* a -*óc*, Zedníkouc dům, Blažkóc Šemb. 13, a u Budějovic je za to -*oic*, řezníkoic t.

Případy, kde slabik přibývá, jsou mnohem řidší, a bývá to zejména, kde souhláska *r*, *l*, *n*, *m* skupena se souhláskami jinými změnila se v slabikotvorné *r̥*, *l̥*, *m̥*, *n̥* nebo *er*, *el* atd.

Tu všude změněna jest hlásková stránka slova nejen tím, že ubyla nebo přibyla hláska (nebo i hlásek několik), ale také tím, že slovo následkem toho jest o slabiku chudší nebo bohatší a má tedy slabikový sklad a rhythmus jiný, než mělo předtím.

O odsouvání byla řeč při hláskách jednotlivých v § 110 atd.; jest tedy promluviti ještě o stahování, o synizesi a o změně souhlásek *r*, *l*, *m*, *n* v slabičné *r̥*, *l̥*, *m̥*, *n̥*.

Stahování.

476. Dvě slabiky sousední se stahují tím, že samohláska jedné se vynechává, tudíž slabika tato zaniká a místo bývalých dvou jest pak jen jedna; na př. n*e-u*mělý staž. n*ú*mělý. Spolu se samohláskou vynechává se také vnitřní souhláska, která tu mezi samohláskami obou slabik bývala; na př. z dobr*oje* (3slab.) je stažením dobr*é* (2slab.), z dv*a-há*ky je dv*á*ky.

Slabika, která při stahování zanikla, byla bez přízvuku, když se stahování dálo; nebylať by zanikla, kdyby byla měla přízvuk. Byl-li tu přízvuk nějaký, tedy byl slabší než při slabice sousední, která při stahování zvítězila. Na př. *mo-ja* stáhlo se v *má*, samohláska *-o-* slabiky prvé zanikla, byla tedy bez přízvuku, nestažené *moja* mělo tedy přízvuk na slabice druhé: *mojà*; rovněž tak usuzujeme, že v nestaženém *stojati* = staž. *státi* byl přízvuk na *-à-*, v dobr*oje* staž. dobr*é* na *-è*, v stč. *čuješ* staž. *čúš* na *-ù-* atd.

Dále zanikává často slabika vnitřní, když má začátek podobný se slabikou následující; tak vzniklo lat. debil*it*are z *debil*itat*are, nu*tr*ix z *nu*tritr*ix, střlat. ido*la*tria z ido*lola*tria, lit. sg. lok. fem. ger*oje*-je = dobré z *ger*oje-jo*je atd., v. Brugm. I. 483—485. V slovanštině lze tím vysvětliti některé tvary sklonění složeného, na př. sg. dat. lok. fem. stsl. dobrê*ji* stč. dobři*éj* z *dobrê-*jeji*. V češtině je toho příkladem také subst. *koště*, vzniklé z býv. chvo*stišče*, postupem tímto: chvo*stišče* změněno ve *chvoščišče*, *chvoštište* a vysutím *chošt-*, chwoſſczyſſczem in scopo Pror. Isa. 14, 23, chwoſſtiſſtem umétá přiebytek Hug. 18, choſſtyſtiem ŠtítJes. 293ᵇ, a z toho nč. *koštiště* a *koště*.

Slabika stažením vzniklá bývá většinou také zdloužena; na př. m*oja* (⏑ ⏑) a m*á* (—), dobr*oje* (⏑ ⏑ ⏑) a dobr*é* (⏑ —) atd. Dloužení toto z mechaniky řeči se vysvětluje, na př. při m*oja* — m*á*: tradice dochovala do jisté doby znění *moja*, kde hlásky *m-o-j-a* se vyslovují v slabičném rhythmu ⏑ ⏑; pak vynechalo se *-oj-* a zbývalo *m͡a*; rhythmický cit vede k tomu, aby nově vzniklé jednoslabičné *m͡a* rovněž tolik času vyplňovalo, jako dosavadní dvojslabičné *moja*; tomu se vyhovuje, když v novém *m͡a* samohláska se prodlouží, m*á* (—) = m*oja* (⏑ ⏑). Rovněž tak vyvinula se grammatická délka v dobr*oje* (⏑ ⏑ ⏑) dobr*é* (⏑ —) atd., v p*oje*deme (⏑ ⏑ ⏑ ⏑) doudl. p*é*deme (— ⏑ ⏑) Kotsm. 16, v c*opa*k (⏑ ⏑) ob. c*á*k (—) atd. Ve smyslu zde vyloženém je toto dloužení stejného druhu s tak zvaným dloužením náhradným (sr. § 505). Někdy ovšem se ztrátou slabiky ztrácí se t. j. rhythmickým citem nezachovává se čas, jejž slabika ztracená vyplňovala, a tu bývá odsutí a stažení, ale nikoli spolu zdloužení; na př. *an* z *a-on*.

Nejčastěji stáhly se slabiky, s vnitřním *-j-*, t. j. kde bývalo *-j-* mezi dvěma samohláskami; toto stahování provedeno ve svých mezích s jistou pravidelností. Krom toho je stahování porůznu také v případech jiných. O obojím v. v §§ následujících. —

Stahování slabik se vnitřním *-j-*.

477. Slabiky, kde bývalo *-j-* mezi dvěma samohláskami a nastalo stažení, jsou:

1) *aja*, staženo v *á*.

Příklady toho jsou: v adjektivech sklonění složeného sg. nom. fem., du nom. akk. masc. a plur. nom. akk. neutr. dobr*a-ja*, pěš*a-ja*, staž. dobr*á*, pěš*á*; z pěš*á* je změnami dalšími pěš*ie* (přehlas.) a pěš*í* (zúž.); — v imperf. *slyš*a-ja*chъ, staž. slyš*á*ch stč. slyš*ie*ch (přehlas.); — v slovesných kmenech tř. V. 4 l*aja*ti, l*aja*lъ, l*aja*nьje atd. č. l*á*ti, l*á*l, l*á*nie atd., a rovněž tak v b*á*ti (b*aja*ti) fabulari, k*á*ti se, k*á*zn nč. k*á*zeň, pl*á*ti, t*á*ti, tr*á*ti.

Dobr*aja*, t*aja*ti atd. je staženo v dobr*á*, t*á*ti atd., a subst. st*aja* stč. stáj*ě* nč. stáj, iterat. nap*ája*ti atd. je nestaženo; příčinou byl rozdílný přízvuk, zejména v dobr*aja*, t*aja*ti atd. přízvuk *-ajà-*, proti *à-ja-* ve st*aja* atd.

2) *aje* staž. *á*.

Příklady toho jsou: v praes. dêl*aje*šь, dêl*aje*tь atd., staž. děl*á*š, děl*á* atd.; sáz*aje*šь atd. staž. sáz*á*š atd., a dalšími změnami stč. sáz*ie*š, nč. sáz*í*š; — v part. praes. pass. zn*aje*mъ staž. zn*á*m.

Děl*aje*šь atd. je staženo v děl*á*š, a na pohled stejné l*aje*šь nikoliv; příčinou byl rozdílný přízvuk: dêl*àje*šь a l*ajè*šь.

3) *eje* staž. *ie*.

Příkladem tomu jest adjekt. sg. neutr. pěš*eje* staž. stč. pěš*ie*, nč. zúžené pěš*í*.

Výsledek změny je zde stejný, jako při *ьje* (v. č. 27), na př. pěš*eje* staž. pěš*ie* jako bož*ьje*-bož*ie*, list*ьje*-list*ie*; možná tedy, že se tu *eje* změ-

nilo dříve v *ьje* a toto pak v *ie*. Totéž platí o *ej-* v případech následujících.

4) *ejê* staž. *ie*.

Za stsl. *eję* v sg. gen. fem. *jeję*, naš*eję* atp. předpokládáme západoslovanské a ruské *ejê*, v. § 51. Toto pak *ejê* je v češtině staženo v *ie*. Příklady tomu jsou genitivy sg. fem. zájmenných kmenů měkkých, tedy j*ie*, naš*ie*, vš*ie*, s*ie* atd., z býv. j*ejê* atd. a proti stsl. j*eję* atd.

Výsledek je zde stejný jako při *ьjê* (v. č. 28), možná že byl postup *ejê-ьjê-ie*.

5) *eji* staž. *í*.

Příklady tomu jsou dativy a lokaly sing. fem. zájmenných kmenů měkkých, tedy stč. j*í*, naš*í*, vš*í*, s*í*. Vedle j*í*, naš*í* atd. vyskytují se také stč. tvary j*iej*, naš*iej* atd., ale to jsou novotvary podle sklonění složeného dobř*iej*; stč. tvary j*í*, naš*í* atd. vyskytují se v textech nejstarších, v textech a v době, kde úžení ještě nepronikl, na př. gí (ženě) Jid. 155 a j., nelze jich tedy vykládati z novotvarého j*iej*, naš*iej* atd. Vykládáme je z pův. j*eji*, naš*eji* atd. Tvary tyto souhlasí s tvary parallelních kmenů tvrdých t*oji* atp., dochovány jsou do stsl., a byly zajisté v době praslovanské. Z nich vzniklo stč. j*í*, naš*í* atd., tedy stažením *eji* v *í*.

Výsledek je zde stejný jako při *ьji* (v. č. 29); možná že byl postup *eji-ьji-í*.

6) *eju*, *ejú* staž. *ú*.

Příklady toho jsou du. gen. lok. zájmenných kmenů měkkých naš*ú* atp. z naš*eju* atd., a sg. instr. fem. naš*ú* atp. ze staršího naš*ejú*, psl. naš*eją*. Podle stejných tvarů ve vzoru parallelním t*oju* a t*oją* bylo zajisté také naš*eju*, naš*eją*; toto dochováno do stsl.; v češtině proniklo stažení.

Výsledek je zde stejný jako při *ьju* (v. č. 30); možná že byl postup *eju-ьju-ú*.

7) *êja* staž. *á*.

Příklady toho jsou: v kmenech slovesných V. 4 d*êja*lъ č. d*á*l, s*êja*lъ stč. s*á*l, — v impf. *nes*ê-ja*chъ staž. nes*á*ch stč. nes*ie*ch (přehlas.) atd.; — v n*ěja*ký staž. ň*á*ký, nyaky obraz GestaKl. 38, ňáký ČernZuz. (z pravidla), Pelzel[2] 74, Nejedlý 318; *nějaký* staženo v době pozdní, kdy znění bylo již ň*eja*ký, a staženo tedy vlastně *eja* v *á*.

8) *êje* staž. *ie*.

Příklady toho jsou: v praes. I. 7. sm*êje*šь, sm*êje*tь atd. (smêti audere) staž. sm*ie*š, sm*ie* atd; rovněž tak d*êje*šь atd. (dêti dicere) staž. d*ie*š atd.; — v praes. III. 1. um*êje*šь, um*êje*tь atd. staž. um*ie*š, um*ie* atd.; — v sg. lok. masc. neutr. sklonění složeného dobr*ê-je*mь staž. stč. dobř*ie*m, na př. o gynyem DalC. 100, w taciem peří ŠtítBud. 43.

Sm*êje*šь audes, d*êje*šь dicis, um*êje*šь atd. je staženo v *-ieš*, a na

pohled stejné sm*êje*šь sę rides, d*êje*šь facis atd. nikoliv; příčinou byl rozdílný přízvuk: sm*ȇje*šь audes, d*ȇje*šь facis, um*ȇje*šь atd., proti sm*ếje*šь sę rides, d*ếje*šь facis.

9) *êjê* staž. *ie*.

Za stsl. sg. gen. fem., plur. nom. akk. fem. a plur. akk. masc. sklonění složeného pêš*ę-ję* atp. předpokládáme západoslovanské a ruské pêš*ê-jê*, v. § 51. Toto pak *êjê* je v češtině staženo v *ie*, pěš*ie*.

10) *êji* staž. *iej*.

Příkladem tomu jest sg. dat. lok. fem. a du. nom. akk. fem. neutr. sklonění složeného dobr*ê-ji* stč. dobř*iej*; na př. k druzyey bráně Pass. 366, ke kterziei vieřě t. 372, dvě ſtrzyebrnyey truhle Pass. 401, vaši czyſtyey rucě Alb. 64[b] a j.

11) *ije* staž. *ie*.

Příkladem jest sg. dat. lok. masc. sklonění složeného pêš*i-je*mь č. pěš*ie*m.

Sing. vok. š*íje* je nestažen, poněvadž přízvuk byl rozdílný: pêš*i-je*mь a š*ȋje*.

12) *iji* staž. *í*.

Příklady tomu jsou: sg. dat. lok. fem. a du. nom. akk. fem. neutr. sklonění složeného pêš*iji* staž. pěš*í*, na př. w czlowieczy tváři Pass. 184. dvě přikázaní naywyetſſy Štít. uč. 29[b]; — pl. nom. masc. téhož sklonění dobr*i-ji*, pêš*i-ji*, staž. dobř*í*, pěš*í*; — pl. instr. masc. neutr. téhož sklonění pêš*i-ji*mi staž. pěš*í*mi; — složeniny př*i-jí*ti staž. př*í*ti, móž k tomu przyty Štít. uč. 72[a], aby ráčil prziti Hrad. 49[a] atd.; př*i-jí*mati, przymay často počišťenie života Chir. 173[b], srov. § 162.

13) *ijь* staž. *í*.

Příklad: pr*i-jь*dą, staž. postupem *ijь-ij-í*: pr*i-jь*dą-př*ij*du-př*í*du.

14) *oja* staž. *á*.

Příklady tomu jsou: sg. nom. fem., du. nom. akk. masc. a plur. nom. akk. neutr. m*oja*, tv*oja*, sv*oja*, stáž. m*á*, tv*á*, sv*á*; — kmeny slovesné st*oja*-, b*oja*-, inf. st*oja*ti, b*oja*ti sę, part. st*oja*lъ, b*oja*lъ sę atd., subst. b*oja*znь, staž. st*á*ti, b*á*ti sě, st*á*l, b*á*l sě, b*á*zn nč. b*á*zeň; – subst. p*oja*sъ staž. p*á*s.

M*oja*, tv*oja*, sv*oja* staženo v *-á*, a na pohled stejné dv*oja*, tr*oja*, ob*oja* nestaženo; příčinou jest bývalý rozdílný přízvuk: m*ojà* atd., proti dv*òja* atd. Rozdíl tento dochován v ruštině: m*ojà*, tv*ojà*, sv*ojà*, proti dv*òi* (dv*òji*) atd.; v ruštině zachován přízvuk bývalý také v st*ojà*tь, b*ojà*tьsja, b*ojà*znь.

15) *oje* staž. v *é*.

Příklady: sing. nom. akk. neutr. m*oje*, tv*oje*, sv*oje* staž. m*é*, tv*é*, sv*é*, — dv*oje*, tr*oje*, ob*oje* staž dv*é*, tr*é*, ob*é*, — dobr*o-je* staž. dobr*é*; — sg. masc. neutr. gen. m*oje*go atd. staž. m*é*ho, dv*oje*go atd. staž. dv*é*ho, —

dat. *mojemu* atd. stаž. *mému*, *dvojemu* atd. staž. *dvému*, — lok. *mojemь* staž. *mém*, *dvojemь* staž. *dvém*; — *vojevoda* staž. *vévoda*; — *co-je*-tohle staž. dial. *cé*-tohle Kotsm. 16 (doudl.), *to-je*-chlap staž. *té*-chlap t, *pojedeme* staž. *pédeme* t.

Stažené *vévoda* úží se ve *vívoda, začež mylnou etymologií bývá *vývoda*, a z toho dále *vajvoda* a *vejvoda*, v. § 166. Vedle toho je také dial. (mor.) *vojvoda*, woywoda Přib. 21[a], sg. gen. woywodi t. a j., když woywodiel t.. vojvoda úředník nad salaší Jg. z Dobr. exc.; toto dial. *vojvod-* vzniklo vlivem cizím.

16) *ojej(i)* staž. *éj*.

Příkladem tomu je sg. dat. lok. fem. *méj* z *mojej*, srov. luž. *mojej*, pol. *mojéj*, rus *mojěj* atd., psl. *mojeji*; *-oje-* tu staženo v *-é-* jako v případě předcházejícím.

17) *ojê* staž. *é*.

Za stsl. *-oję* v sg. gen. fem. *toję* atp. a plur. nom. akk. fem. a akk. masc. *moję*, *tvoję*, *svoję* předpokládáme západoslovanské a ruské *-ojê*, v. § 51; tedy *tojê*, *mojê* atd. Toto pak *ojê* je v češtině staženo v *-é*: sg. gen. *té*, plur. *mé*, *tvé*, *své*.

18) *oju*, *ojú* staž. *ú*.

Příklady: sg. akk. fem. *moju*, *tvoju*, *svoju*, z psl. *-oją*, staž. *mú*, *tvú*, *svú*; — sg. instr. fem. *tojú*, z psl. *toją*, staž. *tú*.

19) *uje* staž. *ú*.

Příkladem toho je stč. *čúš*, vzniklé z *čuješ*; srov. § 193 a 445.

20) *uju*, *újú* staž. *ú*.

Příklady: du. gen. lok. *dobrú-jú*, z **dobrú-jejú*, staž. *dobrú*; — sg. akk. fem. sklonění složeného *dobru-ju*, z psl. *dobrą-ją*, staž. *dobrú*; — instr. *dobrú-jú*, z **dobrą-jeją*, staž. *dobrú*.

21) *yjê* staž. *é*.

Za stsl. sg. gen. fem., plur. nom. akk. fem. a plur. akk. masc. sklonění složeného *dobry-ję* předpokládáme západoslovanské a ruské *dobry-jê*, v. § 51; toto pak je v češtině staženo v *dobré*.

22) *yji* staž. *ý*.

Příkladem jest pl. instr. masc. neutr. sklonění složeného *dobry-jimi*, staž. *dobrými*, — a impt. stč. *krý* z *kryji*.

23) *yjь* staž. *ý*.

Příklady: subst. *kyjь*, staž. *ký*, a z toho změnami dalšími *kaj* a *kej*, kay Háj. 274[a], veliký keg Lún. cit. 1620; v gen. *kyje* atd. bylo *-j-* zachováno, a odtud uvedeno do spisovného nom. *kyj* znova; — *vy-jьdu*, z **vy-jьdą*, staž. *výdu*, a z toho změnou další *vajdu*, na př. duše wayducz z těla Vít. 34[b], a bezpochyby také *vejdu* (za nč. vyjdu, nedoloženo).

24) *ъji* staž. *ý*.

Příkladem tomu jest pl. gen. sklonění složeného *dobrъ-jichъ*, staž. *dobrých*.

25) *ъjь* staž. *ý*.

Příklad: sg. nom. akk. masc. téhož sklonění *dobrъ-jь*, staž. *dobrý*. Podle pravidla jerového mělo by z $dobrъ_1jь_1$ býti *-ej*; ale tu zaniklo koncové *-ь* dříve, než pravidlo dotčené nastalo. Změna vyvíjela se tu tedy postupem: *ъjь-ъj-ý*; mezi *ъj* a *ý* mohl býti stupeň přechodný *yj*, srov. Lesk. Handb.[2] 38.

26) *ьja* staž. *ʲá*.

Příklady: sg. nom. fem., du. nom. akk. masc. a plur. nom. akk. neutr. *božьja*, staž. *božʲá*, a z toho změnami dalšími (srov. § 114) *božá*, přehlasované *božie*, zúžené *boží*; — sing. nom. *bratrьja*, *kъnęžьja*, staž. *bratrʲá*, *kňažʲá*, a dále *bratřá*, *kňažá*, přehlas. *bratřie*, *kněžie* atd.; — sg. gen. masc. **rebrьja*, staž. *rebrʲá*, a z toho dále *řebřá*, *řebřie*; — sg. gen. a plur. nom. akk. neutr. *listьja*, staž. *listʲá*, a z toho dále *lisťá*, přehlas. *listie*, zúž. *listí*; — part. praes. *pьja*, z psl. *pьję*, staž. *pʲá*, a z toho dále *pá* přehlas. *pie*, na př. ani pie ani jěda Pass. 127; nč. part. *pije* bibens je novotvar; — ve kmenech *prьja-*, *smьja-* atp.: inf. *prьja-ti*, staž. *prʲáti*, a z toho dále *přáti*, *přieti* nč. dial. *přiti* (přáti); part. *prьjalъ* staž. *prʲál* *přál*, *přál*; subst. *prьjatel-*, staž. *prʲátel-* atd.; inf. *smьjati sę* staž. *smʲáti* sě, *smáti* sě, *smieti* sě atd. Je tu řada změn; její stupně jsou: 1. *ьja*, 2. *ʲá*, 3. *á*, 4. *ie*, 5. *í*, na př. *listьja-listʲá-lisťá-listie-listí*. Stupně 1. *listьja* a 2. *listʲá* jsou předhistorické; stupeň 3. *lisťá* je na konci doby předhistorické a na začátku historické; stupně 4. *listie* a 5. *listí* jsou historické. Že byl stupeň 1. *listьja*, svědčí mluvnice; byl v praslovanštině historické. Stupeň 2. *listʲá* předpokládáme, a je v stsl. dochován do doby historické. Stupeň 2. *listʲá* předpokládáme, poněvadž ho potřebujeme, aby se nám vysvětlilo změkčení v stupni následujícím *lisťá*: změkčení to není od stupně *-ьja*, neboť *t-* neměkne od *-ь*; také není změkčení od *-á* stupně následujícího, neboť *-á* samo neměkčí; nezbývá tedy než mezi psl. *-ьja* a české historické *-á* vložiti české předhistorické *ʲá*. Stupeň 3. *lisťá* sahá z doby předhistorické do historické a je tu dosvědčen zřejmými doklady, na př. častého pita Greg. t. j. *piťá*, part. przal AlxM. 7, 1 t. j. *přál*, neprzal Hrad. 77[b]. Stupně pak poslední 4. *listie* a 5. *listí* vyvinuly se až v době historické, hláskoslovnými změnami českými, přehláskou a zúžením. Zde, ve výkladu o stahování, týkají se nás ze stupňů ukázaných vlastně jen první tři, *listьja-listʲá-lisťá*.

27) *ьje* staž. *ie*.

Příklady: sg. nom. akk. neutr. *listьje* staž. *listie*, *božьje* staž. *božie*; — sg. vok. *zmьje* staž. *zmie*; — plur. nom. *gostьje* staž. *hostie*, tito hoſtye AlxV. 1323; — praes. *pьje-* staž. *pie-*, pyeſ Alb. 68[b] t. j. *pieš* bibis, ktož sě napie té vody Krist. 52[b], gieme a píeme HusPost. 112[a], leč pyete leč jieste Alb. 68[b], ty mě zabyeſſ Pror. Jer. 38, 15, tělo ſhnye

GestaKl. 28, dievka počnúc powye syna ML. 43[b]. — V nejstarších textech bývá psáno *e* za toto *ie*, na př. kope MVerb. m. kop*ie*, perre t. m. peř*ie*, a proto mohlo by se zdáti, že se *ьje* stáhlo v *é* a toto že se dále a podružně změnilo v *ie*. Proti tomu je však připomenouti, že tímto způsobem vzniklé list*é* (z list*ьje*) bylo by tvrdé a že *é* jen v slabikách měkkých a jenom v řídkých případech se mění v *ie*; nč. list*í* a stč. list*ie* způsobem zde míněným vysvětliti nelze, psané v nejstarších textech *e* místo *ie* vysvětluje se nedosti vyvinutým pravopisem těch památek, ko*pe* v MVerb. atp. dlužno čísti kop*ié* = kop*ie* atd.

28) *ьjê* staž. *ie*.

Sing. gen. a pl. nom. akk. kmenův -*ьja* a pl. akk. masc. kmenův -*ьjo* mají v stsl. koncovku -*ьję*, na př. sąd*ьję*, črěv*ьję*; za to předpokládáme západoslovanské a ruské -*ьjê*, v. § 51; toto pak je staženo v *ie*: sąd*ьję*, sąd*ьjê* — stč. sud*ie*; črêv*ьję*, črêv*ьjê* — stč. třěv*ie*, řebř*ie*.

29) *ьji* staž. *í*.

Příklady: sg. lok. *rebr*ьji*, list*ьji*, *pan*ьji*, sąd*ьji* staž. řebř*í*, list*í*, pan*í*, sud*í*; — pl. nom. bož*ьji* staž. bož*í*; — pl. gen. pêšь-*ji*chъ staž. pěš*í*ch; — subst. stč. lod*í*cě stsl. lad*ьji*ca, odtud nč. lod*i*čka; — impt. stč. p*í* z p*ьji*.

30) *ьju*, *ьjú* staž. *iú*.

Příklady: sg. dat. *rebr*ьju*, list*ьju* staž. rebr*iú*, list*iú*, a z toho změnami dalšími -*ú*, -*iú* (srov. § 206) a přehlas. -*í*; — sg. akk. *pan*ьju*, s*ьju*, z -*ьją* staž. -*iú* a dále -*ú* atd.; — sg. instr. *pan*ьjú*, z -*ьją*, staž. pan*iú* atd.; — part. praes. p*ьjúc*-, z p*ьją*tj-, staž. p*iúc*- atd., na př. nejědúc ani pycz Pass. 8, pijcz a jedúc Štít. uč. 96[a]. Je tu opět řada proměn: její stupně jsou 1. list*ьju*, žádán pro praslovanštinu mluvnicí theoretickou a dochován v stsl.; 2. list*iú* v době české předhistorické, žádán změklým *ť*- stupně následujícího; 3. lisť*ú*, sahá z doby předhistorické do staročeské doby historické, kdež jest dosvědčen doklady zřejmými, na př. k zabitu ŽGloss. 43, 22 t. j. k-zabiť*ú*, k ſkonczenhu DalH. 42 t. j. k-skončeň*ú*; stupně 4. list*iu* a 5. list*í* vyvíjejí se v době historické. Zde, ve výkladu o stahování, týkají se nás jenom stupně prvé tři: list*ьju*-list*iú*-lisť*ú*. Srov. nahoře č. 26.

31) *ьjь* staž. *í*.

Příklady: sg. nom. akk. *rebr*ьjь* staž. řebř*í*, bož*ьjь* staž. bož*í*, č*ьjь* staž. č*í*; — sg. instr. *rebr*ьjь*mь staž. řebř*í*m atp.; — pl. gen. *rebr*ьjь*, list*ьjь*, *pan*ьjь*, sąd*ьjь*, gost*ьjь*, kost*ьjь* staž. řebř*í*, list*í*, pan*í*, sud*í*, host*í*, kost*í*; stč. demin. kop*í*ce, zel*í*ce atp. z -*ьjь*ce. — Podle pravidla jerového mělo by z list*ьjь* atp. býti -*ej*; ale tu zaniklo koncové -*ь* dříve, než pravidlo dotčené nastalo. Změna vyvíjela se tu tedy postupem *ьjь*-*ьj*-*í*; mezi *ьj* a *í* mohl býti stupeň přechodní *ij*, srov. Lesk. Handb.[2] 38. —

Ve výčtu tomto prozatím nehleděno k některým tvarům vzoru zájmenného *mój*, *mojь*.

Z těch jsou některé delší t. j. plné, jak jich theorie žádá, na př. sg. neutr. nom. akk. m*oje*, plur. nom. akk. fem. a akk. masc. m*ojě* atd. a jiné krátké, na př. sg. m*é* m. m*oje*, plur. m*é* m. m*ojě*, pl. gen. m*ých* m. *m*ojich* atd. Půjde nám o tvary krátké a proto je nejprvé vyčteme: Jsou to:

sg. nom. fem., du. nom. akk. masc. a plur. nom. akk. neutr. m*á*, na př. ruka maa Pror. 8[a], o ma přěmilá syny Pass. 333, ústa maa Pror. 64[b], — místo plného m*oja*, přehl. m*ojě*, doloženého v sg. nom. fem. a plur. neutr.: mogie rodina Hrad. 82[a], moge slova AlxV. 57 (du. nom. akk. masc. doložen není); —

sg. nom. akk. neutr. m*é*, na př. srdce mee Pror. 12[a], — místo plného m*oje*, na př. srdce moge Modl. 134[b]; —

sg. akk. fem. m*ú*, na př. muu duši Pass. 451, — místo plného m*oju*, na př. řěč moyu AlxBM. 2, 38; —

sg. gen. (akk.) masc. neutr. m*ého*, na př. meeho porozenie Pror. 37[a], — místo plného m*ojeho* (nedoloženého v jazyku starším); —

sg. gen. fem. m*é*, mee mysli Modl. 42[a], — místo (nedoloženého) tvaru plného m*ojê*, který by byl za stsl. m*oję* nebo m*oję* (§ 51); —

sg. dat. masc. neutr. m*ému*, na př. bohu meemu Pror. 5[b], — místo plného m*ojemu* (nedolož. v jaz. starším); —

sg. lok. masc. neutr. m*ém*, na př. v domě meem Pror. 3[a], — místo plného m*ojem* (nedolož. v jaz. starším); —

sg. dat. lok. fem. m*éj*, na př. večě mateři ſweey EvZimn. 45, na huořě meey Pror. 9[a], — místo (nedoloženého) tvaru plného, který by byl za stsl. m*oj*e*ji* n. m*oji*; —

sg. instr. masc. neutr. m*ým*, ſwym mistrovstvím Pass. 464, — místo tvaru plného m*ojím* (nedolož. v jaz. starším); —

sg. instr. fem. m*ú*, na př. chtieše ji ſwuu rukuu stieti Pass. 20, — místo (nedoloženého) tvaru plného, který by byl za stsl. m*oją* n. m*oją*; —

du. nom. akk. masc. m*á*, na př. rty ma ŽKlem. 105[b], — místo tvaru plného m*oja* (nedolož.); —

du. gen. lok. m*ú*, na př. v muv uší EvZimn. 4, — místo plného m*ojú*, na př. Olibrius počě pláščem očí ſwoyu zastierati Pass. 320; —

du. dat. instr. m*ý*ma, na př. myma očima Pass. 406, — místo plného m*ojima* (nedolož.); —

pl. nom. masc., na př. m*í* synové ČernZuz. 109, m*í* Us. ob., — místo plného m*oji*, na př. mogy bohové Pass. 475; —

pl. akk. masc. a nom. akk. fem. m*é*, na př. bohy ſwee Pror. 270, děti mee 6[a], — místo plného m*ojě*, na př. posly ſwogye AlxV. 1965, twogie chyšě Hrad. 131[a]; —

pl. gen. lok. *mých*, na př. ščěpóv mých Jid. 98, — místo plného *mojich*, doloženého jen z textu dial.: mogych hřéchóv MüllB. 620; —

pl. dat. *mým*, na př. k zzwým liud^e^m Pil. c, — místo plného *mojim* (nedolož. v jaz. starším); —

pl. instr. *mými*, na př. zzwými ščěpy Jid. 101, — místo plného *mojimi* (nedolož. v jaz. starším).

Podobné tvary krátké vedle delších jsou také jinde ve slovanštině. Zejména v horní lužičtině bývá v textech starších gen. *meho*, dat. *memu*, lok. *mem*, sg. akk. *mu*, pl. nom. akk. *me*; v hluž. nynější a v dluž. tvarů takových není Mucke 406. V polštině jest ode dávna *ma* vedle *moja*, *mego* v. *mojego*, *mym* v. *moim* atd., a v ŽFlor. také masc. *twy* m. *twój* Kalina Hist. jęz. polsk. 253 sl. V maloruštině: *moho* v. *mojeho*, *momu* v. *mojemu*, místy také *ma*, *me*, *mych*, *mym* m. *moja*, *moje*, *mojich*, *mojim* Mikl. III² 265. V slovinštině: místy *ma* m. *moja*, *mu* m. *moju* atd., a již památky frisinské mají *mega* m. *mojega*, *memu* m. *mojemu* atd., Mikl. t. 150. Ale je přece ve věci této patrný rozdíl mezi češtinou a slovanštinou ostatní, rozdíl kvantitativní: v češtině jsou tvary krátké hojnější a mnohé z nich jsou od nepaměti pravidlem, od něhož jenom novotvaré odchylky dialektické se vyskytují.

Jest otázka: z čeho a jak vyvinuly se vytčené zde tvary krátké? Odpověď není snadna, mohlyť se tvary ty vyvinouti stažením, nebo analogickým novotvořením, nebo dílem stažením dílem novotvořením. Předkládám výklad následující (nikoli ve všem nový):

a) Stažením vykládám ty tvary, pro které jest analogie v stahování jiném. Tvary ty pojaty jsou také již ve výčtu nahoře položeném. Zejména vykládám *má* stažením z *mojà* (v. č. 14), poněvadž stejné *-ojà-* je staženo v *-á-* také ve *stojàti-státi* atd.; — vykládám taktéž sg. neutr. *mé*, gen. *mého*, dat. *mému*, lok. *mém* z *moje-* (v. č. 15), podle analogického *dobroje-dobré* atd.; — dále sg. dat. lok. fem. *méj* z **mojěj(i)* (v. č. 16), podle téže analogie *dobroje-dobré*; — plur. *mé* z *mojê* (v. č. 17), podle sg. gen. *tojê-té*; — sg. akk. *mú* z *moju* (v. č. 18), podle instr. *tojú-tú*. V případech těchto jest v parallelním *stojàti-státi* atd. svědectví bezpečné, že jazyk stahoval *ojà* v *á* atd.; jazyk byl tedy schopen a nakloněn takto stahovati; proto vysvětluji si také *má* stejnou změnou z *mojà*; výklad druhý, že totiž *má* vzniklo novotvořením podle *dobrá*, není nepodobný, ale je vzdálenější a není ho třeba, když postačuje výklad první, který je bližší.

b) Kde je výkladu stahováním nějaká okolnost na odpor, tu dlužno tvary krátké vykládati analogickým novotvořením. To platí zejména o tvarech *mý-* vedle *moji-*; *mých* v. *mojich* atd. Příkladu bezpečného, že by se *oji* stahovalo v *ý*, nemáme; v ob. pl. nom. *moji-mí* je výsledek jiný než v *mojich-mých*; výklad, který tu nenaráží na odpor a který tu zbývá, jest, že *mých* je novotvar podle *dobrých*, *mí* podle *dobří* atd.

c) Ostatní z vytčených tvarů krátkých mohly vzniknouti stahováním i novotvořením, výklad při nich je tedy nejistý. Na př. sg. gen. fem. *mé* může býti z **mojê* (§ 51, = stsl. *moję* a toto z *moję*), a může také býti podle gen. *dobré*; sg. instr. fem. *mú* může býti z **mojú* = stsl. *moją* m. *mojeją*, a také podle instr. *dobrú*; atd.

Rozšíření a stáří této změny.

478. Mezi případy, kde slabiky s vnitřním *-j-* se stáhly a jež jsou vyčteny v § předešlém, jsou některé sporadické a dialektické, na př. stč. *příti* v. *přijíti*, *čúš* z *čuješ*, doudl. *pédeme* m. *pojedeme*; tu vykonalo se stažení jenom v jednotlivých určitých příkladech nebo jenom v mezích některého nářečí.

Vedle toho jsou případy jiné, kde stahování je pravidlem všeobecným, t. j. kde stahování proniklo, kdekoli mu byla příležitost; na př. kdekoli bylo jaké *-ьja-*, každé se stáhlo v *ⁱá*, *á*.

Toto všeobecné stahování má tu vlastnost další, že jest původu velmi starého. Na př. *státi* atd. staženo ze *stojati* před přehláskou *a-ě*, t. j. před stol. XII; neboť kdyby bylo *stojati* atd. zůstalo do přehlásky, bylo by se změnilo ve *stojěti*, a ze *stojěti* bylo by *stéti* a nikoli *státi*. Se staženým českým *dobré* z *dobroje* shoduje se také luž. a pol. *dobre* (m. *dobré*); shodují se tu tedy všecky jazyky západoslovanské, a to je svědectvím, že změna tato počátkem svým hluboko do doby předhistorické zasahuje.

Co se stahováním pravidelným se neshoduje, jsou odchylky, které mají zase své příčiny. Na př. bylo part. *stoja*, pův. *stoję*; dejme tomu, že byl i přízvuk *stojà*; to se nestáhlo, kděžto stejné *stojàti* se stáhlo ve *státi*; příčinu toho hledati jest ve praes. *stoju*, *stojíš* atd., dvouslabičný rhythmus tvarů těchto způsobil, že také part. praes. *stoja* nč. *stoje* zůstalo dvouslabičné. Jinde odchylky vysvětlují se analogickým novotvořením. Na př. v jazyku starším nikde nenalézáme gen. *mojeho*, dat. *mojemu*, lok. *mojem*, nýbrž všude je za to stažené *mého*, *mému*, *mém*, odchylka *moje-* místo *mé-* není známa; naproti tomu nalézáme v nářečích východních *mojeho* atd. Btch. 442, BartD. 120 (laš.), Hatt. slc. 94, nebo *mojého* atd. BartD. 24 (zlin.), 75 (val.) atd.; ale tyto tvary zajisté nejsou starožitné; kdyby byly starožitné, nalézali bychom je v starých textech dialektických, jichž jest přece několik; tu však příkladů takových není, a sám Blahoslav pokládá i *moje* ruce, *moje* oči za polonismus Blah. 265; nč. dial. tvary *mojeho* atd. jsou tedy novotvary, podle *našeho* atd.; novotvarý původ jejich dosvědčen jest také tím, že se místy říká *mojého* atd., ano také

mojího atd. BartD. 75 (val.), patrně podle dobrého a pěšího atd. Rovněž tak jest novotvarem a nikoli zbytkem starožitným dial. tajat BartD. 10 (zlin.) m. táti. Někdy může býti odchylka z vlivu cizího, na př. slc. dial. bojazlive Škult. 140 vedle spisovného slc. bázlivý, zlin. bojazlivý BartD. 10, srov. pol. bojazliwy.

Jiné případy stahování.

479. Jiné případy stahování, totiž kromě slabik se vnitřním *-j-*, jsou:

1) *a-a* staženo v *á*. Na př. dv*a h*áky (= dva prsty) — dv*á*ky, dwaky na svých prsech položiti Rožmb. 138; — *žaha*dlo-*žá*dlo chod. 35; — přis*ahá*m-přis*á*m; slovu tomu nerozumí se a píše se pak na př. přisám bůh Čel. Jg., přísám ďas Libuše 22, I. 303.

2) *a-i* staž. *á*, v prám m. pr*aví*m, pr*á*ľ z pr*avi*ľ, inf. pr*á*ť z pr*avi*ti atp. BartD. 80 (val.). O změně jiné, pr*avi*-pr*aj* v. § 353.

3) *a-o* staž. *a*. Příklady: *a*n, *a*na, *a*no, *a*nde z *a-o*n-; — n*a*n z n*a-o*n-, nan svět Hrad. 70[a], nanom světě Štít. uč. 111[b], nanu stranu Pass. 131, naney straně t. 313, nany vojě AlxV. 1504, nanyech AlxBM. 3, 11; — n*a*b- z n*a-o*b-, straně nabie AlxB. 1, 41, ani na srdci ani nablyczegy Alb. 12[b]; — n*a*heň z n*a-o*heň, nahen Štít. uč. 4[b], DětJež. 2[a]; — n*a*č- z n*a-o*č-, načitý; — z*á*lš- ze z*á*-olš-, Zálší (jm. místní). — V ŽWittb. psáno pharana 135, 15 m. faraona, omylem; stejný omyl jest opraven tutéž: a°wcze 99, 3. — V *a*n atd. z *a-o*n, n*a*čitý z n*a-o*či-, je slabika krátká, a podle toho bylo trvám také krátké n*a*heň, n*a*bě atd.; délka v *Zá*lší není od stažení, nýbrž byla již v nestaženém Z*á*-olší, srov. z*á*-lesí, z*á*-hoří atp. Srov. též § 187.

4) *a-u* staž. *au*, přis*ahu*-přis*au*, v. v § 480.

5) *a-y* staž. *á*, v *kňa*gy*ni-*kň*á*ni, přehlas. stč. *knieni*.

6) *e-a* staž. *á*, v ob. kd*á*k z kd*epa*k Us. podkrk.; — tř*eba*-tř*á* v. v č. 8; — v n*á*puľ-, napulfky Lobk. 30[b], není stažení české, nýbrž slovo přejato již stažené.

7) *e-o* staž. *ó*, v slovích složených z n*e-o*-: n*ó*mdlévati, nomdlewagye Modl. 55[b], — n*ó*břězán, již nobrsiezany (pl. nom.) svD. 53, — n*ó*tpočinúti, nodpochzinu AlxH. 8, 32, nodpochzinucze čas vieký t. 8, 34 (verš 8slab.), — n*ó*tvrátiti, aby sě notwratyl Alb. 7[b] atp.; – sem patří také jméno osobní N*ó*stup, v list. Reg. I. z r. 1233 a násl. psané Nostup a Neostup, odkuž i jm. místní N*ó*stupov nč. Nūstupov (tak vyslovují lidé domácí) t. j. N*ů*stupov (z toho pak „Neustupov"), — a dále jméno místní N*ó*sli nč. N*ů*sle ze staršího Neosli a pův. Neosvьtli; — srov. § 136 č. 10.

8) *e-u* staž. *ú*, v slovích složených z n*e-u*-. Na př. n*ú*mě- z n*eu*mě-, nůmielý svD. 82, ktož nauměli pryč běžeti Pam. 3, 134; jméno místní N*ú*mětely, Noumětely (tak říkají lidé domácí); — n*ú*datný z n*eu*datný,

nudatny AlxBM. 5, 19, AlxB. 8, 28; — n*ú*čil z n*eu*čil, a z toho dále n*a͜u*čil, lež naučila se (= neučila se) Prostopr. 63[a]; — n*ú*žil z n*eu*žil jehož lepší bude nuſil AlxB. 8, 43 (verš 8slab.), své pokorné nuzil prosby AlxBM. 8, 13 (též); odtud nč. příjmení N*ou*žil. Srov. § 136 č. 11.

9) *é-a* staž. *á*, v ob. tř*á* Us., BartD. 88 (stjick.), třa t. 111 (laš., = třá), potřá Kouble 55 (krk.), ze tř*eba* stč. třěba; srov. mrus. treba-trea-tra Ogon. Stud. 95, treba-trja Verchrt. 606 (v nář. Lemkův).

10) *i-a* staž. *á*, v ďábel ze stč. diábel.

11) *o-a* staž. *á*, v J*á*chym z J*oa*ch-, stč. J*á*n, zkrác. nč. J*a*n z J*oa*n-, a ob. c*á*k z copak, kd*á*k z kdopak Us. podkrk.

12) *o-e* staž. *o*, Jen*o*fa z Jen*o*vefa Btch. 441. Někdy bývá také místo *člověk* psáno *člok*, ale to je zkrácení jen v písmě.

13) *o-o* staž. *ó*, *o* (délka v některých případech není zjištěna). Na př. donoho dobrého Túl. 12[b] z d*o-o*noho; — dopata Anthonie Otc. 361[a] z d*o-o*pata; — pronu tvář AlxB. 4, 37, slova prona AlxBM. 4, 30, pronu pokoru, pronu sladkost Mat. 101, z pr*o-o*nu, pr*o-o*na; — pobyedye Štít. uč. 125[b], Alb. 55[b], (Maria) puobyedye předieše Vít. 35[a] t. j. p*ó*bědě z p*o-o*bědě; půbědní kázaní Háj. Jg.

14) *o-u* staž. *ó* neb *ú*. Obojího doklad je ve jméně B*ohu*slav staž. B*ó*slav, sluha jménem boſlaw Pass. 25 (v jiném rkp. na stejném místě buohuſlaw), a B*ú*slav, Buslaus Reg. II. Krom toho vzniká z b*ohu*- synizesí b*ou*-, v. § 480.

15) *u-o* staž. v *ū* (psané *ů*), na př. d*uo*m nč. d*ů*m atd., v. § 183; — v *ō*, v dr*ó*domský Kouble 53 (krk.) z dr*uho*domský.

16) *u-u* staž. *ú*, v stč. akk. tšč*ú*trobu, na-tšč*ú*trobu, z čehož přehláskou a jinými změnami hláskovými tšč*í*- atd., na cztytrobu slušie přijímati tělo božie Štít. uč. 123[b] (= na lačný žaludek), na cztitrobu ApatFr. 20[a], na ſſtitrobu píti GestaMus. 55[a] atd., pit pivo na ščutrovo BartD. 273. Podle dial. nom. ščutroba t., štítroba Šemb. 20 (lužnick.) je možná, že byl i stažený nom. tšč*ú*troba (ze tšč*ie ú*troba); ale také je možná a více se mi podobá, že uvedený nč. dial. nominativ je k akkusativu nově přidělán, v dokladech starších je dosvědčen jen akk. ve rčení *na-tšč*ú*trobu* atp.

17) *y-a* staž. *á*, v ob. kd*á*k m. kd*ypa*k Us. podkrk.

Synizese.

480. Když slabika samohláskou se končí a slabika následující opět samohláskou se začíná, bývá mnohdy vyslovení takové, že se zachovávají samohlásky obě, ale dává se jim splynouti v slabiku jednu místo bývalých dvou. Na př. d*o͜u*-fati (3slab.) m. d*o-u*-fati (4slab.). Je to tedy změna v počtu, skladu a rhythmu slabikovém a je známa pode jménem synizese.

Někdy bývá spojena s vysutím souhlásky, která mezi samohláskami byla, na př. *sau* m. *sa-u-* ze *sahu* (saháni, přisahám).

Slabika synizesí vzniklá je z pravidla dlouhá, z téže příčiny, jako slabika vzniklá stažením (v. § 476).

Synizese bývá ve veršich, když skladateli jde o to, aby ušetřil slabiku a nepřekročil danou míru svého verše. Ve verších starších setkáváme se častěji se synizesí *ne-o-*, *ne-u-*, *po-o-* t. j. v těch případech, kde se i stahovalo v *nó-*, *nú-* (v. § 479 č. 6 a 7); na př. (ve verších 8slab.): své čeledi neoſtawyly AlxV. 1273 t. j neostavili (srov. gedyne mne noſtaway PassKlem. 222ᵃ), — tomu búřě nic neotgyma t. 1447 t. j. neotjímá (srov. ovoce . . notyato Jid. 110), — ižádná těch neodpoczyne Vít. 11ᵇ t. j. neodpočine (srov. nodpochzinu šturmovánie AlxH. 8, 32), — že ti ľudie nevmierayu AlxH. 2, 19, že ti lidé neumyeragy AlxV. 1227 t. j. neumierajú, — neumye sobě dáti rady AlxV. 131, jenž bychom neuměli bráti Pam. 3, 128, t. j. *neumě-* (srov. nūmielý svD. 82 t. j. *núměl*ý), — ti což neuczynye múdrostí AlxV. 347 t. j. neučinie, — a tak druh druhu nevſſkody Vít. 11ᵃ t. j. neuškodí, — poobiedie pec zapálichu Hrad. 136ᵇ, a když již bude po obiedie NRada 154, t. j. po-obědě (srov. pobyedye Štít. uč. 125ᵇ, t. j. póbědě, puobyedye Vít. 35ᵃ) atp. Řidčeji vyskytuje se tu synizese v případech jiných, a to namnoze následováním příkladu cizího. Tím způsobem vzato na př. *na-u-*čení za 3slabičné = *nau-*čení ve verši 8slab.: ví odkud naučení bráti Pam. 3, 104; — *na-u-*čí za 2slabičné = *nau-*čí ve verši 7slab.: ať nás naučí božského (v písni Otče náš milý pane); — *na-u-*ka za 2slabičné ve verších 8slab.: lidské nauky k pravdy hlubinám (Svat. Čech v Adamitech, v Bibl. novějších spisů básn. I, 1874, str. 57), on se k nauce mojí nepovznesl (tamt.) a j.; — duš*i-i* za 2slab. = du-š*i-j* ve verši 8slab.: toť jest duſſy y tyelu zdrávo Vít. 60ᵇ; — lúk*y-i* za 2slab. = lúk*y-j*, ohleduje luky y ſady NRada 983; — čist*ě-i* za čist*ě-j*, řka měj sě vždy cziſtie y kraſnie t. 1872 atp. U skladatelův umělých bývají někdy synizese takové, jakých jazyk skutečný zajisté nedopouštěl. Na př. Komenský má synizese: skvostnost*i-ou*tratné (začátek hexametru, ⏑ – | ⏑ – | ⏑ atd., vysloviti tu bylo: skvostnosť*jou*tratné); — máš-li dět*i-a* k nim statku nemáš (též, ⏑ ⏑ ⏑ | ⏑ – | ⏑ ⏑ atd., vysl. děť*ja* knim . . .) a p. j., v. J. Král v Listech filol. 1893, 81 sl. Zvláště často praktikují veršovatelé tuto cizí synizesi v slovích přejatých, berouce zejména latinské *-ius*, *-ia*, *-ium*, *-io* atp. tu za jednoslabičné, tu za dvojslabičné, jak toho kdy potřebují. Příklady toho jsou v následujících verších 8slabičných: téjť panně maria dějí Kat. 34 t. j ma*ri-a*; Maria jeho matka ſlowa t. 57 t. j. ma*ria*, maryu čistú pannu milú t. 110 t. j. ma*riu*; — (město) Antyochya slovieše Marg. 486 t. j. an*ti-o-chi-a*; a do města antyochya t. 75 t. j. an*ti-o-chia*; w antyochy žena kázaná t. 56 t. j. v an*tio-chí*; — z města jemuž diechu azyᵃ Marg. 74 t. j. a*zia*; — tehdy olibrius zbledě Marg. 176 t. j. olib*ri-us*; v ňemž sě olybrius klanieše t. 149 t. j. olib*rius*, knihy jenž ouidyus slovú Vít. 67ᵃ t. j. ovi*dius*; — káza porfiria jieti KatBrn. 350, Porfyryu jest vzkázáno t. 325, jež porfiriowi slúžiechu t. 344 t. j. *-ri-a*, *-ri-u*, *-rio*vi; — jménem svého gabryela Vít. 37ᵇ, vecě poslu gabryelowy t. 21ᵃ, t. j. gabr*i-e*-la a gabr*ie*-lovi; — jako lylyum bělúcí Kat. 42 t. j. lil*i-um* atd., srov. § 165. Ve verších bývá také Sin*a-i*, adon*a-i*: na tu horu ſynay měčěli KatB. 423, na tu horu na ſynay | zpievajíce: adonay Kat. 194; v prose se to béře synizesí za *-aj*. V Kat. je též synizese Eman*uel*: Emanuel to znamenáno 108 (verš 8slab.).

Mimo verše máme bezpečné příklady synizese jenom některé:

1) *ai* z *a-i*, v pr*aj* z praes. pr*aví* nebo aor. pr*avi* (sr. § 123), nč. pr*ej*, pray HusW. 96ᵇ a j., - v dial. l*aj*c mýt. 331 z l*avi*ce, — p*aj*máma dial. Us. m. p*aní*máma, sek*ai*na BartD. 111 (laš.) atp.; — *aj*, b*aj*, mohla bych aj choditi Suš. 177, baj sem byl doma t. 222, m. *a-i*, *ba-i*; — sem patří také přejaté stč. l*aj*k z l*a-i*-cus; nč. 2slab. l*ai*k je slovo nově přejaté, v. § 120.

2) *au* z *a-u*, v s*au* a přis*au* ze s*ahu* a přis*ahu* (= přisahám), Valento sau bohu Pam. 3, 116, přisau já Valento tobě t. 119, přisau věř mi t. 120 a j., srov. § 393 č. 4 a přis*ám* v § 479 č. 1.; doklady tyto jsou z veršů, ale slova *sau*, *přisau* byla vypadla ze své kategorie, a tvar jejich synizesí porušený byl bezpochyby také v jazyku prosaickém v obyčeji.

3) *ja* t. j. *ia* z *i-a*, v ob. Mar*ja*, Ježíšmarja, atp. Sem patří také *iá* z *y-a*, v podkrk. navěk*iá*men z na-věk*y-a*men.

4) *je* t. j. *ie* z *i-e*, v ob. Mar*je*.

5) *oi* z *o-i*, v dial. chlap*oj* m. chlapovi, o jeho synu Boleſlawoy PulkR. 27ᵇ, zedník*oj*c m. -ovic, Hoř*oj*ce m. Hořovice atp., srov. § 353 č. 7.

6) *ou* z *o-u*. Toho je příklad zvláště zřejmý v slovese *doufati*. Je složeno z *do-* a *úfati* a bylo tedy původně 4slabičné; takové jest ještě (ve verších 8slab.) v AlxBM. 3, 37: že k vám věrně dovphayu, t. j. d*o-u*-faju, a v Pís. z r. 1529: w geho gmeno doufagj Jg.; později však je z toho synizesí d*ou*faji, nč. d*ou*fám. Jiné příklady: B*ou*slav z B*ohu*slav, fem. B*ou*slava, Bouzlaus Reg. III r. 1322, Bouſlawa Lún. ks. z r. 1356; —

*Bou*chval z *Bohu*chval, Bauchwal, v Kapihorsk. Hist. kláštera Sedleckého r. 1630 str. 105; — Pan-Bau-ſaham vysl. pán-*bou*-sahám = pánu *Bohu* přisahám Prostopr. 32ᵃ; — mot*ouz* z moto-*vúz*, motowuz ŽKlem. 108, 19, motowz zona Boh. m. 22ᵇ, a k tomu pak analogií zvratnou přiděláno také mot*úz* slc. —

Souhlásky *r*, *l*, *n*, *m* změnily se v slabikotvorné *r̥*, *l̥*, *n̥*, *m̥*.

481. K nom. *krev* byl stč. gen. *krve*, dat. *krvi* atd., a jest nč. gen. *krve*, dat. *krvi* atd. Na pohled tvary stejné, ale ve výslovnosti rozdílné: v stč. *krve*, *krvi* atd. bylo *-r-* souhláskou, v nč. je za to *r̥* slabikotvorné; stč. *krve*, *krvi* atd. bylo jednoslabičné, v nč. je za to dvojslabičné *kr̥-ve*, *kr̥-vi* atd.; v nč. *kr̥-ve* atd. je znění rhythmicky jiné, než bylo v stč. *krve* atd., je tu tedy změna slova na stránce hláskové. Že bylo stč. *krve* atd. jednoslabičné, dosvědčují doklady: všady krwiu kropiece cěstu ApŠ. (ČČMus. 1847, I. 229); verš je 8slabičný, psané krwiu je tu tedy 1slabičné = *krviú*; — svú krwiu mnoho dúš pokúpi t. 100, taktéž; — a z jich srdce krwe utočie AlxV. 1517, t. j. *krve*, taktéž; — svého vraha krwy utočil t. 171, t. j. *krvi*, taktéž; — ve krwi jakžto vodě kalé AlxB. 3, 18, t. j. *krvi*, taktéž; atd. Dvojslabičné *kr̥-ve* atd., jež je pravidlem v nč., má starý doklad v Admont. 2: vítaj, drahá kyrwy božie; jest to opět verš 8slab., psané kyrwy tedy 2slab. Rovněž tak bylo proti nč. *kr̥-va-v-* stč. *krva-v-*, na př. (ve verších 8slab.) tekl potok zemiu krwauie AlxB. 4, 7 t. j. *krva*vé, — by jeho kóžě vše krrwawa Hrad. 8ᵇ t. j. *krva*va, — krrwawym pláčem oplačíci t. 59ᵇ t. j. *krva*vým, — (rány) zekrwaweny a ztrhány t. 53ᵃ t. j. ze*krva*veny, atd.

Místo slabičného *r̥* atd. mohou bývati dialektické střídnice *er*, *ir* atd., na př. k*er*ve Us. krk., drahá kyrwy Admont. 2 atd.

Jiné příklady (vesměs ve verších 8slab.): (pes) chtieše hltati onu vodu Baw. 43, t. j. *hlta*ti (ještě Nudožerský má po*hlc*ené = 3slab., v. Listy filol. 1893, 77), nč. *hl̥-ta*-ti; — a ty (bohyně) zlaté ȷablko jmiechu AlxV. 741, t. j. *jablko*, nč. ja-*bl̥*-ko; — daj, který chceš, yablko toto t. 748, taktéž; — řka tak, téj yablka dohodi t. 761, taktéž; — češeš yablka nedospělá t. 973, taktéž; — aby s pláčem ſlzy prolila Hrad. 29ᵃ, t. j. *slzy*, nč. *sl̥*-zy; — mastí mažíc ſlzamy myla t. 32ᵇ, t. j. *slza*mi, nč. *sl̥*-za-mi (doklady starší pro *sl̥*-za: a svým ſlzam smieru ulož Hrad. 35ᵇ,

t. j. *sl̥*-zám; v NRadě 1043 psáno s odchylkou od pravidla jerového: ktož we ſlzach budú sieti, patrně tu vynechána slabika, opraviti lze čtením: ktož*e* we ſlzach budú sieti); — jakž latině miſtr vypravil Vít. 58ᵇ t. j. *mistr*, nč. mi-*str̥*; toto je dosvědčeno již v době stč.: Kato miſtr byl veliký Vít. 58ᵃ; — Bratr Filotóv jenž boj bráše AlxV. 1645 t. j. *bratr*, nč. bra-*tr̥*; — proši bratr daj mi pokánie Hrad. 110ᵃ, taktéž (nom. za vok.); — prošiu tebe bratr mój brecze DětJež. 3ᵇ; — vztrže sě wyetr ovšem časný AlxV. 532 t. j. *vietr*, nč. ví-*tr̥*; — což hnáti wyetr nemožieše t. 573, taktéž; — vztrhna sě wyetr jej ubudi t. 764, taktéž; — wyetr protivný vše rozvěje t. 1777, taktéž; — která j' myſl té ženy jisté Hrad. 45ᵃ t. j. *mysl*, nč. my-*sl̥*; — druhá myſl ta ji trápieše Kat. 32, taktéž; — čemu tvá myzl tak otjata Jid. 136, taktéž; — račiž svú miſl na to dáti NRada 193, taktéž; — nejeden svú myſſl oslabi AlxV. 5, 35, taktéž; — on jich myſſl pokornú vida t. 2139, taktéž, atd.; — my-*sl̥* dosvědčeno již v době staré: tehdy mu na myſl tanu AlxV. 769; — yozef pro bazn neſmyel wzieti Hrad. 45ᵃ t. j. *bázn*, nč. bá-*zeň*. — proto pójde w kazn jich duše t. 114ᵃ t. j. v *kázn*, nč. ká-*zeň*; — pro -*zn̥* jsou také doklady staré: však aby potom jměl bazn | dachu j'mu osličí kazn t. 18ᵃ t. j. bá-*zn̥*, ká-*zn̥*; — matko pro tvých ſedm radostí t. 119ᵇ, a na druhéj (desce) ſedm jich bieše t. 93ᵇ t. j. *sedm*, a jinde: ſedm hodin v ráji byli Vít. 12ᵇ, ſedm let přěbývá v cnosti t. 10ᵇ a j., t. j. *se-dm̥*; — oſſmdeſat let ſ cztyrzmy bieše Hrad. 70ᵇ t. j. *osm-*, a jinde: táhniechu vóz ozzm koní AlxH. 2, 6 t. j. *o-sm̥*.

Hiat.

482. Hiat jest, když se vyslovuje samohláska bez předcházející souhlásky, tedy když slabika, která se začíná samohláskou, jest na začátku věty, nebo ve větě po přestávce (po interpunkci), nebo po slabice otevřené; na př. *do-u*fati, *ne-u*žil, *o*ko, *na-o*ko, čern*o-o*ký.

Hiat není na patrnou újmu blahozvuku, ale je mluvidlům poněkud nesnadný; proto se dostavují a snadno pronikají různé změny hláskoslovné, zejména:

synizese, na př. v d*ou*fati ze stč. d*o-u*-fati atp., v. § 480; —

odsouvání a stahování, na př. *nú*žil, N*ou*žil z *ne-u*-žil atp., v. § 479;

přisouvání souhlásek, t. zv. hiatových. Zejména bývají to souhlásky:

v-, v slovích na př. *v*ajce stsl. aje, — rukověť stsl. rąkojętь, — *v*ískati stč. jískati m. ískati, — ob. *v*oko, černo*v*oký, — pří*v*uzný m. příuzný, srov. *uzel*, — na-vyknouti, srov. *uk*-, *učiti*, — atp., v. § 352 č. 1; —

h-, na př. *h*apatyka, — *h*erb m. *erb*, — *h*ihned m. *ihned*, — ob. *H*olomúc, — dial. *h*ulica atp., v. § 392 č. 1—5; —

j-, na př. stč. *j*apoštol, — dial. *J*eva m. Eva, — *j*iesti z êsti, — *j*íti z iti, — dial. černo*j*oký, — dial. *j*u m. *u*, — *jm*ᵉ*te* z *j*ьmete vedle *vezmete* z vъz-ьmete, v. § 454 č. 1—10.

Někdy souhlásky hiatové zase dále jsou změněny a jest na př. pří*b*uzný m. pří*v*uzný, pa*ł*uk BartD. 31 (pomor.) m. pa*u̯*uk z *paúk* atp.

V nářečích jeví se vzhledem k hiatu značná nestejnost, jednak tím, že ve stejných případech hiat tu bývá tu nebývá, nebo tu hiatovou souhláskou tou jinde pak jinou je zrušen. Na př. za spisovné *j*iný, *j*istý atp. je ve mnohých nářečích *iný*, *istý* atd. (srov. § 455 č. 3), — za spisovné pa*v*ouk je dial. *paúk* BartD. 12 (zlin.) a j., — za spisovné *ale*, *Eva* je dial. *j*ale BartD. 34 (slov.), *J*eva t. 62 (val.) a *h*ale chod. 50, *H*eva t., — za spisovné černo*o*ký je dial. černo*v*oký, černo*j*oký, černo*h*oký.

Jiná různost vzniká tím, že se případy hiatové vynecháváním souhlásek časem množí. Na př. za náležité *j*ich, *j*im atd. jest dial. *ich*, *im* atd. Pastrn. 113 (slc.) a j., — za je*j*ich, mo*j*ich atp. jest *jeich*, *moich* t. a BartD. 105 (laš.), — za spisovné kra*j*íc je dial. *kraic* BartD. t., — za *J*osef je dial. stč. Oziep Krist. 25ᵃ a zlin. *Ozef* BartD. 12, — za starší *j*už je později *už*, nž ChelčSíť. 104ᵃ, — za spisovné pi*v*ovar, pozdra*v*ovati, navště*v*ovati atp. (t. j. kde jdou za sebou dvě slabiky s *v*-) je dial. *piovár*, *pozdraovat*, *navščeovat*, *zjeovat* atp. BartD. 12 (zlin.), Btch. 443 atd.

Souhláskové skupeniny.

483. Sklad slabikový charakterisuje se také souhláskovými skupeninami.

V slovanštině původní končilo se každé slovo samohláskou; na př. ryb*a*, bog*ъ*, nest*i*, kost*ь*. Na konci slova nebylo tedy nikde souhlásky ani souhláskové skupiny; skupiny takové byly jen na začátku a v nitru slova, na př. *st*arъ, ne*st*i, ko*st*ь atd.

Bývalý tento stav vzal během času značné porušení, a to zaniknutím samohlásek dílem v nitru a zvláště na konci slov; na př. z býv. *rъvati* je č. *rváti* se skupinou začáteční *rv*-, z býv. kos*tь* je č. kos*t* se skupinou koncovou -*st*, z býv. *pomьsta* je *pomsta* atd. Tím stalo se, že slovanské jazyky nynější mají také skupiny koncové a že mají skupiny začáteční a nitroslovné hojnější, než byly v jazyku praslovanském; ale dosud vidí

se stopa stavu bývalého v tom, že skupin koncových jest mnohem méně než začátečních, a těchto zase méně než nitroslovních.

Srov. Hatt. de contiguarum consonantium mutatione in linguis slavicis 1867 a Počáteční skupeniny souhlásek českosl. 1870. Tuto napočteno českých skupenin začátečních dvoučlenných 243, trojčlenných 241, čtyrčlenných 71 a pětičlenných 6. Skupiny vnitřní a koncové dosud nejsou sečteny. Sečtení takového je potřebí pro popis jazyka se stránky této, a pro mluvnici historickou je třeba, aby se při tom náležitě hledělo také k stč.; je tedy ku práci té třeba stč. slovníka. —

Blahozvuk.

484. Sem kladu také zmínku o blahozvuku. Jím rozumí se příjemnost pro sluch, ale více jde o snadnost pro mluvidla.

Sluch žádá rozmanitosti. Neblahozvučná jest mu delší řada hlásek nebo slabik stejných nebo nedosti rozmanitých. Ale není tu spekulativního ani ustrnulého pravidla, které by předpisovalo a stanovilo, kterak a jakou měrou hlásky a slabiky musejí býti rozmanité, nýbrž přestáváme na tom, co a jak rozmanitého se v jazyku vyvinulo samo; vývoj jazyka sám sebou to přináší, že je v něm na vytčených zde stránkách rozmanitost dostatečná, každému příslušníku jazyka blahozvučná.

Co bývá mluvidlům nesnadno, jest při několika příležitostech připomenuto na svém místě. Nesnadno jest vysloviti skupení souhlásek jasných a temných, proto se souhlásky spodobují, aby skupení bylo buď celé jasné, na př. *sbožie*-*zboží*, nebo celé temné, na př. le*bk*a-le*pk*a, v. § 254; nesnadno jest vysloviti durativu -*v*- mezi dvěma souhláskami jinými, proto se přesmykuje k*v*tu- ve kt*v*u atp., v. § 465; nesnadno jest jednoslabičné *mhla*, proto se mění ve dvojslabičné *ml-ha*, v. § 460; atd. Avšak ani tato snadnost a nesnadnost není omezena nijakým pravidlem ustrnulým a nehybným. Kdyby mluvidla byla stroj kovový, dobře dalo by se vypočítati a stanoviti, co stroji tomu je snadného a možného; ale mluvidla jsou část organismu živého, který se stále cvičí a práci nové a nové navyká. Přestáváme tedy také zde na tom, že pro mluvidla je snadné a možné to, co kdy v jazyku jest a co se v něm samo vyvinulo.

Tím není řečeno, že by všecko bylo blahozvučné, co v jazyku jest a co lze theoreticky ospravedlniti. Na př. je psáno: ez s w koſtelny jednotě Štít. uč. 152ᵇ t. j. *ež-s-v-k*ostelní, výraz theoreticky správný, ale skupení -*žsvk*- zajisté nesnadné; náprava je na snadě: *ež-si-v-k*ostelní atd. Jiné podobné příklady: (ty) yak hlas z ſudu hlučíš DětJež. 8ᵃ, Wawrzynecz z Swydnycze list. r. 1418 (ČČMus. 1892, 515), takž v středu Břez. 10 atd.

Často vyskytuje se neblahozvučnost a nesnadnost tím, že nešetřeno theoretické správnosti ani tou měrou, jaká v jazyku živém jest nebo byla; na př. v Ben. psáno z ſtbla Gen. 41, 4 m. z*e*-stbla, przedczſkú Ex. 30, 6 m. před*e*-dckú, u Hrub. 259[b] s městečky a s wſmi m. s-v*e*smi, u Br. w gménu Ex. 6, 3 m. v*e*-jménu atp., srov. § 137 a 145.

Tvrdost a neblahozvučnost bývá nejčastěji pro nedostatek samohlásky. Ale z toho nenásleduje, že by se mohlo vložením samohlásky kdekoliv blahozvuku pomáhati; chyba je *s-vsmi*, *z-lnu*, ale rovněž tak bylo by chyba a uchu českému neblahozvučné ano odporné s*e*-vesmi, z*e*-lenu atp., srov. §. 147. Někdy klade se pro blahozvuk *u* místo předložky *v*, na př. sešli se tam u hojném počtu Pal. 4, 1, 50, teprv u dospělém věku t. 41 a 258, u slavném průvodu Malý Amerika 6, 22 atd.; ale také zde spíše odpor z chyby grammatické než pocit blahozvuku se v nás ozývá, neboť za toto *v*- může býti *u*- jen před retnicí, v. § 350. Někteří odporoučejí pro případ potřeby jest*i* místo *jest*; ono hodí se dobře v dikci velebné, ale jinde položeno budí dojem směšnosti, na př. ve větě „kdo jest*i* předplacen“.

III. Přízvuk a výška hlasu.

485. Mluvíce vyslovujeme řady slov, a ježto slova skládají se ze slabik, vyslovujeme řady slabik. Nevyslovujeme však slabik všech hlasem veskrze stejným, nýbrž vyslovujeme některé hlasem mocnějším než jiné, anebo hlasem vyšším. Na př. ve větě „*trá*va *ro*ste“ vyslovujeme slabiky *trá*- a *ro*- hlasem mocnějším než slabiky -va a -ste, — a v otázce „*roste tráva*?“ vyslovujeme slabiku poslední *-va* hlasem vyšším než ostatní. —

Hlas mocnější způsobujeme tím, že proud, jejž vytiskujeme z plic a pouštíme do mluvidel článkovacích, sesilujeme. Hlasu pak vyššího dosahujeme větším napětím svazů hlasových. Srov. § 6.

Mocnější hlas, jímž slabiky jednotlivé vynikají, nazývá se přízvukem (accentus).

Výška hlasu a její rozdíly bývají nazývány modulací, nebo přízvukem tonovým.

Nějaké zvýšení hlasu bývá také při přízvuku, ale jen nepatrné; hlavní známkou přízvuku je vždy hlas mocnější.

Přízvuk.*)

486. Slabiky, které přízvuk mají, jsou přízvučné; slabiky pak, které hlasem jen obyčejně mocným vyslovujeme, jsou nepřízvučné. Přízvuk jest na slabice celé a vyslovují se tedy hlasem mocnějším hlásky její všecky; ale rozdíl síly hlasové nejeví se při souhláskách tak patrně jako při samohláskách, přízvuk jeví se nám hlavně a takořka jen na samohláskách.

Chceme-li přízvuk slova českého označiti také v písmě, činíme to znaménkem ̏ (pro přízvuk silnější, hlavní) nebo ̀ (pro přízvuk slabší, vedlejší); na př. r*ȕ*ka, l*ȍu*ka, r*ȁ*na, m*ě̏*síc, k*ȁ*zat*è*l, n*ě̏*obyč*è*jný.

487. Přízvuk rozeznáváme slovný a větný. Slovný jest ten, kterým jistá slabika ve slově nad ostatní vyniká, jako na př. první slabiky ve slovích *lě̏*kař, *lě̏*čiti, *ȕ*zdravovati. Přízvuk pak větný jest, kterým přízvučná slabika jistého slova ve větě nad přízvučné slabiky slov ostatních vyniká, na př. *lě̏*kař **lě̏**čí, *Bů̏h* **ȕ**zdravuje (slabiky s přízvukem větným označeny písmem tučným).

Přízvuk slovný napomáhá tomu, aby slabiky v slovní jednotu se vázaly; a přízvuk větný váže zase slova do jednoty větné. Bez přízvuku věta a slovo rozsýpají se ve směsici slabik bez souvislosti a bez významu. O tom snadno jest se přesvědčiti. Slyšme na př. čtenáře, který čte něco, čemu nerozumí; nerozuměje věci nerozděluje přízvuk způsobem náležitým, a my mu jen ztěžka anebo nic nerozumíme, neboť slyšíme jen řady slabik, které sotva že do slov spojujeme a jejichžto spojení větné právě pro nedostatek náležitého přízvuku je nám nesnadné nebo dokonce nemožné.

Výklad zevrubnější o přízvuku větném náleží do větosloví; zde v §§ dalších jednáme o přízvuku slovném.

488. Přízvuk slovný je ve slovanštině nynější nestejný: v češtině,

---

*) O přízvuku slovanském jsou některé rozpravy monografické, zvláště o ruském a jihoslovanském. Také o českém je několik rozprav, hlavně vzhledem ku přízvučnému veršování. mimo jiné od Dobrovského, Prosodie v Pelzelově mluvnici 1795 str. 209—246; Ot. Hostinského, Několik slov o české prosodii v Květech 1870 č. 47 sl.; Jos. Truhláře O prosodii české v ČČMus. 1871, 141 sl. a O přízvuku t. 1871, 402 sl.; J. Golla, O česk. verši desítislab. t. 1871, 246 sl.; Jos. Durdíka, O poměru obou prosodií českých t. 1878, 58 sl.; a zvláště rozprava prof. Krále O prosodii české v Listech filol. 1893, 52 sl. — Mnohá cizí a vlastní mínění sem hledící vykládá Rom. Brandt v cenném soustavném svém díle Начертанiе славянской акцентологiи (1880), kdež o slovanském přízvuku prvotném (str. 9 sl.), pak o přízvukování slov. jazyků jednotlivých a tu také o českém jedná; srov. též rozpravu F. Joklovu „O přízvuku slovanském, zvláště českém“ v Listech filol. 1885, 422—462.

lužické srbštině a v jižní kašubštině je na slabice první, v polštině na slabice předposlední, v jazycích slovanských ostatních je na místech volných. Tento stav nemůže býti od prvopočátku, neboť nelze předpokládati nic jiného, než že přízvuk praslovanský, t. j. přízvuk jazyka slovanského, dokud to byl jazyk jednotný, byl též jednotný. Nestejnost, kterou v přízvuku slovanském vidíme nyní, vyvinula se tedy změnami pozdějšími a během času.

V jazycích s přízvukem volným vidí se ve mnohých a důležitých věcech shoda mezi ruštinou a čakavštinou. Na př. vedle rus. *bobъ* gen. *bobá* je čak. *bòb*, g. *bobà* (v příkladech ruských značí ′ slabiku přízvučnou vůbec, v čakavských ′ slabiku přízvučnou dlouhou, ` krátkou), — a podobně jsou vedle sebe rus. *košъ* gen. *košá* a čak. *kòš* g. *košà*, — rus. *bogъ* g. *bóga* a čak. *bóg* g. *bòga*, — r. *godъ góda* čak. *gód gòda*, — r. *mostъ mósta* čak. *móst mòsta*, — r. *rodъ róda* čak. *ród ròda*, — r. *vozъ vóza* čak. *vóz vòza*, — r. adj. *golъ golá goló* čak. *gól golà golò*, — r. *pečь* gen. *péči* čak. *péć* g. *pèći*, — r. adj. *ljutъ ljutá ljutó* čak. *ljút ljūtà ljūtò*, — r. *bêlъ bêlá bêló* čak. *bél bēlà bēlò*, — r. *želtъ želtá želtó* čak. *žút žūtà žūtò* atd. (Lesk., Unters. I. B. 8 sl.). Shoda tato je zajisté od prvopočátku, neboť nelze si mysliti, že by přízvuk ruský a čakavský někdy byl býval rozdílný a že by potom byly přišly změny nějaké, jejichž výsledkem by byla náhodou stejnost přízvuku tohoto obojího, kterou nyní vidíme.

Z toho zároveň vyplývá, že přízvuk praslovanský byl volný, jako ruskočakavský, a že v přízvuku ruskočakavském, pokud je shodný, jest dochován obraz přízvuku prvotného, praslovanského. Odchylné odtud přízvukování v slovanských jazycích ostatních dlužno vykládati proměnami, kterým tu přízvuk slovanský podlehl. Proměny ty poznáváme v jejich výsledcích. Jsou dvoje:

a) Jednak pošinut přízvuk prvotný se slabiky své na sousední. Příkladem toho poučným a nejvíce známým je přízvuk srbský, který proti ruskočakavskému a tedy proti prvotnému bývá pošinut o jednu slabiku směrem k začátku slova. Na př. rus. *bobъ* gen. *bobá* a čakav. *bòb* g. *bobà* je srb. (*bȍb*) gen. *bòba* (v příkladech srbských značí ̏ a ` slabiky přízvučné krátké, ′ a ⌒ dlouhé; ̏ značí slabiku kratší než `; při slabice dlouhé znamená ′ přízvuk stoupavý, ⌒ klesavý; na př. *mȕka* = č. muka a *múka* = č. mouka, gen. *mòjega* staž. *môga*, v. Mikl. I^2 406), — a podobně jsou proti sobě rus. *košъ* g. *košá*, čak. *kòš* g. *košà* a srb. (*kȍš*) g. *kòša*, — r. adjekt. *golъ golá goló* čak. *gól golà golò* a srb. (*gô*) *gòla gòlo*, — r. *ljutъ ljutá ljutó* čak. *ljút ljūtà ljūtò* a srb. (*ljût*) *ljúta ljúto*, — r. *bêlъ bêlá bêló* čak. *bél bēlà bēlò* a srb. (*bȉo*) *bijèla bijèlo*, — r. *želtъ želtá želtó* čak. *žút žūtà žūtò* a srb. (*žût*) *žúta žúto*, — r. *dušá* čak. *dūšà* a srb. *dúša*, — r. *kryló* čak. *krīlò* a srb. *krílo*, — r. *vinó* čak. *vīnò* a srb.

vino, — r. *licó* čak. *līcè* a srb. *líce*, — r. *cêná* čak. *cēnà* a srb. *cijèna*, — r. *zvêzdá* čak. *zvēzdà* a srb. *zvijèzda*, — r. *chvalá* čak. *falà* a srb. *hvála*, — r. *travá* čak. *trāvà* a srb. *tráva*, — r. *luká* čak. *lūkà* a srb. *lúka*, — r. *muká* čak. *mūkà* a srb. *múka* (mouka), — r. *borodá* čak. *brādà* a srb. *bráda*, — r. *golovà* čak. *glāvà* a srb. *gláva*, — r. *seredá* čak. *srēdà* a srb. *srijèda*, — r. inf. *gnestí*, *mestí*, *nestí*, *vestí* (*ved-*), *veztí*, *bostí*, *trjastí*, *lečí*, *močí* a srb. *gnjèsti*, *mèsti*, *nèsti*, *vèsti* (*ved-*), *vèsti* (*vez-*), *bòsti*, *trésti*, *lèći*, *mòći* atd. (Lesk. ib.).

b) Jednak vyvinula a typicky se ustálila zásada, aby přízvuk byl jednomístný t. j. na jisté, několikáté slabice v slově. To stalo se ve slovanštině západní, ale nestejně, způsobem dvojím: v češtině a lužické srbštině proniklo pravidlo, aby přízvuk slovný byl na slabice první, v polštině pak, aby byl na slabice předposlední, na př. č. *hòspoda* hospitium (stč. též dominus a domini, plur.), hluž. *hòspoda*, pol. *gospòda*, proti rus. *gospodá* (domini), — č. *dòvoditi* hluž. *dòwodźić*, pol. *dowòdzić*, proti rus. *dovodítь* atd. —

Namítá se otázka, jak se z prvotného přízvuku volného vyvinul jednomístný. Výklad velmi pravdě podobný podává se ten, že se tak stalo prostřednictvím přízvuku pošinutého: pošinutím přízvuku kdysi volného stalo se, že některá slabika mívala přízvuk častěji než jiné, a s toho vzat příklad a takořka vzor pro přízvukování vůbec. Dejme tomu, že přízvuk prvotný byl celkem stejně často na slabice začátečné, vnitřní a koncové, a mysleme si pak pošinutí přízvuku, o slabiku směrem k začátku slova, jaké je dosvědčeno v srbštině. V tom případě z bývalých dvojslabičných oxyton stala se paroxytona, na př. z býv. nom. *dušà* stalo se *dùša*, z gen. *bobà* stalo se *bòba* atd., — z bývalých trojslabičných paroxyton stala se proparoxytona, na př. z *kolêno* stalo se *kòlêno* atd., — a poněvadž vedle toho bylo také drahně slov dvojslabičných, která odevždy byla paroxytona, na př. nom. *rȳba*, gen. *bòga* atp., a slov trojslabičných, která odevždy byla proparoxytona atd., byl z toho počet slov s přízvukem na slabice prvé tak značný, že snadno mohla vzniknouti náchylnost a po ní pravidlo, aby slabika první vůbec mívala přízvuk. Tím způsobem mohlo vzniknouti zejména přízvukování české a lužické, — a jiným zase polské.

Že přízvuk jednomístný není ode vždy a že se tedy vyvinul až časem z přízvukování staršího, dosvědčují nám v jazycích s přízvukem nyní jednomístným některé hláskoslovné zjevy, jichžto ze přízvukování nynějšího nelze vysvětliti. Příkladem toho jsou č. gen. *ho* — stč. také *jho* t. j. *j'ho* —, a dat. *mu* — stč. také *jmu* t. j. *j'mu* — vedle *jeho* a *jemu*, — a stejné tvary hluž. *ho*, *mu* Pfuhl 66, pol. *go*, *mu* atd. Enklitické tyto tvary vyvinuly se z příslušných tvarů plných *jego*, *jemu*; tvary tyto jsou v č., luž. a pol. paroxytona: jȅgo (jȅho), jȅmu; kdyby tak bylo ode vždy,

nebyly by tvary stč. *j'ho*, *j'mu* a *ho* (*go*), *mu* mohly vzniknouti, neboť samohláska v slabice přízvučné nezaniká, slabika přízvučná se neodsouvá; musíme tedy předpokládati, že v češtině, polštině atd. gen. *jego* a dat. *jemu* měly kdysi přízvuk jiný, než mají nyní, tedy — jiného tu nezbývá — přízvuk jegò, jemù; to však je právě přízvuk prvotný, jak ruské jegò, jemù svědčí; v západoslovanském *ho* (*go*), *mu* je tedy účinek, je stopa a svědectví přízvuku prvotného. — Jiný příklad je v stč. aoristu s kořennou slabikou zdlouženou. Na př. k praes. *vede* ducit je aor. *véde* duxit, Ježíš wéde je BiblB. Mark. 9, 2; a podobně v dokladech: králi otgédechu Ol. Gen. 14, 11 t. j. *jéde-* proti praes. *jede-*, (Mojžieš) wzníde na horu t. Ex. 34, 4 t. j. *vzníde*, (panny) gijdechu kupovat Štít. ř. 231[b] t. j. *jíde-*, (Ježíš) przigijde i naléze Ben. Jan. 11, 17 t j. *jíde*, *léze* atp. V příkladech těchto je kořenná slabika zdloužena; vedle nich bývá praesens tvaru ostatně stejného, ale nezdloužené, *vede* ducit vedle *véde* duxit, *leze* (praes.) vedle *léze* (aor.) atd.; odkud tento rozdíl v kvantitě? vysvětluji si jej ze starého přízvuku: praesens mělo přízvuk na slabice druhé, vedè-, jako v ruštině dosud (*vedëtъ*, vysl. *veďot*), aorist pak měl přízvuk na slabice první, vède-, a tento přízvuk způsobil stč. zdloužení: *véde*, *léze*, *jíde*, *číte*, *kvíte*. —

489. Jde dále o slovný přízvuk v č e š t i n ě. Slyšme věty nahlas a bez mimořádného důrazu vyslovované; věty ze řeči obyčejné, nikoli z veršů t. zv. přízvučných, neboť ve verších jsou mnohé odchylky od přízvuku skutečného; vyjímejme z vět takových slova jednotlivá; a pozorujme jejich slabiky co do přízvučnosti. Nalézáme v nich zřetelně

a) tři druhy; totiž dvoje slabiky p ř í z v u č n é, z nichž jedny mají přízvuk silnější (\`\`) a druhé slabší (\`), a vedle nich také slabiky b e z p ř í z v u k u. Na př. ve slovích *kȁ-za-tèl*, *kȁ-za-tè-le*, *kȁ-za-tì*, *kȍ-lo-vràt*, *kȍ-lo-vrȁ-tek* atd. poznáváme, že slabiky první a třetí jsou přízvučné, že přízvuk slabik prvních je silnější a třetích slabší, že slabiky druhé a čtvrté jsou bez přízvuku atd.; tedy že přízvukový rhythmus slova *kazatel* jest = ̏ ˘ ̀ (kdež ˘ znamená slabiku vůbec bez ohledu na kvantitu), *kázati* = ̏ ˘ ̀ *kazatele* = ̏ ˘ ̀ ˘ atd. —

Nalézáme dále, že

b) slovo jedno může míti slabiky nepřízvučné nebo slabiky s přízvukem slabším jednu, dvě nebo i více, ale slabiku s přízvukem silnějším jen jednu, na př. *vȍda* (slabika nepřízvučná jedna), *kȁzatèl* (slabika nepřízvučná jedna a s přízvukem \` též jedna), *prȍnáslèdovàti* (slabiky s přízvukem \` dvě, bez přízvuku tři), *nȅpředvídanèho* (též) atd.; proto béřeme přízvuk silnější za h l a v n í, a slabší za v e d l e j š í. — A nalézáme konečně, že

c) slabiky s přízvukem vedlejším jakož i slabiky nepřízvučné vyskytují se jenom ve skupení se slabikami přízvuku hlavního, že slabika s přízvukem hlavním je jádro, okolo něhož slabiky přízvuku vedlejšího a nepřízvučné — jednak slabiky slova téhož, jednak i slov příkloněných — se kupí a v jednotku přízvukovou se skládají. —

Přízvuk hlavní je nástupce přízvuku prvotného; jej máme na mysli, když mluvíme o přízvuku vůbec a bez označení určitějšího. —

Ve výkladech následujících ukazujeme, které slabiky jaký přízvuk mají. Vykládáme věc se dvojího stanoviště: nejprvé podle přízvukových druhů a takořka na otázku, kdy a kde jaký přízvuk bývá (§ 490), a pak podle jistých druhů slov, kdež rozeznáváme a ohledáváme, jaký přízvuk mají slova dvojslabičná (§ 491), slova o třech a více slabikách (§ 492), slova jednoslabičná (§ 493) a výrazy předložkové (§ 494). —

490. a) Přízvuk h l a v n í je z pravidla na p r v n í s l a b i c e svého slova; na př. *vȍda*, *kȁzati*, *kȁzatel*, *kȍlovrátek*, *prȍnásledovati* atd.

O d c h y l k y od tohoto pravidla jsou v některých nářečích východních, kdež — takořka na přechodu k polštině — bývá přízvuk hlavní na slabice předposlední, jako v polštině. Tak zejména v nářečí zlinském v hovoru důvěrném praví se: „Kde ste byli? ja ve stodȍle.“ „Sedět na slunȅčku“ BartD. 7. Podobně v nář. dolnobečevském ve větách vybízecích: „Šak mi nechoď do hospȍdy!“ Btch. 443. V nářečí valašském je přízvuk na slabice předposlední místy, v hranickém často, v starojickém a lašském z pravidla BartD. 66, 82, 88 a 97; a taktéž přízvukuje se způsobem polským ve východní slovenštině (na Hroně) Pastrn. 4 a 115—116. —

b) Přízvuk v e d l e j š í není nikdy samostatný, nýbrž vždy a jen vedle přízvuku hlavního, dílem ve slově témže, dílem na jednoslabičném slově příkloněném ku přízvuku hlavnímu slova sousedního (v slově proklitickém, enklitickém); na př. kȁzatèl, kȍlovrȁtek, prȍnáslèdovàti, pȍnȕčitèl, prȁvil-mì, nȅboj-sè, přȉšli-jstè, přȉšel-bȳch atp.

Přízvuk vedlejší bývá nejčastěji (nikoli vždycky) na slabice počtem l i c h é (třetí, páté . . ., od začátku slova počítajíc). Vyniká zřetelně, když následuje slabika bez přízvuku; na př. pȍvezème, nȅomȳlný, nějmilèjší, vȅzemè-si-sěno, vȍzilì-se, hȁdalì-se, plȁtilì-by atd.; a naopak oslabuje se a zaniká, když následuje slabika přízvučná, což se stává, když by měl státi na konci slova a slovo následující má přízvuk hlavní, na př. vȅzeme-sěno, vȍzit*i*-dříví, vȍzil*i*-kȁmení, nȉkdo-*tu*-nȅbyl, kdȍ-by-*to*-řȅkl atp.

c) Také slabika n e p ř í z v u č n á nevyskytuje se nikdy sama o sobě, nýbrž jen vedle slabiky přízvučné, budiž to slabika s přízvukem hlavním nebo vedlejším, a budiž to ve slově témže nebo v příklonění k slabice přízvučné slova sousedního; na př. vȍd*a*, kȍl*o*vrȁt*e*k, prȍn*á*slèd*o*vàt*i*, — nȅch-*ho*, dȅj m*i*-pȍk*o*j, nȅb*o*jtè-*se*, nȅšk*o*ďtè-*si*.

Bez přízvuku bývá nejčastěji (nikoli vždycky) slabika počtem s u d á

(druhá, čtvrtá . . .). Nepřízvučnost je tu zvláště zřetelná, když slabika následující je přízvučná; na př. vòd*a*-tèče, dějt*e*-pòkoj, nějm*i*lejš*í*-sèstra, dràhocènn*ý*-stàtek atd.

491. Přízvuk slov dvouslabičných (mimo výrazy předložkové). Slova dvouslabičná mají pravidelně a bez výjimky na slabice první přízvuk hlavní, a slabiku druhou bez přízvuku. Na př. *vŏda, vĭno, město, krăsa, mĭlý, stăry, nĕsu, nŏsím* atd. To jsou příklady dvouslabičných slov jednoduchých. A touž pravidelnost nalézáme při dvouslabičných slovích jakkoli složených; na př. *rŏz-um, nŏc-leh; zlŏ-syn, zlŏ-dĕj; zlŏ-čin; pŭl-noc; prĭ-nes, vў-hod, dvă-cet, dvănáct; Ctĭ-bor, Văclav* (z Váce-slav), *Vŏj-těch; Pŏ-říč, Pŏd-háj* atd. Že slabika druhá v rŏz-*um* atd. je bez přízvuku a že nemá ani přízvuku vedlejšího, znamenáme zřetelně, když vyslovujeme vedle sebe nom. rŏz-*um* a gen. rŏz-*u*-mu atd.: tu zajisté není slabika -*u*- přízvukem nad -*mu*; v obyčejné výslovnosti rŏz-*u*-mù je -*u*- pod -*mù*-; a vyslovíme-li tu obě poslední slabiky stejně, tedy jsou obě bez přízvuku = ̏ ̀ ̀); úhrnem, ve = ̏ ˘ ˘ (nikoli snad obě s přízvukem vedlejším = ̏ ̀ ̀); úhrnem, ve dvouslabičné složenině rŏz-*um* gen. rŏz-*umu* atd. je slabika druhá nepřízvučná, a rovněž tak v nŏc-l*eh*, zlŏ-s*yn* atd. O příkloněném *byste, dăl-byste* atp. v. § 493.

492. Přízvuk slov o třech a více slabikách (mimo výrazy předložkové). Slova tato, jednoduchá i jakkoli složená, mají vždycky na slabice první přízvuk hlavní; na př. kăzatel, kŏlovrátek, prŏnásledovati. Slabiky další jsou dílem bez přízvuku, dílem mají přízvuk vedlejší; bez přízvuku jsou nejčastěji slabiky sudé, přízvuk pak vedlejší mají nejčastěji slabiky liché (v. § 490). Na př. *năpadàl, năpadàla; pŏvezù, pŏvezème; přĭnesù, vўhodìme, rŏzložìte, năsázèli, pŏvážìti, ŏpovăžìti-se; prŏnăslèdovàti, prŏnăslèdovàný, prŏnăslèdovàtel; kăzatèl; pŏvážìme; rŏzmilý, nějmilèjší; chŏvanèc, ŭmrlèc; prŏstředèk, zărmutèk; vzdălenòst, vzdělanòst; pŏdobèn, nĕvěrèn, mĭlostìv; mŏdlitèb* (pl. gen.), *mĭlostèm* (pl. dat.), *mĭlostèch* (pl. lok.), *mĭlostmì* atp.; — *stŏ-letý, dvŏu-nohý* atp.; — *jĕdenàct, pădesàt, dĕvadèsát*; ze *trĭ* a *dèsĕti* stalo se trì-desĕt*i* a z toho pak *třĭcĕtì* a dále třĭcet, a podle toho také *čtўři-cèt*; — *ŏka-mžèní, bŏha-bòjný*; — *păn-tátà, păní-màma*; — *pŭl desătá, pŭl-dvanàctá, pŭl-dvacàta; svĕ-volè, svĕ-tátà, păni-màma*; — *ŏkrasà, ŏzdobà, vўstavà, năpravà, přĭrodà*; — *rŏzmilý, rŏztomìlý, volnĭ*; — *nĕjroztŏmilèjší*; — *prăotèc, pră-rodìče, pră-starý*; — *kăzi-svĕt, vўdři-dùch lăm-želèzo, drž-greslè*; *nĕzna-bòh*; — *dărmo-dĕj, kŭp-sobĕ* (v pořekadle: *darmodej umřel, kupsobě nastal*); *Bŏři-vòj, Vrăti-slàv*; *Kăli-vòda, Pĭ-vodà*; *Ŏsol-sòbĕ, Skŏč-do-pòle* (příjmení); — spřežky s *ne*-: *nĕpřítèl, nĕpřátèlství, nĕkrasà, nĕzbedà; nĕhezký, nĕmilý, nĕstálý, nĕšťastný, nĕomýlný, nĕpovĕzu, nĕpřinèsu, nĕvyhòdím; nĕpovèzemè, nĕvyhòdímè* atd., avšak vedle toho

(analogií podle kladného pŏvezème atd.) také *nĕpovezème, nĕvyhodìme* atp.; — *dŏbro-drŭh, Bĕlo-hràd, ŏstro-vtìp, hŏlo-hlàv; Svăto-plùk; vĕtro-plàch; zĕmĕ-plàz; zĕmĕ-žlùč; măso-pùst; brătro-vràh; lĭdo-jèd; svăto-kùpec, svăto-krădež*; — *hŏlo-hlàvý, zlăto-ùstý, čĕrno-òký; mărno-tràtný, mărno-tràtnost, mărno-tràtník; krătko-zràký; tmăvo-hnĕdý, snĕho-bìlý; hlŭcho-nĕmý; nă-nebe-vzètí, nă-nebe-vstòupení.*

Přízvuk vedlejší jest na slabikách lichých jistější a pevnější, když slabiky sudé jsou krátké a když slabiky liché jsou dlouhé nebo kořenné a tedy významem vynikající; na př. bўval*ý*, bўval*ého*, vўslov*ìte*, nĕpov*ím*, nĕpředv*ìdaný*, nĕpředv*ìdaného*, nĕpov*ĕzu*, nĕ*unèsu* atp. Když takové převahy při slabice liché není nebo když naopak řečenými vlastnostmi vyniká sousední slabika sudá, tu přenáší se přízvuk vedlejší snadno na slabiku tuto; na př. říkáme nĕjsvĕdòmitĕjší a také nĕjsv*ĕ*domitĕjší, — dŏstal-dŏvolènou i dŏstal-dŏvolen*òu*, — řekneme spíše nĕobyčĕjný (-*ej*- je dlouhé), nĕjbohat*ĕ*jší, nĕjpr*à*vdivĕjší, nĕjspr*à*vedlivĕjší, následuj*ì*cí atp. než nĕob*ý*čejný, nĕjboh*à*tĕjší, nĕjpravd*ì*vĕjší, nĕjsprav*è*dlivĕjší, násled*ù*jící, — říká se Čĕlakòvský i Čĕlakovsk*ý*, ale jen Čĕlakovsk*é*ho atd.

Zvláštního povšimnutí zasluhují slova složená, která sem patří. Když jejich člen první je jednoslabičný, neodchylují se od pravidla obecného. Na př. Pĭ-vod*à* (3slab.) proti Kăli-v*ò*da (4slab.); dŕž-greslè, Skŏč-do-pòle; stŏ-let*ý* proti sĕdmi-lètý; dvŏj-násòbný, trŏj-násòbný atp. proti stĕro-n*à*sobný; zlŏ-povĕstný atd. — Když člen první má sudý počet slabik, je rhythmus jeho trochejský a člen druhý může v témže rhythmu pokračovati, na př. hlŭcho-nĕmý, čĕrno-òký, Kăli-vòda, Vrătislàv, dĕsatèro-n*à*sobný atd. — Když však člen první má slabiky tři nebo pět (pro více slabik není trvám příkladu), je první slabika členu druhého přízvučná, přízvuk pak vedlejší, který měl býti na poslední slabice členu prvního, zaniká, člen první tudy pak jest celý nebo v konci svém rhythmu daktylického; na př. čĕrveno-b*ì*lý, zĕlen*o*-žl*ù*tý, nărod*o*-p*ì*sný, zăhub*o*-nòsný, nĕbeso-vl*à*dný, dăleko-s*à*hlý, pătero-n*à*sobný, jĕdenàctero-n*à*sobný, nă-nebe-vzètí, nă-nebe-vst*òu*pení atd.

493. Přízvuk slov jednoslabičných (mimo výrazy předložkové). Slova jednoslabičná jsou podle přízvuku trojí: dílem mají přízvuk hlavní ̏, na př. krăl-to-řèkl, păn-pŏručil, Bŭh-stvŏřil-svĕt, ptăk-zpívá atd.; — dílem přízvuk vedlejší ̀, na př. kr*à*l-Václav, p*à*n-ùčitèl, b*ù*h-Jùpitèr, pt*à*k-ŏhnivàč, nĕchoď-t*à*m, zŭstaň-zdè, nĕchte-h*ò*, řekni-m*ù*, pŏvĕz-m*ì*, nĕboj-s*è* atd.; — dílem jsou bez přízvuku, na př. nĭkdo-t*am*-nĕchodí, nĭkdo-h*o*-nĕchce, păn-m*u*-pŏručil, păn-m*i*-pŏručil, jă-s*e*-nĕbojím atd. Příklady zde uvedené ukazují, že slovo totéž má někdy přízvuk ̏ a jindy ̀, na př. krăl-to-řèkl a kr*à*l-Václav; anebo že někdy má přízvuk ̀ a jindy je bez přízvuku, na př. nĕchoď-t*à*m a nĭkdo-t*am*-nĕchodí, nĕboj-s*è* a jă-s*e*-nĕbojím atd. —

Přízvuku ˋ nebo bez přízvuku jsou slova jednoslabičná v přiklonění (enklisi, proklisi); všude jinde jsou přízvuku ˵. —

Chceme ukázati a probrati jednotlivé případy přiklonění. Tu rozeznáváme především případy, kde slovo přikloněné předchází, a kde následuje.

α) Když slovo přikloněné p ř e d c h á z í a tedy slabika s přízvukem hlavním následuje, má slovo přikloněné přízvuk ˋ, nebo je bez přízvuku. Na př. ve výraze „*pan-učitel*“ je přízvuk hlavní na první slabice slova ȕčitel; téhož slova slabika druhá je bez přízvuku, a třetí má přízvuk vedlejší: ȕ-*či*-tèl; slovo přikloněné *pan-* stojí co do přízvuku zajisté a zřetelně níže než slabika ȕ-, ale také zajisté a zřetelně výše než slabika další -*či*-, a je patrně a zřetelně přízvuku stejného jako -tèl; je tu tedy přízvuk: pàn-ȕčitèl, a podobně v bȕh-Jȕpitèr, ptàk-ȍhnivàč, pès-Cȅrberùs atd. — Ve výraze „*až ȍtec přȉjedè*“ je přízvuk ˵ a ˋ na místech naznačených, a přikloněné *až* je tu trvám co do přízvuku níže, než slabika poslední -dè, tedy bez přízvuku.

β) Když slovo přikloněné n á s l e d u j e, tu má přízvuk vedlejší jen tehdy, když slabika předcházející je bez přízvuku a nenásleduje slabika přízvučná; na př. nȅchte-hò, prȁvil-mì, nȅboj-sè, prȁvil-mì-to, nȅboj-sè-ho atd. Když však předcházející slabika má přízvuk (hlavní nebo vedlejší), je slovo k ní přikloněné bez přízvuku; na př. nȅch-h*o*, nȅškoďtè-s*i*, nȅbojtè-s*e* atd. A taktéž je slovo přikloněné bez přízvuku, když slabika následující má přízvuk ˵, třeba že slabika předcházející je bez přízvuku; na př. nȉkdo-h*o*-nȅchce, nȅchte-h*o*-bȳti, prȁvil-m*i*-ȍtec, nȅboj-s*e*-nȉkoho, nȉkdo-t*a*m-nȅchodí, nȉkdo-zd*e*-nȅbyl atd. —

Dále jde o to, k t e r á slova jednoslabičná k hlavnímu přízvuku slov sousedních se přikloňují a tu buď přízvuk jen vedlejší mají anebo docela bez přízvuku jsou. Tu upozorňuji předem na jisté obtíže při pozorování přízvuku. Přízvuk ˋ poznáváme, když v blízkém sousedství jsou také slabiky s přízvukem ˵ a bez přízvuku. Kde toho není a kde tedy nelze srovnávati slabiky přízvuku různého tak, jako se to stalo nahoře v příkladě pàn-ȕčitèl, tu nelze poznati, je-li slovo jednoslabičné přízvuku ˋ či bez přízvuku; na př. ve výraze „*král-Jan*“ je člen druhý zajisté přízvuku ˵, Jȁn, a člen první je co do přízvuku zajisté pod ním, ale není zřetelno, je-li přízvuku ˋ či docela bez přízvuku; teprv analogie s pàn-ȕčitèl atp. svědčí, že také v kràl-Jȁn je přízvuk ˋ. Ale někdy není pomůcka taková ku poznání přízvuku na snadě, anebo není dostatečna k nabytí zřetelnosti. V těch případech je těžko rozhodovati; snad se to podaří pozorovatelům, kteří pro exaktní měření přízvuku budou míti přístroje jemnější a spolehlivější, než jest naše ucho. Z příčiny uvedené nemůžeme v následujícím výčtu vyčerpati případy všecky, které sem patří, a nemůžeme se odvažovati výkladu vždycky určitého. Neurčitě

a nerozhodně vyslovujeme se o přízvuku v několika případech předcházejících, a častěji činíme taktéž v následujících.

1) Jednoslabičné p ř í v l a s t k y j m e n n é, když se přikloňují k přízvučné slabice následující (˵), mají přízvuk ˋ. Na př. *pàn-ȕčitèl*, *pàn-ȍtec*, *pàn-sȍused*, *pàn-Nȍvotný*; *kně̀z-Jȁkoubèk*; *kràl-Jȁn*; *rèk-Hȍrimír*; *kȕň-Šȅmík*; *pès-Cȅrberùs*; *vr̀ch-Blȁník*; *zlý̀-dȕch*, *mdlý̀-žȉvot*; *psí̀-hlȁva*, *lví̀-stȍpa*; atp. Že ve výraze *pan-učitel* slovo *pan* není tak bez přízvuku jako slabika -*či*-, nýbrž že je co do přízvuku na stejné výši se slabikou -*tèl* a že tedy má přízvuk ˋ, pàn-, bylo vyloženo nahoře; a totéž platí o vytčených přívlastcích pàn-ȍtec, kně̀z-Jȁkoubèk, kràl-Jȁn atd. — Při slovosledu jiném jest ovšem i přízvuk jiný, náležitý: Hȍrimír-rèk, stȍpa-lví̀ atd.

2) Jednoslabičné p ř í v l a s t k y z á j m e n n é, když se přikloňují k přízvučné slabice následující (˵), mají přízvuk ˋ. Na př. *tèn-nȅzbedà*, *tèn-nȅpořádek*, *tà-krȁsa*; *tò-mě̏sto shȍřelò*; *z-tě̀-vȍdy*, *k-tě̀-vȍdě*; *v-tě̀-vȍdě*; *tòu-bȍlestí*; *tỳ-zȁhradỳ*; *tỳ-krȁsné-zȁhradỳ*; *z-tě̀ch-zȁhrad*, *v-tě̀ch-lȅsích*; — *mů̀j-brȁtr*, *tvů̀j-brȁtr*, *nàš-brȁtr*, *vàš-brȁtr*; *mà-sȅstra*, *mé̀-sȅstry*, *mé̀-sȅstře*, *mòu-sȅstru*; *mý̀m-brȁtrem*, *tvòu-sȅstrou*; *mý̀ch-brȁtří*, *tvý̀ch-sȅster*, *svý̀ch-rȍdičů*; *mý̀m-brȁtřím*, *tvý̀m-sȅstrám*, *svý̀m-rȍdičům*; — *sàm-kràl*, *sàm-pȁpež*; — *všèch-lȉdí*, *všèm-lȉdem* atd. Srovnáváním slabik podle přízvuku podobným, jako ukázáno nahoře při výraze *pàn-ȕčitèl*, nalézám také v tèn-nȅzbedà, svý̀m-rȍdičům atd., že *tèn-* má přízvuk jako poslední slabika v -nȅzbedà, svý̀m- jako poslední slabika v -rȍdičům atd., že tedy vytčené přívlastky mají přízvuk vedlejší: tèn-, tà-, mů̀j-, mà-, svý̀m- atd. — Při slovosledu jiném: nȅzbedà-tèn, brȁtr-mů̀j, pȁpež-sàm, lȉdí-všèch atd.

Ve výrazích škȍda-*tě̀ch*-pě̏něz, prȍti-*tě̀m*-pȍmluvàm, pȍkoj-*všèm*-lȉdem atp. vytčené jednoslabičné přívlastky trvám někdy s přízvukem ˋ, někdy bez přízvuku se vyslovují.

3) Taktéž kolísavý je namnoze přízvuk všech ostatních jednoslabičných tvarů z á j m e n n ý c h. Říkáme nȅboj-sè, nȅboj-sè-ho, a nȅboj-s*e*-nȉkoho, podle výkladu zde nahoře podaného; rovněž tak je slovo sem patřící v příkladech následujících bez přízvuku, poněvadž následuje slabika ˵: dȅjte-m*i*-pȍkoj, nȅchte-h*o*-bȳti, nȉkdo-mn*e*-nȅviděl, mȁtka-t*ě*-chvȁlilà, nȉkdo-n*á*s-nȅviděl, dȅjte-j*i*m-pȍkoj, nȅchte-j*i*ch-bȳti atp. Ve výraze *vy-nevíte* může slabika první trvám býti bez přízvuku, jako slabika třetí -*ví*-, anebo míti přízvuk ˋ, jako slabika poslední, tedy vỳ-nȅvítè nebo vy-nȅvítè; a podle toho může býti také jà-vȉm, tỳ-nȅvíš, òn-prȁví, mỳ-sȁmi-nȅvímè, vỳ-tȁké-nȅvítè atp. vedle *já*-vȉm atd.

4) Táž kolísavost je při jednoslabičných výrazích k o l i k o s t i, když následuje výraz předmětu počítaného. Na př. říká se trvám dv*à*-sȍusedě,

tři-pöslově, pět-löket, stò-ösadníkův, cò-pěněz (o *veš* omnis v. č. 2) atp., a také dv*a*-sòusedě atd. — Ale při slovosledu jiném: sòusedě-dvă atd.

5) Nesnadno je poznati přízvuk jednoslabičného **příslovce**, když se přikloňuje ku přízvučné slabice příslovečného výrazu následujícího, na př. *dnes*-räno, *hned*-dnès, *hned*-v-nòci, *hned*-těď, *teď*-hněd, *již*-löni, *až*-zïtra atp.; může tu trvám bývati dnès- i dnes- atd. — Ale při slovosledu jiném: přijdu-dnès, přijdu-hněd atd.; také při spojení jiném: hněd-přijdu atd.

6) Pomocné *jsem* atd. má přízvuk ` nebo je bez přízvuku podle okolností nahoře v *α*) a *β*) vyložených; na př. däl-js*em*, däl-js*i*, däli-jsmè, prävil-jsì; prävili-jstè a prävilì-jst*e*; cò-js*i*-prävil, cò-jst*e*-prävilì; nïkdy-jst*e*-něpochỳbovàli atd.

7) Totéž platí o *bych*, na př. däl-b*y*ch, däl-b*y*, däli-bỳ, prävil-bỳch, atd. Dvojslabičné *bychom*, *byste* má ovšem přízvuk ◡ ◡; ale šlì-b*y*chòm, däl-b*y*ste atd., t. j. slova tato jsou bez přízvuku nebo mají přízvuk ◡ ◡, když jsou přikloněna ku přízvuku ‶ slova jednoslabičného.

8) Jednoslabičné **spojky** jsou většinou bez přízvuku. Na př. mätka-*a*-dcěra, ötec-*i*-sÿn, mätka-n*e*b-ötec, ötec-*či*-mätka, zd*a*-něvítè, něvítè-l*i*, *že*-něvítè, kd*e*-bÿdlítè, k*a*m-půjdetè, kd*y*-ödpovíš, kd*yž* něvítè atd. Někdy mívají přízvuk `, na př. vïte-lì vedle něvítè-l*i*.

9) Když se slova taková sejdou dvě nebo několik, spřahují se a první slabika takto vzniklé spřežky má přízvuk ‶ nebo `. Na př. žè-bych, kdÿ-bych, ăž-by, zdă-li, ăč-li, kdÿ-pak, kdè-pak, käm-pak; vïděli-jstè-mě, däli-jstè-mi, řëkli-jstè-nám; käm-pak-by-chödilì, zdă-li-pak-vïte atd.; a podobně: ă-byste-vëděli, kdÿ-bychom-möhli atd.

494. Přízvuk **výrazů předložkových**.

Když předložka má **dvě slabiky nebo tři**, je přízvuk obyčejný, t. j. i předložka i spojený s ní výraz pádový mají svůj přízvuk náležitý. Na př. přëde-vsï, přëse-všëcko, näde-všěmi, mëzi-hòramì, pröti-těm-pömluvám, pödle-zäkonà, mïmo-nädání, skrze-lès, krömě-strävy, sträny-té-cësty, ökolo-mësta, ökolo-năšeho-mësta atd.

Když předložka je **jednoslabičná**, dlužno rozeznávati, je-li prvotná či podružná.

Předložka jednoslabičná **prvotná** splývá se svým pádem ve slovo jedno a má přízvuk jako první slabika tohoto celku; když je příslušný pád výraz složitý, spojuje se předložka způsobem řečeným se členem prvním této složeniny. Na př. nă-horù, dö-domù, vè-dne, vè snách, ză-tmy, zè-lnu, ö-vánòcích, kŭ-Prazè, bëz-duchà, pö-smrtì, přëd-sebòu, přì-sobě, prö-sebě; sè-synèm, sè-svým-sÿnem; nă-té löuce, dö-těch lësů, ză-těmi lësy; nă-mou düši, pö-mé smïrti; ză-naše hřïchy, ză-hřïchy năše; dö-našěho dömu, dö-domu năšehò; nă-našem pöli, nă-poli näšem; dö-jeho dömu,

dö-domu jëho; dö-jejich dömů, dö-jejích dömů, dö-domu jëjich, dö-domů jëjích; nă-jich rözkazÿ, nă-jejich rözkazÿ; sè-zlým ümyslèm, zè-zlého ümyslů, nă-zelèné löuce, nă-louce-zëleně; nă-vysòkou höru, nă-horu vÿsokòu; atd. Odchylka bývá někdy vlivem výrazu prostého; na př. podle gen. zbořeněho dömu je také dö-zbòřeněho dömu.

Předložky jednoslabičné **podružné** jsou z pravidla bez přízvuku (nebo snad přízvuku `), na př. dl*e*-všèho, k*o*l-söchy, sk*r*z-lès, str*a*n-strävy, kr*o*m töho; krö̀m-tohò jest odchylka podle dö-tohò atp. Ale když výraz pádový se začíná jednoslabičným přívlastkem, má předložka podružná přízvuk jako prvotná; na př. köl-té söchy, skřz-náš lès, strän-té strävy, krö̀m-té düše.

495. **Přízvukový rhythmus** českého jazyka je tedy většinou trochejský. Slova dvojslabičná jsou toho rhythmu veskrze, *vöda* = ◡ ◡ atd. Slova, která mají slabiky tři a více, jsou téhož rhythmu nejčastěji, na př. *zëlený* = ◡ ◡ | ◡ ∧ (∧ znamená slabiku další nepřízvučnou), *küpovàti* = ◡ ◡ | ◡ ◡, *nèpředvídaný* = ◡ ◡ | ◡ ◡ | ◡ ∧, *nèpředvídaného* = ◡ ◡ | ◡ ◡ | ◡ ◡ atd.; ale částečně bývají také rhythmu daktylického, na př. *zëlená-löuka* = ◡ ◡ ◡ | ◡ ◡, *čërveno-bílý* = ◡ ◡ ◡ | ◡ ◡, *nèpředvídaný-případ* = ◡ ◡ | ◡ ◡ ◡ | ◡ ◡, jëdenäcteronàsobný = ◡ ◡ | ◡ ◡ ◡ | ◡ ◡ | ◡ ∧ atd. Podobně výrazy předložkové, na př. *vè-dne*, *vè-snách*, *ză-tmy* atd. = ◡ ◡; *nă-loucè*, *kŭ-Prazè*, *pö-smrtì* atd. = ◡ ◡ | ◡ ∧; *ö-vánòcích* = ◡ ◡ | ◡ ◡; *dö-našèho dömu* = ◡ ◡ | ◡ ◡ | ◡ ◡; *nă-té löuce*, *dö-těch lësů*, *pö-mé smïrti*, *krö̀m-té düše* atp. = ◡ ◡ | ◡ ◡; *dö-jeho dömu*, *dö-domu jëho* atp. = ◡ ◡ ◡ | ◡ ◡; *nă-jich-rözkazÿ* = ◡ ◡ | ◡ ◡ | ◡ ∧, *nă-jejich rözkazÿ* = ◡ ◡ ◡ | ◡ ◡ | ◡ ∧. Rhythmu iambického lze dosahovati jenom předráženými slovy jednoslabičnými, na př. *v-tom-üdolí* = ◡ ◡ | ◡ ◡. Srov. Dobrovský, Prosodie, v Pelzelově mluvnici 1795 str. 209 sl.

496. Nynější český, t. zv. jednomístný přízvuk není odevždy, v. § 488; vyvinul se časem, a jest otázka, **jak je stár**.

Tu nalézáme s jedné strany, že je mladší než pravidlo o jerovém *e* (§ 137). V řadě slabik jerových mění se jer v *e* na místech sudých a zaniká na místech lichých, na př. $šъ_3vъ_2cъ_1$, $sъ_5$-$šъ_4vъ_3cъ_2mъ_1$ atp., stč. š'vec', s'-šev'cem' atd. (' znamená jer zaniklé); kdyby přízvukování nynější bylo bývalo před vznikem pravidla jerového, bylo by se říkalo šъvьcь, sъ-šьvьcьmь atd., t. j. jer na místech vyznačených bylo by mělo přízvuk a nebylo by zaniklo.

S druhé pak strany máme svědectví, že přízvuk nynější byl již v historické době staročeské, v sg. gen. *toh'*, *jeh'* atp. m. toh*o*, jeh*o*, na př. s toh jejie hradu Pass. 627, tochto meſſicza nebo tochto roku MüllB. 619, mně geh vlastniej mateři Pass. 244, nad nebesa ſlawa geh KřižB. 102[b]

a j., srov. nč. dial. *do tohto domu* (slc.) Listy filol. 1883, 417 a hluž. obecné *toh*, *joh* Pfuhl 64 a 66: přízvuk původní byl zde togò, jegò; ten se držel až do jisté doby staročeské, jak svědčí *j'ho* m. *jeho* (v. str. 575); kdyby byl trval ještě v XIV stol. a potom, nebylo by z *tohò*, *jehò* vzniklo *toh'*, *jeh'*; stč. *toh'*, *jeh'* svědčí tedy, že nynější přízvukování tȍho, jȅho kdysi v době před stol. XIV nastalo; a poněvadž není pochyby, že pravidlo, podle něhož prvotný přízvuk volný se v češtině změnil v jednomístný, působilo všeobecně, proto můžeme bráti stč. *toh'*, *jeh'* za svědectví, že v době té změna dotčená byla vykonána již vůbec, že přízvuk nynější byl pravidlem již v historické době staročeské.

Totéž potvrzují slova česká, jmenovitě hojná jména vlastní přejatá do němčiny. Při přejímání tom tvar český velmi často tím se kazil, že ztrácel slabiku nebo i slabik několik; z pravidla však zachovává se slabika, která tu ve výslovnosti novočeské má přízvuk hlavní, a to je zajisté svědectvím, že přízvukování novočeské, aspoň co se týče přízvuku hlavního, bylo pravidlem již v těch dobách starších a dílem velmi starých, kdy slova česká sem patřící do němčiny se přejímala. Na př. podle rus. *gorodécъ* bylo i v češtině kdysi **gradècъ*; ale v tvarech přejatých *Gratzen* (Nové Hrady), König-*Grätz* (Králové Hradec) atp. slabika **-dècъ* není zachována, zejména její samohláska je ztracena; toho nelze vysvětliti z přízvuku **gradècъ*; a dlužno tedy předpokládati, že uvedené tvary německé se zakládají na přízvuku **grȁdec*, t. j. že nynější slova toho přízvuk byl již v té době staročeské, kdy slova tato do němčiny se přejímala, tedy jak tu dále staré *g* místo pozdějšího *h* svědčí, zajisté před polovicí stol. XIII. Taktéž je něm. *Budweis*, doložené listinou v Reg. II. z r. 1265, svědectvím, že se již v té době přízvukovalo *Bȕdivojevici* n. *Bȕdijovici*, — a rovněž tak obráží se přízvuk shodný s novočeským v něm. *Wickwitz* Pal. pop. 419 č. Vȍjkovice, ve *Welchau* t. 421 č. Vȅlichov, ve *Zwetbau* t. 422 č. Svȁtobor, v *Reschwitz* t. 423 č. Rȁdošovice, v *Drahenz* t. 424 č. Drȁhonice (příklady tyto jsou vesměs z bývalého Loketska, tvary jejich německé jsou tedy z doby staré) atd., — a obráží se přízvuk shodný s přízvukem novočeským výrazů předložkových v něm. *Welhotten* t. 82, *Wellhotten* t. 2, *Welhota* t. 73, *Ellhotta* t. 69 atp. č. vȅ-Lhotě, — v něm. *Weboschan* t. 53 č. vȅ-Bžanech, — ve *Welbina* t. 53 č. vȅ-Lbíně, — v *Elništ* t. 311 č. vȅ-Lništi atd.

497. Přízvuk slov cizích. Slova přejatá, která v jazyku svém mají přízvuk odchylný od způsobu českého, přijímají přízvuk český tím více, čím více v češtině domácnějí. Na př. za cizí commìssio je č. kȍmmissè, a rovněž tak je kȍmedìe za comòedia, trȁgedìe za tragòedia, kȍledà z calèndæ, pȍhan z pagànus, ȍltář z altàre, kȁpustà z compòsita, prȍcess z procèssus, kȁbát z gawàti, pȉvoňkà z pæònia, rȅvír z něm. Revìer a toto

ze stfr. rivière pobřeží a ital. riviéra břeh, rȍzinkà z Rosìne, rȍsolkà z ital. rosòglio a to z lat. ros-solis, Jȍsef z Josèphus, Frȁntišèk z Francìscus, Mȁtouš z Matthàeus, Mȁriè z Marìa atd.

Výška hlasu.

498. V řeči měníme rozmanitě také výšku hlasu. Děje se tak v řeči obyčejné ve větě oznamovací, ve větě tázací, v oslovování a volání, a krom toho v deklamaci a řečnění.

Ve větě oznamovací klesá hlas při slabice poslední, když myšlenkový celek je tu ukončen a kde by tedy v písmě byla tečka nebo jiná silná interpunkce, a naopak hlas trochu se zvyšuje, když myšlenkový celek ukončen není. Na př. ve větě „Náš soused prodal *pole*“ má v posledním slově slabika prvá přízvuk a druhá hlas snížený, kleslý, což naznačujeme psaním *pȍl*$_{e}$; ve výraze „Když náš soused prodal *pole*, zbyl mu ještě dům.“ má totéž slovo *pole* přízvuk týž *pȍ-*, ale v druhé slabice hlas poněkud zvýšený, což naznačujeme psaním *pȍl*^{e}.

Ve větě tázací je zvýšení podobné, ale značnější a proto zřetelnější: „Náš soused prodal *pȍl*^{e}*?*“

V otázce „*Vid*^{iš}*?*“ je slabika druhá o kvintu vyšší než první, v odpovědi „*Vidím!*“ o kvintu nižší, v. Hostinský, O české deklamaci hudební (1886) str. 17.

Také při oslovování a volání, zvláště když patří osobě vzdálené, zvyšuje se hlas v slabice poslední; na př. *Jȍsef*^{e}*! pȁne-sȍused*^{e}*!*

V nářečích obecných je z tohoto výšení zvláštní a rozmanitá modulace hlasu, která dosud velmi málo je popsána; někde je z toho zvláštní „řeč zpívavá“, jak se zdá uchu cizímu, modulaci té nezvyklému. V nářečí chodském modulace tato řídí se obsahem řeči a také citovou náladou mluvícího, chod. 35 a 36. V Domažlicku a jinde v Čechách západních slabika poslední se zvyšuje a protahuje, předposlední pak, je-li dlouhá, se krátí; na př. „*măm*^{ó}, zažiňte tu *krăv*^{ů}!“ Šemb. 15. V krajině Pražské protahuje se koncovka zpěvavě, t. 21. V nářečí ostravickém při zvolání slabika poslední zvyšuje se asi o kvintu, jako při otázce, a spolu se protahuje, jako v Domažlicku; na př. „*Jan*^{é}! skoro budźeš *hotov*$^{\hat{y}}$?“ t. 57.

V deklamaci a řečnictví vypěstovala se modulace hlasu ve zvláštní umění, druhdy pak i jisté nezpůsoby se tu vyvinují; o tom jedná spis Otak. Hostinského nahoře jmenovaný a Blahoslavův Vitia contionatorum.

IV. Kvantita.

499. Mluvíce vyslovujeme řady slabik (srov. § 485), a jednotlivé z nich jsou nestejné také délkou; na př. ve slově *radí* trvá *-dí* déle než *ra-*, ve slově *rádi* naopak *rá-* déle než *di*, a ovšem *rá-* trvá déle než *ra-*, *-dí* déle než *-di*. Vůbec naplňuje každá slabika nějakou míru času, a časoměrná hodnota jednotlivých slabik jmenuje se kvantitou.

Časomíra souvisí přirozeně s prací našich mluvidel. Každá hláska potřebuje nějakého času, aby se účlánkovala, a potřebují toho času některé hlásky více, jiné méně; čím více má tedy která slabika hlásek a čím více času hlásky jednotlivé potřebují, tím déle trvá celá slabika. Podle této absolutní časomíry rovná se kvantita každé slabiky sečteným kvantitám jejich hlásek a napočítali bychom mnoho stupňů kvantity, kdybychom počítali od slabiky nejkratší k nejdelší; neboť zajisté jest na př. *a* (spojka) kratší než *ta* (zájmeno), *ta* kratší nežli *sta*, *sta* kratší nežli *msta*, *msta* kratší nežli *mstám*, jest ve slabikách těchto od *a* do *mstám* stupňů kvantitativních několik, a totéž potvrzují podobné příklady jiné*). Avšak o kvantitu slabik podle této absolutní míry obyčejně se nejedná, nýbrž jen buď o kvantitu grammatickou, buď o kvantitu ve verších metrických čili o kvantitu metrickou; v obou případech přestává se na dvou stupních kvantity a rozeznávají se slabiky krátké (⏑) a dlouhé (–). Nám zde půjde jen o kvantitu grammatickou. O té rozhodují jenom samohlásky (nebo samohláskové skupiny) slabik, souhlásky nic; a jsou slabiky se samohláskou krátkou nebo s dvojhláskou krátkou *krátké*, na př. *i*, *a*, *sto*, *msta*, *kost*, *ctnost*, *pomsta* (⏑⏑), *nectnost*, *město*, *napial*, stč. *zemiu* (akk.) atd., ostatní *dlouhé*, na př. *mé*, *dál*, *soudí* (– –), *moudrý*, stč. *miesto* (místo, – ⏑), *diábel*, *zemiú* (instr., ⏑ –) atd.

500. Slabiky krátké a dlouhé byly již v jazyku praslovanském. V stsl. je k -čьną iterativum -čínati, a podobně svítati ke svьtěti, dýchati k dъchnąti, -tékati k teką, -našati k nositi atd., a stejná iterativa jsou také ve veškeré slovanštině ostatní; iterativa tvoří se dloužením samohlásky v slabice kořenné, je tedy dloužení *ь-i*, *ъ-y*, *e-ê*, *o-a* obecně slovanské a tedy praslovanské, a byly tedy již v praslovanštině slabiky s *ь*, *ъ*, *e*, *o* krátké, a naproti tomu slabiky s *i*, *y*, *ê*, *a* dlouhé. Srov. Miklosich, Über die langen Vocale in den slavischen Sprachen 1879, 312 sl. Stejné svědectví vyplývá z příkladů jiných, na př. dъmą subst. dymъ, tvoriti-tvarь atp. Také slabiky s *u*, *ę*, *ą* byly původně dlouhé podle toho, co o těchto hláskách psl. vyloženo v §§ 39, 47 a 50, a podle Leskiena Unters.

*) O kvantitě absolutní srov. rozpravu proff. Krále a Marše *Trvání hlásek a slabik podle objektivné míry* (v Listech filol. 1893, 257 sl.).

B. 530 byly vesměs dlouhé také slabiky s *er*, *el*, *or*, *ol*, *ьr*, *ъr*, *ьl*, *ъl* s následující souhláskou, tedy ve skupeních vzoru *tert*, *tort* atd. (*er* atd. jsou tu takořka dvojhlásky).

V této staré kvantitě nastaly záhy změny. Na př. bylo-li *ą*, jak theorie předpokládá, původně vesměs dlouhé, tedy byly slabiky vytčené v psl. mąka farina a mąka cruciatus, v sg. 1. nesą a 3. pl. nesątь atd. původně stejné, totiž vesměs dlouhé; ale za mąka farina je č. múka nč. mouka, za mąka cruciatus pak je č. muka, a podobně je sg. 1. nesu a pl. 3. nesú nč. nesou, kvantita bývalá se tedy změnila; a poněvadž rozdíl zjevný v č. múka a muka, nesu a nesú atd. se jeví také v srbch. múka (č. mouka) a mȕka (č. muka), hoću (stč. chocu, chci) a nesȗ (č. nesou), jakož i v pol. mąka (mouka) a męka (muka), niosę (č. nesu) a niosą (č. nesou), vyplývá z toho, že *ą*, původně jednostejné a vesměs dlouhé, záhy se rozlišilo a bylo dílem dlouhé dílem krátké již v době prastaré. A totéž stalo se s původně dlouhými samohláskami ostatními.

Změny kvantity časem se množí a výsledkem jejich jsou kvantitativní poměry, jež vidíme v slovanských jazycích nynějších. V některých z těchto jazyků je rozdíl kvantitativní setřen; v jiných pak je zachován, ale ne ve stavu svém původním. Zachován jest vůbec rozdíl (nikoli rozdíl původní) mezi slabikou dlouhou a krátkou v slovinštině, srbskochorvatštině, češtině a dílem kašubštině (v. Stef. Ramułt, Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego 1893, XXVIII sl); v srbštině lužické, polštině a maloruštině jsou místo bývalých samohlásek dlouhých samohlásky t. zv. pochýlené (stištěné, zžaté); v ruštině pak a v nové bulharštině (Mikl. I² 376) rozdíl mezi slabikou dlouhou a krátkou vůbec zanikl, slabiky jsou tu kvantitativně vesměs stejné.

501. Kvantita česká je dílem reflex kvantity praslovanské, dílem výsledek změn během času vykonaných. Na př. v nesu je krátké *-e-* od prvopočátku; *-i-* bylo původně vesměs dlouhé, tedy také ve viděti, ale v českém viděti je krátké, proti dlouhému víd- ve vídati; totéž platí o *y* ve slyšeti proti slýchati, a totéž platí o každém prvotném *i*, *y*, *u*, *a* v češtině, tedy na př. v slovích čin, činiti, syn, syny, pustiti, duch, duchu, kladu, had, hada atd.

Příkladů pro *í*, *ý*, *ú*, *á*, ve kterých by délka byla proto, že *i*, *y*, *u*, *a* byly samohlásky původně dlouhé, trvám že není; mohlo by se zdáti, že na př. v iterativech dýchati, začínati atp. je v délce české zachována délka původní, ale to zdání bylo by mylné: psl. dlouhé dȳch-, čīn- atd. postupem na půdu českou zkrátilo se v české dých-, čín- atd., a z toho vzniklo dých-, čín- atd. dloužením podružným, parallelně se slyšati-slýchati, viděti-vídati, kladu-nakládaju atd.

Naopak nalézáme, že všude, kde theorie předpokládá starou délku nebo starou krátkost, v češtině je za to v obojích případech tu délku, tu

krátkost; na př. za psl. krátké *nes-* máme jednak krátké *nesu* a jednak dlouhé *nésti* (= *nēsti*), za psl. dlouhé *vid-* máme rovněž tak jednak krátké *viděti* a jednak dlouhé *vídati* atd.

Krom toho pak nalézáme v kvantitě také dialektické různosti, na př. pl. dat. chlapóm a chlapŏm, šestý a šéstý, od ſeeſtee hodiny, ſſijeſtee (knihy) VšehK. 166[a], šístý BartD. 56 (dol.) atd.; a růzností těch nelze pochopiti jinak, než nestejným měněním kvantity bývalé a kdysi stejné.

Z toho pak ze všeho vyplývá, že kvantita česká je dílem prvotná, a většinou původu podružného. Prvotná je kvantita jenom některých slabik krátkých, jako v *nesu*, *mohu* atp., t. j. všude tam, kde jest *e*, *o* původní nebo za bývalé ъ, ь; všude jinde máme kvantitu podružnou. Zejména pak je kvantita slabik dlouhých, které má čeština historická, původu veskrze podružného, na př. *nésti*, *můžeš*, *slýchati*, *dýchati*, *vídati*, *začínati* atd., — kdežto slabiky krátké jsou dílem krátké odevždy, na př. *nesu* psl. *nesą*, *mohu* psl. *mogą*, dílem střídnice slabik původně dlouhých, na př. *duša* nč. *duše* psl. *dūša*, pl. akk. *syny* psl. *syny* atd.

502. Je tedy kvantita česká původu většinou podružného. Ale tím není řečeno, že by to byl původ pozdní a nedávný. Naopak, jednak změny hláskoslovné, které jsou účinkem délky (úžení a rozšiřování), a jednak stará forma psaná dosvědčují bezpečně, že kvantita novočeská je celkem t. j. valnou většinou táž, jako v historické době staročeské.

Kromě toho pak jsou některé známky, že kvantita česká, ačkoli podružná, některými začátky svými zajisté do hluboké starožitnosti, do doby předhistorické zasahuje. Známky ty jsou shoda s ruským a jihoslovanským přízvukem a shoda s polskými, lužickosrbskými a maloruskými samohláskami pochýlenými.

a) Shoda nějaká české kvantity s ruským přízvukem jeví se v případech několikerých, z nichž vytkneme některé.

1. V češtině je kořenná slabika krátká v praes. sg. 1. *mohu* a pl. 3. *mohú* proti sg. 2 *móžeš* nč. *můžeš* atd., — a podobně bylo nebo jest *koľu* a *kóleš* nč. *kůleš*, pravda v oči kůle Přísl., — *beru* a *béřeš*, *deru* a *déřeš* atd., béře ſe Br. Isa. 19, 1, jenž hlavu dýře Pam. 3, 112, zpéřete raucha ſwá Br. Num. 31, 24, oheň sžjře zemi t. Deut. 32, 22, — *zovu* a *zóveš*, *řevu* a *řéveš* atd., nazůveš jméno jeho Br. NZák. 116[b], ſluowe Vít. 3[b] a 17[b], lev rzyéwe Ben. Jg., říve Vel. Jg., an rzijewe Blázn. 156[a] atd., — stč. *chocu* a *chóceš*, ač wſchoczy jiesti ŽKap. 49, 12, když se jim wzchuce píti Mill. 44[a], nč. dial. zchůceš-li peníze Us. Bosk. Jg., — a shodně s tím je rus. praes. *mogú móžešь*, *koljú kólešь*, *choču chóčešь*, srov. Brandt, Akc. 209.

2. V češtině je sg. nom. *hora* a k tomu sg. akk. *hóru* nč. *hůru* v adv. *vzhóru*, *vzhůru*. Možná, že je to zdloužení jen fonetické, jaké

v adverbiích často bývá, na př. vzdélí m. vzdéli, k-večerú nč. k-večerou m. k-večeru, večér ob. večír v. večer atd.; ale možná je také, že je tu příčinná shoda s rus. nom. *gorá* akk. *góru*, srov. Fischer v Jag. Arch. 3, 525.

3. Nejpatrněji jeví se shoda jistá české kvantity s ruským přízvukem ve slovích tvaru původního *tert*, *telt* a *tort*, *tolt*. Z toho je české *trêt*, *tlêt* a *trat*, *tlat*, a ruské *teret*, *telet (tolot)* a *torot*, *tolot*, srov. §§ 29, 30, 35, 36. Tu pak je pozoruhodno, že proti ruskému *terét*, *telét*, *torót*, *tolót* (t. j. když v těchto skupeních je přízvuk na slabice druhé) je v češtině dlouhé *třiet* nč. *třít*, *tlét* (*tlít*), *trát*, *tlát*, — a proti ruskému *téret* atd. (t. j. když v těchto skupeních je přízvuk na slabice první) je v češtině krátké *třêt* (*třet*) atd. Příklady:

za rus. *terét*, *telét* je č. *třiet* (zúž. *třít*), *tlét* (zúž. *tlít*): rus. meréža stč. mřiežě nč. mříž, rus. berémja stč. břiemě nč. břímě, rus. berëza stč. břieza nč. bříza, rus. peléva a polóva č. pléva Jg. (vedle pleva); —

za rus. *torót*, *tolót* je č. *trát*, *tlát*: rus. doróga č. dráha, rus. goróchъ č. hrách, rus. goróža Brandt Akc. 266 č. hráze, rus. korólь č. král, rus. koróva č. kráva, rus. korósta č. krásta, rus. morózъ č. mráz, rus. porómъ č. prám, rus. porógъ č. práh, rus. voróna č. vrána, rus. bolóto č. bláto, rus. solóma č. sláma, rus. vológa č. vláha; —

za rus *téret*, *télet* je č. *třêt* (*třet*), *tlet*: rus. béregъ stč. břěh nč. břeh, rus. čérepъ č. střep, rus. dérevo stč. dřěvo nč. dřevo, rus. žólobъ m. žélebъ stč. žleb nč. žlab; —

za rus. *tórot*, *tólot* je č. *trat*, *tlat*: rus. bórovъ č. brav, rus. górodъ č. hrad, rus. dial. mórokъ č. mrak, rus. pórochъ č. prach, rus. svórobъ č. svrab, rus. vóronъ č. vran corvus, rus. gólodъ č. hlad, rus. gólosъ č. hlas, rus. chólodъ č. chlad, rus. pólozъ č. plaz, rus. sólodъ č. slad, rus. vólosъ č. vlas, rus. vólokъ č. vlak, rus. zóloto č. zlato atd.

Nestejnosti jsou tu častější jenom v případech, kde rus. *teret* atd. je bez přízvuku, přízvuk tedy je na slabice následující (pro přízvuk na slabice předcházející vyskytuje se příklad velmi zřídka); na př. vedle rus. seredá č. středa rus. borodá č. brada, rus. vorotá č. vrata, rus. storoná č. strana, rus. porosjá č. prase, rus. golová č. hlava atp. jest rus. čeredá č. třída, rus. serebró č. stříbro, rus. žerebjá č. hříbě, rus. molokó č. mléko, rus. železá stč. žléza žláza, rus. borozdá č. brázda, rus. boroná č. plur. brány. Srov. Brandt Akc. 205 a Fortunatov v Jag. Arch. IV, 575 sl.

b) Z příbuznosti přízvuku ruského s jihoslovanským vyplývá, že kvantita česká, shodná v jistých případech s přízvukem ruským, bude míti také některé shody s přízvukem jihoslovanským. Věc ta vidí se na příkladech: proti č. *muka* cruciatus je srb. *mùka*, proti *múka* farina pak je *múka*; proti č. *sud* plur. *sudy* je srb. *sûd* plur. *sùdovi*, proti *soud* pl. *soudy* pak je *sûd*, *súdovi*; atd.

c) Samohláky pochýlené jsou v srbštině lužické, polštině a maloruštině; zejména: hluž. *ó* proti *o*, — pol. *á* (= *å*, u výslovnosti dial. skoro = *o*, srov. lašské *o* za české *á*, jo mom = já mám), *ó* (vysl. *u*), *é*, *ą* proti *a*, *o*, *e*, *ę*, — a mrus. *i* (za to vyslovuje se dialekticky *u*, *uo* atp., proto Miklosich volil psaní *ô*, srov. Mikl. I² 430) proti *o*. Jsou to střídnice samohlásek předtím dlouhých; délka tu zanikla, ale účinek její jeví se ve znění pochýleném. Shodu české kvantity a zejména české délky s tímto pochýlením ukazují příklady: č. bóh nč. bůh gen. boha a hluž. bóh boha, pol. bóg boga, — č. stól nč. stůl gen. stolu a pol. stół stołu, mrus. stil stola, — č. sól nč. sůl gen soli a hluž. i pol. sól soli, — sám fem. sama a pol. (stpol.) sám dial. som fem. sama, — č. sníh stč. snieh gen. sněhu a pol. śnieg g. śniegu, — č. soud stč. súd a sudí proti pol. sąd a sędzia, — č. toužiti a tuhý proti pol. tążyć a tęgi, — č. zajíc stč. zajiec a zaječí stč. zaječí proti pol. zając a zajęczy, — č. pět a pátý proti pol. pięć a piąty, — č. tele pl. gen. dial. tělát BartD. 89 (stjick.) a demin. telátko proti pol. cielę, cieląt, cielątko; atd. Vůbec nalézá se, že české samohlásky dlouhé mívají proti tobě v polštině, mnohdy také v hluž. a maloruštině samohlásky pochýlené. —

Výjimky a neshody jsou ve vyložených zde případech některé, a někdy mnohé. Ale přece je tu také patrna shoda, z níž vysvítá, že česká kvantita v slovích sem patřících souvisí jednak s ruským a jihoslovanským a tudíž i s praslovanským přízvukem, jednak s pochylováním, hlavně polským, a tudíž s bývalými kvantitativními rozdíly v polštině a jinde. Shoda tato nemůže býti náhodou, nýbrž je zajisté účinkem jistých příčin; a poněvadž je to účinek v slovanských jazycích různých, proto nelze jinak než předpokládati, že příčiny jeho působily v době prastaré, — že tedy nynější česká kvantita nejen celkem již v historické době staročeské byla, nýbrž že v případech sem patřících je původu velmi starožitného.

503. Změny kvantitativní rozeznávají se etymologické a fonetické. Etymologické dějí se za příčinami etymologickými a s jistou pravidelností; sem patří na př. dloužení v kmenech rek-rěčь, v iterativech dъch-dýchati, kladu-nakládám atp. (srov. § 88), a dloužení, které vzniká stahováním v moje-mé, volaješь-voláš, rebrьjь-řebří, listьje-listie, neumělý-númělý atp. (srov. §§ 476—479). Naproti tomu jest dloužení a krácení fonetické, při kterém není nebo nevidíme příčin etymologických a kde také pravidelnosti nebývá; na př. v nč. kompt. čistěji m. čistějí stč. čistějie, plur. nom. tři, čtyři m. tří, čtyří stč. -řie, v dial. obá dvá m. oba dva, nikdý Háj. herb. 69ᵇ, někdý t. 191ᵇ, nihdá Btch. 446, sotvá BartD. 8 atp. m. -dy, -da atd. Ale lišení toto je nesnadné, poněvadž velmi často nepoznáváme, je-li v kterém zjevu kvantitativním příčina nějaká hlubší a jaká.

Důležitější je rozdíl mezi kvantitou starou a novou. V kvantitě staré jest *e* vždycky krátké, a příslušná jeho délka jest *ê*; v kvantitě nové jest krátké *e* a dlouhé *é*, jest i za bývalé *ê* střídnice krátká *ě* (*e*) i dlouhá *ie* (*é*, *í*), srov. § 500. V době a kvantitě nové dlouží se *ă* v *ā* (psané *á*), *ĕ* v *ē* (*é*), *ĭ* v *ī* (*í*), *ŏ* v *ō* (*ó*) atd., v době a kvantitě staré dlouží se *ъ* v *y*, *ь* v *i*, *e* v *ê*, *o* v *a*, srov. §§ 55, 88 a j. V době historické vidíme mezi dloužením starým a novým rozdíl kvalitativní: *e* změněno dloužením starým v *ê*, novým v *é*, a podobně *o* v *a* a *ó* atd.; ale původně bylo i dloužení staré takové, jako je nové, na př. *e* se dloužilo obékrát v *ē* (= *é*), rozdíl kvalitativní, jejž vidíme, vyvinul se časem a tím, že psl. *ē* se změnilo v *ê* (= č. *ě*, *ie*), kdežto pozdější *ē* (= č. *é*) změně této nepodlehlo.

Podobný rozdíl postihujeme v starém a novém krácení. Na př. vedle úzký byl a jest kompt. užší, slabika kořenná je zkrácena; shodně s tím byl také ku positivu řiedký kompt. řězší, řezší a ředší, řežſſie ŠtítOp. 386, ředſſý Háj. herb. 6ᵇ; ale později říká se řídký m. řiedký (zúžením); povědomí, že se v kompt. má krátiti, v jazyku zůstává, ale zapomíná se, že řídký vzniklo ze řiedký, a že tedy zkrácení náležité bylo by v řezší n. ředší, a krátí se krácením novým řídký-řidší Jg.; — podobně je k říditi stč. řiediti nomen agentis krácením starým ředitel Vel. Jg. a Us., a vedle toho vzniká z neznalosti pravidla krácením novým také řiditel; — odtud i nově utvořené zasilatel vedle zasílati stč. -sielati, — podle souditi-rozsuzovati mělo by také k říditi stč. řiediti býti nařezovati, ale je krácením novým nařizovati; — k inf. svítiti stč. svietiti je impt. krácením starým svěť, a novým sviť; — k inf. navštíviti stč. navščieviti mělo by býti rovněž tak impt. navštěv, ale jest v obyčeji jen navštiv; — atd. Nejčastěji vyskytuje se rozdíl mezi tímto dvojím krácením při *í* stč. *ie*. V nářečích jsou toho příklady také při samohláskách jiných. Na př. v nářečí chodském bylo *stóh, *stónati, hnój, mój; to se změnilo ve stůh, stůn-, hnůj, můj; a toto pak kráceno, ale nikoli krácením starým *ó-o*, nýbrž novým *ů* (= *ū*)-*u*: stuh, stunat chod. 41, hnuj, muj t. 56.

504. Popsati českou kvantitu soustavně a zevrubně není dosud možno.

Kvantitu novočeskou máme v jazyku živém positivně dosvědčenu.

O kvantitě staročeské svědectví nepřímé leží v původu slova a v některých proměnách hláskových. Na př. v dobré bylo *-é* dlouhé zajisté již v češtině staré, neboť vzniklo stažením z *-oje*; v stč. bóh bylo *-ó-* dlouhé, poněvadž se z něho vyvinulo pozdější *-uo-* a *-ů-*; jednostejně psané *-ie-* čteme v nom. brziemye dlouze = břiemě, a v gen. brziemene krátce = břěmene, poněvadž v nom. vzniklo zúžením *-í-*, břímě, v gen. nikoliv. Naproti tomu je svědectvím přímým, když staročeský písař délku

nějakým způsobem zřejmě naznačil. Ode kdy a jak se to děje, je vyloženo v § 9 a v prvních paragrafech výkladův o samohláskách a dvojhláskách jednotlivých. Ze svědectví těchto obojích, přímých i nepřímých, vyplývá úhrnem, že kvantita staročeská s novočeskou celkem se shodovala. V některých jednotlivostech jsou ovšem rozdíly; na př. za stč. dlouhé nom. t*ři*e, čty*ři*e, adv. silněj*ie* atp. jest nč. krátké t*ři*, čty*ři*, silněj*i*, za stč. krátké káz*a*nie atp. jest nč. dlouhé káz*ání* atd.

Známe tedy positivně dosvědčenou kvantitu novou, a víme, že kvantita stará celkem se s ní shoduje. Ale to nestačí k popisu soustavnému a zevrubnému, poněvadž tu jsou i mnohé různosti, a poněvadž neznáme příčin ani kvantity vůbec, ani vytčených růzností zvláště. Dokud základ tento nebude nalezen, musíme přestávati na tom, aby slovník kvantitu slov jednotlivých zaznamenával a aby mluvnice v příslušných částech svých, zejména v kmenosloví a tvarosloví o proměnách kvantitativních promlouvala. Zde — v hláskosloví — můžeme z toho ze všeho jenom případy některé vytknouti, připomínajíce napřed strany většiny jich, že o nich budou výklady obšírnější v kmenosloví a tvarosloví. —

Případy, které sem patří, jsou dílem z hláskosloví, dílem z kmenosloví, dílem z tvarosloví.

505. Kvantitativní změny hláskoslovné. Sem patří:

1. Dloužení stahováním, na př. m*oja*-m*á*, *čuješ*-*čúš*, dobr*oje*-dobr*é*, *žaha*dlo-*žá*dlo chod. 35, *třeba*-t*řá*, n*eo*tvrátil-n*ó*tvratil Alb. 7^{b}, n*eu*mělň*ú*měl, p*oo*bědě-p*ó*bědě atp., v. § 476—479. V délce zachována je tu kvantita slabik předtím dvou, slabika stažením vzniklá vyplňuje touž nebo skoro takovou dobu, jakou vyplňovaly slabiky předtím dvě, a v tom smyslu je dloužení toto náhradné.

2. Dloužení samohlásky začátečné po některých předložkách na př. k-*á*postolóm atp., v. § 94, — z-*É*gypta atp., v. § 126, — v-*ó*či atp., v. § 178, — v-*ú*ši atp., v. § 193.

3. Dloužení před *-j*:

aj v *áj*, na př. tágnych věcí Hrub. 85^{a}; przidaag t. 25^{a}, nedaag t. 339^{b}, nepoddáwág t. 115^{b}, poſielaag t. 51^{a}, ptaag ſe t. 63^{b}, nežaadág t. 85^{b}, vžijwág t., trwág t. 284^{a}; zaagde t. 350^{a}, zágde t. 321^{b}, nágdeſs t. 24^{a}, nágde t. 111^{b}, 275^{a} atd.; dial. nájlepší, nájvěc, zájiť, nájiť BartD. 85 (stjick.), nájit, nájisť t. 34 (slov.), nájdu t. 61 (val.); —

ej a *ěj* v *éj* a *iej* n. *iéj*, na př. ſégde Hrub. 203^{b}, olég t. 282^{b}, neprzigijmég t. 50^{a}, zachowawég t. 340^{a}, chtijeg t. 67^{a}; dial. nėjsu, léju, sméje sa BartD. 8 (zlin.); —

ij v *íj*, na př. dial. píju, píjeme, líju, hňíju, víju, víjadlo Kotsm. 5 (doudl.), bíju, šíju, píj BartD. 8 (zlin.); —

oj v *ój*, na př. pójdu nč. půjdu, rozlišeno i významem od p*o*jdu; dójdu, duogdeſs Hrub. 22^{a}, duogde t. 37^{b}, 43^{b}, důgdeť Br. Ezech. 32, 27, důgde t. Gen. 18, 21, duogdemy Hrub. 462^{a}, důgdete Br. Dan. 2, 6 (vedle dogdu Br. Gen. 33, 14); průgde Br. Jer. 25, 31; Bůh odtud půgme tě t. Deut. 30, 4; dial. stójím, bójím sa BartD. 8 (zlin.), dójit (do-jíti), prójit BartD. 34 (slov.), dójdu, prójdu t. (val.), hnójiť, stóji, bóji se t. 81 (hran., vedle h*o*ní, zv*o*ní atp.), dójiť, hnójiť, stóji, bóji sa, prójiť, nepójde, růj, lůj, pokůj t. 85 (stjick.); sem patří též impt. st*ó*j nč. st*ů*j vedle praes. st*o*ju nč. st*o*jím, Stóy přede dveřmi Ol. Súdc. 4, 20, jdi a ſtuoy v bráně Pror. 66^{b}, Stuoyte mocně u vieřě Pass. 285, u vieřě tvrdě ſtuoyte t. 315, ſtuoyte BiblA. Ex. 14, 13, ſtůgte Br. t., nč. stůj; impt. b*ó*j sě nč. dial. b*ů*j sa vedle praes. b*o*jím se stč. b*o*ju sě, (ty) sě nebuoy Levšt. 150^{b}, bůj se Suš. 89, matky se nic nebůj t. 22, nč. boj se; — *-ůj* naopak se dial. krátí, na př. v nář. doudl. a chod. vyslovuje se krátce muj, tfuj, svuj, hnuj, luj, stuj Kotsm. 9, chod. 56; —

uj v *új*, na př. býgnoſt Hrub. 78^{b}, 257^{a} a j.; impt. neprzeſtupýg t. 11^{b}, oblibýg t. 32^{b}, okazýg t. 36^{a}, milýg t., milýgmy t. 454^{a}, naſledýg t. 38^{a}, vſylýg t. 36^{b}; sem patří též impt. *-ój*, *-uoj*, *-ůj*, neboť tu *ó*, *uo*, *ů* je zvratnou analogií m. *ú*, na př. waroy ſye Alch. Ant. 10^{a} a j., střevíce své obůg Br. Ezech. 24, 17, milůgte t. Zach. 8, 19 a j., pamatuog GestaMus. 73^{a}, waruog ſe Konáč (1547) 13^{b} atd.; —

yj v *ýj*, na př. wýgdu Br. Jer. 14, 18, wýgdeš t. 2, 37, wýgde t. Isa. 51, 4 a 42, 13; zlin. mýju, BartD. 8; impt. zakrýj t. 8; *krýj*-krý atp., a z toho kr*aj* přehlas. kr*ej* atd., na př. přikraj (vejce) Háj. herb. (Zíbrt Listy 11), krayte ſe Comest. 112^{a}, vmayz tu bolest (bolavé místo) Chir. 137^{a}, wymayz jím (vínem) tu ránu t. 19^{a}, ſkrey ſe Br. Isa. 2, 10, vždy sě rád mey NRada 1636, nč. krej, rej, mej atp.; sem patří též subst. *kyj*-ký, z čehož je dále k*aj*, k*ej*, vzav kay bil je Háj. 274^{a}, že ste mi dali ten kay abych se psuom bránil t. 306^{a}.

V stsl. mění se v stejných okolnostech kvantita v *ъj*-*yj* a *ьj*-*ij*: z dobrъ-jь je dobr*y*j(ь), z listьje-list*i*je atd.

506. Kvantitativní změny kmenoslovné. Případy, které sem patří, jsou mimo jiné:

1. Dloužení staré i nové, zvláště v iterativech. Dloužením starým měnilo se *e* v *ê*, *o* v *a* atd., na př, t*e*k-t*ê*k-, útěk, m*o*r-m*a*r-, mořiti-mařiti, g*o*r-g*a*r-, hořeti-oharek atd., v. §§ 500 a 503. To pronikalo zvláště v iterativech, proti t*e*k-, n*o*siti atp. bylo t*ê*kati, n*a*šati atd. Tvoření iterativ je v stálém proudu; bylo v době praslovanské za dloužení starého, a trvá také, když nastalo dloužení nové, *e* v *é*, *a* v *á* atd. Odtud mají iterativa naše slabiku kořennou z pravidla zdlouženu, dílem zdloužením novým, dílem starým i novým. Na př. *a*-*á*, kladu-nakládám; — *e*-*ê*, teku-utíkám stč. utiekaju; — *e*-*é*, na př. teku-vytékám; — *i*-*í*, viděti-vídati; — *o*-*á*

(psl. *o-a*), nositi-snášeti, voziti-vyvážeti, voditi-provázeti, honiti-vyháněti, točiti-otáčeti, choditi-vycházeti, moci-pomáhati, robiti-vyráběti, hoditi-házeti, kotiti-skáceti, močiti-smáčeti, zvoniti-vyzváněti, otvořiti - stč. otvářěti, vděčnost otwarzye božie milosrdenstvie Alb. 24ª; duchovné věci otwarzye a tělesné zakrývá t. 86ᵇ; topiti-vytápěti, tonúti-tápati, s mlynářem v pekle potoneš v ňemž tapati věčně budeš Hrad. 114ª, mnohokrát tápala jest ta lodíčka a bude tápati, ale nikdy je nepotonula ŠtítMus. 84ᵇ, prositi - stč. zaprášěti, ktož bude mšě zaprášěti PassKlem. 107ᵇ (v. rkp. omylem zaproffyeti), dial. odprášať, doprášať se čeho Šemb. 45; množiti - stč. dial. rozmnážěti, práva a volnosti rozmnazatt (inf.) List. XVI stol. Perw. Otč. 13; roditi - stč. narázěti, by se byl nenarazal Hrad. 76ᵇ; chromý-chrámati; — *o-ó*, rostů-vyrůstám; — *u-ú*, pustiti-pouštěti, sušiti-vysoušeti, ostuditi-ostouzeti, chlubiti se - vychloubati se, poručiti-poroučeti; — *y-ý*, slyšeti-slýchati, skytu-skýtám, hryzu-hrýzám; — *ъ-ý(y)*, dmu psl. dъmą-dýmati, dchnu m. dъchną-dýchati (z toho pak dychnu m. dchnu), schnu m. sъchną-vysýchati; — *ь-í(i)*, čnu psl. čьną-začínati, *svьtnąti- svítati (z toho pak svítnouti) atd.

2. Slabiky krátké v a d j e k t i v e c h s p ř í p o n o u *-ьjь*, na př. pták-ptačí, zajíc-zaječí atp.; dívčí je slovo nové m. děvčí.

3. Dloužení v k o l l e k t i v e c h *-ьje*, na př. dub-doubí, buk-boučí; dial. také: list-lístí, hloh-hlóží, bor-bóří, hrab(habr)-hrábí, vrba-vŕbí, březa-břézí, vyga (vikev)-výdží BartD. 61 (val.).

4. Dloužení dialektické k o n c o v k y *-ení* v *-éní* v subst. kamení, lešení, chodění, dovolení atp. BartD. 8 (zlin.) místo kamení atd.

5. Dloužení slabiky kořenné v s u b s t. s p ř í p o n o u *-ja*. Na př. píce z pit-ja, láce z lat-ja (srov. pol. łatwy Mikl. Etym. Wtb. 161), kůže stč. kóžě z kozja Mikl. II 78, péče z pekja, příze z prędja, poušť stč. púščě z pustja, výše atp.; ale někdy zdloužení není, na př. meze.

6. Vedle p ř í p o n y krátké *-ař* jest i dlouhé *-ář*; slabika kořenná se mnohdy krátí, je-li dlouhá. Na př. kráva-kravař, víno-vinař, kůň-koňař; drát-drátař, lék-lékař, máslo-máslař; sedlo-sedlář, ryba-rybář, kolo-kolář, mýdlo-mydlář, mlýn-mlynář.

7. S u b s t a n t i v a *-dlo* mívají slabiku kořennou zkrácenu; na př. strouhati-struhadlo, vrátiti-vratidlo, a podobně přikrywadlo Br. Ex. 25, 19, t. Num. 4, 7, ſpinadlo Br. Ex. 35, 22 a j.

8. Adjektiva p o s s e s s i v a *-inъ* mají *-i-* krátké, ale zpodstatnělá z nich mají dlouhé *-ín*; na př. teta-tetin a jm. míst. Tetín, a podobně Miletín, Hroznětín, Protivín, Kuba- příjm. Kubín atp. Srov. doleji *-óv* a *-ov* v č. 11. — Ve jménech Rusín, zeměnín atp. je koncovka *-ín* jiná a vždy dlouhá.

9. Subst. s p ř í p o n o u *-unъ* mají koncovku dlouhou, na př. tahoun, běhoun, křikloun a j.

10. N o m i n a a g e n t i s *-tel* mají slabiku kořennou z pravidla krátkou, proti dlouhé, jež je v příslušném kmenu slovesném; na př. kázati-kazatel, a podobně hlasatel, tazatel, obyvatel, ředitel. Odchylkou rouhatel, slovo nověji utvořené. V přítel stč. přietel je délka vzniklá stažením z býv. prьja-. O novém říditel m. ředitel, zasílatel atp. v. nahoře v § 503.

11. V s u b s t. *-ęt* dlouží se slabika před touto příponou jdoucí. Na př. kněz-kníže stč. knieže, dět-(děti)-dítě, had-hádě, rak-ráče, žid-žídě, holub-holoubě, hus-house, kozel-kůzle, srna - slc. sŕňa, vlk - slc. vĺča atd. Podle toho dílem bylo, dílem dialekticky jest i ósle, wůfle Rosa 34, kůřě, když kaurze má tipet Hrub. 202ᵇ, kauře Háj. 199ᵇ a j. (nč. píše se kuře, ale v jazyku obecném slyší se kůře), téle, týle Šemb. 45 (mor.-česk.). Odchylkou na př. prase, štěně. Sem patří také jména domácká dial. Kopále = dceruška Kopalova, Kučíře = dc. Kučerova Šemb. 31 (krkon.).

12. Adjektiva p o s s e s s i v a *-ovъ* mají v sg. nom. (akk.) masc. dlouhé *-ó-*; ale zpodstatnělá z nich mají *-ov* krátké. Srov. nahoře *-in* a *-ín* v č. 8. Na př. bratrův stč. bratróv, Benešóv fem. -ova atd., ale jm. místní Benešov, Žižkov atd.

13. P ř í p o n a *-ík* je z pravidla dlouhá, na př. mužík, chlapík, koník, malík, bídník, denník, ročník atd.

14. Dloužení a krácení v k m e n e c h j m e n n ý c h tvořených příponami *-ьk-*, *-ъk-*. Material sem hledící probral J. Máchal (v programmu gymn. německobrodského 1888).

Podle toho v deminutivech d v o j s l a b i č n ý c h *-ek* (*masc.*) je slabika kořenná z d l o u ž e n a, na př. had-hádek, hlas-hlásek, hrad-hrádek, chlad-chládek, klas-klásek, mrak-mráček, prach-prášek, stav-stávek, šat-šátek, vlas-vlásek, hrách gen. hrachu-hrášek, mráz gen. mrazu-mrázek, pás gen. pasu-pásek; čep-čípek, sklep-sklípek, vřed-vřídek, květ-kvítek, měch-míšek, štěp-štípek, sníh gen. sněhu-snížek; hřib-hříbek, list-lístek, žid-žídek; nos-nůsek, šos-šůsek, tvor-tvůrek; brus-brousek, dluh-dloužek, dub-doubek, duch-doušek, chlup-chloupek, kus-kousek, luh-loužek, pruh-proužek, sud-soudek, vnuk-vnouček, zub-zoubek; hrb-hŕbek, vlk-vĺček, vrch-vŕšek BartD. 8 (zlin.); — výjimkou bývá slabika kořenná n e z d l o u ž e n a; a to nejčastěji, když tu je samohláska *o*, na př. bor-borek, chvost-chvostek, škop-škopek, vzor-vzorek, zvon-zvonek, dům gen. domu-domek, dvůr gen. dvoru-dvorek, stůl gen. stolu-stolek, vůl gen. vola-volek; Jan-Janek, člun-člunek, děd-dědek, jež-ježek, — nebo tvar z d l o u ž e n ý i n e z d l o u ž e n ý vedle sebe se vyskytují, na př. drob-drůbek i drobek, most-můstek i mostek a j. — V deminutivech *-ek*, jež mají s l a b i k v í c e n e ž d v ě, bývá slabika zdloužena, nebyla-li dlouhá již ve slově základním; na př. beran-beránek, kolovrat-kolovrátek, občan-občánek, skřivan-skřivánek, valach-valášek, buben-bubínek, jelen-jelínek, kořen-kořínek, lupen-lupínek, ořech-oříšek, prsten-prstének ob. prstýnek, stupeň-stupínek, večer-večírek, člověk-

člOvíček, kalich-kalíšek, jazyk-jazýček, kantor-kantůrek, ostrov-ostrůvek, potok-potůček, sochor-sochůrek, život-živůtek, holub-holoubek, ubrus-ubrousek a j.; — výjimkou bývá slabika řečená opět někdy nezdloužena anebo tvary se slabikou zdlouženou i nezdlouženou vedle sebe se vyskytují, na př. úhor-úhorek, laloch-lalošek i lalůšek, hrnec-hrneček; tvar se slabikou nezdlouženou bývá zvláště tu, kde slabika předcházející je dlouhá, na př. úhor-úhorek, a při odvozeninách od základního *-ec* (*-ьcь*), na př. kopec-kopeček atd.

Stejné zdloužení je v deminutivech dvouslabičných *-ko (neutr.)*, na př. vrata-vrátka, dřevo-dřívko, tělo-tílko, ucho-úško, slovo-slůvko, lože-lůžko, dno-dýnko; výjimkou někdy nedlouženo, na př. oko-očko, plece-plecko, břicho-břiško vedle bříško a j.; — podobně v trojslabičných, na př. hovado-hovádko, jezero-jezírko, koleno-kolénko, poleno-polénko, rameno-raménko, semeno-seménko, olovo-olůvko, kopyto-kopýtko, koryto-korýtko, hrdlo-hrdélko, okno-okénko, prkno-prkénko, stehno-stehénko ob. stehýnko; řebro-řebérko, vědro-vědérko; slunce-sluníčko, srdce-srdéčko vejce-vajíčko; dítě-děťátko, house-housátko, kuře-kuřátko, prase-prasátko, vnouče-vnoučátko, zvíře-zvířátko. —

Deminutiva *-ka (fem.)*: dvojslabičná, jejichž slovo základní má kořennou slabiku dlouhou, dílem ji zachovávají, na př. část-částka, hráze-hrázka, váhy-vážky, míra-mírka, mříže-mřížka, svíce-svíčka, výše-výška, mouka-moučka, bouře-bouřka, hloub-hloubka, chůze-chůzka, nůše-nůška atp., — dílem ji krátí, na př. brána-branka, jáma-jamka, kráva-kravka, skála-skalka, sláma-slamka, žába-žabka; hlína-hlinka, lžíce-lžička, mísa-miska, síra-sirka, bouda-budka, hrouda-hrudka, houba-hubka, koule-kulka, moucha-muška, strouha-stružka, trouba-trubka a j.; — když slovo základní má slabiku kořennou krátkou, tedy dílem se nedlouží, na př. pata-patka, laně-laňka, včela-včelka, leb-lebka, směs-směska, nit-nitka, svině-svinka, myš-myška, tyč-tyčka, bota-botka, noha-nožka, socha-soška, spona-sponka, škola-školka, voda-vodka, čuba-čubka, hruše-hruška, ruka-ručka a j., — dílem se dlouží, na př. hlava-hlávka, chasa-cháska, strana-stránka, klec-klícka, pec-pícka, řeka-říčka, střecha-stříška, ves-véska zúž. víska, zeď-zídka, děva-dívka (lišeno od děvka), věž-vížka, kniha-knížka, hus-houska, chut-choutka, hora-hůrka a j.; — když táž deminutiva mají více než dvě slabiky, bývá slabika předposlední dílem zdloužena, na př. čeleď-čeládka, pamět-památka, smetana-smetánka, beseda-besídka, konev-konévka, otep-otýpka, postel-postýlka, ratolest-ratolístka, chalupa-chaloupka, perut-peroutka, pokruta-pokroutka, pevnost-pevnůstka, tajnost-tajnůstka a j., — dílem nezdloužena a to zvláště tu, kde slabika předcházející je dlouhá, na př. nádoba-nádobka a j., — u odvozenin z *-ina*, na př. novina-novinka a j., — když je to slabika se samohláskou *o*, na př. homole-homolka, punčocha-punčoška a j., ale: komůrka, stodůlka, osůbka a j., — dále když je to slabika se samohláskou *i*, *y*, na př. košilka, kobylka a j., — a také jindy, na př. kabelka, ovečka, panenka, tabulka, pilulka a j. —

Z deminutiv odvozená deminutiva dálejší většinou zachovávají kvantitu deminutiv základních, na př. šat-šátek-šáteček, část-částka-částečka.

15. Subst. s příp. *-ьca* mají slabiku kořennou z pravidla dlouhou, na př. raditi-rádce, zraditi-zrádce, ves-vésce stč. vésce, voditi-vůdce, zhubiti-zhoubce atd.

16. Dloužení v adverbialních komparativech (superlativech) tvaru kratšího, s příp. *-jьs*, *-jes*. Na př. daleký kompt. dalí, adverb. dále, daale VšehK. 34[a]; drahý-dráze t. 127[b]; snadný-snáze t. 90[a]; adj. lepý, kompt. lepí, adv. lépe, leepe t. 5[a], nč. ob. líp; kompt. mení, adv. méně, meenie t. 64[a], nč. ob. míň; déle, deele t. 161[a], nč. ob. dýl; široký-šíře, ſſijrze t. 65[b]; hustý stč. húšče nč. houšť; hluboký stč. hlúbe nč. hloub; dřevní stč. dřéve nč. dříve; atd.

17. Nomina agentis s příp. *-čь* mají slabiku kořennou z pravidla krátkou. Na př. roditi-rodič, páliti-palič, sázeti-sazeč, bouřiti-buřič atd. Odchylkou rouhač Jg., hlídač Us. V *dráč*, *hráč* atp. slabika dlouhá není kořenná.

18. Přípona *-yšь* je dlouhá; na př. slepýš, měkkýš.

19. Dloužení slabiky kořenné v některých adjektivech tvaru jmenného. Na př. proti krátkému *a* ve zdravý, -á, -é, plur. zdraví, -é, -á, gen. zdravého atd. jest dlouhé *á* ve zdráv, zdráva, zdrávo, plur. zdrávi, dat. zdrávu býti atd.; — a podobně mladý-mlád; — malý-mál, David byl maal Štít. ř. 17[a], jsa maal t. 20[b], nč. málo, na-mále, po-malu a po-málu chod. 56 a j.; — pravý-práv, donidž židé byli praawy Štít. ř. 78[b] atd., subst. právo, adv. právě; — starý-stár, nevšickni (jsme) ſtaarzy Štít. ř. 89[b], k-stáru Us.; — nahý-náh, naah ČE. 17, kdy jsmy tě vídali naaha t. 16; — čistý stč. číst, buď czíſt HusPost. 20[a], noha czijſta bude Štít. ř. 152[b], již jste vy czijſty (masc.) t. 87[a], kteráž (srdce) jsú czijſta t. 293[b]; tichý stč. tích, bóh tijch a kliden ukáže sě Štít. ř. 170[a], učinil tijcho t. 93[b], z tijcha jdúce t. 121[b], že j' potřebné tijchu býti t. 4[b], tijſſe kraloval t. 18[b]; — křivý adv. křívě, krzijwie Hrub. 179[b], Ben. Lev. 19, 12; — jistý stč. jíst, já sem gíſt Kruml. 149[b]; — milý stč. míl, bude jemu míl Ol. Prov. 15, 9, má nám pravda mijla býti Štít. ř. 95[a], mijly jsme jemu t. 46[b], nč. mílo (adv.); — pilný stč. pílen, jsúc pílna HusPost. 17[b], máme pijlny býti Štít. ř. 27[a], jsú pijlny panie a panny t. 4[b]; — dobrý-dóbr, múdrý bláznóm nemůže duobr býti Hrub. 463[b]; — tuhý adv. túže, tauze Dolež. 190, túze Us. a Kotsm. 7. Naproti tomu nedlouženo: svatý-svat, chudý-chud, slepý-slep, chytrý stč. chytr atd.; zvláště neutrum těchto tvarů bývá v jistých výrazích nedlouženo, na př. na-čisto, z-čista jasna, do-čista, čistě proti stč. číst, — do-naha proti stč. náh, z-hola, do-hola, letos je draho, koupiti draze atd. — V jazyku starším bývá zdloužena

také slabika příponová; na př. dokon*á*le, tak dokonaale VšehK. 82^{b}, dokonále t. 27^{a}, Hrub. 18^{a}, t. 37^{a}, Br. Ezech. 27, 4 a j., — lask*á*vě, łaſkáwě Br. Ezech. 20, 41, t. Gen. 33, 10 a j., — spravedl*í*v, spravedl*í*vě, dobrot*í*vě, vel*í*cě atp., ſprawedlíw HusPost. 154^{a}, ſprawedlijwie Hrub. 14^{a}, t. 29^{b}, dobrotijwie t. 416^{a}, miloſtijwie t. 37^{b}, zdrželijwie t. 51^{a}, hniewijwie t. 26^{b}, lſtijwie t. 37^{a}, lžijwie t. 336^{a}, tak welijcze Štít. ř. 16^{a}, t. 46^{a}, aby welijcze daroval t. 90^{b} atd.

20. Spřežky adjektivní s *ná-*: bledý-*nábledý*, žlutý-*nážlutý* atp. Na př. nábělavý Háj. herb. 12^{a}, nábledý t. 48^{a}, listí náčernalé t. 8^{b}, náczerný Ben. Lev. 13, 21, slunce náčerwené VelKal. 249, náczerwený Ben. Lev. 13, 19, náčerwenalá Háj. herb. 49^{a}, pryskyřice námodralá Háj. herb, 26^{b}, náryſſawý t. 4^{a}, náſſediwý t. 12^{a}, názelené barvy t. 5^{a}, barvy nážluté t. 6^{a}; náhořklý Us., nárožní, náradlní atp. Odtud odvozená subst.: stč. náradlník Vít. 95 a j.

21. Stejné tvary s *pří-*: bledý-*příbledý* atp., přijbledý Háj. herb. 352^{b}, přijbrunátný t. 202^{b}, semeno přijčerné t. 153^{b}, přijčerwený t. 155^{b}, přijhořký t. 1^{b}, přijkadeřawý t. 207^{a}, přijmodrý t. XI^{a}, přijperný t. 17^{b}, přijſladký t. 106^{b}, přijſſediwý t. 248^{a} atp.

22. Předložka je dále zdloužena ve mnohých složeninách, jako jsou na př. n*á*pad, n*á*lez, n*á*prava, n*á*rod, d*ů*chod stč. d*ó*chod, d*ů*mysl, p*ů*vod, př*í*krov, pr*ů*chod, pr*ů*prava, př*í*voz stč. př*ie*voz; zál*es*í, zád*u*ší, př*í*moří, př*í*střeší, n*á*městí atd. Taktéž *vy-*: v*ý*chod, v*ý*prava, v*ý*sluní atd. V jiném druhu složenin těchto krátí se samohláska kmene jmenného: chv*á*la-pochv*a*la, sl*á*va-osl*a*va, kr*á*sa-okr*a*sa, sm*í*ch-posm*ě*ch, v*í*ra-pov*ě*ra, m*í*ra-z*á*m*ě*ra, pom*ě*r, s*í*la-pos*i*la atp.; podobně při *ne-*: v*í*ra-nev*ě*ra, kr*á*sa-nekr*a*sa.

23. Slovesa *-núti* mívají v nč. často slabiku kořennou dlouhou, v jazyku starším pak krátkou. Na př. z adj. sl*a*bý, sl*á*b je nč. sl*á*bnouti, před tím sl*a*bnouti, prſy oſlablé Háj. herb. 353^{a}; podobně ml*a*dý, ml*á*dnouti a ml*a*dnúti, zmladne t. 136^{b}; sl*a*dký, sl*á*dnouti a sl*a*dnúti, ſladne t. 380^{a}, zſladnou t. 83^{a}; h*u*stý, h*ou*stnouti a h*u*stnúti, až zhuſtne t. 49^{a}; tl*u*stý, tl*ou*stnouti a tl*u*stnúti, tluſtne t. 92^{b}; žl*u*tý, žl*ou*tnouti a žl*u*tnúti, řásy zžlutnau t. 81^{a}, zžlutne t. 103^{a} a j.

24. Slovesa *-ovati* mají slabiku kořennou z pravidla krátkou proti dlouhé příbuzných slov jiných. Na př. pán-p*a*novati, práce-pr*a*covati, král-kr*a*lovati, kralowati Br. Gen. 37, 8 a j. (v Br. vždy tak), h*á*zeti-vyh*a*zovati, l*é*tati-pol*e*tovati, navšt*í*viti stč. navšč*ie*viti-navšt*ě*vovati, sv*í*titi, sv*ie*titi-rozsv*ě*covati, kř*í*ž-ukř*i*žovati, s*í*liti-pos*i*lovati, st*ů*l-stolovati, k*ou*piti-k*u*povati, s*ou*diti- rozs*u*zovati, zv*ý*šiti-zv*y*šovati atd. Krácením novým ř*í*diti stč. ř*ie*diti-nař*i*zovati, srov. § 503. Analogií vznikají však odchylky, na př. králowal Háj. herb. 303, pánuge t. VIII^{b}, oſwijeczowati Lact. 181^{d}, przimijeſſowal t. 187^{a}, dial. shromážďovat mýt. 335, zmíňovat t. atp. —

Některé jiné případy, které vlastně do kmenosloví patří, uvedeny jsou mezi tvaroslovnými v § následujícím.

507. Kvantitativní změny tvaroslovné. Koncovky flexivní mají kvantitu z pravidla ustálenou, na př. sg. akk. t*u* ryb*u* má krátké *-u*, sg. instr. t*ú* ryb*ú* dlouhé *-ú*, 1. os. sg. kupuj*i* stč. kupuj*u* má krátké *-i*, *-u*, 3. pl. kupuj*í* stč. kupuj*ú* dlouhé *-í*, *-ú* atd. Jaké kvantity která koncovka jest, učí na svých místech tvarosloví. Zde jest tedy vytknouti jen případy, kde kvantita tato se kolísá, a dále jak se kde v tvarech flektovaných anebo k flexi počítaných mění kvantita slabik vnitřních, kořenných a příponových.

1. V du. dat. instr. je dial. zdloužené oč*í*ma, uš*í*ma BartD. 60 (val.).

2. V pl. nom. masc. a neutr. dlouží se koncové *-i* a *-a* v dial.: vojácí, hadí, holubí, vtácí, formaní BartD. 55 (dol.), hadí, chłapí, čápí, chłapcí, zajicí Btch. 447 (dbeč.) a j.; okná, telatá t. 38 (javor.), 39 (súch.) a j., slc. delá, polia Hatt. slc. 75. Naopak zkráceno bývalé *-í* zúžené z *-ie*, na př. stč. vlc*ie*-vlc*í* nč. vlc*i* (analogií podle ptác*i* a j.).

3. V plur. gen. tvarův *-óv* a *-í* je tato koncovka vždy dlouhá: chlap*óv* nč. chlap*ův*, kost*í*, znamen*í*, duš*í* atd. Tvary, které koncovek těchto nemají, mívají slabiku poslední dialekticky mnohdy zdlouženu; na př. č*á*s, do těch čás Kotsm. 8 (doudl.), čias Hatt. slc. 68, — vr*a*ta vr*á*t, kolo kól atp., do wraat Pror. Isa. 38, 10, podle veštie wrát Ol. 4. Reg. 10, 8, u wrát Br. Jer. 19, 1, do našich vrát chod. 57, do vrát Kotsm. 8, z těch kuol Kat. 156, t. 162, mých ſluow BrigF. 132, falešných slův Suš. 344, z tijl (sic, nč. těl) Štít. ř. 60^{b}; — str*a*na str*á*n atp., se všech ſtrán Pref. 10 a j., Háj. 302^{a} a j., se všech ſtrán chod. 57, Kotsm. 8, zo šetkých strán Erb. čít. 70 slc., u hláv chod. 57, Kotsm. 8, strák BartD. 39 (súchov.), od vrchu do paat Štít. ř. 132^{a}, od pupka do paat Alxp. 138, všech huor Hod. 1^{b}, okolo huor List. slez. XVI stol. Perw. Otč. 10, hur BartD. 103 (laš.), jeho nooh Pror. 26^{a}, patnacziet nuoh ML. 104^{a}, slc. s nuoh Erb. čít. 70, nóh BartD. 39 (hroz.), kóp t., podle stoky wuod Krist. 34^{b}, množstvie wuod Pror. Jer. 10, 13, do židovských ſkuol Pass. 127, škuł BartD. 103 (laš.), rúk t. 39 (súch.), rýb Hatt. slc. 71; — duš*ě*-d*ú*š atp., zbožných duuſſ Pass. 626, těl ale ne duuſſ Štít. uč. 58^{a}, pracných dúſſ t. 152^{a}, svých duuſſ Štít. ř. 100^{a}, svatých dvvſſ t. 52^{b}, všech ze^{e}m svD. 24; — bývá tu zdloužení i v slabice *příponové*: do vobl*á*k chod. 57; pol*á*n (polen), klep*á*t (klepet), steb*á*l, svět*á*l, pobřes*á*l, věd*á*r t.; močid*é*l, jar*é*m BartD. 39 (hrozenk.), ok*é*n, jabuč*é*k t. 38 a 39 (javor. a súch.), ok*é*n, sk*é*l t. a 60 (val.), děc*é*k, věd*é*r, zrcad*é*ł t. 85 (stjick.), slc. suk*ie*n; řada hrom*á*d, málo vot*á*v chod. 57, mot*ý*k BartD. 39 (hrozenk. a súchov.), rov*í*n, hruš*é*k t. (hroz.), trn*é*k,

pletéк, handér t.; měrék, jehél t. 60 (val.), metél t. 89 (stjick.); meríc, zelín, rovín t. 39 (hrozenk. a súch.); ovéc t. 60 (val.); vovíc (ovéc), vajíc chod. 57; do kořán Us.; mírka semán chod. 57; Knijžát VelKal. 33, stádo housát chod. 57, tělát BartD. 89 (stjick.), děvčát, kuřát t. 85 (též), prasát t. a 61 (val.), koťát t.

4. Koncovka pl. dat. *-óm* je z pravidla dlouhá, na př. ku pahorkóm Ol. Jos. 22, 10 a j., k nebeľuom Krist. 27[a], nč. *-ům*; ale dialekticky se krátí a jest *-om*: chlapom, mužom chod. 41, vojákom, synom, koňom, dveřom, telatom Kotsm. 8 (doudl.), chłapom, koňom, telatom BartD. 9 (zlin.) a j. (obecně mor.), slc. chlapom. Tak bylo dílem již v stč.

5. V plur. lok. je dial. krátké *-ach* m. *-ách*, na př. ve snach, na lukach chod. 57, — a jinde vedle dial. *-och* také *-óch*, zdloužením podle rybách, chlapích atp., na př. dubóch, koňóch, polóch, zahradóch, lukóch BartD. 84 (stjick.).

6. V plur. instr. bývá místo *-y*, *-ami* dial zdloužené *-ý*, *-ámi*; na př. s tema chłapý, před svátký, za vratý BartD. 34 (strán.) a 41 (břez.), za horámi, zubámi, věcámi t. 60 (val.), rodičámi, polámi, očámi, ušámi t. 84 (stjick.), srov. stpol. dzedzynaami Listy filol. 1879, 315.

7. Ve vzoru *chlap (dub)* bývá proti kořenné slabice dlouhé v nom. (akk.) sg. krátká v pádech ostatních. Na př. *á-a*, hrách gen. hrachu dat. hrachu atd., práh-prahu, mráz-mrazu, pás-pasu, pán-pana; *é*, *í-e*, *é*, chléb-chleba, sníh-sněhu, vítr-větru; *ů(ó)-o*, bůh-boha, stůl-stolu, kůl-kolu, důl-dolu, vůz-vozu, půst-postu, zrůst-zroſtu Br. Isa. 44, 14, vůl-vola, dvůr-dvoru atp. Odchylky, způsobené většinou analogií: hrách-hráchu chod. 57, práhu t., mrázu t., kůlu t., pás-do pásu BartD. 9 (zlin.), pán-pána (v případech jistých vedle pana), zrůst-zrůstu Us., půst-v půstě Pal. 5, 2, 431 a BartD. 9 (zlin.). V přejatém trůn, kůr gen. trůnu, kůru atd. kvantita se nemění.

8. Podobně v některých jménech vzoru *oráč*, *meč*; kůň gen. koně atd.; déšť gen. deště Nejedlý Gram. 127, a také déště, do déšča BartD. 9 (zlin.), déſſť Br. Isa. 44, 14, déſſtě t. Jer. 3, 3 a deſſtě t. Ezech. 1, 28 a j.

9. Podobně ve vzoru *město*: jádro jader; jméno jmen, gméno Br. Gen. 36, 40, zegména t. 30, 28, gmen swých t. Gen. 36, 40; léto let, dvě létě Br. Gen. 5, 20, devět let t. 5, 27, k sedmi letům t. 41, 36, letóm VšehK. (vždy tak).

10. Ve vzoru *ryba* zkracují se kmeny dvojslabičné, když mají slabiku první dlouhou, v jazyku nynějším v sg. instr. a plur. gen., dat., lok. a instr., na př. brána-branou, bran, branám, branách, branami, — strouha-struhou, struh, struhám, struhách, struhami, — žíla-žilou, žil, žilám, žilách, žilami Nejedlý Gramm. 148, — kůra-korou, — míra-měrou, měr atp. Z památek stč. nelze téhož měnění kvantity přímě dokázati

to jest doklady rukopisnými dosvědčiti, poněvadž kvantita v žádném rukopise starém není označována důsledně; mívají ovšem ve mnohých rukopisích slabiky dlouhé často délku označenu, ale nikde není označena slabika dlouhá každá, a proto nelze z tvaru rukopisného na př. branuu Pass. 485 tvrditi, že slabika jeho první byla krátká. K bezpečnějšímu poznání vede nás v této příčině kvantita novočeská. Krácení míra-měrou nemůže býti původu novočeského, neboť novočesky zkrátili bychom míra v mírou; pochází tedy z doby staré, z doby před úžením *ie* v *í*. Je-li však měnění kvantity v míra-měrou staré, tedy je zajisté staré také v brána-branou atd. Krácení stejné bylo bezpochyby také v du. gen. lok. branú, jsouť zde k tomu příčiny stejné, jako v sg. instr. a jako v plur. dat. a lok., a bylo pravdě podobně také v du. dat. instr. branama, jako v plur. instr. branami. — Novočesky říká se vedle branou také bránou, vedle hrouda také hruda atd., tak že někdy tvary dvojnásobné vedle sebe jdou, na př. strouha gen. strouhy dat. lok. strouze atd., a struha gen. struhy dat. lok. struze atd. Dvojitost tato vznikla novotvořením: vedle pádových tvarů s kmenovou slabikou dlouhou sg. nom. strouha gen. strouhy atd. byly v pádech jiných tvary s kmenovou samohláskou krátkou sg. instr. struhou, pl. gen. struh atd.; časem přidělaly se analogií k tvarům s náležitým *-ou-* tvary dlouhé též pro pády ostatní, tedy podle sg. nom. strouha atd. též sg. instr. strouhou atd., a přidělaly se naopak k tvarům s náležitým *-u-* tvary krátké též pro pády ostatní, tedy podle sg. instr. struhou atd. též sg. nom. struha atd. Byla-li tato dvojitost již v češtině staré a jakou měrou, nevysvítá bezpečně z tradice jazyka; zajisté jí nebylo tolik jako v češtině nynější, ale začátky nějaké býti již mohly.

11. Stejné krácení je ve vzoru *duše*; na př. práce sg. instr. prací, pl. gen. prací, dat. pracím, lok. pracích, instr. pracemi, sg. nom. tíže, instr. s-těží atp. Ale pravidelnost a důslednost se tu nevyvinula anebo nezachovala, říká a píše se vedle prací také prácí atd., a zejména nikdy nekrátí se pl. dat. a lok., když mají koncovky *-em* a *-ech*: *prácem*, *prácech*.

12. Podobné krácení je dále v některých jménech vzoru *kost*, zejména sůl gen. soli atd., hůl gen. holi atd., stč. též pied gen. piedi a pl. gen. pědí. — V parallelním vzoru *host* je pl. nom. stč. *-ie*, a podle toho *třie*, *čtyřie*; tu zkrácena koncovka v nč. tři, čtyři.

13. Ve sklonění souhláskovém jsou ve vzoru *rámě* k nom. akk. rámě, břímě, plémě atd. pády ostatní krátké: ramene, břemene, plemene atd., dat. rameni atd., pl. nom. akk. ramena atd., gen. ramen atd.; — podobně je nom. máti, akk. máteř vedle gen. mateře atd.

14. Ve sklonění zájmenném je dial. *tá* místo *ta*, *táto* m. *tato* Btch. 446 (dbeč.), *hó* eam, *hú* eam BartD. 85 (stjick.); — mor. nom. *dvá*, *obá* vedle akk. *dva*, *oba*; — za nč. náš, váš fem. naše, vaše atd. bývá v dokladech XV—XVIII stol. dlouhé *-á-* také ve dvouslabičných

nominativech a akkusativech sing. i plur., na př. utěšenie náſe HusPost. 64[b], dostatečnost náſe t. 107[b], (odplatu) náſi t. 64[a], světlo wáſſe Br. NZák. 12[b], odplata wáſſe t. 12[a], náſi doktorové HusPost. 15[a], náſie těla t. 65[a], kniežata náſe t. 65[b], věci váſe t. 94[b], náſſie duſſie Ol. Jud. 8, 16, synové wáſſi Br. NZák. 30[b] a j., knížata náſſe t. 159[a], náſſi Nudož. 35, náše, váše Tomsa 234 atd

15. V časování jsou jisté proměny kvantity především v infinitivě. Infinitivy dvojslabičné mají slabiku první z pravidla zdlouženu; na př. nesu-nésti, vnésti, vedu-vésti, zvésti, kladu-klásti, hraji-hráti, kryji-krýti, chtěl-chtíti stč. chtieti, mřel-mříti stč. mřieti, ctil-ctíti stč. čstíti atd. Z pravidla toho vyjímají se jenom slovesa moci, vrci, jeti, pěti (pěji), spěti (spěchati). Některá pak mívají slabiku někdy zdlouženou, někdy nezdlouženou, na př. smíti a směti, čníti a čněti, zejména -íti, -ěti, pníti a pněti a j. Když infinitiv dvojslabičný je složen s předložkou nebo s *ne-* a tím jest učiněn trojslabičný nebo i čtyřslabičný, tedy je slabika kmenová někdy zdloužena, někdy nezdloužena. Pravidlo jest toto:

a) Za dlouhé -áti infinitivu dvojslabičného má infinitiv víceslabičný krátké -ati. Na př. dáti-vydati, podati, nedati atd.; znáti-poznati, uznati, neznati atd.; hnáti-zahnati, pohnati atd.; bráti-sebrati, nabrati, podebrati, rozebrati atd.; zváti-pozvati, vyzvati; stláti-ustlati, dbáti-nedbati, spáti-zaspati atd. Jenom tam zůstává dlouhé -áti také v infinitivě víceslabičném, kde -á- vzniklo stažením; tedy v slovesích báti z bojati, státi ze stojati a v slovesích vzoru třídy V. 4: láti z lajati, smál se ze smьjalъ atd., na př. báti se-nebáti se, státi-postáti, vystáti, přestáti, láti-vyláti, káti se-vykáti se, táti-roztáti, netáti, smáti-zasmáti se, hřáti-ohřáti atd. Shodně s pravidlem tímto jest státi (*stojím*)-přestáti . . ., a naproti tomu státi (*stanu*)-přestati atd.

b) Za dlouhé původní -íti (kde i stará čeština měla -íti) infinitivu dvojslabičného má infinitiv víceslabičný krátké -iti. Na př. ctíti stč. čstíti-uctiti, poctiti, nectíti; mstíti-pomstiti, křtíti-pokřtiti, píti-napiti, bíti-zabiti, žíti-užiti atd. Vyňato jest jíti-nejíti, najíti, přijíti atd.

c) Všude jinde jest v infinitivě víceslabičném táž slabika zdloužena, jako ve dvojslabičném. Na př. títi stč. tieti-roztíti stč. roztieti atd., vzíti stč. vzieti-nevzíti, žíti (žnu) stč. žieti-požíti, mříti stč. mřieti-umříti, tříti stč. třieti-utříti, příti stč. přieti-podepříti, rdíti se stč. rdieti sě-zardíti se, týti-roztýti, výti-zavýti, krýti-přikrýti, mýti-umýti, rýti-vyrýti, býti-dobýti, nabýti atd., zouti-obouti, schnouti-uschnouti, hnouti-pohnouti, plouti-vyplouti, nésti-přinésti, lézti-vylézti, klásti-naklásti, růsti-vyrůsti, tlouci-roztlouci atd. Někde se usus jazyka a spisovatelův kolísá; na př. vedle zazníti jest i zazněti, a podobně zahřmíti a zahřměti, nechtíti a nechtěti, srov. č. 15; — vedle míti je pojměti n. poměti; — místo dovésti atd., dowéſti Br. Jer. 52, 11, vwéſti t. Num. 14, 6, přinéſti t. Dan. 5, 2 nalézti t. Oz. 2, 6 atd. píší jiní a někdy titíž spisovatelé dovesti, donesti atd., — Jg. má vedle roztýti, otýti, unýti krátké vytyti, nabyti, dobyti atd. a krátké i dlouhé pokryti-pokrýti, přikryti-přikrýti atd. —

Za spisovné dvojslabičné infinitivy kvantity – ˘ jsou v nářečích moravských infinitivy jednoslabičné krátké; na př. lhat č. lháti, dat, psat, mit, šit, kryt, mět, chtět, vět, dut, kut, plut, klast, krast, přast, nest, vezt, plest, nyst, tyct, mřet, vřet atd. BartD. 9, 56, Neor. 7, brať, hnať, spať, chtěť, kleť, mleť, hniť, mstiť, kuť, čuť, kryť, byť atd. Btch. 444 a 445; kde slabika dlouhá vznikla stažením, je délka zachována: stát, bát sa, lát BartD. 9 (zlin.).

16. Zdloužení fonetické, které je v dvojslabičném infinitivě, v supinu není; na př. spáti-spat, žíti stč. žieti (žnu) -žat.

17. Participium *-l* mívá dialekticky zdloužení několikeré, jak ukazují příklady: píł fem. piła atd., krýł-kryła, kúł-kuła BartD. 61 (val.); — vołáł-vołała, vołali t.; — vołáł-vołała, hodíł-hodiła, seďéł-seděła, kúł-kuła t. 9 a 26 (zlin.), 91 (kel.), 85 (stjick.), Btch. 446; — vědíl vědíla, vidíl vidíli, pršílo, humíl, trpíl, volá!, minoul, oboul, ohnoul, prásknoul chod. a Šemb. 16 (domažl.); — nésł, védł, pékł BartD. 9 a 26 (zlin.); — pás, sík Us. podkrk., — nés (= nesl), véd, pék, pás BartD. 85 (stjick.), muh fem. mohła t. 113 (laš.), — nespád, pribieg, utiek Pastrn. 149 (slc., místy); — bódéł vedle bód fem. bodła, móhéł v. móh fem. mohla BartD. 78 (val.), néséł, pásél, védéł, pékéł t. 37 (strán.) a 44 (břez.); — z jazyka staršího patří sem příklady slíl, hníl, šél, vidiel, stál (stanu), výl atp.: ſlýl Hrub. 260[b], aby shnijl t. 253[b], shnijlo t. 292[a], ſhnijli t. 405[b], ſſeel Ben. Gen. 37, 30, wſſeel t. 7, 13, wyſſél t. Gen. 38, 29, naſſél t. 39, 4, ſſyél t. Deut. 19, 5, przyſſyél t. 32, 44, newidiél t. Deut. 28, 68, zuoſtál t. Gen. 7, 23, pes wayl Háj. 161[a], (vlci) wayli t. 252[b] atp.

18. Participium *-n* má v koncovce samohlásku dílem *-a-*, dílem *-e*, *-ě*. V případě prvém je koncovka vždy dlouhá: volán fem. volána atd., kupován, držán atd. V případě druhém bývá místo *-en* někdy *-én* (zúž. *-ýn-*, *-ín-*), na př. vpaléna Ben. Gen. 38, 13, byl obwinijn Háj. 294[b], tvář nebude ſpatřjna Br. Ex. 33, 23, ſpatřijn VelKal. 321, ſpatřijna t. 326, ſpatřijno t. 84, ſpatřjny t. 149, nakrmíno, pokropíno, namočíno, podojíno Kotsm. 8 (doudl.), zametýno t., — a místo *-ěn* často *-ien* zúž. *-ín*, na př. otewrzyno EvOl. 274[a], aby pozzrzzyno bylo t. 163[a], ſliſſyn t. 129[b], widijen Ben. Ex. 34, 3, widijeno t. Lev. 23, 12, powiedijeno t. Gen. 15, 13; widijn Háj. 283[a], widijna jest t. 312[b], widijni t. 199[a], swětla widijna ſſu t. 353[b]; widijn VelKal. 105, widijna t. 68, widijno t. 169, widijni t. 304, widijny t. 335, zawřijno t. 78 a j.; by wyházjni byli Br. Jer. 22, 28, pauſſtjn býwał t. Ezech. 32, 25, nebylo přenáſſjno t. Num. 36, 7, přiwážjno t. Jer. 10, 9 a j.

19. Substantivum verbale má slabiku předposlední někdy krátkou, někdy dlouhou.

a) Když je tu samohláska jiná než *-a-*, je slabika z pravidla krátká; na př. chtění, umění, lovení, házení, pití, plutí, hnutí, mytí atd. Odchylky dial. choďéní, dovolění atp. BartD. 8 (zlin.) v. § 506 č. 3.

b) Když je tu samohláska *-a-* a tvar je dvojslabičný, tedy jest dlouhé *-ání* jen tam, kde *-á-* vzniklo stažením, na př. stání ze stojanьje, lání z lajanьje atd.; jinde jest z pravidla krátké *-ani*, na př. brani, zvaní, stlaní, psaní, spaní atd.; odchylky jsou řídké: dání, stání (stanu), z-mrtvých-vstání, lkání, v jazyku starším: braanije VšehK. 214[b], 300[a], řwánj Br. Isa. 5. 29, t. Ezech. 19, 7 a j., pſánj t. Dan. 5, 7; — když je slabik více než dvě, bývá v nč. z pravidla dlouhé *-ání*, na př. pokání, volání, koupání, rozmlouvání, povstání, pozvání, sepsání atd.; v češtině staré proniká tu však pravidlo poněkud jiné, podle třetí slabiky od konce: když tato je krátká, následuje dlouhé *-ánie*, a když je dlouhá, následuje krátké *-anie*, tak že poslední tři slabiky těchto jmen mají rhythmus dílem bacchijský ⏑ – –, na př. nadaanije Hrub. 237[a], zwykánije t. 461[a], panowánije t. 395[a] atd., dílem amfimacerský – ⏑ –, na př. dijwanije Hrub. 157[a], haadanije t. 488[a], dobýwanije t. 434[a], napomijnanije t. 353[b], opaaſanije t. 171[b], kázanije t. 173[a], przikaazanije t. 507[a], okázanij VšehK. 1[a], przikázanij t. 53[b], očekaawanije t. 56[b], odhádanije t. 14[b] a j., przykázanije Ben. Deut. 21, 18, zawázanije t. 24, 6, chrápanij a drápanij Háj. herb. 67[a], zlámanj t. 61[b] a j., kázanj Br. Isa. 53, 1, rozkázanj t. 36, 31 a j.; dialekticky drží se tento způsob dosud v dolnobečevském kázaní, vdávaní, přimlóvaní atp. Btch. 446, a porůznu jinde ve slově kázaní Kotsm. 8 (doudl.), BartD. 8 (zlin.) a j. —

20. Participia praes. *nesúc-* nč. *nesouc-*, *tešúc-* přehlas. *tešíc-*, *trpiec-* zúž. *trpíc-* mají příponovou slabiku *-úc-*, *-iec-* atd. z pravidla dlouhou. Porůznu vyskytují se však odchylky a nepravidelnosti, jako na př. žena gduc za ním Br. Gen. 19, 26, řkucy t. 18, 2 a j., weduc, wołagic, miługic Rosa 134—135, buduc Dolež. 112, pigic t. 108, wolagic Tham (1801) 100, profecz ChelčP. 83[a], dcera ſlyſſeczy t. 2[b] a j., mlčecz běžala Háj. 468[a], žena bogecy ſe t. 39[a], křičecy t. 101[a] a j., činic, činěcy Rosa 134—135, ležic, chodic, ſlyſſic Tham (1811) 57 a j., ano též miługec, wołagec Rosa l. c., miługecy, wołagecy Dolež. 100 a 102. Odchylky tyto však většinou nevyvinuly se v jazyku samy, nýbrž vznikly z mylných theorií svých původcův.

21. V praesens je kvantita většinou ustálená: sg. 1. nes*u*, teš*i*, kupuj*i* stč. teš*u*, kupuj*u*, uměj*u*, dělaj*u*, sázěj*u*, laj*ú* a pl. 3. nes*ú* nč. nes*ou*, teš*ú* nč. teš*í*, uměj*ú* nč. uměj*í* atd.; — sg. 2. um*ie*š zúž. um*í*š z umějешь, děláš z dělajешь atd., sg. 3. um*ie* zúž. um*í* atd.; — sg. 1. trp*u*, proš*u*, p. 3. trp*ie*, pros*ie*, zúž. *-í*; — sg. 2. trp*í*š, pros*í*š, 3. trp*í* pros*í* atd.; — k tomu pak i 1. sg. trp*ím*, pros*ím*; — s odchylkami dial.: séd*ím*, séd*íš*, séd*í*. . ., léž*ím*, běž*ím* atp. BartD. 85 (stjick.) m. sed*ím*, sed*íš* atd. — Vedle pravidelného ved*e-* bývá někdy ved*é-*: budee EvZimn. 6, t. 17, gdee t. 41, przygdee t. 2, nevmrzee t. 34, zetrzee t. 33 (2krát), piſſee t. 5, netyezee t. 51, ale v EvZimn. není toto psaní spolehlivé, v. § 508; ona lagě JidDrk. 61, an sě weze[e] t 70, ſlowee VšehK. 18[a] a 237[a], ſlowé VelKal. 128 a Háj. herb. 135[b], Slowé pak spravedlnost Kold.[2] 1[a], ten trhu vžiwé t. 128[b], padnéte Ben. Lev. 26, 30; dial. vedéme, vedéte, neséme, nesete BartD. 61 (val.), něsémy, něséte, co chcété, dojďété, umřény, zavřété t. 85 (stjick.), slc. vediem, vedieš, vedie, vedieme, vediete atd. (*ie* z *é*, jinak Pastrn. 11); srov. stpol. mozee potest, zisczeé acquiret, skazuyeemy atp., Mikl. Lange Voc. 65. — K *praviti* jsou pro 1. sg. doklady s *-á-* a s *-í*; (já) praawy Štít. ř. 143[a], t. 207[b], právi (tak v rkp.) HusPost. 162[a], (já) prawij vám Krist. 83[b]; — podobně *vízu* k *viděti*: již wijzy Štít. ř. 17[b], wijzy nebesa otevřena t. 27[b], takť wijzy psáno t. 87[b] a j., wízi BiblB. Mark. 7, 24.

22. Imperativ v sg. jednoslabičný, — du. a pl. dvojslabičný, — krátí z pravidla slabiku kořennou, je-li v tvarech ostatních dlouhá; totéž zkrácení je pak také v dvojslabičném tvaru sg. *-i-ž* (t. j. s enklitickým *-ž*) a ve složeninách. Na př. *á-a*, vrátiti-vrať pl. vraťte, vrati-ž, obrať, navrať, obratiž Br. Num. 6, 26, nawratiž t. NZák. 25[a], ráčiti-rač, račiž, vážiti-važ, páliti-pal, vzdáliti-vzdal, hájiti-haj, brániti-braň, chrániti-chraň, kázati-kaž, vázati-važ, tázati se - taž se stč. též sě; — *ie* (*í*)-*ě*(*e*), svítiti stč. svietiti-svěť, osvítiti-osvěť, zasvítiti-zasvěť, kvíliti-kvěl, křísiti stč. křiesiti-křes, wzkrſies mě ŽKlem 30[b], mrtvé krzyeſte Koř. Mat. 10, 8, mrtvé křeste Br. NZák. 24[b], navštíviti stč. navščieviti-navštěv, nawſſtěw mne Br. Jer. 15, 15, pospíšiti stč. pospiešiti-pospěš, říditi stč. řiediti-řěď, veď a zřeď lid mój ŠtítV. 85, zřeď dům svůj Br. Isa. 38, 1; krácením novým bývá tu *í-i* místo *í-ě*(*e*), na př. říditi-řiď, navštíviti-navštiv atp., srov. § 503; — *í* (*původní*) *-i*, nížiti-niž, ponižte se Br. Jer. 13, 18, síliti-sil; — *ú-u*, brousiti-brus, blouditi-bluď, souditi-suď, soužiti-suž, kouřiti-kuř, koupiti-kup, vstoupiti-vstup, ľúbiti-ľub, zalib se tobě Br. Deut. 33, 11; tak bylo i st*u*pi-ž, ſtupiž jako déšť Br. Deut. 32, 2, k*u*pi-ž atd.; nč. k*ou*piž, s*ou*diž, vst*ou*piž atp. jsou odchylné novotvary; — *ý-y*, výšiti-vyš, mýliti-myl. — Někdy však bývá v týchže tvarech impt. naopak zdloužení. Zejména sem patří: inf. voliti impt. vól, wuol ze dvého Kat. 152 a 180, neb wuol t. 180; praes. rostu, mohu impt. dial. r*ů*sť, m*ů*ž, růsť jablunko Suš. 435, pomůž mně bože t. 14; — inf. honiti, hoditi, sk*o*čiti atp. impt. lašský huň, huňće, huď, skuč atd. BartD. 103 t. j. *hóň, *hóňte atd.; — o impt. stój nč. st*ů*j praes. stojím, bój sě nč. dial. b*ů*j sa § 505, 2. — Nezkrácena je slabika kořenná v dokladech ſuvdte Pror. 3[b] m. s*u*ďte, otijezz skota a naučí tě Štít. ř. 246[b] m. ot*ěž* nč. ot*až*.

23. V aoristu nesech, nese atp. jest -e krátké; odchylka ojedinělá naleze[e] JidDrk. 69.

24. V koncovce 1. plur. -chom bývá někdy odchylkou zdloužení: syti bychuom Otc. 300[a], nadgidechuom t. 340[a], nakochachuom sě t. 300[a], dorazichuom rkp. XVI stol. (Hanuš, Osterspiele 96). Srov. odchylné *uo* za žádané *o* v § 508.

25. Za spisovné tvary sloves trvacích *c*eniti-*c*ením, zv*o*niti-zvoním, ml*u*viti-ml*u*vím, t*r*kati, st*o*jím atp. je dial. *cé*nit, *mé*nit, *čí*nit, zv*ó*nit, kl*ó*nit, h*ó*jit, ml*ú*vit, n*á*tit, p*l̄*nit, k*r̄*mit, t*r̄*žit, t*r̄*kat, s*r̄*kat, v*r̄*zat atp., praes. céním atd. BartD. 8 (zlin.; o bójím, stójím v. § 505, 2); ale iterativa v*o*zit, n*o*sit, ch*o*dit t. se nedlouží. Jinde je k s*e*děti, l*e*žeti atd. praes. s*é*dim, s*é*diš, s*é*di atd., l*é*žim, l*é*tim, b*é*žim atd. t. 85 (stjick.) a 61 (val.); *í*du, *í*deš, *í*dete atd. t.

26. V adverbiích mění se kvantita rychle a mimořádně. Na př. za mnoh*e*m bývá mnoh*é*m, mnohém více Puch. 111[a], mnohým krásnější t. 23[b]; za kompt. -ěj*ie*, -ějí je nč. -ěj*i*, krásněji Us., lípegj Puch. 16[a] a kráſnégi t. 109[a]; za náležité prv*é* bývá nyní obyčejně prv*e*, a častěji nejprv*e* než nejprv*é*.

508. Kromě nestejností, vyčtených v §§ předešlých, jsou v kvantitě české ještě mnohé různosti jiné, hlavně dialektické. Zastihujeme je jednak v textech starých, jednak v nářečích nynějších. O textech starých je však připomenouti, že na jejich označení délky nelze vždycky spoléhati; písaři chybovali tu zajisté jednak z nevědomosti, jednak z marotty. Na př. Blah. 261 vytýká, že píší na konci slova rádi *-j* (= *í*) místo *-i*: Janowj, Petrowj atp.; — v Lact. psáno skoro vždycky *nije-* za náležité *ně-*, nijekdy 240[a], nijekam 240[b], nijeczijm 231[d], nijetczij statek 200[b], donijekud 251[b], odnijekud 240[b], ponijekud 78[b] atd., ale nedůvěřujeme této psané délce, poněvadž bychom měli za ni také *ní-*, níkdy, níkam atd., kdyby se byla skutečně také vyslovovala; — v EvZimn. psáno praes. budee 6 a 17, przygdee 2, nevmrzee 34, kmen zetrzee sě .. zetrzee jej 33, piſſee sv. Matěj 5, ijeden netyezee mne 51 a j., a to by mohla býti zdloužená přípona kmene praesentního, v. § 507 č. 21; ale spíše se podobá, že je tu v písmě reflektován řečnický nezpůsob, protahovati samohlásku koncovou, neboť tu psáno také sg. vok. Simonee 37, panee 40, lidem dobré wolee 6, nebee i země přěmine 2, jednoho dnee 9, v noci i ve dnee 8, že jste mnee hledali 10, poydemee 48, viece mne neuzrzitee 7, přioděli gſtee mne 17, przigmyetee 43, ſklidtee 12, puſtee sieti mittite 48, myſleſſee 5, byeſſee 42, bieſſee 45, wedee duxit 19, vſlyſſewſſee 9, když sě nedosta wynaa 10, otevřěl oczij 32, liber ſtoo 45, ſtoo mtuov 22, a j.; — v Pror. jižto tě blazenaa řkú 3[a], ptakaa 35[b] (opraveno rasurou), bez bydlytelee 4[a], wuolee mé (gen.) 35[b], porubám výborné gedlee 27[b], pramenee

(gen.) 66[a], múdrosti a rozumuv 109[b], dar hoſpodynuv 49[b], rukuv mú (akk.) 65[b], já vweduv na vy zlé 60[b], zvuk trubyy 111[b], přěnes dczeryy mé 32[b]; — v Mat. všeho ſtrachuu 19, wſtrachuu 43, svému brzichuu 50, zbavil jě hrziechuu 41, onoho duchuu 42, v tomto duchuu 42, noſſiechuu 33, ſedyechuu 5, nalezechuu 20 a j. (často -chuu v 3. plur. impf. a aor.), neb jsme viděli hwyezduu 20 atd. Když se tedy dovoláváme stč. délky, dlužno se varovati dokladů těchto a jiných podobných, zvláště není-li pro ně potvrzení odjinud. — Naproti těmto zdánlivým nebo nejistým různostem jsou jiné skutečné a bezpečné.

1. Především patří sem doklady stč. s dlouhým *uo* za nč. krátké *o*: ſkuoda DalC. 50 t. j. škuoda, své ſkuody t. 71, ſkuodno t. 92; wewuodu t. 99; puod tisíc kop ListVrat. 1377, duogdeſſ Pass. 455, kryſtuowi Kruml. 30[b], miſtruowſtwie ApatFr. 61[b]; buorowa šiška PassKlem. 182[a], buoleſt t. 214[b], na buoczye korába t. 82[a], buogyecz ſye t. 92[b], hlubuokoſt t. 122[a], nebuo t. 97[a] a 155[b]; puo-rzyeczy t. 192[a], puoczet t. 172[b], puocze (aor.) t. 216[a], puohrzymyelo t. 176[a], v tom puobyezeny t. 202[b], puoſluch t. 177[b], puotrzyebyczy t. 114[b]; kuopym t. 79[a], na pokuogy t. 87[b], nyekuolykuo bratróv t. 176[b]; huorke olowo t. 102[a]; duobrzye t. 119[b]; srov. § 183. Doklady tyto mají podporu v nč. dial. *uó*, *ů*, na př. puódkova, puódpora BartD. 44 (břez.), půrod, půvěra chod. 41, vuda (voda), vukno Šemb. 43 (mor. hor.) a j., proto nelze jich pomíjeti.

2. Jiné kvantitativní odchylky původu dialektického jsou na př. v Háj. herb. prách 249[a], Ržáſa 52[b], ſuchému Káſſli 115[b], oſládyč 268[b], wrátyč 210[a], kožka 77[b], ſmola 29[b], zroſt 34[a] a j.; — ve VelKal. do Žijtawy 337, Radijmovi 111, kníže Mnijchowſké 330, pijhy 2[b], ſſpjce 96[a] a j.; — *šestý* stč. šéstý, od ſeeſtee hodiny Štít. ř. 155[b], Sſijeſta Hrub. 275[b], ſſijeſtee (knihy) VšehK. 166[a], srov. séstý BartD. 8 (zlin.), šístý t. 56 (dol.); *sedmý* stč. sédmý, ſeedme jest velebnost jeho Štít. ř. 202[a], srov. sídmej chod. 36, sédmý BartD. 8 (zlin.), 85 (hran.) a 81 (stjick.); a podobně *ósmý* BartD. 8 a 85, ůsmý t. 81 (hran.) a 56 (dol.); *šístka*, *sídma*, *vůsma* Šemb. 21 (středočesk.).

3. Další dialektické různosti kvantitativní vyskytují se nejčastěji v adverbiích a výrazích adverbialních. Píše se *včera* a říká se včer*á* Us. a Btch. 446, včerá Br. Mich. 2, 8; — *zejtra* a dial. zajtr*á* BartD. 39 (hroz.); — za spisovné *sotva*, *ledva* je dial. sotv*á*, ledv*á*, a také straniv*á*, naprotiv*á*, kroměv*á*, mimov*á*, podlev*á*, vedlev*á*, kolev*á*, zvůliv*á*, bléžev*á*, indov*á* t. 8 (zlin.), Neor. 7, Btch. 446; — vedle *nikda* Jg. jest i nikd*á* Us. a Br. Hab. 1, 4, tehd*á* Us. a Šemb. 11 (česk.); — vedle *poněvadž* Jg., *dokavad* Br. Deut. 12, 9 atp. jest také -vád- Us. a poniewádž VšehK. 2[b], 86[b], 189[a] a j., doſawád Br. Ezech. 4, 14, t. Num. 14, 19, VelKal. 218, poſawád Br. Ag. 2, 20, dokawádž VšehK. 237[b], VelKal. 104 a j.; — vedle *odevšad* atp. jest i -všád, odewſſád Br. Ezech. 37, 21

a j.; — vedle *jinak, jednak,* ginak VelKal. 77 a j., gednak t. 99, jest i -ák, ginák t. 33, gednák t. 6, 36 a j.; — místo *nikdy, někdy* je -dý, nikdý Háj. herb. 69[b] a j., někdý t. 191[b] a j.; — vedle *opěte, tuze, záhe* bývá i -é, opyetee Štít. ř. 116 a 223[b], tuzee Chir. 289[b], zahee VšehK. 293[b]; *přece* a přecé Btch. 446 (dol.-beč.); — vedle *opět* též opiet, opít, opijet Štít. ř. 13[b] a j., Alxp. 5 a j., opijt Lact. 242[b]; — slabika vnitřní má dále kvantitu různou v adv. *snad* a dial. snáď Btch. 446, — *z předu, ze zadu* hran. z přédy, zády BartD. 85, — *domů, dolů, loni* kel. dómu, dólu t. 92, stjick. lóni t. 85 a j.; — adverbialní výraz *k-večeru* vytržen ze spojitosti s dat. sg. *chlapu* atd. a v osamocení tom podlehl změně mimořádné ve k-večerú, *-au*, nč. *-ou*, k weczerú ad vesperam Ol. Ex. 12, 6, k weczeruv Pror. Jer. 5, 6, k weczerau Pref. 7, k wečerau Br. NZák. 36[a], k-večerou Us.; — taktéž změnilo se *k-posledu* v *-ou*, žni k posledou zejtra mne odvezou, Čelakovsk. Slov. pís. III. 21; — a stejným způsobem změnil se předložkový akk. *(v)z-výši* atp. ve výraz adverbialní psaný velmi často -í: dva lokte z wyſſij Lobk. 103[b], sedm loket z hlaubij t. 19[b], z ſſijřij čtyři (lokte) Pref. 37, čtyř (sáhův) z dýlij t. 32 atd. — Stč. adverb. kompt. čistějie atp. mělo by zníti nč. -ějí, ale je zkráceno v -ějí, srov. § 503.

4. Jiné sem patřící různosti, když mi z příčiny nahoře vyložené nelze vyložiti všech a soustavně, naznačuji v následujících ukázkách, sestavených podle nářečí. V Čechách říká se vedle sova v mnohých krajinách také sůva, a podobně smola-smůla, kosa-kůsa, loj-lůj, hruda-hrouda, žaludek-žaloudek, struha strouha, luh-louh; — podobně biežet, léžet, bóže, hóři, zéli, céra, Ján, náděje, kníha Šemb. 10 a 11 m. běžeti, bože, Jan atd.; — v nářečí chodském je bůtka, brambůr, chvůje, knůt, kůs, půrod, půval, půvěra, půnebí, stůh, vůje, vůlše, vzdůra, skrůtnout, stůnat, půznej (pozdní), takůvej, tůlik, kášel, náděje, rák za spisovné botka . . knot . . kašel . ., a naopak ptačník, -krat, hnuj, tulec, muj, plaču, pomahat, klobuk, kovarna, řezbař, místo spisovného ptáčník . . hnůj . . pláči . . klobouk . . řezbář chod. 41 a 56; — v nář. doudlebském řípa, fčíla, ocílka, plíva, pína (pěna), bích (běh) gen. bíhu, večer adv. na-večír, íkra, ískra, ítrocíl, žíto, rejba (ryba), douha (duha), slouze (slza), plouch (pluh) gen. plouhu za spisovné řepa . . jikra . . ryba . ., a naopak krátké desetkrat, stokrat, plaču, plačeš, zapřahnout, zapřahnu, zapřahli, vězdař (hvězdář), řezbař m. -krát atd. Kotsm. 8; vedle samostatného chvála je rčení chvala-Bohu t. — V nář. moravských a slezských říká se obecně blato, žaba za spisovné -á- Šemb. 36; — v nář. horském: vuda za č. voda, vukno č. okno, z-kupca č. z-kopce, busé č. bosý, pochuvať č. pochovati; — v nář. zlinském fára, pápež, vráta, céra, čérný, čért, večér, včéra, k-véčeru, důle, medůvka, stolůvka, žalúdek, slúnce BartD. 8 za české fara atd., a naopak jama, klada, kameň, para, rana, saně, skala, hrach, mak, prah, błato,

hlína, lípa, mísa, síła, síto, dyňa, łyko, tyło, koža, noša, hruda, husle, mucha, puto, łuh t. 9 za č. jáma atd.; — jinde na Moravě je kvantita odchylná od spisovné v slabikách vytčených ve slovích: fára, pápež Neor. 7, — hád, bób, bór, dúha, smŕk BartD. 39 (hroz.), — krava, trava, słama, masło, stado, sol, hnoj t. 40, — puódkova, puódpora atp. t. 44 (břez., ve slož. s *pod-*), — kápla, čért, čérný, pévný t. 85 (stjick.), — baba, błato, hrabě (nástroj hrabací), jama, hrach, kameň, kaňa (káně), kłada, ławka, mak, pamva (pánev), pasno, prah, rana, saně, saňky, skała, stranka, škraň (skráně), vłaha, žaba, s-nama, s-vama Btch. 445 (dol.-beč) m. bába atd., císař, dítě, hlíněně t., — nádeník, řezník, řemesník atp. s konc. -ík m. -ík t., ale zdrobnělá mají -ék (= -ík), vozék, stařék, Bednářék atp. t., — koža, noša, mostek, kozle, łože, płotek atp. t., — zkrácením novým buh, dum, kuň t., — hruda, huba (houba), huňa (houně), husľe, mucha, pruh, šrub t., — dyňa, kyta, łyko, mydło, skyba, tyło t., — fára, pápež, ľégruta, pívo, słúnko t. 446. — V nářečích slovenských kvantita celkem se shoduje s českou. V nářečí spisovném zachovává se od dob Štúrových pravidlo, aby ve slově nebyly za sebou dvě slabiky dlouhé; kde by tak býti mělo, tu krátí se druhá, tedy na př. krásny = č. krásný = (v krásnou atp. béře se *-ou* za krátké). Spisovatelé starší pravidla toho nemají, novější se od něho mnohdy odchylují, Pastrn. 116—118.

509. Některá nářečí ruší délku, t. j. krátí slabiky, jež jazyk spisovný tradicí historickou jako dlouhé přejal. To vidí se

1. v hojných příkladech sporadických, obsažených v § předešlém, na př. mor. błato, krava atp. za č. bláto, kráva atd., kde délka stará je dosvědčena ruským přízvukem bolóto, koróva, — dol.-beč. s-nama, s-vama, které podle dokladů s-naamy Pror. 69[a] a j. zajisté ode dávna je dlouhé atd.

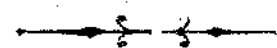
2. V některých nářečích je krácení toto pravidlem v jistých případech. Na př. v nářečí hanáckém zkráceno každé *í* v *i*, tedy bida, civka, cisař, dil, dřivi, řibě, mira, misto, mliko, mřiže, pisek, smich, snih, stin, třiska, třislo, vira, zviře, dřimat, kolibat, litat, pospichat, střikat, na sklepich, v hrncich, na polich, ke dveřim, ve dveřich, dobři ledi (dobří lidé), hadi kořeň, hadiho kořeně, hadim kořeněm, znameni, vo znamenich, nosim, nosiš . . ., omim (umím), omiš . . ., házim, háziš . ., hrnčiř, řišnik, měsic, krajic atp. Neor. 6—7 a Šemb. 46—47; — v nářečí starojickém krátí se dlouhé samohlásky koncové, tedy zéli, v zélu, do zéla, sg. instr. za tu našu stodołu, kosťu, vysłyš modlitbu mu, břézi, prvni, páty, šesty, (oni) séďa, běža, léža, sbířu (sbírají), su (jsou), ídu (jdou) BartD. 85 a 86; — v slovenském spisovném krátí se druhá ze dvou sousedních dlouhých slabik téhož slova, na př. sg. neutr. *krásne* za č. krásné z *-oje*, gen. *krásneho* za č. krásného atd.

3. Někde pak je zkráceno všecko a slabik grammaticky dlouhých

vůbec není. To je místy v slovenštině východní Pastrn. 4 a dále 115, místy na Valašsku BartD. 59 (v Meziříčí, Krásně a N. Hrozenkově), a pravidelně i všeobecně v nářečí lašském t. 96 a Šemb. 50. Že zkrácení to je z doby pozdější, dosvědčují obměny samohlásek předtím dlouhých, na př. laš. *o* (pochýlené) za *á*: kr*o*va, sł*o*ma, — *u* za *ó* nč. *ů*: m*u*h fem. m*o*hła a j.

510. Některá slova stejného původu liší se ve znění jen kvantitou, a s tím rozdílem bývá spojen zároveň jistý rozdíl u významu (d i f f e r e n c o v á n í významu kvantitou). Na př. vedle *zima* frigus je z*í*ma hiems, minulať zi*j*ma Štít. ř. 52^b, ať bijehanije vaše nebude zzijmye t. 232^b, v z*í*mě hieme BartD. 9 (zlin.), z*é*ma hiems Neor. 7, ze*j*ma Us. podkrk.; — *baba* vetula a b*á*ba avia; — *běda* interjekce a b*í*da stč. b*ie*da subst.; — *děvka* ancilla a nč. d*í*vka puella, v stč. ještě nerozlišeno; — *svatost* sanctitas a sv*á*tost sacramentum; — *posvěcení* a posv*ie*cenie nč. posv*í*cení; — *sedlo* a s*í*dlo; — *město* civitas a m*í*sto stč. m*ie*sto locus; — sl*u*ha servus sl*ou*ha pasák; — *lhota* a lh*ů*ta; — *kostka* cubus a k*ů*stka malá kost; — *přesný* stč. př*ě*sný a př*í*sný; — *hrozný* a hr*ů*zný; — *hledati* a hl*í*dat stč. hl*é*dati; — *měřiti* a m*í*řiti; — *domysl* a d*ů*mysl; — *pojdu* a p*ů*jdu stč. p*ó*jdu; — *zahrada* a z*á*hrada; — dial. *kraj* regio a kr*á*j margo chod. 56, — *mazání* lék a maz*a*ní na koláčích t., — *psaní* subst. verb. a ps*á*ní dopis BartD. 9 (zlin.); — *hora* les a h*ů*ra půda nad světnicí t., v Čechách *hora* mons a h*ů*ra půda nad světnicí nebo některá jistá hora v okolí, na př. Kunětická h*ů*ra u Pardubic; v jazyku starším bez tohoto rozdílu: k Hoře Sinai VelKal. 157 a na H*uo*ře Sinai t. 162, na H*ů*ře Tábor t. 208. Z doby psl. je differencování v m*ą*ka cruciatus (*ą* krátké) a m*ą*ka (*ą* dlouhé) farina, č. m*u*ka a m*ou*ka, pol. m*ę*ka a m*ą*ka, srbch. m*ù*ka a m*ú*ka, je-li obé z koř. *menk-* (měkký, mačkati, stč. měčiti = bíti).

Differencování není, kde se kvantitou a významem liší slova původu různého; na př. *huba* a h*ou*ba, — *hrabě* ze sthněm. grâvo, grâvio, a hr*á*bě nástroj hrabací, dial. naopak hr*á*bě Graf a hr*a*bě nástroj hrabací BartD. 9 (zlin.).

Opravy a doplňky.

Na str. 19 ř. 4 místo *dašan* má býti *daša.* — 27 ř. 9 a 17: také psl. *berg-* je přejato z germ. — 28 ř. 10 přidej: *třěbule*, *třebule*, ze sthněm. kërvola a to z lat. cerifolium ř. χαιρέφυλλον Kluge 166, tedy z býv. čerb-. — 32 ř. 14 přidej poznámku: Nejnověji dovozuje Torbiörnsson (srov. Listy filol. 1894), že ruské *torot* atd. se vyvinulo z *tr̥ot* atd.; tím (z tr̥ot, tr̥rot atd.) vysvětluje se pak i *t* ve s*t*oroža a s*t*erečь, jehož ze stavu nynějšího vysvětliti nelze. — t. ř. 26 m. *zabradlo* m. b. *zábradlo.* — t. ř. 35 m. *chorbъ* m. b. *chorb-*. — 33 ř. 4 m. *kragujec* m. b. *krahujec.* — 45 na konci § 47, b) přidej poznámku: *-ą* v 3. plur. aor. a impf. zůstává nevyloženo. — 46 na konci § 48 přidej: V č. sobota proti stsl. sąbota není *o* z *ą*; sobota je z lat. sabbatum ř. σάββατον, kdežto stsl. sąbota rovněž jako sthněm. sambaztac nněm. Samstag na tvaru orient. sambat- se zakládá Kluge 290. — 49 ř. 23 k *lehký* přidej odkaz též do § 131. — 53 ř. 42 k *lehký* přidej odkaz do § 131. — 59 ř. 3 taktéž. — 71 ř. 34 m. *biu* m. b. *biú.* — 72 ř. 2 m. *hniu* m. b. *hniú.* — t. ř. 20 m. *piu* m. b. *piú.* — 73 ř. 3 m. *viu* m. b. *viú.* — 76 ř. 24 m. 2 m. b. 3. — 76 v § 79 přidej odstavec: 1. *četъr*, zdlouž. *četyr*, ve čtř (stč. pl. gen.), čtrnáct a čtyři; 2. *četver*, v četver-, čtver-; 3. *četvor*, v stsl. četvor-. — 81 ř. 13 přidej: 2. jáma z jēm-. — 81 ř. 20 v č. 2 přidej: lem, lémec nč. límec. — 81 ř. 42 m. ruh- m. b. ruh. — 82 ř. 30 m. žieti, ždieti (nedoloženo) m. b. žieti (nedoloženo), ždieti. — 87 na konci § 88 přidej: Analogií podle n*e*su-n*o*sím-vyn*á*ším atp. vznikly také novotvary dial.: věsiti-vjášet, povjášet ČČMus. 1874, 512 (zbirov.) atp. — 91 ř. 4 vynech: klášter až klôster (viz zde doleji přídavek ke str. 265). — 124 ř. 1: šl*á*pnouti-šl*ou*pnouti vysvětluje prof. Zubatý ze sl*ę*p- stupň. sl*ą*p- (Listy filol. 1893, 407). — 138 ř. 41 m. ščebt m. b. ščbet. — 173 ř. 25 m. mšiti m. b. -mšiti. — 175 ř. 4 přidej: předložka *pod*, pod*e*, stsl. podъ, má *-e* ve spojení s bývalou slabikou jerovou, na př. pod*e*-mnou, pod*e*psati. — 181 ř. 29 přidej: vz*e*zvati praes. vzovu. — 187 ř. 37 přidej: nebo čárka ', na př. wěcy t. j. věci MudrB. 1^a a j. — 215 ř. 13 m. *cýn* m. b. *cín-cýn.* — 230 č. 8 přidej: Podle nežit a stsl. neži*t*ovica mělo by býti *nežitovice*, a jest *neštovice*, nefftowycze Otc. 270^a, neztowicze v OtcB. na stejném místě. — 246 po ř. 14 přidej: *fura*, odchylně f*ů*ra, z něm. Fuhre; přejaté toto slovo družilo se zněním k domácímu *kůra* atp., podle *kůra*-korou atd. říkalo se také *fura*-forou atd., a proto přijato i psaní f*ů*ra. —

248 ř. 33 a 34 vynech *klášter* a stněm. *klôster* (viz zde doleji přídavek ke str. 265). — 246 ř. 12 m. b. bhrū m. bhrū-. — 251 ř. 23 přidej: někdy *av*, na př. profbav opatowav List. z r. 1416. — 256 ř. 28 přidej: viz § 201. — 258 ř. 32: O přejatém *fu*ra sing. instr. *fo*rou atd. viz zde nahoře přídavek ke str. 246. — 260 ř. 35 přidej: Porůznu vyskytuje se *ú* ještě v pol. stol. XVII, na př. odslúžíš ČernZuz. 62, s pannú slečnú t. 279 a j., padnúti Isl. 30. — 264 ř. 19 přidej: fr*ú*cimor m. fr*au*cimor, zlého frúcimoru ČernZuz. 58. — 265 ř. 4 přidej příklady: vo*rkáf* z něm. Verk*au*f, *sá*m a *sá*mka z něm. S*au*m stněm. s*ou*m; tudy vysvětliti lze také Mikul*áš* z lat. Nicol*au*s a kl*á*šter z cl*au*strum. — 265 na konci § 201 připoj: cizí *eu* změněno v *é* v rh*eu*ma-r*é*ma, zúž. r*ý*ma. — 266 ř. 12: jako v *A*gustin m. *Au*gustin, tak jest *u* také odsuto v příkladech, ke kterým oba přídavky zde předcházející ukazují: r*a*bovati z r*au*ben, *sá*m a *sá*mka obruba Us. podkrk. ze S*au*m, kl*á*šter z cl*au*strum, r*é*ma z rh*eu*ma atd. — 273 ř. 34 přidej: l*í*šně stč. ľušně, rus. ljušňa. — 278 ř. 32 m. Ap. m. b. Ap., — 286 ř. 29 přidej: dial. *jasan* vedle *jesen* stsl. *jasenъ*. — 295 ř. 35 m. radins m. b. radius. — 297 § 230 přidej: *or*, požívání pokormu MudrA. 47[b]. — 300 ř. 19 vynech: křmit. — 305 ř. 34 přidej: přejato z germ., v. § 381. — 306 mezi ř. 22 a 23 přidej: pl. gen. -*ch*ъ, têchъ, jichъ, z pův. -som (Osthoff, Morphol. Untersuchungen 1, 207 a Leskien, Partikel -am 102). — 350 ř. 31 přidej: *delektor* Us. ob. m. di*r*ektor. — 351 ř. 19 přidej: *plecektor* (J. Černý, Příspěvky k etymol. lid. 43) m. p*r*aeceptor, *delektor* m. direktor, *Heralt* z Gerhard, *talmark* m. tarmark (sr. Listy filol. 1893, 467). — t. ř. 34 přidej: *lorejs* m. rorejs; v stč. vrt*r*ati a vrt*l*ati může býti rozdíl onomatopojický. — 361 ř. 37 (na konci č. 7) přidej: Slova člunek z čьln-, dlúhý z dьlg-, tluku z tьlk-, žlutý ze žьlt-, žluč ze žьlč- atp. jsou spolu novým svědectvím výkladu nahoře podaného, že *ł* vzniklo z *l* assimilací k -*u*, a že se tu vyvinulo teprv po změně *ļ*-*lu*, neboť na př. v původním *žьlč*- není ani možnosti, aby se bylo vyvinulo *ł*. — 365 ř. 22 přidej: Při změnách ko*l*ovrátek-ko*r*ovrátek atp. působila patrně zvratná analogie: místo a vedle náležitého *r*oura je *l*oura atd. (§ 272), a podle toho změněno naopak také náležité ko*l*ovrat- v ko*r*ovrat-. Změny ve*l*bloud-ve*r*bloud atp. staví se zase po bok změnám dissimilačním p*r*yskýř-p*l*iskýř atp. (týž § 272): jako tu bylo dvoje *r* (*r* a *ř*) a jedno se změnilo v *l*, tak zde byla dvě *l* (ve*l*b*l*oud atd.) a jedno se změnilo v *r*. Změny pak té příklady další jsou ve výrazích ob. a dial. ce*r*tle v. ce*l*tle, lazu*r* z lapis lazu*l*i, pi*r*ulka m. pi*l*ulka, slc. v*r*kolak m. v*l*kodlak, Popelv*ár* m. Popelv*ál* (sr. Listy filol. 1893, 467). — 372 ř. 4 m. sva*a*ba m. b. sva*d*ba. — 373 ř. 2 přidej: Srov. § 257. — 375 ř. 31 m. 294 m. b. 295. — 382 ř. 6 přidej: *terpetýn* z terpe*n*tin Us., *delikvent* m. deli*n*kvent. Zanikává tedy *n* zvláště, když jest ve slově témž ještě *n* druhé; srovnej s tím stejnou změnu při *r* v § 175 b) a při *l* (v. zde výše poznámku k str.

365 a Listy filol. 1893, 466). — 392 ř. 5 přidej: Srov. § 301. — 394 na konci § 312 přidej: Za lat. koncovku -*tio* je -*cí*, -*ce*, podle obyčejné výslovnosti latinské. Někdy vyskytuje se -*tí*: o disposití války ČernHeřm. 239 (tu častěji), relatí o sv. Kateřině KolH. 93[b] (1721). — 398 ř. 18 m. *s*llaní m. b. *s*łani. — 405 ř. 35 přidej: Srov. § 301. — 409 ř. 4 vedle *b*aldrian přidej *p*aldrian. — 409 ř. 5 a 6 vynech větu poslední a polož za to doklad: Pel*d*řimov z Pe*lř*imov (m. Pelhřimov), do Peldřimova ČernZuz. 305, z Peldřimova t. — 431 ř. 35 m. fabor m. b. fábor. — 432 ř. 4 přidej: *p*aldrian v. *b*aldrian z valeriana. — 432 ř. 37 m. 23 m. b. 22. — 437 ř. 27 přidej: ale Mikul*áš* mohlo vzniknouti také přímo z Nicol*au*s, viz zde nahoře přídavek ke str. 265. — 438 ř. 5, 7 a 9 přidej: Tu odsuto *v* z -*a*vov-, -*e*vov-, -*o*vav-, tedy v těch případech, když slabika následující měla též *v*- a šly tedy za sebou dvě slabiky s *v*-; srov. § 482. — t. ř. 32 přidej: vedle o*b*ařiti jest také o*p*ařiti, které přímo z *opara*, ale též z *obařiti* mylným spojením s *pára*, *opara* odvoditi lze. — 445 ř. 18 m. ochrnutí m. b. ochrnúti. — 453 ř. 14 m. fláďžu m. b. fláďžu. — t. ř. 18 m. omieždějúcí m. b. oměždějúcí. — 456 ř. 27 m. vozhri m. b. vozhr. — 458 ř. 5 m. Kadrhel m. b. Kabrhel. — 464 ř. 25 přidej: huspenina stč. uspenina. — 466 ř. 22 přidej: stč. buo EvVíd. Mat. 15, 3 a j. — 484 ř. 2 m. skovronek m. b. skowronek. — 485 ř. 8 m. šafrân m. b. safrân. — 494 ř. 42 přidej: *z-čerstva*, z toho *š-čerstva* a ob. *čerstva*. — 500 ř. 30 m. není jistého dokladu atd. m. b.: doklad jistý jest v EvVíd. Mat. 18, 1: Kto sě zdá wyetzffy t. j. *věčší*. — 504 č. 15 přidej: *špaček* něm. Spatz Jg. — 514 ř. 1 přidej: doudl. k*ř*tít Kotsm. 30 m. štít (u domu). — 522 ř. 33 přidej: mr*zký* kompt. mr*zč*ejší, mr*žč*ejší, mr*žř*ejší, nic mrztiegffiho MudrA. 6[a]. — 539 ř. 29 přidej: *rázovati* něm. reisen, *štrách* něm. Streich. — 543 ř. 23 m. *mrakotný* m. b. *mrákotný*. — 550 ř. 6 přidej: Podobně souvisí snad také *chmer*, *chméří*, *chmýří* se *mch*er-, mcherzecz Prešp. 738 (rostl.), srov. мъchъrъ, rus. mochorъ Zotte, Franse, Mikl. Et. Wtb. 206. — 554 ř. 34 přidej: Jiné podobné příklady jsou: dbeč. *Jenofa* Btch. 441 z *Jenovefa* (sr. str. 458), *zelenářka* m. *zeleninářka* (Listy filol. 1893, 465). — 574 ř. 32 m. rus. m. b. proti rus.

Seznam slovní a věcní.

V seznamu tomto číslice znamenají stránky. Slova a hlásky, o které jde a na které se ukazuje, tištěny jsou kursivou, věci a výklady antikvou. Při hláskách bývá někdy třeba udávati, že se rozumějí na začátku slova (neb slabiky), nebo v prostředku, nebo na konci; to naznačuje se malou čárkou -, na př. *a-* znamená hlásku *a* na začátku, *-a-* v prostředku, *-a* na konci slova (n. slabiky). Čárka - znamenává také, že se uvozuje člen nějaké složeniny, na př. *pra-*, *-bírati*. Psaním *a-e* vyjadřuje se, že *a* se změnilo v *e*, nebo že za *a* vyskytuje se *e* (nebo je psáno *e*), a totéž znamená *m-n*, *si-sy*, *jhr-hr*, *sr-str* atd.; jindy bývá místo ležaté čárky psáno *v*, na př. *a- v ha-*, rozuměj: začáteční *a* se změnilo v *ha* (přisutím hlásky *h*), *-aj v -á*, rozuměj: koncové *aj* se změnilo v *á* (odsutím hlásky *j*), atd.; někdy pak slova hláskově různá prostě vedle sebe jsou uvedena. V záhlavích (heslech) uvozují se hlásky a slova ve své podobě novočeské, na př. *císař*, při čemž rozuměti jest i stč. *ciesař*; v podobě stč. je záhlaví, když se výklad týká jazyka jen starého nebo zvláště starého. Pořádek jest abecední; hlásky zvláštní vřazeny jsou za svými příbuznými nebo na pohled podobnými, na př. *ą* za *a*, — *ê*, *ę* a *ə* za *e*, — *ƀ* za *b*, — *ć* za *c*, — *ẓ* za *z* atd.; — hlásky *ъ* a *ь* jsou položeny na místo poslední.

Seznam je rozsáhlý, ale přece neobsahuje všech slov, kterých se výklady dotýkají; jsou v něm pominuty zejména přemnohé výrazy dialektické, jež nalézti lze dílem podle příslušných tvarů spisovných, dílem podle hláskových změn, které v nich jsou patrny, na př. dial. *brabtat* hledej podle *brebt-*, dial. dat. *matijce* m. matičce podle *čc-jc* atd.

Vysvětlení zkratkův.

Zkratky v této knize znamenají dílem texty, ze kterých jsou doklady vzaty, dílem spisy a pomůcky theoretické, jichž užito při práci, dílem pak jsou pro ušetření místa. Některým rozumí čtenář bez výkladu, jiným však třeba vysvětlení, která zde následují.

Texty, ze kterých jsou doklady brány, jsou dílem texty staré v rkpích dochované, dílem texty brzo po složení svém tištěné. U těchto udáván rok tisku; u textů pak rukopisných pověděno, kde se rkpis chová (mnohdy bývá v závorkách jeho knihovní signatura), ze které je doby (udání tato jsou většinou z odhadu vydavatelův a j. a některá z nich budou snad časem korrigována) a po případě kde jest od vydavatele pozdějšího otištěn. Texty, které při dokladech titulem dostatečně plným se uvozují, výkladu mezi zkratky ovšem nepotřebují. Vysvětlení zkratků textových jsou tedy stručná; výklady a zprávy zevrubnější, které sem hledí, podal jsem v List. filol. 1884 str. 248—261, 1887 str. 361—366 a 1892 str. 452—475, a podám tutéž ještě příště. Tam odkazuji čtenáře, když by žádal poučení určitějšího.

Co číslice při dokladech znamenají, nebylo třeba při každém zkratku vykládati: při textech biblických jsou to kapitoly (žalmy) a verše; při rukopisných stránky, nebo listy a stránky (1^a, 1^b atd.), nebo strany a sloupce (1^a atd.), nebo sloupce, nebo sloupce a verše; tak jsou označeny také doklady z textů rukopisných tiskem vydaných, kdežto při tištěných textech jiných strana tisku se udává. Kde od tohoto pravidla jest nějaká odchylka nebo kde je třeba na něco zvláště upozorniti, tu přidána o tom zmínka i v těchto vysvětleních.

Ještě připomínám, že z některých pramenů zde uvedených mám excerptovánu jenom částku, na př. z bible Pernšt., Kutn. a j., — a dále že při dílech následujících chci podávati seznamy tyto ještě stručněji a odkazovati do tohoto dílu prvního, proto jest seznam zde podaný snad o něco bohatší, nežli je třeba.

Slovo, o které v dokladě běží, je z pravidla tak psáno, jak se čte v pramenu samém; ostatek dokladu bývá podán v transkripci, která vlastnosti originalu co nejvíce šetří, a někdy podána i zde forma netranskribovaná. Doklad cele transkribovaný vyskytuje se velmi zřídka a jen v příkladech, kde transkripce nemůže podávati znění jiného, než original.

ABoh. = české přípisky v zápisníku Alberta Bohema, rkp. knih. Mnichovské z pol. XIII, otišť. v ČČMus. 1879, 581 sl.

Adam = život Adamův, rkp. ČMus. (sign. 3 F. 22, týž co *Mart.*), z 1. pol. XV. — *AdamKap.* = veršovaný zlomek o Adamovi a Evě, rkp. knih. kapitulní v Pr. (sign. D. 115), z 1. pol. XIV, otišť. v ČČMus. 1884, 245 sl.

Admont. neb *AdmontA.* = dva zlomky stč. písní v rkp. kláštera Admontského, ze 3. čtvrti XIV, otišť. v List. filol. 1882, 147 sl. — *AdmontB.* = jiné dva kusy české v rkp. téhož kláštera, XIV stol., otišť. v List. filol. 1888, 37 sl.

Aelt. Denkm. = Die ältesten Denkmäler der böhm. Sprache, von Šafařík u. Palacký 1840.

Alb. n. *AlbA.* = Ráj duše, z lat. spisu Alberta Velikého, rkp. knih. univ. v Pr. (17. A. 19.), z r. 1383; — jiné varianty téhož textu jsou *AlbB.* = jiný rkp. téže knihovny (17. F. 10), XV st., — *AlbC.* = opět jiný v téže knih. (17. D. 32), ze skl. XIV, — *AlbK.* = v rkp. Kruml. (v. t.), — a *AlbM.* = rkp. v ČMus. (I. C. 8), z konce XIV.

Alch. Ant. = Alchimie Antonia z Florencie, rkp. ČMus. (23. B. 28), z r. 1457.

Alx. = Alexandreida; — a to *AlxB.* = zlomek její Budějovický, XIV stol.; — *AlxBM.* = zlomek Budějovický nyní Musejní, XIV st.; — *AlxH.* = zlomek Jindřicho-Hradecký, skl. XIII; — *AlxM.* = zlomek Musejní, XIV st.; — *AlxŠ.* = zlomek Šafaříkův, XIV st.; — *AlxV.* = zlomek svato-Vítský, poč. XV; — *AlxVíd.* = zlomek Vídenský, poč. XIV; — zlomek *AlxVíd.* otištěn v ČČMus. 1889, 371 sl., ostatní ve vydání A. Patery a M. Hattaly 1881; při dokladech z *AlxV.* a *AlxVíd.* cituji verše, při jiných sloupce a verše.

Alxp. = povídka o Alexandrovi (prosa, ze Pseudo-Kallisthena), tišť. 1513.

Anon. = Anonymus latino-bohemicus, slovníček v rkp. knih. univ. v Pr. (8. G. 34), XV st.

Ans. = rozmluvy sv. Anselma s p. Marií; — a to *AnsJist.* = zlomek Jistebnický, z 1. čtvrti XIV, otišť. v ČČMus. 1890, 191; — *AnsKap.* nebo jen *Ans.* = zlomek Kapitulní, z poč. XIV, otišť. v ČČMus. 1880, 347—353; — *AnsOp.* = zlomky Opatovické, ze 3. čtvrti XIV; otišť. ČČMus. 1890, 195—202; — *AnsW.* = zlomky Wiesenberské, z 2. čtvrti XIV, otišť. v ČČMus. 1890, 188—190.

Ap. = zlomky legendy o apoštolích, z doby ok. r. 1300; — a to *ApD.* = zlomek Dobrovského (Durichův), 4 sloupce (a-d), otišť. v Listech filol. 1879, 140—142; — *ApŠ.* = zlomek Šafaříkův, otišť. v jeho Sebraných Spisech III. 330—334.

ApatFr. = LékFr., v. t.

Apoll. = Apollonius, král Tyrský, v rkp. ČMus. (4. D. 4, na str. 128^a až 152^b), z doby mezi r. 1459 a 1463.

Aqu. = Lact., v. t.

Arch. = Archiv; *ArchČ.* = Palackého Archiv Český; *Arch. Jag.* v. *Jag. Arch.*

As. = Aseneth, v rkp. ČMus. (23. B. 29), z r. 1470, otišt. v ČČMus. 1862, 66—76.

Athen. = Athenaeum, red. T. Masaryk, pak Jos. Kaizl.

Aug. = rkp. knih. univ. Pr. (17. F. 21), z r. 1398; obsahuje: 1. Rozmlouvání duše se svědomím, 2. Manuale sv. Augustina a 3. Soliloquia sv. Augustina. Viz též *Orloj.*

Barl. = Barlaam, tišť. v Pr. 1593; cit. knihu a kapitolu.

Bart. = Fr. Bartoš; — *BartD.* = téhož Dialektologie moravská I (1886); při dokladech odtud bývá v závorkách i nářečí, z něhož je příklad podán, a jsou to nářečí a podřečí: *alenk.* = alenkovské, *blatn.* = blatnické, *borš.* = boršické, *břez.* = březovské, *bystř.* = bystřické, *dol.* = dolské, *hran.* = hranické, *hroz.* = hrozenkovské, *javor.* = javornické, *kel.* = kelecké, *laš.* = lašské, *lhot.* = lhotecké, *lip.* = lipovské, *op.* = opavské, *pomor.* = pomoravské, *raděj.* = radějovské, *rožn.* = rožnovské, *sev.-op.* = severoopavské, *slov.* = slovenské, *staroj.* n. *stjick.* = starojické, *stráň.* = stráňské, *súch.* = súchovské, *uh.-slov.* = uherskoslovenské (na Moravě), *val.* = valašské, *velick.* = velické, *záhor.* = záhorské, *zlin.* = zlinské; — *BartPís.* = Suš.-Bart., v. t.; — *BartRuk.* = téhož Rukověť správné češtiny 1891, 2. vyd. 1893; — od Bart. mám také některá soukromá poučení o dial. mor., což na svých místech jest pověděno nebo udaným jeho jménem naznačeno.

Bartocha v. *Btch.*

Baw. = rkp. v knih. hrab. Baworowského ve Lvově, z r. 1472; většina otištěna od Brücknera v Jag. Arch. 11, 81 sl., část první (Bruncvík, na l. 1ª až 15ᵇ) v Polívkově rozpravě Kronika o Bruncviku v literatuře ruské 1892 (str. 752-761); otisk Brücknerův udává stránky, Polívkův listy rkpu.

Beck. = Beckovského Základ živobytí katolického aneb Tři slaupy, v Pr. 1706—1708.

beč. viz *dbeč.*

Bech. = J. Bechynky spisy (1541—77), z Jg. rozpravy v Rozboru 177 sl.

Bel. = Beliál, rkp. ČMus. (3. F. 22), z 1. pol. XV.

Běl. = listiny a zápisy Bělské z l. 1345—1708, vyd. Jos. Kalousek 1889.

Ben. = bible Benátská z r. 1506.

Beneš. Gramm. = Mat. Benešovského Grammatika, v Pr. 1577.

Berna = Berna regalis, v témž rkp. co ODub., z 1. pol. XV.

Bern. = A. Bernolák, Grammatica slavica (t. j. slc.) 1790.

Bibl. = biblický zlomek; — a to *BiblA.* = zlomek (část Exodu) z 2. pol. XV, otišť. v List. filol. 1880, 129 sl.; — *BiblB.* = zl. (část evang. Mark.) ze skl. XIV, otišť. t. 1891, 92 sl.; — *BiblC.* = zl. (část Soudc.) z XV st., otišť. t. 1891, 355 sl.; — *BiblD.* = zl. (část Paralip.) z XV st., otišť. t. 1891, 345 sl.; — *BiblE.* = zl. (část Gen.) ze XIV st., otišť. t. 1879, 48 sl.; — *BiblF.* = zl. (část Gen.) z l. 1360—1380, otišť. v ČČMus. 1890, 452 sl.; — *BiblFrimb.* = zl. Frimberský (část Luk.), XIV st., otišť. t. 1881, 496 sl.; — *BiblG.* = zl. (část 1. Mach.), XV st., otišť. v List. fil. 1893, 320 sl.

Bible 1857 = bible česká, vyd. v Pr. 1857.

BKrál. = Bible Kralická, = *Br.*, v. t.

Blah. = Jana Blahoslava Grammatika česká, dokonaná 1571, vyd. Hradil a J. Jireček 1857.

Blázn. = Chvála bláznovství, z Erasma Rotterdamského přeložil Řehoř Hrubý z Jelení, rkp. v knih. univ. Pr. (17. D. 38), z r. 1513.

Boh. = Bohemarius maior, slovník a dialogy, v rkp. knih. kapit. v Pr. (O. LIX), zdá se že z r. 1379; otisk v Hankově Zbírce (25—33 slovník, 337—355 dialogy) a v List. filol. 1892, 382 sl. (= *BohF.* nebo *BohFl.*, jen slovník).

Boh. m. nebo *Boh. min.* = Bohemarius minor, slovníček v rkp. knih. univ. v Pr. (8. G. 29), XIV st.

Bouře 1775 = vypravování o bouři selské t. r., v rkp. ČMus., otišť. v Nedělních Listech (příl. k Hlasu Národa 23. říj. 1887).

Br. = bible bratrská (Kralická) 1579—1593; — *BrNZák.* = téže bible Nový Zákon.

Brandl Gloss. = V. Brandl, Glossarium 1876.

Brandt Akc. = R. Brandt, Načertanije slavjanskoj akcentologii, Petrohr. 1880.

Brass. = Kolem světa, výlet etc., líčí Anna Brasseyová, přel. V. E. Mourek (v Libuši, v Pr. 1883).

Břevn. XIII = jména benediktinů Břevnovských na poč. XIII stol. (1217—1236), v rkp. knih. Mnich. (č. 23358), otišť. v ČČMus. 1885, 269.

Břez. = V. Březana Život Vil. z Rožmberka, psaný 1609, vyd. 1847.

Brig. = Zjevení sv. Brigidy, rkp. knih. univ. v Pr. (17. C. 21), z poč. XV; — *BrigF.* = téhož vzdělání jiné, v rkp. téže knih. (17. F. 1), XV stol.

Brikc. = Brikcí z Zlicka, Práva městská, z r. 1536, vyd. J. a H. Jireček 1880.

Brit. = glossy české v lat. slovníku Viléma Brita, v rkp. dvor. knih. Víd. (č. 3346), z doby ok. r. 1400, otišť. v Komenském 1883, 611 sl.

Brugm. = K. Brugmann, Grundriss der vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen, I. Band (Lautlehre) 1886, II. (Wortbildungslehre) 1889—92, III. 1893 (Syntax, od B. Delbrücka).

Btch. = Jos. Bartochy rozpravy o nářečí dolnobečevském, v Listech filol. 1885 str. 241—253, 1887 str. 263—269, 1891 str. 413—447 a 1893, 115—122 (cituji stránku, tou naznačen i ročník Listů filol.).

bulh. = bulharský, bulharština.

Cant. Záv. = Cantio Zavišonis, — a to *Cant. Zav. Mnich.* = zlom. Mnichovský ze XIV stol., otišť. v ČČMus. 1885, 111, — a *Cant. Záv. Třeb.* = píseň celá v arch. Třeboňského (A. 4), XV st., otišť. ve Feif. LL, 676 sl.

Card. v. *List. Card.*

Cath. = Catholicon latino-teutonico-bohemicum rkp. v Brně, XV stol., otišť. částečně v Hankově Zbírce str. 174—179.

CatoP. = Catonova Disticha s glossami českými, rkp. v Petrohradě, XV stol., otišť. částečně v Jag. Arch. XIV, 19 sl.

Cis. = *Cisiojanus*; — a to *CisMn.* = Cisiojan Mnichovský, rkp. král. knih. v Mnich., z 2. pol. XIII, otišť. v ČČMus. 1853, 417; — *CisMus.* = Cisiojan Musejní, ze skl. XIV, ot. v Rozboru (1841) 187 sl.; — *Cis. 1444* = Cisiojan z r. 1444, ot. t. 190 sl.; — *Cis. 1520* a *Cis. 1614* = Cisiojany z r. 1520 a 1614, ot. v ČČMus. 1853, 423 a 428.

Comest. = Petra Comestova Historia scholastica, rkp. knih. univ. Pr. (17. D. 18), ze 3. čtvrti XV.

Cosm. v. *Kosm.*

č. = český, čeština; někdy = číslo.

ČČMus. = Časopis Musea království Českého 1827 sl.

ČE = EvZimn., v. t.

Čel. = Fr. L. Čelakovský; — *Čel. 1830* = jeho smíšené básně vyd. 1830, — *Čel. 1840* jeho Růže stolistá vyd. 1840; — *ČelMudr.* v. *ČMudr.*

ČernHeřm. = Heřm. hrab. Černína Denník o druhé cestě poselské do Konstantinopole 1644—1645, otišť. částečně v Slavische Bibliothek II. (1858) 238 sl.

ČernZuz. = Zuzana Černínová, Dopisy její z l. 1633—1654, vyd. Fr. Dvorský 1886.

Černý Nem. = mistra Jana Černého spis o Morních nemocech, v Prostěj. 1556.

ČLid = časopis Český Lid.

ČMudr. = Fr. Čelakovský, Mudrosloví národu slovanského 1852.

Čtv. = Čtverohranáč, rkp. knih. univ. Pr. (17. E. 12), z XV st.

Dač. nebo *Dač. Pam.* = Mik. Dačický z Heslova (zemř. 1626), Paměti, vyd. A. Rezek 1878; — *Dač. Prostopr.* = téhož Prostopravda, rkp. ČMus. (5. E. 38).

Dal. = kronika t. zv. Dalimila; — a to *DalC.* = rkp. Cambridgeský, XIV stol.; jeho opis od A. H. Wratislawa jest v ČMus., a věrný otisk od V. Mourka 1892; — *DalH.* = zlomek Hanušův, XIV st., otištěn při DalJ. str. 275 sl.; — *DalHr.* = zlomek Hradecký, XIV st., ot. tamt.; — *DalJ.* = vydání J. Jirečkovo v Pramenech dějin českých 1878, s variantami různých textů; — *DalKK.* = téže kroniky zlomky k sobě patřící Křižovnický a Klementinský z 2. pol. XIV, otišť. v List. filol. 1891 str. 100 sl. a 344 sl.; — *DalStrah.* = rkp. Strahovský (kap. 1—15), XV st. — Zkratky obvyklé pro texty j i n é jsou při dokladech vzatých z DalJ. a vysvětleny jsou v DalJ. str. 302.

Danič. = Gj. Daničić, Istorija oblika srp. ili hrvat. jezika 1874.

dbeč. = dolnobečevský, srov. *Btch.*

DesK. = začátek stč. Desatera, v knih. univ. Pr. (17. E. 8) skl. XIV, otišť. v ČČMus. 1893, 246 sl.

DeskDE. nebo *Rel.* = Reliquiae tabularum terrae, vyd. Dvorský a Emler 1868; listiny z l. 1318 až 1325.

Dět. Jež. = veršované zlomky o dětství Ježíšovu, z 1. pol. XIV, ot. v ČČMus. 1885 str. 118—123 a 1889 str. 455—459.

dial. = dialektický; zkratky dialektů vypsaných v Bartošově Dialektologii viz při zkratku *BartD.*, zkratky ostatní zde na svých místech se vysvětlují.

Diefb. n. *Diefenb.* = Mittellat.-hochdeutsch-böhmisches Wörterbuch, z r. 1470, vyd. 1846 (a 1857 s tit. latinským).

dluž. = dolnolužický.

Dobr. = Jos. Dobrovský; — *Dobr.*[1] = jeho Lehrgebäude der böhm. Sprache 1809, — *Dobr.*[2] = téhož vydání z r. 1819, — *Dobr. Gesch.* = jeho Geschichte der böhm. Spr. u. Lit. 1792, — *Dobr. Gesch.*[2] = téhož vyd. z r. 1818.

Dobš. = Pav. Dobšinský, Prostonárodnie slov. povesti, 1880 sl.

dol.-beč. = dolnobečevský, v. *Btch.*

Dolež. = Pav. Doležal, Grammatica slavico-bohemica Prešp. 1746.

Donat. = zlomek lat.-česk. Donata (grammatiky), z XV stol., otisk v List. filol. 1891, 97 sl.

Donín = Fridr. z Donína cestopis, rkp. na Strahově, psaný po r. 1608, otištěn v Lumíru 1858, 688 sl.

doudl. = doudlebský, nářečí doudlebské; srov. *Kotsm.*

Drach. = Jana Drachovského Grammatica bohemica 1660 (Olom. 1666).

Drk. = rkp. kláštera Drkolenského, z 2. pol. XIV, otisk v ČČMus. 1888, 324—340; — *Drk. Vstúp.* = VstúpDrk., v. t.

Erb. nebo *Erb. Pís.* = K. J. Erben, Prostonárodní písně a říkadla 1864; — *Erb. čít.* = téhož Slovanská čítanka 1865.

Ev. = evangelium, evangeliář; — a to *EvOl.* = ev. Olomúcký (kn. stud. III. 5. 7), z r. 1421; — *EvSeitst.* = ev. Seitenstettenský, rkp. z XV stol. v klášt. knih. v Seitenstetten (v Dol. Rakousích); — *EvVíd.* = ev. Vídenský, rkp. z 2. pol. XIV v knih. dvor. ve Vídni (sign. 4733); — *EvSeitst.* a *EvVíd.* vydal F. Menčík 1893 pod názvem „Dva evangelistáře“ (tu kladen *EvSeitst.* do skl. XIV); — *EvZimn.* = „čtenie zimnieho času“, rkp. perg. XIV stol. v knih. ryt. Neuberka (č. 34).

Exod. = BiblA., v. t.

Fagif. = Reineri Fagifacetus s českými glossami, rkp. v Petrohradě, z poč. XV; glossy české otiskl Brückner v Jag. Arch. XIV, 13 sl.

Feif. LL. = Jul. Feifalik, Altčechische Leiche, Lieder u. Sprüche 1862 (v Sitzgsber. víd. Akad.).

Feist = Grundriss der gotischen Etymologie 1888.

Fontes = Fontes rerum bohemicarum. Prameny dějin českých.

Frimb. = Bibl. Frimb., v. t.

Froz. = Obroviště Mariánského Atlanta, z něm. přel. Ant. Frozýn, v Pr. 1704.

Fryčaj = T. Fryčaj, Ortografia neb pravidla pravopisebnosti moravsko-slovanské řeči 1820.

Gal. = list s nebe poslaný do města Galatan; — a to *GalDl.* = jeho zlomek Dlabačův, z 1. třetiny XIV, otišť. v ČČMus. 1889, 445 sl.; — *GalKl.* = téhož text celý v kodexu knih. univ. v Pr. (17. 5. 8), ze 4. čtvrti XIV, ot. t. 1889, 445 sl. (parallelně s *GalDl.*).

Galaš = Muza Moravská 1813.

Gesta = Gesta Romanorum; — a to *GestaK.* neb *GestaKl.* (Gesta Klementinská) = jejich text v rkp. knih. univ. v Pr. (sign. 17. F. 28), XV stol.; — a *GestaM.* n. *GestaMus.* = text v rkp. ČMus. (3. F. 25), z r. 1482.

Gloss. Jer. = glossy k pror. Jeremiášovi, v knih. kapit. v Olom., z 1. pol. XIII; otišť. v ČČMus. 1887, 119.

Greg. = glossy sv.-Řehořské, v rkp. knih. kapitulní v Pr., kladené do doby ok. r. 1100, ot. v ČČMus. 1878, 545 sl. a 556—557 (srov. připomenutí k nim v této knize na str. 117).

Griz. = Grizeldis (Walter a Grizelda), v rkp. ČMus. (4. D. 4), z doby mezi l. 1459—1463; otišť. v Polívkově spise Dvě povídky atd. 1889.

Hád. = Ctibora Tovačovského Hádaní Pravdy a Lži 1539.

Háj. = V. Hájek, Kronika Česká 1541; — *Háj. pp.* = téhož výklad o pojití a počátku národa českého, položený před kronikou a nepaginovaný.

Háj. herb. = Tad. Hájka Herbář 1562 (předmluva má listy označovány číslicemi římskými).

Háj. Šim. = Šimona Hájka Tabula de proprietate participiorum 1547, z částečného otisku v učit. kalend. Sborníku 1859, 202—205.

Hanusz Szkic. = J. Hanusz, Szkic gramatyczny (Prace filologiczne I. 434 sl. a II. 195 sl.).

Har. = Krištofa Haranta z Polžic Putování neb cesta do sv. země, v Pr. 1608 (2 díly); — *Har. Erb.* = totéž, vyd. K. J. Erben 1854—55.

Hatt. = Mart. Hattala; — *Hatt. Ml.* = jeho Mluvnice jaz. česk. a slovensk. 1857; — *Hatt. Skup.* = Počátečné skupeniny souhlásek československ. 1870; — *Hatt. slc.* = Mluvnica jazyka slovenského 1864.

Hebr. = staročeské glossy X—XIII stol., z textů hebrejských přepsal a vyložil dr. M. Grünwald, ve Věstníku Č. Akademie 1893, 343 sl. (Gloss těchto nemohl jsem nyní užiti, jednak že vyšly, když kniha má se již tiskla, jednak že se mi nedostávalo některých poučení, zejména od koho je vokalisace a kde je bezpečné svědectví, že glossa ta ona je jistě česká a ne jiného jazyka slovanského; krom toho je žádoucno, aby při každém pramenu resp. při každé skupině gloss bylo pověděno, ze které doby pocházejí, a aby při glossách jednotlivých býval z pravidla asi takový kousek kontextu, jako při glosse *makovica* a *púc* = *pútce.*)

Hehn = Culturpflanzen u. Hausthiere, v. V. Hehn, 2. vyd. 1874.

Herb. = J. Herben, Do třetího i čtvrtého pokolení 1892.

Hilar. = Hilaria Litoměřického spis proti Jiří Poděbradskému, rkp. knih. univ. Pr. (17. F. 32), z r. 1467.

Hlasové = Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka, v Pr. 1846.

hluž. = hornolužický; — *hněm.* = hornoněmecký.

Hod. = rkp. knih. univ. Pr. (17. A. 8), z poč. XV; obsahuje na prvním místě Hodiny sv. Mařie, pak jiné Hodiny atd., a na konci Spor duše s tělem.

Hom. = homiliář; — *HomKlem.* = hom. Klementinský, 2 listy 4°, z pol. XIV, otišť. v Listech filol. 1887, 262 sl.; — *HomOp.* = hom. Opatovický v kn. univ. Pr. (3. F. 6) se stčesk. glossami z 2. pol. XIII, otišť. v ČČMus. 1880, 114 sl.

Hoř. = Hořov., v. t.

Hořek. = Hořekování Spravedlnosti královny všech ctností, od Konáče z Hodíšťkova, v Pr. 1547.

Hořov. n. *Hoř.* = excerpta z knih archivních atd. Hořovických, XV—XVIII stol. (vyčteny jsou tyto prameny v Listech filol. 1892, 458).

Hosp. = píseň „Hospodine pomiluj ny“, v rkp. kn. un. Pr. (Y. I. 3. 83), skl. XIV stol., otišť. v Dobr. Gesch.² 77.

Hrad. = rkp. Hradecký, z 1. pol. XIV; vyd. A. Patera 1882; cit. listy rkpu (v rkp. je list druhý ztracen; ve vyd. Paterovu je nahrazen interpolací a počítán; mé doklady jsou na mnoze z doby starší, list ztracený při nich nepočítán, v mých citatech je tedy 2ª to, co ve vyd. Paterovu 3ª atd.).

Hrob Boží = divadelní hra toho jména, v rkp. kn. univ. Pr. (8. G. 29), ze skl. XIV stol., otišť. v List. filol. 1892, 55 sl.

Hrub. = rukopisný sborník Řehoře Hrubého z Jelení, z r. 1513, v knih. univ. Pr. (17. D. 38); v tom i *Blázn.*, v. t.; — také *HrubLobk.* = poslání a naučení Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic panu Petrovi z Rožmberka (z r. 1497), přeložené od Hrubého a otišť. v Listáři Bohusl. Hasištejnského (vyd. od Jos. Truhláře 1893), je v témže sborníku; — *HrubP.* n. *HrubPetr.* = Řehoře Hrubého z Jel. překlad Petrarkových knih proti štěstí i neštěstí, tišť. 1501.

Hug. = stč. překlad Hugových knížek o připravení svého srdcě, v ČMus.; část první (str. 1—444) z poč. XV, ostatek z poč. XVII stol.

Hus = mistr J. Hus; — *HusE* = jeho spisy české, vyd. K. J. Erbenem (tři díly); — *HusOrth.* = jeho traktat o české orthografii, ot. ve Slavische Bibliothek II. 175 sl.; — *HusPost.* = rkp. ČMus. (2. D. 18), z r. 1414, obsahující Husovu Postillu, traktat o šesti bludiech a Dcerku; — *HusŠal.* = Husův Výklad piesniček Šalomúnových, v rkp. ČMus. z r. 1448; — *HusW.* = jeho tři kázání v rkp. klášt. knih. ve Wil-

heringu (Hor. Rak.), z poč. XV, otišt. ve Věstníku kr. Č. Spol. nauk 1890, 357 sl.

Hymn. = hymnář, vlastně sekvencionář (napřed je text písně, pak makaronský její výklad), v rkp. knih. univ. Pr. (11. D. 1), XIV stol. (Hymnář v téže knih. sign. 3. G. 12, udaný omylem v Listech filol. 1892, 459, jest text jiný; obs. podle p. Flajšhanse tytéž písně lat. s překladem českým mezi řádky).

Chelč. = Petr Chelčický; — *ChelčKap.* = jeho drobné traktaty v rkp. knih. kapitulní v Pr. (D. 84), z 1. pol. XVI; — *ChelčP.* n. *ChelčPost.* = jeho Postilla, psána po r. 1434, tišt. v Pr. 1522 (expl. v knih. univ. Pr. 54. A. 66); — *ChelčSíť.* = jeho Síť víry tišt. 1520 (nové vydání jest od J. Annenkova, dokončeno V. Jagićem 1893).

Chir. n. *ChirA.* = lékařství ranné (chirurgie), rkp. knih. univ. Pr. (12. H. 32), z 2. pol. XV; — *ChirB.* = *LékB.* v. t.

Chlád. = Chládek Jiljí, Naučení kratičké, kterak by se mělo dobře po česku mluviti a psáti v Pr. 1795.

chod. = nářečí chodské; rozprava o něm od J. Hrušky v Listech filol. 1891, 30 sl. (při dokladech udává se stránka rozpravy; některé doklady vzaty jsou z ní před vytištěním a jsou tedy bez udání stránek).

Isl. = Daniele Fettera Islandia aneb krátké vypsání ostrova Islandu atd. podle cesty, kterou Fetter tam vykonal 1613; vyd. 1673 a nově otišt. 1893 (od Zíbrta).

Jag. = V. Jagić; — *Jag. Arch.* = jeho Archiv für slav. Philologie 1876 sl.

Jand. n. *Jandit* = Václ. Jandit, Grammatica linguae bohemicae, 1. vyd. v Pr. 1704, 2. vyd. 1705.

Jar. = cesta pana Albrechta Kostky ke králi franc. Ludvíku XI, popsaná panošem Jaroslavem asi r. 1464, otišt. v ČČMus. 1827, I. 40 sl.

JelLobk. = HrubLobk., v. t.

Jeron. = snůška několika kusů theolog. a nábožných v rkp. knih. univ. Pr. (17. E. 9), mezi nimi na prvním místě „kniehy Jeronymovy", z XV st.; — *JeronTob.* = Tob., v. t.

Jg. = Slovník Jungmannův; při tom bývá udán mnohdy i Jungmannův pramen.

Jid. = zlomek legendy o Jidáši, v ČMus., z poč. XIV (v textě je narážka na nedávné zavraždění Václava III r. 1306); otisk v List. filol. 1878 (v Příloze str. 19 sl., s opravou t. 1879, 80) a v ČČMus. 1888, 97 sl.; — *JidDrk.* = téže legendy zlomek Drkolenský, z téhož kodexu a téže doby jako předešlý, ot. v ČČMus. 1888, 94 sl.

Jir. = Jos. Jireček; — *Jir. mor.* = jeho rozprava O zvláštnostech češtiny v starých rkpech moravských 1887 (vydáno 1888); — *Jir. Star. Zák.* = jeho Rozbor prvotního českého překladu starého zákona, v ČČMus. 1864, 136 sl.; — *Jir. stmor.* = Jir. mor., v. t.

Jiř. = leg. o sv. Jiří; — a to *JiřBrn.* = leg. v rkp. Brněnském, z pol. XIV, otišt. v ČČMus. 1888, 84 sl; — *JiřKap.* = zlomek v knih. kapitulní v Pr., z poč. XIV, ot. t. 1881, 276 sl.; — *JiřKlem.* = zl. v rkp. knih. univ. Pr. (12. D. 12), ze skl. XIV, ot. t. 285; — *JiřVrat.* = zlomek Vratislavský, nyní v ČMus., ot. v List. filol. 1878, 84 sl. a v ČČMus. 1881.

Jiř. vid. = Jiříkovo vidění v rkp. knih. un. v Pr. (17. E. 2), ze skl. XV stol.

Kab. = M. Kabátník, Cesta z Čech do Jeruzalema a Egypta, tišt. 1542 (?).

Kal. = Ant. Kalina, Historya języka polskiego, I. 1883.

Kar. = Spisové Karla IV., vyd. Emler 1878 (z rozličných rkpů, většinou XV stol.).

Kat. = Život sv. Kateřiny, opis z doby ok. r. 1400 (podle Dudíka Forschungen 162 z XV stol.) chovaný dříve ve Štokholmě, nyní v Brně (v zemsk. archivu), vyd. Pečírka a Erben 1860; — *KatBrn.* = zlomek jiné leg. o sv. Kateřině, rkp. v Brně u sv. Jakuba, ze 3. čtvrti XIV, otišt. v ČČMus. 1887, 212 sl.; — *KatPetr.* = zlomek jiný v Petrohradě, obsahem parallelní s verši 280—317 zlomku KatBrn., ze skl. XIV, otišt. v Jag. Arch. XIV, 4 sl.

Káz. = *OlMüll.*, v. t.

Klem. = zlomky sborníku Klementinského, obs. básně epické světské, z 2. pol. XIV, otišt. v ČČMus. 1893, 335 (zlomky jsou tu označeny literami *K*, *P*, *X*, *Y*).

Kluge = Etymol. Wörterbuch d. deutschen Sprache, v. Friedr. Kluge, 4 vyd. 1889.

Koc. = Historia církevní Eusebia příjm. Pamfila, přel. od J. Kocína, v Pr. 1594.

Kol. = excerpta z knih archivů Kolínských, městského a okresního, skl. XV až XIX stol. (vyčteny jsou tyto prameny v List. filol. 1892, 460); při dokladu bývá rok, z něhož pochází.

Kold.[2] = Koldínova Práva městská, 2. vyd. 1702.

Koll. = J. Kollára Básně, vyd. 1821.

Kom. Lab. = Lab., v. t.

Konáč 1547 = M. Konáče z Hodištkova spisy 1) Hořekování Spravedlnosti (list. 1—71), 2) Judith (72—112) a 3) Hra pěkných průpovídek (l. 114—118), vyd. 1547.

kop. = nářečí kopaničárské (Kopanice, část Slovácka moravského), podle popisu Bartošova „Moravští Kopaničáři" v Osvětě 1884, 46 sl.

KorMan. = V. Korandy Manualník, rkp. knih. univ. Pr. (17. F. 2), ze skl. XV, vyd. Jos. Truhlář 1888.

Koř. = Nový Zákon, naps. od Mart. Kořečka 1425, rkp. v knih. univ. Pr. (17. D. 30).

Kosm. = Kosmova (zemř. 1125) kronika, vyd. Emler v II. díle Pramenů dějin českých; rkpy její mají ustálená znaménka *A*, *1*, *2* atd.; nejstarší jsou *KosmA.* z r. 1154, *Kosm7.* ze skl. XII nebo zač. XIII, *Kosm1.*, *Kosm3.*, *Kosm4.*, *Kosm4*[a] ze XIII, *Kosm2.* z l. 1340—1342, *Kosm6.* ze XIV nebo poč. XV stol.; — *Kosm. pokrač.* n. *Cosmae contin.* pokračování v kron. Kosmově, XIII—XIV stol., z vyd. 1784.

Kott = Českoněm. Slovník Fr. Kotta, 1878—1893.

Koz. = Zápisy Kozelské (Kozlé ve Slezsku) z l. 1418—1571, přepsané 1629, otišť. v ArchČ. II. 393 sl.

KR. = kniha Rožmberská, otišť. v ArchČ. I. 451 sl.; odtud jsou některé doklady starší, novější vzaty jsou z *Rožmb.*, v. t.

KrausMich. = Jan z Michalovic, něm. báseň XIII st., vyd. A. Kraus 1888.

Kremsm. = rkp. kláštera Kremsmünsterského (N° 71), z doby ok. r. 1400, obsahující také kusy české, totiž 1) několik vět z latiny přeložených na str. 31ª (z Jeronyma), 2) legendu o 10.000 rytířích a 3) několik českých gloss; obsah český otišť. v List. filol. 1889, 29 sl.

Krist. n. *KristA.* = Život Kristův, rkp. knih univ. Pr. (17. A. 9), XIV stol.; — *KristB.* = částky téhož textu v jiném rkp. tamt. (17. D. 32), ze skl. XIV; — *KristTom.* = zlomek téhož textu, v knih. sv.-Tomášské, nyní v ČMus., ze skl. XIV, otišť. v ČČMus. 1885, 303 sl.

KřižA. = rkp. knih. křižovnické v Pr. (22. A. 4), z r. 1472; — *KřižB.* = rkp. jiný téže knih. (22. A. 16), z r. 1520.

krk. = podkrk., v. t.

Kruml. = rkp. Krumlovský, nyní v ČMus., z l. čtvrti XV (z doby před r. 1418).

Kulda = Moravské národní pohádky atd., 1874—75.

Kunh. = píseň „Vítaj kráľu všemohúcí" v rkp. Kunhutině, nyní v knih. univ. Pr. (7. G. 17ᵈ), z doby ok. r. 1300, otišť. v ČČMus. 1882, 103 sl.

Kutn. = bible Kutnohorská z r. 1489, rkp. knih. univ. Pr. (54. C. 2).

KZ., *KZeitschr.* = Zeitschrift für vergl. Sprachforschung, vyd. A. Kuhn a j.

L = legenda; srov. *LAl.*, *LMar.*

Lab. = Komenského Labyrint světa, vyd. Kořínek 1871; cit. kapitolu a odstavec; — *Lab. 1631* = téhož vydání z r. 1631, cit. stránku.

Lact. = Jana Vodňanského (Aquensis) Lactifer, v Plz. 1511; cit. list. a sloupec.

LAl. = zlomek legendy o sv. Alexiovi, rkp. kdysi v arch. zemsk. v Brně, osm sloupců (*a—h*), z 1. pol. XIV, otišť. v ČČMus. 1851, I. 142 sl. a ve víd. Sitzgsber., filos. tř., 37 (1861) 420—424.

Lék. = lékařstvie (léky) proti (11) neduhům, v rkp. knih. univ. Pr. (11. E. 4), z doby ok. r. 1400. — *LékA* = sbírka rozprav lékařských, rkp. knih. univ. Pr. (17. B. 18), z pol. XV; — *LékB.* = jiná sbírka taková, t. (11. C. 2), z r. 1440; — *LékFr.*, *LékFrant.* neb *Apat. Fr.* = sbírka taková opět jiná, t. (17. D. 10), z doby ok. r. 1500; — *Lék. ran.* = Chir., v. t.

Lepič = stč. píseň, v rkp. kn. un. Pr. (5. A. 23, na vnitřní straně desky), XV stol., otišť. v ČČMus. 1848, II. 271 sl. a j.

Lesk. = A. Leskien; — *Lesk. Handb.* = jeho Handbuch der altbulg. Sprache, 2. vyd. 1886; — *Lesk. Unters.* = jeho Untersuchungen über Quantität u. Betonung in den slav. Sprachen (v Abhandlungen der sächs. Ges. d. Wiss.) I. Die Quantität im Serbischen, část *A.* 1885, *B.* a *C.* 1893.

Let. = Staří letopisové čeští od r. 1378 do 1526, vyd. Palacký 1829.

Levšt. = Levšteinova veršovaná svaté Mařie nebes chvála, v rkp. knih. kapitulní v Pr. (N. 17), ze skl. XIV, otišť. v ČČMus. 1884, 514—524.

Lex. = Lexer, Mhd. Taschenwörterb. 1879.

Lfil. = *List. fil.*, v. t.

libun. = z nářečí libuneckého (Libunec mezi Jičínem a Turnovem), z rozpravy J. Jakubce, Český Lid I. 370 sl.

Libuše = Libuše, matice zábavy a vědění, vyd. Šimáček v Pr.

List. = list n. listina; — *List. Card.* = list, jejž psal Jana Cardinal 1417, v rkp. kn. univ. Pr. (11. E. 3); — *ListHořov. 1647* a *ListHořov. 1651* = listiny v arch. měst. v Hořovicích z let udaných; — *ListJHrad.* = listiny Jindřichohradecké z r. 1384 a 1388, otišť. v programmu JHrad. 1886; — *ListKost.* = listina Kostelecká z r. 1417, otišť. v List. filol. 1893, 400—401; — *ListKral.* = listina Kralická, český překlad a opis z poč. XV, otišť. t. 1893, 393-398; — *ListKrums.* = listina Krumsinská z r. 1438, opis z doby ok. r. 1600, otišť. t. 1893, 403—404; — *ListLit.* = zakládací list. Litoměřická, pořízená v XIII stol. na r. 1057, ot. v ČČMus. 1836, 323 sl. a j. — *ListOleš.* = listiny Olešnické v stat. archivu ve Vratislavi, z l. 1370—1420, ot. v Jag. Arch. XII, 120—122; — *ListPořeš.* = listiny Pořešínské, v Urkunden u. Regesten des Gutes Poreschin, od J. Klimesche 1889, XIV a XV stol.; *ListPras.* = sbírka listů posílacích (1464—1709, nejvíce z r. 1568), vyd. Prasek. 1893; — *ListUnič.* = Petra z Uničova list z r. 1417, v rkp. kn. univ. Pr. (11. E. 3); — *ListVamb.* = Vamb., v. t.; — *list Wartb.* z r. 1380, v. Wartb.; — *ListVrat.* = ListOleš., v. t.; — *ListVyšehr.* = zakládací listina kostela Vyšehradského na r. 1088, složená však později, ot. v Reg. I.; — *ListZikm.* = list krále Zikmunda panu Haškovi, opis v kodexu kn. un. Pr. (3. G. 16); — *List 1225* = list. z r. 1225, v měst. arch. v Král. Hradci; — *List. 1406* = list. z r. 1406 v knih. un. Pr., otišť. v List. filol. 1888, 44—45; — *List. 1443* a *List 1463* = listiny z l. 1443 a 1463, otišť. v Politik 1883, 12. říj. (feuill.).

List. filol. = Listy filologické 1874 a násl.

Lit. = bible Litoměřická, psaná 1411—1414.

Litoměř. = List. Lit., v. t.

litomyšl. = mýt., v. t.

LMar. = zlomek leg. o p. Marii, v knih. kapit. Pr., z doby ok. r. 1300, otišť. v ČČMus. 1879, 118—120.

Lobk. = Jana z Lobkovic Putování do svatých zemí, rkp. knih. un. Pr. (17. A. 13), z r. 1515.

Lomn. = Šimon Lomnický; — *Lomn. Kup.* = jeho Kupidova Střela 1590; — *Lomn. Nauč.* = jeho Naučení mladému hospodáři 1597.

Loos = Jos. Loos, slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej řeči 1871.

Loś = J. Loś, O samogłaskach długich w języku polskim (Prace filol. II, 190 sl., 1887).

Lún. = excerpta z listin a soudních knih arch. Lounského; — a to *Lún. ks.* = exc. z knih soudních (s letopočtem), — *Lún. l.* = exc. z listin (s letop.), — *Lún. l. ops* = exc. z listin opsaných na skl. XV, — *Lún. ort.* = exc. z ortelů XVI a XVII st., — *Lún. pam.* = exc. z knihy Pamětní skl. XVI, — *Lún. reg.* = exc. z register stavuňků a zvodů XVII st., — *Lún. rycht.* = exc. z práva rychtářského (skl. XVI), — *Lún. var.* = exc. z různých pramenů jiných (s letopočtem).

luž. = lužický, srbština lužická; — *dluž.* = dolnolužický; — *hluž.* = hornolužický.

Lvov. = rkp. knih. univ. ve Lvově (1. E. 21), XV stol.

Máj. sen = zlomky dvou různých básní v rkp. kn. Neuberkovy v Pr., z XV st., otiskl a omylem v jedno spojil Hanka v Star. Sklád. V. 78—122 pod titulem „Májový sen"; cit. otisk.

Majest. Car. = MC., v. t.

Malin. wyr. = L. Malinowski, O niektórych wyrazach ludowych polskich 1892.

Malý, Amerika = Amerika od času svého odkrytí až na nejnovější dobu, 6 dílů, 1853—57.

Mam. = Mammotrekt: — a to *MamA.* = mam. v rkp. kn. univ. Pr. (11. E. 6), z poč. XV, otišť. v List. filol. 1893, 216 sl.; — *MamB.* = jiný v rkp. t. (11. F. 9), skl. XV; — *MamC.* = jiný v rkp. t. (11. C. 4), z pol. XV; — *MamD.* = jiný v rkp. t. (1. E. 29), z 1. pol. XV; — *MamE.* = jiný v rkp. t (3. G 26), XV st.; — *MamF.* = jiný v rkp. t. (8. G. 28), XV st.; — *MamG.* = několik gloss biblických, v rkp. knih. dvor. Víd. (č. 5189), XV st., otiskl Menčík v Rozmanitostech I. 10; — *MamP.* = mam. Pražský, totéž co MamA., v. t.; — *MamV.* nebo *MamVíd.* = mam. dvor. knih. Víd. (č. 4302), z pol. XV, otišť. částečně (abecedně) v Jag. Arch. V. 98 sl.; — *MamVod.* = mam. Vodňanský, rkp. nyní v ČMus. (558), otišť. částečně v ČČMus. 1843, 148—150.

Mand. = cesty Mandevillovy překlad český, v rkp. ČMus. (3. F. 26), z XV stol.; — *MandStrah.* = totéž v rkp. Strahovském, XV st.

ManKor. = KorMan., v. t.

Manž. = báseň „O manželství" v Hank. Star. Sklád. V. 122—152, z rkp. knih. Neuberkovy, XV st.; cit. otisk.

Marg. = zlom. leg. o sv. Margaretě, rkp. v Brně (u sv. Jakuba), ze 3. čtvrti XIV, otišť. v ČČMus. 1887, 223—234.

Mart. = Martimiani n. Martiniani, Beneše z Hořovic překlad kroniky takto řečené, v rkp. ČMus. (3. F. 22), 1. pol. XV.

Mast. = Mastičkář, zlomek div. hry velikonoční, rkp. v ČMus. z pol. XIV, otišť. v List. filol. 1880, 91—105; cit. verše 1—431, někdy stránky

rkp. 1ª—6ᵇ; — *MastDrk.* = téže hry zlomek Drkolenský z 2. pol. XIV, otišť. v ČČMus. 1889, 127 sl.

Mat. = evang. sv. Matouše s homiliemi, rkp. kn. un. v Pr. (17. A. 4), z 2. pol. XIV.

Matz. = Ant. Matzenauer; — *Matz. Cs.* = jeho Cizí slova v řečech slovanských 1870; — *Matz. Přísp.* = jeho Příspěvky ke slovansk. jazykozpytu (v Listech filol. 1880 sl.).

MC. = Majestas Carolina, z poč. XV, otišť. v ArchČ. III 68—180 (cit. stránky) — a v H. Jirečk. Codexu II. 2. str. 109 sl. (cit. články I—CIX).

Měs. = jména měsíců v rkp. kn. un. Pr. (11. D. 7 fol. 73ᵇ), XV stol.

Mik. = bible Mikulovská z r. 1406.

Mikl. = Fr. Miklosich; — *Mikl. Et. Wtb.* = jeho Etymolog. Wörterbuch der slav. Sprachen 1886; — *Mikl. Fremdw.* = jeho spis Die Fremdwörter in den slav. Sprachen (v Denkschr. akad. Víd. 1866); — Mikl. (Gramm.) I², II, III², IV = jeho Vergleichende Grammatik der slav. Sprachen, I. Lautlehre 2. vyd. 1879, II. Stammbildgslehre 1875, III. Wortbildgslehre 2. vyd. 1876, IV. Syntax 1868—74; — *Mikl Lex.* = Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum 1862; — *Mikl. Mon.* = Die slavischen Monatsnamen (v Denkschr. Víd. akad. 1868); — *Mikl. trъt* = jeho spis Über den Ursprung der Worte von der Form asl. trъt 1877; — *Mikl. trêt trat* = téhož Üb. d. Urspr. der Worte v. d. Form asl. trêt u. trat 1878; — *Mikl. Steigerg.* = téhož Über Steigerung u. Dehnung in den slav. Spr. 1878; — *Mikl. Lange Voc.* = téhož Üb. die langen Vocale in d. slav. Sprachen 1879; — jiné rozpravy Miklosichovy jsou na svých místech citovány plněji.

Mill. = Million, český překlad cestopisu Marco Polova, v rkp. ČMus. (3. F. 26), XV st.

ML. = modlitby a legendy, rkp. kn. univ. Pr. (17. E. 8), ze skl. XIV.

MnichA. = rkp. knih. univ. Mnichovské (germ. 1205), ze skl. XVI; — *MnichB.* = rkp. téže knih. (slav. 11), obs. české modlitby, z r. 1521.

Modl. = stč. Modlitby, rkp. knih. un. Pr. (17. F. 30), XIV st., cit. stránky rkp.

mor. = moravský, moravština.

mrus. = maloruský, maloruština.

Mucke = Dr. Mucke, Laut- und Formenlehre der niedersorbischen Sprache 1891.

Mudr. = Řeči z hlubokých mudrců; — *MudrA.* = v rkp. kn. univ. Pr. (17. B. 10), z r. 1562; — *MudrB.* = rkp. t. (17. E 11), XVI stol.; — *MudrC.* = rkp. t. (17. E. 32), z r. 1509.

Muka v. Mucke.

Müll. = OlMüll., v. t.

MVerb. = stč. glossy v Mater Verborum, rkp. XIII st. v ČMus., otišť. v ČČMus. 1887.

mýt. = nářečí východočeské, zvláště v krajině mýtské a litomyšlské, podle popisu J. Jirečka v ČČMus. 1863, 323—345.

n- = nový, novo-; srov. *nč.* a j.

nč. = novočeský, nová čeština.

Nehr. altp. Sprachdenkm. = W. Nehring, Altpolnische Sprachdenkmäler 1886.

NejedlýGr. = J. Negedlý, Böhm. Grammatik 1804; — *Nejedlý*² = 2. vyd., 1809; — *Nejedlý*³ = 3. vyd., 1821.

NekrP. n. *NekrPodl.* = nekrolog Podlažický, z l. 1224—1250, otišť. skoro úplně v Dobr. Gesch.² 92—103 a úplně u Dudíka, Forschungen 403-427.

Neor. = Jos. Neoral, Příspěvek k dialektologii moravské, v programmu realky Brněnské 1883 (nář. hanácké v Bohuslavicích).

nhněm. = novohornoněmecký.

Nikod. = rkp. knih. Strahovské z r. 1442, obs. Čtenie Nikodemovo a jiné kusy.

Nom. = Nomenclator lat.-bohem., v rkp. kn. univ. Pr. (11. E. 4, fol. 62ᵇ až 71ᵃ), z doby ok. r. 1400.

NRada = Nová Rada pana Smila Flašky z Pardubic, složená 1394 n. 1395, dochována v rkpích XV st., mé vyd. 1876.

Nud., *Nudož.* = Vavř. Benedicti Nudožerský, Grammaticae bohemicae libri duo, Pr. 1603.

ob. = čeština obecná, způsob češtiny obecné; zvláště tím rozumím řeč těch krajin, ve kterých jsem žil, t. j. Čech severovýchodních a pražskou.

ODub. = Ondřeje z Dubé Výklad na právo země České, rkp. v městsk. arch. Pražsk., ze 3. desítiletí XV; cituji §§, jak je učísloval Palacký (v otisku v ArchČ. II. 481 sl.).

Offic. tab. = Officium circa tabulas terrae, XV stol. (?), ot. v Jirečk. Codex iuris bohemici II. 2, 257—283.

Ogon. Stud. = E. Ogonowski, Studien auf d. Gebiete d. ruthen. Sprache 1880.

Ol. = bible Olomúcká, rkp. v stud. kn. Olom., z r. 1417.

OlMüll. nebo *Müll.* = stčeské (dial. mor.) ukázky z rkp. kn. Olom., z XV stol., otiskl Al. Müller v Jag. Arch.; — a to ukázka *A* Informatio ad cavendam pestim v Jag. Arch. I. 334—335, — *B* nebo *Káz.* kázaní z r. 1471—1484 t. 617—620, — *C* Dies nefasti t. II. 715 a 716, — *D* Confessio t. 716—719.

Onom. = Onomasticon, totéž co SlovK., v. t.

OpMus. = rkp. Opatovicko-Musejní, v ČMus. (3. F. 18), z 1. pol. XV; ot. částečně v List. filol. 1892, 182 sl. (Rada otcova synovi) a t. 268 sl. (Svár vody s vínem).

Orloj. = Orlojík, v rkp. knih. univ. Pr. (17. G. 8), z r. 1469.

Ostr. = píseň Slovo do světa stvorenie, v rkp. někdy Ostrovském, z 2. pol. XIII, otišť. v ČČMus. 1878, 293.

Otc. nebo *OtcA.* = Životy sv. Otcův, rkp. kn. univ. Pr. (17. C. 28), XV stol.; — *OtcB.* = téhož textu rkp. jiný, t. (17. D. 36), z pol. XV; — *OtcC.* rkp. opět jiný, t. (17. C. 17), z r. 1480; — *OtcD.* = rkp. opět jiný, t. (17. C. 16), z XV stol.; — *OtcE.* = rkp. opět jiný, t. (17. E. 2), z XV st.

Pal. = Fr. Palacký, Dějiny národa českého; — *Pal. pop.* = téhož Popis království Českého 1848.

Pam. = Památky staré literatury české, vyd. ČMaticí, č. 1—10.

Papr. Ob. = Bart. Paprockého Obora, v Pr. 1602; cit. kapitoly.

Pass. = Passional, rkp. ČMus. (3. F. 16), str. 1 nově připsána v XV, části ostatní jsou z různých dob XIV stol.; část stará otištěna, v. o tom výkaz v List. filol. 1884, 256. — *PassDrk.* = passionalu zlomek Drkolenský, ze 3. čtvrti XIV, otišť. v ČČMus. 1888, 104—105; — *Pass. hlah.* = zlomek passionalu hlaholského, z 2. pol. XIV, otišť. v ČČMus. 1882, 524-527; — *Pass. KapA.* = passionalu zlomek knih. kapitulní, ze skl. XIV, otišť. t. 521; — *Pass. KapB.* = téhož zl. kap. jiný, z let 1350-1380, ot. t. 517—520; — *PassKlem.* = passional Klementinský, rkp. v knih. univ. Pr. (17. C. 52), z r. 1395; — *PassNitr.* = pass. zlomek Nitranský, ze 3. čtvrti XIV, ot. v ČČMus. 1892, 305—307; — *Pass. zl. Mus.* = pass. zlomek Musejní, z 2. pol. XIV, ot. t. 1883, 110-115; — *Pass. 1379* = rkp. pass. v ČMus. (3. F. 17), z r. 1379.

Pastrn. = Fr. Pastrnek, Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache 1889.

Pelzel = Grundsätze der böhm. Grammatik, v. Fr. Mart. Pelzel 1795; — *Pelzel*² = téhož 2. vyd. 1798.

Pernšt. = bible Pernštýnská, rkp. kn. un. Pr. (17. A. 7), z r. 1471.

Perw. Otč. = Jos. Perwolf, Otčetъ o naučnychъ zanjatijachъ etc., Varš. 1883, obs. též ukázky starších textů českých a dial. ze stol. XIV až XVI.

Pfuhl = Laut- u. Formenlehre der oberlausitzisch-wendischen Sprache von C. T. Pfuhl, 1867.

Phil. = Václ. Philomates, Etymologia (druhá část „Grammatiky České“ 1533 v Náměstí vydané).

Pil. = zlomek leg. o Pilatovi, v ČMus., z poč. XIV, ot. v List. filol. 1893, 375 sl.; cit. sloupce *a*—*d*.

Pís. = píseň; — *Pís. Bydž.* = pís. o bydžovsk. ševcích, rkp. ve Vratislavi, z XV stol., ot. ve Víd. Sitzungsber. XXXIX (1862), 291 sl.; — *Pís. Feif.* = píseň v některé ze sbírek a rozprav Feifalikových, při tom blíže udané; — *Pís. Hosp.* = Hosp., v. t. — *Pís. svatokup.* = pís. o knězích svatokupcích, rkp. v Mikulově, z XV stol., ot. ve Feif. LL. 651 sl.; — *Pís. Štemb.* = pís. o Štemberkovi, v rkp. Třeboňsk. z XV, ot. t. 666 sl.; — *Pís. t. l.* n. *taj. l.* = pís. „Tajná láska“, v rkp. dvor. kn. Víd. (č. 4558), z XV, ot. ve Feifalikově Altböhm. Vers- u. Reimkunst (víd. Sitzungsber.

1859) No. 1; — *Pís. Varn.* = Cantio de rege Vladislao (o bitvě u Varny 1444, kde král pol. Vladislav zahynul), v rkp. Třeboňsk., ot. ve Feif. LL.; — *Pís. Vyšbr. I.* = pís. „Předobře rozumiem" atd., rkp. v kn. klášt. Vyšňobrodsk., XV st., ot. v ČČMus. 1885, 565 sl.; — *Pís. Vyšbr. II.* = pís. „Tvórče milý" atd, rkp. téže knih., XV st., ot. t. 566 sl.; — *Pís. Vyšbr. III.* = „Otep myrrhy" atd., rkp. téže knih., XV st., ot. t. 1882, 44 sl.; — *Pís. Záv.* = Cant. Záv., v. t.

Plankt = Plankt Matky božie u veliký pátek, v rkp. kn. univ. Pr. (17. F. 30, = Modl., list 167ª 170ᵇ), XIV st., otišť. v ČČMus. 1891, 191.

Poč. = Počátkové českého básnictví, Prešp. 1818.

Podk. = Podkoní a žák, ve Výboru I. 943—956; — *PodkJir.* = téhož vydání Jirečkovo, v Pr. 1878.

podkrk. = nářečí podkrkonošské; dílem z popisu Koublova v ČČMus. 1864, 49—57 a 250—255.

poduž. = nářečí podužské (podlužské, slovácké v Moravě jižní), popsal Fr. Bartoš v brněnském Obzoru 1884, 13 sl.

Póh. n. *Půh.* = Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové, vyd. V. Brandl, I. (1872) z l. 1374—1411, II. (1873) z l. 1406 až 1420, III. (1878) z l. 1417—1447.

pol. = polský, polština.

PoprR. = Popravčí kniha pánův z Rožmberka, vyd. Fr. Mareš 1878.

Poř. = List. Poř., v. t.

Postavy = Postavy a mravy lidské, báseň XV st., otišť. ve Výboru I. 957—962.

Pras. = V. Prasek, Čeština v Opavsku, Olom. 1877.

Práva pr. n. *Pr. pr.* = Práva Velikého města Pražského, v rkp. městsk. archivu Pražského „Liber vetustissimus statutorum et decretorum Veteris urbis pragensis" na str. 242—262, opis ze skl. XV stol.

Pražsk. = bible Pražská, v kn. un. Pr. (54. A. 15), z r. 1488.

Pref. = Oldř. Prefat z Vlkanova, Cesta z Prahy do svaté země l. P. 1546, v Pr. 1563; cit. kapitoly.

Prešp. = slovník Prešpurský, ze skl. XIV, vyd. F. Menčík 1892; cit. stránku 186ª (úvod) a hexametry 1—2534.

Přib. = Paměť Přibyslavská, 21tý list v 2. kn. Register Přibyslavských, z 2. pol. XV, otišť. v Osvětě 1890, I. 251 sl.

příjm. = příjmení.

Prok. kron. = Prokopa písaře Novoměstského Nová kronika, 70 veršů, XV st. (po r. 1476), otišť. ve Feif. LL. 636 sl.

Pror. = překlad proroků Isaiáše, Jeremiáše a Daniele, rkp. v kn. un. Pr. (17. D. 33), ze skl. XIV; — *Pror. Ol.* = české glossy v lat. textě Proroků knih. Olom. (III. D. 14); kodex lat. je ze XIII st., glossy české z r. 1391 (vročení na l. 201ᵇ; sděl. dr. V. Tille).

Prostopr. = Prostopravda, v. Dač.

Pr. pr. = Práva pr., v. t.

psl. = praslovanský, praslovanština.

Puch. = Zikm. z Puchova Kosmografie, v Pr. 1554.

Půh. = Póh. v. t.

pův. = původní.

Pulk. = kronika Pulkavova; — a to *PulkL.* = rkp. v kn. Lobkovické v Pr., z XV stol., 425 stran; potom následují do str. 436 někt. kusy veršované, otištěné v List. filol. 1884, 269 sl.; — *PulkLit.* nebo *Pulk. 1466* = rkp. kn. bisk. v Litoměřicích, psaný r. 1466, l. 1ª až 124ᵇ; potom 124ᵇ sl. následují písně na smrt Viléma Zajíce z Valdeka a o Božím těle, otišť. v List. filol. 1884, 302 sl.; — *PulkMus.* = zlomky v ČMus., 2 listy (1ª—2ᵇ), ot. v ČČMus. 1885, 514 sl.; — *PulkR.* anebo jen *Pulk.* = rkp. v klášt. Rajhradském (sign. H. g. 22ª), 192 stran po 2 sloupcích, z doby ok. r. 1400; — *PulkVrat.* rkp. Vratislavský, XV stol.

Řád korun. = řád korunování krále Českého v rkp. z r. 1396 a jiném z XV st., otišť. ve Výboru I. 575—610 a v Kar., v. t.

Řád pz. = Řád práva zemského, v rkp. arch. měst. Pr., ze 3. desetiny XV st., text český a vedle latinský; cit. z rkp. (při dokladech jsou §§ podle rozdělení Palackého v ArchČ. II. 78 sl.).

Rajhr. = slovník Rajhradský, omylem pojmenován Rozk., v t.

Reg. = Regesta Bohemiae et Moraviae. Pars I. z l. 600 1253 (obs. mnoho kusů nepravých a podezřelých, kterým se třeba vyhýbati), vyd. K. J. Erben 1855. Pars II., 1253—1310, vyd. Jos. Emler 1882. Pars III., 1311—1333, vyd. týž 1890. Pars IV., 1333—1346, vyd. týž 1892.

Rel. = DeskDE., v. t.

Rhas. n. *Rhaz.* Rhazesovo ranné lékařství, v rkp. ČMus. (4. C. 35) str. 1—193, z XV stol. — *RhasE.* = totéž, vyd. K. J. Erben 1864.

Roh. = Roháč, cornutus, t. slovník tak nazývaný; — a to *RohA.* nebo jen *Roh.* = roháč v rkp. kn. univ. Pr. (11. C. 1), asi z r. 1478; — *RohB.* = roháč v rkp. Olomúck. z r. 1450—1456, částečně ot. ve Feif. LL. str. 9; — *RohC.* = roháč v rkp. kapitulním v Pr. (O. 59, týž kodex co Boh., l. 86ª až 90ª), z doby mezi r. 1379—1385.

RokPost. n. *Rokyc. Post.* = mistra Jana Rokycany Postilla, rkp. knih. Křižovnické v Pr. (17. F. 3, 446 listů fol.), asi z r. 1500.

ROl. neb *ROlA.* = rkp. stud. knih. Olom. (II. IV. 7), 156 l. fol., z poč. XV; — *ROlB.* = jiný rkp. téže knih. (I. 5. 1), 134 l. 4°, z r. 1410; — *ROlC.* = jiný rkp. téže knih. (III. 2. 19), z r. 1482.

Rosa = V. Rosa, Čzechořečnost seu Gramm. linguae bohem., 1672.

Rostl. = rostlinářský slovník; — a to *RostlA.* nebo jen *Rostl.* = rostlinář latinskočeský v rkp. knih. kapit. Olom., z doby ok. r. 1300, otišť. v ČČMus. 1877, 391—393; — *RostlB.* = rostlinář v rkp. kn. univ. Pr. (11. E. 2, na l. 1ᵇ, 130ᵇ a 145ª-147ᵇ), XV stol.; — *RostlC.* = rostlinář v rkp. t. (10. E. 14, na l. 107ᵇ až 109ᵇ), z r. 1424; — *RostlD.* = rostlinář v rkp. t. (1. F. 35, na l. 61ª až 92ᵇ), z r. 1418; — *RostlE.* = rost-

linář a jiné glossy české v Isidorových etymologiích, z r. 1402, otišť. v Menčíkových Rozmanitostech I. 8; — *RostlF.* = slovník rostl. a lékařský lat.-česk., v rkp. v Pelplině v Záp. Prusích (sign. č. 196, na l. 10ᵇ až 14ᵃ), z 1. pol. XV, otišť. v Jag. Arch. XIV, 30 sl.; — *RostlMnich.* = rostl. v kodexu knih. Mnich. (sign. 615, fol. 68ᵇ až 71ᵃ), z doby ok. r. 1300; má glossy polské, mezi nimi některé identické s českými.

ROtc. = Rada otcova synovi, obsažena v OpMus. na str. 146ᵃ až 156ᵃ, viz OpMus.; — *ROtcP.* neb *ROtcPetr.* = téže Rady rkp. Petrohradský, z r. 1404; varianty, jimiž se text liší od textu otištěného ve Výboru I. 909 sl., otištěny v Jag. Arch. XIV, 7 (s udáním sloupců a veršů Výborových), a celek otištěn v ČČMus. 1892, 395 sl. (verše 1—642).

Rozb. n. *Rozbor* = Rozbor literatury staročeské, z pojednání král. Spol. nauk (str. 111—216 ze svazku Abhandlgen V. 2 z r. 1840 a 1841, pak str. 672—674 z Abhandlgen V. 3 z r. 1843—44).

Rozk. = slovník Rajhradský, omylem řečený „Klena Rozkochaného", z doby mezi r. 1344 a 1364, rkp. v klášt. Rajhradském (H. F. 26), z opisu Dobrovského otiskl Hanka ve své Zbírce str. 55—104.

Rožmb. = kniha Rožmberská; a) §§ 1—6 z rkp. arch. městsk. Pr., z 1. pol. XV, b) ostatek, §§ 7 až 298, z rkpu při Deskách zemských v Pr., z doby ok. r. 1360; oboje otišť. v List. filol. 1880.

Rúd. = rkp. knih. Lobkovické v Roudnici, 179 l. fol., z 2. pol. XIV, otišť. částečně v ČČMus. 1883, 370 sl.

rus. = ruský, ruština.

Růž. nebo *RůžA.* = Růžová zahrada, překlad něm. Rosengarten, zlomek ze skl. st. XIV, 8 stránek, otišť. v ČČMus. 1881, 464 sl. — *RůžB.* = jiný zlomek, z 2. pol. XIV, otišť. v Listech filol. 1886, 308.

Rychn. = práva Rychnovských soukenníků, z r. 1378, otišť. v ČČMus. 1860, 23—24.

Ryt. = legenda o 10.000 rytířích; obsažena v rkp. Kremsmünsterském na l. 92ᵃ až 94ᵇ a odtud otišť. v List. filol. 1889, 29 sl., v. *Kremsm.*, — a v PassKlem. z r. 1395, odkudž otištěna t. 1888, 249 sl., viz *PassKlem.*

Sal. = Salicetiho ranná lékařství, v rkp. ČMus. (4. C. 35, rkp. týž co Rhas.) str. 194—420, z XV stol.; — *SalErb.* = totéž, vydáno K. J. Erbenem 1867.

Seitst. = EvSeitst., v. t.

Selsk. = rýmovaná skládání o věcech selských z r. 1538 a 1763, otišť. v ČČMus. 1891, 462 sl.

Sequ. nebo *SequA.* = Sequentionarius Magistri Conradi, v rkp. knih. kapitul. v Pr. (O. 59, rkp. týž co Boh., na l. 1ᵇ až 12ᵇ), napsán do r. 1385, ot. v Hankově Zbírce 356—366; — *SequB.* = sekvencionář českolatinský z r. 1416, rkp. knih. univ. Pr. (11. E. 7).

sl. = následující.

slc. = slovenský, nářečí slovenské (v Uhrách); dílem podle M. Hattalovy Mluvnice jazyka slovenského 1864, v. *Hatt. slc.*

sln. = slovinský, slovinština.

Slov. = slovník; — a to *SlovA.* = slovník v rkp. kn. dvor. ve Vídni (č. 4557), ze 3. čtvrti XIV; — *SlovB.* = slovník jiný t. (č. 5154, Synonymarius), z poč. XV, částečně ze XIV st.; — *SlovC.* = slovník v rkp. kn. univ. Pr. (8. E. 28, na l. 44ᵃ), ze skl. XIV; — *SlovD.* = slovník v jiném rkp. t. (11. D. 9, na l. 75ᵃ až 76ᵃ), z XV stol.; = *SlovE.* = sl. v jiném rkp. t. (11. E. 1, na l. 221ᵇ a 222ᵃ), z XV st.; — *SlovF.* = slovník jiný t. (na přídeští rkpu 9. B. 9), z 2. pol. XV; — *SlovK.* = slovník Klementinský, též „Onomastikon" zvaný, v rkp. téže knih. (17. F. 31 na l. 1ᵃ až 91ᵃ); — *SlovTřeb.* = slovník v rkp. Třeboňsk. archivu (A. 7 na l. 267ᵇ až 274ᵇ), z 2. pol. XV, otišť. v Menčíkových Rozmanitostech I. 11—15; — *SlovVyšbr.* = slovník na zadní polovici pergamenového obalu kodexu č. 49 v klášt. Vyšňobrodském, poč. XV st., ot. v ČČMus. 1885, 564—565.

Smil. přísl. = Smila Flašky přísloví, z 2. pol. XV st., otišť. ve Výboru I. 841—848.

Sobol. Fon. = A. I. Sobolevského Drevnij slavjanskij jazykъ, Fonetika 1891; — *Sobol. Lekc.* nebo *Sobol. Rus.* = téhož Lekcii po istorii russkago jazyka 1888, — *Sobol. Lekc.²* = téhož vydání 2. 1891.

Solf. = Solfernus, tišt. v Pr. 1600, cit. kapitoly.

srb. = srbský, srbština; — *srbch.* nebo *srbchorv.* = srbskochorvatský.

st. = starý, staro-, srov. *stč.* a j.

Star. Sklád. = Starobylá skládanie, vyd. V. Hanka; některé texty jsou otišť. jenom zde a k jejich originalům je těžký přístup.

stč. = staročeský, stará čeština; — podobně *stpol.* = staropolský, — *strus.* = staroruský, — *stsl.* = staroslovenský (starobulharský) atd.; — *stněm.* = staroněmecký, *sthněm.* = starohornoněmecký atd.

stř. = střední, středo-, na př. *střhněm.* = středohornoněmecký, — *střlat.* = středolatinský atp.

Suš. = Fr. Sušil, Národní písně moravské; — *Suš.-Bart.* = Nové nár. písně mor., za doplněk sbírky Sušilovy vydal Fr. Bartoš 1882.

Sv. nebo *Svěd.* = Seznání svědkův z l. 1453—56, otišť. v ArchČ. I. 158—159.

svD. = zlomek legendy s obsahem o sv. Duchu, 102 verše, v ČMus. z poč. XIV st., otišť. v Listech filol. 1893, 379 sl.

Svěd. Bydž. = z Bydžovských knih svědomí, ze skl. XIV a poč. XV stol., z rozpr. Edv. Malého v programmu gymn. Bydžovského 1887.

Synom. = synonymář, v. SlovB., — jiný, *SynB.* je tisk XVI stol., ukázka z něho v ČČMus. 1877, 636—637.

Šach. = knížky o hře šachové, z doby ok. r. 1400, vyd. F. Menčík 1880.

Šemb. = A. Šembera, Základové dialektologie československé 1864.

Škult. nebo *Škult. Dobš.* = Slovenské povesti atd. 1858—60.

Šmitt = J. Šmitt, Gramatyka česká, v Pr. 1816.

Štít. = Tom. Štítný; — *ŠtítBud.* = jeho Řeči besední, rkp. knih. Gersdorfské v Budišíně, z poč. XV; — *ŠtítE.* n. *ŠtítErb.* = jeho Knížky šestery (= Štít. uč., v. t.), z r. 1376, vyd. K. J. Erben 1882; — *ŠtítJes.* n. *Štít. JHr. Jes.* = sborník spisů štítenských, rkp. někdy u jesuitů

v J. Hradci, nyní v knih. univ. Pr. (17. C. 18), z r. 1463; — *ŠtítJHrad.* = jiný sborník, rkp. v kn. univ. Pr. (17. D. 31), psán r. 1492 od Vávry z Jivian, písaře Jindř.-Hradeckého; — *ŠtítJHrJes.* = ŠtítJes., v. t.; — *Štít. list. 1373* = listina T. Štítného z r. 1373, ot. v ČČMus. 1861, 349; — *ŠtítMus.* = sborník Štítenský „Naučení křesťanské“, rkp. ČMus. (1. C. 11), z r. 1450; — *ŠtítOp.* n. *ŠtítOpat.* = Štítného sborník Opatovický, v ČMus. (1. C. 12), z poč. XV; — *ŠtítPař.* = Štítného Řeči besední, v rkp. v Paříži v knih. Národní (staré označení 8173 fonds français, nyn. 29 fonds slave), XV stol.; — *Štít. ř.* = Štítného Řeči nedělní a sváteční, rkp. kn. univ. Pr. (17. C. 15), z r. 1392; — *ŠtítSázav.* = Štítného sborník Sázavský, rkp. v ČMus. (1. C. 13), 287 listů fol., z r. 1465; — *Štít. uč.* = Štítného učení křesťanské n. Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, rkp. kn. un. Pr. (17. A. 6), 158 listů fol. (podle paginace staré, ale tu jsou omylem po listu desátém dva listy počítány za 11tý), z r. 1376; — *ŠtítV.* n. *ŠtítVrť.* = text ŠtítMus. (v. t.), z r. 1450, vyd. A. Vrťátko 1450; — *ŠtítVyš.* = Štítného sborník Vyšehradský, rkp. knih. univ. Pr. (17. F. 9), 116 listů 4°, z r. 1396.

t. = tamtéž.

Táb. = Zlomky Táborské, ze XIV stol., otišť. v ČČMus. 1874, 116—120.

Tand. = Tandariáš, otišť. v Hank. Star. Sklád. V. 1—77; — *TandZ.* = týž text v rkp. ČMus. (4. D. 4, na l. 160[b] až 186[b]), z r. 1463.

Tegerns. = rkp. Tegernseeský v knih. Mnichovské, z pol. XV, obs. zlomky her dramatických, ot. v ČČMus. 1892, 42 sl.; cit. verše.

Tham. = K. J. Tham, Böhm. Grammatik, v Pr. 1801 (4té vyd.); — dále téhož *Neueste Methode* böhmisch lesen u. schreiben zu lernen, v Pr. 1811.

Tkadl. = Tkadleček, v rkp. knih. Strahovské z pol. XV; vydal Hanka v Star. Sklád. VI. 1. a 2; — *TkadlM.* = Tkadlečka opis novověký v ČMus., učiněný z textů jiného než je v rkp. Strahovském.

Tob. = kniha Tobiášova, v rkp. knih. un. Pr. (17. E. 9, na listech 136[a] až 150[b]; kodex týž co Jeron., v. t.).

Tom. = V. V. Tomek; — *TomP.* = jeho Dějepis města Prahy 1855 a násl.; — *Tom. řem.* = jeho Seznam řemeslníků v Čechách a zvláště v Praze ok. r. 1400, v Pražsk. Sitzungsber. 1869, I, 71 sl.; — *TomZ.* = téhož Základy starého místopisu Pražského 1866; číslo jdoucí hned za dokladem znamená rok; další zkratky st, n, m, h, v, st. d, n. d = Staré město (v díle I), Nové Město (v d. II), Malá Strana, Hrad a Hradčany, Vyšehrad, o Starém městě dodatky a o Novém městě dodatky (v d. III); číslo po tom znamená stránku; — *TomŽ.* = téhož Jan Žižka 1879.

Tomsa = Fr. Tomsa, Böhm. Sprachlehre 1782; — *TomsaSl.* = téhož Vollständ. Wtb. d. böhm., deut. u. lat. Spr. 1791.

Třeb. = výpisky z rkp. archivu Třeboňského, s udáním roku a bližším určením pramene (od dra. Č. Zíbrta).

Trist. = Tristram, rkp. knih. Strahovské, z r. 1449, vyd. Hanka v Star. Sklád. IV (1820); doklady transkribované jsou z otisku, staropísmé z rkpu.

Troj. = Kronika Trojanská, vyd. 1488; doklady dvoje: při jedněch cit. list. 1[a] až 240[b], při druhých stránka (ale nepočítán list titulní), takže na př. str. 39 = 21[a] atd.

Túl. = české marginalie v Túlci sv. Bonaventury z doby ok. r. 1300, v rkp. dvor. knih. Mnich., ot. v ČČMus. 1879, 576—580.

Uhlenb. = Uhlenbeck, Die germ. Wörter im Altslavischen, v Jag. Arch. XV, 481—492 (abecedně).

Um. n. *Umuč.* = zlomek legendy o umučení Páně, 2 listy ze XIV stol., ot. v Dobr. Gesch. (1818) 113—116; — *UmR.* = veršované skládání o božiem umučení, 404 verše, v rkp. knih. Rajhradské, otišť. v ČČMus. 1886, 509—603.

Unič. = List. Unič., v. t.

UrbE. = Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými, vyd. Emler 1881; cit. stránku (tím naznačeno i stáří dokladu: na str. 1—3 jest urbář asi z r. 1290, — 4 až 9 z r. 1338, — 20 až 22 ze XIV st., — 23 až 52 z r. 1367, — 53 až 91 z r. 1388, — 92 až 150 z doby po 1390, — 151 až 218 z r. 1406, — 219 až 302 z r. 1410, — 302 až 308 z doby předhus., — 309 až 312 z r. 1342); — *UrbHrad.* = zlomek urbáře Hradišťského, z doby ok. r. 1400, vyd. Emler 1884; cit. stránku tisku; — *UrbR.* = urbář zboží Rožmberského z r. 1379, vyd. Jos. Truhlář 1880; cit. články 1—486.

v. = viz; někdy = vedle.

Vamb. = listiny v městsk. archivu Vamberském, XVII stol.; při dokladu udáván rok.

Varvaž. = Bartol. Havlík z Varvažova, O ctném a chvalitebném v světě obcování, v Pr. 1613.

Vel. = Veleslavín; v. *VelKal.*

Veleš. = slovník Velešínův, ze XIV stol., přepsán v XVI stol. a z tohoto přepisu ot. v Hankově Zbírce 106—154.

VelKal. = Veleslavínův Kalendář historický, v Pr. 1578.

Víd. = EvVíd., v. t.

Vít. = rkp. svato-Vítský, v knih. kap. v Pr. (D. 84), 168 listů 4°, z doby 1380—1400 r., vyd. Patera 1886; cit. listy rkpu; — *Vít. var.* = varianty k textu Vít., vytištěné ve vydání Paterovu pod čarou a vzaté z jiných rkpů XIV a XV stol.

Vocab. = vokabulář v rkp. kn. un. Pr. (1. D. 32, na listech 175[b] a 176[a]); — *Vocab. Mus.* = Vocabula latino-bohemica, v rkp. ČMus. (N. 197), otišť. v Hank. zbírce 183 a 184.

Vodň. = Vodňanského Lactifer, v. *Lact.*

Vrat. = rkp. v knih. univ. Vratislavské (I. Q. 466), lat. s vložkami německ. a českými, z r. 1416 a násl.; kusy české otiskl Feifalik, Vers- u. Reimkunst II. (1862) a Nehring v Jag. Arch. XV, 524 sl.

VstúpDrk. = zlomek hry Nanebevstoupení Páně, 64 verše, z 2. pol. XIV, ot. v ČČMus. 1889, 138 sl.

Všeh. = Všehrd, O práviech země české knihy devatery; — *VšehJ.* n. *VšehJir.* = text (z rkp. Ambrasského?) ve vydáních H. Jirečkových

(o sobě 1874 a v Codex iuris boh. III, 3, oboje str. 1—469), s variantami *st.* = z recense starší; cit. strany otisku; — *VšehK.* = týž text v rkp. knih. Kinského, nyn. v kn. univ. Pr. (F. VI. 122); cit. strany rkpu.

Vus. = Kašp. Vusína (Wussin) Dictionarium (po r. 1706).

Výb. = Výbor z literatury české, I. 1845, II. 1868.

Wackern. Wtb. = Wackernagel, Wörterbuch zum ahd. Lesebuch 1861.

Wartb. list. = list Jana z Wartemberka z r. 1380, otišť. v ČČMus. 1861, 348.

Wint. = Zikm. Winter, Kulturní obraz českých měst XV a XVI st., I. 1890, II. 1892.

Zdik = vokabulář Zdikův z r. 1424, v rkp. knih. Mnich. (č. 14310, na listech 93 a 94), částečně otišť. v ČČMus. 1885, 269.

zlin. = nářečí zlinské z Bartošova spisu „Ze života lidu moravského".

Zrc. n. *ZrcA.* = Zrcadlo člověčieho spasenie, zlomek, dva listy ze 3. čtvrti XIV, v ČMus., otišť. v ČČMus. 1887, 472—480; — *ZrcB.* = téhož rkpu jiný list, v ČMus., otišť. v ČČMus. 1890, 455—458.

Zrc. Múdr. = Zrcadlo moudrosti, vyd. Konáč 1516; z ukázky Hankovy v Rozboru 686 sl.

ZS = zápisy ve věcech selských z l. 1389—1499, v ArchČ. I. 339—357.

Žáč. = Žáček, t. j. Mat. Šteyera Výborně dobrý způsob, jak se má po česku psáti, 1668.

Ž = Žaltář; — a to *ŽBrn.* = žalt. Brněnský, z 1. pol. XIV stol., zlomky, otišť. v List. filol. 1881, 302—309; — *ŽFlor.* = stpolský žalt. Florianský, vyd. W. Nehring 1883; — *ŽGloss.* = žalt glossovaný, v ČMus. (1. H. 1); glossy české otišť. v ČČMus. 1879, 405 sl. (v kodexu tom jsou některé glossy mimo text žalmový; při těch udávám stránku rkpu); — *ŽKap.* = žalt. Kapitulní, z 2. pol. XIV (nyní prý nepovědom; staropísmý opis jeho je v pozůstalosti Šafaříkově); — *ŽKlem.* = žalt. Klementinský, rkp. knih. univ. Pr. (17. A. 12), z 1. pol. XIV, vyd. A. Patera 1890 (při dokladech odtud vzatých cituji někdy list a stránku; při tom nepočítám 12 listů papírových, které jsou před začátek kodexu pergamenového později vloženy, a tyto mé číslice jsou tedy o 12 menší, než ve vydání Paterovu); — *ŽMus.* = žalt. zlomek Musejní, z poč. XIV, 4 listy 8° v ČMus., otišť. v ČČMus. 1886, 133 sl.; — *ŽPas.* = žalt. zlomek Pasovský, z 2. pol. XIV, jedno dvoulistí 4° v knih. univ. v Pr., otišť. v ČČMus. 1878, 380—390; — *ŽPod.* = žalt. Poděbradský (n. Olešnický), rkp. z r. 1396 náležel kdysi rodině Poděbradské, potom chován v kníž. brunšvické knih. v Olešnici ve Slezsku, opis staropísmý v pozůstalosti Šafaříkově v ČMus.; — *ŽTom.* = žalt. zlomek svato-Tomášský, 5 listů 4° v ČMus., ze XIV stol., otišť. v ČČMus. 1881, 125 sl.; — *ŽTruh.* = zlomek žaltáře nalezený Jos. Truhlářem, 4 listy 4°, z 1. pol. XIV, otišť. v List. filol. 1879, 142—147; — *ŽW.* n. *ŽWittb.* = žaltář Wittenberský, asi z 2. třetiny XIV; mé vydání 1880.

OBSAH.

Strana

Strana

Strana

Strana

Strana

Část druhá.

Knihtiskárna B. STÝBLA v Praze.

Oprava

658 1. ř. [illegible] m. 294 čti 394.